

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ. 10

ТРАДИЦІЇ
І НОВАТОРСТВО

Львів – 2015

ББК Ш 105я43+Ш 141-5я43

Десятий із черги випуск збірника “Діалектологічні студії” містить розвідки, які репрезентують актуальні проблеми сучасної діалектології. Вчені пропонують їх розв’язання з огляду на усталені традиції та сучасну лінгвістичну методологію. У статтях порушено питання взаємовпливів та нашарувань, запозичень, інтерференції тощо на різних мовних рівнях. У збірникові подано матеріали з ономастики та фразеології.

Традиційно збірник містить інформацію про мовознавчі новинки та рецензії.

ВІДПОВІДАЛЬНІ РЕДАКТОРИ:

доктор філологічних наук, професор Павло Грищенко
кандидат філологічних наук Наталя Хобзей

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

доктор філологічних наук, професор Григорій Аркушин
доктор, професор Лучія Стефанова Антонова-Васілева (Болгарія)
доктор, професор Міхаель Мозер (Австрія)
доктор філологічних наук, професор Іван Сабодош
доктор філологічних наук Галина Наснко
кандидат філологічних наук Любов Фроляк
кандидат філологічних наук Оксана Сімович
кандидат філологічних наук Тетяна Ястремська

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор філологічних наук, професор Катерина Глуховцева
кандидат філологічних наук, професор Тетяна Тищенко

Затвердила до друку Вчена рада

Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України

ISBN 966-02-2707-8 (серія)

© Інститут українознавства
ім. І. Крип’якевича НАН України
© Обкладинка — М. Москаль

ЗМІСТ • CONTENT

ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ • STUDIES AND SURVEYS

Halina Karaś. Ogólne założenia Korpusu Gwar Polskich	7
Ганна Дидик-Меуш. Діалектизм як допоміжний засіб для укладання «Словника української мови XVI – I пол. XVII ст.»	18
Андрій Колесников. Проблема класифікації українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю.	23
Kazimierz Sikora. Badania wiejskiej etykiety językowej. Wybrane problemy metodologiczne i teoretyczne	36
Григорій Аркушин. Принципи побудови посібника з регіональної діалектології.	44
Наталія Хобзей. Мовний світ гуцулів у форматі словника: Іван Вагилевич	51
Dorota Krystyna Rembiszewska. Znaczenie badań Zdzisława Stiebera nad gwarami wschodniosłowiańskimi dla współczesnej dialektologii	62
Єлизавета Барань. Ласло Деже – дослідник закарпатської української історичної діалектології	69
Elena Boudovskaia. Dialect of Novoselycja, Miżhir'ja region, Transcarpathian province, Ukraine: Noun Declension	80
Ганна Мартинова. Особові дієслівні форми в середньонадніпрянських говірках	106
Justyna Kobus. Reprezentacja cech systemowych fleksji imiennej w tekstach gwarowych (na przykładzie dopełniacza)	123
Ігор Симоненко. Зі спостережень над динамікою ад'єктивної словозміни в українському східнополіському діалекті (на матеріалі говірки с. Червоні Партизани Чернігівської області)	141
Галина Кобирина. Особливості наголошення зворотного займенника в українському діалектному просторі	146
Мирослава Гнатюк. Особливості вокалізму північнолемківських переселенських говірок	154
Галина Сікора. Алегроформи в сучасному львівському мовленні (до діалектології міста)	161
Олеся Харківська. Творення іменників середнього роду в українських закарпатських говорах	175

Оксана Нестерчук. Суфіксація варіантів власних імен та апелятивів у говірках Волинського Полісся.	184
Błażej Osowski. Kilka uwag o przymiotnikach dyferencyjnych w gwarach wielkopolskich	194
Лучия Стефанова Антонова-Василева. Прилагателни със значение ‘хубав; красивы, хороший, добрый’ в българските диалекти в съпоставка със славянските езици.	202
Тетяна Щербина. Прислівники в говірках середньонадніпрянсько-степового порубіжжя	212
Галина Гримашевич. Лексикографічно-текстографічна репрезентація поліської адвербіальної системи.	222
Оксана Тимко-Дітко. Прислівники а говорі бачванських руснаків у контексті південно-західних говорів української мови	235
Кіра Задоя. Народные наименования праздничных дней святочного цикла у населения Украинских Карпат	244
Наталія Хібеба. Слово <i>балець</i> як етнолінгвістичний феномен обрядової лексики бойківських говірок	270
Леся Хомчак. Назви обрядів надсянського дошлюбного циклу.	284
Елена Съянова. Лексика народної демонології, магии, поверий, верований (на матеріалі українських говорів Воронежської області). 1	303
Інна Гороф'янюк. Лексика й символіка подільської народної ботаніки в слов'янському контексті	314
Марина Поістогова. Реалізація мотиваційної ознаки «смак» у ботанічній лексиці східнополіського діалекту.	321
Маріяна Витанова. Селото и селянинът в лексикалната система на българските диалекти	328
Михайло Бігусяк. Лексика сучасних решетарів села Липовиця Рожнятівського району Івано-Франківської області	334
Олена Холодзон. Вербалізація поняття ‘різати’ в східнополіських говірках: організація лексико-семантичної групи	341
Марина Волошинова. Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнослов'янських говірках	348
Віра Різник. Семантика лексеми <i>борщ</i> у говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя	358
Оксана Гавадзин. Назви поясного одягу в покутських говірках	364
Тетяна Ястремська. Система дериватів із коренем <i>-верх-</i> (<i>-верш-</i>): історичний та діалектний виміри.	370
Газдаг Вільмош. Вплив української мови на лексичну систему угорських говірок Закарпаття	393
Оксана Захуцька. Лексичні запозичення в польській говірці села Сяберка на Житомирщині.	402

Ольга Макарова. Білінгвізм канцелярій Правобережної України в кінці XVI–XVII ст.	412
Оксана Остапчук. Територіальні різновиди мови крізь призму соціо- лінгвістики: польські меншинні говірки в українському оточенні	419
Maciej Rak. <i>Kumasz po lemersku? O socjolekcie przestępczym</i> w polszczyźnie przedwojennego Lwowa	430

Валентина Лєснова. Синтаксичні засоби вираження оцінки в діалектному тексті	439
Олена Юсікова. Функціонування локативних синтаксем у граматичній системі говірки села Богдан Рахівського району Закарпатської області.	454
Борис Коваленко. Діалектні лінгвальні риси у фольклорно-етнографічних нарисах А. Свидницького	460
Ірина Романина. Особливості вияву текстових категорій цілісності та зв'язності в діалектних текстах про чудесні місця й чудотворні предмети.	468
Ірина Коваль-Фучило. Гуцульський похорон: спроба етнолінгвістичного аналізу	476

МАТЕРІАЛИ • MATERIALS

Зоряна Купчинська. Ареал архаїчних ойконімів на <i>*-inъ</i> у XX столітті .	504
Юрій Осінчук. Словник мікротопонімів Радехівського р-ну Львівської обл.	519
Олена Вікторіна. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (фразеологізми, які містять компонент-топонім. II)	536

ОГЛЯДИ І РЕЦЕНЗІЇ • REVIEWS AND OVERVIEWS

Наталія Хібеба. Говірки, збережені в часі: Словник Миколи Матієва	552
Матієв Микола. Словник говірок центральної Бойківщини. – Київ; Сімферополь: Ната, 2013. – 602 с.	
Леся Хомчак. Лексикографічна та текстова репрезентація родильного обряду Східного Поділля	564
Тищенко Тетяна. Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи : навч. посіб. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. – 382 с..	
Андрій Вовчак. Фольклористична візія поетичної творчості українських трудових іммігрантів в Італії початку XXI століття.	566
Гінда О. Поетична творчість української трудової спільноти в Італії початку XXI століття в контексті фольклорної традиції. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 546 с.	
Людмила Рябець. Новий підручник з регіональної діалектології	569
Аркушин Г.І. Західнополіська діалектологія: навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. «Укр. мова та літ.». – Луцьк : Волин. Нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 256 с.	

Оксана Шпить. Дослідник і першовідкривач гіперичних явищ в українських східнослов'янських говірках	572
Шарпило Б. А. Вибрані праці / Упор. : І. Я. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко ; за заг. ред. проф. Глуховцевої К. Д. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 152 с.	
Ольга Заневич. Особливості уснорозмовної мови	574
Полтавщини XVII століття: система дієслівних форм	
Маштабей О.М. “Актові книги полтавського городского уряду” як джерело для історичного вивчення полтавсько-київського діалекту : (дієслівні форми) / Упор. В.В. Леснова та ін. – Луганськ, 2013. – 243 с.	
Наталія Хобзей. Українська діалектна морфологія сьогодення	578
Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка / Відп. ред. П. Ю. Гриценко. – Ізмаїл : СМІЛ, 2015. – 676 с.	
Оксана Сімович. «Словесний гербарій» Михайла Лесева	581
Михайло Лесів. Мої мовні поради. Статті і діалоги з читачами / Підгот. до друку В. Пилипович. – Перемишль, 2015. – 486 с.	
Галина Тимошик. Фразеологія крізь призму лексикографії:	584
досягнення польської діалектології	
Przymuszała L. Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich. – Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2013. – XLII + 503 s.	
Наталія Багнюк. Зі здобутків діалектологічної науки: нові видання з діалектології, лінгвогеографії, етнолінгвістики (2012–2015)	587

OGÓLNE ZAŁOŻENIA «KORPUSU GWAR POLSKICH»

Basic principles of the Corpus of Polish Dialect Texts

Opotrzebie «Korpusu Gwar Polskich». Prężnie obecnie rozwijająca się lingwistyka korpusowa na świecie i również w Polsce stwarza nową sytuację w badaniach. Powstaje obecnie szereg korpusów językowych, w tym korpusów języka mówionego, różnych jego odmian, także i gwarowych. Dla dialektologii oznacza to nowe wyzwania, ale i zarazem nowe możliwości badawcze. Dobrze opracowane korpusy gwarowe, czy to korpusy jednej gwary, czy zespołu gwarowego czy wreszcie korpusy ogólnogwarowe mogą ułatwić i zintesyfikować różnorodne badania z zakresu dialektologii lub badania interdyscyplinarne. Należy zatem docenić wartość korpusów w dialektologii, ale jednocześnie trzeba być świadomym także i pewnych niedostatków badań opartych na korpusach językowych. Opracowanie korpusów gwarowych jest pilną potrzebą dialektologii, ale nie mogą one przysłonić także innych perspektyw badawczych. Z natury rzeczy badania korpusowe są nastawione na analizę zjawisk seryjnych i jako takie nie dają odpowiednich możliwości badań np. słownictwa rzadkiego, sporadycznego, czy rzadkich zjawisk gramatycznych — niekiedy bardzo istotnych dla dialektologa, na których buduje swoje hipotezy.

Mając świadomość pewne ograniczenia badań korpusowych nie możemy jednakże rezygnować z dialektologii z tworzenia korpusów (podkorpusów) gwarowych, gdyż korzyści naukowe płynące z ich opracowania są wielorakie. Współcześnie nie da się bowiem mówić o szeroko zakrojonych syntetyzujących badaniach dialektologicznych bez uwzględnienia możliwości, jakie daje lingwistyka korpusowa.

W Polsce nie powstał dotąd ani odrębny korpus gwarowy, ani podkorpus w ramach Narodowego Korpusu Języka Polskiego, tak jak to jest np. na Ukrainie

[Siruk 2012] lub w Rosji [Качинская 2011; Sitchinava 2012]. Nie ma też — tak jak np. w Czechach, w Słowenii, Słowacji — korpusów języka mówionego z dużą liczbą cech regionalnych i gwarowych¹. Pilną potrzebą staje się więc stworzenie w Polsce korpusu gwarowego², gdyż gwary są społecznie, historycznie i kulturowo ważną odmianą polszczyzny.

Projekt «Korpusu Gwar Polskich» (dalej KGP) wpisuje się zatem w nurt prężnie rozwijającej się lingwistyki korpusowej w Polsce. Powstał już bowiem «Narodowy Korpus Języka Polskiego», a obecnie w początkowej fazie tworzenia lub — podobnie jak KGP — dopiero na etapie składania wniosku znajdują się korpusy polszczyzny historycznej («Korpus Polszczyzny XVI Wieku», «Korpus Polszczyzny XVII i I Poł. XVIII Wieku», «Korpus Polszczyzny XIX Wieku»). Jednak zarówno NKJP, jak i korpusy polszczyzny historycznej uwzględniają odmianę ogólną lub w niewielkim stopniu nacechowaną regionalnie. Wyraźnie brak natomiast korpusu tak ważnych dla kultury narodowej, zróżnicowanych geograficznie i systemowo odmian terytorialnych polszczyzny mówionej, jakimi są gwary.

Cel i przedmiot opisu. Celem projektu elektronicznego KGP — przedsięwzięcia istotnego dla dialektologii i lingwistyki korpusowej jest opracowanie obszernego, reprezentatywnego, użytecznego i ogólnodostępnego Korpusu Gwar Polskich — internetowego *thesaurusa* polszczyzny gwarowej. KGP planowany jest jako korpus specjalistyczny, odwzorowujący zróżnicowane niestandardowe dialektalne odmiany języka, korpus odrębny, ale kompatybilny z Narodowym Korpusem Języka Polskiego.

Do pracy nad projektem KGP zostało powołane we wrześniu 2012 r. konsorcjum naukowe, które skupia cztery jednostki: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego (Zakład Historii Języka Polskiego i Dialektologii), Wydział Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego (Katedra Historii Języka Polskiego i Dialektologii), Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu (Pracownia Dialektologiczna) i Instytut Podstaw Informatyki Polskiej Akademii Nauk. Zaproszono również do współpracy dialektologów spoza tych ośrodków, m.in. z Uniwersytetu Opolskiego czy Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Łącznie zespół badawczy liczy 30 osób.

Przedmiotem opisu w artykule są jedynie ogólne założenia Korpusu Gwar Polskich bez wdawania się w szczegóły merytoryczne i techniczne, gdyż projekt

¹ Przegląd rozwiązań zastosowanych w tych korpusach zawiera artykuł: [Karaś, Kresa, Krawczyk-Wieczorek 2012], dlatego tu pominięto ich charakterystykę.

² Potrzebę opracowania korpusu gwar polskich sygnalizowałam w moich pracach — zob.: [Karaś 2011; Karaś 2012]

został niedawno dopiero sformułowany i w związku z tym nie mamy jeszcze żadnych doświadczeń związanych z opracowywaniem tegoż korpusu.

Już teraz jednak chcemy przedyskutować szereg nasuwających się problemów, takich jak np. kwestia zapisu (transkrypcja fonetyczna czy zapis ortografizowany, uproszczony, a może dwie warstwy zapisu), zakres anotacji fleksyjnej, możliwości anotacji fonetycznej itp. Zdajemy sobie bowiem sprawę z pułapek i trudności, jakie nas czekają w przyszłości przy tworzeniu KGP. Planowany korpus obejmie bowiem nie jedną odmianę językową — skodyfikowaną polszczyznę literacką, ale szereg różniących się gwar (systemów gwarowych), opartych na uzusie (zwyczaju językowym), a nie normie językowej.

Przykładowo — prawie każdy wyraz ogólny (literacki) może mieć wiele form wariantywnych w gwarach, różniących się cechami fonetycznymi, np. ogpół. wyraz *czapka* może mieć różną postać związaną z mazurzeniem lub jego brakiem czy różną wymową *â* pochylonego, por. *czapka*, *czâpka*, *czopka*, *cza"pka*, *czo"pka*, *capka*, *câpka*, *copka*, *ca"pka*, *co"pka*. Zróżnicowany jest także system fleksyjny, a wielość różnorodnych końcówek, w tym typowo gwarowych i takich, które formalnie są równe ogólnopolskim, ale mogą się różnić np. zakresem występowania, ogromnie utrudnia opracowanie paradygmatów gwarowych.

Trzeba również zwrócić uwagę nie tylko na geograficzne uwarunkowania omawianego zróżnicowania, ale także na inne jego aspekty (np. pragma- i socjolingwistyczne), w tym na wariantywność nieraz w obrębie nie tylko danej gwary, ale nawet tego samego idiolektu.

Rozwiązanie problemów wynikających z dużej wariantywności i często rozchwiania systemów gwarowych będzie wymagało zarówno ogromnej wiedzy, jak i żmudnej pracy dialektologów i informatyków. Prace nad KGP zaowocują wypracowaniem nowych narzędzi do komputerowego przetwarzania bardzo zróżnicowanych odmian językowych, a jednocześnie przyczynią się do szybkiego rozwoju dialektologii i innych dyscyplin, którym KGP służyć będzie jako podstawa materiałowa i narzędzie badawcze.

Krótką charakterystyką projektu KGP. Korzystając z doświadczeń twórców NKJP i słowiańskich korpusów języków mówionych i podkorpusów gwarowych (języka rosyjskiego, ukraińskiego), chcemy opracować Korpus Gwar Polskich:

- łatwo dostępny w sieci — udostępniany za pomocą strony internetowej;
- duży — 2 miliony słów (z możliwością późniejszego jego rozszerzania) oraz 300 tys. podkorpus zrównoważony weryfikowany ręcznie, na którym zostaną wytrenowane narzędzia informatyczne, które posłużą następnie do automatycznej anotacji w całym korpusie;
- udostępniony ze względu na szeroki krąg odbiorców w zapisie ortografizowanym, tj. uproszczonym, uwzględniającym jednak w miarę możliwości cechy gwarowe ze wszystkich poziomów systemu językowego;

- zrównoważony i reprezentatywny (zwłaszcza podkorpus);
- bogato anotowany (znakowany) fleksyjnie (w przyszłości także fonetycznie), oraz lematyzowany (a w miarę rozwoju korpusu także znakowany ogólnopolskimi odpowiednikami wyrazów gwarowych);
- opatrzone w metadane, m.in.: dialekt, gwara, miejscowość, z której pochodzą informatorzy, i jej współrzędne geograficzne, powiat, województwo, parafia (dane istotne na terenach mieszanych wyznaniowo i narodowościowo), wiek informatorów, ich płeć i wykształcenie, data i pochodzenie nagrania (z nagrania dźwiękowego przez eksploratora, ze zredagowanej oficjalnie publikacji, spisany przez samego autochtona³) czy typ wypowiedzi — dane te uwzględniane w różnym stopniu, zależnym od posiadanych informacji, czasem niekompletnych;
- przeszukiwany programem pozwalającym formułować skomplikowane kwerendy, ale niewymagającym znajomości wyrażeń regularnych;
- zaopatrzony w wyszukiwarkę pozwalającą uzyskać statystyki poszukiwanych form według rozmaitych kategorii pozajęzykowych (region, wiek informatora itd.).

Spodziewanym efektem końcowym prac nad KGP będzie strona internetowa, ogólnodostępna i bezpłatna (a bezpłatne i szerokie upowszechnienie bogatych materiałów naukowych w sieci spełnia ważne postulaty idei otwartej nauki), która dzięki zmodyfikowanej przeglądarce Poliquarp, stosowanej w NKJP, dać będzie podobne możliwości wyszukiwania leksemów i form tekstowych, jak NKJP.

Wyszukiwanie danych w korpusie będzie się odbywało poprzez wpisanie zapytania w okno integralnej z nim wyszukiwarki. Podobnie jak w NKJP, możliwe będzie zadanie zapytania o wszelkie dane uwzględnione w anotacji korpusu, a zatem nie tylko o formy hasłowe, słowoformy itd., ale także o kategorie gramatyczne (także zapytania o «puste» kategorie gramatyczne, np. wszystkie rzeczowniki w dopełniaczu lp.), oraz informacje specyficzne dla KGP, czyli np. ogólnopolskie odpowiedniki leksemów gwarowych. Prócz tego w zapytaniu można będzie uwzględnić metadane, a więc np. konkretny dialekt, czas nagrania itd.

Na stronie internetowej KGP zostaną zamieszczone także wszystkie istotne informacje o samym KGP oraz o procesie jego tworzenia, m.in. o założeniach, tekstach zawartych w korpusie i ich pochodzeniu, przyjętych zasadach transkrypcji i anotacji, a także instrukcje wyszukiwania.

Dzięki badaniom prowadzonym nad tworzeniem KGP dialektologia zyska szeroki dostęp do reprezentatywnych materiałów dialektalnych, ilustrujących

³ Na kwestie pochodzenia nagrania zwróciła mi w dyskusji uwagę dr Anna Mlekoć z Podhalańskiej Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Targu.

współczesny stan gwar polskich, co umożliwi zarówno syntezy, jak i opis szczegółowych zagadnień językowych, np. homonimii w gwarach. Z kolei lingwistyka korpusowa przystosuje swoje metody i narzędzia do zróżnicowanego materiału dialektalnego (mówionego).

Metoda badawcza. Podstawę warsztatu naukowego projektu stanowią zarówno metody przyjmowane w dialektologii (np. geografii lingwistycznej w zakresie doboru tekstów), jak i przede wszystkim metody lingwistyki korpusowej, szczególnie osiągnięcia w opracowywaniu NKJP oraz innosłowiańskich korpusów języka mówionego. Podstawowym problemem badawczym będzie duża wariantywność form na wszystkich poziomach języka — wymagająca takiego podejścia, które pozwoli w niej odnaleźć elementy wspólne, fakty powtarzalne (badania korpusowe polegają głównie na analizie zjawisk seryjnych). Szczegółowych rozważań będzie wymagała np. kwestia lematyzacji, czyli przypisania każdemu wyrazowi tekstowemu jego formy hasłowej i związanego z tym rozstrzygnięcia niezwykle trudnego zagadnienia granicy leksemu.

Wprawdzie niemożliwe jest bezpośrednie zastosowanie istniejących w Polsce narzędzi — analizatorów morfologicznych, tagerów, wyszukiwarki i in., gdyż zostały one stworzone do przetwarzania polszczyzny ogólnej. Wstępne badania pokazują jednak, że dobre rezultaty można uzyskać, modyfikując istniejące już narzędzia, przystosowując je do analizy języka gwarowego. Twórczo wykorzystując zatem metody i informatyczne, i dialektologiczne, chcemy tworzyć korpus językowy silnie zróżnicowanej polszczyzny mówionej (gwar), nowatorski w świecie słowiańskim i stosować rozwiązania niespotykane we wspomnianych korpusach innosłowiańskich, np. zamierzamy zautomatyzować proces przypisywania formom tekstowym ich ogólnopolskich odpowiedników (np. *copka* → *czapka*), m.in. przez odniesienie form wyrazowych występujących w tekście do potencjalnych odpowiedników ogólnopolskich. Przy wyborze formy ogólnopolskiej odpowiadającej formie tekstowej zostanie również zbadana możliwość wykorzystania kontekstu (otoczenia danego wyrazu), co jest zagadnieniem ważnym dla językoznawstwa korpusowego, a ciekawym również od strony językoznawczej, jako że składnia gwarowa nie została dotąd dobrze opisana.

Do przeszukiwania materiału gwarowego wykorzystana zostanie zastosowana w NKJP wyszukiwarka Poliqarp [zob.: Janus, Przepiórkowski 2007], która pozwala formułować skomplikowane zapytania i przeszukiwać korpus według rozmaitych kryteriów. Jej używanie może sprawiać trudności, zwłaszcza użytkownikowi nieobeznanemu z językiem zapytań, zatem w ramach planowanego projektu przewidujemy uzupełnienie jej o interfejs przyjazny dla użytkownika, aby stworzyć mu możliwości wyszukiwania potrzebnych form bez znajomości wyrażeń regularnych.

Na różnych etapach zostaną wykorzystane następujące istniejące już narzędzia: słownik morfologiczny Morfeusz SGJP, tager PANTERA oraz system do tworzenia słownika morfologicznego Kuźnia.

Korpus zostanie opracowany w ten sposób, by możliwe było późniejsze uzupełnianie materiału lub dodawanie kolejnych poziomów anotacji. Anotacja zostanie przeprowadzona dla przypisanych formom tekstowym odpowiedników standardowych za pomocą narzędzi dla polszczyzny ogólnej (tager PANTERA), odpowiednio przystosowanych do gwar.

Objętość, zasięg terytorialny i zakres chronologiczny «Korpusu Gwar Polskich», jego podstawa materiałowa i sposób zapisu. Korpus będzie miał objętość ok. 2 mln segmentów, w tym ok. 300 tys. w podkorpusie zrównoważonym, z anotacją zweryfikowaną ręcznie. Jego podstawę będą stanowiły różnorodne materiały, pochodzące z 60 regionów Polski: teksty opublikowane, nagrania zgromadzone w jednostkach uczestniczących w projekcie (UW, UJ, UAM), które zostaną przetranskrybowane, teksty zamieszczone na stronach internetowych www.gwarypolskie.uw.edu.pl i www.dialektologia.uw.edu.pl, a także nagrania zebrane w zaplanowanych na potrzeby korpusu uzupełniających badaniach terenowych. Oznacza to, że w korpusie każda gwara (z poszczególnych regionów) będzie zilustrowana przez teksty liczące ok. 34 000 segmentów, a w podkorpusie zróżnicowanym — 5 000 segmentów. Chronologicznie materiały obejmą okres od połowy XX w. do dziś. Podstawa materiałowa jest — jak widać — niejednorodna pod względem chronologicznym (ponad 50 lat), pewności materiału, zapisu itp., dlatego też konieczna będzie staranna selekcja przede wszystkim materiałów opublikowanych i niemających wersji dźwiękowej.

Zasięg terytorialny uwzględnionych w korpusie tekstów zostanie ograniczony tylko do gwar ludowych z obszaru współczesnej Polski (i to tylko gwar Polski etnicznej). Oznacza to pominięcie:

1. gwar polskich rozwijających się obecnie poza granicami naszego kraju, czy to będące naturalnym przedłużeniem gwar z terenu Polski (jak np. w wypadku gwar orawskich czy spiskich), czy funkcjonującymi na Wschodzie w skupiskach autochtonicznych (np. na Litwie, Łotwie, Białorusi, Ukrainie).
2. gwar z tzw. Ziemi Odzyskanych (zachodniej i północnej Polski), na których to terenach osiedliła się bardzo zróżnicowana ludność (przesiedleńcy zza Bugu, migranci z różnych stron Polski rdzennej, np. z Małopolski, Mazowsza, wysiedleni ze swoich siedzib Ukraińcy i Łemkowie, Romowie itd).

Innymi słowy, uwzględnione zostaną tylko gwary funkcjonujące w obrębie czterech wielkich zespołów dialektalnych: małopolskiego, mazowieckiego, wielkopolskiego i śląskiego. Nie uwzględniamy kaszubszczyzny jako języka regionalnego.

Cały polski obszar gwarowy w granicach współczesnej Polski na użytek KGP dzielimy na 60 mniejszych regionów (obszarów gwarowych).

⁴ W celu ustalenia statusu prawnego oraz możliwości wykorzystania różnych typów materiałów, w wielu przypadkach niezbędna będzie ekspertyza prawna.

Wykorzystujemy tu podział zastosowany w opracowaniach internetowych pod moją redakcją: «Gwary polskie. Przewodnik multimedialny» [GP] i «Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe» [DiGP]⁵, modyfikując go na potrzeby KGP. Staramy się przy tym, by wyróżnione regiony były w miarę porównywalne pod względem wielkości, ale by zarazem nie pominąć ważnych gwar, choć funkcjonujących na niewielkim obszarze.

W KGP planujemy zapis ortografizowany, tj. możliwie bliski polskiej ortografii, ale oddający wszelkie istotne cechy gwarowe, tj. np. samogłoski ścieśnione, różną realizację samogłosek nosowych, dyftongiczną wymowę samogłosek czy asynchroniczną wymowę spółgłosek wargowych miękkich. Myślimy również o możliwości konwersji do zapisu morfo-fonologicznego. Do oznaczenia głosek nieobecnych w polszczyźnie ogólnej zostaną zastosowane znaki specjalne występujące w kodowaniu UTF-8. Zapis wszystkich tekstów, w tym także już przetranskrybowanych czy opublikowanych, zostanie ujednolicony zgodnie z wypracowanym w naszym zespole KGP sposobem zapisu ortografizowanego⁶. Ten sam zapis zostanie też zastosowany do transkrypcji nagrań zebranych w ramach uzupełniających badań terenowych.

Zakładamy już na początku tworzenia korpusu, że może on być dalej rozbudowywany o kolejne materiały gwarowe, które powiększą objętość KGP — chcemy, by docelowo liczył 20 mln słów.

Dobór tekstów zatem już w fazie początkowej musi być wyraźnie przemysłany. By umożliwić porównanie różnych gwar, zamierzamy dobierać materiał gwarowy z wszystkich regionów o podobnej tematyce. Na początku skupimy się np. na tekstach ilustrujących kilka zakresów tematycznych, np. Jedzenie i jego przygotowywanie, Dom i jego wyposażenie, Prace w polu, Wesele, by później móc sukcesywnie rozszerzać zbiory i podstawę materiałową korpusu o kolejne tekty o innej tematyce, tak, aby w końcu uzyskać ogólnie dużą różnorodność tematyczną tekstów, ale reprezentatywną i porównywalną dla każdego regionu.

Znaczenie «Korpusu Gwar Polskich». Praca nad «Korpusem Gwar Polskich» wpisuje się w zakres badań różnych dyscyplin, zwłaszcza z jednej strony dialektologii, z drugiej zaś — językoznawstwa korpusowego oraz inżynierii

⁵ A w nich z kolei podstawą był podział Kazimierza Nitscha i Stanisława Urbańczyka z uzupełnieniami i modyfikacjami późniejszych autorów, zwłaszcza Mariana Kucały, Karola Dejny, Anny Kowalskiej.

⁶ Wykorzystamy tu m.in. doświadczenia w zapisie tekstów gwarowych zamieszczonych w opracowaniach internetowych pod moją redakcją («Gwary polskie. Przewodnik multimedialny» i «Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe») oraz doświadczenia redaktorów i autorów zapisu podhalańskich tekstów gwarowych, m.in. Józefa Kaśia, Kazimierza Sikory [zob.: Kaś, Sikora 2004], czy dialektologów z Pracowni Dialektologicznej UAM, przede wszystkim Jerzego Sierociuka [zob.: Sierociuk 2009].

lingwistycznej, cieszących się w ostatnich latach znacznym zainteresowaniem badaczy. Nowością w obu tych dziedzinach będzie wypracowanie metodologii tworzenia korpusu mowy cechującej się dużą wariantowością i odbiegającej od języka ogólnego. Nie istnieje dotychczas żaden ogólnodostępny korpus wszystkich gwar polskich czy nawet jednej polskiej gwary. Jedyny w Polsce korpus gwary jednej wsi Maćkowce na Podolu nie jest upowszechniony w Internecie [Krawczyk-Wieczorek 2012]. Narodowy Korpus Języka Polskiego zawiera, co prawda, komponent mówiony (obejmuje on ok. 0% zrównoważonego korpusu NKJP, a nagrania żywej mowy — 1% tego podkorpusu), jest to jednak przeważnie język ogólny, niekiedy tylko nacechowany regionalnie.

Rozstrzygnięcia w KGP będzie wymagało wiele zagadnień merytorycznych, jak i często powiązanych z nimi kwestii technicznych, dotyczących m.in. zasad zapisu, anotacji gramatycznej czy lematyzacji. Decyzji wymaga stopień uproszczenia zapisu i zakres cech niestandardowych, które ma on oddawać. W wypadku anotacji fleksyjnej większość kategorii i ich wykładników będzie zbieżna z polszczyzną ogólną (co pozwoli na wykorzystanie rozwiązań wypracowanych dla NKJP), pojawią się jednak i swoiste cechy gwarowe, szczególnie warte odnotowania, które determinują potrzebę modyfikacji rozwiązań wykorzystanych w NKJP. Rozważenia wymagają także zasady lematyzacji, bo homonimia form w gwarach jest większa niż w polszczyźnie ogólnej, co stwarza większe trudności uzyskania formy hasłowej na podstawie formy tekstowej. Poprawna lematyzacja z jednej strony pokaże zróżnicowanie leksykalne w gwarach, z drugiej zaś ułatwi użytkownikowi wyszukanie wariantów tego samego leksemu w różnych systemach dialektalnych.

Prace nad KGP będą się zatem wiązały z wypracowaniem nowych rozwiązań i metod w tworzeniu korpusów zróżnicowanego języka mówionego i zaowocują z jednej strony — rozwojem interdyscyplinarnej dziedziny, jaką jest lingwistyka korpusowa, z drugiej zaś — przyczynią się do intensyfikacji badań dialektologicznych, do opracowania zarówno syntez, jak i opisów szczegółowych zagadnień gwarowych. Dialektologia zyska bowiem zarówno bogatą podstawę materiałową do badań, jak i nowoczesne narzędzia badawcze.

Dzięki stworzeniu KGP po raz pierwszy badacze uzyskają dostęp do bardzo dużej liczby oryginalnych tekstów gwarowych, z możliwością przeprowadzania rozmaitych kwerend i łatwego uzyskiwania reprezentatywnych danych. Lematyzacja w korpusie pozwoli na szeroko zakrojone badania nad słownictwem gwarowym (w tym nad wariantowością i synonimią), natomiast anotacja fleksyjna otworzy nowe możliwości w badaniach fleksji gwarowej.

Sądzimy, że Korpus Gwar Polskich będzie miał duże znaczenie zarówno naukowe, jak i dydaktyczne oraz popularyzacyjne. Jako unikatowy zbiór informacji i materiałów może stanowić punkt wyjścia nie tylko dla lingwistycznych badań i opracowań. Jego zasoby mogą być przydatne także — jak już wyżej

podkreślono — dla etnografów, historyków, folklorystów, badaczy literatury i kultury oraz specjalistów z wielu innych dziedzin humanistyki, a także dla informatyków zainteresowanych przetwarzaniem języka naturalnego. Nie do przecenienia jest także jego wartość dokumentacyjna (dokumentowanie gwar zanikających lub szybko ewoluujących w wyniku przeobrażeń cywilizacyjnych), a więc i ochrona znacznej części niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jakim są te gwary.

Prace nad KGP zaowocują wypracowaniem nowych narzędzi do komputerowego przetwarzania bardzo zróżnicowanych odmian językowych, a jednocześnie przyczynią się do szybkiego rozwoju dialektologii i innych dyscyplin, którym KGP może służyć jako podstawa materiałowa i narzędzie badawcze.

KGP będzie bowiem pierwszym tak dużym zbiorem tekstów gwarowych zgromadzonych w jednym miejscu — tekstów zróżnicowanych nie tylko terytorialnie, lecz także chronologicznie, pokoleniowo i tematycznie. W jego ramach zostaną zebrane bardzo liczne materiały gwarowe, rozproszone w setkach publikacji, a przez to dotychczas trudne do wykorzystania w zestawieniach i opracowaniu syntez i podsumowań.

Korpus jako narzędzie w pełni zautomatyzowane pozwoli na szybkie i wieloaspektowe kwerendy, których przeprowadzenie w tradycyjnej formie w tak krótkim czasie byłoby niemożliwe. Należy podkreślić, że razem z korpusem w sieci zostaną zamieszczone również informacje o tworzących go tekstach i przyjętych zasadach opracowania oraz instrukcja przeszukiwania, co ułatwi korzystanie z niego. KGP umożliwi w szczególności badania frekwencyjne dotyczące wszystkich podsystemów języka, na płaszczyźnie których gwary i dialekty różnią się od języka ogólnego, a także między sobą. Pozwoli to odpowiedzieć na wiele pytań na temat faktycznego zachowania leksyki gwarowej oraz różnych cech morfologicznych, składniowych czy fonetycznych w poszczególnych regionach — badania frekwencyjne stanowią bowiem udaną próbę obiektywizacji obrazu zachowania cech gwarowych i dialektalnych.

Zgromadzenie w KGP materiałów pochodzących od różnych informatorów — przedstawicieli różnych pokoleń, reprezentujących różne środowiska, zarówno wiejskie, jak i miejskie (nie da się bowiem mówić o dialekcie śląskim bez uwzględnienia języka mieszkańców miejskich zagłębi węglowych), mniej lub bardziej wykształconych stanie się doskonałą podstawą do badań socjolingwistycznych.

Dzięki temu, że KGP będzie tworzony na podstawie doświadczeń i rozwiązań technologicznych NKJP przy współpracy z jego twórcami, umożliwione zostaną badania porównawcze na płaszczyźnie: gwary i dialekty — język ogólnopolski, które pokażą wzajemne interferencje, a także różnice w rozwoju obu tych odmian języka. Możliwości porównywania na taką skalę nie dają żadne dotychczasowe narzędzia i zbiory tekstów.

Podkreślić należy również fakt, iż praca nad KGP pozwoli na wypracowanie nowych narzędzi informatycznych lub też na przystosowanie już istniejących do badań i opisu języka mówionego, a więc będzie przedsięwzięciem istotnym pod względem metodologicznym również dla językoznawstwa korpusowego, przedsięwzięciem, które może stać się wzorem dla późniejszych podobnych opracowań.

Przewidujemy, iż opracowanie KGP wpłynie przede wszystkim na rozwój dialektologii i lingwistyki korpusowej, ale może również przyczynić się do rozwoju innych dyscyplin. Stanie się bowiem podstawą materiałową i narzędziem w:

- a. badaniach nad leksyką, fonetyką, morfologią i składnią dialektalną polskiego obszaru gwarowego (dane pozyskane z KGP umożliwią zarówno badania systemów językowych poszczególnych dialektów i gwar, jak i badania porównawcze — kilku gwar czy dialektów);
- b. badaniach porównawczych języka ogólnopolskiego i zróżnicowanego dialektalnie (możliwe dzięki zbliżonym rozwiązaniom technicznym i merytorycznym, zastosowanym w NKJP i KGP);
- c. badaniach porównawczych dialektów polskich i dialektów innosłowiańskich;
- d. badaniach psycho- i socjolingwistycznych, historycznych i etnograficznych.

Zgromadzone i opracowane teksty stanowiąc będą bowiem zbiór o różnej tematyce, opatrzony bogatymi metadanymi umożliwiającymi nie tylko badania języka mieszkańców różnych regionów naszego kraju, zróżnicowanego w zależności od pochodzenia, wykształcenia, wieku nadawców wypowiedzi czy tematu rozmowy, ale także badania kultury ludowej poszczególnych regionów Polski, co umożliwi duży kontekst towarzyszący danemu leksemowi. Standardowy kontekst będzie składał się — tak jak w NKJP — z 10 słów, ale kliknięcie w poszczególne wyniki wyszukiwania skutkować będzie szerszym kontekstem (tak, jak w NKJP).

Mamy nadzieję, że stworzenie KGP oprócz rezultatów naukowych — przyniesie także inne korzyści, przede wszystkim przyczyni się do popularyzacji wiedzy o polskich gwarach ludowych, o zróżnicowaniu regionalno-dialektalnym współczesnej polszczyzny dzięki szybkiemu i łatwemu dostępowi do dużego zbioru interesujących materiałów gwarowych.

LITERATURA

- GP — Gwary polskie. Przewodnik multimedialny / Red. H. Karaś // <http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl>
- DiGP — Dialekty i gwary polskie. Compendium internetowe / Red. H. Karaś // <http://www.dialektologia.uw.edu.pl>

- Janus, Przepiórkowski 2007 — Janus D., Przepiórkowski A. An open source corpus indexer and search engine with syntactic extensions // *Proceedings of the ACL 2007 Demo and Poster Sessions*. – Prague, 2007. – S. 85–88.
- Качинская 2011 — Качинская И.Б. Диалектный подкорпус НКРЯ. Новый стандарт подачи. Новое рабочее место // *Русская устная речь: Материалы международной научной конференции «Баранниковские чтения. Устная речь: русская диалектная и разговорно-просторечная культура общения» и межвузовского совещания «Проблемы создания и использования диалектных корпусов»* (Саратов, СГУ, 15–17 ноября 2010 г.) / Ред. О.Ю. Крючкова, А.И. Буранова, В.Е. Гольдин, Л.В. Балашова. – Саратов, 2001. – С. 45–255 [online: http://www.sgu.ru/files/nodes/29949/barannikov_chteniya_sb.zip, dostęp 22.06.2012].
- Karaś 2011 — Karaś H. *Polska leksykografia gwarowa*. – Warszawa, 2011.
- Karaś 2012 — Karaś H. O projekcie bazy dźwiękowej polskich tekstów gwarowych «Nowy Kolberg» // *Gwary dziś. 6: Aktualne problemy dialektologii słowiańskiej*. – Poznań, 2012. – S. 179–190.
- Karaś, Kresa, Krawczyk-Wieczorek 2012 — Karaś H., Kresa M., Krawczyk-Wieczorek A. Towards a Corpus of Polish Dialect Texts // *Prace Filologiczne*. – LXIII. – 2012. – S. 129–145.
- Kąś, Sikora 2004 — Kąś J., Sikora K. *Ortografia podhalańska — problemy podstawowe i propozycje rozwiązań* // *Edukacja regionalna na Podtatrze. Ścieżki i manowce* / Red. A. Mlekodaj, Zeszyt Naukowy PPWSZ w Nowym Targu. – Nowy Targ, 2004. – S. 17–51.
- Krawczyk-Wieczorek 2012 — Krawczyk-Wieczorek A. Automatyczna lematyzacja tekstu w zapisie fonetycznym. Korpus polskiej gwary południowokresowej // *Język Polski*. – 2012. – S. 11–19.
- Sierociuk 2009 — Sierociuk J. Zasoby fonograficzne Zakładu Dialektologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza i ich przydatność w badaniach procesów rozwojowych polszczyzny mówionej // *Polszczyzna mówiona ogólna i regionalna: Materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej* (Kraków, 25–26 września 2008 r.) / Red. B. Dunaj, M. Rak. – Kraków, 2009. – S. 179–188.
- Siruk 2012 — Siruk O. Corpus Of Ukrainian Dialect Texts (CorUDiT) As A Component Of A Corpus Of Texts Of The Ukrainian Language (CTUL) // *Prace Filologiczne*. – LXIII. – 2012. – S. 221–233.
- Sitchinava 2012 — Sitchinava D. Parallel Corpora within the Russian National Corpus // *Prace Filologiczne*. – LXIII. – 2012. – S. 271–278.

ДІАЛЕКТИЗМ ЯК ДОПОМІЖНИЙ ЗАСІБ ДЛЯ УКЛАДАННЯ «СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI – I пол. XVII ст.»

Dialectal words as an auxiliary means for compiling «A Dictionary of the Ukrainian language of the 16th to the first half of the 17th centuries»

Зв'язок історії мови та діалектології очевидний в історичній лексикографії, зокрема у «Словнику української мови XVI – I половини XVII ст.» [СУМ¹⁶⁻¹⁷], що є хронологічним продовженням «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» [СУМ¹⁴⁻¹⁵]. Роботу над «Словником» розпочато ще 1975 року (із виявлення, аналітичного дослідження й формування канону джерел). 1981 року було загалом завершено укладання Картотеки «Словника», яка містить приблизно 800 тисяч карток-цитат.

«Словник української мови XVI – I половини XVII ст.» є лексикографічною презентацією мови писемних українських пам'яток вказаного періоду. У цьому тлумачно-перекладному словнику охоплено всі виявлені в джерелах слова — самостійні і службові, різнотипні похідні утворення. «Із спеціальних груп лексики: власні особові та географічні назви відапелятивного походження; назви народів і племен; назви людей за місцем проживання; індивідуальні авторські неологізми; екзотизми» [ПП 1994: 6–7].

Словникова стаття складається з: а) реєстрового слова; б) його граматичної характеристики; в) вказівки на походження; г) ремарки (якщо необхідно і якщо наявні необхідні відомості); ґ) тлумачення значення (чи значень) слова; д) прикладів використання слова (ілюстрація з текстів староукраїнських пам'яток); е) вказівки дати й місця створення першоджерела, його скороченого позначення, сторінки. Візьмімо, для прикладу, матеріали із 15-ого випуску СУМ¹⁶⁻¹⁷:

КОПИЙНИКЪ ч. Воїн, озброєний пікою, списом: Староста тежъ указълѣ други(и) почотѣ драбо(в)... по два копи(и)ники в зброяхъ зъ о(ш)чепы с ко(р)ды (Черкаси, 1552 ОЧерк.З. 16).

КОШТЬ ч. (*смп. koszt, сзн. kost(e)*) 1. (*витрати, видатки*) кошт: К тому те(ж) упевня(м) симъ листо(м) // мои(м)... если бы... люде(и) осади(л) дворе(ц) збудова(л)... и яки(и)... пожитокъ привель и кошти для пожи(т)ку вчини(л)... то его мл(с)ти во(л)но все... пожитки зроби(т)и и выжити (Кременець, 1570 ЛНБ 103, 26 / d, 1814, 3); если дида(с)кала прагнете мѣти, и школу фундовати, теде потреба впро(д) коштъ на то усмотрити (Ясси, 1614 ЛСБ 451, 2).

2. (*гроші*) кошт: А обраховавши кошти и(х) знашли пя(т)деся(т) тисецъ серебрнико(в) (Хорошів, 1581 Є. Нег. 133 зв.); нашъ Гетманъ пострѣленный,... розмайти(х) лѣкарствъ долгій часть заживаль, На Докторы о(т) Кроля самого коштъ мѣваль (Київ, 1622 Сак.В. 47 зв.).

3. (*зусилля*) кошт: якои же праці... кошту и накладу петръ могила... на тоє наложилъ незличонно... поки обновилася знову црко(в) (1509 - 1633 Остр.л. 131); це(р)ковъ кошто(м) велики(м) почали есмо муровати (Львів, 1593 ЛСБ 225).

4. У знач. присл. Коштом: А што бы ся страфило Юску Моишевичу..., о(т) кого якая кривда, мы во всемъ оборону и права... коштомъ нашимъ доводити маемъ (1561 ТУ 94).

КРАЯТИ дієсл. недок. 1. (що чим) (*різати на шматки, частини*) краяти: днешій жидове... стерегоу(т) того пилно, абы иншимъ ноже(м) краять мясо. а инши(м) сыръ (Львів, поч. XVII ст. Крон. 94).

2. (що) (*розтинати тканину*) краяти, кроїти: Потомъ третего дня по удавению... пришовъ есми до панее,... она кошулки жалобни крае (Луцьк, 1604 АрхЮЗР 8 / III, 505).

Значення реєстрових слів пояснено чи перекладено засобами сучасної української літературної мови: **выразъ** ‘слово’ [VI: 15], **гандлевати** ‘торгувати’ [VI: 189], **гудный** ‘потрібний’ [VII: 114], **гучати** ‘гудіти, гомоніти’ і ‘шуміти’ [VII: 123], **дмечь** ‘музикант, який грає на духових інструментах’ [VIII: 39], **друзкъ** ‘сухе суччя, тріски’ [VIII: 214], **корабникъ** ‘моряк’ [XV: 13]; навіть тотожними: **блиснути** ‘блиснути’ [II: 120], **гутникъ** ‘гутник’ [VII: 123], **друкарня** ‘друкарня’ [VIII: 214], **знову** ‘знову’ [XII: 124], **ипостасный** ‘іпостасний’ [XIII: 165] та багато інших.

Діалектний відповідник посідає вагоме місце у структурі словникової статті словника. У принципах побудови словника сказано: «При реєстрових словах, які збереглися в діалектах і фіксуються словниками (тлумачними, двомовними, діалектними) або картотеками для діалектних словників української мови, після сучасного літературного еквівалента подається діалектний відповідник із позначкою *діал.*» [ПП 1994: 9–10]. Це однаковою мірою стосується як самостійних, так і службових частин мови, наприклад: **аерь** ‘аір, лепеха’, *діал.* аєр [СУМ¹⁶⁻¹⁷ I: 77], **айно частка** ‘так, отожд’, *діал.* айно [I: 84], **бай** ‘знахарство’, *діал.* бай [II: 11], **боханъ** ‘буханка хліба’, *діал.* бохан [III: 40], **вантухъ** ‘мішок, лантух’, *діал.* вантух [III: 175], **выдоптати** ‘витоптати’, *діал.* видоптати [V: 153], **гебель** ‘рубанок, гембель’,

діал. гибель [VI: 202], **дудокъ** ‘одуд’, діал. дудок [VIII: 223]; **дурнейкий** ‘дуренький’, діал. дурнейкий [VIII: 227], **зависный** ‘зздрісний’, діал. зависний [IX: 228], **зачирати** ‘зачерпувати’, діал. зачирати [XI: 50], **имъ сполучник** ‘ніж’, діал. им [XIII: 114], **квасець** ‘щавель’, діал. квасець [XIV: 74], **крайком** ‘крадькома’, діал. крадьком [XIV: 74] та ін.

Діалектне слово-еквівалент може стосуватися кожного лексико-семантичного варіанта реєстрового слова, якщо воно багатозначне: **кубель** ч. 1. ‘скриня’, діал. кубел. 2. бочка, діжка, діал. кубел [XIII: 170]. Або кожного деривата реєстрового слова, наприклад: **здумѣвати** ‘дивувати’, діал. здумівати; **здумѣватися** ‘дивуватися’, діал. здуміватися; **здумѣлость** ‘здивування’, діал. здумілість; **здумѣне** ‘здивування’, діал. здуміне; **здумѣти** ‘здивуватися’, діал. здуміти [XI: 208] та ін.

Проте переважно — супроводжує тільки одне із запропонованих значень у словнику: **бавити** дієсл. недок. 1. ‘затримувати, не відпускати’. 2. ‘захоплюватися чим-небудь’. 3. (*про час*) ‘витрачати намарно’, діал. бавити [II: 6]; **банникъ** ч. 1. ‘лазник’, діал. банник. 2. ‘той, хто допомагає лікареві натирати мазями тіло хворого’ [II: 18]; **змерлый** прикм. 1. ‘померлий’, діал. змерлий. 2. *У ролі ім. ж.р.* ‘покійниця’ [XI: 50]; **кратка** ж. 1. ‘решітка’, діал. кратка. 2. ‘решітка над вогнем’ [XV: 88] та ін.

Аналогічно оформлені омоніми: діалектне слово супроводжує переважно тільки один із членів омонімічної пари: **здыхати**¹ ‘здохати (про тварин)’ и **здыхати**² ‘зітхати’, діал. здихати [XI: 210] — чи одне слово із тріади омонімів: **бабка**¹ ‘мати батька або матері, баба’, **бабка**² ‘подорожник’, діал. бабка, **бабка**³ ‘дрібна монета, шеляг’ [II: 5].

Якщо кодифіковане у словнику староукраїнське слово не має прямого відповідника в сучасній літературній мові, тоді:

а) тлумачення подається описовим способом, а через кому — діалектизм (якщо є). Наприклад: **заярный** прикм. ‘який розташований або живе за яром’, діал. заярний [XI: 55–56]; **лапта** ж. ‘дитяча гра’, діал. лапта [XV: 231];

б) тлумачення складається із ремарки-пояснення, сучасних літературних слів-відповідників, а через кому — діалектизм. Наприклад: **гелетка** ж. (невелика дерев’яна посудина для молока) ‘дійничка, барильце’, діал. гелетка [VII: 138];

в) тлумачення як таке відсутнє (скажімо, не вдається ідентифікувати названих предметів, явищ), тоді після граматичної характеристики наведений тільки діалектний відповідник і його значення (чи низка значень). Наприклад: **вайда** ч. діал. вайда ‘ватажок колядників’ [III: 167], **вархола** ж. діал. вархола ‘сварка, лайка, незгода’ [III: 183]; **гуторь** ч. діал. гутір ‘розмова, бесіда’ [VII: 123], **дзень** ж. діал. дзень ‘все, що дзвенить’ [VIII: 7], **зубарь** ч. діал. зубар (назва риби) [XII: 201].

Сучасні діалектні словники української мови вносять свої корективи стосовно семантичної характеристики староукраїнських назв. Наприклад,

СУМ¹⁶⁻¹⁷ перекладає відапелятивну власну назву **Баланда** за допомогою діалектного відповідника **баланда** ‘нудний балакун; незграбна людина’ і пропонує одну ілюстрацію з «Реєстру війська запорозького 1649 р.» [II: 13], де, як відомо, контекст як такий відсутній. Однак «Словник закарпатської говірки села Сокирниця» І. Сабадоша пояснює апелятив *баланда* як ‘гульвіса’ і ‘волоцюга’ [Сабадош 2008: 19], а «Наддністрянський регіональний словник» Г. Шила фіксує пару омонімів *баланда*¹ ‘балакун’, ‘нісенітниця’ і *баланда*² ‘несмачна страва’ [Шило 2008: 45]. У таких випадках, звісно, закладаються сумніви щодо відповідності семантики давньої назви і семантики діалектизму, а також щодо коректного подання діалектизмів у СУМ¹⁶⁻¹⁷.

Задекларований принцип добору діалектних відповідників у «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.» вимагає ретельної праці. Адже група слів, за матеріалами опублікованих випусків СУМу¹⁶⁻¹⁷, залишилася без діалектної паралелі, яку, однак, виявляємо в сучасній українській діалектній лексикографії, а також у діалектних записках (зокрема в записках авторки, зібраних у селах Мокряни, Винники та Сілець Дрогобицького р-ну Львівської області протягом 2000–2001 років), наприклад: іменники **багниско** ‘багнище’ [II: 7–8], **жерело** ‘джерело’ [IX: 145], **кварь** ‘біда, нещастя’ [XIV: 74], **з’ля, з’ле** ‘зілля’ [XII: 241]; займенники **инакший** ‘не той, інший’, **кождый** ‘кожний’ [XIII: 125–126]; прислівники **зверха** ‘зверху’ [XI: 101], **зисподу** ‘зісподу’ [XI: 244], **кругомь** ‘навколо, біля’ [XV: 147]; дієслова **бадати** ‘вивчати, досліджувати’ [II: 9], **зб’чи** ‘збігти, утекти’ [XI: 90], **зв’датися** ‘дізнатися, довідатися’ [XI: 132], **здыбати** ‘зустріти’ [XI: 209]; сполучники **жебы // жебь** ‘щоб’ [IX: 135], **инако** ‘однак’ [XIII: 125–126]; прийменники **зе** ‘із’ [XI: 211–212] та ін.

Отже, укладаючи наступні випуски «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», необхідно ретельно селекціонувати і лексикографічно подавати діалектні відповідники, як і, до речі, вирішити проблему тлумачення староукраїнських слів тільки за допомогою діалектизмів (що до певної міри є порушенням головного принципу побудови СУМу¹⁶⁻¹⁷). Це нескладно усунути, адже словникова стаття, як-от, **З’кращь** ч. *діал.* зікращ ‘зизоока людина’: Особова вл.н.: **Кли(м)** **З’кращь** (1649 РЗВ 383) [див.: XII: 240] мала би бути оформлена так: **З’кращь** ч. *Зизоока людина, діал.* зікращ. **Або: бардашь** ч. *діал.* бардаш ‘велика сокира; теслярська сокира’ [II: 22] – **бардашь** ч. ‘велика сокира; теслярська сокира’, *діал.* бардаш. До того ж, як свідчать матеріали СУМу¹⁶⁻¹⁷, більшість словникових статей за «участю» сучасних діалектних відповідників так і оформлена (про що йшлося вище). Звернімо увагу на те, як вирішено це питання у двотомному академічному «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.» [ПП 1977: 9–16].

Матеріали що матеріалу для виявлення відповідних діалектних паралелей більш ніж достатньо. Адже українські тексти XVI–XVII ст.,

на яких базується лексикографічна робота у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів), самі є багатим джерелом вивчення українських діалектів. Про це неодноразово наголошували Є. Тимченко, І. Свенціцький, Ю. Шевельов, О. Горбач, С. Бевзенко, В. Німчук, П. Гриценко, Л. Деже, І. Керницький, Л. Гумецька, Д. Гринчишин, Г. Півторак, М. Лесів, М. Мозер, А. Золтан, Г. Воронич та багато інших українських та зарубіжних учених.

Колектив львівських істориків-лексикографів, що укладає тепер наступний (17-й) випуск СУМ¹⁶⁻¹⁷, має у своєму розпорядженні цінний корпус текстів XVI–XVII ст., створений живою розмовною українською мовою: актові документи, маргінальні записи, книги доходів і видатків, учительні Євангелія, літописні твори, інтермедії тощо. Вони з'явилися на різних українських територіях, зокрема на Закарпатті, Бойківщині, Лемківщині, Волині, Поліссі, Наддніпрянщині, і необхідні для досліджень із діалектології, особливо історичної лексикології.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- ПП 1977 — Принципи побудови «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» // Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / Гол. ред. Л.Л. Гумецька. — Київ, 1977–1978. — Т. I. — С. 9–16.
- ПП 1994 — Принципи побудови «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» // Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Відп. ред. Д.Г. Гринчишин. — Львів, 1994. — Вип. 1. — С. 4–15.
- Сабадош 2008 — Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця. — Ужгород, 2008.
- СУМ¹⁴⁻¹⁵ — Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2 т. / Відп. ред. Л.Л. Гумецька. — Київ, 1977–1978.
- СУМ^{16-17*} — Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Відп. ред. Д.Г. Гринчишин. — Львів, 1994–2013. — Вип. 1–16 (видання не завершене).
- Шило 2008 — Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. — Львів, 2008.

* Цитати із СУМу¹⁶⁻¹⁷ супроводжуються тільки вказівкою випуску та сторінки.

ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК МЕЖИРІЧЧЯ ДНІСТРА І ДУНАЮ

*The problem of classifying the Ukrainian dialects
between the Danube and the Dniester*

Українські говірки в межиріччі Дністра і Дунаю (далі — МДД, південнобессарабські) є новожитніми. Вони розвиваються в полімовному та полідіалектному оточенні (у контакті, домінантно афронтальному, переважно з переселенськими говірками інших мов, — передусім румунської, російської, болгарської, гагаузької, до 40-х років ХХ ст. — німецької, — представлених, як і українські, різними діалектними типами) упродовж різного періоду (від 200 до 60 років), тривалий час перебуваючи у відриві від українського літературного стандарту [Дроздовський 1961: 132; Мукан 1960], але під впливом інших літературних мов, насамперед румунської та російської. За спостереженнями лінгвістів, українські говірки тут «не становлять суцільного діалектного масиву» [Дроздовський 1961: 133; пор.: Гриценко 1980]. Окрім цього, вони чітко не продовжують ареалів старожитніх говорів [АУМ] і досі їм властива мозаїчність.

Вивчення і класифікація такого генетичного виду говірок, як новостворені, становить особливу проблему незалежно від методології дослідження (описової чи лінгвогеографічної) [Матвіяс 1970; Жилко 1971; АУМ; Баранникова 1975], оскільки вироблені традиційні прийоми, спрямовані на вивчення передусім давніх говірок, не завжди задовільно діють щодо новожитніх, потребуючи корегування. У лінгвогеографічних працях, присвячених новожитнім українським говіркам, і південнобессарабським зокрема, не завжди взято до уваги таких особливостей цих говірок, як: строкагість діалектного ландшафту, відсутність чітких, окреслених багатьма згрупованими в пасма ізоглос меж ареалів, значну черезсмужність і

мозаїчність ареалів, розірваність ізоглос, співіснування в тій самій говірці різних членів (протичленів) територіального розрізнення, які пов'язані насамперед з афронтальністю міждіалектних контактних процесів та незавершеністю діалектотворчого процесу [АУМ III: 7; Жилко 1971]. З огляду на це III том АУМ демонструє менш чітку окресленість ареалів картографованих мовних явищ, меншу кількість ареальних протиставлень елементів різних рівнів мовної структури [АУМ III: к. 9; Матвіяс 1970]. Тому для кожного регіону, де поширені такі говори, необхідно встановлювати свої ареально релевантні ознаки. Подолати труднощі описових праць, присвячених переселенським говіркам, дає змогу підхід до говірки як до єдиної реальної комунікативної системи у структурі мовно-територіальних утворень [Гриценко 2004: 102], який унеможливує приписування рис однієї говірки іншій, навіть за умови їх схожості. Хоча доцільність такого опису стосується й давніх говірок, адже «кожна територіальна діалектна одиниця має неповторну особливість. Звідси всебічне вивчення української діалектної мови не може вважатися завершеним доти, доки не буде вивчена фонетична, граматична і лексична будова всіх діалектних територіальних одиниць (говірок, говорів, наріч)» [Матвіяс 1990: 12].

Розрізнення давніх (архаїчних чи старожитніх) і новостворених одиниць діалектного членування поряд із власне лінгвістичними особливостями є підставою для виділення і внутрішньої диференціації українських наріч та говорів. Свого часу простежувалася тенденція диференціювати терміни «новостворені (новожитні)» і «переселенські» українські мовно-територіальні утворення [Жилко 1966; Бевзенко 1980], яка, проте, не закріпилася.

С. Бевзенко зазначив: «Проблема класифікації українських діалектів може бути розв'язана тільки після глибокого дослідження діалектологічного атласу української мови», тому «на сучасному етапі [...] можемо користуватися лише попередньою, робочою схемою класифікації українських діалектів» [Бевзенко 1980: 6–7]. Особливо це стосується членування південно-східного наріччя, як переважно новоствореного [Матвіяс 1990: 114] і до того ж деякою мірою наддіалектного утворення [Ibid.: 112]. Як зауважив Ф. Жилко, «тому що південно-східні говори порівняно найбільш знівельовані, то дуже важко встановити в їх межах окремі територіальні утворення» [Жилко 1966: 241], останні виділяють лише «умовно» і «попередньо».

Проте й після дослідження АУМ I. Матвіяс зробив висновок, що членування південно-східного наріччя «загалом невиразне і до певної міри умовне» [Матвіяс 1990: 114], бо порівняно з іншими воно «скоріше становить один суцільний говір», говори цього наріччя, «виділені за мовними ознаками та етнічно-історичними чинниками, переважно розрізняються

за більшим або меншим поширенням у них певних діалектних рис, за більшою або меншою частотою вживання деяких діалектних елементів» [Ibid.: 114]. АУМ не вніс очікуваної остаточної ясності в поділ мовно-територіальних утворень: його відомості «не можна вважати вичерпним матеріалом для групування українських говорів. Атлас не охоплює всіх можливих діалектних явищ, за якими українська мова членується на говори, серед наведених розмежувальних ізоглос не всі відображають найістотніші явища [...]. Тому обласні діалектологічні атласи, монографічні описи окремих говорів [...] можуть уточнювати дані “Атласу української мови”, а в деяких випадках, можливо, і коригувати» [Ibid.: 125].

Умовність і попередність виділення одиниць діалектного членування новостворених говорів зростає зі зниженням рівня узагальнення, хоча найменшу одиницю — говірку — окреслено чітко. Скажімо, якщо умовно виділено степові говірки, то більш умовно — західностепові, і ще більш умовно — південнобессарабські. Окрім недостатності описових і лінгвогеографічних свідчень, це можна пояснити тим, що під час класифікації переселенських говірок власне лінгвістичні підстави відходять на другий план, оскільки вони пов'язані з екстралінгвістичними чинниками (часто спричинені ними), для яких, порівняно зі старожитніми говірками, характерне більше розмаїття і значний вплив на формування новостворених говірок [Баранникова 1975]. Через те, що під час виділення говорів південно-східного наріччя важливими є етнічні та історичні чинники, «на сучасному етапі подібні говірки можуть знаходитися в межах різних говорів» [Матвіяс 1990: 11].

Важливі також обставини переселення і дозаселення діалектоносіїв: причини та час переселення; наявність контактів із носіями інших діалектів української та інших мов; тип контактів; вплив літературних мов; належність до певної субетнічної групи тощо. Зрозуміло, що ці екстралінгвістичні параметри відображають об'єктивний вплив на ці говірки їх діалектної основи, інших діалектів української мови, інших мов в їх діалектній і літературній формі, — тобто власне лінгвістичних параметрів, тому не наголошуватимемо на опозиції екстралінгвістичних і лінгвістичних принципів класифікації.

У дослідженні новожитніх діалектних мікросистем необхідно брати до уваги відповідність обраного ареалу дослідження його лінгвістичним характеристикам. За умови адекватності такого вибору, назва ареалу стає й назвою одиниці діалектного членування. На нашу думку, українські говірки МДД варто розглядати саме в цьому ареалі, адже вони об'єднані спільністю характеру переселення і дозаселення носіїв материнських говірок, спільністю іншомовних / іншодіалектних впливів, адже МДД — полімовний і полідіалектний континуум, який має спільну історію: при-

близно той самий час перебування під впливом російської та румунської мови через офіційну сферу спілкування «за умов відриву (протягом приблизно 1825–1944 рр.) від українського народу» [Дроздовський 1961: 132]. Це наклало відбиток на їхню суспільну специфіку (утворення поліетнічної спільності «бессарабці») та й на мовну.

Територія МДД загалом збігається з такою одиницею діалектного членування українських говірок, як південнобессарабські говірки — підгрупа чи група у межах степових говірок [Бевзенко 1980: 239]. З одного боку, термін «південнобессарабські українські говірки» виправданий кореляцією із назвою «північнобессарабські», що є специфічними і, виділяючись «поряд із власне покутськими і власне буковинськими» в межах покутсько-буковинських, «рядом ознак зближуються із сусідніми подільськими» [Ibid.: 221], до того ж вони є материнськими щодо деяких південнобессарабських. Проте з іншого — він не корелює з терміном на позначення родового поняття «степові говірки». Останнє свідчить на користь інтерпретації українських говірок МДД як західностепових [Матвіяс 1990; Гриценко 1980; Гриценко 2006], поширення яких виходить за межі цього ареалу. Отже, доцільно визначати південнобессарабські українські говірки як підгрупу західностепових. Аналізовані говірки кваліфікують і як «українські говірки Одещини» [Бондар 2011; Москаленко 1958] — ареал ширший, детермінований лише адміністративним поділом. У межах поширення українських говірок МДД дослідники виділяли й вужчі ареали, зумовлені обраними для дослідження територіями, — нижня правобережна Наддністрянщина [Логвин 1965], Бессарабське Примор'я [Дроздовський 1962], Наддунав'я [Мукан 1960; Заворотна 1967]. Такі одиниці поділу варто сприймати радше як орієнтири, що не завжди відображають мовного членування, за винятком, можливо, наддунайських українських говірок, виокремлення яких має, на нашу думку, певне лінгвістичне підґрунтя, що полягає в полідіалектності на південно-східній основі з дещо слабшою мозаїчністю говірок. Останнє, однак, виходить за межі Наддунав'я, яким воно постає із праць названих дослідників.

Були спроби класифікувати українські говірки МДД, беручи до уваги їх генезу на основі деяких лінгвістичних ознак у межах зазначених ареалів, хоча вчені, визнаючи, як правило, відсутність суцільного діалектного масиву, не ставили собі такого завдання; це головню зумовлював матеріал. Зокрема А. Мукан із-поміж наддунайських говірок виділяла говірки сіл Трудове і Десантне Кілійського р-ну на підставі диспалаталізації звуків [р] і [ц] (*догово'райуца*), що властиве південно-західним говорам [Мукан 1960: 63, 68–72]; В. Дроздовський виокремлював говірки сіл Молдового Саратського р-ну, Ройлянки Саратського р-ну, Ройлянки Татарбунарського р-ну, Петрівки Тарутинського р-ну (усі назви наведені згідно із сучасним

адміністративним поділом) серед південнобессарабських і говірок Бессарабського Примор'я на підставі локального вияву в них низки південно-західних діалектних рис, проте не зараховував їх до південно-західного наріччя (як, наприклад, В. Логвин говірку с. Ройлянка Саратовського р-ну) [Дроздовський 1961: 135–136; Дроздовський 1962; Логвин 1962]. Як бачимо, спроби класифікувати українські говірки ареалу ґрунтувалися, зрештою, на протиставленні рис говорів південно-західного наріччя іншим говорам.

Свого часу дослідники аналізованих говірок дійшли таких висновків щодо їх поділу й місця у класифікації українських мовно-територіальних утворень:

- 1) українські наддунайські говірки «можна віднести до перехідних від південно-східних до південно-західних на південно-східній діалектній основі» [Мукан 1960: 60];
- 2) «на підставі аналізу сукупності діалектних рис специфічні обстежені говірки слід віднести до південнобессарабських в межах степових говорів південно-східного діалекту» [Дроздовський 1962: 452], вони «посідають специфічне місце серед степових говорів південно-східного діалекту», і «їх умовно можна назвати південнобессарабськими. Найближче вони знаходяться до говірок придунайських і придністровських» [Ibid.: 26].
- 3) говірки не всіх сіл є перехідними «від південно-східних до південно-західних на південно-східній діалектній основі» [Логвин 1965: 43] — говірку с. Ройлянки Саратовського р-ну «слід розглядати як належну до південно-західної групи говорів» [Ibid.]. П. Гриценко уточнив класифікацію українських говірок МДД, зазначивши, що вони не лише «не становлять одного цілого», а й «чітко виділяється кілька типів говірок: з перевагою рис південно-західного наріччя (західна частина говірок — Тарутинський р-н, окремі говірки Саратовського і Татарбунарського р-нів), одна говірка зберігає риси материнського північного наріччя (с. Плоцьк Арцизького р-ну), в решті говірок переважають риси південно-східного наріччя» [Гриценко 1980: 27].

Отже, проблема типології одиниць діалектного членування найбільш актуальна і складна щодо новостворених. Українські говірки МДД, які становлять специфічний різновид переселенських говірок, наразі потребують конкретизації місця у системі одиниць діалектного членування української мови і класифікації в межах ареалу.

Основою такої типології мають стати вироблені принципи класифікації переселенських говірок [Баранникова 1975], зважаючи на специфіку південнобессарабських, що насамперед полягає «у відсутності скільки-небудь виразних ареалів, у значній їх подрібненості, розмитості й мозаїчності» [АУМ III: 7]. Тому необхідно коригувати методику дослідження

переселенських говірок, один з аспектів якої — опис кожної говірки, який доцільно здійснювати на підставі діалектних текстів. Диференційоване спостереження над граматиною українських говірок МДД як окремих комунікативних систем дало змогу окреслити контури їх поділу.

За часом переселення основної маси діалектоносіїв українські говірки МДД поділено на дві протилежні групи (що не виключає існування проміжних та інших груп):

- говірки давнішої формації, які функціують тут близько 200 років;
- говірки новішої формації, яким близько 60 років (виникли на місці німецьких сіл).

За характером переселення (дозаселення мовлян з різних територій поширення давніх і новожитніх говірок як носіїв певного діалектного типу української мови, материнської говірки (компактність / дисперсність, добровільність / примусовість, відкрите переселення / втеча, наявність / відсутність дозаселень) виокремлено говірки:

- умовно моногенетичні / монодіалектні [Баранникова 1975] / гомогенні;
- полігенетичні / полідіалектні [Ibid.] / гетерогенні / мішані [Жилко 1966].

Умовно *моногенетичні* говірки виникли внаслідок компактного, здебільшого примусового (принаймні адміністративно узгодженого), відкритого переселення з незначними дозаселеннями різного характеру у подальшому; це підтверджують історичні, архівні відомості про заселення. Їх можна співвіднести з одиницями діалектного членування нижчих ступенів узагальнення території поширення діалектів української мови, де функціювали материнські говірки (не лише з наріччям, а й із говором, групою говірок, досить часто й з говіркою). У цих говірках найбільше збережена діалектна основа. Із-поміж них виокремлено такі говірки:

- 1) із південно-східною діалектною основою (напр., с. Плахтіївка Саратовського р-ну);
- 2) із південно-західною діалектною основою (напр., с. Ройлянка, с. Молдове Саратовського р-ну, с. Ройлянка Татарбунарського р-ну, с. Петрівка, с. Височанське Тарутинського р-ну);
- 3) із північною діалектною основою (напр., с. Ярославка Саратовського р-ну).

Якщо ідентифікувати говірки з південно-західною і північною діалектною основою доволі нескладно на підставі лише аналізу мовних явищ, то за суто лінгвістичними параметрами встановити моногенетичність говірок із південно-східною основою важче, оскільки вони мають чимало спільних рис із полігенетичними, адже відомо, що в основі південно-східного діалектного типу — архаїчні наріччя української мови. Без допомоги історичних свідчень вірогідно встановити, де відбулося змішування архаїчних елементів — до 1812 року на території поширення майже сформованого на той час південно-східного наріччя чи після, — складно.

Полігенетичні говірки виникли внаслідок переважно дисперсних переселень людності і численних дозаселень. Переселення і дозаселення (принаймні останні) мали зазвичай прихований характер: люди з різних місцевостей України втікали і переховувалися часто під чужими іменами і прізвищами [Мукан 1960: 15–16; Заворотна 1967: 17; Дроздовський 1961: 133]. Полігенетичні говірки менш виразно виявляють свою діалектну основу, переважно стосовно вищих рівнів діалектного членування, а співвіднесення з якоюсь однією материнською говіркою для них неможливе. Висновки попередників щодо кваліфікації досліджуваних говірок [Гриценко 1980; Мукан 1960; Дроздовський 1961 та ін.] та власні спостереження засвідчують, що ці говірки сформовані переважно на південно-східній діалектній основі, а радше — за південно-східним типом. Водночас у них різною мірою і в різних варіаціях щодо належності до територіальних утворень представлені риси південно-західного наріччя. У деяких мікросистемах таких рис дуже багато. Ознаки ж північного діалектного типу в цьому різновиді говірок МДД, принаймні на рівні морфології, більш знівельовані.

Зв'язок з етнографічними генетичними мікрогрупами, субетнічними групами [Кушнір 1999], усвідомлення належності до яких підтримує діалектну ідентифікацію мовців, уможлиблює виділення говірок *райків* (носії південно-західного північнобессарабського діалектного типу, у мовленні яких диференційні щодо діалектного оточення риси утримуються досить міцно), *пойдунів* (носії північного діалектного типу) і *козаків* (мовлення носіїв є полідіалектним із південно-східною основою).

Інтенсивність міжмовних контактів (українських діалектоносіїв з діалектоносіями інших мов) дає змогу розрізнити мікросистеми, що функціонують в мононаціональних / мономовних і полінаціональних / полімовних населених пунктах. Найбільше вона виявляється в селищах, де українці мешкають разом з представниками інших етносів, але в межах етнічної групи всі спілкуються рідною мовою. В одному населеному пункті в МДД на діалектному рівні може взаємодіяти дві і більше мов. На підставі міжмовної взаємодії в межах населеного пункту в ареалі найвиразніше можна виділити українські говірки, що взаємодіють із румунською (с. Кам'янське Арцизького р-ну), із російською (м. Вилкове Кілійського р-ну) та з болгарською (с. Каланчак Ізмайльського р-ну) мовами. Водночас відзначмо, що такий поділ щодо взаємовпливу мов не варто переоцінювати, бо іноді мови, що співіснують в одному населеному пункті, контактують менше (як у м. Вилкове, де й дотепер відчутна певна ізольованість *липован* і українців), ніж мови сусідніх сіл, де міжетнічні відносини є більш дружніми. Необхідно брати до уваги, що говірки тут могли з'явитися як результат інтерферентного впливу. Наприклад, у низці

говірок ареалу з південно-західною основою виявлено запозичений із румунської мови поліфункційний елемент *май* (*май* ¹*добрий*).

У МДД характер впливу інших діалектних мов та говірок української мови на говірку досить сильно детермінують й такі взаємопов'язані чинники, як: близькість / віддаленість населених пунктів, належність до однієї сільради / до колгоспу, кількість діалектоносіїв (говірки маленьких сіл швидше «розчиняються» у діалектному оточенні), кількість змішаних шлюбів (здебільшого дружина і чоловік не з одного села). Прикладом дії цих чинників може слугувати говірка з південно-західною діалектною основою с. Ройлянка (РлТ) Татарбунарського р-ну (148 осіб), яке 1902 року заснували переселенці зі с. Ройлянка (РлС) Саратського р-ну (1747 осіб). Говірка РлТ зазнала більш відчутного впливу говірок сіл із південно-східною діалектною основою, розташованих поряд (сс. Жовтий Яр, Царичанка, Маразліївка) і приписаних до однієї сільради в с. Жовтий Яр, аніж материнська говірка РлС. Водночас у говірках сіл Саратського р-ну Надеждинської сільради (н.пп. Молдове, Надежда, Негрове), «донором» яких є мовці с. Молдове, домінують південно-західні риси, зокрема в морфологічній системі. Констатуємо резистентність до іншодіалектних впливів говірок великих населених пунктів, збереження специфічних рис говірок у віддалених селах (н.пп. Височанське, Петрівка Тарутинського р-ну).

Критерієм поділу може бути й вплив офіційної мови спілкування, її привілейований статус, що пов'язано насамперед зі перебування МДД під владою Росії і Румунії. Тут доля говірок ареалу у загальних рисах збігається, але частина з них (наддунайські і деякі говірки Бессарабського Примор'я) перебувала під впливом румунської мови на понад 20 років більше, ніж інші говірки: територія сучасних Ізмайльського, Кілійського і частини Татарбунарського р-нів упродовж 1857–1868 рр. були під владою Румунії, а решта сучасної української Південної Бессарабії в цей період — під владою Росії (див. карту).

Відповідно до усталеної класифікації говірки МДД належать до південно-східного діалектного типу, але зберігають чимало рис й південно-західного наріччя, що функціують і в полігенетичних говірках, які утворилися переважно на південно-східній діалектній основі або за південно-східним типом і в умовно моногенетичних говірках, які утворилися на різнотипних діалектних основах. Найбільше таких рис, звичайно, у мікросистемах, що постали на південно-західній основі. До того ж кількість говірок останнього типу досить значна, вони формують окремий різновид; це підтверджують і висновки попередників — одні дослідники, фокусуючи увагу на таких говірках, порівнювали їх з «оази-сами» [Дроздовський 1962], інші стверджували, що їх треба зараховувати до південно-західного наріччя [Логвин 1965]. Окремість цих говірок

доповнює і субетнічний чинник (*райки*). Південно-західний діалектний тип, для якого характерна мозаїчність, представлений в МДД переважно генетично північнобессарабськими говірками.

Моногенетичним говіркам в ареалі властива говіркова строкатість, полігенетичним — неоднорідність говіркових рис (вони можуть виявляти подібність, але мають різний комплекс ознак). Мозаїчність рис виявляємо й у межах груп моногенетичних говірок. Для діалектолога, зорієнтованою на дослідження старожитніх говорів, мозаїчність діалектних рис не завжди помітна і — тим паче — зрозуміла. Зокрема А. Мукан зазначає:



«не зовсім ясно, чому диспалаталізоване *ц* найбільше проявляється в селах Десантне і Трудове і майже зовсім відсутнє в близькому від них с. Шевченкове, менше виявляється в м. Кілії» [Мукан 1960: 63].

На підставі гіпотези про такий поділ говірок відзначмо ареально релевантні риси для їх картографування і класифікації.

Найбільш яскраво протиставлені на морфологічному рівні риси моногенетичних говірок, зокрема мікросистем південно-західного діалектного типу [Колесников 2012], а саме:

- диспалаталізація [*ц*] і [*с*], що відображено в послідовній твердості дієслівного постфікса *-са* (*-с*) (*в'зуца, ли'шилося, уро'дивса, ди'виса, не ку'палис*), суфікса *-ск* у прикметниках і прислівниках (*Желем'бетска, ро'йл'анских, по-ча'ричански*), займенникового неозначеного постфікса *-с* (*йа'кийс, йа'к'іс, йа'кес, ко'лис, дес, шос*), форм займенників і прислівників (*ца, цу, уса, 'доси, 'суди*), основ іменників (*в'і'вца, 'н'імец, лан'цуг, на 'вулицу, о'вец*);
- твердість дієслівних флексій 3 ос. мн. *-ат, -ут* (*го'вор'ат, ловл'ат; 'кажут, поси'лайут*);
- форми Р.в. займенників (*'него, 'цего*);
- наголос у дієслівних формах (*'було, 'держу, 'кажу, 'дойу, при'вела, 'жила, по'паде, 'прийду* та ін.), у формах займенників (*'моя, т'воя, 'мой, т'вой* та ін.);
- конструкції з інструментальним значенням на зразок *с 'ножиками настру'гали, при'їхав з 'лод'кою, вили'вали з во'дойу*;
- більш послідовна лексикалізована м'якість під час відмінювання іменників ч.р. з основою на *-р* (*ба'зар', ба'зар'у, ба'зар'ом*);
- форми О.в. одн. І відм. (*'М'ішом, 'Сашом*);
- структура дієслова л: *'ати*;
- прислівникові форми *'в'ітки, 'в'іти, 'в'іци*;
- форми Д., М.в. одн. іменників II відм. з флексією *-ови* (*жени'хови, по с'н'ігови, по х'л'ібови*) тощо.

Ці ознаки послідовно фіксуємо в МДД у більшості моногенетичних говірок південно-західної основи; у говірках іншого походження (Пл.) їх виявлено спорадично або не виявлено взагалі.

Із-поміж диференційних рис, які відрізняють говірки цього типу між собою, відзначмо: форми, пов'язані з вираженням ступеня порівняння, на кшталт *май 'добрий, май похो'дила*, наказового способу (*'най бог 'милуй*), 3 ос. мн. дієслів II дієвідм. (*'ход'а, 'нос'а*), форми числівника *йі'ден* (*ден*), *йі'дна* (*йна*) та інші, характерні для говірки Пк, але не властиві РлС. Натомість форми на зразок *йсти 'йти*; *да'сеш, йі'сеш* (2 ос. одн. атематичних дієслів) поширені в говірці РлС, але відсутні у Пк. Риси південно-західного діалектного типу, що функціонують і в деяких інших

говірках, зокрема в полідіалектних (мо́го, т'во́го, до́бр'ішчий, зем'ли, ра́дості, л'у́бові тощо), також матимуть тут значну релевантність.

Риси моногенетичних говірок південно-східного діалектного типу протиставлені в МДД досить виразно, хоча виявлено їх незначну кількість. Зокрема в говірці Пл зафіксовано форми прикметників найвищого ступеня порівняння *найдо́бр'іша, най'дуж'чий* (в багатьох інших говірках — тільки *са́мий до́брый* та ін.); іменники ч.р. з кінцевим приголосним основи -р у Н./З.в. мають тенденцію до пом'якшення (*ба'зар*'), а в непрямих відмінках зберігають твердість (*ба'зару, баз'аром*); дієслова II дієвідм. з ненаголошеною флексією функціують у 3 ос. одн. переважно із закінченням -е (*в'роде, н'ідо́ходе, дз'воне, йізде*), форми 2 ос. одн. атематичних дієслів мають флексію -и (*да'си, йі'си*), лексему *ло́укий* засвідчено у значенні 'красивий' тощо.

Полігенетичні говірки, утворені за південно-східним типом (Шв, Бр, Сф та ін.), виявляють риси, спільні з моногенетичними такої ж співвідносності і водночас диференційні щодо інших типів (усічені форми 3 ос. одн. I дієвідм. типу *пи'та, гу'ка*), а також і відмінні, відсутні в моногенетичних говірках інших типів (напр., прислівникові форми *с'тудова, с'кудова*, а також *о'ц'уда, о'т.уда*; форми суперлатива *са́мий до́брый*; форми 2 ос. одн. атематичних дієслів *да'сиш, йі'сиш*).

Моногенетичні говірки північного діалектного типу протиставляються на підставі меншої кількості ознак. Зокрема в говірці Яр виявлено: форми З.в. одн. назв неістот, що збігаються з Н.в. (*дай н'іж*); збереження розрізнення за допомогою закінчень твердого, м'якого та мішаного типів відмінювання в О.в. одн. іменників I відм. (*Вал'ейу, к'ручейу*); твердість у відмінкових формах слів на кшталт *ба'зар*; майже безваріантну флексію -йіу в О.в. одн. іменників III відм. (*ноч'йіу*); форми 2 ос. одн. атематичних дієслів із флексією -иш (*да'сиш, йі'сиш*); лексему *бра́вий* у значенні 'красивий' тощо.

Моногенетичні говірки південно-східного і північного походження, як і полігенетичні, протиставляються південно-західним на підставі таких рис, як: напр., форми прислівників *ту́течка, таме́чки, по'томи́чки, таке́чки*; зв'іт':іл'а (*с'тудова* і *с'кудова* — у багатьох полігенетичних), зв'ітс'іл'а, в'ітс'іл'а, в'ітк'іл'а, а також відсутністю чи нетиповим вживанням сполучника *але*.

Відзначмо специфічні південнобессарабські риси, пов'язані з міждіалектною і міжмовною взаємодією: специфіка варіантності, уніфікація, гіперкорекція, лексикалізований характер фонетичних і морфологічних явищ [АУМ III: 6–9]. Одним із результатів міжмовної взаємодії є вживання мікротекстів-цитат румунською і російською мовою. Досить помітною інтегральною ознакою для всіх типів українських говірок МДД, на нашу думку, є активне вживання часток-вигуків: *мей, бре / бр'е, мей! / ма'ла куча!; та й бре / іди вже* (Пл); *мей / х'лопче / іди суда; мей / чуйеш; а*

йа ¹кажу ¹стежк / мей; гай бре / ¹в'іриш йо¹му (РлС); по¹кин' ка¹жу бр'е
о¹ту ¹палочку, ко¹му йа ¹нужна бр'е, мей / в'ін йак ¹ногу вла¹маў (Яр).

Запропоновані гіпотези є теоретичною основою подальшого дослідження задля реального діалектного членування цієї території. Ця стаття — тільки попередня «робоча схема» класифікації українських говірок МДД, зумовлена пошуком ареально релевантних рис під час опису українських говірок МДД, яку буде підтверджено, уточнено або спростовано у процесі картографування.

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

Бр – Броска Ізмаїльського р-ну Одеської обл.
Пк – Петрівка Тарутинського р-ну Одеської обл.
Пл – Плахтіївка Саратського р-ну Одеської обл.
РлС – Ройлянка Саратського р-ну Одеської обл.
РлТ – Ройлянка Татарбунарського Одеської р-ну обл.
Сф – Саф'яни Ізмаїльського р-ну Одеської обл.
Шв – Шевченкове Кілійського р-ну Одеської обл.
Яр – Ярославка Саратського р-ну Одеської обл.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- АУМ — Атлас української мови: У 3 т. — Київ, 1984. — Т. 1; Київ, 1988. — Т. 2; Київ, 2001. — Т. 3.
- Баранникова 1975 — Баранникова Л.И. Говоры территорий позднего заселения и проблема их классификации // Вопросы языкознания. — №2. — 1975. — С. 22–31.
- Бевзенко 1980 — Бевзенко С.П. Українська діалектологія. — Київ, 1980.
- Бондар 2011 — Словник українських говорів Одещини / Гол. ред. О.І. Бондар. — Одеса, 2011.
- Гриценко 1980 — Гриценко П.Е. Генезис и семантическая структура сельскохозяйственной лексики украинских западностепных говоров: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Киев, 1980.
- Гриценко 2004 — Гриценко П.Ю. Говірка // Українська мова: Енциклопедія — Київ, 2004. — С. 102.
- Гриценко 2006 — Гриценко П.Ю. Межіріччя Дністра і Дунаю у світлі лінгвістичної географії (стан і пріоритети) // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. — Вип. 21. — Ізмаїл, 2006. — С. 3–16.
- Дроздовський 1961 — Дроздовський В.П. Південнобессарабські українські говірки // Праці Х Республіканської діалектологічної наради. — Київ, 1961. — С. 132–155.

- Дроздовський 1962 — Дроздовський В.П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратовського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області): Дис. ... канд. філол. наук. — Одеса, 1962.
- Жилко 1966 — Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. — Київ, 1966.
- Жилко 1971 — Жилко Ф.Т. Про лінгвогеографічне дослідження новостворених говорів української мови // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. — Київ, 1971. — С. 3–13.
- Заворотна 1967 — Заворотна Т.П. Лексика українських наддунайських говірок: Дис. ... канд. філол. наук. — Ужгород, 1967.
- Колесников 2012 — Колесников А.О. Из спостережень над граматику говірки с. Ройлянка Саратовського р-ну Одеської області // Мова і культура: Науковий журнал. — Вип. 15. — Т. II (156). — Київ, 2012. — С. 172–180.
- Кушнір 1999 — Кушнір В. «Козаки» і «райки» як субетнічні групи українського населення Буджака (до постановки проблеми) // Четвертий міжнародний конгрес україністів: Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. — Одеса, 1999. — С. 55–60.
- Логвин 1965 — Логвин В.П. Морфологічна система говірок нижньої правобережної Наддністрянщини // Територіальні діалекти і власні назви. — Київ, 1965. — С. 33–43.
- Матвіяс 1970 — Матвіяс І.Г. Картографування причорноморських українських говорів // Праці XIII Республіканської діалектологічної наради. — Київ, 1970. — С. 134–141.
- Матвіяс 1990 — Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори / Відп. ред. П.Ю. Гриценко. — Київ, 1990.
- Москаленко 1958 — Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. — Одеса, 1958.
- Мукан 1960 — Мукан А.М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості: Дис. ... канд. філол. наук. — Глухів, 1960.

BADANIA WIEJSKIEJ ETYKIETY JĘZYKOWEJ. WYBRANE PROBLEMY METODOLOGICZNE I TEORETYCZNE

*Studying rural speech etiquette:
some methodological and theoretical issues*

Badania językowej grzeczności w Polsce mają już dość długą tradycję, por. np. cenne prace Krystyny Pisarkowej [Pisarkowa 1979], Eugeniusza Tomiczka [Tomiczek 1983], Kazimierza Ożoga [Ożóg 1990; 2005], Małgorzaty Marcjanik [Marcjanik 1997; 2006; 2007], Romualda Huszczy [Huszcza 2006], Marka Łazińskiego [Łaziński 2006] i wielu innych. Oprócz aspektu współczesnego w licznych pracach należących do tego prężnego nurtu pragmatyki językowej przewija się także tematyka historyczna, chętnie wraca się do korzeni polskiego modelu grzeczności, wyrastającego z bogatych tradycji kultury szlacheckiej [por. np. prace: Cybulski 2003; Wojtak 1992; 1996; 1999]. Bibliografia prac naukowych z tego zakresu liczy dziś grubo ponad 500 pozycji (także ważnych opracowań książkowych). Na tym tle szczególnie dotkliwie zaznacza się niedostatek poważniejszych opracowań poświęconych wiejskiej etykietce¹ językowej [por. np.: Sikora 2010; Sikorska 2011].

Podstawową przyczyną takiego stanu rzeczy jest długotrwały regres i deprecjacja ludowej kultury w Polsce. Dominacja, ujmijmy to: miejskiego modelu kultury, o wyrażnie szlacheckiej proveniencji, jest oczywistością współczesnej sceny życia społecznego. Wskutek kulturowej interferencji, globalizacji oraz dominacji konsumpcyjnego stylu życia na polskiej wsi dochodzi dziś do szybkiej unifikacji obyczajów i wzorców zachowań grzecznościowych, a co szczególnie ważne – do afirmatywnej kodyfikacji elementów pierwotnie



¹ Pojęć: *grzeczność językowa* i *etykieta językowa* będę używał w tekście zamiennie (traktuje się je w polskich pracach jako synonimy).

obcych temu środowisku. Wieś – dosłownie i w przenośni – otwiera się na wpływy zewnętrzne. Towarzyszy temu odwracanie się od tradycji, folkloru, dezintegracja gwary i wykorzenienie – szczególnie dotkliwe w najmłodszym pokoleniu, otwarcie i bezkrytycznie afirmującym wszystko co nowoczesne i atrakcyjne. Z utratą tożsamości kulturowej na wsi idzie więc w parze niechęć, często odrzucenie w stosunku do tradycyjnych zachowań grzecznościowych i języka przodków. Dawne zwroty i formuły grzecznościowe ulegają zapomnieniu, bo nie mają logicznej kontynuacji. Tak działa syndrom zerwanego pasa transmisyjnego na wsi.

W przejmowaniu dominującego, prestiżowego, a poza tym neutralnego modelu kultury i języka przez upośledzone grupy społeczne tkwi głęboka logika. Mamy do czynienia z procesem o wielkim zasięgu społecznym, ściśle powiązanim (zwłaszcza po 1945 roku) z demokratyzacją i egalitaryzacją stosunków społecznych. Papierkiem lakmusowym zmian jest swoista kariera zaimków grzecznościowych *Pan, Pani* w Polsce. Wyszły one z kręgu kultury szlacheckiej, w XIX wieku zadomowiły się w miastach, by w końcu trafić na polską wieś, skąd skutecznie wyparły tradycyjne dwojenie („wykanie”) i trojenie („onikanie”) rozmówcy [por.: Sikora 2011a, Pianka 2010].

Są to sprawy ogólnie znane i dobrze opisane na gruncie polskiej dialektologii. Jednak warto podkreślić, że zjawiska te stały się źródłem licznych negatywnych stereotypów mieszkańca wsi i wiejskości. Wśród nich na szczególną uwagę zasługuje nieobce także środowiskom naukowym XX wieku przekonanie o niesamodzielności i wtórności ludowej kultury w Polsce, poza naśladowaniem dworu szlacheckiego jakoby niezdolnej do wydania swoistych i cennych owoców. Pokutuje (chyba od czasów pozytywizmu) wyobrażenie wsi jako środowiska ciemnego, pozbawionego wartościowych form życia towarzyskiego, ogłady itp. Dla owej permanentnej niedojrzałości i wtórności przeciwwagą i alternatywą zarazem może być jedynie wysiłek oświeconych elit społecznych, poczuwających się do szerzenia dobrych obyczajów, wyższej kultury i znajomości języka ogólnego wśród ludu. Brak większego zainteresowania wiejską etykietą – zarówno w aspekcie normatywnym, jak i opisowym jest na gruncie polskiej nauki faktem. Jednocześnie jest poważnym mankamentem badań historycznych nad wiejskim modelem grzeczności, wbrew obiegowym sądom odznaczającym się znacznym stopniem odrębności i oryginalności (czego dowodzą badania autora).

W ogóle w kulturze masowej, która zdominowała nasze życie w mediach, wieś ma złe notowania, generalnie źle się kojarzy – i w sensie miejsca, i ludzi, i folkloru. Dobrze to oddają występy kabaretowe, a jeszcze lepiej ukazuje to głęboka niechęć, z którą spotkał się w polskich mediach ludowy zespół śpiewaczy „Jarzębina” i jego piosenka „Koko, koko, Euro spoko”. Piosenka wygrała (!) w plebiscycie telewidzów przed Euro 2012, ale specjaliści od mediów uznali,

że Polacy mają się jej wstydzić (skończyło się na „uśmierceniu” utworu w mediach). Takie lekceważąco-pogardliwe nastawienie przenosi się do potocznego języka i wypowiedzi różnych celebrytów, gdzie można spotkać liczne epitety i wyzwiska: *wieś*, *burak*, *wieśniak*, *wieśniara*, *wsioł*, *wsioł*, *wsioł*, *wiocha*, *wiochmen*, *wieśniara*, *robić wieś/wiochę*... W ten sposób piętnuje się ludzi, postawy i zachowania – nienowoczesne, bez wartości, odznaczające się brakiem kultury, dobrego smaku, walorów estetycznych itp. Tą drogą utrwalają się coraz rozleglejsze negatywne konotacje leksemów typu *wieś*, *wieśniak* itp. w języku polskim, ale także szerzą się społeczne uprzedzenia (antagonizm wieś – miasto) i negatywne stereotypy etniczne i środowiskowe.

Opisana pobieżnie sytuacja stawia przed badaczem wielorakie trudności, wynikające głównie ze sposobu funkcjonowania tradycyjnego modelu grzeczności na wsi, ale także samej oceny wiarygodności badań materiałowych. Dobrze pasuje do niej metafora rozbitego zwierciadła. Poza dość skąpych świadectwami dawnych etnografów, z reguły skupiających się na obyczajowym szczególe (np. powszechnym całowaniu w rękę rodziców chrzestnych), poświadczeniami literackimi (autor badał pod tym kątem tzw. powieści reprezentujące tzw. ludowy nurt prozy w Polsce), badacz może się oprzeć nie tyle na obserwacji zachowań grzecznościowych, co na **relacji** samych użytkowników gwary. Kłopot polega często także na konieczności śledzenia zachowań inercyjnych i reliktnych – obcych już współczesnym obyczajom lub wychodzącym z użycia – obecnych w gwarze w formie cytatów w tekstach folkloru (gawędy, piosenki, przyśpiewki), w rodzinnej tradycji, wśród anegdotycznych przypomnień, jako elementy żartów językowych itp. Częstokroć rzeczywistością badań terenowych jest poruszanie się w kręgu ginących zwrotów przywoływanych z pokładów pamięci, odtwarzanie wspólnie z badanym rekwizytów – sięgając do metafory Ervinga Goffmana – pustoszącego teatru życia codziennego.

Trzeba pamiętać też, że z utratą tożsamości kulturowej na wsi idzie często w parze niechęć i odrzucenie wobec tradycyjnych zachowań i języka przodków. Przywoływanie dawnych zwrotów i formuł grzecznościowych – jako części wstydlwego wiejskiego dziedzictwa – bywa odbierane jako próba podważenia osiągniętego statusu społecznego i poziomu kultury, potwierdzonego znajomością zwyczajów ogólnopolskich. Nietrudno zauważyć, że procedura badawcza w takich warunkach nieuchronnie przyjmuje znamiona naukowej rekonstrukcji. Wymaga ona innego niż tradycyjne podejścia metodologicznego oraz sięgnięcia po bogaty i zróżnicowany materiał badawczy.

Punktem wyjścia musi być respektowanie uzasadnionego naukowo założenia o odrębności i swoistości kultury, która badane formy etykiety (nie wyłączając niejęzykowych zachowań) wydała. W warunkach polskich, z opisanych już przyczyn, wcale o to niełatwo i w podejściu do interesujących

nas zjawisk dominuje orientacja „dyferencjalna”. Skupia ona uwagę na opisie różnic w stosunku do ogólnopolskiego, miejskiego modelu grzeczności, bez wnikania w ich przyczyny i meritum sprawy. Jako przykład mogłyby posłużyć opracowania poświęcone formom adresatywnym na wsi, koncentrujące się na pochodzeniu „wykania” jako elementu wspólnego dziedzictwa historycznego polszczyzny. Umyka w ten sposób z pola widzenia fakt dziedziczenia przez środowisko wiejskie agrarno-patronimicznego systemu adresatywnego, dla którego formy *pluralis maiestaticus*, na równi z dzisiejszymi tytułami *Pan, Pani*, są elementem pierwotnie obcym, zapożyczonym z arystokratycznego systemu adresatywno-honoryfikatywnego, wskutek naśladowania atrakcyjnych form obyczaju warstw uprzywilejowanych [por. Huszcza 2006; Pianka 2010, Sikora 2011a]. Pomijano aspekt systemowy zjawiska, o co mniejsza, ale także niezmiernie istotne dla interpretacji funkcji zwrotu pytanie, **po co** ludzie zadają sobie wiele trudu, grzecznościowo określając rozmówcę. Z dzisiejszej perspektywy głośny niegdyś wśród polskich dialektologów spór o męskoosobowy rodzaj gramatyczny pluralnych form grzecznościowych (np. *nasi babka opowiadali*) można uznać za mało ważny i polegający na nieporozumieniu.

Przy takim podejściu trudności nastrocza już samo wyznaczenie granic językowej etykiety. Tymczasem skrupulatniejsze badania dowodzą np. funkcjonowania w dialektach i gwarach polskich obcej językowi ogólnemu, rozbudowanej sfery pozdrowień przy pracy, pozdrowień przy mijaniu się na drodze, czy też zwrotów ogniskujących empatię i życzliwość dla odbiorcy [por.: Sikora 2011b] przez odniesienie do sfery *sacrum* (tzw. westchnień). Fakt innej zasobności i orientacji wiejskiej etykiety wymaga szerszej refleksji.

Dwie pierwsze kategorie umiemy osadzić w kręgu wiejskiej grzeczności dzięki przejrzystym przesłankom merytorycznym (kulturowym). Padające w kierunku pracujących w polu słowa: *Szczęść Boże / Boże pomagaj* itp. bezwzględnie wymagają przy takim „oddawaniu szczęścia” repliki i reakcji z ich strony, np. *Dej Panie Boże, Bóg zapłać* itp. Niepodziękowanie jest w tym wypadku karygodnym odrzuceniem gestu życzliwości i Boskiej przychylności. Trwałość tego typu zwrotów w gwarze wynika wprost z sakralizacji pracy na roli². W chłopskim etosie uprawa gruntu i pracowitość stanowią o sensie i celu ludzkiej egzystencji. Lenistwo jest więc najcięższym grzechem wobec tej zasady [por.: Styk 1999: 132–133]. Fundamenty tego porządku podkopały współczesne zmiany cywilizacyjne. Widomym znakiem głębokiego przewartościowania jest handel ziemią.

Uderzające dla badacza zakorzenienie etykiety w tradycyjnym systemie wartości ludności wiejskiej, przynosi także pewien sposób myślenia, stawiający

² Dawniej obowiązywały tylko w takiej sytuacji; nie można ich było też nadużywać, np. bezmyślnie powtarzając je przy powtórnym widzeniu.

na pierwszym planie więzi międzyludzkie, gromadę, interes wspólnotowy, oraz przeświadczenie o konieczności pielęgnowania więzi łączącej członków wioskowej społeczności. [por.: Sikora 1996]. W zamkniętej wspólnocie potrzeba stałego utrwalania więzi społecznych jest czymś naturalnym, a przejście koło kogoś bez słowa – czymś niedopuszczalnym, jeśli nie ma być dowodem zerwania z kimś kontaktu. Dlatego kwitnie i dziś sztuka konwencjonalnego dialogu, w którym idzie jedynie o sygnał: „Dostrzegam cię, nie jesteś mi obojętny”, a pretekstem cokolwiek pozostającego we wspólnym polu widzenia rozmówców:

Idziecie ta, ciotko idziecie? – A ide ta ide!;
*Dużascie Ziorcyno nakupiyli?*³ – *A pól Kleporza i troche;*
*Gdzie tak idziesz? (...) chodź pomożesz, to zrobimy na wieczór wionek*⁴! – *Jak bede wracoł, to przyjde!*

*A dzie idziesz, Wojtek? – A do twojej, bo sie skardzyła*⁵, *ze cie nigdy w domu ni ma! – To jo póde do twojej!*

Westchnienia są obce miejskiemu kręgowi kulturowego, polegają na okazywaniu rozmówcy empatii i solidarności odczuć, szacunku dla jego rodziny i przodków – w utrwalonych językowych gestach odwołujących się do Boga jako siły sprawczej. Do najbardziej charakterystycznych należą przypomnienia zmarłych, w szczątkowej formie obecne w ogólnopolskim zwrocie *świętej pamięci {ktoś}*, por.: *Wasi dziadek, niek mu tyz Pombóg grzychów nie pamiynto, to umioł tońcyć!*

Kiedy na polskiej wsi w odpowiedzi na *Dzień dobry* usłyszymy np. *Bóg zapłać!* – a na: *Na zdrowie!* (po kichnięciu) – *Pan Bóg zapłać i Duch święty!*, zyskamy przekonanie o szczególnej roli zwrotów typu religijnego w wiejskich zwyczajach językowych. Trzeba w tym wypadku uruchomić szerszy kontekst interpretacyjny, wiążący diachroniczny i współczesny punkt widzenia. Z braku miejsca wspomnę jedynie o znaczeniu dobrego słowa i życzeniowych aktów mowy w kulturze wiejskiej, bez mała wszechobecnym wśród zachowań, które umownie nazywa się grzecznością i etykietą. By nie być gołosłownym, przytoczmy kilka przykładów grzecznościowych rytualizmów należących do podziękowań, pożegnań i błogosławieństw: *Bóg zapłać!*, *Niech Pan Bóg w dzieciach wynadgrodzi!*, *Jakoś ty dobro, dziywce – juz mos w niebie na siedm*

³ Czyli: „Czy dużo nakupiliście, zakupiliście?”. *Kleparz* to popularny plac targowy w Krakowie, chętnie (zwłaszcza dawniej, kiedy nie obowiązywały administracyjne zakazy) odwiedzany przez chłopów z okolicznych wsi, sprzedających warzywa, nabiał, drób itp.

⁴ Poczęstunek na zakończenie żniwa.

⁵ Czyli: ‘skarżyła się, narzekała’. Żartobliwa rozmowa, w której jeden „obiecuje” drugiemu, że zastąpi go w wypełnianiu małżeńskich obowiązków.

kupek naskłodane! Spasibo(g)! (podziękowanie rosyjskie); *Zostońcie z Boge!* – *Z Pane Boge, Krzesny, Boże wos ta prowadź!* (pożegnanie przy wyjściu gości z domu); *Roc Poniezus pozegnać!*⁶ (błogosławieństwo przy posiłku), używane wśród myśliwych *darzbór!*⁷ itp.

Słowo **dobre, zjednujące dobro** – jak pisałem w innym miejscu [Sikora 2011b] – jest refleksem typowego dla dawnej polskiej wsi światopoglądu religijno-magicznego, uznającego naturalność związku słowa i rzeczy i tym samym możliwość wpływania na bieg spraw tego świata – przez odwołanie się do sprawczej mocy Boga.

Pojęcie grzeczności językowej dotyczy tej sfery językowej aktywności człowieka, która wynika z przestrzegania społecznie obowiązujących reguł współżycia, obyczajowości danego środowiska. Mowa tu o zachowaniach, które mają charakter powinnościowy, zdeterminowany przez system wartości i oczekiwania innych. Tak rozumiana grzeczność, na równi z etyką i prawem, wynika z istoty zależności, w jakich pozostaje jednostka, jako uczestnik życia społecznego. Etykietę językową – jak widać – z powodzeniem można wiązać z pragmatyką językową (pragmalingwistyką), a zespół tych oczekiwań i wymagań kulturowych możemy potraktować jako warunki kontekstu pragmatycznego decydujące o stosowności (grzeczności) lub niestosowności danego grzecznościowego aktu mowy. Wbrew pozorom w praktyce badawczej zastosowanie takiej analizy nie jest zadaniem szczególnie trudnym, jeśli zna się wieś, jej kulturę, mentalność i reguły rządzące życiem tej społeczności. Bierzemy przecież pod uwagę zespół dobrze znanych dialektologowi czynników, należących do warunków pragmatycznych (np. nierównorzędnosc pozycji społecznej i rangi rozmówców), i okoliczności relewantnych kulturowo (np. wchodzenie po raz pierwszy do cudzego domu, przekraczanie progu stajni, podłazy w Wigilię Bożego Narodzenia itp.). Teoria aktów mowy dostarcza, w moim przekonaniu, przydatnego zaplecza metodologicznego, zwłaszcza dlatego że funkcje grzecznościowe (np. powitania, pozdrowienia, przeprosin) można pojmować jako odmianę funkcji pragmatycznych (działania) i ustalać repertuar danego typu językowych (i pozajęzykowych) wykładników grzeczności.

W polskich warunkach swej przydatności swej dowiodły socjolingwistyczne badania nad językową etykietą. Pozwalają one na ogarnięcie stanu rozchwiania i konkurencji ze strony pierwotnie obcych wzorców zachowań, oraz oceny społecznej ekstensji poszczególnych zwrotów gwarowych i ich pozycji względem elementów konkurencyjnego modelu grzeczności. Wątku tego nie będę już rozwijał, przez wzgląd na oczywistość tych kwestii.

⁶ Co rozumie się jako: 'niech Pan Jezus da błogosławieństwo'.

⁷ Czyli zgodnie z etymologią: *niech bór (z)darzy* 'poszczęści'.

Na zakończenie wypadła postawić pytanie, na ile przedstawione ustalenia przystają do sytuacji w innych językach naszego kręgu kulturowego. Współczesny język polski pozostający w konflikcie z ludowymi gwarami nie jest raczej reprezentatywnym przykładem relacji ludowego i elitarnego (standardowego) modelu językowej grzeczności⁸. Wątpliwe z naukowego punktu widzenia jest także (skoro opis deskryptywny oparty na analizie faktów współczesnych jest zasadniczo już niemożliwy) przyjęcie metody rekonstrukcyjnej jako wiarygodnego naukowo opisu badanego zjawiska. Jak widać, więcej tu trudnych pytań niż dobrych odpowiedzi.

LITERATURA

- Anusiewicz, Marcjanik 1992 — Polska etykieta językowa / Pod red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik // *Język a kultura*. – T. 6. – Wrocław, 1992.
- Cybulski 2003 — Cybulski M. *Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej*. – Łódź, 2003.
- Goffman 2000 — Goffman E. *Człowiek w teatrze życia codziennego* [tłum.: H. Datner-Śpiewak, P. Śpiewaka] / Wyd. II. – Warszawa, 2000.
- Grybosiowa 1998 — Grybosiowa A. *Przyczyny zmian w polskim systemie adresatywnym // Język w mieście. Problemy kultury i poprawności* / Pod red. K. Michalewski. – *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Linguistica* 37. – Łódź, 1998. – S. 57–61.
- Huszcza 2006 — Huszcza R. *Honoryfikatywność. Gramatyka. Pragmatyka. Typologia*. – Warszawa, 2006.
- Łazinski 2006 — Łazinski M. *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa*. – Warszawa, 2006.
- Marcjanik 1997 — Marcjanik M. *Polska grzeczność językowa*. – Kielce, 1997.
- Marcjanik 2006 — *Retoryka codzienności. Zwyczaje językowe współczesnych Polaków* / Pod red. M. Marcjanik. – Warszawa, 2006.
- Marcjanik 2007 — Marcjanik M. *Grzeczność w komunikacji językowej*. – Warszawa, 2007.
- Ożóg 1990 — Ożóg K. *Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej (na materiale języka mówionego mieszkańców Krakowa) // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. – CMXIII. – *Prace Językoznawcze*. – Z. 98. – Warszawa; Kraków, 1990.
- Ożóg 2005 — Ożóg K. *Współczesny model polskiej grzeczności językowej // Język a kultura*. – T. 17: *Życzliwość i agresja w języku i kulturze* / Pod red. A. Dąbrowska, A. Nowakowska. – Wrocław, 2005. – S. 9–15.

⁸ Podczas konferencji we Lwowie uczeni ukraińscy podkreślali, że status gwary i tradycyjnej kultury ludowej w ich kraju pozytywnie odbiega od polskich doświadczeń, co daje możliwości prowadzenia systematycznych badań terenowych nad wiejską etykietą. Z tym większą ciekawością oczekiwać trzeba nowych opracowań dialektologicznych tego zagadnienia.

- Pianka 2010 — Pianka W. Historyczne zmiany w systemach adresatywno-honoryfikacyjnych w krajach i językach słowiańskich // *Biuletyn PTJ*. – LXVI. – 2010. – S. 197–207.
- Pisarkowa 1979 — Pisarkowa K. Jak się tytułujemy i zwracamy do drugich // *Język Polski*. – 1979. – LIX. – S. 5–17.
- Sikora 1996 — Sikora K. O wiejskim modelu grzeczności – na przykładzie pozdrowień, powitań i formuł adresatywnych // *Ziemia krośnieńska w kulturze polskiej*. – T. 1 / Pod red. H. Kurek, F. Tereszkievicz. – Kraków, 1996. – S. 125–140.
- Sikora 2010 — Sikora K. Grzeczność językowa wsi. – Cz. I: System adresatywny. – Kraków, 2010
- Sikora 2011a — Sikora K. Z panem i kmieciem po świecie – o tradycji i współczesności w zwracaniu się do drugich // *LingVaria*. – VI. – №2 (12). – S. 79–88.
- Sikora 2011b — Sikora K. Winszowanie i dobre słowo w gwarze // *Annales Universitatis Pedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*. VI: Dialog z tradycją. – Cz. 1. – Kraków, 2011. – S. 171–189.
- Sikorska 2011 — Sikorska L. Językowa grzeczność i niegrzeczność w gwarach południowo-wschodniej Kielecczyny. – Kielce, 2011.
- Stone 1989 — Stone G. Formy adresatywne języka polskiego w osiemnastym wieku // *Język Polski*. – 1989. – LXIX. – S. 135–142.
- Styk 1999 — Styk J. Chłopi i wieś polska w perspektywie socjologicznej i historycznej. – Lublin, 1999.
- Tomiczek 1983 — Tomiczek E. System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. – Wrocław, 1983.
- Wojtak 1992 — Wojtak M. Wybrane elementy staropolskiej etykiety językowej // *Język a kultura*. – T. 6: Polska etykieta językowa / Pod red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik. – Wrocław, 1992. – S. 33–40.
- Wojtak 1996 — Wojtak M. „O polityce w słowach”. Formy adresatywne w XVIII wieku // *Język Polski*. – 1996. – LXXVI. – S. 81–88.
- Wojtak 1999 — Wojtak M. Staropolska etykieta językowa jako obraz relacji międzyludzkich (wybrane zagadnienia) // *Przeszłość w językowym obrazie świata* / Pod red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski. – Lublin, 1999. – S. 205–216.

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ПОСІБНИКА З РЕГІОНАЛЬНОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

*Principles of compiling
a manual in regional dialectology*

Як відомо, oprіч поділу діалектології на описову (синхронну) та історичну (діахронну), розрізняють ще загальнонаціональну й регіональну, завдання якої — описати діалектні явища на всій етнічній території або лише в окремому регіоні (Гуцульщина, Закарпаття, Середня і Нижня Наддніпрянщина, Слобожанщина).

Класифікації та особливості українських говірок представлено у кількох узагальнювальних працях авторства С. Бевзенка [Бевзенко 1980], Ф. Жилка [Жилко 1958; Жилко 1966], І. Матвіяса [Матвіяс 1990], Я. Рудницького [Рудницький 1978], В. Курашкевича [Kuraszkiewicz 1954]. Проте донедавна не було спеціальної праці про говірки Західного Полісся. Із метою заповнити цю лакуну було підготовлено і видано посібник «Західнополіська діалектологія» [Аркушин 2012⁶].

На підставі на основі особливостей різних мовних рівнів говірки Полісся поділяють на три великі групи: східно-, середньо- та західно-поліські. У посібникові представлено аналіз говірок Західного Полісся (північно-західна частина України та суміжні землі). До речі, у білорусистиці терміном *Західне Полісся* позначають лише південно-західну територію Республіки Білорусь.

У деяких діалектологічних працях терміни *західнополіський говір* і *волинсько-поліський говір* використовують як абсолюти синоніми [пор.: Назарова 1972: 40; Воронич 2000: 181], однак, на нашу думку, вони позна-

чають говірки, локалізовані на різній території, при цьому перший термін є дещо ширшим. Зокрема термін *західнополіські говірки* охоплює і *волинсько-поліські говірки*, поширені на Волинському Поліссі — у центральній та північній частинах Волинської та Рівненської обл. (Зарічнянський р-н), і *берестейсько-пінські*, що функціують на Берестейщині — у південній та центральній частині Брестської обл. Республіки Білорусь [див. також: Клімчук 1983], і *підляські* — північно-східна частина Люблінського та південно-східна Підляського воєводства Республіки Польща [детально див.: Аркушин 2007⁶].

У пропонованій регіональній діалектології на загальноукраїнському тлі схарактеризовано всі мовні рівні трьох говіркових груп західнополіських говірок, а саме: волинсько-поліських (ядро західнополіських), берестейсько-пінських (зазнають значного впливу російської мови) та підляських (підпадають під вплив польської мови). Хоча ці говіркові групи функціують на території трьох різних держав, однак у них спільна північноукраїнська (поліська) основа [пор.: Лизанець 1989: 191].

Отже, у посібнику «Західнополіська діалектологія» проаналізовано як говірки материкової України, тобто говірки Волинського Полісся, так і *анклавні*, що функціують на території Білорусі та Польщі. Усі типи говірок — волинсько-поліські, берестейські та підляські — латеральні, тобто окраїнні стосовно до центральноукраїнського говіркового масиву.

Ще одна особливість посібника — приклади, що ілюструють живе мовлення діалектоносіїв, адже це дає змогу не тільки детально проаналізувати граматичний лад говірок, а й виявити фонетичні, граматичні та семантичні особливості лексем, чого не вдалося б зробити, працюючи лише за заздалегідь складеною програмою. Мережу обстежених населених пунктів охоплює понад 140 населених пунктів, а саме: 40 н.п. із Підляшшя, 44 н.п. — із Берестейщини та 60 — із Волинського Полісся (усі записані тексти опубліковано у збірниках «Голоси з Волинського Полісся» [В], «Голоси з Підляшшя» [П] та «Голоси з Берестейщини» [Б]. Зауважмо, що в багатьох селах ми обирали не одного, а кількох оповідачів, щоб можна було на підставі особливостей кожного ідіолекту правильно окреслити риси, притаманні говірці. Тематика розповідей — довільна: спогади про дитячі роки, про воєнні лихоліття, про сучасне пенсіонерське життя. Зафіксовано також фрагменти прозового та пісенного фольклору. Щоправда, традиційно інформаторам ставили одне запитання (радше — питання!) — «Якою мовою ви говорите?» Отримані відповіді підляшуків та берестейців засвідчили, що мовці за мовленнєвими рисами можуть правильно визначити, до якої мови — української чи білоруської — належить їхня говірка. Діалектоносії спростовують твердження деяких білоруських та польських діалектологів про «білоруськість» говірок Берестейщини та Підляшшя.

У посібникові також вибрано деякі приклади з праць українських, польських, білоруських та російських діалектологів, зокрема з досліджень Ф. Климчука, О. Скопненка, Ф. Чижевського, М. Лесіва, К. Пастусяк та ін¹.

Посібник містить такі розділи: «Вступні розділи», «Фонетика», «Наголос (словесний)», «Морфологічні особливості», «Західнополіська деривація», «Західнополіський синтаксис», «Західнополіські лексичні діалектизми», «Західнополіські стійкі словосполучення», «Західнополіська лінгвогеографія», «Функціонування онімів у західнополіських говірках», «Українська мова в Білорусії (Берестейщина) та Польщі (Підляшшя)», які поділено на параграфи [див.: Аркушин 2012].

Для прикладу пропонуємо структуру розділу «Морфологічні особливості західнополіських говірок», що складається з восьми параграфів, кожен із яких присвячено різним частинам мови — іменникові, прикметникові, займенникові, числівникові, дієслову, прислівникові, службовим частинам мови та вигукові. У кожному із параграфів мовні риси проаналізовано у межах трьох говіркових груп: **А** – волинсько-поліські говірки, **Б** – берестейсько-пінські, **В** – підляські.

Особливу увагу звернено на питання, які надто стисло або недостатньо викладено в інших посібниках («Соціальні діалекти», «Функціонування онімів у говірковому оточенні», «Українізми в мовах світу» та ін.).

Зазначмо, що на основі наведених прикладів користувачі самостійно повинні зробити узагальнення та висновки, окресливши оригінальні риси всіх трьох говіркових груп. Для стислості деякі говіркові особливості подано у таблицях (див. таблиці А, Б, В) [Аркушин 2012: 103–108].

Посібник названо «Західнополіська діалектологія», а не нарис про особливості говірок, бо містить такі параграфи: «Значення мови в житті людини», «На захист народного слова», «Дещо із заселення Західного Полісся», «Формування західнополіського діалекту», «Дослідники західнополіських говірок», «Українці Берестейщини (Республіка Білорусь)», «Українці Підляшшя (Республіка Польща)», а також пояснення термінів *говіркознавство*, *анклавні говірки*, *геолінгвістика*, *діалектографія* і *діалектологія* та ін.

У кінці посібника вміщено по чотири розповіді діалектоносіїв із Волинського Полісся, Берестейщини та Підляшшя, що дає змогу читачам самостійно окреслити особливості говірок.

¹ Оскільки автори застосовують різні системи фонетичної транскрипції, то всі приклади наводимо в авторському написанні. Після поодиноких принагідних записів подано тільки назву населеного пункту і район.

А – волинсько-поліські говірки

Від-мінок	Відмінкові форми прикметників
Н.в.	ч.р. <i>гумови чо́бут</i> (Сильно Ківерц²), <i>пйані</i> (Карпилівка Сарн), <i>складні</i> (Клепачів Ківерц, Повурськ Ковель, Ружин Турійськ) <i>складні́ї</i> (Зоря В-В, Красноволя Маневиць, Полиці К-К), <i>гар'єчи́ї</i> (В 64), <i>сол'о́ниї</i> (В 130), <i>йїде́н до́виш'ї</i> (В 158); ж.р. <i>Л'о́нкува ха́та</i> (Борохів Ківерц), <i>дорóдна́йа, га́рна́йа</i> (В 18), <i>хорóшайа</i> (В 28), <i>до́бра́йа</i> (В 38), <i>вр'єдна́йа</i> (В 82), <i>слис'ка́</i> (В 72), <i>пуро́жна</i> (В 332), <i>глу́хува́та</i> (В 346); с.р. <i>га́раче со́нце, ма́лє́йе дит'а́</i> (Сильно Ківерц), <i>велико́йе</i> (В 78), <i>с'вачо́не</i> (В 130), <i>кач'е́лко гумо́ве</i> (В 16); мн. <i>ма́лії д'їти, ви́лік'ї сві́ни, те́пли рукави́ци</i> (Сильно Ківерц), <i>ра́ди бу́лії</i> (В 80), <i>приду́рки ду́рні́йа</i> (Липно Ківерц)
Р.в.	ч.р. <i>ста́ро́го кава́л'єра</i> (Сильно Ківерц), <i>ста́ро́ д'ї́да, до́бро хл'ї́ба, глу́хо чолов'я́ка</i> (Липно Ківерц), <i>ри́жо цв'є́ту</i> (Майдан-Липно Маневиць); ж.р. <i>да́ти б'і́разув'ї ка́ши</i> (Руснів В-В), <i>од Бо́ж'ї́її си́ли</i> (В 34), <i>до ма́териної́ї ха́ти</i> (В 80), з <i>Арха́нг'єл'ск'ї́її о́блас'т'ї</i> (В 162); с.р. <i>ма́ло́го тил'а́ти, без йї́дно́го курча́ти</i> (Сильно Ківерц); мн. <i>ту́те́шн'ї́її ба́т'ка́ ї ма́тера, тамте́шн'ї́її ба́т'ка́ ї ма́тера</i> (В 228), <i>мо́йїх ста́рих</i>
Д.в.	ч.р. <i>ста́ро́му ба́т'кови́, ї з'а́т'ови́, ї си́нови</i> (Сильно Ківерц); ж.р. <i>до́бру́ї жу́нці, мо́йїї ниві́йси</i> (Сильно Ківерц); с.р. <i>рабо́му поро́с'а́ткови</i> (Сильно Ківерц); мн. <i>бйї́дним л'у́д'ам</i> (Сильно Ківерц)
З.в.	ч.р. <i>кре́пкого д'ї́да</i> (Сильно Ківерц); ж.р. <i>поро́жну ми́ску</i> (В 52); с.р. <i>ма́ле тил'а́</i> (Сильно Ківерц); мн. <i>ба́чив ди́ких поро́с'а́т</i> (Клубочин Ківерц)
О.в.	ч.р. <i>ста́ри́м гополо́ником</i> (Сильно Ківерц); ж.р. <i>до́брейїу ка́шио́у, за ду́рне́йїу голово́йїу</i> (Сильно Ківерц), <i>молоде́йїу</i> (В 14), <i>ма́ле́йїу</i> (В 26), <i>ма́ле́н'к'ї́йїу</i> (В 66), з <i>ба́бойїу поко́йни́йїу</i> (В 38), <i>св'ї́жїйїу</i> (В 128); с.р. з <i>ма́ли́м тил'а́м</i> (Сильно Ківерц), <i>кач'е́лком гумо́вим</i> (В 16); мн. з <i>ду́рні́ми сус'ї́дами</i> (Сильно Ківерц)
М.в.	ч.р. <i>на до́вишому кунці́</i> (Сильно Ківерц); ж.р. <i>по ста́ру́ї доро́зи</i> (В 320), <i>на холо́дну́ї пичі́ї</i> (Сильно Ківерц); с.р. <i>на ку́хон'ому гокн'ї́, на свáшино́му вис'ї́л'ї́ї</i> (Сильно Ківерц), <i>на згори́лому торхо́вис'ку</i> (Домашів Ківерц); мн. <i>на до́брих горо́дах</i> (Городище Ківерц)

² У таблицях назви населених пунктів подано повністю, назви районів скорочено до назв районних центрів; див. [Аркушин 2012: 5–6], скорочення В, Б, П вказують на джерело (див.: джерела до цієї статті).

Б – берестейсько-пінські говірки

Від- мінок	Відмінкові форми прикметників ²
Н.в.	ч.р. молодѣ́ молодѣ́й, малѣ́ малѣ́й, старѣ́ старѣ́й [Самуйлік 2009: к. 63; Босак 2005: к. 42], нѡвы́ нѡвы́й [Самуйлік 2009: к. 64], бойазлѣ́ви, молодѣ́, соснѡ́ви [Лизанець 1969, 189]; ж.р. тоўс'та [ГУМ: 527], молодѡ́ молодѡ́я [Самуйлік 2009: к. 65], нѡ́ва нѡ́вая, дѡ́бра дѡ́брая [Босак 2005: к. 41], багѡ́тайа багѡ́та, кохѡ́найа кохѡ́на [Лизанець 1969, 189]; с.р. перкал'ове б'і́лейе [ГУМ: 527], старэ́ старѣ́ [Самуйлік 2009: к. 67], хорѡ́шэ хорѡ́шэ [Самуйлік 2009, к. 69], молодѡ́е, старѡ́е [Босак 2005: к. 44], нѡ́вэ нѡ́вэе, бі́лэ бі́лэе [Босак 2005, к. 45], зел'ѡ́ноіе зел'ѡ́не [Лизанець 1969: 189]; мн. хл'ебни, картоп'л'ани, трохл'іт'рови, ʀивни, бѡ́си (Б), дѡ́брійі л'ўди, чужѣ́йі діти, дѡ́вгійі кѡ́си [Лизанець 1969: 189]
Р.в.	ч.р. із вѣ́сокого [ГУМ, 529], дѡ́брого [Лизанець 1969: 189–190], преклѡ́:ого (Б); ж.р. молодѣ́йі [Климчук 1983: 53], во'ди чистѡ́йі [ГУМ: 529], до укра'їнс'кийі (мови), му'ки пиш'ничнийі (Б), бі́лойі, до молодѣ́йі до молодѣ́йі, багѡ́тойі багѡ́тейі, чужѡ́йі чужѣ́йі [Лизанець 1969: 190]; пор.: пов'ча́нній лошки л'імон:ої к'ісло'ти, соди тейі п'іт'йе'вейі, із брес'к'ійі кр'епос'т'і, коло пол'ск'ійі гра'ниці, б'іло'руск'ійі, ро'с'ійськийі (мови), до пол'ск'ійі, до _рус'к'ійі, до _не'мецк'ійі (школи) (Б); с.р. мн. молодѣ́х ку́рець (Б), бойазлѣ́вих [Лизанець 1969: 190]
Д.в.	ч.р. молодѡ́му ж.р. с.р. мн.
З.в.	ч.р. ба́чу молодѡ́го (хлопця) ж.р. на трохл'іт'рову банку, т'реба су́глин'іста ниска́яа черно'з'омна́яа почва́ (Б); с.р. к'ісле моло́ко л'іли (Б); мн. нит'ки б'і́ли купл'али [ГУМ: 541], доўги [ГУМ: 541], стивали там н'іс'н'і коро'ва́ни (Б)
О.в.	ч.р. синим [ГУМ: 534]; ж.р. че'рвонийу [ГУМ: 531], тѣх'ыйу [Климчук 1983: 50], бі́лойу бі́лой, сі́зойу сі́зой [Лизанець 1969: 190], ма'лейу, полѡ́манию (Б); с.р. мн. ʀуркими [ГУМ: 529], золо́тими [ГУМ: 537], чужѣ́йми [Лизанець 1969: 190], л'а'ними (Б)
М.в.	ч.р. по с'в'іти да'л'окум [ГУМ: 529], у нѡ́вом у нѡ́вум, у бѣ́лом у бѣ́лум [Босак 2005: к. 47]; ж.р. у'чисту́й [ГУМ: 529], у нѡ́вой у нѡ́вуй, у бѣ́лой у бѣ́луй [Босак 2005: к. 46], в нѡ́вуй, в б'і́луй [Климчук 1983: 51], в та'к'ійі со'лом'я́н'ійі (Б); с.р. мн. на тих кап'ронових (Б)

В – підляські говірки

Від- мінок	Відмінкові форми прикметників
Н.в.	ч.р. <i>тутéйшиї</i> (П 162), <i>гурка́виї</i> (П 170), <i>перу̀х спéканиї</i> (П 206), <i>т'áшк'ї</i> 'тяжкий' (П 26), <i>здорóв</i> (П 404) ; ж.р. <i>старáйя</i> (П 94), <i>молод'ýн'а</i> (П 46), <i>да́вна</i> (П 144), <i>кéпс'ка</i> (П 160), <i>л'ігéн'ка</i> (П 160), <i>двохрóжна</i> <i>дворóжна</i> (П 160), <i>не йе мал'én'ка</i> (П 54), <i>прóводнайя</i> <i>нед'хл'а</i> (П 374), <i>хурóша</i>, <i>мулудá</i>, <i>малáя</i>, <i>слипáя</i> [Ігнатюк 2010: 237]; с.р. <i>баїковáте жи́ц'е билó</i> (П 308), <i>то́йе ста́ро с'елó</i> (П 322), <i>малé</i>, <i>лі́тне</i>, <i>старóе</i> <i>старéе</i>, <i>сіньюе</i> <i>сінсе</i> [Ігнатюк 2010: 237]; мн. <i>сухі́йї</i> (П 44), <i>старі́йї</i> (П 50), <i>на́ми старі́йе</i> <i>двох</i> (П 362), <i>хло́пц'ї</i> <i>молоді́йе</i> (П 370), <i>паху́ччи</i> (П 84), <i>ко́ни до́бри</i> (П 46), <i>старожи́тни</i> (П 176), <i>сі́ні</i> <i>сі́ній</i>, <i>до́бри</i> <i>до́брий</i> [Ігнатюк 2010: 237]
Р.в.	ч.р. <i>čorno</i>, <i>s'yn'oho</i>, <i>d'obroho</i> [Pastusiak 2004: 73]; ж.р. <i>кривéйї</i> <i>вербі</i> (П 58), <i>до украї́нсь'кийї</i> (П 10), <i>до украї́нсь'ку</i> (мови) <i>похóдит'</i> (П 178), <i>од молодéйї</i> (П 254), <i>дл'а мэ́ртва дýш'ї</i> (П 62), <i>кривóї</i>, <i>старóї</i>, <i>сі́веї</i>, <i>бóсеї</i> [Ігнатюк 2010: 237]; с.р. <i>p'osnoho</i>, <i>čy'rv'ono</i> [Pastusiak 2004: 73]; мн. <i>tyśnyx</i>, <i>d'obryx</i>, <i>s'ynix</i>, <i>suχ'ix</i> [Pastusiak 2004: 75]
Д.в.	ч.р. <i>horb'atomu</i>, <i>dub'ovomu</i>, <i>čornomu</i>, <i>ustatnómu</i> [Pastusiak 2004: 73]; ж.р. <i>dykuї</i>, <i>žoftuї</i>, <i>s'f'atuї</i>, <i>preč'ystuї</i> [Pastusiak 2004: 73]; с.р. <i>horb'atomu</i>, <i>dub'ovomu</i>, <i>čornomu</i>, <i>ustatnómu</i> [Pastusiak 2004: 73]; мн. <i>tferdym</i>, <i>horb'atym</i>, <i>s'uχ'im</i> [Pastusiak 2004: 73]
З.в.	ч.р. <i>r'ydnoho</i>, <i>m'aie star'oho kun'a</i> [Pastusiak 2004: 74]; ж.р. <i>dyku</i>, <i>s'yni</i>, <i>d'obru</i> [Pastusiak 2004: 74]; с.р. <i>pust'avyn d'yrave vydr'o</i> [Pastusiak 2004: 74]; мн. <i>faiŋy</i>, <i>χor'ošyχ</i> [Pastusiak 2004: 76]
О.в.	ч.р. <i>мал'ýс'к'ім</i> (П 274), <i>tferdym</i>, <i>norm'alnym</i>, <i>s'ynim</i>, <i>tyś'ovym</i> [Pastusiak 2004: 74]; ж.р. <i>дурнéйу</i> <i>головóйу</i> (П 242), <i>з дру́шко́йу</i> <i>ста́ри'ї́у</i> (П 252), <i>с ну́нчо́йу</i> 'з пустою, тобто порожньою' (П 292), <i>p'olnoiu dur'ohoŋu</i>, <i>d'obryiu</i>, <i>molodeiu</i> [Pastusiak 2004: 74]; с.р. <i>soł'onym</i> [Pastusiak 2004: 74]; мн. <i>maŋymy</i>, <i>s'ynimy</i>, <i>s'yzymy</i> [Pastusiak 2004: 76]
М.в.	ч.р. <i>na st'aromu</i>, <i>na molod'omu</i>, <i>molodom</i>, <i>suχ'om</i> [Pastusiak 2004: 74]; ж.р. <i>в скл'анóї</i> <i>скрі́нц'ї</i> (П 418), <i>суχ'уї</i>, <i>č'ornyї</i> [Pastusiak 2004: 75]; с.р. <i>s'ynim</i>, <i>ustatnim</i> [Pastusiak 2004: 74]; мн. <i>ves'ohyχ</i>, <i>d'uzyχ</i>, <i>hust'yχ</i> [Pastusiak 2004: 76]

³ Відсутність прикладів свідчить про те, що у зв'язному мовленні діалектоносіїв таких форм не виявлено.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- Аркушин 2007⁶ — Аркушин Г. Межі західнополіського діалекту // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі. — Вип. 4. — Луцьк, 2007. — С. 9–31.
- Аркушин 2012 — Аркушин Г.Л. Західнополіська діалектологія: Навчальний посібник з регіональної діалектології для студентів спеціальності «Українська мова і література». — Луцьк, 2012. — 256 с.
- Б — Аркушин Г. Голоси з Берестейщини: Тексти. — Луцьк, 2012. — 536 с. + двосторонній електрон. опт. диск (DVD).
- Бевзенко 1980 — Бевзенко С.П. Українська діалектологія. — Київ, 1980.
- Босак 2005 — Босак А., Босак В. Атлас гаворак Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці і сумежжа (Верхняга Над'ясельдзя): Фанетыка і марфалогія. — Мінск, 2005. — 60 с.
- В — Аркушин Г. Голоси з Волинського Полісся: Тексти. — Луцьк, 2010. — 542 с. + 2 електрон. опт. диски (DVD).
- Воронич 2000 — Воронич Г.В. Західнополіський говір // Українська мова: Енциклопедія. — Київ, 2000. — С. 181–182.
- ГУМ — Говори української мови: Збірник текстів. — Київ, 1977. — 591 с.
- Жилко 1958 — Жилко Ф.Т. Говори української мови. — Київ, 1958. — 172 с.
- Жилко 1966 — Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. — Київ, 1966. — 308 с.
- Ігнатюк 2010 — Ігнатюк І. Українські говірки Південного Підляшшя // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі. — Вип. 9. — Луцьк, 2010. — С. 231–238.
- Клімчук 1983 — Клімчук Ф.Д. Гаворкі Заходняга Палесся: фанетычны нарыс. — Мінск, 1983. — 128 с.
- Лизанець 1989 — Лизанець П.М. Морфологічні особливості деяких українських говірок Пінщини (БРСР) // Українська діалектна морфологія. — Київ, 1989. — С. 187–191.
- Матвіяс 1990 — Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори. — Київ, 1990. — 168 с.
- Назарова 1972 — Назарова Т.В. К характеристике украинского волинско-полесского вокализма // Общеславянский лингвистический атлас : Материалы и исследования. 1970. — Москва, 1972. — С. 40–64.
- П — Аркушин Г. Голоси з Підляшшя: Тексти — Луцьк, 2007. — 534 с.
- Рудницький 1978 — Рудницький Я. Українська мова, її початки, історія й говори. — Сідней; Канберра, 1978. — 117 с.
- Самуйлік 2009 — Самуйлік Я.Р. Гаворкі Выганаўскага Палесся: лінгвістычны атлас для студэнтаў філалагічнага факультэта ўніверсітэта. — Брэст, 2009. — 200 с.
- Kuraszkiewicz 1954 — Kuraszkiewicz W. Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych. — Warszawa, 1954. — 146 s.
- Pastusiak 2004 — Pastusiak K. Fleksja gwar ukraińskich okolic Włodawy // Rozprawy Slawistyczne. 18. — Lublin, 2004. — 177 s.

**МОВНИЙ СВІТ ГУЦУЛІВ У ФОРМАТІ СЛОВНИКА:
ІВАН ВАГИЛЕВИЧ**

*The linguistic world of the Hutsuls in the dictionary format:
Ivan Vahylevych*

“Huculowé, obywatelé pohorj Karpatského na Pokutj i w Bukowině w částech dáwného knjžetstwj Halického, s na gižnjm sklonu Karpatů Uhřjch, gsau poslednj pozůstatky kočownických národů dáwných dob, totižto dle důwodůw gazykozpytných i dle děgin gihoruských potomkowé starožitných *Uzůw*” [Вагилевич 1838: 476].

Čára oddělugjej Huculy od Bojkůw-Rusjnůw začíná se w Stryjském kragi asi u *Popadji*, gednoho z nižšjch wrcholků Karpatůw, na samých hranicjch, a táhne se podél potoka *Mołody* a *Lomnice* hned na východ do Stanislawowského krage nad městečko *Solotwinu*, okolo *Nadworny* k *Delatynu*, dále do Kołomyjského opodál *Prutu* a *Lušky* k *Jablonowu*, *Pistynu*, *Kosowu* až po *Kuty*, dále do *Bukowiny* až po *Seret*, kdež pak ostatnj prostor Walaši zaugjmagj. Gak daleko na druhé straně Karpatů w Uhřjch gegich sjdla zasahugj, zewrub určiti nemohu [Вагилевич 1838: 485-486].

Гуцульські говірки традиційно приваблюють слухача і читача, як чарує помандрівника і край, у якому вони лунають, і люди, які промовляють ці часто незбагненні слова. Слова — не знані не тільки людині сьогодення, а й минулого. Для пізнання краю слугують путівники чи етнографічні записи, а для пізнання мови чи говірки — словники.

Цитована вище праця Івана Вагилевича «Huculowé, obywatelé východnjho pohorj Karpatského» була й етнографічним, і лінгвістичним шкідом про Гуцульщину, її мовців та мовлення. Й. Дзендзелівський у першому мовознавчому збірникові «Гуцульщина. Лінгвістичні етуди»,

цілісно присвяченому різнаспектному аналізу гуцульських говірок, писав: «Хронологічно першою і взагалі українською публікацією діалектної лексики [виділення моє. — Н.Х.] є збірка специфічних слів І. Вагилевича [Вагилевич 1838; 1839] у його нарисі про гуцулів, який був першою працею, що знайомила широку наукову громадскість з гуцулами взагалі» [Дзендзелівський 1991: 27].

І. Вагилевич робить спробу опису лексичних особливостей говірки, зокрема вказує на низку синонімів:

Přede wšjm ale obracjm hjxjmnost čtenáře na synonymickém, na př. *flekew* = *legín* (mládenec)? *regczulie* = *diwka* (djwka), *bastruk* = *kopel* (panchart), *liwada* = *laz* (łauka), *dil* = *herb* (pahrbek), *zwir* = *jaruha* (roklina), *gorkaň* = *makura* (wysoka hora, lat. alpis), *aršica* = *polonina* (přjka hora), *sihla* = *mlaka* (bahno) atd. [Вагилевич 1838: 496]

Із різними етнографічними нотатками наведено низку лексичних одиниць, які позначають об'єкти матеріальної й духовної культури. До того ж автор описує мовне багатство гуцулів у порівнянні з бойківською лексикою, вказує на різні впливи та водночас демонструє слов'янське тло, а через особливості словникового складу робить припущення щодо походження гуцулів.

Водночас, окрім згаданих в описовій частині нарису гуцульських слів, І. Вагилевич у форматі словника подає ще 104 лексеми та їх значення: «Z giných huculských slow stůgte zde tato» [Ibid.].

Чеська публікація нарису про гуцулів була перекладом із польського оригіналу, «а пізніше (до речі, без участі автора)» її переклали польською та російською мови [Дзендзелівський 1991: 27]. Переклад та редакція чеського тексту спричинили низку помилок під час оприлюднення гуцульської лексики. Аналіз цих помилок містить стаття Я. Янува, який здійснив порівняння із власними записами [Janów 1938].

Нижче наведено порівняння словникових статей із чеського (першого) видання словничка І. Вагилевича та пізніших у часі лексикографічних праць, що репрезентують гуцульські говірки, — рукописним словником М. Мосори [Мосора] (також XIX ст.) і трьома сучасними: «Гуцульські говірки: короткий словник» (за ред. Я. Закревської, 1997)) [ГГКС] та «Словник гуцульських говірок Річки та Яворова» М. Астаф'євої та Г. Воронич (2014) [СГГ] «Скарби гуцульського говору. Березови» М. Негрича (2008) [СГГБ].

Очевидно, що М. Мосорі взірцем для створення словника могла слугувати і праця І. Вагилевича, оскільки в тексті натрапляємо на низку покликань із позначкою *Ваг.*

¹ Однак важко стверджувати, на який із варіантів І. Вагилевича покликається М. Мосора.

Вагилевич	Мосора	ГГКС	СГГ / СГГБ
<i>amber'</i> 'špeychar' ¹	<i>амбер</i> 'шпихлір' [1]	<i>амбър</i> 1. комора; 2. велика скриня для зберігання зерна, муки [17]	—
<i>bajdak</i> 'prám na řece'	<i>байдак</i> пором на річці (Ваг.) [2]	—	—
<i>bałowaty</i> 'zaháletí'	<i>баловати</i> 'zaháletí' (Ваг.) [3]	—	—
<i>banowaty</i> 'taužiti'	<i>бановати</i> тужити [3]	<i>банувати</i> // <i>тускувати</i> тужити сумувати [21]	<i>банувати</i> 1. Шкодувати про щось, за чимось; 2. Тужити, горювати, сумувати; 3. ображатися, нарікати (на когось), звинувачувати (когось) [СГГ: 53] <i>банувати</i> сумувати, тужити [СГГБ: 22]
<i>bastruk</i> 'panchart'	<i>байструк</i> [2]	<i>бáйструп</i> // <i>байстру́к</i> // <i>кóпил</i> нешлюбний син, байстрюк [ГГКС: 20]	<i>байстрюк</i> 1. Позашлюбний син (так називають чужі люди); 2. Неслухняний підліток [СГГ: 49]
<i>bar</i> 'čew 'kolébká'	<i>берцьов</i> колиска (Ваг.) [5]	—	—
<i>beri</i> 'kladka'	<i>бери</i> засувка у дверей (Ваг.) [5]	<i>бер</i> (<i>берь</i>) кладка через річку [ГГКС: 23]	—
<i>bezyty</i> 'zaeučiti za nečo'	<i>безити</i> заручувати за когось [3]	—	—
<i>blawyty</i> 'ničiti, kaziti'	<i>блавити</i> нищити, псувати (Ваг.) [6]	—	—
<i>blietu</i> 'sekera'	<i>бліета</i> сокира (Ваг.) [6]	—	—
<i>butej</i> 'opilio inferior'	<i>ботей</i> (<i>бутей</i>) стадо, гурма овець [8]	<i>ботей</i> (<i>бутей</i>) отара овець [ГГКС: 29]	— <i>бутей</i> отара овець [СГГБ: 30]
<i>bygar</i> 'palice'	<i>бигар</i> дубина, палиця дубова (Ваг.) [6]	<i>бiгар</i> (<i>бiгарь</i>) грубий дрючок, палиця [ГГКС: 24]	—
<i>čaban</i> 'pastwec'	<i>чябан</i> пастух [150]	—	—

<i>čembir</i> 'okragek sukna'	чѣмбір пояс жіночий червоний з волочки. (Огон.) [150]	чѣмбір заст. жіночий пояс з червоної вовни [ГГКС: 212]	—
<i>čukurlej</i> 'skřiwánek'	чюркурлей жайворонок [151]	—	—
<i>čwar</i> 'wálečnŷ hlomoz'	чвар бійка, сварка, війна [150]	—	—
<i>dědio</i> 'otec'	дѣдя, дѣдо (лѣлько) тато [35]	дѣдя (тѣтя, дѣдо // лѣльо (лѣльо) // лѣльо // нѣньо (нѣньо) батько [ГГКС: 57-58]	тѣтя батько, тато [СГГ: 53] —
<i>dešewyj</i> 'lacinŷ'	—	—	—
<i>dibie</i> 'sotowa'	дѣе 'sotwa' (Bar.) [37]	—	—
<i>dil</i> 'pahorek'	дѣл горбок, гора	дѣл 1. долина; 2. низ чого-небудь; 3. помазана глиною утрамбована долівка [ГГКС: 60]	—
<i>duka</i> 'bohatŷ'	дука богач [37]	дѣка (дѣк) // дѣкар заст. багач [ГГКС: 64]	—
<i>dziema</i> 'rosol, polėwka'	дзѣма росіл, поливка, сапорок [37]	дзѣма 1. рідка страва, пісний суп; 2. відвар з картоплі (рідк. з м'яса); 3. перен. рясний піт [ГГКС: 59]	дзѣма юшка, відвар [СГГ: 440] дзѣма 1. картопляний відвар; 2. юшка; 3. знев. кров з носа [СГГБ: 62]
<i>dzer</i> 'syrowátka'	дзѣер сирватка, чир [36] дзѣер, дзѣир, дзѣор сирватка, молоко, с котрого вурда варится [36]	дзѣр // жѣнтѣця (жѣнтѣці) // нѣварка перев. одн. сирватка [ГГКС: 58]	дзѣр сироватка, що утворюється при скисанні молока, гусянки [СГГ: 440] дзѣр тѣльки. одн. сироватка [СГГБ: 62]
<i>džarapa</i> 'druh smrķŷ'	дзѣрапа druk smrķŷ (Bar.) [36]	жѣреп, дзѣрап, дзѣреп // дзѣрепѣі 1. бот. (<i>Pinus mughus</i> Scop.) жереп, гірська карликова сосна; 2. бот. (<i>Juniperus com- munis</i>) ялівець [ГГКС: 69]	—
<i>džorle</i> 'prase'	дзѣорле 'prase' (Bar.) [36]	дзѣорѣни перев. мн. шкварки [ГГКС: 58]	дзѣорѣки шкварки, які залишаються після того, як перетопили солонину на смалець [СГГ: 439] дзѣорѣни те саме, що дзѣорѣки [СГГ: 439] —

<i>džuġla</i> 'krzno'	гуля бунда с каптуром, біла з рукавами, на опашки по дощі (<i>džuġla</i> Bar.) [33]	джу́ля 1. кругла зимова шапка, яку робили з суцільного шматка овечої шкіри; 2. перев. знев. про неохайну жінку [ГГКС: 58]	—
<i>facarnyj</i> 'swéwolný, rozpustilý'	фацирний дотепний, гуляка, лямпарт [144]	фаца́рний 1. збиточний; 2. злодійкуватий; 3. недобрый; 4. заст. дотепний [ГГКС: 196]	фаца́рний 1. зухвалий, нахабний; 2. збиточний; злодійкуватий [СГГБ: 174]
<i>fajnyj</i> 'šwárný'	файний за файного мусит бути і погано; файно прийшло, до кого јшло (о пі?) чистий, добрий [144]	фа́йний гарний, добрий [ГГКС: 194]	фа́йний гарний [СГГБ: 174]
<i>fel</i> 'rás (Race)'	фель удар (Bar.) [144]	фель (фі́ль) порода, сорт: Корóва до́брого фел'у (Рч) [ГГКС: 196]	
<i>fludowaty</i> 'zaháleti'	флудовати 'zahaleti' (Bar.) [Мосора 145]	флудова́тий відлюдний; понурий [ГГКС: 198]	флуд замкнутий, нетовариський чоловік [СГГБ: 175-176]; флу́да замкнута, нетовариська жінка [СГГБ: 176]
<i>friga</i> 'přjšera'	фрига 'pozyznak (Bar.) [Мосора 146]	—	—
<i>fulowaty</i> 'čistiti'	фуловати чистити (Bar.) [Мосора 146]	—	—
<i>ġazda</i> 'hospodár'	—	га́зда 1. господар; 2. порядна, чесна людина, господар дому, голова родини; 3. чоловік [ГГКС: 51]	га́зда 1. Дбайливий господар, добропорядний чоловік; 2. Голова сім'ї; 3. Чоловік відносно дружини [СГГ: 440] га́зда 1. господар; добрий господар; 2. голова сім'ї; 3. порядний чоловікк [СГГБ: 56]
<i>ġeletka</i> 'wěrtel'	гелетка чвертва [Мосора 32]	гелéта (гілéта) // гелéтка (гілéтка) 1. дерев'яна посудина для молока і молочних продуктів; 2. одиниця виміру (приблизно 25 кг) [ГГКС: 52]	гелéтка одиниця маст, що дорівнює приблизно 25 кг [СГГ: 440] гілéтка відкрита дерев'яна бочка для молочних продуктів, іноді для квашені капусти чи огірків [СГГБ: 57]
<i>ġelewo</i> 'břicho'	гельєво черево [Мосора 32]	пор.: гелива́тий огрядний, череватий [ГГКС: 52]	—
<i>ġorkaň</i> 'sněžka č. alpa.'	горкань 'sněžka č. alpa.' (Bar.) [32]	—	—

<i>gowity</i> 'chřadnauti'	<i>говати і говіти</i> (Bar.) [32]	пор.: божка // божкова дніна // говіне // пист пісний день, піст [ГГКС: 28]	<i>говіти</i> постувати [СГГ: 365] <i>іовіти</i> дуже тяжко хворіти, <i>бути на смерти</i> [СГГ: 411]
<i>žranatka</i> 'jrnj'	<i>гранатка</i> вогно (Bar.) [33]	—	—
<i>žrehit</i> 'stržina, nawalené kamenj'	<i>грегіт</i> гола скала (Гр.) [33]	<i>грегіт</i> тільки одн. 1. ще- бінь, дрібне каміння; 2. кам'янисте поле; 3. кам' яниста гора [ГГКС: 54]	<i>грегіт</i> назва місцини на присіклі Село Перше (Яворів) [СГГ: 415]
<i>žruň</i> 'zarostlá hora'	<i>грунь</i> гора, горбок, верх [33]	<i>грунь</i> (<i>грунь</i>) 1. вершина гори; гірське пасмо; 2. невеликий пагорб, непокритий лісом; 3. пасовище [ГГКС: 55]	<i>грунь</i> 1. гірський хребет; 2. пагорб [СГГ: 417] <i>грунь</i> невеликий пагорб [СГГБ: 58]
<i>harowaty</i> 'zapracowati, ztrmáćeti se'	<i>гаровати</i> змучитися (Bar.) [27]	<i>гарувати</i> робити пазі, пазувати [ГГКС: 52]	<i>гарувати</i> тяжко працювати [СГГ: 402] <i>гарувати</i> 1. робити <i>гар</i> (=паз, жолоб у поздовжній бічній грані дошки для шпунтування, скріплення її з іншою дошкою); 2. обітсувати верхній шар поздовжньої біної грані жошки, вирівнюючи її край [СГГ: 417] <i>гарувати</i> тяжко працювати [СГГБ: 48]
<i>hlej</i> 'řjěná hljna'	<i>глей</i> річна глина (Bar.) [28]	<i>глей</i> глинястий ґрунт [ГГКС: 46]	<i>глей</i> біла з голубуватим відтінком глина для мазання печі, білення стін [СГГ: 360] <i>глей</i> в'язка глина сірого кольору, розчином якої мажуть піч [СГГБ: 50]
<i>hloskom</i> 'nepořádné, roztylené'	<i>глеском</i> (і <i>глоськом</i>) непорядно (Bar.), ропустно [28]	—	—
<i>hlytawyj</i> 'šjlený'	<i>гливатий</i> jleny (Bar.) [28]	—	—
<i>horn</i> 'kanjnek'	—	<i>горн</i> 1. комин; 2. частина гончарської печі; 3. купчасті хмари [ГГКС: 48]	—
<i>chalakternyk</i> 'čaroděgnjk'	<i>халактерник</i> характерник (Bar.) [147]	<i>халактёрник</i> чарівник, чаклун [ГГКС: 200]	—
<i>chamnyj</i> 'čistotný'	<i>харний</i> чистий (Bar.) [147]	<i>хárний</i> чистий [ГГКС: 200]	—

<i>chorony</i> (pl.) 'sjñ, sklepenj'	хорони сіне, підсіне, хата, сходи, (Bar.) [148]	хорóми тільки. мн. сіни [ГГКС: 202]	хорóми 1. сіни; 2. великий багатокімнатний будинок [СГГБ: 179]
<i>jarok</i> 'wjɾ, praud we wodé'	ярок вир, глибина, пруд на воді, пропасть (Bar.) [155]	ярок 1. рівчак; 2. жолоб для спуску води; 3. вир [ГГКС: 224]	—
<i>jeryč</i> 'gežek'	єричь жіж [44]	—	—
<i>kimak</i> 'kyg'	кімак кій, костур [66]	кимáк (кімáк) 1. колода; кусок колоди; 2. перен, лайл. телепень [ГГКС: 93]	кімáк коротка палиця [СГГБ: 92]
<i>klewec</i> 'kladiwo'	клевець молоток [67]	клеве́ц (кливе́ц) молоток [ГГКС: 95]	клеве́ц молоток [СГГБ: 93]
<i>kopel</i> 'panchart'	копель байстрик [69]	ко́пил 1. те саме, що байстир; 2. те саме, що копило (=частина саней) [ГГКС: 101]	ко́пил образл. позашлюбний син; байстрик [СГГБ: 98]
<i>komynie</i> 'keř'	ковине корчі [68]	—	ко́вні 1. нерівне, сучкувате поліно, яке важко розколоти; 2. знев. неоворотка, огрядна жінка [СГГБ: 95]
<i>kul'e</i> 'dũm'	куле дощ (Bar.) [72]	—	—
<i>laz</i> 'lauka'	лаз луг, левада [74]	лаз 1. сіножать; лука; 2. пасовище; 3. вл. назва поля [ГГКС: 109]	—
<i>lelehčy</i> 'bėdowati, gečeti'	лєлєчки сіяти ситком (Bar.) [75]	—	—
<i>lemzity</i> 'rychle pospjchati (hemžiti)'	лємзіти спішитися (Bar.) [75]	лємзіти заст спішитися, поспішати [ГГКС: 111]	—
<i>legiń</i> 'mládenec'	легінь парубок, вівчар [75]	легінь (лигінь) // на́рубок парубок, дорослий хлопець [ГГКС: 110]	легінь парубок, юнак [СГГБ: 105]
<i>ływada</i> 'lauka'	левада луг, ґрунт на 3 морги (коштує 200 злр) [75]	—	—
<i>majdan</i> 'prostranstwj w boku hory'	майдан царинка назбочи гори майданданщина [78]	—	—
<i>makura</i> 'sněžka'	макура galan(???) (Bar.) [78]	—	—

<i>malih</i> ‘stádo’	<i>маліг</i> стадо телят, ягнят [78]	<i>малюг</i> // <i>малюжста</i> вівці, ягнята [ГГКС: 119]	—
<i>merind’e</i> ‘oběd’	<i>мериндлє</i> обід (Bar.) [79]	<i>мерендя</i> (<i>мериндя</i>) 1. велике вим’я вівці, корови; 2. заст. приготовлена їжа, провіант [ГГКС: 122]	—
<i>mlaka</i> ‘bahno’	<i>млака</i> болото, bagno [81]	<i>мла́ка</i> // <i>мо́чар</i> (<i>мо́чір</i>), <i>мочєра</i> трясовина, заболочена місцевість [ГГКС: 124]	<i>мла́ка</i> заболочена місцевість [СГГБ: 115]
<i>musad</i> ‘křesiwo’	<i>мусад</i> кресиво (Bar.) [83]	—	—
<i>nene</i> ‘matka’	<i>неня</i> (мама), <i>неньо</i> тато [89]	<i>нє́ня</i> (<i>нє́ні</i>) <i>пестл.</i> мама, <i>нє́ньо</i> тато [ГГКС: 132]	—
<i>oblaz</i> ‘mjrný trawau poroslý hřbet wrchu’	<i>облаз</i> стрімка скала, поросла, що ся усуває, над ріков, над дорогов, котру ся обходить [92]	<i>о́блаз</i> 1. стрімка скеля, круча; 2. дорога, стежка, що йде по самому краю прірви, опід стрімку скелю [ГГКС: 135]	—
<i>pantrowaty</i> ‘hljdati, střeziti’	<i>пантrowати</i> пильновати, дозирати [98]	<i>пант́рати</i> // <i>пант́рува́ти</i> 1. пильнувати, стежити; 2. доглядати [ГГКС: 144]	<i>пант́рува́ти</i> пильнувати, стежити [СГГБ: 129]
<i>pažowytyj</i> ‘žrawý’	<i>пажьовитий</i> пажерливий (Bar.) [97]	—	<i>па́жера</i> заст. ненажера [СГГБ: 128]
<i>petek</i> ‘wrchaj oděw’	<i>петек</i> wrchu jo děw (Bar.) [101]	<i>петéк</i> (<i>петáк</i>) вид короткого одягу з домотканого сукна для чоловіків і жінок [ГГКС: 146]	<i>пéтик</i> короткий чоловічий або жіночий верхній одяг із чорного або сірого грубого домотканого сукна [СГГБ: 132]
<i>plaj</i> ‘lesnj pěšinka’	<i>gkfq</i> стежка через ліс на збочи гори [106]	<i>плай</i> гірська стежка; дорога в горах [ГГКС: 150]	<i>плай</i> заст. стежка в горах [СГГБ: 136]
<i>prymcha</i> ‘žwastač’	—	—	—
<i>rapa</i> ‘skála’	<i>rapa</i> скала (Bar.) [121]	—	—
<i>riň</i> ‘hrubý řjčný pjsek’	<i>ринь</i> рінка в ріці [123]	<i>ринь</i> дрібне каміння біля річки; гравій, галька [ГГКС: 163]	—
<i>rondil’</i> ‘swár, wáda’	<i>ронділ’</i> спір, сварка, лайка [125]	—	—
<i>ršie</i> ‘hřjbě’	<i>риш</i> ‘hřjbě’ (Bar.) [126]	—	—

runtowaty 'bauřiti'	рунтовати бурити [126]	пор.: рунтати 1. турбувати, тривожити; 2. рухати, чіпати; 3. зрушувати, перемішувати (про рідину) [ГГКС: 166]	рунтати рухати, ворушити [СГГБ: 154]
saha 'nános'	saha porylew, nanos (Bar.) [126]	sága багато снігу; багато болота [ГГКС: 167]	—
salabanyty 'wystu- powati'	салабанити виступати (Bar.) [127]	—	—
saraka 'chudas'	saraka бідак, сараки Руснаки, як сараки дармо (?) [127]	saráka // saráči бідолаха, сирота [ГГКС: 168]	saráka бідолаха [СГГБ: 155]
saup 'lawina'	saup (sic!) лявіна (Bar.) [127]	пор.: сівпати іти глибоким снігом, грузнути в снігу [ГГКС: 174]; сівпель (сѡмпель) перев. мн. бурулька [ГГКС: 174]	—
sawaty 'obřžným býti. wtřrati se'	sawati докучати (Bar.) [127]	—	sáwatisci нападати (про тварин) [СГГБ: 155]
sawrasystyj 'zuřiwý'	sawrasistyj страшний, (Bar.) grізний [127]	—	—
sklepítie 'utes, auskalj'	sklepíte скала (Bar.) [130]	склепікі (склипіті, шклепіте) зб. кам'янисте урвище; стрімка гора [ГГКС: 171]	—
sochtowaty 'hotowiti'	sochłowati варити (Bar.) hotoviti [133]	—	—
sokotity 'střjci'	sokotimisi стеречися; води си сокоти! [133]	sokotіти 1. пильнувати, стежити; 2. доглядати [ГГКС: 175]	sokotіти берегти, стерегти [СГГБ: 160]
suh 'zemnj propadlina'	suh вал (Bar.) [137]	—	—
sutyč 'ulička'	sutki ulиці межи плотами [137]	сүтич місце де сходяться плоти, смуги лісу тощо; стик [ГГКС: 179] сутки перев. мн. вузький прохід між двома будинками, плотами тощо [ГГКС: 179]	сүтич 1. безлюдне, глухе місце; 2. кінець поля, яке ніхто не обробляє [СГГБ: 165]

syhla 'bahno'	сигла (сегла) ліс, багно (Bar.) hotoviti [129]	сїгла (сєгла) 1. високе рівне дерево (перев. смерекове); 2. густий, непрохідний ліс (перев. смерековий); 3. назва гори [ГГКС: 169-170]	—
sybryl'e 'mzda'	симбрія плата, заробок за службу, 2) служба [129]	симбріяла (сембріяла) заст. 1. заробіток, плата за найману працю (плата, яку пастухи отримували молочними продуктами); 2. служба у когось, наймитування [ГГКС: 170]	—
škařa 'kũň'	—	—	—
štořa 'skaliska'	штола скала [153]	штóла 1. вовча нора; 2. великий камінь, скеля [ГГКС: 220]	—
tal' 'obět', ofěra'	таль обітниця, (Bar.) жертва, слюб [138]	—	—
telem 'zřjceniny přjbytku'	телсм розвалини (Bar.) [138]	—	—
toronkyj 'hogný, neřjdký'	торонкій шириий, гойний [140]	—	—
towter 'kupec'	товтер купец [140]	—	—
turma 'stádo, hluk'	турма стадо [141]	тўрма 1. велимка отара (перев. овець); 2. перен. юрба [ГГКС: 190]	—
uhurnyj 'obogetný'	угурний обоетний (Bar.) [142]	—	—
ware 'snad, práwě'	варе майже (Bar.) [12]	вáре (верé) 1. присл. справді, дійсно, здається; 2. у знач. част. [ГГКС: 33]	верé сумнів, ймовірність (невже, чи, можливо тощо) [СГГ: 159] —
werž 'gjcen, propast'	верт пропасць (Bar.) [15]	—	—
woroch 'pospolu'	ворох, воросі, вороски, в воросі разом, вкупі [24]	—	—
žer' 'rez'	жер rez (Bar.) [44]	жир (жер) тільки одн. 1. плід бука; 2. жир [ГГКС: 70]	жир насіння, горішки бука [СГГ: 501] жир насіння бука [СГГБ: 70]

žniega	жньєга	слабодух,		
‘slaboch,	боязливий?	slaboch,		
bázliwý	barliwy	člowěk (Bar.)	—	—
člowěk’	[46]			

Порівняльна таблиця засвідчує, що низка слів, які подав І. Вагилевич у першій лексикографічній добірці гуцульських слів, збереглася й до сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- Вагилевич 1838 — Wahilewič D. Jan. Huculowé, obywatelé východnjho pohofj Karpatského // Časopis českého Muzeum. — 1938. — N.4 — S. 475–498.
- Вагилевич 1839 — Wahilewič D. Jan. Huculowé, obywatelé východnjho pohofj Karpatského // Časopis českého Muzeum. — 1939. — N.1 — S. 45–68.
- Дзендзелівський 1991 — Дзендзелівський Й.О. З історії лексикографічного дослідження гуцульського говору // Гуцульщина. Лінгвістичні етюди / Відп. ред. Я. Закревська. — Київ, 1991. — С. 27–42.
- Мосора — Мосора М. Словар гуцульскій, зібраний Михайлом Мосорою / Рукопис / Зберігається в архіві І.Франка у Києві. [Фотокопія]
- ГГКС — Гуцульські говірки. Короткий словник / За ред. Я. Закревської. — Львів, 1997.
- СГГ — Астаф’єва М., Воронич Г. Словник гуцульських говірок Річки та Яворова. — Київ; Івано-Франківськ, 2014. — Кн. 1. А-Ж.
- СГГБ — Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови. — Львів, 2008.
- Janów 1938 — Janów J. Słowniczek huculski shrzed stuliecia – Lwów, 1937 / Odbitka ze Sprawozdań Towarzystwa Naukowego we Lwowie. XVIII, 1938. — Z. 3

**ZNACZENIE BADAŃ ZDZISŁAWA STIEBERA
NAD GWARAMI WSCHODNIOŚLAWIAŃSKIMI
DLA WSPÓŁCZESNEJ DIALEKTOLOGII**

*The significance of Zdzisław Stieber's studies
of East Slavonic dialects for contemporary dialectology*

Zdzisław Stieber to językoznawca, który ma w swoim dorobku nie tylko syntetyczne opracowania o znaczeniu ogólnoslawistycznym, jak chociażby «Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich», ale także niezwykle cenne monografie, artykuły dotyczące mowy niewielkich grup etnicznych, obszarów leżących na pograniczu różnych języków i dialektów. Języki wschodniosłowiańskie, w tym ich odmiany terytorialne, nie były głównym nurtem zainteresowań tego badacza. Jednak można mówić o nieprzecenionej roli Z. Stiebera w utrwaleniu niektórych dialektów wschodniosłowiańskich.

Kiedy Z. Stieber rozpoczął w latach trzydziestych XX wieku eksplorację na terenach zamieszkałych przez Łemków nie mógł przypuszczać, że przyjdzie mu utrwalać stan, który niedługo odejdzie w niebyt, zostaną przesunięte granice państwowe, przyjdą wielkie ruchy ludności, dojedzie do ogromnych zmian socjalnych, społecznych, a tym samym także językowych.

Trudno odpowiedzieć na pytanie, skąd wzięło się zainteresowanie Z. Stiebera gwarami łemkowskimi. Nie wchodzi tu w grę bezpośredni kontakt w dzieciństwie czy młodości — Stieber bowiem urodził się w Szczakowej, dzisiaj dzielnicy Jaworzna. Nie odebrał też wykształcenia jako filolog w zakresie języków wschodniosłowiańskich. Niewątpliwie zadziało tu sąsiedztwo tych gwar z gwarami wschodniosłowackimi, którymi się zajmował w latach trzydziestych, czego zwieńczeniem była praca doktorska «Ze studiów nad gwarami słowackimi południowego Spisza» (1929). Na pewno wpływ wywar-

ło ogólne zainteresowanie w środowisku akademickim Lwowa i Krakowa tą grupą etniczną. Wtedy powstała interdyscyplinarna Komisja Naukowa Badań Ziemi Wschodnich, która zajęła się m.in. opisem społeczności łemkowskiej. Jerzy Smoleński, który przewodniczył tym badaniom, w tekście «Łemkowie i Łemkowszczyzna» wspomina też o udziale Z. Stiebera: «Studja nad gwarą łemkowską z ramienia tej organizacji prowadzi Doc. Dr. Z. Stieber, obejmując badaniami terenowemi cały obszar zamieszkały przez Łemków, także poza granicą czesko-słowacką» [Na Łemkowszczyźnie 1935: 10].

Wyprawa na tereny łemkowskie była poprzedzona także gruntownymi studiami teoretycznymi, o czym wspomina w liście do Kazimierza Nitscha (11 VII 1934): «Zaznajamiam się powoli z ruszczyzną ze względu na Łemków, przestudiowałem fonetykę Zilynskiego, Łemków Werchradskiego już w Krakowie przejrzałem, teraz jeszcze do nich zaglądam» [Archiwum PAU].

Z. Stieber o swoich badaniach związanych z mową Łemków pisał nie tylko do krakowskiego językoznawcy K. Nitscha, ale także do żony:

12 XII 1934: «Byłem na Łemkach koło Krynicy. Urządziłem się bardzo wygodnie, ale to dużo kosztowało».

19 II 1935: «Będę musiał pojechać na Łemki, trudno mi się tym razem wykręcić. Mogłabyś jechać ze mną».

8 III 1935: «Ja byłem na Łemkach, zrobiłem około 70 km furmankami, wymarzę, ale swoje zrobiłem».

16 IX 1935: «Łemki już zgrubsza gotowe, tzn. zbieranie materiału, teraz opracować» [Popowska-Taborska 2013].

Tekstem, którym wprowadzał Stieber w zagadnienia łemkowszczyzny, jest artykuł «Wschodnia granica Łemków» [Stieber 1935^a]. W tym samym roku Z. Stieber zamieścił tekst «Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych». Krystyna Pieradzka w pracy «Na szlakach Łemkowszczyzny» z roku 1937, omawiając cechy szczególne nazw miejscowości, w których mieszkali Łemkowie, napisała: «Gmatwanina nazw miejscowości na Łemkowszczyźnie niejednego intrygowała, aż zabrał się do studiów dr Zdzisław Stieber, biegły znawca dialektów łemkowskich i na podstawie szczegółowych badań terenowych wysnuł bardzo ciekawe wnioski» [Pieradzka 1937: 115].

W roku 1948 ukazała się cz. I «Toponomastyka Łemkowszczyzny» — «Nazwy miejscowości» [Stieber 1948]. Z. Stieber zbiorze zamieścił nazwy miejscowości w porządku alfabetycznym według polskich nazw urzędowych, po których podał nazwę ludową, zapisaną w terenie. Nie uwzględnił różnic fonetycznych, bo jak zastrzegł we wstępie, fonetykę tych gwar przedstawił w oddzielnej pracy. W rejestrze tych nazw Stieber sięgnął także do źródeł staropolskich. Lektura owych toponimów to świadectwo przejawów działalności Łemków, różnych fal migracyjnych, a także zróżnicowanej topo-

grafii. Wątek onomastyczny był kontynuowany przez uczniów profesora. W 1987 r. Janusz Rieger opublikował obszerny tekst «Toponomastyka Beskidu Niskiego i Bieszczadów Zachodnich» [Rieger 1987], w którym rozszerzył obszar badawczy o Bojkowszczyznę i przedstawił kwalifikację ze względu na kryteria znaczeniowe. Podał także zestawienie terminologii geograficznej, która posłużyła do utworzenia nazw miejscowych. Z kolei osobowym nazewnictwem łemkowskim zajęła się Ewy Wolnicz-Pawłowska, która opracowała «Antroponimie łemkowską na tle polskim i słowackim XVI–XIX» [Wolnicz-Pawłowska 1993].

Ukoronowaniem prac Z. Stiebera nad gwarami Łemków był «Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny». I tom ukazał się w 1957 r., ostatni tom — VIII w roku 1964. We wstępie badacz zastrzegł, że kiedy w latach 1934, 1935 zbierał materiały gwarowe na Łemkowszczyźnie, nie miał zamiaru opracowania atlasu. Jednak w związku z tym, że zastosował do gromadzenia faktów gwarowych kwestionariusz, który umożliwił geograficzne przedstawienie zjawisk fonetycznych i zasięgów wyrazowych, zdecydował się na taką formę udostępnienia efektów badań. Inną przyczyną była chęć zarejestrowania materiału bezcennego, który poświadcza sytuację językową już nieistniejącą. Jak gorzka ironia dzisiaj brzmi sformułowanie, ukrywające tragiczne wysiedlenia Łemków, ale tylko takie mogło zyskać akceptację cenzury: «Na podstawie układu polsko-radzieckiego z 1944 r. większość ludności łemkowskiej przesiedliła się z Polski na teren Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Rad, pozostała część została osiedlona w 1947 r. w Polsce zachodniej i północnej». Najważniejsze jednak, że udało się wydać materiał w całości. Chodzi bowiem o materiały, jak napisał Stieber, które «stały się już dziś cennym zabytkiem przeszłości językowej dawnej Łemkowszczyzny» i «o dialekt bardzo ciekawy, bo od wieków wystawiony na działanie dwóch języków zachodniosłowiańskich» [Stieber 1982: 9].

Atlas, który zawiera 416 map, jak wiadomo, nie ma wyczerpujących komentarzy, nawiązań do innych obszarów, ani uwag etymologicznych. Zamieszczone kartogramy obecnie są cenne nie tylko dialektologów. Mogą być one także źródłem bogatej informacji dla etnologów, antropologów kultury, bo odnotowują artefakty, realia już nieistniejące, jak choćby ‘kijanka do prania’ czy ‘naczynie do robienia masła’.

Z. Stieber jeszcze przed wybuchem wojny ukończył monografię «Dialekt Łemków». W całości została ona wydana dopiero w 1982 r. We wstępie nie napisał prawdy co do przyczyn opóźnienia wydania, czemu w ówczesnych warunkach trudno się dziwić. Podał tam: «Niniejszą monografię ukończyłem przed samym wybuchem wojny. We wrześniu 1939 r. praca ta była w drukarni, najazd hitlerowski uniemożliwił ukończenie druku» (s. 9). Tymczasem w liście z Lwowa 8 III 1942 r. do K. Nitscha napisał o prawdziwej przyczynie niewydania: «Moja praca o Łemkach była w druku, gdy weszli bolszewicy.

Oczywiście wydrukowane już 4 arkusze poszły na przemiał, udało się tylko uratować rękopis». Dalej podaje: «W każdym razie zabezpieczyłem materiały gwarowe z Łemków i Bojków» [Archiwum PAU].

Chyba najlepszym podsumowaniem dla dorobku Z. Stiebera w związku z badaniami nad łemkowszczyzną są słowa Karola Dejny, który na 35-lecie pracy naukowej Z. Stiebera napisał: «Po przesiedleniu ludności łemkowskiej atlas Profesora Stiebera jest niezwykle cennym zabytkiem tego ciekawego dialektu i jedynym pełnym, a już nieodwracalnym obrazem stosunków, jakie wytworzyły się na pograniczu językowym polsko-słowacko-ukraińskim» [Dejna 1964: 338].

Dialekty Łemków do tej pory są przedmiotem opracowań i źródłem zainteresowań dialektologów, w tym także ośrodka lwowskiego. W Polsce najczęściej zajmował się tymi gwarami J. Rieger, którego «Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie» [Rieger 1995] jest interesującym uzupełnieniem tematyki leksykalnej łemkowszczyzny. Jednakże publikacje nawet z ostatnich lat w jakimś stopniu odnoszą się do materiałów Z. Stiebera. Przykładem może być przegląd dialektów ukraińskich na terenie Galicji, sporządzony przez Tetianę Jastremską, zamieszczony w zbiorze «Język ukraiński w Galicji» («Українська мова в Галичині: історичний вимір») [Ястремська 2011: 81], gdzie oprócz prac J. Riegera, M. Łesiowa, M. Hnatiuk, H. Stupińskiej — powstałych w XXI w. — wymienia się monografię i atlas Z. Stiebera. Poza tym, jak wynika z artykułu Madiny Aleksiejewej (Moskwa), Atlas Stiebera jest wykorzystywany do badania i rozpoznawania polonizmów w dialektach łemkowskich [Алексеева 2006].

Skojarzenia w związku z prof. Stieberem i wschodnią Słowiańszczyzną odnoszą się głównie, jak widać, do dialektu Łemków. Takie potraktowanie dorobku założyciela Instytutu Słowianoznawstwa PAN w Warszawie byłoby nieścisłością. Z. Stieber jeszcze w połowie lat 30. Napisał artykuł «Z pogranicza językowego polsko-białoruskiego» [Stieber 1974^a]. W tekście tym powołuje się na własne zapisy terenowe utrwalone we wsi Studzieniczna pod Augustowem i innych miejscowościach położonych nad Kanalem Augustowskim. W tym krótkim tekście dokonuje charakterystyki językowej obszaru szczególnie ciekawego, gdzie zetknął się żywioł białoruski, litewski i na koniec polski — mazurski. Materiały Stiebera, bogate w przykłady, są doskonałym źródłem do śledzenia dynamiki zmian gwar na pograniczu, gdyż istnieją późniejsze prace, z jednej strony dotyczące gwar polskich [Zdancewicz 1980; Rembiszewska 1994], a z drugiej gwar wschodniosłowiańskich (punkty północne «Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny»). Informacje w tekście z 1938 r., nawet zdawkowe, stają się niekiedy przydatne w poszukiwaniu poświadczeń na istnienie jakiejś cechy gwarowej na północnym wschodzie Polski. Chodzi

na przykład o realizacji dawnego *r'* miękkiego. Stieber podaje: «Na miejscu dawnego polskiego *ř* słyszałem zawsze [...]. Jednak dziecko trzyletnie urodzone w Studzienicznej mówiło *drevo, trimać, treba*, jak czasem czeskie dzieci, które nie mogą wymówić *ř*)» [Stieber 1974^b: 438]. Te utrwalone postaci nie świadczą bynajmniej o wadzie wymowy dziecka, lecz potwierdzają dość duży zasięg na tym terenie realizacji *r* jako kontynuantu dawnego *r'* miękkiego, o czym mogłam się przekonać podczas badań terenowych w Knyszynie i okolicach na Podlasiu w latach 90 XX wieku.

Prof. Stieber słynął z syntetyzmu myślowego, kondensacji sformułowań. Tak też bardzo zwarty, bo kilkudzaniowy, jest komunikat «Wieś ruska w Gemerze», zamieszczony w «Zbiorze macierzy słowackiej» w r. 1935. Znajdujemy tam notkę, że «wieś Pača we wschodnim Gemerze [Gemer to kraina historyczna położona w południowej Słowacji. — D.R.] mówi gwarą niewątpliwie ruską». To ważna informacja, ale w tym krótkim tekście zawiera się uwaga, która stanowi kwintesencję zaangażowania, zainteresowania problematyką językową. To dobra wskazówka dla młodego pokolenia badaczy, by nie przeczyć żadnej sytuacji to zapisania czegoś ciekawego. Stieber bowiem dalej pisze: W czasie **jednogodzinnego** pobytu w tej wsi w r. 1928 zanotowałem tam od niewątpliwych autochtonów [...] formy ruskie: *hornočok, zbanočok, vorona*» [Stieber 1935^b: 151].

Dla badaczy gwar znajdujących na styku różnych języków nadal aktualny pozostaje tekst Z. Stieberta «Sposoby powstawania gwar przejściowych» [Stieber 1974^b], gdzie podejmuje m.in. problematykę pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego, czyli nazwanego «polsko-małowuskim i polsko-białoruskim» [Stieber 1974^a: 35]. Podjęte tam kwestie, niby oczywiste, niekiedy są marginalizowane przy dysputach na temat statusu gwar, ich dawności. Inna sprawa to na przykład zagadnienie istnienia cech, które rozwinęły się w wyniku zupełnie innych procesów i na odmiennych terenach, a ich rezultat jest identyczny, choćby typ *na koncu, panstwo* w dawnych Prusach Wschodnich i na pograniczu polsko-białoruskim. Rozważania profesora na temat gwar nad środkowym Bugiem oraz gwar w Augustowskim to istotne argumenty w dyskusji na temat substratu, adstratu, przełączania i mieszania kodów językowych, ustalania przynależności leksemów gwarowych do poszczególnych odmian języka lokalnego. Świadomość tej złożoności stosunków językowych będzie towarzyszyła m.in. przy opracowywaniu wielojęzycznego Słownika gwarowego północnego Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny, który powstał w Instytucie Sławistyki PAN w Warszawie [Słownik Podlasia 2014].

Nie można także pominąć wkładu prof. Z. Stieberta w powstanie Zespołu «Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego» jako projektu istotnego także dla gwar wschodniosłowiańskich. Właśnie to przedsięwzięcie, które skupia środowiska dialektologów i etymologów z całej Słowiańszczyzny umożliwiło

opracowanie kilkunastu już tomów zawierających zróżnicowanie fonetyczne, morfologiczne i leksykalne świata Słowian. Dzięki mapom OLA można badać wewnętrzne podziału we wschodniej Słowiańszczyźnie, śledzić kierunki wpływów, interferencji. Prof. Stieber postulował m.in. zrealizowane punktów słowiańskich na terenach niesłowiańskich, co zostało uwzględnione. Tak więc wytypowano punkty wyspowe na terenach niesłowiańskich — miejscowości ukraińskie: Русь Поляна/Poienile de sub Munte (171) w regionie Maramuresz (Rumunia) oraz trzy punkty na terenie północnej Mołdawii: Тецкани/Tetkani (522) w regionie Briceni, Данул (523) w regionie Rîșkani i Пояна/Poienile de sub Munte (524) oraz rosyjskie na terenie Litwy: Тумалины/Turnelina (525) koło m. Dūkštas — Dukszty, Вышки/Viški (526) na Łotwie na północ od Dyneburga oraz w Estonii na wyspie Пийрисаар/Piirissaar (527) na jeziorze Pejpus [Siatkowski, Waniakowa 2013].

Prace Z. Stieberta podejmujące tematykę wschodniosłowiańską obecnie stanowią kanon, pewien wzorzec, do którego odwołują się kolejne już pokolenia dialektologów. Metody zbierania materiałów, ich opracowanie, przedstawienie graficzne pozostaną punktem odniesienia dla wielu badaczy. Opracowania tego sławisty utrwaliły stan miniony, niekontynuowany z powodów pozajęzykowych, tak jak w przypadku Łemków, a jednocześnie wyznaczyły modele rzetelnego podejścia do kwestii lingwistycznych, uwzględniające złożoność i skomplikowanie uwarunkowań rozwoju (historycznych, geograficznych) poszczególnych systemów i podsystemów językowych.

LITERATURA

- Алексеева 2006 — Алексеева М. Значення Атласу Здіслава Штіберта для вивчення полонізмів у лемківських говірках // Діалектологічні студії. 6: Лінгвістичний атлас — від створення до інтерпретації. — Львів, 2006. — С. 165–170.
- Ястремська 2011 — Ястремська Т. Діалектний простір Галичини: говірки української мови // Українська мова в Галичині: історичний вимір. — Львів, 2001. — С. 55–106.
- Archiwum PAU — Spuścizna Kazimierza Nitscha przechowywana w Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. — Nr zespołu 132.
- Dejna 1964 — Dejna K. Zdzisław Stieber. W 35-lecie pracy naukowej // Poradnik Językowy. — 1964. — Z. 8 (223). — S. 337–340.
- Na Łemkowszczyźnie 1935 — Na Łemkowszczyźnie / Pod red. W. Goetla. — Kraków, 1935.
- Pieradzka 1937 — Pieradzka K. Na szlakach Łemkowszczyzny. — Kraków, 1937.
- Popowska-Taborska 2013 — Popowska-Taborska H. Z kroniki dialektologa. Fragmenty listów Zdzisława Stieberta do Marii Obrębskiej (-Stieberowej) // Zdzisław Stieber. Materiały i wspomnienia / Pod red. D.K. Rembiszewskiej. — Warszawa, 2013.

- Rembiszewska 1994 — Rembiszewska D.K. Gwara wsi Szczebra koło Augustowa w świetle materiałów aktualnych i dawnych // *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*. – T. XXXIX. – 1994. – S. 89–97.
- Rieger 1987 — Rieger J. Toponomastyka Beskidu Niskiego i Bieszczadów Zachodnich // *Łemkowie. Kultura. Sztuka. Język*. – Warszawa; Kraków, 1987. – S. 114–170.
- Rieger 1995 — Rieger J. Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie. – Warszawa, 1995.
- Siatkowski, Waniakowa 2013 — Siatkowski J., Waniakowa J. Ogólnosłowiański atlas językowy (OLA) — projekt prof. Zdzisława Stieberta a obecna rzeczywistość atlasowa // *Zdzisław Stieber. Materiały i wspomnienia* / Pod red. D.K. Rembiszewskiej. – Warszawa, 2013.
- Słownik Podlasia 2014 — Maryniakowa I., Rembiszewska D.K., Siatkowski J. Różnorodność słownictwa gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza — Warszawa, 2014.
- Stieber 1935^a — Stieber Z. Wschodnia granica Łemków // *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU*. – XL, 8. – Kraków, 1935. – S. 246–249.
- Stieber 1935^b — Stieber Z. Wieś ruska w Gemerze // *Sborník matice slovenskej. Pre jazykospyt, literárnu históriu, dejepis a národopis*. – Ročník XII. – 1935.
- Stieber 1948 — Stieber Z. Toponomastyka Łemkowszczyzny. – T. I. – Łódź, 1948.
- Stieber 1964 — Stieber Z. Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego. – Warszawa, 1964.
- Stieber 1974^a — Stieber Z. Z pogranicza językowego polsko-białoruskiego // *Świat językowy Słowian*. – Warszawa, 1974. – S. 33–64 [przedruk z *Prace Komisji Językowej PAU*. – Nr. 27. – Kraków, 1938].
- Stieber 1974^b — Stieber Z. Sposoby powstawania gwar przejściowych // *Świat językowy Słowian*. – Warszawa, 1974. – S. 435–439.
- Stieber 1982 — Stieber Z. Dialekt Łemków (Fonetyka i fonologia). – Wrocław, 1964.
- Wolnicz-Pawłowska 1993 — Wolnicz-Pawłowska E. Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim XVI–XIX. – Warszawa, 1993.

ЛАСЛО ДЕЖЕ — ДОСЛІДНИК ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

*László Dezső as a researcher
of Transcarpathian Ukrainian historical dialectology*

Дослідження в галузі українського мовознавства в Угорщині охоплюють майже два століття. Своїми науковими пошуками українське мовознавство збагатили угорські славісти Ласло Чопей, Шандор Бонкало, Гіадор Стрипський, Антоній Годинка, Ласло Деже, Еміль Балецький, Шандор Мокань та Іштван Удварі. Їхні праці й сьогодні перебувають у науковому обігові не тільки в Угорщині, а й в українських та інших слов'янських наукових колах. Традиції своїх попередників продовжують Геза Вернке, Андраш Золтан, Мігай Кочіш, а також плеяда молодих науковців-україністів. Зазначмо, що українська діалектологія часто перебувала в центрі наукових пошуків угорських славістів, серед яких є вихідці із Закарпаття — колишньої частини Угорщини [див.: Барань 2011: 195–201; Барань 2012: 324–329; Барань, Романюк 2012: 235–243].

У статті маємо на меті представити здобутки в галузі української історичної діалектології видатного угорського мовознавця-славіста, україніста Л. Деже, проаналізувати результати його наукової діяльності й окреслити їх значення у розвитку україністики загалом. Відомо, що чимало дослідчених україністів в Україні ознайомлені з діяльністю Л. Деже, підтримували з ним особисті контакти ще в 50–70 роках ХХ ст. (перелік більшості наукових праць із питань української діалектології зібрано в бібліографії угорської мовознавчої славістики [БВЯН] та в бібліографічному покажчику «Закарпатський діалект» [ЗД: 27–28]). У приватних

бібліотеках зберігаються статті й монографії Л. Деже, які він подарував колегам. Однак у книгозбірнях України є тільки деякі з них¹.

Біографічні відомості

Л. Деже народився 26 жовтня 1927 року в селі Буді Будапештської обл. Дитячі роки провів у невеликому містечку Ходмезеввашархель, яке розташоване у південній частині Угорщини. Тут здобув атестат про повну середню освіту. У 1952 році в Будапештському університеті йому було вручено диплом викладача російської, угорської та англійської мов. Того ж року став викладачем Інституту іноземних мов. Після п'яти років роботи в Інституті перейшов працювати до бібліотеки Будапештського університету, де передусім займався питаннями угорського та українського мовознавства. Від 1964 року працював співробітником відділу загального мовознавства Інституту мовознавства Академії наук Угорщини. Окрім української історичної діалектології, серед його наукових зацікавлень — проблеми загального та угорського мовознавства, контрастивної лінгвістики, порівняльної граматики, практичні питання російсько-угорського перекладознавства, методики викладання іноземних мов. На здобуття наукового ступеня «доктор університету» підготував дисертацію на тему старосербсько-хорватського синтаксису із залученням угорсько-сербсько-хорватського матеріалу. Згодом ця праця слугувала основою для видання сербсько-хорватсько-угорської контрастивної граматики. Кандидатську дисертацію на тему «Історія марамороських українських говорів XVI–XVII ст.» захистив у 1956 році. Це був перший етап наукової діяльності Л. Деже.

Продуктивним виявився і період від 1975 до 1985 року, коли Л. Деже очолював кафедру загального мовознавства Дебреценського університету ім. Лайоша Кошута і займався переважно проблемами контрастивної лінгвістики та методикою викладання іноземних мов.

У 1988 році науковця запросили в Падуанський університет (Італія). У Падуї він проживає і дотепер, звідки час від часу приїжджає до рідної Угорщини. Із нагоди 70-річчя колеги та учні присвятили професорові Деже збірник наукових праць під назвою «Könyv Dezső Lászlónak» [«Книга, присвячена Ласло Деже»] [Mihalovics, Máté 1997].

Наукова діяльність

Л. Деже — «фахівець із загального мовознавства, славістики та україністики» [Чучка 2004]. Він є автором більш ніж 200 наукових праць, серед яких 17 монографій (3 — у співавторстві). У шести монографіях

¹ У кінці статті подано бібліографію праць Ласло Деже з української історичної діалектології.

порушено проблеми української діалектології: висвітлено історію закарпатських українських говорів [Дэже 1967^a], досліджено лексику пам'ятки XVI ст. «Нягівські Повчання» [Дэже 1985], виявлено пам'ятки української ділової писемності XVIII століття [Дэже 1965^b], подано матеріали до словника мови закарпатської української літератури XVI–XVII ст. [Дэже 1965^a], охарактеризовано угорські запозичення в закарпатських українських писемних пам'ятках XVI–XVIII ст. [Dezső 1989]. Як бачимо, не випадково учень Л. Деже Іштван Удварі назвав його «повноцінним представником угорської україністики» [Удварі 1996].

Л. Деже наголошував на важливості дослідження слов'янських писемних пам'яток, зокрема й українських, зазначив, наскільки потрібною для угорської славістики є лінгвістичний аналіз та публікація мовних пам'яток, серед яких і чимало українських [Дэже 1967^a: 7].

Монографія Л. Деже «Очерки по истории закарпатских говорів» [Дэже 1967^a], що складається із двох частин, серед іншого наводить інформацію про історію заселення Закарпаття від XIII до кінця XVIII ст. Автор наголошує, що під час вивчення історії Закарпаття потрібно брати до уваги не тільки історію українського народу, а й історію Угорщини [Ibid.: 21], адже до 1918 року ця територія входила до складу Угорщини, де українці (яких називали *рутенами*, *угрорусами*) складали національну меншину. Описуючи розвиток закарпатських українських говорів, учений виділив в історії Закарпаття два періоди: перший охоплює часовий проміжок від XIV до середини XVI ст., другий — від середини XVI до кінця XVIII ст. Українське населення на цій території, на думку Л. Деже, у першому періоді за походженням можна розподілити на такі групи: 1) давній прошарок українців, предки яких проживали на території Закарпаття ще до XIII ст.; 2) переселенці з іншого боку Карпатських гір (найчисельніша група); 3) переселенці з більш далеких українських земель [Ibid.: 222]. Формування закарпатських українських говорів розглянуто в тісному зв'язку з історією становлення закарпатських міст і сіл. Для цього Л. Деже використав відомості української топоніміки та антропоніміки угорських грамот, переписів та урбарів від XIII до кінця XVIII ст. Деже уклав карти назв поселень комітатів Берег, Земплин, Мараморош, Угоча та Унг із вказівкою на час першої фіксації поселення, розглянув, наскільки поступово заселялася територія Закарпаття, як змінювалася кількість населення. Для конкордації угорських, російських, словацьких та румунських назв населених пунктів, які фігурують у роботі, у додатках подано список сіл і міст території Закарпаття [Ibid.: 244–292]. Словникові статті містять таку інформацію: назва села, яку найчастіше вжито в пам'ятках XVI–XVIII ст., скорочена назва комітату, до якого належало село, назва села російською, українською, словацькою та румунською мовами (якщо вона відома),

час заснування села із вказівкою на джерело. Найважливіші варіанти угорських назв поселень подано, навіть якщо немає еквівалентів в інших мовах. «Для встановлення стану української мови XIII–XV ст. можна взяти до уваги й сучасну топонімію, а також угорські запозичення українських пам'яток XVI–XVIII ст.», — підсумовує Л. Деже [Ibid.: 41].

Характеризуючи стан українських говорів від XIV до середини XVI ст., Л. Деже визначає їх фонетичні особливості на підставі угорських грамот, написаних латинкою, мотивуючи це відсутністю виданих українських пам'яток. Дослідник застерігає бути уважними, оцінюючи ці праці, адже грамоти написали угорці, які, можливо, не знали української народної мови або ж, окрім української, знали також словацьку. Тому потрібно брати до уваги і вплив тих говорів, за посередництвом яких автори латиномовних грамот вивчили українську мову [Ibid.: 42]. Пояснюючи фонетичні явища топонімів та антропонімів, автор обґрунтовує свої думки, апелюючи до джерел та даних попередніх видань [Ibid.: 41–64; 94–112].

Друга частина монографії містить аналіз мови «Нягівських Повчань на Євангеліє». Деже високо оцінив першу закарпатську пам'ятку середини XVI ст., невідомий автор якої розумів значення народної мови і вважав її гідною того, щоб писати саме нею (пізніші зауваження свідчать про те, що деякі читачі вважали неправильним таке послідовне використання народної мови в релігійній літературі, як це робив невідомий автор «Повчань»). «Нягівські Повчання» досліджували А. Петров, В. Ягич, Г. Геровський, Ф. Тихий, однак детальний, різноаспектний лінгвістичний аналіз уперше зробив саме Л. Деже. Аналізуючи мовні явища пам'ятки, він зіставляє їх із даними пам'ятки XVI ст. «Углянський ключ», що є переробкою на південно-марамороський говір незакарпатського оригіналу, наводить також відомості для порівняння відповідних частин «Углянського учительського Євангелія» XVII ст., «Сокирницького збірника» початку XVII ст. та інших українських пам'яток незакарпатського походження [Ibid.: 125]. На підставі аналізу фонетичних явищ «Нягівських Повчань» Л. Деже дійшов висновку, що «звуківий склад південномарамороського говору з того часу майже не змінився» [Ibid.: 125–128]. Морфологічних особливостей виявилось чимало [Ibid.: 128–159], хоча до часу написання пам'ятки вже сформувалася нова система відмінювання іменників. Він подає парадигму відмінювання усіх типів іменників, а також частоту їх використання. На підставі морфологічних рис науковець припускає, що «Нягівські Повчання» були написані раніше, аніж інші пам'ятки XVII ст., приблизно у другій половині XVI ст. (цього припущення дотримувався й А. Петров на основі аналізу «Повчань»). Порівнюючи морфологічні особливості мови «Нягівських Повчань» з даними незакарпатських пам'яток, дослідник виявив, що південномарамороський говір у XVI ст. був більш архаїчним,

ніж галицькі та волинські [Ibid.: 159]. Аналізуючи явища синтаксису [Ibid.: 159–221], автор висловив міркування, що синтаксис «Повчань» не можна ототожнювати із синтаксисом закарпатської народної мови — насамперед тому, що вони є варіантом народної мови «вищого гатунку» [Ibid.: 161].

Словник «Нягівських Повчань» (або, як її називає Л. Деже, «Нягівської Постілли») та його аналіз подано в монографії «Украинская лексика середины XVI века: Няговские поучения (Словарь и анализ)» [Дэже 1985]. Автор зауважує, що це видання є варіантом його праці «Материалы к словарю закарпатской украинской литературы XVI–XVII вв.» [Дэже 1965^a], надрукованого на мікроплівках, а тому недоступного для більшості читачів [Ibid.: 2]. Тут представлено всі слова пам'ятки — усього 2 749. Словникові статті побудовано так: після заголовних слів у дужках подано їх варіанти; граматичну інформацію вказано тільки тоді, якщо необхідно точно визначити частиномовну належність; значення слів викладено російською мовою, наведено також уривки з тексту для ілюстрації та покликання на словники.

До прикладу:

задарь, задарь 'напрасно, задаром': бою ся, абыхъ /якъ/ годѣ не *задарь* трудилъ ся межѣ вами, 35б. имени Божія *задарь* не призывають, 229а. — Ср. Чопей, Верхратський I (С. 105–106)

кѣновати ся 'мучити ся': такъ ся *кѣновали* дяволы и слугы ихъ, коли видять, ажъ царствуеъ царство Божіе, 103б. — Ср. венг. *kín*

помучь 'помощь': не можетъ намъ хосновати нѣчого безъ *помоче* Божѣи, 156а; у неволи нашуй, коли будеме звати Бога у *пумучь*, 145а. — Пор.: Українсько-російський словник, И.И. Срезневский Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. I–III (Graz, 1955–1956), Вол. Розов Українські грамоти. Т. I. (Київ, 1928), І. Панькевич Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. Ч. I (Прага, 1938): *na pomoču*.

Монографія містить ще такі розділи: про «Нягівську Постілли» [Дэже 1985: 421–441]; статистичне дослідження словотвору [Ibid.: 442–481]; тематичні групи і гнізда слів [Ibid.: 482–507]; історичні прошарки лексики [Ibid.: 508–513] та словник синонімів [Ibid.: 514–522]. На жаль, ім'я автора «Постілли» невідоме, однак із тексту повчань можна дізнатися про його погляди на суспільні питання. Автор, за переконанням Л. Деже, був священником-кріпаком, сином свого часу, бо в кожній проповіді намагався пояснити євангелійний текст просто і зрозуміло. Щодо релігійних питань, то йому імпонували догми православ'я, про «суспільні питання його враження різко відрізнялися від того, що проголошувала верхівка церковної ієрархії» [Ibid.: 423]. Л. Деже

 ² Цей розділ видано і як окрему статтю; див.: [Дэже 1979; Dezső 1963].

наводить безліч цитат із пам'ятки, які підтверджують бачення невідомого автора, який став на захист селян, зневажав багатство й багатців, протистояв панам та унії і був вірним ідеям православ'я. Дослідник вважає великою заслугою автора «Постілли» те, що його твори написані мовою народу, що своєю чергою задовольнило не тільки інтереси церкви, а й природні вимоги вірян — слухати проповіді зрозумілою мовою: *што бы тамъ пунъ проповѣдавъ слово Божее, святое евангеліе, на языкъ, котрымъ мовлять люде, штобы могли разумѣти убогыи. Што хоснуеть имъ, коли пунъ мовить на языку чужому, што они не разумѣють* [НП: 165⁶]. Навіть цитати з Біблії автор перекладає народною мовою, що не було загальноприйнятим у той час. Дослідник встановив, що «одним із головних завдань автора було пояснити притчі Христа, необхідні для розуміння ідейного змісту Біблії» [Ibid.: 441]. Л. Деже детально опрацював систему словотвору пам'ятки. Статистичний аналіз словотвору «Постілли»³ засвідчив, що найпродуктивнішим є суфікс *-н-я* і його книжна форма *-ні-е* у віддієслівних іменниках, наприклад: *баяня, божѣня, воздержаніе, проповѣданіе, читаня, бѣчелованя, доганяня* та ін. Другим щодо частоти вживання є суфікс *-ств-о*, що слугує для утворення іменників з абстрактним значенням, зокрема: *безбоженство, каздуѣство, неударство, рождество, убоженство* тощо. Продуктивними є також суфікси *-усть-ѡ*, *-(н)ик-ѡ*, *-(н)иц-я*, *-я(-і-е)*, *-ок-ѡ*, *-(ян)ин-ѡ*, *-тѣль(-тель)-ѡ*, *-к-а*, *-от-а*, *-на-а*, *-ань-ѡ*, *-ець-ѡ*, *-ц-я*. Л. Деже розподілив слова за частотністю, при цьому виявилось, що, окрім деяких службових, найчастіше вживаними є такі повнозначні слова, як: *имати, мовити, нашь, церковь, братя, пророкъ, свуй, спасти ся, учити, тотъ, слово, спасти, члѣвъкъ, чинити, хрестянинъ, царство, божій, сынъ, отецъ, добрый, небесный, вѣровати, правда*.

Слова, зафіксовані в «Постілли», дослідник розподілив у межах восьми тематичних груп⁴: 1) неорганічна природа; 2) органічна природа; 3) сільське господарство; 4) промисловість; 5) транспорт, торгівля; 6) економічні та суспільні відносини, політичні та юридичні установи; 7) повсякденне життя людини; 8) інтелектуальне та емоціональне життя людини: абстрактна та релігійна лексика. У межах тематичних груп окреслив значну кількість підгруп. Як свідчать результати, найповнішою є тематична група «повсякденне життя людини» (428 одиниць), друга за кількістю група — «інтелектуальне та емоціональне життя людини: абстрактна та релігійна лексика» (184 одиниць). Зазначмо, що 120 одиниць автор зарахував до кількох тематичних груп. Л. Деже дослідив історичні проварки словникового

³ Повний варіант розділу представлено у статтях: [Дже 1966⁶; Дже 1967⁶].

⁴ Розширений варіант цього розділу подано у статті: [Дже 1965⁸], яку і використано для аналізу.

складу «Постілли»⁵. Зіставивши її лексику зі словниками давньоруської та сучасної української літературної мов, окреслив такі групи: 1) слова, які вживалися в давньоруській мові й успадковані сучасною українською мовою (найбільша група — 49,3% слів); 2) слова, які не збереглися в сучасній українській мові, проте відомі російській мові, зокрема *возраст, воскресный, вражда, прежде, сласть, соблазнить ся, создание, создати* (13,2%); 3) слова, які у давньоруській мові не вживалися, однак зафіксовані в українській мові XVI століття і в сучасній літературній мові; 4) слова, які не вживалися в давньоруській мові і не зафіксовані в сучасній українській літературній мові (переважно із книжної мови, які не збереглися в сучасній літературній мові).

Загальна лексика української та російської мов складає більш ніж половину всіх слів (53%), які в давньоруській літературній мові не засвідчені, хоча можна припустити, що частина цих слів функціювала в деяких давньоруських говорах, однак не засвідчена в пам'ятках. До власне української лексики зараховують 47% слів, із яких понад 9% слів мають паралелі в польській мові (наприклад, *голузя, дяка, жадень, задаремный, зычити, картати, мовити, мусити, муць, надаремно, панство, панъ, тежъ, ужиток*). 16% лексики «Постілли» складають церковнослов'янські елементи, не засвідчені в давньоруській мові, однак вживалися в староукраїнській літературній мові (деякі з них могли походити з мови народу або є авторським витвором), а саме: *доганяня, извѣдованя, испомоганя, назнаменовати, приказаня, прятаня, слобожія* та ін. Л. Деже наводить чимало прикладів східнослов'янської лексики народної мови, не засвідчених словниками, наприклад: *айно, бай, бурише, волохъ, выдку, выдсюдь, выжурити, дакто, дурнякъ, изверхы, испудъ, лихота, невулный, нужъ, окреме, охті, побожити ся, різовати, тверезити ся, указовати ся, хотяй, честовати, чудовати ся*. Серед слів іншомовного походження дослідник виділяє гунгаризми, полонізми, румунізми, словакізми та богемізми. Гунгаризмів та полонізмів виявилося найбільше (по 3,3% від усієї лексики «Постілли»), однак часто виникали труднощі під час встановлення джерела запозичення (чи слово польське, чи спільне для української та польської мов). Запозичення з угорської дослідник зараховує до історичних діалектизмів. Румунізмів, словакізмів та богемізмів засвідчено тільки декілька.

Л. Деже виявив, що 88% лексики «Постілли» функціювало в народній мові того часу, а близько 12% складали книжні слова, а також навів приклади слів, які в сучасній українській мові вже не відомі, наприклад, *двиганъ, картанъ, кортанъ, окарованъ, загадованецъ, просільникъ, продательникъ*,

⁵ Розширений варіант цього розділу подано в статті: [Деже 1976^a], яку і використано для аналізу.

иный, инуда, увезды, усюгды, опередъ, пузля, умысть, атъ, али, ино, хотяй. Значна частина гунгаризмів сьогодні також вийшла з ужитку: *бировань, будушловати, выдвалтоват, кедвезовати, німоровшагъ, синте, тамадовати ся*. Дослідник засвідчив форми деяких числівників в архаїчній формі: *однонадесять, двенадесять, чотыридесять*. Такі статистичні відомості показують частку народної мови у словнику пам'ятки. «Наявність живої мови пояснюється тим, що автор свідомо використовував народну мову», — підсумовує Л. Деже [Ibid.: 513].

Наприкінці монографії дослідник подає словник синонімів. У синонімічні ряди входять слова книжної і народної мови, серед книжних подано церковнослов'янізми (*глаголити, казати, речи*) чи полонізми (*гварити, говорити, казати*). Серед синонімів — чимало й гунгаризмів: *бетъжний, слабый, немущный; бѣчеловати, честовати; инкедливый, послушливый, послушный; марга, иманя, добро, маетность, комора, имѣня; фѣль, кѣль, образъ // поль*.

У бібліографії вміщено список виданих пам'яток середньокарпатського говору, наведено праці, присвячені дослідженню мови цих пам'яток, а також розвідки про історію заселення Закарпаття та розвиток закарпатських українських говорів.

Популярність «Нягівської Постілли» Л. Деже мотивує тим, що «автор шукає нові шляхи в галузі літературної мови, він не задовольняється шаблоном у поясненні Євангелія, додає свої зауваження, з яких перед нами вимальовується образ гуманно і розумно мислячої людини, яка бореться за культурне піднесення свого народу і співчуває боротьбі свого народу проти панівного пригнічення. Це зробило його твір відомим і в наступних двох століттях, коли історичні умови змінилися» [Ibid.: 441].

У статті про синтаксичні явища «Нягівських Повчань» [Деже 1977] насамперед зазначено, що «синтаксична система пам'ятки, успадкована від давньоруської мови, розвивалася за внутрішніми закономірностями. Особливості «Повчань», які є частковими, відмінними від особливостей певної частини українських говорів у відповідний час, пояснюються здебільшого архаїчним характером закарпатських говорів» [Ibid.: 52]. Л. Деже також акцентує на тому, що пам'ятка зберегла синтаксичні явища, які були в давньоруський та староукраїнський період функціювали, проте зникли із розвитком мови. Це почасти можна пояснити тим, що закарпатська мовна територія не була єдиною ні в давньоруську, ні в староукраїнську епоху. Дослідник також наголосив на розвиненості прийменникових конструкцій та підрядних речень порівняно з давньоруською мовою.

Зазначмо, що повний текст «Нягівських Повчань» було перевидано у 2006 році. Л. Деже запропонував своєму учневі, видатному угорському русиністові та україністові І. Удварі підготувати до перевидання текст на основі петербурзького видання 1914–1921 років Олексія Петрова [Пет-

ровь 1921]. І. Удварі здобув за кордоном копію тексту, проте через його передчасну раптову смерть задуми не були реалізовані. Видання здійснив професор Будапештського університету ім. Лоранда Етвеша А. Золтан [НП], зауваживши, що «важлива у всіх відношеннях підкарпатська русинська мовна та культурна пам'ятка повинна бути доступною для спеціалістів з історії церкви, для всіх, хто цікавиться процесом становлення русинської літературної мови та культури взагалі» [див.: НП: Х]. До видання Л. Деже подав інформацію про значення «Нягівських Повчань» для української народномовної писемності того часу, вплив протестантизму, а радше кальвінізму, на погляди автора, значення «Нягівських Повчань» у формуванні румунської народномовної писемності (зважаючи на те, що пам'ятку було перекладено румунською мовою і надруковано 1564 року, що, зокрема, засвідчує її популярність не лише серед українського, а й серед румунського населення), про стиль автора та порівняльний аспект дослідження пам'яток писемності [Ibid.: XVII–LXXXIV].

Зібравши бібліографію праць Л. Деже з українського мовознавства та стисло проаналізувавши деякі з них, ми дійшли висновку: учений зробив помітний внесок у розвиток української історичної діалектології в час, коли основну увагу мовознавці зосереджували на «великих мовах»; результати його досліджень будуть корисними новому поколінню діалектологів, дослідників давніх українських пам'яток. Він одним із перших звернув увагу на важливість вивчення українських писемних пам'яток, які зберігаються в архівах та бібліотеках Угорщини, виявив та дослідив низку цих пам'яток, доклав чималих зусиль, щоб його учні продовжили цю благородну справу.

Бібліографія праць Ласло Деже з українського мовознавства

Монографії

- Деже 1965^a — Деже Л. Материалы к словарю закарпатской украинской литературы XVI–XVII вв. — Будапешт, 1965. — 470 с.
- Деже 1965^b — Деже Л. Памятники украинской деловой письменности XVIII вв. — Будапешт, 1965. — 110 с.
- Деже 1967^a — Деже Л. Очерки по истории закарпатских говоров. — Будапешт, 1967. — 306 с.
- Деже 1985 — Деже Л. Украинская лексика сер. XVI века: Няговские поучения (Словарь и анализ). — Debrecen, 1985. — 525 с.
- Деже 1996 — Деже Л. Деловая письменность русинов в XVII–XVIII веках / Под общей редакцией Иштвана Удвари. — Ньиредьгаза, 1996. — 336 с.
- Dezső 1989 — Dezső L. A XVI–XVIII századi kárpátukrán nyelvm emlékek magyar jövevényszavai [Угорські запозичення в закарпатських українських писемних пам'ятках XVI–XVIII століть]. Nyelvtudományi Értekezések 128 sz. — Budapest, 1989. — 99 p.

Статті

- Дэже 1957 — Дэже Л. Урбаріальний записи из Мараморошской Верховины: Материалы к исторической диалектологии закарпатских украинских говоров // *Studia Slavica Hung.* — 3 (1957). — С. 235–260.
- Дэже 1958 — Дэже Л. К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVIII вв. // *Studia Slavica Hung.* — 4 (1958). — С. 71–96.
- Дэже 1961 — Дэже Л. К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVIII вв. // *Studia Slavica Hung.* — 7 (1961). — С. 139–176.
- Дэже 1962 — Дэже Л. О синтаксисе украинских грамот I (сложноподчиненные предложения) // *Slavica.* — 2 (1962). — С. 59–83.
- Дэже 1965^a — Дэже Л. О лексике закарпатской украинской литературы XVI–XVII вв. // *Annales Universitatis Scinetiarium Budapestiensis... Sectio Philologica.* — 6 (1965). — С. 117–135.
- Дэже 1965^r — Дэже Л. О языке урбаріальных записей 1771–1774 гг. // *Studia Slavica Hung.* — 11 (1965). — С. 71–93.
- Дэже 1966^a — Дэже Л. Лексика сельского хозяйства и промышленности в закарпатской деловой письменности XVII–XVIII вв. // *Studia Slavica Hung.* — 12 (1966). — С. 81–86.
- Дэже 1966^b — Дэже Л. Статистическое исследование словообразования в языковых памятниках // *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae.* — 16 (1966). — С. 43–52.
- Дэже 1967^b — Дэже Л. О синтаксисе украинских грамот II (сложноподчиненные предложения) // *Slavica.* — 7 (1967). — С. 3–26.
- Дэже 1969^a — Дэже Л. Материалы к исторической диалектологии закарпатских говоров // *Studia Slavica Hung.* — 15 (1969). — С. 45–72.
- Дэже 1966^b — Дэже Л. Синтаксис простого предложения закарпатских урбаріальных записей XVIII вв. // *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. — Пряшів, 1969. — Т. 4. — Кн. 1. — С. 293–308.*
- Дэже 1970 — Дэже Л. Морфология закарпатских урбаріальных записей XVIII в. // *Slavica.* — 10 (1970). — С. 83–98.
- Дэже 1974 — Дэже Л. Синтаксис сложного предложения урбаріальных записей XVIII в. (сложноподчиненные предложения) // *Slavica.* — 13 (1974). — С. 5–20.
- Дэже 1976^a — Дэже Л. Исторические пласты лексики закарпатского украинского языка XVI в. // *Slavica.* — 14 (1976). — С. 43–60.
- Дэже 1976^b — Дэже Л. Статистическое изучение лексики и грамматики (на историческом материале украинского языка) // *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae.* — 26 (1976). — С. 27–53.
- Деже 1977^a — Деже Л. Головні тенденції в розвитку граматичної будови закарпатських говорів XVI–XVIII ст. // *Мовознавство.* — №3. — 1977. — С. 41–47.
- Деже 1977^b — Деже Л. Синтаксичні явища Нягівських повчань // *Мовознавство.* — №4. — 1977. — С. 52–61.
- Дэже 1979 — Дэже Л. О взглядах и стиле автора закарпатской Няговской Постиллы середины XVI века // *Slavica.* — 16 (1979). — С. 5–18.
- Дэже 1981 — Дэже Л. О языке украинского полемиста М. Андреллы и закарпатской «народной литературы» XVII в. // *Studia Slavica Hung.* — 27 (1981). — С. 19–52.
- Дэже 1983 — Дэже Л. Об историко-типологической характеристике украинской грамматики в сопоставлении с русской и сербско-хорватской // *Hungaro-Slavica.* — 1983. — С. 17–40.
- Дэже 2006 — Дэже Л. Няговские поучения их автор // *Няговские Поучения: Факсимильное воспроизведение текста по изданию А.Л. Петрова с вводной*

- статьей Ласло Деже / Под ред. и с предисл. А. Золтана. — Ньиредьхаза, 2006. — С. XXXV–LV.
- Dezső 1958 — Dezső L. Oroszvégesi Mihály műveinek nyelvéről [Про мову творів Михайла Оросвиговського] // *Filológiai közlemények*. — 4 (1958). — Р. 336–346.
- Dezső 1963 — Dezső L. A kárpátaljai irodalom kezdetei [Початки української літератури] // *Filológiai közlöny*. — 9 (1963). — Р. 156–161.
- Dezső 1966 — Dezső L. A kárpátaljai „népi irodalom” [Закарпатська «народна література»] // *Filológiai közlöny*. — 12 (1966). — Р. 146–157.

Критика

- Деже 1986 — Деже Л. Украинское языкознание XVI–XVII вв. // *Slavica*. — 22 (1986). — С. 161–177.

ЛІТЕРАТУРА⁶

- Барань 2001 — Барань Є. Шандор Мокань як діалектолог // *Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини*. — Умань, 2011. — С. 195–201.
- Барань, Романюк 2012 — Барань Є., Романюк Р. Шандор Бонкало — дослідник гуцульської етнографії та гуцульського говору (до 100-річчя появи «Описової фонетики рахівського малоруського говору» Шандора Бонкала) // *Вісник Прикарпатського університету*. — Випуск XXXII–XXXIII. — Івано-Франківськ, 2012. — С. 324–329.
- БВЯН — Библиография венгерской языковедческой науки до 1985 г. — Будапешт, 1990. — 170 с.
- ЗД — Закарпатський діалект: Бібліографічний покажчик / Упор. І.В. Сабадош, О.М. Мигилинець, О.Д. Пискач. — Ужгород, 2009. — 135 с.
- НП — Няговские Поучения: Факсимильное воспроизведение текста по изданию А.Л. Петрова с вводной статьей Ласло Деже / Под ред. и с предисл. А. Золтана. — Ньиредьхаза, 2006.
- Петровъ 1921 — Петровъ А. Памятники церковно-религиозной жизни угро-руссовъ XVI–XVII вв.: I. Поучение на Евангеліе по Няговскому списку 1758 г. // *Сборникъ Отдѣленія русскаго языка и словесности Россійской Академіи наукъ*. — Т. ХСVII. — №2 и послѣдній. — Петроградъ, 1921. — С. 1–226 [Первое издание: Петроградъ, 1914].
- Удварі 1996 — Удварі І. Előszó [Передмова] // *Деловая письменность русинов в XVII–XVIII веках* / Под общей редакцией И. Удвари. — Ниредьгаза, 1996. — С. ???.
- Чучка 2004 — Чучка П. Деже Ласло // *Українська мова: Енциклопедія*. — Київ, 2004. — С. 133.
- Mihalovics, Máté 1997 — Mihalovics Á., Máté É. (szerk.). *Könyv Dezső Lászlónak* [Книга Ласло Деже]. — Nyíregyháza, 1997. — 293 p.

⁶ Цитовані праці Л. Деже див.: Бібліографію праць Ласло Деже з українського мовознавства.

**DIALECT OF NOVOSELYCJA, MIŽHIR’JA REGION,
TRANSCARPATHIAN PROVINCE, UKRAINE:
NOUN DECLENSION**

*Говірка Новоселиці Міжгірського району
Закарпатської області України: відмінювання іменників*

1 Introduction

1.1. General

Transcarpathian dialect descriptions and their importance

There have been a number of comprehensive descriptions of Transcarpathian dialects, from the overwhelmingly detailed and precise survey by Pan’kevyč [Панькевич 1938] till recent works such as Horbach [Горбач 1997], Nikolaev and Tolstaja [Николаев, Толстая], Lyzanets’ [Лизанець 2008 (written in 1957)]. The dialects of Transcarpathia are archaic, they preserve a number of archaisms that used to be shared by all East Slavic languages (in phonetics, the preservation of $\dot{y} < *y$ different from both $i < *i$ and $i < *ě$; in morphology, the preservation of clitics, both verbal and pronominal, with the rules for their distribution very similar to the rules in Old Russian (Novgorodian) and reconstructed East Slavic; certain features in nominal declension, as the preserved ending *-e* in Gsg of nouns of former consonantal stems: *v.it polúnne* ‘from noon’ gsg; preserved ending *-i* in GDLsg of words like *n’ič*: *noči* gsg, *noči* lsg; conjunctive forms with *-i-*: *bim*, *bis*’, as in Old Church Slavonic, at least in some forms, etc.). On the other hand, they display a lot of innovative processes, some of which are shared with neighboring dialects of other Slavic languages (the appearance of masculine personal morphological class characterized by

the endings *-ove* in Npl, the usage of the ending *-e* from former consonantal stems in fem. nouns of former *i*-stems: *so'le* 'salt' gsg, *pe'če* 'oven' gsg, etc.) Thus, researcher's interest in these dialects is natural.

1.2. Geographical position of Novoselycja

The village of Novoselycja is situated under 48° 41' 59" N 23° 29' 12" E, in the northern part of Zakarpats'ka oblast, in a mountainous area, 475 meters above sea level. There are 1054 inhabitants in Novoselycja according to the last census of 2011. The Northern end of Novoselycja almost touches the Carpathian ridge, which also divides Zakarpats'ka oblast from Lvivs'ka oblast. Ivano-Frankivs'ka oblast is not further than couple of miles away towards North-East. My informants often mentioned that *pol'ákŷ* ('the Poles', i.e. the inhabitants of Lvivs'ka and Ivano-Frankivs'ka oblast that used to belong to Poland), live very close.

The climat in Novoselycja is moderate, but the winter is long, about 5.5 months, and snowy. The main crop that can be cultivated in this climate is potato, also important are cabbage, cucumbers, onions, beats, several types of beans; before the WWII, people also used to grow oats for bread. A lot of land is used for mowing grass for hay. Most inhabitants keep cows, pigs, and chickens; some also keep sheep or goats that are herded in the mountains in summer. There are not many jobs around, and people mostly till their land. In order to earn money, in summer women go to the woods to gather blueberries for sale. Many men go to other countries to work as builders and earn money. There are two schools in the village, an elementary school (4 grades), and a high school (11 grades).

1.3. Fieldwork

In 1986, I first came to Novoselycja and recorded 7 one-hour long sessions with several informants. In 2010 I came back to Novoselycja during the expedition financed by a Collaborative Research Project Grant from NEH to study dialects and folklore of Transcarpathia and adjacent regions. During the expedition of 2010, I visited Novoselycja for a one-day pilot study, and made arrangements to visit it again the following year. In July 2011, I returned to Novoselycja and spent two weeks there recording dialect, mostly from women, but also from some men, in their 70s and 80s. I also did recordings in Novoselycja in July-August 2012, August 2013, and August 2014.

1.4. About this description

This description is based on a number of recordings (about 105,000 words). I transcribed all texts from 1986 and several texts from 2010–2013, and put them into a database using the Starling software <http://starling.rinet.ru/program>.

php?lan=en. The resulting corpus was glossed and tagged with morphological information. I am deeply thankful to language helpers in Novoselycja, Ivan Jur'evych and Anna Ivanivna Zavadiak, whose help was indispensable in correcting a number of errors and in transcribing and translating many unclear places in texts.

The focus of this description is on the morphology of nouns.

There have been a number of descriptions of various Transcarpathian dialects published (see above). However, none of them was based on a corpus of dialectal texts, such as, for other languages [Houtzagers 1985; Хонселаар 2001, etc.], and therefore certain things, such as comparative frequencies of certain forms in speech, were never described. Since a corpus-based description allows taking into account the exact numbers of types and tokens of forms occurring in specified positions, it can be considered a more precise reflection of a dialect. Of course, there are also limitations to the possibilities of a corpus-based morphological description vs. elicitation-based or native speaker's descriptions; e.g., in a corpus-based description, if a form has not occurred in texts, the corresponding cell in a paradigm will be necessarily left blank. It would be especially intriguing to put together and compare two types of description for a certain dialect and assess their comparative advantages and faults. At present, however, since a corpus-based description is technically possible, its possibilities should be explored, and that is one of the goals of this article.

2. Abbreviations

1 – 1 st person	m, masc. – masculine
2 – 2 nd person	n, neut. – neuter
3 – 3 rd person	n/d – not dialectal
Acc, A, a – Accusative case	Nom, N, n – Nominative case
Dat, D, d – Dative case	P – paucal form (the form used after the numerals 'two', 'three', 'four')
f, fem. – feminine	pl – plural
Gen, G, g – Genitive case	pp – past participle
imp – imperative	PROP – proper name
inf – infinitive	sg – singular
Inst, I, i – Instrumental case	TOP – toponym
Loc, L, l – Locative case	V – vocative form
lp – l-participle	

3. Transcription

The sounds as they are denoted in the article are listed in the table. Their correspondent IPA symbols are given in square brackets. The sign | is used in transcription of texts and denotes a pause between phrases.

vowels:

<i>i</i> [i] <i>ü</i> [y]		<i>u</i> [u]
<i>ɪ</i> [ɪ]	<i>ω</i> [Θ]	<i>ý</i> [ɯ]
<i>(e)</i> [e]		<i>(o)</i> [o]
<i>e</i> [e]		<i>o</i> [o]
	<i>a</i> [a]	

consonants:

	Labial	Dental	Alveolar	Palatal	Velar
stops	<i>p</i> [p] <i>b</i> [b] <i>p.</i> [pʲ] <i>b.</i> [bʲ] <i>m</i> [m] <i>m.</i> [mʲ]	<i>t</i> [t] <i>d</i> [d] <i>n</i> [n]		<i>t'</i> [c] <i>d'</i> [ɟ] <i>n'</i> [ŋ]	<i>k</i> [k] <i>g</i> [g] <i>k.</i> [kʲ] (<i>g.</i> [gʲ]?) (<i>ɣ</i> [ɣ])
fricatives	<i>f</i> [f] <i>v</i> [v] [v]/[v]/[w] <i>f.</i> [fʲ] <i>v.</i> [vʲ]/ [vʲ]/[wʲ]	<i>s</i> [s] <i>z</i> [z] <i>s'</i> [sʲ] <i>z'</i> [zʲ]	<i>ž</i> [ʒ] <i>š</i> [ʃ] <i>ž.</i> [ʒʲ] <i>š.</i> [ʃʲ]		<i>x</i> [x] <i>h</i> [ɣ]
affricates		<i>c</i> [ts] <i>c'</i> [tsʲ]	<i>č</i> [tʃ] <i>č.</i> [tʃʲ]		
sonorants			<i>r</i> [r] <i>r.</i> [rʲ]	<i>l</i> [ɭ] ¹ <i>l'</i> [ɭʲ]	

Consonantal changes across word boundary are represented in transcription, with the underscore sign indicating the position on a word boundary: e.g. in the token *p.idž* 'oven' nsg, where the final consonant is, unexpectedly, -*dž* instead of -*č*, the underscore indicates that the voicing was caused by something across the word boundary (normally, *p.íč* 'oven' nsg; this particular token occurred in the context *p.idž_ býla* 'the oven was').

4. General notes on presenting material

In a corpus-based description, there are several ways to give examples. One is to list all tokens of each phenomenon, but it is not possible in an article.

¹ The letter [ɭ] in IPA is used for a velarized alveolar lateral approximant, which is the closest to the sound in the dialect of Novoselycja.

Another possibility, which I am using in this article, is to give only a number of tokens of more widespread phenomena (preceded by the notation *Examples* or *Certain examples*) and all tokens for less common (and thus more interesting) phenomena (preceded by the notation *All examples*).

Another problem is how to deal with the lack of examples in the material. If forms exemplifying a certain phenomenon have not occurred in the text corpus, the appropriate box in a table is left blank, and the phenomenon is usually not mentioned, though sometimes exceptions are made (e.g., the lack of tokens exemplifying the consonant mutation in DLsg of I declension feminine nouns with the stem ending in *-x* is overtly mentioned.)

5. Noun

5.1. I declension: feminine and masculine nouns ending in *-a*

5.1.1. I declension: feminine nouns

	hard stems		soft stems	
	sg	pl	sg	pl
N	<i>-a</i>	<i>-ŷ</i>	<i>-a</i>	<i>-i</i>
A	<i>-u, (zero)</i> ²	<i>-ŷ</i>	<i>-u</i>	<i>-i</i>
G	<i>-ŷ</i>	zero / <i>-iw</i> ³	<i>-i</i>	zero/ <i>-iw</i>
D	<i>-i</i>		<i>-i</i>	<i>-am</i>
L	<i>-i</i>	<i>-ax</i>	<i>-i/-i</i>	<i>-ax</i>
I	<i>-ow</i>	<i>-am</i>	<i>-ow</i>	<i>-am</i>
Voc.	<i>-o</i>		<i>-o, -e</i>	
Paucal form	<i>-ŷ</i>			

5.1.1.1. Hard stems

Hard stems include all stems except those ending in *-j, -č, -š, -ž, -c'*, and paired soft consonants.

Asg: along with the expected ending *-u*, a curious zero ending is attested in: *hólów* 'head' (2x). The zero ending, regular with i-stem nouns, is attested only with this a-stem noun whose nominative is attested as *holowá*, and whose stem ends in /v/ (pronounced [w]). A phonetic development [wu] → [w] in Asg is possible. This noun does not display i-stem endings in other cases. The same form is attested in Pan'kevych [Панькевич: 216]. Language helper once rejected

² In the tables, the sign / between two or more endings indicates that there is a distribution between the endings; parenthesis () around an ending indicate that it has occurred not more than twice in the material.

³ See above, footnote 2.

this form saying it was *hōlōwu*; another language helper accepted this form as belonging to the Novoselycja dialect.

Dsg and Lsg: paired consonants before the ending become soft (causing the change $o > \phi$ in adjacent previous syllables). Velar consonants undergo mutation $k > c'$, $h > z'$ (with the same change $o > \phi$); there were no tokens of nouns with stem-final x .

Mutation in single consonants:

<i>b</i>	<i>p</i>	<i>v</i>	<i>f</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>l</i>	<i>r</i>	<i>d</i>	<i>dz</i>	<i>t</i>	<i>s</i>	<i>k</i>	<i>h</i>
<i>b.</i>	<i>p.</i>	<i>v.</i>	<i>f.</i>	<i>m.</i>	<i>n'</i>	<i>l'</i>	<i>r.</i>	<i>d'</i>	<i>d'z'</i>	<i>t'</i>	<i>s'</i>	<i>c'</i>	<i>z'</i>

Examples: labials: *stúp.i* 'mortar' lsg, *kōrōv.i* 'cow' dsg, *hōlōw.i* 'head' lsg, *s'inošōf.i* 'hay shed' lsg, *mām.i* 'mom' dsg, *xudōb.i* 'cattle' dsg, dentals: *kōlōd'i* 'log' lsg, *l'udin'i* 'person' dsg, *xudōbin'i* 'cattle' lsg, *poval'i* 'ceiling' lsg, *mis'i* 'bowl' dsg, *pār.i* 'pair' dsg, *kōmōr'i* 'pantry' lsg, *rōbōt'i* 'work' lsg; velars: *amēric'i* 'America' lsg, *dōrōz'i* 'road' lsg.

Clusters ending in velars undergo the mentioned change of velars. The preceding consonants change in the following way: labials do not change; dentals *t*, *č*, *š*, *s* change to *s'*; *n* changes to *n'*; *r* does not change.

Mutation in consonant clusters ending in a velar:

<i>wk</i>	<i>pk</i>	<i>tk</i>	<i>čk</i>	<i>stk</i>	<i>šk</i>	<i>s'k</i>	<i>sk</i>	<i>n'k</i>	<i>nk</i>	<i>rh</i>	<i>rh?r'h?</i>
<i>wc'</i>	<i>pc'</i>	<i>c'c'</i>	<i>c'c'</i>	<i>s'c'</i>	<i>s'c'</i>	<i>s'c'</i>	<i>s'c'</i>	<i>n'c'</i>	<i>n'c'</i>	<i>rz'</i>	<i>r'z'</i>

Examples: labial + K: *d'īwc'i* 'girl' dsg, *šāpc'i* 'hat' lsg; dental + K: *sōc'c'i* 'hundred' dsg, *hāc'c'i* 'thought', *smer.ic'c'i* 'fir' *bōc'c'i* 'barrel' lsg, *dōr.is'c'i* 'path' lsg, *nev.is'c'i* 'daughter-in-law' dsg, *knis'c'i* 'book' lsg, *[w]obl'as'c'i* 'Oblas'ka TOP' lsg, *mis'c'i* 'bowl' lsg, *jabl'in'c'i* 'apple tree' lsg, *d'il'an'c'i* 'plot' lsg, *mārz'i* 'cow' dsg, *čēr'z'i* 'turn' lsg.

In consonant clusters ending in a non-velar, the cluster-final consonant becomes soft; the preceding consonant usually becomes soft, if it is a dental (except *r* in *rb.* and *rv.*), but not if it is a labial or a velar.

Mutation in consonant clusters ending in a non-velar:

<i>rv</i>	<i>rb</i>	<i>rm</i>	<i>d'b</i>	<i>skv</i>	<i>zd</i>	<i>nd</i>	<i>dz</i>	<i>st</i>	<i>št</i>	<i>xt</i>	<i>sn</i>	<i>wn</i>
<i>rv.</i>	<i>rb.</i>	<i>r.m.</i>	<i>d'b.</i>	<i>s(')kv.</i>	<i>z'd'</i>	<i>n'd'</i>	<i>d'z'</i>	<i>s'c'</i>	<i>št'</i>	<i>xt'</i>	<i>s'n'</i>	<i>wn'</i>

Examples: *kūr.v.i* 'whore' dsg, *tōrb.i* 'bag' lsg, *fēr.m.i* 'farm' lsg, *svād'b.i* 'wedding' lsg, *mōs'k.v.i* and *mōskv.i* 'Moscow TOP' lsg, *bōrōz'd'i* 'furrow' lsg, *geren'd'i* 'main beam' lsg, *spud'z'i* 'ash' lsg, *kapūs'c'i* 'cabbage' lsg, *pōšt'i* 'post' lsg, *plāxt'i* 'homemade mattress cover' lsg, *vesn'i* 'spring' lsg, *vōwn'i* 'wool' lsg.

Npl: in many nouns that have stem stress in Nsg and other cases of sg, the stress falls on the ending in N(A)pl. Conversely, in certain nouns, the stress in Nsg is on the ending, while in Npl (and often on Asg) it is on the stem.

Examples: stem stress in Nsg, end stress in Npl: *d'íwka* 'girl' nsg, *d'íwku* asg, *d.íwký* gsg, *d'íwký* npl; *doška* 'board' nsg, *došký* npl; *drabínku* 'ladder' asg, *drabín'ký* 'necklace' apl; *džer'ha* 'homemade blanket' nsg, *džer'hu* asg, *džer'hý* apl; *h.ilka* 'branch' nsg, *h.ilku* asg, *h.ilký* npl; etc.; end stress in Nsg, stem stress in Npl: *holová* 'head' nsg, *holow.í* lsg, *holový* npl; *nohá* 'leg' nsg, *noz'í* lsg, *nohów* isg, *nóhu* asg, *nóhý* npl, *ruká* 'hand' nsg, *ruc'í* lsg, *rukú* asg, *ruký* npl, etc.

Apl: the ending -ý, the same ending as in Npl, is the main ending in Apl. It occurs both with animate and inanimate nouns (with nouns denoting: animals — 19 times, female human beings — 7 times). The zero ending, same as in Gpl, has occurred only two times, both with the noun *žoná* 'woman; wife'.

Examples: ending -ý: *d'íwký* 'girls' apl (| *ta b.idý róbit taj d'íwký stúsat* | '[he] is being nasty, poking girls'), *korový* 'cow' apl (*budé korový dojiti* | '[she] will milk cows'), *pčolý* 'bee' apl (| *ta máli pčolý* | 'and [they] had bees'), etc.; zero ending: *ž'in* 'wife' apl (*no braw ž'in užé jak šesta umérta | užé nikotr: i ne xot'ili jti* | 'so he kept getting married; after his sixth [wife] died no one wanted to marry him anymore'); *ž'in* 'woman' apl (*šo l'ubili i joho žoný l'ubili i v.in ž'in l'ubiw* 'that they loved... both women loved him and he loved women').

Gpl: the main ending is the zero ending, but several nouns take the ending -iw. This ending often occurs in borrowings (*družb.íw* 'Druzhba (gas powered saw)', *had'úk.iw* 'adder' gpl (n/d), *lamp.úw* 'lamp' gpl, *vel'k.iw* 'fork' gpl.), but it occurs also in familiar, often used dialectal words (*bab.íw* 'old woman' gpl, *boroz'd'.íw* 'furrow' gpl, *kos'iw* 'scythe' gpl, *služb.íw* '(church) service' gpl, *svad'b.íw* 'wedding' gpl (2x).)

All examples of the ending -iw: *bab.íw* 'old woman' gpl, *boroz'd'.íw* 'furrow' gpl, *dob.íw* 'day and night' gpl (along with *d'íp*), *družb.íw* 'Druzhba (gas powered saw)', *had'úk.iw* 'adder' gpl (n/d), *kos'iw* 'scythe' gpl, *kowbas'iw* 'sausage' gpl, *krúp.iw* 'grain for cooking' gpl (along with *krúp*), *lamp.úw* 'lamp' gpl, *robot.íw* 'work' gpl, *služb.íw* 'service' gpl, *stráv.iw* 'course' gpl (also *stráv*), *svad'b.íw* 'wedding' gpl (2x), *vel'k.iw* 'fork' gpl.

Paucal form: this form, used after the numerals 2–4, usually it is the same as Gsg, with the same stress as in Gsg. However, along with 34 forms with the same stress as in Gsg, there were 7 forms attested with the stress as in NApI (see below).

Certain examples of P=Gsg: *k.ístký* 'bone' P (| *taj nohá ulomlén'i ob.í k.ístký ses'í ščo tuj sut dv.i k.ístký ta ob.í ulomíw* | 'and the leg, both these bones that are here, two bones, and he broke them both'), *kúrký* 'chicken' P (| *i s'óho róku ukrála majže dv.i kúrký* | 'and this year [she] stole maybe two chickens'), *ručký* 'handle' P (| *pribíli na n'í w s'ak dv'í ručky* | '[they] would nail on it two handles like this'), etc.

All examples of P=Npl: *bl'uský* 'blouse' P npl? (| *tri súkn'í | totý | abo tri soróčký bl'uský* | *dawnó šili s'a* 'three such dresses or three shirts, blouses, long ago they would sew it'), *došký* 'board' P (*došký dv'í tak wýr:izáli* 'they cut out two boards

like this'), *nev.istký* 'sister-in-law' P (| *kęd' býło dv.i nev.istký u xyži* | 'when there were two sisters-in-law in the house'), *pólý* 'width of cloth' P (*ode* | *ššívano* | *dw.i pólý dw.i* | 'here, it is sewn, two pieces of cloth, two'), *pólý* 'width of cloth' P (| *no ššili býli taku tajstru u tri pólý* 'well, [we] sewed such a large sack, out of three widths of cloth'), *š'ipký* 'glass pane' P (| *čotýri š'ipký* | *dawno býli* | 'long ago there were four glass panes'), *žóný* 'woman' P (| *tam dv.i stojáli s'ak* | *dv.i žóný tuj stoját* | 'there were two standing, like this, two women are standing here').

5.1.1.2. Soft stems

Lsg: the default ending is *-i*: *bólnici* 'hospital' lsg, *kúxni* 'kitchen' lsg, *kopíci* 'stack' lsg, *meži* 'field boundary' lsg, etc. After *j* the ending is *-i*: *operác'ii* 'surgery' lsg, *ár.m.ji* 'army' lsg, *ší(e)ji* 'neck' lsg. There were also several tokens of *-i* after *l'*: *cibul'i* 'onions' lsg 2x (but cf. *kudéli* 'spinning wheel' lsg 2x, *zemli* 'earth, ground' lsg, etc., with the ending *-i*.)

lsg: two endings have been attested, *-iw* (or *-ew*) and *-ow*. Language helpers say there is no difference, each word sounds normal with either ending. In the material, however, certain stem-final sonorants seem to prefer certain endings: *c* occurs more often with *-ew* / *-iw*, while *ž* occurs more often with *-ow*. The stress may also play a role: in the stressed position only the ending *-ow* has occurred, while in the unstressed position, both endings.

All examples of lsg: *-iw* (or *-ew*): *b.idícew* 'adversity' isg, *búrew* 'thunderstorm' isg, *cibulew* 'onions' isg, *kówbiciw* 'chunk of wood' isg, *kulew* 'bullet' isg (2x), *pálicew* 'stick' isg, *políc'iw* 'shelf' isg, *pšenícew* 'wheat' isg, *služnicew* 'female servant' isg (2x), *stajniw* 'shed' isg, *ulícew* 'street' isg, *žméněw* 'fist' isg; *-ow*: *bręxn'ow* 'lie' isg, *čěxjow* 'Czech Republic' isg, *m.instruác'ijow* 'period' isg, *pálic'ow* 'stick' isg (2x), *xyžow* 'house' isg (6x), *zeml'ow* 'earth' isg, *zozul'ow* 'cuckoo' isg.

V: two endings are possible, *-o* and *-e*. The nouns with the suffix *-ic'a* seem to prefer the ending *-e*; otherwise, there seems to be no clear criteria for choice of one or the other ending.

All examples of V: *-o*: *án'c'o* 'Ancja PROP' V (2x), *l'al'o* 'baby, doll' V; *-e*: *bohoródic'e* 'Theotokos' V, *jordanice* 'Jordan water' V, *kúmice* 'godmother' V, *vodice* 'little water' V.

Npl: as in hard stems, in many nouns that have stem stress in sg, the stress in Npl is on the last syllable (*klán'n'a* 'stack' nsg, *klan'n'i* npl; *stajn'a* 'shed' nsg, *stajn'i* npl, *súkn'a* 'dress' nsg, *sukn'i* apl; etc.). In other lexemes the stress is on the end in Nsg and on the stem in Npl: (*svín'a* 'pig' nsg, *svín'i* apl; *v.iwc'a* 'sheep' nsg, *v.iwc'i* npl; etc.)

Apl: similarly to hard stems, in soft stems Apl coincides with Npl, for animate and inanimate nouns. No exceptions have been attested for soft stems.

Gpl: as in hard stem nouns, two endings are attested for this case. Zero ending is most common, but *-iw* also occurred several times.

All occurrences of the ending -iw: *klann'iw* 'stack' gpl (2x), *koloŋpn'iw* 'hemp' gpl (also *koloŋpen'* 'hemp' gpl 3x), *xŷž.íw* 'house; room' gpl (2x), *zm.ej'íw* 'snake' gpl (n/d).

P: as in hard stem nouns, most commonly the P form coincides with Gsg, but on one occasion it coincided with Npl: *sém.ji* 'family' P (*ósŋodi | i po dv.i trí sém.ji býli* | 'Lord, and there were [i.e. lived] two or three families [in a one-room house]').

5.1.1.3. I declension: masculine nouns

	hard stems	
	sg	pl
N	-a	-ŷ
A	-u	-ŷ
G	-ŷ (-a)	-iw / (zero)
D	(-ovi)	-am
L		-[ix] (-ax)
I	-ow	
Voc.	-o	
Paucal form	-ŷ	

Here belong the nouns of the type *gazda'* 'head of household, husband, (rich) peasant', *c'imborá* 'friend', *družba* 'best man', *sluha'* 'servant'. Only hard stem nouns have been attested.

The noun *sus'ida* / *sus'id* occurs in two variants; informants say both variants are used more or less equally. The endings that have occurred only with this noun are denoted by square brackets in the table.

This declension is very similar to the I feminine declension, with the exception of Dsg and Gpl forms which follow the II masculine declension (see below). The lexeme *sus'ida* / *sus'id* preserves old forms of Lpl of the II masculine declension.

All tokens of the noun *sus'ida* / *sus'id*: *sus'ida* nsg (4x), *sus'ida* gsg, *sus'idŷ* gsg, *sus'it* gpl (2x), *sus'id'iw* gpl, *sus.idax* lpl, *sus'id'ix* 'neighbor' lpl (4x).

5.2. II declension: masculine and neuter nouns

	masc		masc -o		neut		
	hard	soft	hard	soft	hard	soft	-*jbe
Nsg	zero	zero	-o		-o	-e	-a
Asg	zero / -a	zero / -a	-a		-o	-e / -a	-a
Gsg	-a / -u	-a / -u	-a		-a	-a	-a

Dsg	-ovi; -u	-ovi; (-u)	(-ovi; -u)		-u; (-ovi)	-u	-u
Lsg	-i/-u (-ovi)	-i (-u)			-i (-ovi) -u	-i; -u	-u
Isg	-om	-om	-om		-om	-om	-om
Voc. sg	-e / -u	-u	-u; (-e)	(-u)	(-o)		
Npl	-ŷ (-e; -'a)	-i (-e)	-ŷ		-a	-a	
Apl	-ŷ / -iw	-i/-iw (-e)			-a	-a	
Gpl	-iw; zero	-iw / (-ij)			zero; (-iw)	zero; (-iw)	
Dpl	-am (-im)	-am / -im			(-am)		
Lpl	-ax; -ix; (-ox)	-ax; -ox			-ax; -ix	(-ox)	
Ipl	-ami; -oma	-mi; -ami; (-oma)			(-ami; -ŷ; -mi)		
Paucal form	-ŷ, zero				-a		

5.2.1. II declension masc. nouns, hard stems

Asg: zero ending is attested only with inanimate nouns. The ending *-a* is consistently attested with animate nouns, and also sporadically with some other nouns: *dubika* 'little oak' asg (in a song quotation, | *nes'ite n'a u m.ij dyvřec* | | *p.üd dubika zelěnoho dobořika molodóho* | *móje t'ilo pos'ičite* | *p.id dubika pohreb.ite* | 'carry me to my yard, under a green oak, me, the young Dobosh; cut up my body, bury it under the oak'), *hríba* 'mushroom' asg (| *ta hríba verže* | *vad' tot* | *kmin* | 'and put in [the soup] a mushroom, or some of that kumin'), *kerečuná* 'Christmas bread' asg (error?), *m.íkrika* 'minibus' asg (| *m.íkrika najáv ta* | "[he] hired a minibus and...'), *ráka* 'cancer' (*přow.ili* | *ščo oná ráka máje* 'they said that she had cancer'), as well as with names of some traditional dances: *hopaká* 'Hopak (dance) asg, *vološina* 'Vološin (dance)' asg, but not with other, less traditional ones: *vals* 'waltz' asg (2x). On the whole, the ending *-a* with inanimate nouns seems not to be typical for Novoselycja (except maybe the construction with the names of dances).

Gsg: the ending *-a* is attested with all animate nouns, as well as with count nouns. Certain mass nouns also take *-a*: *lozniká* 'willow twigs' gsg *sýřa* 'cheese', *v.üwsá* and *v.iwsá* 'oats' gsg, *xl'iba* 'bread' gsg, etc. The ending *-u* occurred in certain semantic groups of nouns:

- in certain mass nouns: *cúkru* 'sugar' gsg, *čěrepu* 'roof tiles' gsg, *ilnú* 'flax' gsg, *ř'iferu* 'cement roof shingles' gsg, *řuvarú* 'beewort' gsg (but not in others: *lozniká* etc., see above).
- in certain abstract nouns: *hólřdu* 'hunger' gsg (2x), *r.(i)adú* 'order' gsg, *řřku* 'year' (many times), *zápaxu* 'smell' gsg (but not in others: *řřzuma* 'sense' gsg, *věčera* 'evening' gsg, *v.ítpuska* 'vacation' gsg).

- in certain nouns denoting locations or directions: *boku* 'side' gsg (14x), *dómu* 'house' gsg (8x), *moštu* 'bridge' (2x), 'floor' (1x) gsg; 34, *majdanu* TOP gsg, (but not in others: *kutá* 'corner' gsg, *ver'xa* 'top; mountain' gsg (7x), *zap.ička* 'place in front of oven' gsg).

The distribution is not quite clear and needs additional clarification.

All tokens of Gsg:

-a: *bása* 'bass' gsg, *boha* 'God' gsg (4x), *buka* 'beech' gsg, *balkóna* 'balcony' gsg, *bráta* 'brother' gsg, *čólow.ika* 'man, husband, person' gsg (33x), *čorta* 'devil' gsg (3x), *čortá* 'devil' gsg, *dúbika* 'oak' asg gsg (2x), *dúxa* 'Spirit' gsg, *gód'ingera* 'Godinger PROP' gsg, *gúdzika* 'button' gsg, *hada* 'snake' gsg, *horoda* 'kitchen garden' gsg, *hrádusnika* 'thermometer' gsg, *il'na* 'flax' gsg, *jávora* 'maple' gsg (4x), *jazyka* 'tongue' gsg, *jvána* 'John PROP' gsg, *k.ilometra* 'kilometer' (2x), *k.izlá* 'haystack' gsg, *k.izlá* 'beam' gsg, *kóta* 'cat' gsg, *kiríla* 'Cyrill PROP' gsg, *klúba* 'club' gsg, *kutá* 'corner' gsg, *lista* 'leaf' gsg, *loznika* 'willow twigs' gsg, *m.ixa* 'sack' gsg, *m.izilnika* 'little finger' gsg, *máta* 'March' gsg, *métra* 'meter' gsg, *národa* 'people' gsg (2x), *ób.ida* 'lunch' gsg, *oboroža* 'haystack with roof on poles' gsg, *onúka* 'grandson' gsg, *oščipka* 'flatbread' gsg (2x), *pána* 'nobleman' gsg (2x), *póxorona* 'burial' gsg, *platká* 'headscarf' gsg, *popa* 'priest' gsg (10x), *pris'inka* 'elevated veranda with fence' gsg (2x), *prislopa* 'Pryslip TOP' gsg (2x), *psá* 'dog' gsg (5x), *püwm.iška* 'half a sack' p gsg, *rota* 'mouth' gsg (2x), *rozuma* 'sense' gsg, *so[o]n'ačnika* 'sunflower' gsg, *sýna* 'son' gsg (9x), *sýra* 'cheese; cottage cheese' gsg (3x), *šarana* 'Šaran PROP' gsg, *špextura* 'Špextur PROP' gsg, *špora* 'stovetop' gsg, *špora* 'stovetop' gsg (2x), *snopa* 'sheaf' gsg (2x), *spoda* 'bottom' gsg (2x), *stakáncika* 'glass' gsg, *stola* 'table' gsg (15x), *sus'ida* 'neighbor' gsg, *s'v.ita* 'world' gsg (3x), *s'v.ita* 'daylight' gsg (3x), *svédéra* 'sweater' gsg (2x), *uhla* 'corner' gsg, *umá* 'mind' gsg, *v.itpuska* 'vacation' gsg, *v.iwsá* 'oats' gsg (7x), *večera* 'evening' gsg (6x), *večora* 'evening' gsg, *verška* 'top; hill' gsg (2x), *ver'xa* 'mountain' gsg, *voroža* 'heap' gsg, *vovka* 'wolf' gsg, *ver'xa* 'top; mountain' gsg (8x), *vilaxá* 'cloth' gsg, *vüwsá* 'oat' gsg, *xáima* 'Xaim PROP' gsg, *xústa* 'Xust TOP' gsg (6x), *xaz'aina* 'owner' gsg, *xl'iba* 'bread' gsg (32x), *xl'iva* 'shed' gsg (2x) n/d, *xl'iva* 'shed' gsg, *xrestitel'a* 'the Baptist' gsg, *xvosta* 'tail' gsg, *zap.ička* 'place in front of oven' gsg, *zavad'aká* 'Zavadjak PROP' gsg, *žida* 'Jew' gsg (11x), *zvóra* 'ravine' gsg.

-u: *bóbu* 'beans' gsg, *boku* 'side' gsg (14x), *ber.v.inku* 'periwinkle' gsg (6x), *budínku* 'building' gsg, *cukru* 'sugar' gsg (3x), *časú* 'moment; time' gsg (4x), *čérepu* 'roof tiles' gsg, *čiru* 'watery porridge' gsg, *dómu* 'home' gsg (8x), *dústu* '[insecticide]' gsg (2x), *doždžú* 'rain' gsg, *dvóru* 'outside; yard' gsg (3x), *holodu* 'hunger' gsg (2x), *horóšku* 'grain' gsg, *hrádu* 'hail' gsg, *hróbu* 'grave' gsg, *ilnú* 'flax' gsg (3x), *karasínu* 'kerosene' gsg, *kminu* 'cumin' gsg (4x), *kolhozu* 'collective farm' gsg (10x), *kvasu* 'leaven' gsg (2x), *l'ónu* 'flax' gsg, *máku* 'poppy' gsg, *među* 'honey' gsg (4x), *moštu* 'bridge; floor' gsg (5x), *moxu* 'moss' gsg, *mutu* 'starchy water' gsg, *majdanu* 'Majdan TOP' gsg, *naródu* 'people' gsg, *okrópu* 'boiling water' gsg.

gsg, *perédu* 'front' gsg (4x), *pristan'iwku* 'rest' gsg, *r'(i)adu* 'order' gsg, *rōdu* 'generation; degree of blood relationship' gsg (3x), *rōku* 'year' gsg (25x), *r'adu* 'order' gsg, *rajonu* 'district' gsg, *rośolu* 'brine' gsg (4x), *sādu* 'fruit trees' gsg, *sōrtu* 'sort' gsg, *šiferu* 'cement roof shingles' gsg (2x), *šuvary* 'beewort' gsg (2x), *spōru* 'argument' gsg, *straxu* 'fear' gsg, *sverbihuzu* 'dog rose' gsg, *tōlku* 'use' gsg, *tovaru* 'goods' gsg, *užhorodu* 'Užhorod TOP' gsg (7x), *v.ítru* 'wind' gsg, *vérxu* 'top' gsg (2x), *zādu* 'behind' gsg (3x), *zāpaxu* 'smell' gsg, *zarob.ítu* 'earnings' gsg.

Dsg: *-ovi* is the most common ending (45 tokens, 24 lexemes), *-u* occurs less often (37 tokens, 7 lexemes). Most lexemes that take *-u* have also forms with *-ovi* which occur more often: *čōlōw.íku* 'man; husband' dsg (4x) – *čōlōv.íkovu* 'man' dsg (9x); *čōrtu* 'devil' dsg – *čōrtovu* 'devil' dsg (2x), etc. The lexeme *boh* 'God' has only the form *bōhu* (23x). The animacy of the noun seems to be irrelevant for the choice of the ending.

All tokens of Dsg (except for the constructions with the preposition *po*, see below):

-ovi: persons: *bl'ašančukōvu* 'Bl'ašančuk PROP' dsg, *čōrtovu* 'devil' dsg (2x), *čel'ánnikovu* 'person' dsg, *čōlōw.íkovu* 'man' dsg (9x), *direktorovu* 'principal' dsg, *d'itvakōvu* 'child' dsg (8x), *ivánovu* 'Ivan PROP' dsg, *kúmovu* 'child's godfather' dsg, *pánovu* 'nobleman' dsg, *popōvu* 'priest' dsg (2x), *sýnovu* 'son' dsg (2x), *žídovu* 'Jew' dsg; animals: *býkovu* 'bull' dsg, *kōtovu* 'cat' dsg, *psōvu* 'dog' dsg (2x), other: *sádiku* 'kindergarten' dsg, *stōlū* 'table' dsg, *večeruvu* 'evening' dsg (3x),
-u: persons: *bōhu* 'God' dsg (23x), *čōrtu* 'devil' dsg, *čōlōw.íku* 'man; husband' dsg (4x), *isūsu* 'Jesus' dsg, *sýnu* 'son' dsg, *xristu* 'Christ' dsg, *zlatōustu* 'Zlatoust PROP' dsg; animals: n/a, other:
bōkovu 'side' dsg, *dohanōvu* 'tobacco' dsg, *lédovu* 'ice' dsg (2x), *mōstovu* 'bridge' dsg, *nákladovu* 'log keeping fire from rolling downhill' dsg, *rōkovu* 'year' dsg, *s'n'ihovu* 'snow' dsg, *snōpovu* 'sheaf' dsg, *večerovu* 'evening' dsg (2x),
-i: *večori* 'Eve' dsg.

Lsg: the main endings are *-i* and *-u* (174x and 59x, respectively), *-ovi* has been only rarely attested (2x). The ending *-i* is the default one, unless the noun 1) has the suffix *-ok*, or 2) has the stress on the ending, in which cases the ending is *-u*. Certain examples: *-i*: *u bēřez'i* 'slope' lsg, *na búbn'i* 'drum' lsg, *u barác'i* 'barracks' lsg, *u brēs'ťi* 'Brest TOP' lsg, *u náš'im dōm.i* 'house' lsg, etc.; *-u*: *w carku* 'compartment' lsg, *u čiščēniku* 'Čyščenyk TOP (field)' lsg, *u kōšiku* 'small basket' lsg, *pō dvōru* 'outside' lsg, *w l'isú* 'woods' lsg, etc. There are only a couple of tokens of the ending *-u* unexplicable by these rules: *u kōminu* 'chimney' lsg, *u mártu* 'March' lsg (5x), (but also *u martú* 'March' lsg (2x)), *u telev'izoru* 'TV' lsg. The ending *-ovi* occurred twice in the whole material (*na lanckōvu* 'small chain' lsg, *u vilaxōvu* 'large cloth' lsg).

The ending *-i* causes the same changes in the previous consonants as does the ending *-i* in DLsg of I declension. Attested are:

Mutation in single consonants:

<i>b</i>	<i>p</i>	<i>v/(w)</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>w</i>	<i>r</i>	<i>d</i>	<i>t</i>	<i>s</i>	<i>z</i>	<i>k</i>	<i>h</i>	<i>x</i>
<i>b.</i>	<i>p.</i>	<i>v./(w.)</i>	<i>m.</i>	<i>n'</i>	<i>l'</i>	<i>r.</i>	<i>d'</i>	<i>t'</i>	<i>s'</i>	<i>z'</i>	<i>c'</i>	<i>z'</i>	<i>s'</i>

Mutation in clusters:

<i>zd</i>	<i>st</i>
<i>z'd'z'</i>	<i>s'c'</i>

The preposition *po* appears to take Dsg forms, not Lsg: there are 8 tokens of *-ovi* after *po* and 8 tokens of *-u*; the ending *-i* has not occurred. In plural, the preposition *po*, however, takes Lpl forms: *po noháx* 'leg', *pō l'isox* 'forest', *pō vér's'ix* 'mountain', *pō kút'ix* 'corner', though once there was a Dpl form attested in a set expression: *po domám* 'home' dpl.

All examples of the preposition *po* with masc. hard stems in sg:

-ovi: *po čolov.íkovi* 'person' dsg, *po mostovi* 'floor' dsg, *po pódowi* 'loft' dsg, *pō tōmu snópovi* 'sheaf' dsg, *pō s'v.jatōmu večerovi* 'Christmas Eve' dsg, *po s'atomu večerovi(e)* 'Christmas Eve' dsg, *po rōtovi* 'mouth' dsg, *pō v.iwsovi* 'oats' dsg;
-u: *pō dvorū* 'yard' dsg, *po hōlosu* 'voice' dsg, *pō hōlosu* 'voice' dsg, *po pýsku* 'face' dsg, *po pōr'atku* 'order' dsg, *po telefōnu* 'phone' dsg (2x), *po zakázu* 'order' dsg;
-i: *po s'atomu večori* 'Christmas Eve' dsg (err?).

V: the default ending is *-e*: *bóže* 'God' V, *bráte* 'brother' V, *čolow.íče* 'man' V, *kúme* 'child's godfather' V, *xlópe* 'man' V (sometimes is used to adress women too). The ending *-u* occurred twice, with nouns ending in *-k*: *sýnku* 'son' V, *vóv.iku* 'Vovik PROP' V.

Npl: the main ending is *-ý*: *c'ípý* 'flail' npl, *čéxý* 'Czech' npl, *časý* 'time' npl, *čir'aký* 'boil' npl, etc. The ending *-e* occurred once: *fat'ove* 'boy' npl. The noun *brat* has occurred in the form *brát'a* 'brother' npl/V.

Apl: the main ending, *-ý*, is attested for inanimate nouns as well as nouns denoting animals (23x) and people (7x): *luhý* 'meadow' apl, *berehý* 'river bank' apl (*zmývaš luhý berehý* 'you wash meadows and river banks'), *dzvóný* 'bell' apl (*u dzvóný dzvón'at* 'they ring the bells'), *baráný* 'ram' apl (*trimáli koróný v.íwc'i baráný* 'they held cows, sheep, rams'), *býký* 'bullock' apl (*der'žáli býký* 'they held bullocks'), *d'aký* 'reader' apl (*klíčut d'aký* 'they call readers'), *deržaký* 'holder (person who holds a pig when it is slaughtered)' (*náraz deržaký zaklíkali* 'they at once called the holders'), etc. Also, there were several instances of Apl in the construction *p.išówu* ... '[he] became a...' not included in the calculation. However, there were three instances of the Gpl ending *-íw*, all with nouns denoting animals (1x) or people (2x): *had'íw* 'snake' apl, *švab.íw* 'German' apl, *žebak.íw* 'beggar' apl. There were also three tokens of the ending *-a*, with borrowed nouns: *domá* 'house' apl (2x), *kormá* 'fodder' apl.

All examples of the endings -ŷ in nouns denoting animals and people:

animals: *barány* 'ram' apl (2x), *býký* 'bullock; bull' apl (3x), *hadý* 'snake' apl (7x), *kabany* 'boar' apl, *volíky* 'ox' apl, *volý* 'ox' apl (9x); people: *d'aký* 'reader' apl, *deržaký* 'holder' apl (2x), *duxý* 'spirit' apl, *voíný* 'warrior' apl, *xlopčiký* 'boy' apl, *židy* 'Jew' apl.

Construction *pišow u*: *monáxy* 'monk' apl, *vowký* 'wolf' apl (4x), *vowkuný* 'werewolf' apl (5x), *žebry* 'begging' apl.

Gpl: the regular ending is -iw. There are several instances of the zero ending, mostly in constructions with numerals and in set expressions, as in *dō sx.it sōn'c'a* 'before dawn'.

All examples of the zero ending in Gpl: *pjtnác'et'... čolow.ik* 'man' gpl, *is_c'ipok* 'stick' gpl (4x), *p.ús'at hram* 'gram' gpl, *stō hram* 'gram' gpl, *mnóho ras*, *dēs'at' raz*, *š'is'c' raz* (2x), *k'il'ko raz*, *v.is'imnác'c'it' raz* 'time' gpl, *sx.id* 'sunrise' gpl, *dō sx.it* 'sunrise' gpl (2x).

Dpl: the main ending is -am (9 tokens), but the ending -im is also attested: *furman'im* 'cart driver' dpl (2x).

Lpl: the main ending is -ax (48 tokens), but two other endings are also attested in a small number of tokens: -ix: *kút'ix* 'corner' lpl, *vér's'ix* 'mountain' lpl (2x), *xodác'ix* 'homemade shoe' lpl; and -ox: *l'isóx* 'forest' lpl (2x).

Ipl: the main ending is -am (19 tokens), but there have been also attested three tokens of the ending -oma: *perstóma* 'finger' ipl (2x), *zubóma* 'tooth' ipl, and two tokens of the ending -ŷ: *volý* 'ox' ipl (2x).

Paucal form: in the II declension the paucal form is the same as Npl, but the stress is often, although not always, as in Gsg: *roký* 'year' P – *roký* 'year' npl, *róku* 'year' gsg; *šorý* 'row' P – *šorý* 'row' apl (gsg not attested); but also *duxý* 'soul' P, *duxý* 'spirit' apl, vs. *dúxa* 'Spirit' gsg; *sýný* 'son' P, *sýný* 'son' npl – *sýna* 'son' gsg. In paucal form there are also instances of zero ending; it is used consistently with the word *raz* (*raz/ras* 11x vs. *rázý* 1x), and only with this word: *dva rás*, *tri ráz*, etc. Once, the ending -a occurred with a n/d noun: *sortá* 'sort' P.

5.2.2. II declension masc. nouns, soft stems

Asg: the zero ending occurs with inanimate nouns: *lánc* 'chain' asg, *lómposh* 'outdoor kerosene lamp' asg, while the ending -a, identical to the Gsg ending, consistently occurs with animate nouns: *doboša* 'Doboš PROP' asg, *kōn'a* 'horse' asg (19x), *strýja* 'father's brother' asg, *v.it'c'a* 'father' asg, etc.

Gsg: the ending -a occurs with count nouns: *kōn'a* 'horse' gsg, *kopačá* 'stick' gsg, *kōrōl'a* 'king' gsg; -u occurs with mass nouns and certain nouns denoting locations.

All examples of the ending -u: *bōl'u* 'pain' gsg, *čáju* 'tea' gsg, *dōždžú* 'rain' gsg, *dōždžú* 'rain' (5x), *dōžžu* 'rain' gsg, *hnōju* 'manure' gsg (2x), *jačmén'u* 'barley'

gsg, *kraju* ‘edge’ gsg (2x), *ol’iju* ‘oil’ gsg (5x), *per’c’u* ‘pepper’ gsg, *spokoju* ‘peace’ gsg, *urodzaju* ‘crop yield’ gsg.

Dsg: only four forms have been attested, three with the ending *-ovi*: *babin’c’ovi* ‘Old Woman’s holiday’ dsg, *kon’ovi* ‘horse’ dsg, *xlopc’ovi* ‘guy’ dsg, one with the ending *-u*: *rugl’u* ‘rouble’ dsg. It is not possible to figure out the distribution.

Lsg: the endings attested are *-i* and *-u*. The default ending is *-i*: *čipci* ‘married woman’s headdress’ lsg, *hnojí* ‘manure’ lsg, *honci* ‘pot’ lsg. The names of the months, along with the word *m’is’ac*, occurred with *-u*, while other nouns occurred with *-i*. Apparently the official Ukrainian names of months (introduced after WWII) entered the dialect with their own morphology, while *-i*, the old ending of Lsg, has been preserved elsewhere. The only other noun with the ending *-u* was *kón’u* ‘horse’ lsg; probably by error; this noun also has forms with *-i*: *koni* ‘horse’ lsg (3x).

All examples of *-u* in Lsg: *hrúdn’u* ‘December’ lsg (2x), *kón’u* ‘horse’ lsg, *m.is’acu* ‘month’ lsg (4x), *máju* ‘May’ lsg, *s’ičn’u* ‘January’ lsg (2x), *tráwn’u* ‘May’ lsg, *véřes’n’u* ‘spring’ lsg, *žóvt’n’u* ‘October’ lsg.

Npl: the main ending is *-i*: *hón’c’i* ‘pot’ npl, *kón’i* ‘horse’ npl, *svatač.i* ‘matchmaker’ npl, etc. The ending *-e* occurred once, with a noun denoting a person: *zlod’ije* ‘thief’ npl.

Apl: the ending *-i* is attested for inanimate nouns (*sl’ipc’i* ‘trap’ apl), nouns denoting animals (*król’i* ‘rabbit’ apl) and for one noun denoting persons (*xlopc’i* ‘boy’ apl). There were two endings *-iw* attested, with nouns denoting people: *k.is’c’iw* ‘mower’ apl, *n’imc’iw* ‘German’ apl. Also, the ending *-e* was attested with a personal noun once, in the construction *p.išów u: p.išlá w zlod’ije* ‘she became a thief’.

Gpl: the main ending is *-iw*; the ending *-ij* occurred in the form *kónej* ‘horse’ gpl (2x).

Dpl: only two lexemes occurred in Dpl; out of them, one had the ending *-am*: *rođičam* ‘relative’ dpl, the other, the ending *-im* almost exclusively: *kón’im* ‘horse’ dpl (6x) vs. *kón’am* ‘horse’ dpl (1x).

Lpl: the main ending is *-ax* (9x), but there were 6 tokens of the ending *-ox*: *hón’c’ox* ‘pot’ lpl, *kón’ox* ‘horse’ lpl (5x) (along with *kón’ax* ‘horse’ lpl (2x)).

Ipl: the most common ending was *-mi* (8x, examples are below), followed by *-ami* (7x) and *-oma* (1x): *k.in’mi* ‘horse’ ipl (7x), *krajmí* ‘edge’ ipl; *pal’c’óma* ‘finger’ ipl.

P: the form coincides with Npl (the ending is *-i*); in the only word where the stress of Gsg and Npl differs, the P stress is the same as Npl stress: *kón’i* ‘horse’ P.

The noun *hrôš.i* ‘money’ which is a plurale tantum, is not included in the calculations above. The forms of this noun are: *hrôš.i* ‘money’ npl (11x), apl (26x), *hrôšej* ‘money’ gpl (14x), *hrôšom* ‘money’ dpl (2x), *hr.išmu* ‘money’ ipl (2x).

5.2.3. II declension masc. nouns ending in -o

These are nouns of the type *táto* ‘father’ nsg. They are all animate; the majority of them have hard stems. In Dsg, both *-ovi* and *-u* are attested; in V, both *-u* and *-e*. The forms by case are below.

nsg: *bát'ko* ‘father’ nsg (5x), *d.ído* ‘grandfather; old man’ nsg (16), *ivankó* ‘Ivanko PROP’ nsg, *kačájlo* ‘Kačajlo PROP’ nsg (2x), *m.íško* ‘Miško PROP PROP’ nsg (2x), *míxajlo* ‘Myxajlo PROP’ nsg, *nalivájko* ‘Nalyvajko PROP’ nsg, *petró* ‘Peter PROP’ nsg (7x), *táto* ‘dad’ nsg (55x), *újko* ‘uncle’ nsg;
 asg: *d'ída* ‘grandpa’ asg, *míxajla* ‘Myxajlo PROP’ asg, *táta* ‘dad’ asg (6x), *z'atějka* ‘son-in-law’ asg (2x);
 gsg: *d'ída* ‘old man’ gsg, *kačájla* ‘Kačajlo PROP’ gsg, *n'án'ka* ‘dad’ gsg, *táta* ‘dad’ gsg (5x), *újka* ‘uncle’ gsg;
 dsg: *bát'kovi* ‘father’ dsg, *tátovi* ‘dad’ dsg, *tátu* ‘dad’ dsg;
 isg: *d'ídom* ‘old man’ isg, *petróm* ‘Peter’ isg (2x), *tátom* ‘father’ isg;
 V: *d'ídu* ‘grandpa’ V, *m.íšu* ‘Mišo PROP’ V (2x), *míxajle* ‘Myxajlo PROP’ V, *tátu* ‘dad’ V (3x);
 npl: *bat'ký* ‘parents’ npl (2x), *d'idý* ‘old man; grandfather’ npl (3x).

5.2.4. II declension masc. nouns, other types

5.2.4.1. II declension masc. nouns, type *cíhanín*

	type <i>cíhanín</i>
Nsg	<i>-in</i>
Asg	<i>(-in-a)</i>
Gsg	
Dsg	<i>(-in-u)</i>
Lsg	<i>(-in-u)</i>
Isg	
Voc. sg	
Npl	<i>-e (-ý)</i>
Apl	<i>(-e)</i>
Gpl	
Dpl	
Lpl	
Ipl	<i>(-amí)</i>
Paucal form	

This type includes nouns denoting people. The suffix *-in* is present in sg, but absent in pl. The attested endings are standard except for the Npl ending *-e*.

All forms:

cihanína ‘Roma’ asg, *ciháne* ‘Roma’ npl (3x), *cihane* ‘Roma’ npl (14x), *cihaný* ‘Roma’ npl, *c’iháne* (-ý?) ‘Roma’ npl;
xris t’anín ‘person’ nsg (2x), *xris t’anínu* ‘person’ dsg (2x), *xris t’anínu* ‘person’ lsg, *xrist’áne* ‘Christian’ npl;
xuščanami ‘people from Xust’ ipl.

Similar forms are attested in the lexem *mád’ar* ‘Hungarian’ (only pl forms are attested; Lpl forms mostly have the ending *-ix*):

mad’áre ‘Hungarian’ npl (6x), *mad’ári* ‘Hungarian’ npl (3x), *mad’ár’ix* ‘Hungarian’ lpl (6x), *mad’ár’ex* (?) ‘Hungarian’ lpl.

5.2.4.2. Non-systemic peculiarities in certain paradigms

The nouns *dén* ‘day’ with its derivatives, *lókot* ‘elbow’, *hóspod* ‘Lord’ display certain peculiarities. The noun *dén* follows the pattern of masc. soft stem nouns except for the Npl forms (*dný* or *nný*) and P forms (both *dn’i* and *nný* are attested). The compound *týždžen* ‘week’, however, only has regular P forms *týžn’i*. The compound *polúnne* ‘noon’ (neut.) has both NAsg and Gsg forms *polúnne*. The noun *lókot* ‘elbow’ has Gpl form *lókt’iw* ‘elbow’ and *lókot* ‘cubit’. The noun *hós(s)pod* ‘Lord’ has Nsg as masc. soft stem nouns, Isg as masc. hard stem nouns, and V with the ending *-l*.

dén ‘day’ nsg (12x), *dén* ‘day’ asg (59x), *dn’á* ‘day’ gsg (3x), *n’ná* ‘day’ gsg (7x), *nni* ‘day’ dsg, *dn’óm* ‘day’ isg (3x), *n’n’óm* ‘day’ isg (2x), *dn’i* ‘day’ P (2x), *n’n’i* ‘day’ P (2x), *dný* ‘days’ P (2x), *nný* ‘day’ P (5x), *dný* ‘day’ apl (2x), *nný* ‘day’ apl (5x), *n’n’iw* ‘day’ gpl.
týžd’žen ‘week’ nsg, *týžd’žen* ‘week’ asg (15x), *týžn’a* ‘week’ gsg, *týžn’ovi* ‘week’ dsg, *týžni* ‘week’ lsg, *týž.n’i* ‘week’ P (10x), *týžn’iw* ‘week’ gpl.
polúnne ‘noon’ nsg, *polúdne* ‘noon’ asg, *polúnne* ‘noon’ asg (3x), *polúdne* ‘noon’ gsg, *poludn’u* ‘noon’ dsg (3x), *polun’n’u* ‘noon’ dsg.
lókot ‘elbow’ nsg (4x), *lókt’a* ‘elbow’ gsg, *lókt’om* ‘elbow’ isg (5x), *lókt’iw* ‘elbow’ gpl (3x), *lokot* ‘cubit’ gpl, *lókt’ami* ‘elbow’ ipl.
hóspod ‘Lord’ nsg (6x), *hósspod* ‘Lord’ nsg (2x), *hóspodom* ‘Lord’ isg (2x), *hóspodi* ‘Lord’ V (23x), *hósspodi* ‘Lord’ V (10x), *ospodi* ‘Lord’ V.

5.2.5. II declension neut. nouns, hard stems

Gsg: along with the regular ending *-a*, the ending *-o* also occurred twice, in *v.id ráno* ‘morning’ gsg and *do ráno* ‘morning’ gsg; cf. also *v.id rána*, *do rána* (3x). It is possible that *ráno* sometimes occurs as a non-declinable noun. See also *p.iw k.iló* ‘kilogram’ gsg, that can also be an indeclinable noun. On the other hand, *ráno* can be an adverb, since in Novoselycja the adverbs can occur with prepositions: cf. *iz vónka* ‘from outdoors’, *na vónka* ‘outdoors’.

Dsg: the main ending is *-u* (13x): *po k.ílu* 'kilo' dsg, *r.ístvú* 'Christmas' dsg, *po selú* 'village' dsg, etc. The ending *-ovi* occurred twice: *po selóvi* 'village' dsg; *po zérnovi* 'grain' dsg.

Lsg: the main ending is *-i* (60 tokens, 18 lexemes). Before this ending, the consonant mutation occurs as in I decl. and II decl. masc. nouns. The ending *-u* has occurred in 12 tokens belonging to only one lexeme: *u nmú* 'inside', which can be an adverb. The ending *-ovi* occurred once: *u t'ístovi* 'dough' lsg.

All examples of the ending *-i*: *bólót'i* 'dirt; mud' lsg (4x), *čěrev.i* 'belly' lsg, *děrev.i* 'wood' lsg (2x), *kól'i* 'round; circle' lsg (2x), *koryt'i* 'tub' lsg, *kupěc' tv.i* 'trade' lsg, *l'ít'i* 'summer' lsg (11x), *m.is'c'i* 'place' lsg (6x), *mólóc.i* 'milk' lsg (3x), *něb.i* 'sky' lsg, *pólót'n'i* 'cloth; linen' lsg (2x), *r'is'ť.v.i* 'Christmans' lsg, *s'ín'i* 'hay' lsg (4x), *sút'i* 'sieve' lsg, *sěl'i* 'village' lsg (16), *sus'ístv'i* 'neighborhood' lsg, *v.ikn'i* 'window' lsg, *vorotil'i* 'beam' lsg.

Napl: one noun has been attested with a stem extension: *čudesá* 'wonder; funny thing' apl (2x).

Stress in pl: certain lexemes retain their stress in the pl: stem stress: *dě(e)vo* 'wood' nsg, *dereva* 'wood' asg – *dereva* 'wood' npl; *jablýko* 'apple' asg – *jablýka* 'apple' npl; *s'áto* 'feast' nsg – *s'játa* 'holiday' apl; desinential stress: *drývo* 'firewood' nsg – *drýva* 'firewood' npl. Others change stress in pl.

Examples of stress change in pl: stem stress in sg – desinential stress in pl: *d'ílo* 'business' asg – *d'ílá* 'business' npl; *l'íto* 'summer' asg – *l'íta* 'year' apl; *slovo* 'word' nsg – *slova* 'word' npl; see also *čudo* 'miracle' nsg – *čudesá* 'wonder; funny thing' apl; desinential stress in sg – stem stress in pl: *seló* 'village' nsg – *séla* 'village' lpl; *v.idró* 'bucket' nsg – *v.idra* 'bucket' npl (gpl *v.idér*), *v.iknó* 'window' nsg – *v.ikna* 'window' npl.

Gpl: along with zero ending (15 tokens, 8 lexemes), there were two instances of the ending *-iw*: *v'ídr.iw* 'bucket' (2x) (along with *v.idér* 'bucket' gpl 1x).

All examples of zero ending in Gpl: *deréw* 'tree' gpl, *drów* 'firewood' gpl (8x), *k.il* 'kilogram' gpl, *krosén* 'loom' gpl, *mýl* 'soap' gpl, *stebel* 'stalk' gpl, *v.idér* 'bucket' gpl, *vor.ít* 'gate' gpl.

Lpl: along with the ending *-ax* (10 tokens, 6 lexemes), there were four tokens of the ending *-ix* attested, all with one lexeme and with the same preposition: *u s'v.ját'ix* 'holiday' lpl (4x).

Ipl: along with two instances of *-amí*, there was one instance of the ending *-ý*: *meži s'v.játý* 'holiday' ipl, and one instance of the ending *-mí*: *drówmí* 'firewood' ipl.

P: the stress in this type coincides with the stress in Npl, if the stress in sg and pl is different: (or differs from the stress in sg): *v.idra* 'bucket' P (3x), npl – *v.idro* 'bucket' nsg; see also *stěbla* 'stem' P – *stěblo* 'stalk' nsg. The numeral 'two' takes the ending *-i* with neut. nouns: *dv.í v.idra* 'bucket' P (3x), *dv.í v.ika* '(measure of grain)', *dv.í krýla* 'wing'.

5.2.6. II declension neut. nouns, soft stems

Here belong the nouns of the type *jajcé* ‘egg’ asg. Not all these nouns are neut.; the nouns with the suffix *-išče* denoting large beings keep the gender of the original noun and require according agreement: fem. nouns in fem.: | *žabišče* | *taká koropánišče velíka* | ‘large frog, such large toad’, and masc. nouns in masc.: | *xlopčíšče býw u kōstrom.í* ‘son was in Kostroma’.

Asg: the ending *-a* occurs in masc. animate nouns, Asg=Gsg: *psíšča* ‘[large] dog’ asg (| *ut’áw* | *psíšča toho* ‘he hit that dog’), *xlopčíšča* ‘guy’ asg (*a kēd’ ne xoče jti pōc’ul’ovati ... d’íwka xlopčíšča* | ‘and when the girl does not want to go kiss the guy...’).

Lsg: the main ending is *-i* (23 tokens, 4 lexemes); *-u* has occurred 9 times, mostly in the form *pól’u* ‘field’ lsg (8x) (the lexeme also has the form *póli* ‘field’ lsg (5x)), and also in the form *bójišču* ‘thrashing ground’ lsg (the form *bójišči* ‘thrashing ground’ lsg (8x) is more frequent.)

Gpl: the attested endings are: zero ending (4 tokens, 1 lexeme): *jajéc* ‘egg’ gpl (4x), and *-iw* (1 token, 1 lexeme): *líc’iw* ‘cheek’ gpl.

Lpl: only the ending *-ox* is attested (1 token, 1 lexeme): *m’is’c’óx* ‘place’ lpl.

5.2.7. II declension neut. nouns, soft stems, type *s’m.it’a* ‘garbage’

Here belong nouns of the type *cúr’ja* ‘clothes’ nsg, *neščás’c’a* ‘misfortune’ nsg, *žit’a* ‘life’ nsg. Only sg forms are attested. The only exception is a pl. form *pn’iwl’ámi* ‘stumps’ ipl; language helpers said it was an occasionalism; possibly it was made up to match the previous word (*xaščámi pn’iwl’ámi* ‘by woods, by areas covered with stumps’) in a description of a flight, to make it sound more dramatic. Paucal form, attested once, occurred after a collective numeral: *troé rubát’a* ‘three sets of clothes’.

	type <i>s’m.it’a</i>
Nsg	<i>-a</i>
Asg	<i>-a</i>
Gsg	<i>-a</i>
Dsg	<i>-u</i>
Lsg	<i>-u</i>
Isg	<i>-om</i>
Voc. sg	
Npl	
Apl	
Gpl	
Dpl	
Lpl	
Ipl	<i>(-ami)</i>
Paucal form	<i>(-a)</i>

Examples:

Nsg: *b.idn'áča* 'poverty' nsg, *cu'r.ja* 'clothes' nsg, *hw.iz'd'z'a* 'nails' nsg, *kōlōd'a* 'logs' nsg, *kam.in'a* 'rocks' nsg, *neščás'c'a* 'misfortune' nsg, *oby's'c'a* 'yard' nsg, *z'z'il'a* 'green parts of plant' nsg, etc.

Asg: *cu'r'a* 'clothes' asg, *dr.ib(m)n'áča* 'small twigs' asgn, *hw.iz'd'z'a* 'nails' asg, *jafinníča* 'blueberry bush' asg, *kázan'a* 'sermon' asg, *kam.in'a* 'rocks' asg, etc.

Gsg: *hw.iz'd'a* 'nails' gsg, *kam.in'a* 'rocks' gsg, *kam.in'a* 'stone' gsg, *kloč'a* 'tow' gsg, *kōrč.íwl'a* 'bushes' gsg, *lís'c'a* 'leaves' gsg, etc.

Dsg (all examples): *kōrč.íwl'u* 'bushes' dsg, *m.ižh.ír.u* 'Mižhir'ja TOP' dsg, *s'm.it'ú* 'trash' dsg.

Lsg: *m'ižh'ír'ju* 'Mižhir'ja TOP' lsg, *neščás'c'u* 'misfortune' lsg, *oby's'c'u* 'household' lsg, *polōžen'u* 'state' lsg, *pričášču* 'communion' lsg, *struču* 'string beans' lsg, etc.

Isg (all examples): *kam.in'om* 'rocks' isg (2x), *kōr.in'om* 'roots' isg, *lašom* 'long cloth' isg, *r.iščom* 'twigs' isg (3x), *s'm.it'om* 'garbage' isg, *volós'om* 'hair' isg (2x), *z'z'il'om* 'herb' isg.

5.2.8. Type *míxajl'a* 'St. Michaelmas'

This is possibly another declension type, similar to the previous one, but with certain differences. Here belong certain nouns with a stem ending in a paired hard or a soft consonant and with the ending *-a* in Nsg. These nouns denote church feast days. They do not coincide with the corresponding personal names: as a language helper explained, *kirílo* 'Cyrill PROP' nsg is a personal name, while *kiríla* 'St. Cyrill's day' nsg is a name of a feast; similarly, *petró* 'Peter PROP' nsg vs. *pétr'a* 'St. Peter's day' nsg. It is a question whether such words are sg. neut. or pl., because, along with cases with neut. sg. agreement (*kolí pét'ra jak tepér' býlu u v.ívtórok* | 'when St. Peter's day, as now, was [neut.] on Tuesday'; | *he tepér' este vý zdohadałi za pal'ija* | *a s'óho l'íta* | *ja sám'a za n'óho zabýla* 'see, now it were you who remembered St. Panteleimon's day, and this summer I myself forgot about it [Asgn]), there are less frequent cases when such a word triggers pl. agreement: | *bo toťo býlu pét'ra u v.íwtórok* | 'because then St. Peter's day was [lit. 'were'] on Tuesday'.

There possibly are two groups of such names, with the stem ending in a hard consonant (*kiríla* 'St. Cyrill's day' nsg) and with the stem ending in a soft consonant (*andr'ija* 'St. Andrew's day' nsg, *íl'a* 'St. Ilya's day' nsg).

	type <i>pétr'a</i>	type <i>míxajl'a</i>
Nsg	<i>-a</i>	<i>-a</i>
Asg	<i>-a</i>	<i>-a (-u)</i>
Gsg	<i>-a</i>	<i>-a</i>
Dsg	<i>(-ovi); (-u)</i>	
Lsg		<i>-u</i>

Isg		
Voc. sg		
Npl	(-ŷ)	
Apl		
Gpl		
Dpl		
Lpl	(-ix)	
Ipl		
Paucal form		

In this type, Nsg, Asg, and Gsg forms coincide. In Locative, hard stems have been only attested in pl (with archaic pl. forms in *-ix* – 1 lexeme, 2 tokens: *u petr'ix* ‘on St. Peter’s day’ lpl, *po petr[ix?]* ‘after St. Peter’s day’ lpl), and soft stems, only in sg (2 lexemes, 3 tokens: *w mītr'u* ‘on St. Demetrius’ day’ lsg (2x), *u il'u* ‘on St. Ilya’s day’ lsg). That may not be indicative because of a small number of tokens, but it is an interesting item for future investigation.

5.3. Other types of neut. nouns

	type <i>təl'a'</i>	type <i>s'imn'a</i>
Nsg	<i>-a</i>	
Asg	<i>-a</i>	<i>-a</i>
Gsg	<i>-at-l</i>	<i>-a</i>
Dsg	<i>-at-l</i>	<i>-a</i>
Lsg	(<i>-at-l</i>)	
Isg	<i>-at'-om</i>	
Voc	(<i>-a</i>)	
Npl	<i>-at-a</i>	
Apl	<i>-at-a</i>	
Gpl	<i>-at</i>	
Dpl	<i>-at'-im; (-at-am)</i>	
Lpl	<i>-at-ax; (-at'-ix)</i>	
Ipl	<i>-at-ŷ; (-at-amŷ)</i>	
paucal		

5.3.1. Type *təl'a'* ‘calf’

Here belong neuter nouns denoting young beings and small things: *təl'a'* ‘calf’ nsg, *čort'a'* ‘little devil’ nsg V, *skl'an'a'* ‘small glass’ nsg, etc.

Dpl: the main ending is *-at'-im* (8 tokens, 3 lexemes): *kur.at'im* ‘chick’ dpl, *pac'at'im* ‘piglet; pig’ dpl (4x), *poros'at'im* ‘piglet’ dpl (3x); there is only one token of the ending *-at-am*: *d'i(ü)wčátam* ‘girl’ dpl.

Lpl: the main ending is *-at-ax* (5 tokens, 3 lexemes): *hús'atax* 'gosling' lpl, *hūňčátax* 'winter coat' lpl (3x), *kōnōwl'átax* 'small wooden vessel' lpl; there are two tokens of the ending *-at'-ix*: *kúr.at'ix* 'chick' lpl; *u kriván'at'ix* 'Kryvanjata TOP' lpl.

Ipl: the main ending is *-at-ŷ* (5 tokens, 2 lexemes): *porōs'atŷ* 'piglet' ipl (3x), *tēl'atŷ* 'calf' ipl (2x); also attested is the ending *-ami*: *tēl'atami* 'calf' ipl.

P is not attested; instead of numeral + P, these nouns use the construction with the collective form of the numeral and Gpl of the noun: *dvojē práwnučat* 'two grandchildren', *dvojē tēl'at* 'two calves', *š.iz'd'is'atēro tēl'at* 'sixty calves'.

5.3.2. Type *s'ímn'a* 'seed'

Here belong the words *ímn'a* 'name', *s'ímn'a* 'seed', *vŷímn'a* 'udder'. Attested are only NAsg forms, and one token of Gsg: *s'ímn'a* 'seeds' gsg.

5.4. III declension

Here belong feminine nouns ending in a consonant.

	type <i>n'ič</i>	type <i>kōnōw</i>
Nsg	zero	-ōw-zero
Asg	zero	-ōw-zero
Gsg	- <i>l</i> ; - <i>e</i>	- <i>v-e</i> ; - <i>l</i>
Dsg	- <i>l</i>	
Lsg	- <i>l</i>	- <i>v-l</i>
Isg	- <i>ōw</i>	- <i>ōwl'</i> - <i>ōw</i>
Voc		
Npl	- <i>l</i>	(- <i>v-l</i>)
Apl		- <i>v-l</i>
Gpl	- <i>ej</i> ; - <i>iw</i>	(- <i>v-ej</i>)
Dpl		(- <i>v-am</i>)
Lpl		(- <i>v-ax</i>)
Ipl	- <i>mi</i>	
paucal	(- <i>l</i>)	

5.4.1. III declension, type *n'ič* 'night'

Here belong nouns of the type *n'ič* 'night', *hrán'* 'live coals', *p.ič* 'oven', etc.

Gsg: the main ending is *-l* (54 tokens, 22 lexemes); the ending *-e* is also common (22 tokens, 7 lexemes). There is no distribution between the endings, they both can occur with the same noun.

All examples of the ending *-e*: *čēl'ade* 'people' gsg (2x) (see also *čēl'adi* 'people' gsg 1x), *nēxare* 'scum; the unclean one(s)' gsg (see also *nēxari* 'scum; the unclean one(s)' gsg (5x)), *nóče* 'night' gsg (2x) (see also *nóči* 'night' gsg (4x)), *óblaste* 'region' gsg, *óbuve* 'footwear' gsg, *peče* 'oven' gsg (8x) (see also *pečī* 'oven' gsg (16x)), *sóle* 'salt' gsg (8x) (see also *sólī* 'salt' gsg (2x)).

Dsg and Lsg display difference in stress. Dsg forms have occurred only three times, but when both Dsg and Lsg forms have been attested for the same lexeme, *p.ič* ‘oven’, the stress in Dsg was different from the stress in Lsg: in Dsg the stress was on the stem, in Lsg, on the ending: *peču* ‘oven’ dsg (2x) vs. *pečí* ‘oven’ lsg (45x).

Lsg: in many lexemes, the stress in Lsg is different from the stress in other cases sg, i.e. if in other cases the stress is on the stem, in Lsg the stress may be on the ending: *hránu* ‘live coals’ gsg (3x) – *hraní* ‘live coals’ lsg, *noči* ‘night’ gsg (4x) – *nočí* ‘night’ lsg (18x), *óseni* ‘fall’ gsg – *osení* ‘fall’ lsg (3x) / *woseni* ‘fall’ lsg (3x), *peču* ‘oven’ gsg (15x) – *pečí* ‘oven’ lsg (45x). However, there were also lexemes with stem-stressed Lpl: *póstelü* ‘bed’ lsg (6x), *skátértü* ‘tablecloth’ lsg (3x), *spówü* ‘confession’ lsg (4x).

Gpl: two endings have been attested, *-iw* (3 tokens, 2 lexemes): *óščiw* ‘wafer’ gpl (2x), *mýš.íw* ‘mouse’ gpl, and *-ej* (2 tokens, 1 lexeme): *uščej* ‘lice’ gpl (2x).

5.4.2. III declension, type *kõṇow* ‘wooden bucket’

Here belong the fem. nouns ending in *-ow* that lose the vowel *o* before the ending beginning in a vowel. Examples:

cér'kõw ‘church’ nsg, asg, *cérkve* and *cér'kvi* gsg, *cér'kvi* lsg, *cér'kvi* apl, *cerkvěj* gpl, *cerkvax* ‘church’ lpl;
kõṇow ‘wooden bucket’ nsg, *kõṇvi* gsg, *kõṇowl'ow* isg, *konvi* apl;
krõw ‘blood’ nsg, *krõve* gsg, *krõvi* lsg;
ostrõw ‘pole’ asg, *ostrõwl'ow* isg, *ostýrvü* npl, apl;
stanõw ‘barrel’ asg, *stanõwl'ow* isg.

Gsg: as in the previous type, the ending *-e* occurs along with *-i*. The lexeme *cér'kõw* has occurred both with *-e* (30x) and with *-i* (12x), *kõṇow* only with *-i* (2x), *krõw* only with *-i* (2x).

5.4.3. Other nouns: *máti* ‘mother’

Certain other nouns:

máti ‘mother’ nsg (20x), *mát'ir* asg, *máteri* gsg (3x), *máteri* dsg (4x).

5.4.4. pl tantum nouns: type *d'ítü* ‘children’

Here belong a number of nouns that have no sg: *húsl'i* ‘violin’, *s'ímü* ‘hallway’, or have suppletive sg: *d'ítü* ‘children’ – sg. *d'itvák* ‘child’, *d'itína* ‘child, baby’.

	type <i>d'ítü</i> , <i>l'úde</i>
Npl	<i>-i</i> ; <i>-e</i> ; <i>-i</i>
Apl	<i>-i</i> ; <i>-e</i> ; <i>-i</i> / <i>-ej</i>
Gpl	<i>-ej</i>
Dpl	<i>-om</i> (<i>-am</i>)
Lpl	<i>-ox</i> ; <i>-ax</i>
Ipl	<i>-mü</i> ; <i>-amü</i> ; <i>-oma</i>
P	= N

Npl: endings depend on the stem. In Npl the ending *-e* occurred almost exceptionally in the form *l'úde* 'people' npl (132x), and extremely rarely in other lexemes (2 lexemes, 3 tokens: *kúre* 'chickens' npl, *sáne* 'sledge' npl 2x). The ending *-i* occurred in the forms: *čěl'usti* 'front part of oven' npl (4x); *d'íti* 'children' (89x); *kúri* 'chicken' npl (9x); *l'údi* 'people; men' npl (4x), *s'íni* 'inner porch; hallway' npl (6x); *-i* in the forms *dvér.i* 'door' npl (14x), *gát'i* '(under)pants' npl (6x), *husl'i* 'violin' npl (13x).

Apl: in the majority of occurrences the endings coinciding with the Npl endings have been attested, except for the ending *-e* attested only once (*toto na kúre lis* 'that is the fox that [eats] chickens'). The attested Apl=Npl endings were *-i* and *-i*; the Apl=Gpl ending attested was *-ej* (see examples below). These two groups of endings are distributed in the following way: with nouns denoting animals the Npl ending *-i* is used: *kúri* 'chicken' apl (14x); the noun *d'íti* 'children' denoting immature human beings has been attested more often with the Npl ending than with the Gpl ending: *d'íti* 'children' apl (17x) vs. *d'itéj* 'children' apl (3x); the word *l'úde* 'people; men' denoting mature human males was attested only with the Gpl ending: *l'uděj* 'people' apl (3x).

All examples of Apl:

- i: *čěl'usti* 'front part of oven' (7x), *d'íti* 'children' apl (17x), *hrúdi* 'chest' apl, *kúri* 'chicken' apl (14x), *sáni* 'sledge' apl (3x);
- i: *dvér.i* 'door' apl (23x), *gát'i* '(under)pants' apl (5x), *husl'i* 'violin' apl (7x), *jás'l'i* 'manger' apl (3x);
- ej: *d'itéj* 'children' apl (3x), *l'uděj* 'people' apl (3x);
- e: *kúre* 'chickens' apl.

Dpl: the main ending is *-om* (40 tokens, 3 lexemes): *d'ítom* 'children' dpl (18x), *kúr'om* 'chicken' dpl (2x), *l'údom* 'people; men' dpl (20x); *-am* is attested once: *l'úd'am* 'men' dpl.

Lpl: the main ending is *-ox* (17 tokens, 6 lexemes); *-ax* (9 tokens, 4 lexemes) occurs with the same nouns, but is less common.

All examples of Lpl: *-ox*: *dvér'ox* 'door' lpl (2x), *gát'ox* 'pants' lpl, *husl'ox* 'violin' l (2x), *jás'l'ox* 'manger' lpl, *sán'ox* 'sledge' lpl (5x), *s'in'ox* 'hallway' lpl (7x); *-ax*: *dvér.(i)ax* 'door' lpl (2x), *husl'ax* 'violin' lpl, *sán'ax* 'sledge' lpl, *s'in'ax* 'hallway' lpl (5x).

Ipl: the main ending is *-mi* (14 tokens, 5 lexemes): *d'it'mí* 'children' ipl (8x), *dvér'mí* 'door' ipl, *hrud'mí* 'chest' ipl, *l'ud'mí* 'people' ipl (3x), *san'mí* 'sledge' ipl. Also attested are *-ami* (5 tokens, 2 lexemes): *dvér.(i)ami* 'door' ipl (3x), *husl'ami* 'violin' ipl (2x), and *-oma* (3 tokens, 1 lexeme): *husl'óma* 'violin' ipl (3x).

P: as in the nouns of the type *tel'á*, these nouns do not occur in the construction «numeral 2, 3, 4 + P»; instead, the construction «(any) collective numeral + Gpl» is used: *dvoje d'itéj* 'two children', *četvéro d'itéj* 'four children', *os'mero d'itéj* 'eight children', *des'atéro d'itéj* 'ten children'; *dvoje*

l'uděj 'two people', (but also *p.ját' l'uděj* 'five people', *čotýrista l'uděj* 'four hundred people').

5.4.5. pl tantum nouns: other nouns

Here I list the attested forms of other nouns that either do not have sg forms or have a suppletive stem in pl. I also list here the forms of the noun *óci* 'eyes'.

óci 'eyes': *oko* 'eye' nsg, *óci* 'eyes' npl, *óci* npl (3x), *óci* apl (13x), *očej* gpl, *očam* dpl, *očax* lpl, *očima* ipl (3x).

plěc.i 'shoulders; back': sg: *pleče* 'shoulder' asg, *pleče* 'shoulder' asg, *plečóm* 'shoulder' isg, *plečóm* 'shoulder' isg; pl: *plěc.i* 'back' apl, *plěcox* 'back' lpl (6x).

hrōš.i 'money': *hrōš.i* npl (13x), *hrōš.i* apl (28x), *hrošěj* gpl (22x), *hrošom* dpl (2x), *hr.išmi* ipl (2x).

vōdōrš.č.i 'Epiphany' npl (3x), *vōdōrš.č.i* 'Epiphany' apl (3x), *vōdōrščax* 'Epiphany' lpl (3x).

6. Conclusions

The corpus of dialectal texts used as a basis for research allowed observing not only the forms used in the dialect, but also the ratio of such forms to each other. Below I will summarize certain peculiarities in the morphology of the noun in the dialect of Novoselycja found in the corpus.

In certain declension types of nouns, a lot of dialectal forms turn out not only to be used occasionally, but to prevail or to be widespread; in the type *těl'á* the endings Dpl -at'-im, Ipl -at-ŷ are prevailing; in the type *d'itu* the DLlpl endings -om, -ox, -mi are prevailing; in the type *n'ič* the Gsg ending -e is widespread, but not prevailing; the Gpl ending -iw is prevailing in the III declension (type *n'ič*) and also occurs sporadically in II declension neut. nouns hard and soft stems.

The preposition *po* turns out to be used with Dative, not with Locative case in the sg, as can be seen from the forms of masc. and neut. nouns; in the pl, however, this preposition is used with Locative.

The usage of the Gpl ending for Apl expresses the category of (adult) human being rather than the category of animacy. In fem. nouns, the only ending in Apl, but for a couple of exceptions denoting adult women, is the Npl ending; in masc. nouns, only the nouns denoting adult men can have the Gpl ending (hard stem nouns denoting men have this ending sometimes, soft stem nouns denoting men - exclusively); in pl. tantum nouns, the noun *l'úde* denoting adult men is consistently used with the Gpl ending, while the nouns denoting children are sometimes, and nouns denoting animals and things, never used with the Gpl ending.

On the whole, the data show that the speech of the older generation (born from the end of 1920s till mid-1940s) in Novoselycja demonstrates strong positions of the dialect in the domain of noun morphology. It will be worth investigating the rest of the morphological system of the dialect. Another di-

mension of research will be to compare the systems in the speech of villagers born before and after WWII.

REFERENCES

- Хонселаар 2001 — Хонселаар З. Говор деревни Островцы Псковской области. — Амстердам; Атланта, 2001. — 440 с.
- Горбач 1997 — Горбач О. Мармароська говірка й діалектний словник с.Поляни над р.Русковою (Румунія) // Горбач О. Зібрання статей. VIII: Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. — Мюнхен, 1997. — С. 276–323.
- Houtzagers 1985 — Houtzagers H. P. The Čakavian dialect of Orlec on the island of Cres. — Amsterdam, 1985.
- Лизанець 2008 — Лизанець П.М. Українські південнокарпатські говірки Затися Виноградівського району Закарпатської області. — Ужгород, 2008. — 440 с.
- Николаев, Толстая — Николаев С.Л., Толстая М.Н. Словарь карпатоукраинского торуньского говора (с грамматическим очерком и образцами текстов. — Москва, 2001. — 232 с.
- Панькевич 1938 — Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей. — Ч. 1: Звучня і морфологія. — Прага, 1938. — 564 с.

ОСОБОВІ ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ В СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

*Personal verb forms
in the Middle Dnipro dialects*

В останні десятиліття відчутно активізувалися дослідження українських діалектів: з'явилося чимало праць, присвячених системному вивченню фонетики, фонології, лексичного та фразеологічного складу говірок. Меншу увагу приділено аналізу одиниць граматичного рівня, їх ієрархії та функціюванню в діалектах. З огляду на це детальний опис словозміни різних частин мови, а особливо іменника й дієслова, що належать до центру граматичної системи говірок, є актуальним, зокрема й щодо поглиблення виробленої в останні роки методики аналізу діалектного фактажу, вилученого зі зв'язних текстів.

Дослідження дієслівних форм у середньонаддніпрянських говірках має тривалу історію. Спочатку дієслівні форми слугували основою для класифікації говорів. Зокрема М. Максимович у «Начатках русской филологии» розрізняв «червоноруське» й «малоруське» наріччя за формами дієслів із закінченнями *-иму, -имешь, -име, имемъ, -имете, -имуть*, на зразок *знатиму, водитиму* [Максимович 1980: 47]. Докладні відомості про дієслівні форми представив К. Михальчук, використавши матеріали, зібрані за «Програмою» І. Новицького (запитання 44–59), де, зокрема, у трьох середньонаддніпрянських говірках засвідчено інфінітив на *-ти* переважно в наголошеній позиції: *ревти, гребти, берегти, пекти*, хоча переважає форма на *-ть*: *пасинкувать, чарувать, горювать, плавать, ходить, робить*; особові форми дійсного способу теперішнього часу 1 ос. одн.: *хожу (хо́жу), сижу (си́жу), прошу, пуцу*, 3 ос. одн.: *літає, збирає, рубає, іде, ходить, робить*, 3 ос. мн.: *ходять, носять, водять, роблять*;

майбутнього часу: *ходитиму, -меш, -ме*, наказового способу: *пийте, бийте, лийте*, а також родові форми минулого часу дійсного способу: *казавъ, казали* та умовного способу: *бувъ бы знавъ, ходывъ би бувъ* [Новицкий 1872: 580–584]. К. Михальчук використовував дієслівні ознаки для розрізнення наріч і піднаріч української мови; характеризуючи «українське» наріччя, окреслював кілька ознак дієслова: інфінітив на *-ти* після приголосного — *бігти, сікти, сохти, гребти, ревити*; вимова сполуки *-ться* як [ц'а] чи [ц'а] — *питаєця, питаєця, несеця, несеця*; майбутній час з *буду* та *-иму*; наказовий спосіб на *-іте, -іть, -іть* — *ходіте, ходіть, ходіть* [Михальчук 1872: 472].

Від початку ХХ ст. більше уваги було зосереджено на дієслівних формах говірок Полтавщини. О. Дорошкевич в описі говірки с. Хоцьок (нині — Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.) зафіксував інфінітив переважно на *-ть*: *буть, крикнуть, купувать*, окрім *верзти, берегти, пекти, дерти*, де наголошений кінцевий склад; описав дієслівну словозміну теперішнього часу, вказав на дві особові форми майбутнього часу на зразок *буду ходить, будеш ходить, буде ходить* та *ходити му, ходити меш, ходити ме*, а також прості форми минулого часу [Дорошкевич 1915: 119–120].

У говірках Роменського повіту П. Гнедич зафіксував інфінітив на *-ть*: *закусювать, сновигать, дригать, ремигать*, особові форми 1 ос. одн. без чергування: *лазю, просю, возю* та із м'якими шиплячими: *хожю / ходю, сажю, захожюсь, розбужю, излажю, сліжю, глажу, ухожю, обхожю* та ін., 3 ос. мн.: *держать, біжать, лежать, держятця, гурчать, оглашають* [Гнедич 1915: VIII–IX].

Характеризуючи фонетичні риси говірки с. Шишак на Полтавщині, М. Йогансен засвідчив функціонування інфінітива на *-ть*, рідко *-ти*; особових форм 3 ос. одн. і мн. дійсного способу теперішнього часу із кінцевими приголосними [т'] і [т]: *ходить, робить* і *ходит, робит*, рідко *ходе, робе; ходять і ходят* [Йогансен 1927: 19].

Серед морфологічних інновацій у лівобережних південних говірках Б. Ткаченко вирізняв дієслівні форми 1 та 2 ос. мн. дійсного способу теперішнього часу на кшталт *ходімо, берімо, робімо, однесімо, беріте, робіте, однесіте, висадіте*, що виникли, на його думку, під впливом наказового способу; 3 ос. одн. і мн. дійсного способу теперішнього часу із твердим приголосним [т]: *робит, висадит, берут, роблят, однесут, висадят* [Ткаченко 1927: 129–131].

П. Бузук, використавши наявні на той час свідчення, помітив подібні тенденції щодо функціонування в говірках Полтавщини інфінітива та форм 1 ос. одн. теперішнього часу: у говірках її північно-західної частини поширений інфінітив на *-ть* та форми 1 ос. одн. теперішнього часу із

чергуванням /д/ – /ž/ (/ж/), /з/ – /ж/, /с/ – /ш/, /т/ – /ч/ на зразок *хо^джу, са^джу, но^шу, пла^чу*, натомість у південно-східній (на схід від річки Псла) домінують інфінітивні форми на *-ти* та форми 1 ос. одн. *хо^дю, са^дю, но^сю, пла^тю* [Бузук 1929: 183–185]. Дослідник здійснив спробу вперше представити поширення дієслівних форм 3 ос. одн. теперішнього часу II дієвідміни на кшталт *ходе, носе* і твердого [т] у закінченнях дієслів 3 ос. одн. і мн. теперішнього часу [Ibid.: кк. 2, 3].

У другій половині XX ст. дослідники не тільки фіксували й описували дієслівні форми, а й використовували їх для внутрішньої діалектної диференціації окремих груп середньонадніпрянських говірок. Зокрема В. Ващенко поділяв полтавські говірки на центральні, південні й західні на підставі відмінностей дієслівних форм: у північних полтавських говірках поширений інфінітив на *-ть*, форми 1 ос. одн. *хо^джу, си^джу, про^шу*, рідко *хо^д'у, си^д'у, про^с'у, но^с'у*; у західній групі, окрім цих ознак, поширені форми 1 ос. одн. із [ž]: *хо^джу*, хоча відомі і *хо^джу, си^джу, про^шу і про^с'у*; м'який [т'] у закінченнях дієслів 3 ос. одн. і мн. дійсного способу теперішнього часу: *'ходить, 'просит', 'ход'ат, 'прос'ат*', тоді як у центральних (у радіусі 100–120 км навколо Полтави) переважає інфінітив на *-ти, -т*: *си^д'іти, си^д'іт, шу'кати, шу'кат*; у 3 ос. мн. дійсного способу теперішнього часу твердий приголосний [т]: *'ход'ат, 'нос'ат, 'прос'ат*; у 3 ос. одн. засвідчено форми *ходе, носе, просе* [Ващенко 1957: 409–411].

У 60-х роках XX ст. предметом діалектологічних студій стали й дієслівні форми деяких правобережних середньонадніпрянських говірок: П. Лисенко та А. Могила дослідили дієслівні форми й особливості їхньої словозміни в говірках Середньої Черкащини. Зокрема П. Лисенко зафіксував інфінітивні форми переважно на *-ть*, зрідка на *-ти*, а в говірці с. Байбузи також на *-те*, форми 1 ос. одн. теперішнього часу з відсутністю чергування (за винятком говірок Черкаського р-ну), окрім *возити – вожу, лазити – лажу*, де /з/ – /ж/ чергуються; форми 3 ос. одн. теперішнього часу I дієвідміни на голосний [а]: *ни'та, од'а'га, сп'і'ва* тощо та II дієвідміни із втратою флексії *-ть*: *при'ходе, ви'ходе, 'наре, пос'таве*, хоча наявні й форми з *-ить*. Важливо, що дослідник представив ізголоси засвідчених дієслівних форм на картах [Лисенко 1960: 32–37]. А. Могила також аналізував ці форми, досліджуючи дієслівну словозміну в говірках північної й західної частин названого регіону, відзначив чи переважання однієї з форм, чи їх паралелізм, прагнув пояснити зумовленість явищ [Могила 1960: 57–63].

Аналізуючи дієслівні форми в середньонадніпрянських говірках, Ф. Жилко та С. Бевзенко окреслили такі основні їх ознаки: вживання інфінітивних форм на *-ти* та *-ть* (із перевагою першої або другої форми), наявність чергування [д] – [ж], [ž]; [т] – [ч], [с] – [ш], [з] – [ж] у більшості говірок, за винятком південної та східної частин; втрата кінцевого [т']

у 3 ос. одн. дієслів теперішнього часу (майбутнього часу доконаного виду) II дієвідміни, якщо наголос падає на основу: *ходе*, *носе*, *п'росе*, але *крич'ит**, *лиж'ит**, хоч у середньочеркаських говірках поширені форми *ходить**, *носить**, *п'росит**; наявність у 3 ос. одн. дієслів теперішнього часу (майбутнього часу доконаного виду) I дієвідміни повної та усіченої форм: *думайе* // *дума*, *знайе* // *зна*, *слухайе* // *слуха*; паралельні закінчення для дієслів II дієвідміни у 3 ос. мн. теперішнього часу (майбутнього часу доконаного виду): *важат** // *важут**, *воз'ат** // *воз'ут**, *пойат** // *пойут**; збереження в дієсловах минулого часу суфікса *-ну-*: *висохнув*, *висохнула*; *вит'агнув*, *вит'агнула*; *киснути* (*киснут**) – *киснув*, *киснула* [Жилко 1955: 169–170; Бевзенко 1980: 236–237].

В «Атласі української мови» дієслівні форми представлено на 15 лінгвістичних картах [АУМ I: кк. 251–266], попри це, 12 карт репрезентують особливості фонетичної та морфемної структури інфінітива, специфіку наголошування деяких форм [Ibid. I: кк. 13, 16, 52, 56, 68, 108, 123, 135, 143, 159, 166, 179]. Важливо, що 10 картографованих явищ є релевантними для виділення середньонаддніпрянського говору, причому одне явище (твердість / м'якість піднебінних /ш/ : /ш'/, /ж/ : /ж'/ у формах 3 ос. мн. теперішнього часу (майбутнього часу доконаного виду) утворює замкнений ареал у середньонаддніпрянських говірках [Ibid. I: к. 90; III: к. 11], інші явища властиві слобожанському і степовому діалектам південно-східного наріччя, для яких він став основою формування, ще інші є вкрапленнями зі суміжних діалектів північного й південно-західного наріччя.

Як бачимо, функціонування особових дієслівних форм у різних групах середньонаддніпрянських говірок має відмінності, проте досі ще не здійснено комплексного аналізу цих одиниць у середньонаддніпрянському ареалі, не окреслено специфіки їх словозміни, поширення й функціонування в різних зонах цього діалектного континууму за матеріалами зв'язних текстів, що й становить мету статті.

Підґрунтям дослідження стали діалектні тексти, записані в середньонаддніпрянських говірках упродовж 1993–2001 рр. і представлені у вигляді електронної фонотеки на компакт-дисках. Це дає змогу репрезентувати нову в сучасній діалектології методику вивчення дієслівних форм у зв'язному діалектному мовленні. Зважаючи на зональність середньонаддніпрянського діалекту [див.: Мартинова 2003: 250–253, к. 31], використовуємо тексти, що репрезентують говірки різного типу.

Аналіз діалектних текстів засвідчує, що дієслово становить центр морфологічної системи досліджуваного говору, зокрема у зв'язному тексті (обсягом понад 4 тисячі слів) фіксуємо близько 700 дієслівних форм, серед яких найбільше дієвідмінюваних, меншу групу формують відмінювані форми, переважно дієприкметники пасивного стану, та незмінювані — інфінітив (див.: таблицю 1).

Таблиця 1. Дієслівні форми в середньонадніпрянських говірках

Говірка	Всього дієслівних форм	Дієслівні форми				
		дієвідмінювані	відмінювані	незмінювані		
				інфінітив	дієприсловник	на -но, -то
Хц	660	612	8	-ть (28); -ти (10)	—	2
Ш	774	601	10	-ть (73); -ти (7)	1	—
Пщ	757	647	23	-ть (69); -ти (16)		
Трч	844	776	16	-ть (33); -ти (19)	—	—
Пнч	537	498	6	-ть (21); -ти (12)	—	—
Рж	610	562	8	-ть (21); -ти (20)	—	—
Мжл	479	394	33	-ть (2); -ти (44)	1	5
КК	675	582	8	-ть (4); -ти (81)	—	—
Ів	651	584	7	-ть (—); -ти (59)	—	1

Матеріал зв'язних текстів заперечує поширену в підручниках і посібниках думку про функціонування в середньонадніпрянських говірках інфінітивних форм на *-ти* та *-ть* із перевагою першої або другої форми. Дані таблиці та здійснений аналіз засвідчують, що, для середньонадніпрянських говірок типовий інфінітив із формантом *-ть*, якщо основа закінчується на голосний звук, і *-ти* після основи на приголосний, натомість у частині перехідних говірок його західної, південної та східної периферії можливі форми інфінітива на *-ти* та *-ть* або переважає афікс *-ти*. Відзначмо, що в цих говірках наявні й інші морфологічні риси південно-західної локалізації, зокрема функціонування дієвідмінюваних дієслівних форм із твердим [т] у закінченнях 3 ос. одн. та мн. [див.: карту 1; детально див.: Мартинова 2012].

Категорію дійсного способу реалізовано за допомогою особових та родових форм теперішнього, майбутнього, минулого і зрідка давно-минулого часів. Найбільш вживаними в текстах є форми теперішнього та минулого часів; це залежить від того, про які події розповідають інформанти, причому нерідко, згадуючи про минуле, вони використовують форми теперішнього (т.зв. історичного) часу, що позначають дії, процеси та стани, що відбувалися чи виявлялися до моменту мовлення. Наприклад, на запитання «Як коноплі обробляли?» інформант відповідає: «Йо|го же |с'ійут' / а то|д'і ви|мочуйут' / рвут' / а то|д'і т'іпайут' на ц'у

/ на т'іпал'ку / а то'д'і мнут'но'гами / і мичут'на г'ребин' / і п'р'адка» (Хц). На думку дослідників, таке використання слугує засобом наближення до читача або слухача минулих подій [Вихованець 2004: 255]. У пропонованій статті проаналізовано особові дієслівні форми, звернено увагу на особливості їхнього оформлення, функціонування й поширення в середньонадніпрянських говірках.

Дієслова теперішнього часу в 1 ос. одн. мають закінчення -у: *А йа всиг'да йо'му / сумку ст'ройу на тиждин' / дак о'то х'л'іба одр'іжу п'івбу'ханки* (Пм); *А то'д'і у 'д'іжку 'висипл'у та т'і 'йагоди по'мийу / по'мийу / а п'іч гар'ача пови'ц'ід'уйу та на п'іч' / та 'йагод насу'шу* (Крж) тощо. Специфіку дієслівних форм 1 ос. одн. становить наявність / відсутність чергування /д/-/з/, /ж/, /з/-/ж/, /т/-/ч/, /с/-/ш/, на що вказували й інші дослідники середньонадніпрянських говірок. Зауважимо, що на підставі цієї особливості К. Михальчук пропонував виділяти в українському наріччі «середньоукраїнське та південноукраїнське різноріччя» [Михальчук 1872: 478]. В. Ганцов відзначав більше територіальне поширення форм на зразок *хо'дю, во'зю* поряд із давніми *хо'зю, во'жу*. Він фіксував вживання варіантів *закручувать* і *закрутують*, *закушувать* і *закусювать*, що перебувають у безпосередньому зв'язку з вищезгаданими формами, на території південної частини Переяславського повіту, тобто у північних говірках «середньоукраїнського різноріччя» [Ганцов 1923: 31–32]. У лінгвогеографічних дослідженнях наявність / відсутність чергувань /д/-/з/, /т/-/ч/, /с/-/ш/, /з/-/ж/ була підставою для поділу середньонадніпрянських говірок на північні і південні [Жилко 1955: 208–209, карта; Лисенко 1960: 32–33, карта; Матвіяс 1990: 117]. Згідно з АУМ, тип нейтралізації протиставлень «зімкнено-щілинність»: «зімкненість», «дентальність»: «недентальність» поширений тільки в південній і східній частинах середньонадніпрянського ареалу, у слобожанських і степових говірках південно-східного наріччя, південноподільських, покутсько-буковинських і частково у східнокарпатських південно-західних діалектах, а також у північній частині правобережно- і західнополіських, де форми на кшталт *хо'д'у, но'с'у* функціонують паралельно з *хо'зю, хо'жу, но'шу*. У західній частині окресленого ареалу наголошено кореневу частину дієслівної форми, а у східній — флексію [АУМ I: к. 254; АУМ II: к. 235; АУМ III, 1: кк. 57, 58, АУМ III, 2: кк. 70, 71].

Регіональне картографування дещо уточнює і конкретизує наявну інформацію про поширення цього явища в середньонадніпрянських говірках. У більшості з них функціонування форм 1 ос. одн. теперішнього часу з фонемою /з/ обмежене кількома словоформами, оскільки її нейтралізує фонема /ж/. У північних говірках досліджуваного ареалу зрідка фіксуємо збереження форм *хо'зю, си'зю, са'зю, за'хо'зю'ус'* чи паралельне вживання обох варіантів: *хо'зю, до'хо'зю, бу'зю, са'зю*, але *си'жу* (Л), *ни го'зус'*,

са|жу (Чрн); во|жу, але си|жу (Пм), за|хо|жу|йс' (Ст), при|хожу (Дв), хо|жу, са|жайу (Др), си|жу (Ант). У більшості північних та центральних середньо-наддніпрянських говірок переважає чергування /д/–/ж/. Його відсутність виявляється в південній частині досліджуваних говірок, причому у східній у дієслівній формі наголошене закінчення (у префіксованих формах наголос переходить на корінь), а в західній — корінь: си|д'у (Лс), скру|т'у, викру|т'у|у (Дм), хо|д'у, до|ход'у, п'і|двод'у (Стб), си|д'у, при|ход'у (Мрп), об|ход'у, сад'у (Вл), од|ц'і|д'у|у (Кп), хо|д'у, розс|ход'у|у (СХ), ни с|ход'у (Жр), хо|д'у, си|д'у (Трш), бро|д'у, при|ход'у (Тр), хо|д'у, си|д'у (Уст), кру|т'у (Лп), чис'т'у, си|д'у, кру|т'у (О), при|ход'у (Прн), са|д'у, го|д'ус'а (ТБ), си|д'у (Тв, Клщ, Пп), обмо|л'от'у|у (Хд), хо|д'у (Зл), хо|д'у (Ант). Ізгласа, що репрезентує накореневий наголос дієслівних форм 1 ос. одн. теперішнього часу, проходить такою умовною лінією: Житники Жашківського р-ну – Кути Маньківського р-ну – Шубині Стави, Бужанка Лисянського р-ну – Стара Буда, Озірна, Вільхivecь Звенигородського р-ну – Ямпіль Катеринопільського р-ну Черкаської обл. – Скалева, Вільшанка Новоархангельського р-ну – Успенівка, Копанки, Краснопілка, Паліївка Маловисківського р-ну Кіровоградської обл. [див.: карту 2].

Дослідники вважають, що форми на зразок хо|д'у, но|с'у є вторинними щодо стародавніх за походженням форм із чергуванням приголосних [д]–[з(ж)], [т]–[ч], [с]–[ш], [з]–[ж]. На південно-східній території вони виникли й набули поширеності порівняно недавно. О. Маштабей відзначала, що функціонування цих форм у «полтавсько-київському діалекті», зокрема в говірках Полтавщини, у XVII–XVIII ст. було вужчим, ніж у XX ст., оскільки форми хо|д'у, но|с'у, во|з'у просуваються із півдня і південного сходу на північ і захід [Маштабей 1955: 8–9]. Б. Шарпило припускав, що на південно-східну Полтавщину ці форми занесли переселенці з Поділля, а звідти в XIX–XX ст. вони поширилися на північ і захід. Причину активного поширення цих форм у говорах південно-східного наріччя, зокрема у слобожанському, дослідник убачав не в інтенсивності міграційних процесів, а в неоднорідності говірок переселенців, яка зумовила розхитування складених раніше систем і уніфікацію форм [Шарпило 1959: 38–39].

Дієслівним формам 2 ос. одн. в досліджуваних говірках властиві закінчення -еш, -иш, -иш, причому в ненаголошеній позиції домінує -иш: нали|вайиш, п'і|кла|дайиш, с|тавиш (Криж), ба|чиш, у|б'і|иш, під|нишиш, ко|л'ишиш, си|диш, з|робиш, з|найиш, го|дуйиш (Хц), йі|диш, ку|н'айиш (Вл), п'і|диш, т'і|кайе"иш, будиш (Пнч). У тексті: І ми п'раником / та|рах / та|рах / та|рах / повмо|чайиш / повмо|чайиш / ун'ят'йо|го п'раником / пот'о|пайиш / пот'о|пайиш // над'вор'і вико|пана та|ка йа|мка / і нали|вайиш ту|ди / о|це с|тавиш о|це ж|л'укто ту|ди / і п'і|кла|дайиш ту|ди і во|ди нали|вайиш / і во|но там ки|пит' (Крж).

Закінчення дієслів у 3 ос. одн. різняться залежно від дієвідміни. Для дієслів І дієвідміни характерна флексія *-е*, яка в ненаголошеній позиції може звужуватися до [e^u], [и^e], [и], або усічена основа на *-а*: *виси^uхайе*, *виси^uха*, *вим^u ін^u уйе*, *сохне*, *зна*, *кида*, *жне* (Криж), *роски^uда*, *пи^uтайе* (Бр), *приби^uва*, *прикл^uа^uдайе* (Хц), *ни в^uйажи*, *запр^uа^uга* (Манж), *жор^uнуйе*, *кажи^uе*, *в^uйаже*, *г^uрайе*, *прийіж^uжа*, *п^uідки^uда* (Пнч). В. Німчук припускає, що такі форми можуть сягати давньоруського періоду [Німчук 1994: 38]. За АУМ, ізоглоса усіченої форми дієслів 3 ос. одн. теперішнього часу чітко відмежовує середньонаддніпрянські говірки із півночі та заходу, вказуючи на одну з їх типових ознак [АУМ І: к. 258; Мартинова 2003: кк. 36, 37].

Дієсловам II дієвідміни властиве закінчення *-ить*, *-іть* та *-и*, *-е*: *с^uходе*, *в^uр^uіже*, *ви^uходе*, *х^uоде* (Др), *за^uколе*, *в^uносе*, *п^uраве*, *при^uходе* (Мк), *роз^uкоте*, *в^uчисте*, *робе* (Кж), *к^uрутит^u*, *робит^u*, *роз^uкол^uотит^u*, *с^uходить^u*, *на^uтопит^u*, *ни л^uубит^u* (Гр); *х^uодит^u*, *робит^u*, *в^uносить^u*, *с^uтавить^u*, *коп^uтит^u* (Ш), *п^uрийд^uи*, *ни лог^uл^uади*, але *бачит^u* (Ж), *ки^uпит^u*, *забул^uко^uтит^u*, *ви^uходить^u*, *пос^uтойит^u*, *горит^u*, *с^uв^uітит^u*, *коси* (Крж), *х^uоди*, *про^uходить^u*, *ви^uходи*, *ви^uпусти*, *одроби* (Мнж), *мол^uотит^u*, *носи*, *коси*, *дир^uжит^u*, *п^uідходи*, *ви^uходи*, *пос^uтойи* (Прг), *косе*, *ви^uходе*, *с^uходе^u* (Пнч) тощо.

Своєрідні форми 3 ос. одн. від дієслів II дієвідміни з накореневим наголосом та усіченою особовою флексією *-ить* виникли, на думку дослідників, за аналогією до дієслівних форм I дієвідміни, що засвідчує й використання в текстах: *То бу^uло йа^uкогос^u чир^uп^uочка дес^u там найде* / *нал^u:е о^uл^uйки* / *то те с^uв^uітло по^uв^uісе^u сере^uд х^uати* (Др); *А в^u ін же ж к^uосе*, а вона *в^uйаже*, а *ше й гри^uбе* позад неї (Пнч), де дієслова обох дієвідмін мають закінчення *-е*. В. Ганцов зазначав, що форми на зразок *ходе*, *робе*, *носе* утворено в результаті «поплутання» ненаголошених закінчень I і II дієвідмін *-иш* і *-еш*, *-имо* і *-емо*, *-ите* і, власне, вимовляння в цих закінченнях [e] як [и]. Однак дослідник вважав неймовірною гіпотезу про можливість фонетичного процесу «відпадиння» *-ть*, оскільки такі форми з'являються тільки без наголосу [Ганцов 1923: 32]. В інших працях також зазначено, що уніфікація форм 3 ос. одн. теперішнього часу дієслів II дієвідміни відбулася за прикладом відповідних форм I дієвідміни [Шарпило 1960: 13; Бевзенко 1980: 134]. Можливо, ці форми мають гіперичний характер і виникли як наслідок відштовхування від звуженої реалізації фонемі /e/ в ненаголошеній позиції, яка є типовою для середньонаддніпрянських говірок, тоді як у кінцевому відкритому складі ненаголошений вияв /e/ здебільшого зберігає артикуляцію звука [e]. Цю думку підтверджує і те, що такі форми характерні для слобожанських і степових говірок, зокрема й для переселенських [Шарпило 1960: 13; АУМ III, 1: кк. 59, 73]. У досліджуваних говірках форми 3 ос. одн. від дієслів

П дієвідміни з усіченою особовою флексією *-ить* (наприклад, *ходе, робе* або *ходи, роби*) функціують здебільшого на периферії поширення — у західному, південному і східному латеральних ареалах, хоча фіксуємо їх і в центрі досліджуваних говірок. Для повноти інформації наводимо матеріал із досліджуваних говірок: *постеле* (Хт), *ни лл'ате* (Сн), *виводи*, *ул'ази*, *вискочи*, *роби*, *заходи* (Тр), *ходе*, *возе* (Бр), *виходе*, *приходе* і *приходить*, *косе*, *пов'ісе*, *ни жупе* (Скр), *мол'оти* (Дн), *ходе*, *ни зам'іте*, *виходе*, *приходе*, *нат'русе*, *в'чисте*, *робе*, *робе"*, *мол'отит*, *роз'коте*, *з'роби*, *п'ідохде*, *при'возе* (Кж); *ни жупи*, *ни жукоци*, *з'вари*, *з'роби*, *тужи*, *обкол'оти* (Зр), *у'носе*, *л'оже*, *ул'ове*, *пол'оже*, *за'кол'е*, *виходе*, *приходе*, *п'раве* (Мк); *у'роде*, *приходе* (См), *робе*, *носи*, *вози*, *ходи та 'ати* (Стб), *купе*, *поробе*, *в'чине*, *видаве*, *ставе*, *зам'ісе* (ВК), *поставе*, *випол'е* (Уст), *л'ове*, *мол'оте*, *ходи* (Фд), *круте*, *простеле*, *пири'сипе*, *нал'оже*, *виробе*, *са'дове*, *нал'чисте*, *к'васе*, *м'ісе*, *с'ходе*, *на'суше*, *рос'паре*, *з'варе*, *поробе* (ТБ); *ц'іде*, *пи'че*, *на'мел'е* (Дм).

У дієсловах із постфіксом *-ся* мовці не розрізняють закінчень *-еть*, *-ить*, оскільки ненаголошений звук [е] зливається у вимові з [и]: *виби'вайиц':а*, *по'париц':а*, *робиц':а* (Крж), *зали'вайиц':а*, *хочиц':а* (Ш), *заси'пайиц':а*, *б'ілиц':а*, *описуйиц':а* (См), *пригодиц':а*, *наб'ірайиц':а*, *ви'ковзайиц':а*, *накри'вайиц':а*, *в'кутуйиц':а*, *по'париц':а* (Др), *с':ад'уйиц':а*, *пири'жар'уйиц':а* (СХ), *вик'рут'уйиц':а* (Дм). У західній частині говірок середньонадніпрянсько-степового порубіжжя в таких формах відсутнє подовження: *важиц':а*, *кладиц':а*, *в'тотиц':а*, *прига'н'айиц':а*, але *нази'вайиц':а* (Вл), *сти'чец':а*, *кидайиц':а*, *колиц':а* (Нд), що виявляє вплив суміжних подільських говірок південно-західного наріччя.

У 1 ос. мн. засвідчено форми із закінченнями *-емо*, *-имо*, *-імо*, які функціують паралельно з усіченими варіантами *-ем*, *-им*, *-ім*: *йди'мо*, *при'ходим* (Ш), *са'довимо*, *заво'лочим*, *кажим*, *варимо*, *пи'чим*, *мели'мо*, *с'ійим*, *заробл'айим* (См), *за'товч'уйим*, *накла'дайимо*, *попе'рем*, *випе'райим*, *мочим*, *вики'дайим*, *си'дим*, *нат'рем*, *пол'ітим* (Крж); *гри'зем*, *пи'чем*, *кидайи'ем*, *думайимо*, *вештайи'емос'а*, *робимо*, *держим*, *кормим*, *будим*, *йй'дим*, *соб'ірайим*, *на'моч'уйим*, *с'ц'ід'уйим*, *викачу'йи'ем* (Пнч) тощо. У тексті: *У'р'іцц'і мочимо йіх / а то'д'і виб'ірайимо мат'ірку / молотимо на 'с'імйа / бо це п'лоск'ін'та'ка'на'че на те / а то'д'і мат'ірку виб'ірайим / молотим'с'імйа / у'р'іцц'і мочимо і во'но'вимокне / то'д'і на би'тел'н'у бйем / терниц':а / пот'рем / но'гами пом'нем* (Др); *Ви'чер'у'варимо у'тому кот'ол'ку / бу'л'о'б'іли'іс'т'хочимо гал'ушки / то'д'і ото'сиди'мо'дми'мо / дми'мо* (Крж); *Оце'о'тако'го'покла'дем'бу'ло'сно'п'ів'по'дес'ат'і'тас'кайим до ст'і'ж'ка / і'це'прини'с'ем і'са'м'і'кидайи'ем / і'ви'лазим і'скла'дайи'ем* (Пнч).

Для форм 2 ос. мн. характерні флексії *-ете, -ите, -іте*, серед яких найуживаніші форми на *-ите*. Це закінчення властиве не тільки дієслівним формам II дієвідміни, а й першій в ненаголошеній позиції: *з'найите* (Мнж), *можите, хочите, м'ісите, роскач'уйите* (Кп), *ви уйавл'айите"* (Крж), *одпаси'те, ни пи'шите", з'найите, чуйите* (Прн), *б'ігайте, роби-те, вставл'айите* (Ш), *з'найите, осту'пайитес'* (Вл): *Дос'в'ітки бул'и раниши / зби'раймос'а в одну хату / так каже ж / йак принисите кара'с'іру і соломи дос'таните / щоб прото'пит' / і кара'с'іру* (Крж). Використання таких форм у текстах обмежене, оскільки мовець веде розповідь від 1 ос. одн. чи мн. чи в минулому часі у множині.

Для форм 3 ос. мн. характерне закінчення *-уть* (I дієвідміна) та *-ать* (II дієвідміна), які мовці зазвичай чітко розрізняють: *моч'ат', зби'райут', розб'овтуйут', би'рут', кажут', би'рут', пи'рут', на'т'агуйут', на'низуйут', суш'ат'* (Крж), *с'ійут', мнут', мичут', по'бмир'зайут', с'ійут', с'тавл'ат', ви'мочуйут', рвут', т'і'пайут', мнут', мичут'* (Хц), *кидайут', скла'дайут', із'воз'ат', з'нос'ат', поси'пайут'* (Кп), *при'вод'ат', розд'і'вайут', ви'зут', нан'і'майут', тан'ц'уйут', мучат'* (СХ) та ін. У текстах: *Ко'нопл'і с'ійут' / а то'д'і во'ни зийдуть / виб'і'райут' / виб'і'райут' п'лоск'ін' / і це моч'ат'* (Др). За наявності постфікса сполуку *-ться* унаслідок асиміляції за місцем і способом творення реалізують звуки [ц'а]: *при'в'ал'ац'':а, називайуц'':а, с'п'із'н'ац'':а* (Др), *розговл'айуц'':а, нагул'айуц'':а* (СХ), *називайуц'':а, ховайуц'':а, прив'айзууц'':а, при'дав'л'уйуц'':а, зати'райуц'':а, повиби'вайиц'':а, к'рут'ац'':а* (Прн), *зби'райуц'':а, т'чуц'':а* (ВК); у західній і південно-західній частинах ареалу [ц'а]: *пири'мазууц'':а, розд'і'вайуц'':а, с'тавл'ац'':а* (Кп), *дивл'ац'':а, зог'нуц'':а, кол'уц'':а* (Пнч), *кла'дуц'':а* (Вл).

У більшості середньонаддніпрянських говірок кінцевий звук [т] м'який, тільки у трьох крайніх говірках східної зони та в західній частині ареалу [східноподільських говірок — Г.М.] він твердий: *с'тавл'айут, називайут, намоч'уйут, йїдуть, зайіж'зайут, с'і'чут, обр'і'зайут, за'сол'уйут, шан'куйут, робл'ат, до'сушуйут, сти'райут, пи'рут, розсти'лайут, скл'а'дайут, виби'вайут, запр'а'гайут, ви'нос'ат, вили'вайут, ставл'айут, з'воз'ат, нос'ат, випус'кайут, йї'д'ат, зн'і'майут, наймут, ждуть, і'дуть, ви'в'і'ришуйут* (Мнж). У реченні: *По'том топл'ат п'іч' / заготовл'айут за'ран'і ж гри'ч'аний по'п'іл ше ж з осини / йак топл'ат печ'і / з'начит' гри'ч'аний по'п'іл заготовл'айут / у ч'аву'ни ж у ви'л'ик'і заси'пайут цей по'п'іл / нали'вайут воду / сунут у п'іч' / кийа'т'ат* (Мнж).

Прості форми дієслів майбутнього часу доконаного виду мають такі ж особливості оформлення, як і форми теперішнього часу (див.: таблицю 2):

Таблиця 2. Синтетичні форми дієслів наказового способу

	однина	множина
1 ос.	в і з'яму, ни нал'у'буйус'а, наро'бл'у, пиригор'ну, прикла'ду, вигрибу, вибиру, на'сипл'у (Крж), п'їду, дожи'ву (Тр), ч'ис'т'у, по'ч'ис'т'у (Ндг), поса'жу (Др), по'се'жу (Ант), захо'жус' (У), поса'д'у (Вл), прикру'т'у, скру'т'у, пус'т'у (Лп), збу'жу (Дв), розбу'жу, захо'жус' (Др), проц'їжу (Пм)	випе'ри'мо, погул'айимо, зби'райимос'а, п'їдим, по'робимо, пона'ходимо, понал'амуйим (Крж)
2 ос.	повмо'чайиш, покла'деш, ни най'їсис'а (Крж), поб'їеш, з'мел'їш, в'киниш, напи'чеш, ни 'д'т'агниш, напи'чеш, роз'мочиш, пона'вар'уйиш, на'тушиш, на'вариш (Хц)	дос'таните, приниси'те (Крж)
3 ос.	в'итче, помер'зайе, за'мажиц'а, по'париц'а, пос'тойт', забул'ко'тит', п'їд'палиц'а, покла'де, заш'курчиц'а, вил'оми (Крж), по'мийут (Мнж), коси, п'їд'ходи, уга'да, дов'ба, с'тави (Ндг)	за'нал'ат', пос'тавл'ат', зас'в'їт'ат', у'т'агнут', вир'їжут', ізоб'їут', із'робл'ат', витопл'ат', на'ц'їд'ат', їз'їрвут' (Крж), пона'гиджу'їут' (Ст)

У реченні: **Вигрибу** / **вибиру** / **на'сипл'у** / а то'д'ї у'д'їжску **висипл'у** та т'ї йагоди **по'мийу** / **по'мийу** / а п'їч га'р'ача **повиц'їд'уйу** та на п'їч **укину** (Крж); **Поб'їец'а** во'но / **повит'рус'уйут** / л'овко / **поб'їут** / а то'д'ї **повит'рус'уйут** (Прн).

Синтетичні форми дієслів майбутнього часу недоконаного виду функціують паралельно з аналітичними, наприклад: **будим спат**, **будут'ходить** (Ш), **будим.лу'зат**, **будите гу'л'ат** (Крж), **будут'хрис'тит**, **будим'їїсти**, **будут'рос'ходиц'а** (Дб), однак у текстах її фіксуємо зрідка: **Йа ос'пока'жсу то'б'ї'їак с'нотики в'їа'зат' / та йа'буду ко'сит' / а ти'будиш в'їа'зат'** (Бй); **Шоб во'но приб'їл'їл'ос'а / бо це ж'будимо з'їмоїу сол'роч ку'шит** (Крж), оскільки мовці розповідають переважно про минуле та сучасне життя.

Дієслова наказового способу також можуть мати синтетичну форму (див.: таблицю 3):

Таблиця 3

	однина	множина
2 ос.	йди поди'вис' (Ш), нар'ви, ну ди'ви, ка'жи ско'рен'ко (Крж), Боже сохра'ни (Тр), кол'їши, по'пробуй (Хц), в'гадуй, хо'ди, вти'рай (Ндг), ко'си, ва'ри, ко'си, май (Прн)	б'їж'їт', поди'в'їц'а (Дб), ви в'їа'в'їт' (Тр), о'це ж ди'в'їц'а (Крж), рос'казуйте (О), да'вайте" (Прн), п'їд'їт', одни'с'їт', з'дайте (ВК)

У тексті: Бу^ло ^лмати ^ккаже / ни ^{сп}їши і ни ^роби / шоб ни бу^ло ^ссукровотн'ів (Кж); А ^уутром ^лмати ^ббуди / за ^нноги / ^ввставай / си^ннок / ^ііди / он ^ууже брига^ді^р прийшов (Прн); Ну ^йми^ні / ^дедушка / ^пповорож'іт' (Тр); А то^ді в ^{ін}каже / ^ррозход'ітес' по до^лмам // бо ма^шина по^ла^малас' (Тр). Форм 1 ос. мн. у текстах не засвідчено, що зумовлено й комунікативною метою розповіді (повідомлення фактів), і вужчим використанням їх у мовленні. Зрідка їх замінює аналітична форма із часткою *давай* та дієсловом дійсного способу майбутнього часу: *Давай на^ложим г'ір^ків / заб'єм і в ^ппогриб ^йїх о^пустим* (Ш); *Давай ви^{пр}а^жим вол'ики та по^йїдим / до^дому* (Бй). Спородично фіксуємо дієслова, утворені поєднанням форми 2 ос. одн. та закінчення 2 ос. мн.: *Хо^домти / хо^домти / ми вас одви^дем / так во^ни ми^не ут'а^ли в ^ххату* (Бр). У 3 ос. одн. та мн. зрідка функціують аналітичні форми з використанням часток *хай*, *нихай*: *хай би^ре, хай і^дут', ни^хай ^йїд'ат' (Дб), хай пров'їанут' (Крж), ни^хай ж:ор^нуйут' (Пнч): — ^лКол'а / у^рїж ми^ні х^лїба шма^ток — ^хїба ^йа ^його ни^чу / ^хто ни^че / той ^хай і ^рїже* (Дб); *Во^но ^йїи ни ^нужни / ^хай с'їда та пр'а^де* (Тв).

У текстах виявлено також вживання форм наказового способу у значенні теперішнього часу дійсного способу: *Проз'ївав с'н'їдан':а / то вже все / ^жжди аж о^бїд / да //*; *І от:а^кий квас // ^ний / і ^хочиц':а* (Тр); *Б'їс'а ^йдир'жат' шо н'їбуд / ^куриц'і ни ^дир'жи / бо пок'радут' (Бс).*

Отже, застосування методики аналізу дієслівних форм у зв'язному діалектному мовленні стало підґрунтям виявлення специфіки їхнього оформлення, функціонування й поширення в середньонаддніпрянському ареалі. Суттєвими для виокремлення центру й периферії досліджуваного ареалу є наявність / відсутність чергування приголосних /д/–/з/, /ж/, /з/–/ж/, /т/–/ч/, /с/–/ш/, особливості наголошування в 1 ос. одн. дієслів теперішнього та простої форми майбутнього часів; наявність / відсутність подовження у сполуках [шс'а]→[с':а], [с'а], [т'с'а]→[ц':а], [ц'а]; усічені форми 3 ос. одн. із основою на -а; здебільшого чітке розрізнення дієвідмін у центрі ареалу та їх сплутування на периферії. Зазначмо, що в центрі досліджуваного говору поширені явища, характерні для його системи, натомість на периферії з'являються елементи, зумовлені міждіалектною взаємодією.

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

Ант – Антонівка Ставищанського р-ну Київської обл.

Бз – Байбузи Черкаського р-ну Черкаської обл.

Бй – Бітвці Лубенського р-ну Полтавської обл.

Бл – Білецьківка Кременчуцького р-ну Полтавської обл.

Бр – Березоточа Лубенського р-ну Полтавської обл.

Бс – Бесідовщина Гребінківського р-ну Полтавської обл.

ВК – Великі Кринки Глобинського р-ну Полтавської обл.
Вл – Вільшанка Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.
Гр – Грушів Миронівського р-ну Київської обл.
Грб – Горобіївка Канівського р-ну Черкаської обл.
Дб – Дубівка Тарашанського р-ну Київської обл.
Дбр – Дібрівка Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл.
Дв – Дівички Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.
Дм – Дмитрівка Знам'янського р-ну Кіровоградської обл.
Дн – Денисівка Оржицького р-ну Полтавської обл.
Др – Дрозди Білоцерківського р-ну Київської обл.
Ж – Журавка Городищенського р-ну Черкаської обл.
Жр – Журавка Шполянського р-ну Черкаської обл.
Зл – Заліське Тальнівського р-ну Черкаської обл.
Зр – Зорівка Золотоніського р-ну Черкаської обл.
Ів – Іваньки Маньківського р-ну Черкаської обл.
Кж – Коженики Білоцерківського р-ну Київської обл.
Кк – Криві Коліна Тальнівського р-ну Черкаської обл.
Кл – Калинівка Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.
Клщ – Кліщенці Чорнобаївського р-ну Черкаської обл.
Кп – Копанки Маловисківського р-ну Кіровоградської обл.
Кр – Крутьки Чорнобаївського р-ну Черкаської обл.
Крж – Крижанівка Хорольського р-ну Полтавської обл.
Л – Леонівка Кагарлицького р-ну Київської обл.
Лп – Липове Глобинського р-ну Полтавської обл.
Лс – Лески Черкаського р-ну Черкаської обл.
Мжл – Манжелія Глобинського р-ну Полтавської обл.
Мй – Майданецьке Тальнівського р-ну Черкаської обл.
Мк – Макіївка Білоцерківського р-ну Київської обл.
Мрп – Миропілля Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл.
НВ – Нижчі Верещаки Олександрійського р-ну Кіровоградської обл.
Нв – Новачиха Хорольського р-ну Полтавської обл.
О – Олексіївка Гребінківського р-ну Полтавської обл.
О – Омельник Кременчуцького р-ну Полтавської обл.
Пн – Панчеве Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл.
Пп – Попівка Маньківського р-ну Черкаської обл.
Прн – Пронозівка Глобинського р-ну Полтавської обл.
Пщ – Піщане Золотоніського р-ну Черкаської обл.
Рж – Ржева Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.
Сб – Суботів Чигиринського р-ну Черкаської обл.
См – Семигори Богуславського р-ну Київської обл.
Сн – Снітин Лубенського р-ну Полтавської обл.
Ст – Стовп'яги Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.
Стб – Стеблів Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл.
Стр – Старосілля Городищенського р-ну Черкаської обл.
СХ – Скалівські Хутори Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.
ТБ – Талова Балка Світловодського р-ну Кіровоградської обл.
Тв – Товсте Семенівського р-ну Полтавської обл.
Тр – Тарандинці Лубенського р-ну Полтавської обл.

Трб – Трубайці Хорольського р-ну Полтавської обл.
Трч – Торчиця Ставищанського р-ну Київської обл.
Трш – Терешки Шполянського р-ну Черкаської обл.
Уст – Устимівка Семенівського р-ну Полтавської обл.
Фд – Федорівка Глобинського р-ну Полтавської обл.
Хд – Худоліївка Семенівського р-ну Полтавської обл.
Хт – Хитці Лубенського р-ну Полтавської обл.
Хц – Хоцьки Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.
Ч – Черевки Оржицького р-ну Полтавської обл.
Чрн – Черняхів Кагарлицького р-ну Київської обл.
Ш – Шандра Миронівського р-ну Київської обл.
Шк – Шукайвода Христинівського р-ну Черкаської обл.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- АУМ — Атлас української мови: У 3 т. — Київ, 1984. — Т. 1; 1988. — Т. 2; 2001. — Т. 3.
Бевзенко 1980 — Бевзенко С.П. Українська діалектологія. — Київ, 1980.
Бузук 1929 — Бузук П. Діалектологічний нарис Полтавщини // Український діалектологічний збірник / Ред. О.Н. Синявський, А.Ю. Кримський. — Кн. 2. — Київ, 1929. — С. 159–197.
Вашенко 1957 — Вашенко В.С. Полтавські говори. — Харків, 1957. — С. 408–413.
Вихованець 2004 — Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. — Київ, 2004.
Ганцов 1923 — Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою). — Київ, 1923.
Гнедych 1915 — Гнедych П. Матеріали по народной словесности Полтавской губернии Роменский уезд. — Вып. 1. — Полтава, 1915. — С. IV–X.
Дорошкевич 1915 — Дорошкевич О. Сторінка для характеристики говірки с. Хоцьок Переяславського повіту на Полтавщині // Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука. — Київ, 1915. — С. 113–114.
Жилко 1955 — Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. — Київ, 1955.
Йогансен 1927 — Йогансен М. Фонетичні етюди. Замітки з нагоди фонетики м. Шишак на Полтавщині у зв'язку з літературною вимовою // Наукові записки Харківської науково-дослідної кафедри мовознавства. — Київ, 1927. — С. 19–55.
Лисенко 1960 — Лисенко П.С. Деякі морфологічні особливості говірок правобережних (середніх) районів Черкащини // Середньонаддніпрянські говори: Збірник статей. — Київ, 1960. — С. 22–43.
Максимович 1980 — Максимович М.А. К истории малорусского языка // Собрание сочинений. — Т. 3: Языкознание, история словесности. — Київ, 1980. — С. 183–344.
Мартінова 2003 — Мартінова Г. Середньонаддніпрянський діалект: Фонологія і фонетика. — Черкаси, 2003.
Мартінова 2012 — Мартінова Г. Інфінітив у середньонаддніпрянських говірках // Мовознавчий вісник: Збірник наукових праць / Відп. ред. Г.І. Мартінова. — Вип. 14–15. — Черкаси, 2012. — С. 96–104.

- Матвіяс 1990 — Матвіяс І.Г. Українська мова і говори. — Київ, 1990.
- Маштабей 1955 — Маштабей О.М. Актовые книги полтавского городского уряда как источник исторического изучения Полтавско-киевского диалекта: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Киев, 1955.
- Михальчук 1872 — Михальчук К.П. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край. — Т. 7. — Санкт-Петербург, 1872. — С. 453–512.
- Могила 1960 — Могила А.П. Словозміна в говірках середньої Черкащини // Середньонадніпрянські говори. — Київ, 1960. — С. 44–64.
- Німчук 1994 — Німчук В. Проблема українського діалектогенезу // Проблеми сучасної ареалогії. — Київ, 1994.
- Новицкий 1872 — Новицкий И.П. Программа для указания особенностей мѣстных народных говоровъ в Южной Россіи, по пунктамъ которой записаны помѣщаемые ниже матеріалы // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край. — Т. 7. — Санкт-Петербург, 1872. — С. 527–537, 580–581.
- Ткаченко 1927 — Ткаченко Б. Деякі морфологічні інновації в лівобережних південних говорах // Наукові записки Харківської науково-дослідної кафедри мовознавства. — Київ, 1927. — С. 123–131.
- Шарпило 1959 — Шарпило Б.А. Українські говірки Луганщини в їх відношенні до діалектної системи південно-східного наріччя української мови. — Луганськ, 1959.
- Шарпило 1960 — Шарпило Б.А. Сравнительно-историческая характеристика украинских говоров восточной Слобожанщины (Старобельщины): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Киев, 1960.

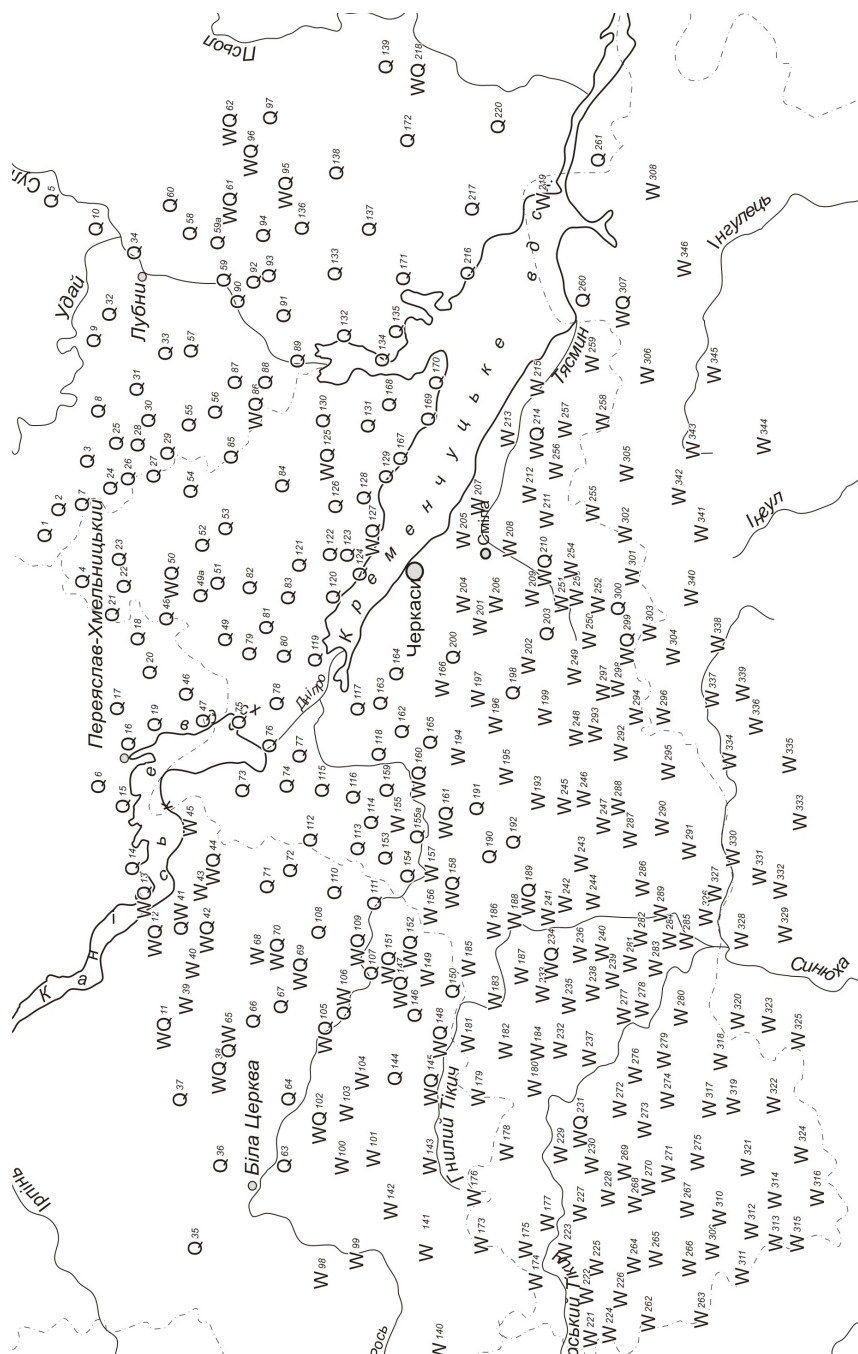
ЛЕГЕНДИ ДО КАРТ

Карта № 1 Оформлення інфінітива з основою на голосний

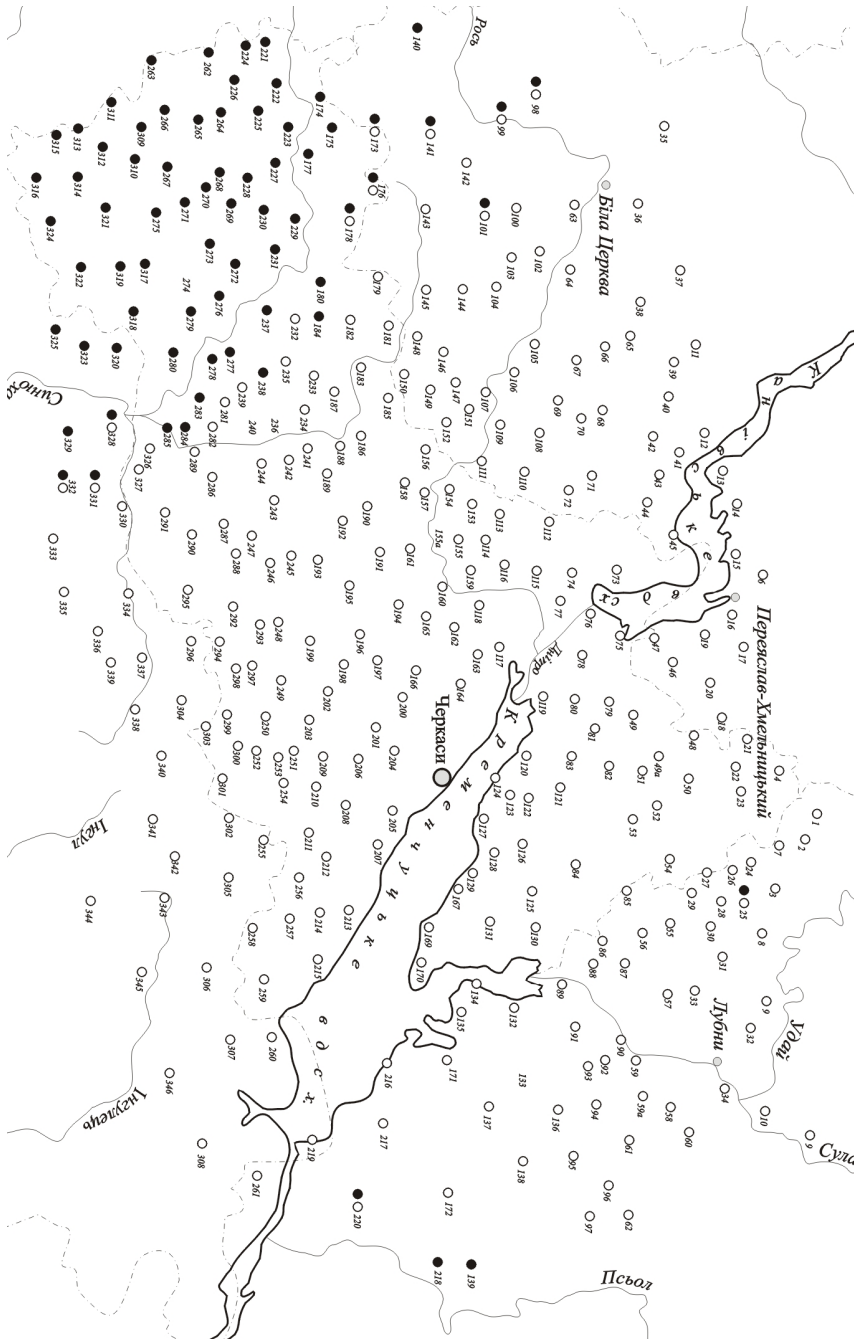
- — формант *-ть*;
- — формант *-ти*

Карта № 2 Кінцеві приголосні основи [д], [т] у дієслівних формах 1 ос. одн. теперішнього часу

- — [д] → [ʒ], [т] → [ч]: *хо¹ʒу, бу¹ʒу, си¹ʒу, са¹ʒу, ко¹чу, ли¹ч(¹)у, т¹рач(¹)у*;
- ⊕ — [д] → [ж]: *хо¹жу, си¹жу, бу¹жу, са¹жу*.
- — [д] → [д¹], [т] → [т¹]: *хо¹д¹у, си¹д¹у, бу¹д¹у, са¹д¹у, ко¹т¹у, ли¹т¹у, т¹рат¹у*.
- — наголос *¹ход¹у, ¹сид¹у, ¹буд¹у, ¹сад¹у, ¹кот¹у*.



Карта № 1



Карта № 2

**REPREZENTACJA CECH SYSTEMOWYCH
FLEKSJI IMIENNEJ W TEKSTACH GWAROWYCH
(NA PRZYKŁADZIE DOPEŁNIACZA)**

*Representation system features inflection of nouns
in dialectal texts (for example genetive)*

Język mieszkańców wsi na przełomie XX i XXI w. znalazł się w fazie dynamicznych przemian na wszystkich poziomach systemu językowego. Nikogo nie dziwi obecnie fakt, że fonetyka jest dalece ujednolicona z odmianą ogólną polszczyzny (myślę tu np. o Wielkopolsce), a leksyka zróżnicowana. Jednoznacznemu zaszeregowaniu wymyka się jednak fleksja gwarowa, która — podobnie jak w języku ogólnopolskim — jest pełna niekonsekwencji i odchyleń od (wydawałoby się) przyjętego paradygmatu.

Badania nad fleksją ogólnopolską są dość bogato udokumentowane, tu przytoczę m.in. prace monograficzne [Tokarski 1973; Skubalanka, Książek-Bryłowa 1992], czy liczne artykuły/rozdziały [Satkiewicz 1971; Bajerowa 1977: 13–25 i in.]. Mniej obfita jest literatura dotycząca fleksji gwarowej [npr.: Grad-Mucowa 1970; Górnowicz 1967: 150–168], oraz różnej długości omówienia fleksji we wstępach do słowników gwarowych, ewentualnie we wstępie do atlasów (niekiedy pojedyncze zagadnienia fleksyjne przedstawione są w niektórych atlasach gwarowych). Wymienione opracowania można zaliczyć już do archiwalnych, gdyż dokumentują stan gwar z czasów ich «światłości». Dotychczas brakuje całościowego opracowania fleksji gwar wielkopolskich.

Obecnie język mieszkańców wsi wymaga nowego opisu, który uwzględni głębokie przemiany, którym mowa wiejska uległa na przestrzeni dziesięcioleci. By jednak sprostać temu zadaniu należy uprzednio stwierdzić, jak «funkcjonowała» fleksja gwarowa w czasach wcześniejszych. Zaznaczę, że

jest to zadanie wieloetapowe, a jego powodzenie w znacznej mierze zależy od bogactwa materiałów zebranych przez dialektologów w latach wcześniejszych. Inną kwestią jest odpowiedź na pytanie, czy w ogóle można mówić o odrębnym systemie fleksyjnym (w odniesieniu do ogólnopolskiego), skoro S. Urbańczyk pisał: «System deklinacyjny jest w dialektach w zasadzie taki sam jak w języku literackim, odbiega od niego tylko w niektórych kategoriach przez: 1) utrzymywanie końcówek archaicznych, które w języku literackim (i zawsze jakiejś części gwar) wyszły z użycia, 2) wykształcenie rozmaitych form nowych, które do języka literackiego wstępu jeszcze nie mają. Ponadto trzeba zauważyć, że odmienne niż w języku literackim może się ułożyć zaszeregowanie niektórych rzeczowników do poszczególnych deklinacji» [Urbańczyk 1981: 42]. Niewątpliwie w dalszej perspektywie badawczej trzeba będzie odnieść się do tych wyznaczników i odpowiedzieć, czy i na ile funkcjonują one w polskiej fleksji gwarowej.

Moje badania dotyczą materiałów wielkopolskich. Najbujniejszy okres w dziejach archiwizacji mowy ludu wielkopolskiego nastąpił w l. 70. (eksploracje pod kierunkiem prof. Z. Sobierajskiego). Należy pamiętać, że znacznie wcześniej prof. Z. Sobierajski zgromadził materiały gwarowe, które pozwoliły mu na wydanie szeregu publikacji. Niniejszy artykuł jest pierwszym krokiem ku analizie materiałów archiwalnych (z 2. poł. XX w.). Przeanalizuję tu «Teksty gwarowe z północnej Wielkopolski» autorstwa Z. Sobierajskiego [Sobierajski 1990] pod kątem ich przydatności do badań imiennej fleksji gwarowej, na przykładzie dopełniacza liczby pojedynczej i mnogiej (dalej — D, D lp, D lm).

«Teksty...» Z. Sobierajskiego zostały wydane w 1990 r. Materiał językowy wykorzystany w publikacji pozyskano w 1953 r. Książka liczy 224 strony; zaprezentowane tu teksty gwarowe pochodzą z 11 wsi i zajmują 212 stron (należy odliczyć krótkie, zwykle ok. półstronicowe/stronicowe wstępy do tekstów z poszczególnych miejscowości). Materiał językowy zebrany w tomie poddałam obróbce komputerowej, rozrzucając go na pojedyncze słowoformy, uprzednio przepisując w formie uproszczonej¹. Następnie z 59183 słowoform wybrałam 1654 jednostki leksykalne będące formami D (w obu liczbach). Te z kolei umieściłam w tabelach. Tabela 1. zawiera wszystkie formy D lp odbiegające od normy ogólnej, natomiast tabela 2. dotyczy D lm.

W tym miejscu — zanim dojdzie do prezentacji materiału — należy poświęcić nieco uwagi pojęciu normy. Otóż, biorąc na warsztat materiał gwarowy, należy myśleć dwukierunkowo. Po pierwsze, rozpatrujemy materiał w konfrontacji z normą języka ogólnego, co pozwoli dostrzec różnice między

¹ Forma zapisu uproszczonego stosowanego w Pracowni Dialektologicznej UAM w Poznaniu.

tymi dwiema odmianami polszczyzny, jak też ocenić dozę historyzmu zawartą w zachowanych formach (zwykle) gwarowych. Po drugie — co uważam za bardziej istotne i skomplikowane — trzeba kierować się niepisaną normą języka mieszkańców danej/danych wsi, regionu po to, by zaobserwować pewne tendencje językowe (by obalić mit o zepsutym, niepoprawnym języku wsi). Wszystko to jednak jest o tyle trudne, że ani system fleksyjny ogólnopolski, ani tym bardziej regionalny nie są jednoznaczne, a pełne odstępstw od przyjętego paradygmatu (szerzej zakrojone badania mogą wręcz dowieść, że właśnie język mieszkańców wsi okaże się mniej wariantywny pod względem fleksyjnym, aniżeli polszczyzna ogólna).

Przejdę zatem do prezentacji wspomnianych tabel.²

Tabela 1. Przykłady D lp odbiegające od normy ogp

l.p.	forma D (strona)	cytat	miejsco- wość / uwagi	rodzaj		
				m	ż	n
1.	jesiōna 105	QQQZ jakiego drzewa to się robiło? KIK: Nó móg s/z dymbuowygóg, z bukowygóg zroebić. Z jesiōna, z twarszyguó dzewa, p/bo to przecie ... jaby z takiyl sosnowygóg, to by sie wned/t	Juncewo	x		
2.	murlātu 118	... kuozły sie spijyrajom, tag. I uōne som tu głożdziamyi przybite i tu do tego murlātu przybite ... i tu w czubku zacapowane ... lub drewnianem lub zielaznym gożdzym zabite. Tak.		x		
3.	murlātu 118	pojedyncze balki przichuodzm. I potym przyichodzi ... [dzom] te kuoezłyi. Tetukuozłyi. Dotegomurlātu. Przimocowane. Przymocowane. I tu do góry zaś przychodzi ... drugi taki puoedciong. I tu zaś		x		
4.	proga 113	na koży (!) strōnie po jenym (!) kloecku ... i po dwije śruby do teguae proga przikrencōne, żeby ten ... tyn supęg buł waroewnie i leżoł i słojóm szage mijoł podug		x		

² Skrót QQQ w cytatach zawartych w kolumnie 3 jest zabiegiem czysto technicznym oddzielającym kwestie eksploratora od inicjowanej odpowiednim skrótem kwestii informatora. Natomiast znak "x" sygnalizuje rodzaj wyrazu odbiegającego od normy ogólnopolskiej.

5.	proga 111	I tu na śroedku przyichuodzi znów/f ... dziurki. Dwie dziury. Ta kawoług uodstymb wo tego proga. W teh zielazach przychodzi ... dwije dziurki ... duo teguo, że sie byńdzie łonczyć ...		x		
6.	spodku 102	ak tak w spodku, jag uopsuł jeszy ziymióm, to tag zaro nie docióngłoe ... do spodku. Ziymióm uobłożuł zaś, to ... A ta jak tero wysypjóm ... na wiyszch, to muszóm		x		
7.	wała 123	tym wale chuodziyiły. Tak. Tero jidom i ... i pobili do śmiguów. Ag do tego wała, dali nie jidóm. Tedyi ... zakładajóm tyn woł do śmiguów. Ale na ten sóm środkowyj		x		
8.	wała 123	pódløege robić. Podłøge zrobijyli ... i tedyj ... patrzom, no tero muszóm budować/dź, ale do wała, buo wał przydzie jeszczei do guóryj. Do śmigłów, żeby te śmigi tam na tym wale		x		
9.	złoeba 108	kłosyi – jag mówi sie – sie zwiónzałøe lub sie wsuło kónowi (!) doe ... złoeba, tuo wyjołt ... a to żyto sie uoedgarłøe puod blóng i tedy sie pasowałøe, jaki		x		
10.	woza 65	PIB: Zdrucali. QQQ Opowiedzcie, jak to wygladało? Gdzie to robili? PIB: Nó chłøb zelo z woza, na dole ukłødali. QQQ Jak to się mówiło: ‘ukłødali co raz wyżej’”? PIB: Wasztowali. QQQ	Królikowo	x		
11.	-	-	Lipiny	-	-	-
12.	płøza 76	był ten płøz? NaJ: Ón musi, bo b mu tedy płøg byi nie szed. P/bez płøza nie może jechać. Nie. B ón by szed guyumboko abo wccale by nie szed, a	Łankowiczki	x		
13.	-	-	Łopienno	-	-	-

14.	-	-	Parkowo	-	-	-
15.	-	-	Popowo Kosc	-	-	-
16.	popielisku 162	słysze, że ji przy torfie tyż. Ale to bardzo dułgo [!], bo to doś tegó popielisku [!]. To sie chly popaprze. A nojlepi przy sosnowym dżewie. Sie chlyb upijeczce. Jak pijernik.	Strzelce			x
17.	stoga 153	idzie ... jag idzie, tag idzie, idzie do samygo rana. Wyyndz ni móg do tegó stoga trafić. Windz jag zaś przyszed i ... jesczcy nie do stoga, tylko widzioł, że sie		x		
18.	stoga 153	ni móg do tegó stoga trafić. Windz jag zaś przyszed i ... jesczcy nie do stoga, tylko widzioł, że sie świci światło w jednym uoknie, w jednym miyszkaniu. Doszed, puko do		x		
19.	Chodzieża 20	Już male krosiynka robijyli ... nie? Oni dali srowom [!] welne ... do przenda- czów do Chodzieża – tag nóm powija- dała – a gotowe już doestali. QQQlle razy dziennie dawniej się jadło	Walkowice	x ale ogp ż		
20.	dyjmu	przeciż/sz to belo ... pelno tegoe ... dyjmu ... nie? Tyn garneg bel pelno tegó dyma [!]. Tam bel taki hok s/zaproewedżóny i tyn ... gorneg zawieiszóny. Nó tó takie coż		x		
21.	dyma 21	przeciż/sz to belo ... pelno tegoe ... dyjmu ... nie? Tyn garneg bel pelno tegó dyma [!]. Tam bel taki hok s/zaproewedżóny i tyn ... gorneg zawieiszóny. Nó tó takie coż	! ale zob. w tym samym fragmencie <i>dyjmu</i>	x		
22.	-	-	Wójcín	-	-	-
23.	-	-	Wýszyny	-	-	-

Tabela 2. Przykłady D lm odbiegające od normy ogp

l.p.	forma D (strona)	cytat	miejscowość/ uwagi	rodzaj		
				m	ż	n
1.	balków (104)	po czym jachoł, to by mu tyn góz buł wyleć (!). Toe ... z pińdź balków w duszke i sztyry balki poprzyk (!).	Juncowo		x	
2.	balkuów (104)	Tero to sóm żelazne, nie? Ale downi sie ... bróna wyglóndała (!) z dzewa. Pińć/dź balkuów ... mijała bróna ... w długoś i śtyry balki w puoeprzek. I w te bróny			x	
3.	czapków 99	bo (!). A tam, co pod spodkiym, nó to tam koszule tam to loewae, a czapków nie beło. Chustki. Chustki jyno. Na główe. To rozma- jite kolory [pokazuje na rycinach]. Tegó nie			x	
4.	dziurów 113	do kryncynió. uÓne stojóm w miejscu. To sóm tedyi te dziury wybite ji do teh dziurów przychodzóm na koży (!) strónie po jenym (!) kloecku ... i po dwije śruby do			x	
5.	dziurów 112	pruogu przichuodzm dwie dziuryj. Dwie dziuryj. Tu ji tu [pokazuje na rysunku]. I uoe tyh dziurów przichuoedzm dwa druutyi. Puo ty ji po ty strónie. Do tegó barka. A tyn barg			x	
6.	dziurów 110	Tero kołoe. Kołoe sie składo ze łba. W łbije jesta szesnaście dziurów. W te dziury bydóm szprychyi nabite. Tak, szprychyi. Potem jak te szprychy nabite, wyprosto- wane, wybalanzowane,			x	
7.	kamini 117	do gliny, żeby tyn fundamynd muocny pos- zukać/dź. Żeby ten budyneg nie uupadoł. Potym sie ... kamini drobnych kładło w te dziure i sie zalewałoe wopnem. Wopnem. Puotem jach sie wylóloe równo	D w funkcji B	x		
8.	kółkuów 117	przy pijersi ... som takie sztyrokańciate ... zasziyite ... kółka. Na kuoeżdym kuóńcu. Do tech kółkuów ... przychodzi poduszka ... A przy tych ... przyj tych kółkach ... to sóm jesziyi			x	

9.	kółkuów 117	to sóm jesziyi takie dwie śpilki przyszite. Któróm te poduszke sie przypino ... do tech kółkuów. Po ty i po ty strónie. I ta poduszka tu musi być ... równuoe ...			x	
10.	kóńczynów 95	wszytkoe ... do ś/żywu niy ma. Kóniowi niy ma co dać. [...] Zielonygo niy ma, kóńczynów ni ma, nie rosły do tego czasu ji ... tag jo uuwożom, jaki człowijek słaby,			x	
11.	kulków 97	na te stróne. Z ty tam stróny. Potem jag i było uodziyżgane, co ni było kulków, no to sie ... wziyno ji ... i położyło na kupke. I znów siye w			x	
12.	maszynów 124	łoda loła ji ta kryciła ji to kołoe peńdziyło w tych lagrach, a tam do maszynów bełoe to kołoe załoeżóno na pasie. I tej tam toe wszystko ciongło. Tak. Bo jine			x	
13.	narwów 95	śrónkuowatóm. A biołyj ... bioły kuójń to znów mijoł biołóm narwe. To ta podug tyh narwów, podug tegó wszystkiygó. To ... ineh nie bełoe maści. Tera nie m [nie wiem] jak			x	
14.	skrzinków 122	dzewijanno. QQQTo jaka to jest? KIK: Z dżewa budowano studnio. Ja móje (!), z tech skrzinków. A z dembuolech. Nojzdrowszo łoda, nojlepszoe. I łoda znów (e) ... tyż je dobro, jak			x	
15.	śmigłów 123	patrzom, no tero muszóm budować/dż, ale do wała, buo wał przydzie jeszczyi do guóryj. Do śmigłów, żeby te śmigi tam na tym wale chuodziły. Tak. Tero jidom i ... i pobili			x	
16.	śmigów 123	mijeczów, co przyszły te mijecze ji zaś te po-buoczne tag na szage ... Duoe tech śmigów do tech ... do tejgo płótna wsadzaniół, do te-guoe ... żeby wijad zaś nie przelatywoł,			x	
17.	śmigów 123	przewougi, bo by gó mogłyj ... przechyleć. Jak tam tedyj ... tyn woł zaszykowany do śmigów, tedy jesta takie zaklepinie ryh zrobi-jóne jak ... duo stodoły i tyn dach. Żeby tam			x	
18.	śmiguów 123	te śmigi tam na tym wale chuodziły. Tak. Tero jidom i ... i pobili do śmiguów. Ag do tego wała, dali nie jidóm. Tedyi ... zakładajóm tyn woł do śmiguów. Ale			x	

19.	śmiguów 123	do śmiguów. Ag do tego wała, dali nie jidóm. Tedyi ... zakładajóm tyn woł do śmiguów. Ale na ten sóm środkowyj ... słupek, był tam ... wsadzónyj. I tedy ten woł			x	
20.	śniców 111	I tutej tymy śrubamy przyciógniente ... to jierzemkuoe, żeby tuo nyy spadłoe z tech [!] śniców. I uóno nie pódzie ... na zad ... bo uónuoe stoi tak szagóm. A uóno			x	
21.	szprychów 110	i bije, z muocni siyłyj, to musi byś tako szprycha muoecnou i j aby tyła szprychów to by mógł łoeb sie ... rozpyknóć (!). I roboeta na próžno. A te ryefki			x	
22.	wrotów 120	tag do wsodzynió, ak ... tam po sieczke sie szło, to nie poczea uoetwiyra całeh wrotów, yino te małóm furtke sobije ... Mi roboty. A jak ... fura szła szeroko, to				x
23.	balków 91	dziwili, że takie budowanióm postavili. Ale budowanie ... ro... boki nie żarły (!) już tych balków. I jeszy do dzisieij stojóm wszystko (!). To buło, panie, w dwunastym roku. W dwonastym,	Królikowo		x	
24.	lycków 85	... poduszki tam. Te kółka tam były, trzy kółka w ty poduszce [pokazuje]. Ta do lycków, to lycki chodziły w tym i te jyuzdeczke, co miał ... QQQ Może mi powiecie,			x	
25.	maciorów 91	przecie to mijołym wijyncy. Bo miołym wiynkszy guoespodarstwa, to te (!) maciorów ... mijołym w Supach styryj, nó ji zaejś tu w Królikowije mijołym tyż trzyi, przecie			x	
26.	zielsków 87	jag zaż buł doesyć/dż wysoki, to buło czeba ... przódy żeby tam kwastów nie było, zielsków nie było, ładnie czysty beł. Zrobić. Potem jag uros, co už beł cołki uokwitniynty, głowy				x
27.	desków 60	było tych ... ty bryiczki na to zrobióne (!), ino nakłod te ... teguo ... desków i jaechoł. QQQ A jak się podkuwało takie sanie? PIB: Nó to już te ...	Lipiny		x	
28.	ławinów 60	[pokazuje na rysunku] sóm ławinyi. QQQ A te zakrzywione końce? PIB: To sóm nuosyi uod ławinów. QQQ A te belki, co tak pionowo tkwiły w „ławinach”? PIB: Ramie (!). QQQ A			x	

29.	szprychuów 58	Nó koło tute już musi być ... baraón osobnyj, a poty musi być ... dwanaście szprychuów i szej zwón. I uobrynczom uop/bas/zane. Barón tyż musi			x	
30.	ziorków 54	krowóm siana ji ... na rano, na drugi dzień, w śwynto piyrsze kuróm dobrze ... ziorków i nidz wyncy. Ze stołu tag nie. QQQ A na „Trzy Króle” jakie były zwyczaję?				x
31.	krosnów 79	tam ... psia mar! takie sukno łane jag leda co. Płótna som dueobre. Od krosnów płót-na som biczajne (!). Inoe potrafidż je uszykować. My mielim ... póki że Nymcy noz	Łankowiczki			x
32.	maszynów 78	się najwięcej młóciło cepami? NaJ: Zimóm. Jag mróyz. Latem tyż. Bo jag downi nie byo maszynów, to late musieli młócidż, a nowincy zimo (!). Tach sie chopy zagrzeway, bo toe zimno			x	
33.	babów 166	muzyke, nó a panna sie starała, żebyj gości uwenerować. Nastarała sie, żeby gynsi napiyc, placków, babów takich, żeby sie wszysce [!] najedli ... do syta. Nó kawalyer ... beczkee ... ze	Łopienno		x	
34.	córków 167	robicie z pierzem? SwM: Nó ... sprzedaje sie, ja gospodynj potrzebuje na pierzyny, to dla córków swojih a jag nie, to sie sprzedaje. QQQA jak się odbywa darcie pierza? SwM: To			x	
35.	jajków 167	sadzi kwokę na jajach? SwM: No na kwoke czeba wybijyradz dobrom kure, żeby doj zabijyraa jajków ... jajka czeba wybijyrać ... odpowiednie, żeby były czyste ... czyste, świeże ... okrónge, żeby				x
36.	Kokoszów 167	czeba wybijyrać ... odpowiednie, żeby były czyste ... czyste, świeże ... okrónge, żeby było doś kokoszków ... nie za małe, nie za duże ... QQQA czym się karmi „pisklaki”? SwM: Piskloki			x	
37.	krowów 166	Przyszoł z wuótkóm i pytoł sie uojca: - Nó, doś taka panna dostanie tegó? Ile krowów? Czyi tam ta [!] bestróm krowe? czy świnie, czy kónia, chtórnygó (!), tehó gniadygó, czy			x	

38.	wirówków 170	... syry. QQQJak się robiło dawniej sery? SwM: Syry to mleko ... sie ściógało, tam wirówków nie było. Bo sie w gorki powływało, takie miski ... płytkie ji żeby śmiytane łuzków			x	
39.	chustów 219	TaA: Same robiły. hO! to sobie same zrobiły. QQQA te chusty same robiły? TaA: Ty chustów to te ... to kupiły. [...] Towar buu. Towaru dosydz było. QQQA czy koszule same	Parkowo		x	
40.	cywków 217	potrzebowam ino ... rych te cywki co miauum nastarczone; to już ... jedna musia tych cywków [!] nastarczyć a jedna tego ... naróbić.	ale też: cywek		x	
41.	dziwuchów 215	dużo czasym ... to coe? wszyskiym pierzynij – uszydz i ... Pырzo żem nie kupiyla; szej dziwuchów mam to żym pырzo nie kupiyla. Ale jakie pierze drógie? No to sie oplaci. Gyn			x	
42.	tyczków 204	To jo zaś ... to zaś każdy snopek to żym przywiónzoł ... przywiónzoł. Przywiónzoł bez tyczków, bez wszyskiygó. Ale – te bjyncye [!] leżało wiency trzymało, jak ten ... jach z			x	
43.	cyntrufugów 188	te niby co musiał [!] przeż bez płótno. No żeby czyste było. Jag nie było cyntrufugów ... pырwy przecie nie było. Postawiyli w gark i za sie śmiytana (sie) wybiyla do	Popowo Kosc		x	
44.	gniozdów 194	durt [!]. Ale nic/dz nic. Wszysko było. To jyh było może z piyńdziesion było tyh gniozdów. Al jak to taki klekued buł na tyn wijeczór abuo na rano. QQQA czy możecie				x
45.	łówkó 179	nazywało ... Nó przecie młóciulym. To mówili na tuoe ... ława. uOwka. – Doj żeż łówkó wymóciul dzisiej tam? Ławka mówiuli. Bo nie mówiyli ławka ... jino uowka. QQQA powiedzcie mi,			x	
46.	mertów 197	tyh mertów ... tego wszyskiygó tam ... dziewiń zieloł naprzypinane ji ... bad mijoł w renke ji		x		

47.	piyłów 180	drugi uu góry. Bo to przec ... nie było tych ... piyrwy tych ... takich piylów. Nó tak. To sa [pokazuje na rysunku] jesta zoud. Tak. To jes ten tylek. To			x	
48.	śmiguów 184	taki wiatrak był urządzony? BaM: Nó taki jak tam jeszy po lewy stoj. To ju śmiguów ni mo. Bo tak ... uokropne podatki na nie kładóm ... to już wcale nie	rodzaj nieustalony (brak formy M lp w Tekstach...)			
49.	stodołów 178	panu. Cepami. To ... takie były te ... Na majontku były ... z piyńc takich stodołów. No to toe ... tam sześ ... chłoeów ... tam sześ chłopów muóciłoe ji tag			x	
50.	stodołyuw 177	... dni czasym ... pryendzy ... jak podug powijetrza. Tedy uoziyli na stuoeği ... do stodołyuw ... muóciyli ... no ji przyszły znowy kartofle wybiyrać. Przyszła jesiyn. Takiem ... takim ...			x	
51.	t/dryłów 172	ta bryła. Jag dawni na przykład ... przed laty ... chłop siół rynekóm. Bo tam t/dryłów nie byłoe. To uón (!) zasiół. Nó to toe buł ten fornol ... za niym		x!	x!	
52.	zwónów 181	Downi kołoe to to tak siye budowałoe. Sześ ... musiało być ... sześ tych ... zwónów. Sześ. I w kuoždy (!) zwonie przyszły dwie ... szpice. Buo po polsku (!) mówili		x		
53.	zwónów 181	rysunku] ... co tutej tak te szprychy przychuodzóm. W kuożdym zwonie sóm ... sóm szej zwónów. W każdym zwonie przydóm dwie dziury ji przydóm ty szprychy. A tu jesta ... to		x		
54.	babóf 145	mojóm siostre wywozili, to moja siostra sie kryła do sklepu, bo sie bojaa. No takih babóf, suchejma!	Strzelce		x	
55.	betków 156	już nie spuszcze sie na te kobite. Buo jo mówie ... jag jo sama wszyskih betków nie zno, może ty, kobicino, tyż wszyskih nie znoż, a zbieroz aby na twój (!)			x	
56.	betków 144	gotujemy, bo ni ma. Ale piyrwy to musia-łoe byś. Zupa ze śliywek suszonych, zupa z betków, ryż, jagły – tag że musiałoe tych potrawów być czy dziewiń, czy dwanaście wszyskich –			x	

57.	betków 157	kobita przyniesie, to sie tach pytom, żeby tyż betki wiedziała, jakie som. Różne gatunki som betków. Różne. QQQJak się mówiło na taką krowę, co nie miała jeszcze cielaka? DeA: Jałówka. QQQA			x	
58.	betków 156	tyż? Mi sie zdaje, że sie tyż uobirajom grzyby. Bo to som różne gatonki (!) betków. To só – ue! to tu doż do godanio, ale to bydzie późno, panie; my			x	
59.	czepinów 142	niby uo te uoe ... dwanosty, te cepiny (!), jach to piyrwy były czepiny. Tero czepinów ni momy. Tag nie je jak piyrwy. Ju za już ... jag jo sie żyniłam.				x
60.	fałdów 149	tu, zawijónzywano – no bo tero tysz tach sóm; ale że no proste bez tych fałdów – szyrokie rynkowy, tu na pouskach, kołmiyrzyg nie wywijany (kołmiyrzyk), tylko kmołmiyrzyk prosty, chustka była		x		
61.	gatków 150	Kożuchy ji te gatki kożuchuoewe ... tyż mieli ... ja kto móg. Bo tero takich gatków – tero mówiom kalasony (!) – przó to mówilim gatki ... Tag mówie, jag mówiłoe				x
62.	jajków 161	takie, swoje ji takie, ale ja chto chce, żeby inny gatoneg dobyć, to sie musiałoe jaj- ków kupić. Ja! QQQCzym się dawniej karmiło pisklęta? DeA: Jajkim. Przód. Jach tero to jajkiym. A!				x
63.	jajków 161	sie jajków ... musiałoe sie kupidź, jach sie chciałoe zminóńc ... kurczouki, to musiałoe sie jajków kupidź uoed innych kur i potym sie nasadziłoe. Bo tero to nie s/zmijomy, tero sadzimy				x
64.	jajków 161	i sadziło kwokę na jaja? DeA: Downi? No ja kura chciaa siedzieć, no to sie jajków ... mu- siałoe sie kupidź, jach sie chciałoe zminóńc ... kurczouki, to musiałoe sie jajków kupidź				x
65.	kamzelków 150	pamiñci. To na koszuli te jake wetknął, no ji zaś kamzelke – tero tyż już kamzelków nie noszóm – nó ji zaś jake tam żakiecisko wetknął. Jakie ta miół. To zimóm			x	
66.	kapeluszów 157	przyligajom; do czyszczynio to som pa- skudne. No ale te skórke sie z nich, z ty kapeluszów zedrze i wtedy som ... to min- so jez bijołe a pod spodym tyż takie żółte		x		

67.	kluchów 162	z ty beczi i na wuode goróncom i to wygotowali, wyszymowali (!) i jakiś tam kluchów na pyrah i sie ludzie najedli. Dzisiej tegó nie robimy. Dzisiej kapusty nie lubiejom ludzie.			x	
68.	koszulów 151	jiziorze – sie słyszałoe – ji ... tam jakoś wychlastoł, wychlastoł, no takie wypranie było koszulów. Tch sie słyszałe (!). Tegó nie robiłam, al tach sie słyszałoe, jag babka mi powijadała.			x	
69.	łezków 156	skruszyj palcamy (!), to powoncho, to same japka (!). To jabłoechnik sie pozywo. Matki Boski łezków – tyż na lónce rosnóm te kwijaty – tyż pón pewno nie zno. To ta			x	
70.	piwniców 160	mogło stojić. Ale latowom porom musiało w piwnicy być. W sklepie. Bo my tam ... piwniców ni momy. Tylko momy sklepy takie, wiy pón, z dzewa ... wykopane. Takie momy piwnice.			x	
71.	pónczochów 148	sie, sznurowane, do pó ikier, pónczuochy ... nie niedwabne (!) były. Nie pamiyntom niedwabnych (!) pónczochów. Ta jach tero. Tylko były za sztyry trojoki pónczochy czorne. Cztyry trojoki. Czy tam panna,			x	
72.	poszków 143	o! no powojniykiym uokryncili – tah ju za moji pamiñci uowinyli dziecko – uod samych poszków do samych nózków w powojnik. No pon rozumi, co to jes powojnik? Tako szmata z			x	
73.	pszczołów 147	No to zrobilim albo uokrongło winiedz albo była tako kószka, na przykład jak to do pszczołów tako kószczka. Był winiedz uokrongły, a potym takie pryncioki o! w tyn spuósób [pokazuje], tak			x	
74.	rybów 145	jo przód. Dzisiej tag nie spyndzom. Tam sie uszykuje, co jez, bo tam ni momy rybów, ni momy nic, a kapuste samom chto tam bydzie jo ty kapusty (!). Tam kuoždy			x	
75.	szytgów 147	sieklim ... uod rana sieklim do podwijeczorku, po podwijeczorku zaż musielim te snopy stowijaż do szytgów. Do kupy. Szytgi. No to musielim ... uoed podwijeczorku do wijeczora stowijać. Puotym zaż wuozili			x	

76.	ziołów 155	w uoktobe (!), co sie uoedprowijo uoktoba, tyn cały tydzijn, to znowy wijaneczki robiemy. Ze ziołów. To przychudzi ja chto chce. To przychodzi rozchuoednik ... rozchuoednig na przykło taki jest ja				x
77.	družbów 30	chodzyli prosieli ... prosieli. A jag dali wyselali ... nó tyż pocztóm tak. A tero družbów ni am. Teróz ni ma. QQQA w jakim porządku wracali z kościoła? KoP: W jakim	Walkowice	x		
78.	družbów 30	Kto spraszał gości na wesele? Družba? KoP: Družbye prosyli. Družby. Družbe (!) prosyli. [...] Dwóch družbów. A dawni jeszy (!) te družbe (!) prowadzyli te ... te modóm pare ... nie?		x		
79.	krosnów 17	nawijać. To co nejpiyrw ... nie? Nó jak ona najpiyrw co una sie dosiadła do krosnów to nejpiyrw ... wtykala ... w pónity. Ty nitki przyszly w pónice (!). I tedy				x
80.	krosnów 17	belki. Ale jedna jez wyżej ... jedna jez niżej (!). Jag óna sie siadła do krosnów to óna zaraz mogła (!) robiś (!). T ona zarz/s (!) mogua robiś (!). Tu				x
81.	krosnów 17	Ale jag już przyndza była (!) gotowo? Nó to jak óna sie siadła tu do krosnów tu ... w ty miejscu [pokazuje na rysunku] ... to som te dwije belki. Ale				x
82.	krosnów 16	nie? A te to wszystko matka nazywała rami-jóna. Ramijóna. Podpijerki ... nie? Ramijóna. Ramijóna do krosnów. To ez ... to ramije doe plótna utrzymanió ... a to jez to ramije do				x
83.	krosnów 17	kobieta siadła do krosien, to co najpierw musiała zrobić? KoP: Co najpiyrw? Jak siadła do krosnów? Ja jag nejpiyrw co to nawijać. To co nejpiyrw ... nie? Nó jak ona najpiyrw				x
84.	nitków 18	na póściyle ... nie? Na wyjyszk. Na póściele. Ty sie ... panie ... robijyo szesnaście nitków bijalech ... dwije nitki czerwonych abo jasnych ... ja któan grantaowe ... kólorowe i tedy			x	
85.	plewów 29	... downi jag ón byl [za] chłopokym (!) ... nie? Krowy zatkalyj sie uo tych plewów tak ... panie. [...] QQQA może powiecie, jak to dawniej były zbudowane takie cepy? KoP:			x	

86.	sadzów 21	QQQA co to były murkoty? Co to jest murkot? KoP: Nôu bo to uo tych sadzów takie te czorne. Czlek ... wyglôndol jag murkot ... nie? Nie? Oni mówili no na			x	
87.	krowih_gymbów 138	szónszcze (!) tyż; krowie_gymby ji ... to znowyj som tyż nasze jeszcze tutej. Ale teraz krowih_gymbów ni ma. Nie znalazym. A piyrwy, jag byłym takim małym kozokiym, to było jich. W	Wójcin		x	
88.	płochów 139	łowka, co siedzi, tu [jes] sóm ... pónity, tu ju sóm ... płochy ... do płochów, woł ... i wałeg znówy do do ... do ty do przyndzy. Do postału (!).	rodzaj nieustalony (brak formy M lp w Tekstach...)			
89.	roków 133	Kónia puodkuć ... to muoże ... każdy uod roku może gó uokuć. I uo dwóch roków może gó uokuć. Ino że uón mo małóm noge, to gó nie kujóm. A uo		x		
90.	śmigów 132	Bremze czy jak? Nie przez brymze ino stawidłoe. No ji wtedy przydzie z wołu do śmigów i ... ni ma wyncy. QQQA widzieliście urządzenia młyna wodnego? ToF: Tak, to jo widziołym.			x	
91.	sziprychów 135	QQQZ jakich części składa się koło? ToF: No to sie skoudo (!) pewni (!) dwanaście sziprychów i szej zwónów. QQQA jak się nazywa to miejsce, gdzie się wkłada szprychy? ToF: Tam			x	
92.	truskowków 139	Na jagody. Te czarne jagody to były te niebieskie i zaż były czerwóne. Na mode truskowków ino że małe. I nie takie mocno słodkie. No jag dojrzejóm sie, ty słodkie. Ale			x	
93.	zwónów 135	składa się koło? ToF: No to sie skoudo (!) pewni (!) dwanaście sziprychów i szej zwónów. QQQA jak się nazywa to miejsce, gdzie się wkłada szprychy? ToF: Tam to sie nazywo		x		
94.	japków 41	sie ... zielsko uprzontneło, zmarnowałoe, japka sie zbjyrały, jag byłyi, gruszki ... b/ po zeszygó roku japków nie było. To tam ... już mu uobmarżły (!) kwicie wszysko. QQQI co się jeszcze	Wyszyny			x

Przykładów D lp jest niewiele, zaledwie 17. Z tego zbioru brak reprezentacji dla rodzaju żeńskiego, rodzaju nijakiego dotyczy 1 przykład — pozostałe poświadczenia dotyczą rodzaju męskiego. Dla liczby mnogiej statystyka jest nieco lepsza, ale też nie rewelacyjna (trudność stanowi często ustalenie liczby pojedynczej w celu określenia rodzaju); toteż przy formach, których rodzaj nie jest pewny lub może być inny niż przewidywany (wynika to z doświadczenia w badaniach terenowych) w tabeli dodałam adnotację: rodzaj nieustalony (brak formy M lp w «Tekstach...»). Statystyka dla lm przedstawia się następująco: spośród 93 form rodzaj męski reprezentuje 9 przykładów, rodzaj żeński 61, rodzaj nijaki 18 oraz 3 przykłady wyrazów pojawiających się w «Tekstach...» w dwóch rodzajach i 3 przykłady o nieustalonym (z pewnością) rodzaju. Szczegółową statystykę dla D w poszczególnych miejscowościach przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Statystyka

miejscowość	ilość form D	ilość form D (niezgodnych z normą ogp)		ilość form D (zgodnych z normą ogp)
		D lp (tabela 1)	D lm (tabela 2)	
Juncewo	332	9	22	301
Królikowo	60	1	4	55
Lipiny	109	0	4	105
Łankowiczki	53	1	2	50
Łopienno	46	0	6	40
Parkowo	128	0	4	124
Popowo Kość	198	0	11	187
Strzelce	311	3	23	285
Walkowice	187	3	10	174
Wójcin	106	0	7	99
Wyszyny	124	0	1	123
ogółem form D	1654	17	94	1543

Przyglądając się wyabstrahowanemu przeze mnie materiałowi fleksyjnemu dotyczącemu jednego tylko przypadku, trudno oprzeć się wrażeniu, że nie da się w pełni opisać funkcjonowania interesującego nas tu wycinka systemu gwarowego. Jednakże nie można powiedzieć, że materiały zawarte w «Tekstach...» są zupełnie nieprzydatne. Można bowiem mówić o zauważalnych tendencjach, choć również w bardzo ograniczonym zakresie; zaryzykować można wnioski dotyczące D lp dla rodzaju męskiego — wśród form odbiegających od normy ogólnopolskiej dominuje końcówka *-a* (rzeczowniki nieżywotne) oraz D lm, gdzie dla wszystkich rodzajów jest taka sama końcówka *-ów*. Wniosek ten nie jest odkrywczy, gdyż już Z. Zagórski zauważył tendencję do upowszechniania

tej końcówki: «W dalszym ciągu pozostaje produktywna końcówka gen. pl. -ów nie tylko u rzeczowników męskich, lecz także w znacznym stopniu u rzeczowników żeńskich i nijakich» [Zagórski 1967: 23], a u S. Urbańczyka czytamy: «W dopełniaczu znacznie częściej spotyka się końcówkę -ów niż w języku literackim, zwłaszcza w Sieradzkim, Wielkopolsce, na Kujawach, Pomorzu, Mazurach» [Urbańczyk 1981: 45]. Możemy więc mówić o dominacji końcówki -ów lub nawet o jej upowszechnieniu (w świetle powyższych danych).

Wykscerpowany materiał potwierdza wariantywność końcówek -a, -u w lp (np. nieżywotne: *przodku-przodka* ‘przód wozu’, *futru-futra* (1. ‘pokarm dla zwierząt’, 2. ‘futryna’, 3. ‘element budowy skrzyni wozu, dno’) oraz -ów, -y w lm (np. *mieczy-mieczów* ‘element budowy wozu, kłonica?’). S. Urbańczyk pisał: «W dopełniaczu nieco inny jest rozkład końcówek -a, -u. Jak wiemy, i w języku literackim są wahania co do użycia tych końcówek w rzeczownikach nieżywotnych; trudno nam podać reguły ich użycia, często użycie końcówki jest sprawą przyzwyczajenia» [Urbańczyk 1981: 42]. Ciekawostką zatem będzie zaobserwowanie, na ile mamy do czynienia z przypadkowością tychże końcówek fleksyjnych, a na ile z ich systematycznością/systemowością — jednakże materiał w «Tekstach...» jest zbyt skromny, by udzielić na to pytanie konkretnej odpowiedzi.

Odnosnie do lm wyjątek w omawianym materiale stanowi przykład 7 (tabela 2) *kamini* (Juncowo) — forma ta może oznaczać zarówno odmianę zgodną z normą ogp, jak też wynikać z faktu zastosowania D w funkcji B (zob. kontekst) — tak, czy inaczej nie ma innych przykładów, które potwierdziłyby lub wykluczyły jedną z tych tez.

W tym miejscu warto zaznaczyć, że nie tylko materiały z «Tekstów gwarowych z północnej Wielkopolski» stanowią swoisty problem badawczy. Kwestię reprezentacji materiałowej do badań cech systemowych poruszył Jerzy Sierociuk w artykule «Cechy definicyjne gwar w języku mieszkańców wsi» [Sierociuk 2012: 159–166]. Badania prowadził na podstawie materiałów z innego tomu tekstów Z. Sobierajskiego i zauważył, że «Teksty gwarowe z zachodniej Wielkopolski» [Sobierajski 1985] wbrew przesłaniu autora, zawartemu we wstępie («teksty mogą w przyszłości [...] stanowić cenną bazę materiałową do dalszych badań w zakresie dwóch kierunków badawczych, tj. dialektologii i etnologii. Dialektolog znajdzie tu sporo materiału z zakresu wszystkich działów systemu językowego» [Sobierajski 1985: 5]), nie są wystarczające do badań systemowych. W świetle tak zbieżnych wniosków, nie można mieć wątpliwości co do konieczności wzbogacenia bazy materiałowej do badań systemu fleksyjnego o inne materiały archiwalne niżli seria «Tekstów gwarowych...». Myślę tu o konieczności przeanalizowania «Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski» [AJKLW] oraz innych materiałów drukowanych, a także rękopiśmiennych. Będzie to kolejny krok na drodze do poznania «natury» systemu fleksyjnego rzeczowników w gwarach wielkopolskich.

Podsumowując analizy poczynione powyżej. Reprezentacja cech typowo gwarowych w «Tekstach gwarowych z północnej Wielkopolski» Z. Sobierajskiego jest niewystarczająca, by rzetelnie i w pełni opisać system fleksyjny gwar północnej Wielkopolski w zakresie dopełniacza. Nie ulega wątpliwości, że niezbędne jest uwzględnienie znacznie obszerniejszego materiału archiwalnego, by wyciągać wnioski bardziej jednoznaczne. Z pewnością dla opisu gwarowego systemu fleksyjnego konieczne będzie skonfrontowanie uzyskanych wyników badania materiałów dawnych (archiwalnych) ze współcześnie pozyskanymi.

LITERATURA

- AJKLW — Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski. – T. I–VI. – Wrocław [i in.], 1979–1991; T. VII. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1992; T. VIII–XI. – Poznań, 1994–2005.
- Bajerowa 1977 — Bajerowa I. Zmiany fleksyjne języka polskiego we współczesnym trzydziestoleciu na tle zmian fleksyjnych języka dawniejszego (XVIII w., XIX w.) // *Biuletyn PTJ* XXXV. – Kraków, 1977 – S. 13–25.
- Górniewicz 1967 — Górniewicz H. Dialekt malborski. – Gdańsk, 1967.
- Grad-Mucowa 1970 — Grad-Mucowa M. Fleksja rzeczowników w gwarach Mazowsza. – Warszawa, 1970.
- Kleczkowski 1920 — Kleczkowski A. Dialekt Wilamowic w Zachodniej Galicji: fonetyka i fleksja. – Kraków, 1920.
- Pastusiak 2004 — Pastusiak K. Fleksja gwar ukraińskich okolic Włodawy. – Lublin 2004.
- Pluta 1964 — Pluta F. Dialekt głogówecki. Cz. 2. Słowotwórstwo, fleksja, teksty gwarowe. – Opole, 1964.
- Rudnicki 2000 — Rudnicki S. Gwara polska wsi Korczunek koło Żytomierza. Fonetyka, fleksja. – Warszawa, 2000.
- Siatkowski 1962 — Siatkowski J. Dialekt czeski okolic Kudowy, cz. 2: Fleksja, słownictwo, teksty. – Wrocław, 1962.
- Satkiewicz 1971 — Satkiewicz H. Odmiana wyrazów // Butler D., Kurkowska H., Satkiewicz H. *Kultura języka polskiego: Zagadnienia poprawności gramatycznej*. – Warszawa, 1971.
- Sierociuk 2012 — Sierociuk J. Cechy definicyjne gwar w języku mieszkańców wsi // *Z polskich studiów slawistycznych*. – Seria XII: Językoznawstwo – Warszawa, 2012 – S. 159–166.
- Skubalanka, Książek-Bryłowa 1992 — Skubalanka T., Książek-Bryłowa W. Wariantywność polskiej fleksji. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1992.
- Sobierajski 1985 — Sobierajski Z. *Teksty gwarowe z zachodniej Wielkopolski*. – Wrocław [i in.], 1985.
- Sobierajski 1990 — Sobierajskiego Z. *Teksty gwarowe z północnej Wielkopolski*. – Poznań, 1990.
- Tokarski 1973 — Tokarski J. *Fleksja polska*. – Warszawa, 1973.
- Urbańczyk 1981 — Urbańczyk S. *Zarys dialektologii polskiej*. – Warszawa 1981.
- Zagórski 1967 — Zagórski Z. *Gwary północnej Wielkopolski*. – Poznań, 1967.

**ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ДИНАМІКОЮ
АД'ЕКТИВНОЇ СЛОВОЗМІНИ В УКРАЇНСЬКОМУ
СХІДНОПОЛІСЬКОМУ ДІАЛЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ
ГОВІРКИ С. ЧЕРВОНІ ПАРТИЗАНИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛ.)**

*Some observations on the dynamics
of adjectives in the Ukrainian Eastern Polissia dialect
(the case study of the microdialect
of Chervoni Partyzany in Chernihiv Region)*

Системі словозміни прикметника досліджуваної говірки властиві риси, відмінні від літературних норм. Мета нашої розвідки — окреслити й проаналізувати динаміку у словозміні та словотворі прикметників говірки с. Червоні Партизани Носівського р-ну Чернігівської обл. від часу фактичного збору матеріалів до АУМу і дотепер, схарактеризувати цю східнополіську говірку крізь призму граматичних категорій прикметника.

Якісні та відносні прикметники ч.р. в Н.в. одн. мають таке саме закінчення, як і в літературній мові, — *-ий* (тверда група): *здо|ровий д'ід, йодо|хорний порошок, в'ітер ве|ликий*; *-ий* (м'яка група): *страх Гос|под'н'ий, жит'н'ий хл'їб, до|маши́н'ий до|ктор*. У прикметниках твердої групи спорадично зафіксовано закінчення *-ий*: *су|х'ий кир|пич, до|уж'ий кал'ї|дор, ве|лик'ий до|ктор, бат'ко ви|сок'ий* — та *-ої*: *пол'о|вої хвои́шч, мий доро|гої*, що не є випадковим, адже воно поширене і в інших говірках української мови [Бевзенко 1960: 193; Нередкова 2010: 58]. Дослідники припускають, що новоз'явлені форми із м'якими основами є наслідком аналогічного вирівнювання, втіленню якого сприяла фонетична база цих говірок [Прилипка 1983: 65–66]

Зауважмо, що усічених і коротких форм якісних та відносних прикметників ч.р. у Н.в. не зафіксовано взагалі.

Прикметники з основою на шиплячий, що колись належали до м'якої групи, через диспалаталізацію шиплячих «повністю злилися з прикметниками твердої групи» [Бевзенко 1960: 192]: *во'н учи'й поро'шок, рижи'й сахар*.

Прикметники с.р. в Н.в. мають стягнену форму із флексією -е: *сонце красне, пос'л'ід'н'е їрем'а, поле кол'госпне, дереу'їане гал'мо, облас'не упрау'л'ін'а*. Зрідка засвідчено нестягнені форми на -еје: *неха'рошейе д'іло*.

Зазначмо, що в непрямих відмінках флексії прикметників с.р. мають омоніміїні форми з флексіями прикметників чоловічого роду.

У формах прикметників ж.р. в Н.в. одн. здебільшого відзначено стягнену флексію -а: *тул'ка неш'часна, мати б'една, йа сил'на, л'у'дина рада*, хоча іноді мовці вживали й нестягнені форми: *жиз'н'страш'найа, ка'толиц'кайа церква, насто'їащайа дури'на*.

У формах ч. і с.р. Р.в. одн. засвідчено флексію -ого, що «є органічними рефlekсами старовинних східнослов'янських форм на -ого» [Ibid.: 196]: *ва'с'іл'їа великого, божого храму, зеленого б'ежу, кор'мового бур'ака, во'їен:ого стажу, б'ілого с'в'ету*.

Прикметники ж.р. в Р.в. одн. у мовленні вжито із закінченням -ої, фонетично розвиненим із давньої східнослов'янської флексії -оѣ: *додат'кової зарп'лати, мебел'ної ф'ірми, пол'к'і мет'коїї, од нер'вовоїї сис'теми*. Н. Прилипка припускає, що ця флексія є нормою для сучасної літературної мови, властива більшості діалектам і виникла за аналогією до займенникових форм на зразок *тоѣ* [Прилипка 1969: 153]. Окрім цього, спорадично виявлено форми на -ої: *до ау'тобусної оста'ноу'к'ї, с'п'равої сторо'ни*. «Редукції кінцевого голосного в закінченні -ої могли сприяти індукція скорочених форм Д.в. і М.в., а також вплив російської та білоруської мов для яких характерна флексія -ої» [Прилипка 1983: 73].

У Д. та М.в. прикметники ч. і с.р. носії говірки вживають із флексією -ому: *божому у'годнику, полусукному пинджа'ку, ї жи'кет'ї зеленому, у трет'ому го'ду, у с'іл'с'кому госпо'дарств'ї, на гур'ковому за'вод'ї, у б'іл'с'кому л'їс'ї, у новому д'рез'д'ін'ї, на с'тарому дворишч'ї*.

Для прикметників ж.р. в Д. та М.в. одн. характерні закінчення -її (-иї) та -ої: *пе'ч'ї госу'дарствен'її, при ма'неїрен:иї з'руп'ї, на руково'д'ащїї ро'бот'ї, по же'л'езної дорог'е*. Іноді паралельні закінчення зафіксовано в одному ідіолекті: у *Запад'н'її Укра'їїн'ї, у Западнїї Укра'їїн'ї, ї Западної Укра'їїн'ї*.

У З.в. одн. прикметники ч.р. мають закінчення Р.в. або Н.в.: у *новїї д'рез'д'ін, у провод'н'їц'кїї ре'зеру, кор'мового бур'ака, нашої брата*, а прикметники с.р. — Н.в.: *миле хлоп'ятко, л'убл'у со'лодке, неха'рошейе д'іло*.

Форму прикметників ж.р. З.в. одн. виражено стягненою флексією -у: *зарп'лату велику, другу пос'тавила, ї йаму му'лну*, нестягнену форму засвідчено спорадично: *огн'е'вуїу точку* (на нашу думку, ця форма є не діалектною, а радше суржиковою).

В О.в. у прикметниках ч. і с.р. виявлено закінчення *-им*: *пие^{ни}чним х^л'ібом, с по^койним^д'ад'ком, с'іл'с' ^ким.ха^з'аїством*; пор. також субстантивовані прикметники: *к'расним на^писано, ланко^вим ро^биў, ос'таўс'а жи^вим*.

Прикметники ж.р. мають закінчення *-оју*: *во^дойу св'а'ченойу, із по^к'ійнойу^бабойу, хо^лоднойу во^дойу*; спорадично засвідчене характерне для східнополіських говірок закінчення *-ої*: *пид за^в'етной з^рушої*.

Присвійні прикметники у формі однини мають коротку форму і утворюються за допомогою суфіксів *-іў* (*-иў, -оў, -еў*) та *-ин* (*-ін*): *бат'кіў брат, ^липиў цв'іт, ^материн^д'івер, ^жинч'ін брат, свек^рушина свек^руха, братова ^жинка, ^бабина ^хата*; ці прикметники переважно вжито на позначення сімейних зв'язків. У мовленні носіїв говірки значну групу формують прикметники-прізвиська, утворені від особових імен чи професій: *Кол'а Банко^ввиї, При^дачин ^Кол'а, ^Ман'а Горо^вушчина, ^Гал'а Доро^шенкова, ^Н'іна Сул'і^йєва, ^Над'а Брига^дирова тощо*. Також присвійні прикметники входять до складу назв мікротопонімів: *^Липиў Рог, Во^лод'кова Д'і^виц'а*.

У непрямих відмінках присвійні прикметники відмінюються за зразком якісних та відносних.

Специфічною рисою у говірці с. Червоні Партизани є часта заміна закінчення *-і* у Н. і З.в. мн. прикметників твердої групи фонетичним варіантом *-и*: *сн'і^г'і страш^ни, бур'а^ки здо^рови, ба^би ста^ри, бат'кови не^донос^к'і, тормоз^ни бухве^ра, на Чер^вони Парт'і^зани, старо^вин:и ^танц'і, здо^ровен:и с^кирди*, який властивий також іншим поліським говіркам і говіркам, перехідним від північних до південно-східних і частині південно-західних [Прилипка 1983: 62–63].

В інших непрямих відмінках множини засвідчено форми, аналогійні літературним (див.: таблицю 1).

Таблиця 1. Парадигма відмінювання прикметників говірки

	однина			множина
	ч.р.	с.р.	ж.р.	
Н.в.	<i>-иї, -ії, -ої</i> (тверда рупа) <i>-ії</i> (м'яка група)	<i>-е, -еје</i>	<i>-а, -аја</i>	<i>-і, -и</i>
Р.в.	<i>-ого</i>		<i>-оїї, -ої</i>	<i>-их</i>
Д.в.	<i>-ому</i>		<i>-ії, -иї, -ої</i>	<i>-им</i>
З.в.	= Н.в. або Р.в.		<i>-у</i>	= Н.в. або Р.в.
О.в.	<i>-им</i>		<i>-оју, -ої</i>	<i>-ими</i>
М.в.	<i>-ому</i>		<i>-ії, -иї, -ої</i>	<i>-их</i>

Щодо творення форм вищого і найвищого ступенів порівняння якісних прикметників зафіксовано такі особливості.

Для творення форм вищого ступеня порівняння прикметників мовці, як правило, використовують суфікси *-ш-* (*лєкшa жиж'н'*, *мo'рози мєн'ишi*, *бiлишiй коц'и'фєнт*) та *-иш-* (*йa про'ворн'ишa*, *круп'н'ишi д'ї'чaтa*, *сєлo б'їд'н'ишє*, *чoр'н'ишi л'уди*, *шoс' доб'р'ишє*), спорадично виявлено суплетивні форми: *п'лат':ачкo хужє*, *лучшa обув*.

Дуже рідко носії говору вживають форми найвищого ступеня порівняння. Це здебільшого аналітичні форми, утворені за моделлю «самий + форма прикметника (основна або компаративна), що суперечить нормам сучасної української мови (див. : таблицю 2).

Таблиця 2. Творення ступенів порівняння прикметників говірки

Ступінь	Синтетична форма	Аналітична форма
Вищий	основа + <i>-ш-</i> , <i>-иш-</i>	—
Найвищий	—	<i>самий</i> + позитив, компаратив

На підставі «Програми для збирання матеріалів до діалектологічного атласу української мови» виявлено зміни, які відбулися від часу укладання першого тому АУМу і до сьогодні. Зафіксовано такі основні дві відмінності у словозміні прикметників говірки с. Червоні Партизани порівняно з попереднім збором даних (див. таблицю 3):

- 1) у формах прикметників ж.р. з основою на твердий приголосний у Р.в. одн. карта АУМу подає закінчення *-oji* [АУМ: к. 239], однак у сучасних говірках засвідчене паралельне вживання *-oji* та *-oi*;
- 2) у формах Н.в. мн. карта атласу наводить закінчення *-uii* [АУМ: к. 243], проте таких форм не зафіксовано, натомість поширені паралельні форми із флексіями *-и* та *-i*.

Таблиця 3. Динаміка ад'єктивної словозміни та словотвору говірки

Кarti АУМу	1954 рік	2012 рік
№237	<i>-uii</i>	<i>-uii</i>
№238	<i>-e</i>	<i>-e</i>
№239	<i>-oji</i>	<i>-oji</i> , <i>-oi</i>
№240	<i>-ii</i>	<i>-ii</i>
№241	<i>-ii</i>	<i>-ii</i>
№242	<i>-ii</i>	<i>-ii</i>
№243	<i>-uii</i>	<i>-и</i> , <i>-i</i>
№244	<i>-и</i>	<i>-и</i>
№245	<i>-и</i>	<i>-и</i>
№246	<i>-ч-</i>	<i>-ч-</i>
№247	<i>-иш-</i>	<i>-иш-</i>

Отже, аналіз досліджуваного матеріалу дає змогу ствердити, що обстежена говірка має чимало спільних рис із літературною мовою. Але, звичайно, є й відмінності у словозміні та словотворі прикметників, зокрема: закінчення *-ій* у Н.в. прикметників ч.р. твердої групи, відсутність усічених і коротких форм якісних та відносних прикметників ч. і с.р. в Н.в., наявність присвійних прикметників на позначення прізвиськ, заміна закінчення *-і* в Н. і З.в. мн. прикметників твердої групи на фонетичний варіант *-и*, відсутність аналітичної форми компаративу і синтетичної форми суперлативу. Зібраний матеріал також виявляє, що за майже 60 років у говірці відбулися зміни, які засвідчують тенденцію до поступового витіснення нестягнених форм стягненими.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- АУМ — Атлас української мови: У 3 т. — Т. 1: Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. — Київ, 1984.
- Бевзенко 1960 — Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. — Ужгород, 1960. — 415 с.
- Нередкова 2010 — Нередкова С.С. Особливості відмінювання прикметників в українському усному мовленні жителів м. Луганська // Лінгвістика. Збірник наукових праць. — Луганськ, 2010. — №3. — Ч.1. — С. 57–64.
- Прилипка 1969 — Прилипка Н.П. До характеристики діалектних прикметникових флексій (родовий відмінок однини) // Українська діалектна морфологія. — Київ, 1969. — С. 152–158.
- Прилипка 1965 — Прилипка Н.П. Нечленні якісні прикметники в діалектах української мови // Територіальні діалекти і власні назви. — Київ, 1965. — С. 44–51.
- Прилипка 1983 — Прилипка Н.П. Форми словозміни і ступені порівняння прикметників // Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів. — Київ, 1983. — С. 61–101.

ОСОБЛИВОСТІ НАГОЛОШЕННЯ ЗВОРОТНОГО ЗАЙМЕННИКА В УКРАЇНСЬКОМУ ДІАЛЕКТНОМУ ПРОСТОРИ

*Specific features of accentuating
the reflexive pronoun in the Ukrainian dialectal space*

У дослідженні української акцентної системи не можна обійти увагою наголошення займенників у діалектному просторі, оскільки цьому граматичному класові, як свідчать попередні дослідження, властиві і збережені архаїчні форми, відомі староукраїнській мові, і різні інновації, які диференціюють український континуум [Бевзенко 1960: 119]; водночас «займенники — це своєрідна частина мови, яка характеризується тим, що в переважній більшості складається з одного або двох складів, чим виразно відрізняється від іменників, прикметників, дієслів, числівників» [Лимаренко 1963: 16–22]. Діалектологи здебільшого звертали увагу на фонетичне оформлення займенників різних розрядів, на суплетивізм, на наявність паралельних форм. Наголошення займенників в українських говірках вивчали вибірково, зокрема дослідників цікавили присвійні займенники, оскільки саме вони є ареалогічно протиставними за місцем наголосу. На картах «Атласу української мови» відображено наголошення присвійних займенників у формі родового відмінка однини, пор.: із парокситонним наголосом *ʎмого*, *тʎвого*, *сʎвого* — здебільшого в говірках південно-західного наріччя; та з окситонним наголосом *моʎго*, *твоʎго*, *своʎго*, який кодифіковано в сучасній українській літературній мові, — у говірках південно-східного та північного наріч [АУМ I: к. 156; II: кк. 132, 134; III: к. 38]. Особливості наголошення інших відмінкових форм займенників та його розрядів досі ще не вивчено й не відображено в ареалогічному аспекті.

Предметом нашого зацікавлення є наголошення зворотного займенника в українських говірках. У статті здійснено спробу з'ясувати поведінку

наголосу в словозмінній парадигмі зворотного займенника, визначити, чи впливає прийменник на місце наголосу в прийменниково-займенниковій конструкції, а також чи український діалектний простір диференційовано за ознакою наголошення зворотного займенника.

Джерелом вивчення просодичних особливостей зворотного займенника слугували збірники діалектних текстів, матеріали фонотеки автора статті та співробітників відділу діалектології Інституту української мови НАН України¹, які відображають зв'язне мовлення. Саме живе мовлення є тим плацдармом, у якому можна виявити діалектну своєрідність форм, специфіку їх наголошення та зрозуміти тенденції й закономірності акцентної системи.

1. Поведінка наголосу у словозмінній парадигмі

А. Безприйменникові форми зворотного займенника

Словозмінна парадигма зворотного займенника вирізняється передусім відсутністю форми називного відмінка, тому початковою формою є родовий відмінок; також цьому розрядові властиві тільки форми однини.

Дослідники історичної акцентології зазначають, що в пізньопраслов'янський період зворотний займенник мав рухому акцентну парадигму [Скляренко 1998: 143; Зализняк 1985: 139]. В українських говірках цьому розрядові в безприйменниковій формі здебільшого властивий нерухомий акцентний тип — наголос стоїть на тому самому сегменті слова; пор.: *се'бе*² [Тексти: 71, 304], *си'бе* [ГПК: 137], *се''бе* [ГСС: 165; Ніколаєнко: 325], *сə'бе* [Кобилянський: 54; ЗА]; *со'б'і* [Тексти: 56, 109, 111, 137, 186, 231, 256, 275, 284, 302, 328, 333, 336, 343, 406, 436–437, 535, 552, 557; Ткачук; Мигoliniнець: 40; Ястремська: 465, 477; Хібеба 2004: 502], *со'бі* [Кобилянський: 54; Жегуц: 11; Лесюк 2004: 282; Тексти, 66], *сə'б'і* [Тексти: 293], *со'бе*, *со'б'е* [Ibid.: 76, 84], *со'б'е''* [Ibid.: 79], *со'б'е''* [Ibid.: 91], *со'б'е'*, *со'би'* [Ibid.: 85–86, 88, 115, 120], *со'бу'* [Ibid.: 90], *со'бі'* [Бідношья 2006: 8], *со''б'і'* [Бідношья 2005: 330], *со''б'і* [Тексти: 35, 313, 330; Сабадош: 431, 433, 435; Мигoliniнець: 15, 31, 33], *су'б'і* [Тексти: 237, 341, 355, 357, 365, 371; Сабадош: 433, 437; Мигoliniнець: 19; БГ: 17, 65, 93, 276], *су'бі* [Кобилянський: 54], *сəб'і* [Панькевич: 276, 411–413, 460]; *со'боу* [Кобилянський: 54], *со'боу'* [ЗА]; див. також: [Машеве I: 22, 36, 158; ГЧЗ: 24, 36, 62; ГЗП: 32, 45, 72, 104, 147; ГПК: 30, 135, 138, 283, 291; ГЧ: 78; Робчук: 130]. Очевидним є той факт, що в говірках південно-західного наріччя паралельно з повними функціують енклітичні форми в давальному відмінкові —

¹ Щиро дякую колегам М. Поістоговій і М. Ткачук, які люб'язно надали матеріали своєї фонотеки, що дало змогу здійснити зіставний аналіз наголошення займенників на сучасному зрізі.

² У прикладах збережено фонетичну транскрипцію джерела.

си, с'ї, у знахідному — ся, си: с'ї [Миготинець: 39], сі [Пшеп'юрська, 142, 265], си [Кобилянський: 54; Приступа: 117; Бандрівський: 67, 102; Лесюк 2004: 282; Лесюк 2008: 67].

Водночас зауважмо, що в давальному відмінкові зафіксовано дві акцентні форми — із парокситонним та окситонним наголошенням — у буковинських говірках (наприклад, *сббі* — *субі*, у яких переважає форма з парокситонним наголошенням [Лимаренко 1963: 18]), та в говірці с. Корогод Чорнобильського р-ну Київської обл. (пор.: *навар'ім' со'б'е пан'їмайте там / і вс'о // і поп'їе того 'со'б'е 'чайу* [Ткачук]). У лемківських говірках у поетичному мовленні функціює парокситонне наголошення у формах давального, орудного відмінків, пор.: *пискат 'со'б'ї на ли'с'точку* [Глібчук: 186], *їак 'со'б'ї зга'дайу* [Ibid.: 195], *ста'у 'со'б'ї п'їд'м' в'їк'но / ста'у їа 'со'б'ї до ку'та* [Ibid.: 169], *д'ї'уча / д'ї'уча / руша'ї 'со'бо'у* [Ibid.: 185], а в розмовному мовленні — окситонне, пор.: *'каждий зро'б'ї' со'б'ї ка'напк'у* [Ibid.: 175].

Б. Прийменникові форми зворотного займенника

В українській мові у прийменниково-займенниковій конструкції нормою є пересунення наголосу з кінця на перший склад у формі родового та знахідного відмінків при додаванні прийменників, пор.: *се'б'е* — у *себе*, в *себе*, до *себи* тощо; ця тенденція діє і в говірках, пор.: *се'б'е* — у *себи* [Тексти: 210], в *себе*, до *себи* [Ibid.: 266, 372], *ї'себе* [Старобільщина: 99], до *с'аби* [Тексти: 306], од *себе*, *себи* [ГЗП: 70, 163], до *себе* [Гладкий: 132; ГБ, 40, 42; БГ: 28; ГЗП: 70; ГПК: 162; ГСС: 53], за *себе* [ГЗП: 35, 37], на *себе* [ГБ: 40], д'л'а *себе* [ГПК: 55; Старобільщина: 63], дл'а *себе* [ГСС: 131], пуд *себе* [Гладкий: 132], дл'а *себе'* [Тексти: 217], дл'а *себе* [Ibid.: 457], в'їм'себе [Хібеба 2005: 300], с:абе [Тексти: 328], ис *себе* [Жегуц: 11], *kol|o s'ê n|os'ê* [Панькевич: 414; Жегуц: 11], *коло се'бе* [Миготинець: 42], в'їд *сво'го* [Ibid.: 17], до *се* [Бандрівський: 67]. Таку закономірність наголошення зворотного займенника збережено й у фразеологізмах, пор.: *пхати біду по'перед себе* [ЛЛ: 92].

Проте тенденція перенесення місця наголосу при додаванні прийменника до зворотного займенника у формах родового, знахідного відмінків діє не на всьому українськомовному просторі. Вирізняється акцентний варіант з окситонним наголошенням, пор.: у *се'б'е*, в *се'б'е*, з *се'б'е*, до *се'б'е*, к *се'б'е*, од *се'б'е*, *ни'рід се'б'е*, *кру'гом се'б'е* (*се'бе*, *си'бе*, *са'б'е*), який поширений у говірках Дубровицького, Зарічненського, Сарненського р-нів Рівненської обл.: до *се'бе* (Смородськ) [Тексти: 57], до *се'бе* (Бродниця, Бутейки, Рудня) [Ibid.: 62, 66], *ни'рід си'бе* (Бродниця) [Ibid.: 61], *с:е'бе* (Кузьмівка) [Ibid.: 71]; Овруцького р-ну Житомирської обл.: *кру'гом се'бе* (Піщаниця) [Ibid.: 82], до *се'бе* [Ibid.: 86], од *се'бе* (Прибитки) [Ibid.: 84]; Ріпкинського, Чернігівського р-нів Чернігівської обл.: к *са'б'е* (Мутичів) [Ibid.: 156], да *са'б'е* (Брусилів) [Ibid.: 156].

166]; Бородянського, Чорнобильського р-нів Київської обл.: *дл'а се'бе* (Блиставиця) [Гладкий: 132, 134], *до се'бе* (Блиставиця) [Ibid.: 134], *в се'бе* (Блиставиця) [Ibid.: 132], *с:е'бе* (Машеве) [Машеве I: 30], *тонен'к'ііе паросточк'і одр'езували і / пле'л-іі л'е се'б'е ўже пан'імайте* [Ткачук]; Ляховицького р-ну Брестської обл.: *к с'е'бе* (Хотиничі) [Тексти: 536]; Підляського воєводства: *с се'бе* [Аркушин: 189].

Зауважмо, що в родовому відмінкові зафіксовано й акцентні варіанти, які паралельно функціують в окремій говірці, пор.: *до се'бе* – *до се'бе*, *дл'а се'бе*, *в се'бе* (Блиставиця) [Гладкий: 132, 134], *коло се'бе* – *до се'бе*, *поў се'бе* (Прибитки) [Тексти: 86], що не характерне для говірок південно-західного наріччя.

Важливо з'ясувати, який із цих акцентних варіантів зворотного займенника у формах родового та знахідного відмінків є давнім, а який новотвором.

Пам'ятки української мови кінця XVI–XVIII ст. засвідчують характерне для української мови відтягування наголосу на перший склад у зворотному займенникові при вживанні із прийменниками у формах родового і знахідного відмінків, пор.: з *се'бе* [цит. за: Огієнко 1918: 108]. Як свідчить дослідження З. Веселовської, значно частіше в пам'ятках того періоду зафіксовано форми з наголошеним закінченням [Веселовська 1963: 67]. Варіантне наголошення відображено і в «Енеїді» І. Котляревського, де переважають форми з парокситонним наголосом (*до се'бе*) [Жезлякова 2001].

На думку Л. Булаховського, відтягнення наголосу на перший склад у родовому і знахідному відмінках не нове явище, а врегулювання давнього вагання наголосу [Булаховський 1977: 309–310]. Ю. Шевельов із цього приводу зазначає, що відтягнення наголосу на попередній склад у двоскладових займенниках з прийменником «з історичного погляду являє собою зовсім не відтягнення, а збереження первісного місця наголосу на передостанньому складі. Натомість інновацією був власне наголос на закінченні в безприйменникових формах займенників, що розповсюдився від форм типу (лок. одн.) *мънѣ*, звідки й укр. *менé*, *тебé* за зразком *мені*, *тобі*» [Шевельов 2002: 166–167].

У формі орудного відмінка додавання прийменника не змінює місця наголосу, пор.: *с:о'бойу* [Тексти: 66, 352], *з со'бойу* [Ibid.: 78; ГЧ: 76], *с со'бойу* [Тексти: 78, 131; БПГ, 170], *с:о'бойу* [ГСС: 123], *іс:о'бойу* [Ніколаєнко: 324], *с'о'бойу* [Тексти: 131], *с:о'боў* [Ibid.: 314], *м'іж со'бойу* [Ibid.: 94], *з са'бойу* [Ibid.: 119], *іс с'о'бойу* [Ткачук], *с со'бою* [Бідношия: 11], *за со'бойу* [Тексти: 130; ГБ, 41], *пе'р'ит со'бойу* [Тексти: 214–215], *ми'жи со'бойу* [Ibid.: 390], *ме'ж'ду со'боі* [ГСС: 9], *с со'боі* [Ткачук], *с со'боў* [БГ: 52; Кобилянський: 54; Машеве 2, 226], *іа ііх іс со'бôў'вôз'му* [Тексти: 277], *у'з'аў іа с:о'боў'пса* [Дунчі ім'на *было му* [Ibid.: 293], *ієгô бер'ут ис-со'бôв* [Жегуц: 10], *м'іж*

собо́у [Мигoliniнець: 26], з^с собо́у [Лесюк 2008: 224], *зи со^лбоу* [Глібчук: 167]. Тенденція не змінювати місця наголосу у формі орудного відмінка при додаванні прийменника характерна й говорам зі сталим наголосом — на другому складі від кінця, пор.: *aš pît s|obo^lst|olec k|usa^l* [Панькевич: 516].

У формі місцевого відмінка наголос також залишається на флексії, пор.: *на со^лбі* [Тексти: 125; Поістогова; Старобільщина: 99; ГСС: 204], *при суб^лбі* [Пристапа: 49].

Водночас зауважмо, що за місцем наголосу у формі місцевого відмінка вирізняються гуцульські говірки, у яких зафіксовано зміну місця наголосу при додаванні прийменника (пор.: *со^лбі* (*су^лбі*, *си*) – *со^лбі* [Кобилянський: 54]), та буковинські говірки, у яких відомі дві форми — із парокситонним та окситонним наголошенням (наприклад: *со^лбі* – *на со^лбі*, *субі* – *на субі*, переважає форма з парокситонним наголошенням [Лимаренко 1963: 18]).

2. Наголошення зворотного займенника у функції частки

Аналіз особливостей наголошення в монологічному мовленні дав змогу виявити і функціонування форми зворотного займенника у функції підсилювально-видільної частки, здебільшого це форма давального і спорадично — орудного відмінка. Наголосімо, що місце наголосу в таких конструкціях не змінилося, пор.: *во^лни со^лбі* *вдвох ба^ллака^лют* [Гладкий: 133], *ма^лйе в^лін со^лбі* *хату* [Тексти: 56], *че^лтверо ма^лйут во^лни со^лбі* *д^літеї* [Ibid.], *бу^л со^лбі* *д^лід у^лбаба* [Ibid.: 63], *да ї со^лбе^л пра^лцу^лє так* [Ibid.: 79], *ба^лгач со^лбі^л ос^лта^лєса да па^лну^лє* [Ibid.: 85], *на^лвари^лт на^лїєса со^лбі^л у^лхаті* / *да ї се^лд^лім* [Ibid.: 86], *со^лбі* *у^лтек^лли у^лл^лес* [Ibid.: 97], *а ми со^лбі* *од^лу^лхайим* [Ibid.: 246], *таї так ду^лмайим су^лбі* [Ibid.: 250], *бу^л со^лбі* *та^лкуї^лб^лідній та* *хорїї на си^лл^лі чо^лло^лв^лік* [Ibid.: 265], *таї об^лий^лш^ло^л в^ло^лўка таї пи^лш^ло^л со^лбі* [Ibid.: 282], *цїтан ду^лмає со^лбі* [Ibid.: 294], *сіли со^лбі* *си^лд^лат* [Ibid.: 294], *і пот^лом со^лбі* *ко^лжди^л до^лдому їд^ла і р^лано пре^лход^лат* *їже їдут до сл^лубу до в^лінчин^лі* [Ibid.: 307], *до ди^лїєтойї со^лбі* *маїи с^лпати / до ос^лмойї р^лано / у^лвечір си^л п^лішо^л х^лат^леми / в^літ^л:ак си^л пр^лішо^л дел^ліши / по^лра^лу^л карти / так п^лішо^л дал^ліши / спет / со^лбі* *так / ко^лждиї / ко^лждиї* [Ibid.: 322], *вон со^лбі* *ду^лмаїут* [БГ: 93], *і так со^лбі* *і про^лжи^лвали / діток со^лбі* *пови^лго^лдовувал* *и* [ГЗП: 72], *да так со^лбі* *ї хаз^л ай^лну^лвали* [ГПК: 29], *пи^лшли со^лбі* *до^лдому* [ГЧ: 96], *їа їже да^лїно спо^лдобала су^лбі* *Гвана Сенчиного* [БГ: 298], *а ми са^лм^лі по со^лбі* [ГСС: 10], *приїхала і ду^лмайу си* [Тексти: 222], *їа^лку^лс од^лну си* *при^лв^ліз з^лв^літ:ам // шос^л си т^лрошка ха^лп^лнула їа^лко^лгус^л май^лна* [Ibid.: 226], а також: [Ibid.: 318, 323, 328, 333, 335, 340–341, 344–346, 350–351, 353–355, 358, 361, 376, 378, 391, 416, 447, 453, 519, 558; ГЗП: 92, 317; ГПК: 29, 31, 112, 128, 139; Робчук: 105, 108, 122, 130–131; СГГ, 119, 131; Аркушин: 33; ГЧЗ, 63; ГСС: 195; БПГ, 160; Панькевич: 421, 422–423; Мигoliniнець: 15; Сабадош: 437, 438; Пристапа, 124; Бандрівський, 98, 101; Ястремська, 468, 471, 476; Хібеба 2004, 484–485]. Зазначмо, що вживання форм давального

відмінка зворотного займенника у функції підсилювальної частки домінує в говірках південно-західного наріччя.

Унаслідок проведеного дослідження з'ясовано, що в українських говірках нормою є пересунення наголосу на флексію у родовому та знахідному відмінках у безприйменниковій формі зворотного займенника (*себе*). Однією з диференційних рис в українському діалектному обширі є наголошення родового та знахідного відмінків зворотного займенника із прийменником (*до себе* – *до себе*). У більшості українських говірок у конструкції з прийменником зберігається первісне місце наголосу на пенультимі (*до себе*). У говірках Дубровицького, Зарічненського, Сарненського р-нів Рівненської обл.; Овруцького р-ну Житомирської обл.; Ріпкинського, Чернігівського р-нів Чернігівської обл.; Бородянського, Чорнобильського р-нів Київської обл.; Ляховицького р-ну Брестської обл.; Підляського воєводства наголос із пенультиму змістився на окситон у безприйменниковій та прийменниковій формах (*себе* – *до себе*). Опозиція безприйменникової і прийменникової займенникових форм щодо місця наголосу (*себе* – *до себе*) вирізняє українську мову з-поміж інших східнослов'янських мов і зближує її із сербською та хорватською.

Акцентні варіанти у формах родового відмінка з прийменником у межах однієї говірки (зокрема с. Блоставиця Гостомельського р-ну Київської обл., с. Прибитки Овруцького р-ну Житомирської обл.), давального і місцевого відмінків у буковинських та гуцульських говірках свідчать про незавершеність процесу щодо наголошення аналізованих форм. Не менш важливо, що попри те, що прийменникова форма з окситонним наголошенням є поза літературною нормою, однак і сьогодні вона функціонує в мовленні діалектоносіїв різного віку.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

- Аркушин — Аркушин Г. Голоси з Підляшшя (Тексти). — Луцьк, 2007.
АУМ — Атлас української мови: У 3 т. — Т. 1–3. — Київ, 1984–2001.
Бандрівський — Бандрівський Д.Г. Говірки Підбузького району Львівської області. — Київ, 1960.
Бевзенко 1960 — Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. — Ужгород, 1960.
Бідношия 2005 — Бідношия Ю. Діалектні тексти зі села Криворівня Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. // Діалектологічні студії. 5. Фонетика, морфологія, словотвір. — Львів, 2005. — С. 327–331.
Бідношия 2006 — Бідношия Ю. Етнолінгвістичні матеріали з північного Підляшшя. — Київ, 2006.

- БПГ — Скопненко О.І. Берестейсько-пинські говірки: генеза і сучасний стан (історико-фонетичний нарис). — Київ, 2001.
- Булаховський 1977 — Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах. — Т. 2. Українська мова. — Київ, 1977.
- Веселовська 1963 — Веселовська З. М. З історії наголосу східнослов'янських мов (кінця XVI — XVIII ст. // Славістичний збірник. — Київ, 1963.
- ГБ — Говірки Бориспільщини. Сучасні діалектні тексти та пам'ятки мови. — Київ, 2008. — 480 с.
- ГЗП — Говірки Західної Полтавщини. Збірник діалектних текстів / За ред. Г.І. Мартинової. — **Черкаси? 2012.**
- Гладкий — Гладкий П. Говірка села Блισταвиці Гостомельського району на Київщині // Український діалектологічний збірник. — Кн. 1. — Київ, 1928. — С. 93–141.
- Глібчук — Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти / Упор. Глібчук Н.М. — Львів, 2005.
- ГПК — Говірки Південної Київщини. Збірник діалектних текстів / За ред. Г.І. Мартинової. — Черкаси, 2008.
- ГСС — Говірки Східної Слобожанщини. Збірник діалектних текстів / Упор. В.В. Леснова. — Луганськ, 2013.
- ГЧ — Говірки Черкащини. Збірник діалектних текстів / За ред. Г.І. Мартинової. — Черкаси, 2013.
- ГЧЗ — Говірки Чорнобильської зони. Тексти / За ред. П.Ю. Гриценка. — Київ, 1996.
- Жегуц — Жегуц І. Вибрані тексти з гуцульського говору в Закарпатті. — Мюнхен, 2001.
- Жезлякова 2001 — Жезлякова В. В. Наголошення прикметників, займенників, числівників та прислівників в «Енеїді» І. Котляревського: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. — Київ, 2001.
- Зализняк 1985 — Зализняк А.А. От прасловянской акцентологии к русской. — Москва, 1985.
- Кобилянський — Кобилянський Б. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття // Український діалектологічний збірник. — Кн. 1. — Київ, 1928. — С. 1–92.
- ЗА — Записи авторки в с. Губичі Старосамбірського р-ну Львівської обл., с. Брониця Дрогобицького р-ну Львівської обл., с. Івана Франка Дрогобицького р-ну Львівської обл., с. Кульчиці Дрогобицького р-ну Львівської обл.
- Лесюк 2004 — Лесюк М. Говірка села Ковалівка як відображення покутсько-гуцульського мовного суміжжя // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми. — Львів, 2004. — С. 275–288.
- Лесюк 2008 — Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). — Івано-Франківськ, 2008.
- Лимаренко 1963 — Лимаренко В.С. Форми займенників у буковинських говірках // Питання історії і діалектології східнослов'янських мов. — Кн. III. — Львів, 1963.
- ЛЛ — Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт. — Львів, 2012.
- Машеве — Говірка села Машеве Чорнобильського р-ну. — Ч. 1–3. — Київ, 2003–2005.

- Мигoliniнець — Мигoliniнець О. Українські Закарпатські говірки (збірник текстів). — Ужгород, 2002.
- Ніколаєнко — Ніколаєнко І. Ткацтво Східної Слобожанщини: реалії і легенди // Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір. — Львів, 2005. — С. 311–325.
- Огієнко — Огієнко І. Курсь українського язика / изд. 2-е, доп. — Київ, 1918.
- Панькевич — Панькевич І. Українські говори підкарпатської Русі і сумежних областей. Частина 1. Звучня і морфологія. — Прага, 1938.
- Поістогова — Записи М. Поістогової М.В. в с. Карпилівка Козелецького р-ну Чернігівської обл.
- Пристапа — Пристапа П.І. Говірки Брюховицького району Львівської області. — Київ, 1957.
- Пшеп'юрська — Пшеп'юрська-Овчаренко М. Мова українців Надсяння. — Перемишль, 2007.
- Робчук — Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Діалектні тексти. — Едмонтон — Львів — Нью-Йорк — Торонто, 2003.
- Сабадош — Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. — Ужгород, 2008.
- Скляренко 1998 — Скляренко В.Г. Праслов'янська акцентологія. — Київ, 1998.
- Старобільщина — Старобільщина. Матеріали фольклорно-діалектологічних експедицій / За ред. З.С. Сікорської. — Луганськ, 2000.
- Тексти — Говори української мови (Збірник текстів) / За ред. Т.В. Назарової. — Київ, 1977.
- Ткачук — Записи М. Ткачук в с. Корогод Чорнобильського р-ну Київської обл.
- Хібеба 2004 — Хібеба Н. Бойківське весілля: стан і перспективи мовознавчих досліджень // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми. — Львів, 2004. — С. 480–502.
- Хібеба 2005 — Хібеба Н. Весільна лексика бойківського говору: матеріали до словника // Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір. — Львів, 2005. — С. 298–308.
- Шевельов 2002 — Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. — Харків, 2002.
- Ястремська — Ястремська Т. Полонинське пастухування Гуцульщини в текстах // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми. — Львів, 2004. — С. 463–479.

ПОТЕНЦІАЛ ДОРСАЛЬНО-ПАЛАТАЛЬНОЇ ВИМОВИ В ПІВНІЧНОЛЕМКІВСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ ГОВІРКАХ

*ESpecific features of vocalism
in North Lemko displaced microdialects:*

До 1945 року ареал лемківського говору (карпатська група південно-західного наріччя) частково охоплював територію трьох держав — Словаччини, Польщі й України. Трагічне й безповоротне історико-політичне та національно-демографічне переформатування українськомовної території середини ХХ ст. зумовило й значні діалектні зміни. Унаслідок сумнозвісної акції «Вісла» було здійснено примусове виселення мешканців цього краю зі споконвічних українських земель — Північної Лемківщини — і, відповідно, втрачено компактність їхнього проживання (сьогодні лемків розкидано по різних українських і польських теренах; не зазнали депортацій лише словацькі лемки). Як наслідок — від середини ХХ ст. мешканці карпатського регіону були позбавлені можливості безперешкодно зберігати й розвивати свої культурні традиції, мову. Адже лише північнолемківський діалект, на відміну від інших українських, розпорошився поміж іншими говорами та літературними стандартами (українським, польським тощо) і тому продовжував функціонувати вже в іншому мовному оточенні. Це зумовило значні зміни в системі аналізованих говірок, зокрема асимілятивні процеси, викликані міждіалектними та міжмовними контактами. Окрім цього, виникає ще одна проблема: кількість типових носіїв щороку зменшується, і щораз складніше фіксувати автентичне говіркове мовлення. Саме тому запис та вивчення північнолемківських переселенських говірок на всіх рівнях, зокрема на фонетичному, є одним із актуальних завдань сьогочасної діалектології.

У пропонованому дослідженні на матеріалі власних записів від респондентів різного віку, переселених із Північної Лемківщини до

Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської обл., ставимо за мету репрезентувати наявність / відсутність фонетичної риси — дорсально-палатальної вимови [з'], [с'], [ц'], а також виявити, чи відбувається занепад цієї артикуляційної особливості в умовах нівелювання говіркових рис у західноукраїнському ареалі.

У діалектологічних працях наголошено на неоднаковій якості м'яких приголосних [з'], [с'], [ц'] в українських говорах [Дзендзелівський 1965: 65–67; Жилко 1966: 221; Бевзенко 1980: 69, 71]. Й. Дзендзелівський звертає увагу на значно сильніший ступінь палатальності цих приголосних у надсянських, багатьох наддністрянських, частині бойківських, деяких верховинських говірках на Закарпатті, у західній частині південнолемківських, у крайній південно-західній смузі подільських, а також у північнолемківських, холмських та підляських говірках [Дзендзелівський 1965: 67]. Якщо в літературній українській мові та частині діалектів під час творення м'яких [з'], [с'], [ц'] бере участь передня частина язика, то у вище перелічених говірках — середня; відповідно, такі звуки прийнято називати дорсально-палатальними [з''], [с''], [ц''] [СУЛІМ 1969: 375]. Артикуляційною особливістю таких звуків є дуже м'яка вимова із шиплячим призвук: [з'ж'], [с'ш'], [ц'ч']: *с'ш'іно*, *с'ш'віт*, *с'ш'міх*, *з'ж'іма*, *з'ж'вір*, *с'ш'ц'ч'іна* [Бевзенко 1980: 69]. Щодо вимови [с'] у мовленні українців Банату (Румунія), що є носіями закарпатських говірок, зазначено: «у деяких випадках спостерігається цілковита палаталізація фрикативного звука, внаслідок чого цей приголосний сприймається з додатковим, ніби «шиплячим», відтінком [ш'']: *с''ім*, *с''іно*, *с''в'іт*, *с''п'івати*, *неи* *с''м'ійс'а*, *ос''ін'*, *с''імн'а*, *с''атії* 'святий', *с''ідати*» [Павлюк, Робчук 2003: 33]. Досліджуючи «мовний портрет» переселенців із лемківського с. Чарна Краківського воєводства на Луганщину (Східна Слобожанщина), К. Глуховцева також зауважує, що дорсальна вимова щілинних [з], [с], [ц] «сприяє їх зближенню із шиплячими приголосними: *ш'іно*, *ш'п'івам*, *ш'л'іди*; *пш'ничу* (пшеницю), *пш'лич'і* (палиці), *х'волч'і* (хлопці)» [Глуховцева 2006: 19].

Вимову [з''], [с''], [ц''] К. Дейна пов'язує з польським впливом, адже «цю фонетичну інновацію, що відрізняє південно-західні діалекти від інших українських діалектів, ми вважаємо наслідком тісних і тривалих контактів українського населення з поляками як на польсько-українському мовному прикордонні, так і на землях, де був значний процент польського населення. Не є простою випадковістю той факт, що дорсальна артикуляція закріпилась практично тільки на територіях, на яких до репатріації проживав великий відсоток польського чи в мовному плані українізованого населення» [Дејна 1957: 59–60]. Польський дослідник лемківських говірок З. Штібер, окресливши межі поширення цієї риси (західна частина

Лемківщини по обидва боки польсько-словацького кордону, з польського боку також східна Лемківщина, окрім південної частини Сяноцького повіту), зараховує [з''], [с''] до групи польсько-словацьких впливів: *с''іно*, *з''іл'а* [Stieber 1974: 476]. На його думку, дорсальна артикуляція поширилася від польського населення, що проживало серед українців, а згодом, виявившись достатньо стійким явищем, стало природно поширюватися далі на схід [Stieber 1938: 13–18]. Натомість Г. Півторак не погоджується із цілковитим ствердженням польського впливу і вважає дорсально-палатальну вимову радше свідченням спорідненості українських і польських діалектів, оскільки «факти свідчать про старожитність цієї риси, властивої говорам відповідного діалектного ареалу ще за давньоруської доби і, можливо, раніше. Зближення свистячих і шиплячих зафіксовано в давньоруських і ранніх староукраїнських пам'ятках галицько-волинського походження, починаючи з XIII ст. [...] Засвідчена фонетична риса є східнослов'янським еквівалентом польського мазуріння» [Півторак 1988: 141–142]. І. Зілинський із цього приводу зазначив, що в лемківській говірці с. Явірки «с', з' артикуються дорсально, як польські *ś, ź*» [Зілинський 2008: 131]. На нашу думку, порівнюючи вимову звуків *е* лемківській говірці та в польській мові, дослідник не кваліфікує наявність цієї риси в говірковому мовленні як полонізм. Ще одним доказом, що заперечує польські впливи на поширення цього явища в частині українських діалектів, є вимова [з''], [с''] і в деяких південно-східних говірках (терени Запоріжжя) [Самійленко 1956: 96].

Для аналізу збереження / занепаду дорсально-палатальної артикуляції в носіїв північнолемківських переселенських говірок на сучасному етапі, в умовах розпорошеного проживання, залучено тексти говіркового мовлення, записані тільки в тих населених пунктах, для носіїв яких ця риса була притаманною в додепортаційний період, — це західна та східна частини Лемківщини з польського боку, за винятком південної частини Сяноцького повіту [Stieber 1982: 81, 91–92; Турчин 2011]. Опрацьовано аудіозаписи від респондентів усіх вікових категорій (умовно поділяємо їх на три покоління: найстарше (від 70 років і старші), середнє (від 40 до 69 років) і наймолодше (до 40 років)) умовно поділяємо на три покоління: найстарше (від 70 років і старші), середнє (від 40 до 69 років) і наймолодше (до 40 років) вихідців / нащадків із сіл Білянка, Богуша, Верхomla, Висова, Гирова, Ганчова, Дальова, Збоїська, Карликів, Мисцова, Посада, Сквiртне, Сянічок, Тилич, Тильова, Фльоринка, Щавник, Ястрябик; м. Криниця, які сьогодні проживають у населених пунктах Городоцького, Пустомитiвського, Миколаївського, Золочiвського, Самбiрського р-нів Львівської обл.; Козiвського, Пiдволочиського, Тереховлянського, Монастирського, Гусятинського, Чортківського, Буцацького

р-нів Тернопільської обл.; частини Долинського, Рожнятівського та Калуського р-нів Івано-Франківської обл. А отже, аналізоване явище в північнолемківських переселенських говірках досліджено в межах поширення наддністрянського говору, для якого вимова [з"], [с"], [ц"] є властивою і послідовно зберігається.

Дорсально-палатальну вимову приголосних вдалося зафіксувати в таких позиціях:

● [з"]:

- 1) перед [і] в іменниках: б'з"ік 'каприз, вибрик', з"іл'а 'зілля', з"ім'н'акы 'картопля', н'ін'аз"і 'гроші'; у прикметниках: коз"ій 'козячий'; у дієсловах (дієслівних формах): бз"іку'вати 'капризувати; дуріти, психувати', з"ів'ялий 'зів'ялий', з"і'мати 'впіймати', з"і'сти 'з'істи'; прислівниках: низ"іц'ко 'низенько';
- 2) перед [а] в іменниках: баз"а 'вербова гілка'; дієсловах: воз"ат 'возять (3 ос. мн.)';
- 3) перед [о] в іменниках: по'з"омкы 'лісові суниці';
- 4) в абсолютному кінці слова в іменниках: н'ін'аз" 'монета';
- 5) перед губним [в] в іменниках: з"в'ідан'а 'запитання', з"в'ідал'ник 'знак запитання', з"в'іза 'зірка', з"в'із'дочка 'зірочка', з"в'іздар 'колядник', з"в'ір, з"в'ірина 'звір', з"в'іринец, з"в'іратник 'звіринець'; у дієсловах: з"в'ідатис"а 'спитати';
- 6) перед передньоязиковими [д], [т], [ц], [л], [н] в іменниках: близ"ці 'близнята', г'воз"д'ік 'гвоздика', же'л'із"н'ак 'кухонний горщик із чавуну', лаз"н'а 'лазня'; у прикметниках: л'уз"ній 'вільний, зайвий', те'раз"н'і 'теперішній, сучасний'; у прислівниках: з"л'і 'зле, погано', нез"л'і 'добре, непогано';
- 7) перед задньоязиковим [к] в іменниках: баз"ка 'вербова гілка', буз"ко 'лелека';

● [с"]:

- 1) перед [і] в іменниках: бе'с"іда 'бесіда, розмова', ве'с"іл'а 'весілля', на'с"ін'а 'насіння', ос"ін' 'осінь', рис"ік 'грифель, крейда', с"іджын'а 'сидіння', с"іно 'сіно', с"ім'к'іўка 'волейбол', сус"ід 'сусід'; у прикметниках: бес"ідливи 'говіркий, балакучий', б'іл'іс"і 'білесенький', доб'рис"і 'добресенький', дри'б'іс"і 'дрібнесенький', коро'т'іс"і 'коротенький', ле'г'іс"і 'легесенький', ма'л'іс"і 'малесенький', мй'а'г'іс"і 'м'якесенький', моло'д'іс"і 'молодесенький', найве'с"іл'иши 'найвеселіший', низ'іс"і 'низесенький', нов'іс"і 'новесенький', о'с"ідли 'який постійно проживає в одному місці; осілий', ост'рис"і 'гостресенький', са'м'іс"і 'саменький', су'х'іс"і 'сухесенький', ти'х'іс"і 'тихесенький', то'н'іс"і 'тонесенький', ву'з'іс"і 'вузесенький', чыс"іц'іс"і 'чистенький'; у числівниках: с"ідем 'сім', с"ім'нац'ет 'сімнадцять', с"ім'нац'ет'еро 'сімнадцятро', с"ім'сто 'сімсот'; у дієсловах: бес"ідувати 'розмовляти, гомоніти, балакати', на'с"ічы 'насікти', од'с"ічы 'відсікти', пос"і'яти 'посіяти', прис"і'гати 'присягати', с"ідити 'сидіти'; у прислівниках: по'ма'л'іс"і 'помаленьку', по'не'час"і 'згодом';

- 2) перед [а] в іменниках: *б'ідос"а* 'велика бідність, убогість', *гус"а* 'гусенятко', *гамбус"а* 'пестл. до *гамба* 'рот, уста'', *к'іс"а* 'держак коси', *м'іс"ачок* 'пестл. до *місяць*', *с"аг* 'метровий відрізок деревини, розділений надвоє чи начетверо'; у числівниках: *осем'дес"ат* 'вісімдесят', *ти"с"ача* 'тисяча', *штыр'дес"ат* 'сорок'; у дієсловах, зокрема у постфіксі *с"а*: *баб'ратис"а* 'бабратися', *боры'катис"а* 'борючись, намагатися подужати супротивника', *бру'дитис"а* 'забруднюватися', *ва'дитис"а* 'сваритися', *век'шатис"а* 'збільшуватися', *ве'ритис"а* 'викривлятися (про дошки, двері та інші дерев'яні вироби)', *выборы'катис"а* 'виплутатися, вийти із скрутного становища', *выпоч'нутис"а* 'виспатися, добре відпочити', *вырату'ватис"а* 'врятуватися', *выслизу'ватис"а* 'вислизати', *зага'датис"а* 'задуматися', *габо'ритис"а* 'сваритися, жити в незгоді', *гас"ат* 'гасять (3 ос. мн.)', *дры'л'атис"а* 'штовахатися', *йас"н'ітис"а* 'ясніти, сяяти', *жег'натис"а* 'прощатися', *загар'татис"а* 'загорнутися', *л'ічытис"а* 'лікуватися', *мджуритис"а* 'мружитися', *мосуритис"а* 'супитися, хмуритися (про людину)', *наиен'чатис"а* 'настогнатися', *оба'ватис"а* 'сумніватися', *оба'чытис"а* 'схаменутися', *обры'натис"а* 'оббитися, поколупатися (про піч, стіну тощо)', *оджы'в'ятис"а* 'харчуватися', *пода'батис"а* 'подобатися', *покры'шытис"а* 'покришитися', *пребл'ікатис"а* 'переодягатися', *преко'натис"а* 'переконатися', *роди'натис"а* 'родичатися', *с"ар'чыти* 'падати дрібними краплями (про дощ)', *с"а'чытис"а* 'просочуватися', *с'мотр'атс"а* 'дивляться (3 ос. мн.)', *стоўчыс"а* 'розбитися (про посудину)', *стра'титис"а* 'загубитися', *с"ц'ікатис"а* 'казитися, лютувати (про людину)', *сцук'рытис"а* 'зацукруватися (про мед)', *траф'йатис"а* 'траплятися', *ц'нутис"а* 'сумувати, тужити'; у прислівниках: *ў'с"ади* і *ф'с"ади* 'усюди, скрізь', *зоў'с"ади* 'звідусіль', *с"ады-тады* 'сюди-туди', *с"ако-тако* 'сяк-так', *тады-с"ады* 'туди-сюди';
- 3) перед [о] в іменниках: *Боз'ус"о* 'шанобл.-пестл. до *Бог*', *йас"ок* 'маленька подушка'; 'великозерниста квасоля', *тес"ц'о* 'тесть', *тес"ц'ова* 'теща'; у прислівниках: *дриб'іс"о* 'дрібненько', *ле'г'іс"о* 'легесенько', *мйа'г'іс"о* 'м'якесенько', *ни'з'іс"о* 'низесенько', *прос"ц'іс"о* 'простенько', *су'х'іс"о* 'сухенько', *чыс"ц'іс"о* 'чистенько';
- 4) перед [у] в дієслові *с"у'пати* 'дит. сідати';
- 5) в абсолютному кінці слова в іменниках: *Боз'ус"а* 'шанобл.-пестл. до *Бог*', *х'л'ібус"а* 'пестл. до *хліб*'; у прикметниках: *дриб'іс"а* 'дрібненький', *ле'г'іс"а* 'легесенький', *ост'рис"а* 'гостренький';
- 6) перед губними [в], [м], [п] в іменниках: *с"в(')ато* 'свято', *с"в'аче'нина* 'свячене; великодня їжа', *с"в(')а'чын'а* 'освячення', *с"в'іжы'на* 'дичина', *с"в'іт* 'світ', *с"в'іч:ын'а* 'свідчення', *с"м'іт'а* 'сміття', *с"м'іт'арка* 'лопатка для сміття', *с"м'іх* 'сміх', *с"н'і'ванка* 'пісня'; у прикметниках: *с"в(')ати* 'святий', *с"в(')аточни* 'святковий', *с"в(')а'чени* 'свячений', *с"в'іжи* 'свіжий', *с"в'із'іс"і* 'свіжесенький'; у дієсловах: *одс"в'іжу'вати* 'відсвіжувати', *ос"м'ішытис"а* 'виставити себе в смішному вигляді', *прес"в'ічу'вати* 'просвітлювати', *прес"п'івати* 'переспівати', *прис"ва'чати* 'присвячувати', *с"в'іч:ыти* 'свідчити';
- 7) перед передньоязиковими [т], [ц], [л], [н] в іменниках: *Бе'рес"ц'а* 'Берестя (назва гір)', *гус"л'і* 'мн. скрипка', *гус"тан'а* 'гойдання', *к'іс"н'ава* 'тиснява', *кос"ц'ол* 'костел', *лис"т'а* 'листя', *перс"ц'ін* 'перстень', *пос"ц'іл* 'постіль',

пред'м'іс'ц'а ‘передмістя’, *прес'в'іт'л'ін'а* ‘рентген’, *про'с'ц'ух* ‘простак’, *старос'ц'іна* ‘найстарша свашка на весіллі’, *с'ц'ус* ‘штабель; рівно складений ряд дров’, *шес'т'а* ‘щастя’; у прикметниках: *вып'іс'н'а'в'ілі* ‘виснажений, неродючий (про ґрунт)’, *выс'н'і* ‘верхній’, *з'нес'н'і* ‘сьогоднішній’, *йе'гомос'ц'* ‘шанобливе звертання до священика’, *капус'ц'ани* ‘капустяний’, *квас'н'ави* ‘кислуватий’, *к'іс'н'ави* ‘тіснуватий (про одяг, взуття)’, *кос'ц'ани* ‘кістяний’, *прос'ц'іс'і* ‘простенький’, *чыс'ц'іс'і* ‘чистенький’; у дієсловах: *йас'н'ітис'а* ‘ясніти, сяяти’, *зас'ц'ігати* ‘застібати (про гудзики)’, *квас'н'іти* ‘скисати (про молоко)’, *с'ц'ігати'с'а* ‘казитися, лютувати (про людину)’; прислівників: *шес'н'і*, *ф'іс'н'і* ‘своєчасно, вчасно’, *крас'н'і* ‘гарно’, *кус'ц'ок* ‘трішки’, *легко'мыс'н'і* ‘легковажно’, *нарос'ц'іж* ‘навстіж (про двері)’, *неу'мыс'н'і* ‘ненавмисне’, *покус'ц'і'ка*, *покус'ц'ок* ‘потрохи’, *с'м'ішн'і* ‘смішно’, *у'мыс'н'і* ‘навмисне’, *чыс'ц'іс'о* ‘чистенько’;

● [ц'']:

- 1) перед [і] в іменниках: *бу'ц'ікы* ‘черевики (перев. зі шкіри)’, *знец'і'н'ін'а* ‘знецінення’, *ц'ін'ка* ‘дит. курчатко’; у прислівниках: *ц'і'лком* ‘цілком, зовсім’;
- 2) перед [о] в іменниках: *вал'ц'оўн'а* ‘прокатний завод’, *Ванц'о* ‘Іванко’, *М(Н)ико'л'у'нц'о* ‘Миколка’, *па'ц'оркы* ‘коралі’, *нес'ц'ох* ‘розпещена дитина’, *Фец'о* ‘Федір’; у прикметниках: *лип'ц'овий* ‘липневий’; у прислівниках: *жы'вц'ом* ‘живцем’, *кус'ц'ок* ‘трішки’; у частках *ты'ц'о* ‘тільки, лише’;
- 3) перед [у] в іменниках: *па'ц'уркы* ‘разок намиста’; у дієсловах: *ц'у'пати* ‘цілувати’;
- 4) у кінці складу чи слова в іменниках: *не'ц'кы* ‘ночви’; у прикметниках: *ле'г'і'ц'кй* ‘легенький’, *ма'ц'і'ц'кй* ‘маленький’, *ма'ц'* ‘малесенький’, *са'м'і'ц'кй* ‘самісінький’, *то'н'і'ц'кй* ‘тоненький’; у прислівниках: *пома'ц'і'ц'кы* ‘помалу’;
- 5) перед губним [в] в іменниках: *ц'вак* ‘цвях’, *ц'вачок* ‘цвяшок’, *ц'в'і'кла* ‘буряк’, *ц'в'і'ркун* ‘коник; цвіркун’, *ц'в'і'ток* ‘квітка’, *ц'в'і'тник* ‘квітник’; *ц'в'і'чын'а* ‘спорт. вправа’; у прикметниках: *ц'в'і'тна* (не'д'і'л'а) ‘Вербна (неділя)’; у дієсловах: *од'ц'в'і'сти* ‘відцвісти’, *ц'в'а'кати* ‘цямкати’, *ц'в'і'гати* ‘стьобати, шмагати батогом’, *ц'в'і'читис'а* ‘спорт. вправлятися’, *ц'в'і'р'чати* ‘цвірчати (про коника)’.

Зафіксовані форми із [з''], [с''], [ц''] демонструють послідовність у збереженні цієї риси в лемківському діалектному мовленні. Найповніше це явище репрезентують слова із наявним [с''] у позиції перед голосними [і], [а], перед губними [в], [м], [п] та передньоязиковими [т], [ц], [л], [н]. Натомість репертуар лексем із [з''], [ц''] відносно незначний, що свідчить про їх неповне функційне навантаження в досліджуваних говірках. Проведений аналіз дає підстави констатувати, що на сьогодні, попри значний вплив сучасної української літературної мови, у досліджуваних говірках тенденції до занепаду дорсально-палатальної артикуляції не виявлено. Відзначмо, що неабияке значення у збереженні конкретної риси має і

діалектне оточення, — характерна для наддністрянських говірок вимова [з"], [с"], [ц"] підтримала таку ж рису і в північнолемківських переселенських говірках.

ЛІТЕРАТУРА

- Бевзенко 1980 — Бевзенко С.П. Українська діалектологія. — Київ, 1980. — 248 с.
- Глуховцева 2006 — Глуховцева К.Д. Фонетичні риси лемківської говірки // Східнослобожанські українські говірки. Нотатки до мовного портрета переселенців з Лемківщини: Науково-навчальний посібник / За заг. ред. К.Д. Глуховцевої. — Луганськ, 2006. — 109 с.
- Дзендзелівський 1965 — Дзендзелівський Й.О. Конспект лекцій з курсу української діалектології. — Ч.1: Фонетика. — Ужгород, 1965. — 126 с.
- Жилко 1966 — Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. — Київ, 1966. — 307 с.
- Зілінський 2008 — Зілінський І. Лемківська говірка села Явірок // Зілінський І. Праці про говірки Лемківщини (від Попраду до Ослави) / Вступ та ред. М. Лесів. — Горлиці, 2008. — С. 105–144.
- Павлюк, Робчук 2003 — Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії: Діалектні тексти. — Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто, 2003. — 784 с.
- Півторак 1988 — Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови. — Київ, 1988. — 280 с.
- Самійленко 1956 — Самійленко С. П. Фонетичні особливості говірок Запорізької області // Діалектологічний бюлетень. — Вип. VI. — Київ, 1956. — С. 89–97.
- СУЛМ 1969 — Сучасна українська літературна мова. Фонетика. — Київ, 1969.
- Турчин 2011 — Турчин Є. Д. Словник села Тилич на Лемківщині. — Львів, 2011.
- Dejna 1957 — Dejna K. Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny. — Wrocław, 1957. — 164 s.
- Stieber 1938 — Stieber Z. Sposoby powstawania słowiańskich gwar przejściowych // Prace Komisji Językowej PAU. — Kraków, 1938. — №27. — S. 13–18.
- Stieber 1974 — Stieber Z. Wpływ polski i słowacki na gwary Łemków // Świat językowy słowian. — Warszawa, 1974. — S.474–479.

АЛЕГРОФОРМИ В СУЧАСНОМУ ЛЬВІВСЬКОМУ МОВЛЕННІ (ДО ДІАЛЕКТОЛОГІЇ МІСТА)

*Allegro forms in today's Lviv speech
(on the dialectology of the city)*

У сучасному мовленні Львова функціують лексеми та словоформи з усиченою структурою, відмінною від літературної норми. У широкому розумінні вони репрезентують редукцію, яку традиційно розуміють як «фонетичний процес якісної чи кількісної зміни переважно ненаголошених голосних звуків у мовному потоці» [Селіванова 2006^а: 512]; як «ослаблення і зміну звучання ненаголошених складів і передусім складотворчих звуків цих складів» [Реформатський 1999: 199]. У статті розглянемо кількісну, або сильну (повну) редукцію, яка змінює ритмічний малюнок слова внаслідок усичення (дієрези) приголосних, ненаголошених голосних, складів [див.: Дзендзелівський 2007^б: 157; Селіванова 2006^а: 131].

У лінгвістиці співіснує чимало термінів на позначення чіткої артикуляції, за якої слово зберігає повну структуру, та нечіткої, що зумовлює редукцію структури слова, а саме: «експліцитність» і «еліптичність» — Р. Якобсон і М. Халле [Jakobson, Halle 1956: 6], «повний стиль» і «розмовний стиль» — Л. Щерба [Щерба 1974: 202], «повний і неповний типи вимови» — Л. Зіндер [Зиндер 1979: 68], «гіперартикуляція» і «гіпоартикуляція, або артикуляційна редукція» — О. Селіванова [Селіванова 2006^а: 39; Селіванова 2006^б: 38]. Редукцію, зокрема, П. Приступа визначив як «скорочення форм слів» [Приступа 1957: 35], І. Верхратський кваліфікував її як «заник голосівок» та «стягане і відпад складів» [Верхратський 1912: 19].

Ці терміни вказують на природу артикуляційної редукції, зокрема на нечіткий спосіб вимови, спровокований низкою чинників. Редукцію тих

чи тих елементів звукової сторони мови уможливило *надлишковість мови* [Зиндер 1979: 68], яка водночас зумовлює тенденцію до опрощення (а не ускладнення), наслідком якої є *економічність мови*, «оскільки домінуючим залишається процес опрощення структури» [Гриценко 1990: 101]. На модифікацію звуків суттєво впливає *темп мовлення*, оскільки «при повільному темпі звуки вимовляються більш старанно, ніж при швидкому, коли перехід від однієї артикуляції до іншої неминуче викликає їхню більшу чи меншу «змазаність»» [Зиндер 1979: 233]; важливими також є *додаткові чинники емоційного характеру* [Тараненко 2007: 18]. Одним із головних чинників, що зумовлює редукцію слова, є *наголос*, який породжує тенденцію до ослаблення артикуляції ненаголошених складів [Реформатский 1999: 199–201; Пшеп'юрська-Овчаренко 2007: 135 та ін.]. Стійкість у передачі від покоління до покоління редукційних фонетичних особливостей певної мови (чи говірки) визначається *типом артикуляційної бази* [Зиндер 1979: 234].

Редукція слова диференційно виявляється на різних мовних рівнях. На фонетичному — це усічення звуків чи звукосполучень у різних позиціях; на морфологічному — здебільшого давні фонетичні зміни в реалізаціях граматичних категорій, які формувалися за підтримки фонетичної мотивації¹, і тенденція до залежності від частиномовної віднесеності слова; на словотвірному і лексичному рівнях — неафіксальний спосіб словотворення лексем, у результаті якого виникають нові словоформи, що збагачують лексичний фонд мови. Найсприятливішими для виникнення редукційних трансформ є синтаксичні позиції, коли усічені трансформи виконують роль маркерів розмовності, а саме: є звертаннями, вигуками, вставними словами [Тараненко 2007: 18]. Редукції як фонетичному явищу властива здатність закріплюватися за відповідними лексемами, тобто *лексикалізуватися*, що дає підстави кваліфікувати редукцію слова як лексико-фонетичне явище.

Унаслідок редукції утворюються скорочені й стягнені форми слів та словосполучень — *алегроформи* (від італ. *allegro* (буквально) ‘веселий, радісний, бадьорий’ і лат. *forma* ‘форма, вигляд, устрій’) [див.: Тараненко 2007: 18]. За О. Реформатським, алегроформи є результатом компресивно-алегрового мовлення [див.: Реформатский 1979: 28–38], яке виникає за відповідних ситуативних умов мовлення, коли відбувається сильна (повна) кількісна редукція слова, — голосних, приголосних, складів. Усічені трансформи є фреквенталіями в українській мові [Гриценко 1990: 83], встановити хронологію постання таких трансформ складно, хоча їх фіксують і пам’ятки староукраїнської мови; різною є їх генеза. Алегроформам, як правило, властива ознака частотності в мовленні, на що



¹ Не розглядаємо їх у статті.

неодноразово вказували дослідники. Зокрема І. Приступа твердив, що до трансформ «належать переважно такі, що часто повторюються і вимовляються без особливого підкреслювання» [Приступа 1957: 35].

Алегроформи львівського мовлення зафіксовано в монографії Я.-Б. Рудницького «*Lemberger ukrainische Stadtmundart: (Znesinnja)*» (1943), зокрема у словнику-додатку до цієї праці [Rudnyćkyj: 1993], у словнику «Лексикон львівський: поважно і на жарт» [ЛЛ]. У польському міському мовленні довоєнного Львова редукцію голосних та приголосних виявили З. Кузова [Kurzowa 1985: 83, 85, 377] та І. Зайфферт-Наука [Seiffert-Nauka I. 1992: 39–40]. Усічені лексеми властиві літературній нормі; вони поширені й в інших діалектах, мовах.

Редуковані слова та їхні форми активно функціують у діалектному мовленні; їх фіксують хрестоматії діалектних текстів й «Атлас української мови». Це мовне явище спостережено, зокрема, у т.зв. «говорі батюків» [Верхратський 1912], у наддністрянських (і перехідних) говірках [Приступа 1957; Шило 1957], надсянських [Пшеп'юрська-Овчаренко 2007], бойківських [Рабій-Карпинська 2011], закарпатських [Панькевич 1938; Чередниченко 1950], середньонаддніпрянських [Мartiнова 2009], східнословобожанських [Глуховцева 2005], у польських говірках Житомирщини [Яворська 1991, 166–181] та ін. Алегроформи львівського мовлення зафіксовано в монографії Я.-Б. Рудницького «*Lemberger ukrainische Stadtmundart: (Znesinnja)*» (1943), зокрема у словнику-додатку до цієї праці [Rudnyćkyj 1993], у словнику «Лексикон львівський: поважно і на жарт» [ЛЛ]. У польському міському мовленні довоєнного Львова редукцію голосних та приголосних виявили З. Кузова [Kurzowa 1985: 83, 85, 377] та І. Зайфферт-Наука [Seiffert-Nauka 1992: 39–40]. Усічені лексеми властиві літературній нормі; вони поширені й в інших діалектах, мовах.

Як свідчать записи усного мовлення львів'ян, алегроформи поширені й у сучасному львівському койне та становлять його важливу структурну складову. Артикуляторну редукцію у львівському мовленні виявлено і в питомій, і в запозиченій лексиці. Редуковані трансформи, що зазнали компресії, у мовленні львів'ян функціують поряд із варіантними нередукованими формами: повними діалектними формами (рідко) та літературними відповідниками, утворюючи корелятивні пари за ознакою повноти / неповноти фонетичної структури слова. Вони представлені лексемами як з широкою ареалогією, так і локалізмами.

Залежно від позиції усічення у слові алегроформи є виявами *афери*, *синкопи* й *апокопи*.

А ф е р е з а. У сучасному мовленні львів'ян простежено і зафіксовано два різновиди афери: а) стале (лексикалізоване) опускання голосного звука чи групи звуків незалежно від дії чинників — фонетичного оточен-

ня (тобто кінця попереднього слова) чи в результаті прискореного темпу вимови; б) факультативне (позиційне) опускання, що залежить від кінця попереднього слова, прискореного темпу мовлення й артикуляційних звичок мовців.

У мовленні львів'ян помітна тенденція до дії афери́зи голосних та приголосних звуків незалежно від кінця попереднього слова. Зафіксовано афери́зу початкових голосних звуків. Вона поширюється на звук [о], який є найбільш частотним голосним початку слова, і, відповідно, найбільше піддається дії цього позиційного різновиду реду́кції в українській мові [Тимошенко 1965: 107; Бевзенко 1980: 57–58; Дзендзелівський 2007^a: 37]. О-афери́зу простежуємо, зокрема, в алегроформах *бе"ве"сти* 'обвести', *бе"р"тас* < *обе"р"тас* 'поворот на 180° на одній нозі у швидкому темпі (виконують дівчата в народних танцях)' [ЛЛ: 86, 496]², *бо"лон* ' < *обо"лон* ' 'заросла травою низовина' [ЛЛ: 102], *по"лонка* 'ополонка', *се"ледиц"* 'оселедець'. Такі приклади є маніфестантами «концепції випадного о» (за Ю. Шевельовим), який може факультативно додаватися до початкового приголосного або редукувати перед ним, що зумовлено його семантичною неокресленістю, а отже, і факультативністю [Шевельов 2002: 575]. Лексикалізованими також є слова з усіченим [а]: *би*, *бис* ' < *абис* ' 'аби', *ка"дем"ік* < *ака"дем"ік* 'студент університету' [Rudnyćkyj 1993: 127; ЛЛ: 336], *цин"тої* < *ацин"тої* 'кінець, смерть' [ЛЛ: 784], *г"рафка* < *аг"рафка* 'шпилька', *чен* ' < *а"чен* ' 'може, може-таки' [ЛЛ: 793]; *л"етрика* < *ил"етрика* 'електрика'.

Дія афери́зи у львівському мовленні поширюється не лише на початковий голосний звук, а й на приголосний. Це насамперед стосується низки лексем із функційно ослабленим [в] (який актуалізується в інших позиціях): *па"ў* 'впав', *"пала* 'впала', *"м"іти* 'вміти', *м"і"ў* 'вмів', *ни"м"іла* 'не вміла', *"нуц"а* < *внуц"а* (здрі́бн.) 'внучка', *п"ізнати* 'впізнати', *"дома* 'вдома', *"веч"ір* < *в"веч"ір* 'ввечері', *сп"ім"нути* < *всп"ім"нути* (пор.: пол. *wspomnieć*) 'згадати, пригадати' та ін. Редукують також інші початкові приголосні, зокрема звук [г]: *ар"бата* < *гар"бата* 'чай', *рабу"вати* 'грабувати' [ЛЛ: 622], [з]: *"в"ітк"і* 'звідки', *"в"ітам* 'звідти'; [с]: *"к"іко*, *"к"іл"ко* 'скільки', *"кучно* < *с"кучно* 'сумно, нудно', *"кучитис"а* < *с"кучитис"а* 'сумувати, нудьгувати'. Зафіксовано усічення початкового складу слова в лексемах: *го* 'його', *кас* 'якась', *мент* 'момент, мить', *вер"тати* 'повертати, повертатися', *мста* 'помста' [ЛЛ: 462].

Афери́зу традиційно трактують як випадіння початкового голосного для уникнення міжслівного збігу голосних на межі морфем і в тісніше граматично поєднаних між собою словах, зокрема у сполученнях службових



² Покликання на ЛЛ подано тільки для рідковживаних алегроформ.

слів (найчастіше прийменників) із повнозначними й у стійких висловах за умови прискореного темпу мовлення [Тимошенко 1965: 106; Бевзенко 1980: 57–58; Дзендзелівський 2007^а: 37]. Попри загальну тенденцію української мови до уникнення збігу голосних (гіатусу), такий різновид афери́зи має обмежене функціонування і в українській мові загалом, і, зокрема, у мовленні львів'ян, напр.: *вс'о́д'но* < *вс'о о'д'но*, *вс'е́д'но* ‘все одно’, *ду́д'нойі* ‘до одної’.

Синкопа. За нашими спостереженнями, у мовленні львів'ян найбільш продуктивно усічення одного чи кількох звуків виявляється в середині слова, тобто за умов синкопи [див.: Дзендзелівський 2007^в: 606, Селіванова 2006^е: 539].

Найчастіше спостережено усічення приголосних, зокрема звука [й], що засвідчує давніші фонетичні зміни: *йа'к'іс* ‘якийсь’, *з'іла* ‘з'їла’, *шо'но* ‘щойно’, *в'іна* ‘війна’, *в'іт* ‘війт’ [АУМ II: к. 101], *вос'ко* ‘військо’ [АУМ II: к. 102], *де́в'ат*, *де́в'іт* ‘дев'ять’ [АУМ II: к. 46], *з'м'акла*, *з'м'екла* ‘зм'якла’, *зав'ізати* ‘зав'язати’, *йа'к'іс* / якийсь, *з'іла* / з'їла, *йі'це* ‘яйце’ тощо.

Поширеною є редукція пре́консонантних сонантів: [в] у кінці складу чи слова — *п'рада* (< *п'раўда*) ‘правда’, зокрема в результаті стягнення [оу] ([у]) з [ў]: *ко'ба'са* (< *коўба'са*) ‘ковбаса’, *стоп* (< *стоўп*) ‘стовп’, [м] — *па'нул'а* (< *пам'нул'а*) ‘щока’, [л'] — *б'іше* ‘більше’, а також постконсонантних сонантів: [л] — *нап'рикат* ‘наприклад’, *ка'ди* ‘клади’, *сухаї* ‘слухай’, [н] — *зайіш* > *знайіш* ‘знаєш’, *при'найм'і* ‘принаймні’. Окрім сонантів, зафіксовано редукцію інших звуків, зокрема пре́консонантних: [г] — *завс'іди* (< *завс'іг'ди*) ‘постійно, завжди’, [х] — *бугал'те'рка* ‘бухгалтерка’, [т] — *Оче'наш* (*отче* > *оч:е* > *оче* – асиміляція з наступним стягненням) ‘молитва «Отче наш»»; превокального [т] — *аг্রে'совий* (< *агрес'товий*) ‘зроблений з агрусу’; пре́консонантного [к] як уникнення збігу трьох приголосних: *л'етрика* ‘електрика’ та ін. Зазнає редукції звук [д] у звукосполучі [дл]: *по'вило* ‘повидло’, *проти'рало* ‘простирадло’. Втрату приголосного маніфестують вставні слова: [н] — *з'айіш* ‘знайш’, [л] — *сухаї* ‘слухай’, [м] — *рузу'йіиш* ‘розумієш’.

Під час усічення інтервокального приголосного в середній ланці слова утворюються алегроформи, у яких виникає збіг двох голосних, напр.: *ди'и* ‘дивися’, *т'реа* ‘треба’, *чу'иш* < *чуйіш* ‘чуєш’, *зна'иш* < *знайіш* ‘знаєш’, *ма'иш* < *майіш* ‘маєш’; *пу'вис'і* ‘подивися’, іноді це відбувається в позиції між двома однаковими голосними: *с'о'од'і*, *с'о'од'н'і* ‘сьогодні’, *ч'о'о* ‘чого’, ‘чому’, *ч'о'ос'* ‘чогось’, коли наступною стадією розвитку є гаплогія на рівні голосних після попереднього усічення інтервокального приголосного: *ч'о'о* < *ч'о'о'о* ‘чого’, ‘чому’; *ч'о'ос'* < *ч'о'о'ос'* ‘чогось’; *с'о'од'н'і* < *с'о'о'од'н'і* ‘сьогодні’. Збіг двох голосних виявлено також і в особових

формах дієслова (с)казати: (с)ка¹ати ‘(с)казати’, (с)ка¹у ‘(с)кажу’, (с)ка¹иши ‘(с)кажеш’, (с)ка¹и ‘(с)каже’, (с)ка¹им ‘(с)кажем’, (с)ка¹ите ‘(с)кажете’, (с)ка¹ут(’) ‘(с)кажуть’, (с)ка¹ау ‘(с)казав’, (с)ка¹ала ‘(с)казала’, (с)ка¹и ‘(с)кажи’ та ін. Утрата інтервокального [й] у дієслівних формах властива також для низки карпатських говорів [Верхратський 1877 I: 77; II: 86; Панькевич 1938: 302–303; пор. також: Верхратський 1902: 132].

Активною є й синкопа, що виявляється в усіченні голосного звука. Вона послідовно виявляється в артикуляторній редукції [е], [і] у вихідних звукосполюках [йі], [йе] в дієслівних формах теперішнього часу 2 ос. множ., наслідком чого є втрата складу. Здебільшого це спостерігаємо у вставних словах: з¹найти ‘знаєте’, руз¹ум¹іти ‘розумієте’, ч¹уйти ‘чуєте’, а також у словах вжи¹вайти ‘вживаєте’, хоч¹ти ‘хочете’ тощо. Усічення голосного [и] зафіксовано в алегроформах, які функціують у значенні вигуків слова: д¹в¹іц¹:а ‘дивіться’, д¹ви ‘дивися’.

Дія редукції поширюється і на багатоскладові, складні за фонетичною структурою слова, здебільшого іншомовного походження, що маніфестують усічення вокалів, напр.: [и] – ун¹іверс¹тет, [і] – ун¹верси¹тет; [о] – б¹ібл¹ітека та ін., а також спрощення в групах приголосних (особливо у звукосполученні із трьох приголосних), зокрема редукція [к] як спосіб уникнення збігу трьох приголосних у слові *електрика*: л¹етрика < ил¹етрика.

Усічення голосного звука властиве й алегроформам із повноголоссям, коли другий, ідентичний до першого, ненаголошений інтерконсонантний голосний [е] або [о] зазнає компресії, а сонорні [л], [р] перебирають на себе функції виконавця звучності: [оро] > [ор], [оло] > [ол], [ере] > [ер]. Це маніфестують такі приклади: гул¹ва ‘голова’, бо¹р¹ни¹ Бож¹и ‘борони Боже’, дер¹во ‘дерево’, сир¹да ‘середа’, сир¹дина ‘середина’, чир¹вик¹і ‘черевики’, чо¹л¹в¹ік ‘чоловік’ та ін. Редукція вокалу характерна і для повноголосої форми префікса *пере-* [АУМ: к. 34]: пе¹р¹важно ‘переважно’, так само пе¹р¹жи¹вати, пе¹р¹дати, пе¹р¹ди¹витис¹а, пе¹р¹ко¹пати, пе¹р¹рошувати [див.: Сікора 2010: 194], пе¹р¹селин¹і, пе¹р¹ли¹тіти, пе¹р¹ви¹рати та ін.

Архаїчна формотворча частка на(е)ї ‘хай, нехай’ [АУМ: к. 254], яка за походженням є формою 2-ої особи однини наказового способу спільнослов’янського дієслова *nechatī*, *nechajati*: нехай – негай – нагай > най (ней) та властива багатьом говіркам південно-західного наріччя, ілюструє усічення двох фонем в одному складі. У сучасному львівському койне наї як фонетичний варіант цієї частки маркує мовлення осіб старшого віку, а варіант неї фіксуємо в мовленні носіїв, на яких вплинула діалектна субстанція.

Зафіксовано лексеми, у яких сонанти зберігають складотворчу властивість. Унаслідок усічення голосного [о] в інтерсонантній позиції відбулася абсорбція голосного в контакті з сонантами та виникло скуп-

чення двох кореневих сонантів: *вна* ‘вона’, *вно* ‘воно’, *вни* ‘вони’, (*на*) *мн*’і ‘(на) мені’.

Результатом синкопи може бути також усічення складів: *вза*’л’і ‘взагалі’; а також в особових формах дієслів *буш* ‘будеш’, *виш* ‘видиш’, *мош* ‘можеш’.

Часто результатом редукції є не лише одна словоформа, а з’являються ще фонетичні (фонемні) варіанти алегроформ із різним ступенем компресії (від слабкої до сильної). Такі лексеми утворюють динамічні трансформаційні ланцюжки алегроформ, де комбінаторика фонетичних змін може бути різною. Як спостеріг Л. Щерба, «тут можлива безконечна кількість перехідних ступенів, починаючи від абсолютної ясності та чіткості (напр., під час вимови по складах) до недбалой скоромовки, коли всі ненаголошені склади наполовину з’їдаються» [Щерба 1974: 202]. Цю думку розвиває П. Гриценко, який зазначив, що така трансформація (динаміка) формальної структури слова може обмежуватися однією заміною, а може мати ланцюжок змін [Гриценко 1990: 117], і ці зміни «здебільшого полінаправлені, об’єднують кілька типів, не кажучи вже про ланцюжки змін, коли одна трансформація створює передумови (інколи – й детермінує) наступний (наступні) етап динаміки структури слова» [Ibid.: 56].

Головна тенденція таких звукозмін полягає в переході до модульованішого промовляння, у результаті якого склади уподібнюються до сусідніх, а приголосні, склади усикаються. Припустивши, що алегроформи під дією апокопи та синкопи пройшли стадії редукування, подаємо їх способом «нарощування» звуків чи складів, коли ступінь компресії у ступінчастих (градуальних) ланцюжках зростає: *дв*и < *д*и’ви, *д*и’и < *д*и’ви, *д*и’и < *д*и’ис’а ‘дивися’; *под*’ви < *под*и’ви ‘подивися’; *тре* < *т*’реа ‘треба’, *ї*но < *й*’но < *й*’ідо ‘одне’; *в*се *ї*но < *в*се *й*’но < *в*се *й*’ідо ‘все одно’; *п*ра < *п*’ра(’)да ‘правда’; *ч*’о < *ч*’о’о ‘чого’, ‘чому’; *ч*’ос’ < *ч*’о’ос’ ‘чогось’; *т*’іку < *т*’іл’ку, *т*’і’кі < *т*’іл’к’і ‘тільки’; *тре* < *т*’реа ‘треба’; *с*’од’і < *с*’о’од’і, *с*’од’н’і < *с*’о’од’н’і ‘сьогодні’; *с*’ік’і < *с*’т’ік’і, *с*’іку < *с*’т’іку ‘стільки’; *к*’іку < *к*’іл’ку(’і), *с*’іку < *с*’к’іку, *с*’ік’і < *с*’к’ік’і ‘скільки’, *сп*’і(и)ц’ал’но < *сп*’і(и)ц’йал’но < *сп*’і(и)ц’і’йал’но (пор.: пол. *specjalnie*) ‘спеціально’. Про лексему *скільки* (*скільки*) на поч. 20-х рр. ХХ ст. писав І. Огієнко, зазначивши, що в Галичині частіше функціює *кілька*, *кілько* з давнього *колько* [Огієнко 1925: 103].

Як уже було зауважено, у львівському мовленні редукції підлягають сегменти як питомої, так і запозиченої лексики. Алегроформи, утворені від слів іншомовного походження, мають повний діалектний та повний літературний відповідники; напр.: *аг*ре’^исовий < *аг*рес’товий (пол. *agrestowy*) ‘агрисовий’; *к*отил’он < *к*отил’йон (пол. *kotylion*) ‘танець (перев. вальс) із різними довільними фігурами’, ‘прикраса, відзнака (стяжка, букетик

тощо), яку дівчина причіпляла кавалерові під час танцю' [ЛЛ: 388]; *n'n'ondzi* < *n'in'ondzi* (пол. *pieniądze*) 'гроші'; *файрант* < *файірант*, *файерант* (пол. *fajerant*) 'кінець (робочого дня, уроків у школі тощо)', 'вільний час', 'перекур' [ЛЛ: 745], *фам'іл'йант* < *фам'іл'і'йант* (пол. *familiant*) 'родич' та ін.

У мовній практиці львів'ян, особливо старшого покоління, слова іншомовного походження зі звукосполученням [ia], [io], що зазнали й-епентези для усунення гіатусу, маніфестують усичення голосного звука [i] та злиття [й] із попереднім приголосним: [і'йа] > [йа], [і'йо] > [йо] — *рад'йо* (пол. *radio*) 'радіо', *тал'йа* (пол. *talia*) 'талія', *фам'іл'йа* < *фам'іл'і'йа* (пол. *familia*) 'прізвище; сім'я, сімейство (заст.)', *фотоз'графйа* (пол. *fotografia*) 'фотографія', *фортеп'яно* (пол. *fortepian*) 'фортепіано' та ін. Іноді усичення [i] відбувається без йотації: *сп'і(у)ц'ал'но* (пол. *specjalnie*) 'спеціально', *ін'іц'атива* (пол. *inicjatywa*) 'ініціатива', *ф'акр* (пол. *fiakier*) 'фіякр' та ін. Редукцію [i] засвідчено і в запозичених лексемах зі звукосполучкою [і'йа] на зразок *істор'йа* (пол. *historia*) 'історія', *матер'йа* < *ма'тер'і'йа* (пол. *materia*) 'тканина'. Цілком імовірно, що на усталенні таких трансформ міг позначитися вплив польської мови, зокрема вимова слів зі звукосполучкою [ja]: *інтеп'л'і(г)енц'йа* (пол. *inteligencja*) 'інтелігенція', *нац'йонал'іст* (пол. *nacjonalista*) 'націоналіст', *конкуренц'йа* (пол. *konkurencja*) 'конкуренція', *спекул'ац'йа* (пол. *spekulacja*) 'спекуляція', *сп'іц'йал'но* < *сп'іц'і'йал'но* (пол. *specjalnie*) 'спеціально', *трансфоп'мац'йа* (пол. *transformacja*) 'трансформація', *кум'іс'йа* (пол. *komisja*) 'комісія' та ін. Редукційні трансформації під дією синкопи у словах іншомовного походження — явище не випадкове, оскільки синкопа — типова для українського способу потрактування сполук голосних у чужомовних словах [Шевельов 2002: 157].

У мовному середовищі Львова функціують лексеми, фонетична структура яких відрізняється від літературного відповідника відсутністю одного чи кількох звуків, проте збігається зі структурою польських відповідників. Такі лексеми можна сприймати як алегроформи, однак, на нашу думку, їх треба кваліфікувати як фонетичні полонізми, напр.: *ту* (пол. *tu*) 'тут', *деп'сер* (пол. *deser*) 'десерт', *бродад'ка* (пол. *brodawka*) 'бородавка', *злотий* (пол. *złoty*) 'золотий', *сирватка* (пол. *serwatka*) 'сироватка', *ост'рожно*, *осто'рожно* (пол. *ostrożnie*) 'обережно'; лексеми зі звуком [x], у яких у літературній мові усталилася звукосполучка [хв]: *паха* (пол. *pacha*) 'пахва', *хориї(а)* (пол. *chory*) 'хворий (а)', *хоробливий* (пол. *chorobliwy*) 'хворобливий', *хо'роба* (пол. *choroba*) 'хвороба' [АУМ: к. 85], *хо'р'іти*, *хорувати* (пол. *chorować*) 'хворіти'; *ш'тири* (пол. *cztery*) 'чотири' [АУМ: к. 227], *х'т'іти* (пол. *chcieć*) 'хотіти' [АУМ: к. 85], так само *хт'іў*, *х'т'іла*; *висхнути* (пол. *wyschnąć*) 'висохнути', так само *висхне*, *висх*, *висхла*; *ч'іп'атис'а* (пол. *czepiać się*) 'чіплятися' та ін.; *мамут*

(пол. *tamut*) ‘мамонт’ [ЛЛ: 436]; *терко* (пол. *tarka*) ‘тертка’, *полокати* (пол. *plukać*) ‘полоскати’, *штафета* (пол. *sztafeta*) ‘естафета’ [ЛЛ: 823], *покуса* (пол. *pokusa*) ‘спокуса’ та ін.

На російські впливи вказують, зокрема, такі лексеми: *прин’ато* (рос. *принято*) ‘прийнято’, *від’ишла* (рос. *отошла*) ‘відійшла’, *ишла* (рос. *шла*) ‘йшла’; *та’нути* (рос. *тянуть*) ‘тягнути’; *перепутати* (рос. *переплутать*) ‘переплутати’, *зауч* (рос. *зауч*) ‘завуч’ та ін.; за підтримки польської та російської мов закріпилася дієслівна форма *пришло* (пол. *przyszło*, рос. *пришло*) ‘прийшло’ та ін.

Редукція голосних звуків під дією синкопи (повноголосі форми тощо) суперечить законам милозвучності, саме тому її можна кваліфікувати як різновид немилозвучності — какофонію; редукція ж приголосних звуків у середині слова, що полегшує вимову (напр., приголосних звуків у сусідстві із приголосними), навпаки — спроектована на милозвучність мовлення.

Апокопа. У львівському койне внаслідок апокопи як фонетичного явища усічення кінцевих звуків або складів у слові [див.: Клименко 2007^a: 31; Селіванова 2006^a: 35] утворилися лексикалізовані алегроформи та нелексикалізовані форми слів. Звукові зміни кінця слова є найменш результативними з лексикоцентричного погляду у зв’язку з дією «закону руйнування кінця слова, які у флексивних мовах корелюють і обмежуються випадками вираження флексією (геср.: фіналією) певних граматичних значень» [Гриценко 1990: 57].

Редукцію під дією апокопи виявлено у високочастотних лексикалізованих лексемах як усічення: а) одного фінального звука (голосного чи приголосного), зокрема в частці *та* ‘так’; у прислівниках *зара* ‘зараз’ — усічення поствокального фінального консонанта, *док* ‘доки’, *пок* ‘поки’ — усічення фінального вокала; в етикетній формулі звертання *прош’пана(і)* < *н’рошу’пана(і)* [див.: Сікора 2010: 194]; б) останнього складу у вставному слові *мо* ‘може’, особовому займеннику *йі* ‘її’, присудкових словах *нічо* ‘нічого’, *тре* ‘треба’, прислівнику *чо* ‘чого’, ‘чому’; вигуках *пра* ‘правда’, *ди/ви* (дві) ‘дивися’, *по’ди/ви* (по’д’ви) ‘подивися’, у якому усикається частка *ся*, в особовій формі 2 ос. одн. *хоч* ‘хочеш’ дієслова *х(о)тіти* та ін.

Зафіксовано редукцію у флексії внаслідок стягнення кінцевого ослабленого [й]: а) наз. та знах. відмінків одн. прикметників [АУМ: к. 216]: *ф’іло’софс’к’і* ‘філософський’, так само *те’оло’г’ічн’і*, *ма’лен’к’і*, *м’і’ген’к’і*, *су’лотк’і* та ін.; б) різних відмінкових форм одн. займенників: *м’і* ‘мій’, так само *св’і*, *на т’і*, (на, в) *мо’йі*, (на, в) *вс’і*, *йі*, на (в, при) *н’і* та ін., що властиво також і наддністрянському говорові [Гриценко 2007: 406]. Спостережено, що такий різновид й-редукції характерний для носіїв львівського койне старшого віку.

Під час компресивно-аLEGROвого мовлення активно підпорядковуються дії артикуляторної редукції числівники. У числівниках другого десятка та

в числівникові 30 редукує кінцеве [т'] [АУМ: к. 229]: *о'ди'найц'і* 'одиннадцять', так само *два'найц'і*, *три'найц'і* та ін., *т'рийц'і* (не властиво мовцям молодшого покоління), а також числівники, що утворюють ступінчасті (градуальні) ланцюжки: *п'яди'с'ам' > п'ади'с'ам' > п'і:'с'ам' > п'і'с'ам'* 'п'ятдесят', *ш'ізд'и'с'ам' > ш'і:'с'ам' (ш'и'с'ам') > ш'і'с'ам'* 'шістдесят', які поширені в мовленні львів'ян різного віку. Компресію у числівниках прокоментував Ю. Шевельов, зауваживши, що ця частина мови найчастіше вимовляється у швидкому темпі [Шевельов 2002: 341].

Зауважмо, що деякі лексикалізовані алегроформи були нормою західноукраїнського варіанта літературної мови ХІХ – середини ХХ ст. Так, Л. Булаховський говорив про форму *йі* 'йй' давального відмінка займенника *вона* як про таку, що вживали західноукраїнські письменники [Булаховський 1977: 313].

Продуктивною є редукція слова й на словотвірному рівні під дією апокопи, синкопи, афери́зи як неафіксальних способів словотворення, породжуючи узаконені узусом алегроформи, яким притаманна функційно-стилістичне забарвлення. Унаслідок афери́зи як способу творення слів «шляхом скорочення елементів початку слова» [Селіванова 2006^г: 48] утворено лексеми *сател'іта* 'сателітарна антена', *цикл'іст* 'мотоцикліст', *чел'а* 'віолончель' та ін. Середня частина складного слова редукує під дією синкопи; залишається початкова першого та кінцева частини останнього його компонента [див.: Клименко 2007^б: 606; Селіванова 2006^е: 539–540], напр.: *фно* 'фортепіано', *мам'зел'а* 'медмуазель', *тел'і(е,у)к* 'телевізор' та ін. Мозаїчну трансформацію під дією редукції, у якій поєднано синкопу й апокопу, ілюструє лексема *мотик* 'мотоцикл'. За умови апокопи відсікається кінець слова за аббревіатурним зразком, деякі з таких лексем запозичені як готові скорочення внаслідок усікання складного слова [див.: Клименко 2007^а: 31; Селіванова 2006^а: 35]: *к'іл'у* 'кілограм', *румба > рум'бар^лбар* (пол. *rabarbar*) 'ревін', *ун'івер* 'університет', *дисер* 'дисертація', *комп* 'комп'ютер' та ін. Зауважено, що такі лексеми диференційовано маркують мовлення львів'ян різних поколінь: молодь активно вживає загальноукраїнські новотвори *ун'івер*, *дисер*, *комп* та ін., особи похилого віку — *к'іл'у*, *румба*, *чел'а* та ін.

О. Реформатський справедливо відзначав, що «алегрові компресії бувають по-різному пов'язані з різними категоріями і типами слів» [Реформатський 1979: 34], це підтверджують і наші спостереження. У власних назвах, наприклад, частіше підпорядковується компресії антропонімія, ніж топонімія. Функціують модифіковані під впливом редукції різноманітні кличні форми назв родинності та свояцтва, скорочені здрібнілі форми імен, властиві, як правило, для родинного спілкування львів'ян усіх вікових категорій. У назвах осіб за родинними зв'язками, зокрема у словах *мама*, *тато*, *баба*, *д'ідо*, співіснують форми кличного відмінка

іменників, у яких редукцію засвідчено в таких позиціях: а) під дією апокопи, яка охоплює флексійний голосний: *мам* ‘мамо’, *тат* ‘тату’, *бан(б)* ‘бабо’, *д’ім(д)* ‘діду’; б) під дією апокопи, коли усікається кінцевий склад: *ма* ‘мамо’, *та* ‘тату’, *ба* ‘бабо’, *д’і* ‘діду’; а також в) менш продуктивною є афереза: *‘мус’а* ‘мамуся’. Різні типи редукції залежно від позиції у слові також ілюструє широкий репертуар алегрових (здебільшого здрібнелих) форм чоловічих та жіночих імен львів’ян: *Дз’в’ін’а* ‘Дзвенислава’, *‘Дорц’о’*, *‘Доз’о’* ‘Теодор’, *К’в’ім’а* ‘Квітослава’, *‘Н’із’а* ‘Анізія’, *‘Ол’у* ‘Олег’, *‘С’ан’а* ‘Оксана’, *‘Рокс’а* ‘Роксолана’, *‘Руз’а* ‘Розалія’, *‘Тун’а* ‘Христуна’, *С’в’ат’а* ‘Святослав’ та ін.

Як засвідчив проведений аналіз, у сучасному львівському мовленні, зокрема в його повсякденній, спрямованій на оптимізацію спілкування компресивно-алегровій манері, редукція породжує алегроформи — слова та словоформи зі спрощеним типом вимови. Підпорядкована ритмічним і мелодичним особливостям аналізованого локусу, редукція слова виявляється у сегментах і питомої, і запозиченої лексики.

Характер явища визначають релевантні параметри редукції: позиція у слові (початок, середина, кінець), факультативність чи лексикалізація, дія в ненаголошених складах, кількісний вияв (звук, звукосполучення, склад, частина слова), артикуляторні та позиційні характеристики редукованого звука, частиномовна належність, синтаксична позиція. Результатом усічення може бути одна лексема чи ступінчастий (градуальний) ланцюжок. Фонетичній структурі алегроформ властивий динамізм, свідченням чого є здатність творити ланцюжок усічених форм, зокрема під дією синкопи, рідко — апокопи. Генеза редукції є різною, вона може бути зумовлена: а) випадінням звука (власне усіченням); б) абсорбцією; в) стягненням; г) асиміляцією з наступним стягненням.

Дія редукції поширюється на лексеми з *короткою* (на противагу довгій) та *складною* (на противагу простій) фонетичною структурою, остання властива здебільшого словам іншомовного походження. За втрати голосного звука зберігається консонантний каркас лексеми, і навпаки, за втрати приголосного — вокальний каркас лексеми, іноді можливі мозаїчні втрати. Найчастіше редукція актуалізується в таких комбінаторних умовах: преконсонантні *о*-афереза та *в*-афереза, «йотова» артикуляція та редукція середньоязикового [й] (це зумовлено артикуляторною природою звука), позиція після м’якого приголосного, сусідство сонорного, інтервокальна позиція приголосного між однаковими голосними. Під час компресивно-алегрового мовлення виникають незвичні фонетичні стики й сусідства звуків, невластиві, наприклад, літературним відповідникам, — збіги голосних та сонорних. Отже, у сучасному львівському койне основними результатами редукції, що спроектована на спрощення вимови слова, є втрата складу і перебудова ритмічної структури слова, розширення можливостей

сполучуваності голосних та приголосних, поява нових консонантних груп та гіатусу внаслідок усічення інтервокального консонанта.

Редуковані елементи фонетичної структури слова умовно можна назвати надлишковими, а мовні одиниці, представлені в редукованому слові, виконують смислове навантаження усічених, а отже — стають опорними звуками. Деформація звичайного звучання, зумовлена неповнотою структури слова внаслідок редукції звуків (фонем) чи звукосполук (кількох фонем), не утруднює ідентифікації слова в мовленні, і такі звукозміни не впливають на значення слова та на його граматичні параметри.

Хоч алегроформи львівського мовлення можуть належати до різних частин мови, проте помічено деякі тенденції поширення редукції у зв'язку з частиномовною належністю. Структурна нестійкість, динамічність найбільше характерна для займенників, зокрема особових, а також числівників і вторинних (похідних) вигуків. Усічення кінцевого голосного як надлишкового характерне для прислівників та часток, що зумовлено енклітичним характером останніх [Шевельов 2002: 340].

Алегроформи є невід'ємною складовою спілкування львів'ян. Редуковані словоформи можуть використовувати у мовленні львів'яни різних вікових категорій та різного освітнього статусу, проте вікові та соціальні характеристики мовців іноді визначають наявність / відсутність алегроформ у мовленні, зокрема, якщо йдеться про лексикалізовані лексеми. Саме тому вік, соціальний статус, рівень освіти та виховання, ступінь впливу на мовця діалектного субстрату, лінгвістичні вподобання, комунікативні сфери (публічне та непублічне мовлення) зумовлюють їхнє функціонування. Редуковані трансформи, зокрема лексикалізовані, активно маркують мовлення львів'ян літнього та середнього віку; вживання алегроформ, утворених неафіксальними способами словотворення здебільшого вказує на вікові характеристики мовця. Вони наявні у всіх комунікативних сферах, однак їхня частотність може зростати (непублічне мовлення) або знижуватися (публічне мовлення).

Мовці по-різному усвідомлюють алегроформи. Як правило, втрата одного звука у слові, що стосується більшою мірою лексем із синкопою та меншою — з афезею, залишається непоміченою, на противагу втраті складу.

Редукція слова, що виникає за умов компресивно-алегрового мовлення, належить до явищ, які визначають характер львівського койне, створюючи своєрідність його ритмічної організації та мелодики, а аналізовані редуковані лексеми є важливими складовими мовного портрету львів'янина. Функціонування алегроформ як наслідок редукування звуків (фонем) чи більших фрагментів слова у мовленні львів'ян зумовлює варіювання формальної структури львівського койне і є характерною рисою його мовно-культурної норми.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- АУМ — Атлас української мови: У 3 т. — Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. — Київ, 1988.
- Бевзенко 1980 — Бевзенко С.П. Українська діалектологія. — Київ, 1980. — 246 с.
- Верхратський 1912 — Верхратський І. Говір батюків // Збірник фільольогічної секції НТШ. — Т. XV. — Львів, 1912. — 308 с.
- Верхратський 1877 — Верхратський І. Знадоба до словаря южноруського. — Львів, 1877. — 88 с.
- Верхратський 1902 — Верхратський І. Про говір галицьких лемків // Збірник фільольогічної секції НТШ. — Т. V. — Львів, 1902. — 490 с.
- Глуховцева 2005 — Глуховцева К.Д. Динаміка українських східнословобанських говірок. — Луганськ, 2005. — 592 с.
- Гриценко 1990 — Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. — Київ, 1990. — 272 с.
- Гриценко 2007 — Гриценко П.Ю. Наддністрянський говір // Українська мова: Енциклопедія. — Київ, 2007. — С. 405–406.
- Дзендзелівський 2007^а — Дзендзелівський Й.О. Афере́за // Українська мова: Енциклопедія. — Київ, 2007. — С. 37.
- Дзендзелівський 2007^б — Дзендзелівський Й.О. Діере́за // Українська мова: Енциклопедія. — Київ, 2007. — С. 157.
- Дзендзелівський 2007^в — Дзендзелівський Й.О. Синко́па // Українська мова: Енциклопедія. — Київ, 2007. — С. 606.
- Зиндер 1979 — Зиндер Л.Р. Общая фонетика. — Москва, 1979. — 312 с.
- Клименко 2007^а — Клименко Н.Ф. Апоко́па // Українська мова: Енциклопедія. — Київ, 2007. — С. 31.
- Клименко 2007^б — Клименко Н.Ф. Синко́па // Українська мова: Енциклопедія. — Київ, 2007. — С. 606.
- ЛЛ — Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт. — Львів, 2012.
- Мартінова 2009 — Мартінова Г.І. Фонологічна система мішаної говірки // Мовознавчий вісник: 36. наук. пр. на пошану проф. Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя / Відп. ред. Г.І. Мартінова. — Черкаси, 2009. — Вип. 8. — С. 27–38.
- Матвіяс 1998 — Матвіяс І. Варіанти української літературної мови. — Київ, 1998. — 162 с.
- Панькевич 1938 — Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Ч. 1: Звучня і морфологія. — Прага, 1938. — 550 с.
- Приступа 1957 — Приступа П.І. Говірки Брюховицького району Львівської області. — Київ, 1957. — 136 с.
- Пшеп'юрська-Овчаренко 2007 — Пшеп'юрська-Овчаренко М. Мова українців Надсяння / За ред. М. Лесіва; підгот. до друку В. Пилипович. — Т. XI. — Перемишль, 2007. — 299 с.
- Рабій-Карпинська 2011 — Рабій-Карпинська С. Бойківські говірки: Збірник статей / За ред. М. Лесіва; підгот. до друку В. Пилипович. — Т. XVIII. — Перемишль, 2011. — 187 с.
- Реформатський 1999 — Реформатський А.А. Введение в языковедение / Под ред. В.А. Виноградова. — Москва, 1999. — 536 с.

- Реформатский 1979 — Реформатский А.А. Компрессивно-аллеговая речь (в связи с ситуацией говорения) // Очерки по фонологии, морфонологии и морфологии. — Москва, 1979. — 103 с.
- Селіванова 2006^a — Селіванова О.О. Апокопа // Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава, 2006. — С. 35.
- Селіванова 2006^b — Селіванова О.О. Артикуляційна редукція // Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава, 2006. — С. 38.
- Селіванова 2006^b — Селіванова О.О. Артикуляція // Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава, 2006. — С. 38–39.
- Селіванова 2006^c — Селіванова О. Афере́за // Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава, 2006. — С. 48.
- Селіванова 2006^c — Селіванова О. Діере́за // Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава, 2006. — С. 131.
- Селіванова 2006^d — Селіванова О. Реду́кція // Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава, 2006. — С. 512.
- Селіванова 2006^e — Селіванова О. Синко́па // Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава, 2006. — С. 539–540.
- Сікора 2010 — Сікора-Литвин Г.В. Мовний етикет Львова: формули ввічливості // Мова і культура. — Вип. 13. — Т. V (141). — Київ, 2010. — С. 192–203.
- Тараненко 2007 — Тараненко О.О. Алегроформи // Українська мова: Енциклопедія. — Київ, 2007. — С. 18.
- Тимошенко 1965 — Тимошенко П.Д. Афере́за в українській мові // Праці XI Республіканської діалектологічної наради / Відп. ред. Ф.Т. Жилко. — Київ, 1965. — С. 106–124.
- Чередниченко 1950 — Чередниченко І.Г. Деякі особливості говірок Ужгородської округи Закарпатської обл. // Діалектологічний бюлетень. — Вип. II. — Київ, 1950. — С. 47–60.
- Шевельов 2002 — Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. — Харків, 2002. — 1054 с.
- Шило 1957 — Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. — Львів, 1957. — 254 с.
- Щерба 1974 — Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Под ред. Л.Р. Зиндер, М.И. Матусевич. — Ленинград, 1974. — 428 с.
- Яворська 1991 — Яворська Ю.Л. Польсько-українська інтерференція в польських говірках Житомирщини // Дослідження з української діалектології: Збірник наукових праць / Відп. ред. П.Ю. Гриценко — Київ, 1991. — С. 166–181.
- Jakobson, Halle 1956 — Jakobson R. and Halle M. Fundamentals of Language. — 'S-Gravenhage, 1956.
- Kurzowa 1985 — Kurzowa Z. Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku. — Warszawa; Kraków, 1985. — 551 s.
- Rudnyčkyj 1993 — Rudnyčkyj J.B. Lemberger ukrainische Stadtmundart: (Znesinja). — Wiesbaden, 1993. — 139 s.
- Seiffert-Nauka 1992 — Seiffert-Nauka I. Dawny dialekt miejski Lwowa. — Cz. I: Gramatyka; Cz. II: Słownik. — Wrocław, 1992. — 172 s.

ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ СЕРЕДНЬОГО РОДУ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ ЗАКАРПАТТЯ

Forming neuter nouns in Ukrainian Transcarpathian dialects

Творення іменників в українських говірках Закарпаття тривалий час залишалося поза увагою мовознавців. Ця проблема була предметом наукового зацікавлення В. Німчука [Німчук 1962; Німчук 1955; Німчук 1965], В. Добоша [Добош 1958], І. Пагірі [Пагіря 1974], В. Волкая [Волкай 2004], П. Лизанця [Лизанець 2008] та ін. Об'єкт нашого дослідження — творення іменників середнього роду в закарпатських та гуцульських говірках на території Закарпаття (51 говірка). Проаналізовано 816 похідних, утворених переважно від субстантивної (51,6 %) та дієслівної (48,4 %) основи за допомогою 31 суфікса. Найбільш продуктивними є форманти *-а/-е*, *-ан'-а/-ан'-е*, *-ен'-а/-ен'-е*, *-ин'-а/-ин'-е*, *-ін'-а/-ін'-е*, *-ишч-е*, *-л-о*, *-ц-е* та ін., менш продуктивними — *-авин'-е*, *-атк-о*, *-бишч-е*, *-нишч-е*, *-овишч-е* та ін., непродуктивними — *-ен-о*, *-нин'-е*, *-овиск-о*, *-оўл'-а*, *-ств-о*, *-ул'-е* та ін. Детально проаналізуємо відсубстантивні деривати середнього роду, утворені за допомогою суфіксів *-ишч-е*, *-нишч-е*, *-овишч-е*, *-овин'-е*, *-оўл'-а*.

Суфікс *-ишч-е* в українській літературній мові та в низці діалектів виник на основі давнього спільнослов'янського суфікса **-isk-*, який використовували для творення назв ділянок з-під сільськогосподарських культур [Бевзенко 1975: 70]. Л. Гумецька вважала цей суфікс другим за частотою використання після полісемічного суфікса *-ье*, за допомогою якого утворено іменники на позначення локалізації предмета, названого в основі [Гумецька 1958: 99–100]. Дослідники словотвору загалом

кваліфікують цей формант як продуктивний [Закревская 1984; Аркушин 2004; Дика 2003; Шумицька 2010] чи малопродуктивний [Родніна 1979]. І. Родніна зазначає, що в сучасній українській літературній мові цей афікс часто «вносить у творення тільки модифікаційне значення» (*верета – веретище, водойма – водоймище*) [Ibid.: 84].

В. Німчук відзначає, що в говірках Закарпаття поширені два варіанти суфікса *-ишч-е-*: 1) ненаголошений — у словах на означення місця (творення якісно нових слів, як наприклад — *д'воришче* 'місце, де було подвір'я', *солишче* 'місце, на якому дають худобі або залишають для оленів сіль') і 2) наголошений — здебільшого для творення аугментативів (*віддришче, черевшище*). Як виняток, автор наводить деривати *топодришче* 'ручка топора', *деревишче* 'труна' [Німчук 1955: 185].

На підставі здійсненого аналізу виявлено кілька словотвірних типів назв, утворених за допомогою цього суфікса, в українських говірках Закарпаття.

1. Високопродуктивний тип для творення локативних назв із різною мотивацією: *садбишче* 'територія з будинком і все, що до нього належить' (Чн), *хыжишче* 'місце, на якому була хата' [Німчук 1955: 185], *д'воришче* 'місце, на якому був або є двір' [Ibid.], *кошаришче* 'місце, на якому була кошара' [Ibid.], *путишче* 'місце, на якому проходила дорога' [Ibid.], *з'їмнишче* 'місце, на якому спаливали дерево на дерев'яне вугілля' [Ibid.], *т'равишче* 'місце, на якому росте буйна трава' [Ibid.], *валовишче* 'місце, де поять худобу із спеціальних посудин, подібних до величезних корит, які називаються *валóвами*' [Німчук 1965: 146], *ватришче* 'місце, де раніше розпалювали вогонь (у полі)' (Бг) [Піпаш, Галас: 210; Жегуц, Піпаш: 155], *огнишче* 'тс.' [Німчук 1955: 185], *з'линишче* 'яма з глиною (переважно на полі)' [Піпаш, Галас: 35], *з'нойишче* 'удобрена земля' [Ibid.: 36], *солишче* 'місце в полі, на якому годували сілля худобу' [Ibid.: 180], а також *бойишче* 'спеціально відведене місце у стайні, куди складають сіно' (Пл), мотивація якого затемнена.

Цей тип є високопродуктивним і в інших говорах української мови, зокрема: бойк. *в'атришче* 'місце в полі, де горів вогонь' [Онишкевич І: 86], *двóришче* 'місце, де була садиба' [Ibid.: 207], *кошарішче* 'місце, де стояла огорожа для овець на полонині' [Ibid.: 383]; гуц. *в'атришче* 'місце, де горів вогонь' [ГГ: 34; Негрич: 32]; наддн. *охáбишче* 'пропущене або погано оброблене місце під час оранки' [Шило: 190]; поліс. *агнішче, вигнішче* 'вогнище, багаття' [Лисенко: 24], *двóришче* 'місце, де стояла хата' [Ibid.: 64], *сéлишче* 'місце, на якому стоїть хата з господарськими будівлями' [Ibid.: 186], *хáтишче* 'місце, де стояла хата' [Ibid.: 233]; зх.поліс. *муравішче* 'мурашник' [Аркушин І: 324], *с'метишче* 'місце, де скидають сміття' [Ibid. II: 158] тощо, а також у сучасній українській літературній мові; пор.: *багнище, базарище, торфище* та ін. [ІСУМ: 91–92].

2. Малопродуктивний тип для творення назв полів, мотивованих найменуванням культур, які там росли: *колопнище* ‘поле після зняття урожаю конопель’ (Гр, ВБ, Дл) [Піпаш, Галас: 82; Жегуц, Піпаш: 75], *р’іпище* ‘поле, із якого викопали картоплю’ (КБП, ВБ, КсП), *йачмін:ище* ‘поле, на якому раніше вирощували ячмінь’ [Піпаш, Галас: 234]. Поширені такі деривати переважно в говірках Закарпатської області; пор.: бойк. *колопнище* ‘місце, з якого знято коноплі’ [Онишкевич І: 368], *кукурудзище* ‘поле, з якого знято кукурудзу’ [Ibid.: 383]; гуц. *яшинище* ‘поле, на якому ріс ячмінь’ [ГГ: 225]; бук. *бурачіище* ‘ділянка землі, де росли буряки’ [СБГ: 43], *кавуніище* ‘земля, де росли кавуни’ [Ibid.: 181], *колопнище* ‘коноплище’ [Ibid.: 219], *лєнище* ‘ділянка землі, з якої зібрано врожай льону’ [Ibid.: 257], *ячменіище* ‘поле, з якого зібрано ячмінь’ [Ibid.: 687]; наддн. *пшеничище* ‘місце, де росла пшениця’ [Шило: 222]; поліс. *івсище* ‘поле, з якого скошено овес’ [Лисенко: 85], *калачіище* ‘поле, на якому росла кукурудза’ [Ibid.: 89]; зх.поліс. *вівсище* ‘поле з-під вівса’ [Аркушин І: 64], *льніище* ‘поле з-під льону’ [Ibid.: 298], *прісище* ‘поле з-під проса’ [Ibid. ІІ: 89] та ін. У низці обстежених говірок такі деривати відсутні (Ск, МУ, НБ, Нн), натомість переважають деривати чоловічого роду із суфіксом *-ник-* та *-ниці-* (наприклад, *р’іпник*, *р’іпиниці* ‘грядка після зняття урожаю картоплі’). У сучасній українській літературній мові цей словотвірний тип високопродуктивний; пор.: *коноплище*, *баштанище*, *гречанище*, *люцернище*, *тютюнище*, *просище* та багато ін. [ІСУМ: 91–92].

3. Малопродуктивний тип для творення назв предметів: *деревище* ‘труна; домовина’ (Ск, Дв, Бр, МР, Трс, Дб, ВР, Квс, Ял), *камєнище* ‘велика, кам’яна брила; вага, тяга’ [Піпаш, Галас: 75], *топоріище* ‘держак сокири’ (МУ, ВВ, Лаз). Зазначмо, що в інших говірках, зокрема в західнополіських, цей тип є досить поширеним; пор.: зх.поліс. *вужіище* ‘сплетене мотуззя, яким прив’язують рубля на возі зі сніпом чи соломою’ [Аркушин І: 80], *пудіище* ‘підстилка з гілля під стіг сіна’ [Ibid. ІІ: 100]; зх.поліс. *топоріище* ‘держак сокири’ [Ibid. ІІ: 205]; поліс. *гужіище* ‘мотузка для зв’язування накладених на віз снопів, сіна, соломи’ (від *ужва* ‘тс.’ з додаванням протетичних приголосних [г], [в]) [Лисенко: 60]; бойк. *вінище* ‘хмиз, що його кладуть під стіг або ожеред’, похідне від *віник* ‘мітла’ [Онишкевич І: 129]; гуц. *бамбарасище*, згруб. до *бамбарас* ‘великий залізний дзвоник (переважно для худоби)’ [СГГ: 138]; наддн. *ватриище* ‘дно в печі’ [Шило: 68], *оскіище* ‘держак грабель’ (від *оскіп* ‘тс.’) [Шило: 190]; *деревище* ‘труна’ [Ibid.: 106] та ін. У сучасній українській літературній мові із цим суфіксом виявлено назви *топоріище* [пор.: Бевзенко 1960: 126].

4. Малопродуктивний тип для творення згрубілих назв тварин: *кобылище* ‘кобила великих розмірів’ [Сабадош: 145], *ягниччище*, згруб. до *йагници* ‘а (уже велика йагниччище та ище |сьє)’ [Грицак: 20],

йало|вегиче, згруб. до йало|вега ‘вівця, яка перестала бути дійною’ [Ibid.: 25]. Продуктивність цього типу в говірках різна, наприклад, у лемківських лексеми цього типу взагалі відсутні, у решті говорів фіксуємо його як непродуктивний; пор.: наддн. корóвище ‘корова’ [Шило: 149]; зх.поліс. звіріище ‘великий звір’ [Аркушин I: 184], кабаніище ‘великий дикий вепр’ [Ibid.: 202] та ін.

Проаналізований матеріал підтверджує думку В. Німчука про два типи суфікса -ишч-е — наголошений і ненаголошений. Проте наголошуваність цього суфікса в різних говорах неоднакова. У західнополіських говірках, як зауважує Г. Аркушин, наголос може падати на різні склади (інколи навіть в одному й тому самому слові); наприклад, гумнище – гумніще, дворище – двуріще [Аркушин 2004: 135].

Суфікс -нишч-е. І. Ковалик щодо походження цього суфікса зазначив, що «назви місця утворювалися від основ прикметників на -н(ий) (-ьн-) за допомогою суфікса -ишч-е, що пізніше внаслідок пересуву словотворчих асоціацій та в зв’язку з тенденцією до узагальнення більш виразних суфіксів змінився в похідний вторинний суфікс -нишч-е» [Ковалик 1958: 21]. У говірках за допомогою цього форманта утворено такі типи:

1. Малопродуктивний тип для творення назв полів, мотивованих найменуванням рослин, які там росли: ме|лайнишче ‘поле, з якого зібрали кукурудзу’ (Бг), |житнишче ‘поле, на якому вирощували жито’ (Нн) [Жегуц, Піпаш: 55], ка|пуснишче ‘грядка після зняття урожаю капусти’ (Дл, КсП), |ріпнишче ‘поле, з якого знято картоплю’ [ДЛАЗ II: к. 199]. Цей словотвірний тип непродуктивний або малопродуктивний; пор. гуц. ми|айнишче ‘поле, з якого зібрали кукурудзу’ [ГГ: 123]; поліс. жітнишче ‘поле, з якого скошено жито’ [Лисенко: 73], пр|уснишче ‘поле, з якого знято просо’ [Ibid.: 177]; зх.поліс. жітнишче ‘поле з-під жита’ [Аркушин I: 157], ячнишче ‘поле з-під ячменю’ [Аркушин II: 290].

В українській літературній мові цей тип непродуктивний; пор.: пше-нишнище [ІСУМ: 91–92].

2. Непродуктивний тип для творення інших локативних назв: |хатнишче ‘місце, де раніше стояла хата’ [Піпаш, Галас: 210], |йамнишче ‘ямкувата місцевість’ [Жегуц, Піпаш: 172].

3. Непродуктивний тип для творення збірних назв рослин та стебел: ми|лайнишче ‘кукурудзяні стебла’ [Піпаш, Галас: 101].

Суфікс -овишч-е. За допомогою складного суфікса -овишч-е (-ишч-е + прикметниковий формант -ов- [Ковалик 1958: 21; СУЛМ 1969: 43]) утворено переважно деривати малопродуктивного типу, що позначають «місце, де є щось, назване мотивуючим словом, де є залишки чогось» [Родніна 1979: 84].

Із цим суфіксом у говірках Закарпаття утворено такі типи:

1. Непродуктивний тип для творення назв полів, мотивованих найменуванням рослин, які там росли: *цибул'овище* 'поле, де росла цибуля' (КсП); пор. в інших говорах української мови: наддн. *бульбóвище* 'місце, де росла картопля' [Шило: 62]; поліс. *буракóвище* 'поле, з якого викопано буряки' [Лисенко: 37]; зх.поліс. *бульбóвище* 'поле з-під картоплі' [Аркушин І: 37], *градкóвище*, *градóвище* 'поле з-під картоплі' (від *градка*, *града* [Ibid.: 107; Аркушин 2004: 189]); пол.-наддніпр. *л'оно'вище*, *мако'вище* [Дика 2003: 13]. Тип непродуктивний і в сучасній українській літературній мові; пор.: *льоновище*, *гороховище* [ІСУМ: 90].

2. Непродуктивний тип для творення інших локативних назв із різною мотивацією: *иг'ровище* 'місце для забав' [Жегуц, Піпаш: 65]. Зафіксовано такі деривати в таких діалектах: бойк. *грибовіще* 'місце, де ростуть гриби' [Онишкевич І: 192], *кільóвище* 'місце, де стояв кіл із збіжжям' [Ibid.: 352]; гуц. *ватрóвище* 'місце, де горів вогонь' [ГГ: 34]; поліс. *гробовіще* 'кладовище' [Лисенко: 59]; зх.поліс. *грибóвище* 'місце, де росте багато білих грибів' [Аркушин І: 109]. Як продуктивний цей тип функціює в сучасній українській літературній мові: пор.: *грибовище*, *кладовище*, *садовище*, *багновище*, *стерновище* та ін. [ІСУМ: 90].

3. Непродуктивний тип для творення назв предметів (держаків): *ц'іп'овище* 'ціпильно, держак ціпа' [Німчук 1965: 147].

Виявлено різну наголошуваність дериватів із цим суфіксом. У закарпатських говірках здебільшого наголошений перший склад суфікса, як і в наддністрянських та західнополіських говірках. У бойківських фіксуємо різний наголос — пор.: *грибовіще*, *кільóвище* [Онишкевич І: 192, 352]. У говірках полісько-середньонаддніпрянського порубіжжя, як і в літературній мові, наголошений другий склад суфікса.

Суфікс -овин'(:)-а (-е, -і). С. Бевзенко припускає, що назви бадилля різних культурних рослин із цим суфіксом належать до пізніших утворень [Бевзенко 1960: 123–124]. Цей суфікс складний за походженням (суфікси *-ин-* + *-ов-*) [Козачук 1971: 61], при цьому формант *-ов-* (між коренем і суфіксом), на думку Я. Закревської, не змінював значення слова [Закревська 1976: 159].

У говірках Закарпаття за допомогою цього суфікса утворено такі непродуктивні типи:

1. Збірні назви рослин та стебел: *бобовіня* 'листя квасолі' [Грицак: 112], *сподо'вин'а* 'відходи від капусти' (ВВ, Вд). Ці лексеми зафіксовано в гуцульських говірках Рахівщини; пор. в інших говірках української мови, де цей тип є досить продуктивним: бойк. *бобóвинє* 'бобовиння' [Онишкевич І: 60], *буракóвиня* 'листя буряків' [Ibid.: 76], *горохóвиння* 'солома гороху' [Ibid.: 186]; гуц. *гороховіне* 'стебла гороху' [ГГ: 48],

маковіні ‘стебла маку; маковиння’ [Ibid.: 119]; бук. *горіховіня*(є) ‘верхня, м’яка шкаралупа волоських горіхів’ [СБГ: 74]; наддн. *бульбовіня* ‘гичка картоплі’ [Шило: 61], *маковіне* ‘стебла маку’ [Ibid.: 166]; пол.-наддніпр. *калacho'вин':e* ‘?’ [Дика 2003: 13]. У сучасній українській літературній мові, як і в говірках Закарпаття, тип непродуктивний; пор.: *маковиння*, *буряковиння* [ІСУМ: 645].

2. Назви полів, мотивованих назвами вирощуваних культур: *фасу'л'овин'е* ‘поле, з якого знято квасоллю’ (Лт), *бу'л'овин'а* ‘поле, з якого знято картоплю’ (Пл, Тр), *капуc'товин'а* ‘грядка після зняття урожаю капусти’ [ДІАЗ ІІІ: к. 401]. Виявлено незначну кількість назв у таких говірках: гуц. *бураковіні* ‘поле, з якого зібрано буряки’ [ГГ: 31]; зх.поліс. *бульбóвинне* ‘поле з-під картоплі’ [Аркушин І: 36].

3. Назви конкретних предметів: *подо'вин'а* ‘стеля’ (Пл) (від *під*, *по'да* ‘тс.’). Спорадично фіксуємо бук. *багновіня* ‘грязюка, багно’ [СБГ: 21]; пор.: літ. *кратовиння*, *пуповиння* [ІСУМ: 645].

В аналізованих типах наголошений переважно другий склад суфікса.

Суфікс -оўл'-а в українських говірках Закарпаття непродуктивний. Зафіксовано єдину лексему — *кóрч'оўл'а* ‘вид грибів, які за формою нагадують куш’ (від *корч* ‘куш’) (МР), утворену за зовнішньою подібністю.

В. Німчук виділяє також суфікс -ўвл'-а (фонетичний варіант -оўл'-а), який вказує переважно на збірність; пор.: *дуб'ўвл'а*, *вирб'ўвл'а*, *кóрч'ўвл'а* ‘куш’, *берез'ўвл'а*, *трепет'ўвл'а* ‘осика’, *оріх'ўвл'а* тощо [Німчук 1955: 188]; пор. також: *вербóв'я* ‘вербы’ [Грінченко І: 134]. Тип продуктивний.

У говорах української мови, а також у сучасній українській літературній мові утворення із суфіксом -оўл'-а відсутні, що дає підстави говорити про функціонування цього типу лише в закарпатських говірках.

Отже, проаналізовано іменники середнього роду в говірках Закарпаття, утворені від субстантивних основ за допомогою 16 суфіксів різної продуктивності. Похідні із суфіксами -ишч-е, -нишч-е, -овишч-е, -овин'-е характерні і для говірок Закарпатської області, і для інших діалектів української мови. Такі утворення властиві також сучасній українській літературній мові. Назви із суфіксом -оўл'-а виявлено тільки в закарпатських говірках і, як свідчать опрацьовані джерела, не поширені в інших українських діалектах і в літературній мові. Кілька типів продуктивні в говірках Закарпаття, а в інших українських говорах та в літературній мові — мало- чи непродуктивні, або навпаки. Проте відзначмо, що здебільшого лексико-словотвірні типи в аналізованих говірках та інших говірках української мови збігаються.

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

Бг – Богдан Рахівського р-ну Закарпатської обл.
Бз – Березники Свалявського р-ну Закарпатської обл.
Бр – Брід Іршавського р-ну Закарпатської обл.
ВБ – Великий Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл.
ВВ – Верхнє Водяне Рахівського р-ну Закарпатської обл.
ВД – Водиця Рахівського р-ну Закарпатської обл.
ВЛ – Великі Лази Ужгородського р-ну Закарпатської обл.
Вр – Ворочево Перечинського р-ну Закарпатської обл.
ВР – Верхні Ремети Берегівського р-ну Закарпатської обл.
Вш – Вишково Хустського р-ну Закарпатської обл.
Гд – Гайдош Ужгородського р-ну Закарпатської обл.
Гл – Голубине Свалявського р-ну Закарпатської обл.
Гн – Ганьковиця Свалявського р-ну Закарпатської обл.
Гр – Грушово Тячівського р-ну Закарпатської обл.
Гр – Горонда Мукачівського р-ну Закарпатської обл.
Дб – Добрянське Тячівського р-ну Закарпатської обл.
Дв – Довге Іршавського р-ну Закарпатської обл.
Дл – Ділове Рахівського р-ну Закарпатської обл.
Зг – Загорб Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.
КБП – Кобилецька Поляна Рахівського р-ну Закарпатської обл.
Кв – Кваси Рахівського р-ну Закарпатської обл.
Квс – Квасово Берегівського р-ну Закарпатської обл.
Кл – Колочава Міжгірського р-ну Закарпатської обл.
КПС – Костева Пастіль Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.
КсП – Косівська Поляна Рахівського р-ну Закарпатської обл.
Лаз – Лазіщина Рахівського р-ну Закарпатської обл.
Лз – Лозянський Міжгірського р-ну Закарпатської обл.
ЛП – Липецька Поляна Хустського р-ну Закарпатської обл.
Лп – Лопухово Тячівського р-ну Закарпатської обл.
Лт – Люта Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.
Лц – Лецовиця Мукачівського р-ну Закарпатської обл.
МР – Малий Раковець Іршавського р-ну Закарпатської обл.
МУ – Мала Уголька Тячівського р-ну Закарпатської обл.
НБ – Нижній Бистрий Хустського р-ну Закарпатської обл.
Нв – Новоселиця Виноградівського р-ну Закарпатської обл.
Нн – Нанково Хустського р-ну Закарпатської обл.
Пл – Пилипець Міжгірського р-ну Закарпатської обл.
Пр – Перехресний Воловецького р-ну Закарпатської обл.
РК – Руські Комарівці Ужгородського р-ну Закарпатської обл.
Рс – Руське Мукачівського р-ну Закарпатської обл.
Ск – Сокирниця Хустського р-ну Закарпатської обл.
СП – Синевирська Поляна Міжгірського р-ну Закарпатської обл.
Ст – Скотарське Воловецького р-ну Закарпатської обл.
ТП – Тур'я Поляна Перечинського р-ну Закарпатської обл.
Тр – Турчики Перечинського р-ну Закарпатської обл.

Трн – Торунь Міжгірського р-ну Закарпатської обл.
Трс – Тросник Виноградівського р-ну Закарпатської обл.
Тс – Тарасівка Тячівського р-ну Закарпатської обл.
Тш – Тишів Воловецького р-ну Закарпатської обл.
Чн – Чинадієво Мукачівського р-ну Закарпатської обл.
Ял – Ялове Воловецького р-ну Закарпатської обл.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- Аркушин — Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. — Луцьк, 2000.
Аркушин 2004 — Аркушин Г.Л. Іменний словотвір західнополіського говору. — Луцьк, 2004. — 764 с.
Бевзенко 1960 — Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Нариси із словозміни та словотвору. — Київ, 1960. — 415 с.
Бевзенко 1975 — Бевзенко С.П. До характеристики відмінностей у словотворі української діалектної мови // Мовознавство. — № 3. — 1975. — С. 63–73.
Волкай 2004 — Волкай В. До вивчення іменникового словотвору в закарпатському діалекті // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Філологія». — Вип. 9. — Ужгород, 2004. — С. 27–29.
ГГ — Гуцульські говірки: Короткий словник. — Львів, 1997. — 232 с.
Грицак — Грицак М. Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство у текстах) — Львів, 2008. — 320 с.
Грінченко — Словарь української мови: У 4 т. / За ред. Б.Грінченка. — Київ, 1958–1959. — Т. 1–4.
Гумецька 1958 — Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. — Київ, 1958. — 298 с.
Дика 2003 — Дика Л.В. Суфіксальний словотвір іменника в говірках полісько-середньонадніпрянського порубіжжя: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Київ, 2003. — 19 с.
ДЛАЗ — Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України): У 3 ч. — Ужгород, 1958–1993.
Добош 1958 — Добош В.І. Із словотвору іменників говірок долини р. Тур'ї Закарпатської області // Доповіді та повідомлення Ужгородського університету: Серія філологічна. — № 2. — 1958. — С. 78–80.
ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7 т. — Київ, 1982–2012. — Т. 1–6.
Жегуц, Піпаш — Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. — Мюнхен, 2001. — 180 с.
Закревская 1984 — Закревская Я.В. Украинское диалектное словообразование в ареальном аспекте (субстантивная суффиксация): Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. — Львов, 1984. — 55 с.
Закревська 1976 — Закревська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. — Київ, 1976. — 164 с.
ІСУМ — Інверсійний словник української мови. — Київ, 1985. — 811 с.

- Ковалик 1958 — Ковалик І.І. Назви місця в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами (Словотвір) // Слов'янське мовознавство: Збірник статей. — Київ, 1958. — С. 5–37.
- Козачук 1971 — Козачук Г.О. Творення назв стебел та листя городніх культур в українській мові // Мовознавство. — № 6. — 1971. — С. 59–63.
- Лизанець 2008 — Лизанець П.М. Українські південнокарпатські говірки Затися Виноградівського району Закарпатської області. — Ужгород, 2008. — 440 с.
- Лисенко — Лисенко П.С. Словник поліських говорів. — Київ, 1974. — 260 с.
- Негрич — Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови. — Львів, 2008. — 224 с.
- Німчук 1955 — Німчук В.В. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (суфіксація) // Наукові записки Ужгородського університету: Діалектологічний збірник. — Т. 14. — 1955. — С. 169–192.
- Німчук 1962 — Німчук В.В. Словообразование именных частей речи в закарпатских верхнеприборжавских говорах: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Киев, 1962. — 18 с.
- Німчук 1965 — Німчук В.В. Суфіксальне творення іменників середнього роду у верхньонадборжавських говірках // Праці XI Республіканської діалектологічної наради. — Київ, 1965. — С. 144–161.
- Онишкевич — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. — Київ, 1984.
- Пагирия 1974 — Пагирия И.Д. Из словообразования имен существительных в говорах западной Мукачевщины // Совещание по Общесловянскому лингвистическому атласу. — Воронеж, 1974. — С. 140–142.
- Піпаш, Галас — Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). — Ужгород, 2005. — 266 с.
- Родніна 1979 — Родніна Л.О. Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові // Словотвір сучасної української літературної мови. — Київ, 1979. — С. 57–118.
- Сабадош — Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. — Ужгород, 2008. — 480 с.
- СБГ — Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. — Чернівці, 2005. — 688 с.
- СГГ — Словник гуцульських говірок // Гуцульщина: Лінгвістичні етюди. — Київ, 1991. — С. 90–270.
- СУЛМ 1969 — Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І. Білодіда. — Київ, 1969. — 583 с.
- Шило — Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. — Львів, 2008. — 288 с.
- Шумицька 2010 — Шумицька Г.В. Словотвір апелятивних іменників у північно-лемківських говірках української мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Ужгород, 2010. — 19 с.

СУФІКСАЦІЯ ВАРІАНТІВ ВЛАСНИХ ІМЕН ТА АПЕЛЯТИВІВ У ГОВІРКАХ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ

*The suffixation of variants of proper names
and appellatives in the dialects of Volyn Polissia*

Суфіксація — один із найдавніших способів творення як апелятивів, так і варіантів власних особових імен, зокрема за допомогою додаванням суфіксів до повного імені. Така деривація властива різним говорам української мови. Деякі афікси слугують для творення і загальних назв, і серед антропонімів, інші — тільки для апелятивів або для онімів. Об'єктом розвідки є словотворчі суфікси, за допомогою яких утворено розмовні варіанти власних особових імен і загальні іменники.

Зауважмо, що особливістю словотворення варіантів особових імен є те, що словотвірною базою може бути повна чи усічена форма особових імен. Як слушно зауважує І. Ковалик, «у цьому виявляється своєрідна характерна відмінність цих форм імен від форм загальних назв, у яких послідовно збережена одна й та ж вихідна словотворча повна (не скорочена) основа» [Ковалик 2008: 306]. У дослідженні проаналізовано суфіксацію варіантів імен, утворених від повних основ, а також проведено паралелі із творенням апелятивів у волинсько-поліських говірках (за працею: [Аркушин 2004]).

Суфікси, за допомогою яких утворено чоловічі варіанти імен та апелятиви

-'ак-а: *Васил'ака* (Сдл, СтЧр), *Іван'ака* (Брж, Чрв) — непродуктивний тип; для творення назв осіб із негативною ознакою та назв конкретних предметів (*брехун'ака*, *скупинд'ака*) — продуктивний; для назв тварин, знарядь праці (*кон'ака*, *нож'ака*) — малопродуктивний [Ibid.: 46–47].

-ан-о: *Андр'ійан* || *Гандр'ійан* < *Андрій* (Кст, Стр, Сфн), *Горд'ійан* (Стр), *Дмитр'ійан* (МГл) — непродуктивний тип; непродуктивний і для творення апелятивів: *братан*, *друган*, *кажан* [Ibid.: 41].

-ас'-о: *Миколас'* (Глз), *Петрас'* (Мщн) — непродуктивний тип; малопродуктивний для творення назв свояків (*кумас'*) [Аркушин 2004: 63].

-аш'-о: *Лукáш* (у.н.п.) — непродуктивний тип; малопродуктивний для творення назв осіб (*домáш* 'той, хто знаходиться вдома', *алкáш* 'алкоголік') [Ibid.: 73].

-ен'к-о: *Борисѐн'ко* (Ккл), *Васі́лен'ко* (Гдм), *Іва́нен'ко* (Мщн), *Миронѐн'ко* (Мщн), *Наза́рен'ко* (Лбн) — малопродуктивний тип; малопродуктивний і для творення назв осіб (*ба́тен'ко*) [Ibid.: 87].

-ец'-о (-ец'-о): *Адаме́ц' || Ада́мец' || Гадаме́ц'* (Двж, Кзл, Кмн, МЯб, Рзн, Рдк), *Вихторѐц'* (Брс, Дмш, Лпн), *Іванѐц' || Їванѐц'* (Бдж, Двж, Згр, Лшн, Рдн), *Їаковѐц'* (Крп, Чрв), *Йосипѐц'* (Нвк), *Макарѐц'* (Брв, Грз, Ддв, Рзн), *Максимѐц' || Макси́мец'* (Грд, Крп, Слн), *Микола́йец* (Зчр), *Мук'ї́йец' < Мо́кій* (Брс), *Нагу́мец'* (Глз, Кмн, Трн), *Остапе́ц* (Двж), *Пили́пец'* (Глз, Лшн), *Прокопе́ц'* (Грд), *Сахарѐц'* (Брж), *Се́менѐц'* (Лшн), *Трохимѐц'* (Брз, Грд, Крп, Чмр) — продуктивний тип; виявлено три словотвірні типи творення апелятивів: високопродуктивний для назв осіб за різними ознаками (*украї́йнец', волѐнец'*), продуктивний для назв конкретних предметів (*корѐц', холоде́ц'*) і малопродуктивний для назв тварин (*бедре́ц', горобе́ц', куро́пец'*) [Ibid.: 90–91].

-ечк-о: *Васі́лечко* (Клб, Трн), *Дані́лечко* (Мщн), *Іва́нечко* (Мщн), *Мака́речко* (Мщн), *Миха́йлечко* (Мщн), *Серг'ї́йечко* (Хцн) — малопродуктивний тип; непродуктивний для творення назв осіб: *ба́течко, д'а́дечко* [Ibid.: 94].

-ечок-о (-ек- + -ок-о): *Васі́лечок* (МГл, Трн) — непродуктивний тип; малопродуктивний для творення здрібнених назв предметів (*мише́чок, плуже́чок, стоже́чок*) [Ibid.: 95].

-ик-о (-ік-о): *Васі́лик || Васѐлик, Тара́сик* (б.н.п.), *Гадаму́чик < Гадамук* (Лхв), *Дані́лик* (Мщн), *Дмі́трик* (Зрч, Ктв, Стн, Сфн, Угр, Чрс), *Заха́рик* (Грдц), *Іва́ник* (Угр, Цмн), *Ка́рпик* (Грд, Двж, Згр, Крс, МГл, Слн), *Ку́з'мик* (ВЯб, Грм, Клб), *Лукáшик* (Кмр, Кпл, ЛВл), *Мака́рик* (Двж), *Мико́лик* (Стр), *Дмі́трик* (МГл, Мрв, Ств), *Миха́йлик || Миха́лик* (Гдм, Крп, Лпн, Мщн, Омл, Стр), *Нагу́мик* (Стр), *Па́влик* (б.н.п.), *Пе́трик* (б.н.п.), *Петру́сик* (Стр), *Пили́тик* (Омл), *Хо́мик* (ВГл, Глз); пор. *Андрон'ік < Андрон* (Гдм, Сфн), *Гнат'ус'ік* (Кмр), *Зот'ік* (Ост), *Ка́рп'ік* (МГл, Сфн), *Па́вл'ік* (Дбр, Мдн, Срх, Чрв, Чрс) — високопродуктивний тип; для творення назв предметів (*ко́ржик, ло́бик, сто́лик*) — високопродуктивний тип; назв осіб, тварин (*бра́тик, коса́рик, ко́ник, ко́тик*) — продуктивний тип; назв осіб за певною ознакою (*дра́нтик, ко́мик, ро́дик*) — непродуктивний тип [Ibid.: 98–100].

-ил-о: *Адамі́ло* (Грдц), *Дмитрі́ло* (Чрн), *Іва́ніло || Їва́ніло* (Слн, Стр, Угр), *Петрі́л || Питрі́ло* (Глз, Змс, МВд, Стр, Чрн), *Романі́ло* (Ккл), *Степані́ло* (Рдн), *Тарасі́ло* (ВГл, Слн) — непродуктивний тип; малопродуктивний для творення назв осіб зі зневажливим відтінком (*д'ат'чі́ло, вергі́ло* 'здоровань', *ду́ріло*) [Ibid.: 102].

-ин-а: *Гадамчи́на* (Слт), *Васили́на* (Стр, Угр), *Степані́на* (Стр, Пдц) — непродуктивний тип; високопродуктивний тип для творення назв знарядь та продуктивний для назв предметів (*запалчи́на* 'сірник', *шаф́іна* 'мисник') та назв осіб (*сироті́на* та ін.) [Ibid.: 106].

-ис'к-о (-иск-о): *Васили́с'ко* || *Васі́лис'ко*, *Іва́ніс'ко* || *Йва́ніс'ко* || *Йва́ніс'ко* (б.н.п.), *Адамі́с'ко* || *Гада́мис'ко* (Змс, Мшн, Слн), *Анто́ніс'ко* (Мшн), *Вари́гонис'ко* < *Іларіон* (Лпн), *Гарасі́мис'ко* (Крсн, Лшн), *Дані́ліс'ко* (Мшн), *Йаку́біс'ко* < *Яку́б* (Чвн), *Йху́їмис'ко* || *Йху́'їмис'ко* (Крсн, Стр), *Мака́рис'ко* || *Макарі́с'ко* (Двж, Мшн), *Микола́їїс'ко* (Слн), *Миро́ніс'ко* (Мшн), *Михаї́ліс'ко* (Мшн), *Нагу́міс'ко* < *Наум* (Трн), *Наза́ріс'ко* (Мшн), *Охрі́мис'ко* (Клб), *Павлі́с'ко* (Кст, НРд, Прлц, Стр), *Петрі́с'ко* || *Пётрис'ко* (Зрч, Лпн, Слн, Ств, Чрн), *Пили́піс'ко* || *Пили́пис'ко* (Мшн, Омл), *Рома́ніс'ко* || *Романі́с'ко* (Угр), *Серг'ї́йс'ко* (Трн), *Степа́ніс'ко* (Бхв), *Тара́сис'ко* (Слн); *Іва́ніско* (Рдк), *Ничипу́риско* (МГл), *Рома́ніс'ко* || *Романі́с'ко* (Угр), *Саха́риско* (Грдк), *Трохиме́'с'ко* (Брз) — високопродуктивний тип; для творення апелятивів: високопродуктивний тип для назв осіб (*ді́дісько*, *ку́місько*), продуктивний для назв тварин (*бара́ніс'ко*, *каба́ніс'ко*, *собачі́с'ко*), малопродуктивний для абстрактних назв (*морозі́с'ко*, *ві́триско*) [Аркушин 2004: 120–121].

-ничок-о (-ик- + -ок-о): *Андр'ї́ччик* < *Андрі́йко* (Трн), *Іва́ничок* (Мшн), *Мака́ричок* (Мшн), *Микола́їччик* < *Микола́йко* (Трн), *Михаї́лчик* (Бхв, Мшн), *Па́влчик* (Брз, Злзн, МГл, Омл, Угр), *Пётри́чок* (Бхв, Брз, Клп, Мшн, Трн) — продуктивний тип; для творення апелятивів: продуктивний тип для пестливих назв конкретних предметів (*во́зичок*, *ко́шичок*, *сто́впчикок*), малопродуктивний для здрібнених назв тварин (*во́ўчикок*, *за́йчикок*, *ко́тичок*), непродуктивний для назв осіб (*хло́пчикок*, *бра́тичок*) [Ibid.: 132].

-ишч-е (-ішч-е): *Васи́ліише* (б.н.п.), *Горд'ї́йише* (Стр), *Дмитрі́ише* (Чрн), *Іва́ниише* || *Йва́ниише* (МВд, Стр, Трн), *Йакові́ише* (Мшн), *Наза́риише* (Мшн, Чмр), *Нау́миише* (Стр), *Оста́пише* (Трн), *Петрі́ише* (МВд, Стр, Чрн), *Пили́пише* (Мшн), *Стипа́ниише* (МВд), *Хвидо́тиише* (МВд) — продуктивний тип; засвідчено три словотвірні типи для згрубілих форм назв предметів (*сто́ліише*, *хати́ише*, *цибу́ліише* — високопродуктивний), для назв полів зі зерновими культурами, локативних назв (*в'ї́сиише*, *двори́ише*, *попелі́ише* — продуктивний), для зневажливих назв осіб (*прийма́чиише*, *сині́ише*, *хлопчи́ише* — малопродуктивний), для назв тварин (*зв'ї́риише*, *каба́ниише* — непродуктивний) [Ibid.: 134–135].

-к-о: *Андр'ї́ко* || *Гандрі́йко* || *Гандр'ї́йко* || *Андрё́йко*, *Іва́нко* || *Іванко́* || *Іва́нко* || *Йіва́нко* || *Йва́нко* || *Йва́н'ко*, *Левко́* || *Лёвко* < *Лев* (у.н.п.), *Ада́мко* || *Гада́мко*, *Бори́ско* || *Бориско́*, *Васі́л'ко* || *Васил'ко́* || *Васе́л'ко*, *Г'ї́л'ко́* || *Г'ї́л'ко* || *Ге́л'ко* < *Ілля*, *Даві́дко*, *Дані́лко*, *Заха́рко* || *Саха́рко*, *Іл'ко́* || *Г'ї́л'ко́*, *Максі́мко* || *Максе́мко*, *Миха́лко* || *М'ї́халко* || *Меха́лко*, *Ничипо́рко* || *Ничипо́рко* || *Никипо́рко* || *Нит'і́по́рко*, *Паве́лко* || *Павелко́*, *Пили́пко*, *Семе́нко* || *Сем'інко*, *Се́'ргейко́* || *Серг'ї́ко* || *Сирг'ї́ко*, *Степа́нко* || *Стипа́нко*, *Трохи́мко* || *Трохе́мко* || *Трох'е́мко* || *Трофі́мко* (б.н.п.), *Анто́нко* || *Ант'інко* (Бдч, Сдл, Угр), *Арсé'нко* || *Арце́'нко* (Брв, Грз, Рдн, Чрв), *Архи́пко* (ВОс), *Гаврі́лко* || *Гаврі́л'ко* (Кмр, Нвс, Сдл, Стн), *Герасі́мко* || *Герасе́мко* || *Гарас'е́мко* (Брж, ВЯб, Глз, Крп, Сдл, Чрв), *Горд'ї́ко* || *Гуд'е́йко* || *Гурде́йко* < *Гордій* (ВГл, Клк, Лпн, Стр), *Густі́мко* (Сфн), *Демі́дко* (Бдк, Грд, Згр, Клк), *Деміа́нко* (Бдк, Глз, Мрв, Рдк, Трс), *Дені́ско* || *Дені́шко* (Брж, Грдк, Жрв, Ктв, Мшн, Прлц, Рдн, Трс, Чрв), *Дми́трик* (Ств), *Зо́симко* (Глз), *Ігна́с'ко* (Ярм), *Йо́сипко* || *Йосипко́* (Длс, Кмр, Крс, Лхв, Окн, Пдк), *Йху́їмко* || *Йху́'їмко* (Глз, Нчг, Пдг, Рдн, Стр, Трс),

Кири́лко (Бдч, Бшл, Зрч, Ктв, МОс, Нчг), *Корн'ї́ко* || *Корн'е́йко* (Глз, Длс, Прл), *Куз'у́мка* < *Кузьма* (Ств), *Мака́рко* (ВЯб, Кмр, Свр), *Мате'ї́ко* || *Мате'е́йко* (Грн, Двж, Жрн, Клк, МЯб, Окн, Прлц), *Мико́л'ко* (Глз), *Микола́йко* (Брс, Грм, Зрд, Прх), *Миро́нко* (Жрн, ЛВл, Мщн), *Митрофа́нко* (ВГл), *Мус'ї́ко* || *Мус'е́йко* (ВГл, Грд, Лбз, Рзн, Чрс), *Нагу́мко* (Стр), *Наза́рко* (Брв, Брз, ВГл, Грз, Прлц, Рдн), *Нау́мко* (Прлц), *Овд'ї́ко* || *Гавде́йко* (Глз, Кст), *Оле'кс'ї́ко* || *Голекс'ї́ко* (Бхв, Кмн, Кст, Мрв, Свр, Слн), *Олеи'ко* < *Олег* (Клк), *Омел'а́нко* (Грд, Крс, Угр), *Онопрі́йко* (ВГл), *Оста́нко* (Мрв), *Павлу́с'ко* (Стр), *Пана́ско* || *Гопана́ско* (Бдк, Зрч, Кзл, Кмр, Рдк), *Петру́н'ко* (Бхв, Мщн), *Петру́с'ко* (Жбк, Мщн), *Пилипе́йко* < *Пилипей* (ВЯб, Окн), *Пили́пко* || *Пилипко́* (Длс, ЛВл, Омл, Ств), *Прокóпко* < *Прокіп* (Бшл, Глз, Прл), *Рома́нко* (Бхв, Грд, Длс, Кмр, Лбз, Лхв, Свр, Ярм), *Савко́* || *Са́вко* (Глз, Пдг, Стр), *Свири́дко* (ВГл, Глз), *Солове́йко* < *Сильвестр* (Бдч), *Тара́ско* (Нчг), *Фаде́йко* (ВГл), *Феду́рко* || *Хведорко́* || *Хвед'ї́рко* || *Хвиду́рко* || *Хвиді́рко* < *Федір* (Ввч, Кпл, Крп, Лпн) — висопродуктивний тип; продуктивний для творення назв осіб (*та́тко*, *сі́нко*, *братко́*, *све́корко*) і непродуктивний для назв птахів (*бу́с'ко*, *солове́йко*) [Аркушин 2004: 160–162].

-ок-о: *Васил'о́к* (б.н.п., Стр (коментар інформатора: «коли малий»)), *Гнато́к* (Глз, Клк), *Давидо́к* (Ддв) — непродуктивний тип; високопродуктивний тип для творення назв конкретних предметів (*бу́бл'ашок*, *дручо́к*, *чолов'ї́чок*), продуктивний для назв осіб, тварин, знарядь праці та різних пристосувань (*брато́к*, *д'їдо́к*, *вовчо́к*, *млино́к*) і малопродуктивний для назв мір (*кусо́к*, *пучо́к*, *кава́лок*) [Ibid.: 191–192].

-он'к-о: *Ада́мон'ко* (Мщн), *Бори́сон'ко* (Гдм), *Дани́лон'ко* (Мщн), *Дмі́трон'ко* (Гдм), *Миха́йлон'ко* (Гдм), *Тара́сон'ко* (Грм) — малопродуктивний тип; для творення назв осіб — продуктивний тип (*сино́н'ко*, *та́тон'ко*) [Ibid.: 196].

-очк-о (-ок + -к-о): *Дени́сочко* (Мщн), *Заха́рочко* (Клк), *Ле́вочко* (Клк, Стн, Стр, Угр), *Марти́ночко* (Мщн), *Миха́лочко* (Сфн), *Па́влочко* (Нбр), *Пили́почко* (Мщн), *Са́вочко* (Брв, Стр) — продуктивний тип; для творення назв осіб чоловічого та середнього роду — малопродуктивний тип (*д'а́дечко*, *та́точко*) [Ibid.: 201].

-очок (-ок- + -ок-о): *Івано́чок* (Трн) — непродуктивний тип; для творення назв предметів — малопродуктивний тип (*ку́бочок*, *па́сочок*, *садо́чок*), назв осіб та тварин — непродуктивний (*брато́чок*, *д'їдо́чок*, *бичо́чок*), абстрактних назв — непродуктивний (*годо́чок*, *рочо́чок* ‘зменш.-пестл. рік’) [Аркушин 2004: 201].

-ук-о (-'ук-о): *Гаврил'у́к* (Рдн), *Гадаму́к* (Лхв), *Горд'ї́у́к* (Стр), *Макару́к* (Чвн), *Павлу́к* (Крп, МГл, Трн, Чвн) — малопродуктивний тип; для творення назв тварин — високопродуктивний (*вепру́к*, *вовчу́к*, *йожу́к*), назв осіб — продуктивний (*дит'у́к*, *сирот'у́к*), назв предметів — продуктивний (*в'ївс'у́к*, *масл'у́к*) [Ibid.: 208–209].

-ун-о: *Васил'ку́н* < *Василько* (Глз, Лшн), *Павлу́н* (Клб, Слн) — непродуктивний тип; для творення назв осіб і предметів — продуктивний (*бат'ку́н*, *карачу́н*, *чебру́н*), для назв тварин — малопродуктивний (*слизу́н*, *шири́ун*) [Ibid.: 212–213].

-ун'-о: *Петру́н' || Пи^етру́н' (б.н.п.), Павлу́н' (Клк, Крсн) — непродуктивний тип; для творення назв осіб чоловічої статі — непродуктивний (діду́н' || диду́н', тату́н') [Ibid.: 213].*

-ун'-а: *Павлу́н'а (Клп), Петру́н'а (Лпн), Роману́н'а (МГл) — непродуктивний тип; для творення назв осіб чоловічої статі — непродуктивний (д'іду́н'а) [Ibid.: 214].*

-ун'-о (-'ун'-о): *Паўлу́н'о, Пе^етру́н'о (б.н.п.), Адаму́н'о (Грдш, Мшн), Арх'іну́н'о (СтПд), Віктору́н'о (Кмр), Йакову́н'о (Мшн), Йосипу́н'о (Кмр, Нчг, Нвк), Карпу́н'о (ВЯб), Леву́н'о (Кмр), Миколу́н'о (Чвн), Михаїлу́н'о (Мшн), Назару́н'о (Мшн), Пилипу́н'о < Пили́цьо (Мшн, Омл), Тарасу́н'о (Кмр) — продуктивний тип; для творення назв осіб чоловічої статі — продуктивний (бат'у́н'о, з'ат'у́н'о, свату́н'о, сину́н'о) [Ibid.: 215].*

-ур-а: *Симин'у́ра < Семен (Ств) — непродуктивний тип; непродуктивний тип і для творення зневажливо-згрублених назв осіб (д'іду́ра, д'ад'у́ра, н'імчу́ра, кацапіу́ра) та анатомічних назв (нос'у́ра, хвост'у́ра), малопродуктивний для згрублених назв тварин (вовчу́ра, кабан'у́ра, биц'у́ра) [Ibid.: 217].*

-ус' (-'ус'): *Петру́с' || Питру́с' (у.н.п.); Павлу́с' || Павлу́с' (б.н.п.), Адаму́с' || Адаму́с' || Гадаму́с' (ВЯб, Грк), Карпу́с' (Грм), Леву́с' (Двж, Кмр, Трн), Макару́с' (Мшн), Михаїлу́с' (Мшн) — продуктивний тип; для творення пестливих назв осіб (брату́с', д'іду́с', тату́с') — малопродуктивний [Ibid.: 219].*

-ус'-о: *Михаїлу́с'о (Мшн), Павлу́с'о (Чвн), Петру́с'о (Срх, Стр) — непродуктивний тип; непродуктивний тип і для творення назв осіб (д'іду́с'о, д'ад'у́с'о, тату́с'о) [Аркушин 2004: 220].*

-и'-о: *Іва́нц'о || Їва́нц'о, Мико́лц'о || Мико́л'ц'о (б.н.п.); Ада́мц'о (Брж, Г-Лс, Мшн, Ост), Андр'ї́ц'о || Андрі́йц'о || Гандр'ї́ц'о (Брж, Змс, Клч, МВд, Ост), Анто́нц'о (Брж, Грд, Двж, МЯб, Чрв), Архі́пц'о (Чрв), Гарасі́мц'о (Брж, Лшн), Йаку́б'ц'о < Яку́б (Чвн), Йо́сипц'о (Крс), Ки́рил'ц'о (Грн), Марті́нц'о (Пкш), Микола́йц'о (Ктв, Угр, Чвн), Миро́нц'о (Брв, Грз, Двж), Наза́рц'о (Рдн), Нау́мц'о || Нагу́мц'о (МЯб, Пдк, Стр), Пили́пц'о (Грн, Мшн, Омл, Стн), Рома́нц'о (Рдн), Семі́нц'о (Лшн, Чрс), Тара́сц'о (МВд), Трохі́мц'о (Брж, Глз, Трн, Чрв, Чрн), Хведу́рц'о < Хведу́р (Грс) — високопродуктивний тип; непродуктивний для пестливих назв осіб (ку́мц'о, тату́нц'о) [Аркушин 2004: 230].*

-чик-о: *Ада́мчик || Гада́мчик, Іва́нчик || Їва́нчик, Мака́рчик (б.н.п.); Андр'ї́чик || Андре́йчик (Жрв, Злс, Плч), Анто́нчик || Ганто́нчик (ВЯб, Ждч, Мшн, Слн), Вавра́мчик < Авраа́м (Лпн), Варіо́нчик < Ларіо́н (Кст), Гаврі́л'чик (Клк), Герасі́мчик (Кмр, Чмр), Горд'ї́чик (Стр), Дани́л'чик (Мшн, Нсв), Корн'ї́чик (Брв), Купр'ї́йанчик (Ктв, МГл), Ле́вчик (Ктв), Макси́мчик (Кмн), Марті́нчик (Мшн), Матв'ї́чик (Стр), Микола́йчик || Миколо́йчик (Брв, Бхв, Грз, Мтл, Ств, Трн, Чвн ('старший чоловік низького зросту'), Мико́л'чик (Глз, Стр), Миро́нчик (Брс, Клб, Ктв, МГл), Наза́рчик (Клк, Ктв, МГл, Скр), Нау́мчик || Нагу́мчик (Брв, Брз, Звз, Пдк, Стр, Угр), Никиді́мчик < Никодим (Брс), Овд'є́йчик (Кмр), Олекс'ї́чик (Бхв), Охрі́мчик (Окн), Пили́пчик (Грн, Мшн, Омл), Пруко́пчик || Пруж'є́п'чик (Бшл, Трс, Слн), Са́вчик (МГл), Саха́рчик (Угр), Семі́нчик (Бхв, Грм, Кмр, Чвн), Степа́нчик (Брв, Бхв, Грз, Мшн, Рдн, Угр, Чрв), Филимо́нчик*

(Грдш) — високопродуктивний тип; виявлено такі словотвірні типи: продуктивний для назв предметів (*кус'їнчик, миз'їнчик, сл'ойчик*), малопродуктивний для назв осіб (*циг'анчик, хл'опчик*) та локативних назв (*з'айчик, гор'удчик*), непродуктивний для назв істот (*ка'рпчик, са'мчик*) [Ibid.: 232].

Суфікси, за допомогою яких утворено жіночі варіанти імен та апелятиви

-ечк-а: *Мар'ійечка* (Дрн, Трн) — непродуктивний тип; продуктивний для творення назв предметів (*поду'шечка, ру'чечка*), малопродуктивний для назв осіб (*до'нечка, вну'чечка*) і непродуктивний для назв істот (*ка'чечка, к'ішечка, пта'шечка*) [Ibid.: 93–94].

-ин-а: *Тит'аніна* < *Тетяна* (Дрн) — непродуктивний тип; продуктивний для творення збірних назв (перев. дерев) (*ол'и'на, сосні'на, хвой'на*) та назв видів м'яса (*гусин'а, свини'на*), непродуктивний тип для назв осіб жіночої статі (*друж'іна, д'а'дина*) [Ibid.: 107, 109].

-ис'к-о: *Варв'арис'ко* (Мщн), *Матру'нис'ко* (Лпн), *Н'ініс'ко* (Угр), *Секл'етис'ко* (Грд), *Тет'анис'ко* (Г-Лс, Лпн, Трн) — малопродуктивний тип; високопродуктивний для творення назв осіб (*баб'іс'ко, д'іву'ліс'ко, ма'тис'ко*) та назв предметів (*ха'тіс'ко, бур'ачіс'ко*), продуктивний для назв тварин (*кор'овис'ко, суч'ис'ко*) [Ibid.: 121].

-ичк-а (-ічк-а): *Ган'ічка* (Дрн), *Мар'ійічка* (НРд), *Т'екличка* (Угр, Чрв) — непродуктивний тип; продуктивний для творення назв рослин (*пи'єнічка, трав'ічка*), малопродуктивний для назв тварин (*б'ел'ічка, гороб'ічка, тел'ічка*), непродуктивний для пестливих назв осіб (*молод'ічка, сестри'чка*) [Ibid.: 131].

-ишч-е: *Варв'аришче* (Мщн), *Н'інішче* (Угр), *Тет'анишче* (Угр) — непродуктивний тип; високопродуктивний для творення назв предметів (*бо'чишче, глад'ишче, хат'ишче*); малопродуктивний для згрубіло-зневажливих назв осіб (*баб'ишче*) [Аркушин 2004: 135].

-к-а: *В'єрка* || *В'ірка* || *Вірка* (у.н.п., Ждч (інформатори зазначають, що це образлива форма)), *Й'євка, Мар'їка* || *Мар'їка, Нат'алка* (у.н.п.); *Васил'інка, Гал'інка* || *Гал'інка, З'ойка, Й'арінка, Катер'інка, Кул'інка* || *Кул'інка* < *Килина, Л'єс'ка, Мар'інка, Мотру'н'ка* || *Мотру'нка* || *Матру'нка* || *Мутру'нка, Окс'єн'ка* || *Гокс'єн'ка* || *Укс'анка, Ол'єнка* || *Ол'єнка* || *Го'л'єнка* || *Вол'єнка, Сераф'імка* || *Сарахв'інка* || *Сараф'інка* < *Серафима, Тет'анка* || *Тат'анка* || *Тит'анка* || *Тат'єнка, Ул'анка* || *Гул'анка* || *Ул'єнка* || *Вл'анка* || *Ол'анка* < *Уляна, Уст'імка* || *Густ'імка* || *Густ'ін'ка* || *Густ'ємка* < *Устина, Там'арка, Фед'орка* || *Фид'ірка* || *Хвед'орка* || *Хвид'ірка, Харит'інка* || *Харт'інка* (б.н.п.), *Антон'інка* (Стр), *Варв'арка* (Глз, Мдн, Рдн, Срх), *В'єру'н'ка* || *В'іру'н'ка* (Рдн, Срх), *Гор'інка* < *Орина* (Трс), *Дар'їка* < *Дар'ія* (Гдм), *Дар'єнка* (Пглн), *Й'івг'єн'ка* (Ств), *Й'уст'ін'ка* < *Устина* (Лхв, Угр), *Кал'інка* (Лхв), *Лук'їка* (Пглн), *Мар'їанка* (Грн), *Марф'утка* < *Марфута* < *Марфа* (Злз), *Марф'ушка* < *Марфуша* (Злз), *Оріс'ка* || *Орі'шка* < *Орися* (Грм, Кмр, Лшн, Прл), *Павл'інка* (Брс, ВОс, В'яб, МОс, Окн, Рзн, Тлч), *Секл'єтка* || *Секл'ітка* || *Синкл'ітка* (Зрд, Лбз, Лхв, Пдк), *Солом'їка* (Брв, Грз, Озр), *Соф'їка* || *Сохв'їка* (Брв, Брж, Бшл, Грк, Крп, Ост, Чрв), *Степан'інка* (Сфн), *Ул'ітка* < *Улита* (Клб), *Гул'ітка* < *Улита* (Клб, Лпн), *Христ'інка* (Кпл, Прл) — високопродуктивний тип; високопродуктивний

і для творення назв осіб (дóн'ка, ону́чка, ма́тка, д'ї́чинка, дити́нка, сестри́чка, ба́бка) [Ibid.: 153].

-он'к-а: Варва́рон'ка (Мщн), Йе́вон'ка (Злз) — непродуктивний тип; виявлено такі словотвірні типи для творення апелятивів: продуктивний для назв осіб (ма́мон'ка, се́строн'ка, голу́бон'ка), назв предметів (ха́тон'ка) та анатомічних назв (голово́н'ка, спіно́н'ка); малопродуктивний для назв тварин (коро́вон'ка, ри́бон'ка); непродуктивний для абстрактних назв (досадо́нька, погодо́нька, робо́тонька) [Ibid.: 194–195].

-ос'-а: Марто́с'а (Ддв) — непродуктивний тип; непродуктивний і для творення назв осіб (пестлива форма): госпо́с'а 'господиня' [Ibid.: 197].

-ох-а: Марто́ха (б.н.п.), Н'іно́ха (Угр), Окса́н'о́ха (МВд), Тамаро́ха (Лпн) — малопродуктивний тип; продуктивний для творення назв осіб (бабо́ха, д'іво́ха, мате́ро́ха), малопродуктивний для назв конкретних предметів (лисцо́ха, пал'о́ха, шал'о́ха) [Ibid.: 198–199].

-очк-а: Га́н:очка (у.н.п.); В'е́рочка || В'і́рочка, Гали́ночка || Гал'іночка, Йе́вочка, Ма́рточка, Ма́рфочка || Ма́рхвочка < Марфа, Тама́рочка, Тет'а́ночка (б.н.п.); До́мночка || Ді́мночка (Брз, Клк, ЛВл), Йа́ріночка (Бхв, Трн, Чрн), Кати́ріночка (МВд), Марфу́точка < Марфута (Злз), Н'іно́чка (Брз), Голе́ночка || Оле́ночка (Крп, Прл), Соломе́йочка (Сфн), Те́кл'очка (Злс, Лбз, Слн, Стр, Сфн, Кпл (коментар інформатора: «як молода була»)), Ул'а́ночка (Клб), Фе́до́рочка (Сдл) — високопродуктивний тип; високопродуктивний для творення анатомічних назв (голо́вочка, но́жочка, спіно́чка), продуктивний для пестливих назв осіб (ба́бочка, ма́мочка, нев'і́сточка), малопродуктивний для назв молодих тварин (зу́сочка, ку́рочка, сви́ночка) [Ibid.: 199–200].

-ул'-а: Ган:у́л'а (МГл), Мархву́л'а (ЛВл), Н'іну́л'а (Бшл, Гдм, Клб, Крс, Плч) — непродуктивний тип; малопродуктивний для творення пестливих назв осіб (бабу́л'а, маму́л'а) і непродуктивний для зневажливих (д'іву́л'а, йазику́л'а) [Аркушин 2004: 211].

-ун'-а: В'іру́н'а || В'еру́н'а (б.н.п.), Йеву́н'а (Бдк, Згр, Кмр), Йіви́у́н'а < Єва (Чрс), Марту́н'а (Мрв, Мщн), Теклу́н'а (ЛВл, Пдк, Сдл, Слн) — малопродуктивний тип; продуктивний для творення назв осіб за родинними зв'язками і за зовнішньою ознакою (бабу́н'а, маму́н'а, красу́н'а), непродуктивний для назв предметів (хату́н'а) [Ibid.: 214].

-ун'к-а: Те́кл'ун'ка (Грн) — непродуктивний тип; малопродуктивний для творення назв осіб (ба́бун'ка, се́струн'ка, ма́мун'ка, нив'і́стун'ка) [Ibid.: 215].

-ус'-а: Ган:у́с'а (б.н.п.); В'іру́с'а || В'еру́с'а (Длс, Звт, Ктв, МВд, Прх, Рдн), Йеву́с'а (Злз, Трс), Марту́с'а (Брв), Окса́ну́с'а (Трс), Тамару́с'а (Прлц), Теклу́с'а (Грк) — продуктивний тип; непродуктивний для творення назв осіб жіночої статі (бабу́с'а, маму́с'а, мату́с'а) [Ibid.: 219].

-ух-а: В'еру́ха (МВд, Стн, СтПд), Йеву́ха (Длс), Н'іну́ха (Угр) — непродуктивний тип; продуктивний для творення назв осіб жіночої статі (молоду́ха, систру́ха, бриху́ха, свекру́ха), непродуктивний для назв самиць (тетеру́ха) [Ibid.: 221–222].

-ухн-а: *В'єрухна* (Пдк) — непродуктивний тип; продуктивний для творення назв осіб жіночого роду (*мáтухна, систру́хна, зову́хна, нев'істухна, свикру́хна, дру́хна* 'дружка на весіллі') [Ibid.: 223–224].

-учк-а: *Га́л'учка* (Пгпн), *Га́ндз'учка* (Пгпн), *Йéвучка* (Брв, Грз, Пгпн), *Тéкл'учка* (Брв, Кмр, Нвс, СтЧр) — малопродуктивний тип; непродуктивний для творення назв риб (*язю́чка < язь*) [Ibid.: 225].

-уш-а: *Марфúша* (б.н.п.); *Кул'íнуша < Кулина* (СтПд), *Текл'úша* (Дрн, Крп, Трс) — непродуктивний тип; непродуктивний і для творення назв їжі (*солоду́ша* 'страва') [Ibid.: 225].

-ушк-а: *Галíнушка* (Слн), *Кате"рíнушка* (Брв, Брс, Грз, Крс, Пдк), *Марту́шка* (СтПд), *Теклу́шка* (Брз, Трс), *Тет'áнушка* (Ярм) — малопродуктивний тип; продуктивний для творення назв предметів (*корчу́шка, меду́шка*), непродуктивний для назв осіб (*вдову́шка, ма́тушка*) та тварин, комах (*ба́бушка* 'метелик', *телу́шка*) [Ibid.: 226].

-ц'-а (-дз'-а): *Н'ін'ц'а, Федóрц'а || Хвидóрц'а || Хведóрц'а* (б.н.п.); *Варва́рц'а* (Мшн), *В'єрц'а* (Грм, МВд, Трн), *Галíнц'а* (Грд, Нвк), *Йéвц'а* (Ддв, Злз, Чвн), *Катерíнц'а* (Длс), *Марйáнц'а* (Злз), *Ол'áнц'а < Уляна* (Грд), *Тамáрц'а* (б.н.п.), *Вл'áндз'а < Уляна* (Лпн), *Йарíндз'а* (Лпн), *Марíндз'а* (Г-Лс, Глз, Лпн, СтПд), *Тамáрдз'а* (Лпн, Чрн) — продуктивний тип; малопродуктивний для творення назв осіб (*ку́мця, ма́мця*) [Ibid.: 228].

Отже, для творення чоловічих варіантів імен та апелятивів використано 29 суфіксів, а саме: *-ак-а, -ан-а, -ас', -аш-а, -ен'к-а, -ец'-а (-ец'-а), -ечк-а, -ечок, -ик-а, -ил-а, -ин-а, -ис'к-а, -ичок-а, -ишч-а, -к-а, -ок-а, -он'к-а, -очк-а, -очок-а, -ук-а, -ун-а, -ун'-а, -ун'-а, -ун'-а, -ур-а, -ус'-а, -ус'-а, -ц'-а, -чик-а*, які додано до повної твірної основи. Для творення жіночих варіантів імен та апелятивів використано 20 суфіксів, серед яких: *-ечк-а, -ин-а, -ис'к-а, -ичк-а, -ишч-а, -к-а, -он'к-а, -ос'-а, -ох-а, -очк-а, -ул'-а, -ун'-а, -ун'к-а, -ус'-а, -ух-а, -ухн-а, -учк-а, -уш-а, -ушк-а, -ц'-а*, які приєднано до повної твірної основи. Власні імена людей та апелятиви творять чотири словотвірні типи: високопродуктивний, продуктивний, малопродуктивний та непродуктивний.

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

у.н.п. — усі населені пункти

б.н.п. — більшість населених пунктів

Бдк — Будки Маневецького р-ну Волинської обл.

Брв — Боровичі Маневецького р-ну Волинської обл.

Брж — Бережниця Маневецького р-ну Волинської обл.

Брс — Берестяне Ківерцівського р-ну Волинської обл.

Бшл — Башлики Ківерцівського р-ну Волинської обл.

Вос – Велика Осниця Маневицького р-ну Волинської обл.
ВЯб – Велика Яблунька Маневицького р-ну Волинської обл.
Гдм – Годомичі Маневицького р-ну Волинської обл.
Глз – Галузія Маневицького р-ну Волинської обл.
Г-Лс – Гута-Лісівська Маневицького р-ну Волинської обл.
Грд – Городок Маневицького р-ну Волинської обл.
Грдц – Городище Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Грз – Грузятин Маневицького р-ну Волинської обл.
Грм – Гороймівка Маневицького р-ну Волинської обл.
Грн – Гор'янівка Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Дбр – Діброва Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Двж – Довжиця Маневицького р-ну Волинської обл.
Дмш – Домашів Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Длс – Дольськ Любешівського р-ну Волинської обл.
Звт – Завітне Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Згр – Загорівка Маневицького р-ну Волинської обл.
Зрд – Зарудче Любешівського р-ну Волинської обл.
Зрч – Заріччя Маневицького р-ну Волинської обл.
Кзл – Козлиничі Маневицького р-ну Волинської обл.
Ккл – Кукли Маневицького р-ну Волинської обл.
Кмн – Кам'януха Маневицького р-ну Волинської обл.
Кмр – Комарове Маневицького р-ну Волинської обл.
Кпл – Копилля Маневицького р-ну Волинської обл.
Крс – Красноволя Маневицького р-ну Волинської обл.
Кст – Костюхівка Маневицького р-ну Волинської обл.
Ктв – Котів Ківерцівського р-ну Волинської обл.
ЛВл – Любешівська Воля Любешівського р-ну Волинської обл.
Лпн – Липне Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Лхв – Лахвичі Любешівського р-ну Волинської обл.
Лшн – Лишнівка Маневицького р-ну Волинської обл.
МВд – Мала Ведвежка Маневицького р-ну Волинської обл.
Мдн – Майдан Маневицького р-ну Волинської обл.
МОс – Мала Осниця Маневицького р-ну Волинської обл.
Мрв – Муравище Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Мщн – Мощаниця Ківерцівського р-ну
МЯб – Мала Яблунька Маневицького р-ну Волинської обл.
Нбр – Набруска Маневицького р-ну Волинської обл.
НРд – Нова Руда Маневицького р-ну Волинської обл.
Окн – Оконськ Маневицького р-ну Волинської обл.
Омл – Омельне Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Ост – Островки Маневицького р-ну Волинської обл.
Пдк – Підкормілля Любешівського р-ну Волинської обл.
Прлц – Прилуцьке Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Прх – Проходи Любешівського р-ну Волинської обл.
Рдк – Рудка Маневицького р-ну Волинської обл.
Рдн – Рудники Маневицького р-ну Волинської обл.
Рзн – Розничі Маневицького р-ну Волинської обл.
Сдл – Седлище Любешівського р-ну Волинської обл.
Слн – Сильне Ківерцівського р-ну Волинської обл.

Смк – Семки Маневицького р-ну Волинської обл.
Срх – Серхів Маневицького р-ну Волинської обл.
Сск – Суськ Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Ств – Ставок Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Стн – Ситниця Маневицького р-ну Волинської обл.
Стр – Старосілля Маневицького р-ну Волинської обл.
СтЧр – Старий Чорторийськ Маневицького р-ну Волинської обл.
Сфн – Софіянівка Маневицького р-ну Волинської обл.
Тлч – Тельчі Маневицького р-ну Волинської обл.
Угр – Угриничі Любешівського р-ну Волинської обл.
Хлн – Холоневичі Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Хпн – Хопнів Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Хрл – Хорлупи Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Хрс – Хряськ Маневицького р-ну Волинської обл.
Цмн – Цміни Маневицького р-ну Волинської обл.
Чрв – Череваха Маневицького р-ну Волинської обл.
Чрс – Черськ Маневицького р-ну Волинської обл.

ЛІТЕРАТУРА

- Аркушин 2004 — Аркушин Г. Іменний словотвір західнополіського говору. — Луцьк, 2004. — 763 с.
Ковалик 2008 — Ковалик І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення) // Питання українського і слов'янського мовознавства: вибр. пр. — Львів; Івано-Франківськ, 2008. — Ч. 2. — С. 304–312.

KILKA UWAG O PRZYMOTNIKACH DYFERENCYJNYCH W GWARACH WIELKOPOLSKICH

*A few remarks about differential adjectives
in Wielkopolska dialects*

Stawianie w centrum zainteresowania przez rozwijającą się w 20 wieku dialektologię zjawisk dyferencyjnych jest bezsporny. Z czasem nastawienie to ustąpiło wymuszonemu przez następujące zmiany wsi i jej mieszkańców podejściu całościowemu: opisującemu zarówno to, co w gwarach odmienne wobec odmiany ogólnej języka, jak i to, co z nią wspólne. Obok pozostałości tradycyjnych gwar, mamy więc na wsi także odmiany ogólne (literackie i nieliterackie). Celem niniejszego artykułu jest przyjrzenie się relacjom między poszczególnymi warstwami języka używanego na wsi na przykładzie przymiotników oraz sprawdzenie, czy istnieją przymiotniki typowo wielkopolskie (nieużywane gdzie indziej).

Analizowany materiał stanowią, nagrane przez pracowników Pracowni Dialektologicznej UAM, rozmowy w Bukówcu Górnym (powiat leszczyński) oraz Golinie i jej okolicach (powiat koniński). Był on zbierany metodą kwestionariuszową i swobodnej rozmowy; pierwsza była wiodącą w Bukówcu Górnym, druga zaś w punkcie wschodnim. Ekskercpcja transkrypcji nagrań dała 24500 słowoform przymiotnikowych i 3097 haseł¹.

Pierwsza z miejscowości to wieś położona w Wielkopolsce południowo-zachodniej, drugi punkt natomiast to niewielkie miasteczko (Golina) oraz okoliczne wsie (Adamów, Barbarka, Golina-Kolonia, Splawie) w Wielkopolsce

¹ W chwili opracowywania niniejszego artykułu (styczeń 2012) baza danych zgromadzona w Pracowni Dialektologicznej UAM w Poznaniu liczyła 803 532 słowoformy. Materiał nadal jest uzupełniany.

północno-wschodniej. Dzięki doborowi punktów badawczych leżących niemal na dwóch przeciwległych krańcach Wielkopolski właściwej — a w okresie 1815–1918 przynależnych do dwóch różnych zaborów (odpowiednio pruskiego i rosyjskiego) i dwóch różnych peryferii polskiego obszaru językowego (zewnętrznej i wewnętrznej) — spodziewać się można interesujących wyników badań.

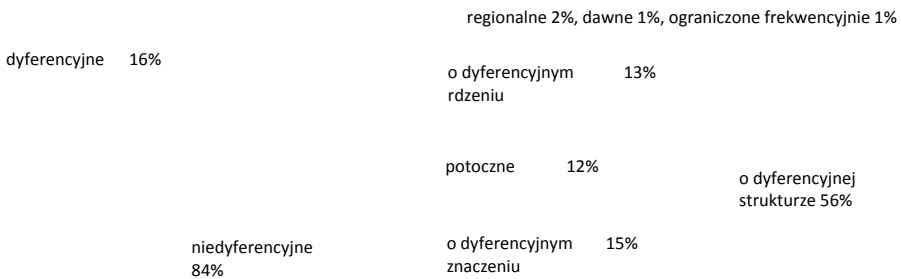
Wyekscerpowane przymiotniki podzielono na niedyferencyjne i dyferencyjne. Na grupę pierwszą składają się przymiotniki ogólnopolskie występujące w «Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny» [PSWP] bez żadnych ograniczeń i kwalifikatorów za wyjątkiem «książkowe» i «poetyckie», natomiast na drugą, która będzie przedmiotem naszej uwagi — przymiotniki ogólnopolskie określone w PSWP jako «dawne», «potoczne», «regionalne» bądź «rzadkie» oraz niewystępujące w tym leksykonie *adjectiva* o dyferencyjnym znaczeniu, rdzeniu lub strukturze.

W ten sposób wyodrębniono 495 haseł dyferencyjnych (szczegółowy udział poszczególnych grup przedstawiają Wykresy 1 i 2), czyli 1642 poświadczenia. Okazuje się więc, że aż 84% haseł i 93% słowoform przymiotnikowych jest wspólnych z polszczyzną ogólną; część dyferencyjna jest w zdecydowanej mniejszości. Zestawienie dwóch ostatnich liczb nasuwa także wniosek, że słownictwo dyferencyjne w porównaniu z niedyferencyjnym występuje w tekstach o wiele rzadziej. Jednoznacznie pokazuje to, iż postrzeganie języka mieszkańców wsi (dawniej gwar) jedynie poprzez pryzmat odmienności czy osobliwości językowych odbija się na analizach niekorzystnie, ponieważ skupia się tylko na ograniczonym wycinku rzeczywistości. Trzeba jednak zaznaczyć, że w przypadku innych części mowy, wartości te mogą być inne, lecz jak podpowiada intuicja, dalekie od dominujących nad częścią wspólną z językiem ogólnym. Maria Pawlewska-Gulczyńska za Stanisławem Urbańczykiem przyjmuje, że «każda gwara ma około 50–60% wyrazów wspólnych z językiem literackim» [Pawlewska-Gulczyńska 1982: 34]. Jak widać, dane dotyczące przymiotników mocno odbiegają od wyżej przytoczonych. Trzeba jednak pamiętać, że S. Urbańczykowi chodziło przede wszystkim o rzeczowniki, ponieważ w omawianych przez siebie przykładach przytacza tylko jeden przymiotnik: *miałki* [Urbańczyk 1972: 63]. Nie należy też zapominać o dyferencyjnym nastawieniu badaczy² dawnych gwar. Zmiany sytuacji językowej współczesnej wsi znakomicie pokazuje przytoczony przykład. S. Urbańczyk

² Procent słownictwa wspólnego gwar i języka ogólnego interesował także Helenę Olesińską, która stwierdza, że wynosi on od 6 do 66 [Olesińska 1956]. Gdyby przyjąć wartość niższą za standard, komunikacja między użytkownikami tych dwóch kodów byłaby prawie niemożliwa.

przeciwstawia znaczenie północnopolskie ‘płytki’ południowopolskiemu ‘drobny’. Zgodnie z literaturą dialektologiczną dla Wielkopolski typowe jest znaczenie pierwsze [Urbańczyk 1972: 63], ale jak pokazuje materiał, dziś w Bukówcu Górnym i Golinie znane są oba, dominuje natomiast drugie z nich, zgodne z polszczyzną literacką. Bliższy więc prawdzie jest Kazimierz Ożóg, który charakteryzując język polskiej wsi, pisze: «polszczyzna ogólna na wsi polskiej nie jest wolna od elementów regionalnych — są to wyrazy gwarowe czy pewne naleciałości fonetyczne. Jednak trzon stanowi polszczyzna taka sama jak w wielkich miastach» [Ożóg 1998: 125].

Wykresy 1 i 2. Przymiotniki niedyferencyjne i dyferencyjne w zebranym materiale.



Wśród przymiotników dyferencyjnych wobec polszczyzny ogólnej literackiej 278 to **adiektiva o dyferencyjnej strukturze**, czyli formacje o temacie wspólnym z odmianą literacką, lecz innym formancie (dublety słowotwórcze³), np. *dłużyki* wobec *długi*, *głupimądry* — brak jednowyrazowego odpowiednika, *klaczący* — *klaczasty*, *krówski* — *krowi*, *lepszejszy* — *lepszy*, *lnianny* — *lniany*, *pożółtawy* — *żółtawy*, *żytni* — *żytny*, lub (o wiele rzadziej) z inną podstawą przy zachowanym formancie, np. *drabiasty* wobec literackiego *drabiniasty*.

Mimo różnorodności modeli słowotwórczych zaskakuje odsetek przymiotników wspólnych dla obu punktów badawczych (szczegółowe dane przedstawia tabela 1). **Adiektiva** występujące w obu miejscowościach to aż ¼ przymiotników o strukturze dyferencyjnej wobec polszczyzny literackiej. Również wśród **przymiotników o dyferencyjnym znaczeniu**, lecz wspólnej z polszczyzną literacką formie (tj. homonimów) część wspólna dla obu miejscowości jest stosunkowo duża — 20,9%. Z kolei **przymiotniki o dyferencyjnym rdzeniu** wobec polszczyzny literackiej pojawiają się i w Golinie, i w Bukówcu Górnym najrzadziej.

³ Więcej o przymiotnikowych dubletach słowotwórczych Czytelnik przeczytać może w: [Osowski 2012].

Przytoczone dane potwierdzają odmiennność Wielkopolski wschodniej od pozostałej części regionu (niski procent przymiotników wspólnych) oraz wpływ czynnika miasta na rugowanie przymiotników o rdzeniu dyferencyjnym wobec polszczyzny literackiej jako najłatwiejszych do sklasyfikowania jako «niepoprawne» (niski liczb tych przymiotników w Golinie). Mamy jednak i zgodności; na podstawie obserwacji części wspólnej przymiotników o dyferencyjnej strukturze wskazać można formanty słowotwórcze aktywne w obu badanych miejscowościach, np. *-ni* rywalizujący z literackim *-ny* (*boczni*, *tylni*, *zeszłoroczni*), *-any* w funkcji materiałowej (*drzewiany* ‘z drzewa’, *gumiany* ‘z gumy’), *-aty* i *-ity/-yty* w funkcji partytywnej (*kanciaty*, *mączyty*), *-ejszy* jako formant stopniowania wyrazistszy w stosunku do *-szy* (*miękciejszy*, *żółciejszy*). Tendencję do nadawania przymiotnikom wyrazistych cech formalnych tej klasy części mowy obserwować można w wyrazach: *całki* (:cały), *niewartny* (:niewart), *obski* (:obcy), których podstawy są niepodzielne słowotwórczo, a przez to mniej wyraziste niż przymiotniki z *-ki* czy *-ny*.

Tabela 1

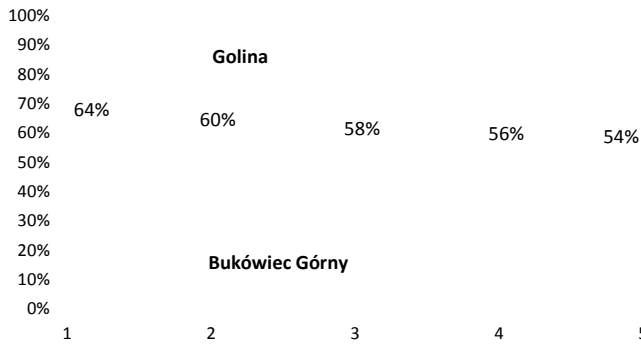
Typ dyferencjacji	razem	w Golinie	w Bukówcu	w tym wspólnych
struktury	278	40,3%	59,7%	25,9%
rdzenia	73	35,6%	64,4%	13,7%
znaczenia	67	41,8%	58,2%	20,9%

Drugą co do liczebności grupą (73 jednostki) są przymiotniki z rdzeniem niewykorzystywanym w polszczyźnie literackiej do tworzenia przymiotników. Mamy tu więc zarówno *adiektiva* od podstaw istniejących w odmianie ogólnej, lecz niemotywujących przymiotników, np. *badziewiaty*, *łączowy*, *utyły*, jak i od podstaw w niej niewystępujących (są to przymiotniki dyferencyjne w wąskim znaczeniu), np. *dojdowaty*, *lerowaty*, *mormowaty*, *rajdziaty*, *wiśny*, *zgeźiały*. Do tej ostatniej grupy zaliczam również jednostki adaptowane z języka niemieckiego jak *plat* ‘płaski’, *rychtyk* ‘dobry, odpowiedni’, *szlang* ‘smukły’ itp.

Podział haseł między punkty badawcze z uwzględnieniem stopnia dyferencyjności słownictwa nie zmienia się zbytnio dla poszczególnych grup. Można jednak zauważyć pewną prawidłowość: zawsze procentowo przeważają hasła bukówieckie (co prezentuje wykres 3), jednak wraz z przechodzeniem od jednostek z rdzeniem niewykorzystywanym w polszczyźnie literackiej jako motywujących przymiotniki do ogólnopolskich zauważyć można wzrost liczby haseł golińskich. Stopniowo różnica między punktem wschodnim i południowym maleje o 10%. Najprawdopodobniej działa tutaj wzmiankowany już czynnik miasta, które stwarza więcej okazji do posługiwania się odmianą ogólną lub tymi do niej zbliżonymi, dlatego też wraz z przechodzeniem od haseł odczuwalnych jako

dyferencyjne (nieliterackie / nieogólne) poprzez znajdujące się w połowie drogi między nie- i literackością (np. homonimy przymiotników ogólnopolskich⁴) do ogólnych wzrasta udział hasel golińskich w analizowanych grupach.

Wykres 3. Udział procentowy hasel w Golinie i Bukówcu Górnym a ich dyferencyjność



Jednostki: 1 – o dyferencyjnym rdzeniu, 2 – o dyferencyjnej strukturze, 3 – homonimiczne z ogólnopolskimi, 4 – potoczne, 5 – ogólnopolskie.

Przyjrzyjmy się dokładniej hasłom wspólnym dla Bukowca Górnego i Goliny w omawianych grupach, uwzględniając wybrane słowniki gwarowe⁵, dzięki czemu określić będzie można słownictwo typowo wielkopolskie oraz wspólne z innymi regionami⁶. Do przymiotników o dyferencyjnym rdzeniu wobec polszczyzny literackiej i jednocześnie wspólnych dla obu punktów należą: *dziamdziowaty* ‘powolny, ślamazarny’, *galanty* ‘elegantki; duży’, *latosi* ‘z tego roku’, *rajdziaty/rejciaty* ‘powłóczący nogami’ i *wiśny* ‘giętki, elastyczny (o roślinach)’.

⁴ W połowie tej drogi, ponieważ formy homonimiczne mają postać zgodną z literacką, lecz odmienne znaczenie, np. *apetyczny* ‘który ma apetyt’ (literackie ‘taki, który wzbudza apetyt; także przenośnie’), *szkodny* ‘którego szkoda’ (literackie ‘taki, który powoduje straty, szkody’), *zapalny* ‘który ma zapal (np. do pracy)’ (literackie ‘łatwo się zapalający — o materiałach, substancjach; łatwo wybuchający — o ludziach’) itp.

⁵ Są to słowniki opracowane przez profesjonalistów: [MSGP; PSTWM; SGD; SGK; SGMP; SGO; SGP; SGPKarł; SGOWM; SGŚ; Skoc; Skraj; SSSiołk; SW]; oraz przez amatorów (tu uwzględniam tylko słowniki z terenu dialektu wielkopolskiego): [MSGPał; SDGS; SGB]. Dalej używam wymienionych skrótów literowych.

⁶ Tu jednak należy zastrzec, że dominacja substantywizmu w układaniu słowników (widoczna zwłaszcza w zbiorach amatorskich) rzutować może na wyniki badania. Przyjmuję jednak, że w przypadku każdego słownika autorami kierowały podobne zasady co do reprezentacji poszczególnych części mowy.

Z powyższego zbioru jedynie *rajdziaty/rejciaty* nie pojawiają się w żadnym z analizowanych słowników, zaś *dziamdziowaty* tylko w SGPKarł z Krakowskiego. Za jednostkę wielkopolską uznać również należy przymiotnik *wiśny*, który poświadczają Skraj, SGMP, MSGPał, SDGS, zaś SGPKarł i MSGP z terenu wielkopolski. Ponadto *wiśny* zarejestrowany został także przez Mieczysława Szymczaka w Domaniewku, najprawdopodobniej jednak jest to wpływ wielkopolski. Pozostałe dwie jednostki, *galanty* i *latosi*, mają charakter ogólnogwarowy.

Wśród przymiotników o dyferencyjnej strukturze występujących jedynie w punktach badawczych pojawiają się przede wszystkim struktury złożone: *czteryiskibowy*, *dwuzębowy*, *głupimądry* ‘wymądrzający się, udający mądrzejszego niż w rzeczywistości’, *pięćdziesiątlitrowy*, *trzyzębny*, *zeszłoroczni*; mamy tu jednak i dwa derywaty proste: *uleżały* i *zarodny*. Jeśli chodzi o złożenia, trudno tu mówić i przymiotnikach wielkopolskich, gdyż są to struktury dość często występujące w gwarach polskich [Grochola-Szczepanek 2006] i z tego też powodu najprawdopodobniej nie zostały uwzględnione w analizowanych słownikach.

Również przymiotniki *boczni*, *całki*, *drzewiany*, *tylni*, *wielgi*, nie są jedynie wielkopolskie, lecz występują na całym polskim obszarze dialektalnym. Za wielkopolskie, tj. nieodnotowane w słownikach gwarowych innych regionów bądź odnotowane przez słowniki ogólnogwarowe jedynie z terenu dialektu wielkopolskiego, uznać można natomiast przymiotniki: *niewartny*, *obski*, *szerokawy*.

W świetle analizowanych słowników oraz zebranych materiałów można wyodrębnić także grupy przymiotników wspólnych dla dialektu wielkopolskiego i innych gwar:

- kaszubskie: *trzepowaty*;
- małopolskie: *gumiany*, *lekutki*;
- śląskie: *czarnawy*;
- kaszubskie i małopolskie: *mączyty*, *nicpoty*, *żółciejszy*;
- małopolskie i mazowieckie: *kanciaty*, *siadły*;
- kaszubskie, małopolskie i mazowieckie: *miękciejszy*.

Z powyższego wyliczenia widać, że najwięcej zbieżności w zakresie przymiotników o dyferencyjnych wobec polszczyzny literackiej strukturze gwary wielkopolskie wykazują w stosunku do gwar małopolskich⁷, następnie kaszubskich,

⁷ Co ciekawe, przymiotniki o dyferencyjnej strukturze wspólne dla Bukówca Górnego i Golicy częściej odnotowywane były w słownikach z terenu dialektu małopolskiego niż wielkopolskiego. Należy jednak pamiętać o różnym stopniu leksykograficznego opracowania poszczególnych polskich dialektów [por.: Karaś 2010: 99].

mazowieckich, do rzadkich należą zbieżności śląsko-wielkopolskie, gdyż w tej grupie znajdują się przymiotniki ogólnogwarowe oraz *czarnawy*.

W ostatniej grupie przymiotników, o dyferencyjnym znaczeniu, trudno o uogólnienia, ponieważ poszczególne znaczenia przymiotników w słownikach często nie są wyróżniane, przez co trudno cokolwiek powiedzieć o zmianach semantycznych. Świadczy o tym fakt, że na 7 przymiotników tylko 3 odnotowały słowniki gwarowe: *bystry* ‘jasny’ [SSSiolk; SGŚ; SGOWM], *sosnowy* ‘będący sosną’ [Skraj; SGK], *żonata* ‘zameżna’ [Skraj; MSGPał; SW]. Z kolei *błękit*, *pomarańcz*, *róż*, *szybki* ‘chętny do czegoś’ nie zostały potwierdzone ani przez leksykony notujące słownictwo z terenu dialektu wielkopolskiego, ani z innych gwar.

Podsumowując, należy po pierwsze raz jeszcze podkreślić, że postrzeganie języka mieszkańców wsi (kontynuatora tradycyjnych gwar) jedynie poprzez aspekt dyferencyjny odbija się na analizach niekorzystnie i zniekształca rzeczywisty obraz, gdyż skupia się tylko na ograniczonej części zasobu leksykalnego mieszkańców współczesnej wsi. Po drugie zaś, dyferencyjne przymiotniki wielkopolskie występują we wszystkich trzech analizowanych grupach: dyferencyjnego rdzenia, struktury słowotwórczej i znaczenia. Jest ich jednak niewiele, co skłania do postawienia pytania, które pozostawiam otwartym: czy mała ilość przymiotników wielkopolskich w słownikach ogólnopolskich wynika z niskiej ich liczby czy też przejścia do zasobu słownictwa ogólnego, przez co przymiotniki te straciły swoje dialektalne (wielkopolskie) nacechowanie?

LITERATURA

- Grochola-Szczepanek 2006 — Grochola-Szczepanek H. Przymiotniki złożone w gwarach polskich // *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. – T. 41. – 2006. – S. 59–81.
- Karaś 2010 — Karaś H. Polskie słowniki gwarowe — dzieje, typologia, metody opracowania // *Poradnik Językowy*. – Nr 4. – 2010. – S. 72–104.
- Olesińska 1956 — Olesińska H. Kilka uwag o wzajemnych stosunkach ilościowych w słownictwie gwar polskich // *Język Polski*. – XXXVI. – Z. 4. – 1956. – S. 289–299.
- Osowski 2012 — Osowski B. Przymiotniki wspólnotematowe w języku mieszkańców Goliny (Wielkopolska wschodnia) oraz Bukówca Górnego (Wielkopolska południowa) // *Słowotwórstwo słowiańskie: system i tekst. Prace Komisji Słowotwórczej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów*. – Seria 13 / Pod red. J. Sierociuka. – Poznań, 2012. – S. 327–333.
- Ożóg 1998 — Ożóg K. Język polskiej wsi na tle przemian współczesnej polszczyzny // *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii* / Red. S. Gala. – Łódź, 1998. – S. 119–125.

- Pawlewska-Gulczyńska 1982 — Pawlewska-Gulczyńska M. O zróżnicowaniu wewnętrznym słownictwa wsi Granowo w województwie poznańskim // *Studia Polonistyczne*. – X. – 1982. – S. 25–35.
- Urbańczyk 1972 — Urbańczyk S. *Zarys dialektologii polskiej*. – Wyd. 4. – Warszawa, 1972.

SŁOWNIKI

- MSGP — *Mały słownik gwar polskich* / Pod red. J. Wronicz. – Kraków, 2009.
- MSGPał — Binkowski M.K. *Mój słownik gwary pałuckiej*. – Żnin, 2009.
- PSTWM — Kucala M. *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich*. – Wrocław, 1957.
- PSWP — *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* / Red. H. Zgólkowa. – Poznań, 1994–2005. – T. 1–50.
- SDGS — Pilot M. *Ssapy, szkudły, świętojanki. Słownik dawnej gwary Siedlikowa*. – Warszawa, 2011.
- SGB — Giera M., Jańczak K. *Przy współudziale Uczniów Zespołu Szkół w Starej Krobi. Słownik gwary biskupiańskiej*. – Stara Krobia, 2005.
- SGD — Szymczak M. *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim*. – Cz. 1–8. – Wrocław, 1962–1973.
- SGK — Sychta B. *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*. – Wrocław, 1967–1973.
- SGMP — *Słownik gwary miejskiej Poznania* / Pod red. M. Gruchmanowej i B. Walczaka. – Warszawa, 1997.
- SGO — Kaś J. *Słownik gwary orawskiej*. – Kraków, 2011. – T. 1–2.
- SGP — *Słownik gwar polskich*. – Kraków, 1977–2007. – Z. 1–22.
- SGPKarł — Karłowicz K. *Słownik gwar polskich*. – Kraków, 1900–1911. – T. 1–6.
- SGŚ — *Słownik gwar śląskich* / Pod red. B. Wyderki. – Opole, 2000–2011. – T. 1–12.
- SGOWM — *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*. – Wrocław; Warszawa, 1987–2006. – T. 1–5.
- Skoc — Sychta B. *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej*. – Wrocław, 1980–1985. – T. 1–3.
- Skraj — Brzeziński S. *Słownictwo krajniackie. Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskiem*. – Wrocław; Warszawa, 1982–2009. – T. 1–5.
- SSSiołk — Zareba A. *Słownik Starych Siołkowic w powiecie opolskim*. – Kraków, 1960.
- SW — Steffen W. *Słownik warmiński*. – Wrocław, 1984.

ПРИЛАГАТЕЛНИ СЪС ЗНАЧЕНИЕ 'ХУБАВ; КРАСИВЫ, ХОРОШИЙ, ДОБРЫЙ' В БЪЛГАРСКИТЕ ДИАЛЕКТИ В СЪПОСТАВКА СЪС СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ

*Adjectives meaning 'beautiful, good;
красивы, хороший, добрый'
in Bulgarian dialects in comparison with Slavic languages*

Прилагателните имена са елемент от фразата, който дава възможност да се определят качествата на обектите. Изследването на лексикалния състав и семантичните особености на определени групи прилагателни дава възможност да се разкрие понятийната система, от която се изхожда при назоваването на тези качества. Цел на настоящата статия е да се проследят прилагателните със значение 'хубав' в български език на диалектно равнище, като се обърне внимание на произхода на лексемите, на различните семантични елементи, отразени в значението им, на връзките им със славянските и балканските езици, на синонимните редове, които те оформят.

Една от най-широко разпространените лексеми, която се среща в книжовния език и практически на цялата територия на българското езиково землище, е лексемата *хубав*, диал. *хѹбаф*, *ѹбаф*. Д. Вакарелска-Чобанска я разглежда на първо място като прилагателно, означаващо качествени признаци на човека според вида на лицето и тялото му [Вакарелска-Чобанска 2002: 96]. С това значение прилагателното е синоним на думата *красив*, която се свързва по-тясно със значението 'който се харесва, възбужда естетически чувства'. Справките в етимологичните речници показват, че прилагателното *красив* се среща с подобно значение и в

другите славянски езици, като семантичният елемент 'естетически външен вид' е твърде силно изразен в етимона. В някои случаи той отразява семантиката 'ярко оцветяване, зачервяване, горене, блясък, разкош' [БЕР II: 717]. В сравнение с това в български семантиката на прилагателното остава по-близо до значението 'който е с достойнства'. В книжовния език се откриват преносни значения, свързани с по-силната изява на този семантичен признак, напр. тогава, когато прилагателното пояснява думи, означаващи не конкретен обект, а прояви на обекта: *красива постъпка* [БТР: 368]. Лексемата *красѝф* рядко се отразява в диалектните речници, поради отсъствието на ярки регионални особености. Заслужава да се отбележи словообразователният вариант *красен*, отбелязан в Соф., Петр., Гоцеделч., Кост., от който са известни и много производни. Специален интерес заслужават производните *красѝт*, които се срещат със значение 'възкисел' (Бан., Благ., Гоцедел., Смол., Сол., Чеп.).

За разлика от *красив* лексемата *хубав* има ограничено разпространение в славянските езици. М. Фасмер [Фасмер IV: 281, 284] определя нейната връзка с руската дума *хуавы* 'ловък, опитен' като несигурна. Обикновено речниците привеждат успоредици в сръбски [Skok 1971: 1095], но материалът показва, че там думата е разпространена на диалектно равнище във вариант *ubav*, а данните за територията на разпространението сочат към Източна Сърбия, срв. напр. тимошкия говор, който споделя редица особености, характерни за българския език [Динић 2008: 843]. Според Ст. Младенов прилагателното *хубав* е от персийски произход, като е проникнало в български език чрез турски [Младенов 1941: 673]. Според П. Добрев *хубав* е наследено от прабългарски, за което свидетелства широкото му разпространение на територии, обитавани от прабългарите [Добрев 1995: 133]. В български език се открива твърде близка синонимия между прилагателните *хубав* и *добър*, която е разпространена и на книжовно, и на диалектно равнище [Антонова-Василева 2012: 520–527]. Може да се обобщи, че *хубав* се употребява преобладаващо със значение 'който е с достойнства, добър'; срв. примерите от българските говори в Албания: *Аку не ѝ убау времето, не ойт автобусот// Сйега кда одат младите, на свети Павли, гредет тамо, та че се върти времето, стане не добро; Напреи гу фърлаа у лебу, дъ и по-мек лебу, по-убаф; Ква манджа праши, убаа?; Абе убао е ракийчету* (Пуст.). Синонимия се наблюдава и между наречията *хубаво* и *добре*: *Убау. Тука уздолу к'е вървите или озгора? Хай озгора* (Пуст.). Както личи от посочените примери от Преспанско, в говора преобладава употребата на прилагателното *хубав* и съответно наречията *хубаво*, които се срещат и в двете значения 'приятен на външен вид, красив'; 'който е с достойнства, добър'. Според Д. Вакарелска-Чобанска освен значението 'добър' прилагателното *хубав*

развива и метафорично значение ‘здрав’ [Вакарелска-Чобанска 2002: 188]. Това значение е отбелязано и в българските говори в Албания: *À си хубава? À ти врўкин’а? Йà сум болèзлива; Сум сèдела во постèла, ама нè_сум ўбава, нè_сум вèсела* (Шиц.). То се среща и в езиковите формули за поздрав, които съдържат информация за състоянието на събеседника: *хубав съм* — ‘добре съм, здрав съм’ [Антонова-Василева 2011: 520–527].

Със значение ‘хубав’ според труда на Д. Вакарелска-Чобанска в българските диалекти са разпространени и прилагателните: *арен, асолан, бел, блак, добър, зафатен (уфатен), згоден, калеш (калешес), каматен, кумаш (кумашес), мутуваф, намдар, препен, приличен (приликат), прилегат* [Вакарелска-Чобанска 2002: 96]. Справките с Арх. на БДР, диалектни речници и трудове показва, че семантиката на изброените лексеми разкрива както наличието на сходства, така и понякога доста съществени различия.

Прилагателното *хàрен* // *àрен* е заемка от гръцки, която се е разпространила широко в българския език и се определя като народна дума. Тълкуването ѝ в БТР се свързва на първо място със семантичния признак ‘който е с достойнства, добър’ [БТР: 1020]. *Àрен* се среща със значение ‘добър’ и в диалекта: *Ми съ глèда тàко, како дòма, кàко во м’де àрна èсти, вèли* (Пуст.). Употребява се с това значение и във формулите за поздрав: — *Кàко стè, àрни стè?*; — *Шò правите? Àрни стè?* (Пуст.) Д. Вакарелска-Чобанска отбелязва развитие на метафорично значение ‘здрав’ на прилагателното *àрен*, както при прилагателното *хубав*: *Да сме жìви и àрни* [Вакарелска-Чобанска 2002: 198]. В гръцки език, думите *хàρη, хàρις*, от които прилагателното се развива, имат значение 1. ‘прелест’; 2 ‘добрина’ [Леξико 1957: 556]. Според Ст. Младенов лексемата е разпространена и в сръбски език, а в етимологичен план е свързана и с руското *хороший* [Младенов 1941: 666]. Наличието на подобна етимологична връзката се отрича от М. Фасмер, който не приема и съпоставката с украинските форми *харний, гарний* ‘красив, хубавичък’ [Фасмер IV: 267]. Материалът показва, че в изходния гръцки език съществува същото преплитане на семантичните признаци ‘красив’ // ‘с достойнства, добър’, което се реализира и при българското прилагателно *хубав*.

Прилагателното *калеш* обикновено се среща в диалектите с по-тясно значение ‘вакъл, с черно около очите’. Както личи от цитирания труд [Вакарелска-Чобанска 2002: 279], то е широко разпространено предимно в южния дял на българското езиково землище. Според Ст. Младенов лексемата е наследена от и. е. субстрат [Младенов 1941: 228; БЕР II: 165, 166]. В този случай става въпрос за развитие на вторично значение ‘хубав’ на прилагателното, след обобщаването на название за външен белег, който се смята за носител на хубост, красота при това най-често

при домашните животни — овце, телета и т.н. Неговото присъединяване към синонимния ред на прилагателните със значение 'хубав', и особено употребата му за охарактеризиране на човек, разкрива идеализирането на положителните качества на домашните животни в оценъчната система на българина. Същевременно, като се има предвид ареалът на разпространение, не може да не се обърне внимание на близостта с гръцкото прилагателно *καλός* със значение 'добър, хубав, красив, честен' [Λεξико 1957: 260], което, както е известно, стои в основата на популярното в българския език лично име *Калоян*.

Широко разпространено в южния дял на българското езиково землище е и прилагателното *ка̀матен* [Вакарелска-Чобанска 2002: 279]. Според Г. Митринов семантика, с която то се среща в българските говори в Южните Родопи и Турска Тракия, е 'хубав, красив' [Антонова-Василева, Митринов 2011: 135]. Според БЕР значението 'хубав, красив' се е развило от първично 'работлив, сръчен' [БЕР II: 184, 185; Филипова-Байрова 1969: 99]. Присъединяването на това прилагателно към синонимния ред на лексемата *хубав* в българските народни говори разкрива схващането за трудолюбие като едно от първостепенните достойнства на човека.

Със значение 'хубав' в диалектите са отбелязани и прилагателното *личен*, както и производните от него *приличен*, *прилекат*, *прилегат* [Вакарелска-Чобанска 2002: 96]. В основата на тяхната семантика е залегнал семантичният признак 'който се отличава по достойнства, виден, главен'. Това прилагателно се среща и в българските говори в Кукъска Гора на територията на Р Албания: *Бòрийе б̀йло м̀лòго п̀рѝлично* (Бор.). В българските диалекти от Драмско се открива паралелизъм между прилагателните *хубав* и *личен* както в значението 'който се отличава по достойнства, красив', така и в преносните значения, които откриваме в съчетанията *личен ден*, *хубав ден*, *добър ден* 'празничен ден' [Антонова-Василева 2011: 223]. Във връзка със семантичния паралел *хубав* ≈ *личен*, според мен, се намира и прилагателното *масен*, разпространено в крайния югозападен, западния и южния дял на българското езиково землище – Корчанско, Вардарска Македония, Драмско. То е отбелязано в редовна употреба в спонтанната реч: *Св̀ето д̀енови Вел̀икдено го вел̀ейе м̀асно; С̀аму вел̀енсин'а (завивки) дван̀айсе ни з̀едоха м̀асни; И сед̀ее во к̀рийс нòзе и ж̀енете и м̀ажите, и пей̀ейе. Б̀йе м̀ногу м̀асну; К̀ак ти се вѝде с̀ело, м̀асно?* (Боб., Корч.). При наличието на това прилагателно в диалекта се употребява и прилагателното *хубав*: *М̀ногу х̀убаф филд̀жан̀ й̀мами дон̀есено. Со с̀ас да п̀ием к̀афе, да те спом̀енваме и т̀ебе; Не й̀ести врѐмето у̀баò, ... токо за местòто сòй д̀ош̀ ѐсти м̀ногу х̀убаф; Н̀ема пò-убаво от д̀омта; Д̀арда – Кру̀ша н̀е_йе с̀ело х̀убаво* (Боб.). Във Вардарска Македония прилагателното *масен* се среща като съставна част

от сложното прилагателно *гърдомасен* // *гърдомазен*, което се употребява в народните песни за Крали Марко: *Свадба чини краля Латинина, ... ама му е синът гърдомазен* [Минкова, Антонова-Василева 2008: 30]. В Драмско прилагателно *масен* // *масин* е отбелязано в езика на песните от сборника Веда Словена [Веда 1997: 301, 311]. Вероятно то стои и в основата на името на божеството *Масина* [Ibid.: 310]. Прилагателното *масин* може да бъде свързано с производните от корен *маз-* в славянските езици [РСКНЈ 1981: 758–759]. В българските диалекти и в разговорната реч подобно прилагателно *мазен* би могло да се употреби с преносно значение ‘хубав’ само в определен контекст, твърде различен в стилистично отношение от примерите, отбелязани в с. Бобошица и в текстовете на народните песни [Антонова-Василева 2011: 218–224]. Подобни са и съответствията, които се откриват в другите славянски езици. В руски диалекти са отбелязани прилагателни с корен *мас-* *масенный* ‘малък’, *масед*, *масет* ‘мил, възлюблен’ [СРНГ 1981: 295]. В украински може да се направи паралел с преносното значение на прилагателното *масний* ‘прекалено ласкав — за думи’ [Грінченко II: 408 («усиленно ласковый, усиленно привѣтливый, но въ то-же время неискренний»)]. В белоруски език се открива думата *масенж* ‘меден’, която се извежда от ст.гр. *μοσούνοκος* ‘силен народ, живял на Черно море’ [ЭСБ: 245]. Паралелът с това прилагателно е твърде несигурен от гледна точка на етимологията и семантиката на думата, но като се има предвид честотата, с която българското *масен* се среща в езика на народните песни от юнашкия епос, смятам, че подобна успоредица не би трябвало да се изпуска от внимание.

В българските говори в Кукъска Гора е отбелязано прилагателно *пристаф* // *пристал* // *пристален* със значение ‘хубав, красив’: *Дѡрийа — цѣ`рвен кѡн’, пристаф; Мнѡго е приставно кай нѡс; Вѣч (отделно) ѡфѣе, вѣч йѡгънца! Кѡкви се пристае! Да йѡдет ги двѡиме.* (Шиш.); *За млѡнеста (младѡженка, булка) си пристаа!; Што е пристапно Бѡрийе!* (Бор.). Естествено в диалектите е отбелязано и наречие, образувано от него: *Што пристапно пѡйем.* (Бор.). Записан е и глагол *присталим*, който се употребява наред със заемката от албански език *збукѡрем* със значение ‘разкрасявам’: *Пѡсле ти збукѡрай, пристали ги* (Бор.), както и съществително *пристафитина* ‘хубост, красота’: *Пристафитина гѡлема* (Бор.). Освен отбелязаните от мен форми и производни на това прилагателно Назиф Докле посочва и съществителното *присталка* ‘красавица’, като и глагол от несв. вид *присталуем* и съответно отглаголно съществително *присталуение* наред с *присталене* [Dokle 2007: 915]. Може да се предположи, че прилагателното е образувано от глагола *ставам* ‘поставям’, както причастието *стайен* ‘поставен’, употребяващо се и като прилагателно, а също така и наречieto *стѡлно*

‘винаги, непрекъснато’ [Ibid.: 1058–1060]. В образуването на тези форми се проявяват фонетичните промени $v > л > й$; $л > в$, характерни за консонантната система на диалекта. Така за прилагателното *пристал* // *пристелен* може да допуснем основен семантичен признак ‘който е добре сложен; строен, красив’. Особен интерес заслужава фактът, че според Арх. на БДР прилагателното *пристал* // *пристел* се откриват в югоизточните български говори с идентични значения: ‘хубав, спретнат, добър’ (Първом.); ‘телесно здрав’ (Пловдив.); ‘кротък, хрисим’ (Смол., Мад., Момчил., Златогр.); ‘човек с добър и благ характер’ (Ивайлов., Ксанти.). Най-близки до горанските са примерите: *Глѣдам млого пристала снаха си зѣхте; сѣчко хи ф рѣт, рѣботна, добра, чѣста* (Страндж.). Както в Гора, в Странджанско е отбелязано и съществителното *присталка* ‘жена, която е хубавичка, гиздава, спретната’. Общността на лексемите *пристал*, *присталка* в двата диаметрално противоположни по географски разположения диалекти на Гора и Странджанско заслужава особено внимание. От една страна странджанския говор показва редица особености, които се срещат и в западните български говори [Горов 1962]. От друга страна, според горанския краевед Назиф Докле гораните са преселници, потомци на българите богомили от района на Родопите [Dokle 2009: 38 и сл.]. Безспорен остава фактът, че в крайния западен и крайния югоизточен дял на българското езиково землище се откриват еднакви диалектни особености. Освен това в говора на Гора се употребява и общобългарската лексема *хубав* със значение ‘който е с достойнства, добър’: *Ка к’е се рѣди на нѣг’е бидѹа кѣн ’убав, не бидѹа дѣмбел (мързелив); Салтанѣт (обичай) ’убаф ’имае; Булгѣрийѣа продѣйсѣ (произвежда) зѣрзѣват хубаф – зѣл’ка, пѣперка и патѣти се прѣат; Пѹста Гѣра ’има ’убави табѣѣти. Нѣма мѣсто пѣд-’убаво!; Тѣпсѣа к’е ’ѣа мѣжѣш со крѣвѣйо мѣсло хубаво; За мѣдо време е хубаво сѣло (Шиц.); Млѣко к’ѣсело е ’убаво, от крѣва нѣша; Нѣше сѣло бѣло мнѣгу хубаво; Сме ’убаи л’ѹде, прѣчѣкливи (гостоприемни)* (Бор.). Отбелязано е и производно съществително *убафштина* ‘нещо, което има положителни качества, достойнства, добрина’: *В сѣло ’има ’убафштин’е и лошѣфштин’е* (Шиц.). За разлика от *хубаф* прилагателното *пристал* се свързва в диалекта по-тясно със семантичния признак ‘красив на външен вид’. Примерите показват, че то е по-близко по семантика до прилагателните *гиздав* ‘хубав на външен вид, спретнат, украсен’, *напѣт* ‘строен, хубав, красив’ [БТР: 479], които са широко разпространени в българската народна реч. Етимологията на *гиздав* не е напълно ясна. Според БЕР то има успоредици в чешки *hyzditi*, *hyzd* и полски *gizd*, където обаче се среща с противоположно значение ‘грозен, нечист, мръсен, отвратителен’ [БЕР I: 241]. Тази проява на енантисемия дава основание на Ст. Младенов да свърже думата с прилагателните *гърд* ‘грозен’ и *горд* ‘който цени високо

своего достойнство; високомерен' [БТР: 122]. От български думата е заета и в румънски език [Младенов 1941: 99]. За разлика от това при *напет* поради прозрачната етимология основният семантичен признак 'който е строен, изпънат' е ясно свързан с описанието на външния вид. Прилагателното има успоредици в сръбски, хърватски, чешки и полски език [БЕР IV: 492].

В българските народни говори е разпространено и прилагателното *леп* 'хубав, красив', което не се употребява в книжовния език. То се среща както в западния, така и в източния дял на българското езиково землище, при което отразява характерния за източните диалекти якав изговор на мястото на стб. *у*: л' *an* // л' *en* (Гюм., Кеш., Гоцед., Севл., Добруджа). Думата е широко разпространена в славянските езици и се свързва с етимона 'който прилепва, подхожда' [БЕР III: 361]. С близка семантична мотивация в български са диалектните названия *згъден* (Ботев., Родопите), както и *прикляден*. Това прилагателно е отбелязано със значение 'красив, представителен' (Самок.) [Вакарелска-Чобанска 2005: 295]. Справката с Арх. на БДР и някои диалектни проучвания показва, че в други говори значението на тази лексема е по-различно, срв. 'общителен, разговорлив, приятен', както и глагол *прикляждам се* 'бързо и лесно се сдружавам' (Пирд.) [Кънчев 1968: 136]; 'любезен, приветлив, общителен' (Соф.) [Гълъбов 2000: 631]. Вероятно като преносно значение в определен контекст може да се развие и семантиката 'който се харесва, хубав, добър'. Значения 'хубав; който е с достойнства' или 'красив; който се харесва' може да се развият в определен контекст и от редица други прилагателни, срв. напр.: *зафатен* 'който е сръчен, управен'; б' *ал* // бел 'който е с бял цвят на лицето', *лѣскаф* 'който блести' и др.

В българските диалекти се употребяват много заемки от турски произход със значение 'хубав' или 'красив'. Твърде широко разпространена е думата г' *узѐл*, г' *узели*, която се среща и като съставна част от сложното название дун' *а* г' *узели* 'най-хубавата на света'. Широко разпространено, особено в езика на фолклора, е прилагателното *дилбѐр* // д' *улбѐр* от арабски през турски, което означава 'очарователен, хубав' — обикновено за любим човек [БЕР I: 389]. От турски произход е и прилагателното *герджѝк* 'хубав, гиздав, пременен', разпространено в разнообразни фонетични варианти и производни от тях като *гирджиклийа* и др. в различни диалектни региони [Вакарелска-Чобанска 2003: 96, 280].

Със значение 'хубав, добър', както и 'хубавец', в някои диалекти от различни региони (Смол., Банат) се употребява и прилагателното *кумъиш*, *кумъишес*. Вероятно то се е развило от заемката от арабски чрез турски *кумъиш* 'копринен плат, атлас', преносно 'рядкост, рядка вещ' [БЕР III: 128]. Интересно е, че поради възможността за двуяко тълкуване на семантичния

признак, който е легнал в основата на образуването чрез метонимия значение на лексемата, тя може да назовава както положителни качества 'хубав, мек, красив (като коприна)', така и отрицателни качества 'никаквец, който е хлъзгав, ненужно луксозен (като коприна)'. По тази особеност прилагателното донякъде прилича на прилагателното *гиздав*, което, както вече бе показано, разкрива отрицателни значения в чешки и в полски език. За развитието на негативния елемент в значението на прилагателното *кумаш* вероятно играе роля и фактът, че в своето първоначално значение думата означава недостъпна за народа реалия, чието притежание е характерно за господарите, обикновено от турски произход. От персийски чрез турски е проникнало в диалектите от района на Родопите и прилагателното *намдър* 'именит, строен, напет, хубав' [БЕР IV: 483–484]. Очевидно от чужд произход с неясна етимология и ограничено разпространение са прилагателните *апцика* 'красива, кокетна, грациозна — само за жена' Кукуш; *домнѐт* 'красив' Омуртаг [Вакарелска-Чобанска 2003: 96; Арх. на БДР]. Естествено и при прилагателните от чужд произход значението 'хубав' в някои случаи се развива като преносно значение. Така е при прилагателното *джомѐрт*, чието първично значение е 'щедър' [БЕР I: 371].

С по-различно значение се отличава и лексемата *асолен*. В Арх. на БДР са отбелязани два случая от Велинградско в района на Родипите, където прилагателното се употребява с фонетичен облик *асџлан*, *асџлун*: *Кѐзи л'ѹге са асолни* — пример, който не е достатъчен, за да се определи по-точно семантиката. Н. Геров посочва примери от Кичевско, като твърди, че прилагателното се среща винаги в отрицателна форма *не асолен* и означава 'некадърен, невреден', т.е. 'неспособен, който няма достойнства, не добър' [Героу 1978 VI: 7]. Така, въпреки че етимологията на думата не е ясна, бихме могли да допуснем, че в основния семантичен признак при това прилагателно се свързва със семантичния елемент 'който е с достойнства, добър'.

От прегледа на прилагателните със значение 'хубав', които се употребяват в българските диалекти, може да се направи изводът, че между тях се отделят няколко семантични типа. На първо място може да се поставят прилагателните, в чиято семантика основен е семантичният признак 'който е с достойнства, добър': *хубав*, *арен*, *асолен* и др. Вторият тип прилагателни са тези, при които основен е семантичният признак 'който се харесва на сетивата заради своя външен вид, красив': *красив*, *красен*, *гиздав*, *напет*, *калеш*, *каматен*, както и прилагателните от турски произход *г'узел*, *дилбер*, *намдар* и др. Третият тип прилагателни се разграничава по основен семантичен признак 'който се отличава по достойнства': *личен*, *прилегат*, *масен*, *пристал*. Като четвърти тип се отделят прилагателните с основен семантичен признак 'който подхожда' *згоден*, *леп*, *прикладен*.

Между примагательните от отделните типове, които на макродиалектно равнище може да се разглеждат като синонимни редове, съществуват тесни семантични връзки, поради което значенията им често варират.

СЪКРАЩЕНИЯ

Арх. на БДР – Архив на Български диалектен речник. Институт за български език, БАН	Мад. – Маданско
Бан. – Банско	Момчил. – Момчилградско
Благ. – Благоевградско	Петр. – Петричко
Боб. – Бобошица	Пирд. – Пирдопско
Бор. – Борйе, Гора	Пресп. – Преспанско
Ботев. – Ботевградско	Пуст. – Пустец
Гоцед. – Гоцеделчевско	Пловдив. – Пловдивско
Гюм. – Гюмюрджинско	Първом. – Първомайско
Златогр. – Златоградско	Самок. – Самокомско
Ивайлов. – Ивайловградско	Севл. – Севлиево
Кеш. – Кешанско	Смол. – Смолянско
Корч. – Корчанско	Страндж. – Странджанско
Кост. – Костурско	Сол. – Солунско
Ксант. – Ксантийско	Соф. – Софийско
	Чеп. – Чепеларе
	Шищ. – Шищавец, Гора

ЛИТЕРАТУРА И ИЗТОЧНИЦИ

- Антонова-Василева 2011 — Антонова-Василева Л. Още една истина в една славянска мистификация // Истина, мистификация, лъжа в славянските езици, литератури и култури. – София, 2011. – С. 218–224.
- Антонова-Василева 2012 — Антонова-Василева Л. Семантични особености на лексемата *хубав* в българските народни говори // Магията на Думите: Езиковедски изследвания в чест на проф. д.ф.н. Лилия Крумова, Цветкова. – София, 2012. – С. 520–527.
- Антонова-Василева, Митринов 2011 — Антонова-Василева Л., Митринов Г. Речник на българските говори в Южните Родопи, Драмско и Сярско. – София, 2011. – 372 с.
- БЕР — Български етимологичен речник. – Т. I–IV. – София, 1971–1995.
- БТР — Български тълковен речник. – София, 1993. – 1077 с.
- Вакарелска-Чобанска 2002 — Вакарелска-Чобанска Д. Лексико-семантични особености на качествените прилагателни имена в българските диалекти. – София, 2002. – 335 с.
- Вакарелска-Чобанска 2005 — Вакарелска-Чобанска Д. Речник на самоковския говор. – София, 2005. – 392 с.
- Веда 1997 — Веда Словена. – Т. I. – София 1997. – 659 с.

- Геров 1978 — Геров Н. Речник на българския език. — Т. I–VI. — София, 1978.
- Горов 1962 — Горов Г. Странджанският говор // Българска диалектология: Проучвания и материали. — Кн. I. — София, 1962. — С. 13–164.
- Грінченко — Словарь української мови / За ред. Б. Грінченка: У 4 т. — Київ, 1907–1909.
- Гълъбов 2000 — Лексиката на с. Доброславци, Софийско. — София, 2000. — 835 с.
- Динић 2008 — Динић Ј. Тимочки дијалекатски речник. — Београд, 2008. — 921 с.
- Добрев 1995 — Добрев П. Езикът на аспаруховите прабългари: Речник и граматика. — София, 1995. — 178 с.
- Кънчев 1968 — Говорът на с. Смолско, Пирдопско // Българска диалектология: Проучвания и материали. — Кн. IV. — София, 1968. — С. 5–159.
- Минкова, Антонова-Василева 2008 — Минкова Л., Антонова-Василева Л. Ръкопис на Кностантин Миладинов в архива на Измаил Срезневски. — София, 2008. — 77 с.
- Младенов 1941 — Младенов Ст. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. — София, 1941. — 704 с.
- РСКНЈ 1981 — Речник српскхрватског книжевног и народног језика. — Кн. XI. — Београд, 1981.
- СРНГ 1981 — Словарь русских народных говоров. — Вып. 17. — Ленинград, 1981. — 383 с.
- Стойков 1993 — Стойков С. Българска диалектология. — София, 1993. — 425 с.
- Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. — Москва, 1964–1973.
- Филипова-Байрова 1969 — Филипова-Байрова М. Гръцки заемки в съвременния български език. — София, 1969. — 190 с.
- ЭСБ — Этимологичный слоунік белорускай мовы. — Т. VI. — Минск, 1990. — 287 с.
- Dokle 2007 — Dokle N. Rečnik goranski (nashinski) — albanski. — Sofia, 2007. — 1383 с.
- Dokle 2009 — Bogomilizmi dhe etnogjeneza e torbeshëve të Gorës së Kukësit. — Tiranë, Geer, 251 p.
- Skok 1971 — Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. — Кн. 1. — Zagreb, 1971. — 788 s.
- Λεξικό 1957 — Λεξικό Ελληνοβουλγαρικό. Гръцко-български речник. — София, 1957. — 588 с.

**ПРИСЛІВНИКИ В ГОВІРКАХ
СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКО-СТЕПОВОГО ПОРУБІЖЖЯ**

*Adverbs in the microdialects
of the Middle Dnipro and Steppe borderland*

Проблеми функціювання діалектних морфологічних явищ є одними з найбільш актуальних в українському мовознавстві. Належного висвітлення потребує і прислівникова система, зокрема специфіка використання, історія формування, тенденції розвитку адвербіативів в усіх говорах української мови.

У вітчизняній мовознавчій літературі відомі дослідження сучасного стану та історичного розвитку прислівників. Зокрема історію становлення адвербіальної системи ґрунтовно проаналізував В. Німчук [Німчук 1978], розвиток системи прислівника української мови — І. Чапля [Чапля 1960], Г. Ярун [Ярун 1993]. Проблеми формування деяких лексико-семантичних класів прислівників і їх творення досліджено в дисертаціях М. Вербового (способу дії) [Вербовий 1993] та П. Білоусенка (часу) [Белоусенко 1982], І. Даценка (місця) [Даценко 2007]. У діяхронному плані прислівниковий словотвір представлений у працях С. Бевзенка [Бевзенко 1959], Т. Назарової [Назарова 1958], І. Ощипко [Ощипко 1983], Л. Гумецької [Гумецька 1958], С. Самійленка [Самійленко 1956], І. Уздиган [Уздыган 1975] та ін.

Адвербіальна система не раз була об'єктом наукових зацікавлень діалектологів, зокрема на матеріалі буковинських [Леонова 1961; Лук'янюк 1965], закарпатських [Брошняк 1996; Лизанець 1957; Німчук 1971], бойківських [Захарків 1991] та поліських говірок [Прилипка 1996; Громик 1999].

Попри наявність в Україні істичі спеціальних праць та невеликих розвідок, ґрунтового дослідження прислівникової системи, зокрема в говірках середньонадніпрянсько-степового порубіжжя, все ж немає.

Зазначмо, що поширення мовних явищ в обстеженому ареалі зумовлене перехрещенням різнодіалектних міграційних потоків. Можемо припустити, що сучасні мовні особливості цього діалектного масиву пов'язані з контактуванням старожитнього середньонаддніпрянського та більш пізнього новоствореного степового говорів, останній із яких виник у результаті переміщення на південь середньонаддніпрянців та дозаселення території вихідцями з інших регіонів України.

Мета дослідження — проаналізувати структуру, семантику й специфіку функціонування прислівників у говірках середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя на матеріалі діалектних текстів, записаних у 99 говірках південної Черкащини й північної Кіровоградщини (електронна фонотека на компакт-дисках). Нашу увагу акцентовано на первинних займенникових прислівниках, їхніх дериватах та на вторинних утвореннях, що постали внаслідок адвербіалізації відмінкових форм самостійних частин мови¹.

Детальний аналіз частотності вживання прислівників у діалектних текстах (проаналізовано 350 лексем) продемонстрував, що в говірках середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя найпоширеніші темпоральні прислівники (31%), прислівники місця (23%) та способу дії (22%). Зафіксовано незначну кількість якісно-означальних адвербіативів (13%) та кількісно-означальних (9,7%), рідковживані прислівники мети (1,14%), а прислівників причини, які в літературній мові становлять кількісно обмежену групу, у досліджуваних говірках не виявлено взагалі. Можливо, це пов'язано зі специфікою діалектних текстів, у яких інформанти зосереджують увагу на часі й просторі перебігу подій передовсім не як на мовних категоріях, а як на формах існування реального світу. У тематично різнопланових зв'язних текстах відтворено цілісну картину сприйняття навколишнього середовища діалектоносіїв, які, розповідаючи про домашнє господарство, різні види господарської діяльності, ремесла, наголошують на способах виконання тієї чи тієї дії, при цьому не встановлюючи причинно-наслідкових зв'язків, що й пояснює відсутність у мовленні прислівників причини.

Прислівники часу, які номінують різні часткові темпоральні прояви процесуальних і не процесуальних ознак, становлять значну частину адвербіальної системи говірок середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя. Залежно від проміжків часу, які вони позначають, темпоральні прислівники традиційно поділяють на кілька груп: зі значенням часу, у який відбувається дія або стан; періодичності дії або стану; початкової межі або стану та кінцевої часової межі дії або стану.

¹ Прийменниково-відмінкові конструкції з обставинним значенням (на о¹дин фа¹сон, ни було в за¹в'ет'і, одвеиз¹ла на Ку¹бан'та ін.) не були об'єктом аналізу.

У досліджуваних говірках прислівники на позначення часу перебігу дії об'єднуються в кілька мікрогруп, а саме:

- прислівники, що стосуються частин доби; компонентом цих лексем є відмінкові форми іменників *день, ніч, ранок, вечір* або ж їх деривати в різних фонетичних варіантах: *вден'*, *дн'ом* (Тр), *рано* (у.н.п.), *увече"р'і* (Гл), *в:ечир'і* (НО), *увечер'і* (ВВ, Шп), *увечир'і* (Сб), *на'веч'ір* (Івц), *ночу // вно'ч'і* (Жр, Лб, Тр); пор. також лексеми зі семантикою 'дуже рано; перед світанком' — *в'досв'іта // удосв'іта* (Тр, Жр, Кпт, Лб, Сб), *досв'ітком* (Тр, Трл, НВ, ВВ); 'у вечірній час, коли починає темніти' — *с'мерком* (Лб), *присмерком* (Тр, Кпт, НО), *присмирком* (Жр, Ст, Мт);
- прислівники зі значенням часової координації в межах одного-кількох днів. Значення 'у цей день' представляють форми, утворені від форми З.в. іменника *день* < **дьнь* у поєднанні із вказівним займенником *сь* < **сь* 'це': *с'одн'і* (Жр), *с'одна // с'о'годн'а* (Тр, Лст), *с'о'годн'а* (Сб, Пчк, Мт); 'наступного дня' — *завтра* (у.н.п.), *завтра // в'завтра* (ВВ); 'у попередній, минулий день' — *в'чора* (у.н.п.).
- прислівники на позначення часу, пов'язаного з порами року; цю мікрогрупу формують адвербіалізовані форми О.в. іменників (назви пори року *літо, зима, весна, осінь*) у різних фонетичних варіантах: *л'ітом, ос'ін'*: у (у.н.п.), *зи'мойу* (Лд, Пчк, Дбр), *з'і'мойу* (Кпт, Жр, Тр, Лб, Сг, Трл, НВ, ВВ), *вис'нойу* (Жр, Кпт, ВЯ, МЯ, Сб), *ви"с'нойу* (Блш, Жб, Мх, Рз).
- для позначення періодичності дії або стану здебільшого зафіксовано описові конструкції *ка(о)жний (ка(о)ждий) ден' (год), ка(о)жне л'іто* та ін., які не є об'єктом нашої розвідки. Проте спорадично засвідчено кілька прислівників із зазначеною семантикою: *шчод'н'а* (Блш), *вс'іг'да* (См), *ус'іг'да* (НО), *вп'ят'* (Глн), *нашчоден':а* (Глн): *по'том на к'ілочок по'в'ісив* [сіряк] / *з'його сте"че / а то'д'і вп'ят'* над'і'вайе та йде *порац'а; нашчоден':а* обов'яз'ково ва'ривс'а боришч (Глн).
- прислівники зі значенням початкової часової межі або стану: *раніше* (Глн), *ран'ше* (Тр), *ранче* (Пст, Жр, Лб, Дбр, Івц), *спо'чатку* (Рб, Кв, Стц), *з'вечора* (Жр), *спе"р'ва* (Глн), *вп'еред* (Остр), *по'переду* (Нр), *перше* (Кв), *одколи* (Бр): *ви'с'іл':а впи'ред* у 'н'ого бу'ло (Остр); *по'переду* *мама йде о'л'анути / а то'д'і с'тароста* (Нр); *перше йшов моло'дий до моло'дойі / а по'том догово'ралис'а* (Кв); *одколи в'мене* 'д'іти / *то це ан'г'іна* (Бр).
- прислівники зі значенням кінцевої межі або дії: *по'том* (Тр, Жр, Смг, Кпт, Сб, Івц, Івн, ВВ, НВ), *припосл'едку* (Сб): *йа припосл'едку ни* 'дуже ба'гато пок'лала на к'нижку.

Специфікою функціонування прислівників часу в говірках середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя є широкі потенційні можливості щодо утворення антонімів і квазіантонімів, часто в межах однієї говірки, напр.:

с'їчас – тод'ї: **с'їчас** плаш'ч'ї / а **тод'ї** бурки бу'ли (Тр); **сїчас** у нас кухвай'ки / а **тод'ї** са'чок нази'вавс'а (Івц);
 с'їчас – ранче: **с'їчас** хара'шо / с'їчас ком'байн / а **ранче** скир'туйім (Тр);
 с'одн'ї – ранче: ми **с'одн'ї** биз шта'н'ів ни можим зл'їзти з кро'ват'ї / а **ранче** ни хо'дили в шта'нах (Пст);
 с'о'годн'а – тод'ї: **с'о'годн'а** п'есн'ів ни по'чуйіш / а **тод'ї** бу'ло (Сб);
 зараз – тод'ї: **зараз** т'іло'зр'ейки / а **тод'ї** кар'сети (Івц); **зараз** пасок / а **тод'ї** оч'кур (Пст);
 зараз – тод'ї: це **зараз** зам'їсили та й пе'чем / а **тод'ї** о'це вишкребеш т'їсто / та й з'робиш (Тр);
 те'пер – тод'ї: нази'вайут **те'пер** / **тод'ї** ше ни нази'вали (Бр); **тод'ї** був зр'їх / а **те'пер** йак хо'т'ат' / так і нази'вайут' (Крсп);
 тод'ї – с'о'годн'а: **тод'ї** з п'есн'ами / с'о'годн'а з брехн'ами (Сб);
 тод'ї – те'перички: б'їднос'т' **тод'ї** / а **те'перички** ни'ма (Ос);
 колис' – те'пер: **колис'** старос'ти хо'дили / а **те'пер** ни йдут' (Птр);
 ранче – те'пер: **ранче** та'ка шерс'т' бу'ла / **те'пер** та'кої' шерс'т' ни'ма (Трл).

Темпоральні адвербіативи в межах однієї говірки можуть вживатися в різних словотвірних (те'пер // те'перички (Рзс), по'том // по'томички (Пг)) і фонетичних варіантах (ти'пер // те'пер (Трл), пот'ім // по'том (Тр), ранче // ранише (НО), те'перички // ти'перички (Ос), ти'перички // ти'перичка (Сб), зи'мойу // з'їмойу (Прг)).

Наступну групу формують прислівники місця, що вказують на просторову локалізацію дії або стану. У її межах виокремлюємо дві мікрогрупи.

I. Прислівники, що позначають фіксовану локалізацію або стан у просторі. В усіх говірках засвідчено первинні прислівники (де, тут, там, куди) та адвербіалізовані похідні від форм О.в. (шл'ахом, до'рогоїу, кру'гом), Р.в. із прийменником і без нього (с'переду, з'верху, дол'ї), прийменниково-відмінкові форми М.в. (над'вор'ї, посе'редин'ї, нас'под'ї). Диференційованість у досліджуваному ареалі репрезентують займенникові прислівники, що представлені різними словотвірними й фонетичними варіантами: оту'то // о'тут (Дібр), оту'то (КК, Рз, Шп), о'тут (Плв, НО, ВВ), о'тут // оту'то'го (Плв), оту'то // туте'чки // ту'тички (Кв), о'тутечка (Смг); там // о'там // ота'мо // ота'мо'го (Смг, Жр, Лб, Плв): **о'тут** ми'н'ї повстав'ав ку'сочки на п'їдошв'ї / а **оту'то'го** приши'валос'а (НО).

II. Прислівники, що позначають напрям дії чи руху. В усіх говірках середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя засвідчено первинні форми (с'уди, ту'ди) та деривати, похідні від іменників чи прикметників (в'гору, в'право, вб'їк, до'дому, над'в'їр). Варіативність у досліджуваному континуумі виявляє, зокрема, прислівник з'в'їдти – зв'їт'їл'а (Кпт, Жр, Смг, Пст, Лб), в'їд'їт'їл'а (Но, ВВ, Нв, ВЯ, Шп, Сб), в'їд'їт'їл'а (Лст), в'їти (Дбр): **в'їти** го'ра й **в'їти** / а се'ло м'їж ними (Дбр).

Як і темпоральні, локативні прислівники в межах однієї говірки формують пари антонімів чи квазіантонімів:

с'у'ди – *ту'ди*: *с'у'ди* 'гестка / *ту'ди* п'і'допл'ічка (Лз);
о'тут – *с'у'ди*: *о'тут* п'і'д по'йа'сочок / *ту'ди* розкл'о'шоне (Плв);
нас'под'і – *з'верху*: 'хустка *нас'под'і* 'б'іла з па'ц'орками / а *з'верху* 'б'іла з
 бахро'мойу (Жр);
по'пере"д – *по'зад*: 'наша 'хата *по'пере"д* бу'ла / а 'баба 'Йівга *по'зад* жи'ла
 (Жр);
с'переду – 'з:аду: поло'вина *с'переду* / а поло'вина 'з:аду (ВВ).

Засвідчено фонетичні варіанти прислівників місця: 'з:ад'і // 'з:аду (НО), *с'переду* // *с'перед'і* (НО), *з'іс'поду* // *із'іс'поду* (ВВ).

Прислівники мети представлено невеликою кількістю найменувань, а саме: 'нашо // 'нашчо (у.н.п.), на'рошине (у.н.п.), спе"ц'і'ал'но (у.н.п.), напе"ри'бой 'незважаючи ні на що' (у.н.п.) 'як дру'гому пона'равила' / то в 'ін 'іде напе"ри'бой (Рб).

У межах означальних прислівників найпродуктивнішими в досліджуваних говірках є прислівники способу дії. Окрему мікрогрупу становлять похідні від займенникових прислівників *так* і як: *ота'ко* (Бр), *о'так* // *ота'ко* // *отако'го* (Крсп, Жр, Сс, Тр, Лб, Лст), *отако'го* (Блш, Сб, Гл), 'такичка // 'такечка // о'такечка (Сб), 'йакос' (у.н.п.), вс'ак // вс'ако (Трл): *Іни* бу'ло 'такичка / шо р'ізно / о'це во'но *так* / а 'такечка *отако'го* (Сб); *Грали* вс'ако / і на гар'мон'ійі / й на ск'рипц'і (Трл).

Іншу групу назв утворюють похідні форми від Н.в. нечленних прикметників на -о: *ок'ремо*, добро'в'іл'но (у.н.п.), р'ітко (Дб), р'ізно (Жр), 'густо (Лб), 'гостро (НО), 'низ'ко (Рз): 'гостро на'д'іне 'шапку / та та'кий 'парубок (НО), а також пестливі форми: р'іден'ко (Гл), кру'лен'ко (Гл, Пст, Пдл, Івг), т'існен'ко (Гл, Жр): *р'іден'ко* в'інок з'роблений з 'б'ілого 'воску / а то чир'вон'і кв'ітки (Гл); *т'існен'ко* т'реба зй'зат' (Жр). Спорадично виявлено слово *інт'іл'іген:о* 'інтелігентно' (Пст) (*інт'іл'іген:о* но'сили пла'т':а) та регіоналізм *воднос'тебле"чко* 'без підкладки' (Лз) (*воднос'тебле"чко* 'шили с'і'р'ак).

У досліджуваних говірках фіксуємо адвербіалізовані форми іменників і прикметників у формі Р.в. із прийменниками і без них — 'рачки (у.н.п.), *галоп* (Жр), до'пере"ду (Ст): б'іжи'мо *галоп* / щоб захва'тит' мис'ки (Жр), 'кохта заст'ібалас'а до'пере"ду (Стц); З.в. — 'навхрест (Бр), п'ід'р'ад (Вх), наба'кир (Рз), в'прот'ів (НО), вруч'ну (Прг): ц'і в'прот'ів сп'івайут' (НО), наба'кир на'д'іне 'шапку (ВВ). Засвідчено еліміновані конструкції з названими прислівниками: с'вита [пошита] *врозпаш'ну* (Стц), бу'ла в 'мене 'кохта [пошита] наба'кир / з'боку заст'ібалас'а (Рз).

У говірках середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя поширені адвербіативи, утворені від іменників у формі О.в. однини чи множини:

ро'били **даром** (ВЯ), **боком** хл'їб п'їд'єрс'а (Тш), **горкойу** п'їд'їйде (Пг), утас'кали **на'халом** (Жр), виши'вали **х'рестиком** / **пе'рекидом** (Дб), **вишили дубочком** (Кв), пил' **стов'ном сто'їт** (Жр), **гур'том** ро'били (Жр), **заст'їбали дра'бинкойу** (Дбр), **шили з'бориками** (Івн), **робл'ат' зубчиками** (Івц), **ла'мали ку'сочками** (Кв), виши'вали **ри'сованим** (Івц), **бос'а'ком** хо'дили (Івц, Жр). Спорадично засвідчено прислівники, що є результатом адвербіалізації іменників у формі О.в. з прийменником: **зара'зом** зам'їсила (Трл), **нах'рапом** би'ру (Гл).

Продуктивними в досліджуваних говірках є порівняльно-уподібнювальні прислівники, утворені від іменників у формі О.в., які фіксуємо в поєднанні з іменником **д'їло** (**д'єло**), що замінює сполучення **по'д'їбно до:** **кох'ти шили жа'кетиком** **д'їло** (Лз), **висит'локшинкойу** **д'єло** (Гл), **капту'р'ї були д'їло шапкойу** (Ост), **свит'ки шили пал'том** **д'їло** (Ост), **с'вита халатом** **д'їло** (Брт), **са'чок п'їжа'ком** **д'єло** (Брт), **шап'ки були па'пахами** **д'їло** (Івн).

Поширені відприкметникові й відзайменникові префіксально-суфіксальні утворення з конфіксом **по-...-ому:** **при'викли по-сил'с'кому** (Тш), **це було страш'не й по-страш'ному** (Стц), **йак по-та'пер'їшн'ому** / **ни з'найу** (Жр), **по'шила по-с'вояому** (Жр).

Якісно-означальні прислівники, що вказують на якісну ознаку іншої ознаки (процесуальної або статичної), в обстежених говірках середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя представлені відприкметниковими дериватами на **-о:** **б'єдно жи'ли** (Гл), **за'житочно жи'ли** (Гл), **глибоко по'ла за'ходила** (Гл), **страшно ту'жив** (Гл), **ти'чат'їл'но пере'бране** (Гл), **зробив крас'їво** (НО), **за'рубл'ували оку'ратно** (ВВ), **робилос' ловко** (Івц), **пор'вуц'а живо** (Ск), **ст'їрат'вашко** (Ск), **ловко робилос'** (Івц), **с'їйали густо** (Ск), **зробили з'р'аз'ко** (Бр), **ди'виц'а стидно** (ВЯ), **жи'ли розумно** (Пст), **живут' товсто** (Бл), **п'їдс'какує браво** (Пг). Зрідка виявлено форми вищого й найвищого ступенів порівняння: **краш'че го'туїут'** (Остр), **ширше** було (Івц), **най'луче** зробив (Дбр), а також пестливі форми прислівників: **др'їб'нен'ко** виши'вайїц'а (Івц), **шили то'нен'ко** (Вш), **гар'нен'ко** по'шит'ї (Бр), **кру'тен'ко** за'пар'уїут' (Дібр).

Спорадично виявлено квазіантоніми: **п'радка круто пра'де** / **а вовну т'реба м'яко пра'сти** (Дб, Блш). Незначну групу становлять регіоналізми лексичні: **дов'д'єл'но** 'гарно, якісно, зі знанням справи' (**так са'пожки дов'д'єл'но** з'роблин'ї (Блш)), **ме'риш'їй** 'швидко' (**пост'їрав та ме'риш'їй на сонце** (Кв)) і семантичні: **по'том** 'рідше' (**нази'вали ни'р'їдних д'їтей го'дованиц'ї** і **го'дованка** / **а по'том при'йомочна** або **при'йомочний** (НО)). Зафіксовано лексему: **л'їтом бос'ї система'тично** (Ст).

Кількісно-означальні прислівники, що виражають різну міру чи інтенсивність вияву ознаки, в усіх говірках середньонаддніпрянсько-

степового порубіжжя представлені лексемами *т'рохи*, *дуже*, *б'іл'ше*, *менше*. Поширені адвербіалізовані форми збірних числівників у формі З.в. з прийменниками **в, на**: *р'ізали надвоє* (Кв, Вш), *с'качували удвоє* (Вш); прийменниково-відмінкові форми кількісних числівників: *удвох з'ійшлис'а* (Прг), *утр'ох сид'іли* (Вш); суфіксальні відчислівникові деривати на **-чі**: *д'в'іч'і*, *т'рич'і* (Лб).

Значення незначної інтенсивності ознаки передає прислівник *т'рохи* і його похідні: *г'лечик т'рошки* *вишчирблиний* (Крсп), *зубц'і р'ізала пот'рошки* (Дібр), *дас'т'те ко'нопл'ів т'рохи / а те полот'на т'рошки* (Дібр). Засвідчено прислівники, що вживаються для підсилення вищого ступеня порівняння іншого адвербіатива: *то'д'і ф'рукти су'шили / і во'но ба'гато* *луче* (Сб).

Семантику інтенсивності вияву ознаки в говірках середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя передають прислівники інших розрядів, зокрема якісно-означальні: *ранче л'удей при'ходило* *густо* (ВЯ), *на са'чок стр'очилас'а* *вата* *гарно* *товсто* (Пст), *хо'т'іла* *йісти страшно* (Кн), *сил'но ви'лика* *б'еднос'т'* (Сб). У значенні кількісних прислівників використовують вигуки: *пал'то в мене було су'кон:е / не" ах'т'і* *йа'ке нар'адне* (Гл), *йак уже* *т'істо гет'од* *ру'ки одста'йе / то'д'і вже го'тове* (ВЯ).

Отже, прислівникова система досліджуваного континууму є закономірним результатом давніх процесів розвитку мови, відтворює характерні риси говірок середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя (функціонування лексичних і семантичних регіоналізмів, словотвірних і фонетичних варіантів адвербіативів, зміни в семантичній структурі лексем) та репрезентує наслідки сучасної діалектно-літературної взаємодії у вигляді найновіших лексичних нашарувань.

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

- Бл – Баландине Кам'янського р-ну Черкаської обл.
- Бл – Білашки Чигиринського р-ну Черкаської обл.
- Бл – Білецьківка Світловодського р-ну Кіровоградської обл.
- БМ – Будо-Макіївка Смілянського р-ну Черкаської обл.
- Бр – Бурти Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл.
- ВВ – Вищі Верещаки Олександрівського р-ну Кіровоградської обл.
- Вк – Вікніне Чигиринського р-ну Черкаської обл.
- Вх – Вільхове Ульянівського р-ну Кіровоградської обл.
- Вш – Вільшанка Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.
- Вшц – Вишневці Онуфріївського р-ну Кіровоградської обл.

ВЯ – Велика Яблунівка Смілянського р-ну Черкаської обл.
Гл – Глинськ Світловодського р-ну Кіровоградської обл.
Дб – Дубова Чигиринського р-ну Черкаської обл.
Дбр – Доброводи Чигиринського р-ну Черкаської обл.
Дібр – Дібрівка Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл.
Дм – Дмитрівка Знам'янського р-ну Кіровоградської обл.
Жб – Жаботин Кам'янського р-ну Черкаської обл.
Жр – Журавка Шполянського р-ну Черкаської обл.
Ів – Іванівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.
Івг – Івангород Олександрівського р-ну Кіровоградської обл.
Івц – Іванківці Знам'янського р-ну Кіровоградської обл.
Йс – Йосипівка Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл.
Кв – Кавунівка Шполянського р-ну Черкаської обл.
КК – Криві Коліна Тальнівського р-ну Черкаської обл.
Клн – Калинівка Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.
Км – Кам'яне Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.
Кмб – Камбурліївка Онуфріївського р-ну Кіровоградської обл.
Кн – Княжа Звенигородського р-ну Черкаської обл.
Кп – Копанки Маловисківського р-ну Кіровоградської обл.
Кпт – Капітанівка Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл.
Кр – Кримки Шполянського р-ну Черкаської обл.
Крб – Коробчине Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл.
Крс – Красносілля Знам'янського р-ну Кіровоградської обл.
Крсп – Краснопілка Маловисківського р-ну Кіровоградської обл.
Кср – Косарі Кам'янського р-ну Черкаської обл.
Кт – Китайгород Олександрівського р-ну Кіровоградської обл.
Кцв – Куцеволівка Онуфріївського р-ну Кіровоградської обл.
Лб – Лебедин Шполянського р-ну Черкаської обл.
Лд – Ладжінка Чигиринського р-ну Черкаської обл.
Лз – Лозоватка Шполянського р-ну Черкаської обл.
Лзн – Лузанівка Кам'янського р-ну Черкаської обл.
Лст – Листопадове Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл.
Мк – Макіївка Смілянського р-ну Черкаської обл.
Мл – Млинок Онуфріївського р-ну Кіровоградської обл.
Мр – Мар'ївка Онуфріївського р-ну Кіровоградської обл.
Мр – Мартоноша Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл.
Мт – Матусів Шполянського р-ну Черкаської обл.
Мх – Михайлівка Кам'янського р-ну Черкаської обл.
МЯ – Мала Яблунівка Смілянського р-ну Черкаської обл.
НВ – Нижчі Верещаки Олександрівського р-ну Кіровоградської обл.
Нд – Надлак Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.
Ндг – Недогарки Олександрівського р-ну Кіровоградської обл.
НО – Нова Осота Олександрівського р-ну Кіровоградської обл.
Нр – Нерубайка Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.
Ол – Олександрівка Олександрівського р-ну Кіровоградської обл.
Ос – Оситняжка Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл.
Ост – Острівець Уманського р-ну Черкаської обл.
Пг – Погорільці Чигиринського р-ну Черкаської обл.
Пд – Подорожнє Світловодського р-ну Кіровоградської обл.

Пдв – Підвисоке Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.
Пдл – Підлісне Олександрівського р-ну Кіровоградської обл.
Пл – Паліївка Маловисківського р-ну Кіровоградської обл.
Пнк – Пенькіне Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл.
Прг – Перегонівка Голованівського р-ну Кіровоградської обл.
Прт – Протопопівка Олександрійського р-ну Кіровоградської обл.
Пст – Пастирське Смілянського р-ну Черкаської обл.
Птр – Петраківка Чигиринського р-ну Черкаської обл.
Пч – Пальчик Чигиринського р-ну Черкаської обл.
Пч – Панчеве Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл.
Рб – Ребедайлівка Кам'янського р-ну Черкаської обл.
Рг – Райгород Кам'янського р-ну Черкаської обл.
Рз – Розсошинці Чигиринського р-ну Черкаської обл.
Рз – Розумівка Кам'янського р-ну Черкаської обл.
Сб – Соболівка Шполянського р-ну Черкаської обл.
Свр – Северинівка Олександрівського р-ну Кіровоградської обл.
Сг – Сигнаївка Шполянського р-ну Черкаської обл.
Ск – Скаліва Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.
См – Самгородок Смілянського р-ну Черкаської обл.
Сн – Синьки Ульянівського р-ну Кіровоградської обл.
Сс – Соснівка Олександрівського р-ну Кіровоградської обл.
Ст – Станіславчик Шполянського р-ну Черкаської обл.
Ст – Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.
Ств – Ставидла Олександрівського р-ну Кіровоградської обл.
СХ – Скалівські Хутори Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.
Тм – Тимошівка Кам'янського р-ну Черкаської обл.
Тр – Турія Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл.
Трл – Триліси Олександрівського р-ну Кіровоградської обл.
Тш – Ташлик Смілянського р-ну Черкаської обл.
Тшк – Тишківка Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл.
Ус – Успенівка Маловисківського р-ну Кіровоградської обл.
Хн – Хайнівка Олександрівського р-ну Кіровоградської обл.
Цб – Цибулеве Знам'янського р-ну Кіровоградської обл.
Шп – Шпакове Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл.
Яр – Ярошівка Катеринопільського р-ну Черкаської обл.
у.н.п. – усі населені пункти

ЛІТЕРАТУРА

- Бевзенко 1959 — Бевзенко С.П. 3 історичних коментарів до українського словотвору. Прислівник // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Том 37. – Ужгород, 1959. – С. 21–40.
- Белоусенко 1982 — Белоусенко П.И. История и особенности образования наречий времени в украинском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Київ, 1982.

- Брошняк 1996 — Брошняк (Пискач) О.Д. Прислівники в українських говорах Закарпаття: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Ужгород, 1996.
- Вербовий 1993 — Вербовий М.В. Прислівники із суфіксами **-ма**, **-ми**, **-мо** в історії української мови // Мовознавство. — № 4. — 1993. — С. 42–45.
- Громик 1999 — Громик Ю. В. Прислівники відзайменникового походження у західнополіських говірках української мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Київ, 1999.
- Гумецька 1958 — Гумецька Л. Словотвір прислівників української актової мови XIV–XV ст. // Українська мова і література в школі. — № 6. — 1958. — С. 19–26.
- Даценко 2007 — Даценко І.Б. Історія формування прислівників місця української мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук — Київ, 2007.
- Захарків 1991 — Захарків О.П. Семантична структура прислівників часу в бойківських говірках // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. — Київ, 1991. — С. 127–136.
- Леонова 1961 — Леонова М.В. Прислівники в буковинських говірках // Питання історії і діалектології східнослов'янських мов. — Кн. 2. — Львів, 1961. — С. 92–102.
- Лизанець 1957 — Лизанець П.М. Із словотвору говірок Затисся Виноградівського району (прислівник) // Доповіді та повідомлення УЖДУ: Серія історико-філологічна. — № 1. — Ужгород, 1957. — С. 83–95.
- Лук'янюк 1965 — Лук'янюк К.М. Суфіксальний словотвір прислівників у буковинських говірках (Пряма суфіксація) // Тези доповідей ХХІ наукової сесії: Секція філологічних наук. — Чернівці, 1965. — С. 6–11.
- Назарова 1958 — Назарова Т.В. Про особливості творення прислівників місця і часу в українській мові // Українська мова і література в школі. — № 5. — 1958. — С. 10–12.
- Німчук 1971 — Німчук В.В. Словотвір прислівників іменникового (без прийменників) походження в закарпатських говірках // Праці ХІІ Республіканської діалектологічної наради. — Київ, 1971. — С. 263–273.
- Німчук 1978 — Німчук В.В. Прислівник // Історія української мови. Морфологія / Ред. кол.: В.В. Німчук, А.П. Грищенко та ін. — Київ, 1978. — С. 342–412.
- Ощипко 1983 — Ощипко І.Й. Семантико-словотвірна структура прислівників у південно-західних говорах // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: ХV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доповідей і повідомлень. — Житомир, 1983. — С. 161–163.
- Прилипка 1996 — Прилипка Н. Архаїчні структури прислівників у поліських говорах // Полісся: Мова, культура, історія. — Київ, 1996. — С. 10–19.
- Самійленко 1956 — Самійленко С.П. З історичних коментарів до української мови. Прислівник // Українська мова і література в школі. — № 6. — 1956. — С. 10–12.
- Уздыган 1975 — Уздыган И.М. Отадъективные наречия в украинском языке XVI–XVII вв. (Словообразовательная структура): Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. — Киев, 1975.
- Чапля 1960 — Чапля І.К. Прислівники в українській мові. — Харків, 1960.
- Ярун 1993 — Ярун Г.М. Кореляція форми і змісту в розвитку української прислівникової системи. — Київ, 1993.

**ЛЕКСИКОГРАФІЧНО-ТЕКСТОГРАФІЧНА
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПОЛІСЬКОЇ АДВЕРБІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ**

*Lexicographic and textual representation
of the Polissia adverbial system*

Адвербіальна діалектна система упродовж останніх десятиріч привертала увагу лінгвістів у різних ареалах українського діалектного континууму і на синхронному, й на діахронному рівнях. Проблеми становлення прислівника як граматичного класу, специфіки його словотворення в українській мові загалом у різні періоди розвитку мови було порушено в низці досліджень українських мовознавців, які проаналізували цей унікальний клас слів із позицій діахронії [Німчук 1978; Бевзенко 1959; Самійленко 1956; Вербовий 1993; Гумецька 1958]. Окрім цього, проблемам становлення окремих розрядів прислівників в українській мові присвячено дисертації І. Уздиган (відад'єктивні прислівники в українській мові XVI–XVII ст.) [Уздиган 1975], П. Білоусенка (становлення прислівників часу в українській мові) [Білоусенко 1982] та І. Даценка (прислівники місця української мови) [Даценко 2007].

Водночас різноаспектні проблеми функціонування прислівників у сучасній українській мові висвітлено в низці праць [див.: Довга 1970; Чапля 1960; Винницький 1971; Винницький 1983; Гальчук 1996; Іваночко 1997; Ярун 1989; Ярун 1993] та ін.

Різні розряди прислівників та особливості їх словотворення в діалектних системах неодноразово ставали об'єктом зацікавлень мовознавців [Німчук 1958^a; 1958^b; 1965; 1971; Розумик 1978; 1982; Ощипко 1977; 1983; Пагіря 1958; Прилипка 1994; Захарків 1991; Забеліна 1983; Леонова 1961; 1978; Лук'янюк 1965; Лизанець 1957; Брошняк 1996; Джочка 2010]. Поліську, зокрема західнополіську, адвербіальну систему репрезентовано в низці статей Ю. Громика [Громик 1999; 2003; 2005; 2010] та в праці Н. Прилипка [Прилипка 1996].

Порівняно незначна кількість досліджень діалектної адвербіальної системи, відсутність цілісного дослідження прислівникової системи наріч і говорів українського діалектного континууму загалом, а також компаративних праць зумовлена складністю дослідження цього класу слів, яка, як зазначає Ю. Громик, полягає в тому, що «процес активного поповнення класу прислівників триває й досі й полягає головню в ускладненні структури давніших утворень та в появі численних новотворів за старими дериваційними зразками» [Громик 2010: 29]. Попри це, процес збору та фіксації цього говіркового матеріалу — явище досить складне, потребує від дослідника неабияких зусиль: скласти програму-питальник, який би давав змогу максимально зібрати діалектні адвербіативи, записати суцільні тексти говіркового мовлення, за якими можна простежити специфіку функціонування прислівників у зв'язному тексті; продумати тематику розповідей, у яких інформатори могли використати якнайбільше прислівників.

Об'єктом дослідження є лексикографічні (окремі видання та статті словникового типу) і текстографічні праці, які репрезентують поліський діалектний континуум.

Джерелами слугували діалектні словники [Лисенко 1974; 1961; Аркушин 2000], стаття лексикографічного типу М. Никончука [Никончук 1968]; як текстографічні джерела залучено матеріал із поліських говорів із хрестоматії «Говори української мови» [Говори 1977], збірники текстів із Волинського Полісся [Аркушин 2010] і Підляшшя [Аркушин 2007] Г. Аркушина, працю Ю. Бідношиї та Л. Дикої «Говірка села Машеве Чорнобильського району Київської області» [Бідношия 2003] та колективну працю «Говірки чорнобильської зони. Тексти» [ГЧЗ 1996].

Мета статті — за наявними лексикографічними і текстографічними виданнями виявити особливості репрезентації поліської адвербіальної системи, окреслити проблеми представлення прислівників у діалектних словниках і шляхи подальшого вивчення прислівника в поліських говірках.

Вибірка прислівників із діалектних словників та аналіз їх функціонування в діалектному тексті засвідчують, що прислівникова система є неодмінною важливою складовою діалектного лексикону, причому зафіксовані прислівники мають значну кількість діалектних (насамперед фонетичних і словотвірних) відповідників. Якщо лексикографічні джерела подають здебільшого говіркові форми адвербіативів, які демонструють оригінальність діалектного словотворення, специфіку фонетичних особливостей діалекту, окреслюють семантику, то текстова репрезентація дає підстави визначити різні типи адвербіалізації, досить часто свідчить про особливості індивідуального мовлення діалектоносія, його ідіолекту, а граматичний зв'язок прислівника з іншими частинами мови виявляє його специфіку як текстотвірної складової, що дає змогу вказати на час, місце, послідовність розташування предметів і черговість явищ тощо.

Поліську систему адвербіативів становлять різні за походженням і структурою утворення з типовими фонетичними поліськими діалектними рисами. Водночас зазначмо, що адвербіальна поліська система в словниках представлена порівняно незначною кількістю слів (наприклад, у двотомному виданні Г. Аркушина — близько 700 прислівників (загальна кількість слів — понад 13 тис.) [Аркушин 2000], у «Словнику поліських говорів» П. Лисенка — близько 170 (із 6373 слів) [Лисенко 1974], у «Словнику Середнього і Східного Полісся» П. Лисенка — близько 50 (із 4674 слів) [Лисенко 1961], у статті М. Никончука — 19 (загальна кількість лексем — понад 369) [Никончук 1968]), очевидно, це зумовлено тим, що автори не ставили собі за мету представити цю систему якнайповніше й, можливо, не мали наявного фактичного матеріалу.

Зауважмо, що в лексикографічних працях представлено значну кількість відприкметникових прислівників на **-о**, частина з яких в акаючих східнополіських говірках має кінцевий **-а** (до більшості прислівників у словниках подано відповідні прикметники): *гісо* ‘гарно, красиво’ [Лисенко 1974: 54], *жу́дко* ‘бридко’ [Ibid.: 74], *зя́бо* ‘вогко й холодно’ [Ibid.: 85], *крéпно* ‘дуже’ [Ibid.: 106], *ліс’яво* ‘услесливо’ [Ibid.: 116], *ма́ревно* ‘хмарно’ [Ibid.: 122], *маркі́тно*, *мурко́тно* ‘сумно, досадно’ [Ibid.: 122], *пу́сто* ‘мало’ [Ibid.: 180], *тя́жко* ‘дуже, надто’ [Ibid.: 218], *абра́тна* ‘назад’ [Ibid.: 15], *зо́лко* ‘вогко і холодно’ [Ibid.: 85], *ре́зотно* ‘смішно’ [Ibid.: 57], *руо́сно* ‘росяно’ [Ibid.: 189], *спо́рно* ‘вигідно, прибутково’ [Ibid.: 201], *спу́рно* ‘до ладу; дружно; швидко’ [Ibid. II: 168], *тя́жко* ‘дуже, надто’ [Лисенко 1974: 218], *харашо́* ‘добре’ [Ibid.: 67], *шй́бо* ‘швидко’ [Ibid.: 70], *шпа́рко* ‘швидко’ [Ibid.: 236], *паску́дно* ‘гидко, негарно’ [Ibid. II: 30], *сти́дно* ‘соромно’ [Ibid. II: 173], *ху́тко* ‘швидко’ [Ibid. II: 236], *сібе́рно* ‘сильно, занадто (тільки в спол. з дієсл. *бити*)’ [Никончук 1968: 90], *лю́дно* ‘добре, по-людськи’ [Ibid.: 86], *ядро́но* ‘морозно і безвітряно’ [Ibid.: 83] та ін.

Значну частину поліської адвербіальної системи, як засвідчують лексикографічні видання, становлять відсубстантивні прислівники, здебільшого префіксальні, рідше — суфіксальні утворення з різними відмінковими формами іменників, зокрема адвербіалізовані форми 3.в. з прийменниками **в (у)**, які стали префіксами: *взаго́н*, *ускла́д* ‘спосіб оранки земельної ділянки від середини до країв’ [Лисенко 1974: 43], *врозгі́н*, *врозгі́н* ‘тс.’ [Ibid.: 5], *вплач* ‘почати плакати’ [Аркушин 2000 I: 75], *вслід* ‘одразу’ [Ibid. I: 78], *влі́то* ‘влітку’ [Ibid. I: 67], *вльо́т* ‘швидко’ [Ibid. I: 67], *впирьо́т* ‘попереду’ [Ibid. I: 75], *врузке́д* ‘спосіб орання грядки від країв до середини’ [Ibid. I: 77], *вразо́ру* ‘спосіб оранки земельної ділянки від країв до середини’ [Лисенко 1974: 50], *завре́м’я* ‘заздалегідь, наперед’ [Ibid.: 76], *ускла́д*, *ускладо́к* ‘спосіб оранки від середини земельної ділянки до країв’ [Ibid.: 220]; значно рідше — **на, по**: *нарозкі́дку* ‘спосіб оранки земельної ділянки від країв до середини’ [Лисенко 1974: 134],

насклад ‘спосіб оранки земельної ділянки від середини до країв’ [Ibid.: 131], *напрáвду* ‘справді’ [Аркушин 2000 I: 337], *налі́ета* ‘на наступний рік, наступного року’ [Лисенко 1974: 133], *на́ноч* ‘приходити до когось, щоб переночувати’ [Аркушин 2000 I: 335], *напéхоту* ‘пішки’ [Ibid. I: 336], *напру́т* ‘дуже твердо’ [Ibid. I: 338], *поперо́д* ‘насамперед’ [Ibid. II: 72], *попиру́д* ‘попереду’ [Ibid. II: 72] тощо.

Спорадично відзначено прислівники, утворені в результаті адвербіалізації іменника у формі Р.в. з прийменниками: *змале́нства* ‘змалку’ [Аркушин 2000 I: 191], *змале́нькості* ‘змалку’ [Ibid. I: 191], *спрі́ходу* ‘скраю, при вході’ [Ibid. II: 167], *по́плеч* ‘поруч, поряд’ [Лисенко 1974: 168], а також у формі М.в.: *насоп́равде* ‘насправді, справді’ [Лисенко 1974: 134], *опі́євнях* ‘опівночі’ [Ibid.: 144], *уго́рах* ‘угорі’ [Ibid.: 219], *вполу́дні* ‘опівдні’ [Аркушин 2000 I: 75] тощо.

Одним з основних шляхів поповнення поліської адвербіальної системи, як засвідчують діалектні словники, є адвербіалізація іменників у формі О.в. Це явище в українській мові дуже давнє, хоча «семантико-синтаксична адвербіалізація становить живий процес, у якому найчастіше, порівняно з іншими відмінками, використовується орудний» [Вихованець 1980: 136]. Причиною цього, як зазначає М. Плющ, є процеси абстрагування, послаблення субстанціального змісту іменників в орудному відмінку, що сприяє їх адвербіалізації та поступовому переходу в прислівники [Плющ 1978: 31]. Зауважмо, що досить часто іменники, які адвербіалізувалися, у мовленні діалектоносіїв не вживаються. Окрім цього, низка таких утворень свідчить про первісне дієслівне походження іменників: *бо́чкою*, *белько́м*, *куликóм*, *кулко́м*, *кулько́м*, *кульо́м*, *мишко́м*, *міхо́м* ‘спосіб знімання шкури у вбитого звіра без розрізу’ [Аркушин 2000 I: 30], *бальтюко́м* ‘тс.’ [Ibid. I: 9], *ве́рчком* ‘зав’язати шнурки так, що їх не можна розв’язати’ [Ibid. I: 50], *гузло́м* ‘тс.’ [Ibid. I: 112], *за́тягом*, *за́шморгом* ‘зав’язати кінці шнурків так, що їх можна легко розв’язати, потягнувши за один кінець’ [Ibid. I: 179], *за́в’язкою* ‘зав’язати кінці шнурків так, що їх можна легко розв’язати’ [Ibid. I: 164], *за́в’язом* ‘тс.’ [Ibid. I: 164], *гі́мпитом* ‘сильно і раптово ніби струмом’ [Ibid. I: 90], *гусакóм* ‘спосіб пересування звірів, коли вони йдуть один за одним’ [Ibid. I: 114], *ні́ткою* ‘тс.’ [Ibid. I: 348], *ланцюго́м*, *ланцюжко́м* ‘тс.’ [Ibid. I: 277], *гу́сько́м* ‘спосіб пересування гусей, коли вони йдуть один за одним’ [Ibid. I: 115], *кля́чём* ‘тс.’ [Ibid. I: 228], *ду́бильто́м*, *ду́пльо́ром* ‘вистрілити одночасно з двох стволів мисливської рушниці’ [Ibid. I: 145], *за́лто́м* ‘вистрілити з двох стволів мисливської рушниці’ [Ibid. I: 170], *дугóю* ‘спосіб полювання, коли мисливці йдуть півколом’ [Ibid.: 146], *захóдом* ‘спосіб полювання групою мисливців’ [Ibid. I: 179], *ко́взом* ‘рикошетом’ [Ibid. I: 231], *кругляко́м* ‘спосіб знімання шкури з убитого звіра без повздовжнього розрізу’ [Ibid. I: 257], *кулмако́м* ‘як-небудь’ [Ibid. I: 266], *ободо́м*

‘спосіб полювання, при якому мисливці кільцем оточують звіра’ [Ibid. II: 5], *заго́ном* ‘спосіб полювання групою мисливців’ [Ibid. I: 165], *котло́м* ‘спосіб полювання, коли мисливці оточують звіра кільцем і сходяться до центру’ [Ibid. I: 247], *лі́том* ‘влітку’ [Ibid. I: 287], *о́гулом* ‘купувати не одну річ, а цілою партією; багато’ [Ibid. II: 8], *висото́ю* ‘заввишки’ [Ibid. II: 59], *дюрко́м* ‘безперервно з дзюрчанням’ [Лисенко 1974: 71], *на́бгом, набго́м* ‘нахильці’ [Ibid.: 130], *прамико́м* ‘навпростець’ [Ibid.: 171; Лисенко 1961: 53], *пра́те́нам, протопом* ‘прожогом, вистрибцем, скоком’ [Лисенко 1974: 172], *прі́тямком, прі́цямком* ‘смерком’ [Ibid.: 175], *ка́ла́чиком* ‘спати на боку, згорнувшись так, щоб коліньми дістати до підборіддя’ [Аркушин 2000 I: 205], *ді́бом, ді́бою* ‘сторч’ [Ibid. I: 131], *довжи́ною* ‘завдовжки’ [Ibid. I: 137], *пі́хото́ю* ‘пішки’ [Лисенко 1974: 161], *лі́нє́йкою* ‘спосіб пересування звірів, коли вони йдуть один за одним’ [Аркушин 2000 I: 287], *молоді́чкою* ‘зав’язувати хустку кінцями на потилиці, а не внизу підборіддя’ [Ibid. I: 318], *мани́ка́ми* ‘манівцями’ [Ibid. I: 303], *купка́ми* ‘спосіб вишивки, коли нитки ніби гладдю накладаються одна на одну’ [Ibid. I: 269], *ле́стками* ‘пестливо, з ласками’ [Ibid. I: 281], *крачко́ма* ‘непорушно, без руху’ [Лисенко 1974: 106] та ін.

Поліську адвербіальну систему, як свідчать лексикографічні видання, активно поповнюють суфіксальні форми (у середньополіських і східнополіських говірках здебільшого за допомогою суфіксів збільшеності та згрубілості, а в західнополіських — зменшено-пестливих), а саме: *багателénно* ‘дуже багато’ [Лисенко 1974: 28], *давалénна* ‘тс.’ [Ibid.: 64], *гарнénно* ‘дуже гарно’ [Ibid.: 53], *лавкénно* ‘тс.’ [Ibid.: 112], *грубénно* ‘дуже грубо’ [Ibid.: 59], *лэгенько* ‘легенько’ [Ibid.: 113], *бігéйко* ‘бігом, швидко’ [Аркушин 2000 I: 20], *бігéнько* ‘швидко’ [Ibid. I: 17], *вбндички* ‘ось тут’ [Ibid. I: 72], *довжéнько* ‘довго’ [Ibid. I: 137], *зمالі́ньку* ‘змалку’ [Ibid. I: 191], *крóньцю* ‘трішки’ [Ibid. I: 256], *крóшечку, крóшку* ‘трішечки’ [Ibid. I: 257], *сла́вненько* ‘гарно; добре; акуратно’ [Ibid. II: 154], *тепéрички* ‘тепер’ [Ibid. II: 195], *за́втроньки* ‘завтра’ [Ibid. I: 163], *ту́тичка, ту́тички* ‘тут’ [Ibid. II: 214], *ві́здечки* ‘ось тут’ [Ibid. I: 64], *та́мійки, та́мінька, тамо́ночки, та́моньки* ‘там’ [Ibid. II: 192], *гéндечки* ‘тс.’ [Ibid. I: 88] та ін. На жаль, лексикографічна репрезентація не дає змоги з’ясувати причин функціонування таких утворень (це може бути особливість ідіолекту діалектоносія, умови чи ситуація вживання), також можемо припустити, що ці суфікси в мовленні вже втратили свою семантику.

Водночас у діалектних словниках відзначено низку цікавих за структурою адвербіативів, які виникли в результаті зрощення, слово- чи основоскладання: *догорі́лича* ‘горілиць’ [Аркушин 2000 I: 137], *голо́бусть* ‘на босу ногу’ [Ibid. I: 97], *голоні́ж* ‘тс.’ [Ibid. I: 98], *босо́ноч* ‘босоніж’ [Ibid. I: 28], *набосо́ноч* ‘тс.’ [Ibid. I: 327], *горілу́ч* ‘горілиць’ [Ibid. I: 102], *пусто́наш* ‘без нагляду, без пастуха (на пасовищі)’ [Лисенко 1974: 180],

рукóпаш ‘вручну’ [Лисенко 1974: 188], *вчетверóсталь* ‘склавши нитку вчетверо’ [Аркушин 2000 I: 82], *спреждевіку* ‘споконвіку’ [Ibid. II: 167], *зрóда-рóда* ‘тс.’ [Ibid. I: 194], *шéно-шéно* ‘щойно’ [Ibid. II: 262], *чóртвідь-де* ‘хтозна-де’ [Ibid. II: 255], *гет-гет* ‘значно пізніше’ [Ibid. I: 88], *гóло-ну́сто* ‘абсолютно нічого немає’ [Ibid. I: 99] тощо. Наведені приклади свідчать про постійне поповнення діалектної адвербіальної системи новими словами, підтверджуючи думку Ю. Громика про те, що «прислівники українських діалектів — це структурно строкаті утворення переважно пізнішого періоду; кожен говір, а часто навіть невеликі говіркові групи виявилися порівняно закритими комплексами, у межах яких потенційні можливості вихідних спільнослов’янських чи загальноукраїнських дериваційних моделей розвинулися максимально» [Громик 2010: 29]

На підставі аналізу лексикографічних джерел засвідчено приклади таких лексико-семантичні явищ:

1) синонімії (різно- та спільнокореневі): *вабігóню*, *вабігóню*, *вабігúнь*, *вагóню*, *вобигóню*, *вобигón* — *вогóню*, *вогінку*, *вогóнку* ‘спосіб оранки земельної ділянки від країв до середини’ [Лисенко 1974: 38]; *загадéй*, *загодéй* [Ibid.: 75] — *завздáгледь*, *завздагелідь*, *завздагелгудь*, *завлégодь* [Ibid.: 75] — *заврém’я* ‘заздалегідь’ [Ibid.: 76]; *знéтільки* [Ibid.: 84] — *знéчая* [Ibid.: 84] — *спóтаньга*, *спóтеньга*, *спóтая* ‘зненацька, несподівано, раптово’ [Ibid.: 202] тощо;

2) полісемії: *зáра*, *зáре* 1) ‘тепер, зараз’, 2) ‘негайно, зараз же’ [Лисенко 1974: 80]; *на́вскуч* 1) ‘навскач (про коня)’, 2) ‘прожогом, вистрибом, скоком (про людину)’ [Ibid.: 131]; *скупáсна* 1) ‘страшно’, 2) ‘нудно, нудотно, кепсько (про самопочуття)’ [Ibid.: 197]; *скрозь* 1) ‘часто’, 2) ‘завжди’ [Ibid.: 197]; *суханáрам*, *суханáром* 1) ‘зненацька, несподівано, раптово’, 2) ‘швидко, наспіх’ [Ibid.: 208]; *раній* 1) ‘раніше’, 2) ‘колись’ [Аркушин 2000 II: 114] та ін.;

3) омонімії: *я́дерно*, *я́дрено* ‘холоднуvато’ — *я́дерно* ‘гучно, голосно’ [Лисенко 1974: 239].

Основну частину діалектної адвербіальної системи становлять відприкметникові, відзайменникові та відіменникові прислівники. Водночас, як засвідчують лексикографічні видання, елементом говіркового лексикону є і відчислівникові адвербіативи, відомі від найдавніших часів [Німчук 1978]. Проте цей тип адвербіалізації не є непродуктивним [Вихованець 2004], адже прислівників числівникового походження небагато і склад їх не поповнюється [Мукан 1986: 33–37], хоча функціують різні відчислівникові назви, серед яких невелику групу формують прислівників часу, бо «саме значення числівника як частини мови не сприяє відтворенню просторових і часових понять» [Назарова 1958: 11–12].

У досліджуваних діалектних словниках незначну групу формують відчислівникові утворення, деякі з них демонструють унікальні слово-

творчі та фонетичні особливості. Основну частину таких адвербіативів становлять похідні від порядкового числівника *перший*: *напервасти* ‘спершу, спочатку’ [Лисенко 1974: 151], *сперва* ‘тс.’ [Ibid.: 201], *насампéри* ‘насамперед’ [Аркушин 2000 I: 339], *піриі* ‘спершу’ [Ibid. II: 51], *пéрве* ‘тс.’ [Ibid. II: 35], рідко — від інших чисел першого десятка: *двэйки*, *двічи* ‘двічі’ [Лисенко 1961: 26], *двійчи* ‘тс.’ [Ibid.: 64], *двóйки* ‘тс.’ [Никончук 1968: 82], *трéйки* ‘тричі’ [Лисенко 1974: 216], *трéйкі* ‘тс.’ [Никончук 1968: 91], *трéйка* ‘тс.’ [Лисенко 1961: 64], *вчетверóсталь* ‘склавши нитку вчетверо’ [Аркушин 2000 I: 82].

Зауважмо, словники наводять і варіантні форми прислівників, репрезентуючи фонетичні та фонетико-словотвірні особливості поліських діалектів (прислівники, які мають від двох до шести варіантів): *навманá*, *навмані* ‘навмання’ [Лисенко 1974: 131], *на́вхлящ*, *на́вхлящ* ‘навстіж’ [Ibid.: 132], *позáвтрам*, *позáвтраму* ‘післязавтра’ [Ibid.: 166], *позалéтось*, *позалітось* ‘позаторік’ [Ibid.: 166], *стúлека*, *стúлика* ‘звідти’ [Ibid.: 206], *доп’єру*, *допíру*, *доп’ру* ‘щойно, тільки що, нещодавно’ [Ibid.: 68], *іскуль*, *ску́ля*, *скуль* ‘звідки’ [Ibid.: 86], *потóмєйке*, *потóмечка*, *потóмка* ‘потім; після цього’ [Аркушин 2000 II: 79], *крóха*, *крóхи*, *крóху* ‘трохи’ [Ibid. I: 257], *навдйбашихах*, *надйбашики*, *навздйбешки* ‘навшпиньки’ [Лисенко 1974: 131], *знóвка*, *знóвика*, *знóвичку*, *знóвічка*, *знóвля* ‘знову’ [Аркушин 2000 I: 193], *та́мека*, *та́мекі*, *та́мика*, *та́мики*, *та́мка*, *та́мки* ‘там’ [Лисенко 1974: 210], *ту́та*, *тутó*, *тутавó*, *тутагó*, *тутвó*, *тутгó*, *ту́тика* ‘тут’ [Аркушин 2000 II: 214] та ін.

Лексикографічні джерела фіксують зовсім незначну кількість форм ступенів порівняння прислівників. Зокрема Г. Аркушин зауважує, що у «Словнику західнополіських говірок» «переважають лексичні та семантичні діалектизми, хоча зрідка подаються ступені порівняння якісних прикметників і прислівників, якщо при їх творенні відбулися якісь фонетичні зміни» [Аркушин 2000 I: X]. Аналізовані лексикографічні видання подають здебільшого форми компаратива й суперлатива, які виявляють діалектні особливості на фонетичному або словотвірному рівні: *блі́жєй* ‘ближче’ [Лисенко 1961: 18], *давжéй* ‘довше’ [Ibid.: 26], *давнéй* ‘раніше, колись’ [Ibid.: 26], *мéнє* ‘менше’ [Ibid.: 42], *ті́шей* ‘тихіше’ [Ibid.: 21], *ганчéй* ‘швидше, скоріше’ [Лисенко 1974: 53], *давжéй* ‘довше’ [Ibid.: 64], *ра́нчéй* ‘раніше’ [Ibid.: 183], *ні́жєй* ‘нижче’ [Ibid.: 137], *ві́киши* ‘вище’ [Аркушин 2000 I: 56], *висилі́й* ‘веселіше’ [Ibid. I: 59], *ві́шей* ‘вище’ [Ibid. I: 63], *да́лий* ‘далі’ [Ibid. I: 123], *моцні́й* ‘сильніше’ [Ibid. I: 321], *мудрі́й* ‘краще’ [Ibid. I: 322], *лі́ній* ‘тс.’ [Ibid. I: 288], *луч*, *лу́чий*, *лу́чче* ‘тс.’ [Ibid. I: 294], *холодні*, *холодні́й* ‘холодніше’ [Ibid. II: 231], *хрипчі́ще* ‘більш хрипко, хрипкіше’ [Ibid. II: 234], *ху́жє*, *ху́жєй* ‘гірше’ [Ibid. II: 236], *хутні́ш*, *хутчі́й* ‘швидше’ [Ibid. II: 236], *найпа́че* ‘найбільше’ [Лисенко 1974: 132], *надбі́льше* ‘тс.’

[Аркушин 2000 I: 330], *раній, ранійше*, ‘раніше’ [Ibid. II: 114], *найперуч* ‘найперше’ [Ibid. I: 332], *найхуже* ‘найгірше’ [Ibid. I: 332] тощо.

Як засвідчують лексикографічні дані, об’єктом спеціального дослідження може слугувати словотвір поліських прислівників, для якого характерне використання ендемічних суфіксів: *завтрашки* ‘завтра’ [Аркушин 2000 I: 163], *завтричкай* ‘тс.’ [Ibid. I: 163], *завтрьока* ‘тс.’ [Лисенко 1974: 76], *тутикай* ‘тут’ [Аркушин 2000 II: 214], *зновичі* ‘знов, знову’ [Лисенко 1974: 84], *зновечі* ‘тс.’ [Никончук 1968: 83] та ін.

До реєстру діалектних словників залучено і прислівникові сполуки, які в літературній мові не набули статусу прислівника, а тому відсутні в словниках літературної мови. Водночас у діалектному мовленні такі одиниці здебільшого зрослися в повноцінний прислівник (однослівне утворення), часто з переміщенням наголосу, що може свідчити про повний перехід сполук до адвербіальної системи, про що, зокрема, зазначав і Ю. Громик: «у подібних конструкціях (адвербіальних сполученнях) процес стирання первинних особливостей ще не зовсім завершений, однак, опинившись між двома лексико-граматичними класами, ці сполуки вже набули виразного адвербіального значення, а отже, із функціонального погляду вони є прислівниками» [Громик 2010: 29]. Часто одні й ті ж адвербіативи в аналізованих словниках представлені по-різному — як однослівні або ж як двослівні утворення: *насклад* ‘спосіб оранки земельної ділянки від середини до країв’ [Лисенко 1974: 131], *спередка* ‘здавна’ [Ibid.: 202], *угорáх* ‘угорі’ [Ibid.: 219], *вдух* ‘дуже швидко’ [Аркушин 2000 I: 46], *допράвди* ‘справді’ [Ibid. I: 139], *набу́дні* ‘у будній день’ [Ibid. I: 328], *наві́брики* ‘підстрибом’ [Ibid. I: 328], *наві́скокі* ‘з радістю, охоче’ [Ibid. I: 328], *наконéць* ‘врешті’ [Ibid. I: 332], *напові́р* ‘в борг’ [Ibid. I: 337], *начубóчок* ‘набакир’ [Ibid. I: 342] *передосві́тком* ‘рано-вранці’ [Ibid. II: 38], *за́рок* ‘наступного року’ [Ibid. I: 176], *дохолéри* ‘дуже багато’ [Ibid. I: 140], *в склад* ‘спосіб оранки земельної ділянки від середини до країв’ [Ibid. I: 78], *в копці́* ‘спосіб садіння картоплі по зораному’ [Ibid. I: 66], *в кóси* ‘спосіб ткання скатертини сосонкою’ [Ibid. I: 66], *в косі́чки* ‘спосіб ткання рушників’ [Ibid. I: 66], *в прику́ску* ‘пити несолодкий чай, відкушуючи по шматочку цукор’ [Ibid. I: 76], *в сусі́дах* ‘жити в чужій хаті’ [Ibid. I: 78], *пуд нульóвку* ‘повністю обстригти волосся на голові (для чого використовували машинку з номером 0)’ [Ibid. II: 102], *пуд плуг* ‘спосіб садіння картоплі, коли її кладуть у борозну за плугом’ [Ibid. II: 102], *пуд черту́*, *пуд шнур* ‘спосіб садіння картоплі, коли спочатку орють і боронують, а потім розмічають, де класти по 2–3 картоплини, і присипають землею’ [Ibid. II: 103], *в розгóню* ‘спосіб орання грядки від країв до середини’ [Ibid. I: 77], *на корко́шках* ‘навпочіпки’ [Ibid. I: 332], *в ралю́хé* ‘спосіб садіння картоплі по зораному’ [Ibid. I: 76] та ін.

Як бачимо, діалектні словники не надто повно фіксують прислівників, що вказує передусім на необхідність укласти детальний питальник, зібраний за яким матеріал демонструватиме функціонування прислівників у зв'язному тексті. Наприклад, широкий контекст дасть змогу визначити, чи належить дериват, зокрема відчислівниковий, до класу адвербіативів (пор.: *чимало, чималко* 'присл. чимало' [Аркушин 2000 II: 241], які поза контекстом можна вважати прислівниками чи неозначено-кількісними числівниками).

Щодо текстової репрезентації, то в досліджуваних текстах із території Полісся здебільшого представлено прислівники місця й часу, оскільки часто інформатори розповідають про місце, де відбувалися ті чи інші події, а також про послідовність певних дій і процесів: *та'д'і паб:у'вали / та'д'і па'микали / та'д'і пап'р'али / та'д'і пат'кали* [Говори 1977: 141]; *пап'разнували 'тижден' / та'ди 'с'ейем кар'топл'у / а'вес / гре'чуху / а та'ди ап'копували кар'топл'у / а та'ди 'жито жат'* [Ibid.: 117].

Водночас використання тих чи інших прислівників часто залежить від ідіолекту носіїв. Зокрема в мовленні виявлено повтор прислівників (*Во'ни з'нали / 'добре / 'добре 'наш'і д'і'ди з'нали / 'добре з'нали* [ГЧЗ 1996: 65]; *пот'роху / пот'роху моло'т'іл'і* [Ibid.: 92]), паралельне використання адвербіативів-синонімів, що свідчить про їхню варіативність, прислівників у різних фонетичних варіантах і зі зменшено-пестливими суфіксами тощо. Наприклад, у мовленні інформатора Шульги Катерини Миронівни засвідчено кілька фонетичних варіантів прислівника *так*: *так, о'так, то'ко-от, ото'ко, так'-о, то'ко* [Бідношия 2003 I: 159], у мовленні Горбаченка Василя Калениковича — різні форми прислівника *потім*: *по'то'м, по'том, 'поті'м* [Бідношия 2003 I: 17] тощо.

Зазначмо, що саме діалектний текст дає змогу зафіксувати прислівники-інтенсифікатори, які досить часто фігурують у зв'язному мовленні, оскільки «виражають важливе поняття ступеня й міри, необхідне в неперервному процесі пізнання людиною навколишньої дійсності» [Хмелевський 2003: 18]. Окрім цього, вживання таких прислівників часто є індивідуальною рисою інформатора: *те'пер хара'шо ж'іт' пр'ікрашчо / хара'шо / а тог'д'і не бу'ло / те'пер у'с'о кра'с'іво хара'шо / ой там бу'ло 'горе то'д'і / а те'пер пр'ік'расно хара'шо ... а те'пер прек'расно* [Говори 1977: 65]; *'полемо хоро'шен'ко ... 'вирву йа йо'го / по'ставл'у в пу'чечки хоро'шен'ко* [Ibid.: 22]; *В нас билó бáрдзо крúто з ла'хамі ... во'гуле з матир'ялами, зо всімі бáрдзо сла'бо* [Аркушин 2007: 131].

Отже, лексикографічна та текстографічна репрезентація поліської адвербіальної системи дає підстави для висновку, що для дослідження цього граматичного класу слів у говірковому мовленні потрібно максимально брати до уваги його специфіку, удосконалити наявні питальники

для збирання діалектного матеріалу, продумати тематику для запису діалектних текстів, які б максимально репрезентували адвербіальну систему говору.

Адвербіальна система північноукраїнського наріччя зберігає чимало архаїчних елементів; водночас її постійно поповнюють нові (переважно афіксальні) утворення з виразними діалектними особливостями, збагачуючи лексичну систему говорів новими, часто оригінальними адвербіативами, що можуть стати предметом наступних наукових студій, у яких буде досліджено становлення адвербіальної системи північноукраїнського наріччя, функціонування прислівників у діалектному тексті як важливому джерелі збереження інформації та здійснено компаративні дослідження на матеріалі різних говорів українського діалектного континууму.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

- Аркушин — Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2 т. — Луцьк, 2000. — Т. 1–2.
- Аркушин ГВП — Аркушин Григорій. Голоси з Волинського Полісся (Тексти). — Луцьк, 2010. — 542 с. + 2 електрон. опт. диски (DVD).
- Аркушин ГП — Аркушин Григорій. Голоси з Підляшшя (Тексти). — Луцьк, 2007. — 536 с.
- Бабій 1981 — Бабій Ф.Й. Вивчення прислівника в діалектних умовах // Українська мова і література в школі. — 1981. — №11. — С. 42–45.
- Бевзенко 1959 — Бевзенко С.П. З історичних коментарів до українського словотвору. Прислівник // Наукові записки Ужгородського державного університету. — Т. 37. — Ужгород, 1959. — С. 21–40.
- Бідношия — Говірка села Машеве Чорнобильського району. — Ч. І. Тексти / Уклад. Ю.І. Бідношия, Л.В. Дика — Київ, 2003. — 456 с.
- Білоусенко 1982 — Белоусенко П.И. История и особенности образования наречий времени в украинском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Київ, 1982. — 24 с.
- Білоусенко 1982^a — Білоусенко П.І. Перспективно-часові прислівники у східнослов'янських мовах // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами. — Ужгород, 1982. — С. 33.
- Білоусенко 1982^b — Білоусенко П.І. Прислівники часу в сучасній українській мові // Українська мова і література в школі. — 1982. — №7. — С. 22–30.
- Білоусенко 2008 — Білоусенко П.І. До питання про основний спосіб творення прислівників у історії української мови // Українська мова. — 2008. — №2. — С. 14–30.
- Брошняк 1996 — Брошняк (Пискач) О.Д. Прислівники в українських говорах Закарпаття: автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Ужгород, 1996. — 23 с.
- Вербовий 1993 — Вербовий М.В. Прислівники із суфіксами **-ма**, **-ми**, **-мо** в історії української мови // Мовознавство. — 1993. — №4. — С. 42–45.
- Винницький 1971 — Винницький В.М. Наголошування прислівників, однак-

- вих з іншими частинами мови // Українська мова і література в школі. – 1971. – №5. – С. 15–22.
- Винницький 1983 — Винницький В.М. Відображення діалектної акцентуації прислівників у поетичному мовленні І. Франка // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: XV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доповідей і повідомлень. – Житомир, 1983. – С. 124–126.
- Вихованець 1980 — Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – Київ, 1980. – 180 с.
- Вихованець 2004 — Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови / За ред. І. Вихованця. – Київ, 2004. – С. 298–320.
- Гальчук 1996 — Гальчук В. Ю. Історія акцентуації відіменникових прислівників в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 1996. – 20 с.
- Говори 1977 — Говори української мови (Збірник текстів) / За ред. Т.В. Назарової. – Київ, 1977. – 590 с.
- Громик 1999 — Громик Ю.В. Прислівники відзайменникового походження у західнополіських говірках української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 1999. – 18 с.
- Громик 2003 — Громик Ю.В. Просторові та часові прислівники з основами *коль, *толь, *сель в українських підляських говірках // Діалектологічні студії. – Вип. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської. – Львів, 2003. – С. 142–148.
- Громик 2005 — Громик Ю.В. Західнополіські прислівники зі значенням вихідного пункту та часової лімітативності // Волинь-Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2005. – С. 81–96.
- Громик 2010 — Громик Юрій. Прислівники зі значеннями 'на плечі (взяти дитину)', 'на плечах (нести дитину)' в західнополіських та суміжних говірках // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі. – Вип. 9. / Упор. Г.Л. Аркушина. – Луцьк, 2010. – С. 28–39.
- Гумецька 1958 — Гумецька Л.О. Словотвір прислівників української актової мови XIV–XV ст. // Українська мова і література в школі. – 1958. – №6. – С. 19–26.
- ГЧЗ — Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упоряд. Гриценко П.Ю. – Київ, 1996. – 360 с.
- Даценко 2007 — Даценко І.Б. Історія формування прислівників місця української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 2007. – 19 с.
- Джочка 2010 — Джочка Ірина. Прислівники в гуцульських говірках: семантико-словотвірний аспект // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Вип. XXV–XXVI. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 118–123.
- Довга 1970 — Довгая Т.М. Адвербиализация в современном украинском литературном языке: автореф. дисс. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 1970. – 20 с.
- Довга 1982 — Довга Т.М. Лексика на позначення понять, пов'язаних із частинами доби, у говорах українських Карпат // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами. – Ужгород, 1982. – С. 188–189.
- Забеліна 1983 — Забеліна В.П. Розмовні та діалектні варіанти прислівників зай-

- менникового походження // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: XV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доповідей і повідомлень. – Житомир, 1983. – С. 137–138.
- Захарків 1991 — Захарків О.П. Семантична структура прислівників часу в бойківських говірках // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – Київ, 1991. – С. 127–136.
- Іваночко 1997 — Іваночко К. М. Акцентуація прислівників у сучасній українській мові: автореф. дис.... канд. філол. наук. – Дрогобич, 1997. – 20 с.
- Леонова 1961 — Леонова М.В. Прислівники в буковинських говірках // Питання історії і діалектології східнослов'янських мов. – Кн. 2. – Львів, 1961. – С. 92–102.
- Леонова 1978 — Леонова М.В. Деякі семантичні групи прислівників у буковинських говорах // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тези доповідей. – Ужгород, 1978. – С. 35–36.
- Лизанець 1957 — Лизанець П.М. Из словотвору говірок Затисся Виноградівського району (прислівник) // Доповіді та повідомлення УжДУ. – Серія історико-філологічна. – №1. – Ужгород, 1957. – С. 83–95.
- Лисенко 1961 — Лисенко П.С. Словник Середнього і Східного Полісся. – Київ, 1961. – 72 с.
- Лисенко 1974 — Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – Київ, 1974. – 260 с.
- Лук'янюк 1965 — Лук'янюк К.М. Суфіксальний словотвір прислівників у буковинських говірках (Пряма суфіксація) // Тези доповідей ХХІ наукової сесії. Секція філологічних наук. – Чернівці, 1965. – С. 6–11.
- Мукан 1986 — Мукан Г.М. Морфологічна будова і способи творення прислівників // Українська мова і література в школі. – 1986. – №10. – С. 33–37.
- Назарова 1958 — Назарова Т.В. Про особливості творення прислівників місця і часу в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1958. – №5. – С. 10–12.
- Никончук — Никончук Н.В. Из лексики полесского села Листвин // Лексика Полесья. – Москва, 1968. – С. 79–92.
- Німчук 1958^a — Німчук В.В. Из словотвору прислівників говірок району верхньої річки Боржави (Прислівники займенникового походження) // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Т. 35. – Мовознавство. – Ужгород, 1958. – С. 42–55.
- Німчук 1958^b — Німчук В. В. Из словотвору прислівників (прислівники числівникового походження) в говірках верхньої течії р. Боржави // Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету: Серія філологічна. – №3. – Ужгород, 1958. – С. 56–58.
- Німчук 1965 — Німчук В.В. Словотвір прислівників відприкметникового походження в закарпатських говірках // Територіальні діалекти і власні назви. – Київ, 1965. – С. 69–79.
- Німчук 1971 — Німчук В.В. Словотвір прислівників іменникового (без прийменників) походження в закарпатських говірках // Праці ХІІ Республіканської діалектологічної наради. – Київ, 1971. – С. 263–273.
- Німчук 1978 — Німчук В.В. Прислівник // Історія української мови. Морфологія / Ред. кол. В.В. Німчук, А.П. Грищенко та ін. – Київ, 1978. – С. 342–412.
- Ощипко 1977 — Ощипко І.Й. Лексико-структурні типи прислівників в українських говорах // Тези доповідей ХІV Республіканської діалектологічної

- наради. – Київ, 1977. – С. 64–66.
- Ощипко 1983 — Ощипко І.Й. Семантико-словотвірна структура прислівників у південно-західних говорах // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: XV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доповідей і повідомлень. – Житомир, 1983. – С. 161–163.
- Пагіря 1958 — Пагіря І.Д. Із словотвору прислівника в говірках південно-західної Мукачівщини // Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету: Серія філологічна. – №2. – Ужгород, 1958. – С. 87–88.
- Плющ 1978 — Плющ М.Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення. – Київ, 1978. – 107 с.
- Прилипка 1994 — Прилипка Н.П. Темпоральні прислівники в буковинських говірках // Українська мова на Буковині. – Чернівці, 1994. – С. 30–31.
- Прилипка 1996 — Прилипка Н. Архаїчні структури прислівників у поліських говорах // Полісся: Мова, культура, історія. – Київ, 1996. – С. 83–87.
- Розумик 1978 — Розумик Т.М. Лексико-семантичні особливості прислівників місця в говорах українських Карпат // Проблема дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тези доповідей. – Ужгород, 1978. – С. 185–186.
- Розумик 1982 — Розумик Т.М. Прислівникова лексика в українських говорах району Карпат // Ужгород, 1982. – С. 127–135.
- Самійленко 1956 — Самійленко С.П. 3 історичних коментарів до української мови. Прислівник // Українська мова і література в школі. – 1956. – №6. – С. 10–19.
- Уздиган 1975 — Уздыган И.М. Отадъективные наречия в украинском языке XVI–XVII вв. (Словообразовательная структура): автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Київ, 1975. – 25 с.
- Хмелевський 2003 — Хмелевский М.С. Формирование разряда наречий-интенсификаторов в славянских языках: дис. канд. филол. наук: 10.02.03. – СПб., 2003. – 209 с. // [електронний ресурс]: <http://www.dslib.net>
- Чапля 1960 — Чапля І.К. Прислівники в українській мові. – Харків, 1960. – 123 с.
- Ярун 1989 — Ярун Г.М. Генезис і особливості семантики прислівників у сучасній українській літературній мові // Семасіологія і словотвір – Київ, 1989. – С. 129–132.
- Ярун 1993 — Ярун Г. М. Кореляція форми і змісту в розвитку української прислівникової системи. – Київ, 1993. – 110 с.

ПРИСЛІВНИКИ В ГОВОРІ БАЧВАНСЬКИХ РУСНАКІВ У КОНТЕКСТІ ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ГОВОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

*Adverbs from the speech of the Ukrainians of Bačka in the context
of the Southwestern dialects of the Ukrainian language*

Нинішні руснаки Бачки — це потомки вихідців зі Східних Карпат. У середині XVIII ст. руснаки переселилися на простори Південної Угорщини. У документах зафіксовано, що у 1745 році підписано документ про заселення. Через дванадцять років після заселення Керестура руснаки почали прибувати до села Коцур (документ підписано 1763 року). Населення Керестура і Коцура формували вихідці з різних районів тодішньої північно-східної Угорщини.

До 1918 року землі Бачки перебували у складі Австрійської імперії (Австро-Угорщини), а після її розпаду їх включено до Королівства сербів, хорватів і словенців. Установлення нових державних кордонів і політичні чинники спричинили послаблення контактів руснаків із Закарпаттям та Галичиною, що зумовило формування власних культурних традицій на новій батьківщині упродовж 300 років. Руснаки зберегли свою говірку, свій східнослов'янський традиційний народний етнонім — руснак, кириличний алфавіт, греко-католицьку віру, народні звичаї, спосіб життя, пам'ять про своє східнослов'янське походження.

Нинішні бачванські руснаки — нащадки переселенців із найзахіднішої частини Східних Карпат, де уже близько тисячі років тривають активні між-етнічні (українсько-словацько-польсько-угорські) контакти. Уже майже 300 років вони живуть острівцем, відірваним від своєї прабатьківщини, у новому для них південнослов'янському середовищі. Усе це не могло не позначитися на їхньому житті та на говірці на всіх мовних рівнях [див.: Тимко 1998: 6–8].

Об'єктом нашого зацікавлення є словотвір, структура і походження прислівників у говорі руснаків, а метою — проаналізувати стійкість і продуктивність цієї частини мови за матеріалами «Руско-сербського словника» [РСС]¹ (1114 лексем), беручи до уваги: 1) прислівники, які мають паралелі в говорах південно-західного наріччя української мови; 2) прислівники, утворені вже на новому місці проживання.

«Прислівникові властиво виражати як ознаки ознак (якість дії, спосіб її вияву, кількісну визначеність), так і обставини (час, простір, причину, мету). Ці значення відрізняються одне від одного; вони знайшли свою назву — означальні й обставинні» [Кучеренко 2003: 338]. Прислівники диференціюють за структурою, а також за морфологічними, синтаксичними, семантичними та передусім за словотвірними особливостями. І. Пранькович вважає, що прислівники – «слова всіх частин мови» [Пранькович 1992: 244], адже усі змінні частини мови можуть слугувати словотвірною базою для творення прислівників.

Прислівники проаналізовано за частиномовною належністю твірних основ, зважаючи на валентність формантів та продуктивність словотворчих моделей.

Із-поміж непохідних прислівників у мовленні бачванських руснаків збережено небагато, наприклад *уж, ище*.

Відіменникові прислівники. Прості відіменникові прислівники в аналізованому говорі формують незначну групу; здебільшого це закам'янілі форми іменників у трьох відмінках, а саме:

- у називному: *вонка*² (*внь-ка*, на відміну від форм, зафіксованих на Закарпатті [Чучка 1998: 34], у руснаків фіксуємо лише форму із суфіксом *-ка-*; пор.: *дзешка* 'десь', *нєшка*³ 'сьогодні', *нука* 'всередині', *зблїзка* 'зблизька', *здалєка* 'здаєка' та ін.), *окрем, раз, нєраз, вечар, рано* 'вранці'.
- у родовому: *вчєра*.
- у давальному-місцевому: *горе* 'угорі, угору', *долу* 'унизу, додолу', *дому* 'додому'. Форма місцевого відмінка *домъ* слугувала основою для творення прислівника *дома*.

У говірці бачванських руснаків, як і в закарпатських говорах [Чучка 1998: 35], виявлено значну групу прислівників, що є результатом адвербіалізації форм орудного відмінка, напр.: *бєгцом, боком, боком-боком*,

¹ Словник містить 38000 слів і, на жаль, не містить значної кількості прислівникових виразів, зокрема *над раном, доплачу, доконца, понадвечар, отройне, оштверне* та ін.

² Прислівники подаємо відповідно до руснацької писемної традиції.

³ На Закарпатті засвідчено *нес', нис', днес* тощо; цих форм не вживають руснаки, проте відоме префіксальне утворення *наднєш*.

задком, крижом, криста-крижом, концом, нароком 'навмисне', плязом, предком, цалком. Деякі прислівники, зокрема *нароком*, *цалком*, не мають відповідників серед іменників.

Чисельну групу відіменникових прислівників формують назви, утворені від відмінкових форм іменників із прийменниками, зокрема від іменників:

- у родовому відмінкові з прийменниками: *до*: *додня, додолу, доокола, дополадня, дотижня*; *з*: *збізка, збоку, зверху, звечара, здалека, зпочатку*; *од*: *одзадку, одпредку, одтераза*.
- у давальному відмінку з прийменниками, які становлять архаїчний шар [Брошняк 1994: 586]: *одгоре*;
- у знахідному відмінку з прийменниками (найбільша кількість прикладів): *за*: *забога, задармо, задаремно*; *на*: *навиру, навики, набок, навечар, наволю, наглас, назад, нажиму, на яр, нанівець, напам'ят, наполи, напредок, нараз* 'раптом', *нарано, на шмих*⁴, *наррок, насилу, наспак, начас, начудота* ін.; *по*: *поуха, поколена, пошиютощо*; *понад*: *понадвечар, понадрано*;
- в орудному відмінкові з прийменниками: *на*: *нароком*; *над*: *надраном*;
- у місцевому відмінку із прийменниками *на, по, при, у*: *наполи, пополадню, вжмиме, вярри, влєще, вноци, влонї, назадку, наконцу, напредку*.

Отже, із-поміж відіменникових прислівників у говорі руснаків найпродуктивнішими є адвербіалізовані безприйменникові форми орудного відмінка та прийменникові форми знахідного відмінка.

В аналізованому говорі, як і в говорах Закарпаття, виявлено прислівники, основа яких є запозиченою (передусім з угорської мови) [Брошняк 1994: 589]; пор.: *зашором, шорово, шором* (від уг. *sor* 'ряд, черга') [ЕСУМ VI: 545].

Відприкметникові прислівники здебільшого утворені від нечленних прикметників середнього роду у формі називного відмінка на -о (як і на Закарпатті [Пискач 1995⁶: 93]): *блізко, бридко, брудно, вично, бизовно, гамишно* 'лукаво', *ганблїво, гладко, глупо, густо, давно, далеко, дармо, даремно, драго, дробно, жалосно, захрипнуто, явно, ясно, криво, курто, легко, мало, мешачно, мокро, мудро, моцно, несподзівано, оштро, пешо, полно, подло, прикро, просто, позно, посно, рано* 'вранці', *ридко, скупо, слабо, шлізко, шлєбодно* 'сміливо', *смачно, смутно, сухо, шмело, шмишино, тайно, твардо, точно, туньо, хмарно, худобно* 'бідно', *цєпло, цихо, цєсно, чесно, чудно, швидко, щиро* тощо.

⁴ Деякі прислівники повністю ще не лексикалізувалися, але їх уведено до реєстру словника як прислівникові сполучення.

Значення цих прислівників переважно відповідає загальноукраїнським лексемам, однак виявлено прислівники, семантика яких вказує на походження з інших слов'янських (*рано* 'вранці', *шлюбодно* 'сміливо', *худобно* 'бідно', *смачно*) чи неслов'янських мов, зокрема з угорської (*бизовно, гамишино, курто, фришко* тощо); пор. також паралельні форми в українських говорах Закарпаття [Чучка 1998: 35; Пискач 1995⁶: 93].

Прислівник *вредно*, напевно, упродовж століть проживання руснаків у південнослов'янському мовному оточенні наповнився новою семантикою і сьогодні у руснаків позначає 'працьовито', як і в сербській та хорватській мовах.

Запозичені вже сформовані прислівники *вельо, кельо, тельо*, які фіксуємо на Закарпатті із східнославацького діалекту, а форма компарації прислівника *вещей* запозичена, очевидно, із польських говорів, хоча функціює і в лемківських, і в закарпатських говірках [Дзендзелівський 1969: 13].

Зразок прислівників із формантом *-е*, представлений в основному у формах порівняння (*глібше, горше, красше, лєтше, менше, радше*), має паралелі і в закарпатських говірках [Чучка 1998: 36; Пискач 1995^a: 285], натомість у басванських у руснаків засвідчено тільки прислівник *добре*.

У руснаків зафіксовано прислівник *помали, помалючки*, діал. *помалі* з формантом *-и*, який утворено з місцевого відмінка однини нечленних прикметників середнього роду (*добрі, красні, помалі*), ця форма у деяких говорах південно-західних наріччя продуктивна, але не є нормативною в літературній мові [Пискач 1995^a: 285].

Форми порівняння з формантом *-ей* утворені вже на новому мовному оточенні: *далсй, бліжсй, скорей, ніжсй, меней* та ін., що не мають паралелей у західноукраїнських говорах. Українські відповідники мають суфікс *-е*: *дале, ближе, ниже, выше* та ін. [Ibid.]. У руснаків ця модель продуктивна, і за нею активно утворюються нові форми: від прислівників *вчас – вчасей, фришко – фришей* та ін. Ці нові форми не аналізуємо, оскільки вони ще не нормовані і їх не внесено до реєстру до словника, проте треба мати на увазі, що їх активно вживають у повсякденному мовленні.

Прислівники *вещей, вельо, вшеліяк, кадзи, кельо, нараз, праве, тадзи, шумно*, які вживають бачванські руснаки [Дзендзелівський 1969: 17],

⁵ Навіть від них утворені і деривати: *геваль-тамаль, гев-там, гевка, гевтак, гетка, гнетка* та ін.

кваліфіковано як спільні українсько-західнослов'янські утворення⁵. Це і не дивно, адже територія, яку окреслив Й. Дзендзелівський як простір сильних міжмовних контактів, — це якраз і є територія походження руснаків.

У процесі адвербіалізації форми родового відмінка прийменників найчастіше сполучувалися з прийменниками *до, з, за*: *догола, донедавна, досита, дочиста, збізка, звисока, здаєка, злєгка, зліва, знова, зридка, справа* тощо. Лише прислівник *оддавна* утворений за допомогою прийменника *од*.

Форми знахідного відмінка прикметників у досліджуваному говорі поєднувалися з прийменником *на*: *набило, наблізко, навелько, надробно, наквашино, налєско, наліво, направо, насухо, начервено, начисто* та ін.

Форми місцевого відмінка прикметників поєднувалися із прийменником *по*: *помали, по-людски, по-руски* тощо.

Адвербіалізація у прикметникових прислівників виявилася дуже продуктивною. Відзначмо деривати, утворені за допомогою суфікса *-о*, префікса *по-* + суфікс *-ки*, префікса *по-* + суфікс *-ому*, які спільні для всіх аналізованих говорів [Пискач 1995^a: 288], а у говірці руснаків зафіксовано прислівники на *-ей*.

Відчислівникові прислівники. У цієї групи найбільше форм зв'язано з лексемою *раз* (і в значенні числівника, і в значенні прислівника 'колись'): *двараз, трираз, штирираз* та ін., *вельораз* 'багатораз', *кельораз* 'скільки разів', *тельораз* 'стілки разів', *нараз* 'відразу', *нераз, дараз* 'деколи', *дораз* 'зараз', *одразу, гоч раз* та ін.

У інших говорах не засвідчено паралелей для похідних форм: *доразенки, доразичко, доразучка*, які вважаємо руснацькими утвореннями.

Лексема *раз*, окрім цього, є у складі всіх порядкових числівників: *першираз, другираз* та ін.

У говірці руснаків не засвідчено форм порядкового числівника *первий*, але є похідний прислівник: *одпервоци, одперву*; пор. також форми утворені від *єден* 'один', — *довєдна* 'докупи', *ведно* 'разом'.

Відзайменникові прислівники. Невелику групу становлять закам'янілі безприйменникові форми займенників із суфіксами або без: *вше, гет, гинто* 'колись', *завше, тиж, ту* (вживається і на Бойківщині [Чучка 1998: 37]); пор. також займенникові прислівники: *дзе, там, чом*.

Прийменники *на* і *за* (із префіксом *ні-* або без) поєднувалися також із нечленним займенником *чь*: *нацо, зацо, нач, зач, наніч* 'ні для чого', *нінач* 'нінащо'; *пор.:* *навше* 'назавжди'.

У результаті поєднання прийменників *на, за, по* із займенником *ть* у знахідному і місцевому відмінках утворено прислівники *нато, зато, потим* та ін.

Із суфіксом *-ди (-ды)* засвідчено *теди, кеди*.

Віддієслівних прислівників небагато; пор.: *брешуци, лежаци, махаючи, плачуци, скакаючи, належаци* та ін.

Відприслівникові прислівники. У внутрішньому відприслівниковому словотворі засвідчено такі форми, як:

до-: доютра, довчера, донедавна, дотераз;

з-: звонка, зоднука;

за-: задармо;

на-: набило, навелько, нагрубо, надробно, надалеко.

У говорах закарпатців і бачванських руснаків для утворення прислівників із негативним значенням вживають префікси *не-* і *ни-*: *недлуго, нескоро, нїгдзе, нїгда, нїнач* та ін.

Невизначеність ознаки виражено за допомогою префікса *да-*: *дагдзе, даяк, дакеди, дакадзи, дакус* тощо.

Назви *дахто, даяки, дачий, дкотрий, дагдзе, даяк, нїгда* поширені у всьому ареалі закарпатських говорів (проте їх не фіксують у гуцульських говірках Закарпаття); форми із префіксом *да-* фіксуємо і в лемківських, і в бойківських говірках. Форми із цим префіксом фіксують пам'ятки й української, і словацької мов. Тому дослідники вважають його спільним українсько-словацьким утворенням [Дзендзелівський 1969: 153].

Складених прислівників небагато, але вони за своєю структурою різноманітні, напр.: *вельораз, вонконцом, голоруч, нїгда вецей, кристакрижом*, які також можемо вважати спільними українсько-словацькими утвореннями [Дзендзелівський 1969: 158].

Прислівник *якбачу*, утворений складанням прислівника *як*, який вживають у мовленні руснаки, і дієслова *бачити*, якого у говірці руснаків не фіксуємо⁶. Припукаємо, що ця назва запозичена з інших українських говорів.

У говорі руснаків є багато прислівників, тобто прислівникових форм, які ще не лексикалізувались. Оскільки принцип нашого дослідження полягав у систематизації прислівників, які введено до реєстру словника і які стали нормативними, то це обмежило кількість аналізованих лексем. Видання, яке намагалося нормалізувати правопис руснаків, було створене для потреб шкільництва. Його було опубліковано 1971 року, а тому поза увагою авторів залишилося багато не внормованих випадків слововживання. Виявлено чимало прикладів непослідовного написання

⁶ У руснаків, окрім прислівника *якбачу*, існують й інші деривати з компонентом *бачу*: *пробачиц* 'пробачити', *обачиц* 'помітити'.

прислівників – разом й окремо, напр.: *зблизка* і *з близка*, *здалека* і *з далека*, *напредку* і *на предку*, *одпредку* і *од предку*, *потераз* і *по тераз*. Саме тому і до аналізованого Руско-сербського словника не увійшли всі прислівники, які реально вживають у говорі. Зіставляючи прислівники, які є у реєстрі словника, із прислівниками, зафіксованими в говорах бачванських руснаків, виявляємо значно більшен паралелей у говорах південно-західного наріччя української мови, аніж це представлено у словнику.

Проведений аналіз прислівників у говорі бачванських руснаків дає змогу зробити такі висновки:

1. Прислівники в говорі руснаків мають свої продуктивні і менш продуктивні способи словотвору. Серед похідних прислівників переважають утворення відіменникові та відприкметникові. Менш поширеними є утворення від основи числівників, займенників, дієслів та прислівників.

2. Для всіх способів словотвору прислівників знайдено паралелі в говорах південно-західного наріччя української мови.

3. Незначна кількість прислівників спільнослов'янського походження, водночас зафіксовано кілька таких, які поширені у всьому українськомовному общирі. Проте найбільше прислівників у говорі бачванських руснаків мають вузький ареал поширення, що обмежується говірками південно-західного наріччя української мови та східнославацькими говірками.

4. Окрім питомої лексики, у новому середовищі руснаки утворювали і нові прислівники:

– творення за вже відомим продуктивним зразком: *койдзе*, *койкадзи*, *койяк*⁷ тощо;

– калькування сербських або хорватських прислівників: *очиглядно*, *прейгмирно* тощо;

– запозичення сербських або хорватських прислівників: *баш*, *ваздан*, *догод*, *наопако*, *обашка*, *очайно* тощо; запозичень з угорської мови мало, вони повністю адаптувалися ще до переселення руснаків і утворюють похідні за вже усталеними зразками; пор. *немсабат*, *несабат*.

⁷ Руснаки вживають сербський займенник *који*, *која*, *које* ‘котрий, котра, котре’ і за його допомогою утворюють похідні займенники, прикметники і прислівники: *койхто* ‘будь-хто’, *койяки* ‘будь-який’, *койкадзи* ‘всюди’, *койдзе* ‘будь-де’, *койяк* ‘будь-як’ та ін. Займенник *кой* у руснаків не існує. Його уживає лише як формант.

5. Повний аналіз словотвору прислівників у говорі бачванських руснаків ще чекає свого дослідника. Руснаки розвинули словотворчі моделі, які стали продуктивними. Це передусім словотвір відприкметникових прислівників у формах вищого ступеня (*вещей, меней*). У закарпатських говорах зафіксовані лише форми на зразок *вишше, глибше, веще* тощо. У руснаків ця модель усталена і досить продуктивна.

6. Із зафіксованох у словнику 1114 прислівників лише кількадесят є результатом довготривалого сербського і хорватського впливу, причому велика частина припадає на запозичення, які до руснаків дійшли через мови їхнього оточення. Це такі прислівники, як *ададьо, априори, енормно, рикверц, фалиш, фрай* та ін. Для двадцяти прислівників ми не знайшли паралелей у жодному з порівнюваних говорів, тобто такі прислівники вважаємо місцевими словотворами. Більшість прислівників (понад 90%) кваліфікуємо як українські регіоналізми, тобто лексеми, які вживають у говорах південно-західного наріччя української мови, а ці говірки, як відомо, поширені на території походження предків сучасних бачванських руснаків.

7. Прислівники — стійка частина мови, що майже через 300 років відірваності від основного ареалу споріднених говорів, збереглась і мало змінилася. Розвиток прислівникових форм відбувся за вже усталеними зразками словотвору, тому може йтися лише про адаптовані запозичення на різних рівнях: семантичному, лексичному, фонетичному.

ЛІТЕРАТУРА

- Брошняк 1994 — Брошняк О. Відіменникові прислівники в українських говорах Закарпаття // Культура українських Карпат. — Ужгород, 1994. — С. 584–591.
- Дзензелівський 1969 — Дзензелівський Й.О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. — Київ, 1969. — 209 с.
- Кучеренко 2003 — Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. — Вінниця, 2003. — 463 с.
- Пискач 1995^a — Пискач О. Відприкметникові прислівники в українських говорах Закарпаття // Молодь України. — Вип. Х. — Ужгород, 1995. — С. 280–291.
- Пискач 1995^b — Пискач О. Відприкметникові прислівники українських говорів Закарпаття, утворені суфіксальним способом // Філологічні обрії. — Вип. 1. — Ужгород, 1995. — С. 93–96.
- Пранькович 1992 — Prilozi kao «riječi sviju vrsta» // Suvremena lingvistika. — 34. — Zagreb, 1992. — С. 243–249.

- РСС — Руско-сербски словнік / Г. Медєши, О. Тимко Дітко, М. Фейса. — Нови Сад, 2010. — 886 с.
- Соколова 2010 — Соколова С.В. Частиномовна кваліфікація функціональних відприслівникових омонімів в українській мові // Філологія. Мовознавство. — Вип. 125. — Т. 138. — Київ, 2010. — С. 83–87.
- Тимко 1998 — Тимко О. Ботанічна і зоологічна номенклатура бачванських руснаків. — Ужгород, 1998. — 169 с.
- Чучка 1998 — Чучка П.П. Прислівники старожитного периферійного говору // Науковий вісник Ужгородського університету. — Серія: філологія. 3. — Ужгород, 1998. — С. 33–40.

НАРОДНЫЕ НАИМЕНОВАНИЯ ПРАЗДНИЧНЫХ ДНЕЙ СВЯТОЧНОГО ЦИКЛА У НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНСКИХ КАРПАТ

*Folk Chrononyms of Christmas Holidays among
the Population in the Ukrainian Carpathian Mountains*

1 Введение

Святочные традиции населения Украинских Карпат, сохранившие много архаичных элементов, неоднократно становились предметом исследования этнографов, фольклористов, музыковедов. При этом народные наименования праздников карпатского святочного цикла (хрононимы) до сих пор специально не анализировались и не картографировались. Вместе с тем, хрононимы представляют собой интерес не только с точки зрения языковых моделей, по которым они образуются¹. Как правило, хрононимы в сжатой, концентрированной форме отражают народные представления, связанные с тем или иным событием народного календаря, несут в себе важную информацию об определенных аспектах древней духовной культуры и способны, наряду с более развернутыми обрядовыми текстами, послужить источником для ее реконструкции.

Данная работа посвящена терминологии святочного цикла у населения Украинских Карпат, касающейся наименований ключевых праздничных дней (от рождественского сочельника до Крещения (Богоявления)). Цель настоящей статьи – представить ее краткое описание и результаты картографической систематизации.

¹ См., например, статью С. М. Толстой о мотивах и языковых моделях, лежащих в основе народных названий христианских праздников [Толстая 2010].

Настоящее исследование выполнено на материале, собранном автором на территории Закарпатской, Ивано-Франковской, Львовской и Черновицкой областей в ходе этнолингвистических и фольклорных экспедиций 1986–2014 гг. от информантов 1900–1945 гг. рождения. Часть записей, относящихся преимущественно к 80-м – началу 90-х гг., была сделана от руки во время бесед с информантами, часть представляет собой расшифровки интервью на тему святок, записанных на магнитофон. С 2000 г. вся информация записывается на электронные носители, записи хранятся в архиве Немецкого центра славистических исследований (НЦСИ, г. Дюссельдорф).

В статью также включены материалы, собранные во время летней экспедиции 2010 г., организованной при финансовой поддержке Гранта на совместные исследования от Национального Гуманитарного Фонда США (Collaborative Research Grant, National Endowment for the Humanities).

В данной статье приводятся 8 карт. Каждая карта снабжена легендой и кратким комментарием. В комментариях к картам и в тексте статьи представлены не сами диалектные формы, а их обобщение – соответствующие формы в том виде, в каком бы они были в литературном украинском. Такие формы даются курсивом в прямых скобках: *[різдво]*. Курсивом без прямых скобок приводятся собственно диалектные формы.

2. Хрононимы святочного цикла

Карпатский святочный цикл, как и практически повсюду у славян, объединяет три группы праздников – рождественские, новогодние и крещенские. Особое значение придается первой группе, т. е. праздникам рождественского цикла, который до сих пор считается у жителей карпатских сел отправной точкой всего календарного круга.

2.1. Хрононимы рождественского цикла

Об особом статусе рождественского цикла свидетельствует большое количество приуроченных к нему обрядов и обрядовых действий, связанных с представлениями о магии начала и направленных на достижение богатства, здоровья и счастливой доли для всей семьи и для каждого ее члена. На особый статус данного цикла указывает также количество относящихся к нему праздничных дней, закрепленных в народной терминологии, связанное с представлением о том, что каждый *великий* праздник принято праздновать три дня. Карпатский рождественский цикл включает в себя рождественский сочельник (24.XII/6.I) (*[святий вечір]*, *[перший святий вечір]*, *[святвечір]*, *[дідів вечір]* – Карта 1), Рождество (25.XII/7.I) (*[різдво]*, *[крачун]* – Карта 2) и два последующих дня, соответствующих церковным праздникам Собора Пресвятой Богородицы (26.XII/8.I) (*[другий день по різдві]*, *[збора]*, *[богородиця]*, *[збіг богородиці]*, *[марія]*, *[коляда]* –

Карта 3) и Святого первомученика Стефана (27.XII/9.I) (*третій день по різдві*], *стефана*] – Карта 4).

Очевидно, что большинство из перечисленных терминов представляют собой трансформированные в народной речи канонические наименования соответствующих христианских праздников. На их фоне особенно выделяются закарпатские хрононимы *крачун*] и *дідив вечір*]², имеющие нехристианское происхождение. Западнославянский термин *крачун*], возводимый многими этимологами к общеславянскому **korčiti* ‘идти, шагать’³, бытует на территории Закарпатья в пограничных с Восточной Словакией селах параллельно с фонетическими вариантами канонического наименования *різдво*] (см. Карту 2). Поскольку ареал распространения хрононима *крачун*] продолжается в Восточной Словакии (являясь также литературным словом со значением ‘Рождество’), очевидно, что на Закарпатье этот хрононим пришел оттуда. Однако уже в 80–90-е гг. XX в. он использовался в закарпатских селах преимущественно в речи людей старшего поколения. При этом слово *крачун* в качестве наименования ритуального святочного хлеба по-прежнему широко распространено на территории Закарпатья.

Хрононимы *святий вечір*] и *святвечір*] имеют общеславянское происхождение и, судя по всему, относятся к архаичной группе сакрализованных временных обозначений, сформировавшихся еще в дохристианскую эпоху. Подобные обозначения, образованные от корня **svet-*, подробно анализирует в своих работах, посвященных вопросам славянской языческой терминологии и ее семантической трансформации под влиянием христианства, В.Н. Топоров [Топоров 1987, Топоров 1989]. Согласно исследованиям Топорова, корень **svet-* имел большое значение в системе культурных ценностей языческого периода и приобрел еще большее значение в христианский период [Топоров 1989: 6]. Церковное значение ‘святой’ у слова **svetъ(jъ)* возникло под влиянием христианства⁴, при этом связь с исходным значением ‘праздничный’ сохранилась. В карпатском святочном контексте значение ‘святой’

² Хрононим *дідив вечір*] будет рассмотрен ниже, вместе с хрононимом *бабин вечір*].

³ См., например, [ЭССЯ 11: 56–58].

⁴ Механизм видоизменения старого, языческого значения сакрализованных временных обозначений В.Н. Топоров описывает так: «Во временном плане прорыв к «святому», связанный с прекращением профанической череды будней, достигается в **празднике**... Наряду с этим **svet-* сочетается с обозначением дня, вечера, ночи, недели... и эти сочетания обозначают сакрально отмеченные («праздничные») точки временного ряда, с которым также связывается особое творческое (духовно) благодатное состояние. Эти «святые» дни определяют и контролируют сакральность годового цикла в целом» [Топоров 1987: 223].

стало доминирующим: почти все без исключения информанты интерпретируют *|святій вечір|* / *|святвечір|* как ‘святой вечер’, а не как ‘праздничный’.

Наименования *|другий день по різдві|*, *|третій день по різдві|*, выделенные нами как термины, можно рассматривать и как отсутствие таковых: многие из информантов отмечали, что специальных слов для обозначения соответствующих праздничных дней не существовало, но при этом поясняли, что для наименования этих дней использовались данные словосочетания, видимо, не имевшие терминологического характера. Их употребление, однако, находится в соответствии с традицией трехдневного празднования важных дат народного календаря, о которой говорилось выше.

На Картах 3 и 4 видно, что отсутствие терминов, обозначающих первый и второй день после Рождества, характерно для диалектов Закарпаття. Диалекты восточного склона Карпат и Гуцульщины, напротив, демонстрируют не только наличие, но и определенное разнообразие соответствующих наименований. Основой для хрононимов, обозначающих первый послерождественский день (26.XII/8.I) в бойковских и поднестровских говорах, послужили различные номинации Богородицы – *|богородиця|*, *|марія|*, в гуцульских и покутско-буковинских – трансформированное в народной речи ключевое слово церковного наименования праздника – «собор»: *|збора|*. В селах Турковского, Сколевского и Дрогобычского районов Львовской области, а также в Долинском районе Ивано-Франковской области встречается хрононим *|збіг богородиці|*, в основу которого легло другое евангельское событие, в народном представлении непосредственно связанное с рождением Христа, а именно бегство Богородицы в Египет. В поднестровских говорах встречается хрононим дохристианского происхождения *|коляда|*. Общая территория распространения, которую по совокупности занимают вышеперечисленные хрононимы, совпадает с территорией Прикарпаття и территорией расселения закарпатских гуцулов.

Хрононим *|стефана|* (27.XII/9.I) образован от имени святого, памяти которого посвящен данный церковный праздник. Этот хрононим и его фонетические варианты распространены в бойковских, поднестровских, покутско-буковинских и гуцульских говорах. Достаточно четкая юго-западная граница ареала распространения данного хрононима – по Главному Карпатскому хребту с небольшим заходом термина *|стефана|* на бойковские территории Закарпатской области, а также вдоль западной границы этнической территории проживания гуцулов – говорит о том, что для закарпатского диалекта данный термин не является исконным.

2.2. Хрононимы новогоднего цикла

Новый год (1.I/14.I) (*|новий рік|*, *|новий гід|*, *|василя|* – Карта 6) – церковный праздник Святого Василия Великого. О том, что в народной традиции этот праздник никак не связан с церковным календарем, свидетельствует

отсутствие церковных элементов и мотивов в обрядах, приуроченных к этому дню. Большинство опрошенных информантов сообщало, что в этот день гадали о будущем урожае⁵ и замужестве, о том, что существовал обычай судить о предстоящем годе по первому человеку, зашедшему в дом (в ряде карпатских сел этот обычай известен как обряд «полазник») и другие обычаи и обряды, связанные с магией первого дня. Кроме того, отмечали «мужской» характер этого праздника – новогодние обходы, совершаемые мальчиками («вінчування», сопровождаемое посеванием пшеницей, распространенное практически по всей территории Украинских Карпат, закарпатские хождения с прутьями⁶, буковинское «чинчикание» и т. п.), а там, где за этим днем закрепился преимущественно хроним *|василя|* (главным образом, во Львовской, Ивано-Франковской и Черновицкой областях) – обычай *гостити/путати Васи́лів*⁷.

На Карте 6 видно, что во многих карпатских селах оба наименования – *|василя|* и *|новий рік/гiд|* – существуют, как равноправные. Тем не менее, в целом ряде сел, особенно на Закарпатье, в качестве наименования праздника до сих пор употребляются преимущественно хронимы *|новий рік|*, *|новий гiд|*. По свидетельствам информантов, церковное название, трансформировавшееся в хроним *|василя|*, было известно на территории Украинских Карпат почти в каждом селе, однако в народе существовало строгое функциональное разграничение обоих терминов: считалось, что *|василя|* – это по-церковному, а «по-народному» – *|новий рік/гiд|*, с непременным уточнением «наш» (таким образом народный праздник 14-го января осознанно противопоставлялся одноименному государственному празднику, официально отмечаемому 1-го января). Видимо, хроним *|василя|* в качестве наименования народного Нового года распространился на Прикарпатье, но не охватил территорию Закарпатье. На это указывает и тот факт, что в тех карпатских регионах, где *|василя|* используется для наименования Нового года, встречаются и другие святочные термины с тем же корнем (*васи́ль*, *васи́ляник*, *васи́льник* в качестве названия ритуального святочного хлеба, многочисленные упоминания *василя* в святочном фольклоре – как человека, как растения, как праздника и т. д.), а в Закарпатье и у закарпатских гуцулов, за исключением некоторых гуцульских горных сел, этого не наблюдается.

⁵ Подробнее см.: [Задоя 2015б: 175, примеч. 12].

⁶ Подробнее см.: [Задоя 2015а].

⁷ Существует несколько вариантов этого обычая, например: все мужчины, носящие имя *Василь*, собираются в одном месте и празднуют этот день; принимают поздравления и угощают пришедших в дом односельчан; односельчане идут *п'утати Васи́лів* – подшучивают над ними, опутывают нитками, завязывают рукава на одежде и т. п.

Канун Нового года (31.XII/13.I), известный в церковном христианском календаре как праздник преподобной Мелании, в большинстве закарпатских сел не празднуется вообще (на Карте 5 зафиксировано отсутствие соответствующего термина). В гуцульских селах Закарпатья и на восточном склоне Карпат этот день известен как *[мелані]*, *[меланка]*, см. Карту 5. Несмотря на наличие хрононима, у гуцулов Закарпатья этот день никак особо не отмечается. Зато во многих обследованных нами селах Ивано-Франковской области *[мелані]*, *[меланка]* – это праздник с ярко выраженным «женским» началом, сопровождаемый хождениями ряженных мужчин, облаченных в женскую одежду, а также шуточными представлениями народного театра «Маланка», основное действие которого разыгрывается вокруг одноименного персонажа в исполнении переодетого мужчины.

Обращает на себя внимание то, как соотносятся ареалы распространения хрононимов *[мелані]*, *[меланка]* и обряда «Маланка». На Карте 5 мы наблюдаем несовпадение ареалов распространения термина и обряда: ареал распространения хрононима занимает бо́льшую площадь, чем ареал распространения соответствующего обряда. В нашу задачу не входило обследование сел, расположенных к северу от Днестра; тем не менее, сведения о наличии-отсутствии вышеупомянутого обряда на левобережных территориях, а также в карпатских селах, расположенных между реками Ломница и Свича, в которых еще не довелось побывать экспедициям НЦСИ, имеются в работах других исследователей⁸. Эти данные подтверждают наше наблюдение: так, на карте, которую приводит в своей монографии «Українські новорічні обряди «Коза» і «Маланка» А. Курочкин [Курочкін 1995: 337], обряд отсутствует на Закарпатье и у бойков, но присутствует у гуцулов Прикарпатья, на территории покутско-буковинских и поднестровских говоров⁹. Песни, сопутствующие обряду, формировались в Буковине и распространялись оттуда на соседние территории, согласно исследованию молдавского музыковеда Я. Мироненко, занимавшегося изучением новогодних песен из обряда «Маланка» и проводившего подробный сопоставительный анализ музыкальных типов этих песен в украинском и молдавском фольклоре [Мироненко 1988: 119]. Все это указывает на то, что территория распространения терминов *[меланка]*, *[мелані]* шире территории, на которой распространен соответствующий обряд, а гуцульские и бойковские села, в которых, несмотря на наличие хрононима, соответствующий персонаж святочных обходов,

⁸ См., напр: [Квитка 1971; Мироненко 1988; Курочкин 1995].

⁹ Ареал этого обряда уходит на восток, где смыкается с ареалом другого, восточного, варианта того же обряда на правобережье Днестра, заходя и на левобережье, на территорию современных Полтавской и Харьковской областей.

и характерный для «Маланки» фольклор отсутствуют, представляют собой периферию ареала распространения термина. Если предположить, что распространение и термина, и обряда идет из одного и того же инновационного центра (Буковина), то можно сделать вывод, что термин распространяется с большей скоростью, чем обряд.

2.3. Хрононимы крещенского цикла

Крещенский цикл праздников группируется вокруг Водосвятия и тоже включает в себя несколько дней: крещенский сочельник (5.І/18.І) (*|другий святий вечір|*, *|худобний святий вечір|*, *|бабин святий вечір|*, *|бабин вечір|*, *|бабинець|*, *|щедрий вечір|*, *|щедровка|* – см. Карту 7), Крещение (6.І/19.І) (*|водокиї|*, *|йордан|* – см. Карту 8) и Собор пророка Иоанна Крестителя (7.І/20.І). Последний из перечисленных дней почти повсеместно называется *Івана Хрестителя* или сокращенно – *Івана*, поэтому отдельной карты для него не составлялось.

Из всех трех циклов святочного периода именно крещенский наиболее тесно связан с христианской религиозной тематикой и имеет в представлениях славянского населения Украинских Карпат двоякую суть. С одной стороны, в этот период проводятся обряды водного очищения, осуществляемые под эгидой церкви: крещенским утром сельский священник освящает на реке воду, а участвующие в обряде жители села совершают ритуальные омовения, «смывая» с себя все плохое и одновременно защищаясь от всевозможных болезней и воздействия «дурного глаза». В этот день река, как и само действо, во многих селах называется *Йордань*, в т. ч. и в тех населенных пунктах, где в качестве наименования Крещения используется хрононим *|водокиї|*. Принесенной с *Йордани* водой окропляют дом, колодцы, хозяйственные постройки; тестом, замешанным на «святой» воде, делают крестики над дверьми в доме и в хлеву¹⁰.

Вместе с тем, крещенский цикл завершает святочный период и воспринимается как время, когда *розхрещуються*, *роз'язуються* святки: крещенским утром после освящения воды «разбирают» стол, выносят из дома основные святочные атрибуты – солому, рождественский сноп, колосья из которого нередко используют как кропило для освящения дома и подворья, съедают ритуальный святочный хлеб, предварительно разделив его особым образом между всеми членами семьи¹¹ и т. п. Считается, что до *Івана Хрестителя* в доме должно быть убрано все, что заносилось в него на святки. Данное представление отражено в карпатских народных

¹⁰ В некоторых селах кресты рисуют углем или воском рождественской свечи, которую, как правило, зажигают и в крещенский сочельник.

¹¹ Подробнее см.: [Задоя 2014: 133].

пословицах и поговорках, связанных с последним днем крещенского цикла: *Іван свѣта виганѣєт* (с. Ямельница, Стрыйский р-н, Львовская обл.), *Іван Хреститель – сятам розвозитель* (с. Росточки, Долинский р-н, Ивано-Франковская обл.) и т. п.

Основой наименования *|водокиці|* и его фонетических вариантов послужило описание главного события, которому посвящен церковный праздник – крещение Христа водой, а в основу народного хрононима *|йордан|* легло название места этого действия – реки Йордан, в которую, согласно народным представлениям, в этот день превращается протекающая через село река, где и происходит обряд водосвятия. На Карте 8 отчетливо видны два ареала с небольшими взаимными проникновениями: ареал распространения хрононима *|водокиці|* охватывает территорию Закарпатья, ареал распространения хрононима *|йордан|* практически совпадает с территорией Прикарпатья.

Обращает на себя внимание многообразие хрононимов нехристианского происхождения, обозначающих крещенский сочельник и бытующих во многих карпатских селах параллельно с христианскими. Термины *|щедрий вечір|* и *|щедровка|*, зафиксированные нами в некоторых селах Старосамборского и Стрыйского районов Львовской области, а также в Рожнятовском районе Ивано-Франковской области, отсылают к обычаю щедровать, который был приурочен в этих селах к крещенскому сочельнику и зачастую был связан с традицией готовить большое количество специальной выпечки, предназначавшейся в качестве дара для участников упомянутых святочных обходов. Термин *|худобний святий вечір|*, зафиксированный нами в 1990 г. в закарпатских селах Стужица Великоберезнянского р-на и Новоселица Перечинского р-на¹², расположенных недалеко от словацкой границы, отражает широко распространенное в Карпатах народное поверье, согласно которому в святки запертый в хлеву домашний скот разговаривает¹³ и жалуется Богу на нерадивых хозяев. В одних карпатских селах считается, что это происходит в рождественский сочельник, в других – как в Стужице и Новоселице, в крещенский. Трудно сказать, насколько широко был распространен этот термин на территории Украинских Карпат, поскольку уже в 1990-м году он встречался, главным образом, в речи представителей старшего поколения, а какие-либо упоминания о нем в этнографической литературе нам до сих пор не попадались. Возможно, речь идет об окказиональном образовании.

Особый интерес, на наш взгляд, представляют хрононимы *|бабин святий вечір|*, *|бабин вечір|*, *|бабинець|*, которые широко распространены на

¹² Номера 1 и 6 на Карте 7.

¹³ Подробнее см.: [Богатырев 2007: 127].

территории Закарпатья (см. Карту 7). Информанты 1940–1945 гг. рождения интерпретируют этот праздник, используя мотивы феминизма и социальной справедливости¹⁴, но такие объяснения носят явно поздний характер.

Использование слова «баба» для обозначения календарных дат — довольно распространенное явление в славянских языках¹⁵. Достаточно часто хрононимы, в которых оно фигурирует, являются наименованиями праздников, имеющих отношение к бабам-повитухам, и, кроме того, приуроченных к святочному периоду¹⁶. На наш взгляд, закарпатские *|бабин святий вечір|*, *|бабин вечір|*, *|бабинець|* относятся именно к этой группе хрононимов. По своей календарной приуроченности эти закарпатские термины очень напоминают болгарский *бабин ден*, который отмечается 8.I (20.I), т. е. сразу после Крещения и Собора пророка Иоанна Крестителя, посвящен бабам-повитухам и связан с обрядами водного очищения [СД 1: 123], а также русские и белорусские праздники, упомянутые выше (сноска 15).

Сходство закарпатских народных верований и обрядов, связанных с терминами *|бабин святий вечір|*, *|бабин вечір|*, *|бабинець|*, и вышеупомянутых славянских, на первый взгляд, не так очевидно, и тем не менее целый ряд фактов говорит о том, что оно существует. Так, в 80-е — начале 90-х гг. в Иршавском и Мукачевском районах Закарпатской области нам доводилось записывать рассказы стариков о том, что *|бабин вечір|* празднуется в честь бабы-повитухи (закарп. *баба, сільська баба*), которая *бабила* при рождении Христа, принимая роды у Девы Марии. Кроме того, в ряде закарпатских сел существует обычай, согласно которому сельские целительницы, желающие передать свое мастерство, могут обучать заговорам и магическим практикам народной медицины только на *|бабин вечір|*. Необходимо отметить и тот факт, что в некоторых горных селах Закарпатья до сих пор сохраняется традиция женских святочных обходов, приуроченных именно к этому дню. Отличительная особенность этих обходов состоит в том, что в них участвуют только женщины (средних лет и старше), а девушки не участвуют¹⁷. Не исключено, что данные закарпатские верования

¹⁴ Например: *|бабин вечір|* празднуют в честь хозяйки дома, потому что она весь год много трудилась; женщины всегда много работали в поле, вели домашнее хозяйство, растили детей, а своего праздника у них не было, вот они и «отвоевали» себе *|бабин вечір|* и т. п.

¹⁵ См. многочисленные примеры, собранные в статье, посвященной слову «баба» в Этимологическом словаре славянских древностей [СД 1: 122–123].

¹⁶ Например, русское пензенское *Бабин день* ‘третий день Рождества’ [СД 1: 122], *Бабьи каши, Бабины* — праздники повитух и рожениц, отмечаемые «в южно- и западнорусских областях и в Сибири 26 и 27 декабря» [СД 1: 125], белорусский обычай чествовать повитуху на второй день Рождества [СД 1: 125] и т. д.

¹⁷ Ср. болгарский *Бабин ден*: в нем участвуют женщины, имеющие детей, иногда — беременные [СД 1: 123].

и обычаи возникли независимо от других славянских – например, как вторичное осмысление уже имевшегося термина *[бабин вечір]*, но наличие параллелей в других славянских традициях все-таки наводит на мысль о том, что закарпатский обряд, включающий три вышеупомянутых компонента – привязанность к крещенскому сочельнику, связь с бабами-повитухами и наличие названия с корнем **bab-* – может быть общеславянским.

Все вышеперечисленные факты говорят о том, что в данном случае мы имеем дело не просто с карпато-балканской параллелью, а – учитывая обширную географию распространения схожих по содержанию славянских хрононимов – с сохранившимся на территории Закарпатья общеславянским архаизмом.

С хрононимом *[бабин вечір]* напрямую связан хрононим *[діdiv вечір]* – он образован по той же модели, что и *[бабин]*, и возник, судя по всему, как оппозиция к хронониму *[бабин вечір]*. Этому во многом способствовал святочный обрядовый контекст, в котором широко представлены мотивы мужского и женского начал (дед и баба как персонажи карпатских святочных обходов, использование слова *дідо* в качестве наименования рождественского снопа, а слова *баба* – в качестве наименования рождественской соломы в бойковских селах, карпатские ритуальные святочные диалоги, которые в разные моменты обряда должны вести между собой мужчина и женщина и т. д.). Доказательством более позднего происхождения термина *[діdiv вечір]* является, в частности, и ареал его распространения (см. Карту 1): хрононим *[діdiv вечір]* бытует на довольно компактной территории (закарпатская Верховина, несколько сел на западном Закарпатье и несколько бойковских сел Львовской и Ивано-Франковской областей); ареал, который он образует, находится внутри ареала хрононима *[бабин вечір]*, но занимает меньшую территорию (сравни Карты 1 и 7).

То, что смысловая оппозиция является довольно продуктивной моделью образования новых наименований, хорошо видно на примере хрононима *[другий святий вечір]*. В его основе лежит оппозиция «первый – второй»: таким способом он противопоставляется в речи информантов рождественскому сочельнику – «первому» вечеру. Оба атрибута – *перший* и *другий* – в составе соответствующих хрононимов носят, на наш взгляд, пояснительный характер, а содержащие их наименования имеют более позднее происхождение. Причем если сравнить территории их распространения, то выстраивается такая последовательность возникновения наименований: термин *[святий вечір]* (распространен на всей территории Украинских Карпат) дал начало термину *[другий святий вечір]* (ареал распространения охватывает территорию Галиции, Северной Буковины и север Закарпатья), который, в свою очередь, послужил импульсом для образования термина *[перший святий вечір]* (отдельные населенные пун-

кты на территории Галиции, Северной Буковины и на севере Закарпатья, почти во всех бытует одновременно с хрононимом *[святий вечір]*).

3. Заключение

Народные наименования праздничных дней святочного цикла у населения Украинских Карпат делятся на две основные группы – хрононимы нехристианского происхождения, предположительно более древние (*[святий вечір]*, *[крачун]*, *[коляда]* *[новий рік]*, *[новий гід]*, *[бабин вечір]*, *[бабинець]*, *[щедрий вечір]*, *[щедровка]*¹⁸) и христианского происхождения (*[різдво]*, *[збора]*, *[богородиця]*, *[збіг богородиці]*, *[марія]*, *[стефана]*, *[мелані]*, *[меланка]*, *[василя]*, *[водокиці]*, *[йордан]*). В первой группе можно выделить подгруппу комбинированных хрононимов – таких, как *[бабин святий вечір]*, *[худобний святий вечір]*; они находятся на границах ареалов и, очевидно, отражают процесс вытеснения одного термина другим. Наименования *[другий день по різдві]*, *[третій день по різдві]*, выделенные нами как термины, можно считать хрононимами лишь условно.

Среди нехристианских наименований встречаются очень древние (*[крачун]*, *[коляда]*, *[бабин вечір]*), при этом сохраняются они не везде. Закарпатье – один из тех регионов, где некоторые общеславянские архаизмы не только хорошо сохранились (*[бабин вечір]*), но и послужили образцом для инновации (*[бабин вечір]* → *[дідів вечір]*).

Ареалы, выявленные нами в процессе картографического анализа наименований, с одной стороны, во многом совпадают с диалектными ареалами юго-западного украинского наречия, с другой стороны – с историческим государственно-административным делением нынешней территории Украинских Карпат на Закарпатье, Галицию и Северную Буковину. Перечислим здесь основные из полученных ареалов:

- **закарпатские:** термин *[крачун]* в качестве наименования Рождества, термины *[бабин вечір]*, *[бабинець]*, *[бабин святий вечір]* в качестве наименования рождественского сочельника; отсутствие традиции праздновать канун Нового года и отсутствие соответствующего термина; фактическое отсутствие терминов, обозначающих второй и третий день Рождества;
- **закарпатские и западные бойковские:** термин *[дідів вечір]* в качестве наименования рождественского сочельника;
- **закарпатские и закарпатские гуцульские:** термин *[водокиці]* в качестве наименования Крещения;
- **поднестровские:** термин *[коляда]* в качестве наименования Собора Пресвятой Богородицы/первого дня после Рождества;

¹⁸ Наименование *[дідів вечір]* тоже является хрононимом нехристианского происхождения, однако возникло, предположительно, в более поздний период, поэтому мы его сюда не относим.

- **покутско-буковинские и закарпатские гуцульские:** термин *|збора|* в качестве наименования Собора Пресвятой Богородицы/первого дня после Рождества;
- **покутско-буковинские, закарпатские гуцульские, юго-восточные бойковские и поднестриевские:** термины *|мелані|*, *|меланка|* в качестве наименования кануна Нового года;
- **бойковские и поднестриевские:** *|богородиця|*, *|збіг богородиці|*, *|марія|* в качестве наименований Собора Пресвятой Богородицы/первого дня после Рождества;
- **прикарпатские:** термин *|стефана|* в качестве наименования второго дня после Рождества, термин *|другий святий вечір|* в качестве наименования крещенского сочельника, термин *|йордан|* в качестве наименования Крещения.

Большое число разнообразных хрононимов, в основе которых лежат канонические наименования церковного календаря, обнаруживается на территории бывшей Галиции; для Закарпатья, наоборот, характерно не только использование более архаичных наименований для обозначения праздников, но и отсутствие многих терминов, связанных с церковными наименованиями некоторых праздничных дней святочного цикла. Это, прежде всего, говорит о том, что развитие традиционной народной культуры на соответствующих территориях происходило в разных исторических условиях и, судя по всему, независимо. В основе большинства галицких хрононимов христианского происхождения лежат не евангельские события, а имена святых (*|богородиця|*, *|марія|*, *|стефана|*, *|мелані|*, *|меланка|*, *|василя|*). Подобная «персонажность», по наблюдениям С.М. Толстой, является «характерной чертой польской народной хрононимии» [Толстая 2010: 183]. Известно, что на протяжении довольно долгого периода своей истории Галиция находилась в составе Польши, в связи с чем можно предположить, что народная культура на галицкой территории испытала более интенсивное влияние польской культуры. На территорию Закарпатья, отделенную от Галиции и Буковины Главным Карпатским хребтом, образованные от церковных терминов наименования святочных праздников проникали в меньшей степени, чем на другие карпатские территории. Хрононимы *|мелані|*, *|меланка|*, судя по всему, являются единственными наименованиями, которые распространялись в украинском карпатском регионе с территории Буковины.

Ареалы некоторых явлений могут отражать пути их проникновения на ту или иную территорию – например, распространение хрононима *|крачун|* из Восточной Словакии на территорию Закарпатья, распространение хрононима *|стефана|* из Прикарпатья на Закарпатскую Верховину и др.

4. Карты

Карта 1. Рождественский сочельник

1: |святий вечір|; 2: |перший святий вечір|, |святий вечір|; 3: |святий вечір|, |дідів вечір|; 4: |святий вечір|; 5: |дідів святий вечір|, |святий вечір|; 6: |перший святий вечір|; 7: |святий вечір|; 8: |святий вечір|; 9: |святий вечір|, |святий вечір|; 10: |святий вечір|, |дідів вечір|; 11: |святий вечір|; 12: |святий вечір|; 13: |святий вечір|; 14: |святий вечір|; 15: |святий вечір|; 16: |святий вечір|; 17: |святий вечір|; 18: |святий вечір|; 19: |святий вечір|; 20: |святий вечір|; 21: |святий вечір|, |дідів вечір|; 22: |святий вечір|, |дідів вечір|; 23: |святий вечір|, |дідів вечір|; 24: |святий вечір|, |дідів вечір|; 25: |святий вечір|; 26: |дідів вечір|, |святий вечір|; 27: |святий вечір|, |дідів вечір|; 28: |святий вечір|; 29: |святий вечір|; 30: |святий вечір|; 31: |святий вечір|; 32: |святий вечір|; 33: |святий вечір|; 34: |святий вечір|; 35: |святий вечір|; 36: |святий вечір|; 37: |святий вечір|; 38: |святий вечір|; 39: |святий вечір|, |святвечір|; 40: |святий вечір|, |святвечір|; 41: |святий вечір|; 42: |святий вечір|; 43: |святий вечір|; 44: |святий вечір|; 45: |святий вечір|, |дідів вечір|; 46: |святий вечір|, |дідів вечір|; 47: |святий вечір|, |перший святий вечір|; 48: |святий вечір|; 49: |святий вечір|, |перший святий вечір|, |дідів вечір|; 50: |святий вечір|; 51: |святий вечір|; 52: |святий вечір|; 53: |святий вечір|, |перший святий вечір|; 54: |святий вечір|, |перший святий вечір|; 55: |святий вечір|, |перший святий вечір|; 56: |святий вечір|; 57: |святий вечір|; 58: |святий вечір|, |перший святий вечір|; 59: |святий вечір|; 60: |перший святий вечір|, |святий вечір|; 61: |перший святий вечір|; 62: |святий вечір|, |перший святий вечір|; 63: |перший святий вечір|, |святвечір|; 64: |святий вечір|, |святвечір|; 65: |святий вечір|; 66: |святий вечір|; 67: |святий вечір|; 68: |святий вечір|, |перший святий вечір|; 69: |святий вечір|, |перший святий вечір|; 70: |святий вечір|; 71: |перший святий вечір|; 72: |святий вечір|; 73: |святий вечір|.

Карта 2. Рождество

1: |різдво|, |крачун|; 2: |різдво|; 3: |різдво|; 4: |різдво|; 5: |різдво|; 6: |різдво|, |крачун|; 7: |різдво|; 8: |різдво|; 9: |різдво|, |крачун|; 10: |різдво|; 11: |різдво|; 12: |різдво|; 13: |різдво|; 14: |різдво|; 15: |різдво|; 16: |різдво|; 17: |різдво|; 18: |різдво|; 19: |різдво|; 20: |різдво|; 21: |різдво|; 22: |різдво|; 23: |різдво|; 24: |різдво|; 25: |різдво|; 26: |різдво|; 27: |різдво|; 28: |різдво|; 29: |різдво|; 30: |різдво|; 31: |різдво|; 32: |різдво|; 33: |різдво|; 34: |різдво|; 35: |різдво|; 37: |різдво|; 38: |різдво|; 39: |різдво|; 40: |різдво|; 41: |різдво|; 42: |різдво|; 43: |різдво|; 44: |різдво|; 45: |різдво|; 46: |різдво|; 47: |різдво|; 48: |різдво|; 49: |різдво|; 50: |різдво|; 51: |різдво|; 52: |різдво|; 53: |різдво|; 54: |різдво|; 55: |різдво|; 56: |різдво|; 57: |різдво|; 58: |різдво|; 59: |різдво|; 60: |різдво|; 61: |різдво|; 62: |різдво|; 63: |різдво|; 64: |різдво|; 65: |різдво|; 66: |різдво|; 67: |різдво|; 68: |різдво|; 69: |різдво|; 70: |різдво|; 71: |різдво|; 72: |різдво|; 73: |різдво|; інформація из населенного пункта 36 отсутствует.

Карта 3. Первый день после Рождества

1: |другий день по різдві|; 2: |другий день по різдві|; 5: |другий день по різдві|; 6: |другий день по різдві|; 7: |другий день по різдві|; 10: |другий день по різдві|; 12:

|другий день по різдві|; **13**: |другий день по різдві|; **19**: |другий день по різдві|; **24**: |другий день по різдві|; **28**: |другий день по різдві|; **34**: |збора|; **37**: |збора|; **38**: |збора|; **40**: |збора|; **41**: |богородиця|; **42**: |богородиця|; **43**: |збіг богородиці|; **44**: |збіг богородиці|; **45**: |збіг богородиці|; **46**: |збіг богородиці|; **47**: |богородиця|; **48**: |богородиця|; **49**: |марія|; **50**: |збіг богородиці|; **51**: |богородиця|; **52**: |богородиця|; **53**: |збора|; **56**: |збора|; **57**: |збора|; **58**: |збора|; **59**: |коляда|; **60**: |коляда|; **61**: |коляда|; **64**: |збора|; **65**: |збора|; **66**: |збора|; **67**: |збора|; **68**: |збора|; **69**: |збора|; **70**: |збора|; день считается праздничным, но специальный термин отсутствует в населенных пунктах **3, 4, 8, 9, 14–18, 20–21, 23, 26, 29–31, 73**; информация из населенных пунктов **11, 22, 25, 27, 32, 33, 35, 36, 39, 54, 55, 62, 63, 71, 72** отсутствует.

Карта 4. Второй день после Рождества

1: |третій день по різдві|; **2**: |стефана|; **5**: |третій день по різдві|; **6**: |третій день по різдві|; **7**: |третій день по різдві|; **10**: |стефана|; **12**: |третій день по різдві|; **13**: |третій день по різдві|; **19**: |третій день по різдві|; **21**: |стефана|; **22**: |стефана|; **24**: |третій день по різдві|, |стефана|; **28**: |третій день по різдві|; **34**: |стефана|; **37**: |стефана|; **38**: |стефана|; **40**: |стефана|; **41**: |стефана|; **42**: |стефана|; **43**: |стефана|; **44**: |стефана|; **45**: |стефана|; **46**: |стефана|; **47**: |стефана|; **48**: |стефана|; **49**: |стефана|; **50**: |стефана|; **51**: |стефана|; **52**: |стефана|; **53**: |стефана|; **54**: |стефана|; **55**: |стефана|; **56**: |стефана|; **57**: |стефана|; **58**: |стефана|; **59**: |стефана|; **60**: |стефана|; **61**: |стефана|; **62**: |стефана|; **64**: |стефана|; **65**: |стефана|; **66**: |стефана|; **67**: |стефана|; **68**: |стефана|; **69**: |стефана|; **70**: |стефана|; день считается праздничным, но специальный термин отсутствует в населенных пунктах **3, 4, 8, 9, 14–18, 20, 23, 26, 29–31, 33, 73**; информация из пунктов **11, 25, 27, 32, 35, 36, 39, 63, 71, 72** отсутствует;

Карта 5. Канун Нового года

В пунктах **1–35, 39, 41–51, 55, 73** этот день не празднуется, соответствующий термин отсутствует; **36**: |мелані|; **37**: |мелані|; **38**: |мелані|; **40**: |мелані|, |меланка|; **52**: |меланка|; **53**: |меланка|; **56**: |меланка|; **57**: |меланка|; **58**: |меланка|; **59**: |меланка|; **60**: |меланка|; **61**: |меланка|; **62**: |меланка|; **63**: |меланка|; **64**: |мелані|; **65**: |мелані|; **66**: |мелані|; **67**: |меланка|; **68**: |меланка|; **69**: |меланка|; **70**: |меланка|; **71**: |мелані|; **72**: |мелані|; информация из населенного пункта **54** отсутствует.

Карта 6. Новый год

1: |новий рік|; **2**: |новий рік|, |василя|; **3**: |новий рік|; **4**: |новий рік|; **5**: |василя|, |новий рік|; **6**: |новий рік|; **7**: |василя|, |новий рік|; **8**: |новий рік|, |василя|; **9**: |новий рік|; **10**: |новий рік|; **11**: |новий рік|; **13**: |новий рік|; **14**: |новий рік|, |василя|; **15**: |новий рік|; **16**: |новий рік|; **17**: |новий рік|; **18**: |новий рік|; **19**: |новий рік|; **20**: |новий рік|; **21**: |новий рік|; **22**: |новий рік|, |василя|; **23**: |василя|, |новий рік|; **24**: |василя|, |новий гід|; **25**: |новий гід|; **26**: |василя|, |новий рік|; **27**: |новий гід|, |василя|; **28**: |новий гід|, |василя|; **29**: |новий гід|, |василя|; **30**: |новий гід|, |василя|; **31**: |новий рік|, |василя|; **32**: |новий гід|; **33**: |новий гід|; **34**: |василя|, |новий гід|; **35**: |василя|; **36**: |василя|; **37**:

|новый гід|; 38: |новый гід|; 39: |новый гід|, |василя|; 40: |василя|, |новый гід|; 41: |новый рік|; 42: |новый рік|; 43: |новый рік|, |василя|; 44: |новый рік|, |василя|; 45: |новый рік|; 46: |новый рік|; 47: |новый рік|, |василя|; 48: |новый рік|; 49: |новый рік|, |василя|; 50: |новый рік|, |василя|; 51: |новый рік|, |василя|; 52: |новый рік|, |василя|; 53: |василя|, |новый рік|; 54: |василя|, |новый рік|; 55: |василя|; 56: |новый рік|, |василя|; 57: |василя|, |новый рік|; 58: |новый рік|, |василя|; 59: |новый рік|; 60: |новый рік|; 61: |василя|; 62: |новый рік|, |василя|; 63: |новый рік|; 64: |василя|, |новый рік|; 65: |новый рік|, |василя|; 66: |василя|; 67: |новый рік|, |василя|; 68: |василя|; 69: |новый рік|, |василя|; 70: |василя|, |новый рік|; 71: |василя|, |новый гід|; 72: |новый гід|, |василя|; 73: |василя|; информация из населенного пункта 12 отсутствует.

Карта 7. Крещенский сочельник

1: |другий святий вечір|, |бабин святий вечір|, |худобний святий вечір|; 2: |другий святий вечір|; 3: |бабин вечір|; 4: |другий святий вечір|, |бабин святий вечір|; 5: |другий святий вечір|, |бабин святий вечір|; 6: |бабин святий вечір|, |худобний святий вечір|; 7: |бабин вечір|; 8: |бабин вечір|; 10: |бабин вечір|; 11: |бабин вечір|; 12: |бабин вечір|; 13: |бабин вечір|; 14: |бабин вечір|; 15: |бабин вечір|; 16: |бабин вечір|; 17: |бабин вечір|; 18: |бабин вечір|; 19: |бабин вечір|; 20: |бабин вечір|; 21: |бабин вечір|; 22: |бабин вечір|; 23: |бабин вечір|, |бабинець|; 24: |бабинець|, |бабин вечір|; 25: |бабин вечір|; 26: |бабинець|; 27: |бабин вечір|; 28: |бабин вечір|; 29: |бабин вечір|; 33: |бабин вечір|; 34: |бабин вечір|; 37: |другий святий вечір|; 39: |бабин вечір|; 40: |бабин вечір|; 41: |щедрий вечір|; 42: |щедрий вечір|; 43: |другий святий вечір|; 44: |другий святий вечір|, |бабин святий вечір|; 45: |другий святий вечір|, |бабин святий вечір|; 46: |другий святий вечір|, |бабин святий вечір|; 47: |другий святий вечір|; 48: |другий святий вечір|, |щедрий вечір|; 49: |другий святий вечір|, |бабин святий вечір|; 50: |другий святий вечір|; 51: |другий святий вечір|; 52: |другий святий вечір|; 53: |другий святий вечір|; 54: |другий святий вечір|; 55: |другий святий вечір|, |щедровка|; 56: |другий святий вечір|; 57: |другий святий вечір|; 58: |другий святий вечір|; 59: |другий святий вечір|; 60: |другий святий вечір|; 61: |другий святий вечір|; 62: |другий святий вечір|; 63: |бабин святий вечір|, |другий святий вечір|; 64: |другий святий вечір|; 65: |другий святий вечір|; 66: |другий святий вечір|; 67: |другий святий вечір|; 68: |другий святий вечір|; 69: |другий святий вечір|; 70: |другий святий вечір|; 71: |другий святий вечір|; 72: |другий святий вечір|; 73: |бабин вечір|, |бабинець|; информация из населенных пунктов 9, 30–32, 35, 36, 38 отсутствует.

Карта 8. Крещение

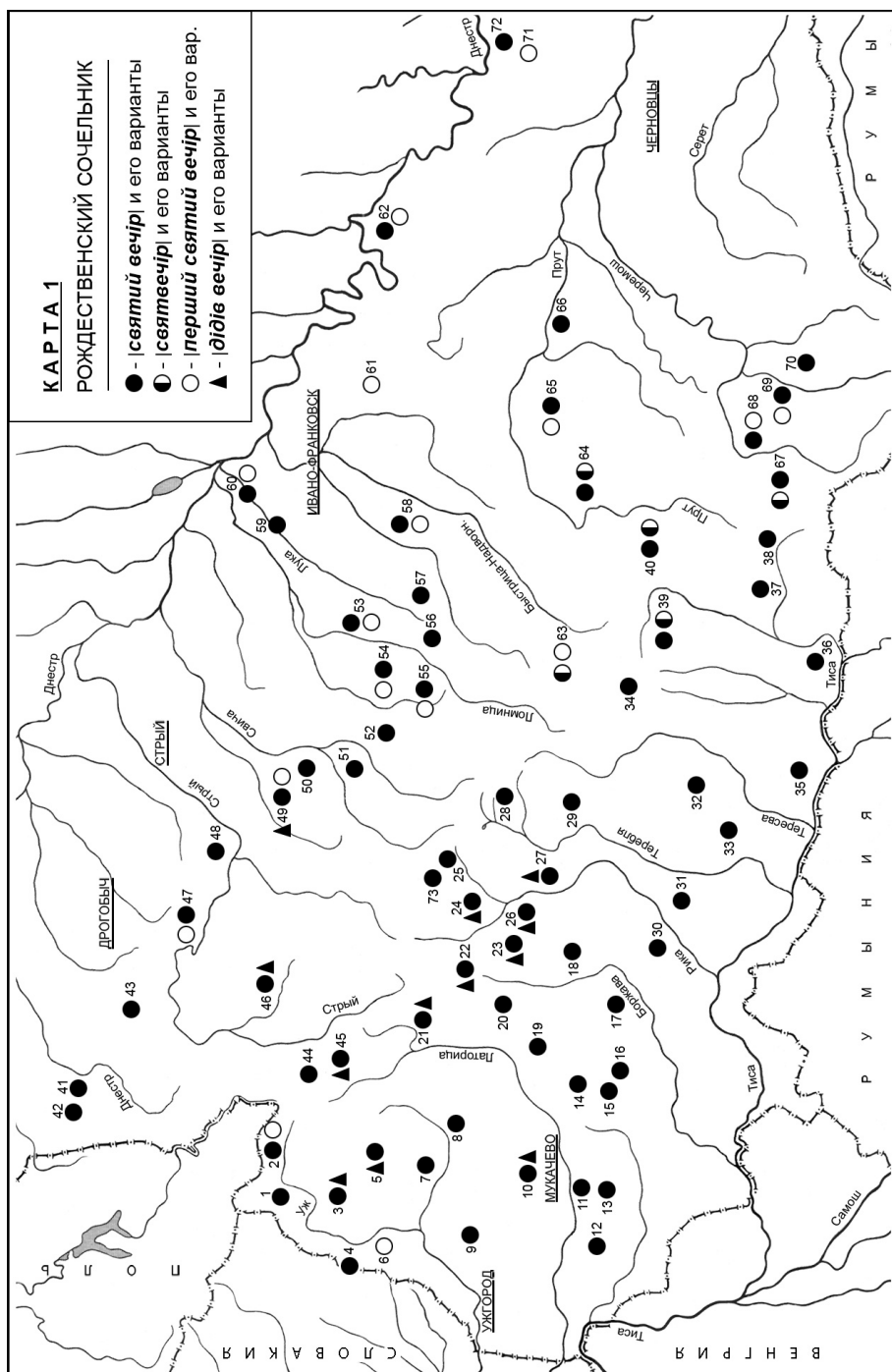
1: |водокиці|; 2: |водокиці|; 3: |водокиці|; 4: |водокиці|; 5: |водокиці|; 6: |водокиці|; 7: |водокиці|; 9: |водокиці|; 10: |водокиці|; 11: |водокиці|; 12: |водокиці|; 13: |водокиці|; 14: |водокиці|; 15: |водокиці|; 16: |водокиці|; 17: |водокиці|; 18: |водокиці|; 19: |водокиці|; 20: |водокиці|; 21: |водокиці|; 22: |водокиці|; 23: |водокиці|; 24: |водокиці|; 25: |водокиці|; 26: |водокиці|; 27: |водокиці|; 28: |водокиці|; 29: |водокиці|; 30: |водокиці|; 32: |водокиці|; 33: |водокиці|; 34: |водокиці|; 35: |водокиці|; 37: |водокиці|, |йордан|; 38: |водокиці|; 39:

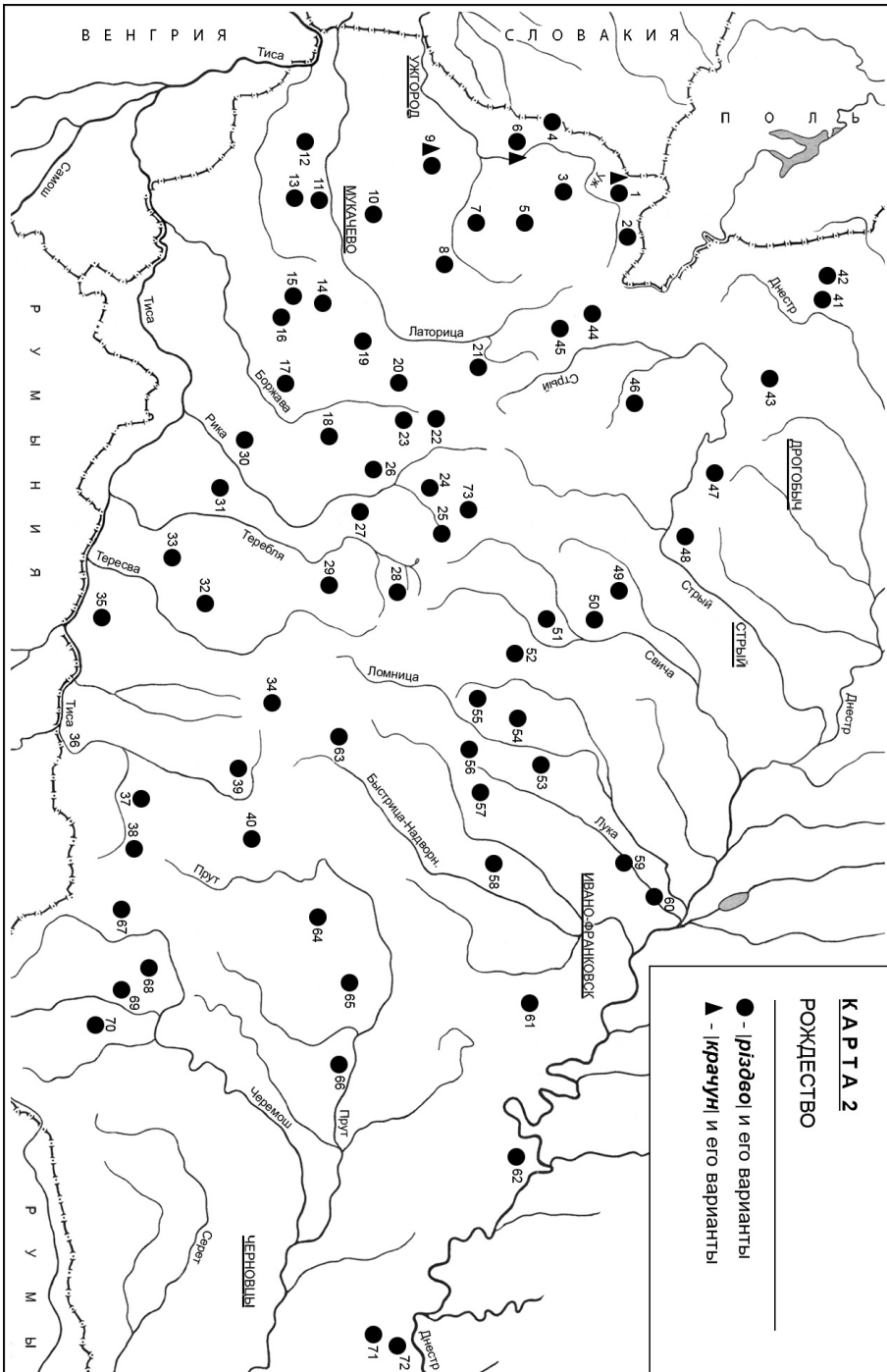
|водокиці|; **40:** |водокиці|; **41:** |йордан|; **42:** |йордан|; **43:** |йордан|; **44:** |водокиці|; **45:** |водокиці|, |йордан|; **46:** |йордан|; **47:** |йордан|; **48:** |йордан|; **49:** |йордан|; **50:** |йордан|; **51:** |йордан|; **52:** |йордан|, |водокиці|; **53:** |йордан|; **54:** |йордан|; **55:** |йордан|, |водокиці|; **56:** |йордан|; **57:** |йордан|; **58:** |йордан|; **59:** |йордан|; **60:** |йордан|; **62:** |йордан|; **63:** |водокиці|, |йордан|; **64:** |йордан|; **65:** |йордан|, |водокиці|; **66:** |йордан|; **67:** |водокиці|; **68:** |водокиці|; **69:** |водокиці|; **70:** |водокиці|, |йордан|; **71:** |йордан|; **72:** |йордан|; **73:** |водокиці|; информация из населенных пунктов 8, 31, 36, 61 отсутствует.

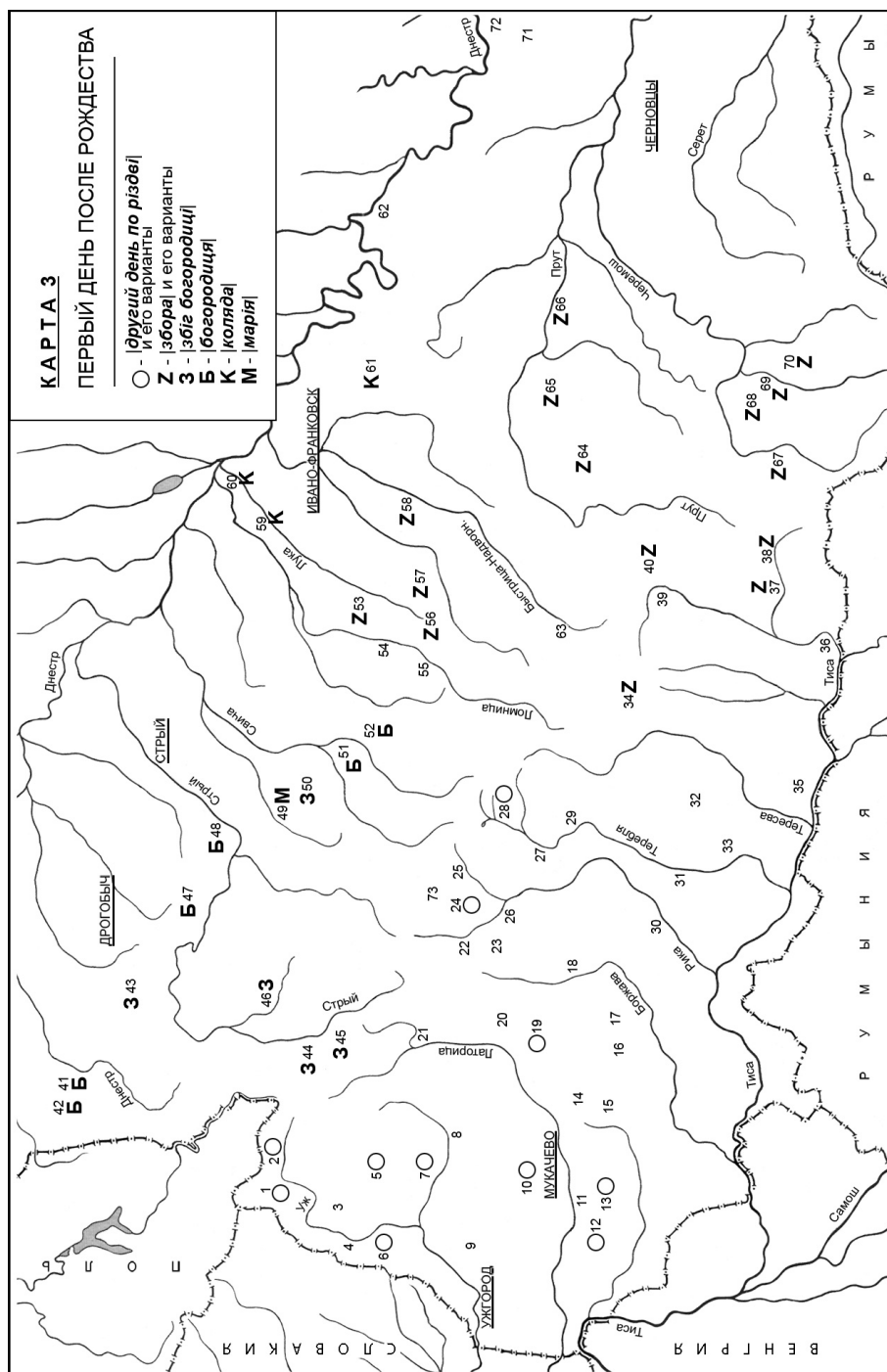
СПИСОК ОБСЛЕДОВАННЫХ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ И ИХ НУМЕРАЦИЯ НА КАРТАХ

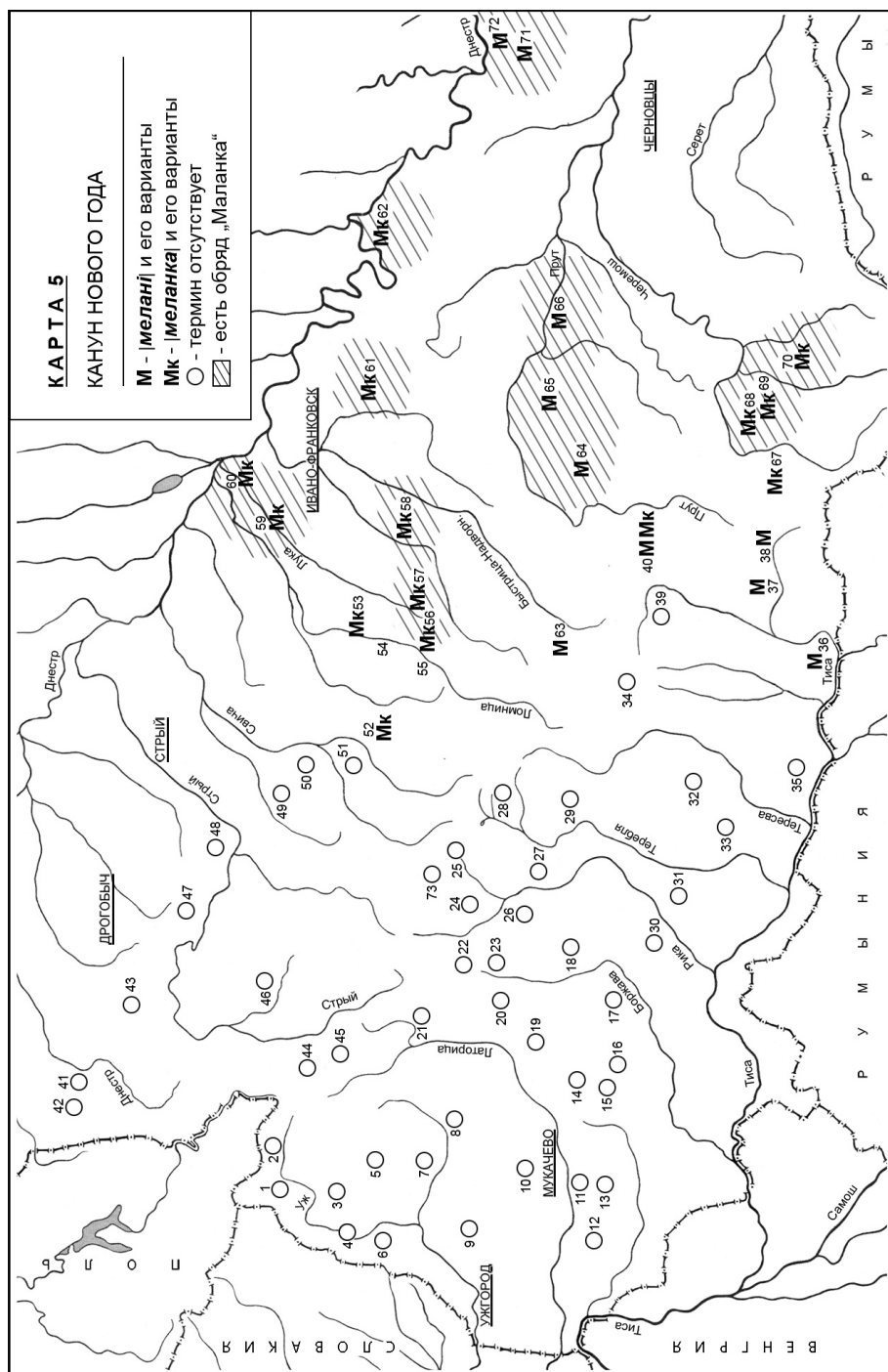
- 1 – Стужица, Великоберезнянский р-н, Закарпатская обл.
- 2 – Загорб, Великоберезнянский р-н, Закарпатская обл.
- 3 – Ростоцкая Пастиль, Великоберезнянский р-н, Закарпатская обл.
- 4 – Малый Березный, Великоберезнянский р-н, Закарпатская обл.
- 5 – Смерекова, Великоберезнянский р-н, Закарпатская обл.
- 6 – Новоселица, Перечинский р-н, Закарпатская обл.
- 7 – Турья Быстрая, Перечинский р-н, Закарпатская обл.
- 8 – Порошково, Перечинский р-н, Закарпатская обл.
- 9 – Яроч, Ужгородский р-н, Закарпатская обл.
- 10 – Ирлява, Ужгородский р-н, Закарпатская обл.
- 11 – Великие Лучки, Мукачевский р-н, Закарпатская обл.
- 12 – Страбичево, Мукачевский р-н, Закарпатская обл.
- 13 – Горонда, Мукачевский р-н, Закарпатская обл.
- 14 – Становое, Мукачевский р-н, Закарпатская обл.
- 15 – Залужье, Мукачевский р-н, Закарпатская обл.
- 16 – Брод, Иршавский р-н, Закарпатская обл.
- 17 – Осой, Иршавский р-н, Закарпатская обл.
- 18 – Кушница, Иршавский р-н, Закарпатская обл.
- 19 – Дусино, Свалявский р-н, Закарпатская обл.
- 20 – Тибава, Свалявский р-н, Закарпатская обл.
- 21 – Подполозье р-н, Воловецкий р-н, Закарпатская обл.
- 22 – Пилипец, Межгорский р-н, Закарпатская обл.
- 23 – Речка, Межгорский р-н, Закарпатская обл.
- 24 – Новоселица, Межгорский р-н, Закарпатская обл.
- 25 – Торунь, Межгорский р-н, Закарпатская обл.
- 26 – Репинное, Межгорский р-н, Закарпатская обл.
- 27 – Синевир, Межгорский р-н, Закарпатская обл.
- 28 – Синевирская Поляна, Межгорский р-н, Закарпатская обл.
- 29 – Колочава, Межгорский р-н, Закарпатская обл.
- 30 – Липча, Хустский р-н, Закарпатская обл.
- 31 – Драгово, Хустский р-н, Закарпатская обл.
- 32 – Широкий Луг, Тячевский р-н, Закарпатская обл.
- 33 – Угля, Тячевский р-н, Закарпатская обл.
- 34 – Лопухово, Тячевский р-н, Закарпатская обл.

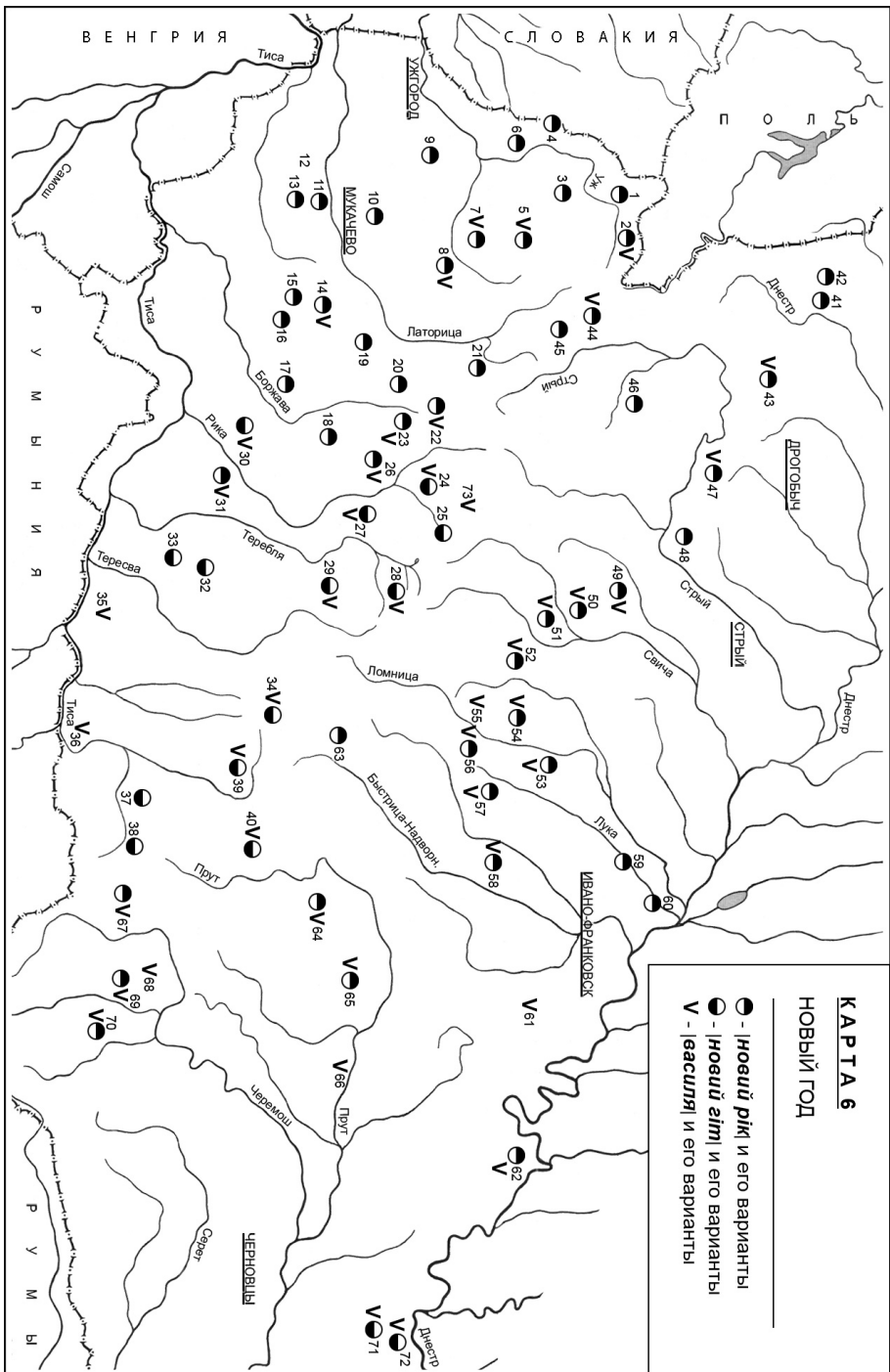
- 35 – Грушево, Тячевский р-н, Закарпатская обл.
- 36 – Деловое, Раховский р-н. Закарпатская обл.
- 37 – Богдан, Раховский р-н. Закарпатская обл.
- 38 – Луги, Раховский р-н. Закарпатская обл.
- 39 – Ясиня, Раховский р-н, Закарпатская обл.
- 40 – Лазещина, Раховский р-н. Закарпатская обл.
- 41 – Великая Линина, Старосамборский р-н, Львовская обл.
- 42 – Лавров, Старосамборский р-н, Львовская обл.
- 43 – Смольная, Дрогобычский р-н, Львовская обл.
- 44 – Битля, Турковский р-н, Львовская обл.
- 45 – Верхнее Гусное, Турковский р-н, Львовская обл.
- 46 – Завадка, Сколевский р-н, Львовская обл.
- 47 – Ямельница, Стрыйский р-н, Львовская обл.
- 48 – Любенцы, Стрыйский р-н, Львовская обл.
- 49 – Поляница, Болаховский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 50 – Ростоки, Долинский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 51 – Новошин, Долинский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 52 – Илемня, Рожнятовский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 53 – Красное, Рожнятовский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 54 – Перегинское, Рожнятовский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 55 – Ясень, Рожнятовский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 56 – Луквица, Богородчанский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 57 – Космач, Богородчанский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 58 – Грабовец, Богородчанский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 59 – Бринь, Галичский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 60 – Крылос, Галичский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 61 – Бортники, Тлумачский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 62 – Далешево, Городенковский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 63 – Быстрица, Надворнянский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 64 – Баня Березов, Косовский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 65 – Малый Ключев, Коломыйский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 66 – Дебеславцы, Коломыйский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 67 – Зеленая, Верховинский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 68 – Головы, Верховинский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 69 – Долгополье, Верховинский р-н, Ивано-Франковская обл.
- 70 – Самаково, Путильский р-н, Черновицкая обл.
- 71 – Днестровка, Кельменецкий р-н, Черновицкая обл.
- 72 – Лукачевка, Кельменецкий р-н, Черновицкая обл.
- 73 – Прислоп, Межгорский р-н, Закарпатская обл.

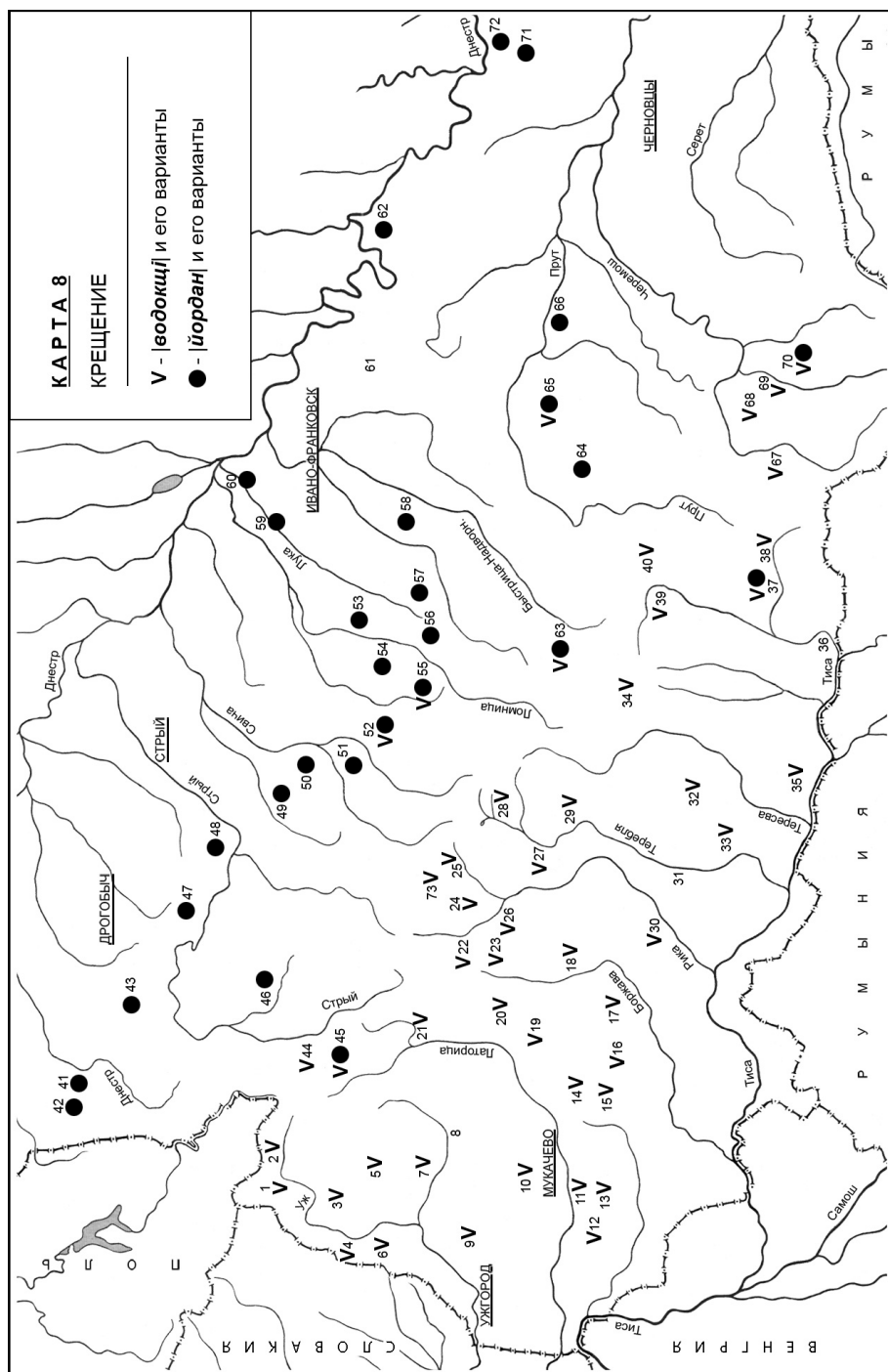














ЛИТЕРАТУРА

- Богатырев 2007 – *Богатырев П.Г.* Народная культура славян. – Москва, 2007.
- Задоя 2014 – *Задоя К.* Современное состояние и эволюция святочных традиций славянского населения Украинских Карпат // Начало. Н αρχή. Fillimi. Încercutul... Рождество и Новый год на Балканах (Материалы круглого стола 25 февраля 2014 года). – Москва, 2014. – С. 120–144.
- Задоя 2015а – *Задоя К.* Святочные обходы с прутьями на территории Украинских Карпат // Балканский тезаурус: Начало. – Москва, 2015. – С. 189–193.
- Задоя 2015б – *Задоя К.* Число в святочной обрядности славянского населения Украинских Карпат // Число – счет – нумерология в славянской и еврейской культурной традиции. – Москва, 2015. (Академическая серия. Вып. 51). – С. 162–176.
- Квитка 1971 – *Квитка К.* Песни украинских зимних обрядовых празднеств // Избранные труды в двух томах. – Москва, 1971. – Т. 1. – С. 103–160.
- Курочкин 1995 – *Курочкин О.* Українські новорічні обряди: «Коза» і «Маланка» (з історії народних масок). – Опішне, 1995.
- Мироненко 1988 – *Мироненко Я.П.* Молдавско-украинские связи в музыкальном фольклоре. История и современность. – Кишинев, 1988.
- СД – Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / Под общей ред. Н. И. Толстого. – Москва, 1995–2012. Т. 1. (А – Г). 1995; Т. 2. (Д – К). 1999; Т. 3. (К – П). 2004; Т. 4. (П – С). 2009; Т. 5 (С – Я). 2012.
- Толстая 2010 – *Толстая С.М.* Христианский праздник в народном календаре // Семантические категории языка культуры. Очерки по славянской этнолингвистике. – Москва, 2010. – С. 179–184.
- Топоров 1987 – *Топоров В.Н.* Об одном архаичном индоевропейском элементе в древнерусской духовной культуре – *svet- // Языки культуры и проблемы переводимости. – Москва, 1987. – С. 184–252.
- Топоров 1989 – *Топоров В.Н.* Из славянской языческой терминологии: индоевропейские истоки и тенденции развития // Этимология. 1986–1987. – Москва, 1989. – С. 3–50.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. – Москва, 1974–. Вып. 1–.

СЛОВО *БАЛЕЦЬ* ЯК ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН ОБРЯДОВОЇ ЛЕКСИКИ БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРОК

*The lexeme balets' as an ethnolinguistic phenomenon
in the ritual vocabulary of Boiko microdialects*

Неповторний витвір нашого народу — весільна обрядовість — ося-
часнюється та змінюється, «руйнування обрядової та пісенної
частини весілля [...] є наслідком поступового відмирання давньої, колись
чіткої світоглядної системи, що оперувала образами» [Пастух 2006: 198].
Дедалі важче записати суцільний діалектний текст — відтворити давній
обряд за допомогою слова.

Діалектологічні розвідки, присвячені номінації бойківського весілля,
дають змогу зафіксувати самотні назви, однією із яких є *балець*.

Експедиційні матеріали, записані на Бойківщині, засвідчують ак-
тивність функціонування слова *балець* в обстежених говірках; натомість
дослідники весільної лексики закарпатських, гуцульських, поліських,
наддніпрянських, слобожанських, степових говірок української мови
його не фіксують [Нібак 2001; Бігусяк 1997; Романюк 1984; Грозовська
1998; Магрицька 2000; Магрицька 2003; Дроботенко 2001; див також: Ти-
щенко 1994; Шевченко 1998; Кушнір, Петрова 2008]. Лексему засвідчено
у смузі перехідних бойківсько-надсянських говірок [Хомчак 2012: 97;
Лозинський 1992: 150] та в лемківських говірках [Горбач 1993: 558–559;
ФСЛГ: 275; Саварин 2003: 7]. Така спорадична фіксація дала підстави
обмежити ареал поширення назви *балець* бойківськими, лемківськими
та надсянськими говірками. Етнограф В. Борисенко зазначає, що *балець*
зі значеннями 'хліб' і 'полотно' — локальна особливість лемків та бойків
[Борисенко 1988: 135]. Позаяк багатий фактичний матеріал, записаний
на Бойківщині про *балець*, безперечно, заслуговує на увагу: уможливує

збереженнз закарбованої в пам'яті говірконосіїв ще донедавна активну лексему говору.

Назва *балець* є румунським вкрапленням у весільну лексику досліджуваних говірок, де рум. *balț* 'фата' походить від лат. *balteus* 'пояс, кайма', яке вважають запозиченням з етрусської мови [ЕСУМ I: 127]. Очевидно, слово є результатом безпосереднього запозичення з румунської мови, адже його не виявляємо ні в гуцульських говірках, ані в польській, словацькій чи угорській мовах, які могли б стати посередниками лексичних румунізмів у бойківських говірках.

Б. Грінченко подає як імовірне (зі знаком запитання) значення 'покривало на голову, жіноча хустина на голову (під час весільного обряду)' [Грінченко I: 24 (за словником» Є. Желехівського, С. Недільського); пор.: Желехівський I: 11]]. Етнографи та мовознавці тлумачать слово як «головне покривало, головна жіноча хустка під час весілля» [Шевченко 1999: 46]; «хустка, кусок полотна, яким пов'язували наречену» [Худаш 1992: 170¹].

Аналізоване слово в бойківських говірках є семантично варіантним. Реліктове значення *бальця* — 'відріз домотканого полотна як головний убір нареченої до і після обряду надівання головного убору заміжньої жінки' [ЗА; пор. також: *балець* 'весільний обряд, під час якого мати молододі дає родичам молодого подарунки' [Онишкевич I: 41]].

Підтвердженням того, що *балець* номінував головний убір нареченої, є те, що у варіанті весільного приспіву, зафіксованому в говірці с. Княжпіль Старосамбірського району, *балець* замінює *очіпок*; пор.:

йак да'вали да'ри/ то 'мус'іло 'бути обо'йас'ково полот'но/ то с'а назива'єс'а 'балець// то'д'і во'на скру'тила то полот'но/ ки'дала на п'іч/ 'каже/ ки'дайу на п'іч/ а'би с'а ро'дили х'лопц'і// і 'єс'і так гово'рили/ у'ра/ за р'ік 'буде х'лопец'/ у'ра! і ше с'п'івали так/ да'є не'в'істка 'балець/ да'є не'в'істка 'балець/ б'ілен'киї/ йак па'перець/ 'верче йо'го 'межи горц'і/ 'верче йо'го 'межи горц'і/ би с'а ро'дили х'лопц'і (Яв); Мечи, мечи межи горці, Щоб сі родили хлопці... Верж си чупец межи горнята, Би сі родили дівчата [Гузій 2001: 99; див. також: Хібеба 2006: 221–225].

Слово *балець* зі значенням 'головний убір нареченої на весіллі у вигляді намітки' засвідчено в говірці с. Градівка Городоцького району Львівщини (розташоване за 16 км від м. Самбора — у смузі перехідних бойківсько-наддністрянських говірок): *ку'лис" с"п'івала му'лу'да/ 'мала 'бале'ць/ на'у'коло зави'нули/ йа'к 'их п'іет' 'метр'іу 'б'ілим пу'лут'ном* [Глібчук 2005: 204].

¹ Про це йдеться у передмові до збірника Й. Лозинського «Руське весіле». Зазначмо, що Й. Лозинський не залишив вказівок про місце запису весілля, однак, дослідники припускають, що це територія правобережного перемишльського Надсяння. Учений використав інформацію про весільний обряд із Лемківщини [Курочкін].

Зважаючи на свідчення етнографів про локальність слова *балець* та на відсутність фіксації лексеми в інших діалектних матеріалах, можна припустити, що наявність назви в наддністрянських говірках зумовлена бойківським впливом.

В етнографічних записях бойківського весілля кінця XIX — початку XX ст. назву *балиць* засвідчено на позначення полотна, яке дарувала наречена свекрусі [Мисевич 1937: 34; Кміт 1908: 98; Кузів 1889: 317; Кузеля 1908: 146; Гнатюк 1908: 28]. Це значення фіксуємо й від інформаторів старшого віку:

шо таке 'балець'? о! та к'е полотно велике / шо во'на [мати наречено-го. — Н.Х.] с'і ў то о'д'іват і так 'мусит / ўна тан'ц'у'є там / 'кого си 'хоче (Лб); ну а свекр'і моло'да 'несла 'балець/ то полотно домот'кане/ пос'таўл'ут на 'земл'у/ і то'ди гет дого'ри/ об'вили раз 'коло голо'ви/ д'руги' раз доў'кола голо'ви і там дос'а'гат зноў до земл'і// сп'івали/ шо йа пр'ала 'ц'ілу 'зиму/ припр'аласим 'палець/ милен'кому на со'рочку/ та і свекр'і на 'балець' (Мт); Та шо да'вали? ко'лис' 'мус'іло 'бути три 'метри полот'на 'б'ілого/ ка'зали/ шо то 'балець// та 'тоже да'вали/ чи с'ветер/ чи йа'кус' бл'узку/ чи 'хустку/ ну та шос' да'вали (Пдс); 'балець/ 'мамц'у/ 'балець/ 'балець/ на др'іб'неїк'і к'в'іти/ шчо'бис'/ 'мамц'у/ пома'гала году'вати д'іти (Гл).

Наречена приділяла особливу увагу подарункові для свекрухи, який був своєрідною подякою-винагородою за виховання сина — доброго чоловіка, тому *балець* «оцінюють» привселюдно під час символічного танцю із цим полотном (чи в ньому):

хо'ди/ 'мамц'у/ до с'толу/ д'іж'далас'а 'гонору/ ти 'сина году'вала/ бес у 'бал'ц'у погул'ала/ іди/ 'мамц'у/ до с'толу/ к'личе т'а не в'істка/ шос' ти купила/ йіздила до 'м'іста (Гл); с'таўс'а/ ма'г'інко/ с'таўс'а/ за д'вер'і не хо'ваїс'а/ 'буде ти дару'ван': а/ за т'воє вихо'ван':а// 'дала не в'істка 'балець/ б'ілен'киї/ йак пап'ірець' (Ясн); 'Мама 'сина году'вала/ 'шоби ў 'бал'ц'і тан'ц'у'вала/ 'мама 'сина году'вала і но'чі не досипала// 'Мама 'сина году'вала/ 'шоби ў 'бал'ц'і тан'ц'у'вала/ 'мама 'сина году'вала і 'розу'му нау'чала// 'Мама 'сина году'вала/ 'шоби ў 'бал'ц'і тан'ц'у'вала/ 'мама 'сина году'вала і не в'іс'ц'і так ка'зала — Шоб ти/ доро'га мо'йа не в'іско/ шоб ти йо'го шану'вала// — А йа 'буду шану'вати/ 'буду 'мужом вели'чати/ і про вас/ р'ід'нен'к'і 'мами/ ми не 'будем забу'вати (І) [ФАКУФ (2008)];

пор. запис кінця XIX ст.: *Мати сина годувала, Отклону ся сподівала* [Кузів 1889: 285].

Атрибутивні словосполучення *файный балець* : *курты'й балець* (*ку́ртий* 'короткий' [Онишкевич І: 397]) 'подарунок для свекрухи' [Гнатюк 1908: 28] формують опозицію за семантичною ознакою «хороший — поганий». Якщо *балець куртий*, то «ладкали» так:

Ішлám з лúшка, напíлам сьа,
Найшла гáткы, — заві́лам сьа,
Подивí сьа, паньí Йаньє,
Йакé сьлы́чне завивáньє [Гнатюк 1908: 28];

пор. у сучасних записях:

А я сина годувала, мидок солодойкий,
Подивлюся долі собов, балець коротойкий
Ой на горі, на високі дує завірюха,
Ти ліпшого ни вартуєш, бо твій син биз вух (Лм) [ФАКУФ (2012)].

Якщо ж *файний балець*, співали:

Не жаль ми, не жаль,
Жи йа з газдоў спала,
йа собі ў свейі свѣхы
Файный балець дѣстала [Гнатюк 1908: 28].

Функціонування аналітичних назв *куртий балець*, *коротойкий балець* на позначення «поганого» подарунка можна пояснити обрядовим використанням полотна, якого мало бути достатньо, щоби повністю загорнутися в нього, щоб кінці спадали до низу:

даїе |мама молодой| мам'і молодого тої да'рунок — полот'на три-чо'тири |метри| і два ст'руцн'і ў т'ім полотн'і// староста молодой кличе ўже то'ту свек'ру/ |мamu молодого і аже/ шо даїе йі да'рунок не'в'істка/ за то шо во'на |викохала| йі |сина/ дл'а| нейі чолов'іка// староста кла'де то полот'но йі на |го'лову/| так шчо'би обид'ва |к'ін'ц'і| зви'сали аш до п'ід'логи// то'ди староста з |нейу гу'л'айе/| а сваш'к'е |латкайт:| мамка |сина ко'хала/| би п'ід |бал'ц'ом гу'л'ала (Кр); |балец'/| то та'кі буў |кусен' матер'ійі/| так чи три |метри/| ци ш'тири/ та і сп'і'вайут/ йак |баба велика/| таї так'во с'а |маїе два |рази об'вити |коло |шиї/| та і ўже ту хуба пу'кул'іна/ таї сп'і'вайут: «а йа |сина году'вала/| си'нок соло'дойкий//| подиў'лус'а таї на |балиц'/| |балиц' ку'ру'тойкі// а ўже йак кут'рас' ба'гата/ та і даїе ў'доста/| |жиби си так'во ш'тири |метрии//| велика |баба/| та і т'реба і т'реба |доста//| ни раз йак йа'кас' та'ка см'іш'на свек'ра/ то сп'і'вайут: «то йа |сина году'вала/| шчо ко'му до |того/| то йа |баба невеличка/| |буде ми і та'кого» (Лм).

За бойківським звичаєм, матір нареченого завивалася в подароване полотно і танцювала (тричі оберталася) зі своєю невісткою (або ж *бальцем* покривали свекруху та наречену):

|балец' да'вала моло'да |п'іс'л'а| в'інчан'а/ об'с'ійала/ |с'іла за ст'іў і да'вали моло'диц'а |мам'і молодого |балец'//| три |метри| полот'на |б'ілого і ў т'ім тан'ц'увала із моло'доў/ с'войу не'в'іскоў//| за'вилас'а |ц'іл'ком/ і йі не |вид'но |було (ЛБ); ко'ли моло'да бу'ла по'ч'іпчана/ да'вала моло'да |балец' |мам'і/| за'вивали |мamu ў |балец'/| там |було три |метра/| чо'тири/ хто йа'ку з'могу маў// і б'рали'с'а во'б'і тан'ц'увати/ коло'миїку г'рали музи'канти/ |мати |сина году'вала/| шо'би ў |бал'ц'і| тан'ц'увала// а хто |сина не го'дує/ та і у |бал'ц'у не тан'ц'уйе (НГс); ко'ли ішла |мати ў |балец'і/| ўс'а та ро'дина ста'ралас'а п'ід тої |балец' тан'ц'увати (Яв).

Подібний звичай відзначено й на Сокальщині: після приходу невістки в дім чоловіка, поки відбувалося обдаровування родини молодого, матір

нареченого танцювала з невісткою під «бальцем» [‘відріз полотна, який невістка дарувала свекрусі’] [Борисенко 1988: 124].

Інформатори інших сіл Бойківщини розповідають, що з матір’ю нареченого танцював староста:

‘балец’ то молода ‘мала при’нести ‘мам’і молодого ку‘сок полот’на тако’го до’рогшого ста’ралас’а/ не ‘менше тр’ох ‘метр’іў/ то нази’ваўс’а ‘балец’// ко’ли в’ін при’шоў за неў/ шо з ма’лоїу ‘к’іл’к’іс’т’у л’у’деї повер’таўс’а/ во’на з’разу с со’боў б’рала о’дин ‘балец’// пот’ім да’ри ‘везла/ по’дарки// по’дарки ‘везла пот’ім ‘мама/ ўже ў про’п’іц’ох/ ‘мама ‘ран’че не ішла до молодого/ аж ў про’п’іц’ох// во’на б’рала с со’боў ‘балец’ і там ўру’чали чи на пло’шчатц’і/ чи ў ‘хат’і// і во’на ‘мус’іла зата’н’ц’увати у ‘тому ‘бал’ц’і// староста кру’тиў так неў до’бре по ўс’іх ку’тах// замо’тайут у три ‘метри полот’на і по’пробуї с’а ‘вири/ ‘бабо// во’на с’а сп’рошувала/ ўже х’ватит/ бу’де/ бу’де (ЛБ); буў ‘балец’/ іак староста тан’ц’уваў з ‘бал’цом/ то іак ўже мо’лоду заби’рали та і ка’зали/ шо ої шо’с тут ‘маїе ‘бути в’ід с’вах’е до с’вах’е/ ‘маїе ‘бути ‘балец’ то’нен’киї/ іак па’перец’/ б’ілен’киї/ іак ле’бедець// ‘балец’/ то б’ілен’ке полот’но// то хтос’ н’іс/ староста н’іс/ а мо’лода не ‘несла/ та де! тан’ц’ували п’ід ‘бал’цом староста молодого с свек’рухоў// так тан’ц’ували п’ід тим ‘бал’цом/ то стра’шне! (Ям).

Досить часто респонденти повідомляють, що танцював із *бальцем* дружба: *с тим ‘бал’ц’ом ‘кожний тан’ц’уваў/ дружба приво’диў ‘танец’// да’ли ме’н’і/ дружба при’шоў/ ўз’оў ме’не с тим ‘бал’ц’ом тан’ц’увати/ вергне на ‘голову тої ‘балец’/ так тан’ц’ували с ‘кожним* (Трл).

Для номінації процесу — обрядодії, коли мати нареченого танцювала, загорнувшись у *балець*, або ж наречена танцювала сама чи зі свекрухою, відтак — із родичами, тримаючи *балець*-подарунок, зафіксовано складені назви: *іти ў ‘балец’* (Лс, НГс), *гу’л’ати ў ‘бал’ц’у* (Гл), *тан’ц’увати з ‘бал’ц’ом* (Ям), *тан’ц’увати ў ‘бал’ц’у* (НГс); пор.: *танцювати подь бальцемь* [Кузів 1889: 319].

Зазначмо, що давніше, власне, не танцювали, а стрибали на лаві, тримаючи *балець*, що мотивувало появу назв — *ска’кати з ‘бал’ц’ом* (Тр, Ур), *ска’кати ‘бал’ц’а* (Тр):

мо’лодій при’водит мо’лоду до ‘себе і там у’же ска’чут ‘бал’ц’а// та’киї за’кон буў/ то сп’івайут і так го’вор’ат/ а йа син’ка году’вала / шо’би ў ‘бал’ц’у поска’кала// тан’ц’уйут т’рохи// ў ‘мене ‘фартух фарту’ш’е/ ў ‘мене си’нок/ іак ду’ш’е (Тр); те’пер і ‘ран’ше буў ‘балец’// іак ішла до молодого да’вала наї’перше ‘балец’// ска’кала ‘мама с тим ‘бал’ц’ом// с ‘старостою п’іт тим ‘бал’ц’ом тан’ц’увала// ‘балец’ то три ‘метри полот’на б’ілен’кого// б’ілен’киї іак ле’бедець/ то’нен’киї іак па’перец’ (Ур); ка’зали тан’ц’ували ў ‘бал’цу// ска’кали по ‘лав’і/ ‘бимси ў ‘бал’ци поска’кала/ ‘бимси син’ка году’вала// ‘мала ‘мама ска’кати і тим ру’шник’ом ‘била (Тр); мо’лода да’ру’вала со’рочку з л’а’ного полот’на/ хус’тину/ ‘бат’кови со’рочку// і ска’кали по т’ії ‘лав’і/ си ў ‘бал’ци поска’кала/ то ‘мала ‘мама ска’кати і тим ру’шник’ом ‘била (Вст)

(пор. також: бойківські обряди «вискакування вінка», «вискакування хустки» [див.: Коваль 2003]).

Очевидно, на підставі значень слова *балець* — ‘полотно, яке дарувала наречена свекрусі’ (ВЯб, Дб, Лб, Лв, Мт, Пр, Ур), ‘хустка, яку дарувала наречена свекрусі’ (Лс, Ор, Ям) — сформувалися складені назви *давати балець* (Лб), *давати бал'ц'і* (Яв), *робити бал'ц'і* (Трл), *перепивати балець* (Трл) ‘давати подарунки родичам нареченого (про наречену, зрідка — про матір нареченої)’, ‘обдаровувати наречених’:

свекрусі |хустку/ |бат'ков'і |сорочку// то с'а називає |балець// то коли вона да|рит'/ то окремо / то |перше да|є |мам'і/ свекрусі та|кий ку|сен' в'ідр'ізу та|кого |фа|йного// та свек|руха тан'ц'у|є із не|в'істойу/ так воно в'ід |того п'і|шло/ по|тому да|р'ат і з |нейу тан'ц'у|ют (НГс); ро|били |бал'ц'і/ ну дво|р'ідним ше да|ла/ |але по чо|лов'іку/ по |ж'ін'ц'і н'є (Трл); |яа |мала ш|тири си|ни/ то не|в'істка да|вала |бал'ц'і// |перше |мам'і/ то по|дарок (Яв); м'ї с'а бра|т же|ниў та бра|то|ва |хушч'атко та|к'є |просте че|рвоне ў кв'і|точк'є та|к'і ма|лен'к'і |мала/ то сто|йала на |лавц'і |коло п'ї|єца/ при|шоў |дружба/ |тому на |го|лову поло|жиў/ |гул'оў// |дружба броў гул'ати/ та|к'і |били на|ста|нови/ шо бра|ли |балець/ ме|тали/ а по|т'ім броў |дружба гул'ати |танец' с тим |бал'ц'ом// |перепиває мо|ло|да |балець/ да|ла |хушч'а/ поло|жиў |дружба на |го|лову/ |гул'ат // |оберну|єс'і |пару рас/ |бере |д|ругого/ |д|ругому |балець да|йут (Трл); мо|ло|да ви|хо|дила на|се|ре|дину/ тут дру|жк'є і дру|жби по бо|ках чо|тири три|мали ту |хустку/ а мо|ло|да п'іт |тойу |хусткойу бра|ла ўс'іх го|стеї по |пор'адку тан'ц'у|вати// то н'їх|то не ро|схо|диўс'а з ве|с'іл'а// і с'ї|дали наў|коло і мо|ло|да до |ко|жного п'ї|дох|дила/ бра|ла |його до |тан'ц'у/ |музика за|кру|тила о|дин б'ік чи |д|ругий/ і тої г'іс'т' ки|даў да|рунок// |яа |їду на ве|с'іл'а до с|вої ро|дини/ |яа бе|ру да|рунок/ ра|н'іше т'ї да|рунки да|вали бат'кам мо|ло|дого чи мо|ло|дойі (Лс); то|ди |як ў|же заў|йа|зали ў |хустку/ то|ди мо|ло|да |мала да|ти |балець// на|зи|валос'а та|ке |б'і|є по|лот|но// мо|ло|да |мала да|ти |мам'і мо|ло|дого// ку|пити по|лот|на |б'і|лого/ за|вити ту|да ст|руцен' та|кий ў пла|т'інку та|ку і ў|же |як мо|ло|ду поч'іп|чали/ то|ди с|таро|ста з мо|ло|доў тан'ц'у|ваў// браў за п'і|д|пахи і ко|ло|ми|ку/ а тої хл'і|б три|маў на го|лов'і// |їєд|ноў ру|коў три|маў на го|лов'і і ста|ра|єс'а ў|ку|сити// во|на та|к і не да|вала/ і та|к |лат|кали// |мама |си|на ко|хала та п'ід |бал'ц'ом гул'ала// і |по|т'ім по|тан'ц'у|ваў з мо|ло|доў// то|ди з |мамоў мо|ло|дого с|таро|ста тан'ц'у|ваў// |по|тан'ц'у|ваў з мо|ло|доў/ а то|ди тан'ц'у|ваў з |мамоў і сва|шк'є |лат|кали/ |мама |си|на ко|хала/ а|би п'ід |бал'ц'ом гул'ала// по|лот|но ли|шалос'а |мам'і мо|ло|дого// |б'і|є по|лот|но на го|лов'і з|в'є|те і хл'і|б за|в'є|тиї// |ку|па |того по|лот|на сто|йала на сто|лі/ а|би ст|руцен' за|зи|раў |тро|шки і та|к с|таро|ста ста|ра|єс'а ў|ку|сити/ во|на не да|вала/ то с|таро|ста три|маў// в'ін тан'ц'у|ваў |перше з мо|ло|доў// зн'а|ли в'і|нок/ заў|йа|зали |хустку/ то|ди з мо|ло|доў ра|з за|кру|тиў/ то|д'і з |мамоў// |мам'і три|маў і |мам'і сва|шк'є |лат|кали/ шо |мама |си|на ко|хала/ а|би п'ід |бал'ц'ом гул'ала// з мо|ло|дого |мамоў с|таро|ста тан'ц'у|ваў і та|к мо|ло|да да|рила |балець тої// мо|ло|да |б'і|л'ше н'і с |ким не тан'ц'у|вала/ то не та|к/ |як ти|пер с |ка|ждим/

кому кладе в'інок на голову// а так н'е/ стан'ц'уваў с'старостою і ўс'о (Кр);
пор.: наддністр. гул'ати с по'дарком 'тс.' [Глібчук 2005: 76].

Слово *балец'* 'подарунок' Л. Хомчак зафіксувала у смузі перехідних говорів надсянсько-бойківського порубіжжя [Хомчак 2012: 97]; пор. також: *балец да'вати* 'дарувати подарунки невістці (про свекруху)', *да'вати балец'*, *да'вати бал'ц'і*, *да'рити бал'ц'і*, *перепи'вати балец'* 'дарувати подарунки родичам нареченого (про наречену)' [Ibid.].

Танець із *бальцем* — 'хустиною, на яку гості кидали гроші' — невід'ємна частина весільного дійства, коли обдаровували наречену в домі її батьків. На його позначення засвідчено назви *танец' n' id бал'ц'ом* (Лс, Яв), *танец' n' id хусткойу* (Лс), *дарунковий танець* [Зборовський 2002: 21]: *а цей танец' n' id бал'ц'ом ба'гато грош'і не ки'дали/ да'вали рубл' чи п'ятде'с'ат' ко'п'йюк// як'шо ко'гос' з ро'дини моло'да не ў'з'ала до тан'ц'у/ з'начит' во'на йо'го об'разила* (Лс).

Балець мав особливе значення у весільному обряді бойків, про що свідчать не тільки розповіді носіїв говору, а й чітко визначені «правила» щодо цього атрибута, зокрема:

- колір: *а балец' то са'мо со'боў буў б'ілії// та то м'ови не'ма!* (Ур); *то пере'важно три м'етри б'ілого полот'на* (Кр);
- довжина (найчастіше 3–4 метри, щоб можна було повністю загорнутися в полотно):

полот'но б'ілен'ке мало бути/ три м'етри б'ілого полот'на// н'і два/ н'і три/ а чо'тири// тан'ц'ували-тан'ц'ували п'іт тим бал'ц'ом/ по'том ск'ручуваў с'тароста і на п'іч кидаў/ аби с'а хлопц'і ро'дили (Ур); коли ме'н'і да'рували ш'тири м'етри ма'тер'йї/ і ту ма'тер'йїу/ коли там перепи'вали/ кидали м'іж гон'ц'і/ ка'зали би си ро'дили хлопц'і/ а во'на ки'дала і ка'зала/ не'су ме'жи гон'ц'і (бойк. горніць (Н. мн. гон'ц'і) 'горщик на молоко' [Онишкевич І: 185]) би с'а ро'дили хлопц'і (Гк); *балец' то та'ке зо два м'етри полот'на/ стар'і голову за'вили і мала і'ти гул'ати са'ма або з с'войім чолов'іком// мати гул'ала/ а с'естри н'і* (Мш).

У записках початку ХХ ст. засвідчено: *Невісточка балиц, Сім ліктів і кавалиц; Не треба го надшивати, Буде чим ся загортати* [Мисевич 1937: 34];

- використання після весілля: *мама моло'дой заби'рала балец'/ шос' се ш'ела* (Кр).

І. Франко в говірці с. Нагуєвичі зафіксував лексему *балець* як «весільний дарунок, рантух, більша або менша штука білого полотна» [Франко ІІІ: 493], виокремивши значення *рантух* (пор.: значення 'полотно на «кичці», 'фабричне полотно', 'сувій домашнього полотна' [Онишкевич ІІ: 168]). У «Галицько-руських народних приповідках» дослідник навів вислів *балець на палець* [Франко ІІІ: 493], мотивація якого не є цілком

зрозумілою; пор.: д'іс'тала 'мама 'балец'/на 'л'ікот'/та на 'палец'/вергне го межі 'гон'ц'і/шоби родила хлопц'і (Зб, Крн).

Із бальцем пов'язані також інші обрядодії. Бойки розповідають, що після танцю з бальцем, свекруха кидала його на піч, «замовляючи» народження в родині дітей конкретної статі — хлопців:

тан'ц'ували п'ід 'бал'ц'ом/ айакже// то з'разу розвивали 'балец' староста із свекрохоу' уже// та то та'киі обр'ад 'балец'/ кидали на п'іч/ аби хлопц'і 'родили// тан'ц'ували-тан'ц'ували п'іт тим 'бал'ц'ом/ по'том скручувау' староста і на п'іч кидау' аби с'а хлопц'і 'родили (Ур); подарки да'є моло'да/ 'балиц'// кидали на п'іец ну і ка'зали/ кидаєм 'миже горц'і/ шоби родилис' хлопц'і// ко'ли ме'ні дарували ш'тири 'метри ма'тер'ійі/ і ту ма'тер'ійу/ ко'ли там перепи'вали/ кидали м'іж 'горц'і/ ка'зали/ би си родили хлопц'і (Гл).

Цей звичай зафіксовано і на Надсянні: *ста'ра з тим полот'ном гу'л'ала і 'к'идала на п'ишц/ шоби с'а 'д'іти 'вели* [Хомчак 2012: 99]; на Лемківщині мати нареченого клала на піч *балець* — кусень білого хліба — під супровід пісні: *На пец, мамоньку, на пец, Най буде перше хлопець* [Борисенко 1988: 135] (дет. див. [Хібеба 2006: 224]).

Слово *балець* засвідчено й у низці побажальних формул, де невістці пророкували й народження дівчат: *Мечу бальці межі горці, шоби були дівки й хлопці* (Сщц) [Гузій 2001: 99], а також:

Дала невістка балець,
Тоненький, як єдвабець.
Дала невістка, дала,
В щасті би вікувала.
Скільки в тім бальці дірок,
Стільки невістці діток.
Скільки в тім бальці гудзиків,
Стільки невістці синків.
Скільки в тім бальці ниток,
Стільки невістці доньок (Пб).

У сучасному бойківському весіллі обрядовий атрибут *балець* 'полотно' уже не використовують, а тому первісна семантика лексеми знівельована.

Як свідчать записи, здійснені на Бойківщині останніми роками, інформатори уживають слова *балець* та *дарунок* (і спільнокореневі) як синонімі: представники старшого віку словом *балець* називають біле полотно або хустину, яку дарує наречена свекрусі, а молодшого — будь-яку іншу реалію як весільний подарунок:

с'ідає за с'ц'іу і при'носить свекр'і пода'рунок: так'е полот'но там на с'п'ідниц'у/ а свашк'е латкають (там йе так'и'ї чолов'ік/ йак'її в'ідби'рає то полот'но): 'мати 'сина годо'вала/ би у 'бал'ц'і тан'ц'о'вала (Бр); Так 'мати 'с'іла 'коло 'нейі/ моло'да 'мала там у кул'ку хуст'ки ко'му/ в'іт'цев'і со'рочку/ с'ведер/ 'матер'і балец' та'киі/ то полот'но так'е/ брату со'рочку/ а сестр'і хустку/ там

закликали п'ідр'ад у'с'іх// ої йа пр'ала ї куди'лочку/ припр'алам си 'палиц'/ милійкому на со'рочку/ а свекр'і на 'балец' (Лп); То'д'і моло'да тан'ц'уйе з 'мамою/ із ўже с'войу свекрухойу/ тан'ц'уйе із 'мамою моло'дого// тан'ц'уйут 'танец/ во'ни обидв'і тан'ц'уйут// ўна ўже тої по'дарок/ шо ўна з'робила дл'а 'мами/ дл'а своєїей свекрухи/ во'ни так обидв'і тим по'дарком/ то йа'кис'/ ну йа'кес' 'гарне/ йа'кис' та'кий мате'р'ал/ чи велика та'ка 'гарна 'хустка// во'ни так обидв'і прикри'вайуц'а з'верху на 'голови і тан'ц'уйут/ тан'ц'уйут/ ну/ так/ йак коло'мійку/ так с'а к'руг'ат (І); 'балец' ту 'мам'і да'вали йа'кі наїл'іпшиї/ а там сестрам йуш там по ху'стин'ц'і/ чи там на су'к'енку/ йі'к'е мо'гли/ а 'мам'і/ 'татов'і са'ме наїк'рашче/ чи со'рочку/ чи с'ведер (Трл); там ўс'ім йо'го родичам моло'да даїе по'дарки// ўс'ак'і бу'ли по'дарки на су'к'енку/ йа'ка 'хустка/ чи с'ведер// то ти'пер 'цепочка// а то'ди с'ведер/ 'хустка/ 'каже 'балец'/ то 'мало 'бути три 'метри по'лот'на (Вч);

пор.: а та'кож у «ладканці»:

Проше, родинко, проше,
До стола приступати.
До стола приступати,
Дарунки принимати.
Дає невістка балиць,
Лиш обы ї був таниць [Сокіл, Сокіл 1998: 114].

Лексему *балець* 'весільний подарунок нареченої для родичів нареченого' часто вжито у формі множини *'бал'ц'і*:

у нас за'кон/ даїут 'бал'ц'і/ а там не да'вали 'бал'ц'і// приї'їхала йа до'дому/ ше бу'ї кол'госп/ а ж'інк'е/ ка'жи/ йа'кії ти 'балец' д'іс'тала ? шо 'буду ка'зала/ йа нич не д'іс'тала// даїут 'вуйков'і/ сестр'і там/ брат'ім/ йа 'кажу ж'інк'е/ йа за'була ўз'ати той 'балиц'/ і не пов'ідаїу нич (Рс); там 'матер'і да'вали йа'кус' ма'тер'ійі 'кусник чи со'рочку (Трл); да'вали 'бал'ц'і/ йа не з'найу/ йак у вас нази'вайут// 'бал'ц'і то по'дарки/ йак моло'диц'а обо'ўязково 'мус'іла/ то мо'гло 'бути сер'в'іс йа'кіїс' чи шо/ але то 'балец'/ то озна'чало шо то по'дарок// так хтос' ка'заў і то/ і до 'кож'дого к'і'л'ко там було тих 'бал'ц'іў/ до 'кож'дого ше да'вали ў при'дачу т'і 'гуски// те'пер бли'з'ко 'того не'ма/ те'пер же то н'і/ а ко'лис' 'були т'і 'гуски (ВСш); йак пере'пи'вайут/ не'в'іста даїе 'бал'ц'і ро'дин'і/ то ста'роста голо'сиў: хо'д'іт 'тату/ 'мамо/ хо'д'іт/ не'в'істка вам даїе по'дарок// во'ни їшли// по'тому ўже сест'ра там/ брат// йак с'і д'іўка в'іда'вала/ то йа 'дала 'балец' / а йак син с'а же'ниў/ то ме'н'і (Трл);

пор.: пд.лемк. *'бал'ц'і* 'подарунки найближчій родині молодої' [Горбач 1993: 588].

Оказіонально в записі бойківського весілля засвідчено слово *балець* на позначення хустки-відзнаки, яку матір нареченої роздавала боярам:

Ой руча (метка) (Касуня) була,
Хусток-набілила
І всіх боярів
(Ой) позначила... [Мисевич 1937: 27];

пор.: лемк. *бáлець* ‘хустина, яку використовували під час весілля’ [ФСЛГ: 275]; наддн. *балець* ‘червона хустка, яку дарував наречений тещі’ (імовірно, після шлюбної ночі як подяка за цнотливу наречену) [Борисенко 1988: 135 (с. Струтить Золочівського району)].

До кожного весільного подарунка-«бальця» наречена докладала печену булочку (*бул(й)ка, колач, гуска, струцен'*):

то обоўйязково |мус'іло|бути/ то обоўйязково то|то|мус'іли|ўсе|печи|гуски|с'к'іл'ко|там|було|тих|бал'ц'іў/ |т'іл'ко|до|кожного|бал'ц'а|було|таких|дв'і|гуски|з|такоў|р'ізкоў|зйеднан'і|двойе/ то|шос'|так|тепер|то|н'е|та|де-де|та|перка|і|коровай|не|печут'| (ВСш).

У результаті метонімічного перенесення сформувалося нове значення слова *балець* — ‘весільний хліб, який наречена розламувала й додавала до весільного подарунка’:

ну|і|пот'ім|йї|поўйязали/ во|на|си|д'іла|на|подушці|і|т'реба|було|старост'і|тан'ц'увати|із|мамоў|молодого// то|називалос'а|тан'ц'увати|п'ід|бал'цом// то|буў|хл'іб|/ хл'іб|клали|на|голову|мам'і|накривалис'і|староста|з|мамоў|б'ілим|полотном/ |грала|коло|мийка/ |староста|ку|саў|хл'іб/ зу|бами|три|маў/ і|тан'ц'уваў|з|нейу|коло|миїку// а|пот'ім|тим|хл'ібом|обд'іл'ували|ўс'іх|гостей// то|називалос'а/ то|полотно|була|в'ідзнака/ молода|мус'іла|дати|то|полотно|за|то/ шо|мама|вигодувала|сина// називаўс'а|танец'|п'ід|бал'цем|(Гл); т'і|два|струцні|кладе|на|голову|п'ід|балець// йак|староста|гул'аїе|з|нейу/ во|на|йїх|одної|рукоў|три|маїе/ а|ўс'і/ кот'рі|там|сут|намагайтс'а|йїх|ўкрасти// йак|йїх|розломїят/ то|йї|не|останетс'а|ні|чого|(Кр);

(пор.: срд.поліс. *клікати пірожками* ‘обдаровувати родичів нареченого (про наречену)’ [Несен 2003: 310, 311], *кл'ікат' короваїем* ‘роздавати гостям коровай’ [Романюк 1991: 241]).

Значення слова *бáлець* ‘коровай, великий хліб, який печуть на весілля’ зафіксували І. Верхратський [Верхратський 1902 I: 389] та Б. Грінченко [Грінченко I: 24 (за Я. Головацьким)]; пор.: лемк. *бáлец* ‘весільний коровай’ [ФСЛГ: 275; ЛС: 4; Пиртей 2004: 20; Саварин: 7 (хоч авторка кваліфікує його як специфічну лемківську назву обрядового хліба); Бодак 2011: 347], ‘великий білий хліб, який використовували під час обдаровування рідні нареченого’ [Борисенко 1988: 135], *малий балець* ‘хліб (наречена несе під пахвою до церкви, а після вінчання розламує його на шматки і частує нареченого та присутніх дівчат)’ [Бодак 2011: 333]. На думку В. Борисенко, «однакова назва різних обрядових предметів може бути пояснена тотожністю їх функцій» [Борисенко 1988: 135].

Отже, у реєстрі весільної лексики бойківських говірок слово *бáлець* займало чільне місце, адже цей обрядовий атрибут — подяка матері за виховання сина — використовували під час одного з кульмінаційних моментів дійства — «танцю» свекрухи з подарунком нареченої.

Лексема ілюструє динаміку розвитку семантики: ‘головний убір’ → ‘танець’ → ‘обрядовий хліб’, однак ці значення слова відомі лише говір-коносіям старшого віку. Сьогодні спостерігаємо перехід лексеми *ба́лець* до пасивного лексикону бойківського говору — архаїзацію слова або витіснення його загальноновживаними назвами: *ба́лець* ‘полотно, яке ви-користовували в обрядодії зміни головного убору нареченої’ → *полот'но*, *хус'тина*, *ве'л'он*, *фа'та*; *ба́лець* ‘подарунок’ → *да'ри*, *пода'рунок*, *по'дарок* (також видові назви *ма'тер'ійа*, *су'к'енка* тощо); *ба́лець* ‘обдаровування родини нареченого (про наречену чи матір нареченої)’ → давати дарунки, кликати подарками, *да'ро(у)ван'(:)а*, *пере'п'ії*, *про'п'ії*, *поў'ниц'а*, *ск'ладка*; *ба́лець* ‘хліб’ → *хл'іб*, *коро'ваї*, *ко'лач*, *торт* та ін.;

Унікальне бойківське слово *ба́лець* розкриває цілу палітру значень, за якими — неповторний світ бойків.

СПИСОК НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

ВСт – Верхня Стинява Сколівського р-ну Львівської обл.
 ВСш – Велика Сушиця Старосамбірського р-ну Львівської обл.
 Вч – Вовче Турківського р-ну Львівської обл.
 ВЯб – Верхня Яблунька Турківського р-ну Львівської обл.
 Гк – Галівка Старосамбірського р-ну Львівської обл.
 Гл – Головецьке Старосамбірського р-ну Львівської обл.
 Дб – Доброгостів Дрогобицького р-ну Львівської обл.
 Зб – Зубриця Турківського р-ну Львівської обл.
 І – Ісаїв Турківського р-ну Львівської обл.
 Кр – Коростів Сколівського р-ну Львівської обл.
 Крн – Кринтята Турківського р-ну Львівської обл.
 Лб – Либохора Турківського р-ну Львівської обл.
 Лв – Лавочне Сколівського р-ну Львівської обл.
 Лм – Лімна Турківського р-ну Львівської обл.
 Лп – Лопушанка Турківського р-ну Львівської обл.
 Лс – Лосинець Турківського р-ну Львівської обл.
 Мт – Матків Турківського р-ну Львівської обл.
 Мш – Мшанець Старосамбірського р-ну Львівської обл.
 НГс – Нижнє Гусне Турківського р-ну Львівської обл.
 Ор – Орів Сколівського р-ну Львівської обл.
 Пб – Побук Сколівського р-ну Львівської обл.
 Пдс – Підсухе Дрогобицького р-ну Львівської обл.
 Пр – Присліп Турківського р-ну Львівської обл.
 Рс – Росохи Старосамбірського р-ну Львівської обл.
 Сшц – Сушиця Старосамбірського р-ну Львівської обл.
 Тр – Труханів Сколівського р-ну Львівської обл.
 Трл – Терло Старосамбірського р-ну Львівської обл.
 Ур – Урич Сколівського р-ну Львівської обл.
 Яв – Явора Турківського р-ну Львівської обл.

Ям – Ямельниця Сколівського р-ну Львівської обл.

Ясн – Ясениця Турківського р-ну Львівської обл.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- Бігусяк 1997 — Бігусяк М.В. Лексика традиційних сімейних обрядів у гуцульському говорі: Автореф. дис. ... канд. філол. — Івано-Франківськ, 1997.
- Бодак 2011 — Бодак Я. Лемківщина моя мила... Пісні Анни Драган з галицької Лемківщини. — Київ, 2011.
- Борисенко 1988 — Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічне дослідження. — Київ, 1988.
- Валенцова 1999 — Валенцова М. М. Кольцо // Славянские древности: Этнолингвистический словарь: В 5 т./ Под ред. Н. И. Толстого. — Москва, 1999. — Т. 2. — С. 63–566.
- Верхратський 1902 — Верхратський І. Про говір галицьких лемків// Зб. філол. секції НТШ. — Львів, 1902. — Т. 5. — С. 388–489.
- Глібчук 2005 — Українські говірки південно-західного наріччя: Тексти/ Упоряд.: Н.М. Глібчук. — Львів, 2005.
- Гнатюк 1908 — Гнатюк В. Бойківське весіле в Мшанци (Старосамбірського повіта)// Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1908. — Т. X. — С. 1–29.
- Горбач 1993 — Горбач О. Словник діалектної лексики південнолемківської говірки села Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина)// Горбач О. Зібрані статті. V. Діалектологія. — Мюнхен, 1993. — С. 558–652.
- Грінченко — Словарь української мови: У 4 т./ За ред. Б. Грінченка. — Репринт. вид. 1907–1909 рр. — Київ, 1996–1997. — Т. 1–4.
- Грозовська 1998 — Грозовська Н. Термінологія весільного обряду середньонадніпрянського регіону (Київська, Полтавська, Черкаська області): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Запоріжжя, 1998.
- Гузій 2001 — Гузій Р. «Мечу балиць межі горці, аби с родила хлопці!»: декілька фрагментів традиційної весільної обрядовості на Старосамбірщині// Старосамбірщина: Альманах/ Відпов. за випуск В. Горбовий. — Львів, 2001. — С. 97–102.
- Дроботенко 2001 — Дроботенко В. Ю. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Донецьк, 2001.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7 т./ За ред. О.С. Мельничука. — Київ, 1982–2012. — Т. 1–6.
- Желехівський — Желехівський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар: У 2 т. — Львів, 1885–1886.
- Зборовський 2002 — Зборовський П. Бойківські весільні латканки. — Львів, 2002.
- Кміт 1908 — Кміт Ю. Бойківське весіле в Гвіздци (Турчанського повіта)// Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1908. — Т. X. — С. 82–100.
- Коваль 2003 — Коваль В. Обряд «вискакування (вигопкування) вінка» на передгір'ї та північно-західних схилах Горган// Традиційна народна музична культура Бойківщини: Зб. статей і матеріалів/ Упор. В. Ко-

- валь, П. Зборовський. – Львів, 2003. – С. 24–86.
- Кузеля 1908 — Кузеля З. Бойківське весіле в Лавочнім (Стрийського повіта)// Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1908. – Т. X. – С. 121–150.
- Кузів 1889 — Кузів І. Жите-бутє, звичаї и обычії гѣрського народу// Зоря. – Львів, 1889. – Ч. XVII. – С. 282–287; Ч. XVIII. – С. 299–302; Ч. XIX. – С. 317–320.
- Курочкін — Курочкін О.В. Старовинний весільний танець-гра Журавель (Бусел)/ [Електронний ресурс]: <http://nevesta.dn.ua/content/blogcategory/77/136>.
- Кушнір, Петрова 2008 — Кушнір В.Г., Петрова Н.О. Традиційна весільна обрядовість українців Одещини. – Одеса, 2008.
- Лесюк 2008 — Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського р-ну). – Івано-Франківськ, 2008.
- Лозинський 1992 — Лозинський Й. Українське весілля/ Опрац., упор. і вступ. ст. Р.Ф. Кирчів. – Київ, 1992.
- ЛС — Бігуняк А., Гойсак О. Лемківський словничок / [Електронний ресурс]: <http://lemko.org/lemko/slovnyk.html>. – 29.10.03.
- Магрицька 2000 — Магрицька І. Весільна лексика українських східнослов'янських говірок. – Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2000.
- Магрицька 2003 — Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослов'янських говірок. – Луганськ, 2003.
- Мисевич 1937 — Мисевич О. Український весільний обряд у Бойківщині. – Львів, 1937.
- Несен 2003 — Несен І. Весільний обряд: традиційна структура// Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Вип. 3: Межиріччя Ужа і Тетерева. 1996. – Львів, 2003. – С. 297–336.
- Нібак 2001 — Нібак І. Семантичні лексичні рудименти в обрядовій лексиці закарпатських говірок// Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. Філологічні науки. – 2001. – № 12 (44). – С. 110–117.
- Онишкевич — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. – Київ, 1984. – Ч. 1–2.
- Пастух 2006 — Пастух Н. Українське весілля ХХ століття: вплив обрядових змін на пісенну символіку// Вісник Львівського університету: Серія філологічна. – 2006. – Вип. 37. – С. 190–206.
- Пиртей 2004 — Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок/ Упорядк. Є.Д. Турчин. – Івано-Франківськ, 2004.
- Пісні — Пісні з Львівщини/ Упор. Ю.О. Корчинський. – Київ, 1988.
- Романюк 1984 — Романюк П. Ф. Лексика некалендарних обрядів Правобережного Полесся (на матеріалі свадєбного обряда): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 1984.
- Романюк 1991 — Романюк П.Ф. Лексика весільного обряду Правобережного Полісся: Матеріали до «Лексичного атласу української мови»// Дослідження з української діалектології. – Київ, 1991. – С. 225–251.
- Саварин 2003 — Саварин Т. Лемківські весільні обрядові пісні в міжетнічному контексті: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 2003.
- Сокіл, Сокіл 1998 — Фольклорні матеріали з Отчого краю/ Упор.: В. Сокіл, Г. Сокіл. – Львів, 1998.

- Тищенко 1994 — Тищенко О.В. Типологічна характеристика обрядової лексики в російській та українській мовах (на матеріалі весільних номінацій): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Київ, 1994.
- ФАКУФ — Фольклорний архів кафедри української фольклористики ім. акад. Філарета Колесси Львівського національного університету ім. Івана Франка.
- Франко — Галицько-руські народні приповідки: У 3 т./ Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко: 2-е вид. — Львів, 2006. — Т. I—III.
- ФСЛГ — Фразеологічний словник лемківських говірок / Г.Ф. Ступінська, Я.В. Битківська; за ред. Г.Ф. Ступінської, В.Я. Ступінського. — Тернопіль, 2013.
- Хібеба 2006 — Хібеба Н. Назви головного убору нареченої в бойківських говірках// Діалектологічні студії. 6: Лінгвістичний атлас — від створення до інтерпретації/ Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. — Львів, 2006. — С. 205–241.
- Хомчак 2012 — Хомчак Л. Лексика родинної обрядовості надсянських говірок: Дис. ... канд. філол. наук. — Львів, 2012.
- Худаш 1992 — Худаш М. Пояснення слів і фразеологізмів// Лозинський Й.І. Українське весілля. — Київ, 1992. — С. 170–174.
- Шевченко 1998 — Шевченко В. Т. Походження та семантичний розвиток української лексики, пов'язаної з весіллям: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Київ, 1998.
- Шевченко 1999 — Шевченко Є. Українська народна тканина: Словник народної термінології. — Київ, 1999.

НАЗВИ ОБРЯДІВ НАДСЯНСЬКОГО ДОШЛЮБНОГО ЦИКЛУ

Names of pre-marriage rituals in Sian Region

Важливою частиною традиційної обрядовості українців є весільний обряд. Цикл української власне весільної обрядовості, як вважає В. Борисенко, складається «з трьох структурних частин: дошлюбні дієства, шлюб, покривання нареченої і її переїзд в дім чоловіка» [Борисенко 1988: 42]. Н. Здоровега виділяє церемоніал випікання короваю, дівич-вечір, обрядовість дня весілля [Здоровега 1974: 63]. Однак серед дослідників весілля немає одностайності щодо розмежування передвесільних та власне весільних обрядів. Зокрема російські науковці, на відміну від українських, вважають, що дівич-вечір та «молодіжна гостина у нареченого» належать до передвесільної обрядовості [див.: Борисенко 1988: 43]. В. Борисенко наголошує на тому, що «група дошлюбних дій в українському весіллі була значно розвинена»; ця обставина дає змогу залучити її «до власне весільного циклу» [Борисенко 1988: 43].

Погоджуючись з українськими етнографами В. Борисенко та Н. Здоровегаю, у надсянському власне весільному періоді виділяємо обряди дошлюбного циклу (випікання весільного хліба, дівич-вечір, обмін подарунками між нареченими, запрошення на весілля) та обряди дня шлюбу (одягання нареченої, похід по наречену, благословення батьків, шлюб, частування, дарування, перевезення нареченої до дому нареченого, покривання).

Обряди дошлюбного циклу — система обрядів та обрядодій, які відбувалися напередодні шлюбу після досягнення остаточної згоди на весілля та святкувань із цієї нагоди. Локальною особливістю надсянського весілля є те, що обряди дошлюбного циклу тривають від одного дня до одного тижня, зазвичай одночасно в домі нареченого та нареченої. У деяких селах ці обряди відбуваються в день шлюбу (запрошення, обмін

подарунками тощо). Носії надсянського говору визначають такі обряди як початок власне весілля, навіть за кілька днів до дня шлюбу: *В'іс'іл'а було ў су'боту/ то ў чет'вер її розпл'і'тали// її розпл'е'тали/ і во'на йшла в се'ло з д'ружкою/ з двома/ про'сити на ве'с'іл'а// в чит'вер прийі'ж:аў молоді' на кон'ах/ так ба'гатий/ почи'нало'с'а ве'с'іл'а// а су'боту ўже ве'с'іл'а// голоўне ве'с'іл'а* (Кнш); *ф п'ятниц'у захо'дило ве'с'іл'а/ плели в'інц'і* (Кн) тощо.

СМ назв дошлюбних обрядів формують чотири основні СР («випікання короваю», «вінокплетини (дівич-вечір)», «обмін подарунками», «запрошення на весілля»), які своєю чергою поділяються на СМР. Фіксуємо послідовну зміну одного обряду іншим: дівич-вечір → обмін подарунками між нареченими → запрошення на весілля.

Один із ключових елементів дошлюбного етапу — випікання обрядового хліба, який на всій території Надсяння, як і України, має назву *коро'вай* (пор.: [Хібеба 2007: 187]). Загальна назва обрядового весільного хліба у говірках південного ареалу Надсяння представлена лексемами, які диференційовані за статтю учасника обряду. Окрім номінації *коро'вай*, що називає весільний обрядовий хліб, спільний для нареченої та нареченого, фіксуємо *коро'ваї* (Ср), *нас'тіл'ник* (Дз, Кв, Кнж, Лщ, М, Пдц, Стр) — ‘весільний хліб нареченої’ та *коро'ваї* (Дз, Кв, Кнж, Лщ, М, Пдц, Стр), *нас'тіл'ник* (Ср) — ‘весільний хліб нареченого’. Записи надсянського весілля першої половини ХІХ ст. засвідчують вживання лексеми *настільник* також у значенні ‘весільний хліб, з яким свекруха зустрічає невістку’: *На то виходит свикроха, в кожуху, баранами до гори оберненим, тримаючи на голові два осухи, которії молодій на голову кладе, потому накриваюся обі бальцьом і так вкритії входят до сьвітлиці і там обертаються три рази [...], а хліби кладут на столі, і для того зовуться тії осухи «Настільниками»* [Лозинський 1992: 150–151].

Підставою для номінації лексеми *нас'тіл'ник* стало те, що весільний хліб стояв перед нареченими на столі: *нас'тіл'ник так/ же кла'дуть на стіў/а коро'ваї їде до к'с'индза* (Пдц). У лексикографічних джерелах слово *нас'тіл'ник* засвідчене у значенні ‘скатертина’ [Грінченко II: 524; СУМ V: 201], із цією ж семантикою репрезентоване у наддністрянських [Шило 2008: 184], поліських [ГЧЗ: 29] говірках та в говірках російської мови, де також спорадично фіксоване у формі множини *настольники* ‘пироги, які під час весілля гості приносять нареченим і кладуть на весільний стіл’ [СРНГ XX: 195]; пор. також: бойк. ‘хліб, який під час Різдва лежить на столі’ [Онишкевич I: 477], лемк. *с'т'іл'ник* ‘великий обрядовий хліб’ [Глібчук 2005: 174], поліс. *настільник* ‘хліб, який мати нареченого тримає в руках, повідомляючи батьків дівчини про те, що прийдуть свати від її сина’ [Сидорук 1962: 177].

Як відзначають дослідники [Борисенко 1988: 44–45; Здоровега 1974: 77–84], коровайний обряд відомий не тільки в українців, а й в інших слов'ян, однак зібраний матеріал засвідчує, що на Надсянні він має локальні особливості. Коровайні обрядодії найчастіше поширені в північній частині надсянського ареалу, тоді як ще в першій половині ХХ ст. у деяких селах на півдні Надсяння короваю на весілля не пекли.

Зібраний матеріал дав підстави виділити такі СМР:

– «загальні назви обряду випікання обрядового весільного хліба»: *коро'ваї* (Врб, Гр, Кт, Птл), *пек'ти коро'ваї* (б.н.п.);

– «назви конкретних обрядодій під час випікання короваю»: *брати коровай на голову* (про сваху) [Лозинський 1992: 62], *б'ігати по халуп'і* (Кт), *гул'ати* <з *кац'убоў*, з *ло'патоў*, *мако'гоном*> (Гр, Зв, См) [ЗГ], *гул'ати по халуп'і* [Кт], *ўби'рати моло'ду до шл'убу на т'і д'іжц'і* (Вбл) [ЗГ], *мас'тити старос'т'іну т'істом* (про дружбів) (Кнж), *мити ж'інок том'водом/шо коро'ваї г'ладили* (Кт), *обми'вати старос'ц'ін том'водом* (См) [ЗГ], *ска'кати по халуп'і* (Кт, Вбл), *с'тукати кац'убом* (Вбл), *танц'увати з ним по'хат'і* (Влб).

Значення 'обряд випікання весільного хліба' спорадично репрезентує слово *коро'ваї* (Врб, Гр, Кт, Птл), утворене внаслідок метонімічного перенесення назви предмета на назву обряду (*К'ликали ко'лис' до т'рійц'іт' коро'вайничк'іў//а т'і коро'вайничк'и зноў йшли/несли йид'н'і марга'рину/йид'н'і йийц'а/цукор/рис/ пше'но//о'то так зно'сили//не йшли з'голими ру'ками на коро'ваї* (Кт)); аналогічні лексеми на позначення обряду засвідчено також на Волині [Весілля І: 19]; пор. також: наддністр. *куруваїц'і* [Глібчук 2005: 50].

Звичай ритуального обмивання тих, хто пік весільний хліб, окрім північних теренів Надсяння, відомий на Волині [Здоровега 1974: 81]; пор. також у польській весільній обрядовості [Гура 1999: 465]. Мета такого дійства — ініціювати любов та злагоду у стосунках наречених: *Пос'тавили 'воду в 'мис'ц'і та'к'і/полу'миску/пос'тавили і то'д'і/йак в п'йиц' коро'ваї поса'дили/то'ди том'водом тих фс'іх старос'ц'ін і тих фс'іх/шо там ро'били/госпо'дин'/фс'о обми'вали том'водом* (См) [ЗГ]; *наро'били короваїц'ів/д'ілили/знов том'водом/шо коро'ваї г'ладили/мили тих ж'інок/б'ігали по халуп'і/обми'вали* (Кт). Спорадично фіксуємо сформульовану у вигляді паремійної конструкції заборону мити стіл, на якому місили коровай: *Ро'били коро'ваї на сто'л'і/то'того сто'ла не мили//не мили сто'ла/бо [...] шо'би с'а д'іти'родили* (Вбл) [ЗГ].

Ритуальні танці з обрядовими предметами (*кац'уба*, *ло'пата*, *мако'гон*), які, зокрема, поширені на Волині [Здоровега 1974: 81; Весілля І: 29, 132; пор.: Вовк 1995: 248; Гура 1999: 465], у надсянських говірках репрезентовані дієсловами *б'ігати* (Кт), *гул'ати* (Гр, Зв, См) [ЗГ], (Кт, Прл), *ска'кати*

(Вбл, Кт), *танц'увати* (Влб) та дієслівним словосполученням *іти в танец* [Лозинський 1992: 62]: *Йак тої коро'вай фса'дили/то хто з кац'у'боў/хто з ло'патоў/хто з'лижскоў/хто мако'г'ін — гу'л'али* (Прл); *А ше йак са'дждали/са'дили/ше'потім гу'л'али по ха'луп'і т'ї госпо'дин'ї/ўче'пили туйу кац'у'бу за низ і так по ха'луп'і фсе ска'кали* (Кт); *Як юж з пєца повинемают, бере єдна сваха коровай на голову, музики грают, всі ідут в танец, виходят з халути до сіней і сьпівають* [Лозинський 1992: 62].

В етнографічних джерелах засвідченню обрядодію *стукати діжею*, у якій місили коровай, об стелю чи стіл (пор.: [Боряк 2006: 243; Вовк 1995: 248; Здоровега 1974: 81]), яка в аналізованих говірках відома у трансформованій формі: *с'тукати кац'у'бом/шо'би'било гуч'не в'ісі'л'а/шо'би ве'селе жит'а було* (Вбл) [ЗГ].

Обрядодія *ўби'рати моло'ду до ш'л'убу на т'ї'д'іжц'і* (Вбл) [ЗГ], *с'ї'д'іти на'д'іжц'і* (про наречену) (Дв, См) під час розплітання коси (див. також: [Лозинський 1992: 96]), зафіксована у північному надсянському ареалі, широко репрезентована в інших етнографічних регіонах України [Борисенко 1988: 126; Вовк 1995: 250; Здоровега 1974: 95]. Однак із ритуальною метою у надсянському весільному обряді частіше використовували *в'ід'ро* (див. далі).

Відповідно до значущості обрядового хліба сформувався комплекс настанов, вірувань та заборон, а саме:

– рекомендації щодо випікання весільного хліба: *Сп'ї'вати/шоб в'ін йїм не тр'їснуў/шоб в'ін був гла'ден'к'иї/шоб в'ін буў чис'тен'к'иї/шоб сте'лилас'а'дол'а* (Арл); *Коро'вай пик'ти'вечером/шоб'була'тиша/шоб йїм в жит'у'було'тихо/шоб во'ни не сва'рилис'і* (Арл);

– заборони на конкретні дії під час випікання весільного хліба: *д'їжу не скреб'ти/шо'би не сва'рилас'* (Вбл) [ЗГ]; *не йти з'голими руками на коро'вай* (Кт);

– передбачення майбутнього подружнього життя за зовнішнім виглядом короваю: *йак'файн'і с'а сп'їк/йак не'маїе н'ї'де н'ї'чо/то'кажут ту'файне'буде жит'а* (Кт), *ди'вилис'і/би лип'к'иї буў/би л'у'билис'і* (Бл).

Одночасно з коровайним обрядом (зазвичай у домі нареченого) у нареченої відбувався дівич-вечір, який передував запрошенню на весілля. У сучасних говірках фіксуємо трансформацію послідовності обрядів дошлюбного циклу: спочатку запрошують на весілля, а вже потім печуть коровай і плетуть вінки. Система обрядодій також зазнала видозмін.

Для номінації вінкоплетин (дівич-вечора) у надсянських говірках засвідчено назви: *в'їнец* (Арл, Бл, Бн, Вжм, Гдн, Гл, Звз, Кн, Кр, Крк, Кт, Лш, Мкр, Млн, Нкн, Прд, Прл, Рс, Ст, Стр, Чрн) [Глібчук 2000: 47], *він'ец* [Пшеп'юрська-Овчаренко 2007: 186], *в'ін'ц'і* (Врб, Кт, Прл, Твц), *в'їноїко* (Млн), *вій'нец* (Стр), *в'їнок* (Гдн), *д'ружчини* (Гл, Кр, Млн), *з'руччини*

(Врб, Зв, Кт) [ГУМ: 214; ЗГ], *с'вад'ба* (Бн) [ЗГ], а також *п'лести в'їнец* (Влб, Гдн), *п'лести в'їнц'ї* (Зв, Ост, Ср), *пл'їсти в'їнц'ї* [Пшеп'юрська-Овчаренко 2007: 160], *п'л'їсти в'їнчик'и(ї)* (Дбч, Мшл), *ро'бити в'їнц'ї* (Врб, Ср). Зазначмо, що Й. Лозинський не описує обряду вінкоплетення, однак звертає увагу на *посиранки* — дошлюбне дійство в домі нареченої [Лозинський 1992: 73–85].

Лексема *в'їнец*, її словотвірні та фонетичні варіанти відомі в усіх говірках української мови; пор.: [Хібеба 2007: 38]. Мотивоване назвами учасників обряду (дружок і дружбів) слово *д'ружчини*. Як відзначає польська дослідниця А. Квасницька, лексема *drużczyna* (що, очевидно, є запозиченням з української мови) поширена в польських говірках околиць Перемишля [Kwaśnicka 2005: 80–81], однак на початку ХХІ ст. засвідчена тільки в мовленні старшого покоління; назва також репрезентована у весільному обряді Центрального регіону України як частування у домі дружки [Борисенко 1988: 99], пор.: поліс. *д'ружчиєни* ‘частування, яке влаштовує старша дружка у себе вдома для наречених, бояр і дружок’ [Романюк 1991: 240]; див. також: [Желехівський І: 207].

У говірці с. Завадів Яворівського р-ну зафіксовано обрядодію, яка є мотиваційною базою лексеми *за'ручини* у значенні ‘дівич-вечір’, — *за'ручувати моло'ду з моло'дим: ну/ п'лели в'їнц'ї і |ручут/ то так йаг'би за'ручуйут моло'ду з моло'дим* (Зв) [ЗГ]. Зауважмо, що широко представлені в багатьох українських говорах лексеми *за'ручини*, *с'ват'ба* не стосуються дівич-вечора.

Лексикографічні й етнографічні джерела з надсянського ареалу засвідчують функціонування у говорі слова *посиранки* як назви одного з обрядів початку весілля, що відбувався в домі нареченої: *посиранкі* М[алковичі] *молода спрощує собі своїй приятелькі і гостит хлібом, сиром і горівкою, при чім сьпівают* [Верхратський 1900: 116], *pus'yrank'i* = *передвесільний обряд у молодої, де приймають гостей хлібом і сиром* [Пшеп'юрська 1938: 79]; Й. Лозинський відзначає *посиранки* як один із обрядів початку весілля (збираються дівчата), що супроводжується великою кількістю обрядових пісень під назвою «*пісні посиранковії*» [Лозинський 1992: 73]. За свідченням етнографів, сир — давня весільна страва, а обрядове вживання сиру на весіллі відоме на Сокальщині під час дівич-вечора; засвідчене також в обрядах поляків, росіян, лужицьких сербів [Борисенко 1988: 132].

Обрядодії дівич-вечора поділяємо на кілька груп відповідно до зібраних у досліджуваному регіоні матеріалів: виготовлення вінків, викуп чи викрадення вінка, посад нареченої чи наречених, розплітання нареченої, одягання вінка, благословення батьків та родини, виконання обрядових

пісень чи виголошення текстів, виготовлення весільних атрибутів, частування-забава, благословення запрошувати на весілля.

Значення 'виготовляти вінки' репрезентоване такими дієслівними словосполученнями: *в'інец винути* (Гл), *~в'іти* (Кр), *вити в'інц'і* (Крк), *з бар'в'інку в'інец ши́ти* (Твц), *плести в'інец* (Арл, Бн, Влб, Зв, Звз, Мкр, Млн), *~в'інок* (Гдн), *~в'іночок* (Твц), *~в'інц'і* (Гдн, Зв, Кт, Ост, Ргз, Ст, Стр), *пл'істи в'інчик'і* (Мшл), *робити в'інц'і* (Врб), *шити в'інец* (Вжм, Ргз, Рсх, Твц) [Глібчук 2000: 47], *~в'інок* (Клн) [ЗГ].

У говірці с. Старичі дієслова *плести* – *шити* формують антонімійну пару залежно від того, кому призначався вінок:

- для *чесної*: *плести в'інчик'и з зеленого бар'в'інку* (Ст);
- для *завитк'и*: *шити/нашивати к'в'ітами* (Ст).

У деяких населених пунктах нареченій рекомендують одягати до шлюбу різні головні убори залежно від того, чи заміж виходить цнотлива дівчина, чи *завитка* (*согр'ішена*): *То с'і см'італи когос' хто браў вел'он/бо то йу/видно/во́на нечиста д'і́жа* (Гдн); *Йак йуж би́ла согр'і́шена/то йу ни ма́ла зелено́й/а са́мий то́й в'іно́чок з ме́ртвих к'в'і́тій//а в'іно́чок з бар'в'інку во́на си за́слу́жила* (Кв).

Однією з поширених обрядодій надсянського весільного обряду вінкоплетення, яка не засвідчена в інших регіонах, є викуп чи викрадення нареченим або друзьбами вінка нареченої. Такі дії мають глибокий зміст, оскільки у свідомості українців, зокрема і мешканців Надсяння, вінок є символом незайманості, що відображено у фраземах: *доно́сити до к'інц'и в'іно́ко* (Гдн), *до́тримати в'іне́ц* (Трл) — зберегти незайманість до шлюбу; *за́робити в'іне́ц* (Гдн) — зберігши незайманість, мати право йти до шлюбу у вінку; *ш'іну́вати в'іно́ко* (Млн) — берегти незайманість до шлюбу; *вел'он за́губити, не ма́ти в'іно́чка* (Гр) [ЗГ], *в'іне́ц за́губити* (Бл), *в'іно́чок у́тра́тити* (Кв), *пов'і́сити в'іно́чок на п'і́жу* (Ср), *по́губити в'іне́ц'* (Мшл), *ста́тити в'іно́ку і вел'он* (Млн) — втратити незайманість до шлюбу.

Зі значенням 'викупувати чи викрадати вінок нареченої (про нареченого чи друзьбів)' зафіксовано словосполучення: *викуп'і́ти в'іне́ц* (Мкр, Ргз), *ви́куп'ювати в'іно́к* (Гдн), *викуп'л'а(у)ти в'іне́ц* (Клн, Млн, Прл, Твц), *вкра́дати в'іне́ц* (Лб), *в'ікуп'л'ати в'іно́к* (Гдн), *в'іне́ц купу́вати* (Бл, Вжм) [Глібчук 2000: 52], *в'іно́к к'ра́сти* (Гл, Кр), *в'і́ткуп'ювати в'іне́ц* (Чрн), *к'ра́сти в'іне́ц* (Лб), *пла́тити за в'іне́ц т'і́/шо ши́ла* (Ргз), *пло́тити за в'іне́ц* (Арл), *при́мати/ви́куп'ювати в'іне́ц* (Арл), *торгу́ватис'і* (Арл, Вжм, Гл) [Глібчук 2000: 52], *торгу́ватис'і з то́м ж'інком/жо во́на вивила в'іне́ц* (Гл): *Випле́ла та́йа ба́бця в'іне́ц/то́д'і при́ходи́ў мо́лоди́й викуп'л'ати в'іне́ц і в'з'али на ко́гос' на́к'идували на́к'і́ду/на́йа́когос' хло́па чи ба́бу/і ве́дут до сто́ла//п'і́зна́вайте/чи то́йи то́й мо́лоди́й//*

ну і то^ті с'ї в'їт^тказували/ жи н'и// два |рази ко^гос' приво^дили/ а на т^ретій раз прих^оу тої х^лопиц/ моло^диї// ну і ту^ди в'їн за тої в'їнец ма^у запла^тити// там да^вав го^р'їуку і то^ді моло^ді накла^дали в'їнец (Клн) [ЗГ].

Спородично засвідчено обрядодію викупу уже викраденого вінка, яку здійснює або наречена, або дружки: викуп^л'ати в'їнец (про наречену) (Лб), в'їт^ткупіувати в'їд друж^б'їу (про дружок) (Мкр): Друж^би фку^пили в'їд тоїї ба^би/ жо п'лела за сто^лом/ дали її г'рош^ї/ а ту^ди друж^б'к'и |мали в'їт^ткупіувати в'їд друж^б'їу/ а ту^ди в'їд:али то^тїї ба^б'ї/ жи п'лела/ |жоби во^на прив'їизувала// |як їу прив'їзала і ту^ди во^на їшла |вечир в с^вїло (Мкр).

Торг за вінок репрезентований сталими паремійними конструкціями, у яких мовці вдаються до символізації: загублене або поламане коло (ко-лесо) — вінок: Ми при^їїхали зда^лека/ |їїхали до^рогом/ загуб^лили |коло в'їд ма^шини// нам т^реба до ма^шини |кола// чи ви не |можете про^дати? (Гл); та й а^кос' так с^талос'/ шо йа^к зуп^н'алис'/ в нашо^му |воз'ї |коло пола^мали// |може, у вас шчо^с та^к'е про^да^їец'с'а/ шчо к^руглеїе |колесо в'їночком з^вец'с'а — |їе в нас та^к'е |коло/ шчо в'їночком з^вец'с'а/ |але |колесо без |д'ївчини/ х^лопц'ї/ не про^да^їец'с'а (Млн); пор. також: [Глібчук 2000: 52].

Словосполучення із семантикою 'сідати на посад (про наречену / наречених), тобто на почесне місце' (зі словом по^сад / по^саг) у сучасних надсянських говірках вживають спородично, до того ж тільки стосовно нареченої з огляду на трансформацію і спрощення самих обрядових дій: с'їдати на по^сад (про наречену) (Зв) [ЗГ], на по^сад са^джити (про батька) (Влб) (пор.: [Хібеба 2007: 56–57]). Однак самі дії виконують і досі. Із ритуальною метою використовують предмети, що мають назви: |д'їжка (Дв, См), в'їд^ро з во^доїу (Мкр), ко^жух (Кнш), |подушка (Мкр): са^дити моло^ду на ко^жух (Кнш), с^їд'їти на |подушц'ї і на в'їд^рї/ на ко^новц'ї// во^да/ |жоби |була бо^гачка (Мкр), с'їд'їти на |д'їжц'ї (про наречену) (Дв, См) [Лозинський 1992: 96]. Зауважмо, що в XIX ст. обрядодія заведення на посад посідала важливе місце у структурі дошлюбного циклу надсянського весілля. Й. Лозинський описує посаги нареченої та нареченого, які відбувалися до шлюбу в різних домах, звертаючи увагу на таку послідовність обрядових дій: обер^татися три рази по халупі, тримаючися хусткі → об^кручатися три рази на столі → сідати на посазі (про нареченого та наречену) [Лозинський 1992: 64, 71]: По отриманім благословіню обер^таєся молодий три рази на халупі, тримаючися хусткі, котру му дружба подав; потому го дружба випроводжає на стів, він ся там три рази об^кручає, а потому з^лазит і сід^ає за столом на застеленій лаві, то єст «на посазі» [Лозинський 1992: 64].

Значення 'розплітати косу наречених' репрезентовано словосполученнями, які відтворюють послідовність виконуваних обрядових дій: розпл'їтати |косу (про брата, іноді дружку) (Влб, Гл, Дбч, Дв, Кр, Лб, Млн, См) → |косу роз^ч'їсувати (про брата) (Арл), че^сати (Мшл), че^сати

молоду зр'їшми і класти її на подолок (про родину) (Мкр), че'сати і к'и'дати калитку (про нареченого) (Влб) → ўпл'їтати ў 'косу з'рош'ї (Млн), зап'хати ф 'косе з'рош'ї (Лб): 'Молода с'їдає на к'р'їсло/ ў 'косу ўпл'їтайут з'рош'ї/ 'пот'їм/ коли брат розпл'їтайє 'косу/ т'ї з'рош'ї в'їн зна'ходить' і по'казує (Млн); Ту'ди йшли і 'мали з'рош'ї ў к'и'шени і так во їй че'сали 'тими зр'їшми і клали її на подолок (Мкр).

Ритуальне благословення вінка нареченої матір'ю фіксуємо спорадично в таких описових конструкціях: *перехрес'тити в'їнец* (Ос), *поблагосло'вити в'їнец хл'їбом* (Ос), *поло'жити в'їнец на хл'їб* (Ос) [ЗГ]: *Та ї 'мама приїшла з хл'їбум і поздо'ровила/ поблагосло'вила тої в'їнец хл'їбом, перехрес'тила тої в'їнец і поло'жила тої в'їнец на хл'їб/ ну ту'ди йуж їєст в'їнец на хл'їб'ї/ а ту'ди с'н'ївайут* (Ос) [ЗГ].

Зі значенням 'одягати нареченій вінок' функціують вирази: *закла'дати на 'голову в'їнок* (про нареченого) (Млн), ~ *в'їнец на 'голову* (про брата) (Арл), *приби'рати молоду* (Звз), *при'їизувати в'їнец* (Мкр): *Брат розч'їсує 'косу// то'д'ї бе'ре в'їт 'тата в'їнец і закла'дає сестр'ї на 'голову* (Арл).

У надсянському весільному обряді засвідчено кількаразове благословення наречених батьками і громадою, зокрема на таких етапах: благословення під час обряду вінкоплетин, благословення перед запрошенням на весілля, благословення під час запрошення на весілля (про громаду села), благословення нареченого перед виїздом по наречену, благословення наречених перед шлюбом.

Зі значенням 'просити благословення під час вінкоплетин' виявлено словосполучення: *клан'атис'а бат'кам* (Млн), *клан'атис'а 'родичам* (Зв) [ГУМ: 217], *клан'атис'а три ра'зи/ п'росимо благосло'вен'ства* (Млн), *їти до скло'ну* (Млн), *просити о благосло'віє* [Лозинський 1992: 63, 69], *клан'етис'ї 'татов'ї/ 'мам'ї/ ўс'їм 'р'їдним* (Вжм) [Глібчук 2000: 47], *фклан'атис'ї з тим в'їнком на фс'ї ш'тири с'торони* (Гл), *фс'їм с'ї клан'ити* (Млн). Спорадично фіксуємо словосполучення *благосло'вен'ство к'ликати* (Влб) 'співаючи обрядових пісень, просити про щасливе подружнє життя для нареченої'.

На цьому етапі дошлюбного дійства із семантикою 'благословити дочку перед запрошенням на весілля' засвідчено конструкції: *благосло'вен'ство да'вати* (про матір) (Ргз), *ў по'роз'ї про'сити благосло'вен'ства* (про наречену) (Млн), а також *благосло'вити/ благосло'вайу вас ў шчас'ливу до'рогу/ ш'чоби ви ме'н'ї ба'гато гос'теї напро'сили* (Вбл) [ЗГ]. Мовці с. Арламівська Воля інформують про благословення священника перед запрошенням: *да'вати розр'їшен':а їти ў се'ло про'сити* (Арл), *да'вати благосло'вен'ство* (Арл).

У південно-східній частині Надсяння зафіксовано обрядодії під час випровадження нареченої з дому, коли та йшла запрошувати на весілля: *'Воду вил'ївали за неў до во'р'їт/ йак йу йшла ў се'ло/ жи'би так її с'ї*

вело/ йак з во|ди (Мкр); Виво|дили моло|ду над|в'ір і ту| воду вили|вали і там ко|п'йк'и|були к'и|дали [...] а моло|да з друж|ками тан|ц'у|вала по ті во|д'і (Влб). Описані обрядодії виконували, якщо під час ритуального розплітання коси наречена сиділа на відрі (такий звичай також засвідчено у с. Купновичі Самбірського р-ну Львівської обл. [Борисенко 1988: 127]).

Значення 'виконувати обрядові пісні чи виголошувати тексти під час дівич-вечора' репрезентують словосполучення: бубнити|добрий|веч'ір (Бн) [ЗГ], надоб|риден' г'рати (Зв) [ГУМ: 217], надоб|риден' сп'івати (про дружбів або старостів) (Врб, Кт), в'інчу|вати п'ід в'ік'ном (про дружбів) (Кр): А|потім|робл'ат в'інц'і|їнейі|плетут|в'інц'і|ко|ли там то в'іс'іл'а|жо п'іде про|сити|а в'ін зноў бе|ре|пару та|к'их х|лопц'і|ї розумних|с|тароста і там жо во|ни нав'іт' надоб|риден' прихо|дили до в'ік'на сп'івали|а там|били знов ж'інк'и|в'ітпов'ідали (Врб); Та ко|лис' д|рушчи|ни|били|то друж|би|п'ід в'ік'ном в'інчу|вали|а друшк'и|їм сп'івали|тийі з|в'ітам|тийі з|в'іти [...] то фсе|било ф чит|вер д|рушчи|ни|за|пукаў до в'ік'на|вечир|в'інчу|ї|мам'і|татов'і|д|рушц'і|п'ід|рушц'і|молоді і фс'ім тим|хто їе ф тім|дом'і|і|зараз сп'іваў (Кр). Із семантикою 'співати під час вінкоплетення' в усьому досліджуваному регіоні зафіксовано дієслово сп'івати, що передбачало й виконання обрядових пісень, і жартівливе переспівування між представниками різних родин; пор.: у надсянсько-бойківському суміжжі — латкати (Кв, Рсх).

По завершенні усіх обрядодій відбувалася традиційна забава з танцями та частуванням, на позначення якої відоме слово гостина (Кр, Лб); значення 'частувати гостей' виражає дієслово гостити (Млн), 'танцювати' — танц'увати (Кр, Млн).

Традиційно на вінкоплетинах виготовляли, окрім вінків, інші весільні атрибути — весільне деревце, букети. Спеціальних урочистих обрядодій щодо прикрашання весільного деревця не зафіксовано. Незважаючи на це, «священне дерево» як предмет давнього релігійного культу [Вовк 1995: 236] має назви р'ізка (Гл, Кр, Мкр), йа|лінка (Млн), г'іл'а (Гдн, Кнш, Млн), сос'на (Арл), со'сонка (Зл), а весільний прапор — фо'рента (Арл, Бн, См), ф(х)о'ренджа (Клн, Пр) [ЗГ], хорон'г'евка (Арл). Їх вживають на різних етапах весілля: гілкою із трьома галузками прикрашають коровай, на ній несуть сорочку нареченому, із нею йдуть «разом з в'іс'іл'ом» та встановлюють там, де відбувається весілля; прапор імітує хустина, зазвичай червона.

Мотиваторами лексем р'ізка, йа|лінка, г'іл'а, сос'на, со'сонка є назви відповідних предметів чи різновидів дерева.

На нашу думку, лексеми фо'рента, ф(х)о'ренджа, хорон'г'еўка — полонізми, хоча етимологи, порівнюючи їх з пол. *chorągiew*, слц. *korúhev*, чес. *korouhev* та ін., виводять від давнього **xorágy*, запозиченого за посередництвом тюркської з монг. *orungo*, *orunga* 'знак, прапор' [Фасмер IV:

268–269; Brückner 1957: 182]. В українських говорах це запозичення має як нейтральне, так і обрядово марковане значення; пор.: бойк. *форѣнгва* ‘корогва’ [Онишкевич II: 332], зхполіс. *хоронгва*, *хорунгва*, *хоронга* ‘деревице з гілками, прибране дзвіночками і стрічками, яке на весіллі носить хоронжий’ [Аркушин II: 232], лемк. *хоронгѣвка* ‘флюгер, знак у формі прапорця, що вказує напрям вітру’ [Пиртей 2004: 329], холм. *фуреньга* ‘церк. хоругва’ [Осташ 2007: 281]. У надсянських говірках семантична структура лексем трансформується, вони функціують зі значеннями: 1. ‘весільне прикрашене деревце, на якому *ф(х)оренджий* ніс сорочку нареченому’ (Арл, Бн): *А йак сорочку купили/ тоді молодий з тойу сорочкоюу три рази крутиц’а/ з соснойу/ форента в нас називають// і з тойу сорочкоюу їде до другий хати/ а ж’іночк’і/ кождий кум’іреу/ кождий тої обмач’іють тої сорочк’у/ чи там шо нема// чи там нема шо зап’ханого/ чи там нема де шо зч’ираного/ жиби там п’ламоч’у не було// тоді молодий в’їває сорочку* (Арл); 2. ‘весільне прикрашене деревце, яке ніс *ф(х)оренджий* і прибирав на тій хаті, де було весілля, або на тій, куди приймали зятя чи невістку’ (Арл, Бн, Клн, См): *Та то ўже було в’їс’їл’а/ форенджа// о/ покращали розм’їтити стон’ами// там приби’вали на хату/ на туйу хату/ де в’їс’їл’а// на туйу хату/ де остав’ляють її/ на туйу хату ше б’ють форенджу* (Клн) [ЗГ].

Значення ‘прикрашати весільне деревце’ репрезентують словосполучення: *ма’їти* *р’їзку к’в’їтами/ с’тон’ами* (Кр), *со’сонку* (Зл), *покращати розм’їтити стон’ами* (Клн) [ЗГ], *понама’їували г’їл’це/ р’їзку* (Мкр), *р’їдити* *дерево до церкви* (Ср); зі значенням ‘виготовляти букети для дружбів та нареченого’ фіксуємо конструкції, утворені за моделлю «дієслово *р’обити* + іменник у З.в.»(б.н.п.), а також *ладу’вати бук’ети* (Пдц); семантику ‘пришивати нареченому і дружбам букети’ передають дієслівні словосполучення: *бук’ети/ стон’и в’їшати* (Кт), *да’вати бар’вінок на бл’узу на г’руди* (Дз), *в’їн’ц’і друж’бам на кап’л’ух* (Зв) [ГУМ: 216], *к’в’їтку і с’тонгу причап’лати* (Кт), *приш’вати бук’ети* (Кр). За традиціями надсянського дошлюбного дійства, наречена з друзками та наречений з друзками могли просити на весілля тільки у вінку чи з нагрудними відзнаками. Про це свідчить конструкція *припи’нати бук’ета* (Блз), яка репрезентує дію перед додатковим запрошенням на весілля у день шлюбу.

Однією з ознак весільного дому нареченої було прикрашання вікна барвінком: *бар’вінком в’їкна л’їпити* (Гдн, Кн), *де було вес’їл’у/ шиби йи бар’вінком в’бранійі* (Гс), *по в’їкнах л’їпити ф’с’ак’і у’зори* (Гл).

У деяких говірках на півдні Надсяння обряду вінкоплетення в дошлюбному циклі не засвідчено. Інформатори констатують, що безпосередньо перед шлюбом, *йак при’шоў молодий [...] туди йшли в’їнеу [...] і йшли до церкви* (Рсх), *в’їнеу ми п’лели/ йак ми зби’ралис’і до ш’л’убу/*

з'рана (Блз), в'іночки д'ружка п'лела з м'ірту (Р), в'інчик'и п'лели йуж йак на в'іс'іл'у (Кнж), перша/д'руга д'ружка сп'лела ти в'інчик'и (Брш); часто використовували лише церковні вінки: в'інок у'церкв'і кс'ондз да'йе (Пт, Ск), кла'де св'аш'ченик в'інок у'церкв'і (Нв).

Локальною особливістю надсянського обряду вінкоплетин є те, що він передбачає й деякі інші обряди перешлюбного циклу або поступово переходить у них: вінкоплетини → обмін подарунками → запрошення на весілля.

У надсянському весільному обряді відзначено три варіанти обміну подарунками між нареченими, диференційовані за етапами весілля: обрядодія під час дівич-вечора; обряд дошлюбного циклу або дня шлюбу; обрядодія дня шлюбу.

Значення 'дарувати подарунки нареченій (про нареченого)' реалізується спорадично, оскільки таку обрядодію фіксуємо лише в кількох населених пунктах, на відміну від поширення в українському мовному просторі, наприклад: м'ешти купу'вати (Пт), нести вел'он на та'р'іц'і (про нареченого на початку весілля) (Крк), ~ м'ешти на та'рели (Кнж).

Значення 'обряд дарування подарунків нареченому (про наречену)' мають назви:

– мотиваторами яких є матеріальний елемент: со'рочка (Гл, Млн) < сорочка, кошулякі [Верхратський 1900: 106] < кошуля (сорочка): у' нас било в'ів'торок д'ружчи'ни/ у' чит'вер'била со'рочка (Гл);

– мотивовані дією і диференційовані за суб'єктом дії: нести со'рочку (Бл, Вбл, Влб, Гдн, Звз, Кнш, Кр, Крк, Кт, Лб, Мкр, Ост, Стр) (Бн, Гр, Клн) [ЗГ], везти ~ (Гс), з ко'шул'оу їти (Чрн), їти зо со'рочком (Млн), нести ко'шул'у (Стр, Чрн) — про дружок чи взагалі молодь від нареченої; со'рочку нести (Арл, Клн, Пдг, Ргз, См, Твц), нести по'дарк'и до моло'дого (Прл), п'ішли п'іс'ланц'і (Прл), посла'ли ро'бити (См), хо'дити но'сити со'рочку (См) — про учасників весілля від нареченої або старостів; п'іти за со'рочков (Блз), по со'рочку прий'їж'джа(и)ти (Врб, Ц), їти по со'рочку (Дв, Птл) — про дружбів (іноді разом із нареченим); їти зо со'рочком (Млн), при'нести моло'дому со'рочку (Гл) — про наречену.

Значення 'надіслати сорочку нареченому через посередників' номінує словосполучення в'ітп'равити со'рочку моло'дому (Дм), прис'лати со'рочку моло'дому (Нкн). Подібні конструкції, які засвідчують дошлюбний обмін подарунками (со'рочка і м'ешти) між нареченими, функціонують у бойківських говірках [Хібеба 2007: 43].

СМ назв обряду обміну подарунками між нареченими формують СР:

– «нести сорочку на весільному дереві»: на фо'рендз'і/ на сосн'і в'ішити хустку/ а на хустку при'чепл'увати со'рочку (Пдг), по'в'ісити со'рочку на м'ірту (Клн) [ЗГ], со'рочку нести на сме'рець'і (Арл), со'рочку

приї́й(а)зувати на хо́ренджу (Гр, Клн) [ЗГ]; пор. також: [Лозинський 1992: 86–87; Пшеп'юрська-Овчаренко 2007: 181];

– «торгуватися за сорочку»: то⁶⁹ргу^ватис'і (Арл, Блз, Гдн, Млн, Прл, Птл, Ц, Чрн), *торг ро́бити* (Пдг), *тор^житис'а* (Вбл, См);

– «викупляти сорочку (про нареченого і друзів)»: *викуп'їити* (Арл, Прл), *викуп'л'а(у)ти* (Кр, Крк, Пдг, См, Твц), *годитис'і* (Блз), *давати грош'і за со́рочку* (Кр), *со́рочку купу^вати* (Блз), *т'и^гнути викуп* (Пдг);

– «красти сорочку»: *к^растити со́рочку* (Гр, Клн), *ста^ратис'і ўк^растити/бо біли не дали за ту со́рочку гроше́й* (Млн);

– «підмінювати нареченого»: *виво^дити моло^дого/переби^рати* (Пдг), *переби^рати хло^пц'їу і п'їсу^вати* (Млн);

– «підмінювати сорочку»: *б^рати ста^ру со́рочку* (Клн), *зави^нути ста^ру со́рочку по^дерту* (Прл);

– «крутитися зі сорочкою по хаті (про нареченого)»: з *тойу со́рочкойу три ^рази кру^титис'а/з сос^нойу* (Арл); пор. також: [Пшеп'юрська-Овчаренко 2007: 181];

– «обмінюватися хлібом»: *б^рати з^вітиї хл'їб/а ма^ма їїго да^їє св'її хл'їб* (Лб), *в'їд:а^вати хл'їб чи к^ластити на р'їг сто^ла* (про наречену), *той хл'їб заби^рати з тим об^руском і зави^вати св'її хл'їб і м'їн'ати* (про матір нареченого) (Гл), *п^росимо благосло^вен'ства//чи ви ^рада нам і нашо^му хл'їбу (нас і нашого хл'їба)? — ^рад'ї//ми ^рада вас і вашого хл'їба* (Гл, Млн);

– «дарувати подарунки найближчим родичам нареченого (про наречену)»: *в'їд^раї^лити по^дарок ^мам'і і ^татови* (Дм), *давати по^дарк'и ^мам'і/сестрам/б^ратови/^татови* (Мкр).

Записи надсянського весілля з ХІХ – першої половини ХХ ст. фіксують назви обрядодій із семантикою ‘читати лист від нареченої нареченому (про учасників весілля від нареченої)’: *розпростерати прив'язану до гилі хустку і читати яко лист* [Лозинський 1992: 89], *с хустк'і дружба ч^итат* [Пшеп'юрська-Овчаренко 2007: 181]; *Тим часом тримаючий ризгу с кошульов розпростерає прив'язану до гилі хустку і читає яко лист: «Від панни бранської до пана бранського», т. є. від молодої до молодого* [Лозинський 1992: 89].

Зауважмо, що за багатством і різноманітністю обрядових дій надсянський обряд дарування сорочки, як свідчать зібрані та опрацьовані матеріали, не має аналогій у весільних обрядах інших регіонів України.

Репрезентований в усьому надсянському регіоні обряд дарування сорочки нареченому має ареальні особливості. Зазвичай на півдні Надсяння фіксуємо його як одну з обрядодій початку дня шлюбу (Бл, Дз, Звз, К, Кнж, Мкр, Р): *Ко^ли в'їн приїїхаї/в'їн п'їшої до ко^мори і їа їо^му там да^ла со́рочку/і в'їн с'ї там переб^рої/і ми п'їшли о^боїе за стії/гос^тилис'ї//*

погос¹тилис¹ і ї¹кло¹нилис¹ і (К). На надсянсько-бойківському порубіжжі засвідчено традицію одночасного обміну подарунками між нареченими на початку весілля: *Йак май¹ут їти до ш¹л¹убу/молод¹ий при¹носи ме¹шти молод¹і/а молод¹а да¹їє молод¹ому со¹рочку* (Кнж).

Значення 'запрошувати на весілля' репрезентують дієслівні словосполучення: *їти ї(ф) се(и)ло* (Влб, Звз, Мкр, Мшл, Прл, Чрн), *~ ї село про¹сити на ве¹с¹іл¹а* (Кнш), *~ про¹сити* (Арл, Бл, Дз, К, Кн, Кнж, Кт, Нкн, Ргз, Ц), *~ про¹сити по ро¹дин¹і* (Зв) [ГУМ: 217], *~ без си¹ло про¹сити* (К), *по се¹л¹і хо¹дити* (Бл), *про¹сити л¹у¹диї* (Бл), *~ на ве¹с¹іл¹а* (Дм, Р), *~ на в¹іс¹іл¹у* (Гл, Звз, Пдц), *~ по се¹л¹і* (Гдн), *хо¹дити мо¹ло¹тиц¹іми* (Кнж), *~ по се¹л¹і про¹сити* (Гдн, Млн, Ос), *~ по се¹лу про¹сити благосло¹вен¹ства* (Стр), *~ по се¹лу з в¹ін¹ци* (Гдн), а також *спрашати го¹сєті* [Лозинський 1992: 53]. Фіксуємо такі назви обряду запрошення: *п¹рошин¹а* (Нкн, Вбл) [ЗГ] та *спросини* [Лозинський 1992: 53, 57].

Для надсянського весільного обряду характерне кількаразове запрошення, що має локальні особливості у різних населених пунктах: *Перед тим йшла ма¹ма ї село/запрошувала на в¹іс¹іл¹у/а по¹том йак їуж са¹ме в¹іс¹іл¹у/ту¹ди йшла молод¹а* (Звз); *Ї су¹боту з¹ранку при¹ход¹ит два дру¹ж¹би в¹ід н¹ого і в¹ід неї там/де їє в¹іс¹іл¹а/і їім при¹пи¹най¹ут т¹і бу¹к¹ета/і вони п¹їшли по се¹л¹і ше раз про¹сити фс¹їх л¹у¹деї/шо молод¹ийї про¹сили* (Блз).

Обряд запрошення диференційовано також за етапами весілля:

- до початку дошлюбних дій (по далеких селах починають запрошувати за тиждень-два до весілля);
- під час дошлюбного дійства як окремий обряд, якому передували дівич-вечір та обмін подарунками;
- у день шлюбу.

Зі значенням 'запрошувати до участі у дівич-вечорі' функціують аналітичні назви: *їти про¹сити на в¹інец* (про наречену з дружками) (Вжм) [Глібчук 2000: 47], *кликати по се¹л¹і//ід¹їт до в¹ін¹ц¹у, ід¹їт в¹інец п¹лести* (про дружок) (Мкр), *~ ж¹іночку/їа¹ка ї¹м їїє г¹арно в¹ін¹ц¹і* (Гдн), *~ л¹у¹дину/їа¹ка ї¹м їїє ш¹ити в¹інец* (Арл), *про¹сити д¹ів¹чит/ба¹б¹їу по се¹л¹і* (про наречену) (Млн), *хо¹дити про¹сити д¹ів¹чит* (про наречену) (Арл, Стр), *про¹сити на в¹інок* (про дружок) (Звз).

Збереглися традиції запрошувати на весілля померлих батьків, що засвідчують конструкції: *їти про¹сити до ма¹ми чи та¹та; на¹самперед їти на цвин¹тар* (Врб), *їти про¹сити на цвин¹тар* (Твц).

В аналізованих говірках засвідчено конструкції із прийменниками *в та на*, які вживають в с. Коти Яворівського р-ну, запрошуючи на різні етапи весілля, зокрема: *приїд¹їт ї в¹іс¹іл¹а* — кажуть, запрошуючи гостей на основний день весілля (Кт); *приїд¹їт на в¹іс¹іл¹а* — запрошуючи гостей на по¹їторини (Кт).

Обряд запрошення на весілля регламентує низка правил поведінки учасників обряду (нареченого / нареченої, друзів / дружок, господарів дому, куди прийшли просити на весілля), що виявляється у вербальних конструкціях.

Зокрема СР, який репрезентує поведінку нареченої та дружок під час запрошення на весілля, містить назви, які вказують на усталену поведінку: *кла|н'а(и)тис'і* (Кн), ~ *йак перхо|дити |коло л'у|деї* (К), ~ *|кожному/ ко|го зустр'і|чайут* (Ц) — про наречену з друзками, *б|рати к|ромку х|л'іба/ ц'і|лушку і |цукру/ хо|дити про|сити* (Вбл) [ЗГ], ~ *ц'і|лушку х|л'іба п'ід |пазуху і так хо|дити про|сити* (Гр) [ЗГ], *кла|н'атис |кожному/ хто йи ў |хат'і* (Арл), *сп'і|вати/ йак їти про|сити* (Ст), *ц'ілу|вати д'і|теї по до|роз'і* (Влб), ~ *фс'іх і про|сити благосло|вен'ства* (Кн) — про наречену.

СР «поведінка нареченого та друзів під час запрошення на весілля» формують словосполучення: *хо|дити про|сити ўн'іч* (Гдн, Чрн), *йі|здити на |кон'о'х* (Ср) [Лозинський 1992: 53], *по сел'і хо|дити і сп'і|вати* (Гдн, Млн, Мшл, Пдг, Стр), *про|сити |поп'ід |в'ікна* (Ср): *Ко|лис'/ за |моєї |пам'ят'і/ ти|пер |ход'ит молод'і/ а то|д'і браў молод'ий дружб'іў і хо|дили про|сити ўн'іч/ ўно'ч'і// а хто знаў/ шо ро|дину за|прошуйут/ п'іш|ли п'ід в'ікно і |каждий спод'і|вав'а// п'ілинули гу|соїк'и |тихойу во|дойу// |вийди/ д'іу'чи|нон'ко/ пога|даї з'і м'ной — так во|ни про|си'ли* (Гдн); *На |кон'о'х |йі|здили/ три |кон'і/ |йі|здили на |кон'ох/ про|сили |поп'ід |в'ікна мо|лоц'і* (Ср).

СР «обдаровувати тих, хто прийшов просити» реалізується у семантичних мікрорядах, що формують опозицію за поведінкою господарів під час запрошення ('платити' : 'частувати'), а саме:

- 'платити': *ви|тати* (Ргз, Твц), ~ *з'р'ішми* (Зл, Нкн, Прл), *в'і|тати по|в'ісом* (Вбл) [ЗГ], *да|вати з|рош'і* (Блз, Брш, Вбл, К, Кнж, Мкр, Нкн, Ос, Пдц), ~ *з|рош'і на |перийі ў|несок* (Ц), ~ *з|рош'і/ полот'но/ лен* (Влб, Звз, Ост), ~ *допо|могу* (Чрн), ~ *йі на по|дарок* (К), ~ *з ру'к'и в |рук'і і благосло|вити/ би т'і з|рош'і с'і три|мали фсе в |нейі* (Бл), ~ *|курку/ |гуску/ полот'но* (Мшл), ~ *на ва|ре(и)шку* (Гдн, Лб, Млн, Р), ~ *моло|д'і на ва|рышку/ шо|би |мала за шо ва|рышку ку'п'іти* (Гл, Кр), *давати на ва|ришку, на миску, на повивач* [Лозинський 1992: 54], *да|вати |пару куп'і|йок* (Прд), ~ *п'редиво* (Вбл), *при|витувати* (Кв, Лб);

- 'частувати': *гос|тити дружб'іў* (Гдн, Пдц), *д|рушк'і/ дружб'и гос|тити* (Кр), *мо|лоц'іў гос|тити* (Кнж), *приї|мати мо|лоду* (Зв) [ГУМ: 217].

Даруючи нареченій гроші, гості «дають поради»: *да|вати з|рош'і з (но|войі) хус|тин'к'и(і)* (Арл, Пдг, Прл, Твц), ~ *з|рош'і не з |голой ру'к'и* (Арл, Твц), ~ *с фартуш|ка/ |жоби с'і |добре |вело/ |шоби не з |голой ру'к'и* (Лб), *з |голой ру'к'и не да|вати* (Твц).

Окрім цього, виявлено конструкції, що формують опозиційні пари: *да|вати на ва|ришку* : *да|вати на |кац'і* (Гдн), *да|вати з|рош'і йі на*

чу|пец/ а д'ї|чатам на в'ї|нец (Кнж). Опозиційні відношення також за-
свідчені в назвах дій учасників обряду запрошення: нареченого / наре-
ченої (про|сити благосло|вен'ства(о) (Кв, Кнш, Ост)); дружок / дружбів
(про|сити на ве|с'їл'а (Кнш, Ост)): д|ружка п|роси на ве|с'їл'а/ а моло|да
п|роси благосло|вен'ства (Ост).

Форму запрошення на весілля репрезентують мікротексти, які, як
правило, мають форму діалогу між учасниками обряду, наприклад:

— благосло|в'їт нас — наї|вас Бог благосло|вит ш|част'ам/ здо|роўл'ам/
|добром |дол'ом — ї| та|к'ий ден'/ на та|ку-то го|дину при|хот'те на
в'їс'їл'а (Врб);

— с|лава Ісусу Хрис|ту// п|росимо благосло|вен'ства — наї|вас Бог
благосло|вит (Блз);

— про|си|ли |тато/ і |мама/ і ми вас про|си|мо до нас на в'їс'їл'у — наї|
ти|бе Бог благосло|вит і |добру |дол'у то|б'ї даст (Ц);

— п|рошу благосло|вен'ство — даї|ти/ |Боже/ здо|роўл'у/ ш|чист'у/
|добрий до|р'їбок/ |жибис |била здо|рова (Арл);

— п|рошу благосло|вен'ство — наї|т'ї пан Б'їг (Гос|под') благосло|вит
ш|чист'ом/ здо|роўйом і |доброў |долеў (Дм);

— даї/ |Боже/ |добрий ден' ва|шец'ї (Кн, Кнж) — гад'/ д'ї|чата/ вам с'ї
|ходить? — |ходимо к'лан'ї ва|шец'ї/ на в'їс'їл'у п|росим ва|шец'ї// про|сили
вас |тато і |мама/ жо|бисти приїш|ли на в'їс'їл'а до нас (Кнж);

— п|росимо благосло|вен'ства — наї|те|бе Бог благосло|вит і ш|част'ом/
і здо|роўл'ом/ і |доброў |долеў — про|сили |тато/ |мама і ми вас п|росимо,
с|тароста/ і старос|т'їна на в'їс'їл'у послу|жити (Пдг);

— прошу Вашец|я о благослов|їне. Прошу Вашец|я на весі|є [Лозинсь-
кий 1992, 53–54];

— їа їи в'їд моло|дох'у і п|рошу вас на тої і на той ден' на в'їс'їл'а
(Дв) — слова родича чи сусіда нареченої, від імені якої він запрошував
на весілля.

У кількох населених пунктах зафіксовано співану форму запрошення
на весілля, до якої зазвичай вдаються наречений і дружки. Тексти запро-
шень диференційовано за назвами учасників весілля:

— для запрошення старостини: на том подв'ї|реїку сто|їїт |купка
|с'їна// з тої халу|поїк'у і |буде старос|т'їна (Млн);

— для запрошення старости: ли|т'їла зо|зул'ї в'їд |моста до |моста// з
тої халу|поїк'ї і бу|де наї| ста|роста (Арл);

— для запрошення свашки: |литит п'ташка, |литит' в'їд |дашка до
|дашка// з тої халу|поїк'у і |буде наї| с'вашка (Млн); с'в'їти|м'їс'а|чен'ко
в'їд |дашка до |дашка// з тої халу|пон'к'у і бу|де наї| с'вашка (Пдг);

— для запрошення боярина: а там у го|род'ї сто|їїт |бочка |гари// ми|н'ї
с'ї з|даїє/ шо ту їє бу|йари (Гдн);

– для запрошення гостей, які не мають у весільному обряді визначених обов’язків: *ле'т'іла за'зул'і та ї'с'іла на 'мост'і// з то'її халу'поїк'і бу'дут 'наш'і 'гост'і* (Арл).

Наголосімо, що співане збирання весільної дружини вирізняє надсянський обряд із-поміж весільних церемоній інших регіонів України.

Отже, надсянський говір на пограниччі українського діалектного простору, перебуваючи під інтенсивним впливом польської мови, зберіг свою самобутність і посідає власну нішу серед говорів української мови. А системне дослідження обрядових реалій весільної лексики надсянських говірок дасть змогу зробити висновки про номінацію традиційної духовної культури цього особливого етнорегіону України.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

б.н.п. – більшість населених пунктів
бойк. – бойківське
вол. – волинське
див. – дивись
ЗГ – записи проф. М. Глушка
зхполіс. – західнополіське
ін. – інше
лемк. – лемківське
монг. – монгольське
наддністр. – наддністрянське
н.п.п. – населені пункти

пол. – польське
поліс. – поліське
пор. – порівняй
слц. – словацьке
СМ – семантична мікрогрупа
СМР – семантичний мікроряд
СР – семантичний ряд
холм. – холмське
церк. – церковне
чес. – чеське

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

Львівська область

Арл – с. Арламівська Воля Мостиського р-ну
Бл – с. Биличі Старосамбірського р-ну
Блз – с. Болозів Старосамбірського р-ну
Блн – с. Боляновичі Мостиського р-ну
Бн – с. Бунів Яворівського р-ну
Бор – с. Боратичі Мостиського р-ну
Брш – с. Боршевичі Старосамбірського р-ну
Вбл – с. Вороблячин Яворівського р-ну
Вжм – с. Віжомля Яворівського р-ну
Влб – с. Воля-Баранецька Самбірського р-ну
Врб – с. Вербляни Яворівського р-ну
Г – с. Гори Жовківського р-ну
Гб – с. Губичі Старосамбірського р-ну
Гдн – с. Годині Мостиського р-ну

Гл – с. Глиниці Яворівського р-ну
Гр – с. Горасць Яворівського р-ну
Грд – с. Городисько Старосамбірського р-ну
Грс – с. Гориславичі Мостиського р-ну
Гс – с. Гусаків Мостиського р-ну
Дв – с. Дев'ятир Жовківського р-ну
Дм – с. Дмитровичі Мостиського р-ну
Зв – с. Завадів Яворівського р-ну
Звз – с. Зав'язанці Мостиського р-ну
Зл – с. Залужжя Яворівського р-ну
К – с. Катина Старосамбірського р-ну
Клн – с. Калинівка Яворівського р-ну
Кн – с. Конів Старосамбірського р-ну
Кнж – с. Княжпіль Старосамбірського р-ну
Кнш – с. Конюшки Мостиського р-ну
Кр – с. Краківець Яворівського р-ну
Крк – с. Крукеничі Мостиського р-ну
Кт – с. Коти Яворівського р-ну
Лб – с. Любині Яворівського р-ну
Мж – с. Міженець Старосамбірського р-ну
Мкр – с. Мокряни Мостиського р-ну
Млн – с. Малнівська Воля Мостиського р-ну
Мшл – с. Мишлятичі Мостиського р-ну
Нв – с. Нове Місто Старосамбірського р-ну
Нкн – с. Наконечне Перше Яворівського р-ну
Ос – с. Оселя Яворівського р-ну
Ост – с. Острожець Мостиського р-ну
П – с. Поляна Старосамбірського р-ну
Пдг – с. Підгать Мостиського р-ну
Пдл – с. Підліски Мостиського р-ну
Пдц – с. Передільниця Старосамбірського р-ну
Плш – с. Плешевичі Мостиського р-ну
Пн – с. Пнікут Мостиського р-ну
Прд – с. Передвір'я Яворівського р-ну
Прл – с. Прилбичі Яворівського р-ну
Пт – с. П'ятниця Старосамбірського р-ну
Птл – с. Потелич Жовківського р-ну
Ргз – с. Рогізно Яворівського р-ну
Рсх – с. Росохи Старосамбірського р-ну
С – с. Середкевичі Яворівського р-ну
Ск – с. Скелівка Старосамбірського р-ну
См – с. Смолин Яворівського р-ну
Ст – с. Старичі Яворівського р-ну
Стр – с. Старява Мостиського р-ну
Твц – с. Терновиця Яворівського р-ну
Трл – с. Терло Старосамбірського р-ну
Трн – с. Тернава Старосамбірського р-ну
Ц – с. Циків Мостиського р-ну
Чж – с. Чижки Старосамбірського р-ну
Чрн – с. Черневе Мостиського р-ну
Ш – с. Шумина Старосамбірського р-ну

Переселенські говірки

(за адміністративно-територіальним поділом Польщі на 1 січня 1939 року)

Гзрб – с. Грабовець, повіт Ярослав
Грн – с. Горинець, повіт Любачів
Грч – с. Гуречко, повіт Перемишль
Д – с. Добра, повіт Ярослав
Дбч – с. Дібча, повіт Ярослав
Дз – с. Дзвиняч Долішній, повіт Лісько
Дн – с. Дуньковички, повіт Перемишль
Зд – с. Задуброва, повіт Ярослав
Кв – с. Квасинина, повіт Добромиль
Лщ – с. Ліщовате, повіт Лісько
М – с. Макова, повіт Добромиль
Мл – с. Млини, повіт Яворів
Млв – с. Малява, повіт Добромиль
Ол – с. Олешичі, повіт Любачів
Пп – с. Папортно, повіт Добромиль
Р – м. Радимно, повіт Ярослав
Рс – с. Руське Село, повіт Перемишль
Св – с. Святе, повіт Ярослав
Скл – с. Сколошів, повіт Ярослав
Сл – с. Слобода, повіт Ярослав
Ср – с. Серакісьці, повіт Перемишль
Тр – с. Трійчичі, повіт Перемишль
Трп – с. Терепча, повіт Сянік
Трк – с. Торки, повіт Перемишль
Тх – с. Тухля, повіт Ярослав

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- Аркушин — Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : У 2 т. — Луцьк, 2000..
Борисенко 1988 — Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічне дослідження / Відп. ред. М.М. Пазяк. — Київ, 1988. — 192 с.: іл.
Боряк 2006 — Боряк О.О. Україна: етнокультурна мозаїка. — Київ, 2006. — 328 с.: іл.
Верхратський 1900 — Верхратський І. Словарчик // Верхратський І. Про говор долівський // Записки Наукового товариства імени Шевченка. — Т. XXXV–XXXVI. — Львів, 1900. — С. 94–127.
Весілля — Весілля: У 2 кн. / Ред. Є.М. Антоненко. — Київ, 1970. — Кн. 1. — 455 с.; Кн. 2. — 480 с.
Вовк 1995 — Вовк Х.К. Студії з української етнографії та антропології. — Київ, 1995. — 336 с.
Глібчук 2000 — Говірки південно-західного наріччя української мови: Збірник текстів / Упоряд. Н.М. Глібчук. — Львів, 2000. — 155 с.

- Глібчук 2005 — Українські говірки південно-західного наріччя: Тексти / Упоряд. Н.М. Глібчук. — Львів, 2005. — 238 с.
- Грінченко — Словарь української мови: У 4 т. / За ред. Б. Грінченка. — Київ, 1996–1997. — Т. 1–4 [Репринт. вид. 1907–1909 рр.].
- ГУМ — Говори української мови: Збірник текстів / За ред. Т.В. Назарової. — Київ, 1977. — 592 с.
- Гура 1999 — Гура А.В. Каравай // Славянские древности: Этнолингвистический словарь: В 5 т. / Под ред. Н.И. Толстого. — Москва, 1999. — Т. II. — С. 461–466.
- ГЧЗ — Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упоряд. П.Ю. Гриценко та ін. — Київ, 1996. — 358 с.
- Желехівський — Малоруско-німецький словар: У 2 т. / Уложили Євгеній Желеховський та Софрон Недільский. — Львів, 1886. — Т. 1–2.
- Здоровега 1974 — Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні — Київ, 1974. — 159 с.
- Лозинський 1992 — Лозинський Й. Українське весілля. — Київ, 1992. — 176 с.
- Онишкевич — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. — Київ, 1984. — Ч. 1–2.
- Осташ 2007 — Осташ Н. Словник діалектної лексики переселенців із Холмщини // Україна–Польща: Історична спадщина і суспільна свідомість. — Вип. 2: Депортації 1944–1951. — Львів, 2007. — 294 с.
- Пиртей 2004 — Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / Упоряд. і підгот. до друку Є.Д. Турчин. — Івано-Франківськ, 2004. — 364 с.
- Пшеп'юрьська 1938 — Пшеп'юрьська М. Слівник // Пшеп'юрьська М. Надсянський говір // Праці Українського Наукового Інституту. — Серія філологічна. — Т. XLIV. — Кн. 7. — Варшава, 1938. — С. 70–85.
- Пшеп'юрьська-Овчаренко 2007 — Пшеп'юрьська-Овчаренко М. Мова українців Надсяння — Перемишль, 2007. — 299 с.
- Романюк 1991 — Романюк П.Ф. Лексика весільного обряду Правобережного Полісся: Матеріали до «Лексичного атласу української мови» // Дослідження з української діалектології. — Київ, 1991. — С. 225–251.
- Сидорук 1962 — Сидорук І. Поліське весілля села Любязь («Льбєзь») над Прип'яттю // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Т. CLXIX. — Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962. — С. 177–195.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. — Москва; Ленинград, 1965–2007. — Вып. 1–41.
- СУМ — Словник української мови: В 11 т. — Київ, 1970–1980. — Т. 1–11.
- Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. — 2-е изд. — Москва, 1986–1987. — Т. 1–4.
- Хібеба 2007 — Хібеба Н.В. Структурно-семантична організація весільної лексики бойківських говірок: Дис. ... канд. філол. наук — Львів, 2007. — 199 с.
- Шило 2008 — Шило Г. Наддністрянський регіональний словник — Львів, 2008. — 288 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).
- Brückner 1957 — Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego — Warszawa, 1957. — 805 s.
- Kwaśnicka 2005 — Kwaśnicka A. Polsko-ukrańskie związki leksykalne w zakresie obrzędowości weselnej w gwarach okolic Przemyśla. — Kraków, 2005. — 167 s.

**Лексика народной демонологии, магии,
поверий, верований (на материале
украинских говоров Воронежской области). 1¹**

*Lexis of folk demonology,
magic and beliefs
(as based on the Ukrainian dialects of Voronezh Region). 1*

В настоящей работе предпринята попытка представить лексику народной демонологии, поверий, функционирующую на территории Воронежской области, в зоне русско-украинского пограничья. Материал, изложенный в статье, позволяет расширить границы распространения диалектных единиц обозначенной лексико-семантической группы, определить общие культурные мотивы в традициях, верованиях славян, способствует выявлению этимологических связей. Несмотря на обширный материал по данной тематике [Виноградова 2000; Власова 1998; Дынин 1993; Новичкова 1995; Померанцева 1975; Толстой 1995; Толстой 2003; Черепанова 1983; БМ и др.], «обнаруживаются многочисленные лакуны» [Проценко 1996: 70].

На территории Воронежской области сосуществуют две системы: южнорусские говоры и говоры с украинской исторической основой. Взаимоотношения двух систем можно определить термином интерференция. Языковые системы находятся в состоянии интенсивного взаимодействия,

¹ Работа выполнена при финансовой поддержке РГНФ в рамках научного проекта («Сводная диалектная лексикография: теория и практика»), проект № 13-04-00148.

при этом они сохраняют специфические черты, представляя собой принципиально разнородные явления. Изучение украинских говоров Воронежской области представлено в работах как украинских, так и российских диалектологов [Авдеева 2001; Авдеева, Давыдова 2006; Сікорська 2001 и др.]. Частично обозначенная нами тема представлена в работах В.Ф. Филатовой, основанных на материале прежде всего смежных южнорусских говоров [Филатова 2010 и др.]. Украинские говоры Воронежской области до настоящего времени недостаточно полно представлены лексикографически (в небольшом количестве они отмечены в [СРНГ]). Анализируемые нами говоры представлены в «Атласе украинского языка», при этом они остаются за рамками «Лексического атласа русских народных говоров». Богатый по номенклатуре лексического состава «Словарь украинских говоров Воронежской области» выпущен М.Т. Авдеевой [Авдеева 2008; Авдеева 2012].

Носители украинских говоров в ситуации официального общения используют чаще всего русский язык, в неофициальной ситуации — родной говор. Данная группа проживает на территории современной Воронежской области более четырех столетий. Как известно, в XVI–XVII вв. происходило массовое переселение выходцев из Украины в южные районы Воронежской губернии [Чижикова 1988]. Носители говоров с украинской основой самоопределяются как русские, до настоящего времени сохраняя украинские черты на разных языковых уровнях и одновременно приспособляясь к другой языковой системе [Сьянова 2011 и др.]. Графика, алфавит украинского языка не известны диалектоносителям, ими не используется письменная форма «материнского» языка. *До́ця, да мы пы́шмыся ру́ски, по-ру́с'ки пы́шым мы* (Медвежье).

Источником данного исследования послужили расшифровки магнитофонных записей устной речи, сделанные нами с 1997 по 2014 гг. в различных районах Воронежской области. Привлекались материалы картотеки лаборатории региональной лингвистики Борисоглебского государственного педагогического института, а также «Словаря украинских говоров Воронежской области» [Авдеева 2008; Авдеева 2012].

В статье нами представлены некоторые частные наблюдения в отношении лексики народной демонологии и поверий с последующим расширением номенклатуры данного пласта и более глубоким анализом. Отметим, что взаимовлияния двух систем — русской и украинской — на исследуемой территории определяют произошедшие лексические и семантические изменения, которые нашли место и в сфере мифологической, демонологической лексики.

В качестве общего названия нечистой силы используются номинации *нэчи|стый, нэчи|ста сы|ла*:

Ныко|лы нэ ну|жно называ|т' рэбёнка «пус'т' тибя| воз'мёт' нэчи|стый». Кыну|лас' ма|тэ иска|т', а рэбёнок в си|н'цях; Почёму| так чёлови|ку взбрэ-ло|, тры хо|да ў тюр'ми|, а до|ма прышо|ў и задушы|ўся. Их и на кла|дбищи нэ хоро|нют'. Цэ ж нэчи|ста сы|ла ўлада|ит ым; В викно| сту|кае, и мы с нэйковыда|лыся ў чи|стый чэ|тви|рh, а у|тром ўста|лы, а она| ў коло|дизи. Пропа|ў у нэй сын, ли|х пид по|јизд, а сыны| старшы|е нэ сказа|лы ма|тэри, а она| ў тоску| ўпа|ла. Так нэчи|ста сы|ла овлади|ла е|ю (Власовка).

Нечистая сила способна «заманивать» человека, особенно поддающегося горю, тоске, грусти:

Ни|ну, Ни|ну, тэбэ| зовэ| Коля (умерший сын) в со|сну. Заби|хае она| в бэрэ|зкы, вин сыды|т': соро|ч'ка наза|д, мотня| в|пэрэ|д. Коля, чэ| цэ с тобо|й? Г(h)ляд', а ё|ho нэма|. Вот як заты|хуе нэчи|ста сы|ла. Умэ|р сын у мэ|н, ду|жэ крыча|ла за сы|ном: я за тэ|бэ трэх от|да|м крыча|ла. Як танцо|ет о|коло викна|, я пидхо|д|ю: кто цэ? — а цэ Коля. Цэ ж нэчи|ста сы|ла (Власовка).

В последнем примере интересен мотив «наоборот»: «соро|ч'ка наза|д, мотня| в|пэрэ|д». Ср.: от таких демонических существ, как *вилы*, способных «затанцевать», можно было защититься только тем, что вывернешь одежду наизнанку [Валенцова 2003: 24].

Для обозначения мифологического персонажа — обитатель дома и в частности двора наряду с лексемой *домовы|й* служит повсеместно русский вариант *домовой*, в форме множественного числа — *домови|* и *домовья|*: Ну, ка|жут', шо домов'я|, ныхто| јих нэ ба|чи|ў. А ес'т' посло|вица, шо домови|, домов'я|. А хто ё|ho зна|е? (Подгорное Р.). В ходе диалектологических экспедиций зафиксирована форма *доломы|й*:

Мэни| оды|н раз було|. Бо|ком лэжа|ла, ба|ба, на якы|с' пра|знык, вста|ла, двэ|ри отчиня|е, и до мэ|нэ прыхо|дэ, навалы|ўся на мэ|нэ. Чэ| цэ такэ|, Г(h)о|споди? Вин як на у'хо ду|нуў — к ху|ду ста|ло быт|. Я нычэ|ho нэ спросы|ла. Цэ ж буў доломы|й. Пожыла| я в сэ|мэ|йстви сыро|то|й, по|хори|лы, война|, так вот жыла| (Власовка).

Повсеместно функционирует лексема *хазя|ин*:

Ныко|лы ложкы| нэ уби|рай со стола| и нэ мы|й, собэры|, сложы| ў салхве|тку и положи| ў стака|н, хазя|ин пры|йдэ вэчэ|рят'. Ес'т' хазя|ин своём до|му. Е'сли јиму| всэ нра|выт'ця, так вин ло|шади заплэ|та|е hry|ву. Ло|шад' тоди| лу|ч'че всых. У поко|йной золо|ўкы хоро|ша ло|шад' була|. А то посэ|че| — ныма| нэ hry|вы, нычэ|ho (Власовка).

По суеверным представлениям, домового нельзя увидеть: У ка|ждой ха|ти живе| домовы|й. Ныхто| ё|ho нэ ба|чи|ў. Домовы|й мо|жэ буд'дэ в|ho|дна, но живе| ти|кы на потолку|. Домовы|й — цэ хазя|ин. Ё|ho ныл'зя|ла 'ят', а то вин разо|злы|тца и наро|бэ у ха|ти биды| (Кувшин). Однако он может являться в образе кошки или собаки:

У мэнэ вторы́й мал'чик нашо'ўся, цэ ж роды'ўся. Я ё́но покормы'ла, а доч' на полу' лэжа'ла. А я уста'ла к нэй и лэжу' с нэй, значы́т': двиря'м хлоп, и вошло' и як навалы'лос' на мэнэ. Я крычу́, а слу'ху мо́го не'ту. Крычу́: «Г(һ)ры'шка, Г(һ)ры'шка, Г(һ)ры'шка». Я и һовору́, чи к добру́, чи к ху'ду. Услыха'ла «к ху'ду». Или свой я һо'лос услыха'ла? Мал'чик умэ'р у мэнэ цэй, значы́т', к ху'ду прицка'зано так. Тилкы як лэжы'ш на спыни́, и оно́ бува'е. Это лэжу́ та'к-от, щю'пнула, для мэнэ як ки'шка пухо'ва. Оно́ мэнэ́ жмэ. Ба'чю, щё косма'тэ, лохма'тэ, ла'пнула – в шэрс'ти'. Но'ч'чю цэ ди'ло. Г(һ)овору́ют', щё кровопры'лие бува'е. А почёму'? Ба'чиш'? У мэнэ крёсна була́. Она́ йище́ була́ ди'ўчиной, лэжа'ла на пичи́, и нэ́ було́ ныко'һо. Одна́ лэжа'ла и на'крылася, һля'нула, а оно́ лэжы'т', и она́ обми'ртвила. А оһо'н' хори'ў, и она́ увида'ла лохма'тое, як соба'ка. Прышлы́ дя'дя и тётя, и нит ныко'һо, як и нэ́ було́ (Власовка).

Также данный персонаж имеет антропоморфный вид, предстает в виде старика: *Душы'ў мэнэ́, нэвэлы'ч'кэ ро'стом, я крычу́, ма'мо, ма'мо. Колы́ вско'кла, ма, я'кы'с' дид прыхо'ды'ў. Я ё'уо и пощю'пала, и пола'пала* (Власовка).

Домовой «прежде всего опекун всего хозяйства, хозяин и глава всей семьи» [Виноградова 2000: 271]. В образе восточнославянского домового сочетаются элементы культа предков и культа домашнего очага, т.е. огня [Зеленин 1991: 412]. Информанты повсеместно указывают, что данный персонаж живет на чердаке возле печной трубы: *Лю'ды һовору'т', домовы́й жы'вёт' на потолку́, и он как руководи'т' до'мом. Е'сли домовы́й хоро'ший, и хозя'ин бу'дет хоро'шым* (Власовка). По рассказам, он оберегает дом и членов семьи. Записаны былички, как домовый спас от **гнётки** ('дух, давящий по ночам спящих'): *Домовы́й дю'жэ помо'һа'е тому́, хто хвора'е. Рас вин мэнэ́ спас от һнё'тки. Постона'ў домовы́й и со'һна'ў з мэнэ́ һнё'тку, а то ду'мала вжэ помы'ра'т' мэ'ни' пора́, так нэ́ да'ў домовы́й* (Кувшин). Заметим, что данная лексема характерна для северных русских говоров. В СРНГ: **гнётка** 'дух, давящий по ночам спящих, вызывающий кошмары' (Олон.), **гнетке́** 'домовой, который по ночам гнетет, давит человека, вызывает кошмары' (Олон.), в том же значении **гнетко́** (Ленингр., Калинин.) [СРНГ VI: 241].

Сохраняются верования в то, что при переезде в новый дом домового нужно перевезти с собой — «клы'кать домово'го», «клы'кать (свово') хазя'ина»:

Из ха'ты в ха'ту ктос' пэрэезжа'е, на'до домово'уо клы'кат'. А дэ вин прожыва́, ка'жут', на потолку́. Хазя'ин мой, пайдём са мно'й, и уxo'дыш с ха'ты, и вот уxo'дыш и на'да забира'т', я да'жэ из ха'ты в ха'ту, колы́ үас провэлы́, и то я клы'кала сво'во хазя'ина: «Хазя'ин мой, пайдём са мно'й». Ма'тэ мэнэ́ я'кос' ота'кыч'ка учи'ла и фсё. Абы'ч'на ну'жно нэ'сты' со'ля'ноч'ку, са'харныцю. Вин бо'л'но сла'дости лю'бэ. На столи́ щёб оно́ стоя'ло, и воп-

ще! должно! на! нич' остава'т'ця, осо'бэно са'хар, домовый! лю'бэ сла'дос'ти (Макашевка). Прода'лы! ха'ту – ну'жно сказа'т': «Ходы'м, хазя'ин, з нам». А оны! нэ сказа'лы. Вин в двана'цат' ч'ясо'ў но'чи нэ дава'ў спат'. По'ји'халы за прэ'жним хазя'ином. При'ји'хаў той хазя'ин и ка'жэ: «Извы'ни!, хазя'ин, нас, мы прыш'лы! забра'т' тэбэ!» (Власовка).

Домовой, по суеверным представлениям, любит сладости. Чтобы его умиловить, оставляют на столе «угощение». Домовой может душить во сне: наваливается на спящего, тем самым предсказывая будущее. Он «отвечает» на вопрос, что ждет человека — хорошее или плохое.

Домовый! так ё'у! и зову'т' у на'с, домовый!. Прыхо'ды'ў вин до одно'й жэ'н'щины, душы'ў. Наложэ ла'пы на го'лову, крычи'т': «К ху'ду ил' к добру'!» На'до сказа'т' – к добру!, тоди! бу'дэ к добру!. Нэ дава'ло еи! спат', и пото'м еи! сказа'лы, ты, гврит, посы'п' золо'й пол, шоп вы'дно було!, шо кто сэ ходы'ло. Посы'пала золо'й пол, оно!, значит, прыш'ло!, домовый! прышо'ў. Вот, чита'лы мо'лы'твы, освяща'лы водо'й свяще'ной, билш нэ прыхо'ды'ў. Хотя! там живу'т' там за бо'ровом на потолку! у на'с. На'до но'ч'ю поли'зты туда!, просуну'т' за бо'ро'ў, поула'дыт' и сказа'т': «Жывы!, хазя'ин, всэ бу'дэ харашо!. Я буду ш'яс печ' ку та'пи'т'». И нил'зя!, у на'с така! в сэ'ли! запра'ва, заста'ва, зако'н: ныл'зя! на! нич! но'жы! на сто'ли! остав'ля'т', пото'му! шо обижа'ит'ця вин. Мо'жно там хлеб, сол', а но'жык ныл'зя! (Макашевка).

Если он сердит на хозяев, то ночью стучит, бьет посуду и т.д.; но холит любимых лошадей, по ночам заплетает им гривы в косы: *Колы! була! коню'шня тут калхо'зна, тоди! да було! раз'уво'р такы'й: прыхо'дэ домовый!, ўры'ву росчэ'суе* (Макашевка).

Вместо именования *домовый* выступает указательное местоимение *цэй*: *Засну'ла я и нэ чю'ствую нычэ'но, ро'том зива'ю и нэ мо'жу нычэ'но сказа'т', ду'шэ цэй. Ну'жно спросы'т': – К ху'ду чи к добру'?* (Власовка).

Старшее поколение сохраняет легенды о летающем *зме*. Подобные истории подверглись серьезной трансформации. Этот персонаж манифестируется как одно из воплощений нечистой силы. По суеверным представлениям, он прилетает по ночам в виде огненной ракеты и рассыпается в искры, предстает в человеческом облике: *Лэты'т' ра'кэ'та, и рассыпа'ет'ця жар, захо'дэ чё'лови'к и раз'нова'ривае, як чё'лови'к, цэ ж нэчи'ста сы'ла тож*. (Власовка). Специального названия данного персонажа не сохранилось. Следует указать на общерусский характер явления нечистого духа к вдовам в облике змея [Черепанова 2007: 269].

Происхождение таких мифологических персонажей, как *русалки*, связывается информантами исследуемых говоров с некрещенными детьми: *Русал'ка жы'ла, як ыдэ'м, Писку'нов'ой за'пон схваты'ла, хоти'ла е'ји! утащи'т', а зав'язка разв'язала'ся. Цэ она! и уби'жала. Ка'жут', учи'тэл' ў'пойма'л е'ји! Буд'то бы русал'ка – нэ'хрищэ'на дэ'ты'на* (Власовка). Так-

же это те, кого прокляла мать: *Руса^лкы – цэ ти жыву^т, якы^х ма^тэ прокля^ла. Тётя Харито^нова шла ў лужку^л и ба^чила, цэ було^л* (Власовка). Д.К.Зеленин соотносит русалок с образами заложных покойников [Зеленин 1991: 418–420]. Ср.: «У гуцульських легендах *нявками* також стають погублені нехрещені діти» [Хобзей 2002: 138].

В ходе экспедиций были зафиксированы следующие именованья персонажей, служащих для устрашения детей: *баба^й, поля^нська прожо^ра, хо^ка* и др. *Я за писо^к зашла^л и кажу^л ба^бе: «Пи^ду^л с тобо^йй». Она^л ка^жэ мэни^л: «Ты нэ слу^хаеш, ба^чиш, поля^н’с’ка прожо^ра». Я як вэ^рну^ллася, бою^ся до коло^дизя иты^т»* (Власовка). Единица *хо^ка* ‘нечистый дух’ приводится среди автохтонной лексики финно-угорского происхождения, функционирующей на территории Новгородской области [Мызников 2007: 183–185]. Исследователь указывает на возможное «в редких случаях дополнение территории смежных говоров Псковской и Тверской областей» [Мызников 2003: 29]. С.А. Мызниковым проводится этимологическая параллель с карельским *hökki* «дурак, болван, простофиля» при следующих лексических соответствиях *ке^гря, те^гря* «черт, нечистая сила» (Валд., Окул.), *ке^гря* «старый мужчина, старик» (Борович.), *те^гря* «страшилище, которым пугают детей» (Валд.), при кар. *kegri* «ряженный в древний осенний праздник, связанный с завершением аграрного цикла, страшилище, которым пугают детей», кар. *kekri* «старый осенний праздник, «кекри», окончание полугодия в прошлом», «человек, наряженный пугалом», «изображение старика, помещенное в углу избы на празднование «кекри» [Ibid.]. В ходе нескольких экспедиций в селе Власовка Грибановского р-на нами была зафиксирована та же единица в значении «мифологическое существо, которым пугают детей»: *Як ди^ты пла^чют ’мы ховоры^лы: «Пэ^рэста^н’пла^кат’. Кто идэ, хо^ка идэ, во^з’мэ тэбэ^л». Или: Хо^ка – цэ мы ляка^лы дитэ^й. Либо^л звирёк якы^й, шоб боя^ўся. И я ляка^ла свои^х. Ни бири^л – хо^ка забэ^рэ^л». Ср. также ряд именованья демонологических персонажей *кика, кока, коканко, хoha* и др., производимых от карельского *huhlakka* ‘чудить’ [Журавлев 2013: 357], однако «при всей убедительности этой этимологии слова хорошо себя чувствуют в собственно русском фонетическом пространстве» [Ibid.]. Ср. омонимичную лексическую единицу — имя собственное *Хо^ка* (разговорный вариант имени Фока): *Хо^ка, где Мичю^рины ба^ба Ка^тя жыла^л. Эт муж иё Стёна Хо^ка* (Власовка). Остается открытым вопрос этимологического происхождения единицы *хока* и ее бытования в данном языковом континууме.*

Б.Н. Проценко в работе о донском казачестве отмечает: «среди различных персонажей могут оказаться и мифологизированные типа «хока», «бабай»» [Проценко 1996: 71]. В говорах Воронежского края (как в юж-

норусских, так и украинских) используется повсеместно слово *бабай* ‘фантастическое существо, которым пугают детей’. Данная лексема (от тюркского ‘старик, дедушка’) широко представлена на всей территории функционирования русских говоров. Например: *Цыт’, ны плач’, а то баба’й забырэ’* (Старотолучеево).

Тексты заговоров содержат интересный материал о мифологизированных персонажах. Например, такие персонажи, как *юда, пыдьюда*:

Она| личи|ла и скоты|ну, и тэля|т, и от| һадю|кы. От| һадю|кы и я| шяс| ма|буд| собразю|. Она| и тэля|т личи|ла, и людэ|й, и дитэ|й. Стои|т’ һора|, на| һори| змяя|торопия|, воз’мы| свое| жыло|жыли|ще и однэ|сы| на| очэрэ|та, на| болота|, дэ| собаки| нэ| брэ|шут’, со|нцэ| нэ| һри|е. Она|, значи|т’, е|сли змяя| уку|сэ, то| од| нэ|й оцэ| тил|кы на|һово|ры и выда|влюю|т’ из| нэ|й, оцэ| она| пуска|ят. Нэ| так| мабу|д’. Па|мят’ од|быва|. Цэ| мо|лы|тва: Про|шу| Г(һ)|о|спода| Бо|һа, Присвя|тую| Бо|һоро|дицу, сы|лы| ны|бэ|сны, шы| два| това|ры|ша. Оды|н – ю|да, дру|һый – пы|д|ю|да, на| ю|ди – хо|лы|ци, на| пы|д|ю|ди – ру|кавы|ци, от| Г(һ)|а|л’ кы|ных там| һлазэ|й, от| Г(һ)|а|л’ кы|ных бровэ|й, от| еи| ру|сы|х волосэ|й, от| еи| оче|й, от| еи| плэ|чей, от| еи| суста|ви|у... жы|лы| впа|жыл’е, упа|жы|лы. От| чирво|нной| крови|, от| жо|ўтой| кос’ти|, тут| тэ|би| нэ| стоя|ты, там| як| зват’. .. Г(һ)|а|л’ кы|ной| крови| нэ| пы|ты, кости| ..., от| колду|на|, колду|ны|ци, от| ярэ|ты|ка|, яры|ты|ци, от| прысу|хы. Про|шу| Г(һ)|о|спода| Бо|һа, Присвя|тую| Бо|һоро|дицу. И| оцэ| ба|ба на|ша| чита|ла: на| скоты|ни – ро|һы, от|ступи|т’, пэрэ|ло|һы. И| всэ| тут| по|мына|е|т’ця, всэ| прыту|люва|ла (Власовка).

«Юда – это одно из мифологических существ, которым в Болгарии (Пиринский край, Странджа) и Македонии приписывают признаки самодив» [Раденкович 2013: 61]. Юда зафиксировано также в качестве одного из личных имен вил (в Македонии — самовил) [Ibid.: 60]. Данная лексема бытует в анализируемых нами говорах в значении ‘жадный человек; скряга’: *От юда. Зро|ду у|й’го| ничё|го| ны| рож|жывэ|ся* (Старомеловая). В гуцульских говорах данная лексема служит обозначением ‘старшего черта; дьявола’ [Хобзей 2002: 194]. В современных диалектных материалах слово представлено в значении ‘черт’, а также в переносном значении ‘плохой человек’, в лесковских говорах *юдашу|в* ‘подлый человек’ (см. подробнее в работе [Хобзей 2002: 194–197]). На иерархическую основу указывают и отмеченные нами единицы *юда – пыдьюда*. В гуцульских говорах бытуют номинации, в которых *юда* выступает в качестве составляющего элемента: *три|юда, архи|юда* [Хобзей 2002: 194–195]. В словаре Б. Гринченко лексема *юда* манифестируется в значении ‘род злого духа, нечистой силы’ [Гринченко IV: 531]. Данная номинация известна и другим славянским языкам: болг. *юда* ж.р. ‘злое мифическое существо женского пола, которое живет в горах, у озер и носится вихрем по воздуху’ [ЭССЯ VIII: 191] и др. Очевидно, что *юда* связано с библейским именем Иуда Искариот (подробнее см. в работе [Хобзей 2002: 196–197]).

В значении ‘нечистая сила, черт’ выступает лексема **бис**: *Бон смэрти нэ сотворыў, смэрт’ вийшла у мыр завист’ю би́са* (Ильинка). Номинация является составной частью идиоматических сочетаний бранного характера *иды к би́су* ‘иди к черту’, *к би́су* ‘к черту’, *хай кому-л. бис* ‘пусть кому-л. черт’. *Иды к чёрту – цэ ж ла́йка, а иды к би́су, һрэ́цю – цэ нэ ла́йка* (Журавка). *Ой, ну тыбэ́ к би́су! Чёго́ ты пид нога́мы тут?; Хай ёму́ бис! Вы́лыла чю́т’ ны пивви́дра воды́* (Старотолучеево). Встречается фразеологизм *до би́са* ‘много’: *Та тут йих, цых карто́х, ще до би́са* (Старотолучеево). Повсеместно бытуют определения **би́сив, би́сов, забисованный** ‘бесов, дьяволов’: *Би́сови ди́ты. Позакы́дали дэс’ уси́ молоткы́* (Старотолучеево). *Па́на́ный дид буў у ба́бы Лё́нky. Прыхо́дю до ба́бы и кажу́: «Чё́хо́ цэ ты за тако́хо́ нэ́красы́во́хо́ ди́да за́миж вы́шла?» А вин якы́с’ нэ́красы́вы́й буў. Вин за сти́нкой сыды́т’и плы́тэ́ оцц’ ви́ршы, чи ситя́, и ка́жэ: «Ах ты забисова́на!»*. А я о́пять’ на ба́бу кажу́, чё́ цэ ты за ё́хо за́миж пи́шла за тако́хо́ за па́на́но́хо. Она́, ой, сыды́ ты һы́мы́нска (Власовка). О́пять’ жэ́ чо́хуны́ бу́лы, бува́ло так, шо́ и у́хлы́на ўпа́де в той чя́ун. У́хол’з дроў, у́хлы́на. Бува́ло той, ма́ма вы́тянэ́: – Ой, би́сова. Би́сова, то́ди ма́тюка́м нэ́ ру́на́лыся. У́жэ́ упа́ла, ну, з дро́выня́кы (Воронцовка). В исследуемых говорах представлена глагольная лексика с корнем -бис-: **бисы́тсья** ‘быть в ярости; неистовствовать’ (Власовка), ‘становиться беспокойным, яростным под воздействием магии, колдовства (о человеке, животных)’: *У на́с оту́тыч’ка нэ́далэ́ко чэ́рээ тры до́ма жы́вэ́ жэ́н’щина, вот ка́жут’, она́ колдо́фство́м занима́лас’*. Чи занима́лас’, чи нэ́ занима́лас’. *Вси лю́ды стра́да́лы, вся у́лыця́, мо́лока́ ны́яко́хо нэ́ма́ у коро́ў, коро́вы би́сют’ця́* (Макашевка); **бисува́тсья** ‘играть в шумные игры, дурачиться’: *Зымо́ю со́быра́лыс’ в ха́ти у ко́го-нэ́буд’, а в ли́то за дво́ром бисува́лыся* (Переволочное). М. Т. Авдеева приводит эвфемизм **би́сма**: *Шука́ла, шука́ла... Би́сма́* [Авдеева 2008: 33]. В словаре [Гринченко I: 69–70] представлен целый ряд единиц с корнем -би́с-: **би́сеня, би́сота, би́сурка, би́сяка** и др. В. Даль отмечает названия **бесовка, бесиха** ‘ведьма, чаровница; злая женщина’ [Даль I: 160]; в работе [Черепанова 1983: 41, 81] представлены *бес во дворе, бес полуденный, бес хроможитель, бесенята*. Н. Хобзей отмечает номинацию **польовий би́с**, зафиксированную в этнографических материалах В. Гнатюка [Хобзей 2002: 41]. Автор достаточно подробно рассматривает этимологические изыскания по лексической единице *бес (би́с)* [Ibid.: 41–43].

В значении ‘чертов; дьявольский’ бытуют определения **гы́мы́нский, и́дольский, и́долив, ы́долив, ы́долын, и́монив, ды́монив**. *Идолы́вы ди́ты – двэ́ри побро́сают’... Мух по́вна ха́та*. (Старотолучеево). *Ы́доло́ва яка́!* (Власовка). *Они́ мо́лоди́ и́долы́вы* (Алфёровка). *И́монови́ ди́ты*

– пообно¹сылы вси вы¹шны, шо ото¹ за дво¹ро¹м (Старотолучеево). Ды¹моновы дѣ¹ты... Чи вам ба¹бушкѣ нѣ жа¹лко? (Лосево). Очевидно, манифестация *гымынський* соотносима с украинским диалектным *ге¹мон* ‘демон’ [Гринченко I: 279]; ср. также бранное *ге¹монів* ‘принадлежащий демону’, *ге¹монський* ‘демонский’ [Ibid.]. А.Ф. Журавлев в слове *ге¹мон* видит искажение слова *демон* «не без одновременного соотнесения с *ігемон, гегемон*». Исследователь замечает, что «случай тем более симптоматичен, что закономерности украинской фонетики представляют собою гораздо менее благоприятную почву для смешения *г* и *д*, не смягчаемых в препозиции к переднерядным гласным» [Журавлев 2013: 357]. Очевидно, лексема *имонив* также сопоставима с данными этимологическими изысканиями.

В бранных выражениях присутствует лексема *грэцѣ* ‘дьявол, злой дух; черт’. Использование подобной лексики в сфере бранной говорит о «затухании мифологической семантики» [Черепанова 2007: 270]. В украинских говорах данная номинация встречается на юге Воронежской обл. — *иды¹ к грэцѣ* ‘иди к черту’: *Мы кажы¹мо*: – *Иды¹ к би¹су, иды¹ к һрэ¹цѣ* (Журавка).

Описанные материалы представляют собой важную языковую составляющую восточнославянской мифологии в целом и современных воронежских говоров в частности.

СПИСОК НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ

Алфёровка – село Алфёровка Новохопёрского р-на
Власовка – село Власовка Грибановского р-на
Воронцовка – село Воронцовка Павловского р-на
Данило – село Данило Павловского р-на
Екатериновка – село Екатериновка Лискинского р-на
Журавка – село Журавка Кантемировского р-на
Кувшин – хутор Кувшин Подгоренского р-на
Ильинка – село Ильинка Калачеевского р-на
Лосево – село Лосево Павловского р-на
Макашевка – село Макашевка Борисоглебского р-на
Марченковка – село Марченковка Ольховатского р-на
Медвежье – село Медвежье Калачеевского р-на
Переволочное – село Переволочное Калачеевского р-на
Подгорное К. – село Подгорное Калачеевского р-на
Подгорное Р. – село Подгорное Россошанского р-на
Старомеловая – село Старомеловая Петропавловского р-на
Старотолучеево – село Старотолучеево Богучарского р-на

ЛИТЕРАТУРА

- Авдеева 2001 — Авдеева М.Т. Из истории изучения украинских говоров Воронежской области // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. — №12 (44). — грудень. — Луганськ, 2001. — С. 44–46.
- Авдеева 2008 — Авдеева М.Т. Словарь украинских говоров Воронежской области: в 2 т. — Воронеж, 2008.
- Авдеева, Давыдова 2006 — Авдеева М.Т., Давыдова Е. Украинские говоры Воронежской области в АУМ и вне его // Діалектологічні студії. 6: Лінгвістичний атлас — від створення до інтерпретації / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. — Львів, 2006. — С. 97–103.
- Валенцова 2003 — Валенцова М.М. Словацко-южнославянские связи: этнолингвистические параллели // Славянское языкознание. Материалы конференции (Москва, июнь 2002 г.) / Отв. ред. А.М. Молдован. — Москва, 2003. — С. 17–28.
- Виноградова 2000 — Виноградова Л.Н. Народная демонология и мифоритуальная традиция славян. — Москва, 2000. — 432 с.
- Власова 1998 — Власова М. Русские суеверия. Энциклопедический словарь. — Санкт-Петербург, 1998. — 672 с.
- Гринченко — Гринченко Б.Д. Словарь украинского языка: В 4 т. — Київ, 1907–1909.
- Даль — Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. I. — Санкт-Петербург; Москва, 1880. — 723 с.
- Дынин 1993 — Дынин В.И. Русская демонология: опыт выделения локальных вариантов // Этнографическое обозрение. — 1993. — №4. — С. 78–91.
- Журавлев 2013 — Журавлев А.Ф. Фонетика бесовской речи // Ethnolinguistica Slavica. К 90-летию академика Никиты Ильича Толстого. — Москва, 2013. — С.344–362.
- Мызников 2007 — Мызников С.А. Атлас субстратной и заимствованной лексики русских говоров Северо-Запада. — Санкт-Петербург, 2007. — 395 с.
- Мызников 2003 — Мызников С.А. Лексика финно-угорского происхождения в русских говорах Северо-Запада (этимологический и лингвогеографический анализ): автореф. дис... доктор филол. наук: 10.02.20; 10.02.01. — Санкт-Петербург, 2003. — 48 с.
- Новичкова 1995 — Новичкова Т.А. Русский демонологический словарь. — Санкт-Петербург, 1995. — 640 с.
- Померанцева 1975 — Померанцева Э.В. Мифологические персонажи в русском фольклоре. — Москва, 1975. — 194 с.
- Проценко 1996 — Проценко Б.Н. Этнографические реалии и программа «Традиционная духовная культура» // Лексический атлас русских народных говоров (Материалы и исследования). 1994. — Санкт-Петербург, 1996. — С. 66–76.
- Раденкович 2013 — Раденкович Л. Личные имена мифологических существ // Ethnolinguistica Slavica. К 90-летию академика Никиты Ильича Толстого. — Москва, 2013. — С. 59–72.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Гл. ред. Ф.П. Филин, Ф.П. Сороколетов. — Москва; Ленинград-Санкт-Петербург, 1965–2014. — Вып. 1–47.

- Сьянова 2011 — Сьянова Е.И. О проблеме взаимодействия украинской и русской языковых систем на территории позднего заселения (на материале украинских говоров северо-востока Воронежской области) // *Лінгвістика. Збірник наукових праць*. — Ч. I. — №3(24). — Луганськ, 2011. — С. 25–33.
- Толстой 2003 — Толстой Н.И. Очерки славянского язычества. — Москва, 2003. — 624 с.
- Толстой 1995 — Толстой Н.И. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. — Москва, 1995. — 512 с.
- Филатова 2010 — Филатова В.Ф. Магический дискурс. — Воронеж, 2010. — 337 с.
- Черепанова 1983 — Черепанова О.А. Мифологическая лексика Русского севера. — Ленинград, 1983. — 169 с.
- Черепанова 2007 — Черепанова О.А. Псковская лексика в контексте народной культуры // *Псковские говоры в свете актуальных проблем диалектологии* / Под ред. Л.Я. Костючук. — Псков, 2007. — С. 266–272.
- Чижикова 1988 — Чижикова Л.Н. Русско-украинское пограничье. История и судьбы традиционно-бытовой культуры (XIX–XX века). — Москва, 1988. — 253 с.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. — Вып. 8 (*ха — *jъvylga) / Под ред. О.Н. Трубачева. — Москва, 1981. — 252 с.
- БМ — Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і ін. — Мінськ, 2004. — 592 с.
- Сікорська 2001 — Сікорська З. З історії вивчення українських говірок на території Росії // *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. — №12 (44), грудень. — Луганськ, 2001. — С. 38–44.
- Хобзей 2002 — Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. — Львів, 2002. — 216 с.

Лексика й символіка подільської народної ботаніки у слов'янському контексті

*ELexis and symbols of Podillia
folk botany in the Slavonic context*

У сучасній україністиці існує низка праць, присвячених встановленню лексичних зв'язків у межах слов'янської мовної сім'ї (В. Будзішевська, Т. Голинська, В. Мокієнко, М. Толстой, О. Трубачов, Б. Фалінська та ін.) [детально див.: Гриценко 1990: 190]. За свідченнями П. Гриценка, «дослідження української діалектної лексики у широкому ареалогічному контексті слов'янських мов значною мірою уточнює історію багатьох явищ українських говорів, картину міжслов'янських мовних зв'язків у цілому. Рельєфнішою постає динаміка лексичного складу українських говорів як результат міжмовної взаємодії» [Ibid.: 219]. У результаті міжмовної взаємодії активізується динаміка лексичного складу українських говорів, «знаходять своє типологічне й генетичне обґрунтування ті зміни формальної структури і семантики української діалектної лексики, які не мають вичерпного пояснення на підставі свідчень лише однієї мови, а «прочитуються» у широкому слов'янському контексті» [Ibid.]. У зв'язку із цим актуальним залишається завдання подальшого окреслення українсько-інослов'янських спільних елементів, зокрема ізолекс дистантних зон та їх детальна локалізація. Суттєвим є також встановлення інтенсивних і спорадичних міжзональних зв'язків, власне мовних і позамовних чинників їх виникнення, часової глибини постановки таких зв'язків. Очевидною є висока евристична цінність досліджень лінгвальних міжзональних зв'язків Славії для більш повної інтерпретації спільних явищ у галузі традиційної матеріальної та духовної культури різних слов'янських народів і на цьому підґрунті реконструкції

давніослов'янської духовної культури, що, на думку М. Толстого, тісно пов'язане із проблемою етногенезу слов'ян [Толстой 1995: 41].

У цьому контексті особливий інтерес становить вивчення ботанічної лексики — давньої за походженням, багатой за складом та цінної для пізнання лінгвальних та позалінгвальних явищ. Об'єктом нашої розвідки стала ботанічна лексика центральноподільських говірок, локалізованих у Вінницькій області. Матеріалом для дослідження слугували фольклорні та етнографічні праці, словники слов'янських мов та авторський Словник ботанічної лексики центральноподільських говірок [Гороф'янюк 2012], укладений за матеріалами, які авторка збрала в 94 говірках Центрального Поділля. У статті проаналізовано флорономени у контексті уявлень подолян про рослинний світ, які відображені в репертуарі назв, у мотивах номінації та в символіці рослин інших слов'янських мов та культур.

Для лексичного рівня релевантним у з'ясуванні міжзональних зв'язків є не лише повний формальний і семантичний збіг порівнюваних слів, а й міжзональні зв'язки на рівні мотивації [Гриценко 1990: 189–190]. Аналіз мотивів номінації спільних флороназв різних слов'янських мов дає змогу осягнути культурні функції рослин, механізм відображення об'єктивних характеристик рослин у їх назвах та значення цих характеристик у формуванні символічного образу рослин у традиційній культурі слов'ян.

З огляду на це засвідчені флорономени подано крізь призму мотиваційних ознак, проаналізовано на підставі основних характеристик рослин, які відзначені у традиційній культурі і, очевидно, слугували основою найменувань.

1. Особливості поверхні рослин

Рослини, частини яких мають властивість чіплятися до чогось, не лише мають відповідні назви, а й наділені здатністю приваблювати людей один до одного. На позначення смолянки липкої (*Lychnis viscaria*) у центральноподільських говірках зафіксовано назви *с'молка*, *смол'анка*, *лип'чиц'а*, *ли'пучка*, *ли'тиха*, *лип'чак*, *лип'чичка*, *ли'пун'*, *лип'тиц'а*, *лип'тица*, *лип'ник*, *л'і'пак*, *ли'п'ії*, *л'і'пучка*, *лип'к'і кв'іточ'ки*; пор. коментар інформатора: *по'мий'д'і'у'чинку / поку'пай* [у *липучці*. — І.Г.] / *таї'хлопц'і'будут'липнути до'нейі* [Гороф'янюк 2012: 151, 185]. Подібні властивості має також підмаренник чіпкий (*Galium aparine* L.), за допомогою якого можна привабити коханого [Анненков 1878: 157, 400]: срб. *лепљива трава* [Шпис-Ћулум 1995: 412], срб., хрв. *lipavica, prilipača*, болг. *lepka, lereška, lepavec* [Анненков 1878: 151; Machek 1954: 220].

2. Час цвітіння рослини

Така виразна характеристика рослини, як час її цвітіння, є семантичною універсалією у флорономіації багатьох слов'янських мов: пор.:

ц.под. *добре* *утро* на позначення іпомеї (Ipomoea) [Ibid.: 191], яка цвіте до середини дня, та срб. *доброј утро*, що номінує рослину, яка вранці розкривається, а опівдні складає пелюстки [Торђевић 1958: 42].

3. Смак рослини

Гіркий смак рослини у слов'ян має важливе значення для формування символічного статусу рослини. Зокрема полин (*Artemisia*) — рослина з гірким смаком та різким запахом, має статус оберегу, використовується для нейтралізації нечистої сили. Полин найчастіше фігурує у традиційній слов'янській культурі як найефективніший засіб проти русалок та інших персонажів слов'янського фольклору. Такий статус рослини відомий не лише східним слов'янам, а й мешканцям Балкан, болгарам, сербам, чехам, полякам [СД IV: 159–160]. У цьому контексті важлива трансформація статусу рослини в християнській традиції, про що повідомляють інформатори: наприклад, про полин однорічний (*Artemisia annua*): *ѡа зрѡбила 'в'ініка зам'ітати // кажут / не ме'ти / не 'мона / бо це 'Боже 'з'іл':а // ѡ 'н'ому за'ховувалас' 'Божѡа 'Мат'ір з 'усом Христѡм / с'в'ат'ат ѡ'го // так ко'лис' ка'зали / шоб не ро'бити 'в'ініка* [Гороф'янюк 2012: 166–168]. Використовують подоляни цю рослину й у похоронній обрядовості: гілочки рослини кладуть біля мерця, щоб відганяти нечисту силу: *'Боже д'реўко це ѡак по'коїника ѡ дубѡвину ѡже по'клали / і су'хе во'но / то ѡ'го кла'дут на бо'ки і по ѡ'с'ому // 'Боже де'реўце ѡ нас кажут*. Така ж обрядодія відома і в Сербії, де гілочкою *бейтурану* ('полин однорічний') позначали місце, де лежав покійник, щоб відігнати нечисту силу [Чајкановић 1985: 299]. На півдні Польщі у труну кладуть полин гіркий (*Artemisia absinthium* L.) освячений на Успення. За віруванням, гілочка цієї рослини в руках покійника здатна відганяти чорта [Lehr 1999: 123–123]. Використання полину як універсального оберегу, широкий спектр лікарських властивостей рослини та вживання його в похоронній обрядовості слов'ян зумовило флороназв: ц.под. *'Боже д'реўко*, *'Боже де'реўко*, *'Боже дереўце*, *'Боже дреўце*, *'Боже 'дерево*, *'Божѡа т'раўка* [Гороф'янюк 2012: 168], пол. *Boże drewko*, чes. *Boží dřevce* [Анненковъ 1878: 47], слн. *Božje drewce*, срб., хрв. *Božje drewce* [Wróbel 1962: 108], болг. *боже дръвце*, *божие древо*, *божо древо* [Ахтаров 1939: 106].

4. Запах рослини

Важливим у формуванні семіотичного статусу є її сильний запах рослини. В одній грецькій легенді про знаходження Чесного Хреста йдеться про те, що на місці, де євреї навмисно закопали хрест Спасителя, виросла трава, пахуча й чарівна, лікарі називають її *ὀκκισ*, а народ — *ωασίλκον*. Це васильки справжні (*Ocimum basilicum* L.), які в народній російській обрядовості дотепер пов'язані з культом хреста: їх кладуть у церкві під

розп'яття, з них роблять кропило [Мочульский 1887: 169]. Використання цієї рослини в похоронній обрядовості, зокрема на Поділлі, зумовило символізацію василька: *а в'ін цей чепчик чи ва'сил'ок / йак майе бути по'коїн'ік / в'ін ту'д і гарний росте / то буде скоро по'коїн'ік* [Гороф'янюк 2012: 187–188]. Активно функціює флорономен і у фразеології: ц.под. *ва'сил'ки с'н'ац':а, ва'сил'ку таї'ю дубо'винку, хоч у дубо'вину ло'жи із васил'ками, йї'ї' уже т'іл'ки васил'к'і'ю т'реба, ва'сил'ку'ю'руку, ва'сил'ок пахне, ї'же чепчиком пахне* 'про безнадійно хвору людину' [Ibid.: 188].

5. Отруйність рослини

У пареміях знайшов відображення також вплив отруйних рослин на людину. За сербським повір'ям, людина, яка скуштувала блекоту чорну (*Hyoscyamus niger* L.), втрачає пам'ять: «Ка ода се бунике најео» [Карацїћ 1965: 144]. У Словаччині про людину, яка говорить нісенітницї, кажуть: «Ка ода се напило бунике» [Шпис-Тулум 1995: 414]. У центрально-подільському ареалі фіксуємо об'ї'ї'с'а *блеко'ти* 'про того, хто говорить нісенітницї' [Гороф'янюк 2012: 161].

6. Магічні властивості рослини

До номінативного поля 'мак дикий (*Paraver rhoeas* L.)' входять флорономени з *ір'кач*, з *ір'катиї мак*, які, припускаємо, пов'язані із *зіркий, здріти*, у зв'язку з наявністю у верхній частині макової головки невеликих отворів — «очей» [ЕСУМ II: 265]. Подібну семантику виявлено у твірній основі номенів *ви'д'ук*, *в'і'д'ук*, похідних від *відати* 'знати, бачити' [ЕСУМ I: 391]. Активність зазначених дієслівних твірних основ пов'язана не лише з анатомічними особливостями рослини, а й із використанням її в народній магії, зокрема пов'язують рослину із відьмами (< *відати*): *а цей ви'д'ук / в'ін та'ко / йак нахи'ли / в'ін витра'сайец'а / пон'і'майте // то це ї'ого с'ват'ат / і не даї Бог по'коїн'іки / хто по'мер таї'ходе / х'оде та'ко / прип'лачут чи шо // то це с'ват'ат тої в'і'д'ук і обси'пайут'хату; ви'д'ук'ю'н'ого ту'то ї'го'р'і д'ур'ки / і в'ін сам п'рамо йак вист'р'іл'уйе з'в'іти // в'ед'ми ї'ого викорис'тову'ют / о'це йак не'чисту'силу тра в'і'д'і'нати / то х'од'ат с'ват'ат на Паску / пот'ім поси'пайут' // це саме в'і'д'уком т'реба* [Гороф'янюк 2012: 32]. На Вінниччині записано текст-примовляння господаря, який, розсіваючи мак-«видюк» по хліву на Голодну кутю, погрожує, що рослина осліпне, якщо не виконає своєї оберегової функції: «Видюку, ти все бачиш, з вітром та сонцем компануєш,... тебе бояться лихі люди... Сію тебе сьогодні, дивись на всі боки, в землю, в небо зоряне,... не допускай сюди лихих сил... І ти їх не впустиш у цю стайню, у цю кошару, у цей хлів. Коли ти їх бачиш, вони сліпнуть, а коли ти їх не відженеш геть відцїля, то сам осліпнеш» [Килимник 1994: 138]. За свідченням В. Усачової, такими ж «апотропейними властивостями»

наділяли мак росіяни, поляки, словаки, чехи та інші слов'янські народи [детально див.: СД III: 170–174].

Подільська флороназва бузини чорної (*Sambucus nigra*) *чортове дерево* відображає вірування слов'ян про бузину як про нечисте, прокляте дерево, де живе чорт. У поляків, сербів, хорватів поширені вірування про заборону рубати або викорчовувати бузину [СД I: 267–268]. У XIX ст. П. Чубинський зафіксував у Вінницькій губернії таке свідчення подолян про цю рослину: «Бузину називають чортовимъ, проклятымъ деревомъ, потому что на ней повѣсился предатель Спасителя, Иуда. Бузины не слѣдуетъ ни рубить, ни выкапывать, чтобы не навлечь на себя несчастія» [Чубинский 1872: 77].

7. Зовнішні особливості рослини

У говірці с. Гонорівка Піщанського району Вінницької обл. відзначено два флоронімени на позначення моркви дикої (*Daucus carota*), дикорослої трав'янистої рослини з білими квітками, зібраними у щитковидні суцвіття, центральна частина яких може мати рожеві вкраплення. Цікаво, що жінки і чоловіки по-різному її називають. Жінки номінують рослину *л'уц'ка сов'іст*, пояснюючи її так: *це л'уц'ка сов'іст / йак'шо з'ірвала / і к'в'іточка ўс'а б'ілен'ка / а посередин'і че розо'вен'ке / з'начит' ше у л'у'деї сов'іст т'рошки че / а йак'шо ўже ўс'а б'іла / то ўже нема*. Інформатор-чоловік повідомив іншу назву цієї рослини — *д'івоча сов'іст*: *колис' мо'їа мама по'к'їїна ка'зала / шо це д'івоча сов'іст' / ше с'т'іл'ки сов'іст'і там ото / с'к'іл'ки розо'вен'кого / це д'івоча сов'іст' мален'ке черво'не'ке / це к'аже с'т'іл'ки ў д'ї'чат сов'іст'і ли'шило'а* [Гороф'янюк 2012: 32]. Цікаво, що в сербів зафіксовано флороназви *стидак*, *срамак*, мотивація яких також пов'язана з тим, що червоного кольору на квітці раніше було більше, але з кожним днем його стає щораз менше, оскільки зникає сором між людьми [Чаїкановић 1985: 223; Софріћ 1990: 207].

Гендерні відмінності засвідчено не тільки щодо форми рослини, а й щодо змісту. Носії говору диференціюють назви рослин за статтю щодо жіночих і чоловічих стебел коноплі — матірки та плосконі. Рослину, яку вирощували навмисно для одержання насіння — сім'я, садили окремо. Змішування чоловічого і жіночого вважали небезпечним. Саме цим пояснюють словацьку назву коноплі, що одночасно цвіте чоловічим і жіночим цвітом — *sverepé* букв. 'яра, страшна'. У зв'язку із цим прозорим стає походження вторинної назви такої рослини в центральноподільських говірках — *ман'ак* як результат семантичної деривації від *ма'н'ак* 'опудало' [див.: Мельничук 1952: 85; Грінченко II: 405]: *че он'до на под'в'ір'і черех ше недос'тиглиї / т'реба цего ман'ака / бо зелен'і йагоди / а гра'ки ўже чї'д'ат*.

За свідченнями Т. Агапкиної, у всіх слов'янських народів було прийнято виливати під фруктове дерево воду, у якій купали новонароджену дитину [Агапкина 1994: 87]. Також відомі, зокрема в південних слов'ян, символічні способи наділення жінки властивістю народжувати через контакт із родючим деревом [детально див.: Ibid.]. У центральноподільському ареалі фіксуємо звичай *виливати воду з голови* — воду, у якій дівчина мила волосся, — під родюче дерево.

Звичайно ж, історія Поділля та особливості культури та побуту цього регіону є тим підґрунтям, що породжує подібні явища. Проте наведені спостереження ставлять більше запитань, аніж дають однозначних відповідей. Чому, скажімо, для багатьох флороназв, які спершу видаються вузько регіональними, як-от, *д'івоча 'сов'іст'*, *л'уц'ка 'сов'іст'*, виявляємо відповідники у віддалених дистантних зонах інших слов'янських мов. Проте для комплексного дослідження необхідно зібрати та проаналізувати аналогічний матеріал із різних діалектних зон України.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

болг. — болгарське
пол. — польське
срб. — сербське
слн. — словенське

хрв. — хорватське
ц.под. — центральноподільське
чес. — чеське

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- Агапкина 1994 — Агапкина Т.А. Южнославянские поверья и обряды, связанные с плодовыми деревьями, в общеславянской перспективе // Славянский и балканский фольклор. Верования. Текст. Ритуал. — Москва, 1994. — С. 84–110.
- Анненковъ 1878 — Анненковъ Н.И. Ботанический словарь. — Санкт-Петербургъ, 1878. — 648 с.
- Ахтаров 1939 — Ахтаров Б. Материал за български ботаничен речник. — София, 1939.
- Гороф'янюк 2012 — Гороф'янюк І.В. Ботанічна лексика центральноподільських говірок: Матеріали до «Лексичного атласу української мови» / Відп. ред. П.Ю. Гриценко. — Вінниця, 2012. — 304 с.
- Гриценко 1990 — Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. — Київ, 1990.
- Грінченко — Словарь української мови: У 4 т. / Упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Грінченко. — Київ, 1996–1997. — Т. I–IV.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Заг. ред. О. С. Мельничук. — Київ, 1982–2012. — Т. 1–6.

- Карацїћ 1965 — Карацїћ В. Српске народне пословице. — Књ. 9. — Београд, 1965.
- Килимник 1994 — Килимник С.І. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 2 кн. — Кн. 1. — Київ, 1994. — 400 с.
- Мельничук 1952 — Мельничук О.С. Словник специфічної лексики говірки села Писарівки (Кодимського району Одеської області) // Лексикографічний бюлетень. — Київ, 1952. — Вип. 2. — С. 67–98.
- Мочульский 1887 — Мочульский В. Историко-литературный анализ стиха о Голубиной книге. — Варшава, 1887.
- СД — Славянские древности: Этнолингвистический словарь: В 5 т. — Москва, 1995–2012.
- Софрић 1990 — Софрић П. Главније биље у народном веровању и предању код нас Срба. — Београд, 1990.
- Толстой 1995 — Толстой Н.И. Проблемы реконструкции древнеславянской духовной культуры // Толстой Н.И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. — Москва, 1995. — С. 41–62.
- Ћорђевић 1958 — Ћорђевић Д.М. Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави // Српски етнографск изборник. — Књ. 70. — Београд, 1958.
- Чажкановић 1985 — Чажкановић В. Речник српских народних веровања о биљкама. — Београд, 1985.
- Чубинский 1872 — Чубинский П.П. Верования и суеверия. Загадки и пословицы. Колдовство // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. — Санкт-Петербург, 1872. — Т. 1. — Вып. 1. — С. 76–85.
- Шпис-Ћулум 1995 — Шпис-Ћулум М. Фитонимија југозападне Бачке (коровска флора) // Српски дијалектолошки зборник. — XLI. — Београд, 1995.
- Lehr 1999 — Lehr U. The Magic of the Time of Death: A Contribution to the Study of Funeral Customs in the Carpathian Village // Ethnolog. — 1999. — № 9 (60). — Vol. 1. — P. 117–126.
- Machek 1954 — Machek V. Čescá a slovenská jména rostlin. — Praha, 1954. — 366 s.
- Wróbel 1962 — Wróbel H. Związki starszrsko-staropolskie w terminologii botanicznej // Zeszyty Naukowe WSP w Katowicach. Sekcja Językoznawcza. — Katowice, 1962. — S. 105–137.

РЕАЛІЗАЦІЯ МОТИВАЦІЙНОЇ ОЗНАКИ «СМАК» У БОТАНІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ СХІДНОПОЛІСЬКОГО ДІАЛЕКТУ

*Realization of the motivational attribute 'taste'
in the botanical vocabulary of the Eastern Polissia dialect*

Різнi тематичнi групи лексики, зокрема ботанiчної, передбачають рiзний набiр мотивацiйних ознак (далi — МО) в актi номiнацiї. Назви фiксують зовнiшнi ознаки рослин та ознаки, якi пов'язанi з їх внутрiшнiми та функцiйними властивостями. Специфiчною для флорономiнацiї є МО «смак».

Смак — це передусiм вiдчуття вiд споживання їжi. Смакова чутливiсть людини є досить розвиненою: окрiм чотирьох основних видiв (солодке, кисле, солоне й гiрке), людина розпiзнає найтоншi смаковi вiдтiнки i фiксує їх у назвах.

Мовознавцi, дослiджуючи рiзнi слов'янськi мови та дiалекти, видiляли «смак» як МО для номiнацiї назв рослин [Шамота 1985: 106–107; Капська 1970: 7; Колосова 2009: 45–47; Киселевский 1962: 12; Павел 1983: 103; Марченко 1995: 17; Фроляк 1988: 13; Омельковець 2004: 10; Ткачук 2011: 7 та iн.].

Матерiал схiднополiських говiрок засвiдчує продуктивнiсть МО «смак» у флорономiнацiях. У дослiджуваних говiрках функцiюють назви, що вiдображають узагальнену смакову характеристику. Такi назви формують семантичну опозицiю «смачний» / «несмачний». Означеннями слугують рiзнi прикметники з вiдповiдною семантикою, наприклад, з узагальненою позитивною характеристикою (с¹мачна, в¹кусна, л¹о¹ука (картопля); в¹кусна, д¹обра м¹орква; с¹машини, у¹кусни, д¹обрий, х¹а¹роший, л¹о¹к¹и г¹ар¹буз; д¹обри ка¹вун; с¹машнай, даб¹рен:а д¹ин'а; у¹кусне, д¹обре, х¹а¹роше, л¹о¹уке й¹а¹блуко; с¹машина, д¹обра, л¹о¹ука г¹руша) чи негативною (не¹добра м¹орква; безсма¹ковий, не¹у¹кусни, не¹добрий, нех¹а¹роший, па¹ганий, н¹й¹акий г¹ар¹буз;

нев'кусний ка'вун; нес'машина г'руша). Залежно від ситуації мовлення прикметник *ловкий* може передавати значення 'загальна позитивна оцінка, гарний' або 'загальна позитивна оцінка, смачний' (пор.: *кар'тошка* 'лоўка *вра'д'іла і гарбу'за* 'лоўка (інформатори конкретизують: *са'лодка*). Актуалізація конкретного значення відбувається лише в мовленнєвому контексті.

Смак рослини або її частини можуть виражати прямі позначення смакових відчуттів, зокрема прикметники *солодкий, гіркий, кислий*. Водночас смакові характеристики зумовлюють значну кількість асоціативно-дериваційних зв'язків, а відповідно — і численні назви рослин чи їх частин. У двокомпонентних назвах прикметники, що входять до складу назви, виконують основну мотиваційну функцію і вказують на сорти чи різновиди рослин.

Продуктивним лексичним мотиватором під час номінації рослин є означення *солодкий*: *со'лодка куку'руза, сла'дк'іє кий'ки* 'сорт кукурудзи'; *са'лодк'і 'л'уп'ін* 'різновид люпину'; *са'лодк'і га'рох* 'сорт гороху' (інформатори зазначають: *спе'ц'іал'но дл'а д'ет'ей, на вкус сла'дк'і*) — найменування пов'язані із солодким смаком зерна; *со'лодка мо'рква* 'сорт моркви'; *со'лодк'і бу'р'ак* 'столовий червоний буряк', 'цукровий буряк' — назви зумовлені солодким смаком коренеплодів; *са'лодки час'нок; со'лодки пом'ідори; са'лодкий пере'ц; со'лодкий гар'буз, са'лодк'і гар'бузи, соло'дох'і; сол'одкий ка'вун, сла'дки йак 'сахар ка'вун; сол'одка 'дин'а; сол'одка 'ябл'он'а, со'лодке 'ябл'уко, са'лодовка; са'лодка г'руша, сала'ден:и г'руши; са'лодка с'лива, сол'одки с'ливи; со'лодк'і абри'коси* — ознакою мотивації назв є солодкий смак плодів.

На солодкий смак вказують назви рослин чи їх частин, смакові якості яких асоціативно співвіднесені з назвами таких продуктів харчування, як *сахар, мед* (пор. паралельне вживання в говірці с. Хрещате Козелецького р-ну Чернігівської обл. назв: *'сахарн'і гар'бузи, соло'дох'і*).

Зафіксований матеріал відображає високу продуктивність мотивуючої основи *сахар-*: *'сахарна г'руша, 'сахарнийє г'руши, 'сахарка, са'харки* 'сорт груші'; *'сахарнайа 'яблан'а, 'сахарка* 'сорт яблуні'; *'сахарн'і 'яблака* 'сорт яблук' (інформатори уточнюють: *йак са'лодк'і*); *'сахарна с'лива, са'харни с'ливи, 'сахарка* 'сорт слив'; *'сахарка, 'сахарк'і* 'сорт аличі'; *'сахарки* 'сорт вишні'; *'сахарна шов'ковиц'а, 'сахарка* 'сорт шовковиці' (інформатори коментують: *са'лодка*); *'сахарна сма'родина, са'харнайа, са'харн'а сма'родина* 'сорт білої смородини'; *са'харни по'р'ічки* 'сорт червоної смородини'; *са'харни аг'рус* 'сорт агрусу'; *'сахарна ма'лина* 'сорт малини'; *'сахарн'і, 'сахарнийє гар'бузи, са'харни гар'буз* 'сорт гарбуза'; *'сахарни ка'вун* (інформатори порівнюють: *сла'дки йак 'сахар, ка'вун йак 'сахарни* 'сорт ка'вуна'; *'сахарни 'дин'і* 'сорт дині'; *'сахарни, са'харний га'рох, са'харн'і о'рох* 'сорт гороху (для дітей), солодкий, великий'; *'сахарна* (квасоля), *'сахарка, са'хар'івка* 'сорт квасолі'; *'сахарна куку'руза, 'сахарка, са'харни кий'ахи,*

са^харни ка^лачики ‘сорт кукурудзи’; са^харнайа мо^рква ‘сорт моркви’; са^харни по^ми^дори, са^харни по^ми^дор, са^харнийе па^м’и^дори ‘сорт помідорів’; са^харни(й) пе^рец ‘сорт перцю’; са^харний па^с’л’он ‘паслін солодко-гіркий, *Solanum dulcamara*’; са^харн’и кл’евер ‘конюшина повзуча, біла, *Trifolium repens*’; са^харна су^ра’иїжска ‘вид сироїжки’ (інформатори уточнюють: не гу^рока). Мотивацію цих назв зумовлює солодкий смак плодів чи квітів рослин. У назві са^харний га^рбуз, яку в говірці протиставлено номенові ко^рмо^вий га^рбуз, МО «смак» доповнює ознака «придатність для споживання, їстівність». Видові найменування са^харний бу^р’ак, цук^ровий бу^р’ак мотиваційно пов’язані з МО «смак» і «властивість, використання» (інформатори коментують: на са^хар). Означення са^харний у назві са^харний гри^б передає ознаку «більш вартісний, смачніший», до якої може долучатися МО «колір» (коментар інформаторів: ка^жут, шо б’ілий і са^мий лу^ч:ий). Ознаку вищих смакових якостей передає і назва са^харна ла^ба’да, са^харка ‘вид лободи’, яку протиставлено в говірках назві пра^с’та ла^ба’да; у фітономені са^харна ла^ба’да, яку протиставлено лексемам сви^нуха, св’ін: аїа ла^ба’да, долучено мотив «придатність для споживання, їстівність» (інформатори зазначають: бор^ич ва^р’ат). Означення са^харна у назві са^харна ка^р’тошка відповідає семантиці ‘смачна’. Отже, як свідчить матеріал, за означенням са^харний, окрім ‘солодкий’, закріплене значення ‘смачний’.

Значну групу становлять назви, мотивовані словом мед, які вказують на солодкий смак: ме^дунка, ме^дунки, ме^д’анка, ме^д’анк’и, ме^динки, ме^дуниц’а, ме^довниц’а, ме^да’вица, ме^дуничк’и, ме^довик, ме^довник, ме^дивка, ме^дуовка, ме^дуовки, ме^дуовочка, м’а’духа, ме^да’вуха, ме^душка ‘медунка темна, *Pulmonaria obscura* Dum.’ (інформатори пояснюють: са^лодк’и, з ме^дом, смо^ктали, н’чоли с’ідайут); ме^дуовка, ме^дивка, ме^д’унка ‘конюшина повзуча, біла, *Trifolium repens*’; ме^дунка ‘конюшина польова, *Trifolium arvense*’; ме^дунка, ме^дуивка, ме^дул’ки ‘квітка конюшини’ (інформатори коментують: ц’ве’ток з кл’еверу са^лодк’и, с’мо^кчут’ і’ет’и); ме^да’вуха ‘красоля велика, настурка, *Troaeolum majus*’; ме^дунка, ме^доница ‘рослина цви’те жа^втастин’ким’ (коментар інформаторів: ме^дком па^хне, все’редин’и са^лодкий суик); ме^доваїа гу^руша, ме^довка, ме^дивка, ме^д’анка, ме^дул’а, ме^довниц’а, ме^да’вички ‘сорт груш’; ме^довка, ме^дивка, ме^д’анки ‘сорт яблук’; ми^довка ‘сорт слив’; ме^довка, ме^д’анка ‘сорт дині’ (інформатори порівнюють: са^лодк’и йак мед). Назви рослин чи частин рослин, похідні від мед, мотивовані фізичними властивостями, солодким смаком квітів або плодів (якщо назва стосується сортів), а також можуть бути мотивовані запахом. Матеріали східнополіських говірок демонструють значну кількість номінацій та численні словотвірні варіанти фітоназв із мотиваційною основою мед-, виявляючи специфіку словотвірного моделювання в говорах [пор.: Капська 1970: 12; Меркулова 1967: 106–107].

Ознаку «солодкий» передає і назва сорту яблук *шакаладка*, мотивована словом *шоколад*.

Матеріал досліджуваних говірок репрезентує протиставлення за ознакою «солодкий» / «несолодкий» (наприклад: *соладка / несолодка морква; соладкий / несолодкий гарбуз; сол'одка / несол'одка дин'а*).

Ознаку «несолодкий, несмачний» опосередковано передають номени *картопл'ани груши, картопл'а, картопл'анка, картопленка* 'сорт груші' (інформатори коментують: *нема в'кусу, ни'яака, йак картопл'а п'іскувата, н'і соладка, н'і йаака, наче картошка варена*); *картопл'анка, картопл'анки* 'сорт дині' (інформатори порівнюють: *та'ка, йак картопл'а на вкус, не соладка*); *картопл'анка* 'сорт сливи'; *р'іпа, р'іпка* 'сорт яблуні'. Із мотиватором *несолодкий* співвіднесено назву *йак тра'ва гарбуза* (інформатори зауважують: *несладка*).

Гіркий смак зумовив появу таких назв рослин: *га(о,і)р'чак* 'гірчак перцевий, *Polygonum hydropiper*', 'гірчак зміїний, ракові шийки, *Polygonum bistorta*', 'різновид грибів' (пор. також в говірці с. Галиця Ніжинського р-ну Чернігівської обл.: *г'ір'чак* 'гірчиця'); *гор'чиц'а* 'гірчиця, *Brassica juncea*'; назв сортів рослин: *г'ір'к'і йаблука, гар'куша, гар'кушка, гар'чица*. Сортову назву яблука *гар'чица*, на відміну від назви рослини *гор'чиц'а*, утворено іншим способом — стягненням словосполучення *г'ірке йаблуко*; *г'ірка че'реши'а*; *гуорк'і час'нок*; *гуорк'і л'уп'ін*. Для передачі гіркого смаку перцю використано низку прикметників: *г'іркий, гостри, к'ріпки, пе'кучий, шч'іпучий, зл'ушчий перец*', також *п'е'куч'і чис'нок*; ознаку «гіркий» передає також лексема *л'уп'ін йодк'і* 'люпин декоративний, садовий'. Назви відтворюють різні ступені гіркоти, наприклад, дієслово *га'р'ен'ім* ('слива *га'р'ен'ім*') вказує на гіркуватий смак, відповідає семантиці 'віддає гірким'. Гіркі смакові відчуття відображає словосполучення *клако'ве йаблуко* 'яблуко з гіркою шкіркою'. Імовірно, це похідне утворення від *клак*, із псл. *кълъ, къло* 'ікло' [ЕСУМ 2: 293], що асоціативно вказує на гострий гіркий смак. Усі ці номени зумовлені гірким смаком трави, насіння чи плоду.

Різкий запах та гіркий смак рослини слугували основою для творення назв сортів тютюну: *гіурки т'у'т'ун, к'р'інки(й) т'у'т'ун, кре'пак, крепа'чок*.

За одним із припущень етимологів, назва *полін* '*Artemisia L.*' «могла бути зумовлена своєрідним гострим запахом і гірким смаком полину» [ЕСУМ IV: 489].

Смак, позбавлений будь-якої гостроти, також відображено у флоронімінації, наприклад у назві *п'р'існа лобо'да* 'різновид лободи'.

На підставі ознаки «кислий» утворено назви *к'ісли пом'ідор* 'сорт жовтого помідора'; *кислий гарбуз*; *кислий ка'вун*; *к'ісла груша*; *к'ісли сливи*; *к'ісл'іш'і абри'коси* (порівняно із солодкими); *кисле, кисл'ушче, кислен:е йаблуко, кисл'атина, кисл'ак, к'ісл'ак'і, кис'лиц'а, кис'лиц'і, кис'личка* 'сорт яблук' та ін. Кислий смак рослини мотивує назву *к'ісл'ак'і*

‘щавель звичайний, *Rumex acetosa*’, а основою для утворення назви ¹кислий ш|чавлик ‘заячий щавель, квасениця звичайна, *Oxalis acetosella*’ слугує смакова подібність рослин.

Як відзначає В. Меркулова, слово *кислиця* має загальнослов’янське поширення на позначення різноманітних кислих плодів і трав та їжі з них [Меркулова 1967: 73].

Найменування *кислиця* ‘а, *кисличка* ‘дикоросла яблуня, груша’, ‘плід дикорослої яблуні, груші’ полімотивовані, оскільки об’єднують МО «смак» і «дикорослість». Сортів назви яблука *кислиця* ‘а, *кисличка* утворено внаслідок стягнення словосполучення *кисле йяблуко* і формальної деривації.

Ознака зі значенням «кислий» характерна для назви *йяблуко йак шча|вел*’, пор. також назву *йяблака к’іс|лен:ийе йак шча|ва*¹ (с. Малинівка Ріпкинського р-ну Чернігівської обл.). Щавель є традиційним виразником кислого смаку. На загал передача смакових якостей за допомогою компаративних сполук є поширеною у говірках (пор.: *кислий йак шча|вел*’; *солодкий йак мед*, *сахар*; *г’ір|кий йак хр’ін*, *по|лин*; *несладка йак тра|ва*, *йак кар|топл’а не солодка*).

Кисло-солодкий смак плодів відображають назви *кислосладке йяблуко*; *к’іс|асладк’ийе г’руш’і*, а також конструкції з компонентом *винний*: *вин:а йяблун’а*, *ве|новка*, *вин:иц’а*, *вин:е йяблуко*, *вина|вийе йяблука*; *вин:а сл’іва*. У цих номінаціях МО «смак» доповнює МО «господарське використання» (назви продуктів харчування, що виготовляють із цих плодів).

Значення смаку передають також прикметники, які безпосередньо не вказують на смак, у них домінують інші значення, тому характеризуємо їх як такі, що мають подвійну мотивацію, а саме:

- *терпкий* (*терп|ке йяблуко* (інформатори коментують: *в рот’і ст’агує*));
- *в’язучий* (*в’йажушче йяблуко*: *в рот’і в’йаже*);
- *давлючий* (*даў|л’уче*, *да|вуче*, *даў|ке*, *даў|куче*, *у|дав|лане йяблуко*, *даў|к’ийе йяблука*, *даў|л’учка*, *да|вучка* ‘сорт яблук’; *даў|кайа*, *даў|куча г’руша*, *даў|л’уч’і г’руш’і* ‘сорт груш’); унаслідок смакових характеристик плодів постали також назви *де|руче йяблуко*, *йяблуко де|ре в г’орл’і*, *су|хе йяблуко*, *пере|с’ело в г’орл’і*, *нел’з’а пракавт|нут’ йяблако*, основою мотивації яких є «якісна оцінка» і «смак»;
- *соковитий*, *наливний* (*соучна г’руша*, *сочне йяблуко*, *нал’іўка*, *нал’іванка*, *нал’ів*, *мокро|ротка* ‘сорт яблук’); у назвах поєднано МО «консистенція» і «смак»;
- *молочний* (*молошні гар|буз* ‘сорт гарбуза’), де означення вказує на їстівність, придатність плоду для вживання (у говірці фіксуємо опозиційні

¹ Семантики назви не встановлено.

- назви *мо'лошини гар'буз / кормо'ви гар'буз* — пор. коментар діалектоносіїв: *мо'лошини 'добри гар'бузи; гар'буз мо'лошини дл'а 'себе, а це кормо'ви*); у номені *му'лошина лобо'да* ‘лобода біла, *Chenopodium album*’ означення *мулошина* вказує на колір листя (номен *му'лошина лобо'да* протиставлено номенові *зеле'на лобо'да*), придатність для вживання (її використовують у їжу) та на смакові властивості рослини (*му'лошина лобо'да* формує опозицію із *лобо'да п'р'існа*) — назва полімотивована, утворена за МО «придатність для вживання, їстівність», «смак», «колір»;
- *твердий, гужавий (твир'де, к'ріипке 'йаблуко, 'гужави 'йаблука* ‘тверді яблука’);
 - *водяний (вод'а'на, вод'а'ниста кар'топл'а* ‘сорт картоплі’; *'вод'аний гар'буз* ‘сорт гарбуза’; *ва'д'ани ка'вун* ‘сорт кавуна’; *во'д'анка* ‘сорт дині’, ‘сорт вишні’, ‘сорт груші’); мотиваційне значення — рослина з водянистими, несмачними плодами;
 - *піщаний (пеш'чана, пис'ковата, песка'вата кар'топл'а; п'іско'вий, п'ісковатий ка'вун; п'іско'вий, п'ісковатий, пиш'чани гар'буз* (інформатори відзначають: *йак са'лодк'і, то так за'вец'а*);
 - *мучнистий (муч'на куку'руза, муч'н'анка* ‘сорт кукурудзи’).

Носіями смакових ознак можуть бути і мотиватори-іменники:

- *му'чанка* ‘сорт яблук’; *муч'анки* ‘вид гриба’; *муч'ниці'а, муч'ниці'і* ‘мучниця звичайна, *Arctostaphylos uva-ursi*’ (інформатори коментують: *раску'с'і, так ус'е'редин'і муч'ка; не 'суочна*);
- *л'о'д'анка* ‘сорт кукурудзи’ (інформатори зазначають: *'наче му'ки не'ма, 'йак розку'сит*’); також *л'о'д'анка* ‘сорт вишень’, ‘сорт картоплі’; що позначає рослину з твердими, несмачними плодами; МО — «фізична властивість» і «смак».

На смакову властивість рослини вказує назва *ха'лодна м'йата* (інформатори пояснюють: *в 'рот'і ха'лод'ім*’).

Номени *гри'бова сест'ра* ‘вид гриба’ (інформатори коментують: *па'хожа до гри'ба, 'б'іла, с'мачна*); *ли'мон:а з'руша, ли'монка, л'і'моновка* ‘сорт груші’ опосередковано пов’язані з МО «смак» і «колір».

Відсутність назв на позначення солоного смаку рослин у досліджуваних говірках можна пояснити особливістю ґрунтів — на піщаних землях Полісся такі рослини не ростуть, вони поширені на засолених ґрунтах, переважно в степовій, напівпустельній чи пустельній зонах та на берегах морів.

Аналіз флоронімації східнополіських говірок виявив, що назви утворено на підставі різних смакових характеристик рослин. Мотиваційна ознака «смак» може бути виражена в назвах рослин безпосередньо й опосередковано. Найбільше флоронімів у досліджуваних говірках постали на підставі ознаки «солодкий»; таку особливість у найменуванні рослин в українській мові відзначає А. Капська [Капская 1970: 12]. Проте

репертуар назв для позначення гіркого смаку є більш розгалуженим, такі назви по-різному передають цю ознаку.

Зафіксований матеріал засвідчує різний ступінь активності МО «смак» для організації лексико-семантичних груп, а найчастіше пов'язаний із назвами сортів рослин. Ця ознака може бути єдиною МО номена, а може поєднуватися з іншими МО, зокрема «фізична властивість», «якісна оцінка», «придатність для споживання, їстівність», «використання», «консистенція», «колір», «запах», «дикорослість».

Для назв рослин, мотивованих смаком, окреслено два типи мотиваційних значень: 1) 'рослина (або її частина), якій властивий яскраво виражений смак'; 2) 'рослина, подібна за смаком до іншої рослини або деяких харчових чи нехарчових речовин'.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- ЕСУМ—Етимологічний словник української мови/Заред. О.С. Мельничука: У 7 т. — Т. 2. — Київ, 1985. — Т. 4. — Київ, 2003.
- Капская 1970 — Капская А.И. Семантико-словообразовательная структура названий цветов в украинском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Киевский пед. ин-т. — Київ, 1970. — 22 с.
- Киселевский 1962 — Киселевский А.И. Белорусская ботаническая терминология: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Институт языкознания имени Якуба Коласа АН БССР. — Минск, 1962 — 19 с.
- Колосова 2009 — Колосова В.Б. Лексика и символика славянской народной ботаники. Этнолингвистический аспект. — Москва, 2009. — 352 с.
- Марченко 1995 — Марченко Т.Я. Походження назв рослин у сербській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. — Київ, 1995. — 22 с.
- Меркулова 1967 — Меркулова В.А. Очерки по русской народной номенклатуре растений. — Москва, 1967. — 259 с.
- Омельковець 2004 — Омельковець Р.С. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Інститут української мови НАН України. — Київ, 2004 — 23 с.
- Павел 1983 — Павел В.К. Лексическая номинация. — Кишинев, 1983 — 231 с.
- Ткачук 2011 — Ткачук М.М. Ботанічна лексика говірок Чорнобильської зони: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Інститут української мови НАН України. — Київ, 2011. — 20 с.
- Фроляк 1988 — Фроляк Л.Д. Ботаническая лексика украинских говоров северного Приазовья: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Институт языковедения им. А.А. Потебни НАН Украины. — Київ, 1988. — 17 с.
- Шамота 1985 — Шамота А.М. Назви рослин в українській мові. — Київ, 1985.

СЕЛОТО И СЕЛЯНИНЪТ В ЛЕКСИКАЛНАТА СИСТЕМА НА БЪЛГАРСКИТЕ ДИАЛЕКТИ

*The village and the peasant
in the lexical system of the bulgarian dialects*

Една от посоките на изследванията в съвременното езикознание е разкриването на културноантропологичния портрет на различните народи, отразен в езика. Освен като средство за общуване, той се изучава и като част от културата и познавателния опит на човека. Езиковата картина на света разкрива представите на един народ за действителността, фиксирани в номинативните средства на езика — лексеми, устойчиви сравнения, фразеологизми, паремии, в подбора на лексиката и фразеологията за общуване, в националноспецифичната образност и т.н. [Попова, Стернин 2007: 45].

Реализацията на концепта *село* в българския език е тясно свързана със семантичната опозиция *свой* — *чужд* и нейните **по-конкретни проявления** *ние* и *другите*, *близо* — *далеч*, *добро* — *зло*, *цивилизованост* — *нецивилизованост*, *качествено* — *некачествено* и т.н., в които се отразяват различни равнища на връзките на човека — **етнически, социални, езикови**.

В старобългарския език са регистрирани следните значения на лексемата *село* (стб. *сѣло*): ‘нива, поле, землище’, ‘жилище, дом’, ‘селище, населено място, село’. В **тълковните речници на съвременния български език** за лексемата *село* са посочени значенията ‘малко населено място, чиито жители се занимават главно със земеделие и скотовъдство’ и ‘жителите на такова населено място’. Концептът *село* се репрезентира още и от лексемите за жителите на селото — *селянин*, *селянка*, *селянче*, прилагателното *селски*.

При лексемите, изразяващи значенията ‘жител на село’ и ‘жителка на село’ е налице разнообразие в словообразователно отношение, срв.

селец (Самоковско), *селка* (Самоковско), *селач* (*Селачите не домуват, търгофците не търгуват* — Свищовско), *селачанин*, *селачанка* (Панагюрско, Пирдопско, Търновско), *селаченин*, *селаченка* (Пирдопско, Панагюрско), *селяк* (Кулско, Ломско, Пиротско), *селанец* (*Мене майка за селанец не дава* — Прилеп, Битолско, Велес), *селенец*, *селянец*, *селар* (Г. Делчев, Драмско), *селар'* (*Неска на мостът фъв Велёка работет врет* — и *селаре*, и *колибаре* — Странджа), *селарин* (Гюмюрджинско) и т.н.

Селянин се употребява и с второ значение ‘човек от същото село, съселянин’. Значението ‘сзселянин’ или ‘човек от един край, от едно населено място, земяк’ имат и композитните названия *едноселец*, *едноземец*, *еднокраец*. С това значение се срещат и образуваните от притежателни местоимения облици *нашенец*, *нашинлия* (Мелнишко), *нашенка*, *нашинлия* (Мелнишко), *нашенци*.

Със значение ‘сзселянин’ се употребява и субстантивираната форма на прилагателното *селски*, срв. *Той ми е селски* ‘от едно село сме’ и др.

В някои говори в семантичния обем на лексемата *селянин* се откриват две — дори напълно противоположни — значения, срв. *селенын* — 1. съселянин; 2. другоселец (Банат), *сел'анка* — 1. селянка; 2. съселянка (Костурско) и др.

Лексемите *селар*, *селарка* се срещат и със значение ‘мъж или жена, който стои в селото и не участва в работата на полето’, срв. *Нашите излязоха да секат шума, пък мен ме оставиха селар*. *Захарина остана селарка* и др.

Пространствените отношения, които изразява концептът *село* са многоаспектни. Те отразяват маркирането на *своята* и *чуждата* територия [Димитрова 2007: 220]. **Резултат от отделянето на своето** (родното) пространство от *чуждото* (непознатото) са редица разграничения, които се откриват в лексиката — от една страна между човек от своето населено място и такъв, който живее в друго, чуждо населено място (другоселец), и от друга, между човек, който се е родил и живее в населеното място, и човек, дошъл и заселил се от чуждо населено място (пришълец), срв.:

а) ‘другоселец’ — *другоселец*, *другоселка*, *другосел'анка*, *другоселчанец*, *другоселчанка* (Арх. за БДР), *другусел'чънен* (Ямболско), *другоселчин* (Ловешко); *селенын* (Банат); *чуждйнец* (Еленско), *чуждйнк'а* (Самоковско); *тугйн*; *йабанджййа* (Плевенско, Пирдопско, Пазарджишко, Царибродско, Софийско, Радомирско, Самоковско, Кюстендилско и др.), *йабанджйа*, *йабанджйк'а* (Самоковско), *йабанджййк'а* (Пирдопско), *йабанджййкъ* (Павликенско), *йабанец* (Тетевенско, Шуменско), *йабанец* (Габровско), *йабанка* (Преславско, Шуменско) и др.

б) ‘преселник (срв. стб. *прѣселникъ*), пришълец’ — *преселник*, *преселец* (Провадийско, Кюстендилско), *приселиц* (Силистренско); *пришълец*,

пришелѐц, пришлѐц (Арх. за БДР); *приходà* (Еленско), *приходàн* (Смолянско, Ардинско, Асеновградско), *приодàнец* (Белослатинско, Ломско, Раховско, Босилеградско, Дупнишко, Кюстендилско, Благоевградско), *приодàнъц* (Трънско), *приодàновец* (Ихтиманско); *ч'уздоприходàн* (Еленско), *доил'ак* (Видинско, Босилеградско, Кюстендилско, Трънско); *мажурин* — от тур. *масіг* (Смолянско, Странджа), *маджир(ин)* (Драмско, Кукушко, Кюстендилско); *гел'мѐ* — от тур. *gelme* (Добричко) и др.

Разграничение се прави и в зависимост от местоположението на квартала (*махалата*), в който живее човек от определено населено място — в долния край на населеното място или в неговия горен край, срв. *долнокрàец, долнокрàйчанин* (Ботевградско), *дòлненец, долнѐнин, дòлненка, дòлненинка* (Арх. за БДР), *горнокрàец* (Ботевградско, Монтанско), *горнокрàйчанин* (Ботевградско), *гòрненец, горнокрàйка* (Ботевградско, Монтанско), *горнокрàйченка* (Ботевградско), *гòрненка, горномàлка* (Благоевградско), *горномàлци* (Ихтиманско) и др.

В диалектите е налице разграничение и по отношение на географското местоположение на селото, напр.: *планина* — *поле, горно място* — *долно място*, срв.:

‘човек от горна земя, планинец’ — *горнозѐмец, горнозѐмка, горнянче, горчàнин, горчàнка* (Мелнишко), *балканджик'а* (Пазарджишко) и др.
 ‘човек от полето’ — *дòлн'ъниц* (Еленско), *пòл'чанен* (Ямболско) и др.

Членовете на селската, локалната, племенната общност заклемяват външните хора и с негативни етикети като *скитник, проиляк* и др. [Пейчева, Димов 2006: 64].

Като проява на противопоставянето *свой* — *чужд* (*своята общност* — *чуждата общност*) могат да се разглеждат и прозвищата, които са изследвани от М. Младенов [Младенов 1965]. Отделни по-малки или по-големи групи българско население или жители на отделни селища в различни райони на страната имат названия и прозвища по различни признаци:

1. По името на селището, в което живеят (жителски названия) — *банскалии, плевенчани, райкулене, еникюлене, габрувлене* и т.н.
2. По някоя ярка особеност на облеклото — *бевевречане, гребенци, качулки, къслевчане, орляци, шалваране* и др.
3. По преобладаващия поминък на населението — *дренкаре* ‘берат много дренки’, *лукаре* ‘отглеждат много лук’, *мечкаре* ‘отглеждат биволи’ и др.
4. По различни качества и прояви — *желвари* ‘ядат желви — костенурки’ и др.
5. По характерна, типична особеност на говора — *бачета, въйковци, кокета, тронки* и т.н.

М. Младенов, който изследва подробно последната група, отделя и няколко подгрупи прозвища според специфични особености на диалектите, които правят силно впечатление на представителите на съседните диалектни общности:

1. Названия от частици.

а) за обръщение — *бакаджии, вайковци, рековци* и др.

б) за бъдеще време — *загаджии, зизета, зонита, кежовци, кекавци, кекала, кекалци, кюкала, кюкавци, калмуци, къцики, нековци, сърековци, сикъовци, чукаларе, жекуучене, шиковци* и др.

в) от други частици — *люковци, роговчани, пъйкала, чоти, ъковци, ъби* и т.н.

2. Названия от лични имена — *андрейувчани, балета, балювчани, бялковци, белета, ванчета, гочки, дайовци, дялковци, йовета, монета, панеата, руновци, рутета, тоски, мийки* и др.

3. Названия от роднински имена — *агици, бабучи, балювци, баковци, батковци, братлета, калковци, нанета, титючени, бачета* и др.

4. Названия от нарицателни имена — *али, аратлици, бечури, вѳрбале, вочкари, гърлешки, домчени, кълпурчене, кафадаря, паимолджии, пизуле, пѳжлещите, джогерци, резили, парамонечи, спирчеата, фитове, фитоци, харкумички, хара, чаламарци, чаканари* и др.

5. Названия по местоимения — *азковци, гочета, гатовци, дагевчани, ески, йаски, кенанци, кинанци, кутрици, кутрошчане, тизенцата, шонги* и др.

6. Названия от наречия — *гачовци, калотки, комайльци, мърленки, нинъовци, мърващи, токунци, тронки, тѳйки* и др.

7. Названия от глаголи — *подеци, вѳрджувци, бѳйтила, вѳргаджии* и др.

8. Названия от словосъчетания — *аламинета, вѳзмунювци, коцърки, секамчани, сескоре, срамачи* и др.

9. Названия по паразитни думи — *мънета, олкуте, речковци, ушки, вушки, ѳйшитѳвания* и др.

10. Названия по фонетични особености — *дорчани, кяйните, кикваре, кокета, кѳдута, кѳкѳри, ритлени, лечаре, мильойки, рогачи* и т.н.

Авторът обобщава: «При название, възникнало по езикови причини или по някоя ярка особеност на облеклото, много често първичното значение избледнява. То започва да се свързва в съзнанието на съседното население с някаква проява или с постоянно проявяващо се качество в характера на жителите, което предизвиква оценѳно отношение от страна на съседите. Често тези, които употребяват дадено название, не знаят как е произлязло и сочат някакво качество (най-често отрицателно) на назоваваните. При това с такова название понякога започват да назовават

и друго население, в чиито говор липсва първопричината за появата на названието. В такива случаи названието е лишено от вътрешноезикова мотивираност и може да разширява своя ареал» [Младенов 1965: 200].

До средата на XX в. България е предимно земеделска страна и селото е доминиращо. Определянето на едно населено място като град или село преди Освобождението се опира върху начина на живот (бита) и връзката със селскостопанското производство. Европейските критерии за град и село не могат да бъдат автоматично прилагани към българските социални структури. Селищата притежават едновременно черти на културата на селото и културата на града [Сантова 1996: 9]. В малките градове от селски тип населението също се занимава със земеделие и скотовъдство.

Отрицателното отношение към селото и селяните все още не е така характерно за обществените отношения, или поне не е силно изразено. Независимо от това, и в диалектите, и то от малките градове, са регистрирани лексеми с отрицателна семантика за човека от село, срв. *селачòрка* (Копривщица), *селàченка* (*Не арèсаа копрìщенските момìчета, ами зèа селàченки* — Копривщица), *селендòр* (Златоград), *селендòра* (Тетевен) и др. В диалектоложките проучвания тези лексеми са придружени от стилистичен маркер „презрително“, „подигравателно“, „иронично“, „укорно“. В „Речник на българския език“ [Геров 1978] Н. Геров също посочва значението ‘прост човек, простак’ при названията *селàч*, *селàчка*, *селàченин*, *селàченка*. Отношението на гражданина към селяните намира отражение и във фолклора, срв. *Ме сàкайа двàйца-трòйца, мène мàйка за сèлани нè дава* (Прилеп).

Урбанизацията през втората половина на XX в., и особено в началото на XXI в., води до промяна в отрицателна посока на отношението към селянина и селото. В съзнанието на съвременния българин опозицията *град* — *село* се преплита с опозициите *цивилизованост* — *нецивилизованост*, *социален елит* — *социално дъно* [Добрева 2009: 73]. Лексемите от тематичната група *село* получават **двойко значение**. Названието *селянин* означава както неутралното ‘човек, който живее на село’, така и ‘прост, необразован или глупав човек’. С второто значение в съвременния български език се употребяват още *селяк*, *селяндур*, жарг. *пейзан* (от фр. *payсан*). Качеството простотия се номинира чрез съществителните имена *селяния*, *селящина*, *селяндуричина*, прилагателните *селски*, *селяшки*, *селяндурски*, *пейзански* и т.н.

Направеният преглед е само кратък опит за разкриване на особеностите в проявлението на българския езиков манталитет при характеристиката на *своето* и *чуждото* място в лексиката на българските, на специфичното в пространственото маркиране на действителността.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗТОЧНИЦИ

- Арх. за БДР — Архив за Български диалектен речник на Секцията за българска диалектология и лингвистична география към Института за български език при БАН.
- Геров 1978 — Геров Н. Речник на българския език. — Т. 6. Р-ГЛ. — София, 1978.
- Димитрова 2007 — Димитрова Г.Ж. Тезаурусно представяне на пространствените концепти (възможности за съпоставителен анализ) // Лексикографията и лексикологията в съвременния свят. — В. Търново, 2007. — С. 217–224.
- Добрева 2009 — Добрева Е. Опозицията *град* — *село* // Език и литература. — 2009. — Кн. 1–2. — С. 70–78.
- Младенов 1965 — Младенов М.Сл. Названия и прозвища на групи българско население // Известия на Института за български език. — 1965. — Кн. XII. — С. 199–222.
- Пейчева, Димов 2006 — Пейчева Л., Димов В. Миграции и гурбети от България // Градиво за етнология на миграциите. Етнографски институт с музей. — София, 2006. — С. 61–101.
- Попова, Стернин 2007 — Попова З.Д., Стернин И.А. Семантико-когнитивный анализ языка. — Воронеж, 2007.
- Сантова 1996 — Сантова М. Възрожденската култура на Зографите и някои аспекти на културата на малкия град // Банско. Изследвания и материали. МНИ. Институт за фолклор. БАН. — София, 1996. — С. 9–30.

ЛЕКСИКА СУЧАСНИХ РЕШЕТАРІВ
СЕЛА ЛИПОВИЦЯ РОЖНЯТІВСЬКОГО РАЙОНУ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

*Vocabulary of contemporary sieve-makers from the village of
Lypovytsya (Rozhniativ District, Ivano-Frankivsk Region)*

Важливою проблемою українського мовознавства було і є вивчення живої народної мови. Причина такого стійкого інтересу до дослідження українських народних говорів, на нашу думку, криється, власне, у народних говорах, які є величезним самобутнім пластом української мови, який щонайповніше відображає матеріальну і духовну культуру народу за весь період його існування. Саме жива розмовна мова зберігає чимало елементів із найдавніших часів, які відсутні в літературній мові, часто не зафіксовані в діалектних словниках та в пам'ятках писемності.

Матеріалом для написання статті слугували власні польові записи у бойківському селі Липовиця Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл., мешканці якого масово і тривалий час займаються народними промислами, такими як решетарство та ткацтво.

Про виготовлення решіт і сит ідеться у тексті¹:

Дл'а 'того шчоб зр'обити ре"ше"то потр'ібно 'вибрати де"ре"вину // де"ре"вина під'ходить сме"река або й'а'лиц'а // т'реба ди'витис' на ко'ру / ко'ра по'вин:а 'бути чим б'і'л'іш:а / тим к'рашче" де"ре"вина 'колит'с'а / а також по'вин:а 'бути глад'кою // й'ак'шо ко'ра ни" глад'ка / то ц'а де"ре"вина г'ірше 'колиц'а // також на ко'р'і по'вин:а 'бути неви'ликий мох / г'і'лки по'вин'і

¹ Записано 2008 року; інформатор — Дранчук Михайло Петрович, 1942 р.н., освіта вища.

рости також донизу / чим б'їл'ше донизу / г'їлки ростут' / ц'а де"ре"вина тим к'рашче" колит'ц'а // як'шо ми подивилис' на це" / т'реба ше пог'л'анути на вийїм-ки на ствол'ї де"ре"вини / тобто так з'ван'ї жолоб'ки / як'ї їдут' в'їд кори"невоїї системи ўтору / чим во"ни їдут' пр'ам'їшче і доўше" / тим к'рашча де"ре"вина / тра дивитис' / шоб во"ни були пр'ам'ї / або чут' ул'їво / бо ў кот'ройї де"ре"вини ўправо / або дужи" ўл'їво / то ц'а де"ре"вина буде кру'тойу / йка ни потр'їбна дл'а мате"р'їалу // також / як'шо ми уже" це 'вибрали / то можна в'з'ати / в'їдколотитр'їску з де"ре"вини / зар'їзати приблизно на п'їит' сантиметр'їў / доўжи'нойу на двац'їт' / в'їдколотити йїї і по'пробувати колоти // йкшо колиц'а ц'а тр'їска гарно / то буди" колотис' і ц'їла де"ре"вина гарно // як'шо ми у'же 'вибрали де"ре"вину / йїї потр'їбно пор'їзати на певну доўжи'ну як'ойї потр'їбно дл'а луба // пор'їзаўши / ми бе"ре"м к'линами коли"м / спочатку наполовину / пот'їм на четве"рт' і на вос'ме"ро / а ўжи" дал'ше" колим / берим йїї прит'їсуєм на пеўну шири'ну в'їд серц'а як'ойї потр'їбно дл'а луба і колим у'же луб" // луб" колит'ц'а у'же так з'ваним де"ру"ном // де"ре"вина буди" в'їд серц'а меншиї мати пе'риметер чим в'їд ко'ри / тому і луб" т'реба колоти в'їд серц'а тончиї // приблизно / луб" колит'ц'а на сантиметер в'їд серц'а / а там в'їд ко'ри на два-три м'їл'їме"три г'рубшиї // йкшо ми накололи луби / то д'ї т'раба вистругувати ше" йїх / бо во"ни р'їуно так не" розкол'уц'а / шоб з них можна було робити ре"ше"то // вистругуйе"с'а так з'ваним в'їсним но'жем / на в'їсному ст'їл'ц'ї // ст'їлец' ц'ї з'роблений так / шоб при'держувати но'гойу голоўку п'їд як'ойу стоїт луб" і но'жем дво'ма руками вистругувати на пеўну тоўщи'ну // тоўщи'на виструганого луба по'вин'а бути в'їд серц'а сантимер / п'їў / а в'їд ко'ри можи' бути трошки г'рубшойу / на два-три м'їл'їметри // як'шо ми вистругали луб" / то д'ї ми пропускаєм чере"с так з'вану ма'шину // у ма'шин'ї йе вал / на як'ий за'бито з'уби / шо во"ни витис'кають в'нутр'їшн'у частину луба / і в'їн стаїе к'руглим // пот'їм ми ц'ї луб" пропустили чере"з ма'шину / складаєм у к'руги / приблизно / по дес'їт' штук у од'ному к'руз'ї // і так во"но заси'хайе // коли во"но висохло / з н'ого у'же можна робити ре"ше"то // ре"ше"то у нас у ми'нулому робили / в основ'ному / із л'ика / бо не" було с'їтки / металевойї чи кап'роновойї / у даний час у'же робл'ат' і металев'ї і кап'ронов'ї с'їтки // шоб з'робити ре"ше"то з л'ика / т'раба на'дерти лик // л'ико д'рет'ц'а із л'їш'чини або з йавора // дл'а того / шоб на'дерти йїх / т'раба то'же дивитис' / виби'рати йавора чи л'їш'чину // т'раба шоб во"ни то'жи так само як і сме"рка ко'лолис' право р'ївно / шоб во"ни не були кру'тими і шоб во"ни були гус'т'ї / шоб густо стоїали во'локна / шоб во"ни пов'їлно росли // чим гус'т'їше во'локна у йавор'ї або ў л'їш'чин'ї тим во"на буде" к'рашче" дертис'ї // йав'їр майе' бути де"с' в'їд тр'ох до де"с'ати сантимер'їв тоўщи'ни // так само як і на луб" ко'лимо йїїї на по'ловин'ї / пот'їм на че"тве"ртини / на вос'ме"ро / а там ще дал'ши" ко'лимо на бутин'а / йа'ке майе' мати та'ку шири'ну як л'ико / о'дин сантимер // ми не" можим йїх наколотити так точно / то йїх ще т'реба вистругати ў'же ручним но'жем / а можна і в'їсним но'жем як і луб" // йїх т'реба р'ївен'ко вистругати до певной тоўщи'ни / пот'їм з одного к'їн'ц'а / з мо'лодчого / кот'рий рос'те з ви'жного к'їн'ц'а / во"но к'раше" так д'рет'ц'а / назна'чити по пол'їтках / по во'локнах б'їч'них і пере'гмагати ц'у бутину

Черес вс'у доўжи'ну // йак'шо так'е з'робимо / то пол'учат'с'а ў нас так'і г'руб'і ліка / пот'ім ц'і г'руб'і ліка ше ми берем і дрем на тонч'і / шоб йіх по'дerti на тонч'і то т'реба о'дин к'і'нец' де"р'жати зу'бами / а д'ругі в д'руг'і ру'ц'і / а ад'ноу ру'койу ўказ'ім'ним і ве"ликим пал'цем три'мати і посу'вати так вниз / і во'но буде розди"ратис' над'войе чи на'четверо із г'руб'ого // йак'шо во'но ни'р'івно роз'дерлос'і / то ми с'кобл'у'ем но'жем руч'ним шче йо'го аби було р'ім'н'іше / де г'руб'іше // ліка сор'ту'ют на пер'шій і д'ругій сорт // д'ругій сорт викорис'тову'ет'ц'а на так з'вану ос'нову полот'на / а пер'шій сорт дл'а шит'а // ми спочатку йак'шо ўже" йе го'тов'і ліка берем луб" / ш:и'вайем / кла'дем у роск'іп / ш:и'вайем ликом аби во'но де"р'жалос'а / пот'ім з стор'они в'ід'серц'а / бо во'на бу'ва'е м'акшойу і р'ідшойу / во'локна там бу'ва'ют р'ідч'і м'іж во'локнами / так з'ваним шилом / йак'е з'робле"не при'близно сан'тиметир шири'ни і м'іліметир тоўш'ч'ини / про'ходим д'ірку і так од'не за д'ругим про'сил'у'ем ліка в од'ну стор'ону і д'ругу стор'ону / полу'чайет'ц'а так з'вана ос'нова полот'на // пот'ім к'ін'ц'і ми з'нову заги'на'ем і про'кол'у'ем / виш'ч'і / і про'сил'у'ем д'ірки / робим пас'ма / шоб держалис'і ліка / а з се"ре"дини к'ін'ц'і / йак'і ўже ко'ротк'і ви'ход'ат' / з'р'ізу'ем но'жем р'іўно з лубом // йак'шо ми се з'робили / то беремо д'ругі раз так са'мо і про'ши'вайемо пом'іж с'і ліка / про'ши'вайемо од'но за д'ругим ліка / так широко / йак'і пот'р'ібн'і бу'ти д'ірки // д'ірки по'вин'і бу'ти при'близно три м'іліметри дл'а зер'на // йакш'чо ми про'шили шийет'ц'я ўже пер'шим сор'том ліка / з'мачу'ет'ц'а во'дойу і про'ши'вайет'ц'а // йак'шо ми про'шили до к'ін'ц'а / ми ўже ма'йем полот'но з д'іра'ми ква'драт'ними // то'д'і так са'мо про'кол'у'ют'ц'а д'ірки і ко'жде ли'ко у д'ерку про'сил'у'ет'ц'а / і з зоўн'іш'ной стор'они зв'и'найет'ц'а і шче раз виш'ч'і про'кол'у'ет'ц'а / і про'сил'у'ет'ц'а до се"ре"дини / і з се"ре"дини обр'ізу'ет'ц'а / так полу'чайет'ц'а ў нас де"ре"в'ане ре"ше"то.

Отже, насамперед необхідно підготувати спеціальний деревину, яка б добре кололася, на позначення якої в обстеженій говірці зафіксовано слово *г'ін'тина*, а процес називають — *заго'тоўка г'ін'тини* на сито; пор.: бойк. *гінтина* / *гентина* 'відколота дощечка' [Онишкевич І: 172], наддн. *гінтіна* 'платви, до яких прибивають дошки' [Шило: 91]. Етимологи припускають, що назву запозичено з польської мови [ЕСУМ І: 495, 561].

У мовленні мешканців записано низку назв хвойних дерев, які найкраще надаються для виготовлення сит, а саме: *п'іўсон'а* 'смерека, що росте до сонця, із правильним розташування гілок (добре піддається коленню)', *по'к'е"гли'ва* 'гладка смерека, із гіллям, розташованим високо від землі (добре піддається коленню)', *одно'бочиц'і* 'смерека, що має сучки з однієї сторони і колеться одним боком', *ро'г'іўка* 'смерека, із коричневими кільцями на поперечному розрізі стовбура (добре піддається коленню, але важка в обробітку)'. Цих назв не фіксують наявні лексикографічні джерела.

Обвід решета чи сита має назву *луб*; пор.: бойк. 'кора смереки і ялини' [Онишкевич І: 418]; літ. 1) 'снец. у рослини — комплекс тканин, через

які проходять органічні речовини від листків до коренів'; 2) 'внутрішня частина кори листяних дерев, що межує з деревиною'; 3) 'заст. виріб з цієї частини кори' [СУМ IV: 551]. ЕСУМ подає також значення 'обвід сита' і вказує на його праслов'янське походження [ЕСУМ III: 296]. Носії досліджуваної говірки вживають луб із такими значеннями: 'розколена на тонкі смуги деревина, призначена для обводу решета чи сита' і 'задня частина чобота, закаблук' [пор. також: ГГ: 114; Шило: 163]. Етимологи припускають індоєвропейське походження назви [ЕСУМ III: 296–297].

Слово добре закріпилося в мовленні діалектоносіїв, про що свідчить наявність значної кількості похідних. Зокрема збірна назва *лубйе* 'кора', яка, очевидно, слугувала основою до утворення назви *лубйенка* 'примітивна будівля для лісорубів, вкрита лубом'; пор. у коломийці: *Ой, у лісі горі зрубом / колибка (луб'єнка) маленька, / на двох сохах пару жердок, / верх лубом накрита* (ЗА) [пор.: ГГ: 114]. М. Онишкевич наводить також слово *лубодериці* 'дерево, на якому ведмедем або бурею обідрана кора' [Онишкевич II: 418].

На позначення інструментів і пристроїв, які використовують для виготовлення решіт, засвідчено назви *в'існий н'іж*, *в'існий ст'ілець*, *ручний н'іж*, *де^мрун* та *машина*: луб *вистругуйес'я так з'ваним в'існим ножем / на в'існому ст'іл'ці // ст'ілець цей зроблений так / щоб придержувати ногойу голіоуку н'ід йакойу стойіт луб і ножем двома руками вистругувати на не^мну тоушчи^мну*.

Припускаємо, що назви із компонентом *вісний* утворено внаслідок перенесення назви *вісь* (луба), по якій вистругує майстер, на інструменти — *н'іж* чи *ст'ілець* (луб кріпиться по осі). На це вказують також етимологічні дані [ЕСУМ I: 405]; пор.: *в'існий н'іш* (те саме, що *обіручний ніж*) 'спец. різець колісника' [Онишкевич I: 131; II: 7]. Прозорою є мотивація назви *ручний н'іж*, тобто такий, який призначений для роботи однією рукою. Лексема *де^мрун* мотивована дієсловом *дерти*; її кваліфікуємо як вузько-локальну. Назва *машина* 'прилад, через який пропускають луб, унаслідок чого він набуває круглої форми', як свідчать опрацьовані джерела, також є локальною; її не фіксують ні нормативні, ані діалектні словники. Вважаємо, назву утворено в результаті метонімічного перенесення.

Варіанти *роск'ін*, *розк'ін* зафіксовано зі семантикою 'спеціальний пристрій, який використовують для підтримки лика під час зшивання'; пор.: бойк. 'розколина'; 'розколена «ліска»'; 'вила для снопів', 'грабилно' [Онишкевич II: 181, 190].

Дно решета носії говірки називають *полот'но*, *с'ітка*. Назва *полот'но* закріпилася за решетами із дерев'яною основою, зробленою із *лика*; натомість слово *с'ітка* 'основа решета' — очевидно, пізніше утворення, пов'язане із часом, коли почали використовувати для решета металічні чи

капронові сітки; пор.: бойк. *полот'но* ‘решітка сита, решета’ [Онишкевич II: 108], *лик* ‘ливо’ [Ibid. I: 409].

Зафіксовано у тексті також слово *пол'ітки* ‘певний розмір’: *назна'чити по пол'ітках / по волокнах б'іч'них*; пор.: бойк. *пол'ім'а* ‘надмір’ [Онишкевич II: 106 (за І. Вагилевичем)], гуц. *пол'ітика* ‘заст. стрічка, рулетка для вимірювання’ [ГГ: 153].

На позначення зрубаних і поколених на тонкі частини колод засвідчено слова *бутин':а*, *бутина*, які є вузьколокальними, як свідчать опрацьовані джерела, не засвідчені з тим самим значенням в інших говірках. На нашу думку, ці назви, очевидно, є похідними утвореннями від *бутин* — бойк. ‘зруб у лісі’ [Онишкевич I: 78], гуц. 1) ‘лісорозробка, лісові роботи’; 2) ‘лісова ділянка, яка призначена на зруб’ [ГГ: 31; пор.: СУМ I: 265]. Укладачі ЕСУМу вважають слово румунським запозиченням (рум. *buștean* ‘колода, пень’) [ЕСУМ I: 309].

У досліджуваній говірці, як і в інших українських говорах та в літературній мові, поширені назви *ре"ше"то* та *сито* (псл. *rešet*, псл. *sito* [ЕСУМ V: 70, 246]), які мовці чітко диференціюють за семантикою. Зокрема *ре"ше"то* — це господарська річ у вигляді дерев'яного обода з натягнутою з одного боку сіткою для просіювання, промивання та провіювання чого-небудь, переважно через решето просіюють зерно, *про'в'іу'ють* або *в'ід'в'ітру'ють фа'сол'і / б'іб / пром'вайут 'во'ну на во'д'і або на ва'лил'і*. На позначення дії — провіювати зерно решето, ретельно очищувати від домішок перед завозом до млина — зафіксовано конструкцію *чи'нити зе"р'но до мли'на або на м'ливо*. Через металічні решета просівають пісок для будівельного розчину. Сітка таких решіт є рідкою. Сито має густу сітку і призначене для просіювання муки та інших сипких речовин або для проціджування чогось.

Окрім нормативних слів *решето* та *сито*, в говірці села виявлено слово *райтак* на позначення найбільшого решета із отворами 5×5 мм, призначеного для пересівання гороху, кукурудзи та інших грубих зерен; пор.: наддн. *райтак* ‘тс.’ [Шило: 223]. Назва, очевидно, є запозиченою з польської мови (пол. діал. *rajtak, rajtok* ‘сито, решето’) [ЕСУМ V: 18].

Менші за розмірами решета та сита мовці номінують *н'ідситок*, *ситце"*. Інформатори уточнюють, що *підситок* — це решето із сіткою, густішою від решета, але рідшою від сита, ним просівають найчастіше кукурудзяну крупу, тобто воно призначене для просіву крупи.

Здрібнілих форм на зразок *ре'шітко*, *ре'шітце*, *ситце* зафіксувати не вдалося, проте виявляємо їх у пісенній народній творчості; пор.: бойк. *ре'шітка* ‘малий бубон’, ‘ручний бубон’; *ситко* ‘ручний бубон’; ‘вуалька’ [Онишкевич II: 172, 216].

На позначення людини, яка виготовляє решета, засвідчено слово *ре"ше"тар*, яке є нормативним [СУМ VIII: 524].

Широке використання решіт і сит у побуті нашого народу формує багату фразеологію із цими стрижневими словами [див.: СФУМ: 1011, 1038]. *носити воду решето* ‘даремно, безрезультатно щось робити’, *пройшов через сито і решето* ‘кажуть про досвідчену людину’, *крутити як циган решето* ‘дуже сильно крутити’, ‘вправно, спритно щось робити’, *дурний як з п'с'ичого фос'та* ‘сито’ ‘нерозумний’ [ЗА].

Ці предмети домашнього побуту і сьогодні виконують спеціальні функції в сімейній обрядовості. Найчастіше їх використовують у весільних обрядодіях. Зокрема на Бойківщині, Гуцульщині, Покутті на початку весілля в решеті мати приносить барвінок для плетення вінка, із решета батьки обсіпають зерном молодих перед відходом до шлюбу. На Покутті молода виносила в решеті печиво, яке роздавала дітям на подвір'ї, а також староста приносив і давав нареченим «напитися води з решета» (склянку з водою перевертають вверх дном на таріль, кладуть в решето і підносять молодим). Гості спостерігають, чи зможе наречений взяти «воду з решета», щоб не облитися.

У с. Креховичі Рожнятівського р-ну донедавна панував такий звичай: дружба перекидав решето через хату: якщо воно перелетить, то він скоро одружиться. Для цих обрядів використовували тільки натуральні решета, дерев'яні, які ще тут називають «живими».

Решетарство, працю решетарів оспівано в піснях та коломийках, які популярні у цьому краї:

Наші батьки лісоруби,
Решета майструють.
Тепер по всій Україні,
Їх люди купують.
Ой матусю ріднесенька,
Де с ми діла дольку.
Виміняла м за решета,
Зелену фасольку.
Ой піду я до майстра,
Майстре – заведію,
Зроби мені густе сито,
Най муки просію.
Ой кумонько-голубонько,
Того ти не зроблю.
Рідку сітку тепер маю,
Ніц ти не пособлю.

Отже, аналіз лексики, пов'язаної із народним ремеслом — решетарством, дав підстави зробити висновок про спільнослов'янське походження назв. Чимало назв, що виникли у професійному середовищі, стали літературними: *решето*, *сито*, *решітник*, *решетар*, *машина*, *лико*.

У досліджуваному ареалі засвідчено назви, відомі й іншим говорам української мови та й іншим слов'янським мовам. Проте кілька слів є вузьколокальними, властивими тільки бойківським говіркам, як-от: *в'існій н'іж*, *в'існій ст'ілець*, *де^uрун*, *роск'ін* та ін., деякі з аналізованих назв, як свідчать опрацьовані джерела, не наводять діалектні словники, наприклад: *кру^lта де^uре^uна*, *жи^lве ре^uше^uто*, *н'ідситок*, *ди^eрун* або зафіксовано їх семантичні варіанти: *полот^lно*, *бутин^lа*, *бутина*, *в'ідв'ітрувати ре^uше^uтом*, *по^lл'ітки* тощо.

Подібні дослідження дають змогу глибше проаналізувати матеріальну культуру у її зв'язках із духовною культурою нашого народу, а також окреслити зміни в лексичній системі. З одного боку, у зв'язку із науково-технічним поступом та змінами в економічній структурі суспільства частина лексики архаїзується і виходить на периферію словникового складу, а з іншого — у зв'язку зі складними умовами життя в селах цей промисел функціює та розвивається.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- ГГ — Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. — Львів, 1997.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. — Київ, 1982–2006. — Т. 1–5.
- ЗА — записи автора в селах Торське, Товсте Заліщицького району Тернопільської обл.
- Негрич — Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березові. — Львів, 2008. — 224 с.
- Онишкевич — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. — Київ, 1984.
- СУМ — Словник української мови: В 11 т. — Київ, 1970–1980. — Т. 1–11.
- Шило — Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. — Львів, 2008. — 288 с.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ‘РІЗАТИ’ В СХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ: ОРГАНІЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ

*Verbalization of the concept ‘to cut’ in Eastern Polissian Dialects:
organizing the lexical and semantic group*

Системний підхід до аналізу діалектної лексики й семантики передбачає виявлення різноаспектних зв’язків та відношень у межах тематичних (ТГЛ) та лексико-семантичних груп (ЛСГ) [Сороколетов 1978: 15].

В українській діалектології є чимало праць, присвячених різним ТГЛ і ЛСГ (Й. Дзендзелівський, Г. Аркушин, П. Гриценко, М. Никончук, І. Сабадош, В. Леснова, В. Конобродська, В. Куриленко, Г. Гримашевич, Н. Хобзей, М. Поїстогова, Т. Ястремська та ін.), проте дієслівна лексика залишається маловивченою.

Передумовою дослідження лексико-семантичних особливостей дієслова в діалектах є моделювання сегментів лексико-семантичної системи шляхом опису й зіставлення структур лексичних мікросистем. У зіставленні надговіркової моделі та говіркової системи внутрішньо несуперечлива інваріантна наддіалектна модель виконує функцію еталона [Толстой 1963: 31]. Використання методики семантичного моделювання дає змогу побудувати для ЛСГ наддіалектну матрицю з максимальним набором диференційних ознак, релевантних у говірках.

У структурній організації ЛСГ із категоріально-лексичною семою ‘різати’ організуючою диференційною ознакою (ДО) є ‘об’єкт дії’. У діалектних мікросистемах (українські говірки Глухівського, Кролевецького, Середино-Будського, Путивльського, Шосткинського, Ямпільського р-нів Сумської обл.) релевантними об’єктами дії є: 1) дерево; 2) стебла рослин; 3) продукти харчування; 4) тканина;

5) будівельний матеріал; 6) корисні копалини (торф); 9) волосся. Для ілюстрації проаналізуємо семантичну підгрупу ‘стинати дерево’.

Для семантичної підгрупи ‘стинати дерево’ ДО ‘знаряддя дії’ й ‘етап єдиного процесу’ є нерозчленованими. При цьому різним етапам спільного процесу відповідають різні знаряддя, тобто відбувається закріплення знаряддя за етапом процесу, а звідси — синкретизація різних ДО [Гриценко 1984: 69]. Наддіалектну сітку-модель організації мікрогруп назв із значеннями ‘стинати дерево для заготівлі дров’ та ‘стинати дерево для заготівлі будівельної деревини’ створено на підставі єдності двох ДО — знаряддя й етап процесу.

Репрезентанти значення ‘стинати дерево для заготівлі дров’ об’єднують ДО: ‘стинати (зрубувати, спилувати) дерево’, ‘чистити дерево від гілля’, ‘розділяти дерево на частини (1–2 м)’, ‘розділяти дерево на частини (25–40 см)’, ‘розколювати на частини’ (див.: таблицю 1).

Під час реалізації семи ‘стинати (зрубувати, спилувати) дерево’ актуалізується ДО ‘товщина дерева’. На основі цього утворюється трикомпонентна опозиція ‘стинати тонке дерево’: ‘стинати дерево середньої товщини’: ‘стинати товсте дерево’, яка вимагає відповідного вибору знарядь: ‘сокира’: ‘пилка / бензопила’: ‘пилка / бензопила’. Хоча діалектоносії зазначають, що тонкі дерева можна також стинати пилкою чи бензопилою. Сема ‘стинати підряд багато дерев’ представлена лексемами: *‘вирубат’* (Ів, Лн, Пр, Тл), *‘випил’ат’* (Лн, Лт, Пр, Рт, Яц), *‘в’ін’іл’ат’* (Вв, Ів, Кр, МБ), *‘в’ін’іл’ім’* (Ст, Шл), *‘вир’ізат’* (Вр, Сл, Тл, Ус), *‘вир’езат’* (МБ), *‘в’ір’езат’* (Кр, Лс, Ст), де префікс *ви(і)-* виражає кількісне значення з яскраво вираженою просторовою семантикою охоплення дією певної площі [Соколова 2003: 137].

Для виконання наступного етапу — ‘чистити дерево від гілля’ — використовують сокиру: *‘обру’бат’* (Вр, Лн, Сл, Ст, Тл, Ус), *‘абру’бат’* (Вв, Ів, Кр, Лт, Лс, МБ, Пр, Ст, Яц), *‘абс’е’кат’* (Вв, Ів, Шл), *‘обчух’рат’* (Сл, Тл), *‘абчух’рат’* (Лт); пилку з однією ручкою чи бензопилу: *‘обпи’л’ат’* (Лн, Рт), *‘абпи’л’ат’* (Лт, Пр, Яц), *‘абп’іл’ат’* (Вв, Ів, Кр, МБ, Шл), *‘обр’ізат’* (Вр, Сл, Ус), *‘абр’езат’* (Лс, МБ, Ст), *‘обчух’рат’* (Тл). Як бачимо, значення ‘чистити з усіх боків’ виражене префіксом *о(а)б-*, що виражає напрямок дії навколо об’єкта з метою впливу на нього, відокремлення від інших об’єктів [Соколова 2003: 224].

Після очищення від гілля цільне дерево розрізають упоперек на частини. Семи ‘розділяти дерево на частини (1–2 м)’, ‘розділяти дерево на частини (25–40 см)’ диференціюються за кваліфікаторами при сталому означуваному *ни(і)л’ат’ / п’і(е)зат’*. Репрезентанти цих сем відображають функційне навантаження позначуваних реалій, що зумовлене доцільним та зручним їх використанням. Сему ‘розділяти дерево на частини (1–2 м)’ номінують: *ни(і)л’ат’ / п’і(е)зат’* ‘палк’і як на воз (Вв,

Ів), ~ палки як на воза (Лт), ~ на ва'зу палк'і (Кр), ~ як на воза кла'дуть (Ус), ~ м'етроўк'і / як ла'жит' на воз (Лс), ~ шоб на воз/ на два м'етри (Ст), ~ на метроўки, двохметроўки (Вр, Пр, Сл, Тл), ~ на м'атроўк'і, на м'етру (Шл), ~ на два метри (Лн, Рт, Яц), ~ на метер (МБ, Рт), ~ на ко'лодки (Лн), ~ на криж'ки, кри'жочки (Пр); а сему 'розділяти дерево на частини (25–40 см)' — *пи(і) л'ат' / р'і(е)зат' на чурки* (Вр, Лн, Лт, МБ, Рт, Тл), ~ *чербач'к'і* (Кр), ~ *чурпак'і* (Ст), ~ *цурки* (Лн), ~ *цурк'і* (Ст, Ус), ~ *цурочки* (Сл), ~ *ц'урачк'і* (Яц), ~ *ко'лодочки* (Рт), ~ *ка'лодачки* (Лт), ~ *криж'ки, кри'жочки* (Пр), ~ *ка'чул(к)ами* (Шл), ~ *кус'т'а* (Лн), ~ *кус'ки* (Лн), *кат'а'х'і* (Вв, Ів), ~ *кат'е(а)х'і* (Лс).

Значення 'розколоти на частини' також може бути реалізованим на рівні кваліфікаторів при сталому означуваному *ка'лот' / рубат'*; відповідно: *ка'лот' / рубат' на колен'ц'і* (Вр, Лн, Пр), ~ *ко'ленци* (Сл, Тл, Яц), ~ *ко'ленчики* (Лт), ~ *п'лахти* (Лс), ~ *п'лах'і* (Лс), ~ *п'лашк'і* (Лс), ~ *чурба'ни* (Лс), ~ *чурба'к'і* (Лс), ~ *пал'іначк'і* (Сл), ~ *рубанци* (Вв, Ів), ~ *рубани'є дров'і* (Вв, Ів), ~ *ко'лети дрова* (Яц). Виявлено словотвірну залежність назв результату дії від назв дії: *ко(а)лот' → ко'лен'ц'і(и), ко'ленчики, ко'лети дрова; рубат' → рубанци, рубани'є дров'і*. Дію 'розколоти на частини' зазвичай виконують сокирою; коли ж потрібно розколоти товсті рубанці, то застосовують колун.

Структурна організація репрезентантів семи 'стинати дерево для заготівлі будівельної деревини' характеризується повторенням перших двох етапів процесу 'стинати дерево для заготівлі дров': 'стинати (зрубувати, спилювати) дерево', 'чистити дерево від гілля' (див.: таблицю 1). При цьому ДО 'товщина дерева' не актуалізована, оскільки для будівництва діалектоносії обирають товсте або середньої товщини дерево, яке спилюють. Наступні етапи цього процесу такі: 'зчищати кору', 'розділяти дерево на частини (5–6 м)', 'виготовляти брус' і 'виготовляти дошки' (див.: таблицю 2).

Значення 'зчищати кору' диференційоване семами: 'зчищати кору сокирою', 'зчищати кору стругом', 'зчищати кору лопатою', які в говірках реалізовані несиметрично: перші дві — регулярно, остання — спорадично.

Сема 'розділяти дерево на частини (5–6 м)' репрезентована однотипно: *попи'л'ат'* (Сл, Тл, Ус), *папи'л'ат'* (Лт), *пап'іл'ат'* (Вв, Ів, Лс, МБ), *роспи'л'ат'* (Лн, Рт), *расп'іл'ат'* (Кр), *расп'іл'ім'* (Ст, Шл), *по'р'ізат'* (Вр, Тл), *па'р'ізат'* (Пр), *раз'р'ізат'* (Яц).

Репрезентанти семми 'виготовляти брус' об'єднані навколо сем: 'виготовляти брус сокирою', 'виготовляти брус пилкою', 'виготовляти брус на пилорамі'. Регулярно відтворюваними є семи 'виготовляти брус сокирою', 'виготовляти брус на пилорамі': 'виготовляти брус сокирою' — *обте'сат'* (Вр, Лн, Рт, Тл), *абте'сат'* (Лт, Пр), *абт'е'сат'* (Вв, Ів, Кр, Лс), *zte'сат'* (Яц), *абче'сат'* (Ст), *абад'рат'* (Вв), *абру'бат'* (Лт, МБ, Пр), *аб'чурхат'* (Шл), *з'н'ат'о'баполок* (Сл); 'виготовляти брус на пилорамі' —

Таблиця 1. 'Стинати дерево для заготовлі дров'

'Стинати (зрубувати, спилувати) дерево'		'Чистити дерево від гілля'		'Розділяти дерево на частини (1-2 м)'	'Розділяти дерево на частини (25-50 см)'	'розколювати на частини'		інші
'сокирою'	'пилкою із двома ручками'	'бензопилою'	'сокирою'	'пилкою з однією ручкою/бензопилою'	'пилкою / бензопилою'	'пилкою / бензопилою'	'сокирою'	
рубат', сект'	п'іл'ат'	п'іл'ат'	абрубат', абс'екат'	абп'іл'ат'	п'іл'ат' палк'і як на воз	п'іл'ат' на палк'і, капц'ак'і	рубат' на рубанці, рубаније дров'і	Вв, Ів
рубат'	р'ізат'	р'ізат'	обрубат'	обр'ізат'	р'ізат' на метроўки	р'ізат' на чурки	колог' на колен'ці	Вр
рубат'	р'езат', п'іл'ат'	р'езат', п'іл'ат'	абрубат'	абп'іл'ат'	п'іл'ат' па вау палк'і	пар'езат' на чербанк'і	калог' на дров'і	Кр
рубат'	пил'ат'	пил'ат'	обрубат'	обпил'ат'	пил'ат' на два метри, колдки	пил'ат' на кус'т'а, куски, чурки, цурки	колог', рубат' на колен'ці	Лн
рубат'	пил'ат'	пил'ат'	абрубат', абчухрат'	абпил'ат'	пил'ат' на так'і палки як на воза	пил'ат' на чурки, калодачки	калог' на коленчики	Лт
рубат'	р'езат'	р'езат'	абрубат'	абр'езат'	р'езат' м'етроўк'і / як лажит' на воз	р'езат' на кат'е(а)х'і	калог', рубат' на плах-ти, плах'і, плашк'і, чурбани, чурбак'і	Лс
рубат'	р'езат', п'іл'ат'	р'езат', п'іл'ат'	абрубат'	абр'езат', бп'іл'ат'	р'езат' на метер, крижават'	разр'езат' на ч'урк'і, крижават'	калог' драва	МБ
рубат'	пил'ат'	пил'ат'	абрубат'	абпил'ат'	крижават' на крижки, крижочки, метроўки, двоохметроўки	пил'ат' на крижки, крижочки, крижават'	калог' на колен'ці	Пр
рубат'	пил'ат'	пил'ат'	обрубат'	обпил'ат'	пил'ат' на два метри, на метер	пил'ат' на чурочки, коллодки	рубат' на дрова	Рт
рубат'	р'ізат'	р'ізат'	обрубат', обчухрат'	обр'ізат'	р'ізат' на метроўки, двоохметроўки	р'ізат' на цурочк'і	колог' на коленці, пал'іначк'і	Сл
рубат'	р'езат', п'іл'іт'	р'езат', п'іл'іт'	абрубат'	абр'езат'	р'езат' / шоб на воз / па два м'етри	р'езат' на чурпак'і, цурк'і	рубат' на драва	Ст
рубат'	р'ізат'	р'ізат'	обрубат', обчухрат'	обчухрат'	р'ізат' на метроўки, двоохметроўки	р'ізат' на чурки	колог' на коленці	Тл
рубат'	р'ізат'	р'ізат'	обрубат'	обр'ізат'	р'ізат' / як на воза кладац'	р'ізат' на цурк'і	рубат' на дрова	Ус
с'еч', с'ект'	п'іл'іт'	п'іл'іт'	абс'екат'	абп'іл'іт'	п'іл'іт' на м'етроўк'і, па м'етру	п'іл'іт' качул(к)ами	калог', рас'екат' на драва, палк'і	Шл
рубат'	пил'ат', р'ізат'	пил'ат', р'ізат'	абрубат'	абпил'ат'	распил'ат' на два метра	пил'ат' на ц'урачк'і	калог' на коленці, колеті дрова	Яц

Таблиця 2 'Стинати дерево для заготівлі будівельної деревини'

‘зчишати ко́ру’			‘ро́зділяти дере́во на частини (5–6 м)’	‘выготовляти бру́с’				‘выготовляти до́шки’		говірки
‘сокиро́ю’	‘струго́м’	‘лопато́ю’		‘сокиро́ю’	‘пи́лкою’	‘на пи́лора́мі’	‘спеціально́ю пи́лкою’	‘на пи́лора́мі’		
абг’єсаг’	абд’іраг’	абд’іраг’	пап’іл’ат’	абг’єсаг’, абад’раг’	абп’іл’ат’	абг’єсаг’, абп’іл’ат’	п’іл’ат’	п’іл’ат’	Вв	
зни́маг’ ко́ру	обструга́г’	—	по́р’ізаг’	обтєсаг’	—	обтєсаг’	пил’ат’	пил’ат’	Вр	
абг’єсаг’	абд’іраг’	—	пап’іл’ат’	абг’єсаг’	абп’іл’ат’	абп’іл’ат’	п’іл’ат’	п’іл’ат’	Ів	
абчи́ш’чаг’	абчи́ш’чаг’	—	расп’іл’ат’	абг’єсаг’	—	абг’єсаг’	п’іл’ат’	п’іл’ат’	Кр	
обтєса́г’	обод’раг’	—	роспи́л’ат’	обтєсаг’	—	обтєсаг’	пил’ат’	пил’ат’	Лн	
ко́ру сніма́г’, абди́раг’	абди́раг’	—	папи́л’ат’	абтєсаг’, абруба́г’	—	абтєсаг’	пил’ат’	пил’ат’	Лт	
акарава́г’	абд’іраг’, абска́блит’, стру́гаг’, акарава́г’	абд’іраг’	пап’іл’ат’	абг’єсаг’	абп’іл’ат’	абп’іл’ат’	п’іл’ат’	п’іл’ат’	Лс	
снима́г’ ка́ру, ка́раваг’	ска́блит’, чи́ст’ іт’, ка́раваг’	ка́раваг’	пап’іл’ат’	абруба́г’	абр’ізаг’, абп’іл’ат’	абр’ізаг’, абп’іл’ат’	п’іл’ат’	п’іл’ат’	МБ	
абчи́ш’чаг’, абтєса́г’	абчи́ш’чаг’	—	па́р’ізаг’	абтєсаг’, абруба́г’	—	абр’ізаг’	пил’ат’	пил’ат’	Пр	
обди́раг’, обтє́- са́г’, обчу́храг’, ко́роваг’	стру́гаг’, обди́раг’, ко́роваг’	обчу́храг’	рози́л’ат’	обтєса́г’	—	обпи́л’ат’	пил’ат’	пил’ат’	Рт	
обчу́храг’	зни́маг’ ко́ру	—	попи́л’ат’	обчи́стит’, з’н’ат’, оба́полок	обпи́л’ат’, обр’ізаг’	обпи́л’ат’	пил’ат’	пил’ат’	Сл	
абчу́храг’	абструга́г’	—	расп’іл’іт’	абчєса́г’	—	абп’іл’іт’	чєса́г’ п’іл’іт’	п’іл’іт’	Ст	
обчи́стит’	обди́раг’	—	по́р’ізаг’	обтєса́г’	—	обр’ізаг’	пил’ат’	пил’ат’	Тл	
абрубува́г’	ска́блит’, абде́рти	ска́блит’	попи́л’ат’	абган’ат’	—	абпи́л’ат’	пил’ат’	пил’ат’	Ус	
абчу́рухваг’	абструга́г’	—	расп’іл’іт’	абчу́рухаг’	—	абп’іл’іт’	п’іл’іт’	п’іл’іт’	Шл	
снима́г’ ка́ру	ска́блит’	—	разр’ізаг’	зтєса́г’	абр’ізаг’	абпи́л’ат’	пил’ат’	пил’ат’	Яц	

обте|сат' (Вр, Лн, Рт, Тл), *абте|сат'* (Лт, Пр), *абт'е|сат'* (Вв, Кр, Лс), *абче|сат'* (Ст), *обпи|л'ат'* (Рт, Сл, Ус, Яц), *абпи|л'ат'* (Ус, Яц), *абп'іл'ат'* (Вв, Ів, Лс, МБ), *абп'іл'ім'* (Ст, Шл), *обр'ізат'* (Тл), *абр'ізат'* (МБ, Пр). Спорадично зафіксовано значення 'виготовляти брус пилкою': *обпи|л'ат'* (Сл), *абп'іл'ат'* (Вв, Ів, Лс, МБ), *обр'ізат'* (Сл), *абр'ізат'* (МБ, Яц).

Семи 'виготовляти дошки спеціальною пилкою' і 'виготовляти дошки на пилорамі' номінативно не розрізнені: *пи|л'ат'* (Вр, Лн, Лт, Пр, Рт, Сл, Тл, Ус, Яц), *п'іл'ат'* (Вв, Ів, Кр, Лс, МБ), *п'іл'ім'* (Ст, Шл), *че|сат'* (про пилку) (Ст). У деяких говірках залежно від швидкості під час розпилювання дошок актуалізовані супровідні семи 'довго розпилювати дошки пилкою' та 'швидко розпилювати дошки на пилорамі', наприклад: *т'е|гат'пи|лу* (Пр, Яц), *т'а|гат'пи|лу* (Сл) : *раз-раз-раз / прап'іл'ала і га|тове* (Ст).

Різні дії і процеси, пов'язані з обробкою дерева, репрезентують:

1) дієслова узагальненої семантики, що виражають відокремлення, очищення, наприклад: 'виготовляти брус сокирою' — *абра|ботат'* (Пр), *абд'елат'* (Пр, Шл), *апра|ўл'ат'* (МБ), 'зчищати кору сокирою' — *абд'елат'* (Шл), 'виготовляти дошки на пилорамі' — *абра|ботат'* (Яц); 'зчищати кору сокирою' — *об|чистит'* (Тл), *абчиш|чат'* (Кр, Пр), 'зчищати кору стругом' — *абчиш|чат'* (Кр, Пр), *чист'ім'* (МБ), 'виготовляти брус сокирою' — *об|чистит'* (Сл), 'чистити дерево від гілля сокирою' — *уб'ірат'* (Лс), *заб'ірат'* (Лс), *приб|рат'* (Шл); 'виготовляти брус сокирою' — *в'іб'ірат'* (Кр);

2) словосполучки, у складі яких є звуконаслідувальні слова та підсилювальна частка *і*, зокрема: 'зчищати кору стругом': *шурх!* — *і па|шоў*, *чирк!* — *і па|шоў* (Кр), 'розколоти на частини': *о|це ц'ук!* — *і го|тове* (Лн). При цьому допоміжними є невербальні засоби передачі інформації — рухи рукою чи руками, ідентичні рухам під час виконання дії відповідним знаряддям;

3) дієслова, структура яких указує на похідність назв дій від назви об'єкта дії, наприклад: 'зчищати кору сокирою, стругом' — *коро|ват'* (Рт), *кара|ват'* (МБ), *акара|ват'* (Лс), 'зчищати кору лопатою' — *кара|ват'* (МБ) (< *ко|ра* (Рт), *ка|ра* (МБ, Лс)); 'розділяти дерево на частини (1–2 м, 25–50 см) пилкою / бензопилою' — *крижа|ват'* (МБ, Пр) (< *криж'ки* 'частини стовбура дерева (1–2 м, 25–50 см)' (МБ, Пр));

4) дієслівні номінації із супровідною семою 'зменшувати об'єм': 'виготовляти брус на пилорамі', 'заготовляти брус сокирою' — *абга|н'ат'* (Ус), 'заготувати брус пилкою' — *зог|нат'пи|лоју* (Сл);

5) описова словосполучка 'виготовляти брус на пилорамі' — *прапус|кат'через п'іла|раму* (МБ).

Отже, унаслідок аналізу сегмента ЛСГ із категоріально-лексичною семою 'різати' і використання сема-ономасіологічної сітки-моделі виявлено дистрибуцію лексем та окреслено специфіку дієслівної семантики. Усі семи в межах досліджуваної ЛСГ підпорядковані категоріально-лексичній семі,

яка для кожного слова уточнюється за допомогою інших конкретніших ДО. На формування семантичної структури репрезентантів семеми 'стинати дерево' впливають ДО 'знаряддя дії' та 'характер процесу'. Дистрибуція показала, що набори номінативних одиниць під час реалізації деяких сем однотипні, інших — різнотипні. Реалізаторами дієслівної семантики є номінативні одиниці різної структури: однослівні номени та їх функційні полікомпонентні альтернати. Наявність великої кількості назв, що стосуються окремих етапів виконання дії, окреслюють тип знаряддя, зміну типу знаряддя, свідчить про те, що цей загальний процес є диференційованим. Цей факт доводить, наскільки важливою є семантична дистрибуція кожної номінативної одиниці.

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

Вв – с. Вовна Шосткинського р-ну Сумської обл.
Вр – с. Вороніж Шосткинського р-ну Сумської обл.
Ів – с. Івот Шосткинського р-ну Сумської обл.
Кр – с. Кренидівка Середино-Будського р-ну Сумської обл.
Лн – с. Ленінське Кролевецького р-ну Сумської обл.
Лт – с. Литвиновичі Кролевецького р-ну Сумської обл.
Лс – с. Лісне Середино-Будського р-ну Сумської обл.
МБ – с. Марчихина Буда Ямпільського р-ну Сумської обл.
Пр – с. Перемога Глухівського р-ну Сумської обл.
Рт – с. Реутинці Кролевецького р-ну Сумської обл.
Сл – с. Слоут Глухівського р-ну Сумської обл.
Ст – с. Степне Ямпільського р-ну Сумської обл.
Тл – с. Тулиголове Кролевецького р-ну Сумської обл.
Ус – с. Усок Ямпільського р-ну Сумської обл.
Шл – с. Шалигіне Глухівського р-ну Сумської обл.
Яц – с. Яцине Путивльського р-ну Сумської обл.

ЛІТЕРАТУРА

- Гриценко 1984 — Гриценко П.Ю. Моделирование системы диалектной лексики. — Київ, 1984.
Соколова 2003 — Соколова С.О. Префиксальный словотвір дієслів у сучасній українській мові. — Київ, 2003.
Сороколетов 1975 — Сороколетов Ф.Т. К вопросу о системных отношениях в лексике народных говоров // Диалектная лексика. 1975. — Ленинград, 1978. — С. 14–21.
Толстой 1963 — Толстой Н.И. Из опытов типологического исследования славянского словарного состава // Вопросы языкознания. — 1963. — № 1. — С. 29–45.

ДИНАМІКА ТРАДИЦІЙНОЇ ПРЕДМЕТНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

*Dynamics of traditional subject lexis i
n the Ukrainian dialects of East Slobozhanshchyna*

Значну кількість діалектологічних розвідок присвячено дослідженню лексичного складу місцевих територіальних діалектів. Учені приділяють увагу системному вивченню багатьох тематичних груп лексики, серед яких і лексика на позначення їжі, посуду й кухонного начиння, що становить неабиякий інтерес, оскільки відображає повсякденні реалії народного побуту.

Найповніше зазначені групи лексики представлено на матеріалі південно-західних говірок. Зокрема З. Ганудель системно дослідила назви їжі, посуду та кухонного начиння в українських говорах Східної Словаччини [Ганудель 1980; Ганудель 1987], Е. Гоца — в українських карпатських говірках [Гоца 2001], лексику харчування східнополіських говірок описала Є. Турчин [Турчин 1990; Турчин 2012]. Комплексний аналіз назв їжі та напоїв у східностепових говірках південно-східного наріччя здійснила Н. Загнітко [Загнітко 2011], яка описала склад та структурно-семантичну організацію окресленої тематичної групи лексики, установила зв'язки аналізованих говірок з гетерогенними діалектними основами та з іншими говорами української мови, визначила особливості просторового функціонування назв їжі та напоїв у говірках Донеччини. Чимало праць репрезентує назви їжі в історичному аспекті [Невойт 1986; Козырева 1984; Крижко 1997; Яценко 2009].

Оскільки їжа, посуд і кухонне начиння — це артефакти, що супроводжують людину в багатьох сферах її життєдіяльності, вони стають об'єктами не лише системних досліджень. Їх аналізують також як допо-

міжні реалії в різних тематичних описах лексики. Наприклад, Т. Ястремська проаналізувала назви посуду, що використовують гуцули в відгінному полонинському пастухуванні [Ястремська 2008]; В. Дроботенко — деякі назви обрядових страв східностепових говірок [Дроботенко 2001]; І. Магрицька — весільні страви, зокрема весільне печиво, в українських східнословобожанських говірках [Магрицька, 2000], Н. Хібеба — назви весільних страв і напоїв як невід'ємних складників і матеріальних елементів бойківського весільного дійства [Хібеба 2007].

Мета пропонованої статті — проаналізувати лексико-семантичні групи (ЛСГ) «Назви варених страв із борошна» і «Назви хліба та його частин» в українських східнословобожанських говірках. Завдання розвідки — з'ясувати функційну активність назв, виявити міжговіркові паралелі та окреслити динамічні процеси. Джерел дослідження — записи діалектного мовлення, здійснені в 61 н.п. Східної Слобожанщини; лексикографічні праці початку ХХ ст., етнографічні дослідження та діалектні словники.

Важливе значення у харчуванні українців мають страви з борошна, які раніше виготовляли із прісного тіста без дріжджів. У межах ЛСГ «Наз=ви варених страв із борошна» виділено передусім слова зі значеннями: 'страва з розтертого на дрібні кульки борошна з водою, зварена у воді або молоці', 'відрізаний або відірваний шматок прісного тіста, зварений у воді або молоці', 'виріб із прісного пшеничного тіста у вигляді тонких висушених смужок'.

Найбільша функційна активність для семантики 'страва із розтертого на дрібні кульки борошна з водою, зварена у воді або молоці' властива лексемі ¹зат'ірка (н.п. 1–18, 20–30, 32–57–61; у н.п. 14, 26, 47, 56 – за¹т'ірка; у н.п. 36 – ¹зат'ірки), менш активно мовці вживають *галуш'ки* (н.п. 11, 21, 25, 48, 56, 61), поодинокі зафіксовано словосполучення — ¹зат'ірка на во¹д'і (24), мо¹лоч'на ¹зат'ірка (24).

Назва *затірка* має прозору мотивацію, пов'язану зі способом приготування страви: У нас ¹кажут' ¹зат'ірка / ¹зати¹райут' му¹ку / ¹трут' / ¹трут' / ¹трут' з во¹дойу / ¹полу¹чайут' с'а та¹кі го¹роши¹нки / і то¹д'і ц'і го¹роши¹нки ки¹дайут' у суп / ¹за¹жарку / ¹кар¹тошку там / ¹нази¹вайет' с'а ¹зат'ірка (н.п. 14); б'іу ¹йа¹йеч'ко / у ¹мисоч'ку му¹ки / то¹д'і ¹зати¹райу і во¹на полу¹ч'айет' с'а ¹зат'ірка (н.п. 18); ¹йа го¹туїу с:а¹мими ¹йаїц'ами / ¹тру / і ¹тру / і ¹тру / і до та¹кої с¹т'еп'ен'і до¹ти¹райу / ¹шо ко¹тишеч'ки та¹кі твер¹ден'кі-твер¹ден'кі ¹робл'ат' с'а ма¹лесен'кі / ¹хара¹шо ро¹зо¹терла / а по¹том бу¹л'он'ч'ік / у¹же ¹йак до¹ва¹риу¹с'а / го¹товий вже бу¹л'он' / і ки¹дайу ж ¹ту¹ди (н.п. 33).

Назва *затірка*, її фонетичні та семантичні варіанти, відомі й іншим діалектам української мови, пор.: сх.степ. *зат'ірка* 'страва, зварена на воді або молоці з розтертого в дрібні кульки борошна з водою' [Загнітко 2011: 60], сх.поліс. *затірка*, *зат'ірка*, *затерка* 'рідка страва, варена з борошна, розтертого з невеликою кількістю води' [Турчин 2012: 46], зх.вол. *затірка*

‘рідка страва, зварена із розтертого в руках тіста з борошном’ [Корзонюк 1987: 124], полт. *затірка* ‘їжа, виготовлена з розчиненої у воді муки’ [Ващенко 1960: 37], лемк. *затирка* ‘страва з дрібно посіканого тіста, варена на молоці’ [Пиртей 1986: 125], гуц. *затирка* ‘страва із пшеничної муки, звареної на воді’ [Негрич 2008: 224], сх.слов. *затирка* ‘галушки (щипанки)’ [ЛА 1981: к. 21]. Лексему *затірка* з тотожним значенням зафіксовано в українських говірках Воронежчини: ‘суп с кусочками особым образом затёртого теста’ [Авдеева 2008: 140].

В історичних розвідках назву *затірка* зафіксовано зі значеннями: ‘невеличкі кругленькі балабушечки з пшеничної муки, зварені на воді, під масло’ [Сумцов 2008: 134], ‘родъ мучнаго кушанья: мелкіе шарики из тѣста, варимые въ водѣ или молокѣ’ [Грінченко II: 107], варять ... «затирку» («растирають муку, смочену водою, чтобы она превратилась въ мелкія катушки тѣста, и варять») [Иванов 1898: 51–52]. Як бачимо, способи приготування страви й семантика назви збігаються із записами діалектного мовлення.

Значення ‘відрізаний або відірваний шматочок прісного тіста, зварений у воді або молоці’ залежно від способу приготування страви репрезентують такі слова: *рван'ц'і* (н.п. 1, 2, 5–8, 10, 12–16, 19, 20, 23, 28–30, 32–43, 45–47, 49, 50, 52, 54, 56, 57, 59; у н.п. 23 – *рван'ец'*), *рвани'ки* (н.п. 3, 26), *ш'ч'іпанц'і* (н.п. 14); *галуш'ки* (н.п. 4, 8–11, 13–15, 17, 20–24, 26, 27, 30, 32, 34, 35, 37–42, 46, 47, 49–51, 53, 57–61; у н.п. 2, 47, 56 – *галушка*; у н.п. 10, 56 – *галушки*; у н.п. 55 – *галух*), *кл'оци'ки* (н.п. 1, 14, 26, 31–33, 37, 42; у н.п. 3, 16, 50, 56, 59 – *кл'оци*; у н.п. 61 – *клеци*; у н.п. 33 – *кл'оци*), *лан'ша* (н.п. 17), *кул'ки* (н.п. 60), *зат'ірки* (н.п. 58; у н.п. 61 – *зат'ірка*), *дран'ц'і* (н.п. 38), *буханц'і* (н.п. 19).

Способи приготування цієї страви повідомляють інформанти:

У нас звут' дран'ц'і / рван'ц'і / галуш'ки / ну дран'ц'і / рван'ц'і це т'істо / й'аке відри'вайут' руками і ки'дають в ки'п'аток / во'ни полу'ч'айут'с'а так'і не'р'іун'і / тим во'ни і з'вут'с'а рван'ц'ами / а галуш'ки відр'ізають но'жем / з т'іста так'і р'іунен'кі оди'накові ку'соч'ки (н.п. 38); Й'есл'і рвут' / то рван'ц'і / а йе ї галуш'ки (н.п. 39); Й'ак о'це корш роска'ч'айеш так то'н'ус'ін'ко і одри'вайеш / назива'єт'с'а рван'ц'і / а те / шо р'ізали / по-нашому галуш'ки назива'вали (н.п. 47); Галуш'ки / р'ізали кор'ж'і / рос'катували і р'ізали о'так чотириу'гол'н'іком / то галуш'ки назива'ють / а то рван'ц'і / отш'ч'іпуйут' (н.п. 50).

Майже всі назви, зафіксовані в обстежених говірках, відомі й іншим, зокрема й віддаленим говіркам, наприклад: поліс. *затирка* ‘галушки, що готуються з рідкого тіста, яке набирається ложкою і опускається в окріп’ [Лисенко 1974: 81], зх.поліс. *затирка* ‘рване прісне тісто, зварене у воді чи молоці’ [Аркушин 2000 I: 178], *щіпанка* ‘страва з рваного тіста, звареного в молоці чи воді’ [Аркушин 2000 II: 281], *галушка* ‘рваний шматочок

прісного тіста, зварений в молоці чи воді', *кльо́цки* 'галушки' [Аркушин 2000 I: 84, 230]; поділ. *кльо́цки* 'тістечка, нашіпані рукою' [СПГ 1991: 50], бойк. *кльоцок* 'галушка' [Онишкевич 1984 I: 361], бук. *клёцок*, *кльоцок* 'галушка', *галу́шка* 'шматочки тіста, зварені у воді або молоці' [СБГ 2005: 67, 208], гуц. *кльоцки* 'вид галушок з тіста, з домішкою вареної картоплі' [ГГ 1997: 96], поліс. *кльоцки* 'дрібні галушки' [Лисенко 1974: 98], нж.наддніпр. *галу́х* 'велика галушка' [Чабаненко 1992 I: 218], сх.степ. *галушкі́/галу́шки*, *рванці́*, *кл'о́цки*, *кл'о́цки* 'різаний або рваний шматочок прісного тіста, відварений на воді або молоці' [Загнітко 2007: 298], українські говірки Воронезчини *галушкі́* 'кушанье из кусочков теста, сваренных в воде; галушки. Домашняя лапша' [Авдеева 2008 I: 85] тощо.

Б. Грінченко наводить у словнику такі спільнокореневі назви *галу́ха*, *галу́шка*, *галу́шечка*, *галу́шище* 'галушка, кусочекъ тѣста, сваренный въ водѣ или молокъ, клецка' [Грінченко I: 268], а також словосполучення: *різані галушкі́*, *рвані галушкі́* [Ibid.]. Із близьким значенням 'родъ кушанья: вареные кусочки тѣста съ творогомъ и масломъ' у словнику подано лексему *кльо́ска* [Ibid. II: 254], яку етимологи вважають запозиченням з німецької мови: *клюска* 'лінивий вареник'; рос., біл. *клёцка* 'галушка', пол. *kluska* 'галушечка з тіста' [ЕСУМ II: 468]. Джерело М. Сумцова фіксує назву *галушки* із тотожним для обстежених говірок значенням [Сумцов 2008: 134], а В. Іванова подає такі відомості: «галушки ... бывают трех сортовъ: «галушки-рванцы», «галушки-ризаны», «галушки-клецки» [Иванов 1898: 735]. Здійснивши аналіз трьох історичних джерел, зауважмо, що репертуар назв із семантикою 'відрізаний або відірваний шматочок прісного тіста, зварений у воді або молоці' на сучасному зрізі становить 18 назв, у давніх джерелах — 10.

Зі значенням 'виріб із прісного пшеничного тіста у вигляді тонких висушених смужок' у 36 обстежених говірках виявлено лексему *лап'ша* (1, 2, 5, 9, 10, 11, 14, 16, 17, 20–24, 26, 28, 32, 33, 37–40, 42, 45, 47–49, 51–53, 56–61). Етимологи виводять цей номен з російської мови, у яку воно потрапило з тюркської: *лапша́* — пор.: тат. *лакча* 'лапша; кусочки тіста, зварені в бульоні' [ЕСУМ III: 195]. Отже, можемо припустити, що в українських східнослов'янських говірках назва постала під впливом суміжних російських говірок. Меншу активність виявлено для назв *галуш'ки* (н.п. 7, 16–19, 29, 31, 32, 35, 37, 42, 47; у н.п. 37, 56 — *галушки*; у н.п. 8 — *галушеч'ки*), *лок'шина* (н.п. 38, 41, 46, 47, 50, 52, 59; у н.п. 6, 8, 26, 27, 56 — *локишина*; у н.п. 40 — *локиш'на*; у н.п. 11, 25, 39, 49 — *локша*), *до'маши́на лап'ша* (н.п. 2, 3, 7, 12, 14, 15, 18, 21, 24, 26, 55); спорадично виявлено такі слова та словосполучення: *до'маши́на галуш'ки* (н.п. 8, 29, 34), *р'іза́на галуш'ки* (н.п. 13), *лап'ша р'іза́на* (н.п. 54), *до'маши́на вермишел'* (н.п. 5, 37); *вермишел'* (н.п. 30); *вермишел'и* (н.п. 36).

В інших говірках української мови значення репрезентують такі назви: нж.наддніпр. *лѡкша* ‘локшина’, ‘лапша’ [Чабаненко 1992 II: 258], полт. ‘виріб з прісного пшеничного тіста у вигляді тонких висушених смужечок’ [Сизько 1990: 50], бойк. ‘лапша’ [Онишкевич 1984 I: 417], наддн. *лѡкишини* ‘макарони’, ‘суп із макаронами’ [Шило 2008: 163], сх.степ. *лапшѡ, лѡкишина, лѡкша* ‘виріб з прісного пшеничного тіста у вигляді тонких висушених смужок’ [Загнітко 2007: 299–300].

У словнику Б. Грінченка наведено такі слова: *лѡкша, лѡкишина, лѡкишинка, лѡкшенька, лѡкшечка* ‘лапша’ [Грінченко II: 375; пор.: ‘пшенишні шматочки, зварені на молоці з маслом’ [Сумцов 2008: 134]], а В. Іванов назву *галушка* подав з авторською ремаркою в дужках (*лапша*): «*галушкы крышени*» (*лапша*) [Іванов 1898: 184, 784]. Отже, виявлено розширення семантичної структури лексеми *галушка* і в діяхронії, і в синхронії. Наголосимо, що репертуар лексем на сучасному зрізі ширший, аніж в історичних працях.

Аналіз репрезентантів трьох значень засвідчив, що деякі назви є багатозначними, вони номінують кілька реалій, зумовлюючи семантичну трансформацію, зміст якої, на думку Л. Струганець, «полягає в розширенні або звуженні значення уже наявного в мові слова» [Струганець 2002: 97]. Реалізацію семантики проілюстровано в таблиці (див.: таблицю 1).

Таблиця 1

Значення	Репрезентанти	Населені пункти
‘страва із розтертого на рівні кульки борошна з водою, зварена у воді або молоці’	<i>затірка</i>	1–18, 20–30, 32–57, 59–61
	<i>галушки</i>	11, 21, 25, 48, 56, 61
‘відрізаний або відірваний шматочок прісного тіста, зварений у воді або молоці’	<i>затірка</i>	61
	<i>галушки</i>	4, 8–11, 13–15, 17, 20–24, 26, 27, 30, 32, 34, 35, 37–42, 46, 47, 49–51, 53, 57–61
	<i>лапша</i>	17
‘виріб із прісного пшеничного тіста у вигляді тонких висушених смужок’	<i>галушки</i>	7, 16–19, 29, 31, 32, 35, 37, 42, 47
	<i>лапша</i>	1, 2, 5, 9–11, 14, 16, 17, 20–24, 26, 28, 32, 33, 37–40, 42, 45, 47–49, 51–53, 56–61

Із-поміж назв ЛСГ «Назви хліба та його частин» для дослідження обрано ті, які репрезентують значення: ‘буханець хліба, який, не помітивши, не дістали з печі разом з іншими хлібинами’, ‘зліплені у процесі випікання два буханці хліба’, ‘невеликий хліб із залишків тіста на дні та стінках діжі, макітри’.

Значення 'буханець хліба, який, не помітивши, не дістали з печі разом з іншими хлібинами' маніфестують слова, які не мають значного поширення в обстеженому ареалі: *злепок* (н.п. 25, 26, 36, 37), *злепки* (н.п. 52), *глеу́кий* (н.п. 18), *за'сохлий* (н.п. 20, 48), *п'ідго'р'ілий* (н.п. 2), *п'ідго'р'іуший* (н.п. 11, 21, 57), *при'го'р'ілий* (н.п. 49, 56), *пе'реп'ік* (н.п. 56), *не'доп'іч'ок* (н.п. 18), *ч'орн'авий* (н.п. 47), *зго'р'іуший* (н.п. 37), *за'жарок* (н.п. 38), *за'жаре"ний* (н.п. 33), *с'хованець* (н.п. 34), *о'гарок* (н.п. 45), *ско'ринець* (н.п. 60), а також інші назви, серед яких:

- акцентуаційні варіанти: *пе'реп'іч'ка* (н.п. 10, 14, 21, 32, 47, 55), *пе"ре"п'іч'ка* (н.п. 47);
- фонетичні варіанти: *су'хар* (н.п. 26, 28), *су'хар'* (н.п. 19, 22, 31, 35, 40, 48); *угол'ок* (н.п. 40), *вугол'ок* (н.п. 40); *го'р'ілий* (н.п. 27, 29), *го'релий* (н.п. 7);
- словотвірні варіанти: *ру'маній* (н.п. 33), *зару'маній* (н.п. 51), *зару'маненій* (н.п. 51); *лишок* (н.п. 56), *зали'шок* (н.п. 6); *за'бут'ка* (н.п. 46), *за'буд'ок* (н.п. 34); *вугол'ок* (н.п. 40), *ву'глик* (н.п. 56), *ву'глина* (н.п. 33); *пере'печ'ений* (н.п. 13, 29, 49), *за'пече"ний* (н.п. 49).

Функціують також аналітичні назви: *го'р'ілий хл'ін* (н.п. 47), *сго'р'іуша хл'їбина* (н.п. 8), *за'пече"ний хл'ін* (н.п. 8), *сго'р'іла хл'їбина* (н.п. 29, 33), *при'го'р'ілий хл'ін* (н.п. 9), *злепоч'ки сухі* (н.п. 36), *сго'р'іуший хл'ін* (н.п. 1), *при'стау́ший хл'ін* (н.п. 1), більшість із яких має прозору мотивацію.

У словнику Б. Грінченка із цим значенням виявлено слова *забу́дько*, *забу́дка* 'забытый въ печи хлѣбъ' [Грінченко П.: 10].

Незначну групу становлять лексеми зі семантикою 'зліплені у процесі випікання буханці хліба', зокрема: *злепки* (н.п. 5, 15, 17, 29, 37, 45, 50, 52, 57), *бли'єзн'ата* (н.п. 8, 13, 16, 21, 33, 39, 40, 47, 56); *злепок* (н.п. 6, 10, 14, 25, 54, 59), *злип'ки* (н.п. 52, 56, 59), *дв'ійн'ата* (н.п. 16, 38, 39), *сайеч'ки* (н.п. 46, 47), *бли'єзн'у'ки* (н.п. 26, 47), *се"стр'ич'ки* (н.п. 39, 41), *се"стрич'ки* (н.п. 49, 53), *пампуш'ки* (н.п. 13, 58), *зл'іпок* (н.п. 2), *злит'и* (н.п. 56), *злип'ан'и* (н.п. 56), *сай'ки* (н.п. 55), *пал'а'нич'ки* (н.п. 56), *буха'нець* (н.п. 33), *бру'сач'ка* (н.п. 29), *зл'іпе"нець* (н.п. 24), *злит'и* (н.п. 24), *неу'дач'ний* (н.п. 18), *сту'лени'к* (н.п. 11), *дв'ійка* (н.п. 60), *л'їнивий* (н.п. 1), *злип'и'и* *бухан'и* (н.п. 8), *зл'іпле"ний хл'ін* (н.п. 42), *хл'їбна 'пароч'ка* (н.п. 34). Наголосімо на функційній активності вторинних назв, наприклад: *бли'єзн'ата*, *дв'ійн'ата*, *бли'єзн'у'ки*, *се"стр'ич'ки*, *се"стрич'ки*.

Зі значенням 'м'єсто сбоку, которимъ одинъ хлѣбъ слипся, во время печенія, съ другимъ' Б. Грінченко подав тільки слово *злепок* [Ibid.: 157].

Семантику 'невеликий хліб із залишків тіста на дні та стінках діжі, макітри' ілюструють лексеми *пе'реп'іч'ка* (н.п. 6, 7, 13, 14, 23, 38, 42, 46, 47, 55, 59), *злепок* (н.п. 2, 8, 20, 51; у н.п. 26, 35 – *злепки*), *пам'пушка* (н.п. 7, 11, 28, 51; у н.п. 9, 33 – *пам'пушки*, у н.п. 17 – *пампуш'ки*), *залишки* (н.п. 1), *ока'велок* (н.п. 2), *ка'велок* (н.п. 2), *пам'пушеч'ка* (н.п. 5), *сай'и'ч'ка* (н.п. 24), *книш* (н.п. 7), *к'істо* (н.п. 22), *кориш* (н.п. 18), *булоч'ка* (н.п. 42), *булоч'ки*

(н.п. 29), *буха^лнец^л*’ (н.п. 30, 56; у н.п. 52 – *бу^лханец^л*’), *хл^л’ібец^л*’ (н.п. 30), *обвалок* (н.п. 27), *коло^лбоч^л’ок* (н.п. 34), *бру^лсоч^л’ок* (н.п. 54), *бру^лсач^л’ка* (н.п. 56), *к^лрендел^л*’ (н.п. 56), *бу^лханч^л’ік* (н.п. 52), *к^лоржи^л’к* (н.п. 45), *в^ликри^л’ишки* (н.п. 37), *тара^ллушка* (н.п. 20), *ш^лишка* (н.п. 20), *ос^лтатки* (н.п. 40, 57), *ок^лрайец^л*’ (н.п. 8), *в^лишкребок* (н.п. 21), *с^лошкре^л’пки* (н.п. 49), *ма^ллен^л’киї хл^л’ібец^л*’ (н.п. 14), *ма^ллен^л’ка хл^л’ібина* (н.п. 47).

На позначення хліба із залишків тіста, що залишилися на стінках посудини, у якій замішували тісто, відомі такі назви, зафіксовані в інших українських говірках, а саме: бук. *підшкребок*, *шкреб^лтанік* [СБГ 2005: 422, 666], зх.поліс. *вішкребок*, *пошкреб^лич*, *подшкреб^лок* ‘невелика хлібина із залишків тіста на дні і стінках діжі’ [Аркушин 2000 I: 63; II: 63, 81], зх.вол. *пушкреб^лач*, *пушкреб^лачка*, *пушкреб^лачок* ‘тс.’ [Корзонюк 1987: 205].

Із тотожним значенням Б. Грінченко подає назву *поскребок* [Грінченко III: 362], а також *засадич*, *засадьок* ‘хлѣб изъ остатковъ тѣста, послѣднимъ сажаемый въ печь; обыкновенно он меньше другихъ’ [Ibid. II: 92]. Отже, сучасні інформатори пропонують значно багатший репертуар назв, аніж наводять історичні джерела.

Прикладом розширення семантичної структури протягом століття є лексема *злепок*, яку Б. Грінченко фіксує як ‘мѣсто сбоку, которымъ одинъ хлѣбъ слипся, во время печенія, съ другимъ’. На сучасному хронологічному зрізі слово вживають у трьох значеннях (див.: таблицю 2).

Таблиця 2. Типи семантичної структури лексеми *злепок*

Номер моделі	‘буханець хліба, який, не помітивши, не дістали з печі з усією партією’	‘подвійні буханці хліба, які злиплися в процесі випікання’	‘невеликий хліб із залишків тіста на дні та стінках діжі, макітри’	Населені пункти
1	+	–	–	25, 26, 36, 37
2	–	+	–	6, 10, 14, 25, 54, 59
3	–	–	+	2, 8, 20, 51

Отже, проаналізований матеріал дає змогу дійти таких висновків: виявлені на обстеженій території назви мають різну функційну активність, зокрема зафіксовано «центрально» лексеми й такі, які не набули значного поширення. Більшість слів мають семантично тотожні відповідники в говорах української мови. Візначмо також поповнення кількісного складу назв на сучасному хронологічному зрізі порівняно з історичними джерелами, зокрема й унаслідок вторинної номінації, розширення семантичної структури лексем.

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

- 1 – смт Троїцьке Троїцького р-ну Луганської обл.
- 2 – с. Привілля Троїцького р-ну Луганської обл.
- 3 – с. Червоноармійське Білокуракинського р-ну Луганської обл.
- 4 – с. Солідарне Білокуракинського р-ну Луганської обл.
- 5 – с. Новобіла Новопсковського р-ну Луганської обл.
- 6 – с. Березівка Новопсковського р-ну Луганської обл.
- 7 – с. Павленкове Новопсковського р-ну Луганської обл.
- 8 – смт Білолуцьк Новопсковського р-ну Луганської обл.
- 9 – с. Височинівка Марківського р-ну Луганської обл.
- 10 – с. Тарасівка Троїцького р-ну Луганської обл.
- 11 – с. Новочервоне Троїцького р-ну Луганської обл.
- 12 – с. Попівка Білокуракинського р-ну Луганської обл.
- 13 – с. Павлівка Білокуракинського р-ну Луганської обл.
- 14 – смт Білокуракине Луганської обл. Луганської обл.
- 15 – с. Осинове-1 Новопсковського р-ну Луганської обл.
- 16 – с. Донцівка Новопсковського Луганської обл.
- 17 – с. Просяне Марківського р-ну Луганської обл.
- 18 – смт Марківка Марківського р-ну Луганської обл.
- 19 – с. Веселе Марківського р-ну Луганської обл.
- 20 – с. Оборотнівка Сватівського р-ну Луганської обл.
- 21 – с. Куземівка Сватівського р-ну Луганської обл.
- 22 – с. Нижня Дуванка Сватівського р-ну Луганської обл.
- 23 – с. Закотне Новопсковського р-ну Луганської обл.
- 24 – с. Коломийчиха Сватівського р-ну Луганської обл.
- 25 – с. Мілуватка Сватівського р-ну Луганської обл.
- 26 – смт Сватове Сватівського р-ну Луганської обл.
- 27 – с. Петрівка Сватівського р-ну Луганської обл.
- 28 – с. Караван-Солодкий Марківського р-ну Луганської обл.
- 29 – с. Бондарівка Марківського р-ну Луганської обл.
- 30 – с. Морозівка Міловського р-ну Луганської обл.
- 31 – с. Півнівка Міловського р-ну Луганської обл.
- 32 – с. Зориківка Міловського р-ну Луганської обл.
- 33 – с. Великіцьк Міловського р-ну Луганської обл.
- 34 – с. Стрільцівка Міловського р-ну Луганської обл.
- 35 – с. Калмиківка Міловського р-ну Луганської обл.
- 36 – с. Лиман Старобільського р-ну Луганської обл.
- 37 – с. Підгорівка Старобільського р-ну Луганської обл.
- 38 – с. Піщане Старобільського р-ну Луганської обл.
- 39 – смт Старобільськ Старобільського р-ну Луганської обл.
- 40 – с. Чмирівка Старобільського р-ну Луганської обл.
- 41 – с. Бутове Старобільського р-ну Луганської обл.
- 42 – с. Литвинівка Біловодського р-ну Луганської обл.
- 43 – с. Кононівка Біловодського р-ну Луганської обл.
- 44 – с. Новолімарівка Біловодського р-ну Луганської обл.
- 45 – с. Семикозівка Біловодського р-ну Луганської обл.
- 46 – с. Плугатар Біловодського р-ну Луганської обл.

- 47 – смт Біловодськ Луганської обл.
- 48 – с. Макіївка Кременського р-ну Луганської обл.
- 49 – с. Червонопопівка Кременського р-ну Луганської обл.
- 50 – смт Кременна Кременського р-ну Луганської обл.
- 51 – с. Варварівка Кременського р-ну Луганської обл.
- 52 – с. Шпотине Старобільського р-ну Луганської обл.
- 53 – с. Малохатка Старобільського р-ну Луганської обл.
- 54 – с. Колядівка Новоайдарського р-ну Луганської обл.
- 55 – с. Победа Новоайдарського р-ну Луганської обл.
- 56 – смт Новоайдар Новоайдарського р-ну Луганської обл.
- 57 – с. Смолянинове Новоайдарського р-ну Луганської обл.
- 58 – с. Новоахтирка Новоайдарського р-ну Луганської обл.
- 59 – с. Дмитрівка Новоайдарського р-ну Луганської обл.
- 60 – смт Станично-Луганське Станично-Луганського р-ну Луганської обл.
- 61 – с. Миколаївка Станично-Луганського р-ну Луганської обл.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- Авдеева 2008 — Авдеева М.Т. Словарь украинских говоров Воронежской области: В 2 т. – Воронеж, 2008. – Т. 1. – 228 с.
- Аркушин 2000 — Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. – Луцьк, 2000. – Т. 1 – 2.
- Вашенко 1960 — Вашенко В.С. Словник полтавських говорів. – Вип. 1. – Харків, 1960. – 107 с.
- Ганудель 1980 — Ганудель З.Т. Бытовая лексика украинских говоров Восточной Словакии (названия пищи, посуды и утвари): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Киев, 1980. – 21 с.
- Ганудель 1987 — Ганудель З. Народні страви і напої: Лексика українських говорів Східної Словакиї: Монографія. – Пряшів, 1987. – 213 с.
- ГГ 1997 — Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
- Грінченко — Словарь української мови: У 4 т. / За ред. Б. Грінченка. – Київ, 1958, 1959. – Т. I–IV.
- Гоца 2001 — Гоца Е.Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 2001. – 21 с.
- Дроботенко 2001 — Дроботенко В.Ю. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2001. – 23 с.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука: У 7 т. – Київ, 1982–1988. – Т. 2, 3.
- Загнітко 2007 — Загнітко Н. Матеріали до Словника українських східностепових говірок (Назви їжі) // Лінгвістичні студії / Укл. А. Загнітко та ін. – Вип. 16. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – С. 297–303.
- Загнітко 2011 — Загнітко Н.Г. Назви їжі, напоїв у східностепових говірках Донеччини: Дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2011. – 453 с.
- Иванов 1898 — Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / Сост. В.И. Иванов. – Харьков, 1898. – Т. 1. – 1012 с.

- Козырева 1984 — Козырева З.Г. История названий продуктов питания и пищи в украинском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Киев, 1984. — 25 с.
- Корзонюк 1987 — Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок. — Київ, 1987. — С. 62 — 267.
- Крижко 1997 — Крижко О.А. Розвиток семантики побутової лексики українських літописів кінця XVII — поч. XVIII ст. (назви їжі, напоїв, продуктів харчування): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Київ, 1997. — 17 с.
- ЛА 1981 — Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Сло-
ваччини (назви страв, посуду та кухонного начиння). — Пряшів, 1981. — 212 с.
- Лисенко 1974 — Лисенко П.С. Словник поліських говорів. — Київ, 1974. — 260 с.
- Магрицька 2000 — Магрицька І.В. Весільна лексика українських східнослобо-
жанських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Запоріжжя, 2000. — 23 с.
- Невойт 1986 — Невойт В.И. Названия пищи и продуктов питания в древнерус-
ском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Киев, 1986. — 23 с.
- Негрч 2008 — Негрч М. Скарби гуцульського говору: Березові. — Львів, 224 с.
- Онишкевич 1984 — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. —
Київ, 1984. — Ч. 1–2.
- Пиртей 1986 — Пиртей П.С. Словник лемківської говірки. — Івано-Франківськ,
1986. — 468 с.
- СБГ 2005 — Словник буковинських говірок / За ред. Н.В. Гуйванюк. — Чернівці,
2005. — 688 с.
- Сизько 1990 — Сизько А.Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-
східної Полтавщини. — Дніпропетровськ, 1990. — 100 с.
- СПГ 1991 — Брилінський Д. Словник подільських говірок. — Хмельницький,
1991. — 117 с.
- Струганець 2002 — Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літера-
турної мови XX століття. — Тернопіль, 2002. — 351 с.
- Сумцов — Сумцов М.Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобід-
ської України. Вибрані праці / Упорядкув., підготов. тексту, передм.,
післямова та прим. М.М. Красикова. — Харків, 2008. — 558 с.
- Турчин 1990 — Турчин Е.Д. Лексика питания в украинских восточнополевских
говорах: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Киев, 1990. — 22 с.
- Турчин 2012 — Турчин Е.Д. Назви їжі на Східному Поліссі. — Львів, 2012. — 347 с.
- Хібеба 2007 — Хібеба Н.В. Структурно-семантична організація весільної лек-
сики бойківських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Львів,
2007. — 20 с.
- Чабаненко 1992 — Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини:
У 4 т. — Запоріжжя, 1992. — Т. 1–4.
- Шило 2008 — Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. — Львів, 2008. —
288 с.
- Ястремська 2008 — Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування. — Львів,
2008. — 424 с.
- Яценко 2009 — Яценко С.А. Назви продуктів харчування, страв і напоїв в ук-
раїнській мові XIV–XVII століть: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. —
Київ, 2009. — 20 с.

СЕМАНТИКА ЛЕКСЕМИ *БОРЩ* У ГОВІРКАХ
НАДСЯНСЬКО-НАДДНІСТРЯНСЬКОГО СУМІЖЖЯ

*Semantics of the lexeme borshch
in the microdialects of the Sian and Dnister borderland*

Борщ віддавна і до сьогодні є однією з найуживаніших та найулюбленіших щоденних страв українців. Як зазначає А. Поповський, «борщ для українця — символ надійного даху над головою, родинного тепла, сімейної злагоди, окраса столу і оселі, насолода і втіха і в будні, і в свято» [Поповський 2003: 189]. Про час, коли в Україні приготували перший борщ можемо лише здогадуватися, а от перша згадка слова, як припускає П. Чучка, припадає на 1561 р. [Ibid.: 187]. Лексему *борщъ* (*боръщъ*) фіксує «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» зі значеннями ‘борщівник (назва рослини)’ і як власну назву [СЛУМ¹⁶⁻¹⁷ II: 38], а на позначення страви подано слова *борщикъ* та *боръсчикъ* [Ibid.].

У «Словнику української мови» за редакцією Б. Грінченка слово *борщ* має значення: 1) ‘борщ’; 2) ‘квас із буряків, із якого готують борщ’; 3) ‘рослина’ [Грінченко I: 89]. Натомість у сучасній українській мові *борщ* — ‘рідка страва, що вариться з посічених буряків, капусти з додатком картоплі та різних приправ’ [СУМ I: 222].

Щодо походження, то лексему *борщ* етимологи виводять із «псл. **b^hrščь* < **b^hrstjь* (< **b^hrst* + j + ь) ‘борщівник’ (бот.), згодом назва страви» [ЕСУМ I: 236]. За припущенням М. Фасмера, слово *борщ* як ‘рідка страва з буряка’ утворене внаслідок перенесення назви страви, яку колись варили із борщівника [Фасмер I: 198].

В обстежених говірках лексема *борщ* відома з кількома значеннями, які не виходять за межі семантичного поля ‘назви їжі та напоїв’. Зазначмо, що слово здебільшого зафіксовано у складі аналітичних назв.

Традиційний борщ як ‘рідку страву з буряка, картоплі, капусти’ в досліджуваних говірках позначають аналітичні назви: *боршч чир'воний* (Пт, Ст), *(чер'воний боршч* (Прл), *чир'воний боршч* (Брш)), *україн'ський боршч* (Блз, Цк), *(ук'раїнс'кий боршч* (Гб), *бор'шч україн'ський* (ВМ, Пр)), *боршч руский* (Гд, Гс, Стр) (*руский боршч* (Блз, Кн, Чр)).

Для борщу, який готували у піст (із додаванням олії), виявлено назви: *п'іс'ний боршч* (Кр), *боршч п'іс'ний* (Прд, Пт, Трн), *боршч п'іс'н'іс'ін'кий-п'іс'н'іс'ін'кий* (Дм).

У деяких говірках (Блн, Вл, Вт, Двг, Кн, Мк, Нк, Прл, Прд, Стр, Шм) слово *борщ* відоме зі значенням ‘квас; кисла рідина, яку отримують із заквашеного житнього борошна чи тіста або із заквашеного буряка; на якій варять борщ або вживають як напій’: *Ну ва'рили їжитний боршч // в'ід'варували боршч / брали їжито / ва'рили то їжито / потім д'руге їжито їз'ели на їжорнах пуму'лоли і брали трошки т'іста та'кого / їжитного // ву'но кисло там два-три дни і ту'ди ви'м'ішували ду'купи ї ти'к'і д'іш'ці дири'їєні / ну хто ї ч'ім мо'ї // і 'було в'ід'ро / во ку'но'їку нази'вали / уб'ливана // ву'но кисло там / во три дни кисло / чи ш'тири дни кисло // і ту'ди нали'вали ту'да ву'ди // ву'но с'і їс'тойувало і зли'вали / і ва'рили боршч // і на'питис'і можна 'було / і йа'кий зду'ровий бу'ї їжитний боршч* (Мк); *Нак'райали бура'к'ї'ї / ти'ких во / тих чир'воних / на'л'ели ву'ди / добри ук'ропу / пусу'лили і 'того хл'їба ше їжитного / та'кого 'чорного ду 'того вергли // ву'но набрало 'кислоти / на тім ва'рили боршч* (Плн). Із цим значенням виявлено й аналітичні назви із компонентом *борщ*: *їжитний боршч* (Гб, Мк, Рж) (*їжитн'їй боршч* (Бл)), *чи'нений боршч* (Вр).

Варіанти *їжитн'їй боршч* (Мш), *їжитний боршч* (Трн, Гб) позначають також рідку страву, зварену на житньому квасі із додаванням пшона чи інших круп, заправлену борошном, сметаною із жовтками тощо. Із цим значенням також фіксуємо слова *чи'нений боршч* (Врб, См), *п'іт'биваний боршч* (Стр), *ук'раїнський боршч* (Стр), *боршч пол'ський* (Прд); пор. також: л'в. *підбіваний борщ, польський борщ* ‘борщ лише з буряків, заправлений сметаною’ [ЛЛ: с. 104].

На позначення такої ж страви, але звареної не на житньому, а на буряковому квасі або просто із додаванням буряка, виявлено назви: *боршч* (Кн, Кр, Крк, Нк, Мк Рж), *п'іт'биваний боршч* (Кн, Пдл, Трн, Шм), *боршч п'іт'биваний* (Вл, Ск, Трн); *боршч україн'ський* (Ст), *боршч ук'раїнський* (Дм); *пол'ський боршч* (ВМ, Гс, Пт), *боршч пол'ський* (Брш, Гс, Кт, Прд), *пол'ський бор'шч* (Кнв, Пр); *чи'нений боршч* (Вл); *к'вашиний боршч* (Мн); *р'іткий боршч* (ВМ, Гд).

Назва *марц'у'вий боршч* (Бл) мотивована назвою місяця (*марець* ‘березень’), коли готують буряковий квас. Зафіксовано такі назви для бурякового квасу — *марц'у'ва ву'да* (Мк), *марцо'вий квас* (Пт): *А 'цьо'ц'а 'наша ше / ву'ни ше к'васили бу'рак ї 'березн'у / бу ка'зали / шу то марцо'вий 'самий*

л'ітнішй квас // в'ін |буде |ц'іле |л'іто і не |буде с'і п|сути // т|рошка пиш|на / а ше т|рошка там му|ки і бу|у |добрий / бу|у |пол'скій боршч (Пт).

Спорадично засвідчено аналітичну назву |б'ілій боршч (Прл) на позначення рідкої страви з картоплі та рису, звареної на бульйоні та заправленої томатною пастою.

Борщ є однією з дванадцяти страв, які готують у Надвечір'я Різдва Христового (6 січня). Пісню рідку страву з буряка та грибів, яку інколи заправляли борошном, номінують *боршч* (Дм, Пр, Рж, Ск, Шк), *боршч з гри|бами* (Врб, Прл, Рг, Ср) (*боршч з гри|б'ів* (Гр, Дв)), *боршч п'іт|биваний* (АВ, Птн), *боршч чи|нений* (См), *за|париний боршч* (Нк), *пол'скій боршч* (Гс) (*боршч |пол'скій* (Птн)), *боршч п'іс|ний* (Пт).

Аналітичні назви із компонентом *борщ* виявлено і на позначення зеленого борщу зі щавлем: *зи|лений |боршчик* (Ост), *боршч зі ш|ча|уки* (Ср), *боршч зу ш|ча|вок* (Шк), *квас|ковий боршч* (Гс), *боршч квас'|ц'овий* (Цк).

Спорадично виявлено назву із компонентом *борщ* на позначення узвару — *зу суш|н'а боршч* (Врб).

Зазначмо, що рідку страву зі зварених сушених фруктів, до якої додають заправлене борошно чи макарони, позначають варіанти *дири|у|йаний боршч* (Пт), *дири|у|л'аний боршч* (Мн). Означення *дерев(л)яний* мотивоване тим, що у страві використовують плоди дерев. Імовірно, назву *борщ* страва отримала через смакові якості. Як виявив аналіз, у говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя ця лексема поширена на позначення рідких кислих страв.

Зазначмо, що більшість діалектних словників, укладених за диференційним принципом, не фіксують слова *борщ*. Лексему наводять тільки деякі з них, зокрема: холм. *борщ* 'борщ' [СПХ: 361], бук. *борщ* 'тс.', 'квас із висівок або житнього борошна' [СБГ: 37], *роб'лений боршч* 'закваска для борщу' [БГ: 86], гуц. *борщ* 'хлібний (вівсяний) квас' [МСГГ: 16].

Е. Гоца виявила лексему *борщ* зі значенням 'рідка страва з квашеної капусти або капустяного розсолу з додаванням вівсяної крупи або муки' у бойківських говірках [Гоца: к. 73]. Аналітична назва *фасол'ний боршч* у деяких буковинських та гуцульських говірках позначає 'суп з квасолі, заправлений сумішшю сметани, молока і борошна' [Ibid.: к. 71]. У південнолемківських говірках слово *бóршч* позначає напій із жита й окропу [ЛАСС: к. 74].

У поліських говірках лексему *боршч* вживають зі значеннями: 'квашені овочі' [Вештарт 1971: 129], 'загальна назва рідкої кислої їжі (з капусти, буряків, щавлю)' [Вештарт 1971: 129, 370]. У західнополіських говірках зафіксовано чимало аналітичних назв із компонентом *борщ*, мотивовані кольором страви: *білий борщ* 'борщ зі свіжої капусти', *чорний борщ* 'борщ зі свинячої крові і червоного буряка', *зелени борщ* 'борщ із щавлю', *червоний борщ* 'борщ із червоних буряків', а також температу-

рою – *холодни борщ* ‘страва з сушених грибів і оселедців, заправлена олією; їдять охолодженою’ [Аркушин І: с. 28]. У говірці с. Степанівка Ємільчинського р-ну Житомирської обл., що належить до Середнього Полісся, С. Яценко виявив такі назви: *зе́лений борщ* ‘борщ із щавлю’, *шчаў’ло́вий борщ* ‘тс.’, *чер’воні́й борщ* ‘борщ із столового буряка та капусти’, *кислі́й борщ* ‘борщ із квашеної капусти’, *лобо’д’ані́й борщ* ‘борщ із лободи’, *посні́й борщ* ‘борщ з овочами, зажарений олією або й без неї’ [Яценко 2010: с. 317].

Як бачимо, слово *борщ* у досліджуваних говірках, як і у говірках української мови, є багатозначним. Більшість значень слова *борщ*, зафіксовані в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя, відома й іншим гово́рам української мови.

Виявлені назви борщу мотивовані:

- назвою кольору: *че(и)р’воні́й борщ*, *борщ* *чир’воні́й*, *б’ілі́й борщ*, *зи́лений* *борщик*;
- назвою національності: *укра’їн’ски́й борщ*, *руски́й борщ*, *борщ* *пол’ски́й*;
- назвою продукту, на якому, спершу піддавши його бродінню, варять страву: *житн’і(и)́й борщ*;
- способом приготування страви чи квасу, на якому готують страву: *п’іт’бивані́й борщ*, *чи’нені́й борщ*, *к’ваши́ний борщ*, *за’парині́й борщ*;
- назвою одного із компонентів: *борщ* з *гри’бами* (*борщ* з *гри’б’ів*), *борщ* зі *шчаў’ки* (*борщ* зу *шча’вок*), *квас’кові́й борщ* (*борщ* *квас’ц’ові́й*), *дириў’л’ані́й борщ* (від назви плодів дерев);
- консистенцією страви: *п’іткі́й борщ*;
- ступенем жирності: *борщ* *п’іс’ні́й*;
- назвою місяця, коли готують буряковий квас: *марц’у’ві́й борщ* (Бл).

У доступних нам лінгвістичних та лексикографічних працях не вдалося виявити слова *борщ* зі значеннями: ‘узвар’, ‘рідка страва, зварена на житньому квасі з додаванням пшона чи інших круп, заправлена борошном, сметаною із жовтками’, що дає підстави кваліфікувати її як регіоналізм. Зазначмо, що ця страва донедавна була дуже популярною у досліджуваному регіоні.

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

АВ – Арламівська Воля Мостиського р-ну Львівської області
 Бл – Біличі Старосамбірського р-ну Львівської області
 Блз – Болозів Старосамбірського р-ну Львівської області
 Бр – Боратичі Мостиського р-ну Львівської області
 Брш – Боршевичі Старосамбірського р-ну Львівської області
 ВБ – Воля Баранецька Самбірського р-ну Львівської області

ВМ – Воля Малнівська Мостиського р-ну Львівської області
Вл – Велике Старосамбірського р-ну Львівської області
Вр – Вербляни Яворівського р-ну Львівської області
Врб – Вороблячин Яворівського р-ну Львівської області
Вт – Воютичі Самбірського р-ну Львівської області
Гб – Губичі Старосамбірського р-ну Львівської області
Гд – Годині Мостиського р-ну Львівської області
Гр – Гіркани Жовківського р-ну Львівської області
Грд – Городисько Старосамбірського р-ну Львівської області
Гс – Гусаків Мостиського р-ну Львівської області
Дв – Дев’ятир Жовківського р-ну Львівської області
Двг – Довгомостиська Мостиського р-ну Львівської області
Дм – Дмитровичі Мостиського р-ну Львівської області
Зв – Зав’язанці Мостиського р-ну Львівської області
Зл – Залужжя Яворівського р-ну Львівської області
Зр – Зарубани Яворівського р-ну Львівської області
Кн – Княжпіль Старосамбірського р-ну Львівської області
Кнв – Конів Старосамбірського р-ну Львівської області
Кр – Краковець Яворівського р-ну Львівської області
Крк – Крукеничі Мостиського р-ну Львівської області
Кт – Коти Яворівського р-ну Львівської області
Ктн – Катина Старосамбірського р-ну Львівської області
Мж – Міженець Старосамбірського р-ну Львівської області
Мк – Малі Мокряни Мостиського р-ну Львівської області
Мн – Монастирок Жовківського р-ну Львівської області
Мш – Мишлятичі Мостиського р-ну Львівської області
Нк – Наконечне Перше Яворівського р-ну Львівської області
Ост – Острожець Мостиського р-ну Львівської області
Пдг – Підгать Мостиського р-ну Львівської області
Пдл – Підліски Мостиського р-ну Львівської області
Плн – Поляна Старосамбірського р-ну Львівської області
Пр – Передвір’я Яворівського р-ну Львівської області
Прд – Передільниця Старосамбірського р-ну Львівської області
Прл – Прилбичі Яворівського р-ну Львівської області
Пт – Потелич Жовківського р-ну Львівської області
Птн – П’ятниця Старосамбірського р-ну Львівської області
Рг – Рогізно Яворівського р-ну Львівської області
Рж – Рожеве Старосамбірського р-ну Львівської області
Ск – Скелівка Старосамбірського р-ну Львівської області
См – Смолин Яворівського р-ну Львівської області
Ср – Середкевичі Яворівського р-ну Львівської області
Ст – Старичі Яворівського р-ну Львівської області
Стр – Старява Мостиського р-ну Львівської області
Тр – Терновиця Яворівського р-ну Львівської області
Трн – Тернава Старосамбірського р-ну Львівської області
Цк – Циків Мостиського р-ну Львівської області
Чр – Чернява Мостиського р-ну Львівської області
Чрч – Черчик Яворівського р-ну Львівської області
Шк – Шкло Яворівського р-ну Львівської області
Шм – Шумина Старосамбірського р-ну Львівської області

ЛІТЕРАТУРА

- Аркушин — Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 2 т. — Луцьк, 2000. — Т. 1–2.
- БГ — Буковинські говірки: Хрестоматія діалектних текстів / Укл. Руснак Н., Гуйванюк Н., Бузинська В. — Чернівці, 2006. — 383 с.
- Вештарт 1971 — Вештарт Г. Назвы ежы // Лексіка Палесся ў прасторы і часе / Ред. В. У. Мартынаў. — Мінск, 1971. — С. 89–142.
- Вешторт — Вешторт Г. Ф. Названия пищи в говорах Полесья // Лексика Полесья / Отв. ред. И. Толстой. — Москва, 1968. — С. 366–414.
- Грінченко — Грінченко Б. Словарь української мови : у 4 т. / За ред. Б. Грінченка. — Київ, 1996–1997. — Т. 1–4.
- Гоца — Гоца Еріка. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах / Відп. ред. І. В. Сабадош. — Ужгород, 2010. — 360 с. : іл.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. — Київ, 1982–2012. — Т. 1–6.
- ЛАСС — Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. Т. 1.: Назви страв, посуду і кухонного начиння. — Братіслава — Пряшів, 1981. — 211 с.
- ЛЛ — Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт: Вид. друге, доп. і переробл. — Львів, 2012. — 852 с.
- МСГГ — Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) — Ужгород, 2005. — 266 с.
- Поповський 2003 — Поповський А. Про слово *борщ* та його деривати в українській мові // Українська історична та діалектна лексика. — Вип. 4. — Львів, 2003. — С. 187–192.
- СБГ — Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. — Чернівці, 2005. — 688 с.
- СПХ — Остап Н. Словник діалектної лексики переселенців з Холмщини // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. — Львів, 2004. — С. 355–378.
- СЛУМ^{16–17} — Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. — Львів, 1994–2010. — Вип. 1–15 (видання не завершено).
- СУМ — Словник української мови : в 11 т. / Ред. кол.: І. К. Білодід та ін. — Київ, 1970–1980. — Т. I–XI.
- Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О. М. Трубачёва. — 2-е изд. — Москва, 1986–1987. — Т. I–IV.
- Яценко 2010 — Яценко С. Назви продуктів харчування, страв і напоїв у говірці села Степанівка Ємільчинського району Житомирської області // Волинь-Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — 22 (II). — Житомир, 2010. — С. 317–327.

Назви поясного одягу в покутських говірках

Names of waistcoats in Pokuttia dialects

Побутова лексика, зокрема назви одягу, взуття, головних уборів, прикрас, — один із найбільш вживаних пластів словникового складу. Ще в XIX ст. О. Кольберг зазначав, «що майже кожне село, хутір на Покутті поряд із спільними рисами має свої відмінності, котрі ще зовсім не вивчені. В першу чергу спостерігаємо це в одязі» [Кольберг 1882: 307].

В українському мовознавстві здійснено низку досліджень назв одягу, взуття, головних уборів, прикрас і на діяхронному, і на синхронному зрізі [Березовська 2011; Бичко 1987; Войтів 1995; Грещук 2003; Гримашевич 2003; Клименко 2001; Миронова 1977; Пашкова 1999; Піцура 2006; Прокопенко 1961; Хмара 2003; Шляхов 1979; Щербина 2003].

Об'єктом нашого дослідження стали назви жіночого та чоловічого поясного одягу, зафіксовані у говірках Покуття. Зазначмо, що ця лексика ще не була предметом спеціального вивчення.

Матеріалом для дослідження слугували власні польові записи в говірках Тлумацького, Коломийського, Городенківського та Снятинського р-нів Івано-Франківської обл. за спеціально укладеним питальником.

Актуальність дослідження назв поясного одягу в покутських говірках зумовлена необхідністю зафіксувати номінації одягу, потребою системно дослідити цю лексику в контексті інших говорів та української літературної мови. Особливої уваги заслуговує проблема мотивації, зокрема визначення мотиваційних зв'язків у номінуванні назв поясного одягу.

Для лексико-семантичної групи назв поясного одягу характерна наявність значної кількості архаїчних лексем у мовленні старшого покоління.

Зазвичай покутянки носили спідницю із запаскою, підперезану крайкою. Для пошиття спідниць використовували різні матеріали. Як зазначають респонденти, поширені такі назви спідниці: *пл'уше(о)ва сп'ідниця* і

(Хот., Лука, Як., Пот., Гор.), *оксам'їтова сп'ідниц'ї* (Уг., Рун.), *сам'їтова сп'ідниц'ї* (Ол., Гос., Як., Бук., Пет., Матеїв., Будз.), *струк'сова сп'ідниц'ї* (Уг., Кор., Чер., Гос., Вор.), *сп'ідниц'ї сати'єнова* (Уг., Будз., Бор., Гос., Вин., Гор., Коп., Тр.), *сати'єнкова сп'ідниц'ї* (Кор., Уг., Чер., Гв., Коп., Вор.), *пар'чева сп'ідниц'ї* (Уг., Будз., Бор., Гос., Вин., Гор., Коп., Тр.).

Покутська спідниця привертала увагу барвистими малюнками, вишитими узорами.

Назви *ша(и)л'їнова сп'ідниц'ї* (Бор., Пот., Хот., Гор., Гос., Уг., Тул., Чер., Вин., Реп., Лука, Об., Глуш., Як., Кор., Корол.), *шал'їн'їўка* (Ол., Реп.) зафіксовано на позначення спідниці у квіти.

На обстеженій території виявлено назву *фуст'кова сп'ідниц'ї* 'поясне вбрання жінки, пошите з тканини у квіти' (Гос., Хот., Уг.), яку в деяких населених пунктах вживають як синонім до *шал'їнова сп'ідниц'ї*.

Залежно від малюнка на спідниці розрізняють такі назви: *сп'ідниц'ї* *ў 'хмари'* (Кор. Чер., Уг.), *гарбу'зова сп'ідниц'ї* (Кор. Чер. Уг.), *сп'ідниц'ї* *з прутами'* (Уг., Гос.).

На Покутті носили також спідниці, зібрані у різноманітні складки.

Спідницю у дрібні складки номінують назви *р'їшена сп'ідниц'ї* (Як., Гор., Лука), *пл'їсе'рі(о)ўка* (Об., Реп., Кн., Гор.), *гоф'рована сп'ідниц'ї* (у.н.п.); пор.: бук. *пліси'ровка* [СБГ: 431]. Словосполучення *фал'дована сп'ідниц'ї* (Хот., Уг., Рак., Реп., Нов., Жив., Кор., Рун., Вор., Чер.) позначає спідницю у широкі складки; пор.: бук. *спідниці* у *фалди*, де *фалда*, *фалба* 'складка на спідниці, платті, порт'єрах' [СБГ: 577].

Покутянки, окрім спідниці, носили також поясний одяг, що складався із двох полотнищ (одне вдягали ззаду, інше — спереду) або з одного (одягали спереду). Цей вид одягу номінують лексеми *запаска*, *фар'тух*, *опи'нка*, *припи'нка*, *пе'ре'дник*, *гор'батка*, *фота*.

Лексему *запаска* вживають в усьому обстеженому ареалі. Запаску виготовляли переважно з вовняної тканини. Буденна захищала одяг від забруднення, а в неділю та свята носили запаски, оздоблені вишивкою, тороками тощо. Ареал лексеми *запаска* продовжується в інших українських говорах [ГГ: 77; СБГ: 138; Онишкевич І: 279; Шило 2008: 123 та ін.]; пор.: літ. *запаска* 'жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру (перев. вовняної), що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки', діал. *запаска* 'фартух' [СУМ ІІІ: 247].

Лексема *фар'тух* також поширена на всій обстеженій території. Слова *фар'тух* і *запаска* в говірковому мовленні позначають одну й ту ж реалію, проте в поодиноких випадках фартух шили з нагрудником. Відзначено паралелі в інших суміжних говірках, а саме: бук. 'спідниця з ситцю або пофарбованого полотна' [СБГ: 582], бойк. 'спідниця з грубого домашнього полотна', 'будь-яка спідниця', 'весільна спідниця з білого полотна' [Онишкевич ІІ: 328], надн. 'фартух', 'спідниця', 'добудова до

стодоли із продовженим дахом (для зберігання соломи, конопель, полови тощо) [Шило 2008: 261]; пор.: літ. *фар'тух* 'жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру та фасону, який одягають спереду на сукню, спідницю, щоб запобігти забрудненню їх', зах. *фар'тух* 'спідниця з ситцю або пофарбованого полотна' [СУМ Х: 566].

На позначення жіночого поясного одягу на зразок запаски вживають лексеми *о'пинка* (Тул., Лука, Заб., Зад, Нов., Жив., Рун., Вор.) та *припи'нка* (Ол., Бук.); пор.: бойк., наддн. *припи'нка* [Онишкевич ІІ: 142; Шило 2008: 216]. Слово не є нормативним, СУМ подає його як діалектне зі значеннями: 'плахта, запаска' та 'фартух' [СУМ V: 708–709].

Оказіонально засвідчено лексему *не'ре'дник* (Реп.) на позначення запаски, прикріпленої спереду; пор.: бук. *перед'ник* [СБГ: 399].

На Покутті функціює лексема *гор'ба(о)тка* (Прут., Кн., Тул., Заб., Дж.) — 'ткане полотнище, яким обгортали стан; запаска'; пор.: літ. *горбатка* (із ремаркою «діалектне») 'спідниця' [СУМ ІІ: 126], а також бук. *горботка* 'вид плахти, витканої з різнокольорових ниток, обгортка' [СБГ: 74], наддн. *горбатка*, *гобортка* 'спідниця із двох пілок' [Шило 2008: 93, 95].

Слово *фота* (Гор., Корол., Хот., Чер., Гор., Рак., Коп.) відоме в покутських говірках як назва жіночого поясного одягу, що складається із двох полотнищ: пор.: бук. *фота* 'кольорова запаска' [СБГ: 598], наддн. *фота* 'обгортка із двох пілок, яку носять замість спідниці', 'фартух' [Шило 2008: 263].

Чоловіки на Покутті носили штани різної форми та крою. Назва *штани* 'одяг (перев. чоловічий), який має дві довгі або короткі холоші й закриває нижню частину тулуба та ноги' поширена на всій обстеженій території, а також є нормативною [СУМ ХІ: 534].

Синонімом до слова *штани* є лексема *сподн'і* (б.н.п.); пор.: гуц. *сподні* 'штани з фабричної тканини' [ГГ: 176], бук. 'верхні штани (брюки)' [СБГ: 513], лемк. 'штани' [Пиртей 2004: 289].

Матеріалом виготовлення мотивовані назви *ва'тован'і*, *ват'ін'і* *штани* (у.н.п.) та *полотн'інки* (Гос., Гв., Вор., Уг.); пор.: наддн. *ва'тованці* 'штани на ваті' [Шило 2008: 67].

Лексема *райтки* (Реп., Хот., Коп., Тр., Вор., Гор., Корол., Пот.) відома зі семантикою 'штани, широкі на стегнах і звужені від коліна': пор.: літ. *галіфе* 'штани особливого крою, що обтягують литки та коліна і дуже розширюються на стегнах' [СУМ ІІ: 20], а також бук., наддн. *райтки* як 'штани-галіфе' [СБГ: 449; Шило 2008: 224].

На Покутті поширені назви *кал'сони*, *кал'і'сони* (Чер., Лук. Гос., Як., Ол., Бук., Пет., Будз., Мос., Жив., Реп., Рак., Гор., Лук., Корол., Вин., Вор., Уг., Рун., Гв., Бал., Кн., Тул., Прут., Зад.), що позначають теплі підштанки, які чоловіки одягають в холодну пору; пор.: літ. *кальсони* 'чоловіча білизна; підштанки' [СУМ ІV: 80], а також лемк. *кал'сони* 'підштанки, кальсони' [Пиртей 2004: 129].

Назву *п'ідштани^еки^е* (Ст. Кр., Об., Хот., Гос., Як., Ол., Бук., Пет., Будз., Мос., Жив., Реп., Рак., Гор., Глуш., Лук., Вин., Вор., Чер., Уг., Рун., Гв., Бал., Кн., Тул., Прут., Заб., Зад., Дж.) переважно вживають носії говору середнього та молодшого покоління; пор.: літ. *підштаники* ‘чоловіча білизна; спідні’ [СУМ VI: 527].

Назва *гач'і* (б.н.п.), що позначала сукняні штани на щодень, вийшла з активного вжитку і стала архаїчною. Вона відома в багатьох діалектах південно-західного наріччя, а саме: гуц. *гачі* ‘штани (перев. з домотканого полотна або сукна)’ [ГГ: 44], бук. ‘верхні чоловічі штани з сукна домашнього виробу’ [СБГ: 69], бойк. *гати*, *гати* ‘підштанки’, ‘штани з грубого полотна на літо’ [Онишкевич I: 162], наддн. *гаці* ‘чоловічі нижні штани; кальсони’, ‘старі штани’ [Шило 2008: 101]; діал. *гачі* ‘штани’ [СУМ II: 42].

Важливий елемент народного вбрання Покуття — пояс, яким підперізували верхній одяг, підв'язували чоловічі штанів, а також жіночі спідниці й фартухи.

На позначення шнурка, який підтримував штани чи спідницю, у мовленні старшого покоління фіксуємо лексему *оч'кур* (у.н.п.), яке є літературним [СУМ V: 834]; пор. також: гуц. *воч'кур* (*вуч'кур*, *оч'кур*, *уч'кур*) ‘мотузок з прядива або шерсті для підв'язування штанів’ [ГГ: 41]; бук. *уч'кур* ‘тс.’ [СБГ: 574], наддн. *вуч'кур* ‘очкур’ [Шило 2008: 88].

Назва *рем'ін* (Чер., Бор., Реп., Гор., Уг., Вор., Гос., Коп., Заб., Бал., Тр.) номінує шкіряний пояс; пор.: літ. *ремінь* ‘довга смужка обробленої шкіри’; ‘шкіряний пояс’; (як застаріле) ‘широкий шкіряний пояс з сумочкою при ньому’ [СУМ VIII: 502], а також гуц., бойк., наддн. ‘шкіряний пояс’ [ГГ: 162; Онишкевич II: 174; Шило 2008: 225].

На позначення пояса, тканого з різнокольорових вовняних ниток, поширено назву *кра(е)жка* (у.н.п.); пор.: літ. (із ремаркою «застаріле») *крайіка* ‘жіночий пояс із грубої (переважно вовняної) кольорової пряжі’ [СУМ IV: 321], а також наддн. ‘широкий шерстяний пояс із китицями’ [Шило 2008: 152].

Назви покутського поясного одягу репрезентують такі мотиваційні моделі:

- ‘матеріал’ > ‘одяг’ (*пл'у'шева сп'ід'ниці'і*, *оксам'ітова*, *сп'ід'ниці'і*, *полотн'ін'ки*, *ват'ін'і шта'ни* та ін.);
- ‘дія’ > ‘одяг’ (*запаска*, *опи'нка*, *припи'нка* та ін.);
- ‘малюнок на тканині’ > ‘одяг’ (*сп'ід'ниці'і у'хмари'е*, *гарбу'зова сп'ід'ниці'і* та ін.)
- ‘спосіб пошиття’ > ‘одяг’ (*фал'дована сп'ід'ниці'і*, *гоф'рована сп'ід'ниці'і* та ін.).

Аналіз назв поясного одягу, поширеного на Покутті, дає підстави стверджувати, що досліджувана лексико-семантична група має досить розгалужену структуру. Назви поясного одягу покутського регіону різноманітні за семантикою, фонетичними (*пл'ісе'рі(о)ўка*, *гор'ба(о)тка*, *кра(е)жка*), акцентуаційним (*рем'ін*, *опи'нка*), словотвірним (*ватован'і* —

|ват'ін'і шта|ни) варіантами. Досліджуваний матеріал представлений однослівними та аналітичними назвами, серед яких, зокрема такі конструкції, як прикметник + іменник (*гарбу|зова сп'ід'ниц'і*, *сати^ен|кова сп'ід'ниц'і*, *пар|чева сп'ід'ниц'і*), іменник + іменник із прийменником (*сп'ід'ниц'і ў |хмари^е*, *сп'ід'ниц'і з прутами^е*). Деякі назви утворено шляхом універбації (*шал'ін'іўка*, *пл'ісе|рі(о)ўка*, *полотн'ін'ки*).

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

б.н.п. – більшість населених пунктів

у.н.п. – усі населені пункти

Бал. – Балинці Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.

Бор. – Бортники Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

Будз. – Будзин Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

Бук. – Буківна Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

Вин. – Виноград Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

Вор. – Ворона Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

Гв. – Гвіздець Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

Глуш. – Глушків Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.

Гор. – Городенка Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.

Гос. – Гостів Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

Дж. – Джурів Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.

Жив. – Живачів Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

Заб. – Заболотів Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.

Зад. – Задубрівці Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.

Кн. – Княже Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.

Кор. – Коршів Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

Корол. – Королівка Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

Лука – Лука Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.

Матеїв. – Матеївці Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

Мос. – Мостище Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

Нов. – Новоселівка Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.

Об. – Обертин Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

Ол. – Олеша Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

Пет. – Петрів Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

Пот. – Поточище Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.

Прут. – Прутівка Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.

Рак. – Раковець Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.

Реп. – Репужинці Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.

Рун. – Рунгури Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

Топ. – Топорівці Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.

Тул. – Тулуків Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.

Уг. – Угорники Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

Хот. – Хотимир Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

Чер. – Черемхів Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

Як. – Яківка Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- Березовська 2011 — Березовська Г. Ареалогія східноподільських говірок (на матеріалі назв одягу та прикрас) // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград, 2011. — Випуск 100. — С. 243–249.
- Бичко 1987 — Бичко З.М. Діалектна лексика Опілля. — Львів, 1987. — 136 с.
- Войтів 1995 — Войтів Г.В. Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVIII ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Львів, 1995. — 24 с.
- ГГ — Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. — Львів, 1997. — 232 с.
- Гримашевич 2003 — Гримашевич Г.І. Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Київ, 2003 — 23 с.
- Грещук 2003 — Грещук В. Найменування головних уборів на Прикарпатті // Етнос і культура. — №1. — 2003. — С. 79–82.
- Клименко 2001 — Клименко Н.Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Донецьк, 2001 — 23 с.
- Кольберг 1882 — Покуття. Етнографічний опис / Здійснив Оскар Кольберг. — Том 1. — Краків, 1882 // Наукові записки Інституту народознавства НАН України. — Івано-Франківськ, 2006. — Вип. 9–10. — С. 306–334.
- Миронова 1977 — Миронова Г.М. Загальні назви одягу в давньоруській мові // Мовознавство. — №2. — Київ, 1977. — С. 50–59.
- Онишкевич 1984 — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. — Ч. I–II. — Київ, 1984.
- Пашкова 1999 — Пашкова Н.І. Назви одягу в українських говорах Карпат (структурно-семантична, генетична та ареальна характеристика): Дис. ... канд. філол. наук. — Київ, 1999. — 227 с.
- Пиртей 2004 — Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / Упор. й підгот. до друку Є. Турчин. — Івано-Франківськ, 2004. — 364 с.
- Піцура 2006 — Піцура Т. Назви одягу в українських закарпатських говірках // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. — Вип. 14. — 2006. — С. 145–149.
- Прокопенко 1961 — Прокопенко В.А. Назви одягу, взуття та головних уборів у буковинських говірках // Питання історії і діалектології східнослов'янських мов // Наукові записки Чернівецького державного університету. Серія: Філол. науки. — Т. XLII. — Кн. 2. — Вип. 11. — Львів, 1961.
- СБГ — Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. — Чернівці, 2005. — 688 с.
- СУМ — Словник української мови: В 11 т. — Т. 1–11. — Київ, 1970–1980.
- Хмара 2003 — Хмара Г.В. Основні ознаки в мотивуванні назв українського одягу // Рідний край: Науково-публіцистичний художньо-літературний альманах. — Полтава, 2003. — №2. — С. 74–78.
- Шило 2008 — Шило Г. Наддніпрянський регіональний словник — Львів, 2008. — 288 с.
- Шляхов 1979 — Шляхов О.М. Спостереження над варіантністю побутової лексики говорів Прикарпаття // Українське мовознавство. — Вип. 7. — Київ, 1979. — С. 63–69.
- Щербина 2003 — Щербина Т.В. Середньонаддніпрянсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглас: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Київ, 2003 — 23 с.

СИСТЕМА ДЕРИВАТИВ ІЗ КОРЕНЕМ *-ВЕРХ-* (*-ВЕРШ-*): ІСТОРИЧНИЙ ТА ДІАЛЕКТНИЙ ВИМІРИ

*The System of Derivatives with the Root -verkh- (-versh-):
historical and dialectical dimensions*

Ця стаття продовжує цикл «студій одного слова» [див.: Ястремська 2011^a; 2011^b; 2013], мета яких — проаналізувати фонетичні особливості, семантичну структуру лексем та їх дериватів у говірках південно-західного наріччя української мови, беручи до уваги історичні зміни. На мою думку, мовне явище важливо досліджувати системно, аналізуючи фонетичні діалектні видозміни в контексті семантики, мотивації та деривації, перейти від звуку до слова. Адже діалектний матеріал не завжди «підпадає» під усталені закони і не завжди укладається в унормовану систему; фіксуючи діалектні явища, виявляємо строкатість форм і виявів. Юрій Шевельов, аналізуючи, власне, рефлекс **tʁt*, пропонує шукати пояснення такого розмаїття написань у мовних явищах, характерних для конкретної території, адже саме «в південно-західному наріччі і досі існують діалектні відмінності, а ізоглоси цих рефлексів, що дуже важливо, відрізняються мало не для кожного окремо взятого слова [виділення моє. – Т.Я.]» [Шевельов 2002: 592]. Цю думку підтвердили й мої попередні дослідження слів *кров*, *верем'я*.

Джерелами дослідження слугували історичні словники української мови [СУМ¹⁴⁻¹⁵; СУМ¹⁶⁻¹⁷, Є. Тимченка [Тимченко ІС; Тимченко МС], а також праці з історичної фонетики та граматики [ІГУМ; ІУМФ; Колесов

¹ Аналіз фонетичних, семантичних та словотворчих особливостей у говірках південно-західного наріччя див.: [Yastremska 2015].

1980; Марков 1983; Півторак 1988; Шевельова 1995; Шевельов та ін.]. Із діалектних — матеріали до «Мовного атласу Галичини», які упродовж 1926–1939 років збирав разом із учнями І. Зілінський [ММАГ: 21]; регіональні атласи, діалектні словники і записи діалектного мовлення [ЗА].

Аспект 1. Фонетика

Сучасні діалектні зміни відображають насамперед динаміку фонетичних явищ. Зафіксовані в говорах південно-західного наріччя варіанти слова *верх* (псл. **vʰr̥xъ*) дають змогу якнайкраще репрезентувати фонетичні зміни. Значну варіантність цього слова пов'язуємо з тим, що воно є фонетичним рефлексом інтерконсонантних сполук **br* (**tbrt*).

Сучасні діалектні зміни відображають насамперед динаміку того чи іншого явища, апелюючи до історичних джерел. Пам'ятки української мови на місці давніх сполучень «редукований + плавний» фіксують написання аналізованого слова через два *ь/ъ*, зі сполуками *ьр/рь* або з надрядковим знаком від XI ст.: *вьрьхъ* [ГУМФ: 182–183; див. також: ГУМ: 70; Шевельов 2000: 369], *вьрхъ*, *вьр'хоу*, до *вьрха* [Срезневський І: 465–466 (ОЄ)].

Від XII ст. давньоукраїнські пам'ятки непослідовно наводять приклади зміни редукованого на голосний повного творення: *верха*, *верхоу* 'зверху' [ДС 1164: 10, 597], попри паралельні форми із «двоєровими» сполуками, виявляємо форми з *e* та *ѣ* від XIV–XV ст.: *верхъ*, *вѣрхъ*, *врѣхъ*, *верѣхъ*, *верѣхнии* [СУМ¹⁴⁻¹⁵ І: 167].

«Словник української мови XVI – I половини XVII століття» та Картоотека Словника документують форми з *ер* (*верхъ*, *верхъ*), *ерь/ерь* (*верѣхъ*, *верѣхъ* та спорадично із *рь*: *врѣхъ*; пор. також деривати: *ѡверх*, *вверхъ*, *въверхъ*, *уверхъ*, *ѡверхъ* 'вгору', *уверху*, *вверхѡ*, *ѡверхѡ*, *ѡверхѡ*, *вверху*, *въверху* 'вгорі' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ ІІІ: 242; КІС]. Однак вже від XVIII ст. послідовно фіксуємо *ер*: *верхъ*, *вѣрхи*, *верховина*, *вершина*, *вершнякъ*, *вершокъ* тощо [Тимченко МС І: 94].

В українській літературній мові закріпилася форма *верх*, що функціонує в усьому обстеженому ареалі [ОЛА: к.4]. У говірках також зафіксовано, зокрема, варіанти слова, які репрезентують два типи континуантів **br*: сполучення голосного із сонантом (*ер*) та фонетичну послідовність *ере* [Ibid.: 142], при цьому засвідчено такі варіанти голосного [e], як [ê], [и] ([и^е], [e^и]) та [a] (див.: таблицю 1).

Звук [ê] (-*вѣрх*-) реалізується в таких лексемах: бойк. *вѣрхъ* [Рабій-Карпинська: 86; ММАГ: 75], лемк. *вѣрхъ* [Зілінський 2008: 125, 130; ГорбачКБ: 8] зак. *вѣрь*, *вѣрхъ* [Панькевич 1938: 77], *вѣрьхъ* [ГорбачП: 282]; надс. *вѣрхъ* [ММАГ: 75], а також у дериватах: лемк. *вѣрхѣўкы* 'відходи під час обробки льону (конопель); клоччя' [ГорбачКБ: 8], *вѣрхѣўчаный* 'зрібний («згрібний»), грубий (про полотно)' [Ibid.], *вѣрхнника* 'сметана' [Ibid.],

вєрьховаті ‘тверднути, льодоватіти’ [Ibid. (*сніг вєрьхіє*)], *завєршоваті* (*копу*) ‘вивершувати (копицю)’ [Ibid.: 23], *навєрьхник* ‘кужілка пряжки («пряслиці»)’ [Ibid.: 48]; зак. *звєрьхи* ‘згори, зверху’ [ГорбачП: 291].

Дослідники здебільшого кваліфікують цей звук як «звужений» [Рабій-Карпинська: 82; Зілінський 2008: 125 (*ver'x* // *вєр'x*)], «вузький (перед наступним м'яким складом; етимологічне *e*, як й *e з ь*, [...] *e* стає вузьким» [Панькевич 1938: 76] чи «напружений, дуже близький до *и* (перед *р*)» [ГорбачКБ: IV].

Зафіксовано наближення звука [e] до [и] (утворення [и^е], [e^и]) чи його повний перехід в [и]. Як відомо, у говірках південно-західного наріччя фонемне розрізнення [e] та [и] часто зникає, виявляємо паралельні форми та змішування виявів цих звуків передусім у бойківських, гуцульських, закарпатських та наддністрянських говірках [пор.: Жилко 1966: 53]:

Таблиця 1

- <i>вєрх</i> -	бойк. <i>вєр'x</i> , <i>вєрхнинá</i> зак. <i>вєр'x</i> лемк. <i>вєр'x</i> , <i>вєр'хнинка</i> , <i>вєр'x'їўки</i> , <i>вєр'ховаті</i> , <i>вєр'хиўчаний</i> , <i>навєр'хник</i> [КДА: к. 96; КДА: 156–157; Рабій: 86; Зілінський 2008: 125, 130; Горбач КБ: 8; Горбач П: 282; Панькевич 1938: 77]
- <i>варх</i> -	пд.вол. <i>вáрхн'ій</i> , <i>звáрху</i> [Корзонюк: 81]
- <i>вирх</i> - (<i>ви^ерх</i> , <i>вє^ирх</i>)	нддн. <i>вир'x</i> , <i>ви^рр'x</i> , <i>вирхн'ік</i> , <i>виришóк</i> , <i>звирху́</i> , <i>навиришн'ák</i> бойк. <i>вирх</i> , <i>вир'хнинá</i> , <i>вир'хн'ák</i> , <i>нави^иршин'ák</i> , <i>ви^иршóк</i> , <i>звир'x</i> , <i>повирхí</i> гуц. <i>вир</i> , <i>вир'</i> , <i>вир'x</i> , <i>вє^ирх</i> пок. <i>вир'x</i> , <i>виришóк</i> зак. <i>вир'x</i> , <i>вє^иршóк</i> , <i>дови^ир'хá</i> , <i>звє^ир'хнинá</i> , <i>довир'хá</i> , <i>напóвир'x</i> , <i>пови^ир'хи</i> лемк. <i>звє^ир'хнинá</i> ндс. <i>вє^ирхн'ák</i> [ОЛА: к. 4; ЛАЗО: кк. 321, 353; ММАГ: 52, 75; Шило: 212; Горбач Р: 83; Онишкевич І: 92, 107–108, 299, 461, II: 87; КСГГ; Шухевич І: 72; Сабадош: 37, 236]
- <i>в'ірх</i> -	ндс. <i>завіриш'яті</i> , <i>навірхнік</i> ндс.-нддн. <i>навіришн'ік</i> гуц. <i>пов'ірхнік</i> [ММАГ: 65; Пшепюрьська: 186, 190, 197; Шухевич І: 231; Janów: 182]
- <i>верех</i> - (<i>ви^ирих</i>)	пок. <i>верех</i> , <i>вірих</i> гуц. <i>верешетітиси</i> , <i>пóверес</i> , <i>вєрех</i> бук. <i>навирих</i> , <i>вєрех</i> , <i>вєрес</i> [Герман І: к. 33; Негрич: 137; ГГ: 35; Лесюк: 93; БГ: 49, 306]

- [и] (-*вирх*-): бойк. *вирх*, *вирххь*, *вирх* (Р.одн. *вирхá*) [Онишкевич І: 92, 107–108; Матіїв: 67–68; ОЛА: к. 4]; бойк.-лемк. *иурх*, *иур'x* [Rudolf-Ziółkowska

2002: 306]; гуц. *ви́рх* [ОЛА: к.4], *вир*, *вирь* <чогось> [КСГГ]; пок. *ві́рих* <чогось>: *вілізли ві́рих не́го тий то́чутці по нім* [Лесюк: 93], *ви́рх* [ОЛА: к.4]; зак. *ви́рх* [Сабадош: 37; ОЛА: к.4]; лемк. *vyr, ch* [Šišková: 175]; пор.: нддн. *звирху́* 'зверху' [Шило 1957: 212], *ви́рхній* 'верхній камінь у млині, у жорнах' [ГорбачР: 83; Шило: 70, 73], бойк. *ви́рхняк* 'тс.' [Онишкевич І: 108], *звирх* 'додаток, доповнення', 'вище', 'вгорі' (*Звирх селá поті́к*), 'по-над' (*звирх плану*), *звирх мо́лока* 'вершки', 'сметанка' [Онишкевич І: 299], *нави́ршняк* 'ткац. складова частина кросен' [Онишкевич І: 462], *пови́рхі* 'зверху' [Онишкевич ІІ: 87]; зак. *ви́рхóм* (зак.) 'верхи (на коні)' [Сабадош: 37], *дови́рхá* 'довёрху, до верхньої межі' [Сабадош: 68], *звирхні́на* 'сметана' [Сабадош: 121]; нддн.-пок. *ви́ршо́к* 'вершок гори' [ММАГ: 75]; бук. *на́вирих* <чогось> 'прийм. поверх': *Вго́ртаю сви́дир звёрхи, а на́вирих то́го ше й кужу́х, та ни бо́юси моро́зу* [БГ: 306];

• [и^е], [е^и]² (-ви^ерх-, -ве^ирх): бойк. *ви^ерх* (Р.одн. *ви^ерхá*; М.мн. *по ви^ерсіх*) [Онишкевич І: 92; 107–108], гуц. *ве^ирх*, *ве^ирг* [КСГГ], а також: бойк. *ви^ершо́к* 'вершок гори' [ММАГ: 75], бойк. *нави^ершня́к* 'верхній камінь жорен' [ММАГ: 52]; надс. *ве^ирхня́к* 'тс.' [ММАГ: 52], нддн.-бойк. *ви^ерхня́к* 'накривка в масничці' [ММАГ: 65], нддн. *ви^ерхній^ек* 'тс.' [Ibid.].

Вимову [е] як [а] (-варх-) фіксуємо в південноволинських говірках, що, імовірно, зумовлено впливом польської мови [пор.: Панькевич 1938: 157–158; ОЛА: 143]. Наприклад, зх.вол. *ва́рхній* 'запряжений зліва («зверху»)' (про коня) [Корзонюк: 81], *зва́рху* 'зліва (про місце запрягання коня)': *Став гні́дого в буру́зьні, а ка́руго – зва́рху* [Ibid.: 126]; пор. також: зх.поліс. *варх* 'стеля' [Аркушин І: 45]. Ф. Жилко зазначив, що «у частині волинських говірок наголошений звук [е] вимовляється широким отвором ротової порожнини, а в сусідстві з сонорними, шиплячими і після губних та передньоязикових (перед сонорними) переходить в [а]: *за́млю, по са́лах, тра́ба* [Жилко 1966: 191]; пор.: зх.вол. *ва́прик* 'веприк', *варба́* 'верба', *ва́ришка* 'вёрша', *ва́чур* 'вечір' та ін. [Корзонюк: 80–81].

В аналізованих говірках української мови зафіксовано унікальні форми, що репрезентують явище другого повноголосся, яке в українській мові є досить спорадичним і здебільшого діалектним [детально див.: Ястремська 2012], зокрема: бук. *ве́рех*, *ве́рес* [БГ: 49]: *Бирі́ ве́рес су́кні шві́дир* [БГ: 49]; пок. *ві́рих* <чогось> [Лесюк: 93]. Поширення форми *верех* <се́бе^и> наводить регіональний атлас К. Германа у покутських, буковинських говірках, а також у смузі перехідних гуцульсько-буковинських та буковинсько-подільських говорів [Герман І: к.33]; пор.: бук. *на́вирих* 'преп поверх' [БГ: 306].

У системі приголосних (див.: таблицю 2) виявлено насамперед зміни на рівні фонем /р/ та /х/.

² Відмінність у вимові [и^е] й [е^и] визначити складно; приклади подано за джерелом.

Таблиця 2

-вер'х-	нддн. <i>вир'х, вер'ховéц</i> бойк. <i>вер'х, вер'хнинá, вир'хн'ák, звер'х, повер', звир'х</i> гуц. <i>вер', вер'х, вер'хнинá, вер'ховáтий, вер'хóвина, вер'шéск, пóвер'х</i> пок. <i>навер'ху</i> бук. <i>вер'х, навер'ху, звёр'ха</i> зак. <i>вер'х, вер'хн'ак, звер'хнинá, повёр'хниц'а, напóвир'х</i> лемк. <i>вёр'х, вир'хнинá, звир'хнинá, вёр'ховаті, навёр'хник</i> [ОЛА: к.4; Герман І: к.33; КСГГ; ГГ: 35; Негрич: 35; МСГГЗ: 22; ММАГ: 75; Онишкевич І: 92, 107–108; Торунь: 197; Рабій: 86; Горбач КБ: 8; Горбач П: 282; БГ: 155; Панькевич 1938: 77; Сабадош: 37]
-верг-	гуц. <i>верг</i> [КСГГ]
-верш-	пд.-зх. (див.: аспект 3)
-верес- -верс-	бойк. <i>по ви^ерс'ix</i> (М.мн.) бук. <i>вёрес</i> гуц. <i>пóверес, верс</i> [Онишкевич І: 107–108; БГ: 49; Негрич: 137; Головацький: 394]
-вер-	бойк. <i>повер'</i> гуц. <i>вер, вир, вер', вир', повернік</i> бук. <i>вер</i> зак. <i>вёр'</i> лемк. <i>наверник</i> [ММАГ: 65; Торунь: 151; Панькевич 1938: 77; КСГГ; Горбач Б: 257; Герман І: к.33]

Диференціація звука [p] за твердістю/м'якістю має історичні передумови. Існує припущення, що редуковані після сонантів не були «позбавлені й фонетичного значення: вони відбивали позиційну м'якість чи твердість сонанта» [ІУМФ: 183–184]. Історики мови вважають, що таке написання свідчить про живомовне походження цього явища — «літери ь, ъ, як і надрядковий знак, після плавного передавали неорганічний зредукований, що виникав у зв'язку з посиленням звучності зредукованого перед [r], [l] і втратою сонантом складотворчої властивості» [Ibid.: 184]. Проте ці зредуковані згодом занепали, не розвинувшись у самостійну фонему, крім окремих говорів, у яких за певних умов вокалізувалися, перейшовши в *o*, *e* [Ibid.].

За спостереженнями Ю. Шевельова, «апостроф [надрядковий знак] має перевагу над другим ером» [Шевельов 2002: 369]. Дослідник доповнює, що, імовірно, «апостроф було запроваджено, щоб позначати знеголошення слабого ера» [Ibid.: 370]; це явище він вважав суто орфографічним, на відміну від заміни «апострофа» на *ер*, яку вважає штучною. Цей — другий — *ер*, який був слабким, мав би зникнути після занепаду редукованих, тому вчений вважає його «орфографічною умовністю», як і термін «другий пов-

ноголос», адже другий голосний у сполуках на зразок *tʲɛrt* не був тототжним першому [Ibid.: 371]. І. Панькевич припускав, що, хоча приклади другого повноголосся в українських говорах є не дуже чисельні, у групі слів на зразок *tʲɛrt* збережені «сліди неповного звука по *r*», наприклад, у словах *ver'ch*, *v|er'ba*, *c|er'koj*, де «*r* не лиш м'яке, но воно артикулюється повно до кінця із неповним звуком, подібним до *ь*» [Панькевич 1938: 157], таким чином пов'язуючи м'якість [р] із залишком давніх сполук *ьr*.

Звук [р] зберігає давню м'якість у багатьох карпатських говірках «як слід (залишка) давнього *p* (сонорної приголосної). [...] Це явище послідовне в мові старших» [Рабій-Карпинська: 85–86; див. також: Зілинський 2008: 130; ГорбачКБ: V; Панькевич 1938: 34, 143; Жилко 1955: 134]: бойк. *ве(ê,и,и^е)рѣх* [Онишкевич I: 92; 107–108; Торунь: 197; Рабій-Карпинська: 86; ММАГ: 75; Матіїв: 67–68; ОЛА: к.4], гуц. *ве(е^и,и)рѣх*, *ве(и)рѣ* [ЗА; КСГГ; ГГ: 35; Негрич: 35; Піпаш, Галас: 22; ГорбачБ: 257; ОЛА: к.4], лемк. *ве(ê)рѣх* [Зілинський 2008: 125, 130; ГорбачКБ: 8; Šišková: 175], бойк.-лемк. *уѣр'х* [Rudolf-Ziółkowska 2002: 306]; зак. *ве(ê,и)рѣх* [Панькевич 1938: 77; Сабадош: 37; ГорбачП: 282; ОЛА: к.4], бук. *верѣх* [БГ: 49, 396], пок. *вирѣх* [ОЛА: к.4]. К. Герман засвідчив форму *вер'х* <*сѣбе*> у буковинських і подільських говірках як паралельну до *верх* у гуцульських, наддністрянських, покутських говірках [Герман I: к. 33].

Оказіонально виявлено варіанти слова із [х'] — бойк. *верѣх*, *вирѣх* [Онишкевич I: 92; 107–108], гуц. *верѣх* [КСГГ], вол. *верѣх* [ОЛА: к.4]; пор.: *верѣх* (XVI–XVII ст.) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ III: 242], *верѣх* *кременистий* (XIX ст.) [Головацький: 378].

У гуцульських говірках зафіксовано форму *верѣ* [КСГГ], де звук [х] одзвінчується.

Кілька прикладів репрезентує давнє чергування [х] – [с] як залишок II палаталізації в бойківських говірках у формі М.мн. *по ви^ерсіх* [Онишкевич I: 92; 107–108]; пор.: бук. *вѣрес* [БГ: 49], гуц. заст. *вѣрсь*: *Версь нѣго перекинуѣ* [Головацький: 394].

Чергування [х] – [ш], яке збережене в сучасній літературній мові, представляють у всіх аналізованих говірках деривати слова *верх*.

Гуцульські форми *вер*, *вир*, *верѣ*, *вирѣ*, *вер* [КСГГ; ГорбачБ: 257; Герман I: к.33], спорадично бук. *вер* <*сѣбе*> [Герман I: к.33], імовірно, репрезентують явище апокопи, яке характерне, зокрема, для гуцульських говірок [Дзєндзелівський 2000: 30; Лєсюк 2008: 60].

Аспект 2. Семантика

Діалектні матеріали дають змогу сформулювати семантичну структуру слова *верх* в аналізованих говірках. Отже, слово *верх* може виступати іменником та прийменником, репрезентуючи такі значення:

верх¹ п.

1. 'найвища частина, вершина, верхівка' (ндрн., бойк., гуц., бук., зак., лемк.) [ЗА; Шухевич IV: 252; Janów: 254; СГГРЯ: 167; Онишкевич I: 92; 107–108; Торунь: 197; Турчин 2011: 40; SŁ: 139; Rudolf-Ziśłowska 2002: 306; ГорбачС: 8; ГорбачП: 282; пор.: Желехівський I: 64, 85; Гринченко I: 139; пор. також: Срезневський I: 466; СУМ¹⁴⁻¹⁵ I: 167; СУМ¹⁶⁻¹⁷ III: 240; Тимченко ІС: 220]: *Тут дно, тут верх: два дна – з долé'не і згорі́ (Верховина) [ЗА]; Блят казáли на той верх ў кúхни (Зелена Н) [ГС: 361]; Ключ з дéрева, ек руба́ют верх, і є чоті́ри сучкe. Звeрхí прибивáют прибивачем (Бабин) [Ibid.: 325]; Д Риздвú неклі́ колачі́, книші́. Ко́лач ростачéют с штирбóх пeлю́сток. На дно кла́дуть сподáк, а на верх пeлю́стки. Пит спид кла́дуть дві пeлю́стці, а звeрхí шe дві сúкани́ пeлю́стці (Бабин) [Ibid.: 331]; На верху́ голови маeмо́ насамперед кімe (Зелениця) [Онишук 1912: 155; ГС: 319]; Мой, ни перебаке́рюй так верх [копиці́], бо острóва впа́ди (Шубранець) [БГ: 396]; У лісі руба́ют дeрeва, обчища́ют від краків, а потóму відрубúют верх, тралю́ют і кубі́куют (Волошкове) [Ibid.: 550]*

• під верхóм 'під верхнім краєм': Ні^и 'біси', потер^{ни}е т^{рошки}, шко^{лоби}'на ўже п^и'д вер^{'хом}, йа 'зарес йа'йі 'озму [СГГРЯ: 167–168]

// мн. 'верхів'я дерев': Вер^{'хи} шум'йе на дош' [Ibid.: 168]

// 'надстопова шкіра чобота, черевика' (лемк.) [ГорбачКБ: 8]

2. 'гора' (гуц., зак., лемк., бойк.), 'вершина гори', 'верхня частина гір', 'гірський хребет' [КСГГ; ГС: 109; Головацький: 394; Шухевич IV: 252; Janów: 254; ГГ: 35; Піпаш, Галас: 22; Негрич: 35; СГГРЯ: 167; Онишкевич I: 92; 107–108; ГорбачБ: 257 («вершок гори»); ГорбачП: 282 («верх гори»); SŁ: 139; Šišková: 175; Турчин 2011: 40; Матіїв: 67; пор. також Срезневський I: 466; СУМ¹⁴⁻¹⁵ I: 167; СУМ¹⁶⁻¹⁷ III: 240; Тимченко МС I: 93; Тимченко ІС: 220]: *Ой конику, воро-нику б́локопытистый, / Занеси мя вь полонинку на верхь кременистый (Пѣсн. нар.) [Головацький: 378]; Ой ф́хала Гуцулочка зь верху сь полоніни, / Загубіла терхóвочку зь сівои кобыли. / Ой не жeсь ми терхóвочкы, що се загубіла, Ли-шень ми жeсь Гуцулочкы, шо се зажури́ла. (Пѣсн. нар. Стан. окр.) [Ibid.: 498]; З далеких верхів ['з гір'] сходять верхівці ['горяни'], одні піше, другі верхóм (на кони) [Шухевич I: 77]; Кіньми з верхá зно́ся [ЗА]; Арні́тка ма́йи жбóуті чічкькí тай ростé верхáми на царинка́х (Криворівня) [ГС: 23]; Сýне ботéй велі́кий у верхі́ (Росішка) [Грицак: 56]; Худоба иде на верхи и вирикуе то на погоду [Гк 1935: 35; ГС: 106]; Треба вже йти у верхи з маржинами; Ще вересень, а сніг верхами уже впав (Зелена Н) [Ibid.: 109]; Повідали небожик тато, шо раз роз-дражнили одну (гадину), то гнала сї за ними оттак, як з онтого верха до нас (1 км.) (Зелениця) [Онишук 1909: 30; ГС: 160]; В озери під Близницями (назва геогр<афічна> Сивуля (верх, 1818 м.)) в свято-йванівську ніч, купають ся Відьми (Зелениця) [Онишук 1909: 3; ГС: 435]; Слугу вірьидила в верх д 'маржині́ (Ясенів Горішній) [Шухевич IV: 255; ГС: 472]; Що верх, то йинчий терх ['терх – па-кунок, який накладають на коня, звичайно або полотняні бисаги, або деревляні бербениці, що звисають коневі по обох боках черева і держать його в рівновазі на небезпечних гірських стежках] — коментар І. Франка [Гринява] [Франко III: 519]; Нявки [...] на горі Скуповій, або на инчім високім верху в днину на полудни и гуляют, данцуют, грают си (Красноїлля) [Шухевич V: 201; ГС: 528]; За то, шо на тих верхах, у тій горі Довбуш убив чорну Біду, чорнокнижника, за се тоти верхи називаю́т си Чорно́гора (Голови) [Шухевич V: 175]; Як косарі ['сузір'я] зайду́т за верх ра́зом з вéчором, то ўже коро́ва маe напáстиси (Бабин) [ГС: 345]; И ві́ці на Благові́ціня ни можe пóза мéжу пусти́ти або через верх, бо*

повітрулі молокó відбира́ють (Росішка) [Грицак: 275]; *А йїк хоч'єте такиє вїтиї на вер'х* [‘вершина гори’], *бо вїт:иї файно тиї де'леко ви'дко* [СГГРЯ: 167]; *То їйєсну по'году з Коп'їла'ш'а та з Пи'саного Камен'а так файно вер'хи* [‘гора’] *наўко'ло ви'дко, на'вік Го'верлу* [Ibid.: 168]; *За горбў, альбо за верьхом; Привѣзла два рáзи дров з верьха; У верьхи та дорóга* [Онишкевич I: 107–108]; *Ой на вірьху, на висо́кім, косарики косят* [Матіїв: 67]; *У верьхи ти доро́га!* [«говорять лихому, напасливому чоловікови, мовляв, відчепися, йди на верхи та на гори, куди відсилають злих духів» — коментар І. Франка] [Лолин] [Франко I: 216]; *Ой, верше мій верше, мій зелени верше* [Турчин 2011: 40]; *Обвoзив єм го по виштыкых верхах, жебы пам'ятав горы* [Пиртей 1986: 247]; *Без море, без гору, без верх надходять вісти* [Ibid.: 23]; *Через вирх, іду без верх* [Rudolf-Ziółkowska 2002: 306]

// ‘гірська місцевість’: *Оксанко, накривай стів, наші з вірьхів приїхали* (бойк.) [Матіїв: 67–68]

// ‘горбок’ (бойк.) [ММАГ: 75]

3. ‘сметанка, вершки’ (зак.): *Дуже сь рузўмна: вирьх ізїла, а самокышу лишиїла* [Сабадош: 37]

4. ‘накривка, покрішка’ (гуц., лемк. (у скрині)): *Накрій маслєнку верхом* (Старі Кути) [КСГГ; Šišková: 175; пор.: СУМ¹⁶⁻¹⁷ III: 241]

5. ‘пошивка, наволочка (на подушку)’, ‘чохол із тканини (на перину)’: *вирьх (на заголовок, на парнюх, на парну)* (зак., зак.-бойк.) ‘пошивка’ [ЛАЗО: к. 349]; *вирьх (на перїну, парну)* (зак., зак.-бойк.) ‘чохол із тканини (на перину)’ [Ibid.]

6. ‘поле на горах і горбах’ (бойк.) [Онишкевич I: 92; 107–108]

7. ‘дах, покрівля (будинку); купол, баня (церкви)’ (гуц., бойк., нддн., бук., лемк.) [КСГГ; ГГ: 35; Негрич: 35; Онишкевич I: 92; 107–108; SŁ: 139; Šišková: 175; БГ: 49; пор.: Срезневський I: 466; СУМ¹⁶⁻¹⁷ III: 241; Тимченко МС I: 93; Тимченко ІС: 220]: *Як у церкві відправа, то «він» – цураха – сидит у бани, у верху и пише грїхи на волові шкїрі* (Зелениця) [Онишук 1909: 91; ГС: 134]; *Дєхто малює вєрх фáрбов* (Старі Кути) [КСГГ; пор.: ‘димохід’ [Желехівський I: 64; Грінченко I: 139]]; *Ха'тиє 'цего 'року нї'гон':ї дор'їхту'ватиї, ко'би до зи'миє вер'х накрї'лиї* [СГГРЯ: 167]; *Далї верх із хати знесеш* [«говорять до збиточного, марнотратного чоловіка» — коментар І. Франка] [Нагуєвичі] [Франко I: 216]; *Ужє верх на хатї зачєв тичїї, трáба рїхтувати* [БГ: 49]

• *знятє верха* ‘в’язання, поставлення даху’ [Онишкевич I: 108]

// ‘верхня частина будівлі разом з дахом’ (зак.) [Сабадош: 37]

// ‘верхня частина даху’ (лемк.) [Šišková: 175]

8. ‘влада, керівництво; перевага’ (бойк., бук.) [Онишкевич I: 107–108; Франко I: 215–216; Матіїв: 67–68; БГ: 49; пор. також: Срезневський I: 466; СУМ¹⁶⁻¹⁷ III: 241]: *Бáбин ви'рьх у хатї* [Онишкевич I: 107–108]; *Аби моє на верха було* [«говорять про чоловіка, що в кождім товаристві хоче бути перший, в кождій розмові хоче мати остатнє слово, в кождій суперечці хоче мати рацію» — коментар І. Франка] [Нагуєвичі] [Франко I: 215] *Казала, ни сунь туди носа, твій верьх ніколи не б́уде* [БГ: 49]; пор.: *Чий т́утка верх?* ‘хто тут має перевагу, хто тут керує’ [Желехівський I: 64]

• *мати верх* ‘тс.’ (бойк.): *Хто має верх у хатї, жінка ци чоловік* (Нагуєвичі) [Франко I: 216]; *Має вискочка вирьх хїба що над бабами* [Матіїв: 67–68]; пор.: *верх вєсти* ‘верховодити, керувати’ [Желехівський I: 64]

• *втєрти верх* ‘збити пиху’ (бойк.): *Ще я йому верха втру* (Лолин) [Франко I: 216]

9. ‘тонший за інший кінець колоди в секції плоту’ (гуц.) [Сабадош 2015²: 150]

верх² прер.

1) виражає просторові відношення:

1а) вказує на місцезнаходження ('над <кимось, чимось>', 'поверх <кого, чого>') (гуц., пок., бойк.) [пор.: Желехівський І: 64]: *Верь себе, вер них* [КСГГ]; *Від так вироблюють (з тіста) хрест і ставлять його верх паски* (Зелениця-Зелена) [Онищук 1912: 36]; *Єк на дворі погідно – єсні дні – то єс дня угадуют по сонци, кимуючі у икий єс сонце стоїт верг котрої кичери, груня, гори, ци полонини* [Гк 1937: 59]; *Тот хлопец вітратив їх усіх, лиш оден віпросив си; того прибив хлопец верх дверей* (Жабє) [Шухевич V: 73; ГС: 22–23]; *Версь не́го переки́нув* [Головацький: 394]; *Перед сві́йтами великодними купує у 9 крамницьких ладану ... тай кладе верх дори осьвйитити* (Бервінкова) [Шухевич V: 221; ГС: 200]; *Замісять тісто, мастять рідким тістом хрести на сті́нах під сво́локом, верх дверей, образів, вікон і постелі* [коментар В.Шухевича] [Шухевич IV: 230; ГС: 624]; *Верх сє́ї стрі́ла кладєси клі́ні* (Бабин) [КСГГ]; *Сів полові́к верх хати, то єкби ні́кого ни було надворі́, то кóнчъ́ би був кúре ухопів* (Криворівня) [Ibid.]; *Сіно зні́ло верь земні́. Айбо тото ся ни лі́гає верь мене* (Росішка) [Ibid.]; *Уні́ хováют ключ віт хáти вер двер* (Гринява) [Ibid.]; *У нас вер хáти ростет дуп* (Гринява) [Ibid.]; *Вер столá ві́сит ля́мна* (Стопчатів) [Ibid.]; *Там у тебе п'росто вер голо́ви ш'іє с'и́'на г'і́'а, йа 'ві'ц':й'у 'ві'жу* [СГГРЯ: 159]; *Ві́лізли ві́рих не́го тий тоу́чутці́ по ні́м* [Лесюк: 93]; *Верхь землі́ сьвято́ї зогни́ши* (Люлин) [Франко І: 215–216; Онишкевич І: 92]; *Бирі́ верес сукні́ шві́дир* [БГ: 49]; *Надво́р'і́ |дуже посту́ди'ло, ўгор|та́й вер с|ви'дра и'кус куртку* [СГГРЯ: 159]

1б) вказує на напрямок дії ('зверху, згори <на щось, когось>') (зак., гуц.) [пор.: Желехівський І: 64]: *Меч сіно ви́рх отáви* [Сабадош: 37]; *Це ї́єс са́ме ба́ди'л'іє, ко́рова то ні́ ме 'йісти́, ме'ч 'іє 'йі'го там вер 'лунч'іні́, 'буде на постел'і́н'іє* [СГГРЯ: 159]

1в) вказує на те, що розташоване за напрямком угору, перев. до верхів'я, витоку річки ('над <кимось, чимось>') (гуц.): *Довбуш сидів верх пото́ка и відти видко му було під скалу* (Розтоки К) [Шухевич V: 174; ГС: 19–20], *Прийшли верх мор'и* (Голови) [Шухевич V: 62; ГС: 19]; *Там у бер 'ізніч'і́'ку вер* [Коц'і́ |Кіріі́кового |можут |бути́ березу|ніє [СГГРЯ: 159]

2) виражає кількісні відношення:

2а) позначає перевищення норми, міри ('понад (міру), забагато'): *Варг метра мукі́ вхопив на плéчі* (Зелена Н) [КСГГ]; *Рушникі́у ви́шитих б́уло ве"рхь двáці́к* (Бабин) [Ibid.; пор.: Желехівський І: 64]

• з *верьхом* 'із надлишком (про насипане, набране)' (гуц.): *Набе'ра́й від'ро 'йеблук з вер'хом* [СГГРЯ: 167]

• *верх з міри* 'понад (міру); забагато': *Наробівси верх з міри* (Старі Кути) [КСГГ]

• *почерез верьх* (гуц.), *через верх* (бойк.), *през верхы* (лемк.) 'понад міру; забагато; через край': *Як ві́де почерез верьх бі́да, та мýсай уми́рати* (Росішка) [КСГГ]; *Аж через верх і́де, аж через верх сі́лє* (Нагуєвичі) [Франко І: 215]; *ити през верхы* [Турчин 2011: 40]

• *преливати ся през верхы* 'переходити межі' (лемк.) [Ibid.: 40]

• *перелива́ти си че́рез верьх* 'виливатися через край' (гуц.) [СГГРЯ: 167].

3) виражає об'єктні відношення — вказує на предмети, особи, вище за які відбувається дія ('над <кимось, чимось>'): *Верх нас Госпо́дь (над нами)* [Мосора: 15].

верх³ присл.

'вгору; догори' (бойк.): *Верх дном поставити* [«перевернути, переіменити первісний порядок, зовсім на нінащо звести, прим. господарство, хату і т.и.» — коментар І. Франка] (Нагуєвичі) [Франко І: 216]

Аспект 3. Словотворчий потенціал

Система дериватів у говірках південно-західного наріччя дуже розгалужена і репрезентує розмаїття фонетичних та семантичних особливостей. Словотвірне гніздо формують слова із коренем -верх-, розташовані на трьох рівнях (див.: таблицю 3). «Похідні у словотвірному гнізді розподілено за ступенями похідності від базового слова. Кожен зі ступенів похідності формує свою словотвірну парадигму, послідовність яких відображає розгортання гнізда по вертикалі; слова різних ступенів похідності, або різних словотвірних парадигм, пов'язані відношенням мотивації, формують словотвірні ланцюжки, які відбивають розгортання гнізда по горизонталі» [Карпіловська 2002: 9]. Слова різних ступенів похідності подано в окремих колонках, «слова — члени словотвірних пар або ланцюжків з'єднані між собою стрілками» [Ibid.: 9].

Таблиця 3³

<i>I рівень</i>		<i>II рівень</i>		<i>III рівень</i>
<i>верх_n</i>	→ <i>вѣрх-н(иї)_{adj}</i>	→ <i>з-вѣрхний_{adj}</i>	→ <i>по-вѣрхний_{adj}</i>	→ <i>повѣрхн-є_n</i>
		→ <i>вѣрхн-іст'(ѳ)_n</i>	→ <i>з-вѣрхніст'(ѳ)_n</i>	
	→ <i>вѣршн-н(иї)_{adj}</i>	→ <i>вѣршин-о_{adv}</i>	→ <i>на-вершин'-аник(ѳ)_n</i>	→ <i>поверхоўн-іст'(ѳ)_n</i>
	→ <i>верх-ов(иї)_{adj}</i>	→ <i>по-вѣрхоў-н(иї)_{adj}</i>	→ <i>верхі(ѳ)в-єц'(ѳ)_n</i>	
		→ <i>верхов-ѣц'(ѳ)_n</i>	→ <i>верхов-їн(а)_n</i>	→ <i>верховин-с'к(иї)_{adj}</i>
				→ <i>верховин-єц'(ѳ)_n</i>
				→ <i>верховїн-к(а)_n</i>
		→ <i>верхов-їн'(а)_n</i>		
	→ <i>верх-оват(иї)_{adj}</i>	→ <i>верховат-о_{adv}</i>		
	→ <i>вершн-ї(ти)_v</i>	→ <i>вї(ї)-вершити_v</i>	→ <i>довѣршн-єн(иї)_{adj}</i>	
		→ <i>до-вершити_v</i>	→ <i>завершн-ѣн(иї)_{adj}</i>	
		→ <i>з-вершити_v</i>	→ <i>звершн-їн'(а)_n</i>	
		→ <i>на-вершити_v</i>		
	→ <i>верх-овá(ти)_v</i>	→ <i>вн(ї)-вершувáти_v</i>	→ <i>довершова-н'(а)_n</i>	
	→ <i>верх-ува(ти)_v</i>	→ <i>до-вершовáти_v</i>		
	→ <i>вершн-овá(ти)_v</i>	→ <i>за-вѣриувати_v</i>		
	→ <i>вершн-єнї(ти)_v</i>	→ <i>з-вершенїти_v</i>		

³ До уваги не беремо складних слів із компонентом -верх-. Знаком * позначено слова із подвійною мотивацією, наприклад, мотиваційною основою слів *верхник*, *верхнина*, *верхниця*, *верхняк*, *вершняк*, *вершник*, *вершинця* може бути іменник *верх* (+ -ник-, -нин-, -ниц-, -н'ак-, -ник-) або прикметник *верхн-ий* / *вершин-ий* (+ -ик-, -ин-, -иц-, -ак-, -ик-).

→	верш- ін (а) _v		верш'ен-к(а) _n	
→	верш- ин '(а) _n	→		
→	верх- атур (а) _n	→	верхатур- и (ти) _v	
→	верш- етур (а) _n	→	верх'іўч- ан (иї) _{adj}	
→	верх'- іўк (а) _n	→		
→	верш'- ін (а) _n	→		
→	*верх- ник (о) _n	→	вершинич- о́к (о) _n	
→	*верш- ник (о) _n	→	з-вѣрхник(о) _n	
		→	на́ -верхник(о) _n	→ навершиніч- ок (о) _n
		→	на́ -вѣршник(о) _n	
		→	по -вѣрхник(о) _n	
		→	по -вѣршник(о) _n	
→	*верх- нін (а) _n	→	верхнин- к (а) _n	
		→	з-верхнинá _n	
		→	по -верхнинá _n	
→	*вѣрх- ніц '(а) _n	→	по -вѣрхниц' (а) _n	
→	*вѣрш- ніц '(а) _n	→	верхн'ач- о́к (о) _n	
→	*верх- н'ак (о) _n	→	на -вершн'ак(о) _n	
→	*верш- н'ак (о) _n	→	вершєд- к (а) _n	
→	вѣрш- ад '(о),	→	верши́д'- ін (а) _n	
→	вѣрш- ід '(о) _n	→		
→	верш- ак (о) _n	→	верши́к- ін '(а) _n	
→	верш- і́к (о) _n	→		
→	верш- еї́к (а) _n	→	вершеч- о́к (о) _n	
→	верш- о́к (о) _n	→	су -верши́ок (о) _n	
→	верш'- і			
→	верш'- і́вй (а) _n			
→	верх(и) _{adv}			
→	вѣрх(о́м) _{adv}			
→	в -верх, у -	→	на -уверх _{adv}	
→	верх _{prep}			
→	в -верх(у) _{adv} , у -			
→	вѣрх(у) _{adv}			
→	з-вѣрх(о) _n			
	з-вѣрх _{prep}			
	з-вѣрх(а) _{prep, adv}			
	з-вѣрх(и), із -			
	вѣрх(и) _{adv}			
	з-вѣрх(у), із -			
	вѣрх(у) _{adv}			
→	на -верх _{prep, adv}			
	на -вѣрх(а) _{adv}			
	на -вѣрх(и) _{adv}			
	на -вѣрх(у) _{adv}			
→	по -вѣрх(о) _n			
	по -вѣрх _{prep}	→	з-повѣрх _{prep}	
		→	на -повѣрх _{prep}	
	по -вѣрх(а) _{prep, adv}			
	по -вѣрх(и) _{prep, adv}			
→	до -вѣрх(а) _{adv}			
	до -вѣрх(у) _{adv}			

У таблиці подано деривати різних частин мови, зафіксовані в діалектологічних працях, у записях живого мовлення, у словниках та атласах, проте у статті зосереджено увагу на семантичних та словотвірних особливостях іменників.

Іменники формують найбільшу групу дериватів із коренем -верх-, що репрезентують усі три ступені (рівні) похідності, а саме:

І рівень

верхату́ра 'найвища вершина' (гуц.) [Жегуц, Піпаш: 29; Піпаш, Галас: 22]; 'зб. вершини гір' (гуц.) [Негрич: 35]

вершету́ра 'зрубана суха верхівка смереки чи ялини' (гуц.) [СГГРЯ: 167]: *Ди¹ви^е си¹, ¹може там йе йкіс верше¹тури¹, то верж на ¹г'ін:и¹цу* [Ibid.]

верх'і́ука n 1) 1) 'верховодка (риба)' (нддн.): *Верхівка – не риба, а тріска* «верхівка або уклія – дуже худа риба, через що рибаки не люблять її й брати» (нддн.) (Любша) [Франко I: 216–217; пор.: *поверховиця* 'рыба [верховодка. – Т.Я.] = *оклій*' [Грінченко III: 210 (за І. Верхратським)]]

2) (тільки мн. *верхівки* 'відходи під час обробки льону (конопель); клоччя' (лемк.) [SŁ: 139; ГорбачКБ: 8]: *z wercha (konopi) stihali plańsze – werchiwky* [SŁ: 139]

вѣрхні́к, вѣрхні́к n 1) 'верхня частина маснички (накривка)' (ндс.) [ММАГ: 65; Пшепорська: 186]

2) 'верхній камінь жорен' (нддн., лемк.) [ММАГ: 52; ГорбачР: 83; SŁ: 139; пор.: Желехівський I: 64]; пор. у пам'ятках XVI ст. *верхникъ* 'вершник' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ III: 237; Тимченко IC: 219]

вѣршинік, вѣршинік n 'верхня частина маснички (накривка)'; 'накривка, покрішка (у посудині для масла, у скрині)' (лемк., бойк.-лемк.) [SŁ: 86, 140; Šišková: 175; Rudolf-Ziółkowska: 307]: *Tworylcza* ['дерев'яна посудина для масла'] *derewiane mało wersznik* [SŁ: 140]

верхні́на, верхні́на 1) 'вершки, сметанка' (нддн., бойк., гуц., пок., зак., лемк.) [КДА: к. 96; Ibid.: 156–157; ЛАЗО: к. 353; ГС: 109; SŁ: 139; Rudolf-Ziółkowska: 307; Шило: 70; Головацький: 394; Онишкевич I: 92; Торунь: 197; ГГ: 35; Негрич: 35; Піпаш, Галас: 22; Пиртей 1986: 42; Пиртей 2004: 39; Šišková: 175 (*verchnyná*); Сабадош 2015¹: 89; пор.: Желехівський I: 64; Грінченко I: 140 (за І. Верхратським)]; *Комрэ молодѣнька смитана, тотó верхні́на* (Росішка) [ГС: 109]; *Злизав, як мацур вирьхнуну* (бойк.-зак.) [ЛАЗО: к. 353]

• *верхні́на квасна́* 'сметана' (бойк.) [КДА: к. 96; Ibid.: 156–157]

• *верхні́на солотка́* 'вершки' (бойк.) [КДА: к. 96; Ibid.: 156–157]

2) 'верхня частина чогось; верхівка, верх' (нддн., бойк.) [КДА: к. 96; Ibid.: 156–157; Головацький: 394]

вѣрхні́ц'а, вѣрхні́ц'е 1) 'верхня частина чогось; верх' (нддн.) [Шило: 70; Головацький: 394; Желехівський I: 64];

2) 'пошивка, наволочка (на подушку, перину)' (гуц., зак.) [ЛАЗО: к. 349–350]

3) 'верхня колода (перекладина) «стілця» під жолоб для сплаву лісу розси-пом' (гуц.) [Сабадош 2015²: 179]

вершні́ц'е n 'місце на печі, де сушать гриби, сливи, яблука' (нддн.) [Шило: 70]

верхн'ѣк, верхн'ѣк, вирхн'ѣк n 1) 'верхній камінь жорен' (нддн., бойк., лемк., ндс.) [Шило: 70, 73; Головацький: 394; Онишкевич I: 108; Пиртей 1986: 42; Пиртей 2004: 39; Rudolf-Ziółkowska: 307; ММАГ: 52; Желехівський I: 64]

- 2) 'верхня частина гончарного круга' (ндрн., гуц.) [Шило: 70, 73; Шухевич П: 260–261]
- 3) 'верхня частина маснички, маслоробки (накривка)' (ндрн., бойк., зак.) [ММАГ: 65; ГорбачП: 282; Онишкевич І: 108]
- 4) 'верхня дошка стола; стільниця' [Онишкевич І: 108; Головацький: 394]
вершин'ак п 1) 'верхній камінь жорен' (ндрн., бойк.) [Шило: 70; ММАГ: 52]; пор.: *вершняк* «верхній камінь в мельничних жерновах» (XVIII ст.) [Тимченко ІС: 221; Тимченко МС І: 94]
- 2) 'тонший за інший кінець колоди в секції плоту' (бойк.) [Сабадош 2015²: 150]
верш'нак 'верхня частина пряжки; кужівка' (бойк.-лемк.) [Rudolf-Ziółkowska: 307]
вершад' зб. 'верхів'я дерев' (зак.) [Сабадош: 37]
вершіак, верш'ек, верш'ік п 1) 'верхня частина чогось; верхівка, верх' (гуц.):
*Люлька має «вершок», у який накладає ся тютюну, і «сподок», у який за-
тикає ся «чубук»* [коментар В. Шухевича]; *Верш'ек і ў ййці, і ў чіріку* (Бабин)
[Шухевич П: 276; ГС: 110]; *На Главосіки не годит сі кивати нікóтру голоу*
(капусту, мак, яблика, чеснок, горіхи); то без голови нима ніщо на сьвікі, усьо
має голову – вершык (Зелениця) [Онишук 1912: 53; ГС: 181]; *Кот'ре 'с'іно*
т'рохи' ні' ді'схло, то 'пі'де на са'мі'ї вер'ш'ек [СГГРЯ: 168]
- 2) 'верхівка дерева (перев. хвойного)' (гуц.) [Шухевич І: 176, 185; 3А; ГорбачБ: 257; ГС: 110; СГГРЯ: 168; пор.: Желехівський І: 65; Грінченко І: 141 (за В. Шухевичем); Janów: 256; Жегуц, Піпаш: 29; Піпаш, Галас: 22; Нерич: 35]:
Колі молоду смереку зрубували верш'ек і вона пускала ффою таку велику, і це
називали валахи (Брустурів) [3А]; Дерево держить ся коренем у землі; части-
на его при землі се ззір а горішня частина верш'ек; сам верхній кінець смереки
се козутік [Шухевич І: 176]; *Раз есмо зь нійном найшли тако́го бука, шо аж*
доу вершіак була борта, там були пчóли (Росішка) [ГС: 79]; Він вліс на самій
вершык смереки (Гринява); Вершыкый лишыйот си з лóмом, колі притинают
(Чорна Тиса); Грубинóу десь вісім – дэсім см і тóнше – то верш'ек (Зелена Н)
[Ibid.: 110]; Ми зробили риштовані, зрізали виш'ек у смір'єці і поставили то
риштовані, але буські ни захотіли віти гніздó (Зелена Н) [Ibid.: 86]; Мурашок
... такий кавалок узыв, вініс на сам вершык смереки, припочыв там трохи,
та назад изніс (Яворів) [Шухевич V: 169; ГС: 407]
- 3) 'вершина гори' (гуц.) [ГорбачБ: 257]
- 4) 'гострий кінець коси, ножа тощо' (гуц.) [ГГ: 35; ГС: 110]: *Дóбра в ня кіска,*
айбо вже вершіак гой пову́зкий (Росішка); *Верш'ек коси* (Розтоки Р) [ГС: 110]
- 5) 'верхній сніг на полукіпку' (гуц.) [ГГ: 35]
- 6) 'тонший за інший кінець колоди в секції плоту' (зак.-гуц., гуц. (*верш'і'ек*), зак.-гуц. (*вершіак*)) [Сабадош 2015²: 150]
- 7) 'плетені шкарпетки без стопи, які мають декоративне призначення': *Мама*
всім вершыкый повіплітала на зіму (Ворохта) [ГС: 110]
верш'ана 'тонший за інший кінець колоди в секції плоту' (бойк.) [Сабадош 2015²: 150]
вершіна 1) 'вершина (перев. гори, дерева)' (пд.-зх.) [Желехівський І: 65]
2) 'верхів'я річки' [Желехівський І: 65; Грінченко І: 141]; пор.: 'верхня частина шапки' [Грінченко І: 141], 'верхня течія річки; місцевість, що прилягає до неї' (XVII, XVIII ст.) [СУМ¹⁶⁻¹⁷ III: 242; Тимченко ІС: 221; Тимченко МС І: 94]
вершин'а зб. 1) 'верхів'я дерев' (бойк.) [Матіїв: 57]: *На вершіню дикую голуби вор-*
кочут [Ibid.]

- 2) 'гірські вершини' (бойк.): *Як привило, аж в середині червня злазит сьніг з вершіня* [Ibid.]
- 3) 'відпади верхів'я дерев, обрізки' (бойк.): *Машину-м вершіня привіз на дрива* [Ibid.]
- вєршид', вєрш'ид' n 1* 'височина' (гуц.) [Жегуц, Піпаш: 29; Піпаш, Галас: 22; ГС: 389]: *Прийшов медвіть уночі тай ту корову вбив, віпив кров та колодяма такими великими та вершидьмі та гет переніс ї цілу, такий дужий* (Бродина) [УГР: 341–342; ГС: 389]
- 2) 'гірський потік' (гуц.) [ГорбачБ: 257]: *Вєршидев ковбкый пускают; пор.: розправєті вєршидь 'спускати колоди вниз рікою'* [Ibid.]
- вєршиок 1* здрибн. до *верх* (пд.-зх.); пор. у пам'ятках від XVI ст. *вершокъ* [Тимченко ІС: 221; Тимченко МС І: 94; СУМ¹⁶⁻¹⁷ ІІІ: 243]
- 2) 'верхівка дерева, крони' (гуц., лемк., пд.вол.) [Негрич: 35; ГорбачБ: 257; SŁ: 139–140; ГорбачС: 8; Šišková: 175]; відоме від XVII–XVIII ст. [Тимченко ІС: 221; Тимченко МС І: 94]
- 3) 'вершина гори' (нддн., бойк., гуц., пок., лемк., ндс.) [ММАГ: 75; Негрич: 35; SŁ: 140]
- 4) 'гора' (бойк.) [Онишкевич І: 92]: *Я ззубував ходачата тай білі волічки та ходячи через вершок до тої Марічки* [Ibid.]
- 5) 'верхня частина маснички (накривка)'; 'накривка, покришка (у посудині для масла, у скрині)' (лемк.) [SŁ: 86, 140; Šišková: 175]; зі значенням 'покришка, накривка (в посудині)' слово *вершокъ* відоме від XVI ст. [Тимченко ІС: 221; СУМ¹⁶⁻¹⁷ ІІІ: 243]
- 6) 'частина маснички (колотівка)' (пд.вол.) [ГорбачС: 8]
- 7) 'вершки, сметанка' (пд.вол.) [Ibid.]
- 8) 'частина люльки, у яку накладають тютюн' (гуц.) [Шухевич ІІ: 276]: *Люлька має вершок, у який накладає ся тютюну* [Ibid.]
- 9) 'верхня частина пряжки; кужівка' (бойк.-лемк.) [Rudolf-Ziółkowska: 307]
- 10) 'тонший за інший кінець колоди в секції плоту' (бойк., зак., гуц.) [Сабодош 2015²: 150]
- 11) 'дашок, піддашшя (над криницею)' (лемк.) [Šišková: 175]
- вершейка n* 'вершина гори', 'гора' (бойк.) [Онишкевич І: 92]: *Ой, соколе-пташейко, вилету на вершейку* [Ibid.]
- вєрш'і (вєрш'и)* 'зб. гори' (гуц.) [Жегуц, Піпаш: 29; Піпаш, Галас: 22]; пор.: *завєрше* 'місцевість за горами' [Желехівський І: 233]
- верш'їуи n* 'верхів'я⁴' (гуц.) [Піпаш, Галас: 22]; пор.: *вєрховье* (XII ст.), *верховье*, *верховъе* (XVI) 'верхня течія річки; місцевість, що прилягає до неї' (XII ст.) [Срезневський І: 465], 'верхня частина дерева; крона' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ ІІІ: 237; Тимченко ІС: 219]
- зверх n* 'додаток, доповнення' (бойк.) [Онишкевич І: 299]
- повєрхп* 'поверх (частина будинку)' (нддн., гуц.) [Негрич: 137; пор.: Желехівський ІІ: 667; Грінченко ІІІ: 210]

П рівень

- верхніст' n 1* 'верхня частина чогось; поверхня' [Головацький: 394]
- 2) 'влада, управління' [Ibid.]; пор.: *вєрхність* 'керівництво, верховна влада'

⁴ На жаль, значення не конкретизоване.

- [Желехівський І: 64], *верхность* ‘зверхність, старшина, начальство’ (XVIII–XIX ст.) [Тимченко ІС: 219; Тимченко МС І: 93]
- верхівець* п ‘житель гір; горянин’ (гуц.) [Шухевич І: 77; ГС: 109]; *З далеких верхів сходять «верхівці», одні «піше» другі «верхóm» (на кони)* [Ibid.]
- верховіець* ‘житель гір; горянин’ (гуц.) [Піпаш, Галас: 22]
- верховіець* п ‘вершник’ (нддн.) [Шило: 70; пор.: Грінченко І: 140]; пор.: *верховень* ‘вершник’ (XVI–XVIII ст.) [Тимченко ІС: 219]
- верховіна* п 1) ‘високогірна місцевість; верховина’, ‘гірський край’ (гуц.) [ЗА; Негрич: 35; Піпаш, Галас: 22; Желехівський І: 64; пор.: ‘вершина (дерева, гори)’ [Грінченко І: 140]]
- 2) ‘гірські райони Закарпаття’ (зак.) [Сабадош: 36]
- 3) *вл.н.* ‘с. Верховина Івано-Франківської області’ (гуц.): *Отут, де тепер у Вержовіні поліклініка, отам була школа; Хід полонинській – це свято видбувалося за союзу, а тепер того нима ўже в Вержовині* (Верховина) [ЗА]; *В Вержовині то маржіна – то єкиш три-штіри корові, а єк богато – то товар* (Верховина) [ГС: 383]; пор.: *верховина, верховина, верховина* (XIV–XV), *верховина, верховинна, вержовина* (XVI–XVII) із дещо відмінними значеннями, а саме: ‘верхня течія річки; місцевість, що прилягає до неї’ (XV, XVI, XVII) [Тимченко ІС: 219; Тимченко МС І: 93; СУМ¹⁴⁻¹⁵ І: 165–166; СУМ¹⁶⁻¹⁷ ІІІ: 237–238]; ‘найвищий ступінь чого-небудь; вершина’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ ІІІ: 237–238]
- верховін* а п 1) ‘сіно з верху копиці’ (гуц.) [ГГ: 35]
- 2) ‘верхів’я дерев’ (гуц.) [Ibid.]
- верхнинка* здрібн. до *верхнина* 1 (бойк., лемк.) [ГорбачКБ: 8; Онишкевич І: 92; Пиртей 1986: 41; Пиртей 2004: 39]
- верхн* ачók здрібн. до *верхн* ак [Головацький: 394]
- верш* едка п ‘гірський потік’ (гуц.) [ГорбачБ: 257]
- верш* енка ‘ялиця, яку спускають вершком униз’ (гуц.) [Ibid.]
- вершідіна* п = *верш* едка (гуц.) [Ibid.]
- вершічок, вер* ш’іч’ок здрібн. до *вершіок* (бойк., гуц.) [Онишкевич І: 92; ГС: 39]; *Ботелёу – то з смерічки вершічьок* (Долішній Шепіт) [ГС: 39]; *Черешин’і пониеску ўже обиірвали, ш’іе їе такі файн’і, але ў самому вер’ш’іч’ку* [СГГРЯ: 168]
- верш* икán’и п 1) ‘найвища гора’ (гуц.) [Жегуц, Піпаш: 29; Піпаш, Галас: 22]
- 2) ‘найвища смерека’ (гуц.) [Ibid.]
- вершинічок* п ‘верхня частина маснички (накривка)’ (ндс.) [ММАГ: 65]
- звёрхник* п 1) керівник, начальник [Головацький: 591; Желехівський І: 287; пор.: Грінченко ІІ: 129]
- 2) ‘верхня дошка стола; стільниця’ [Головацький: 591]
- зверхнинá, сверхнинá, зверхніна* п ‘вершки, сметанка’ (бойк., зак., лемк.) [Онишкевич І: 299; Сабадош: 121; Rudolf-Ziółkowska: 319; Šišková: 175 (*zverchnyná*); ЛАЗО: к. 353; КДА: к. 96; КДА: 156–157; пор.: ‘начальство, влада, перевага’ [Желехівський І: 287]]
- звёрхніст* п 1) ‘верхня частина, поверхня’ [Головацький: 591]
- 2) ‘начальство, влада’, ‘перевага’ [Ibid.; Желехівський І: 287; Грінченко ІІ: 129]; пор.: *зверхность* ‘першість’, ‘керування, влада’ [Тимченко МС І: 305]
- наверник, наверхник, наверхнік* п 1) ‘верхня частина маснички (накривка)’ (лемк., ндс.) [ММАГ: 65]
- 2) ‘верхня частина прядки; кужівка’ (лемк.) [ГорбачКБ: 48]

- на́вершник, на́вершнік, на́вершнік* п 'верхня частина маснички (накривка)' (ндрн.-бойк., бойк.-лемк., лемк., надс. (-нік-)) [ММАГ: 65; SŁ: 86, 106; Rudolf-Ziółkowska: 267; Турчин 2011: 184; Пиртей 1986: 30; Пшепурська: 186, 197; Желехівський I: 466]: *Она складаєт ся з навершника, збутка або кола і правди* [Пиртей 1986: 30]
- 2) 'частина маснички (колотівка)' (лемк.) [SŁ: 86, 95]
 - 3) 'частина маснички (кільце)' (лемк.) [Ibid.]
 - 4) 'верхня частина пряжки; кужівка' (лемк., бойк.-лемк.) [Ibid.: 86; Rudolf-Ziółkowska: 267]
- навершин'ák* п 1) 'накривка, покривка (у діжці, «бербениці»)' (бойк.) [Онишкевич I: 461; пор.: 'верхня частина маснички (накривка)' Грінченко II: 468 (за I. Верхратським)]
- 2) 'верхня частина головного убору (капелюха)' (бойк.) [Онишкевич I: 461]
 - 3) 'частина ткацького верстата' (бойк.) [Ibid.: 462]
 - 4) 'верхній камінь жорен' (бойк.) [ММАГ: 52]
- навершин'áник* п 'частина маснички (кільце)' (бойк.-лемк.) [Rudolf-Ziółkowska: 267]
- пове́рник, пове́рхнік* п 1) 1) 'верхній камінь жорен' [Шухевич I: 103, II: 146; Janów: 182; Грінченко III: 210 (за В. Шухевичем)]: *Спіднік – нерухомий камінь, верх нього покладений другий камінь – поверхнік, що може обертати ся* [Шухевич II: 146]
- 2) 'стріха у вівчарні' (гуц.) [Піпаш, Галас: 144]
 - 3) 'дашок, піддашся над стрункою' (гуц.) [Шухевич I: 231; Janów: 182; 3A]: *Такей повернік, áби дощ так не мочіу* [3A]⁵
 - 4) 'пасовище на полонині, куди виганяють худобу після вечірнього доїння' [Мосора: 106; ГГ: 151; ГорбачБ: 201; ОКДА I: НМ 19]
 - 5) 'вечірній випас овець на полонині після доїння' [Шухевич I: 255; Janów: 182; ГорбачБ: 201]: *Гоніщи вівці на повернік, а по волоськы порняла* (Бродина) [ГорбачБ: 201]
- пове́ршник* п 1) 'верхня частина ярма; чашовина' (бойк.) [Онишкевич II: 87; пор. також значення 'маслобійники']
- 2) 'пошивка, наволочка на подушку, перину' (зак.) [ЛАЗО: к. 349–350]; пор.: *пове́ршник великий* 'пошивка на перину' (зак.) [Ibid.: к. 350]
- поверхніна* п 1) 'вершки, сметанка' (бойк., пок.) [Онишкевич II: 87; КДА: к. 96; Ibid.: 156–157]
- 2) 'верхній поперечний брус в олійниці' (бойк.) [Онишкевич II: 87]
- пове́рхниця'а* п 1) 'пошивка, наволочка на подушку, перину' (гуц., бук.-пок., бойк.-зак., зак.) [ЛАЗО: к. 349–350; ГорбачМ: 358; Сабадош: 236]
- 2) 'онуча' (гуц.) [Шухевич I: 138; Ibid. V: 290; Піпаш, Галас: 144 («все, що зверху (онуча, покривало, сметана на ін.)»): *На босу ногу убирають ... напёрсницю..., верх неї пове́рхницю = черезно́жницю (велику, грубу вовняну онучку)* [Шухевич I: 138]

⁵ Мотивація та походження цього слова не є однозначними: укладачі «Етимологічного словника української мови» вважають, що назви *повернік* утворено від *пове́рн* 'вороття' [ЕСУМ V: 467], хоча, на мою думку, не можна відкидати припущення про зв'язок із *вер(х)*, беручи до уваги локалізацію полонин — 'високогірних пасовищ'; пор. також слово *пог'ірнік* [Шухевич I: 215; Janów 2001: 171; КСГГ], мотивоване лексемою *гора* [детально див.: Ястремська 2008: 123].

- 3) 'вершки, сметанка' (гуц.) [Піпаш, Галас: 144; Janów: 182; ГГ: 151; Жегуц, Піпаш: 115; Грінченко III: 210 (за В. Шухевичем)]
 - 4) 'жердина, якою притискають верх солом'яного даху' (бук.) [БГ: 417]: *Колі укривали хату, то для поvéрхниці шукали грубі дубові кракі* (Мамаївці) [Ibid.]
 - 5) 'горстка, якою накривали коноплі під час вимочування (бук.) [Ibid.]: *Ці до́вгі го́рстки бу́дут до́брі на поvéрхниці* (Шубранець) [Ibid.]
 - 6) 'частина светра, що прилягає до тіла біля рукавів та шиї' (бук.) [Ibid.: 417, 455]: *Мусю перепустіти поvéрхницю, бо дуже си обстрипала* (Онута) [Ibid.]
 - 7) 'верхня частина ярма'⁶ (бук.) [Ibid.: 417]: *Ярмо має поверхницю, підгорлицю і заніски* (Волошкове) [Ibid.]
 - 8) 'покривало' (гуц.) [Піпаш, Галас: 144]
- сувершо́к п 'верхівка дерева' (бойк.) [Онишкевич II: 264; Желехівський I: 932]

III рівень

- верхо́винец', верхо́вініц' п* 1) 'житель гір, горянин' (гуц., бойк.) [Піпаш, Галас: 22; Желехівський I: 64; Грінченко I: 140 (за Я. Головацьким); Матіїв: 57]: *Ой над 'їхав верхо́виниць з високої гори* [Матіїв: 57]
- 2) 'житель гірських районів Закарпаття' (зак.) [Сабадош: 36]
- верхо́винка п* 'жителька гірських районів Закарпаття' (зак.) [Ibid.]
- верхові́нка* здрібн. до *верхо́віна I* (гуц.) [Шухевич II: 204; Грінченко I: 140 (за В. Шухевичем)]: *Полонинко, верховинко, чим єс так згорділа, Ци не тими коровками, шос тільки уздріла?* [Шухевич II: 204]
- довéршован'є п* 'докидування з метою завершення' (зак.) [Сабадош: 67]
- зверши́н'а п* 'звершення, здійснення; досягнення мети' (лемк.) [Пиртей 1986: 132]; пор.: *вершне* 'закінчення, завершення' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ III: 243], *вершенє* (XVIII ст.) [Тимченко ІС: 221]
- навершині́чок* 'частина маснички (кільце)' (лемк.) [SL: 86]
- поvéрхне п* 'техніка вишивання' (гуц.) [ГГ: 151; Жегуц, Піпаш: 115; Піпаш, Галас: 144; БГ: 362]: *Повéрхне шите, бо нітка йде одна́ко як зна́лиця, так і знавиво́рітку* (Яблуниця) [БГ: 362]
- поверхо́уніст* 'речі особистого користування', 'одяг' (бойк.) [Онишкевич II: 87]

Зазначмо, що пам'ятки української мови фіксують похідні утворення, не засвідчені ні в аналізованих говорах, ані в літературній мові, зокрема із семантикою 'брунька, пуп'янок' — *вершіє, вершьє, вершокъ* [СУМ¹⁶⁻¹⁷ III: 243]; пор. також словосполучення *вершки дерев'яни* 'плоди дерев' («овочі (з дерев)») (XVI ст.) [Тимченко ІС: 221]. На позначення виду податку від XV ст. відомі варіанти *верховщина, верховицизна, верховъщицизна* [СУМ¹⁴⁻¹⁵ I: 166; СУМ¹⁶⁻¹⁷ III: 238 ('грошова феодална повинність для забезпечення верхового перевезення службових осіб'); Тимченко ІС: 219 ('податок від дому'); Тимченко МС I: 93 ('подать от долга')].

⁶ Цього значення Словник не фіксує, але його гіпотетично можна вивести на підставі гасла *підгорлиця* 'нижня частина ярма', мовна ілюстрація — *Ярмо має поверхницю, підгорлицю і заніски* (Волошкове) — свідчить, що *поvéрхниця* — це також 'верхня частина ярма' [БГ: 417].

У говорах південно-західного наріччя, як свідчать опрацьовані джерела, виявлено найбільшу кількість назв зі значеннями:

- ‘верхня частина (накривка) маснички, маслоробки’: *вѣрхні́к, вѣршиник (вѣршині́к), верхнѣ́к (верхня́к, вирхня́к), вѣршо́к, вершині́чок, на́верник (на́верхник, на́верхні́к), на́вѣршник (на́віршині́к, на́вершині́к)*;
- ‘верхній камінь жорен’: *вѣрхні́к, верхнѣ́к (верхня́к, вирхня́к), вершиня́к, верхнячо́к, на́вершня́к, по́вѣрник (по́вѣрхні́к)*;
- ‘верхня частина прядки; кужівка’: *верш’на́к, на́верник (на́верхник, на́верхні́к), на́вѣршник (на́вершині́к), вѣршо́к*;
- ‘верхівка дерева’: *верша́к (верши́єк, верши́йк), вѣршо́к, сувершо́к, верхові́ня, верші́чок (верші́ччок)*;
- ‘вершина гори’: *верші́на, верші́ак (верші́єк, верші́йк), вѣршо́к, вершейка, верші́чок (верші́ччок)*;
- ‘вершки, сметанка’: *верхні́на (верхні́на), зверхни́на (сверхни́на, зверхні́на), верхнинка́, вѣршо́к, поверхни́на, по́вѣрхниця, верхни́на солотка ‘вершки’, верхни́на квасна́ ‘сметана’ та ін.*

Відзначмо також okazіоналізми, пов’язані з особливостями регіону функціонування, зокрема: гуц. *поверні́к* ‘стріха у вівчарні’, ‘дашок, піддашся над стрункою’, ‘пасовище на полонині, куди виганяють худобу після вечірнього доїння’, ‘вечірній випас овець на полонині після доїння’; гуц. *верші́ак (верші́єк, верші́йк)* ‘верхній сніп на полукипку’, ‘плетені шкарпетки без стопи, які мають декоративне призначення’, гуц. *верхові́н ‘а* ‘сіно з верху копиці’, гуц., зак. *верхові́на, верхові́нка* ‘високогірна місцевість; верховина’, ‘гірський край’; ‘гірські райони Закарпаття’; ‘вл.н. с. Верховина Івано-Франківської області’, гуц. *вѣрші́дь (вѣрші́идь), верші́єдка, верші́їдіна* ‘гірський потік’, гуц. *вершенка* ‘ялиця, яку спускають вершком униз’ тощо.

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

Бабин — Бабин Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Бервінкова — Барвінків Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.
Бродина — Бродина, Сучавщина (Румунія)
Брустурів — Брустурів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Верховина — Верховина Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.
Волошкове — Волошкове Сокирянського р-ну Чернівецької обл.
Ворохта — Ворохта Яремчанської міськради
Голови — Голови Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.
Гринява — Гринява Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.
Долішній Шепіт — Долішній Шепіт Вижицького р-ну Чернівецької обл.
Жабє = Верховина
Зелена Н — Зелена Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.
Зелениця, Зелениця-Зелена — Зелениця-Зелена Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.

Космач — Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Красноїлля — Красноїлля Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.
Криворівня — Криворівня Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.
Лолин — Лолин Долинського р-ну Івано-Франківської обл.
Любша — Любша Жидачівського р-ну Львівської обл.
Мамаївці — Мамаївці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.
Нагуєвичі — Нагуєвичі Дрогобицького р-ну Львівської обл.
Онута — Онута Заставнівського р-ну Чернівецької обл.
Розтоки К — Розтоки Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Розтоки Р — Розтоки Рахівського р-ну Івано-Франківської обл.
Росішка — Росішка Рахівського р-ну Закарпатської обл.
Старі Кути — Старі Кути Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Стопчатів — Стопчатів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Чорна Тиса — Чорна Тиса Рахівського р-ну Закарпатської обл.
Шубранець — Шубранець Заставнівського р-ну Чернівецької обл.
Яблуниця — Яблуниця Путильського р-ну Чернівецької обл.
Яворів — Яворів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Ясенів Горішний — Верхній Ясенів Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

- Аркушин — Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : У 2 т. — Луцьк, 2000. — Т. 1–2
- АУМ — Атлас української мови: В 3 т. — Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. — Київ, 1988.
- Бандрівський 1960 — Бандрівський Д. Фонетичні особливості говірок Дрогобицького району Львівської області // Дослідження і матеріали з української мови. — Т. III. — Київ, 1960. — С. 3–15.
- Бевзенко 1980 — Бевзенко С.П. Українська діалектологія. — Київ, 1980.
- Бернштейн 1961 — Бернштейн С.Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. — Москва, 1961.
- Бігуняк, Гойсак — Бігуняк А., Гойсак О. Лемківський словничок / [електронний ресурс]: <http://www.lemko.org/lemko/slovnnyk.html>
- Білецький-Носенко — Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підготував до випуску В. В. Німчук. — Київ, 1966.
- Бондарко 1974 — Бондарко А. Формообразование, словоизменение и классификация морфологических категорий (На материале русского языка) // Вопросы языкознания. — 1974. — №2. — С. 3–14.
- БРС — Бернштейн С.Б. Болгарско-русский словарь. — Москва, 1966.
- Верхратський 1902 — Верхратський І. Про говор галицьких лемків. — Львів, 1902.
- ГГ — Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я.В. Закревська. — Львів, 1997.
- Герман — Германа К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини. — Т. I: Фонетика і фонологія. — Чернівці, 1995; Т. II: Словозміна. Службові слова. — Чернівці, 1998.
- Головацький — Головацький Я.Ф. Матеріали для словаря малорусского наречия / Дзензелівський Й.О., Гануздель З. Словник української мови

- Я.Ф. Головацького // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Пряшів, 1982. – Т. X. – С. 311–612.
- ГорбачБ — Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка й діалектний словник с. Бродина, повіту Радівці // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів, 1997. – С. 247–364.
- ГорбачКБ — Горбач О. Південнолемківська говірка й діалектний словник села Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина). – Мюнхен, 1973.
- ГорбачМ — Горбач О. Південна буковинсько-покутська говірка с. Милешовець бл. Радовець // Горбач О. Зібрання статей. – Т. VIII: Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. – Мюнхен, 1997. – С. 324–375.
- ГорбачС — Горбач О. Південноволинська говірка й діалектний словник села Ступно, кол. повіту Здовбунів. – Мюнхен, 1973.
- Грінченко — Словарь української мови / За ред. Б. Грінченка. – Т. I–IV. – Київ, 1907–1909.
- ГС — Хобзей Н., Ястремська Т., Сімович О., Дидик-Меуш Г. Гуцульські світи: Лексикон. – Львів, 2013.
- ГУММ — Безпояско О., Городенська К., Русанівський В. Граматика української мови. Морфологія. – Київ, 1993.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. I–VI. – Київ, 1982–2012 (видання не завершене).
- Жегуц, Піпаш — Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. – Мюнхен, 2001.
- Желехівський — Желеховський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар: У 2 т. – Т. I–II. – Львів, 1885.
- Жилко 1955 — Жилко Ф. Нариси з діалектології сучасної української мови. – Київ, 1955.
- Жилко 1958 — Жилко Ф. Говори української мови. – Київ, 1958.
- Жовтобрюх 2000 — Жовтобрюх Жовтобрюх М.А. Редуковані голосні // Українська мова: Енциклопедія. – Київ, 2000. – С. 506–507.
- ЗА — Записи авторки.
- Зілинський 2008 — Зілинський І. Праці про говірки Лемківщини (від Попраду до Ослави). – Горлиці, 2008.
- ГУМ — Жовтобрюх М.А., Волох М.Т., Самійленко С.П. Історична граматика української мови. – Київ, 1980.
- ГУМФ — Історія української мови: Фонетика / За ред. М. Жовтобрюха, В. Русанівського, Скляренка В. – Київ, 1979.
- Калнынь 1968 — Калнынь Л. Вокалізм одного наддністрянського говора // Матеріали и исследования по Общеславянскому лингвистическому атласу. – Москва, 1968. – С. 211–228.
- Карпіловська 2002 — Карпіловська Є.А. Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами — омографічними коренями. – Київ, 2002.
- Кміт — Словник бойківського говору / Уклад. Ю. Кміт // Літопис Бойківщини. – Ч. III–XI. – Самбір, 1934–1939.
- Кобилянський 1960 — Кобилянський Б.В. Діалект і літературна мова. (Східно-карпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови). – Київ, 1960.
- Колесов 1980 — Колесов В.В. Историческая фонетика русского языка: Учеб. пособие для вузов. – Москва, 1980. – 215 с.

- Корзонюк — Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок / Підгот. до друку П. Гриценко, Н. Прилипка // Українська діалектна лексика: Зб. наук. праць. — Київ, 1987. — С. 62–267.
- КСГТ — Картотека «Словника гуцульських говірок» / Зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів).
- Латга — Латга В. Атлас українських говорів Східної Словаччини. — Пряшів, 1991.
- Лесів 1997 — Лесів М. Українські говірки в Польщі. — Варшава, 1997.
- Лесюк 2008 — Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). — Івано-Франківськ, 2008.
- Лизанець 2008 — Лизанець П.М. Українські південнокарпатські говірки Затисся Виноградівського району Закарпатської області. — Ужгород, 2008.
- Марков 1983 — Марков В.М. К истории неорганической гласности в русском языке // Вопросы языкознания. — 1983. — №4. — С. 109–120.
- Матвіяс 1990 — Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори. — Київ, 1990.
- Матіїв — Матіїв М. Словник говірок Центральної Бойківщини. — Київ — Сімферополь, 2013.
- ММАГ — Studia nad dialektologią ukraińską i polską. Z materiałów b. Katedry Języków Ruskich UJ. Opracował i przygotował do druku M. Karaś // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. — CCCLXXVI. — Kraków; Warszawa, 1975.
- Мосора — Мосора М. Словар гуцульський зібраний Михайлом Мосорою 1885–1896 / Рукопис. Зберігається в архіві І. Франка у Києві. — №3/100.
- Негрич — Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березові. — Львів, 2008.
- Німчук 1992 — Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. — Київ, 1992.
- Онищук 1909 — Онищук А. Матеріяли до гуцульської демонології // Матеріяли до української етнології. — Львів, 1909. — Т. XI. — С. 1–139.
- Онищук 1912 — Онищук А. Народний календар у Зелениці Надвірнянського повіту (на Гуцульщині) // Матеріяли до української етнології. — Львів, 1912. — Т. XV. — С. 1–61.
- Онишкевич — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. — Київ, 1984. — Ч. I–II.
- Осташ — Осташ Р., Осташ Л. Словник говірки села Стриганці Тисьменицького району Івано-Франківської області // Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2010. — С. 347–410.
- Падучева 2004 — Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики. — Москва, 2004.
- Панькевич 1938 — Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. — Ч. 1. — Прага, 1938.
- Пиртей — Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок / Упор. Є. Турчин. — Івано-Франківськ, 2004. — 364 с.
- Півторак 1988 — Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови (Історико-фонетичний нарис). — Київ, 1988.
- Піпаш, Галас — Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). — Ужгород, 2005.
- Пшепюрська — Пшепюрська-Овчаренко М. Мова українців Надсяння. — Перемишль, 2007.

- Рабій — Рабій-Карпинська С. Бойківські говірки: Збірник статей. — Перемишль, 2011.
- Сабадош — Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. — Ужгород, 2008.
- Сабадош 2015¹ — Сабадош І. Про зв'язки лемківських говірок із закарпатськими та іншими українськими в лексичі // Сабадош І. Українська лексика в просторі і часі: Збірник праць. — Ужгород, 2015. — С. 84–95.
- Сабадош 2015² — Сабадош І. Лісосплавна лексика українських Карпат (матеріали до «Лексичного атласу української мови» // Сабадош І. Українська лексика в просторі і часі: Збірник праць. — Ужгород, 2015. — С. 143–188.
- СБГ — Словник буковинських говірок/ За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. — Чернівці, 2005.
- СГГРЯ — Астаф'єва М.М., Воронич Г.В. Словник гуцульських говірок Річки та Яворова: у 4 кн. — Івано-Франківськ, 2014. — Кн. 1: А–Ж.
- Срезневский — Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка: В 3 т. — Санкт-Петербург, 1893–1903. — Т. I–III.
- СУМ — Словник української мови / Редкол.: І. Білодід (голова) та ін.: В 11 т. — Київ, 1970–1980. — Т. I–XI.
- СУМ¹⁴⁻¹⁵ — Словник староукраїнської мови XIV–XV ст./ Відп. ред.: Л. Гумецька: У 2 т. — Київ, 1977–1978. — Т. I–II.
- СУМ¹⁶⁻¹⁷ — Словник української мови XVI – перша половина XVII ст. / Відп. ред.: Д. Гринчишин, М. Чікало. — Львів, 1994–2010. — Вип. I–XV (видання не завершене).
- Тимченко ІС — Тимченко Є. Історичний словник українського языка. — Харків; Київ, 1930–1932. — Зош. 1–2 (А–Ж).
- Тимченко МС — Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: У 2 кн. / Підгот. до друку В. Німчук, Г. Лиса. — Київ; Нью-Йорк, 2002.
- Торунь — Николаев С.Л., Толстая М.Н. Словарь карпатоукраинского торуньского говора (с грамматическим очерком и образцами текстов. — Москва, 2001.
- Турчин — Турчин Є. Словник села Тилич на Лемківщині. — Львів, 2011.
- Франко — Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. І. Франко: У 3 т. — Львів, 2006–2007.
- Цыганенко — Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка. — Киев, 1989.
- Шевелева 1995 — Шевелева М.Н. Новые данные церковнославянских рукописей о рефlekсах сочетаний редуцированных с плавными и развитии «второго полногласия» // Вопросы языкознания. — 1995. — №4. — С. 78–93.
- Шевельов 2002 — Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Пер. з англійської. — Харків, 2002.
- Шило — Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. — Львів; Нью-Йорк, 2008.
- Шило 1957 — Шило Г. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. — Львів, 1957.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков / Под ред. О.Н.Трубачева, А.Ф. Журавлева. — Москва, 1974–2010. — Вып. 1–36 (видання не завершене).

- Ястремська 2011^a — Ястремська Т. Рефлексія сполук на зразок **trьt* у говірках південно-західного наріччя: *кров* // Мовознавчий вісник. — Вип. 12–13. — Черкаси, 2011. — С. 72–79.
- Ястремська 2011^b — Ястремська Т. Система дериватів із коренем *-кров-*: історичний та діалектний виміри // Писемні пам'ятки: від картотеки до словника / Відп. ред. Г. Дидик-Меуш. — Львів, 2011. — С. 90–102.
- Ястремська 2012 — Ястремська Т. Збереження другого повноголосся в говірках південно-західного наріччя // TeKa Komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych / Pod. red. M. Borciuch, L. Frolak. — PAN OL. — T. VII. — Lublin, 2012. — S. 64–72.
- Ястремська 2013 — Ястремська Т. Лексема *верем'я* в часовому та просторовому вимірах // Мовні обрії: Збірник пам'яті Левка Полюги / Відп. ред. О. Сімович. — Львів, 2013. — С. 213–229.
- AGB — Rieger J. Atlas gwar bojkowski. — Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1981–1986. — T. I–VII.
- AJDŁ — Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny. — Łódź, 1958–1964. — Z. I–VIII.
- Boryś — Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. — Kraków, 2005.
- Janów — Janów J. Słownik huculski / Oprac. i przygot. do druku J. Rieger. — Kraków, 2001.
- Lewicka 2002 — Lewicka U. Słownictwo wsi Terka na pograniczu lemkowski-bojkowskim // Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna a gwary nadszańskie / Pod kier. J. Riegera. — Warszawa, 2002. — S. 107–180.
- Rudolf-Ziółkowska 2002 — Rudolf-Ziółkowska E. Dawne słownictwo pogranicza bojkowski-lemkowski (na podstawie zapisów S. Hrabca, J. Riegera, Z. Stiebera) // Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna a gwary nadszańskie / Pod kier. J. Riegera. — Warszawa, 2002. — S. 209–322.
- Šišková — Šišková R. Areálová studie slovní zásoby rusínských nářečí východního Slovenska. Diferenční slovník. — Praha, 2009.
- SŁ — Rieger J. Słownictwo i nazewnictwo Łemkowskie. — Warszawa, 1995.
- Stieber 1982 — Stieber Z. Dialekt Łemków: Fonetyka i fonologia. — Wrocław, 1982.
- SW — Słownik języka polskiego. — N. 1–8 / Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i S. Niedzwiedskiego. — Warszawa, 1900–1927.
- Šišková — Šišková R. Areálová studie slovní zásoby rusínských nářečí východního Slovenska. Diferenční slovník. — Praha, 2009.
- Yastremaska 2015 — Yastremaska T. The lexeme *верх*: its phonetic and semantic features, and derivative resources in south-western dialects of Ukrainian // LingVaria. — R. X (2015). — №1 (19). — S. 221–239.

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ЛЕКСИЧНУ СИСТЕМУ УГОРСЬКИХ ГОВІРОК ЗАКАРПАТТЯ

*Effect of Ukrainian language on the vocabulary of
Transcarpathian Hungarian dialects*

Загальновідомо, що між націями-сусідами існує культурний і мовний взаємозв'язок, простежити який можемо, зокрема, на прикладі угорського та слов'янських народів [Lizanec 1970: 35]. Дослідників від давніх часів цікавлять питання мовних взаємодій народів Карпатського басейну та проблеми слов'янсько-угорської міжмовної інтерференції. Щодо угорських говорів Закарпаття, то залишилося чимало недосліджених аспектів [Udvari 1997: 423].

Відомості про регіон. Територія сучасного Закарпаття в різні історичні періоди входила до складу різних держав. Починаючи від XI ст. і до 1918 року територія Закарпатської області була у складі Угорщини, від 1918 до 1939 року — Чехословаччини, а від 1939 до 1944 року — знову увійшла до складу Угорщини [Барань 2010: 25]. Від 29 червня 1945 року Закарпаття приєднано до УРСР. 22 червня 1946 року створено Закарпатську область у складі Української РСР. А від 24 серпня 1991 року проголошено Незалежну Україну. Відтоді Закарпатська область стала частиною сучасної Української держави [Вегеш, Фединець 2010: 18]. Закарпатська область розташована на південному заході України в межах західної частини Українських Карпат та Закарпатської низовини. На півночі межує із Львівською, на сході з Івано-Франківською областями України, на півдні — із Румунією, на південному заході з Угорщиною, на заході зі Словаччиною, на північному заході з Польщею [Csernicskó 1998: 17].

Закарпаття поділяється на 13 адміністративно-територіальних одиниць (див.: карту 1). Адміністративний центр — м. Ужгород. Область

є багатонаціональною (понад 30 національностей¹), проте основним і корінним населенням є українці (80,5%). Найчисельнішою меншістю були і залишаються угорці (12,1%), які становлять більшість у південній частині Закарпаття. Проживають також румуни (2,6%), росіяни (2,5%), цигани (1,1%), словаки (0,5%), німці (0,3%)..

Мовна ситуація угорської меншини Закарпаття. Угорська національна меншина — одна з найбільш компактно розселених в Україні. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, із-поміж 156,6 тисяч українських угорців більшість (97%) мешкає у Закарпатській області [Molnár, Molnár 2005: 21], окрім цього, 91% угорського населення сконцентровано у чотирьох районах цього регіону — Ужгородському, Мукачівському, Берегівському та Виноградівському (див.: карту 2), здебільшого в угорських поселеннях біля угорсько-українського кордону [Мельник, Черничко 2010: 186]. Цим частково можна пояснити те, що угорці більш ніж через 20 років незалежності України засвідчили вкрай низький рівень володіння українською та російською мовами: в 2001 році — 45,7% угорців володіли українською мовою [Курінний 2009: 58].

На Закарпатті протягом багатьох віків різні говірки одного діалекту, діалекти однієї мови і різні мови (українська, угорська, російська, румунська, словацька, німецька та ін.) тісно пов'язані між собою, тобто територія області є своєрідною лабораторією для вивчення інтерференції, бо в регіоні існують різні типи мовних контактів та білінгвізму [Ладченко 1992: 207]. Основними типами двомовності є угорсько-російська, угорсько-українська, українсько-угорська.

Лексика української та угорської мов (та їх діалектів) різною мірою відображає наслідки тривалих контактів двох сусідніх народів, які почали розвиватися від VIII–IX ст. [див.: Лизанець 2000: 688].

Запозичення часто супроводжують впливи, зокрема фонетичні та граматичні, мови-джерела (особливо, коли мова близькоспоріднена). Якщо ж мови характеризуються глибокими структурними та генеалогічними відмінностями, то можливість впливати одна на одну значно менша [Барань, Черничко 2009: 95]. Українська і угорська мови не є близькоспорідненими, але упродовж століть і українські, і угорські слова постійно проникали у мову закарпатських угорців [Барань 2009: 56]. Мовні контакти репрезентує лексика на позначення різних форм суспільного життя народів, їхньої матеріальної та духовної культури [Путрашик 2008: 81].

¹ Детально про це див: Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень). Закарпатське обласне управління статистики. — Ужгород, 2003; або на сайті Державного комітету статистики України: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/zakarpattia/>

Карта 1



Карта 2

Відповідно до ситуації, угорці як національна меншина для ведення щоденної комунікації, окрім рідної, використовують й інші мови — передусім українську або російську [Csernicskó, Márku 2007: 14], елементи, відповідно, впливають на рідну — угорську мову, вплітаючись у її звукову, граматичну та лексичну системи. При цьому такі впливи часто є спонтанними, непомітними для учасників мовлення. Інколи російські та українські слова навіть витісняють угорську лексику [детально див.: Csernicskó 2010].

Значний вплив української мови зумовлений також тим, що українська мова є обов'язковим предметом вивчення в усіх навчальних закладах країни — і не тільки у школах з українською мовою навчання, а й іншими мовами [Анафієва 2010: 135]. Наявність в угорській мові східнослов'янських, передусім українських, запозичень, є загальновизнаним фактом [Ковач 102], тому що, як відомо, лексичні запозичення є одним зі способів поповнення словникового складу будь-якої мови протягом усієї історії її існування [Смирнова 2010: 72].

Визначення та типи лексичних запозичень. Запозичення — найпоширеніший результат взаємодії мов — це «звук, морфема, слово або його окреме значення, фразеологізм, синтаксична конструкція, перенесені з однієї мови в іншу, а також сам процес подібного перенесення» [Ткаченко 2004^а: 194]. Цікавою видається думка Е. Хаугена, що «запозичення є експериментом реконструкції різних елементів однієї мови в іншій» [Haugen, Einar 1950: 212]. О. Ткаченко визначає, що запозичені слова «цілком засвоєні мовою, що їх запозичила. Запозичені слова не сприймаються мовцями як чужорідний елемент і не потребують пояснень щодо форми і значення. На відміну від іншомовних слів, які розглядаються у спеціальних словниках, запозичені слова подаються у загальних словниках разом з питомою лексикою» [Ткаченко 2004^б: 194].

П. Лизанець, визначаючи лексичні запозичення як «тривалий мовний процес, в результаті якого слова (та їх структурні елементи) однієї мови поступово засвоюються системою іншої мови в результаті мовних, економічних та культурних відносин різних народів» [Лизанець 2000: 688], **пропонує** розрізняти п'ять типів запозичень, зокрема: 1) лексичне; 2) фонологічне; 3) морфологічне (запозичення морфем); 4) синтаксичне і 5) семантичне.

С. Черничко, аналізуючи лексичні запозичення у варіантах угорської мови Закарпатської обл., виділяє чотири типи:

- 1) матеріальне (лексичне) запозичення (лексична одиниця повністю переходить з однієї мови в іншу. Таких запозичених слів багато в закарпатських говорах угорської мови);
- 2) запозичення звукової (фонетичної) форми слова (мовці вживають слова у формі, властивій не рідній (першій) мові, а іншій (другій));
- 3) змішані запозичення (одна частина слова запозичена, а інша — характерна для рідної мови);

4) калькування (копіювання слова іншої мови за допомогою свого, незапозиченого матеріалу, тобто поморфемний переклад іншомовного слова. За калькуванням запозичується лише структура і значення слова, але матеріальний експонент — ні) [Csernicskó 2003: 130-138].

Поділ за тематичними групами. Частота використання запозичених слів у різних діалектах не є однаковою [Csernicskó 2003: 127]. На думку більшості науковців, доцільно систематизувати запозичення за тематичними групами лексики (далі — ТГЛ). Дослідники українсько-угорських мовних контактів пропонують різні тематичні класифікації [пор.: Csorey 1881 (5 ТГЛ); Лизанець 1965 (5 ТГЛ); Lizanec 1970 (29 ТГЛ); Kniezsa 2000 (8 ТГЛ); Kótyuk 2007 (21 ТГЛ)].

П. Лизанець вважав, що слов'янські запозичення в угорські говори Закарпаття можемо диференціювати і за часом запозичення [Lizanec 1993], виділяючи нові та старі українські лексичні елементи.

Об'єктом нашого дослідження є українські лексичні елементи у системі закарпатських угорських говірок. Матеріал зібрано у 26 населених пунктах Берегівського р-ну Закарпатської обл., для носіїв яких угорська мова є рідною (записано 100 інтерв'ю).

Виявлені запозичення увійшли до 17 тематичних груп, а саме:

1. Назви предметів повсякденного вжитку

szitka/szetka (укр. 'сітка') 1) 'háló'; 2) 'hálóból készült tasak': *Meg kellett magyarázni a jelentését, mi az a szitka* (Потрібно було пояснити значення слова *сітка*) (418_ГАТЬ_1947_ЖІН)²

szotek (укр. 'одна сота частина гектара; сотка') 'földrészeg; a hektár század része': *Hát pörse, hogy gazdálkodnak, a szoteken.* (Ну, звичайно, що господарюють на *сотках*) (166_ГЕЧА_1932_ЖІН)

2. Назви одягу

májka (укр. 'майка') 1) 'trikó'; 2) 'sportmez': *De a trikóra nem azt mondjuk, hogy trikó, hanem májka, amit mi hordunk* (Але футболку ми називаємо *майкою*) (432_ВЕЛИКА_БАКТА_1951_ЖІН)

3. Назви кулінарії, їжі, напоїв

szok (укр. 'сік') 1) 'gyümölcsből készült üdítőital'; 2) 'lé, nedv': *Gyümölcsös van, szőlő van, lehetne almá szokot csinálni* (Маємо фруктовий сад, виноград, можна було би зробити *сік*) (142_ОРОСІЄВО_1973_ЧОЛ)

pászka (укр. 'паска (пасхальний хліб)') 'Húsvétkor a zsidóknál kenyér helyett sültött kovásztalan vékony tészta': *Húsvétko, miko pászkát kee szentelni.* (На Великдень, коли *паску* треба святити) (142_ОРОСІЄВО_1973_ЧОЛ)

² У дужках подано код інтерв'ю, який містить такі відомості: номер інтерв'ю, назву населеного пункту, де проведено запис, рік народження та стать інформанта.

4. Назви рослин

múrkó (укр. ‘морква’) ‘sárgarépa, nyelvjárási murok; (lat. Daucus carotta)’:
Sárgarépára azt mondjuk, hogy múrkó (Називаємо це морквою) (100_БАТЬОВО_1950_ЧОЛ)

5. Назви професій

buhálter (укр. ‘бухгалтер’) ‘könyvelő’: *Az édesanyja az irodán dógózott, mint buhálter* (Його мама працювала в офісі *бухгалтером*) (D18_БАДАЛОВО_1940_ЖІН)

brigadéros (укр. ‘бригадир’) ‘munkavezető’: *A háború után a bátyúi vasútállomáson volt brigadéros* (Після війни на батівській станції працював *бригадиром*) (100_БАТЬОВО_1950_ЧОЛ)

6. Назви установ

ucsilisce (укр. ‘училище’) ‘szakiskola, tanintézet’: *Aztán Ungváron végeztem egy ő az ucsiliscsét* (Після цього в Ужгороді я закінчив *училище*) (67_КОСИНО_1954_ЧОЛ)

resztorán (укр. ‘ресторан’) ‘étterem’: *Egy falu területén nem kell őt resztorán, hanem elég egy, vagy esetleg kettő.* (На території села не потрібно п’ять *ресторанів*, досить один або два) (67_КОСИНО_1954_ЧОЛ)

7. Назви документів

kvitancia (укр. ‘квитанція’) 1) ‘nyugta’; 2) ‘elismervény’: *És engedtem ki a kvitanciát* (Та я випускав *квитанції*) (94_БАТЬОВО_1920_ЧОЛ)

dovidka (укр. ‘довідка’) 1) ‘igazolás’; 2) ‘jelentés, tájékoztatás’: *Miért használunk ilyen szavakat, hogy bulocska, szprávka, dovidka?* (Чому використовуємо такі слова, як *булочка, справка, довідка?*) (319_БАТРАДЬ_1941_ЧОЛ)

8. Назви транспортних засобів, транспортного устаткування та його частин

elektricska (укр. ‘електричка’) ‘a magyarországi HÉV-nek megfelelő helyközi vonatjárat’: *Az oroszból áthozott szó: marsutka, elektricska* (Запозичені слова із російської: *маршрутка, електричка*) (432_ВЕЛИКА БАКТА_1951_ЖІН)

9. Назви народів, націй, етносів

hucul (укр. ‘гуцул’) ‘A Kárpátokban élő ukrán népcsoport’: *Huculoknak neveztek őket.* (*Гуцулами* називали їх) (433_МУЖІЄВО_1940_ЖІН)

gruzin (укр. ‘грузин’) ‘grúz nemzetiségű ember’: *Hát, úgyhogy itt van orosz, ukrán, hát még örmény, gruzin* (Так, тут живуть росіяни, українці, а ще вірмени, *грузини*) (98_БАТЬОВО_1958_ЖІН)

10. Назви грошових одиниць

grivnya/griveny (укр. ‘гривня’) ‘Ukrajna hivatalos pénzneme’: *Akkor ezek kapnak háromszáz grivnyát* (Тоді вони отримують триста *гривень*) (100_БАТЬОВО_1950_ЧОЛ)

11. Назви адміністративних одиниць

oblászty (укр. ‘область’) ‘terület; a megyének megfelelő közigazgatási egység’: *Szverlovszk vót a fővárossa, ott annak a izé, oblásztynak* (Сверловськ був столицею тієї *області*) (164_БЕРЕГОВО_1921_ЧОЛ)

rajon (укр. ‘район’) 1) ‘járás’; 2) ‘kerület, körzet’: *Mentek a vojenkomátra, és aztán elintézték Beregszászba, a rajonba* (Ходили у військкомат, і після того розв’язали проблему у *районі*) (57_КОСИНО_1925_ЧОЛ)

12. Назви понять

balánc (укр. ‘баланс’) 1) ‘mérleg’; 2) ‘egyensúly’: *Így gondolja el a baláncot az első évbe* (Так міркував про баланс у першому році) (311_ГУТ_1919_ЖІН)

bida (укр. ‘біда’) ‘baj, nyomorúság’: *Me nem beszélnek magyarul. Ez a bida* (Бо не розмовляють угорською. Це біда) (316_БАТРАДЬ_1934_ЖІН)

13. Медичні назви

felcser (укр. ‘фельдшер’) – orvossegéd; felcser; – *A tanárembernek van munkahelye, egy pár bolti eladónak, a postásnak, a felcsernek* (Місце роботи має вчитель, продавець, листоноша та фельдшер) (468_ГЕТЕН_1961_ЧОЛ)

szanitárka (укр. ‘санітарка’) ‘ápolónő, betegápoló’: *Édesanyja meg, akkor kórházba dógozott, mint szanitárka* (У той час його мати працювала в лікарні санітаркою) (71_КОСИНО_1962_ЖІН)

14. Назви посуду

bánki (укр. ‘банка’) ‘befőttesüveg’: *Például nálunk a családba nem vót használva az a szó, hogy bánki* (Наприклад, ми у сім’ї не використовували слово банка) (244_ГАЛАБОР_1928_ЖІН)

15. Назви партій та організацій

eszdepeu (укр. ‘соціал-демократична партія України; СДПУ’) ‘Ukrajnai Szociáldemokrata Párt’: *Tavalý a párt csinálta, az eszdepeu* (У минулому році це зробила СДПУ [есдепєу] «Соціал-демократична партія України») (D57_БЕНЕ_1946_ЧОЛ)

rájkom (укр. ‘районний комітет; райком’) ‘járási tanács’: *Bement a rájkomra, hát az má a tíz perc múlva becsengettek utána.* (Пішов у райком, однак через десять хвилин подзвонили за ним) (434_МУЖІЄВО_1934_ЧОЛ)

16. Назви знарядь праці

scsitok (укр. ‘щиток’) ‘hegesztő-védőszemüveg’: *Például a hegesztő-védőszemüveg, ami scsitok oroszul, mi is scsitoknak hívjuk.* (Наприклад, зварювальні окуляри ми теж називаємо щитком) (150_ЯНОШІ_1959_ЧОЛ)

17. Назви релігійних понять

právoszláv (укр. ‘православний’) 1) ‘ortodox’; 2) ‘ortodox vallású ember’: *Felöltöztessük a karácsonyfát, de viszont a právoszláv Karácsonyig fel van öltöztetve* (Прикрашаємо ялинку, та вона прикрашена аж до Різдва православного) (D25_БОРЖОВА_1954_ЖІН)

Як бачимо, угорці на території Закарпаття для щоденного спілкування, окрім рідної, послуговуються також українською мовою. Наявність в угорській мові українських запозичень є загальновизнаним фактом. Ці запозичення вживають у своєму мовленні білінгви, які щодня спілкуються з українцями. Серед наведених слов’янізмів є давні запозичення, як наприклад, *pászka, múrkó, szitka, hucul, grivnya/griveny* та ін., а також і нові запозичення, які з’явилися в українській мові із розвитком науки і техніки (*brigadéros, elektricska, ucsiliscse, buhálter, balánc, scsitok*), із появою адміністративних одиниць (*rajon, oblászty*).

ЛІТЕРАТУРА

- Анафієва 2010 — Анафієва Е. Проблеми двомовності і багатомовності в умовах нової мовної ситуації // Наукові записки. Серія: Філологічні науки: Збірник наукових праць Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. — Вип. 89 (2). — Кіровоград, 2010. — С. 135–139.
- Барань 2009 — Барань Є. Лексичні гунгаризми у творах українських письменників Закарпаття // Українська мова. — №2. — 2009. — С. 56–69.
- Барань 2010 — Барань Є. Українсько-угорські міжмовні контакти на помезів'ї їх етнічних територій (вплив угорської мови на лексику творів закарпатських письменників) // Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych. Oddział PAN w Lublinie. — Vol. V. — Lublin, 2010. — S. 24–31.
- Барань, Черниченко 2009 — Барань Є., Черниченко С. Дослідження українсько-угорських міжмовних контактів у Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II // Acta Beregsasiensis. 2009/1. — С. 91–112.
- Вегеш, Фединець 2010 — Вегеш М., Фединець Ч. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура (Україномовний варіант українсько-угорського видання). — Ужгород, 2010.
- Ковач 2009 — Ковач О. Українські запозичення в угорській мові та проблеми їх виявлення // Studia Russica. — XXIII. — 2009. — С. 101–109.
- Курінний 2009 — Курінний О.В. Державна мова в системі освіти як засіб інтеграції мовних меншин до українського суспільства // Магістеріум. Мовознавчі студії. — Вип. 37. — Київ, 2009. — С. 54–63.
- Ладченко 1992 — Ладченко М.М. Особливості просодії українського речення у реалізації закарпатських українців // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992 року). — Ужгород, 1992. — С. 207–210.
- Лизанець 1965 — Лизанець П.М. Діалектизми-мадяризми та їх стилістичні функції в романі М. І. Томчанина «Жменяки» // Тези доповідей до XIX Наукової конференції. Серія мовознавча. — Ужгород, 1965. — С. 71–75.
- Лизанець 1987 — Лизанець П.М. Украинско-венгерские межязыковые (междиалектные) связи // Hungarian Studies, a Journal of the International Association of Hungarian Studies. — 3/1–2. — Budapest, 1987. — С. 1–16.
- Лизанець 2000 — Лизанець П.М. Українсько-угорські мовні контакти // Українська мова: Енциклопедія. — Київ, 2000. — С. 688.
- Мельник, Черниченко 2010 — Мельник С., Черниченко С. Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації. — Ужгород, 2010.
- Путрашик 2008 — Путрашик В. Іншомовні запозичення в лексиці гірського рельєфу українських говорів Карпат // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. — Випуск 18. — 2008. — С. 81–84.
- Смирнова 2010 — Смирнова Л.Д. До проблеми запозичених та іншомовних слів // Наукові праці. — Т. 119. — Вип. 106. — 2010 — С. 72–76.
- Ткаченко 2004^a — Ткаченко О.Б. Запозичення // Українська мова. Енциклопедія. — Київ, 2004. — С. 194–195.
- Ткаченко 2004^b — Ткаченко О.Б. Запозичені слова // Українська мова. Енциклопедія. — Київ, 2004. — С. 194.

- Csernicskó 1998 — Csernicskó I. A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). – Budapest, 1998.
- Csernicskó 2003 — Csernicskó I. A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba. – Beregszász, 2003. – 127 p.
- Csernicskó 2010 — Csernicskó I. Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben. – Ungvár, 2010.
- Csernicskó, Márku 2007 — Csernicskó I., Márku A. «Hiába repülsz te akárhová...». Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához. – Ungvár, 2007. – P. 14.
- Csopey 1881 — Csopey L. Magyar szók a rutén nyelvben // Nyelvtudományi közlemények – XVI. – 1881. – P. 270–294.
- Haugen, Einar 1950 — Haugen, Einar. The analysis of linguistic borrowing // Language. – 26. – 1950. – P. 210–231.
- Kniezsa 2000 — Kniezsa I. Magyar-szláv nyelvi érintkezések // A magyarság és a szlávok / Szekfü Gy. (szerk.). – Budapest, 2000.
- Kótyuk 2007 — Kótyuk I. Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai [Українские заимствования в ужанском венгерском говоре] / Szerkesztette és az előszót írta András Zoltán. – Nyíregyháza, 2007.
- Lizanec 1970 — Lizanec P. Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján). – Uzshorod, 1970.
- Lizanec 1993 — Lizanec P. Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban // Az ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye. – Ungvár; Budapest, 1993. – P. 50–56.
- Molnár Molnár 2005 — Molnár J., Molnár D.I. Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. – Beregszász, 2005.
- Udvari 1997 — Udvari I. A ruszin (kárpátukrán) — magyar együttélés tükröződése Dmitro Keselya: Hoszundragosi c. művében // Szavak- Nevek- Szótárak Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára Kiss Gábor — Zaicz Gábor szerk. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete Budapest, 1997. – P. 423–435.

ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В ПОЛЬСЬКІЙ ГОВІРЦІ СЕЛА СЯБЕРКА НА ЖИТОМИРЩИНІ¹

Lexical Borrowings in the Polish Language of the Village of Siaberka in Zhytomyr Region

Історична довідка
Село Сяберка (від 1946 року офіційна назва Цеберка)² розташоване на південному заході Житомирщини, за 25 км від районного центру Романів на території, суміжній із Хмельниччиною. За даними Всеукраїнського перепису населення у 2001 році, у Сяберці проживало 50 осіб³. За неофіційними місцевими підрахунками, на сьогодні кількість населення сягає заледве 30 осіб.

Сяберка належить до тих поселень в Україні, де раніше проживали переважно поляки. Згідно з даними «Географічного словника Королівства Польського та інших слов'янських країн» наприкінці XIX ст. у селі проживало 413 мешканців (37 господарств) [SGKP XV (II): 578], на початку XX ст. — 570 осіб (88 дворів, із яких 64 були польськими, 18 — німецькими, 3 — українськими і 3 — єврейськими) [Кондратюк 2011: 164].

¹ Публікацію підготовано в межах програми «Międzynarodowe Projekty Doktoranckie Fundacji na rzecz Nauki Polskiej» за фінансової підтримки Європейського Союзу в рамках Європейського Фонду Регіонального Розвитку (Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego).

² Указ Президії ВР УРСР «Про збереження історичних найменувань та уточнення і впорядкування існуючих назв сілрад і населених пунктів Житомирської області» // Відомості ВР УРСР. — №5. — 1946. — С. 11.

³ Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року (Державний комітет статистики України) // [електронний ресурс]: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/estimated>.

У 1925–1933 роках село входило до складу «Мархлевщини» — Польського національного району із центром у Мархлевську (нині — Довбиш), де в серпні 1925 року було утворено польську сільську раду, що проіснувала до 1935 року. Станом на 20 липня 1927 року Сяберська сільська рада нараховувала 217 господарств, 1045 мешканців, серед яких — 768 поляків (73,5% від загальної кількості населення) [Stroński 1996: 191]. У Сяберці існувала трирічна польська школа, в якій навчалося 40 учнів під керівництвом одного вчителя [Ibid.: 189]. У середині 30-х років ХХ ст. польську школу та сільську раду ліквідовано.

У 1933 році в Сяберці було створено колгосп. Щоби пришвидшити процес колективізації, до села було спроводжено переселенців зі Східної України, а місцевих жителів частково виселено до Казахстану — за даними істориків, 1935 року вивезено 10 польських та німецький сімей [Кондрачук 2011: 165]. Найтрагічнішими виявились 1937–1938 рр., коли почалися ув'язнення та розстріли поляків як «ворогів народу». Ці та інші трагічні події ХХ ст. — голод, війна, переслідування та ін. — аж ніяк не сприяли збереженню рідної мови, культури, ідентифікації місцевих мешканців, однак почуття належності до польського народу збереглося в них і донині.

Джерельну базу дослідження становлять записи усного мовлення мешканців Сяберки, зроблені під час діалектологічних досліджень у 2002 та 2012 роках⁴.

Сьогодні в Сяберці домінує населення старшого віку, оскільки молодь упродовж останніх 20 років інтенсивно залишала село. Усі без винятку мешканці володіють українською мовою, дехто також російською. Вільно розмовляти польською мовою може лише найстарше покоління, для якого вона є першою, засвоєною з дому. За свідченнями мешканців, сфера вживання польської сьогодні набагато вужча порівняно з роками їхнього дитинства, коли місцеві поляки спілкувалися суто польською мовою в її локальному варіанті. Нині у щоденному спілкуванні переважає українська мова (її діалектний різновид). Іноді польською звертаються до осіб старшого віку, виявляючи повагу та підтримуючи зв'язок із традицією та мовою батьків.

Польська мова залишається т.з.в «священною мовою», тобто мовою релігії, молитов, незважаючи на запровадження в костелах української мови. На початку 90-х років ХХ ст. стараннями місцевих у селі було відкрито каплицю у приміщенні колишнього клубу. Богослужіння проводять один раз на тиждень українською мовою (щоправда, старші люди відповідають польською).

⁴ Дослідження в 2002 році проводили А. Кравчик, Г. Тимбровська та М. Гугала (грант KBN nr 2H01D 014 22 «Zróżnicowanie gwar polskich na Ukrainie», під керівництвом Я. Пірепа), у 2012 — О. Захуцька та Л. Янушевська.

Перші дослідження польської мови в Україні, т.зв. «південнокресової польщизни», датують ще XIX ст. Систематичне ж вивчення польських говірок на досліджуваній території розпочалося щойно після 1989 року завдяки науковій діяльності Я. Рігера. За відносно короткий проміжок часу дослідникам вдалося зібрати значний фактичний матеріал шляхом польових досліджень. З'явилися численні опрацювання різних аспектів польської мови в Україні, хоча чимало питань і дотепер представлені лише в загальних рисах та вимагають подальших досліджень⁵.

Особливу увагу науковців завжди привертала лексика, оскільки саме лексичний рівень є дуже гнучким та податливим на іншомовні впливи⁶. Традиційно об'єктом аналізу дослідників ставала насамперед т.зв. «особлива» лексика, тобто слова, які відрізняють польську мову в Україні від польської літературної. Це, з одного боку, запозичення з української та російської мови, з іншого — архаїзми або діалектизми [див.: Kurzowa 1983; Непоп 2004; Krawczyk 2007].

Слова іншомовного походження в лексиці інформаторів із Сяберки традиційно можна поділити на кілька видів: власне запозичення (неадаптовані; адаптовані; запозичення, які не потребують адаптації); семантичні запозичення та кальки. Джерелом запозичень найчастіше є українська чи російська мова, деякі слова запозичено також із російської за посередництвом української (джерелом запозичення, очевидно, є суржик). Окрему групу становлять архаїзми та діалектизми, які мають східнослов'янські паралелі.

1. Власне запозичення

Неадаптовані запозичення. У мовленні мешканців Сяберки зафіксовано низку лексем, запозичених з української чи російської мови, які повністю зберігають свою фонетичну та морфологічну форму всупереч чинним правилам польської мовної системи. Серед неадаптованих запозичень відзначмо, зокрема:

biznesmén 'biznesmen, przedsiębiorca' – укр. *бізнесмєн* / рос. *бизнесмєн*
derewjána 'drewniana' – укр. *дерев'яна*
diwán 'sofa, kanapa' – рос. *диван*
jászczyk 'pudełko, skrzynka' – укр. *ящик*
internát 'sierociniec, dom dziecka' – укр. *інтернат*
korynni 'rdzenni' – укр. *корінні*

⁵ Детально про вивчення польської мови в Україні див.: [Rieger 2002; Dziegiel 2003: 17–20].

⁶ Про стан вивчення «кресової» лексики див.: [Rieger 2004; Rieger 2007: 7; Rieger 2011; Krawczyk 2007: 25].

⁷ Зараховую цю лексему до неадаптованих, оскільки ствердіння *p* характерне для сусідніх українських говірок [див.: Жилко 1955].

kudy 'gdzie, dokąd' – укр. *куди*
pasznią 'zboże' – укр. *пашня*
s'iudy 'tu' – укр. *сюди*
stánc'ija 'stacja' – укр. *ста́нція*
tudy 'tam' – укр. *туди*
urók 'lekcja' – укр. / рос. *уро́к*.

Окремо виділімо лексему *powiadamliénije* 'zawiadomienie' – укр. *повідомлення* / рос. *уведомление*, утворену внаслідок контамінації українського та російського слів, на підставі чого її зараховано до групи неадаптованих слів.

Більшість неадаптованих запозичень — із української мови, а відсутність адаптації пов'язана передусім зі збереженням наголосу на останньому складі, на відміну від польського, який падає на передостанній склад (пор. далі про акцентуаційну адаптацію).

Адаптовані запозичення. Часто мовці усвідомлюють відповідності між польською мовою та східнослов'янськими, а відтак намагаються пристосувати запозичувані одиниці до своєї мовної системи. Адаптація може відбуватися на різних рівнях: акцентуаційному (перенесення наголосу на передостанній склад у слові згідно з польською нормою); фонетичному (наприклад, заміщення східнослов'янського у польським *a*; українського *i* — 'e'; *m* — *ć*; *ð* — *dź*; відсутність акання в російських запозиченнях та ін.); морфологічному (зокрема заміна східнослов'янського префікса *пере-* / *про-* польським *prze-*; українського інфінітивного закінчення *-ти* та російського *-ть* — польським *-ć* та ін.). У межах однієї лексеми одночасно може відбуватися кілька адаптаційних процесів, що ускладнює однозначне виявлення джерела запозичення⁸, і таких лексем дуже багато (пор. далі). До адаптованих запозичень в говірці Сяберки належать:

alfáwit 'alfabet' – укр. *алфаві́т* / рос. *алфави́т*
dogadywać się 'domyślać się' – рос. *дога́дываться*
kmietliwy 'pomysłowy; sprytny' – укр. *кмітлі́вий*
ludzina 'człowiek' – укр. *люди́на*
poczyć 'prawie' – рос. *почти́*
podzieć się 'zniknąć; znaleźć sobie miejsce' – укр. *поді́тися* / рос. *подева́ться*
połączyć 'dostać, otrzymać' – рос. *получи́ть*
przebiwać się 'egzystować' – укр. *перебива́тися* / рос. *перебива́ться*
przewierać 'sprawdzać' – укр. *перевіря́ти* / рос. *проверя́ть*.

Деякі сталі словосполучення, запозичені з української та російської мов, а також із російської за посередництвом української, повністю зберігають фонетичну та морфологічну форму і функціонують як сталі слово-

⁸ Детально про види адаптації та джерела запозичення див.: [Непоп 2004: 116–132; Krawczyk 2007: 32–38; Rieger 2008: 270–273].

сполучення, напр.: *welýka perérwa* ‘*długa przerwa*’ – укр. *вели́ка перер́ва*; *wóroh naródu* ‘*wróg narodu*’ – укр. *ворог наро́ду*; *pohraníczna połosá* ‘*pogranicze*’ – рос. *пограни́чная поло́са*; *propál / pohíb biez_wiesti* ‘*zaginał*’ – рос. *пропа́л / поги́б без ве́сти*.

Існує низка **запозичень, які не вимагають адаптації**, оскільки їх фонетична та морфологічна форма не суперечить правилам польської граматичної системи [пор.: Rieger 2004]. До таких лексем належать запозичення як з української, так і з російської мови, а також із сусідніх українських говірок:

anhína ‘*angina*’ – укр. *ангі́на*
chaj, cháno ‘*niech*’ – укр. *хай*, укр. говірк. *ха́но*
czytáło ‘*dużo*’ – укр. *чимало́*
duże ‘*bardzo*’ – укр. *дуже́*
lankówa ‘*kierowniczka najmniejszej jednostki w pewnej organizacji, tu: grupy robotników w kołchozie*’ – укр. *ланко́ва*
nalógi ‘*podatki*’ – рос. *нало́ги*
rózyisk ‘*poszukiwanie*’ – рос. *ро́зыск*
s lisznim ‘*ponad, więcej niż*’ – рос. *с ли́шним*
sémja, sémnia ‘*rodzina*’ – укр. говірк. *сém’я, сémня́*
welomaszyna ‘*gower*’ – укр. розм. / говірк. *веломаші́на*
zadacza ‘*zadanie*’ – укр. / рос. *зада́ча*
zbory ‘*zebranie*’ – укр. *збо́ри*
zmálku ‘*z dzieciństwa*’ – укр. *зма́лку*.

2. Семантичні запозичення

До семантичних запозичень зазвичай зараховуємо слова, вживані в польській літературній мові, які в говірці набувають додаткового значення. У мовленні мешканців Сяберки таких лексем зафіксовано небагато:

familia ‘*nazwisko*’, пор.: рос. *фа́милія*
odkryty ‘*otwarty*’, пор.: укр. *відкрито́тий* / рос. *откры́тый*
maszyna ‘*samochód*’, пор.: укр. *маши́на*
pozakrywać ‘*rozamykać*’, пор.: укр. *позакрива́ти* / рос. *позакрываютъ*
rozchodzić się ‘*tu: rozwodzić się*’, пор.: укр. *розхо́дитися*
tędy ‘*tam (w znaczeniu kierunku)*’, пор.: укр. *туда́*
żyć ‘*mieszkać*’, пор.: укр. *жи́ти* / рос. *жить*

На думку Я. Пірепа [Rieger 2008], про семантичне запозичення можна говорити лише тоді, коли нове значення не виходить за межі семантичного поля слова. В іншому разі маємо справу з омонімією; а таку лексему потрібно кваліфікувати як запозичення. У мовленні мешканців Сяберки прикладом такої омонімії є слова *dogadywać się* ‘*domyślać się*’ – рос. *дога́дываться*; *połączyć* ‘*dostać, otrzymać*’ – рос. *получи́ть*.

3. Кальки

Нечисельну групу складають кальки (утворення нових слів або нових значень через буквальний переклад відповідного іншомовного елемента):

dzień urodzin ‘urodziny’ – укр. день народження / рос. день рожденья
głowa ‘przewodniczący’ – укр. голова / рос. глава
pozajadać się ‘zabrudnić się podczas jedzenia’ – укр. позаїдатися
wszystko równie ‘wszystko jedno’ – рос. всё равно
ze wszystkim ‘całkiem; wcale’ – укр. зовсім / рос. совсём.

4. Архаїзми та діалектизми, регіоналізми⁹

Низка лексем у мовленні поляків із Сяберки стосовно сучасної польської мови є архаїчними, наприклад *turma* ‘więzienie’, або діалектними¹⁰, зокрема *skróż* ‘wszędzie’, *zdejmać* ‘zdejmować’. Більшість слів належить водночас і до польської діалектної лексики, і до архаїзмів, а деякі польські словники подають їх як східні регіоналізми [детально див.: Нероп 2001]. Значна частина таких слів має свої українські чи російські відповідники, які функціують у мові і дотепер. Тому ці лексеми можна кваліфікувати як запозичення або ж як власне польські діалектні чи архаїчні слова, які збереглися та вживаються завдяки східнослов'янському впливу. Прикладом можуть слугувати такі лексеми:

bałakać ‘mówić’, пор.: укр. розм. балакати
człowiek ‘mąż’, пор.: укр. чоловік
igra ‘zabawa, gra’, пор.: рос. игра
kartofla ‘ziemniaki’, пор.: рос. картофель / укр. картопля
kiedyśniesz ‘dawny, były’, пор.: укр. колишній
korczować ‘karczować’, пор.: укр. корчувати
korż / kórży ‘placek pszenny’, пор.: укр. корж / коржі
krasić ‘malować, farbować’, пор.: рос. красить
kraszanka ‘jajko wielkanocne pomalowane na jeden kolor, bez wzorów’, пор.: укр. крашанка
kuždy ‘každy’, пор.: укр. кожний, кожен
názad ‘z powrotem’, пор.: укр. / рос. назад
odzienie ‘ubranie, odzież’, пор.: укр. одяг / рос. одежда
pochować ‘pogrzebać’, пор.: укр. поховати
podwoda ‘furmanka’, пор.: укр. підвода / рос. подвода
połowina ‘połowa’, пор.: рос. половина / укр. половина
porachować ‘policzyć’, пор.: укр. порахувати
rad, rady ‘zadowolony, ucieszony, uszczęśliwiony’, пор.: рос. рад / укр. радіий
rozpowiadać ‘opowiadać’, пор.: укр. розповідати

⁹ У статті архаїзми, діалектизми та регіоналізми подано в одній групі, що зумовлено двома причинами: по-перше, усі вони суперечать нормам сучасної польської мови, а окрім цього, часто їх розмежувати неможливо.

¹⁰ Польські діалектизми подаю відповідно до «Словника польських говірок» за ред. Є. Карловича [SGPKarł], архаїзми — «Словника польської мови» В. Дорошевського [SJPDor].

skróż ‘wszędzie’, пор.: укр. *скрізь*
swarzyć się ‘kłócić się’, пор.: укр. *сварі́тися*
szternaście ‘czternaście’, пор.: укр. говірк. *штирнадцять*
tiurma ‘więzienie’, пор.: укр. *тю́рма* / рос. *тюрьма́*
zawždy ‘zawsze’, пор.: укр. *за́вжди*
zdejmać ‘zdejmować’, пор.: укр. *зди́мати*

Функціювання запозичень. Дослідження останніх років [пор.: Rieger 2011, Кравчик-Вечорек 2011 та ін.] вказують на необхідність не тільки фіксувати «особливі» лексеми, а й виявляти особливості їх функціювання в мовленні. Аналізуючи слова в контексті можна з'ясувати механізми вибору тієї чи іншої лексеми в разі існування лексичних дублетів; дослідити, чи є відмінності між тематикою розмов та стилем; побачити, як і чим відрізняється лексичний запас різних інформаторів.

Як уже було зазначено, запозичення умовно можна поділити на два види: слова, які в говірці не мають польських відповідників та які вживаються поряд із власне польськими словами. До першого різновиду найчастіше належать лексеми, що позначають нові явища та реалії в суспільстві, наприклад, *internát*, *biznesmén*, *welomaszyńa* та ін. Натомість під час вживання лексем другого виду (зокрема запозичене укр. *duże* замість або паралельно до пол. *bardzo*, *ludzina* замість *człowiek*, *kudy* замість *dokąd*, *gdzie*) іншомовні лексеми заступають питомі. Цей процес виразно ілюструє т.зв. лексична варіативність, наявність лексичних дублетів, тобто паралельне вживання рідного слова та запозиченого. З огляду на джерело походження лексичні дублети, зафіксовані в говірці Сяберки, утворюють:

- питома польська та запозичена лексема: наприклад, *bardz – duże, rodzina – semja*;
- питома польська та польська діалектна / архаїчна¹¹ лексема (часто зі східнослов'янськими паралелями): напр., *mówić – bałakać**, *więzienie – tiurma**;
- польська діалектна / архаїчна лексема та запозичення: наприклад, *rozpowiadać* – rozkazać*;
- дві запозичені лексеми, які функціують паралельно: *radians'ka włada – sowiecka właść, zbory – sobranije*.

Аналізуючи лексичні дублети, важливо брати до уваги співвідношення їх вживання, а також контексти. Також зазначмо, що лексичні відмінності виявляються на рівні окремих ідіолектів. Для прикладу подаємо кілька синонімічних пар, зафіксованих у мовленні чотирьох інформаторок (див.: таблицю).

¹¹ Польські говіркові або архаїчні лексеми позначено зірочкою.

Таблиця. Лексичні дублети та співвідношення їх вживання

Лексичні дублети	Кількість зафіксованих вживань			
	НК18 ¹²	ZT28	MR31	MG36
<i>bardzo</i> : <i>duże</i>	6 : 0	3 : 64	21 : 1	2 : 137
<i>niechaj</i> : <i>chaj</i>	1 : 0	2 : 8	0 : 1	0 : 4
<i>gdzie</i> : <i>kud`y</i>	11 : 0	1 : 2	0 : 2	18 : 2
<i>już</i> : <i>wże</i>	74 : 0	348 : 0	79 : 0	810 : 8
<i>każdy</i> : <i>kuždy</i> *	4 : 0	7 : 3	1 : 1	1 : 10
<i>rodzice</i> : <i>ojcy</i> *	4 : 0	0 : 3	—	3 : 11
<i>rodzina</i> : <i>semja</i> (<i>semnia</i>)	1 : 0	1 : 6	0 : 2	2 : 3
<i>tam</i> : <i>tędy</i> : <i>tud`y</i>	5 : 0 : 0	0 : 8 : 0	0 : 4 : 0	0 : 25 : 37
<i>zawsze</i> : <i>zawždy</i> *	—	<i>zawsze</i>	<i>zawždy</i> 1	2 : 1

Опозиція *bardzo* : *duże* засвідчує, що польську лексему регулярно вживає у мовленні найстарша інформаторка НК18, домінує вона і в мовленні MR31 (21 фіксація). Натомість у респонденток ZT28 та MG36 okazіональним є пол. *bardzo*.

Перевагу польської лексики над запозиченням виявлено на прикладі пари *już* : *wże*, адже іншомовне *wże* записано 8 разів тільки в однієї респондентки, натомість пол. *już* — 810 разів. Проте в більшості інформаторок такі запозичення, як *chaj*, *semja*, *tędy* входять до активного вжитку, витісняючи польські відповідники.

Варто вказати й на обмеження, які виникають з огляду на статистику вживання слів. Нерідко частота вживання лексем є досить низькою та не дає змоги зробити однозначних висновків, пор., наприклад *zawsze* — *zawždy*. Водночас такі пари сигналізують про потребу подальших досліджень. Більше синонімних пар можна виділити, беручи до уваги мовлення різних інформаторів. Зокрема найстарша інформаторка НК18 вживає пол. *lekcja*, MG36 — запозичення *urók*; а також у мовленні ZT28 фіксуємо *pokój*, а в MG36 — *kómnata* і *kimnata*, при цьому інформаторка зауважує, що вона не знає польського відповідника. Ще один приклад: у мовленні MR31 засвідчено *wszystko jedno*, а в MG36 — *wszystko równie*, у ZT28 — запозичення *ludzina*, в інших інформаторок — пол. *człowiek*.

Ідіолектний підхід засвідчує, що найменше іншомовних впливів на лексичному рівні виявлено в мовленні найстаршої інформаторки, яка закінчила один клас польської школи. Висока мовна свідомість властива

¹² У таблиці подано лише ініціали (наприклад НК) та рік народження інформаторок (18 = 1918 року народження).

інформаторці MR31: вона часто наводить польські відповідники запозичень, проте зазначає, що в Сяберці «так не говориться, ці слова не вживаються і цим наша мова відрізняється від літературної польської мови». Можемо припустити, що в цьому випадку йдеться про вплив сучасної польської мови через родинні зв'язки — хоча інформаторка сама ніколи в Польщі не була, але останнім часом до неї звідти приїжджають родичі. Також діти та внуки представниць старшого покоління вивчають польську мову на курсах, у школі, виїжджають до Польщі, що сприяє проникненню польських слів, які раніше могли бути невідомими.

Хитання «польська лексема – запозичення», з одного боку, показує, що мова борониться проти іншомовних впливів, а з іншого, що запозичення все-таки входять до лексичного запасу мовців, хоча і з різною інтенсивністю.

Характерною рисою мовлення мешканців Сяберки є виправляння («porogawianie się»), адже в результаті того, що польська мова щораз частіше виходить із повсякденного вжитку, мовцям буває важко відразу пригадати польське слово. Зрештою, інформатори розуміють, що їхня мова відрізняється від польської літературної, та все ж вони по праву пишаються тим, що в таких несприятливих умовах їм вдалося зберегти знання рідної батьківської мови.

ЛІТЕРАТУРА

- Жилко 1955 — Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. — Київ, 1955. — 314 с.
- Кондратюк 2011 — Польські поселення Житомирщини: Довід. інформ. вид. / Ред.-упор. Ю.С. Кондратюк. — Житомир, 2011. — 232 с.
- Непоп 2004 — Непоп Л.В. Лексичні особливості польських говірок на території Хмельницької та Житомирської областей. — Київ, 2004. — 212 с.
- Dzięgiel 2003 — Dzięgiel E. Polszczyzna na Ukrainie. Zróżnicowanie języka polskiego na Ukrainie. — Warszawa, 2003. — 188 s.
- Krawczyk 2007 — Krawczyk A. Zapóżyżenia leksykalne w sytuacji wielojęzyczności. Ukrainizmy i rusycyzmy w gwarze Maćkowiec na Podolu. — Warszawa, 2007. — 157 s.
- Kurzowa 1983 — Kurzowa Z. Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku. — Warszawa; Kraków, 1983. — 474 s.
- Nepop 2001 — Nepop L. Problematyka badań nad słownictwem polskich gwar na Ukrainie // Studia nad polszczyzną kresową. — T. X / Pod red. J. Riegera. — Warszawa, 2001. — S. 257–276.
- Rieger 2002 — Rieger J. Język polski na Ukrainie w XX w. // Rieger J., Cechosz-Felczyk I., Dzięgiel E. Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku. — Cz. 1. — Warszawa, 2002. — S. 11–51.

- Rieger 2004 — Rieger J. Jak badać współczesne słownictwo kresowe // *Studia nad polszczyzną kresową*. – T. XI / Pod red. J. Riegera. – Warszawa, 2004. – S. 23–33.
- Rieger 2007 — Rieger J. Przedmowa // *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy — słownik porównawczy kilku wsi w Tarnopolskiem*, oprac. z materiałów zebr. pod kier. W. Paryła przez K. Czarnecką, D. Kowalską, E. Rudolf-Ziółkowską pod kier. J. Riegera. – Kraków, 2007. – S. 7–10.
- Rieger 2008 — Rieger J. Zapóżyżenia ukraińskie i rosyjskie w polszczyźnie Satanowa i ich funkcjonowanie // *Słownictwo kresowe. Studia i materiały*. – Warszawa, 2008. – S. 270–276.
- Rieger 2011 — Rieger J. O słownictwie dzisiejszej polszczyzny na Ukrainie i metodach jej badania // *Одделение за лингвистика и литературна наука (Македонска Академија на Науките и Уметностите)*. – XXXVI 1. – Скопје, 2011. – С. 121–128.
- SGKP — *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. – Warszawa, 1880–1902. – T. I–XV.
- SGPKarł — *Karłowicz J. Słownik gwar polskich*. – Kraków, 1900–1911. – T. I–VI.
- SJPDor — *Słownik języka polskiego* / Pod red. W. Doroszewskiego. – Warszawa, 1958–1969. – T. I–XI.
- Stroński 1996 — Stroński H. O władaniu mową ojczystą przez ludność polską na Ukrainie w połowie lat dwudziestych // *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* / Pod red. J. Riegera. – T. I: *Studia i materiały*. – Warszawa, 1996. – S. 175–200.

БІЛІНГВІЗМ КАНЦЕЛЯРІЙ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В КІНЦІ XVI–XVII ст.

*Bilingualism of chancelleries in Right-Bank Ukraine
in the late 16th to 17th centuries*

Студії з історії української мови, які ґрунтуються на матеріалах актових книг замкових та земських урядів, можна укласти в чималу бібліографію. Вони слугували об'єктом аналізу мовних особливостей пам'яток українських канцелярій [Яковенко 1983; Німчук 1981; Гумецька 1989; Мойсієнко 2004], а також підставою для дослідження історії розвитку деяких діалектів [Самійленко 1954; Маштабей 1955; Мойсієнко 2006]. Від 50-х років XX ст. почали з'являтися праці про лексичний склад давньої ділової мови українських канцелярій [Пашук 1957; Худаш 1960; Макарова 2010]. Актові книги (переважно XVI–XVII ст.) віддавна репрезентували взаємозв'язки тогочасної української мови з польською [Русанівський 1973; Титаренко 2006; Титаренко 2007; Титаренко 2011]. Книги правобережних канцелярій небезпідставно вважають одними з тих писемних пам'яток, у яких найбільш достовірно зафіксовано живе мовлення того часу. Менш дослідженими є двомовні актові книги часів Речі Посполитої Двох Народів, хоча саме ці тексти з колишніх Волинського, Київського та Брацлавського воєводств відкривають перед мовознавцями унікальну картину співіснування в галузі діловодства трьох мов — української, польської та латини.

Актові книги Житомирського, Овруцького, Володимирського, Брацлавського, Вінницького та Летичівського урядів кінця XVI–XVII ст. є матеріальним свідченням існування в канцеляріях Правобережжя двох видів білінгвізму — польсько-українського та латинсько-польського.

Польсько-український білінгвізм. Замкові (старостинські, або гродські) суди функціювали на території Правобережної України в XV–

XVIII ст. для розбору кримінальних справ шляхти та справ за чотирма старостинськими статтями простого населення [ЦГИА 1958: 91]. Після підписання Люблінської унії судова та діловодство у Волинському, Брацлавському та Київському воєводствах здійснювалося на підставі Литовського Статуту редакцій 1566 та 1588 років [див.: Яковенко 1983]. Незважаючи на формальне збереження за місцевими канцеляріями права вести документацію «руською» мовою, польська почала активно проникати в цю царину громадського життя на Правобережжі. Якщо в українських документах II половини XVI ст. польська мова проявляється лише у вигляді деяких запозичень, то в II половині XVII ст. (залежно від суду) польською мовою написано основні частини судових справ і навіть цілі справи¹.

Зокрема у Володимирських замкових книгах двомовні справи виявляємо від 1587 року. Зазначмо, що такі акти є досить значними за обсягом — приблизно три аркуші книги, україномовна частина становить щонайменше одну сторінку, решту тексту написано польською мовою, що дає змогу об'єктивно охарактеризувати стан обох мов.

У Володимирських земських книгах від 1594 року фіксуємо поодинокі двомовні польсько-українські акти (переважно це зізнання свідків), рідко — акти, написані трьома мовами. Зокрема, у книзі за 1609 рік опис дарування частини села Чернікова подано за такою схемою: українською мовою зазначено назву, протокол та есхатол, латиною — основну частину справи, польською — опис дарованого майна від імені учасника процесу.

У Житомирській замковій книзі за 1635–1644 роки лише 17 справ із 388 є двомовними, причому обсяг польських текстів абсолютно переважає; українською написано назви документів, протоколи, зрідка есхатоли.

Книги Овруцького замкового уряду збережено в архіві тільки від 1678 року. Записи за цей рік є двомовними: українською традиційно написано назви, протоколи та есхатоли — стандартні юридичні формули, що повторюються в кожній зі справ. Основні ж частини написано польською мовою.

Як зазначає Н. Яковенко, закономірно, що українська мова зникає в судових книгах після 1667 року, тобто після підписання Андрусівсько-гоперемир'я, що остаточно підштовхнуло українську шляхту визнати свою повну залежність від польської держави [Яковенко 1983: 70]

Отже, характерною рисою правобережних канцелярій (принаймні до середини XVII ст.) є двомовність, підвалини якої закладено значно раніше.

¹ Детальну інформацію про польськомовні записи в судових книгах із Правобережжя містять дослідження Н. Яковенко, яка в одній зі статей [Яковенко 1983] за допомогою таблиць унаочнила, відколи та з якою динамікою польські записи почали з'являтися в Луцькому, Кременецькому, Житомирському та Володимирському судах у I половині XVII ст. (до 1600–1648 років), а також показала відсоткові співвідношення кількості латинсько-польських та українських записів у Луцьких, Володимирських та Кременецьких судових книгах від 1655 до 1670 років.

Польсько-українські контакти (економічні, культурні, а внаслідок цього і мовні) мають давню історію. Розвиток польської культури (у широкому значенні цього слова) на південно-східному пограниччі, названому «східними кресами», — багатовіковий процес, зумовлений різними історичними, територіальними та соціальними чинниками. У Речі Посполитій на Правобережній Україні польська мова поряд із латиною стала мовою місцевої шляхти, мовою діловодства та правосуддя [див.: Виноградов 1982: 37, 39].

Писарі аналізованих книг Володимирського, Брацлавського, Житомирського, Вінницького та Овруцького урядів вільно й активно послуговувались одночасно українською та польською мовами. Існує принаймні два способи внесення записів до актових книг: писар вислуховував реляції українською мовою, а записував їх польською, використовуючи в текстах лексичні та фонетичні українізми, або ж писар записував їх «слово в слово» із розповідей осіб, які брали участь у судовому процесі. Унаслідок цього відбувалась взаємна трансмісія назв і понять між українською та польською урядовими мовами. Порівняно з пам'ятками інших стилів цього періоду актові книги редагували найменше відповідно до тогочасного узусу.

Записи у книгах стосуються передусім правосуддя (скарги, зізнання, протести, маніфестації, присяги), адміністративних і господарчих справ (продаж, купівля, розподіл майна, заповіти). Найцікавіший матеріал для лінгвістичних досліджень містять зізнання свідків та заповіти, оскільки мова, якою вони написані, відтворює найбільше рис тогочасної мови, якою послуговувалися на Правобережжі.

На прикладі книг Житомирського городського уряду за 1635–1644 роки проаналізуємо, як двомовність впливала на системи української та польської мов.

В один конволют зібрано судові записи Житомирського уряду за 15 років — від 1590 до 1644 року [Мойсієнко 2004: 5]. Від 1635 року у книзі з'являються записи польською мовою. Як було згадано вище, їх небагато: за 1635 рік із 68 актів 8 написано польською мовою; за 1636 рік — усього 5 справ, усі польськомовні; за 1638, 1642 та 1644 роки (разом 30 справ) — по одному польськомовному акту за кожен рік. Житомирська книга влучно ілюструє тезу Н. Яковенко про те, що польська мова проникала до правобережних канцелярій поступово (хоча й досить непослідовно); ще тривалий час писар використовував її на рівні з українською, аж поки польська мова цілком не витіснила української [Яковенко 1983: 67].

Двомовні справи у цих книгах подекуди суттєво різняться мовними особливостями. У польських частинах часом виявлено українські записи, кількість яких, однак, на 17 справ є незначною: *czerha* 17²,

² Тут і далі цифра позначає номер справи Житомирської книги, у якій зафіксовано це слово (вираз).

pohrebeny 17, *kurzyc gorzałki* 14, *odnak* 9, *podsusydkami* 7 та ін. Головна особливість фонетики та морфології полягає у збереженні архаїчних рис, які були властивими тогочасній мові канцелярій із різних частин етнічної Польщі. Щоправда, завдяки впливові української мови вони проявлялися в мовленні житомирських писарів із досить високою частотністю.

Зокрема українським впливом можна пояснити деназалізацію в кінці та середині слова — явище, поширене в той час на теренах етнічної Польщі [Burzywoda, Ostaszewska 2002: 48–50]. Ця риса найбільш характерна для мови житомирських писарів: *zadno dawnoscią* 2 ‘*żadną dawnością*’, *ręko podpisac się* 2 ‘*ręką podpisać się*’, *będo powinni* 9 ‘*będa powinni*’, *sobota ktoro* 9 ‘*sobota która*’ та ін.

Послідовно засвідчено збереження давньої групи *ir* || *yr* у словах *Zytomirz* 1, *pirwszy* 2, *Włodzimirzem* 7, *odbirać* 10 та у словах, похідних від них.

Тільки один раз у тексті зафіксовано реалізацію *ě* > *e* в ненаголошеній позиції перед твердим приголосним (поліська фонетична риса), натомість у польській мові — *’a*: *sienozęciami* 7.

Із-поміж регіональних особливостей відзначмо властиву північноукраїнським діалектам диспалаталізацію *p*’: *kremenieckimi* 9, *kalendara* 5; а також ствердіння приголосних перед **e* та **i*: *umysłąm* 7, *zostane, wolnosczy* 9, *zupełne* 14. У цьому контексті важливо, що на відміну від писарів овруцької канцелярії житомирські писарі не сплутують написання літер *y* та *i*.

На морфологічному рівні українським впливом пояснюємо форми закінчень прикметників у Р. в. та Д. в. *-ogo*, *-omu* (*chwalebного* 6, *mianowanому* 14); а також відсутність особового закінчення у формі минулого часу дієслова: *Podalem ŷ postąpił maiętnosc moią* 14.

Кількість запозичень із польської мови в українських частинах документів є значною [детально див.: Мойсієнко 2004; Мойсієнко 2006; Титаренко 2006; Титаренко 2007; Титаренко 2011]. Польські впливи виявляються, зокрема, на рівні лексики (*перенагабаня* — пол. *przenagabanie*, *длуг* — пол. *dług*, *зранєно* — пол. *zranіeno*, *збито* — пол. *zbito*, *шафовату* — пол. *szefować*, *квалтовъне* — пол. *gwałtownie*, *иш* — пол. *iż*, *южъ* — пол. *już*, *теды* — пол. *teдy* на ін.), морфології (*абысмы* — пол. *abyśmy*, *было потреба* — пол. *było potrzeba*, *будуть могъли* — пол. *będą mogli*).

Аналізуючи мовну структуру документів³ Житомирської книги, не можна оминати увагою ще одного невід’ємного прошарку лексики тогочасного урядово-канцелярійного стилю — запозичень із латини. У пам’ятці більшість латинських формул мають польські відповідники, однак писарі надають перевагу саме латинізмам, вважаючи, що вони є більш коректними,

³ Мовна структура документа — це т.зв. схема, порядок, згідно з яким різні частини документа (протокол, основна частина, есхатол) писали іншою мовою (польською, латинською, українською).

зрозумілими та точними, аніж польські еквіваленти: напр., *iurament* 8 — *przysięga* 8, *przysięga cielesna* 13 ‘присяга’; *subsidia* 1 — *podatki* 1 ‘податки’; *legacja* 5, *legatio* 17 — *zapis* 17 ‘запис’ та ін. Загалом виявлено понад 30 лексичних запозичень із латини (адаптованих та неадаптованих).

В українських текстах двомовних справ латинські запозичення фіксуються значно рідше, ніж у польських. Ці запозичення не мають відповідників; вони цілком пристосовані до фонетики та морфології української мови. Здебільшого це назви роду судових справ, як-от: *Ўблята субмисына* 5, *Ўблята атєстацы* 10, *Конъсен* 12, *Запис арєндовныи* 14, *Интерциза* 8. Традиційно писарі вживали формули на кшталт *пер ўблятам* 5, *на адектацыю его мл* 6, *маєтности асекурованоє* 2, *приватъне* 14, *заарєндованє* 14, *кондицыа* 4. Слова латинського походження в українських частинах двомовних актів сягають заледве 2%.

Латинсько-польський білінгвізм. І дослідникам права та судочинства в польській державі, і мовознавцям, які вивчають еволюцію та функційну різноманітність польської мови, відомий факт багатовікового співіснування в офіційній комунікації давньої Речі Посполитої (зокрема й у тогочасній мові судів та урядів) двох мовних кодів: латини та польської мови.

У Речі Посполитій латину опановувала середня та дрібна шляхта, представники якої від XVI ст., як правило, здобували освіту при парафіяльних єзуїтських школах. Завдяки цьому латина ставала «інтегральною часткою їхнього способу мовлення, письма й, очевидно, мислення» [Ахєт 2004: 152]. Дві мови, які раніше обслуговували різні галузі суспільного життя, почали конкурувати та взаємопроникати не тільки в межах тих самих сфер, а й у розповідях однієї особи.

Отже, на Правобережжі в XVII ст., окрім польсько-українського білінгвізму канцелярій, існував латинсько-польський білінгвізм. Книга Летичівського замкового уряду за 1664–1666 роки містить двомовні латинсько-польські справи та одномовні — латинські — справи. Домінують у ній записи документів («обляти»), які стосуються передачі майна, а також різноманітні привілеї.

Зазначмо, що більшість документів у Летичівській книзі (порівняно із житомирськими актами) написано недбало: місцями почерк писаря стає цілком нерозбірливим, а через значну кількість скорочень у латиномовних частинах справ інколи важко зрозуміти зміст. У летичівських актах маємо справу з іншою писарською традицією, у якій, імовірно, задля економії місця та часу практикували скорочувати часто повторювані юридичні поняття, що поширилось і на інші слова.

Латина в летичівських документах виходить за рамки мови суто юридичних формул; часто латинською мовою написано більше ніж половину документа. У двомовних справах латиною подано переважно назви, вступні частини та есхатоли деяких справ, а також позначено датування: *dzialo*

się w Kamięcu vigesima juny millesimo sexcentesimo sexagesimo secundo Sebastian Stanisław Dąbrowski originale offerenti restitutum est 31 зв.⁴

Особливістю латинських текстів є збереження польської графіки в написанні власних назв, але здебільшого писар відмінював ці назви за правилами латинської мови: *Stanislaus Szczepanowski* 34 зв., *Zophias Brzostowska ad gnosi Adami Brzostowski* 88, *Potok in Podhayce Potocki* 34 зв. та ін. Зазначмо, що латинізми в польських частинах зазвичай зберігають латинську графіку, нерідко й відмінювання: *chorągwiom y supplementom będącym daie ten originans aby za podwzięciem onego szli pod commend pana chorążego* 34 зв.

Польська мова справ насичена адаптованими та неадаптованими запозиченнями з латини, що загалом характерно для канцелярійного стилю цієї доби в Речі Посполитій: *complanaty* 31 зв., *conditijey* 31 зв., *extraordinaryninemi exactiami* 46, *po octawie bozego ciała* 32 зв., *specyfikowany* 32 зв., *reprotestantowi* 68 зв. та ін.

Порівняно з полонізмами та латинізмами українські впливи в летичівських текстах є незначними. В опрацьованих актах виявлено, зокрема: іменники *plachtę* 63 зв., *łohowiskami* 43 зв., можливо, *rzykami* 43 зв., форма дієслова минулого часу жіночого роду *zselala* 68 зв., а також кілька запозичень східнослов'янського походження: *rozbojnikiem* 69, *klacze* 32 зв.

Отже, мови судових книг із Правобережної України різною мірою підлягали взаємним впливам. Українські частини справ зазвичай характеризує значна кількість полонізмів і незначна — латинізмів. Польська мова книг натомість насичена латинізмами, а українські елементи проникали (і в польсько-українських, і в латинсько-польських книгах) менш інтенсивно. Частотність уживання латинізмів у польських текстах значно вища, ніж в українських. Латинські запозичення здебільшого обслуговували юридичну й адміністративну галузі, і в польськомовній урядово-канцелярійній традиції писарі використовували латинізми як такі, що якнайточніше номінують відповідні поняття. Щодо українізмів та полонізмів, то вони проникали, відповідно, до польських та українських текстів унаслідок змішування (інтерференції) елементів цих двох мов у свідомості писаря. Тому для двомовних судових книг характерна фрагментарність та непослідовність запозичених українських та польських елементів.

Очевидно, писарі дбали про те, щоб мова записів була правильною, адже юридичні акти часто оформлювали поза межами канцелярій, а перш ніж потрапити до чистової книги, їх редагували, оформлювали в юридичні формули і навіть перекладали на потрібну мову відповідно до практики конкретної канцелярії. Як свідчать дослідження, редагування протоколів не запобігало появі в записах тих інтерференційних рис, які в мові книги є фрагментарними, хоча, можливо, їх часто вживав писар у живому мовленні.

 ⁴ Тут і далі цифра після прикладу позначає номер аркуша Летичівської книги.

ЛІТЕРАТУРА

- Виноградов 1982 — Виноградов В. Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX веков. — Москва, 1982.
- Гумецька 1989 — Гумецька Л. Нарис словотворчої системи української актової книги XIV–XV століть. — Київ, 1989.
- Макарова 2010 — Макарова О. Про лексику польських текстів Овруцької актової книги 1678 р. // Волинь-Житомирщина. — № 22. — Т. 1. — Житомир, 2010.
- Маштабей 1955 — Маштабей О. Актові книги полтавського городского уряду як джерело для історичного вивчення полтавсько-київського діалекту (дієслівні форми). — Київ, 1955.
- Мойсієнко 2004 — Мойсієнко В. Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. — Житомир, 2004.
- Мойсієнко 2006 — Мойсієнко В. Північне наріччя української мови в XVI–XVII ст. Фонетика. — Житомир, 2006.
- Німчук 1981 — Німчук В. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини. — Київ, 1981.
- Пашук 1957 — Пашук А. Юридична термінологія в судових документах України 17 ст. // Доповіді та повідомлення Львівського державного ун-ту ім. Івана Франка. — Т. II. — Вип. 7. — Львів, 1957.
- Русанівський 1973 — Русанівський В. Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI–XVII ст. — Київ, 1973.
- Самійленко 1954 — Самійленко С. До характеристики полтавсько-київського діалекту за пам'ятками XVII ст. // Полтавсько-київський діалект — основа української національної мови. — Київ, 1954.
- Титаренко 2006 — Титаренко В. Полонізми в актових книгах Житомирського уряду кінця XVI–XVII ст. // Україна-Польща: мовно-культурологічний діалог слов'янства. Київські полоністичні студії. — Т. VIII. — Київ, 2006.
- Титаренко 2007 — Титаренко В. Лексика іншомовного походження в північно-українських пам'ятках XVI–XVII ст.: Дис. ... канд. філол. наук. — Житомир, 2007.
- Титаренко 2011 — Титаренко В. Полонізми на позначення відносин у суспільстві (на матеріалі пам'яток XVI–XVII ст. північноукраїнського ареалу) // Українська полоністика. — Вип. 8. — Житомир, 2011.
- Худаш 1960 — Худаш М. Лексика українських ділових документів кінця XVI — початку XVII ст. (З матеріалів Львівського Ставропігійського братства): Дис. ... канд. філол. наук. — Львів, 1960.
- ЦГИА 1958 — Центральный государственный исторический архив УССР в Киеве: Путеводитель / Под. ред. А.В. Бондаревского, Л.М. Отливановой, С.Д. Пилькевича, В.И. Шелудченко. — Киев, 1958.
- Яковенко 1983 — Яковенко Н. О языковом составе гродских и земских книг Правобережной Украины на протяжении XVII века // Историографические и исторические проблемы отечественной истории: Сб. научных трудов. — Днепропетровск, 1983. — С. 64–72.
- Axer 2004 — Axer J. Łacina jako język elit. — Warszawa, 2004.
- Burzywoda, Ostaszewska 2002 — Burzywoda U., Ostaszewska D. Polszczyzna XVII wieku: stan i przeobrażenia. — Katowice, 2002.

**ТЕРИТОРІАЛЬНІ РІЗНОВИДИ МОВИ
КРИЗЬ ПРИЗМУ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ: ПОЛЬСЬКІ
МЕНШИННІ ГОВІРКИ В УКРАЇНСЬКОМУ ОТОЧЕННІ**

*Territorial language variants
through the prism of sociolinguistics:
Polish minority dialects in the Ukrainian-language environment*

Одним із базових постулатів соціолінгвістики є визнання неоднорідності комунікативного простору, який охоплює різноманітні за своєю природою, походженням, статусом та функційним навантаженням мовні ідіоми. Проявом динамізму сучасної мовної ситуації є активна взаємодія традиційних різновидів мови (передусім територіальних та соціальних), спричинена суттєвим розширенням нерегламентованої сфери мововжитку та розвитком нових типів мовної поведінки. На перетині інтересів діалектологів та соціолінгвістів від кінця ХХ ст. формується нова галузь досліджень із інтегрованою методикою — «соціодіалектологія» [Fishman 1971: 74].

За цих умов нового звучання набувають традиційні терміни соціолінгвістики. Широке розуміння запровадженого Ч. Фергюсоном терміна *диглосія* як опозиції «високої» та «низької» мовних систем у категоріях статусу та престижу дало змогу описати зв'язок говірки та літературної мови як особливого різновиду диглосії [Hudson 1996: 49–51]. Поширеність цього типу диглосії серед носіїв говірки та частотність перемикання мовних кодів, а в сучасній мовній ситуації також їх змішування зумовлює суттєве обмеження функціонування діалектної мови в різних категоріях (вікових, функційних, територіальних). Дослідники відзначають, що зменшення функцій говіркового мовлення пов'язане зі зникненням певних елементів

традиційної структури, з одного боку, та із появою інновацій — з іншого [Гриценко 2012: 18–19]. Низка цих інновацій є результатом взаємодії та взаємовпливу різних говіркових систем, деякі з них виникають унаслідок нівелювання специфічних рис під впливом літературної мови.

Потреба опису мовних ідіомів змішаного типу, нетипових для класичної діалектології, вимагає застосування нових методик дослідження та нової термінології. На позначення мовних структур, що є «сплавом» елементів говірки та літературної мови, вживають одночасно кілька термінів. Зокрема в російській та болгарській діалектології обмежено застосовують термін *напівговірка* [Трефилова 2012: 107 прим. 4], який запропонував В. Жирмунський [Жирмунский 1968] для опису німецької мовної ситуації. Однак деяка розмитість цього терміна спонукає дослідників до подальшого творчого пошуку.

Б. Ларін на означення регіонально забарвленого мовлення мешканців міста, об'єднаних спільною моделлю мовної поведінки, запровадив термін *регіолект* (= нова говірка). Цю традицію розвиває сьогодні В. Трубінський і пропонує позначати цим терміном особливу форму усного мовлення на етапі певної стабілізації народно-розмовної мови в умовах вирівнювання традиційної говіркової системи [Трубинский 2004]. Однак у польській мовознавчій традиції цей термін вживають радше не для позначення трансформованого говіркового мовлення, а для форми літературного мововжитку, яка відображає регіональні (не вузько діалектні) риси та має певну традицію писемної фіксації. Саме так, наприклад, визначають специфічний різновид польської літературної мови, що розвинувся на польських «кресах» у XIX–XX ст. [Rieger 1997], із виразними регіональними рисами передусім на рівні лексики, а також на інших мовних рівнях. Дослідники сучасної мовної ситуації в російських провінційних містечках відзначають різноманіття типів мовлення та виділяють носіїв: 1) говірки або регіолекту; 2) регіонального різновиду літературної мови; 3) змішаного типу мовлення; 4) регіонального варіанта літературної мови та говірки (диглоси); 5) просторіччя [Букринская, Кармакова 2012: 153]. Такий підхід видається досить виваженим і дає змогу виділити різні типи мовлення залежно від вихідної мовної системи, водночас відсутність чітких меж між різновидами мовлення [Ibid.: 158] ускладнює дослідницьке завдання.

Накладання географічних та соціальних критеріїв під час опису комунікативного простору сприяло появі термінів, що стали загальноприйнятими: *соціальні діалекти*, *міські діалекти*, *професійні діалекти* [Беликов, Крысин 2001: 45]. Традиційно термін *соціолект* (*соціальний діалект*) застосовують переважно для опису ідіому, який функціонує в межах конкретної групи носіїв мови, об'єднаних соціальним статусом та спільною формою оволодіння мовою. У польській традиції цей термін вживається головню в діахронії [Rzepka, Walczak 1992; Taras 2000; див.:

Wilkoń 1987: 92] і стосується мовлення відносно стабільних соціальних груп та прошарків (шляхта, селянство тощо). Суттєвою особливістю *соціолекту* є те, що він обслуговує комунікативні потреби соціально обмеженої групи мовців, існуючи не як цілісна система комунікації, а як набір особливостей мовлення на різних рівнях базової мовної системи [Беликов, Крысин 2001: 47]. Однак для діалекту як особливого мовного ідіому в рамках комунікативного простору також характерне соціальне, вікове та статеве обмеження носіїв [Ibid.: 46], хоча системний характер говірки кардинально відрізняє її від фрагментарного соціолектального мовлення. Нечіткість соціальних обмежень у сучасному суспільстві та певне нівелювання в усному (передусім міському) мовленні територіальних та соціальних маркерів спонукають до розширеного трактування терміна *соціолект*, зокрема в пермській школі соціальної діалектології, предметом якої є «усне повсякденне мовлення, яке реалізує такі норми й типи національної мови, як розмовно-літературне мовлення, нелітературне міське і сільське просторіччя, професійні «мови» і *територіально-соціальні діалекти* [виділення наше. — О.О.] з урахуванням різноманітності соціально-психологічних аспектів» [Ерофеева 2002].

На нашу думку, найбільший поняттєвий потенціал для визначення різновидів усного та писемного мовлення, що виникають внаслідок взаємодії традиційної говіркової системи та літературної мови, має термін *регіолект*, який вважаємо найбільш влучним.

Відзначене вище явище обмеження комунікативних функцій традиційних говірок та їх взаємодія з іншими типами мовлення (скажімо, генеза регіолекту в умовах міста) має глобальний характер. Водночас на комунікативний потенціал говірки можуть впливати також інші чинники, наприклад належність її до базової чи периферійної мовної спільноти у випадку багатомовності. Активний розвиток теорії мовних контактів у сучасній соціолінгвістиці дає змогу по-новому розглянути проблему взаємодії говірок різних мов у контактних зонах, а також застосувати поняття диглосії для опису стосунків мов (говірок) меншин і літературних мов (мови) титульної нації («*lingua franca*»). Однією з таких зон, що дає багатий матеріал для діалектологічного та соціолінгвістичного аналізу контактів східнослов'янських і західнослов'янських мов на рівні як ідіолектів та говірок, так і літературних стандартів, є території сучасної Литви, Білорусі та України, що належали певний час до Речі Посполитої (т.зв. «креси»).

У статті об'єктом аналізу є мовна ситуація в анклавних (реліктових) польських говірках, що функціують на території українського Поділля. Ці говірки вивчає колектив Відділу польських периферійних говірок ПАН (Pracownia polszczyzny kresowej). Дослідження ґрунтується на матеріалі магнітофонних записів розмов з носіями польської говірки з кількох населених пунктів у Вінницькій області [Остапчук 2002]. Інформанти

походять із Вінниці, із районних містечок Бар та Гнівань, а також із двох «польських» сіл — Мурафа та Витава.

Важливе значення і для діалектологічних досліджень у контактних зонах, і для загальної соціолінгвістичної теорії має визначення чинників, необхідних та достатніх для максимально повного опису мовної ситуації говірки. Ці та інші чинники можна розглядати також як показники «вітальності мови» (життєздатності) мовного ідіому. Термін *вітальність* окреслює в соціолінгвістиці здатність мовного ідіому до подальшого розвитку, зміни або до збереження структурних та насамперед функційних рис [Жеребило 2010]. Чинники, що впливають на рівень вітальності, відмінні для різних мовних ідіомів. Спробуємо визначити найважливіші показники життєздатності для польської меншинної говірки в україномовному оточенні.

Серед чинників мовної ситуації виділено кілька груп «зовнішніх» (екстралінгвальних) та суто мовних обставин:

1. Для меншинної говірки особливе значення має її географія: локалізація говірки в межах анклаву (у центрі чи на периферії), наявність чи відсутність компактних поселень носіїв говірки, відстань до домінантного мовного континууму тощо. Географічний чинник також «відповідає» за залучення носіїв до процесу урбанізації: що більший населений пункт, то тісніші взаємини носіїв говірки з міськими жителями і нижчий індикатор вітальності [Landweer 2007]. Із суто мовного погляду, для носіїв острівних говірок, які залучені до активних міграційних процесів, це вказує на більшу вірогідність появи змішаних типів мовлення за участю елементів інших говірок, соціолектів та літературної мови. Суттєво впливає на мовну ситуацію також наявність / відсутність соціолектальних відмінностей у межах комунікативної спільноти [Sawaniewska-Mochowa 2002].

2. Демографічний критерій пов'язаний із кількістю не тільки носіїв, які активно вживають мовний ідіом, а й тих, які ідентифікують себе із цією спільнотою, а також визначає активність зовнішніх контактів (кількість змішаних родин, трудова міграція тощо) [Landweer 2007]. Для ситуації меншинної говірки в іншомовному оточенні особливе значення мають: а) історія мовної політики в конкретному регіоні (переслідування національних меншин у Радянській Україні (зокрема польської у 30-ті рр. XX ст.), радянська мовна політика, скерована на утвердження домінантної ролі російської літературної мови); б) етнодемографічні процеси (характер колонізації, подальші зміни в етнодемографічній ситуації, насильницькі переселення поляків та українців у 30-ті рр. XX ст., репатріація польського населення після Другої світової війни, а також активізація процесу міграції у напрямку село-місто і загальні зміни соціальної і етнічної структури регіону у другій половині XX ст.).

3. Функційний критерій стосується характеру мововжитку та функційного розподілу мовних кодів у сферах комунікації (офіційна – неофіційна,

письмова – усна, у межах локальної спільноти – поза нею). Найбільший комунікативний потенціал матиме ідіом, що функціонує і в повсякденному спілкуванні, і в інших формах культурно-соціальної активності, а найменший — ідіом, що навіть у неформальній комунікації в родині не представлений «у чистому вигляді», а змішується з ідіомом-домінантою [Landweer 2007].

4. Характер контактів визначає частотність і тип перемикання мовних кодів. Остання стадія диглосної і/або білінгвальної ситуації є перемикання кодів на ідіолектальному рівні уже без зв'язку із ситуацією. Це, зрештою, і спричинює повне змішування кодів [Landweer 2007]. Якщо перемикання або змішування кодів в особистих контактах відбувається в межах закритих комунікативних ланцюжків (у межах групи) чи у відкритих контактах, це свідчить про назрівання мовної зміни і загрозу повної заміни специфічних говіркових форм домінантними — скажімо, літературними, зокрема, й іншої мови [Гамперц 1975: 318].

Щодо говірок польських меншин в українському оточенні ситуація ускладнюється через наявність у комунікативному просторі різних мовних ідіомів як мінімум трьох мов, у результаті виявлено коливання між польсько-українською та польсько-російською двомовністю та польсько-російсько-українським тримовністю. Суттєве значення має також спосіб освоєння кожного з мовних кодів (натуральний – штучний) та рівень їх взаємодії (говірка – стандарт).

5. Престиж мовного ідіому, звичайно, пов'язують із його комунікативною привабливістю серед представників конкретної групи мовців та їх оточення. Тому традиційно соціолінгвісти найвищий престиж приписують «lingua franca», найнижчий — говіркам [Landweer 2007]. Однак емоційний зв'язок із рідною мовою у носіїв говірки подекуди може бути сильнішим за прагматичні міркування комунікативного та соціального ґатибу. Тут особливе значення має рівень національної та релігійної свідомості (зокрема зв'язок із костелом як із основою польського національного духу), пов'язаний із рівнем мовної компетенції [Sawaniewska-Mochowa 2002]. Як свідчать сучасні дослідження, суб'єктивна «вітальність», підкріплена комунікативними та емоційними потребами спільноти, може сповільнювати процес етномовної асиміляції [Yagmur, Kroon 2010].

Із-поміж традиційних чинників, що визначають вибір мовного коду в ситуації білінгвізму, в аналізованому випадкові деякі чинники нівелюються (скажімо, канал комунікації — переважно усне мовлення), інші є універсальними для опозиції «говірка – літературна мова» як тип комунікації (офіційна – неофіційна) [Clune 1997: 301], ще інші — дають змогу виявити специфіку функціонування меншинної говірки. Важливим у цьому випадку є функційний критерій. За умов переважного використання меншинної говірки в рамках локальної спільноти та — вужче —

у межах родини для повсякденного спілкування найвиразнішими є демолінгвістичні показники, особливо мова молодшого покоління мовців. Не менш вагомим є співвіднесення реальних комунікативних потреб мовної спільноти та суб'єктивних чинників, що впливають на вибір мови в найближчому оточенні: емоційний зв'язок із рідною говіркою, рівень етномовної та релігійної свідомості тощо.

Отже, насамперед зосередьмо увагу на об'єктивних чинниках мовної ситуації. Характерною рисою соціолінгвістичної ситуації є невідповідність кількості представників національної меншини (за офіційними даними, у Вінницькій обл. мешкає близько 80 тис. поляків, що становить приблизно 6% населення), осіб, які ідентифікують себе поляками, й активних носіїв польської мови. Показовою є ситуація в одному з районних центрів (м. Бар), де, за словами настоятеля місцевого костелу, із 7 тисяч парафіян близько тисячі вважає себе поляками, але тільки 40 із них можуть відповідати на запитання ксьондза польською. Окрім цього, як і в більшості говірок, серед носіїв переважають люди старшого покоління, зокрема жінки, а загальна тенденція демонструє зміну соціального характеру населення зі сільського на міське, що підтверджують конкретні історії інформантів — вихідців із сіл, що нині живуть у містах чи містечках. Тому важливе значення мають дані про інформантів: стать, вік, походження, місце народження і місце постійного проживання, освіта, соціальний стан, інформація про родину [Sawaniowska-Mochowa 2002: 32–33].

Зазначмо, що лінгвістичні характеристики зберігають здатність визначати етнонаціональну належність [Trudgill 2000: 44–46], причому самоідентифікація мовців здійснюється не тільки і не стільки з рідною говіркою, а й із такою формою полілінгвізму, де польська є лише однією зі складових. Так формується почуття локальної спільноти. Скажімо, в радянські часи серед представників польської меншини досить поширеною була польсько-українська модель мовної поведінки. Ті, хто виніс знання польської мови з дому, або ж після закриття шкіл в 30-х рр. XX ст. не мав змоги продовжувати вивчення мови, свідомо віддавали дітей до українських — не російських — шкіл, яких було значно більше в Центральній Україні. Це була форма певного латентного спротиву мовній політиці офіційної радянської влади.

При цьому із трьох мовних систем, що наявні у системі комунікації, — української, російської та польської — за будь-якого типу багатомовності (російсько-українсько-польська тримовність, польсько-українська або польсько-російська двомовність) саме польська стає «слабкою» мовою. Відповідно, формується модель, коли мовці паралельно використовують польську та українську говірки, а опозицію їм складає інша «висока» мова: російський або український стандарт, вживаний у більшості «зовнішніх» та офіційних функцій, зокрема у писемній комунікації. Така ситуація виникла через розрив зв'язків говірки з літературною мовою в іншомов-

ному оточенні і через руйнування базової комунікативної системи, що ґрунтувалася на використанні польської мови. Єдина галузь, у якій не тільки вживається польська мова, а й взаємодіє літературний і діалектний її варіанти мови, — це релігія.

Специфіка етнорелігійного та мовного розвитку регіону зумовила те, що саме католицьку церкву польське населення здебільшого сприймає як опору національної культури та мови, що дещо суперечить сучасній політиці костелу, скерованій на розширення використання української (рідко російської) мови у практиці богослужіння. Результати дослідження національної самосвідомості на колишніх польських «кресах» демонструють абсолютне домінування конфесійної ідентичності над усіма іншими типами ідентичності (соціальною, етнічною, локальною, мовною): у відповідях на запитання, кого можна вважати поляком, носії периферійних говірок переважно зазначають «католик». Ось характерний фрагмент розмови з інформанткою з Вінниці: — *A Pani uważa siebie za Polkę?* — *Ja tag i jestem.* — *A Polak kto to jest?* — *Ka'tol'ik.* Це деякою мірою визначає характер функціонування польської мови в описуваній комунікативній спільноті.

На Вінниччині функціює близько 100 костелів. Службу в більшості з них відправляють двома мовами: польською та українською, причому українською переважно виголошують проповіді. За словами священників, більшість парафіян володіє польською лише пасивно: вони розуміють звернені до них запитання, однак сповідаються українською і не можуть формулювати висловлювань польською мовою, виняток становлять відновлювані з пам'яті тексти молитов і релігійні формули. Більшість лексичних полонізмів у мові інформантів, що пасивно володіють польською мовою, також пов'язані з релігією (*v'e`žonca*, *v'e`žoncy*, *`brev'až*), часто це стійкі звороти, що функціують на правах цитат (*`matka naj`s`v`entša*, *O, `Jezu drogi, ra`xunek su`m`en'a*). Однак навіть у цій галузі виявляємо поступову зміну основної мови, зокрема у практиці спілкування молодшого покоління. Характерно, що старші особи під костелом вітаються по-польськи: «*N'eχ ben'dz'e poχval'ony Jezus Xrystus*» — «*Na v'ek'i v'ekuf Amen*», натомість молодь обмінюється українськими вітаннями: «*Слава Йсусу Христу*» — «*На віки слава*».

Активне залучення екстралінгвальних даних (історія колонізації, тип багатомовності, статус мовців) дало змогу встановити залежність між соціальними характеристиками і мовною поведінкою, виявивши неоднорідність явища, окреслюваного загальним терміном «польські периферійні говірки» [Sawaniewska-Mochowa 2000]. Зокрема в монографії Е. Дзенгель про говірку с. Зелена описано як мінімум два різновиди діалектного мовлення (« шляхетського » та « селянського »), що відрізняються не лише на суто мовному рівні, а й і за екстралінгвальними параметрами: мовна компетенція, походження мовців, соціальний статус тощо [Dziegiel

2001: 23–24]. Наші дослідження підтверджують стійкість соціолектальної диференціації польської мови в Центральній Україні. З одного боку, виділімо селянські говірки (у традиційному розумінні), що представлені сукупністю ідіолектів на стадії руйнування системи, а з іншого — мовлення інтелігенції, що, очевидно, є результатом взаємодії польського літературного стандарту та місцевої говірки. Саме для означення цього мовного явища можемо вжити термін *регіолект*.

Важливе значення в соціолектальній диференціації польської мови в Україні має мовна компетенція мовців і рівень їх мовної та національної свідомості. Наприклад, на відміну від носіїв традиційних говірок, особи, які розмовляють регіолектом, здатні оцінити власний рівень володіння мовою. Зазвичай, вони походять із шляхти або з інтелігенції та плекають пам'ять про своє польське походження. Зазначмо, що модель мовної поведінки вони свідомо обирають під впливом емоційних і/або ідеологічних чинників. За словами інформантки (жінка, 38 років), *Pol'ska to jest w jakimś sensie moja Ojczyzna, n'e w'jem, tak'e pow'et'se jak uzdrowisko*. Підтримка польської мови за умов відсутності відповідного мовного середовища пов'язано передусім із намаганням зберегти свою національну ідентичність в умовах іншомовного оточення.

Особливо наголосімо на суто мовних аспектах такої соціолінгвальної ситуації. Дослідивши спосіб освоєння мов у цій комунікативній спільноті, виявлено досить цікаві результати. Традиційну опозицію складає натуральний (через спілкування в сім'ї) та штучний (через навчання, зокрема шкільне) спосіб оволодіння мовними кодами, що накладається на протиставлення говірки та літературної мови. Ситуація ускладнюється й тим, що штучно освоюваним елементом є не тільки літературні мови (українська, польська і російська), а й деякою мірою й рідна польська говірка. Носії регіолекту часто декларують, що їхня мова не була винесеною з дому, вона, за їх власними словами, *wyuczona* — «вивчена». Найчастіше таке штучне оволодіння польською пов'язане з релігійною практикою катехизації. В інших випадках штучний та натуральний способи оволодіння мовою доповнюють один одного, наприклад, якщо в дитинстві носій чув польську говірку вдома, а потім вивчав літературну мову у школі або самостійно. Така «вивчена» мова яскраво демонструє накладання рис діалектної та літературної систем в умовах іншомовного оточення. Попри загальну лексичну стандартність, навіть багатий словниковий запас у деяких ідіолектах, загалом виявляємо мовленні риси, характерні також для системи периферійних польських говірок, проте відчутний вплив літературної польської мови і/або української.

Фонетичні риси:

а) збереження низки польських середньоязикових [ś], [ź], [ć], [dź]: *od kośćola, o'c'yn'is'ce*, фіксуємо також артикуляцію звуків [s''], [z''], [c'']:

s''n'adan'e, s''ostra, які в деяких випадках заміняють м'які [s'], [z'], [c']:
vyč'ečka, č'oc'i, oje'ec;

б) слабке «укання», як у *ro"džina, Bože naro"dzen'e, (vojsko) pošlo"*; форми із сильним «уканням» (*ru'dz'ina*) характерні здебільшого для носіїв говірки;

в) деназалізація кінцевих носових голосних: *muv'il'i tako gvaro podol'sko, na prace samodžel'no* або двофонемна реалізація носових: *pogodžila s''en, s pan'om, vyč'ečken, posaden, benden, svojou drogon, ze mnon, pravn'ičou stol'icou*;

г) обмежений вияв м'якості губних (загально поширений у говірці): *v'are, v'edz''eč, mn'ala, mn'el'i*.

Морфологічні риси:

а) українські флексії у словозміні або замінене вживання польських та українських закінчень: *kulturu polsku / staropolskon, punktem / punktom, praci os'v'atovu i vyhovavču / dalem zgode*;

б) варіантність синтетичних форм минулого часу (польських): *přezyu/em, byu/em, zajmoval'is''my s''e* та аналітичних форм (українських): *začovyval'i my, oglondal'i my, my byl'i s koležankon, ja začala*; пор. варіантні форми в мовленні одного інформанта: *ja skończyła / bylam, ja zostau/ urodzony / vykladau/em*.

Загалом для регіолекту характерне варіативне вживання давніх, найчастіше говіркових, форм та нових, літературних або таких, що є результатом східнослов'янського впливу.

Ситуацію ускладнює те, що мовці засвоюють говірки української мови або — у міських умовах — субстандарт на базі української та російської мов («суржик»). Вони й стають основним засобом повсякденного спілкування, що своєю чергою призводить до глобальних змін мови польськомовної меншини. Цьому не може запобігти навіть досить високий комунікативний престиж польської мови навіть у свідомості тих інформантів, які володіють мовою лише пасивно. Польська мова тривалий час зберігала культурну привабливість завдяки використанню у практиці богослужіння. Утім, якщо старше покоління парафіян нарікає на запровадження під час відправ української («хлопської») мови, то молодше переходить в костелі на українську.

Отже, термін *редуктивний тип говірок*, який запропонував П.Гриценко (на підставі виокремлення середньополіських говірок як нового типу говірок), можна застосувати лише до традиційних (селянських) польських говірок.

Унаслідок переселення носіїв діалекту ці діалектні системи у прискореному темпі втрачають вихідні риси, приймають риси нового контактного гетерогенного діалекту; зміна структури пов'язана зі зміною структури соціуму, зі звуженням сфер вживання вихідної говірки [Гриценко 2012:

21]. В аналізованих говірках важлива не зміна географічних показників, а вплив демолінгвістичних характеристик, однак, пропри все, польські говірки перебувають на стадії руйнування системи. Очевидно також, що у Центральній Україні меншинні говірки не становлять одноманітного масиву, що дедалі більше знижує рівень етнолінгвістичної «вітальності» та прискорює зміну мовного коду. Натомість мовлення польської інтелігенції в сучасній Україні можна кваліфікувати як *регіолект* — нову говірку, що виникає внаслідок взаємодії говіркової та літературної систем. Певні аналогії можна провести із регіональним варіантом польської літературної мови у XIX ст., хоча помітні й суттєві відмінності: у наш час ідіом переважно функціонує в усній формі, має суттєво обмежену кількість носіїв, а також брак зв'язків з основним польським мовним масивом. Суто мовним критерієм розрізнення регіонального варіанта літературної мови та змішаних форм мовлення може стати відсутність граматичних діалектизмів, які часто ускладнюють комунікацію та мають стилістичне навантаження, саме тому вони не закріплюються у мовленні інтелігенції [Букринская, Кармакова 2012: 158]. Отже, маємо справу із сукупністю ідіолектів (як наслідок польсько-української інтерференції), у яких кількість граматичних «периферійних» рис може варіюватися, однак здебільшого їх витісняють нелітературні польські форми.

ЛІТЕРАТУРА

- Беликов, Крысин 2001 — Беликов В.И., Крысин Л.П. Социоллингвистика. — Москва, 2001.
- Букринская, Кармакова 2012 — Букринская И.А., Кармакова О.Е. Языковая ситуация в малых городах России // Исследования по славянской диалектологии. — Т. 15: Особенности сосуществования диалектной и литературной форм языка в славяноязычной среде. — Москва, 2012. — С. 153–164.
- Гамперц 1975 — Гамперц Дж. Об этнографическом аспекте языковых изменений // Новое в лингвистике. — Вып. VII: Социоллингвистика. — Москва, 1975. — С. 299–319.
- Гриценко 2012 — Гриценко П.Е. Диалекты в современной языковой ситуации Украины // Исследования по славянской диалектологии. — Т. 15: Особенности сосуществования диалектной и литературной форм языка в славяноязычной среде. — Москва, 2012. — С. 18–42.
- Ерофеева 2002 — Ерофеева Т.И. Понятие «социолект» в истории лингвистики XX века // Изменяющийся языковой мир. — Пермь, 2002 // [електронний ресурс]: <http://www.philology.ru/linguistics2/erofeeva-02.htm>.
- Жирмунский 1968 — Жирмунский В.М. Проблема социальной дифференциации языков // Язык и общество. — Москва, 1968. — С. 22–39.
- Жеребило 2010 — Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. — На-зрань, 2010.

- Остапчук 2002 — Остапчук О.А. К вопросу о взаимодействии восточнославянских и польского языков (на примере польских говоров Центральной Украины) // Исследования по славянской диалектологии. 8: Восточнославянская диалектология, лингвогеография и славянский контекст. — Москва, 2002. — С. 88–102.
- Трефилова 2012 — Трефилова О.В. К вопросу о литературно-диалектной диглосии в современной Болгарии // Исследования по славянской диалектологии. — Т. 15: Особенности сосуществования диалектной и литературной форм языка в славяноязычной среде. — Москва, 2012. — С. 100–111.
- Трубинский 2004 — Трубинский В.И. О новых территориально-системных образованиях в русской разговорной стихии // Исторические судьбы. Русский язык и современность. II Международный конгресс исследователей русского языка. Труды и материалы. — Москва, 2004.
- Clyne 1997 — Clyne M. Multilingualism // The Handbook of Sociolinguistics. — Cambridge, 1997. — P. 301–314.
- Dzięgiel 2001 — Dzięgiel E. Polska gwara wsi Zielonej na Podolu na tle innych gwar południowokresowych. Fleksja imienna i werbalna. — Kraków, 2001.
- Fishman 1971 — Fishman J. Sociolinguistics: A Brief Introduction. — Rowley, 1971.
- Hudson 1996 — Hudson R. A., Sociolinguistics. — Cambridge University Press, 1996.
- Landweer 2007 — Landweer M.L. Indicators of Ethnolinguistic Vitality // Notes on Sociolinguistics 5.1:5–22, 2007 // [електронний ресурс]: <http://www.sil.org/SOCIOLX/ndg-lg-indicators.html>.
- Rieger 1997 — Rieger J. Polska rzeczywistość językowa na Ukrainie // Kresy — pojęcie i rzeczywistość. — Warszawa, 1997. — S. 202–203.
- Rzepka, Walczak 1992 — Rzepka W.R., Walczak B. Socjolekt szlachecki XVII wieku (próba ogólnej charakterystyki) // Barok w polskiej kulturze, literaturze i języku (Materiały konferencji naukowej, Kraków, 25–29 sierpnia 1987 r.) — Warszawa; Kraków, 1992. — S. 179–188.
- Sawaniewska-Mochowa 2000 — Sawaniewska-Mochowa Z. Świat jeden, ale nie jednolity, czyli o zróżnicowaniu socjalnym polszczyzny kowieńskiej // Kontakty językowe na pograniczu wschodnim. — Warszawa, 2000. — S. 221–231.
- Sawaniewska-Mochowa 2002 — Sawaniewska-Mochowa Z. Po co i jak badać polszczyznę kowieńską // Język mniejszości w otoczeniu obcym. — Warszawa, 2002. — S. 27–35.
- Taras 2000 — Taras B. Socjolekt szlachty polskiej — próba opisu // Socjolingwistyczne aspekty funkcjonowania języka (Materiały konferencji naukowej, Siedlce, 8–9 października 1999 r.). — Siedlce, 2000. — S. 77–79.
- Trudgill 2000 — Trudgill P. Sociolinguistics. An introduction to language and society. — London, 2000.
- Wilkoń 1987 — Wilkoń A. Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny. — Katowice, 1987.
- Yagmur, Kroon 2010 — Yagmur K., Kroon S. Objective and Subjective Data on Altai and Kazakh Ethnolinguistic Vitality in the Russian Federation Republic of Altai // [електронний ресурс]: <http://arno.uvt.nl>.

KUMASZ PO LEMBERSKU?
O SOCJOLEKCIE PRZESTĘPCZYM
POLSZCZYŹNY PRZEDWOJENNEGO LWOWA

Kumasz po lemersku?
On the criminal sociolect
in the Polish language of pre-war Lviv

Socjolekt przestępczy polszczyzny został już dość szczegółowo omówiony w kilku pracach, spośród których najczęściej wymienia się (podaję tu tylko monografie i słowniki) «Język złodziejski» H. Ułaszyna [Ułaszyn 1951], «Szwargot więzienny» K. Estreichera [Estreicher 1903], «Żargon mowy przestępców» W. Ludwikowskiego i H. Walczaka [Ludwikowski, Walczak 1922] oraz «Słownik mowy złodziejskiej» A. Kurki [Kurka], a z nowszych prac «Słownik gwary więziennej» H. Michalskiego i J. Morawskiego [Michalski, Morawski 1971], «Słownik tajemnych gwar przestępczych» K. Stępnia [Stępnia 1993] i «Tajemnice grypserski» M. Szaszkiewicza [Szaszkiewicz 1997]. Większość autorów miała zawodową styczność z przestępczą odmianą polszczyzny: Ludwikowski, Walczak i Kurka byli policjantami, Stępnia był milicjantem, zaś Szaszkiewicz psychologiem sądowym. Warto tu też zwrócić uwagę na rozbieżności terminologiczne, na prawach synonimu są w tych tytułach używane terminy: *żargon*, *szwargot*, *grypserka*, *gwara tajemna*, *mowa złodziejska*, *język złodziejski*. Trzem pierwszym towarzyszy negatywne wartościowanie i trzy kolejne mają bardziej neutralny wydźwięk.

Socjolektu przestępczego polszczyzny przedwojennego Lwowa dotyczy bezpośrednio słownik A. Kurki, z kolei o socjolekcie przestępczym języka ukraińskiego przeczytamy m.in. w pracy O. Gorbacza «Апро в Україні» [Горбач 2006]. W niniejszym artykule omawiam niepublikowany wcześniej rękopis S. Udzieli pt. «Żargon złodziejski we Lwowie» [Udziela 1892]. Tekst ten obej-

muje 6 kart, składa się z dwóch części i aneksu. W pierwszej części liczącej 2 karty znajdujemy wypis z «Gazety Lwowskiej» (nr 62) z dnia 17 III 1892 r.:

Zuchwały napad. Do dozorca domu Jana S. przystąpił onegdaj po godzinie 8 wieczorem na ulicy obcy mężczyzna, dość lichy odziany i pod pozorem, że wie, gdzie jest ukryte drzewo skradzione jego chlebobdawcy, zaprowadził go na ulicę Żółkiewską. Tam przyłączyli się do nich jacyś inni dwaj znajomi owego mężczyzny, poczym całe towarzystwo udało się na ulicę Korytną. Wyprowadziwszy Jana S. już poza obręb miasta, zatrzymali się nagle jego towarzysze, a jeden z nich zapytał go, czy *kuma po lemersku*, tj. czy mówi po złodziejsku. Nim tenże zdobył się na odpowiedź, jeden z opryszków zarzucił mu worek na głowę, inni dwaj zaś obalili go na ziemię, a wykradłszy mu 5 zł umknęli. Policja wdrożyła poszukiwania za zuchwałymi łotrzykami.

W tej części rękopisu S. Udziela wskazał też, kto używał socjolektu przestępczego:

Jak w każdym większym mieście tak i tu mieszka dużo proletariatu, nędzarzy, których nazywają ogólnie *baciarami*. Są to przeważnie wyrobnicy, biedniejsi mularze zwłaszcza w zimie bez zarobku, wykołajeni terminatorowie rzemieślniczy, wreszcie różnego rodzaju włóczęgi, próżniaki i pijaki, kobiety upadłe i wszelkie szumowiny społeczeństwa. Zamieszkują oni najodleglejsze zakątki miasta, a najwięcej Łyczaków i Klepariów.

Drugą częścią rękopisu jest słowniczek żargonu złodziejskiego w układzie alfabetycznym, liczący 61 jednostek objaśnionych definicjami synonimicznymi. Na słowniczek składają się zarówno leksemy jednowyrazowe, jak i zwroty frazeologiczne. W kilku przypadkach zapisane tu czasowniki są połączone w pary aspektowe.

Do rękopisu na prawach aneksu został dołączony list K. Nitscha z 18 V 1924 r. Wynika z niego, że S. Udziela przesłał rękopis Nitschowi, by ten ocenił jego wartość językoznawczą, por.:

Kraków, 18 V 1924

Szanowny Panie Inspektorze,

Zwracam przesłany mi spis wyrazów złodziejskich, albowiem — jak się Pan przekona z ołówkowych dopisków — z wyjątkiem 4 lub 5 są one wszystkie znane. Ołówkowe litery (poczynione ołówkiem miękkim, łatwym do wytarcia) oznaczają: E — Estreichera «Szwargot więzienny», R — Rusieckiego, «Małe tajemnice Warszawy» (p. Mat. i p. Kom. jęz. VI 270 nr), K — Kurki, «Słownik mowy złodziejskiej». Ponieważ K nie miałem pod ręką — nieliczne uwagi wzięte są z MPKJ VI 270 nr. Kurka jest lwowianinem, przeto możliwe, że są u Kurki też: *batory*, *chichlać*, *dać komuś na piec*, *grojny*, *jarecki*, tj. wyrazy nieznane wymienionym. O Kurce może się Pan poinformować w «Roczniku Słowistycznym» I 202 nr. *Kasztana* i *zoldaka* trudno uznać za złodziejskie wyrazy, raczej już *kójfnąć*. Co do *mijać* mam wątpliwości fonetyczno-morfologiczne.

Łączę wyrazy poważania

K. Nitsch [Nitsch 1924].

Nitsch w tej opinii zwrócił uwagę na małą oryginalność zbioru S. Udzieli. Uważam jednak za potrzebne przybliżenie «Żargonu złodziejskiego we Lwowie», który dziś jest dokumentem z historii języka polskiego w jego odmianie terytorialno-środowiskowej. Słownictwo zgromadzone w tym rękopisie poddałem analizie semantycznej i formalnej, by na końcu zestawić je ze słownikiem Kurki [Kurka] oraz z pracą Z. Kurzowej «Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku» [Kurzowa]. Monografia ta nie dotyczy bezpośrednio socjolektu przestępczego, ale jest najdokładniejszym opracowaniem leksyki polszczyzny lwowskiej.

Analiza semantyczna

«Żargon złodziejski...» jest zbiorem tematycznym realizującym pole znaczeniowe «Kradzież». Z perspektywy semazjologicznej można w tu wyróżnić następujące kategorie nazw:

1. Nazwy osób

1.1. Nazwy złodziei

Do tej grupy ze zbioru S. Udzieli należą tylko dwa rzeczowniki. Jako hiperonim występuje nazwa *buchacz* (derywat od *buchać* — *buchnąć* ‘kraść’), zaś hiponimem jest *doliniarz* ‘złodziej kieszonkowy’. Ostatni wyraz jest formacją odrzeczownikową — *dolina* w socjolekcie przestępczym to ‘kieszień’¹ [Ułaszyn 1951: 58]. Łatwo tu objaśnić schemat metaforyzacji, kieszień jest głęboka, podobnie dolina wyróżnia się od otaczających ją terenów tym, że jej dno jest położone niżej².

1.2. Nazwa wrogów złodziei

Znacznie liczniej są reprezentowane nazwy wrogów złodziei. Trzy z nich to synonimy: *jańcio*, *szulan* i *żoldak* ‘żołnierz stojący na warcie’. Pierwszy z wyrazów jest apelatywem równym zdrobnieniu od imienia *Jan* [SW II: 133] (od imienia *Jantoni* (*Antoni*) wyraz ten wyprowadza O. Gorbacz [Горбач 2006: 280]).

Są też dwie nazwy odnoszące się do policjantów: *dziad* to ‘policjant, dozorca więzienny’ (warto dodać, że w socjolekcie przestępczym *dziadownią* ogólnie nazywano policję [Ułaszyn 1951: 39; Kurka: 15]), z kolei *chatrak* to ‘agent policyjny, szpicel’.

1.3. Nazwy innych osób

Poza nazwami złodziei i ich wrogów w zbiorze S. Udzieli pojawiło się również 6 nazw innych osób: prostytutki — *binia* oraz ofiar złodziejskiego procederu: *batory* ‘ojciec’, *gawruczka* ‘pani’, *gawruk* ‘pan’, *kudłaj* ‘Żyd’ i *kasztan* ‘Żyd’.

¹ Podobnie w socjolekcie przestępczym języka francuskiego wyraz *vallée* ‘dolina’ oznacza ‘kieszień’.

² Ten sam schemat metaforyzacji odpowiada za czes. *důl* ‘kopalnia’ — w socjolekcie przestępczym ‘kieszień’.

W tej grupie mieszczą się też takie nazwy, jak: *mikrus* ‘mały’, *mi-kruska* ‘mała’, *jarecki* ‘stary’, *jarecka* ‘stara’. Zwłaszcza formy rodzaju męskiego *mikrus* i *jarecki* mogą być zarówno określeniami złodziei, jak i ich ofiar.

2. Nazwy części ciała

Wśród zgromadzonych przez S. Udzielę wyrazów znajdują się również nazwy części ciała. Nie są to odpowiedniki wszystkich ogólnopolskich somatyzmów, nie są to też nazwy przypadkowe. Pojawiły się tu te wyrazy, które mają jakiś związek z życiem przestępczym: *gnes* ‘członek męski’ (tu w parze z *binia* i czasownikiem *gnesować* ‘spółkować’) i *grabki* ‘palce’ (zapewne w kontekście kradzieży kieszonkowej). Trzy nazwy odnoszą się do głowy: *makowa* ‘głowa’, *lipki* ‘oczy’ i *ferniak* ‘nos’. *Makowa* występuje tu jednak prawdopodobnie w zawężonym znaczeniu ‘twarz’ i odnosi się do bójki, podczas której to właśnie twarz, a dokładniej nos, czyli *ferniak* najczęściej ulegają uszkodzeniu. Dobre oczy i ogólniej spostrzegawczość to też ważne atuty złodzieja, stąd przestępcza nazwa oczu — *lipki*.

3. Nazwy czynności

3.1. Kradzież

Znaczenie ‘kraść’ jest wyrażone następującymi formami: *buchać* – *buchnąć*, *facyjandę robić* oraz 3) *grabić* (motywacja przenośnego znaczenia tego czasownika łączy się oczywiście z wyrazem *grabki* ‘palce’), a jeden z podtypów kradzieży — kradzież kieszonkowa jest określana zwrotem *chodzić po dolinach*. Czynności kradzenia towarzyszą inne działania: *robić <komuś> sić* ‘zasłonić kogoś lub coś’ oraz *robić wystaw* ‘uciekać’.

3.2. Zabijanie

Znaczenie ‘zabijać’ wyrażają czasowniki: 1) *kobzać* – *zakobzać* ‘bić – zabić’, 2) *zamajchrować* ‘zabić nożem’. Drugi z nich uściśla czym może być dokonywane zabójstwo. Warto dodać w celu uporządkowania materiału, że w zbiorze S. Udzieli nie znajdziemy formy niedokonanej, łatwej do przewidzenia *majchrować*. W parze z wymienionymi wyżej czasownikami pozostaje też *kiwnąć* ‘umrzeć’.

3.3. Czynności fizjologiczne

W socjolekcie przestępczym specjalne nazwy mają te czynności, które są obłożone tabu kulturowym: *chichlać* ‘wypróżniać się’ i *gnesować* ‘spółkować’.

3.4. Nazwy innych czynności

Należą tu czasowniki (i zwroty frazeologiczne) czynnościowe: *chytryć* ‘pić’, *dać <komuś> na piec* ‘obić kogoś’, *knaiść* ‘iść’, *kojfnąć* ‘kupić’, posesywne: *imać*, *mijać* (obydwa według S. Udzieli wyrażają znaczenie ‘mieć’), stanowe: *kimać* ‘spać’ i perceptywne: *kapować* ‘patrzeć’, *kumać* ‘rozumieć’.

4. Nazwy przedmiotów

4.1. Nazwy kradzionych przedmiotów

W tej grupie mieszczą się nazwa zegarka — *sikora* oraz różnych jednostek monetarnych: *krakus* ‘dziesiątak, dziesięć centów’, *małpa* ‘złoty reński, gulden’, *szwajcar* ‘cent, grajcar’. Nazwa *krakus* pochodzi oczywiście od toponimu *Kraków* i odnosi się do bitych i używanych w Wolnym Mieście Krakowie monet o nominale 10 centów. Z kolei nazwa *małpa* jest motywowana tym, że na złotych reńskich znajdowało się wyobrażenie głowy Franciszka Józefa I, które — jak się okazuje — budziło skojarzenia z głową małpy.

4.2. Nazwy atrybutów przestępczych

Stereotypowo, o czym łatwo się przekonać, przywołując np. karykatury złodziei, przestępca jest przedstawiany z papierosem w ręce, stąd specjalne określenie w socjolekcie przestępczym cygara — *filipus*, tytoniu — *siano* oraz zapalek — *jarzączki* (słowotwórczo i znaczeniowo wyraz ten jest powiązany z rzeczownikiem *jarz* ‘ogień’ oraz czasownikiem *jarzyć* – *zajarzyć* ‘palić, zapalić’). Inną popularną używką półświatka przestępczego jest wódka, określana jako *hara*. Główną atrakcją tego środowiska jest gra w karty – *latami*.

Przestępca, zwłaszcza ten groźniejszy, posługuje się nożem, w socjolekcie tej grupy funkcjonuje więc zamienna nazwa tego narzędzia – *majcher* ‘nóż’ (por.: czasownik *zamajchrować* ‘zabić nożem’).

5. Nazwy określające

Do nazw określających należą przymiotniki: *grojny* ‘wielki’, *chyrny* ‘pijany’ oraz *lemberski* ‘lwowski’.

6. Nazwy miejsc

W omawianym zbiorze S. Udzieli znalazła się jedna nazwa miejsca — *bośnia* ‘szpital’. Wyraz ten można powiązać z wyrażeniem *gwara bosańska* ‘żargon złodziejski’ [Горбач 2006: 275] i objaśnić w ten sposób, że przy szpitalach skupiało się życie przestępcze.

7. Wyrażenia funkcyjne

Osobną grupą są wyrażenia funkcyjne, ważne z perspektywy pragmatyki socjolektu przestępczego: *hlawe* ‘dobrze’ oraz *jorgacz* ‘tak jest’.

Analiza formalna

Podczas analizy formalnej skupiłem się na dwóch cechach socjolektu przestępczego, które wyznaczają jego odrębność w porównaniu z językiem ogólnym: 1) nasycenie zapożyczeniami oraz 2) przekształcanie znanych wyrazów (tę właściwość omawianego socjolektu H. Ułaszyn nazwał *przeinaczaniem wyrazów* [Ułaszyn 1951: 60]). Jedna i druga cecha sprawiają, że socjolekt przestępczy nabiera cech języka tajnego, rozumianego tylko przez niewielką, wtajemniczoną grupę.

Zapożyczenia

Nasycenie zapożyczeniami to cecha właściwa socjolektom przestępczym różnych języków, co więcej — jak pokazały badania H. Ułaszyna [Ułaszyn 1951: 56–57] i O. Gorbacza [Горбач 2006: 524–527] — zapożyczenia są często wspólne, sprawiają, że pewna warstwa leksyki przestępczej ma charakter internacjonalizmów socjolektalnych.

W «Żargonie złodziejskim...» znajdujemy zapożyczenia z następujących języków:

1) grecki (też za pośrednictwem rosyjskiej gwary ofeńskiej, czyli gwary przekupniów): *kimać* (κείμαι ‘leżeć, spoczywać’), *majcher* (μάχαιρα ‘nóż’), *mikrus*, *mikruska* (utworzone na podstawie słowotwórczej grec. μικρός); *gawruk*, *gawruczka* (z wariantami *kawruk*, *kawczuk* poświadczonymi przez Estreichera [Estreicher 1867], grec. κερά ‘kobieta, pani’) [za: Ułaszyn 1951: 53–55]. Mniej pewne jest greckie pochodzenie przymiotników *jarecki*, *ja-recka*. Być może podstawą było tu γέρος γέρον ‘stary człowiek’ [Горбач 2006: 410];

2) niemiecki: *binia* (*Biene* 1. ‘pszczoła’, 2. pot. ‘dziewczyna’), *ferniak* (być może z niem. fern ‘daleki’ [por. Kurzowa: 158]), *kobza* – *zakobzać* (niem. dial. kibesen / kiebesen / kiwesen / kiewesen ‘bić’) [Горбач 2006: 463], *lemberski* (*Lemberg* ‘Lwów’), *grojny* (groß ‘wielki’);

3) włoski: *kapować* (capisco ‘rozumieć’ [Горбач 2006: 465]);

4) jidysz³: *jorgacz* od jo ‘tak’ w jidysz; *gnes* od Gennuss (wym. *genis*) ‘przyjemność’ (tak wyraz ten objaśnia O. Gorbacz [Горбач 2006: 351]; znane są też inne etymologie — A. Brückner [Brückner 1927: 147] podaje, że *gnes* 1. ‘brud’, 2. ‘występek nieczny’ jest wyrazem słowiańskim pokrewnym *gnuśnemu* lub — co mniej pewne — *gnidzie*). O. Gorbacz także z jidysz wyprowadza wyraz *gudłaj* < gadlän ‘człowiek zarozumiały, pyszny’ [Горбач 2006: 351]. Zapożyczeniem z jidysz jest też prawdopodobnie czasownik *kofjnąć* ‘kupić / kupować’, por. fragment tanga *Papirosn*: *Kupitye koyft she, koyft she papirosn, trukene fun regn nisht fargozn*. W jidysz słowo to znalazło się z języka niem. kaufen ‘kupić / kupować’;

5) ukraiński: określenie Żyda — *gudłaj* jest też wyprowadzane od ukr. кудлаї ‘człowiek z rozczochranymi włosami’ [ЕЦУМ III: 124].

6) romski: *sikora* ‘zegarek’. Według O. Gorbacza, który powołuje się na O. Barannikowa, wyraz *sikora* (też w wariacie *sikor*) pochodzi od romskiego *šukar*, *šukír* ‘piękny’ [Горбач 2006: 381]. Badacz ten nie objaśnił jednak, w jaki sposób miałyby się dokonać to odległe przesunięcie semantyczne.

³ Dokładniej o zapożyczeniach z jidysz w socjolekcie przestępczym pisze A. Małocha [Małocha 1994].

Przekształcenia formalne

Do wyrazów przeinaczonych w Żargonie złodziejskim... należy *szwajcar* ‘grajcar’. Jak twierdzi H. Ułaszyn [Ułaszyn 1951: 60] w tym przypadku nie można się doszukiwać związków z etnonimem. Wyraz ten powstał przez wymianę części nagłosowej *gr-* > *szw-*. Wymiana *po-* > *szu-* być może zaszła w wyrazie *szulan* ‘żołnierz stojący na warcie’. Według O. Gorbacza [Горбач 2006: 297] *szulan* jest derywatem od *ушлиця*, które jest przekształceniem wyrazu *ношця*. Inny przykład — *chatrak* jest zwykle określany jako niewiadomego pochodzenia. Przykładem przekształcenia formalnego być może jest również wyraz *batory* ‘ojciec’ od ukr. *батько* ‘ts.’ lub *бать* ‘tata’.

Bardziej skomplikowane zmiany odpowiadają za powstanie wyrazu *filipus* ‘cygaro’, który kojarzy się z imieniem Filip, a ma związek z łacińskim *fidibus*. W słowniku etymologicznym języka niemieckiego F. Klugego i A. Götzego [Kluge, Götz 1948] wyraz ten jest objaśniany jako pochodzący z gwary studenckiej. Tam z kolei znalazł się jako refleks pewnego zwyczaju studenckiego, polegającego na tym, że zapalano papierosa, recytując fragment ody Horacego: «*Et ture et fidibus iuvat placare deos*» («Kadzidłem i lirą trzeba zjednać sobie bogów»). W tym wersie w bliskim sąsiedztwie występują dwa rzeczowniki: *ture* ‘kadzidło, dym’ oraz *fidibus* ‘smyczki, lira’. Drugiemu z nich nadano nowe, ale pasujące do żartobliwego kontekstu znaczenie ‘papieros’. Na gruncie polskim doszło dodatkowo do kontaminacji z imieniem Filip, stąd forma *filipus*.

Porównanie Żargonu złodziejskiego... S. Udzieli

ze słownikiem A. Kurki [Kurka] oraz monografią Z. Kurzowej [Kurzowa]

batory ‘ojciec’ [Kurka: brak; Kurzowa: brak]
binia ‘dziewczyna, kochanka, prostytutka’ [Kurka: 9; Kurzowa: 141]
bośnia ‘szpital’ [Kurka: 9; Kurzowa: brak]
buchać, buchnąć ‘kraść, ukraść’ [Kurka: 10; Kurzowa: 386]
buchacz ‘złodziej’ [Kurka: 10; Kurzowa: brak]
chatrak ‘agent policyjny, szpicel’ [Kurka: 11; Kurzowa: 146, 339, 393]
chichlać ‘wypróżniać się’ [Kurka: 11; Kurzowa: brak]
chodzić po dolinach ‘kraść po kieszeniach’ [Kurka: 10; Kurzowa: 434 (za K. Schleyenem)]
chytryć ‘pić’ [Kurka: 12; Kurzowa: brak]
chyorny ‘pijany’ [Kurka: brak; Kurzowa: brak]
dać <komu> na piec ‘obić <kogoś>’ [Kurka: brak; Kurzowa: brak]
doliniaż ‘złodziej kieszonkowy’ [Kurka: 10; Kurzowa: brak]
dziad ‘policjant, dozorca więzienny’ [Kurka: brak; Kurzowa: 434 (za K. Schleyenem)]
facyjandę robić ‘kraść’ [Kurka: brak; Kurzowa: brak]
ferniak ‘nos’ [Kurka: 15; Kurzowa: 158]
filipus ‘cygaro’ [Kurka: 16; Kurzowa: 158]
gawruczka ‘pani’ [Kurka: 17; Kurzowa: brak]
gawruk ‘pan’ [Kurka: 17; Kurzowa: 161 (‘mężczyzna’, ‘gość, facet’)]
gnes ‘członek męski’ [Kurka: 18 (podaje *gnyś* ‘ts.’); Kurzowa: brak]
gnesować ‘spółkować’ [Kurka: brak; Kurzowa: brak]

grabki ‘palce’ [Kurka: brak (jest *grabcia* ‘ręka’, *grabys* ‘ręce’ [Ibid.: 18]); Kurzowa: brak (jest *graba* ‘ręka’ [Ibid.: 164])]
grabić ‘kraść’ [Kurka: 18; Kurzowa: brak]
grojny ‘wielki’ [Kurka: brak; Kurzowa: brak]
hara ‘wódka’ [Kurka: 19; Kurzowa: 168]
hlawe ‘dobrze’ [Kurka: brak; Kurzowa: brak]
imać ‘mieć’ [Kurka: brak; Kurzowa: brak]
jańcio ‘żołnierz stojący na warcie’ [Kurka: 20; Kurzowa: 176]
jarecka ‘stara’ [Kurka: 20 (‘matka lub starsza kobieta’); Kurzowa: brak]
jarecki ‘stary’ [Kurka: 20 (‘ojciec lub starszy człowiek’); Kurzowa: brak]
jarz ‘ogień’ [Kurka: brak (jest *jarzy* ‘ts.’ [Ibid.: 20]); Kurzowa: brak]
jarzączi ‘zapalki’ [Kurka: 20 (‘zapalka, świeca’); Kurzowa: brak]
jarzyć, zajarzyć ‘palić, zapalić’ [Kurka: brak; Kurzowa: 434 (za K. Schleyenem)]
jorgacz ‘tak jest’ [Kurka: 21 (‘tak jest, prawda’); Kurzowa: brak]
kapować ‘patrzeć’ [Kurka: 22 (‘patrzeć, świecić’); Kurzowa: 181 (‘rozumieć’)]
kasztan ‘Żyd’ [Kurka: brak; Kurzowa: brak; SW II: 292]
kimać ‘spać’ [Kurka: 23; Kurzowa: 183]
kiwnąć ‘umrzeć’ [Kurka: 23; Kurzowa: brak]
knaiść ‘iść’ [Kurka: brak (jest *knajac* ‘ts.’ [Ibid.: 24]); Kurzowa: brak]
kobzać, zakobzać ‘bić, zabić’ [Kurka: 25 (‘bić, fotografować’); Kurzowa: 435 (za K. Schleyenem), *kobzać, wykobzać* ‘kopnąć, wyrzucić’]
kofnąć ‘kupić’ [Kurka: 25 (*kofnować* ‘ts.’); Kurzowa: brak]
krakus ‘dziesiątak, dziesięć centów’ [Kurka: 26 (‘szóstak, 20 halerzy’); Kurzowa: brak]
kudłaj ‘Żyd’ [Kurka: 25; Kurzowa: 193]
kumać ‘rozumieć’ [Kurka: 26 (‘umieć, rozumieć’); Kurzowa: 194]
lemberski ‘lwowski’ [Kurka: 27; Kurzowa: 195 (jest *Lembryk*, nie podaje przymiotnika)]
lipki ‘oczy’ [Kurka: 27 (*lipka* ‘oko, okno, szyba’); Kurzowa: 435 (1. ‘szyby’, 2. ‘oczy’ – za K. Schleyenem)]
łaty ‘karty’ [Kurka: 27 (‘karty do grania’); Kurzowa: brak]
majcher ‘nóż’ [Kurka: 28; Kurzowa: 435 (za Schleyenem)]
makowa ‘głowa’ [Kurka: 28 (*makówka* ‘ts.’); Kurzowa: 435 (za Schleyenem)]
małpa ‘złoty reński, gulden’ [Kurka: 28; Kurzowa: brak]
mijać ‘mieć’ [Kurka: brak; Kurzowa: 204 (eks. Z gwary złodziejskiej)]
mikrus ‘mały’ [Kurka: 20 (*malec* ‘ts.’); Kurzowa: 204]
mikruska ‘mała’ [Kurka: brak; Kurzowa: brak]
robić sić ‘zasłonić kogoś lub coś’ [Kurka: 27; Kurzowa: 229–230 (*sicz, sić* ‘sitwa’)]
robić wystaw ‘uciekać’ [Kurka: 45 (*wystawić* ‘umknąć’); Kurzowa: 435 (*wystaw* ‘ucieczka’ – za K. Schleyenem)]
siano ‘tytoń’ [Kurka: 37; Kurzowa: brak]
sikora ‘zegarek’ [Kurka: 37; Kurzowa: 435 (*sikor* – za Schleyenem)]
słonko ‘masło’ [Kurka: 38; Kurzowa: brak]
szulan ‘żołnierz stojący na warcie’ [Kurka: 41 (*szulant* ‘żandarm’); Kurzowa: brak]
szwajcar ‘cent, grajcar’ [Kurka: 42 (‘cent, grosz’); Kurzowa: 243 (*szwajnery* tylko Im ‘pieniądze’)]
zamajchrować ‘zabić nożem’ [Kurka: brak; Kurzowa: brak]
żoldak ‘żołnierz stojący na warcie’ [Kurka: brak; Kurzowa: brak].

Zestawienie «Żargonu złodziejskiego...» S. Udzieli ze słownikami A. Kurki [Kurka] i Z. Kurzowej [Kurzowa] przekonuje, że nie jest to zbiór cechujący się oryginalnością, ale jednak i tu znajdziemy pewne nowości leksykalno-semantyczne. Należą do nich wyrazy: *batory* ‘ojciec’, *chyrny* ‘pijany’, *gnesować* ‘spółkować’, *grojny* ‘wielki’, *hlawe* ‘dobrze’, *zamajchorować* ‘zabić nożem’ oraz zwrot *facyjandę robić* ‘kraść’.

RĘKOPISY

- Nitsch 1924 — Nitsch K. List do Seweryna Udzieli z dnia 18 V 1924 (rękopis w zbiorach Archiwum Muzeum Etnograficznego im. S. Udzieli w Krakowie, sygn. I/1531/Rkp).
- Udziela 1892 — Udziela S. Żargon złodziejski we Lwowie (rękopis w zbiorach Archiwum Muzeum Etnograficznego im. S. Udzieli w Krakowie, sygn. I/1531/Rkp).

LITERATURA

- Горбач 2006 — Горбач О. Апро в Україні. — Львів, 2006.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7 т. — Київ, 1982–2012. — Т. 1–6.
- Brückner 1927 — Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. — Kraków, 1927.
- Estreicher 1903 — Estreicher K. Szwargot więzienny. — Kraków, 1903.
- Kluge, Götze — Kluge F., Götze A. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. — Berlin, 1948.
- Kurka — Kurka A. Słownik mowy złodziejskiej. — Wyd. 3. — Lwów, 1907.
- Kurzowa — Kurzowa Z. Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku. — Warszawa; Kraków, 1983.
- Ludwikowski, Walczak 1922 — Ludwikowski W., Walczak H. Żargon mowy przestępców. «Błatna muzyka». Ogólny zbiór słów gwary więziennej. — Warszawa, 1922.
- Małocha 1994 — Małocha A. Żydowskie zapożyczenia leksykalne w socjolekcie przestępczym // Język a Kultura. — T. 10: Język subkultur / Red. J. Anusiewicz, B. Siciński. — Wrocław, 1994. — S. 135–170.
- Michalski, Morawski 1971 — Michalski H., Morawski J. Słownik gwary więziennej. — Warszawa, 1971.
- Stępiak 1993 — Stępiak K. Słownik tajemnych gwar przestępczych. — Londyn, 1993.
- SW — Słownik języka polskiego / Pod red. J. Karłowicza, A.A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. — Warszawa, 1900–1927. — T. 1–8.
- Szaszkiewicz 1997 — Szaszkiewicz M. Tajemnice grypserski. — Kraków, 1997.
- Ułaszyn 1951 — Ułaszyn H. Język złodziejski. — Łódź, 1951.

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ В ДІАЛЕКТНОМУ ТЕКСТІ

*Syntactical means of expressing evaluation
in the dialectal text*

Мовні засоби вираження того, як уявляє людина себе й навколишній світ, залишаються у фокусі уваги мовознавців протягом багатьох років і становлять один із центральних об'єктів антропологічної лінгвістики [Леонтьєва 2008: 3]. Вагоме місце у сприйнятті та відображенні світу посідає оцінка, яку В. Шаховський називає власне людською категорією, наголошуючи: «Оцінюють те, що потрібно людині... Оцінка представляє людину як мету, на яку звернений світ» [Шаховський 1998: 62]. На антропоцентричності оцінних мовних засобів наголошують й інші вчені, зокрема Н. Лаврентьєва називає антропоцентризм «системотворчою ознакою оцінної лексики, який визначає семантичну та функційну специфіку цієї лексики» [Лаврентьєва 1980: 14]. Як зауважує О. Гаврилова, «у процесі світобачення у свідомості людини формується ідеальний образ зовнішнього світу. Він містить не лише об'єктивне знання про явища дійсності, а й емоційне ставлення до них. Інакше кажучи, разом із природною, фізичною картиною світу у свідомості індивіда формується ціннісна його картина» [Гаврилова 2009: 48].

У сучасній лінгвістиці категорія оцінки перебуває в полі зору багатьох дослідників. Сутність лінгвістичної категорії оцінки, специфіку її реалізації в різножанрових текстах, мовні засоби вираження оцінки на матеріалі різних мов вивчають такі вітчизняні й зарубіжні лінгвісти, як: Н. Арутюнова, О. Бессонова, В. Богуславський, Н. Бойко, О. Вольф, Т. Космеда, Н. Лук'янова, Т. Маркелова, О. Островська, У. Соловій, В. Телія, В. Чабаненко, Л. Шутак та ін. Зауважмо, що більшість наукових досліджень

категорії оцінки виконано на матеріалі літературної мови — лексико-графічних джерел або текстів різних стилів, здебільшого художнього й публіцистичного. Лише в деяких роботах для аналізу обрано розмовне [Ягубова 1992] або діалектне мовлення [Глущенко 2002; Дарбанова 2000; Ермоленкина 2002; Кривова 1991; Лаврентьева 1980; Хаджаева 1980].

Об'єктом дослідження лінгвістів є засоби вираження оцінки різних мовних рівнів, зокрема й синтаксичного. Кілька дисертацій з оцінного синтаксису виконано на матеріалі російської мови: Л. Лебедева проаналізувала субстантивні емоційно-оцінні речення [Лебедева 1967], О. Ємельяненко розглянула специфіку оцінного значення речень із субстантивними предикатами залежно від співвідношення в предикаті оцінних та дескриптивних сем [Ємельяненко 1987], Я. Олзоева описала будову речень із семантикою оцінки дії [Олзоева 2005]. Оцінні висловлення російської мови є об'єктом дослідження в монографії З. Теміргазіної [Темиргазина 1999]. Т. Демешкіна, аналізуючи семантичні типи діалектних висловлень та модусні смисли в них, зосередила увагу, серед іншого, на оцінних жанрах [Демешкина 2000]. Предметом наукового студіювання мовознавців були синтаксичні засоби вираження оцінки в англійській [Авганова 1975; Федотова 1987] та німецькій [Сухих 1983] мовах.

Попри це, реалізація категорії оцінки в українському діалектному мовленні загалом та на рівні діалектного висловлення й тексту зокрема ще не була предметом спеціального вивчення. Відсутністю ґрунтовних досліджень із цієї проблеми й зумовлена актуальність нашої роботи.

Мета пропонованої статті — описати структуру висловлень оцінної семантики, співвідносних із простими та зі складними реченнями, у текстах українського діалектного мовлення. Сформульована мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) класифікувати діалектні висловлення оцінної семантики, співвідносні із простим реченням, відповідно до наявності в них суб'єкта й предиката та залежно від способів їх вираження; 2) проаналізувати типи відношень між частинами висловлень, співвідносних зі складним реченням, та засоби зв'язку цих частин; 3) у кожному з виділених типів висловлень визначити специфічні засоби вираження оцінки. Ми не ставимо за мету зіставити діалектне мовлення та літературну мову за певним параметром, а прагнемо подати цілісний опис типів оцінних висловлень, властивих діалектному мовленню як формі комунікації, тому твердження, що якась риса властива діалектові, не виключає того, що вона характерна і для літературної мови.

Дослідження виконано на матеріалі хрестоматій діалектних текстів, у яких репрезентовано матеріали з різних наріч української мови, а також власних записів діалектного мовлення, здійснених у східнословобожанських українських говірках упродовж 2009–2012 рр.

Аналізовані діалектні висловлення кваліфікуємо як оцінні на підставі думок попередників, що оцінними слід uważати лише ті висловлення, у яких «оцінки утворюють основний зміст» [Городникова 1988: 49], тобто оцінна лексична одиниця «є в предикативній позиції» [Блох, Ильина 1986: 15], наприклад: *та'ка |р'іч'ка була |гарна / що ве"сноу / йак рос'ходила с'з бе"ре"з'іу во'на / так по йар'ках ж'ін'ки |рибу вибе"рали // та'ка була кра'са* [УССГ: 114]. Обов'язковими передумовами для всіх оцінних висловлень є: «а) суб'єкт оцінки; б) об'єкт оцінки; в) характер оцінки; г) підстава оцінки, що становлять елементи оцінної структури» [Малинович 1989: 98–99]. У наведеному прикладі суб'єктом оцінки є мовець, об'єктом — річка, яку діалектоносії оцінює позитивно (багата рибою). Показовим є виділення в окремому синтагму позитивно-оцінного висновку *та'ка була кра'са*.

Як свідчить проаналізований матеріал, більшість діалектних висловлень, у яких виражено оцінку, емоційно забарвлена, підставою емоційної оцінки зазвичай слугує «неординарна ситуація, незвичність властивості або якості об'єкта, які викликали позитивну чи негативну емоційну оцінку мовця» [Малинович 1989: 99].

Серед двоскладних оцінну функцію виконують переважно конструкції з іменними складеними предикатами, у яких дієслівна зв'язка може бути матеріалізованою або нульовою. Іменна частина таких предикатів — прикметники або іменники, які здебільшого і містять оцінку — позитивну чи негативну: *та |церква |тоже йа'ка хо'роша була!* [УССГ: 316]; *жа'ра |была |перет тым без'божна* [УЗГ: 111]; *голо'дувка була |сил'на* [ВП: 152]. При цьому більш категоричною оцінка є в тих випадках, коли іменну частину предиката виражено іменником. Л. Чернейко з цього приводу зауважує: «Оцінка *Він грубий* через якісний прикметник більш категорична, ніж оцінка *Він говорить грубоці* через ад'єктивний субстантив, але менш категорична, ніж *Він грубіян*, де аксіологічне ім'я — ярлик, знак неприйняття іншого» [Чернейко 1996: 42].

У двоскладних конструкціях із предикатом оцінної семантики у проаналізованих текстах виявлено такі специфічні риси:

1. Іменна частина предиката може бути ускладнена препозитивними або постпозитивними модальними маркерами **який (яка, яке, які), такий (така, таке, такі), що (що, што)**; найчастіше ці слова приєднуються до прикметників: *ли'шила йа с'а ис пыс'катоу нів'істоу // йо! што |была прокл'ата! / а |д'іти у |нийй йа'к'і пыс'кат'і* [УЗГ: 108]; *йа полу'ч'іла йіх і йа'ка була |рада* [УССГ: 25]; *та |церква |тоже йа'ка хо'роша була!* [Ibid.: 316]; *полотна та'к'і |гар'н'і були* [Ibid.: 93]; *в'ін та'кий ч'істен'кий* [Ibid.: 206]; *та'ке ж було ли'це кра'с'іве* [Ibid.: 224]; *та'к'і су'с'іду добр'і були* [Ibid.: 267]; *а співан'ки йа'кі |були то'ди |файні* [БГ: 95]; *а хліб буу тог'ди та'кий добрий / смаш'ний / пух'кий та ви'сокий* [Ibid.: 301]; *та'ке*

було *файне вісіл'а* [Ibid.: 356]; *а левада йа'ка була гарна* (Павл); *та'ка у нас бабус'а бойо'ва була* (Олекс); *ну баба та'ка ше ге'роїс'ка* [ГБ: 94]; *с'іно та'ке було мошчне* [Ibid.: 195]; зафіксовано також випадки приєднання модальних маркерів до дієприкметників: *молод'оже зараз та'ка рос'пуш'ч'ена* (Риб); *а во'на же за'пуш'ч'е'на йа'ка* (про занедбану річку) [УССГ: 127]; а також до іменників: *а во'но гадос'т'та'ка* [Ibid.: 173]; *то та'кий буў бол'тун* [Ibid.: 191]; *байа'н'іст та'кий буў п'йаниц'а* (Павл). Зауважмо, що маркери *що (шо, што)* властиві переважно говіркам південно-західного наріччя, натомість маркери *який (яка, яке, які), такий (така, таке, такі)* зафіксовано в говірках усіх наріч української мови.

2. Додатковим засобом вираження оцінки є словотвірна структура прикметників — компонентів іменного складеного предиката, які можуть містити суфікси суб'єктивної оцінки. Функційно активними в проаналізованих текстах є прикметники з меліоративними суфіксами, які можуть підсилювати позитивну семантику твірних основ або пом'якшувати їх негативно-оцінне значення, пор.: *йа то'д'і була та'ка ма'нен'ка / худен'ка* [УССГ: 319]; *та'кий в'ін буў ти'хесе'н'кий* [Ibid.: 244]; *а в'ін та'кий буў по'у'нен'кий / пух'нати'н'кий* [ГБ: 159]; *а мен'иш'і Ал'оша / цеї та'кий буў у'перте'н'кий* (Павл).

3. Перебільшення ознаки можуть передавати конструкції *куди там, не дай Бог* (східнословобожанські говірки); *шо ну* (буковинські говірки); *куди же* (поліські говірки) та ін. Здебільшого такі конструкції інтонаційно виділено в тексті в окрему синтагму: *та'ка кра'сива була // куди там* [УССГ: 270]; *крик'лива та'ка була / не дай Бог* (Лутуг); *то та'кий буў смаш'ний хліп / шо ну* [БГ: 82]; *файна була та'ка / шо ну* [Ibid.: 323]; *дак о'це ради // куди же!* [ГБ: 66]. Рідше зафіксовано приклади, у яких такі конструкції не виділено інтонацією в тексті: *голод не дай Бог буў та'кий / не дай Бог голодо'мор буў* [УССГ: 397].

4. Раціонально-оцінний прикметник як компонент складеного іменного предиката може мати при собі прислівник міри й ступеня, що вказує на найвищий ступінь вияву ознаки: *то йе дуже кіш'ка і клоп'ітна справа* [БГ: 130]; *тай то добрі та'кі ду'жи були пиро'ги* [Ibid.: 152]; *до'рога була дуже пар'шива* [Ibid.: 354]; *го'роди були дуже гарн'і* (Павл); *а д'ім був дуже справед'ливий* [ВП: 244]; *вел'ми був добри со'бака* [Ibid.: 334]. Зафіксовано також випадки вживання прислівників міри й ступеня із заперечною часткою *не*, що вказує на недостатній ступінь вияву ознаки: *в'ін та'кий не дуже трудол'убивий* [УССГ: 130]; *в'ін був ни вел'ми ба'гатий* [ВП: 50].

5. Часто мовці вдаються до градаційного нанизування синонімів: *ду'жи сил'на / ви'лика бі'да була* [БГ: 274]; *музи'кант був отл'ічний / ха'роший був музи'кант* [ВП: 150]; *в мене брат та'кий здо'ровий / та'кий кра'с'івий був* [Ibid.: 344]; *та'ке чисте возиро' було / та'ке хо'роше* [Ibid.: 136]; *ха'роший буў бат'ко д'ім'ам / дуже гарний* [ГБ: 121]. Характерними для діалектних оцінних висловлень є також повтори іменної частини

предиката: *ц|ерква у нас бу|ла ої|гарна / гарна* [УССГ: 308]; *до|ма т|іки бу|ли ви|соки| ви|соки|* [ГБ: 152]; *гарни| гарни| бат|ко ў нас* [Ibid.: 175]; *до ро|боти в ін|тру|д'ага / тру|д'ага* [УССГ: 133]. Зазначмо, що мовці можуть повторювати й усе оцінне висловлення, наприклад: *али з|разу|дужи|сил|на бу|ла бі|да //|дужи|сил|на бу|ла бі|да* [БГ: 272], де інтенсифікації оцінки досягнуто вживанням прислівника міри й ступеня *дуже* та повтором оцінної конструкції.

6. Засобом посилення оцінного значення іменних компонентів складеного іменного предиката є також емоційне подовження голосних; зауважмо, що такі висловлення часто мають окличну інтонацію: *ви|со:ка та|ка бу|ла го|ра!* [ВП: 142]; *о::ї й|ка ба|ба га::рна!* [ГБ: 94]; *бу|лиє тий|бат|к'е с|вакор і свик|руха за|мо:жнийі* [ВП: 270]; *поро|с'ата га::рн|і та|к'і бу|ли* [Ibid.: 224]. Емоційно подовженими голосні можуть бути й у прислівникові міри та ступеня, ужитому при прикметникові оцінної семантики: *с'і|час л|уди с|тали д::уже ў|редні* [Ibid.: 187] або в модальних маркерах: *й|аки::ї же вин хо|рошиї чо|ло|вік бу|ї* [Ibid.: 210]; *та|ки::ї гарний чо|ло|вік бу|ї* [Ibid.: 255].

7. Мовці, оцінюючи реалії, події, можуть вдаватися до іронії, основою якої є «принцип семантичної двоплановості, створюваної узуальними й okazіональними, прямими й переносними значеннями. У випадку іронії між узуальними й okazіональними значеннями виникають відношення невідповідності, протиріччя, що породжують імпліцитну негативну суб'єктивно-оцінну модальність, що і є механізмом створення іронії» [Походня 1989: 30–31]: *ўже т|риц':ат' т|рет'її — це ўже за|м'ітний / хаї Бог по|милує! // і|сорок|с'омі|добрий бу|ї / та|кий / шо не" даї Бог!* [УССГ: 109]. У наведеному прикладі прикметник *добрий*, якому в номінативному значенні властива позитивна оцінна семантика, набуває протилежного значення; яскраву негативність вираженої ним оцінки підкреслено конструкцією *та|кий / шо не" даї Бог!*

З односкладних конструкцій оцінної семантики у проаналізованих текстах найбільше зафіксовано номінативних та безособових, кожному із цих типів висловлень у діалектному мовленні властиві деякі специфічні риси.

В односкладних **номінативних** емоційно-оцінних конструкціях «констатація наявності предмета, особи, явища у відповідній ситуації супроводжується вираженням певної оцінки, емоційного ставлення, що забезпечується використанням спеціальних модальних маркерів типу **який** (*яка, яке, які*), **такий** (*така, таке, такі*), **що за** й окличної інтонації» [Грищенко 2004: 384]. Дослідники поділяють такі конструкції на дві групи: 1) ті, що містять позитивну оцінку (її супроводжує вираження позитивних емоцій: радості, захоплення, здивування та ін.); 2) ті, що містять негативну оцінку (її супроводжує вираження негативних емоцій: іронії, насмішки, засудження, презирства та ін.), причому ці протилежні оцінки й емоції

часто переплітаються й накладаються [Рословец 1973: 73]. У проаналізованих текстах зафіксовано приклади висловлень обох названих груп. До позитивно оцінних зараховуємо висловлення: *а шо то за 'файні мид'веді* [БГ: 161]; *йа'ка п'йеса!* (Новоник) та ін. Негативну оцінку містить, наприклад, висловлення: *гр'аз'йа'ка / неви'но'сима* [УССГ: 49]. У висловленні *от хит'руха йа'ка* (Сват) поєднано позитивну й негативну оцінку, що виявляємо з контексту: *ну / ш'ч'ас на 'пенс'ійі / отди'хайу / працю'ват'не" пра'ц'уйу // о'нуч'ка 'каже / ти ж хитра / на роботу не" 'ходиш і у ш'колу не" 'ходиш / а г'рош'і да'йут'то'б'і // от хит'руха йа'ка* (Сват).

Засобами увиразнення, підсилення оцінного значення таких висловлень можуть слугувати:

а) семантика іменника, напр.: *йа'ка красо'та* [УССГ: 15] — слово *красо'та* виражає загальну позитивну оцінку 'щось добре, дуже добре', пор. у контексті: *бу'ло пора'ботайе"ш 'ч'ас'іка ч'е"тир'е / за'то до'дому 'йаб'лук два в'і'дра приеве"зеш // йа'ка красо'та; го'роди'ї нас йа'киі // 'золото!* [ГБ: 188] — в однослівній субстантивній конструкції якісно оцінний іменник *'золото* вжито в переносному значенні 'щось дуже гарне';

б) фонетичні засоби: *це йа'кы::ї ве"лики"ї строк!* [Ibid.: 94] — у цьому прикладі спостерігаємо емпатичний наголос, виражений емоційним подовженням голосного звука в модальному маркері;

в) словотвірні афікси, у таких випадках відбувається «поєднання оцінки, закладеної в корені, та емоційно-оцінного значення афікса» [Ягубова 1991: 19], наприклад: *холодиш'ч'е та'ке* (Новоник); *а холо'дина йа'ка!* [УССГ: 38]; *та холо'дина / холо'дина та'ка* [Ibid.: 37]; *холо'д'ука ота'ка* [ГБ: 208] — суфікси *-иц-, -ин-, -ук-* указують на високий ступінь вияву ознаки; у третьому з наведених прикладів, окрім цього, наявний повтор слова *холо'дина*, що є поширеним засобом вираження оцінки в діалектному мовленні; *та'киї роскра'савец'* [УССГ: 51] — семантику позитивної оцінки увиразнює емоційно забарвлений префікс *рос-*;

г) інтонаційні засоби: *гр'аз'йа'ка / неви'но'сима* [Ibid.: 49] — означення *неви'но'сима* в цьому висловленні інтонаційно відокремлено від означуваного слова паузою, яка посилює його логічне наголошування й увиразнює оцінну семантику висловлення;

г) означення, що вказують на міру й ступінь вияву: *холо'д'іна страи'на* (Крем);

д) вигукові слова: *жа'ра та'ка / 'Боже* [Ibid.: 44] — у наведеному висловленні, окрім модального маркера *та'ка*, ужито інтер'єктивований іменник *'Боже*, який у діалектному мовленні є функційно активним для підсилення і позитивної, і негативної оцінки;

е) контекстуальне оточення: *іде"мо // ту'ман та'киї // не" з'найем / ку'ди їти* (Павлен) — семантика оцінної інтенсифікації номінативної конструкції *ту'ман та'киї* стає зрозумілою лише в контексті: наступне висловлення *не"*

з³найем / ку³ди їти містить інформацію про те, що туман був дуже густим; а дош¹ч¹ і йа¹к¹і / кис¹лотн¹ і ў¹с¹ак¹і (Крем) — у цьому висловленні негативний характер оцінки деталізовано в означеннях кис¹лотн¹ і ў¹с¹ак¹і.

У проаналізованих текстах оцінку також можуть передавати односкладні **безособові** конструкції, серед яких виокремлено такі групи:

а) конструкції із предикатом, вираженим зворотним дієсловом, оцінне значення в них має залежний компонент; функцію якого в діалектному мовленні можуть виконувати слова релятивної семантики *скільки, як*, висловлення в цих випадках мають окличну інтонацію: ої¹мама¹ роднайа¹! // с¹к¹іл¹ки ме¹н¹ і дос¹талос¹а¹! [УССГ.: 318]; йак¹ ме¹н¹ і пон¹рави¹лос¹! (Новоник); інтенсифікації вираження негативної оцінки може бути досягнуто за допомогою повторів або уживання слів-інтенсифікаторів: т¹рудно си жило // т¹рудно // нап¹роти¹цего¹ часу т¹рудно си ¹жило [БГ: 319]; то це ¹дужи ¹гірко си пирижи¹вало [Ibid.: 271];

б) конструкції із прислівниковими предикатами, у яких оцінність передано лексемами загальної позитивної чи негативної семантики й підсилено модальними маркерами — словами *йак (йек), йак то, що то* тощо або словами-інтенсифікаторами *дуже, крепко* та ін.: *йек то ¹файно!* [Ibid.: 184]; *йой! йек ми¹ні ¹було ¹встидно!* [Ibid.: 298]; *т¹ашко ¹було ¹крепко* [ВП: 392]; *що то ¹було ¹весило колис!* [БГ: 91]; *було ж ¹Боже йак ¹весе¹ло* (Литв) — позитивну оцінку підсилює вигукове слово ¹Боже; *на Зилену ни¹діл¹ у чос ¹дужи ми¹ні ¹сумно* [ГГ: 254]; *¹дужи / ¹дужи ¹файно на Ви¹литден¹* [БГ: 197] — позитивну оцінку підкреслює повтор слова-інтенсифікатора; *саме ми¹н¹ і ¹було ¹т¹рудно так / страх о¹дин!* [ГБ: 254] — нанизування засобів вираження оцінки за допомогою модального маркера *так* та інтенсифікатора *страх о¹дин!*; підсилює оцінне значенням також парцеляція: *¹божи! / йак то ¹було! // ¹страшно!* [БГ: 314]; у висловленні *иче ¹було ¹холоднуватен¹ко так* [ГБ: 45] словотвірна структура прислівникового предикатива (наявність у ньому не лише суфікса *-уват-* як показника ознаки, вираженої неповною мірою, а й зменшувального суфікса *-ен¹к-*) підкреслює незначний ступінь вияву ознаки;

в) конструкції з іменниковими предикатами, наприклад: *¹было ў нас ¹страхы худобы таї зим¹л¹ і* [УЗГ: 109], де іменник *стра¹хы* вжито на позначення великої кількості, формальним показником якої є й граматична форма множини цього іменника.

Зафіксовано також поодинокі випадки вираження оцінної семантики за допомогою односкладних **узагальнено-особових** конструкцій, наприклад: *то ти¹пер ¹дужи ¹добре жи¹йут // ¹дужи ¹добре жи¹йут* [БГ: 293] (повтор висловлення — типова риса діалектного мовлення, який виражає й оцінку) та односкладних **інфінітивних** конструкцій: *¹дуже ¹т¹рудно жит¹* [ГБ: 136].

Оцінку в діалектному тексті можуть передавати також висловлення, співвідносні зі складними реченнями.

Поділяючи складні оцінні висловлення на дві групи: із сурядним та з підрядним зв'язком між частинами, — зауважмо, що у висловленнях першого типу оцінні предикати наявні в кожній частині. Відношення між частинами таких висловлень найчастіше зіставні (характер оцінки в частинах протилежний): *су|с'ідка о|це у|мене |Тан'а здо|рова / а мужи|ч'ок у|нейі та|киї ма|н'іс'ін'киї хо|ди|у* (Гонч); *во|на та|ка ху|ден'ка ху|ден'ка / а в'ін та|киї ка|банч'ік н|лотн'ін'киї* (Гонч) або єднальні (характер оцінки в частинах однаковий): *і та|к'і пом'ідори вирос|тали! / а йа|ка ка|пуста була! / а |пере|ц' бу|у! ої! / і |усе бу|ло* (Новоник).

Серед висловлень із підрядним зв'язком між частинами розрізняємо:

а) висловлення із займенниково-співвідносним зв'язком: оцінний предикат є в головній частині, а підрядна містить додаткову інформацію щодо нього; оцінна семантика властива всьому висловленню: *во|на нас|т'і|л'ки бу|ла |добра |мати / шо них|то ни|е за|м'инит' |йі|ї|ї ника|да* [Ibid.: 191]; *ко|лис |гї|ки бу|ли та|кі встид|ливі / шо |навік' |цілу|ватиси ни дозво|л'ели х|лопцу* [БГ: 312]; оцінну семантику головних частин таких висловлень може бути увиразнено за допомогою повторів, а також уживання при раціонально-оцінних лексемах-предикатах плеонастичних слів **який**, **такий** та вигуків: *ба|бус'а тво|йа |З'ін'ка / во|на / ої йа|ка |добра бу|ла / та|ка |добра / шо ха|йїм і на тим с|віт'і так |добре* [ГБ: 176];

б) висловлення із причиновими відношеннями між частинами, серед яких виділяємо два варіанти: 1) оцінні предикати наявні і в головній, і в підрядній частині, характер оцінки в обох частинах однаковий: *н' |ї|року / |файно с'ме про|жили / бо бы|у |чесный / ім'н'а му |было Ва|сил'* [УЗГ: 145]; 2) оцінний предикат наявний тільки в головній частині, а підрядна лише містить інформацію про причину оцінки: *|наш'і" |л'уди' |добр'і / бо |наш'і" |л'уди' з|найуд' горе" / з|найуд' горе* [ГЧЗ: 57];

в) висловлення з часовими відношеннями; оцінний предикат наявний у головній частині, а підрядна вказує на умову, за якої можлива така оцінка: *а йа|ке бу|ло с' |в'ато / ко|ли да|вали нам |тато на п|разни|ки ку|п' |йку* [УССГ: 65];

г) висловлення з допустовими відношеннями; оцінна семантика властива головній частині, а підрядна містить інформацію про події, у супереч яким можливе те, що підлягає оцінці в головній: *у |мене ч'оло|в'ік / хоч' і |ви|п'є / |водоч'ку |л'убе гар|но / хоч' і |ви|п'є / ну |ї|род' і |йак у|ма |зо|ус'ім не" про|п'є|ва* [Ibid.: 133]; у наведеному прикладі, як бачимо, наявний плеоназм — повторення підрядної частини *хоч' і |ви|п'є*, а також введення додаткової інформації у вигляді вставленої конструкції *|водоч'ку |л'убе гар|но*, яка дає змогу зрозуміти характер і підставу оцінки.

У проаналізованих текстах зафіксовано також приклади оцінних висловлень із двома підрядними частинами, які можуть займати різні позиції

щодо головної, наприклад, приєднуватися послідовним зв'язком: *та та^кі бу^ли жі^нки / що йак зави^дут' ту с^піванку / то аж за ^душу би^ре та с^піванка* [БГ: 95]. Оцінна семантика може бути властива й конструкціям із паралельною підрядністю: *а йак у^же чере^н'ам'і на^ход'а^д'гр'у^б'і / док то у^же то^ака ^радос'т' / що ва^м н'е^а ^можна^о пере^дат'йі'йі* [ГЧЗ: 48]. У наведеному прикладі препозитивна щодо головної підрядна частина вказує на умову того, що оцінено в головній, а постпозитивна передає ступінь інтенсивності оцінки, вираженої предикатом головної частини *то^ака ^радос'т'*.

Членування спонтанного мовленнєвого потоку діалектоносіїв на висловлення є процесом доволі складним. Одна з найхарактерніших рис діалектного мовлення — варіативність — проявляється в тому, що, з одного боку, інтонаційно в окремі синтагми можуть бути виділені предикативні частини складного висловлення, з іншого — дві предикативні частини можуть бути інтонаційно не відокремлені одна від одної. Пор.: *то'то во^да ^була та^ка ^добра // що ни у^ь ^кого та^койі ^добройі во^ди на си^л'і ни ^було* [БГ: 310]; *а йа ш та^ка шо ха^й ми^н'і грим на ^голову б^йе / но йа до^б'йус'а / шоб йа та^ки з^нала* [ВП: 132]. Між частинами першого з наведених висловлень та між першою і другою частинами другого висловлення зв'язок підрядний займенниково-співвідносний, щоправда, у другому випадку підрядна частина пояснює в головній вказівний займенник *така*, «наповнюючи його відповідним семантичним змістом» [Вихованець 1993: 336], а в першому — цей займенник є плеонастичним до раціонально-оцінного прикметника *добра*. Засобом зв'язку предикативних частин в обох прикладах є сполучник *шо*, але в першому випадку мовець інтонаційно виділяє залежну предикативну частину в окрему синтагму, тоді як у другому — обидві предикативні частини складного висловлення — головна *а йа ш та^ка* та залежна *шо ха^й ми^н'і грим на ^голову б^йе* — є однією синтагмою. Розгляньмо ще один приклад висловлення із займенниково-співвідносним зв'язком: *то та^кі помі^дори шо // е-е // ^можна за^багнути йіх // йа аш с^лину ли^гайу* [БГ: 87]. Як бачимо, підрядний сполучник *шо* інтонаційно невіддільний від головної частини висловлення, натомість підрядну частину виділено в окрему синтагму, як і вигук *е-е*. Отже, інтонування та синтагматична розчленованість діалектних складних висловлювань можуть бути різними, що пов'язано з багатьма чинниками: темпом мовлення, емоційним настроєм діалектоносія та ін.

В. Телія виділяє два типи оцінних висловлень: 1) власне оцінні, «націлені на повідомлення про ціннісну значимість для автора мовлення означеного у висловленні, щоб зорієнтувати реципієнта в конкретній життєвій колізії або в деякій абстрактно уявній ситуації [...], щоб цей останній прийняв [...] погляд автора мовлення як об'єктивний» [Телія 1986: 32]; 2) експресивно забарвлені, мета яких — «впливати на реци-

пієнта емотивно, із суб'єктивних позицій» [Ibid.]. У діалектних текстах переважають експресивно забарвлені оцінні висловлення, що цілком відповідає характерним рисам діалектного мовлення загалом, яке, не підлягаючи кодифікації, за ступенем експресивної насиченості та емоційності в багатьох випадках перевищує мовлення літературне. Експресивність діалектних оцінних висловлень яскраво виражено в гіперболізації оцінки: *дак та подруга та'ка:: 'була 'то::'їстайа / шо йа вам ска'зат'ни 'можу* [ГБ: 131]; *бу'ла у се"л'і 'д'їч'іна Фрос'а // це да'їно 'їже бу'ло // і та'ка л'ін'т'айка / йа'ку ш'ч'е н'їх'то н'їколи не" 'бач'ї'ї* [УССГ: 12]; *та та'киї 'темний же л'їс / шо з'роду з'в'їку та'кого не" 'бач'їли* [Ibid.: 191]. У наведених прикладах ступінь вираження оцінюваної ознаки гіперболізовано передано в залежних частинах складних висловлень *шо йа вам ска'зат'ни 'можу, йа'ку ш'ч'е н'їх'то н'їколи не" 'бач'ї'ї* та *шо з'роду з'в'їку та'кого не" 'бач'їли*. Ще виразніше експресивність та емоційність виявляються в тих складних висловленнях із займенниково-співвідносним зв'язком, підрядні частини яких за структурою нагадують вигуківі конструкції, у яких емоційно-оцінний компонент виходить на перший план, заступаючи дескриптивний, який фактично нівелюється: [*тетерев*] *з'начит' та'к'її чут'к'її / шо хаї його хо'л'ера* [ВП: 362]; *хог'е се'годні гї'їки та'кі пат'лак'і / шо 'Божі боро'ни* [БГ: 315]; *йа ви"ши"вала та'кого / шо не даї Бог* [УССГ: 108].

Як зауважують науковці, «оцінні засоби, які належать конкретним комунікативним актам і реалізуються в мовленні, мають деякі особливості функціонування. У процесі комунікації оцінка не є самоціллю, вона є частиною описового аспекту висловлень та органічно пов'язана з їхніми дескриптивними аспектами» [Ретунская 1987: 96]. Подібну думку висловлює С. Проскуркіна: «Провести чітку межу між оцінними і неоцінними конструкціями нелегко, тому що є цілий ряд висловлень, які одночасно репрезентують і оцінну, і дескриптивну семантику» [Проскуркіна 1995: 21]. Аналізовані діалектні тексти підтверджують ці міркування, наприклад: *ї'сади"к не" хо'ди'ї / 'бабушка 'дома вос'питувала // [...] то'д'ї ж 'зими бу'ли / с'н'їгу ба'гато бу'ло // 'зараз та зи'ма сла'бен'ка / а то'д'ї су'ров'ї бу'ли // йак наме"те с'н'їгу / так де"рева зам'їтало і о'то на го'родах 'гори та'к'ї / так о'то на 'сан'ах там ка'тали"с'а // 'пот'ім у ш'колу п'їшо'ї // теж хо'дили х'тозна в'їд'кіл' / там 'р'їч'ка / л'од / ї'хо'кеї з'рали* [УССГ: 172]. Дескриптивно-оцінну семантику в наведеному тексті має складне висловлення *зараз та зи'ма сла'бен'ка / а то'д'ї су'ров'ї бу'ли*, частини якого пов'язані сурядним зв'язком за допомогою протиставного сполучника *а*.

Зазначмо, що в проаналізованих текстах сполучник *а* між синтаксично незалежними частинами оцінних складних висловлень частіше виконує функцію зіставного, здебільшого в таких висловленнях інформатори

розповідають про людей, їхні риси характеру та зовнішності: *дак во¹на та¹ка то¹у¹ста / а йа¹ тоне^н'ка* [ГБ: 130]; *Са¹шка у¹ч'і¹с'а хоро¹шо і у¹ш'кол'і / а це¹й туроч'ок ні¹йак н'і¹ч'ого не^н хоч'е* [УССГ: 180]; *перша не^нвіста фа¹йна / по¹р'адочна че^нл'а'дина / а друга зб'іс* [УЗГ: 46]. У функції зіставного в закарпатських говірках вживають сполучник **ли^{ем}**: *дв'і с'тарш'і бы¹ли нипот^р'ібн'і / ни^ефа¹йн'і з ли^ц'а / ли^{ем} йад'на Олена бы¹ла к¹расна і ч'і¹ко¹ўна* [Ibid.: 121].

Оцінна семантика в наведених прикладах властива кожній предикативній частині висловлення. Щоправда, у першому випадку, на відміну від трьох інших, не можна говорити про однозначне зіставлення позитивних і негативних рис. Як зауважує О. Дмитрієва, «незважаючи на те, що оцінка може бути позитивною чи негативною, не можна стверджувати, що всі оцінні судження стоять в опозиції «гарний – поганий». Низка екстралінгвальних чинників — складність і неоднозначність навколишнього світу, ступінь пізнання його людиною, сума практичного досвіду в освоєнні навколишньої дійсності, визначаючи мовну діяльність людини й закріплюючись у мовній парадигматиці, сприяє створенню градуйованої системи оцінних мовних засобів» [Дмитрієва 1999: 156]. Як відомо, в основі акту оцінювання — порівняння об'єкта оцінки з еталоном або стандартом. В. Богуславський, розглядаючи аспекти оцінок зовнішності людини, зазначає: «Ступінь представленості кількісної ознаки щодо норми й еталону вважають визначальним для встановлення знака оцінки. Тому ознаки, які вказують на перевищення норми, оцінюють позитивно, а ознаки, які вказують на відхилення в менший бік, негативно» [Богуславський 1994: 57]. Не можемо цілком погодитися з таким категоричним твердженням дослідника. У наведеному прикладі виразним є суб'єктивний компонент оцінки. Припускаємо, що інформаторка більш схильна позитивно оцінювати себе, на користь чого свідчить і меліоративний суфікс в оцінному прикметнику *тоне^н'ка*; натомість надмірна повнота іншої людини не викликає в неї позитивного ставлення — надто високий ступінь вияву цієї ознаки передає поєднання раціонально-оцінного прикметника *то¹у¹ста* з плеонастичним словом *та¹ка*.

Отже, як свідчить проведений аналіз, не завжди оцінні висловлення можна однозначно кваліфікувати як позитивно чи негативно оцінні. Н. Арутюнова зауважувала із цього приводу: оцінне висловлення «позбавлене параметра об'єктивної істинності, [...] оцінка більшою мірою виражає суб'єктивне ставлення до об'єкта, ніж його об'єктивні характеристики» [Арутюнова 1980: 230].

Серед типових синтаксичних рис карпатських говірок С. Бевзенко називає вживання діалектного сполучника **айбо** для вираження протиставних відношень [Бевзенко 1980: 169]; пор. у проаналізованих текстах: *мы бы¹ли не Бог з'нати йа¹к'і ба¹гат'і / айбо гу¹си¹й¹ нас у¹се бы¹ло по¹ўно / по¹ўно*

[УЗГ: 110]. Проте, на нашу думку, у цьому прикладі сполучник *айбо* є не протиставним, а протиставно-допустовим. Зауважмо, що К. Городенська виділяє цю функцію для синонімного сполучника літературної мови *але*, яка кваліфікує його як сполучник сурядності-підрядності [Городенська 2007: 32]. У наведеному прикладі оцінна семантика властива висловленню загалом, протиставлення предикативних частин за ознакою добре/погано відсутнє.

Цікавим щодо структури є оцінне висловлення: *‘добре було їз’и’ти / а с’о’годн’е шо? / йак го’рох ‘коло до’роги / ку’п’и’ да лу’п’и’* [ГЧЗ: 345]. Сполучник *а* в цьому прикладі виражає протиставні відношення. Питальна інтонація другої частини висловлення свідчить про намагання мовця привернути увагу слухача, залучити його до діалогу. Виразну оцінну семантику має наступна частина висловлення — фразеологізм *йак го’рох ‘коло до’роги* ‘жити дуже погано, незахищено, бідно’, який інформатор розширює пояснювальним компонентом *ку’п’и’ да лу’п’и’*, що увиразнює негативно-оцінну семантику висловлення.

Виразну оцінну семантику мають багатокomпонентні складні висловлення з різними типами зв’язку між частинами, наприклад: *ї’них ‘була ‘дон’ка / та’ка ‘була л’і’нива / жи’ни хт’іла н’і’чо ро’бити / бо то ‘була ї’еди’начка / ї’доб’р’і ‘жила / та ї’ни хт’іла ро’бити* [ГПЗН: 36]. Часом це своєрідні мікротексти, у яких поєднано різноманітні засоби вираження оцінки, наприклад: жінка, розповідаючи про свого чоловіка, називає його займенником середнього роду *ву’но*, що є яскравим показником негативно-оцінки, у розповіді вона вдається до риторичних питань, а завершує висловлення іменником виразної негативно-оцінної семантики *‘нездал’*, при якому вжито плеонастичний займенник *їа’ка*: *їа би / ‘може / ‘вийшла м’ї’ж л’уди / та с’к’им ‘вийти / йак ву’но гор’бате / та ше ї’дур’не? а йак ‘вий’є го’рі’ї’уки / то ‘нав’іт’не’ма шо ‘мовити / їа’ка то ‘нездал’* [ГПЗН: 42].

Отже, оцінну семантику в діалектних текстах можуть мати висловлення різної структури. Серед висловлень, співвідносних із простим реченням, оцінними найчастіше є двоскладні конструкції з іменними складеними предикатами та односкладні номінативні й безособові. Кожен із цих типів висловлень у діалектному мовленні має специфічні риси, додатковими засобами вираження оцінки можуть слугувати: еmfатичний наголос, словотвірні афікси, модальні маркери, слова-інтенсифікатори — прислівники міри й ступеня та ін. Оцінна семантика властива також діалектним висловленням, співвідносним зі складним реченням із різними типами відношень між частинами. У діалектному мовленні домінують висловлення з яскравим емоційно-експресивним забарвленням. Наведені приклади, безперечно, демонструють не всі можливі структурно-семантичні типи оцінних висловлень, властиві діалектним тестам. «Оцінний потенціал висловлення, безсумнівно, явище складне й багатомірне. Воно

не вичерпується сумою оцінних значень його складників, а є результатом взаємодії багатьох мовних і позамовних чинників» [Гуськова 1992: 5]. Детальний аналіз специфіки вираження оцінки в інших типах висловлень передбачає перспективи подальшого дослідження.

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

Білк – смт. Білокуракине Луганської області
Гонч. – с. Гончарівка Сватівського р-ну Луганської області
Крем – смт. Кременна Луганської області
Литв – с. Литвинівка Біловодського р-ну Луганської області
Лутуг – м. Лутугине Луганської області
Новоник – с. Новониканорівка Сватівського р-ну Луганської області
Олекс – с. Олексіївка Новоайдарського р-ну Луганської області
Павл – с. Павлівка Білокуракинського р-ну Луганської області
Павлен – с. Павленкове Новопсковського р-ну Луганської області
Риб – с. Риб'янцеве Новопсковського р-ну Луганської області
Сват – м. Сватове Луганської області
Червпоп – с. Червонопопівка Кременського р-ну Луганської області

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- Авганова 1975 — Авганова Н.А. Синтаксические конструкции оценочной семантики (на материале английского языка): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Москва, 1975. — 18 с.
- Арутюнова 1980 — Арутюнова Н.Д. К проблеме функциональных типов лексического значения // Аспекты семантических исследований. — Москва, 1980. — С. 156–249.
- БГ — Буковинські говірки: Хрестоматія діалектних текстів / Укл. Н Руснак, Н. Гуйванюк, В. Бузинська. — Чернівці, 2006. — 383 с.
- Бевзенко 1980 — Бевзенко С.П. Українська діалектологія: Навч. посіб. для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів. — Київ, 1980. — 246 с.
- Блох, Ильина 1986 — Блох М.Я., Ильина Н.В. Структура и семантика оценочной конструкции // Функциональная семантика синтаксических конструкций: Межвуз. сб. науч. тр. — Москва, 1986. — С. 14–23.
- Богуславский 1994 — Богуславский В.М. Человек в зеркале русской культуры, литературы и языка. — Москва, 1994. — 238 с.
- Вихованець 1993 — Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. — Київ, 1993. — 368 с.
- ВП — Аркушин Г. Голоси з Волинського Полісся: Тексти. — Луцьк, 2010. — 542 с.
- Гаврилова 2009 — Гаврилова Е.Д. О межкультурном аспекте оценочного значения // Филол. науки. Вопр. теории и практики. — Тамбов, 2009. — № 1. — С. 46–49; [електронний ресурс]: <http://www.gramota.net/materials/2/2009/1>
- ГБ — Бідношия Ю.І., Дика Л.В. Говірки Бориспільщини: Сучасні діалектні тексти та пам'ятки мови. — Київ, 2008. — 480 с.

- Глушенко 2002 — Глушенко О.А. Семантика наречий (на материале наречий с общей семантикой оценки в архангельских народных говорах). — Петropавловск-Камчатский, 2002. — 365 с.
- Городенська 2007 — Городенська К. Граматичний словник української мови: сполучники. — Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. — 340 с.
- Городникова 1988 — Городникова М.Д. Эмоциональная оценочность и модальность текста // Прагматико-семантические аспекты немецкой лексики: Межвуз. сб. науч. тр. — Калинин, 1988. — С. 48–53.
- ГПЗН — Говірки південно-західного наріччя української мови: Тексти / Упор. Н.М. Глібчук. — Львів, 2000. — 155 с.
- Грищенко 2004 — Грищенко А.П. Номінативне речення // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — Київ, 2004. — С. 416–417.
- Гуськова 1992 — Гуськова О.В. Оценка как компонент значения глагольного слова (прагматический аспект): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Москва, 1992. — 23 с.
- ГЧЗ — Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упор. П.Ю. Грищенко та ін. — Київ, 1996. — 358 с.
- Дарбанова 2000 — Дарбанова Н.А. Экспрессивная лексика говоров старообрядцев (семейских) Забайкалья: семантический, когнитивный и лексикографический аспекты: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Барнаул, 2000. — 21 с.
- Демешкина 2000 — Демешкина Т. А. Теория диалектного высказывания. Аспекты семантики. — Томск, 2000. — 190 с.
- Дмитриева 1999 — Дмитриева О.А. Типы моральных оценок в текстах пословиц и поговорок // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: Сб. науч. тр. — Волгоград, 1999. — С. 154–161.
- Емельяненко 1987 — Емельяненко Е.М. Субстантивный предикат оценочного значения в семантической структуре предложения в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Киев, 1987. — 24 с.
- Ермоленкина 2002 — Ермоленкина Л.И. Метафорическое моделирование этико-эстетической оценки человека в русских народных говорах: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Томск, 2002. — 22 с.
- Кривова 1991 — Кривова Н.И. Структура и функционирование экспрессивно-оценочных существительных суффиксального образования в говорах восточной группы южнорусского наречия: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Воронеж, 1991. — 31 с.
- Лаврентьева 1980 — Лаврентьева Н.Б. Экспрессивно-выразительная глагольная лексика (на материале говоров Новосибирской области): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Томск, 1980. — 18 с.
- Лебедева 1967 — Лебедева Л.В. Субстантивные эмоционально-оценочные предложения в современном русском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Москва, 1967. — 18 с.
- Леонтьева 2008 — Леонтьева Т.В. Интеллект человека в русской языковой картине мира. — Екатеринбург, 2008. — 280 с.
- Малинович 1989 — Малинович Ю.Б. Экспрессия и смысл предложения: проблемы эмоционально-экспрессивного синтаксиса. — Иркутск, 1989. — 216 с.

- Олзоева 2005 — Олзоева Я.В. Выражение оценки действия в простом предложении современного русского языка: Дисс. ... д-ра филол. наук. — Москва, 2005; [электронный ресурс] <http://www.dissert.com/contents/218774.html>
- Походня 1989 — Походня С.И. Языковые виды и средства реализации иронии. — Киев, 1989. — 128 с.
- Проскуркіна 1995 — Проскуркіна С. М. Семантико-синтаксична структура оцінного висловлення // Мовознавство. — 1995. — № 2–3. — С. 21–24.
- Ретунская 1987 — Ретунская М.С. Реализация эмоционально-оценочного потенциала слова в речи // Теория и практика лингвистического описания разговорной речи: Межвуз. сб. науч. тр. — Горький, 1987. — С. 96–104.
- Рословец 1973 — Рословец Я.И. Номинативные эмоционально-оценочные предложения в русском языке // Русский язык в школе. — 1973. — № 1. — С. 72–79.
- Сухих 1983 — Сухих С.А. Предложения с предикатами квалификативно-оценочного действия в немецком языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Калинин, 1983. — 16 с.
- Телия 1986 — Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. — Москва, 1986. — 143 с.
- Темиргазина 1999 — Темиргазина З.К. Оценочные высказывания в русском языке. — Павлодар, 1999.
- УЗГ — Українські закарпатські говірки: Тексти / Упор. та передм. О. Ф. Мигилиця, О. Д. Пискач. — Ужгород, 2004. — 400 с.
- УССГ — Українські східнословобжанські говірки: сучасні діалектні тексти: Навч. посіб. / Упор. К.Д. Глуховцева, В.В. Леснова, І.О. Ніколаєнко. — Луганськ, 2011. — 424 с.
- Федотова 1987 — Федотова Е.И. Коммуникативно-функциональные и семантические особенности предложений оценочного типа в современном английском языке (объект оценки — адресат): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Киев, 1987. — 24 с.
- Хаджаева 1980 — Хаджаева Л.В. Уменьшительно-оценочные существительные в архангельских народных говорах: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Москва, 1980. — 20 с.
- Чернейко 1996 — Чернейко Л.О. Порождение и восприятие межличностных оценок // Филол. науки. — 1996. — № 6. — С. 42–53.
- Шаховский 1998 — Шаховский В.И. Языковая личность в эмоциональной коммуникативной ситуации // Филологические науки. — 1998. — № 2. — С. 59–65.
- Ягубова 1991 — Ягубова М.А. Проблема идентификации оценочной лексики в разговорной речи // Активные процессы в языке и речи. — Саратов, 1991. — С. 17–24.
- Ягубова 1992 — Ягубова М.А. Лексико-семантическое поле «оценка» в русской разговорной речи: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Саратов, 1992. — 21 с.

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛОКАТИВНИХ СИНТАКСЕМ
У ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ ГОВІРКИ СЕЛА БОГДАН
РАХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

*Functioning of local syntaxemes in the grammatical system
of the microdialect in the village of Bohdan
(Rakhiv District, Transcarpathian Region)*

Вивчення граматичних особливостей діалектних систем є одним з актуальних завдань сучасної української діалектології. На сьогодні досліджено деякі питання діалектного синтаксису [Німчук 1971; Бевзенко 1980; Герман 1998], а також покладено початок системному підходу до аналізу морфологічних явищ [Рябець 1997; Воронич 1999; Сердюкова 2011; Делюсто 2011]. Актуальним є вивчення граматичних особливостей діалектного мовлення на підставі текстів, які є одним із головних джерел аналізу діалектного мовлення, на чому, зокрема, акцентував П. Гриценко [Гриценко 2000]. На думку М. Делюсто, саме текст дає змогу найповніше схарактеризувати граматичні діалектні явища, бо може виявити «нефіксовані раніше граматичні форми або відсутність сподіваних форм та частоту виявлення різних граматичних форм» [Делюсто 2011: 168].

Гуцульські говірки, різні аспекти яких уже досліджені, залишаються недостатньо вивченими на граматичному рівні. Об'єктом нашого аналізу є локативи у граматичній системі гуцульської говірки села Богдан Рахівського р-ну Закарпатської обл. Матеріал зібрано експедиційним шляхом упродовж 2010–2011 років.

Синтаксична система говірки охоплює як власне локативні одиниці, що виражені прислівниками місця, прийменниково-відмінковими формами з локативним значенням, так і похідні від локативних одиниць, що набувають супровідних значень у контексті. Локативні синтаксеми як різновид адвербіальних синтаксем виділено на основі семантико-синтаксичних

просторових відношень [див.: Вихованець 2000; Даценко 2007; Розумик 1978]. Окреслюючи їхню семантику, необхідно брати до уваги значення компонентів, а також відношення між полями простору і локальності. Адже при дієсловах руху виділяють відношення простору, а при статичних — локальні [Сердюкова 2011: 193]. Залежно від синтаксичної ролі такі синтаксеми функціують як детермінанти у складі реченневих структур, якщо ж вони набувають атрибутивної функції на семантико-синтаксичному рівні мови — то як прислівні компоненти субстантивних вторинних словосполучень. Типовість локативних характеристик для певних дій чи процесів спричиняє їх перехід із детермінантної у прислівну означальну позицію. У діалектному мовленні локативність і темпоральність як семантичні категорії взаємопов'язані, планом їх вираження є одиниці семантично-елементарних реченневих конструкцій. Особливість локативів полягає в тому, що вони акцентовані у свідомості діалектоносія завдяки зоровій уяві, що є одним із найсильніших відчуттів людської свідомості. Текстова і граматична категорії локативності не ізоморфні, хоча текстова категорія ґрунтується передусім на граматичній категорії простору, виражений предикатами локативного стану.

Локативні синтаксеми, що вказують на зовнішню локалізацію предметів, дій і станів, становлять найбільшу групу серед обставинних прислівників. Серед них виділяємо синтаксеми власне місця, синтаксеми із контекстуально зумовленою семантикою процесуальності, якісної ознаки і способу дії, синтаксеми з кількісним значенням, що є носіями локативних сем.

До локативних синтаксем відносимо займенникові і незайменникові прислівники місця. Займенникові локативи, що втратили морфологічне членування, є найархаїчнішим пластом лексики з локативною семантикою. Мовець вживає їх щодо найбільш конкретизованих локативних орієнтирів, звичність певних локативів для носіїв говірки зумовлює вживання узагальнених неконкретизованих займенникових і комбінованих форм, що вказують на місце і напрямок руху, наприклад: *тама*, *тамечка*, *тамки*, *ос' тут*, *у'туй*, *туйки*, *туйа*, *туй*, *тута*, *а'де ос'*, *а'ди ос'*, *о'де*, *у'с'уди*, *дес'*; *ту'ди*, *в'іт.и*, *в'ітси*, *с'уди*, *ос'уда* тощо. Займенникові локативи передбачають, що слухачеві відоме місце, про яке говорить інформатор.

У синтаксичній системі досліджуваної говірки широко вживаними є мотивовані говіркові незайменникові прислівники місця, що мають конкретне лексичне значення. Ці прислівники походять від застиглих відмінкових і прийменниково-відмінкових форм і зберігають тісний зв'язок із вихідними словами. За спостереженнями В. Німчука, прислівники на основі прийменниково-відмінкових форм домінують, зокрема, в закарпатських говірках [Німчук 1971: 263]. Такі одиниці разом з іншими відмінниковими синтаксемами обставинного характеру є типово українськими [Ibid.: 273]. Серед таких локативних синтаксем переважають детермінанти реченневих структур, наприклад: *л'уди* *зара жи'вут* *ту'да*;

[щось відбувається. – О.Ю.] там¹ниже, з:ад'ї, верхом 'на горищі в хаті'; [щось відбувається. – О.Ю.] униз; уперед; на вон 'на вулиці', у з'ворах 'вздовж потоків', на об'їж, об'їч 'на площі-біля підніжжя гори'.

Синтаксеми напрямку руху функціують, як правило, у прислівній синтаксичній позиції, наприклад: ідут' дол'їу 'униз' [про сплав плотів униз по річці. – О.Ю.]; ідут' дома [напрямок руху до власної оселі, додому. – О.Ю.]; іти з долини 'знизу', іти на дв'ір, іти вон 'на двір'. У досліджуваній говірці серед адвербіалізованих локативних синтаксем значний пласт становлять одиниці, утворені на основі кореня -п'ід- (п'ід 'горище'), наприклад: по подові 'низом'; на под'ї 'знизу'; на сп'ід дараби 'на дно дараби' (дараба 'саморобний пліт для сплаву деревини гірською річкою'); усп'ід, подом виходит' дим.

У синтаксичній системі говірки дуже розгалужена група локативних синтаксем, виражених прислівниками з коренями -верх-, -гор-, що пов'язано з характерними особливостями високогірного рельєфу села, зокрема локативи на позначення місця протікання дій та процесів: звер'хи, ізвер'хи, ввер'ху, на вер'ху, по верхах, по'верхи, поза верхом, верхами, з'верха; горами великими, у горах; у так'ім горн'ім м'істи, угор'ї, гор'е; локативи на позначення напрямку руху: на верх, через верх; згор'и, гор'ї вигнали, дгор'ї, ідгор'ї, згорами.

Інше формально-граматичне представлення мають неадвербіалізовані синтаксеми з семантикою напрямку руху, що функціують в межах моделей: на + Ngen: на Бичк'їу; на угли по та'к'їй плит'ї, по каменев'ї клали 'про закладання хати'; до + Ngen: до церкви; через + Nacc, по'через + Nacc, кр'із' + Nacc: черес двер'ї вода се виходит' 'на греблі', черес ст'їни, через гра'ницю, скакаў по'через него; кріз' хату 'через отвір у стіні хати'; п'ід + Nacc: п'ід корч; поза + Ngen: поза гран' кладут' хл'їб¹ (гран' 'перегорілі дрова'); в (ї) + Nacc; на + Nacc: ў мо'гилку (могилка 'купа м'якої трави чи глици'), у наш город (город 'центр села'); у долину; ў горш'чок; кладут' маму в торбонцу 'весільний обряд перевезення свекрухи в тачці'; ў провал по'сипало дере'во; ідут' в'ївц'ї на стайу 'до загону'; із (с, іс) + Ngen: із л'їса пов'їб'їгали; с хат'їу, іс полонин'їу, с Чех'їу 'Із Чехословаччини'.

Локативи із семантикою місця перебігу дій і процесів функціують у межах моделей: на + Nloc: на вулиці р'їчки 'на березі річки', с'їно усп'їло на остри'ве (остри'ве 'сучкувата палиця, на яку накладали сіно для просушування'); несли на плечах; на стол'ї, на полонинах; в (ї) + Nloc: ў хат'ї, ў ко'пниці; по + Nloc: вод'е й'її по с'їлов'ї, по Рос'її, по бо'кам, по л'їсове, по учасках, по горах; перед(т) + Ngen: перет печ'ї, перет кучу (куча 'купа смерекового гілля після вирубки лісу'); помиж + Ngen: помиж гат'ї (гат' 'гребля для сплаву плотів, «дараб»'); коло + Ngen:

¹ У дужках подано вузькодіалектні слова, які входять до складу конструкцій.

коло ко|шири, коло хат; попри + Ngen: попри до|рогу, попри р'і|ку 'вздовж ріки'; Ninst: прова|лами хо|дити; хо|де ха|тами, хо|де Квас'ним (Квас'не 'присілок Богдана'), да|раби р'і|коу іш|ли (да|раба 'пліт, збитий із кругляків, який сплавляють по ріці'); в'ід + Ngen – до + Ngen: в'ід уст'і Го|верл'і (Го|верл'е 'гора Говерла') – до уст'і р'і|к тощо.

Часткову адвербіалізацію прийменниково-відмінкових форм, що зумовлене типовістю описуваних позамовних процесів, виявлено на прикладі таких синтаксем: на с'тайу і|дут 'в'івц'і (с'тайа 'житло чабанів на полонині'); у на|ш го|род хо|дити 'ходити до центру села'. Локативні синтаксеми у розглянутих випадках не тільки вказують на напрямок руху, а й характеризують цей рух як постійну необхідну функцію. Іменниковий компонент не втратив здатності до словозміни, зокрема у складі синтаксем: ї т'їй ім'пер'її 'не на нашій вулиці,десь'; з с'їйанки, ї с'їйанку, ї с'їйанці (с'їйанка 'висаджування розсади смерек'), ї у|ходах, ї у|ходи; з у|ход їу (у|ходи 'прополювання саджанців'). Позамовні чинники зумовлюють і часткову адвербіалізацію у мовленні носіїв говірки локативних синтаксем з прийменником попри (попри до|рогу, попри р'і|ку): через невеликі площі негірської, вільної від лісу місцевості необхідними для господарської діяльності населення залишаються придорожні ділянки і місцини біля потоків.

У досліджуваній говірці поширеним є паралельне вживання двох і більше локативних синтаксем для уточнення семантики з домінантним займенниковим компонентом, наприклад: позахо|дило с'у|ди у на|ш Бо|гдан; с'у|ди 'може до нас; ві|дси аж до Бич'кова, сплав'л'али до Бич'кова тай із у|с'ох по|ток'їу; та то|то шо та з'в'і|дси мош перейти на Буков'їна; з'віт:и 'були далеко через то по селу ходила; дал'ше йак з'в'і|дси до моста; там та|ки бли|зен'ко їе; ну та там 'ниже тамечка; у з'вори ту|да; вой'на ї 'нижних ра|йонах була то на Йасе'н'у там; у По|токи хо|дили та ту|да, йак о'так 'дома ту|ди; ну Йа|ремче ту|ди їе та Коло'мийа; об'їбрали со'б'ї 'м'їсце тутка ї 'центр'ї, тутка ї Бо|гдан'ї; із домінантним компонентом верх-: в нас іш'че дес' вер'хами так; а з'відти 'черес верх 'через Пол'єну на Рах'їу; два к'їлометри вер'хами; увер'ху далеко хо|дили; 'через вер'хи тут; їе 'поза вер'хом 'через верх; із домінантним компонентом 'гор'ї (д'гор'ї): 'гор'ї коло моста; шла ма'шина аж д'гор'ї їже 'в'їт:и, 'може с'у|ди 'гор'ї; по|ма'лен'ки 'гор'ї до|рогоу; д'гор'ї дес'смо).

Носії говору сприймають навколишній світ крізь призму конкретних локативних орієнтирів, тому В синтаксичній системі говірки виявлено поєднання в межах речення екзистенційної і локативної семантично-елементарних ситуацій, наприклад: ко|рова не їе 'дома; 'печ'ї були ну та ї 'хат'ї, ї од'н'ім кут'ку п'їч їе; ко|рова не їе на полони'н'ї, у зап'ов'їднику так їе зап'ов'їдник; во'да ї 'хат'ї, тува|лет у 'хат'ї; ста|ра 'хата, п'їч була, вс'у 'хату зани'мало; та|ка 'хата їе, там їе; а о'круг о'вец' там у|же ї ко|шер'ї.

Життя горян поділене просторово на два полюси: 'зверху, у горах' і 'внизу, у долині', господарська діяльність у цих двох локусах відмінна,

що засвідчує і мовлення діалектоносіїв, а саме: *там у нижн'їх ра'йонах* – у *наших горах*; у *низ*, у *вдолину* – *верхами*; *дгор'ї* тощо.

Протиставлення двох локативних орієнтирів простежуємо й у синтаксемах із процесуальним значенням, наприклад: *одна нога дгор'ї, друга ў долину* ‘про роботу на ткацькому верстаті’; *віўц'ї на другому боц'ї соб'ї*, а *корови на другому*; *трава така одна туйа, одна тама*; *один к'їн' з одної сторони, другий з другої сторони*; *к'лали на тим боц'ї р'їки* *р'їну* (*р'їна* ‘картопля’), а *другої днини на ц'їм боц'ї*.

У досліджуваній говірці локативні синтаксеми, виражені описово, мають супровідну, контекстуально зумовлену атрибутивну семантику, зокрема: *та мечут... де вода далеко*; *в нас йе там, де в'їрубайут л'їса*; *естакада, де груз'є* [навантажують ліс. – О.Ю.]; *тай сокот'є то то коше'ру*, *у же де в'ївц'ї спе* [стереже кошару, де сплять вівці. – О.Ю.]; *колибу строїе, шо там спе*. Зафіксовано трансформацію локативних відношень в означальні, коли об'єкт набуває зовнішньої характеристики через його зв'язки з іншими об'єктами у просторі. Такі одиниці охоплюють як атрибутивні синтаксеми, у яких процес синтаксичної деривації ще не завершений (наприклад: *маїе брус чолов'їк, прив'їзаний до поїса*), так і вторинні субстантивні словосполучення (*викладач з'ї Л'вова*; *кв'їт'ї в саді*; *тички на фа'сол'ї* тощо).

У частині синтаксем локативна семантика супроводжує процесуальну, як-от: *вна ў сад'їку робит' поваром, ме'н'ї з чех'ів йа'кіс' привезли у'коли*, *в'їн у кузн'ї робіў... ковач буў*; *ідгор'ї коліс'мо ко'сили і к'лали р'їну*; *їдемо у керт'*, *робила у керт'ї*; *ко'сили дгор'ї ў кол'хозі*; *робит' у Рахов'ї*; *робит' у Розтоках у швейному*; *у сирниц'ї робила*; *зайш'ли ма'д'ари і у'дарили на Рос'їу*; *коли йо се віддала ў Квас'н'ї*; *довозили ў скла'ди*, *їїсти ва'рили перед ватри*. В межах однієї синтаксеми можуть накладатися локативне, процесуальне і темпоральне значення, зокрема у межах моделі *в (ў) + Nloc*, наприклад: *ми у войнах росли*; *брат у войн'ї ўмер*. Процес через свою тривалість має просторове, зорове сприйняття, є завжди контекстуально обумовленим, і зміст його чітко відтворюється за допомогою просторових орієнтирів, наприклад: *п'ускати да'раби на велику р'їку, на велик'її ріц'ї* (часткової адвербіалізації зазнала локативна синтаксема, що відтворює позамовну ситуацію, необхідну для господарської діяльності села, а саме для безпечного сплаву «дараб» на достатній глибині), *ва'рити на ватр'ї*, *зайш'ли в хату* ‘почали жити в хаті’; *ходить у ту уніац'ку* ‘відвідує греко-католицьку церкву’; *йа хре'шчена ў уніац'кі* ‘прийняла обряд хрещення в греко-католицькій церкві’; *робили на слобод'ї* ‘працювали на вільній від лісу місцевості’; *робіў ў л'їсу на л'їсосп'лав'ї*, *були на чехах*, *ходить по чехах* ‘працює на заробітках у Чехії’; *по с'їм м'їсяц'у у постел'ї* ‘тривалий час хворіє’; *прац'увала ў бол'ниці*, *прац'увала ў садику*, *робіў на конди'н'сатор'ї* ‘працював на конденсаторному заводі’; *йти ў л'їкарні* ‘почати працювати в лікарні’ та ін.

У досліджуваній говірці зафіксовано локативні синтаксеми з контекстуально зумовленою кількісною семантикою, наприклад: *на 'ц'ілу 'жердку на'в'ісила 'л'іжники'ї, ве'рет'і'ї* (ве'рета 'доріжка з домотканого полотна'); *'повну п'іч накла'даємо, 'повну п'іч дро'ї*.

Отже, типові для діалектоносіїв дії і процеси та відповідна локалізація їх у просторі зумовлює трансформацію локативних відношень в інші типи семантичних зв'язків. Локативи здебільшого представляють прислівники місця, важливими для передачі локативних значень є також адвербіалізовані прийменниково-відмінкові форми. Деякі синтаксеми функціують на периферії семантичного поля локативності, при цьому домінує контекстуально зумовлена процесуальна, означальна чи кількісна семантика. Значення локативних відношень найповніше характеризують особливості побуту і господарювання носіїв говірки зокрема та особливості буття гуцулів загалом.

ЛІТЕРАТУРА

- Бандрівський 1961 — Бандрівський Д.Г. Деякі особливості говірки лемківських переселенців у с. Липівці на Дрогобиччині // Діалектологічний бюлетень. — Вип. 8. — Київ, 1961. — С. 94–99.
- Бевзенко 1980 — Бевзенко С.П. Українська діалектологія. — Київ, 1980.
- Вихованець 2000 — Вихованець І.Р. Синтаксеми // Енциклопедія: Українська мова. — Київ, 2000. — С. 546.
- Воронич 1999 — Воронич Г.І. Словозміна іменників говірки села Стечанка // Говірки Чорнобильської зони. Системний опис. — Київ, 1999. — С. 15–16.
- Герман 1998 — Герман К.Ф. Атлас українських говірок північної Буковини: Словозміна, службові слова: У 2 т. — Чернівці, 1998. — Т. 2.
- Гриценко 2000 — Гриценко П.Ю. Текст як простір вияву діалектних явищ // Збірник лінгвістичних праць до 60-річчя проф. О.А. Колесникова. — Ізмаїл, 2000. — С. 9–15.
- Даценко 2007 — Даценко І.Б. Історія формування прислівників місця української мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Київ, 2007.
- Делюсто 2011 — Делюсто М.С. Дослідження граматики українського діалектного дискурсу // Лінгвістика: Збірник наукових праць. — №3 (24). — Ч. 1. — Луганськ, 2011. — С. 167–174.
- Німчук 1971 — Німчук В.В. Словотвір прислівників іменникового (без прийменників) походження в закарпатських говірках // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. — Київ, 1971. — С. 263–273.
- Розумик 1978 — Розумик Т.М. Лексико-семантичні особливості прислівників місця в говорах українських Карпат // Проблема дослідження діалектної лексики і фразеології української мови. — Ужгород, 1978. — С. 185–186.
- Рябець 1997 — Рябець Л.В. До питання опису словозміни іменника в говірці // Український діалектологічний збірник. — Кн. 3. — Київ, 1997. — С. 64–74.
- Сердюкова 2011 — Сердюкова Т.І. Синонімія синтаксем на позначення місця дії та напрямку руху в просторовій проекції (на матеріалі східнослов'янських говірок української мови) // Лінгвістика: Збірник наукових праць. — №3 (24). — Ч. 1. — Луганськ, 2011. — С. 190–198.

ДІАЛЕКТНІ РИСИ У ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНИХ НАРИСАХ АНАТОЛІЯ СВИДНИЦЬКОГО

*Dialect features in the folklore
and ethnographic studies by Anatoliy Svydnytskyi*

Вісторії української лінгвостилістики дотепер є низка постатей, чия творча спадщина залишається маловивченою. Серед них й ім'я Анатолія Свидницького — енергійної та жвавої натури, людини непересічного таланту, представника шістдесятників XIX ст. Він розкрився як письменник дуже стрімко: самобутні поезії-пісні, написані наприкінці 50-х рр. XIX ст.; фольклорно-етнографічні праці та цикл «Народні оповідання»; роман «Люборацькі», а також численні оповідання та нариси, які відтворюють життя, побут та психологію українського народу, зокрема подолян, серед яких він зростав.

Творчість письменника, яку досліджували І. Франко, О. Огоновський, С. Єфремов, М. Зеров, М. Хращевський, М. Бернштейн, В. Герасименко, М. Сиваченко, Н. Жук та ін. [Герасименко 1959; Жук 1987; Сиваченко 1962], у різні часи було оцінено по-різному відповідно до засадничих принципів літературознавчих напрямів та шкіл, однак мова його творів здебільшого залишилася поза увагою дослідників. Об'єктом аналізу, як правило, слугував найвідоміший твір А. Свидницького — «Люборацькі». М. Сиваченко, аналізуючи мову та стиль роману, зазначив, що «Свидницький орієнтувався на живу народну мову, якою розмовляло населення центру України. На мові роману водночас позначився чималий вплив південно-західного (подільського) діалекту, що було зумовлено самим життєвим матеріалом, прагненням автора надати творові місцевого подільського колориту, а героям — більшої реалістичної конкретності» [Сиваченко 1962: 288]. В. Герасименко принагідно згадує, що повість «на-

писана в основному мовою подільської говірки» [Герасименко 1959: 114], Н. Жук зауважує, що «чимало в мові автора та дійових осіб характерних для Поділля діалектних слів» [Жук 1987: 115]. В оглядових розділах з історії української літературної мови П. Доценко схарактеризував особливі риси індивідуального слововживання А. Свидницького [Доценко 1958]. І. Матвіяс, виділяючи діалектні — а саме подільські — особливості в мові творів письменника, відзначив, що «у мові його творів відображений рівень нормування літературної мови відповідного періоду та живомовна стихія Поділля, що виражається в активному використанні фонетичних, граматичних і лексичних говіркових рис» [Матвіяс 1998: 85].

Мета нашої статті — виявити та проаналізувати говіркові явища у фольклорно-етнографічному нарисі «Відьми, чарівниці й опирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського». Матеріалом дослідження є автограф, який зберігається в Інституті рукописів Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України (І № 5046), зважаючи на те, що текст цієї праці опубліковано 1958 року за сучасним правописом, і тому розкрити особливості мовної манери автора не можливо. До того ж, як зауважує П. Гриценко, «необхідність спиратися у лінгвістичних студіях на історію тексту залишається актуальною під час вивчення ідіолекту письменника, особливо мови його текстів» [Гриценко 2007: 20].

Проаналізувавши рукопис нарису «Відьми, чарівниці й опирі...», виявлено риси подільського говору на усіх мовних рівнях, зокрема на **фонетичному**:

1. Вставні приголосні [л], [н] після губних [Бевзенко 1980: 66] — *вимня¹, здоровля, мняв, соломняникъ, памнять, памнятатиму, опамнятались, рипляхъ*, наприклад: *на запічку пірря деруть, середъ хати соломняникъ плететця; старий-старезний чоловікъ — ще першу унію запамнятавъ, и розказуе, було, про козаківъ, про гетьманицину; знайшовъ псаломъ знакомий, що на памнять уже затвердивъ; и съ тогожъ часу, каже, почала вона й до здоровля повертатися*. Щоправда, виявляємо в рукописі й форму *здоровье*.

2. Твердість приголосного [р] [Бевзенко 1980: 77; Жилко 1966: 236]: *якъ зори, зорами, зъ вівтара, опира, до ёго міране, трохи, трохъ, підрадъ, примірали, викурувавъ небіжчика, ратуйте, сваратця, посваруетця, трасовина, на вечеру, оруть, на вечеру, опира, съ трома тощо*; наприклад: *очі, якъ зори, сяють; а вдову свою покинувъ безъ шматка хліба — съ трома дочками; а кругомъ болото, трасовина*. Фіксуємо також [р'] на місці нормативного [р]: *теперь, опирь, вівтарь, цвинтарь, царь* тощо.

¹ Тут і далі приклади подано за: ФІ №5046 Свидницький Патриченко Наталій [Анатоль Свидницький] «Відьми, чарівниці й опирі...», Київ, 1860. Автограф.

3. Наявність протетичного [г] [Жилко 1966: 236–237]: *гинча, гинчим часомъ, відгучу* (дериват від *учити*).

4. Приголосні в іменниках середнього роду II відміни перед давнім закінченням *-ѣ* в деяких словах подовжені [Бевзенко 1980: 84; Жилко 1966: 236], зокрема: *буванобіжжя, весіллє (висіллє), відьмування, діво-вання, жабориннє, закінченнє, зроціннє, оповіданнє, життє (життя), Запорожжє, шматтє, гаддя* тощо, в інших — не подовжені, як-от: *волося, йменя, ріля*. Виявляємо також непослідовне написання тієї самої лексики: *братя* (11²), *браття* (2) і *браттє* (1); *вбраня* (7), *убраня* (1) і *убраннє* (2); *насланя* (2) і *насланнє* (2), *термітя* (1) і *терміттє* (1). Відзначено також відсутність стягнення передньоязикового [т'] у слові *лиштє* [пор.: ГУМФ: 209], а також в іменниках III відміни в орудному відмінкові однини, наприклад: *Одинъ лишь цей грѣбъ чоловічий съ певносттю знала покійниця; нашо кепкувати надъ моею старісттю*

5. Явище синкопи — випадіння звука або групи звуків у словах *хоті-ти, треба: хто хтівъ сміявся, хто й ні, а Іванъ поїхавъ; хто її знавъ, чого вона хтіла, що намірялась світло загасити!; то її треа робітника, а вона й післала чорта за мною; якихъ парубківъ треа, щобъ посватавъ котрий таку огиду — паплюгу таку!*

6. Збереження давньої м'якості шиплячих та аффрикат [Бевзенко 1980: 71]: *лишь, поминешь, сидишь, сложишь, спогадаешь, захочишь, промежь себе, насторчъ, ледачъ, хочъ*, наприклад: *Горпина це пронохала, бо та-кожь мала мухи въ носі; ляжь на помості за престолом; да не кажи тпру: бо будешь пішки йти; отъ и гулятимешь смѣливо, де захочешь; день и нічъ було, жаба сидить на подушкахъ, а ляжу спати, каже, то вона й сяде на груди.*

7. Вживання [хв] замість [ф] [Бевзенко 1980: 64]: *тамъ уже снувались, якъ по низці, сельські парубки — паравіане; було скільки хатъ і церковця Божя стояла — то й паравіа була и піпъ живъ и бакаляръ.*

8. Ненормативне вживання наголошених і ненаголошених голосних: — часте змішування [е] та [и], зокрема написання *и* на місці *е*: *висілли, пичі, гричане, дзвинить, сорочинята, захочишь, літипло, міні, палиць, пелині, перехристилась, приголомишина, розлиттілися, Титяна, хрищений; написання е на місці и: кречу, у дорогу рехтуються, чотири*, зокрема: *пустили Івана на три дні пожити, поки висіллє відійде; а Іванъ собі думає: ну-ну! дурні! таке-то гричане; Тільки мій голосъ, каже, розлягався, наче въ пустці, ажъ дзвинить, ажъ лунає, а крізь вікно знадвору прямо въ лице міні, місяць заглядає; родимі опирі и відьми съ хвостомъ — якъ палиць, кажуть, стерчить хвостикъ на самімъ купрі; найгірше за нимъ побива*

² Тут і далі у дужках після прикладу наводимо кількість фіксацій в автографі.

- лася Титяна — Грицька Діндоброго дочка — дівка гожа собою и не бідна; пройшло скілька — часъ, ті два брати изновъ у дорогу рехтуютьця;
- вживання [и] на початку слів *изгорбився, изновъ, изросла, ийдуть, ийзіли, иноді, искритъ, ище*; наприклад: *ийзіли вони літа мої; иноді, бувало, нишкомъ и ганчірку причеплять до сорочки тай дурять, шо спати лягають; коли це не поможе, то изновъ бувало відкопують; сівъ на коня — срібломъ-золотомъ сѣе, ажъ искритъ тощо*;
- послідовне вживання сполучника *и* замість *і*; наприклад: *голова и ноги; тутъ и виявитця, шо въ кому кипить; лежи и не виглядай, вернутись назад и сісти на припічку, умерла Титяна, и тіло вже въ церкві лежить тощо*. Зауважмо, що К. Глуховцева зазначає, що в деяких говірках сполучник *і* звучить як [и] переважно перед твердим приголосним, зокрема перед [х], [к], [м], а перед м'якими приголосними вживається переважно [і] [Глуховцева 2005: 51];
- написання [е] замість [о]: *О! вечері-вечері! Уже вамъ до мене не вертатися; собака заразъ же відступився и прожегомъ до тина тай вискочивъ зъ подвірря на вулицю*;
- [и] замість [і]: *муниція* (пор.: *муніція* ‘амуніція’), *привитали* (пор.: *привітали*), *тиєі* (пор.: *тієї*), *хиба* (пор.: *хіба*), *яцирки* (пор.: *яцірки*); наприклад: *привитали Івана и царь и царівна и гости, а той молодий побілівъ, якъ глина; голова и ноги будуть въ воді, а середина все зверхи, хиба камінь привязати, то ажъ тоді пійде на дно*;
- [и] замість [а]: *забигнетця, пливати*, наприклад: *цежъ саме роблять вони, якъ котрій дівці забигнетця заміж*;
- [і] замість [а]: *и люди поинакишли; пошкрібався я въ потилицю, шо такий холодъ; такъ прираїть, шо ажъ волосъ вяне слухати*;
- [і] замість [и]: *не чія, неприязного, зімою*, зокрема у префіксі *ві-* (*ви-*) — *вітернів*, а також після після [г], [к], [х] — *кішеня*; наприклад: *Я вже не вітернів більше; знавъ, якъ свою кішеню*;
- [і] замість [е]: *дакъ той маёръ живъ собі въ бурдійчику — зімлянка значитця; являетця кінъ, якъ лялічка, ажъ землю рве підъ собою; а вона й обірнула тіло, якъ баби казали; на третю вже чірга найстаршого йти до тата на грібъ ночувати; щобъ не приступила відьма до щінять*;
- [і] замість [о]: *до вечіра; дівчина, якъ вималівана*; зокрема у префіксі *пі-* (*по-*) — *пігнався дорогою, післала чорта*;
- [о] замість [і]: *возьмешъ, зогріє окропу, покорно, сь певносттю*;
- [о] замість [у]: *дівовање, до коріня* (пор.: *до куреня*);
- [о] замість [а]: *конор* (пор.: *конар* ‘гілка’);
- [а] замість [о]: *мачати* — *Такъ візьмуть навпоперекъ, наче поясомъ, и пускають на воду сь кручі де, чи зъ містка, чи зъ греблі — яка де вода и звітки зручнійше мачати*.

9. Давні сполуки *рѣ* (*рь*), *лѣ* (*ль*) реалізуються як *-ро-* (*кровоавий*), *-ле-* (*слези*).

10. Зафіксовано такі асимілятивні зміни:

- [з] → [с] у префіксі *роз-* [ГУМФ: 206]: *росказують, роспізнаємь, роступилось, росхапали, роспятого* тощо; наприклад: *Отожъ и росказують, шо жінка якась мала чоловіка опиря и не знала, шо вінъ опирь; Роступилось військо — дало ёму дорогу; Куда ви идете, браття! візьміть и мене съ собою — проситця Іванъ.*
- [шс'] → [с:] у дієслівній формі *злякаеся*; пор. також: *вкриеишя, ховаеишя, налякаеишя, переконаеишя, спізниишя* (5) [пор.: ГУМФ: 208];
- [т'с'] → [тц'], рідше [т'с'] → [ц'] у дієслівних формах теперішнього та майбутнього часу: *спасаютьця, дивлятьця, регочутьця, сміютьця, позъїжджаютьця; держитця, рветця, озиваетця, проситця, відчепитця, вчепитця, волочитиметця, двоїтьця, почнетця* (191 фіксація), *дивиця, ллюця* (2); проте *умитьця* (1).

Виявлено такі графічні особливості:

- проривний [г] передано латинською графемою *g*: *nigde, гвавт, фігура, гуля, магієсніця, фурдига, гуля*;
- буквосполучення *іо* у слові *ксіондз* (пор.: *ксьондз*);
- слово *генерал* послідовно подано без початкового [г] — *енераль*.

Із-поміж **морфологічних** рис у системі словозміни іменників відзначамо такі:

- закінчення *-е* в іменниках середнього роду II відміни м'якої групи в називному й знахідному відмінках однини: *відъмуваннє, убраннє, дівованнє, жабориннє, закінченнє, зроціннє, насланнє, оповіданнє, Запорожжє, счастє, життє, драптє* тощо;
- форма давального відмінка однини іменників II відміни м'якої групи на *-ові* (щоправда, за тогочасним правописом А. Свидницький використовував літеру *ѣ* замість буквосполучення *ѡ*), наприклад: *віддавъ зятѣві все свое царство*;
- форма орудного відмінка однини іменників II відміни м'якої групи на *-ом*: *мечомъ*;
- перевага закінчення *-ів* у іменниках різних родів: *скільки ночів; зъ мижє усіхъ оповіданнівъ; жабівъ або гадюкъ нашілють на обістя; по той бікъ школівъ; чи то я мало войнівъ відбув; не шукавъ другихъ бабів*;
- залишки двоїни (спорадично): *дві сестрі, два конорі* та ін.

Як відомо, відмінювання особових займенників у сучасній українській літературній мові та у староукраїнській має багато спільного. Унаслідок занепаду зредукованих та зміни *ѣ* на *і* форми *мънѣ, мьнѣ* мали б змінитися на *мні*. «Таку форму й засвідчують українські пам'ятки XIV–XVII ст.» [ГУМ: 159], хоча від XVI ст. «фіксується в українській

мові новотвір *мені* (із варіантами *міні*, *міні*), що відбиває вплив основи *мен-* з род[овим] відм[інком] одн[ини]» [Ibid.].

У творах письменників другої половини XIX ст. в давальному відмінкові засвідчено варіанти *міні*, *міні* [Тимошенко 1969: 104]. Дослідники мови Т. Шевченка констатують, що Кобзар, спершу надаючи перевагу формі *міні*, після 1846 року почав вживати *мені*. Цю форму використовували й інші письменники. В аналізованому нарисі А. Свидницького домінує варіант *міні* (41), пор.: *мені* (4), форми *міні* не зафіксовано.

У родовому відмінкові послідовно вжито форму *мене* (31), варіант *мине* фіксуємо один раз (*не дерить мене*). Проте умов для переходу *е* в *и* значно менше, ніж в інших словах та формах. П. Тимошенко припускав, що «тут діють чинники, що зберігають *е*: наявний наступний *е*, який асимілятивно впливає на попередній; перший *е* наголошується, якщо форма вживається з прийменниками (*до*, *без мене* і под.), у випадку зміни *е* на *и* створюється загроза невігідного синонімічного зближення з *мине* (від *минути*)» [Тимошенко 1969: 107].

Спорадично в нарисі вжито форму *мня*. Зазначмо, що «форми *мя*, *тя*, *ся* у мові східних слов'ян дописемного періоду були основними формами знахідного відмінка однини» [ІГУМ: 159–160] і дотепер вони широко представлені в говорах південно-західного наріччя [Ibid.].

Як зазначають мовознавці, форми 2-ої особи однини в говірках не мають відхилень у відмінюванні, тому в новому українському письменстві вони виявлені дуже рівномірно, як і в аналізованих текстах.

Форми 3-ої особи однини варіюються за наявністю-відсутністю протетичного *н-*, а також за сполучуваністю із прийменниками. У період кінця XIX – початку XX ст. варіанти з *н-* досить послідовно виявляємо у творах письменників із Наддністрянщини. Наддніпрянці, за словами П. Тимошенка, у першій половині XIX ст. здебільшого використовували форми без *н-*, наприклад: *до (на, за, про...) его*, *на (в, при) ему*, *до (за, коло...) ихъ*, зрідка — *до него (нього)*, *на нему*, *до них* [Тимошенко 1969: 107]. В аналізованих текстах у знахідному відмінку послідовно фіксуємо форми без протетичного *н-* — *на (до, в, за, для) ёго (его)*: *И на ёго зайшла черга; Ті на ёго посварились; Ажъ підходить до ёго та его знакома — ти чого тутъ?; а въ его бувъ піддячий Курбацький Михась; то вінъ и почавъ просити Івана, щобъ и за его переночува; подивився Івань підъ сідло, а тамъ для его найкраще вбраня лицарське тощо*. В орудному відмінку із прийменниками *з*, *перед* домінують форми із *н-*: *з нимъ*, *передъ нимъ* та ін. Спорадично виявляємо варіанти на зразок *з имъ*, *ими*, *ёю*. Засвідчено також варіант *в (від) еі* (3): *а на рукахъ и на ногахъ увъ еі кінські підкови; якъ відьма ходить по смерті и якъ відъ еі спасаютьця; якъ передали міні слова немовъ би тиеі господині, шо въ еі жила небіжска*; проте домінує форма *неі* — *до (в, за, коло, проти) неі*.

В аналізованих фольклорно-етнографічних нарисах А. Свидницького, як і у творах інших письменників другої половини XIX ст., засвідчено давню форму знахідного відмінка жіночого роду *ню* (літ. *неї*) [ГУМ: 162]: пор.: *Якъ почавъ дякъ уже за Горпиною кошелі носити, то на ню и вся вина спала — вона відбила сватача відъ Титяни!*

У системі словозміни дієслова виявлено такі особливості:

- у чергуванні [д] : [дж] відбулося спрощення [дж] > [ж] [Бевзенко 1980: 130] у формах 1-ї особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни, що характерно також для середньонаддніпрянських говірок [Ibid.: 71–72], наприклад: *не звожу очей съ покійника, вхожу до хати*;
- форми 3-ї особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни на *-е* замість *-ить* [див.: ГУМ: 204], які поширені в багатьох південно-західних говірках, зокрема й у подільських [Бевзенко 1980: 134]; пор. у романі А. Свидницького «Люборацькі»: *висе, робе, молоте, говоре, душе* тощо, проте в аналізованих текстах, які написано приблизно в той самий час, таких форм не виявлено.
- аналітично-особові форми минулого часу, які «за своєю структурою становлять поєднання звичайної форми минулого часу) з особовими енклітиками, що є zdeформованими формами колишнього допоміжного дієслова *быти* в теперішньому часі» [Бевзенко 1980: 140; Жилко 1966: 100]: *заховався еси, не послухала еси, не чула еси, мали-би-сьте*.

Із-поміж **словотвірних** особливостей відзначамо такі:

- творення форм ступенів порівняння прикметників та прислівників за допомогою давнього суфікса *-ійи-* (< *-ѣиш-*), на відміну від літературного *-иш-*, що властиве низці галицько-буковинських говірок південно-західного наріччя, зокрема наддністрянським та західноволинським [Бевзенко 1980: 114]; наприклад: *мізернійишій, чистійише, яснійиші, смілівійиший, зручнійише, розумнійиші, потихійишае, друднійишь* (пор.: *трудніше*).
- заміна «передсуфіксального [е] на [а]» під час творення пасивних дієприкметників «у подільських говірках, у східній частині південно-волинських (на Житомирщині), в суміжних з ними південно-східних і деяких поліських говірках (на Київщині, Черкащині)» [Бевзенко 1980: 146]. В аналізованому нарисі засвідчено форми дієприкметників із суфіксом *-ан-* (замість *-ен-*) — *поколяний, посоляний, зліпляна, розпаланий* тощо: *самъ нехай зостанетця въ церкві за дверима и дивитця крізь той поколяний папірець, дякъ въетця, якъ въюнь посоляний*.

Лексичні риси подільського говору зумовлені не тільки специфікою внутрішнього розвитку говору, а й міждіалектними контактами в цьому ареалі. В аналізованих текстах відзначено діалектну лексику, яка поширена в різних говірках південно-західного наріччя [пор.: Бевзенко 1980: 193–194], зокрема: *бурдієць* ‘землянка’, *вдвозі* ‘удвох’, *троха* ‘трохи’, *далій* ‘далі’, *набіл* ‘молоко’, ‘молочні продукти’, *галити* ‘квапити’, *зарів-*

но 'однаково', *здибле* 'здибає', *конор* 'гілка', *лаби* 'лапи', *лилик* 'кажан', *мачати* 'умочати', *нім* 'поки', *ралити* 'орати' тощо.

Отже, короткий аналіз діалектних рис дає підстави стверджувати, що:

1) основною діалектною базою для мови письменника слугував подільський говір південно-західного наріччя;

2) не лише «Люборацькі» написані «мовою подільської говірки», а й фольклорно-етнографічні праці письменника, зокрема нарис «Відьми, чарівниці й опирі...»;

3) автографи, у яких виявлено діалектні риси, є надзвичайно важливим джерелом дослідження ідіолекту письменника, оскільки в редактованих, опублікованих значно пізніше творах А. Свидницького ці риси знівельовано;

4) вивчення мови творів А. Свидницького за рукописною спадщиною, а не за творами різних років видання, збільшує кількість мовних особливостей, які традиційно подають праці з історії української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

- Бевзенко 1980 — Бевзенко С.П. Українська діалектологія. — Київ, 1980. — 246 с.
- Герасименко 1959 — Герасименко В.Я. Анатолій Свидницький. Літературний портрет. — Київ, 1959. — 134 с.
- Глуховцева 2005 — Глуховцева К.Д. Динаміка українських східнослов'янських говірок. — Луганськ, 2005. — 592 с.
- Гриценко 2007 — Гриценко П.Ю. Ідіолект і текст // Лінгвостилістика: об'єкт — стиль, мета — оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С.Я. Єрмоленко / Відп. ред. В.Г. Складенко. — Київ, 2007. — С. 16–43.
- Доценко 1958 — Доценко П.П. Мова творів А. Свидницького // Курс історії української літературної мови / За ред. І.К. Білодіда. — Т. 1: Дожовтневий період. — Київ, 1958. — С. 422–423.
- Жилко 1966 — Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. — Київ, 1966. — 308 с.
- Жук 1987 — Жук Н.Й. Анатолій Свидницький: Нарис життя і творчості. — Київ, 1987. — 150 с.
- ГУМ — Історична граматика української мови / Ред. колегія: М.А. Жовтобрюх, О.Т. Волох, С.П. Самійленко, І.І. Слинько. — Київ, 1980. — 319 с.
- ГУМФ — Історія української мови: Фонетика / За ред. Жовтобрюха М., Русанівського В., Складенка В. — Київ: Наукова думка, 1979. — 367 с.
- Матвіяс 1998 — Матвіяс І.Г. Варіанти української літературної мови. — Київ, 1998. — 162 с.
- Сиваченко 1962 — Сиваченко М.Є. Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі. — Київ, 1962. — 416 с.
- Тимошенко 1969 — Тимошенко П.Д. Морфологічні риси мови творів Шевченка (Займенник) // Збірник праць XVI наукової шевченківської конференції. — Київ, 1969. — С. 104–114.

ОСОБЛИВОСТІ ВІЯВУ ТЕКСТОВИХ КАТЕГОРІЙ ЦІЛІСНОСТІ ТА ЗВ'ЯЗНОСТІ В ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ ПРО ЧУДЕСНІ МІСЦЯ Й ЧУДОТВОРНІ ПРЕДМЕТИ

*Specific features of the textual categories
of coherence and cohesion in dialectal texts
about miraculous localities and objects*

На території функціонування наддністрянського говору є чимало чудодійних місць, зокрема місць об'явлення Матері Божої, монастирів, церков із чудодійними іконами, джерел: Грушів, Глиняни, Крехів, Бориничі, Унів та ін. Це передусім місця паломництва та прощ. Корпус аналізованих діалектних текстів (далі — ДТ) містить 45 текстів про чудесні місця та чудотворні предмети (переважно ікони, хрести), 26 із яких — це оповіді діалектоносіїв, їхні спогади про відносно недавнє минуле. Із-поміж аналізованих 19 діалектних текстів — легенди, перекази, наближені до фольклорних. Відомості, які реалізуються у ДТ-легендах, створюють смислову глибину фрагментів тексту і можуть об'єднуватися в комплекси — легенди про Святу гору, Крехівський монастир та ін. Проте ці ДТ, на нашу думку, не можна ототожнювати з фольклорними, вони є первинними мовними жанрами. ДТ-легенди — відносно стійкі тематичні, композиційні типи текстів, які є продуктом мовленнєвої діяльності, вони відтворюють певний спектр національних цінностей і лінгвокультурних уявлень, які на них базуються.

Діалектний текст — одна з форм презентації лінгвальної та позалінгвальної інформації, що демонструє мовлення в динаміці, фрагмент комунікативної ситуації та фрагмент говіркового мовлення носія діалекту — спонтанно творений, цілісний, тематично окреслений; це одиниця комунікації, зумовлена ситуативним та культурним контекстом, інформативна одиниця, специфічний мовленнєвий жанр, відмінний від художнього чи фольклорного.

Критеріями аналізу тексту, зокрема діалектного, є специфічні категорії — основні властивості й ознаки тексту, які під час творення та сприймання інтегрують його частини в інформаційне ціле та відображають мовну структуру тексту. Критеріями аналізу ДТ є текстові категорії, що формують його як смислове та структурне ціле, а категорії цілісності та зв'язності дослідники визначають як одні з найважливіших [див.: Єщенко 2009; Ковалик 2008; Кочан 2008: 33–35; Руснак 2009: 77; Селиванова 2002: 214–222; Гальперин 1981: 74–85].

Способи тематичної послідовності та вираження цілісного сенсу в тексті часто є подібними, а саме: *ў т'ім дупл'і зйавилас'а водичка// і то/ і то'д'і на т'ій верб'і нараз зйавиўс'а образ Пре'чистой Д'іви — л'уди так'іво стар'і купили та'ку ста'ру кап'личку і по'с'тавили ту'во/ кап'личку// на т'ім'во м'ісци по'с'тавили/ с'тали л'уди прих'одити мо'литис'а// ту л'уди в'ід'жиўл'увалис'і (Груш); там йе ўсе'редин'і два'найц'іт дже'рел// ўсе'редин'і// о там/ і то йак'наси'р'обили/ во'ни там по'буду'вали та'ку хату/ і за'сипали там Мат'інку Божу — о'дин со'л'дат та'кий ўже ўми'раў і каут шчо/ ўс'і по'йіхали а тої со'л'дат ли'шиўс'а ле'жати/ але там/ і не' було води/ а к'ін'стаў ко'питом/ коло'н'ого буў/ і там ў т'ім ко'пит'і вода/ назби'ралас'і і со'л'дат с'ц'іліўс'і і по'йіхаў// і ту л'уди прий'жджайут/ ту воду наби'раут/ ўс'і бо'л'уч'і м'іс'ц'а мийут/ і кажут жи то вода/ та вода д'уже' ко'рисна йе (Плуг).*

Аналізовані ДТ про чудесні місця здебільшого містять покликання на деяке прецедентне явище, часто вони є національно чи навіть локально специфічними.

Цілісність ДТ реалізовано за допомогою ключових слів, які творять смислові поля, з огляду на різноплановість тематики частин тексту, на спільність значень, мовні зв'язки й асоціації, зважаючи на те, що “в основі зв'язку мови та релігії не є випадковість чи непорозуміння архайчної свідомості. Адже релігія — це область підвищеної уваги до слова” [Мечковская 1998: 4].

Смислові поля ДТ утворено на основі концептів, що формуються на базі ключової лексики (образ, церква, джерело, пророк). Аналіз ДТ виявив, що смислові поля перетинаються, перебувають у постійному взаємозв'язку, об'єднуючись навколо смислового центру. Напр., ключовою у ДТ про Крехів є лексема *монастир*, яка поєднує два тематичні поля ДТ — про мощі Св. Пасива¹: *така л'ал'очка ма'лен'ка// в'ін по'мер/ за Хрис'та// та'кий ма'лен'кий/ і то була та'ка золо'та ко'лисочка/ і ў т'ій ко'лисочці'і ле'жала та'ка/ та'кий Па'сивик тої (Крех) — та про чудотворні ікони: но зарас/ та'к'і йе чудот'ворна і'кона Мико'лая св'а'того і чудот'ворна і'кона Мат'інки*

¹ Святий Пасив — мученик (IV ст.), якого 11-літнім хлопчиком зарубали мечем через відмову зректися християнської віри. Його мощі до Другої світової війни зберігалися у Крехівському монастирі, подальша їх доля, на жаль, невідома.

Божойі// то во'ни зберег'лис'а// Мат'інки Божойі чудот'ворна і'кона
була ў'церкв'і Св'а'тойі П'ятниц'і у Л'вов'і/ а Мико'лайа йа не" з'найу
де// но п'ісл'а того йак в'ітк'рили монас'тир йіх з'в'ітам пере"несли/ так
профе'с'ійно/ п'іш'ком ўс'і л'уди йшли/ од'н'і од'ним переда'вали а'наш'і
брат':а йшли та'ки/ профе'с'ійно несли йійі аш с'у'да (Крех).

Зауважмо, що тематична однозначність в аналізованих текстах може й порушуватися. У результаті образних переосмислень слова стають багатозначними і набувають переносних значень. Напр., лексему *джерело* вжито на позначення води, яка має чудодійні властивості, створена за Господнім велінням: на м'іс'ц'і де були Хрес'тов'і ноги залишилас'а р'іўна п'лошча/ і сп'іт чудот'ворних Ісусових рук по'чали бити ц'іл'ушч'і дже'рела (Луги); а то'д'і Мат'ір Божа/ ни зйав'илас'і/ про'пала/ а полу'жила по'яс св'іі/ скинула// і то'нав'іт'то назива'єс'і Положен'а по'яса ... то'д'і виникло те дже'рело// так/ йак та'д'іўчина вид'іла і то в'іт'того" (Серед); то дже'рело і йе во'да// а во на го'р'і/ а во'да йе!// то на Гава'реч'ин'і ... л'уди бе'рут ту во'ду/ бан'ками/ їдут/ і ка'н'істрами/ заби'райут/ хто сла'біў/ хто шо (Біл'Кам); по'бачиў во'ду// в'ін помиў'ноги і зразу стаў на'ноги (Унів). Слова у ДТ набувають нових значень, пов'язаних із християнським світоглядом (вода як обрядовий атрибут), апокрифами, переказами (створення джерел як вияв волі Ісуса Христа чи Богородиці) та ін.

Натомість поширені лексеми *образ*, *ікона* у ДТ не змінюють свого релігійного й сакрального значення. Сталим конотаційним елементом є означення «чудотворності»: чудот'ворна і'кона (Крех); чудот'ворна Мати Божа то ба'гато оздо'роўл'айе/ оздо'роўл'ала/ так// ко'лис'мама пов'ідала шо ўсе ту// на св'а'того" Нико'лайа то буў в'ітп'уст/ то'дуже з'ійж'джалис'а л'уди/ та'к'і і б'ід'н'і і ка'л'іки ўс'ак'і// і приб'ігали до тих чудот'ворних і'кон/ во'на оздо'роўл'ала йіх (Крех); шо ў нас була чудот'ворна і'кона ў се'л'і Мах'н'іў'ах// і л'уди при'ходили сц'іл'атис'а/ при'ходили на палиц'ах/ с палиц'ами а йшли здо'ров'і ... але та і'кона та'ка чудот'ворна/ шо во'на доторк'нулас'а до'нейі чи поц'ілувала і во'на о'здоров'илас'а (Мах); але то'кажут'йшли л'уди і'дужи сц'іл'алис'// то'було даў'но/ то ўже н'іх'то не" з'нає йак то док'ладно'було/ але з'найут' шо сц'іл'алис'л'уди сла'б'і// і то з'начит'шчо во'на чудот'ворна ўже'дужи даў'но/ шче с тих ча'с'іў/ то'може ше коза'ки'були то'д'і (Чайк).

Важливим засобом творення цілісності ДТ цієї тематичної групи є теоніми та антропоніми. Теонімам у текстах притаманні функції культурно-мовного знака. Вони становлять поняттєву базу культурної спільноти і мають особливе значення для побудови як мовної, так і концептуальної картин світу. Власні назви також формують індивідуальні, конотативні смисли на основі уявлень мовців, зберігаючи зв'язок із національно-культурним середовищем: Нико'лаі буў чудот'ворець'а Лл':а буў про'рок (Ліщ.); ше Бо'дан Хмел'ниці'куї/ в'ітпочи'ваў з'і сво'йейу ко'мандойу'в'ііска на под'в'ірії тойі

ц'еркви (Глин); с'у'да прийшли два мо'нахи/ Йо'іл і Сил'вестир (Крех); йо'го при'н'іс' кажут' Йо'іл/ той шо засну'ваў тут монас'тир (Крех).

Зауважмо, що для теонімів у досліджуваних ДТ характерне синонімне багатство, наприклад:

1) Богородиця, Матінка Божа, Пречиста Діва, Пресвята Богородиця, Ясна Пані: та'ка йак то ма'л'уйут' Бого'родиц'а з Ісусиком ма'лен'ким на ру'ках// а ў йа'кис' ден' / то ўже так рос'казу'ють / госпо'дин'а / дивиц'і / а ў / Мат'інки / Божойі с'л'ози те'чут (Чайк); бо йе штир'наїц'іт' кап'ли'чок де с'і При'чиста / Д'іва зйа'вилас' // о / і тутка три бу'ло в'ітпусти / на Присв'а'тойі Бого'родиц'і (Груш); п'іт' тейу го'ройу дес' ту Матир' Божа зйа'вилас' а (Смер); Мат'інка / Божа са'ма п'ітка'зала л'уд'ам // о'дин чу'ло в'ік пере'носиў / образ Пресв'а'тойі Бого'родиц'і су'с'ідн'ого села до / того де буду'валас' а / ц'ерква (Луги); од'ного / разу Пресв'а'та / Д'іва зйа'вилас' а на / ц'еркв'і (Луги); т'іл'ки од'ному чен'цев'і пошчас'тило захо'пити і'кону Йаснойі Пан'і та старо'вин: у руко'писну Йе'вангел'ію і ўтек'ти / в'іт та'тар'іў (Луги);

2) Ісус Христос, Ісусик, Господь, Божий син: од'ного / разу мандру'ваў Гос'под' / Ісус Хрис'тос / горами Кар'патами (Луги); Гос'пот' буў задо'волені тво'р'ін'ам сво'їх рук // н'ісл'а / доўгих / мандр'іў / Божий син / дуже з'мучиўс' а (Луги).

Серед ключових слів ДТ — також власні імена, які часто є семантичною домінантою тексту: вони не тільки окреслюють просторово-часові орієнтири (місце дії та час), подають інформацію культурного характеру, а також актуалізують відомості ДТ: то'во шо во'ни бу'ли у Л'вов'і по п'іт'н'іл'у / наш о'тец' / Йе'рон'ім буў з і Л'вова // в'ін буў та'кий св'аш'ченик т'ретого / чина монас'тир / ў монас'тир'і ў нас / то ми йі'хали з ним (Серед); і нав'іт' була / Тип'чиха і тайа / Ган'а // во'ни прийшли / так / і нав'іт' з йа'кимос' / вобразом / при'несли / то'ди до / тойі кап'лички // ўс'і си'д'іли ў т'ій кап'личц'і нав'іт' (Серед); буў та'кий Ку'зут' / монах / і в'ін ўсе хо'диў ў ту кап'личку і ми хо'дили до / кап'лички // йа' йіго пи'талас' і / кажу / де / наші / Мат'інка / Божа // в'ін / каже / во'на йе / але / с'хована (Унів); пот'ім при'йіхаў о'тец' Тео'доз'іі / Йанк'іў / з бра'тами ўже // а в'ін буў / чудо / св'аш'чен'ик // в'ін при'йіхаў з бра'тами (Крех).

Цілісність ДТ також формують топоніми, зокрема назви населених пунктів: Ў Зарва'ниц'і / там / тоже / було та'ке / ма'лен'ке / м'ісце йак ми ше / йі'хали ў п'іт'н'іл'у // так / само та кап'личка Зарва'ниц'ка / була йак ми / йі'хали ў п'іт'н'іл'у / йак нас м'іл'іц'і / іа / стра'шне пи'рис'л'ідувала (Серед); неда'леко в'ід Л'вова / йе / Страх // то та'ке село / там ў т'ій ц'ер'коуц'і / тоже / йе / образ / Мат'інки / Божойі (Крех); шо ў нас / була / чудот'ворна і'кона ў сел'і Мах'н'іц'і / ах (Мах).

Категорію зв'язності у ДТ про чудотворні місця і предмети репрезентують такі типи, як: формально-граматична, лексична, композиційно-структурна та стилістична.

Засобами формально-граматичної зв'язності є:

– займенники: *о'тец' / Пантелеї'мон // йа'кий' у нас' йе' зарас' йе'гуменом' // в'ін' ше' буде' у нас' до к'ін'ц' а' року (Крех); ну посту'пово то з'никло' / найете те с'в'ітло' // но дв'і не'д'іл'і во'но три'вало (Глин); шос' та'ке' було' у тойі' д'і'учини' / вона' д'уже' зри'валас' а' у'но'ч' і' (Глин); то тої' чуло' в'і'к' шо' жи'у' там' йі'му с'ни'у'с' а' сон' // у' тому сн'і' в'ін' бачи' шо' з в'і'к'ном шос' роби'ц' а' (Чайк); п'і'т'п'і'л'н'і' св'аш'ченики' / шу' були' у' п'і'т'п'і'л':у' во'ни спов'і'дали л'у'деї' // а так'во до'у'кола ми ж'ін'ки поста'вали' / а во'ни у' граж'дан'с'кому та'кому' були' (Серед);*

– сполучники: *за' руских' а' ти'пер то там' в'і'дно'вили і' ход'ат' гет' / то то бли'зен' ко' // і' ту' Мат'і'р' Божя зй'авилас' а' (Смер); там' і' кї'лими зно'ї'сили і' у'с' і' старо'вин' :і' реч' і' та'к' і' побу'тов' і' // і' там' бу'у' до'у'го му'зеї' (Глин); і' то' н' і'би во'на по'чула' шо' дз'вон'ат' на мо'лебен' / і' повер'тайе'ц' а' і' бачи' на в'і'к'н'і' образ' // то зй'ма' була' / і' тої' образ' ота'ко бу'у' п'росто на в'і'к'н'і' / на' ши'б' і' (Чайк); то'д' і' Мат'і'р' Божя / ни зй'авилас' і' / про'пала' / а' полу'жила' по'йас' св'і'ї' / с'кинула' // і' то' нав'і'т' то назй'вайес' і' По'ложен' а' по'й аса' (Серед).*

Лексичні засоби зв'язності є визначальними в семантичному і функційному аспектах, адже саме вони передають смислове навантаження в реалізації ідейного задуму ДТ. Из-поміж лексичних засобів виділено такі:

– абсолютні повтори: *посе'ред до'роги' кам'ін' зава'жа'у' л'уд'ам' і' во'ни с'кинули' йо'го у' пот'і'чок' // і' с'талос' а' ди'во' // кам'ін' зно'у' зй'ави'у'с' а' на с'вому' м'і'с'ц' і' / посе'ре'дин'і до'роги' (Луги); і' то'д' і' брама закри'валас' а' / м'і'ст п'і'дн'і'ма'у'с' а' / брама закри'валас' а' і' во'ни не мо'зли досту'пити ту'ди (Крех); і' то'д' і' йак' з дзв'і'ни'ц' і' йак' лука' вистр'і'ли'у' / йак' вим'і'р'а'у' йак' ви'ц'і'ли'у' / то в'і'д'разу у' того' турка' по'на'у' [...] і' з висо'ти тойі' дзв'і'л'ни'ц' і' / йак' вим'і'ри'у' йак' ви'ц'і'ли'у' п'росто' турков' і' / так' / п'росто' турка' за'би'у' (Крех); то у' Г'сусика' та'ке' бу'вайе' / з'найі'те йак' то' / в'ін' в'і'нок ма'у' / тер'новий в'і'нок ма'у' на го'ло'в'і' (Чайк).*

– синоніми, спільнокореневі слова чи уточнювальні повтори: *коли чен'ц' і' при'були с'у'ди то наз'вали' го'ру Кири'йак' / то'пто' Гос'подн'а' го'ра' (Луги); во'ни все' ш' та'ки д'і'с'талис' а' о'бител'і' // монас'ти'р' бу'у' зру'ї'нований' і' с'палений' (Луги); так' ше' го'во'рили' ста'р'і' ше' л'уди' на'ш' і' // пов'і'дали' та'ку і'с'тор'і'ю (Ліш.); нав'і'т' йак' оч' і' бо'л'і'ли' / чи'ни' вид'і'у' / то' л'уди' висл'і'пали' / і' у'с'о' вид'і'ли' (Груш); п'і'шли' до' зел'мана' на' раду' / ра'дити' йак' би' йі'м храм' Божий' у' сво'ї'єму' сел'і' побуду'вати' (Луги); а' за' ра'д'анс'ких'ни' пус'кали' / го'ї'нили' виго'ї'нили' (БілКам); о'ї'дин' рас' була' О'б'йава' ... о' так' / о'б'йа'вилас' і' / на'сли' ку'рови' д'і'у'чатка' / і' о'б'йа'вилас' і' (БілКам); во'ни'ни' пус'кали' / во'ни' зро'ї'били' каран'т'ін' були' // та' во'ни' у'с' і' / у'с' і' гра'ни'ц' і' по'закри'вали' (Груш); гу'во'рили' жи' о'д'ного' та'кого' пар'т'і'ї'ц'а' / син' захо'р'і'у' а' в'ін' бу'у' пар'т'і'ї'ний' і' в'ін' / ку'лис' там' н'і'би ва'ли'у' / ту' кап'личку' ту' кир'ничку' (БілКам).*

Зауважмо, що уточнювальні повтори у ДТ акцентують на важливому семантико-інформаційному елементі висловлювання, зосереджують на ньому увагу читача: *бу'у' Г'сус' ви'сокого' росту' / нав'і'т' д'уже' ви'сокого' (Луги);*

тод'і борон'а ний зуб'їз'али/ос'в'ачували//борони/колис'так'е/йак'поле
о'райеш/а тод'і йе так'е/боро'на називайе'ї і во'ни май'ут'так'і'зуби//
нап'риклад'кон'і'т'агнут'т'і'борони і во'ни так роз'рихл'уй'ут'земл'у
(Крех); тири'с'тали'л'уди'мерти//л'уди'їже'прис'тали'мерти і то'д'і зно'у
зачи'нали'л'уди'с'і'схо'дити/і так'схо'дили/так'мо'лили'с'і' (Груш);

– тавтології: а'їс'і'л'уди'за'ги'нули'с'мерт'у'в'ід'ме'ча (Луги); заст'р'или'у'
того'осно'у'ного'хана (Крех);

– родо-видові синоніми: на'камен'і'в'ім'билас'а'до'лон'а'Божойі'
Матер'і — до'нин'і'мож'у'вид'іти'той'кам'ін'/'і'ч'ім'ки'ї'в'ід'биток'
ру'ки'Матер'і'Божойі' (долоня — рука) (Луги); л'уди'села'і'доте'пер'
пере'конан'і'що'Мат'ір'Божо'охоро'н'а'йе'їх'село'в'ід'великих'
неш'час'т'/'село'об'ход'ат'буре'в'їйі'/блиска'виц'і'/по'жеже'ї'/а'вар'їйі'
(буревії, блискавиці, пожежі, аварії — нещастя) (Луги); в'ін'вес'час'ду-
ма'у'шо'в'ін'без'бат'к'ї'у'/а'то'йа'кос'і'до'в'іда'їс'а'шо'ї'н'ого'йе'ро'дина/
б'рат'а'сестри' (брати, сестри — родина) (Крех); бе'рес'а'хо'роба//л'уди'
ни'мрут'н'і'там/н'і'там/н'і'де'л'уди'ни'їми'рай'ут//х'ї'ба'ту'во'зайш'ла'
та'ка'чу'ма' (хвороба — чума) (Груш).

Композиційно-структурним виявом зв'язності є, зокрема:

– вставки, які доповнюють основне повідомлення: шос'та'ке'було'ї'
той'і'д'ї'чини/вона'дуже'зри'валас'а'їно'ч'і'/шос'та'ке'було//але'йа'того'в'
о'со'бисто'не'бачила/бо'йа'ї'не'д'їл'у'при'ходжу'до'церкви'ї'осно'вному'/а'
то'дес'було'на'тижн'і'шо'їйі'при'возили/шо'в'ін'б'їса'виган'а'ї'з'найіте'
(Глин); то'во'на'плаче//а'що'нин'і'с'і'робит'/?//поди'в'їц'і'/на'ї'буде'
та'неза'лежн'їст'Укра'їїни' [святкування Дня незалежності України. —
І.Р.] бу'ла/йа'ни'кажу//Укра'їїна/на'ї'буде'низа'лежн'їст'//али'то'бу'ла'
п'ятни'ц'а//то'ни'т'реба'було'гу'л'ати//так'чи'н'ї'/?//ї'п'ятни'ц'у'/ї'
п'ятни'ц'у'дуже'ви'ликий'гр'їх//йак'гу'л'ати/чи'хл'їп'пи'чи'чи'шо//так/
йа'вам'пов'ї'дай'у' (Груш).

– обрамлення: то'було/але'то'були'ї'наки'ї'ча'си//ї'т'ї'ї'церкв'і'зро'били'
му'зеї[...]бу'ї'му'зеї//ну'але'ти'пер'йак'то'ї'же'в'їдно'вили/та'ї'с'тали'ї'же/
і'русов'ї'дати'йак'то'було[...]то'ї'се'було'зак'рито/забо'ронено' (Глин);
та'ба'гато'св'аш'ченик'ї'ї'р'ату'валос'а'йа'ких'ви'возили'на'Сиб'їр//нав'їт'
два'о'ц'ї'ї'Йанту'хи/о'тец'ї'Йанту'х'І'нат'ї'ї'/о'тец'ї'Йанту'х'ї'ї'р'ї'ї'/во'ни'
при'їхали'с'Сиб'їру/п'от'ї'м'ше'п'равили/ї'нас'тут/п'от'ї'м'ше'ї'Жо'ї'кв'ї'
[...]дуже'гарно/так//та'ба'гато/ба'гато'ї'нас'за'той'час'йе'гумен'ї'ї'
пом'ї'н'алос'а//ї'їс'ї'йа'к'їс'ї'так/йа'кос'ї'так//їс'ї'до'ї'кож'ного'при'ви'каїе//
йак'ї'їд'ут'то'ми'їс'ї'аш'плаче'мо//каже'о'тец'ї'Ва'сил'ї'ї'Манд'рун'ї'ї'каже'
йа'вас'ї'чу'ї'чу'ї'н'ї'ї'йак'н'ї'ї'чого'не'на'ї'чу' (Крех), зауважмо, що основна час-
тина ДТ — історія монастиря в радянський період.

Структурі ДТ про чудотворні місця та предмети властива й імплі-
цитна зв'язність, яка може реалізовуватися як в контактній, так і в
дистантній позиціях. Вона охоплює безліч текстових одиниць, що на-
лежать до різних мовних рівнів (слова і висловлення): так'само'та

кап'личка Зарва'ниц'ка була йак ми йїхали ў п'ім'п'іл':у йак нас м'іл'іц'йїа стра'шне пи'рис'л'їдувала [...] там мала бу'ти мо'литва ви'лика// і д'уже п'ім'п'іл'н'ї св'аш'ченики/ шу бу'ли ў п'ім'п'іл':у/ во'ни спов'їдали л'у'деї [...] с Тер'нопол'а бу'ли ба'гато св'аш'ченик'їў п'ім'п'іл'них/ та'ких// то'во шо во'ни бу'ли у Л'вов'ї по п'ім'п'іл'у (Серед).

У деяких ДТ зв'язок катафоричний, відсилає до попередньої інформації, може співвідноситься з усім вмістом вельми опосередковано (як авторська додаткова інформація, віддалена від основної теми, «текст у тексті»), може викликати різні асоціації за допомогою смислів, що належать до різних прецедентних текстів (зв'язок із категорією інтертекстуальності), напр., як вивозили монахів у Сибір, або про чоловіка, який врятував ікону Богородиці: *от Службу Божу п'равили мо'нахи/ і ўс'їх ў ма'шину/ во'ни про'силис'а шо'би/ ну за'к'інчимо Службу Божу/ а то'д'ї за'би'райте нас/ н'ї!/ ўс'їх на ма'шину/ ма'шина/ а во'ни на ма'шин'ї сп'ївали Службу// і так'черис се'ло Крех'їў йїхали і було чу'ти сп'їс'тойї ма'шини// о// йак ў Си'б'їр виво'зили (Крех); в'ін про'доўжуваў/ йо'го не ви'возили то'му шо в'ін не буў мо'нах// і в'ін за'ли'шиўс'а і дал'ї про'доўжуваў сад до'гл'а'дати ... до'тойї ха'тинки де в'ін жи'ве/ при'ходили д'їтки// а од'ного ра'зу при'б'їгли і ка'жут' там па'л'ат' Бо'г'їў/ там па'л'ат'!// а то ўс'ї обра'зи/ то ўс'о по'чали на'купу ски'дали і па'лили// і в'ін при'б'їг'ўже ўсе па'лає а з'верху'обра'з'Мат'їнки Божой/ в'ін за'рас зна'ходиц'а ў'церкв'ї св'а'того Анд'р'їя/ і в'ін цеї'обра'с ви'хопиў/ і в'ін ўсе жи'т'а с тим'обра'зом пере'буў (Крех).*

Виявом стилістичної зв'язності є також питальні висловлювання, які поєднують дві суміжні надфразні єдності, це авто-питання, що допомагають мовцеві зрозуміти тематичний перехід або акцентують на важливій, часто дидактичній проблемі: *йак там ўс'ї ку'пали ж'їн'ки та'ко ў н'їч'них сороч'ках/ ну йак с'ї ку'пали?// заїш'ла ў'воду три'рази// та/ там йе'озеро св'а'тойї Ан'и/ то ше тре йїхати'п'ят'к'їлометр'їў (Борин.); на Ст'р'їтен'є/ мо'жна йїїї ви'д'їти ту/ шо во'на/ три'має Г'сусика/ так/ во'на йе// во'на н'їз'де ни пу'д'їлас'ї/ во'на йе// то во'на п'лаче// а шчо'нин'ї с'ї робит'// поди'в'їц'ї/ наї бу'де та не'за'лежн'їст'Украї'їни/ йа ни ка'жу// Украї'їна/ наї бу'де низа'лежн'їст'// али то бу'ла п'ят'ниц'а// то ни тре'ба бу'ло гу'л'ати (Груш); то во'ни йо'му с'нилис'// приїш'ли до'ха'ти і шос'йо'му го'во'рили// і ў три'дни тої'обра'з'Мат'їнкойу Божойу об'їа'виўс'а// то шо?/ то ш'була з'начит'Мат'їнка Божє з ан'гелами сво'їеми// чи мо'же зі св'а'тими йа'кими (Чайк); ўсе по'ниш'чено і н'їчо'го н'їйа'кого не'має з'наку'нав'їт'// але йе се'ло Ви'шен'ка на'зи'вайе'ц'а і так до'те'пер'церква з'бере'г'лас'а// а чо'му з'бере'г'лас'а?// то'му шо/ йак за'думали'церкву'буду'вати... (Крех); і то при'ходили л'уди так'ча'сто/ і при'ходили/ і при'ходили і мо'лилис'ї/ сп'ївали ... ну'але' ту на го'р'ї/ жи'ли жи'ди/ і шчо'во'ни зро'били?// во'ни не'мо'гли на то с'ї ди'вити шчо'л'уди с'ї зби'рали шо хо'дили// і во'ни ту кер'ничку за'сипали/ см'їт'ам ўс'а'ким/ за'сипали/ жи'л'уди пе'рис'тали хо'дити ўже так (Груш); то то во'на*

*п'лакала// та то їе 'добрий знак! // во'на п'лаче// а шо моло'д'їж 'нин'ї
'робе?// а'ну ти поди'вис'ї наї йак 'буде у не'д'їл'у ў 'церкв'ї/ 'к'їко л'у'деї//
а п'їди до Га'линки чи де до к'лубу/ там ва'лиц'ї// ну/ ва'лиц'ї! (Груш).*

У ДТ мережа ключових слів, що ґрунтується на основних принципах — повторюваності та тематичній еквівалентності елементів, є одним з основних засобів категорії цілісності. Виявлено, що в ДТ у повторах та синонімних конструкціях актуалізуються центральні семантичні компоненти, відображені у словникових дефініціях, та контекстуальні (авторські) значення. Контекстуальність створюється на підставі особистих асоціацій чи релігійного світосприйняття. Синонімія та повтори поєднують висловлювання ДТ (контактні чи дистантні), забезпечуючи цілісність, формальну та смислову зв'язність.

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

Біл.Кам — с. Білий Камінь Золочівського р-ну Львівської обл.
Борин — с. Бориничі Жидачівського р-ну Львівської обл.
Глин — с. Гляняни Золочівського р-ну Львівської обл.
Груш — с. Грушів Дрогобицького р-ну Львівської обл.
Крех — с. Крехів Жовківського р-ну Львівської обл.
Ліщ — с. Ліщини Жидачівського р-ну Львівської обл.
Луґи — с. Луґи Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.
Мах — с. Махнівці Золочівського р-ну Львівської обл.
Плуг — с. Плугів Золочівського р-ну Львівської обл.
Серед — с. Середкевичі Яворівського р-ну Львівської обл.
Смер — с. Смереків Жовківського р-ну Львівської обл.
Унів — с. Унів Перемишлянського р-ну Львівської обл.
Чайк — с. Чайковичі Самбірського р-ну Львівської обл.

ЛІТЕРАТУРА

- Гальперин 1981 — Гальперин И. Текст как объект лингвистического исследования. — Москва, 1981. — 138 с.
Єщенко 2009 — Єщенко Т. Лінгвістичний аналіз тексту. — Київ, 2009. — 264 с.
Ковалик 2008 — Ковалик І. Питання українського і слов'янського мовознавства. — Ч. II / Упор. З. Терлак. — Львів; Івано-Франківськ, 2008. — 496 с.
Кочан 2008 — Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту. — Київ, 2008. — 423 с.
Мечковская 1998 — Мечковская Н. Язык и религия. Лекции по филологии и истории религий. - Москва, 1998. — 352 с.
Руснак 2009 — Руснак Н. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок: монографія. — Чернівці, 2009. — 448 с.
Селиванова 2002 — Селиванова Е. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. — Киев, 2002. — 336 с.

Гуцульський похорон: СПРОБА ЕТНОЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Hutsul funeral: an attempt of ethnolinguistic analysis

Гуцульщина як ареал українського традиційного ландшафту зі збереженою унікальною мовно-культурною спадщиною віддавна приваблює народознавців. Похоронний обряд гуцулів неодноразово ставав об'єктом зацікавлення етнографів. Чи не першою спеціальною фіксацією і дослідженням цього обряду є розділ «Смерть» у фундаментальному виданні видатного українського народознавця В. Шухевича «Гуцульщина» (том III) [Шухевич 1902]. У цій праці автор умістив опис похорону від приготування до смерті і до поминальних обрядодій, зосередивши увагу на основному етапі похоронного обряду — на власне похороні. Дослідник уважно передав особливості народної термінології, зокрема назви предметних реалій обряду, описав 24 гри при покійникові, подав тексти чотирьох голосінь. У публікації використано дві ілюстрації.

У відомому збірникові похоронних звичаїв та обрядів, упорядником якого є видатний український етнограф, фольклорист В. Гнатюк, уміщено два описи похорону із Косівщини, причому обидва записано у с. Голови Косівського повіту (нині с. Голови Косівського р-ну Івано-Франківської обл.).

Автором першого, дуже детального опису є громадсько-політичний діяч на Гуцульщині, відомий збирач народної творчості й етнографії, кореспондент Етнографічної комісії НТШ, знищений згодом НКВД, П. Шекерик-Доників [Шекерик-Доників 1912]. В «Етнографічному збірникові» (том 31–32, Львів, 1912) вміщено «Похоронні голосіння», сім із яких записав П. Шекерик-Доників (№№62, 112, 163, 164, 291, 272) [Свенціцький 1912], а також його студію про цей жанр «Приказованє по умерлим»

[Ibid.: 26–28]¹. В описі похоронного обряду дослідник не лише описує перебіг обрядодій похорону, а й подає його осмислення і сприйняття самими носіями традиції, рясно цитуючи своїх інформаторів. Він виділяє кілька підрозділів: про знаки і сни, що віщують смерть, приготування до смерті, особливості одягу для померлого, опис особливостей «посіжіння», ігри (всього 21 гра), власне похорон і поминальний обід («комашня»), поминальні звичаї, вірування про душу [Шекерик-Доників 1912].

Автор іншої студії — учитель П. Дудек. Окрім опису похоронного обряду, він подав голосіння до збірника І. Свенціцького (№№ 63, 111, 255) [Свенціцький 1912], а також повідомлення «Про плачок на Гуцульщині» [Ibid.: 25–26], у якому описав особливості голосильної традиції свого краю. Важливо, що в обох дослідженнях П. Дудек зазначив інформаторів.

Сучасна львівська дослідниця О. Коломиєць проаналізувала гуцульський похорон як драматичне дійство, як своєрідну народну похоронну драму, описавши «ролі» і «сценарій» похорону [Коломиєць 2001]. До статті долучено таблицю «Будова похоронного циклу», де тезово викладено послідовність похоронних обрядодій, а також зазначено час і місце, де вони відбуваються [Ibid.: 83–86].

Похоронні обрядовості Карпат присвячено монографію львівського етнолог Р. Гузія «З народної танатології: карпатознавчі розсліди» [Гузій 2007], яку написано на широкому джерельному й науковому матеріалі. У цій роботі за допомогою порівняльно-історичного й семантичного аналізу вірувань, звичаїв та обрядів українців Карпат висвітлено давні й сучасні уявлення народу про смерть. Автор дослідив філософське та психоемоційне сприйняття цього явища в середовищі традиційної культури, відображення світоглядних реалій у фольклорних жанрах і обрядах.

Записи голосінь із Гуцульщини, описи особливостей виконання, мелодії голосінь за всі роки етнографічних досліджень у цьому краї увійшли до збірки текстів «Голосіння» (розділ «Гуцульсько-подільська голосильна традиція») [Коваль-Фучило 2012^a: 556–747]. Це записи В. Шухевича, М. Гаморак, О. Кисілевської, О. Маркова, Л. Якібюка, О. Михалецького, Д. Калинчука, В. Хромовської, В. Гнатюка, П. Шекерика-Доникова, П. Дудека, М. Кузьмака, Ф. Колесси та І. Коваль-Фучило.

Мета нашого дослідження — представити номінацію та засоби супровідної вербалізації похоронного обряду на Косівщині як складову цілісного культурного обрядового тексту, що називає реалії персонажного, акціонального, предметного, часового, локативного та музикального кодів.

¹ Важливо наголосити, що П. Шекерик-Доників — один із небагатьох кореспондентів І. Свенціцького, упорядника збірника «Похоронні голосіння», який зафіксував імена своїх інформаторів [Свенціцький 1912: 85].

У статті використано записи дослідників від 1902 до 2012 року. Звичайно ж, ця тема потребує спеціальної студії, а стаття лише розкриває деякі із аспектів дослідження.

Персональний код. Гуцульський поховальний обряд репрезентує чимало назв його учасників. Актуальною під час похорону стає бінарна опозиція *сім'я померлого – родина, сусіди, знайомі*, яка в ширшому обрядовому контексті є трискладовою із третім полюсом — *померлий*, а також *небіжчики, які раніше померли*, у тій хаті, де відбувається похорон. Про це свідчить приготування конкретної кількості т.зв. *мисок* або *подаваників*, тобто жертвовної їжі, скільки було померлих у хаті: *Роздають подаваники за того, що вмерли: тата, маму, діда, бабу. Там може бути і п'ять парастасів — хто жив на тім місці* (Яв³). Назви членів сім'ї померлого на Косівщині не відрізняються від загальноукраїнських: дружина померлого — *удова, удовиці, вдовиці* (К²); чоловік померлої — *удовець, вдовець* (К²); діти померлого / померлої — *сироти*. Це персонажі, які здебільшого не беруть активної участі в приготуванні тіла до поховання. Їхні обрядодії зводяться до приготування пожертви (мисок, подаваників), оплакування померлого, виконання апотропеїчних (захисних) обрядодій: *Берут кіло з хати. На порозі першим, з хати, три рази так робі. Як з хати взели — так бігом двері запирають хатні. А на ту катафельку бігом свої сідають. Берут хліб і сідають, би другого мерця не було* (Сн); *У нас, як виносит тіло, то родина дивиси в вікно. Виносит сусіди, родичі, але не рідня. — А не казали, що треба швидко закрити двері, щоб не було мерця? — Я то не знаю* (Б-Б); *Опускают у яму чужі люди. Свої — не. Свої рідні кидают глину: «Най Бог простит»* (Гц).

Споряджати тіло може і родина, і сусіди: *Дехто — свої обмивають, а дехто — кличут* (ВГнШ); *То вже спорідет його тамка, убирут що треба, [...] родина собі робить* (Б-Б).

Роздача пожертви — це завдання найближчих родичів, сім'ї: *І це роздають: за першим столом дає тато, і брат дідів, і сестра лишилися — найближча родина, за другим столом роздає тато, і невістка, і зетъ дідови, їх було п'ятеро в сім'ї* (Бб). Гуцульська традиція розрізняє кілька ступенів наближеності рідних до померлого. Цікаво, що найближчими вважають людей, які жили з померлим в одній оселі: *домашні*, які першими роздають *подаваники*. Далі *подаваники* роздають, наприклад, за матір'ю — інші діти, причому починає роздавати старший брат. На поминальному обіді, який відбувають у сороковий день, *подаваники* роздають домашні, інші члени сім'ї, проте діти померлого / померлої, які жили окремо, можуть цього не робити (Яв³). Найщедріші пожертви, так звані *миски, задушні миски*, роздають насамперед близьким родичам: *якимось фіїнам* [похресникам. — І.К.-Ф.], *сестрам, якщо є перві* [двоюродні. — І.К.-Ф.] *сестри, родині або добрим сусідам* (Хм¹); *дають рідним, двоюрідним, сусідам близьким, потом*

сусідам дальшим (Бб); Миски задушині робі, парастаси. Парастас — три колачі ци два там, та верх того чоколяда, тай вино, тай свічка, тай там ци мандарини ше купі. То це так рихтуют три парастаси, три мисці задушині. Дают своїм. — Коли ваша матір померла, то кому давали? — Мені дали, тай ше дают фамілії, плем'янікам. Ци сестрі, ци братові, сусідам, котре добрі. Кому собі нарядіт — тому дают. — А дають — хтось один від хати? — Один. А як є сестра, брат — то робі миску. Так само, тільки сестра дає. Так як я за мамов миску робила, то я собі окрімє приготувала: сестра давала собі своє, а я собі своє. Усім за мамину душу. І вона давала всім. Перший раз покладут за стів людей, а відтак дают подаваники, а відтак люди виговорє «Отче наш», тогді їде. Попоїдять, тоди встають знов, «Отче наш» виговорили, «Простибіг, простибіг». — «Най Бог приймає за помершого», — тай пішли додому (Сн).

Записані матеріали засвідчують, що гуцульська традиційна обрядова культура звертає виняткову увагу на усіх учасників похорону, які мали стосунок до померлого і/або які допомагали у проведенні похорону. Для їх номінації використовують найчастіше описові назви. Серед локальних особливостей — номінація осіб, які були присутні під час смерті небіжчика; хто перший прийшов відвідати померлого після смерті; сидів уночі біля тіла; сусід померлого, із яким межує його поле; той, хто із чужих, тобто не рідних, першим увійде до хати після похорону: *ті, хто був найближчим, хто найбільше помагав на похороні, хто перший прийшов* (К²); *ті, шо микот, збирают* (Хм²); *ті, шо одівали, тим дається колач, покривало якесь, руки накрити* (Яв¹); *ті, шо трунву робили* (Яв¹); *ті, шо робили домовину* (Бб); *тим, шо копали, тим, шо збирали* (Хм¹); *ті, шо копают яму, копальники* (Хм¹); *тоті, шо єму копали, тоті, шо домовину робили. Коли кличут, шо через домовину дают: «Тоті, шо єму копали», «тоті, шо домовину робили». П'єть копає єму та й п'єть чоловіків робе домовину. Штири несут. Ті, шо робили, ті мают нести, і п'єтий хрест несе* (Бб); *копачі формують такий горбик і його оцими вінками обкладають довкола, а свічки укладають в ногах могили* (К¹); *ті, шо несуть трунву, кришку, — по відрові кожному* (Яв¹); *тим, шо ночували, тоже дают колачі* (Пр); *І хто вже там другої днини, як поховают, хто увійшов перший, — то сі дає йому: колач, і ту свічку, і то горне. — Хто увійшов чужий? — Так. — А ту ситу виливали, чи він має випити? — Має випити. А свічку, хто хоче, покладе в капличку* (Гц).

Важливо, що такими назвами іменують людей під час роздачі подаваників, причому зберігається певна ерархія, яка виявляється в послідовності викликання: *Потому починают роздавати. Кличут: «Тоті, шо були при смерті», хто був в тій кімнаті, коли він вмирав. Роздают кожному: чоловікам — рушник, жінці — хустку. Ото наливают в тарілку воду, шо я казав. Потом тим, шо робили домовину, потому дают рідним, дво-*

юридним, сусідам близьким, потім сусідам дальшим (Бб). Зазначмо, що присутнім під час смерті було заборонено порядкувати в хаті, оскільки «кажуть, що єк кне смерть, то кров сикне на три шежні від трупа и все, що є в хаті, обрискає» [Шекерик-Доників 1912: 262].

На початку ХХ ст. зафіксовано назву *грабарь*, якої в сучасному мовленні гуцулів не вдалося зафіксувати: *Грабарем є таки самий паламарь; вин копає гроби в ціні від одної корони до штирнаційть корон и харч в додатку* [Ibid.: 264]. Натомість у с. Гуцулівка функціонує назва *загребач*: А як кажуть на тих, що копають яму? — *Загребачі, що загрибають яму* (Гц). У с. Снідавка дотепер збереглася ритуальна форма оплати столяреві за домовину: А хто робив домовину? — *Майстри. Дают 100 рублів, тай до того покривало, ци сорочку, ци коц. То називаєси «руки миют».* Як зробили домовину, домовину занесли в хату, тогди стають майстри з одної сторони, кладут миску з водов на домовину. На домовину кладут ці подарки тай миска з водов. Вони так кладут руки, а це так обмиє, обмиє. — Ті рідні? — *Рідні. І це так обмиют і тоди то подають. Ци за дєдьову, ци за мамину душу, за хату мамину.* — Так кажуть? — *Так кажут. І вони говорє «Отче наш», і тогди то собі берут і йдут* (Сн). Можливо, описане омивання рук має апотропеїчне спрямування, а саме: очистити, захистити майстрів від згубного впливу померлого і від усього, що його безпосередньо стосується.

Для номінації усіх робітників на похороні вже традиційною є назва *ўрід*: *сусіди, родичі, ті, що там помагали, що несли, що в ўріді були* (Б-Б). Дотепер збереглася назва жінки, яка варить їсти і допомагає порадами сім'ї померлого: *кухарька* (Яв¹) [Ibid.: 263].

У похоронному обряді виразно окреслено опозицію *чоловік ↔ жінка*: *якщо вмирає чоловік, то чоловіки збирає, жінки робє катафєльку. А якщо вмирає жінка, то жінки збирає, чоловіки роблє катафєльку* (Бб); *потім дають за простибіг глек. Першому — якщо чоловік, то чоловікові, якщо жінка — то жінці. На обіді першими за стіл сідають чоловіки. Посердині під образами сидять найстарші чоловіки, і нема різниці, в яку сторону вони сідають* (Бб).

Кількість спеціальних учасників похорону збільшується, якщо померла неодружена людина», виявляючи умовний зв'язок із весільним обрядом. У цьому випадку для дівчини обирали «дружку», переважно ровесницю померлої, а для хлопця — «дружбу». Ця традиція збереглася до нашого часу: *парубкам призначають дружбив, а дівчатам дружки, котрі при похороні несут деревці до гробу и затикают у гріб* [Ibid.: 263]; *дружба, дружка* (Б-Б). На похороні неодружених необхідні також удови, які «шиють вінок» померлому / померлій, натомість на весіллі це роблять жінки, які щасливі у шлюбі: *І це вдовиці шият. Живим — одружені жінки, ні вдови, ні розведеніці, ні зведеніці. Це має бути жінка, котра добре жиє в шлюбі* (Бб).

Удови мають особливий сакральний статус: гуцули вважають, що їхня молитва допомагає у важких ситуаціях. Влаштовують т.зв. *удовічний обід* — гостину для вдів, перед якою вони разом моляться: — А є таке, що вдовиці йдуть і їх годують? — *Це я сама робила кожний рік. Просто запрошую 5, 7, 9, скільки хочеш, удовиць.* — І вони моляться? — *Вони моляться, їх садиш за стіл. Даєш їсти, всьо гет. Помолилися зразу перед тим... Я перший раз давала за здоров'я дітей, за всіх, шо є в хаті, а на послідку давала за мерлих.* — То їх можна закликати з будь-якою метою? — *З будь-якою. Коли собі придумав, тоді можна це робити.* — І вважають, що їхня молитва така помічна? — *Так. В мене середуца дочка родилася на Івана Головосіки. І тих, шо родилися на це — одна дівчинка втопилася, другу машина збила. То я стараюся кожен рік так зробити, щоб нічо... То я зранку удовиць кличу, коли я готую День народження, а навечір сходяться гості вже.* — А вони щось беруть з собою? — *Нє. Ми сами даєм тарілку, печиво, батон цей, там мандаринка, апельсинка чи що, і це в мішечок.* — Свічка? — *Якщо за покійника — свічка, а за здоров'я дається то всьо, тільки без свічки.* — А як то називають? — *Удовічний обід (Яв¹).*

У сучасних записах виявлено згадки про учасників похоронного обряду, про яких немає інформації у фіксаціях початку минулого століття. Зокрема набувають популярності хористи — жінки, які співають у церковному хорі і яких запрошують на похорон. За їхню послугу обов'язкова плата — хустина. Цікаво, що участь хору в похороні підвищує соціальний статус сім'ї і свідчить про повагу до померлого: *В нас є навіть такий хор «Гомін», то до людей, до яких вони вважають за потрібне, то йде хор. Це дуже так поважно (К²).*

Сьогодні, як і століття тому, жоден похорон не обходиться без священика, на позначення якого засвідчено назви: *пін* [Дудек 1912: 288], *ксьондз* (Б-Б); *отец духовний* (Гц); та його помічників — *дяка і паламаря: дяк і паламар, ксьондз іде коло домовини (Яв³); І ше отец духовний приходить, панахиду правит. А другої днини приходе отец, праве в хаті, виреді, вже вирєжує, в церкву заносят, колись ше Службу правили, а зараз панахиду (Гц).* П. Шекерик-Доників зазначив, що плата священикові була досить високою, що було обтяжливо для родини. Священики виявляли своє незадоволення низькою платою, відмовляючись сідати за стіл на поминальному обіді [Шекерик-Доників 1912: 263]. Сучасні матеріали не містять таких свідчень. З особою священика раніше пов'язували чимало знаків, які свідчили про майбутнє помираючого і долю його душі: *єк вийдут перед хату, тогди пін опроводи тіло тай чітат Євангелиє. Люди лиш дивеси, на єкім отворит Євангелиє, бо кажут, шо ек на черленім отвориси, то душа піде до неба, а ек на чорнім, то до пекла* [Дудек 1912: 290; див. також: Шекерик-Доників 1912: 254]. Вдалося зафіксувати лише одне подібне, але досить плутане свідчення: *Як ксьондз приходе*

тай слей освічує: якщо дим іде у двері, то... я не знаю як то. — А коли це? — Коло мертвого (Б-Б).

Існує заборона матері, яка втратила дитину, зокрема немовля, їсти фрукти і ягоди до Спаса, мотивоване тим, що на «тому світі» її дитина не матиме такої їжі: *В нас ще кажуть, що якщо дитинка така вмирає маленька, то мамі тій, котра поховала дитинку, до Спаса не можна їсти ніякі фрукти, ягоди, бо там усі діточки їде ті овочі, а та дитинка, що мама з'їла, то в куточку дивисє і плаче, ї не дають (Пр).* Це вірування поширене на всій території України [Сушко 2012: 95].

Ще одне цікаве свідчення про учасників передпохоронних обрядодій. На Косівщині вірять, що є люди, чия молитва може допомогти померлому в часі агонії: *хтось такий прийде, помолиси — і легко вмирає (Хм¹).*

На Гуцульщині існує заборона брати участь у похороні для певних соціовікових категорій, зокрема для вагітних жінок, малих дітей, а раніше ще й для дівчат: *дітей давно не брали ні на похорон, ні на грушку, хіба рідні. То тепер йдуть. Дівчатам не можна було йти (Яв³); Ой, не можна вагітним. Не можна на похорон йти і киртівниці рушети (Л).* Діти приблизно від 5 років уже могли бути учасниками поховального обряду, а на похороні дівчинки або неодруженої дівчини вони виконували роль дружок померлої (Б-Б).

Померлого гуцули називають *мертвець* [Шекерик-Доників 1912: 263], *небіжчик*, *тіло: підійти до тіла (К²); покійник (Яв¹).* Існує вірування, що померлий, доки лежить у хаті, усе чує, але не бачить. Тому під час виносу вдаряють домовиною до порогів, щоб він перестав чути: *— А б'ють до порогу? — Б'ють, шоби не чули, я не знаю. Кажут, що мертвець всьо чує, лиш не годен подивитиси, а як стукають — то вже він не чує нічо. Душа, кажут, що ще 40 день дома. А як 40 день відправиси — то вже в церкві. Кажут, що душі в церкві всі, а чи правда... Чекают на суд Божий (Гц).*

Згідно з віруваннями гуцулів, раніше померлі родичі не залишаються осторонь на похороні — на тому етапі похорону, який відбувається на цвинтарі, а тому учасникам похоронної процесії не радять відвідувати могил своїх рідних, бо *усі покійники² зустрічають того, що принесли (Яв¹).*

Похорон осіб різних вікових категорій має свої особливості, зокрема актуалізується опозиція *молодий ↔ старий*, наприклад: *в нас відкритих несут молодих* (до цвинтаря не накривають домовину кришкою) (Бб); домовину в могилу опускають, як правило, на мотузках, проте молодих

² На Косівщині відомий архаїчний звичай вшанування усіх померлих із родини перед Великоднем, у Чистий четвер. Господиня пекла пісні булочки кукуци, які роздавала дітям, що цього дня навмисне приходили до хати, а потім удома молилися за душі: *— А кукуці дають за всі померші душі. Це перед Великоднем. — А що треба відповідати? — Простибіг, най Бог прийме (ПБВ).*

опускають на рушниках: на шнурках (спускають). А потім забирають, бо то церковні. А якщо молоде — то на рушниках (Бб); якщо такий молодий, то не брали чорну процесію, а брали світлу, білу процесію (Бб).

До нашого часу багато вірувань і уявлень про душу померлого зане-пало. Вдалося зафіксувати поширений колись звичай виявляти, чи душа приходила до хати: — А якось дивилися, чи приходила душа? — Мені казали класти муку в тарілку. Загладили так, ложечков притоптали, що нічо. Поставила я на вікно, там, де тіло було, і поклала друге горне з водов. Вода, кажут, випаровує, а на тій муці були такі слідочки малесенькі. То я би казала, що вліті могли мухи наробити, а зимов... В мене мама чоловіча вмерла взимі, тоже дівчата то поставили, і було так, якби хто ту муку зрихлив (Хм¹). Ще один спосіб — підвіконня посипали мукою і спостерігали, чи вранці будуть якісь сліди: чи душа приходила, бо душа лишеє на муці сліди [Ibid.: 262].

Акціональний код. Номінація похоронних обрядодій також зазнала змін. Сьогодні важко зафіксувати описи ігор при померлому. Поширену раніше назву для вечора з іграми, який називали *посіжінє* [Шекерик-Доників 1912: 252]. Значно менше зафіксовано розповідей про важку смерть чи агонію [Ibid.: 299–260].

Водночас слово *опровід* ‘власне похорон (ідеться про день, коли хоронять померлого)’ дотепер відоме в говірках (Яв¹) [Ibid.: 253]. Похорон часто називають *похоронок* (Бб, Сн).

На Гуцульщині вважають обов’язковим примиритися із людиною, яка помирає, — *вінпрощєтиси, проці проси*. Це мають зробити рідні та близькі помираючого і той, хто помирає, якщо він когось образив: *Мій тєдьо вмирав, а був такий нервовий, тай багато мене бив задурно. І так прикликав мене раз. Прийшла сестра: «Казав тєдьо — йди, бо сі хоче з тобов вінпрощєти». А я пішла, заговорила, бо, думаю, буду мати грїх, а так заговорила — він забув. Пішла другий раз — тай так само другий раз. А третій раз я лише двері вотворила, а дєдьо, покойничок з печі каже: «Прости мене, Ганечко!». Раз, та й другий раз, тай третий раз. Тай я так: «Най Бог просте та й я прощєю. Най Бог просте та й я прощєю. Най Бог просте та й я прощєю». Так всі три рази. Лиш зо мнов прощєвси. Я страшне робітна була (Сн); — А є в вас таке, що перед смертю людини до неї приходять примиритися? — Є. Проці проси (Гц).*

Для означення підготування сім’ї померлого до похорону вживають дієслово *зрихтоватиси*: якщо тіло грає, то стараєси за один день *зрихтоватиси* (Хм¹); *приготувати*: Якщо встигають *приготувати*, то може бути дві [доби тіло в хаті. — І.К.-Ф.] (Бб); *Займаютси тими процедурами*: хору шукают, музику, готуют їду. Кухарьку наймают (Хм¹).

Зі значенням ‘приготувати тіло до поховання’ вживають гуцули дієслова *зібрати, спорядити*: *обмили, зібрали і поклали на тапчан* (Л);

зібрати в послідну дорогу (Хм¹). Іноді інформатори просто перераховують дії приготування тіла: *закривають очі, бо то людина сама вже не закриє, та шо вмирає, вона вже не має сили, спорідєт його тамка, убирут шо треба* (Б-Б); *помиют, перебирут* (Хм¹). На початку ХХ ст. на означення «приготованого» тіла зафіксовано дієприкметник *складене*: *єк вже тіло складене на лавици, укривають єго рантухом* [Ibid.: 262].

В. Шухевич описує, як людину споряджали перед смертю на початку ХХ ст.: *Як лише чоловік показує на смерть, кладуть єго на лаву коло столового вікна, убирають у біле шмаття, миють руки і ноги теплою водою, а старшого мушину бриють* [Шухевич 1902: 241]. Сьогодні таких свідчень ми не зафіксували.

У номінації гуцульського похорону сталися певні зміщення. Зокрема для означення вечора, коли люди приходять до мерця, і відвідин мерця загалом сучасні мовці вживають поширені колись назви ігор при померлому — *лопатка, грушка*: *В нас в Косові, коли ідеш на перший день до померлого, то кажуть «лопатка»* (К²); *«На грушку приходе. Вони заходе, ставлять свічку, коли вже виговори «Отче наш», тогди вже: «Слава Ісу!» Добрий вечір не кажут. Або: «Дужі?»* (Бб); *Ввечері приходять люди прощатися. Називаєся грушка* (Яв¹). У с. Лючки зафіксована назва *правілі*: *«Я була у Яблуніві в лікарні, то там кажут, шо на грушку ідут. А в нас — правілі»* (Л). Про ігри знають усі мешканці Гуцульщини, проте описати їх можуть лише довгожителі: *Це були ігри, бавилися в лопатку. А в Рожневі — там «грушка»* (К²); *У 48-му році було. Вмер молодий газдѡ, і там була в нѡго дуже велика забава. Мав 32 роки. Вирвав зуба, заніс інфекцію, помер. Він багач був великий, оце в нѡго таку забаву спровадили. І священники після того сильно скипіли, заборонили* (Бб); *Свекруха розказувала. То раніше вмирали старі люди і люди мали можливість подуріти. Тепер всі помирают підряд: молоді і старі, шо люди тепер не дуріют* (Яв¹); *Розказували, колись гралиси. Я не пам'ятаю, а мама моя казала, шо памітає. Як вони були дівчата, не було куда ходити, клубу не було, не пускали. А вже як хтось умер, то такі були раді. Йшли хлопці і дівчата. Сажею обмащувалисі, дупака били, це було* (Пр); *Били пасом, грали всеєс. Навіть раз були підробили так, шо мертвец зачєв уставати. Та то всьо повтікало, перепудилосі* (Яв³). Відбувалися ці ігри наступної ночі після смерті небіжчика: *А, дупака билиси. Десь до 60-х років. Наприклад, сьогодні помре, то ніхто не прийде, а завтра* (Хм²).

У с. Гуцулівка пам'ятають, що колись «сліпого зайця» грали: *Отака шєпка, і брали закривали, і ти маєш угадати, хто тобі шо робит. А ні — то паском сі били. Такі сміхи, а тепер уже ні, тепер страшні жалоби. А колис так си грали. «Йой, — каже, — би де мертвец був, би ся надуріли!» А тепер уже то не. Казали: «На грушку йдем». А тепер кажут: «Йдем посидіти трошки»* (Гц).

Більше інформації про ігри при померлому ми зафіксували в с. Снідавка: А не було такого, що сміялися люди? — *Це на грушкáх. Робє грушку, сходєси на грушку. Це колись було. Тай кажут: «Цигана грают». Ідут у комин, берут тої сажі. Циган сидит серед того, дівки мают йти цілувати. Пішла дівка цілувати, циган погладив — вже пішла вимащена. А відтак «Паса били». Сєде один так, а другий зверху лупи, то сховалисі всі, той вгадати має. То може і десіть, і піннайці раз дістане, поки вгадає. «Сороки» робили. Бук такий, тай лопотит, лопотит, як штрихне в очі комусь, то так на світі сміютси, шо най Бог бороне! А тепер ні вже. Це ще було до 50-го року (Сн).*

Уночі важливо зберігати вогонь, тобто стежити, щоб не погасла свічка: коли одна догоряє, запалюють іншу: — А що роблять вночі? — *Сидє, свічку палє (Бб); В нас цілу ніч сидє біля мерця, так шо не гасили свічки (Пр).* Дотепер гуцули вважають, що електричне світло шкодить тілові (Б-Б). Супровідні дії вночі мають на меті перешкодити людям заснути: *То не раз, як ночуют, то так говорят, аби си прорухали. А в Микулічині вночі дают горівку, приймают (Б-Б).* Свічка повинна горіти в хаті, де лежав померлий, і наступну ніч. Ми зафіксували спеціальне дієслово *тримати (вогонь)* для номінації цієї обрядодії: *В ту ніч свічка горит ще на вікні. Стоїт горнятко, зверхі колачик, і в колачику свічка. І цю свічку не гасє так цілу ніч, цілий день. — То мусить бути велика свічка? — Вона собі догорає, то берут другу, кладут другу. Так, шоби цей вогонь ніч тримати. — А для чого? — Шо душа приходить. І на столі лишают ше їду, шо душа приходить ше їсти (Пр); Оця свічка, шо горіла коло дяка на столі, вона залишаєся в хаті горіти. Коли обід йде, вона стоїть по центрі стола, і вона знову горить. І цілу ніч — треба, шоб вона не загасла, аж на другий ранок гасять (Бб); — А є щось в тій хаті, що поховали, вночі? — Там люди сідають їсти і не збирають зі столів, так цілу ніч має стояти. [...]. В тій кімнаті, де лежало тіло, там роблять стіл, і той стіл не прибирається (Яв¹).*

У номінації обрядодій із тілом померлого важливим є акцент на його бездіяльності, коли все виконують інші люди: *виносє тіло (Хм¹); у яму спускают (Л); берут до церкви тіло (Л); виносіт з хати (Пр); з хати берут (Хм¹); загреблі (Л).* У цьому перелікові міфологічно забарвлене дієслово *брати*, яке акцентує на безповоротності здійснюваного процесу, причому тут відчутна певна метафоричність, властива для номінації похоронного обряду загалом³. Це стосується насамперед і загальної назви обряду — *похорон (похорóнок)*, яка є субститутивною номінацією табуйованих понять. Така ж метафорична семантика властива зафіксованому дієслову на позначення настання смерті — *спочити (Хм¹)*.

³ Про метафоричний словник обряду див.: [Седакова 2004: 142–146].

Серед назв апотропеїчних обрядодій особливу стабільність виявляють дієслова і, відповідно, дії на позначення знищення, руйнування катафалку, на якому лежав померлий удома: *розкидають* (Хм¹); *роблять такий рёйвах* [у хаті. – І.К.-Ф.] (К²); *тручють усьо на землю, гет! Аби більше не вмирали* (Яв³)⁴. Ще одна поширена захисна обрядодія — закривання дверей одразу після виносу тіла з хати, а також звичай, згідно з яким родина повинна сісти на місце, де лежав померлий: *запирають двері, рідні залишаються ще в хаті* (Хм¹). Такий звичай було зафіксовано ще на початку ХХ ст.: *Єк виносе умерлого, то найстарший з родини бере хліб під праве плече и сідає в кутик на то місце, де була умерлого голова, и заперєє двері. Там посиди пара мінут, а витак тот хліб дає за свою душу. Це робєє на то, шоби ни пишов масток за умерлим з хати* [Шекерик-Доників 1912: 281–282]. У с. Гуцулівка мовці пригадують: *Як мирце виносе на двір, одна людина йде, рушеє сад, город, всьо рушеє руками, аби... І дає гроші. Кажє: “Тобі даю гроші, а моє господарство. — В трунву дає гроші? — Так. Я давала чоловікови в кишеньку. — А кажуть, що може за мерцем померти якась худобина? — Може бути! Я свині не рушєла, бо в мене не було свині, я зарізала на похорон, то в мене дев’ятеро свиней здохло. Так пішло мені»* (Гц). Тут захистом є «зрушування» — символічна протидія замиранню, яке від померлого позначилося на всьому господарстві, а також відкуплення від згубного впливу померлого грішми. До речі, нетипове, можливо, архаїчне пояснення звичаю давати гроші померлому в труну, порівняно з традиційним тлумаченням цих грошей як плати за місце або за перевіз.

Гуцульська говірка зберегла оригінальну назву поминального обіду — *комашня*: *Як уже похоронили, ці люди вертаються додому на комашню, або на спомин* (Хм¹). Зафіксовано й інші назви для цієї обов’язкової обрядодії: *спомин* (Хм¹); *празник* (Б-Б, Л); *поминальний обід* (К²): *В нас зразу ще робили празник, обід такий. Так шо брали людий до хати і складали за столи (Л); І рідні запрошують на поминальний обід. Сідають всі за стіл, молітси. Перший раз дають повну — три свічки і варєт хоть пишеницю, хоть пряники... Перший раз дають за проситибіг водичку. І всі передають, всі мають покушїти. — То проста вода? — Проста вода, кинути там цукру. Потім коливо це берут. Якишо перед свєтами різдвєними, то варєт кутю. А якишо так — то купують цукерки, пряники (Пр); пор.: *столують* (Яв³).*

Обрядові дії учасників на поминальному обіді зумовлені їхньою причетністю до померлого. Тут чітко виявляється бінарна опозиція *рідний* — *чужий*. Завдання сім’ї — роздати *миски* і *подаваники*. Інші учасники поминального обіду виконують такі дії: *помолотси, подякували і пішли* (Хм¹); *В пам’ять померлих родичів, згадують усіх померлих родичів. Треба казати:*

⁴ Детально про це див.: [Конобродська 2007: 189].

«Простибіг, най Бог прийме». А потому, коли обід відбувається, то ту хлібину кладуть на стіл перед кожним, втикають тоту хлібину свічку, запалюють і моляться. А потом помолилися, погасили свічку і сідають за обід. А в кінці обіду — знов запалюють свічку, всі моляться і розходяться (К¹).

Локальною особливістю похорону на обстеженій території є поминальний обід перед похованням. Це зумовлено географічними особливостями краю, оскільки до цвинтаря може бути дуже далеко, тому багато людей вже не повертаються до оселі померлого: *В Яворові, в Космачі обід завжди поминальний — перед похованням, коло хати, бо не будуть з церкви додому повертатися на обід. То покійник є в хаті, накривають столи перед похованням (К²).* Обід могли влаштовувати і до, і після поховання.

Серед заборон, характерних для похоронного обряду на Косівщині, — настійлива рекомендація довго не плакати, зумовлена загальноукраїнським віруванням про те, що тривалий плач шкодить і живим, і померлому: *Не дуже побиватися, бо можна викликати душу назад, що вона буде переживати: «Не побивайтеся, бо душа буде жаліти, що покинула цей світ» (К¹).* Водночас традиція рекомендує виплакати, викричати свій біль, оскільки так легше перенести втрату: *Дехто годен виплакати, вікричати. А хто не годен, то навіть тиждень по тому, то тисне так (Хм¹).*

Предметний код. Обов'язковими, найбільш акцентованими ритуальними предметами похоронної обрядовості на Косівщині є одяг, пожертви (*задушні миски, подаваники*), ритуальні страви, свічка, полотно, церковні переносні ікони — *річі*. До сьогодні збереглося вірування, що померти / бути похованим бажано у весільному одязі: *німа шесливішого чоловіка, ек тот, шо умре у вінчєним убраню [Ibid.: 258]; Вбирают дві сорочці: ту, шо до шлюбу тай на смерть — одігають дві сорочці. «В вінчїному треба вмирати», тай всьо (ББ); То шо вінчане — в то мають потім збирати. Сорочка вінчена, запаски (Яв³); В нас давнє таке: у чому йшли до шлюбу, у тому мали хоронити: і сорочка, і запаска, і фартух (Пр).*

Якщо весільний одяг не зберігся, то важливо знайти хоча б якийсь його елемент, напр. хустку: *А тепер, як сі шо зберегло, чи хустка, чи шо, то берут і стелі під мерця, би шось було з весільного. То вже молоді в вельоні, тай не будут на бабу надігати вельон, — то фустку. А як немає — то немає (Пр).*

Як варіант похоронного одягу — два комплекти одягу: у якому застала смерть і спеціально приготований (найчастіше вишивана сорочка): *Як хто собі злігодит. Жінкам кладут сорочку, свєдр (Б-Б); Кажут, шо на тім світі ходит у тім, шо вмер (Яв³); Чоловіків — у костюми, а жінок — як має вишиту сорочку, то в сорочку, а як ні — то лиш свєдер та блузка (Л).* Щодо способу вишивання сорочки для поховання гуцули зазначають: *Вишивану, і бажано — хрестиком. Вже не було низінкою, глáддоу, стелєним (Пр).*

Звичай класти в домовину одяг, у якому людина померла, а в інших селах його спалювали (подекуди зав'язували у вузол і клали на домовину,

а вже потім заковували) підтверджує гіпотезу дослідниці М. Маєрчик про тотожність тіла й одягу (детально див.: [Маєрчик 2003]). У селах, де на померлого одягають дві сорочки, наприклад, Бабин, роблять так: якщо весільний одяг неможливо одягнути на померлого (наприклад, він уже замалий), то його розстеляють під померлого.

Про специфіку одягання померлого зафіксовано таку особливість: якщо вдова чи вдівець ще мають намір одружитися, то сорочки на шиї померлого не зав'язують: *І тут розв'язують [на шиї. — І.К.-Ф.], якщо лишаєси молода жінка [...]. Коло церкви зав'язують, як звичевся, а як помер, то розв'язують* (Бб).

Для людей, які одягали померлого, готують спеціальну пожертву-плату: *Ті, що миють, збирають, кладут там їм..., то потому, як у нас робят комашню, вертаються з цминтаре, то для них робє парастас — подаванники: два колачі, миска, а зверху на тім, якщо мужики — то сорочке кладут або якісь футболке, а женищинам — хустки. І дают напереддуші тої людини, яку похоронили* (Хм²).

Новий одяг померлого роздають знайомим, жебракам. Цей звичай має багато відгомонів у традиційній культурі. У с. Голови на початку ХХ ст. одяг померлого клали на домовину і роздавали зі словами: *«На ко гачі (сардак, сорочку) за мого Іванчіка (або єк імє), най Господь буде ласкав простити єму гріха». Тот, що бере каже: «Простимих, най Госпидь прийме та оменчит єму карочки». А декотрі дают одному убране ціле з умерлого, убераючи цего, що єму дают то лудинє, виразу у лудинє, бо витак умерлий буде на тим світі мати то все убране* [Шекерик-Доників 1912: 283].

В обрядодіях, пов'язаних з одягом померлого, відображено архаїчні вірування, пов'язані з уявленнями про магічне значення одягу і пожертви, а ширше — полотна [див.: Боряк 1997] й дару, які збереглися до нашого часу.

До сьогодні на Гуцульщині поширений звичай роздавати пожертви усім учасникам похорону. Найпоширеніші назви пожертви — *подаванник, подавник*. Для найближчої родини роздають *задушні миски*: *І тогди дальші сусіди сідають за стіл і роздають подавники. Це називаєся «робити миску». Спочатку тато роздає. Це колач і свічка* (Бб); *Поїли і дают подавники. Як помер, наприклад, чоловік... За мамою. Зайшла до хати... Перший раз дают задушні миски. Їх рихтують за всіх померлих, рідних таких. Рихтують непарне число мисок: або три, або 5, або 7. Є окремий стіл. В мисці має бути печиво, або цукор, або конфетки. 22 колачі. Верх колачів — коробка шоколадів. Мандарини, апельсини, хто що собі хоче, вафлі. І це зав'язано у хустину, і свічка. Ше можуть хустину покласти. Дают. Я підходжу і кажу: «Це тобі даю, Іра, нехай Бог прийме перед мої мами Доці душі». — «Простибі. Нехай Бог приймає перед мами Доці душі». Друга тут стоїт. Я даю за тата, даю муцині: «Василю, нехай Бог прийме перед мого тата Юри душі». — «Простибі, нехай Бог приймає*

перед Юриної душі». І за кого ти собі даєш. Найближчій родині. Потім даємо колач, мандаринку або шоколадку і дають кожній людині. Дают за ту людину, хто помер: «Нехай Бог прийме перед мами Доці душі» (Пр).

У деяких селах, окрім їжі, роздають також посуд, а подекуди й худобу: *Перед хатов то все опроважєли, робили опровід цей. Спочатку ми всьо даємо, вівцю, миску. Ті, шо одівали, тим дається колач, покривало якесь, руки накрити. І бутилка вина чи горілки, і колач, і свічку: «Най Бог прийме оперед померлого душі». Вони моляться. Ті, шо трунву робили, тоже тим дається. Якщо лишається одяг, котрий новіший одяг — тоже дається комусь. [...] І ше даєш на межі відра ці. Це ти просиш, кого сам хочеш. [...] В нас і хліб всім дають, і за стіл кладут. В нас дають не лиш хліб, — тарілку, в тарілці цукерки, печиво і свічку. В мене батьки — одітися і посуду вони накупали собі наперед, повні, борщові, глибокі. Хто які набирає. [...] Я 150 подавників роздала. В баби — так само. В діда ще більший був, 250 я брала (Яв¹); Коли всі ці обря*дки зробили біля хати, то дається ше миска така задушна. Набирают три хліби, три калачі, три печення коробок, шоколади по три, ковбаси, три апельсинки. Ковбасу так зверху, кільце кладут. І це дають одному. І одяг дають. Якщо жінка померла — то жінці, якщо чоловік — то чоловікові. Ті, шо несуть трунву, кришку, — по відрові кожному. В відро чуть-чуть води. І тоже свічка і колач. Беруть металеві, пластмасові — хто які може (Яв¹). Звичай роздавати посуд зафіксовано було ще на початку минулого століття: «До кожного горшкити притулюють тоненькі воскові зажжені свічки; горшкита ті подають усім, що сходяться до мерця; у декого роздадуть більш сотки таких горшкит» [Шухевич 1902: 248].*

На Косівщині занепав звичай давати померлому гостинець для раніше померлих родичів, які, за народними уявленнями, «зустрічатимуть» його на тому світі: *пригістне* — калачик «в дарунку для душ померлих з его роду, щоби мав з чим до родів прийти» [Ibid.].

Пожертва учасникові залежала від двох чинників: від функції, які він виконує на похороні, і від родинних зв'язків із померлим. Подекуди задушну миску дають найближчому родичеві померлого: *Винесли з хати, тоді дають таку здоровенну задушну миску. Там кладут п'ять батонів, струслів, пляшку горілки або вина, кільце велике ковбаси, хустку, апельсини, цукерки, сир глежений. Найріднішому дають це (Бб); Дається ше миска така задушна. Набирают три хліби, три калачі, три печення коробок, шоколади по три, ковбаси, три апельсинки. Ковбасу так зверху, кільце кладут. І це дають одному. І одяг дають. Якщо жінка померла — то жінці, якщо чоловік — то чоловікові (Яв¹). Усім звичайним учасникам похорону, погрібавникам [Шекерик-Доників 1912: 285], традиційно дають калач, колач [Ibid.: 263], і свічку: *Обов'язкове — подавник. То складається з хлібини зі свічкою (К¹); дають за простибіг це горнятко з колачем цим і**

свічков (Пр). У с. Хімчин для номінації пожертви робітникам на похороні відомий іменник *парастас*: *Це 9 парастасів ставє, або 6, або навіть 12, як хто спроможний, і потому приходе на комашиню, — там якимось фіїнам [похресники. — І. К.-Ф.], сестрам, якщо є перві сестри [двоюродні. — І. К.-Ф.], родині або добрим сусідам (Хм¹).*

Інформатори досить осудливо відгукувалися про звичай давати багато *подаваників*, готувати розкішні поминальні обіди. Водночас дотепер збереглося вірування: що щедріші пожертви, більше розданих *запростибігів*, *напереддуші*, то краще буде померлому на «тому світі»: *Тут більше — як на показ, кожен хоче показати, хто який газда. А в нас в Верховині дають — булочка і свічка, хліб і світло. Це не обов'язково тих вилогів. — Але чомусь так робили. — Моя свекруха казала: «Би на тім світі було шо їсти» (Яв¹).*

На Косівщині відомий ще один вид пожертви хлібом — т.зв. *парастас*, який також має значення 'заупокійна служба, яку замовляють у церкві на 40-й день' та 'хліб, який дають духовним особам після похорону': *На 40-овий день замовляють службу у церкві, парастас називається. Приносять три колачі, замотані в хустку. Хустка зав'язана зверху вузликом. Зверху можуть покласти шоколадку. Над цим колачем відправляють церковну службу (К¹); Кладут вічко, а на вічко ці парастаси зложуют. А потім висипають собі там на полотно і ділитсі ксьондз, паламар і дек (Л).*

Гуцули згадують також про такі пожертви: *великі рушники такі, махрові, або сорочки, тоже дають подарки (Хм¹); ліжник тоді дають священикові (Яв¹); пор.: на деревині кладуть ліжник багаті газди, и той ліжник бере піп [Дудек 1902: 290].*

Звернімо також увагу на локальні назви предметного коду похорону на Косівщині. На позначення труни відомі назви: *деревини* [Шекерик-Доників 1912: 263], *дубовина* (Л), *трунва* (Хм¹), *труна* (К²), *хата* (Сн). Номінації *деревини*, *дубовина* пов'язані з матеріалом виготовлення. Вірять: якщо труна виявилась завеликою, то *ще хтось вмере* (Б-Б). Домовина складається із таких частин: *дно, побічниці і зверху кришка, знизу — рейки (Хм¹).* У труну кладуть *ковдру, покривало і білу простинь і подушку (Хм¹); У нас стелят так жінці: якщо має великі фустини... Там стелят на дно, відтак — простинь, відтак — хустина, зверху на подушку. Тай там на ту хустину ще меншу можут класти. І вкривають (Б-Б).* Назву *хата*, зокрема, використано у діалозі під час ритуального обмивання рук майстрам за виготовлену домовину: *«за хату мамину»* (Сн).

У с. Бабин на цвинтар домовину несуть, а не везуть, як в інших обстежених населених пунктах. Для цього *берут такі ношілінке. На домовині є такі зарубини спеціальні [...]. Роблять спеціальні петлі і їх — на ношілінке. Беруть підпірач (Бб).*

Біля хати, у якій лежить померлий, сьогодні, як і століття тому, обов'язково палять ватру (Яв³) [Шекерик-Доників 1912: 265]. Незмінним

є звичай давати вмираючому свічку: «Зажегают свічку і дають у праву руку, щоб ні умер без свічки» [Ibid.: 261]; Свекруха як помирала, їй дали свічку в руки, то вона її схватила, то не мож було відібрати (Яв¹), а також звичай приносити свічку або кидати гроші в труну біля ніг померлого: або приносє свічку, або гроші кидають (Бб), [Ibid.: 264]. У селах Прокурава, Яблунів кожен, хто приносить свічку, запалює її і тричі торкається руки померлого: Люди приходять з свічками, молитси. Там запалює від тої свічки, три рази тако б'є до руки мерця (Пр); В нас приносін свічку і ставят в поставник, а в Яблунів — то перший раз до руки мертвому свічку [зверху до долоні. — І.К.-Ф.] (Л). Звичайно, труну ставлять на тапчан (Б-Б), катафельок, лудві (Бб), лодви [Ibid.: 261].

Жоден похорон на Косівщині не обходиться без спеціальних ритуальних предметів, які приносять із церкви, зокрема світло: хрест, що ставят в голову померлому, хрест, що ставят на померлого, коли цілуют, і 4 свічки. Це «світло» називається [...]. Два високих і два маленьких (Бб). У день похорону із церкви приносять також т.зв. річі: хрест із патеріцею, репіга — кругле зображення Матері Божої на дереві. Потому ідуть фани, тобто церковні хоругви (К¹); «Річі», як називаємо ми, — процесійний хрест, патеріці похоронні, то всі перев'язуються цими рушниками. Є поховальні чорні фани (К²); Несут з церкви річі: хрест, дві лісці та дві фані (Бб).

Про популярні сьогодні вінки розповідають, що раніше їх робили зі смереки або ялиці: робили зі смереки (Б-Б); рубали яличку, купували косиці і плели самі (Л); звичайні похоронкові вінки (Бб); — А в вас тут колись робили вінки з сосни? — Не з сосни, а з ялиці, з бирвінку. Таке навколо труни робили з бирвінку. Ше моя мама ходила і робила. Візала нитков, ми мамі помагали, стригли такі хрестики, і так мама візала. А тепер — відколи вже з Польщі появилися ті вінки, ті косиці — тепер вже ніхто не робе (Гц).

Померлому хлопцеві робили весільну квітку та прикрашали деревце. Дівчині «шили вінок» і також прикрашали деревце: І косицю клали йому на груди, з правої сторони, так як кнєзеви (Б-Б); Деревце роблять обов'язково (К²); Неодруженому деревцє вбирают і вінок шуют: клаптик червоного сукна, там є чеснок, хліб і з пєчі сажу — оберіг. Це така маленька штучка. Тут пришивають три штуки по 10 копійок. Його берут в веретєно. Це на веретені обшивають. Потім веретєном напихають ті інгредієнти, потім зашивають. Зверху — барвінком золоченим, червоними нитками (Бб); «у парубків і тівчат нашивають вінки такі, єк до вінчєня, лагодє деревця и затикають в хлібу або в зерні в зголовах» [Шекерик-Доників 1912: 263].

Про страви, які готують на поминальний обід, зафіксовано таку інформацію: — А в нас після похоронку дають їсти. Погребут, а тоди дають. — А що в вас готують? — Йой! Студенец, голубці, салатів зо два, риби зо три, бужєна, сельодка. Банани, цєсі... всьо солодке готуют. Печєня солодке.

— А колись як було? — *А колись — студенец, кефір та голубці.* — А хліб робили? — *Хліб пекли з свого. Подаваники тожє сами пекли* (Сн). Ритуальними стравами є *коливо, ситá*: *В інших селах ше є таке — називаєся коливо. Кажут, шо і в нас давно таке було. Це нарізаний колач, посипаний з цукром, або пшениця зварéна. То це давали на «Вічная пам'ять».* *Це несли зі собов до церкви, бо і в церкві співають «Вічная пам'ять».* — І теж є така процедура? — *Так, укінці. І на гробі перед тим, як опускають, як закривають кришкою — ше раз співають «Вічная пам'ять».* *Всі люди просто так роблять рукою, а родина так. Вже відпроважують людину навічно. А коли повертали додому, коли коماشня, то того лижечков всі мали попробувати. А тепер — колач. То вже як вертаєси, то робє ситу́.* *Це кладут гóрні, цукор в горне, і кладут на вікно. Кладут у голови. Це цілий чes стоїт там у хаті, а потім, як вертаєси на ту коماشню за стіл, то перше — не починают ні їсти, ні пити, там вони вже подаваники ті мають, помолєси, а тогди кушіють цеї солодкої води (Хм¹); у с. Гуцулівка під час похорону «на вікні стоїт колач, свічка і ситá» (Гц).*

На Косівщині під час поминального обіду подають: *голубці, бураки з мнесом, хліб, кашу молошину з кокурудзяних круп, а сими чesами вже й з рижових, кашу воденицу з гуслінков* [Шекерик-Доників 1912: 280]; дають *обов'язково по колу воду, молоко і рис, коливо (К²); спочатку дают хліб з медом, нарізаний хліб кубиками і розведена вода з медом і полита; потім дают за простибіг глек (Бб); Обов'язкова каша рисова, каша молочна [...]. Кисіль і каша рисова, і пампушки (Яв¹).* Цікаво, що на обіді *Виделки не дають.* — А як їсти? — *Ложкою (Бб).* Із ложкою пов'язане вірування, що коли *лижка друга впаде нахрест (Яв³)*, то це віщує смерть. У цьому відображені архаїчні уявлення про ложку як субститут людини [Завадська 2005].

У предметному кодi важливі також речі, які віщують смерть увi сні: *Сіно сниться — це на смерть; шо корова кусає, шо зуби витігають або вибівають з кров'ю. Якщо верхні передні — то це на смерть чоловіка близького, якщо нижні — на смерть жінки. Якщо задні — то це на смерть дальніх родичів. Якщо оком сіпає. Якщо пташки в вікно. Якщо кіт додому пристає — тожє недобре (Бб); Мені приснився сон, шо я поїхала на могилу, а там викопана яма і стоїть пам'ятник. А це моїй старшій доньці був тільки рочок. І я читаю: «Тут спочиває Рибчук Любов Іванівна, 65-го року народження» і написано, коли померла. Я настільки злякалася, шо не прочитала. І я впала в ту яму (Яв¹); кóпки качелися — дерева врубані (Яв³).*

Часовий код похоронного обряду виявляється в назвах певного часового відліку, важливого в перебігові похорону. Час смерті номінує описова метафорична назва *последний раз (Хм¹)*, а передсмертний час — *прийде си збирати (Хм²); чоловік на тій дорозі, шо хоче вмирати (Бб).* У такій номінації виявляється певна трансформація просторового коду (*на дорозі*) в часовий.

Семантично маркований час смерті: як рано помирає, то лишиє щесті тим, хто лишаєси, а як вечором — то забирає з собов (Хм¹).

Століття тому на Косівщині було зафіксовано спеціальні назви із часовим маркером для номінації померлого, залежно від того, скільки ночей він лежав у хаті: «Вмерлого ховают “тритеком”, тимунь и робе двоє посіжінь. Бо ек ховают другаком, то першого вечира, ек то умре екес май старше, иде дек читати савтирю, и того самого вечира просе на кошашню» [Шекерик-Доників 1912: 279].

У наш час важливими є такі години: йк ви [трембітарі. — І.К.-Ф.] йдетє грати на четверту годину ввечир. Ті трембіти грают тєк читає савтирю, трембіти грають до 12-ої години ночі (Яв²); Сходєсі люди на дисету годину, і ксьондз приходе. Потому зачинаєси опровожєне (Яв³).

У поминанні важливі такі часові маркери: Другий день рано йдут на гріб (Пр); 9 днів, 40 днів, півроку, а раніше такого не чули. І річниця (К²); А в 9 день нічого не роблять? — Ні (Л); «Шестої и дванацітої неділі так само приносє до церкви й складают за душу умерлого вид 2–5 “мисок” и “парастас”, шо пип опроважєє» [Шекерик-Доників 1912: 285]; «піврик обід», «рик-обід», дуже рідко «півтра-року-обід» [Ibid.]. Зауважмо, що в поминальні дні також роздають подаваники: — Вже на 40 днів не дають подаваників? — Даєтьєся! І на 9, і на 40, і в рік. Скільки людей закликав, ти кожному даєш тарілку, в тарілці цукерки, печиво тай калачі. В нас не хліб, такий колач дають. Такі плетені по 3 гривні (Яв¹). У с. Прокурава виявлено цікаву часову особливість пожертви, яка полягає в тому, що той, хто отримав задушну миску, повинен молитися за душу померлого до наступного поминання: А тим, шо дали задушні миски, кожний уклекає на коліна перед образом і молитси за ту душу, за котру йому дали, 3 рази «Отче наш» і 3 рази «Богородице». І як мені дали задушну миску, то я маю за ту душу молитиси 40 днів. Бо в нас в 40 днів робім обід. Знов кличут тих усіх людей, роздают миски вже другим. — І знову роздають? — Так. І це дают уже другим. То ці мают молитися піврик, поки не буде півроку. Потім дают ше другим, то ті моляться знов піврик — до року. І на сорок днів знов всім дают за ту людину, шо померла. — А в рік ще дають миски? — Дають. І до року не можна гріб кивати (Пр).

У похоронній обрядовості гуцулів виявляється актуальною часова позиція зарано – вчасно. Це стосується ритуального спалення старого одягу померлого: Кажут, жи ни дуже добре, би скоро палити, ади приходить душа. Хтось спалив скоро, то приходила душа: «Чо ти тото попалила, чо ти мені забрала?» (Яв³).

Особливості уявлень про душу сучасних мовців зумовлені архаїчними уявленнями і християнськими віруваннями: — А що таке душа, як уявляють? — Я не знаю. Кажуть, шо душа 40 днів з нами, літає (Яв¹); Душа, кажут, шо ше 40 день дома. А як 40 день відправиси — то вже в церкві.

Кажут, що душі в церкві всі, а чи правда... Чекають на суд Божий (Гц). Водночас душі притаманні, так би мовити, тілесні ознаки: — А не казали, що не можна довго плакати? — Казали. Не дуже побиватися, бо можна викликати душу назад, що вона буде переживати. «Не побивайтеся, бо душа буде жаліти, що покинула цей світ» (К¹). Душа потребує пожити від рідних, тому подаваники дають «напереддуші», а взамін необхідно молитися: Підходять до тої людини і кажуть: «Просимо прийміть за Василе напереддуші його», — і даємо. А вона там каже: «Най Бог прийме!». І вона має молитися (Гц). Уночі, поки тіло лежить у хаті, душу необхідно стерегти: — А скільки ночей має тіло полежати в хаті? — Третій днини ховають. Сидять, дежують три дні, душу сокотять (Гц).

Поминальні дні у листопаді називають дідова субота (К¹).

Номінація **локативного коду** гуцульського похоронного обряду дещо відмінна від загальноукраїнської і має свої особливості.

Тіло померлого розташовують так: «Тіло на лавах кладуть ногами до дверей, а головов ид задний стіні» [Шекерик-Доників 1912: 261]. Під час похорону, зокрема під час виносу тіла з хати, найбільш семантично маркованим є поріг. Особлива увага до цього елемента оселі збереглася до нашого часу: «Переступаючи з мерцем-газдою поріг, торкають деревищем три рази до порога, се на те, аби чоловік із порогом розпрощився, бо він его гримав, рубав на нім дрова, не зважаючи на те, що єму (порогови) вже і так тяжко було двигати хату!» [Шухевич 1902: 249], «Берет чотири люде деревище, вже укрите, и виносе его на двір, ковтаючи у кожний порих, по через котрих переносе мерця, по три рази й заперают борше двері хатені. Робє це на то, шоби тудя вже ширше ни мала смерть права зайти» [Шекерик-Доників 1912: 281]; В поріг б'ють. Гупають три рази [...]. На кожному по три рази. З церкви якщо виносять, то так гойдають, а з хати — таки так добре гримають. Якщо молоде — то так не гупають, якщо старший, то таки добре гримають. Тоди баби дуже плачут (Бб). Особливе ставлення до порогу підтверджує музичний супровід моменту переходу через поріг: Три рази опускають до порогів. Хор церковний співає «Останній раз прощаю вас, пороги» (Б-Б); а також згадують цей локальний елемент у голосіннях: Йой, вже йдеш, / Лишєси свої пороги, / Вже більше не повернеши, / Заростут твої стежечки (Л).

Ще один локальний звичай, який має апотропеїчну функцію, — рекомендація родині дивитися у вікно під час виносу тіла з хати: У нас, як виносит тіло, то родина дивиси в вікно. Виносит сусіди, родичі, але не рідня (Б-Б).

У кімнаті, де лежав померлий, роблять поминальний обід: чотири столи обіду. Міняються: одні, а так — другі, а так — треті, в тій хаті, де він лежав (Бб). На обстеженій території поширений звичай не робити ремонту в цій частині будинку (не можна робити ремонту (К²)).

Важливим просторовим об'єктом похорону є подвір'я, де відбувається продовження церковного відспівування, священник читає т.зв. *прощу* — виголошує прощальний лист, який спеціально для цього пишуть рідні, родина вперше клякає під час читання Євангелія та роздають пожертви: *Потім він [священник. — І.К.-Ф.] виходить, каже прощу* (Яв¹); *Коли виносять труну на подвір'я, то через труну всі родичі, хто хоче, дає подаваник тому, кому вважає за потрібне* (К²); *Обрядки зробили біля хати* (Яв¹). Особливий статус подвір'я пов'язаний із його межовими властивостями: це вже не хата, не сакральний центр, але ще й не дорога; пор. у голосіннях: *Йой Боже, Боже! / Уже не прийдеши з того світу, / Та вже не прийдеши на своє подвір'я* (Л).

До нашого часу гуцули дотримуються заборони виконувати сільсько-господарську й іншу роботу, поки померлий у хаті. Ця заборона стосується і найближчих сусідів. У с. Прокурава маркером межі цього припису є річка або струмок, *«поки не пройде вода»*: *Квіти, вазони треба з хати повиносити, бо, кажуть, вони всі всихаютьси. Прати не можна. Сусідам навіть, поки не поховають. Не можна на городі робити. Кажуть: «Поки не пройде вода»*. Так як у нас тут є п'отік такий, то вже за потоком — то ті можуть робити (Пр).

Наступний важливий просторовий об'єкт — дорога. На Косівщині існують рекомендації зупинок під час походу на цвинтар — *цминтарь* (Хм²): *Перший раз домовину ставлять на межі: коли земля його закінчується, починається другого. Другий раз ставлять на воді. Ну, і біля кожного хреста чи каплички по дорозі [...] і коли на межі ставлять, то дають «за простибіг» межівників*. — Той, хто з ним межував? — Так. Горня з водою, з горіхами, з яблуками і з колачем (Бб); *По дорозі зупиняються біля капличок, біля хрестів придорожніх* (К¹). Вербальний супровід похоронного обряду, насамперед голосіння і примовки, свідчать про стійкість уявлень про дорогу на той світ, яку деякою мірою мірою пов'язували з дорогою на цвинтар, хоча не ототожнювали з нею: *Тримають коло нього [помираючого. — І.К.-Ф.] свічку [...]. Кажуть, щоб світла дорога була на тот світ* (Хм¹); пор.: *Відки вас візирати, / З якого віконечка, / Яков доріжков ви до нас прийдете?* (Пр).

На Косівщині вважають поганою ознакою, коли похоронна процесія надто розтягується: *Коли йде похоронний похід, і коли він дуже розтягається, коли далеко відстань між людьми, то кажуть: наступного мерця чекають* (К¹). Тут відбувається трансформація просторового коду в часовий: коли надто довгий відрізок дороги зайнятий похороном — це прогнозує часову близькість наступної такої ж події.

Сакральню маркованим є вхід похоронної процесії до церкви. Цей етап часто супроводжують відповідні голосіння: *А як принесли маму до церкви, я заприповідала, бо мама страшно любила церкву* (Яв³); *Як ви-*

несут надвір, вже ксьондз відправе і мають йти до церкви [...]. З церкви відразу на цвинтар і там уже просит на обід, якщо робит (Б-Б); І в церкві цілуют — останнє цілованє (Л).

Звуковий код гуцульського похоронного обряду — це передусім звучання церковних дзвонів, трембіт, голосінь, похоронних пісень, виконуваних хором.

Подзвінне — спеціальний церковний дзвін, який виконував інформативну (сповіщав, що в селі хтось помер) і магічну (повертав блукаючу душу до тіла) функції: «По молитві спішисть одно з домашніх до церкви, щоби “по душі подзвонити, або она довго не блукала по лісах та горах”, [...] а скоро по ній подзвонять, она стає запоперечена, тогди вже она, щоправда, знає, куди має іти, чи до неба, чи до пекла, але туди її ще не пускають, она вертаєси по подзвіннім назад у хату, де держиться коло тіла» [Шухевич 1902: 242]; «Єк вже туп згоджений, посилає по паламаря, аби тот ищов по душі борше видзвонити, бо доки по душі ни видзвонє, то душы блукає світами скрізь тудя, кудя кіло, єк було живе, ходило. Наколи по душі видзвонє, то душы муси стати коло тіла. И аж тогди си розлучі, єк туп гриб запечатає, тогди душы иде по своїм ділам, кудя си прислужила» [Шекерик-Доників 1912: 264]; — А як дають знати, що є померлий? — *Дзвоніт. Є дзвін, шо на Службу дзвоніт, а є маленькі дзвіночки такі, а як мерлий — то цей великий дзвін дзвонить і тоті маленькі. Три рази він перестає. Він має там — кілька мінут дзвонити* (Б-Б). Сьогодні актуальною залишилася насамперед інформативна функція.

Можливо, саме із важливістю й обов'язковістю обрядового використання дзвонів пов'язане вірування: якщо дзвенить у вусі, то хтось помре: *В мене в лівім вусі як задзвонє — так мертвець мусе бути* (Сн).

Обрядове оплакування померлого номінують дієслова, рідко іменники: *оплакування, голосіння, приговорювання* (К²), *примовляла* (Пр), *приказувати, примов'єют* (К²), *голосє* (Л), *кричит* (Пр), *приказуют, ляментуют, гвастують* (Яв³), *приповідаять* (Сн); *Плачут, но не приповідаять. Голосити — це просто плакати, а приповідати — це вже інакше: «А на кого ти нас лишеєси»* (Бб); *А то ше треба вміти голосити, би якось файно* (Л). Віддавна відомі заборони голосити під час агонії: «Коло умираючого не вільно плакати, бо через плач не може він пильно спочити, богато сі карає — мучить» [Шухевич 1902: 241]; «Єк в хаті приказуют, то тогди забави втихают и прислухаютси, єк хто приказує» [Шекерик-Доників 1912: 278].

Пропонуємо тексти голосінь, які не увійшли до збірника «Голосіння» [Коваль-Фучило 2012^a].

— А є в вас таке, що кому жалко, то голосять? — *Є! Та в нас так голосять, шо йой!* — А ви за кимось голосили? — *Йой! За мамов, за татом. [...]*

[Голосіння за чоловіком]

*Вже своїми ніжками не меш ходити,
І нічо не меш робити,
Сонечка Божого не меш видіти.
Який ти був дорогий робітник,
А пішов, шо тебе нема.
Нашо ти пішов?..
Та так голосєт, шо йой! — А за мамою як?*

[Голосіння за матір'ю]

*Мамочко срібні!
Куда ви пішли,
Чо ви ше не жили,
Байка, шо ви старенькі, а ви так пішли.
Вже вас не буде видко, би-м де сходила!
— А кажуть: дивися яка в тебе хата, а ти йдеш в таку? — Так:
Лишеєте хати такі великі,
А в таку маленьку йдете,
В темну землю вас загібають!
— А за батьком? — То дєдю:*

[Голосіння за батьком]

*Дєдику!
Куда ви пішли,
Нічо не порадите,
Нема до кого піти, нема з ким заговорити! [...]
Там жінка так голосила за чоловіком:*

[Голосіння за чоловіком]

*Та йо-йой!
Мені не банно за тобов, лиш шо не буде кому робити
Ти пішов... йо-йо-йой, шо я тепер маю робити,
Бідочко велика, бідочко!
А люди кажут: «Йй його не треба було, лиш роботи його» (Сн).*

Особливістю гуцульського похорону є участь у ньому трембітарів⁵. Попри увагу дослідників до гуцульського похорону, трембітареві як обов'язковому учасникові обряду, не було присвячено уваги.

⁵ Інформатори розповіли, як роблять трембіту: — *Я знаю, єк си трембіта роби. Береси сухого дерева, вирізаєш на половини, вистругуєш, потому скіблец. Тут робисі такі два шевчики. — А яке це дерево? — Смерека. Перерубаєси на половини, потом вишурбуєси, потом дві докупи складаєси. А потому береси березу, лупися кора з берези. То коли береза луписі (ЯвЗ). Заготовляли кору берези в липні. Коли вона була готова, — потому ту кору дєдя парив. Нарізав такими стружками і так обвивав. Видите. Отак йде кожда стружка. А клею там нема ніякого (ЯвЗ). Щоб трембіта добре звучала, її поливали всередині горілкою, іноді водою: Води сипала або горілки (ЯвЗ). Найважче у цій справі — вибрати смереку, а саме: високе рівне дерево, в яке вдарила блискавка, і тому воно стає легким. Трембіта важить всього близько 400 г, а довжина її сягає 3 м.*

Участь трембітарів (*тримбітальники* (Яв¹), *тримбітальники*, *трембітальник*, *трембітанник* [Шухевич 1902: 242]) у похороні — чи не основна локальна характеристика гуцульського похорону. Це — без перебільшення — його окраса й візитна картка. Звичай трембітати було зафіксовано ще на початку минулого століття: «*Тримбіташі приходе и грают у тримбіту, а люде чуют, шо коло хати тужно умерскої тримбіта и знають, шо там є мертвец*» [Шекерик-Доників 1912: 263]. Основною функцією трембітання в той час була інформативна. Означення гри трембіти *тужно* свідчить, що цей обрядовий акт мав також естетичне значення. Це підтверджує інформація В. Шухевича: «*По подзвіннім ідуть за трембітанником, щоби коло хати, де мерлець лежить, повістував сумну вістку, а відтак щоби ішов з тілом аж до гробу; дехто замовляє більше трембітанників, окрім того і кілька рогів*» [Шухевич 1902: 242].

Трембітарі приходять трембітати на другий день після смерті людини: *Як вмер в суботу — в понеділок ми приходимо, в вівторок ховают. Єк вмер в понеділок — в середу ми приходимо, в четвер ховают. Єк вмер у четвер — то ми йдем в суботу, в неділю ховают* (Яв²). Вони стоять біля вікна кімнати, де лежить померлий, і йдуть *грати на четверту годину ввечір. Потому люди сходяться на грушку. Ті трембіти грают тек читає савтирю, трембіти грають до 12-ої години ночі. — А як? — Вони пограли, 15 хвилин віддыхають і далі зачинають грати. — А де ви стоїте? — Там, де кіло, надворі під вікном* (Яв², Яв³). У день похорону трембітарі приходять вранці (*Рано восьма година вже грают трембіти* (Яв³)) і йдуть разом із похоронною процесією на цвинтар. Вони замикають колону, тримаючись трохи далі від людей, періодично зупиняються, грають одну-дві хвилини: *Трембітальники йдуть, через 10 хвилин собі стають і трембітають. Вони лишеєси, вітрембітали свою мелодію і йдуть далі собі. Так цілу дорогу вони трембічт, аж до гробу* (Яв³). До церкви трембітарі не заходять — чекають на подвір'ї. Востаннє вони трембітають над могилою: *Заносят тіло в церкву, трембітальники лишаєси надворі. Виносять тіло з церкви, то вони вже тоже мають грати. Далі грають. Потім загрібають. Уклали вінки, і трембітальники мають три рази затрембітати — прощальне. Оцю одну мелодію, шо вони грають раз, тепер три рази має бути* (Яв³).

Трембітарі не завжди є єдиними музикантами на похороні, оскільки рідні померлого можуть запросити оркестр. Проте вони не заважають одні одним, кожен має своє місце в похоронній процесії: *Опроварили, тепер йдуть. Хрест йде на перед, потому йдуть річі всі, потому йдуть вінки, потому йде домовина, ксьондз йде коло домовини. Якщо є оркестра, то за вінками йде оркестра. А трембітальники мають іти ззаду* (Яв³).

Платою за цю роботу є гроші і подаваники — ритуальна пожертва — калач і свічка, а також рушник, який в'язуть на трембіту: — А за то, що ви трембітаєте, щось дають? — *Платє: гроші тай подавники* (Яв²).

Окрім старшого трембітаря, у селі є ще молодий, який ще не повністю опанував мистецтво гри на трембіті, тому ще не вміє як слід *викотити* мелодію: *Кожен музикант має дар від Бога. Грають, але то треба ще дару мати від Бога. Є, що грають, но вони не годні так викотити* (Яв³).

Інформатори наголошують на зв'язку, певній кореляції між мелодією трембіти і голосіннями, а також про особливий вплив мелодії трембіти: *Увечері зийдуться люди, тай як трембіта заграє — всі гвату́ють: «Нашо мені цього було, Нашо тиї музики такої сумної». Плачут цілі ночі. А найгірше на грушці плачут, бо як трембітов прийдут зграють, тай таке сумне, тай всі плачут! Як трембіта мамі заграла, та як мені посунулося серце, то ше сьогодні воно болит. Жель великий, ше гірше плачеш!* (Яв³).

Згадування мелодії трембіти в голосінні свідчить про осмисленість цієї обрядодії в традиційній культурі. До речі, це не єдиний такий випадок. Ми зафіксували схожий мотив у голосінні в с. Хімчин: *Музика заграла, а вони кажут: «Припровадили тобі музику, би тобі грала музика»* (Хм²).

Як було згадано, трембітарі йдуть позаду процесії. Виявляється, це не випадково, коли б вони випередили людей, то це, на переконання респондентів, спричинило б дуже небажані наслідки: *Кажут, що дуже люди вмирають, якщо перейшов людий трембітар. Тепер не питають, а я свому кажу: «Не йди, не випереджуй людий!»* Бо є, що йдуть дуже помало. *Не можна! Давно не можна було перейти людей* (Яв³). Важливо, що трембіти пов'язують рушниками, як і церковні ритуальні ікони, так звані *річі*, які використовують на похоронах: *Шість людей йде за річами до церкви. Приходить з церкви, річі приносить, фани. Кладут рушники на річі, на трембіти, на ті фани* (Яв³); *В нас називають процесії. Ці фани несуть в основному чоловіки. Рушники в'язуть на всьо: і на ті фани, і на хрест, і на трембіти. [...]. Вечером трембітає, коли послідню салтирю читає. Тримбітальники всю дорогу трембітають* (Яв¹).

Чітко окреслене місце трембітання у процесі похоронного обряду, пов'язування трембіти рушником, кореляція трембітання з іншими складовими похоронної обрядовості, існування міфопоетичних уявлень про вплив поведінки трембітаря під час похорону на долю цілого села свідчить про високий сакральний статус цієї обрядової ролі. Про архайчність звичаю трембітати свідчить також народна термінологія для номінації цього явища: *трембіта́р, трембіта́льники, трембіта́ють, ві́трембітали, трембі́чит, грають у трембіту*.

Ритуальне використання трембіти відбувалося також на свято Юрія: *А то трембіту тільки на похорон брали? — Ні, брали на Юрії — весну стрічати, то єнша мелодія йшла. Він вміє, зараз вам заграє. І тої мелодії веселі, на Юрії. Палили оті ватрі, з трембітою грали, — почетіє весни. — А то давнє свято чи вже сучасне? — То давнє. Давно палили ті ватри, н'єтого числа ввечір. В нас і тепер скрізь палє, але не грають у трембіту, бо нема. А давно тєдьо виходив і грав. А тепер ми собі палимо і Василь*

грає. Я кажу: «Грай!» — згадуємо теді. То звичай давній. Ця трембіта і ця ватра сповіщала прихід весни, Юрії (Яв³). Сьогодні у трембітарів ще більше функцій. Їх запрошують на відкриття свят, на фестивалі. Гуцули вже звикли до того, що чують трембітання не лише з сумної нагоди похорону. Щоправда, не всі носії традиції це схвалюють: *Трембіта використовується тільки в поховальному обряді і в полонині. А те, що за радянської влади трембітами розпочинали дійства — це був нонсенс* (К²).

Багатий і різноманітний вербальний супровід похоронних обрядодій, зокрема ритуальні словесні формули привітання, відповіді, пояснення тощо: *«впереддуші», даєш за простібіг* (Яв¹); *«Простибі, нехай Бог приймає перед Юриної душі»* (Пр); *«Наперед маминої душі Марії»*. — *«Най Бог прийме»* (Хм¹); *«Най Бог прости, і ми прощаємо»* (Пр); *«Вибачей, шо було в житю, прости мені»* (Хм¹); *«Ней там з Богом спочиває»* (К²); *На грушку приходе. Вони заходе, ставлять свічку, коли вже виговори «Отче наш», тогди вже: «Слава Ісу!» Добрий вечір не кажут. Або: «Дужі?» — А ті що відповідали? — «Добре, як ви». Або «Навіки слава»* (Бб); А як віталися? — *«Слава Ісусу Христу». Навіть увечір. Помолилиси, поцілували хрест і «Слава Ісусу Христу»*. *Не кажут «Добрий вечір», бо це не добрий вечір* (Пр). У цих коротких репліках зосереджені народні вірування, уявлення, світогляд.

Замість традиційних висновків наведемо прислів'я із с. Яворів, яке, засуджуючи надмірну жадібність, влучно і дотепно, по-філософськи відображає традиційне тлумачення, осмислення людського життя і смерті: *Хто має багато, то більше не візьме, а хто має менше, той менше лише* (Яв¹). Ось таке глибоке розуміння нашого перебування на цьому світі виявляємо в українській народній словесності.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- Б-Б — с. Баня-Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. (інформатор: Лозовчук Марія Василівна, 1932 р.н.)
- Бб — с. Бабин Косівського р-ну Івано-Франківської обл. (інформатор: Петричук Богдан Васильович, 1989 р.н.)
- Гц — с. Гуцулівка Косівського р-ну Івано-Франківської обл. (інформатор: Васкул Галина Іванівна, 1947 р.н.)
- К¹ — м. Косів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. (інформатор: Джуранюк Юрій Йосипович, 1947 р.н., співробітник Косівського етнографічного музею)
- К² — м. Косів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. (інформатор: Книш Богдана Василівна, 1983 р.н., вища освіта, кандидат мистецтвознавства)
- Л — с. Лючки Косівського р-ну Івано-Франківської обл. (інформатор: Верб'юк Ганна Іванівна, 1940 р.н.)
- Пр — с. Прокурава Косівського р-ну Івано-Франківської обл. (інформатор: Сидорак Наталія Юріївна, 1949 р.н.)

- Сн — с. Снідавка Косівського р-ну Івано-Франківської обл. (інформатор: Медвійчук Ганна Іванівна, 1938 р.н.)
- Хм¹ — с. Хімчин Косівського р-ну Івано-Франківської обл. (інформатор: Стефурак Ганна Павлівна, 1939 р.н.)
- Хм² — с. Хімчин Косівського р-ну Івано-Франківської обл. (інформатор: Юрійчук Параска Якимівна, 1929 р.н.)
- Яв¹ — с. Яворів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. (інформатор: Рибчук Любов Іванівна, 1965 р.н.)
- Яв² — с. Яворів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. (інформатор: Столащук Василь Андрійович, 1952 р.н.)
- Яв³ — с. Яворів Косівського р-ну Івано-Франківської обл. (інформатор: Столащук (Мицканюк) Василина Юріївна, 1953 р.н.)

ЛІТЕРАТУРА

- Боряк 1997 — Боряк О. Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (сер. XIX — поч. XX ст.). — Київ, 1997.
- Гузій 2007 — Гузій Р. З народної танатології: карпатознавчі розсліди. — Львів, 2007.
- Дудек 1912 — Дудек П. Похоронні звичаї й обряди в селі Головах Косівського повіта. II Етнографічний збірник. — Т. 31–32. — Львів, 1912. — С. 288–290.
- Завадська 2005 — Завадська В. Ложка як відповідник людської душі у фольклорі та матеріальній культурі українців // Українознавство. — 2005. — Ч. 3. — С. 247–252.
- Коваль-Фучило 2012^a — Голосіння / Упоряд. І. Коваль-Фучило. — Київ, 2012.
- Коваль-Фучило 2012^b — Коваль-Фучило І. М. Персональний код погребального обряду: гробовщик // Славянская традиционная культура и современный мир. — Вып. 15. — Москва, 2012. — С. 216–225.
- Коломиєць 2001 — Коломиєць О. Гуцульський похорон як обрядова драма // Музика та дія в традиційному фольклорі. — Львів, 2001. — С. 75–86.
- Конобродська 2007 — Конобродська В. Поліський поховальний і поминальні обряди // Етнолінгвістичні студії. — Т. 1. — Житомир, 2007.
- Маєрчик 2003 — Маєрчик М. Одяг як символічне тіло (на матеріалі української традиційної культури) // Тіло в контекстах культур / Упоряд. О. Боряк, М. Маєрчик. — Київ, 2003. — С. 69–82.
- Свенціцький 1912 — Свенціцький І. Похоронні голосіння // Етнографічний збірник. — Т. 31–32. — Львів, 1912. — С. 1–229.
- Седакова 2004 — Седакова О.А. Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян. — Москва, 2004.
- Сушко 2012 — Сушко В.А. Життя нескінченне: поховальна обрядовість українців Слобожанщини XIX–XXI ст. — Харків, 2012.
- Шекерик-Доників 1912 — Шекерик-Доників П. Похоронні звичаї й обряди в селі Головах Косівського повіта. I // Етнографічний збірник. — Т. 31–32. — Львів, 1912. — С. 252–288.
- Шухевич 1902 — Шухевич В. Гуцульщина. — Ч. III. — Львів, 1902. — С. 241–255.

МАТЕРІАЛИ

АРЕАЛ АРХАЇЧНИХ ОЙКОНІМІВ НА *-ІНЬ У XX СТОЛІТТІ

*The area of archaic *-inъ-oeconyms in the 20th century*

Дослідження ареалів українських онімів є одним із важливих аспектів не тільки аналізу сучасної ойконімії, а й опрацювання її на різних історичних етапах. Підставою для дослідження мовного ландшафту слугували концепції молодогограматиків просторового функціонування мови.

Ойконімний ландшафт — складна, багатокомпонентна мовно-історична система. Ландшафт архайчної ойконімії України — це генетично (у мовному плані) неоднорідний комплекс, який об'єднаний насамперед природними, територіальними, історичними, соціально-економічними, мовними чинниками. Сукупність процесів трансформації ойконімів забезпечує існування ойконімного ландшафту, основними складовими якого є природні, суспільно-історичні умови виникнення назв, мотивація їх появи й тип, твірні основи назв, поширення ойконімів відповідних типів, різновид поселення тощо. Будь-який ландшафт перебуває в динаміці, суть якої — у кількісних змінах, які відбуваються в системі ойконімії під дією різноманітних факторів, не зумовлюючи якісної перебудови її структури. Зміни в ландшафті можуть бути зворотними й незворотними. Кожний ландшафт має певний поріг стійкості — здатність зберігати якісні та кількісні параметри під впливом екстралінгвальних й інтралінгвальних чинників. Якісні, незворотні зміни ландшафту пов'язані із перебудовою його структури, що і є його еволюцією.

Ойконіми на *-інъ, як і всі архайчні типи, належать до загальнослов'янського типу географічних назв. Посесивні назви на *-інъ у слов'ян стали популярними після часткового занепаду присвійних назв на *-їь. Саме суспільно-історичні приватновласницькі відносини дали поштовх до масового поширення назв місцевостей на *-інъ.

Суфікс *-інь є одним із низки формантів (*-їь, *-інь, *-овъ/*-евъ, *-ьн), різних за походженням, але близьких за властивістю виражати посесивні відношення, зокрема індивідуальну належність і майнову власність. Давні похідні із цими суфіксами утворювали в період Київської Русі особливу групу, що мала спільні тенденції розвитку: від первинного «синкретизму» значень, похідних у кожному із суфіксальних типів, від їх більшої предметності — до утворення двох диференційованих типів: першого — вузькоприсвійного, від основ власних або персоніфікованих іменників, і другого — присвійно-відносного, зі подальшим щораз чіткішим формальним та семантичним розмежуванням вказаних типів в умовах дедалі активнішої ад'єктивації і взаємодії із «конкуруючими» синонімічними суфіксами [Зверковская 1986: 50]. Надзвичайно стабільний характер суфікса *-інь сформувався ще в давню слов'янську епоху. За часів появи пам'яток він став «живим» і продуктивним у всіх галузях вживання з незначними змінами.

Архаїчні географічні назви на *-інь є частиною ойконімного ландшафту України. Картографування ойконімії на *-інь у X–XIV ст. засвідчило, що ці назви локалізовані на території України як поодинокі вкраплення саме в тих місцях, де в пізніші періоди буде найбільше скупчення назв цього типу (у цьому переконує аналіз ареалу географічних назв на *-інь у XX ст.). Ойконіми на *-інь превалюють у басейнах Дністра, Стиру, Горині, Дніпра і Десни. Засвідчено значний відсоток ойконімів цього архаїчного типу порівняно з іншими назвами в X–XIV ст. на Лівобережжі і лише дві назви — на Закарпатті. У XV ст. кількість ойконімів на *-інь різко зросла, при цьому назви поширені здебільшого на Галичині, Волині, у басейнах Дністра, Горині, у середній течії Дніпра [детально див.: Купчинська 2006: 138–144].

У статті розглянемо один історичний зріз — XX ст.: засвідчено 1252 нові назви, однак більше як 75% (944 одиниці) занепали на цьому історичному етапі. Це явище виявлено на території всієї України, що значною мірою пов'язане із джерельною базою.

На Лівобережжі, яке умовно поділяємо на: **Північне** (Баланин (Чрг., 1946), Вадин (Чрг., 1946), Галайбине (Чрг., 1946), Карацюбине (Чрг., 1946), Клевин (Чрг., 1946), Колядин (Чрг., 1904), Лебедин (Чрг., 1946), Максимихине (Чрг., 1946), Маликине (Чрг., 1946), Марочкине (Чрг., 1924), Мишине (Чрг., 1946), Мусіячин (Чрг., 1946), Пилятин (Чрг., 1946), Подолянин (Чрг., 1946), Поетин (Чрг., 1946), Полюшкине (Чрг., 1946), Попечин (Чрг., 1946), Пустотине (Чрг., 1946), Радвине (Чрг., 1946), Сергушкин (Чрг., 1946), Славин (Чрг., 1946), Смолин (Чрг., 1946), Томилине (Чрг., 1946), Травкине (Чрг., 1924), Химо-Рябушине (Чрг., 1946)); Середнє (Абашкине (Хрк., 1946), Андрушине (Пл., 1946), Анютине (См., 1946), Апраксине (См., 1946), Бабишкин (Хрк., 1946), Бабкин

(Роменський у., 1904), Бабчин (См., 1946), Бакутин (Пл., 1904), Баландинъ (Хорольський у., 1904), Балюринъ (Роменський у., 1904), Балюринъ (Роменський у., 1904), Бахтин (См., 1946), Бедин (Хрк., 1946), Березинъ (Лубенський у., 1904), Бешкине (См., 1946), Бибин (Пл., 1904), Бишкін Верхній (Хрк., 1946), Бышкінъ Верхній 1-й (Роменський у., 1904), Бышкінъ Верхній 2-й (Роменський у., 1904), Бишкін Нижній (Хрк., 1946), Бѣднинъ (Миргородський у., 1904), Бобине (См., 1946), Бородин (См., 1946), Брижкинъ (Хорольський у., 1904), Бровкин (См., 1946), Буваліне (См., 1946), Бунякине (См., 1946), Бурбине (Пл., 1904), Бурбине (См., 1904), Бурлакинъ (Роменський у., 1904), Бурлакинъ (Хорольський у., 1904), Варяничинъ (Миргородський у., 1904), Василежине (Пл., 1946), Василины (Кобеляцький у., 1904), Василячинъ (Хорольський у., 1904), Вербине (Пл., 1946), Веревчинъ (Миргородський у., 1904), Верещагин (См., 1904), Верещакины (Кобеляцький у., 1904), Верещакинъ (Гадяцький у., 1904), Вечеркино (Гадяцький у., 1904), Вечірчине (Пл., 1946), Выставногинъ (Гадяцький у., 1904), Вікнине (Хрк., 1925), Віхтишине (Пл., 1946), Вовнинъ (Хорольський у., 1904), Волошине (Пл., 1946), Волфине (См., 1946), Воняросинъ (Зіньківський у., 1904), Воронин Другий (См., 1946), Воронин Перший (См., 1946), Воронине (См., 1946), Воштинъ (Роменський у., 1904), Вошинине (См., 1946), Вошинкин (См., 1946), Гаврилишинъ Яръ (Гадяцький у., 1904), Гадючин (Пл., 1904), Гайдабурин (Пл., 1904), Галичинъ (Лубенський у., 1904), Галушкін (Хрк., 1946), Гарасютинъ (Миргородський у., 1904), Гаркушин (См., 1946), Гаркушине (Хрк., 1920), Гелины (Кобеляцький у., 1904), Гирине (Пл., 1904), Гиринъ (Роменський у., 1904), Гирчин (Пл., 1904), Гловин (См., 1904), Гнатушине (См., 1946), Говорухинъ (Лохвицький у., 1904), Головин (См., 1904), Головлин (См., 1946), Гомолин (См., 1946), Гранине (См., 1946), Гребенкинъ Яръ (Пирятинський у., 1904), Гречкине (См., 1946), Гречкинъ (Миргородський у., 1904), Гречкинъ (Миргородський у., 1904), Гречкинъ (Роменський у., 1904), Грибоводинъ (Роменський у., 1904), Гричухинъ (Зіньківський у., 1904), Гришине (См., Роменський, 1946), Гришине (См., Талалаївський, 1946), Грушине (Пл., 1904), Грушине (Хрк., 1946), Губарівшин (См., 1946), Губчин (См., 1946), Гурины (Зіньківський у., 1904), Гурины (Кобеляцький у., 1904), Гурины (Кременчуцький у., 1904), Гусине (Пл., 1946), Гущин (Пл., 1904), Дейнечине (См., 1946), Демочкин (Хрк., 1946), Дендеберинъ (Миргородський у., 1904), Дерев'янчин (Пл., 1904), Дерягинъ (Зіньківський у., 1904), Дыбинъ (Кременчуцький у., 1904), Драбинчинъ (Лубенський у., 1904), Дригина Плотина (Кобеляцький у., 1904), Дробилкинъ (Роменський у., 1904), Дубин (Хрк., 1946), Дубягинъ (Зіньківський у., 1904), Дудкин (Пл., 1904), Дудкин Гай (Пл., 1946), Дюбин (См., 1946), Дядинъ (Роменський у., 1904), Дядюшкін (См., 1946), Евсинъ (Прилуцький у., 1904), Елизаветино (Полтавський у., 1904), Елизаветино (Хорольський у., 1904), Єлисаветин (Хрк., 1946), Ємадикине (См., 1946), Єпанчин (Хрк., 1946), Жабкине (См., 1946), Жаглишине (См., 1946), Жемелинъ (Зіньківський у., 1904), Жибинъ (Хорольський у., 1904), Жогинъ (Роменський у., 1904), Жоглишинъ (Гадяцький у., 1904), Забіліне (См., 1946), Загаркушине (Хрк., 1920), Замурин (См., 1904), Затурине (Пл., 1946), Захаркинъ (Хорольський у., 1904), Запорожчине (Пл., 1946), Зозуліне (См., 1946), Зозулины (Кобеляцький у., 1904), Зозулинъ (Миргородський у., 1904), Золотишине (Пл., 1946), Іванине

(См., 1946), **Иваницинь** (Миргородський у., 1904), **Иванютинь** (Зіньківський у., 1904), **Иванютинь** (Зіньківський у., 1904), **Ивашины** (Гадяцький у., 1904), **Ювинь** (Роменський у., 1904), **Юпинь** (Хорольський у., 1904), **Йовин** (См., 1946), **Калитинь 1-й** (Роменський у., 1904), **Калитинь 2-й** (Роменський у., 1904), **Калитчинь** (Гадяцький у., 1904), **Калужин** (См., 1904), **Калюжинь** (Хорольський у., 1904), **Канашкин** (Хрк., 1946), **Кандибин** (См., 1946), **Кандибчин** (Пл., 1904), **Карабушине** (Хрк., 1920), **Карантинь** (Кременчуцький у., 1904), **Касюринь** (Кременчуцький у., 1904), **Кашчинь** (Гадяцький у., 1904), **Квашкинь** (Роменський у., 1904), **Квиткинь** (Миргородський у., 1904), **Кекине** (См., 1946), **Кибалинь** (Миргородський у., 1904), **Кивин** (Пл., 1904), **Кирпотинь 1-й** (Миргородський у., 1904), **Кирпотинь 2-й** (Миргородський у., 1904), **Кирюшин** (Хрк., 1946), **Кишкинь** (Гадяцький у., 1904), **Кыбинь** (Хорольський у., 1904), **Ключкин** (См., 1946), **Ковбасине** (См., 1926), **Ковердина Балка** (Пл., 1904), **Козятин** (См., 1946), **Коркошкинь** (Миргородський у., 1904), **Коробкина Роща** (Кобеляцький у., 1904), **Коробкинь** (Миргородський у., 1904), **Коробкинь** (Роменський у., 1904), **Коробочкине** (Хрк., 1946), **Коробчин** (См., 1946), **Королів-Харишин** (См., 1946), **Кочергинь** (Кременчуцький у., 1904), **Крапивинь** (Лубенський у., 1904), **Красулин** (См., 1946), **Красулинь** (Роменський у., 1904), **Крашаницин** (Хрк., 1946), **Кривошеинь** (Хорольський у., 1904), **Кривулинь** (Хорольський у., 1904), **Крутишин** (См., 1946), **Кубитина** (Лохвицький у., 1904), **Кудрин** (Хрк., 1946), **Кудринь** (Миргородський у., 1904), **Кузинь** (Прилуцький у., 1904), **Кукобинь** (Хорольський у., 1904), **Кулебин** (Пл., 1904), **Кулябкинь** (Гадяцький у., 1904), **Кулябчин** (См., 1946), **Купрашин** (См., 1946), **Курочкине** (Хрк., 1946), **Курочкинь** (Миргородський у., 1904), **Кустине** (См., 1946), **Лагодини Ставки** (Хорольський у., 1904), **Лагодинь 1-й** (Зіньківський у., 1904), **Лагодинь 2-й** (Зіньківський у., 1904), **Ладижине Мале** (Пл., 1946), **Ладинь** (Прилуцький у., 1904), **Ладинь** (Гадяцький у., 1904), **Лакизин** (См., 1904), **Левадинь** (Роменський у., 1904), **Легейдинь** (Миргородський у., 1904), **Легейдинь** (Миргородський у., 1904), **Легинь** (Зіньківський у., 1904), **Легушинь** (Гадяцький у., 1904), **Лежанинь** (Роменський у., 1904), **Лемішине** (Хрк., 1946), **Лисичинь** (Лубенський у., 1904), **Лифине** (См., 1946), **Лідине** (См., 1946), **Логвины** (х-ри, Кобеляцький у., 1904), **Люботин** (Хрк., 1946), **Люботин Старий** (Хрк., 1946), **Люшин** (См., 1946), **Люшин Другий** (См., 1946), **Люшин Перший** (См., 1946), **Ляпинь** (Кременчуцький у., 1904), **Магеринь** (Кременчуцький у., 1904), **Мазничинь** (Зіньківський у., 1904), **Макайдинь** (Кременчуцький у., 1904), **Малижине** (Хрк., 1946), **Малинчине** (Пл., 1946), **Манджолинь** (Миргородський у., 1904), **Марлино** (Кременчуцький у., 1904), **Мартусине** (См., 1946), **Марусин** (См., 1946), **Марфин** (См., 1946), **Маршурины** (Кобеляцький у., 1904), **Марюхинь** (Хорольський у., 1904), **Марьяна Олава** (Роменський у., 1904), **Маскаринь** (Миргородський у., 1904), **Масюринь** (Роменський у., 1904), **Медичин** (Хрк., 1946), **Мигулин** (Пл., 1946), **Мигулин** (См., 1946), **Мигулин Другий** (См., 1946), **Милушине** (См., 1946), **Мимрине** (Пл., 1946), **Минушинь** (Гадяцький у., 1904), **Мишутине** (См., 1946), **Могильчин** (См., 1946), **Мотронин Яр** (Хрк., 1946), **Мотрине** (Пл., 1904), **Музыринь** (Миргородський у., 1904), **Муркинь** (Роменський у., 1904), **Мухинь** (Роменський у., 1904), **Мушине** (Пл., 1946), **Муштинь** (Хорольський у., 1904), **Надеждино** (Константиноградський у., 1904), **Найдинь** (Гадяцький

у., 1904), Найдінъ (Роменський у., 1904), Насідкине (Хрк., 1946), Наталохинъ (Гадяцький у., 1904), Недѣлкинъ (Гадяцький у., 1904), Недульчин (Пл., 1946), Немиринъ (Кобеляцький у., 1904), Неходинъ (Кременчуцький у., 1904), Нешетинъ (Роменський у., 1904), Новомутин (См., 1946), Ново-Мутин (См., 1946), Олексин (Пл., 1946), Олексине (См., 1946), Оленине (См., 1946), Оливине (Хрк., 1946), Оливине (Хрк., 1946), Олине (См., 1946), Омельчине (Пл., 1946), Ониськин (Хрк., 1946), Опарин (Хрк., 1946), Оплятинъ (Кременчуцький у., 1904), Панютине (Хрк., 1946), Папкине (См., 1946), Пасівкин (См., 1946), Патьошин (См., 1904), Пашкине (См., 1946), Пашкине (См., Лебединський, 1946), Педининъ (Хорольський у., 1904), Педининъ 2-й (Хорольський у., 1904), Перепелицынъ (Лохвицький у., 1904), Переходинъ (Хорольський у., 1904), Петрушинъ (Прилуцький у., 1904), Пиротчине (См., 1946), Пищимухинъ (Хорольський у., 1904), Пищитины (Кобеляцький у., 1904), Пісочин (Хрк., 1946), Плаксин (См., 1946), Плахонин (См., 1946), Побѣдинъ (Хорольський у., 1904), Полетикинъ (Роменський у., 1904), Помошкина (Роменський у., 1904), Портянкин (Хрк., 1946), Приймине (Пл., 1904), Прилѣпкинъ (Хорольський у., 1904), Прокопишино (Хорольський у., 1904), Проскурин (Пл., 1904), Проскурины (Кобеляцький у., 1904), Проскуринъ (Миргородський у., 1904), Пулин Яр (См., 1946), Пулина Долина (Роменський у., 1904), Путькины (Кобеляцький у., 1904), Пшінчине (См., 1904), Пьявкинъ (Роменський у., 1904), Пьявкинъ (Роменський у., 1904), Пятахинъ (Хорольський у., 1904), П'ятишкин (См., 1946), П'ятишкин (См., 1946), П'яткине (См., 1946), Ревущине (Пл., 1946), Рев'якине (См., 1946), Редчине (Пл., 1904), Ремигинъ (Миргородський у., 1904), Рибалкине (Хрк., 1920), Рибалкины (Кобеляцький у., 1904), Рибалкины (Кобеляцький у., 1904), Рибалкинъ (Роменський у., 1904), Рыбальчины (Кобеляцький у., 1904), Рыбальчинъ (Зіньківський у., 1904), Рибкин (См., 1946), Рыбкины (Кобеляцький у., 1904), Роскладкинъ (Миргородський у., 1904), Рубининъ Рогъ (Гадяцький у., 1904), Рудчинъ (Миргородський у., 1904), Рутинъ (Роменський у., 1904), Рябухине (Хрк., 1946), Рябушинъ (Хорольський у., 1904), Савин Кут (Пл., 1946), Сапожине (Пл., 1946), Сапушине (См., 1946), Саранчине (Пл., 1904), Сарапина (Зіньківський у., 1904), Саусинъ (Хорольський у., 1904), Семейкине (См., 1946), Семенютинъ (Гадяцький у., 1904), Семенютинъ 1-й (Хорольський у., 1904), Семенютинъ 2-й (Хорольський у., 1904), Семенякинъ (Миргородський у., 1904), Семеренькинъ (Роменський у., 1904), Сенчинъ (Роменський у., 1904), Сергина Пушка (Кобеляцький у., 1904), Сердючинъ (Миргородський у., 1904), Серединъ 1-й (Роменський у., 1904), Серединъ 2-й (Роменський у., 1904), Середине (Пл., 1904), Сидорин (Хрк., 1946), Силин (Пл., 1904), Сылкинъ (Зіньківський у., 1904), Симоткинъ (Гадяцький у., 1904), Синичине (Хрк., 1946), Сиротин (См., 1946), Сиротинъ 9Хорольський у., 1904), Сіробабине (См., 1946), Скибин (Пл., 1946), Слатине (Хрк., 1946), Смолине (См., 1946), Смородине (См., 1946), Собкинъ (Лубенський у., 1904), Совин (Хрк., 1946), Совинъ (Гадяцький у., 1904), Соломашине (См., 1946), Соломкины (Кобеляцький у., 1904), Соломкины (Кобеляцький у., 1904), Солонинкинъ (Роменський у., 1904), Солотвине (См., 1946), Солошинъ (Хорольський у., 1904), Сонин (Хрк., 1946), Сорокин (См., 1946), Сорокине (См., 1946), Сорокинъ (Золотоніський у., 1904), Спашине (См., 1946), Старушкины (Кобеляцький у., 1904), Старушкины (Ко-

беляцький у., 1904), Старчакинъ (Роменський у., 1904), Стежинъ (Роменський у., 1904), Степинъ (Гадяцький у., 1904), Степурине (См., 1904), Степуринъ (Лубенський у., 1904), Степуринъ (Роменський у., 1904), Стецюрин (См., 1946), Стовбина Долина (Пл., 1904), Стовбине (Пл., 1946), Сторчакинъ (Роменський у., 1904), Строчинъ (Роменський у., 1904), Стручинъ (Ровенський у., 1911), Сушилине (См., 1946), Таранушине (Хрк., 1907), Таратутине (См., 1946), Теслинъ 1-й (Хорольський у., 1904), Теслинъ 2-й (Хорольський у., 1904), Томин (См., 1904), Торгонинъ (Миргородський у., 1904), Торубаринъ (Кременчуцький у., 1904), Тотчине (Пл., 1904), Турутин (См., 1946), Турутине (См., 1946), Тюрин (Хрк., 1946), Урминъ (Лубенський у., 1904), Фартушине (См., 1946), Федининъ (Хорольський у., 1904), Фонталин (См., 1946), Фурсинъ (Зіньківський у., 1904), Фурсинъ (Хорольський у., 1904), Фурсинъ 1-й (Хорольський у., 1904), Фурсинъ 2-й (Хорольський у., 1904), Фурсинъ Большой (Зіньківський у., 1904), Фурсинъ Павловой (Хорольський у., 1904), Хабинъ (Гадяцький у., 1904), Халтуріна (Хрк., 1920), Хмарине (Пл., 1904), Ходине (См., 1946), Холошинъ (Роменський у., 1904), Холошинъ 2-й (Роменський у., 1904), Холявины (Кобеляцький у., 1904), Хомине (См., 1946), Хохулинъ (Хорольський у., 1904), Цыбулькины (Кобеляцький у., 1904), Цицорин (Хрк., 1946), Цурапинъ (Зіньківський у., 1904), Чайкин (Пл., 1946), Чепин (См., 1946), Чернеччине (См., 1946), Чечужине (Пл., 1946), Чирвине (См., 1946), Чорнобривкине (См., 1946), Шалигине (См., 1946), Шапкины (Кобеляцький у., 1904), Шапкины (Кобеляцький у., 1904), Шатохин (Хрк., 1946), Шатравин (См., 1946), Швайчин (Пл., 1904), Шикимакинъ (Зіньківський у., 1904), Шипошины (Хорольський у., 1904), Шкарупин (Пл., Хорольський, 1946), Шкарупинъ (Третьяковъ) (Хорольський у., 1904), Шкарупинъ (Хорольський у., 1904), Школинъ (Роменський у., 1904), Шкуркинъ (Миргородський у., 1904), Шкуркинъ (Хорольський у., 1904), Шовгенинъ (Хорольський у., 1904), Шокотинъ (Роменський у., 1904), Шостакинъ (Хорольський у., 1904), Шосточинъ (Пологовскій) (Пирятинський у., 1904), Шошине (См., 1946), Шпиркины (Хорольський у., 1904), Шпирькины (Кобеляцький у., 1904), Штепурины (Хорольський у., 1904), Шульгинъ (Гадяцький у., 1904), Шульгинъ (Миргородський у., 1904), Шульгинъ (Миргородський у., 1904), Шульгинъ (Роменський у., 1904), Шульгинъ (Роменський у., 1904), Шульгинъ (Хорольський у., 1904), Щекино (См., 1946), Щетинине (См., 1946), Щербинины (Кобеляцький у., 1904), Щербининъ (Хорольський у., 1904), Щикутинъ (Лубенський у., 1904), Щоминъ (Зіньківський у., 1904), Щурине (Хрк., 1946), Юхтинъ (Роменський у., 1904), Янининъ (Прилуцький у., 1904), Ярининъ (Роменський у., 1904), Ясочинъ (Полтавський у., 1904), Яструбине (См., 1946), Яцынинъ (Хорольський у., 1904));

та С х і д н е

(Аношкине (Лг., 1929), Аркадине Провалля (Стл., 1946), Бабине (Дніпро – Запоріжжя, 1957), Балабине (Зп., 1938), Барикине (Лг., 1946), Ботвине (Дн., 1946), Бражине (Дц., 1946), Булавине (Дц., 1946), Вандине (Вр., 1946), Ванюшкине (Дц., 1946), Варавине (Стл., 1946), Ведерине (Вр., 1946), Вище-Платине (Вр., 1946), Відножине (Зп., 1946), Волнухине (Лг., 1904), Володине (Дц., 1946), Гаркушине (Дн., 1946), Гирине (Вр., 1946), Гречкин (Стл., 1946), Гречкине (Стл., 1946), Гришине

(Зп., 1946), Гришине (Дц., 1946), Губине (Стл., 1946), Гуглине (Стл., 1946), Гуркин (Вр., 1946), Демурине (с., Дн., Межівський, Демуринська сільрада, 1946), Демурине (х., Дн., Межівський, 1946), Демурине (Дн., П'ятихатський, 1946), Дмитроколине (Дц., 1946), Дудчин (Дн., 1946), Єгорине (Дн., 1946), Жмерине (Дн., 1946), Ізварине (Лг., 1914), Ізварине (Вр., 1946), Калініна (Зп., 1917), Калініне (Лг., 1939), Калужине (Дн., 1946), Катешине (Дн., 1946), Катешине Перше (Дн., 1946), Карайчине (Вр., 1946), Картушине (Вр., 1946), Каршине (Вр., 1946), Кирпотине (Зп., 1924), Кокине (Вр., Ворошилівський, 1946), Кокине (Вр., Іванівський, 1946), Коробкине (Лг., 1929), Коробчине (Зп., 1946), Коробчине (Дн., 1946), Котлине Друге (Стл., 1946), Котлине Перше (Стл., 1946), Кочине-Розпасівка (Лг., 1947), Кошкине (Стл., 1946), Кришине (Зп., 1946), Кудлине (Стл., 1946), Курочкине (Вр., 1946), Ларине (Дн., 1946), Ларине (Дц., 1946), Левшине (Стл., 1946), Лелечине (Стл., 1946), Леніна (Лг., 1946), Леськине (Лг., 1951), Лідине (Дц., Волноваський р-н, 1946), Лідине (Дц., Добропільський р-н, 1946), Лопаскине (Вр., 1946), Лопушин (Великий Луг, 1957), Лоськине (Вр., 1946), Лутугине (Лг., 1925), Ляпине (Стл., 1946), Мандричине (Стл., 1946), Маврине (Дн., 1946), Малозахарине (Дн., 1946), Маркине (Дц., 1946), Марусине (Вр., 1946), Мелекіне (Дц., 1946), Метьюлкіне (Лг., 1946), Микишин (Вр., 1946), Мишуриг (Дн., 1946), Мічуріна (Зп., 1929), Морвине (Стл., 1946), Моспине (Дц., 1946), Мочалине (Стл., 1946), Мочулин Другий (Стл., 1946), Мочулин Перший (Стл., 1946), Надеждине (Вр., 1946), Надеждин (Дн., 1946), Надеждине (Дн., 1946), Незабудине (Дн., Солонянський, Наталівська сільрада, 1946), Незабудине (Дн., Солонянський, Новомар'ївська сільрада, 1946), Нечкине (Зп., 1946), Новогришине (Дц., 1946), Ново-Сиротине (Вр., 1946), Новосімейкіне (Лг., 1946), Новосолошине (Зп., 1946), Нянчине (Лг., 1946), Нікішине (Дц., 1946), Окнине (Вр., 1946), Олександро-Шульгине (Дц., 1946), Ольгине (Дн., 1946), Ольгине (Зп., 1917), Очеретине (Дц., 1946), Пантюхине (Лг., 1946), Палкин (Стл., 1946), Панютине (Зп., 1946), Перещепине (Дн., 1946), Пичугине (Дн., 1946), Пилипча-тине (Дц., 1946), Плакидине (Вр., 1946), Платине Нижнє (Вр., 1946), Полушкине (Вр., 1946), Порукине (Стл., 1946), Половинкине (Лг., 1946), Предтечине (Дц., 1946), Пристине (Лг., 1900), Приютине (Стл., 1946), Путятине (Дн., 1946), Ревин (Стл., 1946), Рубашкине (Дц., 1946), Саранчине (Вр., 1946), Сарацкине (Вр., 1946), Сербине (Стл., 1946), Сімейкине (Лг., 1914), Смородине (Зп., 1953), Солошине (Зп., 1946), Сорочине (Дн., Петриківський, 1946), Сорочине (Дн., Нікопольський, 1946), Сорочине (Зп., 1917), Стативчине (Лг., 1946), Стовбине (Дн., 1946), Талине (Вр., 1946), Тацине (Лг., 1910), Тимошине (Лг., 1946), Тополине (Зп., 1971), Топчине (Дн., 1946), Уткине (Лг., Перевальський, 1946), Уткине (Лг., Свердловський, 1907), Федчине (Лг., 1946), Фокине (Стл., 1946), Хижине (Дн., 1946), Хомин (Вр., 1946), Хуторо-Чаплине (Дн., 1946), Царицин Кут (Зп., 1946), Цибулькине (Дн., 1946), Чаплине (Дн., 1946), Чепине (Дн., 1946), Чичеріне (Дц., 1946), Чувиліне (Дн., Дніпропетровський, 1946), Чувиліне (Дн., Солонянський, 1946), Шев'якине (Дн., 1946), Шишкине (Дн., 1946), Широкине (Стл., 1946), Шкурине (Великий Луг, 1957), Шляхтине (Вр., 1946), Юлине (Стл., 1946)),

сформувалися такі ареальні координати: 1) Козелець – Бобровиця – Ніжин; 2) Чернігів – Ріпки – Городня; 3) Мена – Сосниця – Корюківка; 4) Новгород-Сіверський – Семенівка; 5) Середина-Буда – Шостка; 6) Глухів;

7) Кролевець – Короп – Понориця; 8) Путивль – Буринь; 9) Конотоп – Бахмач – Борзна; 10) Білопільля – Суми – Краснопілля; 11) Недригайлів – Ромни – Талалаївка; 12) Лебедин – Тростянець – Охтирка; 13) Липова Долина – Гадяч – Зіньків; 14) Срібне – Прилуки; 15) Лохвиця; 16) Пирятин – Лубни – Миргород – Велика Багачка – Семенівка – Хорол – Оржиця – Новооржицьке; 17) Золотоноша; 18) Глобине – Кременчук; 19) Кобеляки – Нові Санжари – Полтава; 20) Богодухів – Дергачі; 21) Коломак – Валки – Нова Водолага – Мерефа; 22) смуга: Вовчанськ – Великий Бурлук – Дворічна – Куп'янськ; 23) Красноград – Сахновщина; 24) Лозова; 25) Дніпропетровськ – Солоне; 26) Нікополь – Марганець; 27) Василівка – Токмак – Оріхів; 28) Маріуполь – Новоазовськ – Волноваха; 29) смуга: Комсомольськ – Іловайськ – Торез – Антрацит – Ровеньки – Краснодон; 30) Красноармійськ – Добропілля; 31) Горлівка – Костянтинівка; 32) смуга: Луганськ – Щастя – Новоайдар – Старобільськ – Білокуракине – Троїцьке; 33) Лисичанськ – Рубіжне – Сватове (див.: картосхему).

Південна частина ареалу

(Алюхина (Ананьївський у., 1917), Аннинь-Дар (Александрійський у., 1917), Апраксиной (Херсонський у., 1917), Бабине (Хрс., Бериславський, 1946), Бабине (Хрс., Верхньорогачицький, 1946), Базовкина П. И. (Херсонський у., 1917), Баланинъ (Тираспольський у., 1917), Батурине (Хрс., 1946), Баштине (Крг., 1917), Безгино М. А. (Херсонський у., 1917), Бердихине (Крг., 1946), Бергенсина (Єлисаветградський у., 1917), Биркина (Єлисаветградський у., 1917), Біліне (Од., 1946), Бредихине (Крг., 1946), Бредихина (Херсонський у., 1917), Бредихина В.И. (Александрійський у., 1917), Бредихиной (Херсонський у., 1917), Ваниныхъ (Александрійський у., 1917), Варавина (Херсонський у., 1917), Варюшине (Мк., 1917), Волохина (Александрійський у., 1917), Волохина (Херсонський у., 1917), Волошина (Єлисаветградський у., 1917), Волощине (Од., 1946), Ворожейкина (Херсонський у., 1917), Гагарина (Ананьївський у., 1917), Гапине (Крг., 1946), Горбузиныхъ (Херсонський у., 1917), Гришине (Крм., 1962), Гуркинъ (Одеський у., 1917), Гусине (Крг., 1946), Димине (Крг., Маловисківський, 1946), Димине (Крг., Новоукраїнський, 1917), Дончине (Крг., 1946), Дютчин (Крг., 1946), Дроголине (Із., 1946), Дубине (Од., 1917), Дурилино (Херсонський у., 1917), Желябина (Херсонський у., 1917), Забарине (Хрс., 1917), Заверюхинъ (Херсонський у., 1917), Заикина (Херсонський у., 1917), Засухина (Херсонський у., 1917), Золотухина (Єлисаветградський у., 1917), Ильина (Єлисаветградський у., 1917), Іовинъ (Роменський у., 1904), Іллюшине (Крг., 1946), Йолкине (Крг., 1946), Кабатчино (Херсонський у., 1917), Калабатине (Мк., 1917), Казелино (Одеський у., 1917), Калініне (Крм., Красногвардійський, 1962), Калініне (Крм., Первомайський, 1962), Капустине (Мк., 1917), Карлюгина (Єлисаветградський у., 1917), Кармазина (Тираспольський у., 1917), Каролино (Одеський у., 1917), Катаржино (Тираспольський у., 1917), Катюшино (Одеський у., 1917), Квашин (Крг., 1946), Кеплина (Одеський у., 1917), Кожушкино (Херсонський у., 1917), Копыткино (Тираспольський у., 1917), Кориново (Ананьївський у., 1917), Коробчине (Крг.,

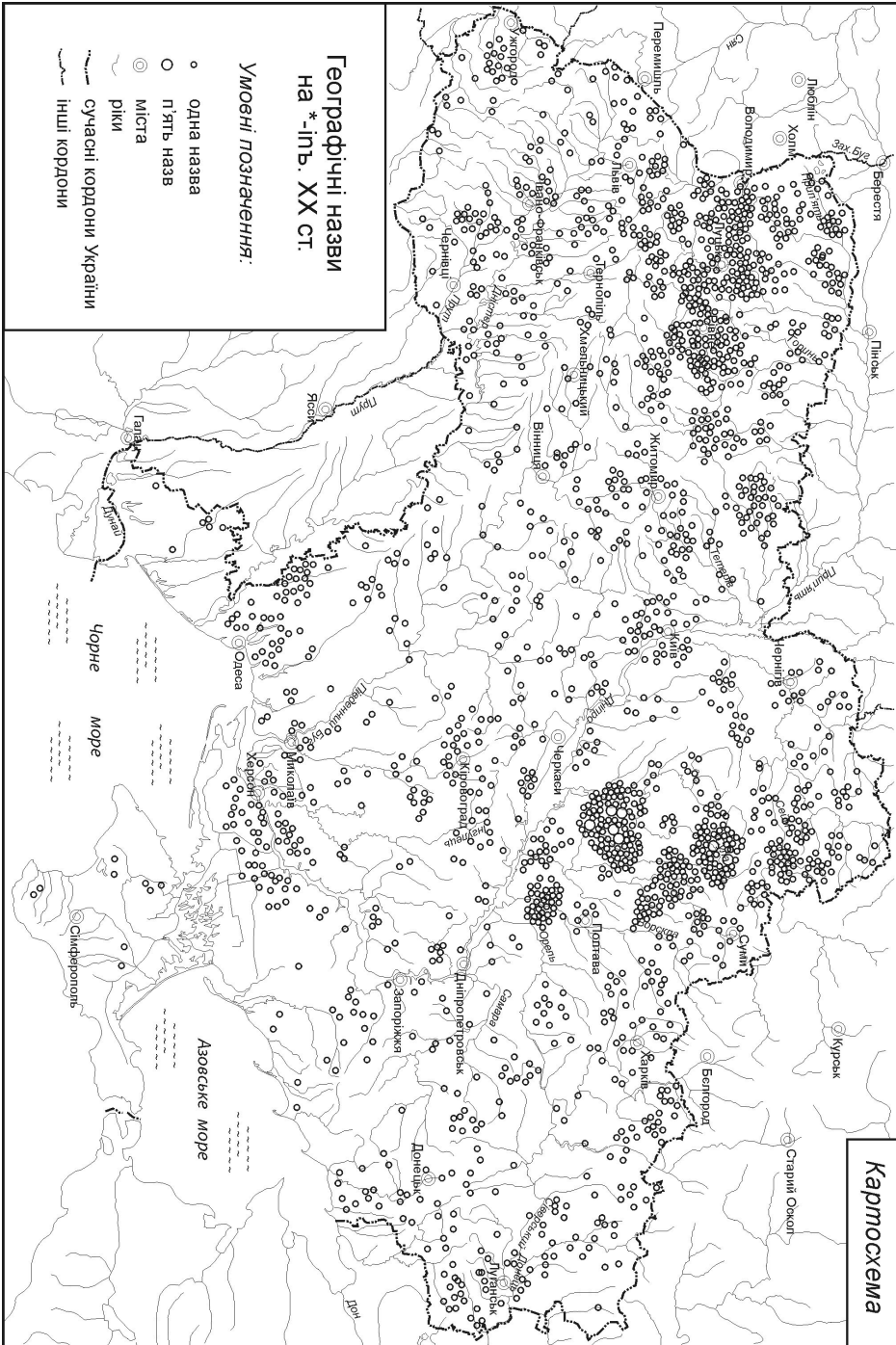
1917), Костина (Александрійський у., 1917), Кубаркина (Єлисаветградський у., 1917), Кузьминых (Херсонський у., 1917), Кулашкина (Херсонський у., 1917), Кульбакине (Мк., 1946), Кульбино (Херсонський у., 1917), Курочкина (Херсонський у., 1917), Курпино (Тираспольський у., 1917), Кухтина (Херсонський у., 1917), Кухтина (Херсонський у., 1917), Лакутина (Херсонський у., 1917), Ларисино (Александрійський у., 1917), Леніна (Од., 1924), Леніне (Од., 1963), Литвинь (Одеський у., 1917), Лїски Волохина (Херсонський у., 1917), Лопатина (Тираспольський у., 1917), Лопатинь (Ананївський у., 1917), Лоскино (Херсонський у., 1917), Лоцкине (Мк., Баштанський, 1946), Лоцкине (Мк., Новобузький, 1946), Луцкина (Херсонський у., 1917), Любина (Херсонський у., 1917), Любинь (Одеський у., 1917), Люблине (Мк., 1946), Макарино (Александрійський у., 1917), Макарино (Херсонський у., 1917), Малявино (Херсонський у., 1917), Марицынь (Одеський у., 1917), Марьяна (Херсонський у., 1917), Микулина (Ананївський у., 1917), Миленина (Херсонський у., 1917), Миротин (Од., 1946), Мічуріне (Мк., 1920), Морквино (Єлисаветградський у., 1917), Надеждино (Одеський у., 1917), Немыкиных (Херсонський у., 1917), Никитина (Єлисаветградський у., 1917), Никитина (Одеський у., 1917), Никитина (Херсонський у., 1917), Николино (Херсонський у., 1917), Ново-Никорино (Херсонський у., 1917), Ново-Ружинь (Єлисаветградський у., 1917), Ново-Сухино (Одеський у., 1917), Ново-Баштине (Крг., 1946), Ново-Текелине (Крг., 1946), Норкина (Херсонський у., 1917), Ольгино (Одеський у., 1917), Ольгино-Шишкино (Тираспольський у., 1917), Ольжин (Од., 1946), Ольжине (Мк., 1946), Ольхиной (Єлисаветградський у., 1917), Орлине (Крм., 1962), Павлютино (Херсонський у., 1917), Парашине Поле (Крг., 1946), Парутине (Мк., 1917), Парутине Червоне (Мк., 1946), Пенькине (Крг., 1946), Перепелицыных (Єлисаветградський у., 1917), Перина (Тираспольський у., 1917), Петрине (Мк., 1917), Пївицына (Єлисаветградський у., 1917), Плаксине (Крг., 1946), Плехотина (Тираспольський у., 1917), Подколинь (Тираспольський у., 1917), Покутине (Од., 1946), Поточино (Одеський у., 1917), Правдине (Хрс., 1965), Птишинь (Ананївський у., 1917), Пушкино (Одеський у., 1917), Пушкіне (Крм., 1962), Расколупино (Херсонський у., 1917), Rogozin (Мк., 1946), Рогулинь (Херсонський у., 1917), Ромашкине (Крм., 1962), Ружино (Єлисаветградський у., 1917), Рябинина (Херсонський у., 1917), Савинь (Одеський у., 1917), Саввино Малое (Одеський у., 1917), Сеньчине (Мк., 1917), Сербина (Херсонський у., 1917), Сербинь (Єлисаветградський у., 1917), Серединь (Херсонський у., 1917), Сидоркиных (Херсонський у., 1917), Синицине (Од., 1946), Синицына (Тираспольський у., 1917), Скрипкиных (Херсонський у., 1917), Сливине (Мк., 1917), Соковниной (Херсонський у., 1917), Соколине (Крм., 1962), Соколова-Бородкина (Єлисаветградський у., 1917), Сонине (Крг., 1917), Сорокина (Єлисаветградський у., 1917), Старостине (с., Од., 1946), Старостине (х., Од., 1946), Столбино (Єлисаветградський у., 1917), Стольшино (Одеський у., 1917), Суковатицынь (Тираспольський у., 1917), Сусаніне (Крм., 1962), Сухотино (Одеський у., 1917), Тамарине (Мк., 1917), Ташине (Мк., 1917), Текелине (Крг., 1946), Теленфаинь (Ананївський у., 1917), Тимотино (Одеський у., 1917), Томарине (Хрс., 1956), Тополине (Од., 1978), Трибчине (Крг., 1917), Турчинь (Херсонський у., 1917), Федоро-Шулчине (Крг., 1946), Фомина (Херсонський у., 1917), Хаскина (Хер-

сонський у., 1917), **Ходькинихъ** (Херсонський у., 1917), **Царицине** (Хрс., 1946), **Цилина** (Херсонський у., 1917), **Чайкине** (Хрс., 1946), **Шишкіне** (Крг., 1946), **Шишкіна** (Ананьївський у., 1917), **Шульгіна** (Єлисаветградський у., 1917), **Шурине** (Мк., 1917), **Щиглятин** (Од., 1946), **Щурькіна** (Херсонський у., 1917), **Юрицяна** (Херсонський у., 1917), **Юрицяна П.П.** (Александрійський у., 1917), **Явкіне** (Мк., Баштанський, 1946), **Явкіне** (Мк., Баштанський, 1917), **Якунинъ** (Одеський у., 1917), **Янкулишина** (Одеський у., 1917))

поповнилася значною кількістю назв, однак розподіл їх на території нерівномірний; утворилися осередки: 1) Біляївка – Теплодар – Одеса – Іванівка – Комінтернівське; 2) Роздільна – Велика михайлівка; 3) Ананьїв; 4) Балта; Криве Озеро – Первомайськ; 5) смуга: Новомиргород – Мала Виска – Кіровоград – Новгородка; 6) Олександрія – Знамянка; 7) Долинська – Устинівка; 8) Баштанка – Нова Одеса – Миколаїв; 9) смуга: Херсон – Наддніпрянське – Берислав – Милове; 10) смуга: Гола Пристань – Цюрупинськ – Брилівка – Нова Каховка – Асканія Нова – Каховка – Горностаївка – Верхній Рогачик (див.: картосхему).

Центральний сегмент загальноукраїнського обширу ойконімів на *-інь (Андрієшинъ (Сквира, 1917), **Бабин-Буда** (Київська округа, 1926), **Бабино-Стигло** (Київська округа, 1926), **Багнин** (Кв., 1946), **Багрин** (Кв., 1926), **Баландине** (Чрк., 1917), **Бачкурине** (Чрк., 1917), **Березино** (Монастирищенський р-н, 1927), **Блистин** (Кв., 1946), **Блохніна** (Жашківський р-н, 1927), **Варчин** (Підвисіцький р-н, 1927), **Вдовичине** (Чрк., 1917), **Вікніне** (Чрк., 1917), **Волошинъ** (Чигирин, 1917), **Голов'ятине** (Чрк., 1917), **Дерепин** (Київська округа, 1926), **Дирдин** (Чрк., 1917), **Кавалин** (Київська округа, 1926), **Капустине** (Чрк., 1946), **Кароліна** (Чигирин, 1917), **Кацапишин** (Жашківський р-н, 1927), **Клетошин** (Київська округа, 1926), **Княжин** (Київська округа, 1926), **Коп'їчина** (Чигирин у., 1917), **Королин** (Київська округа, 1926), **Коротине** (Чрк., 1917), **Кузьміна Гребля** (Чрк., 1917), **Кучминъ-Ярь** (Київ, 1917), **Ламачин** (Київська округа, 1926), **Легедзине** (Чрк., 1917), **Листвина** (Канів, 1917), **Литвина** (Чигирин, 1917), **Лялинъ** (Київ, 1917), **Мачин Острів** (Київська округа, 1926), **Миніни** (Радомишль, 1917), **Михалин** (Київська округа, 1926), **Мітліне** (Лисянський р-н, 1927), **Наталін** (Київська округа, 1926), **Оксанина** (Чрк., 1927), **Олександрин** (Київська округа, 1926), **Оляніне** (Чрк., 1946), **Ольжино** (Київська округа, 1926), **Пчілкін** (Кв., 1946), **Ризине** (Чрк., 1927), **Ружинъ** (Сквира, 1908), **Серебрін** (Київська округа, 1926), **Скибин** (Кв., 1926), **Скибин** (Чрк., 1927), **Скрипчин** (Київська округа, 1926), **Сорокіно** (Київська округа, 1926), **Соф'їно-Ріжок** (Маньківський р-н, 1927), **Стещин** (Київська округа, 1926), **Столипино** (Київська округа, 1926), **Терезине** (Кв., 1987), **Текліне** (Чрк., 1946), **Трибутін** (Київська округа, 1926), **Узин** (Кв., 1917), **Ульяніно** (Чигирин, 1917), **Хвильово-Сорочин** (Чрк., 1946), **Черепин** (Чрк., 1917), **Чичеріна** (Київська округа, 1926), **Шамін** (Київська округа, 1926), **Шкулетин** (Кв., 1946), **Щукін** (Київська округа, 1926), **Юзефін** (Київська округа, 1917))

здебільшого розмитий за винятком кількох скупчень біля Чигирини, Василькова – Києва (див.: картосхему).



Подільська частина ареалу

(Анютине (Хм., 1946), Буртин (Хм., 1946), Губин (Хм., 1917), Губин Малий (К-П., 1946), Гутишин (Тр., 1946), Досін (Хм., 1911), Дудишин (Тр., 1946), Закузьмин (К-П., 1946), Збрин (К-П., 1946), Козачине (Тр., 1946), Корчижин (Тр., 1946), Корчижин (Тр., 1946), Корчин (К-П., 1946), Костуліно (Могилів-Подільський, 1903), Литвинь (Балтський у., 1903), Нагдиновеччине (Тр., Вишневецький, 1946), Нічин (К-П., 1946), Ольгине (Тр., 1946), Сатурине (К-П., 1946), Совинь Майдань (Літинський, 1903), Старомищине (Тр., 1946), Тичин Новий (Тр., 1946), Турин (Тр., 1946), Турчин (Тр., 1946), Чернятин Малий (Хм., 1911))

поповнилася незначною кількістю назв, тому її конфігурація фактично не змінилася порівняно з попередніми історичними етапами (див.: картосхему).

Західнополіський та середньополіський осередки

(Аделинь (Новоградволинський у., 1911), Александринь (Луцький у., 1911), Амелин (Рв., 1911), Анжелинь (Новоградволинський у., 1911), Аннусинь (Новоградволинський у., 1911), Анслинь (Новоградволинський у., 1911), Антолин (Рв., 1911), Антонини (Ізяславський у., 1911), Анусинь-Дубник (Володимирволинський у., 1911), Бабичинь (Кременецький у., 1911), Бабчинь (Володимирволинський у., 1911), Батынь (Ковельський у., 1911), Батютинь (Житомирський у., 1911), Березине (Жт., 1946), Березине (Рв., 1946), Берестинь (Радомишль, 1917), Боратин Великий (Вл., 1911), Бородятине (Вл., 1946), Борятинь Мал. (Луцький у., 1911), Боротин (Жт., 1946), Бродятине (Вл., 1911), Бугрин Майдан (Рв., 1946), Буда-Амалинь (Радомишль, 1917), Будымино (Володимирволинський у., 1911), Бужинь (Житомирський у., 1911), Букатин (Вл., 1946), Буртин (Хм., 1946), Вакулин (Рв., 1946), Вацлавинь (Дубенський у., 1911), Вацлавинь (Дубенський у., 1911), Вацлавинь (Житомирський у., 1911), Велинь (Овруцький у., 1911), Вербачин (Вл., 1946), Викулинь (Дубенський у., 1911), Владин (Жт., 1911), Вовчин (Вл., 1946), Вовчине (Вл., 1946), Волошине (Жт., 1908), Ворчинь (Володимирволинський у., 1911), Гайсинь (Луцький у., 1911), Ганнусин (Вл., 1946), Гевин (Вл., 1946), Геленинь (Луцький у., 1911), Геленинь (Ковельський у., 1911), Гелесинь (Ровенський у., 1911), Гішин (Вл., 1946), Глупанин (Рв., 1946), Головин (Вл., 1946), Головине (Жт., 1911), Голубин (Жт., 1911), Голядин (Вл., 1911), Гонорине (Жт., 1911), Городичинь (Луцький у., 1911), Городчин (Жт., 1946), Губин (Рв., 1946), Губин Другий (Вл., 1946), Губин Малий (Остропільський, 1946), Губинь (Луцький у., 1911), Губинь (Новоградволинський у., 1911), Гурминь (Новоградволинський у., 1911), Гутвин (Рв., 1911), Гутинь (Новоградволинський у., 1911), Депетинь (Овруцький у., 1911), Дідин (Вл., 1946), Дідине (Рв., 1946), Доманинь (Ізяславський у., 1911), Досін (Хм., 1911), Дубрижин (Рв., 1946), Еввинь (Володимирволинський у., 1911), Ежинь (Володимирволинський, 1911), Єлизаветин (Вл., 1911), Єлизаветино (Житомирський у., 1911), Ємилинь (Житомирський у., 1911), Ємильчинь Новий (Луцький у., 1911), Ержинь (Володимирволинський у., 1911), Жовтин (Вл., 1946), Журавлине (Рв., 1966), Журафинь (Житомирський у., 1911), Запуст-Боратин (Вл., 1946), Зибин (Жт., 1946), Золядин (Рв., 1946), Зорине (Рв., 1946), Зосинь (Володимирволинський у., 1911), Зосинь (Ровенський у., 1911), Зублятин (Рв.,

1946), **Изабелинъ** (Новоградволинський у., 1911), **Карасин** (Рв., 1911), **Каролинъ** (Володимирволинський у., 1911), **Кисинъ** (Овруцький у., 1911), **Клігчин** (Жт., 1946), **Клобучинъ** (Луцький у., 1911), **Клунятин** (Вл., 1946), **Кляринъ** (Житомирський у., 1911), **Княгинине** (Рв., 1946), **Княгининъ** (Дубенський у., 1911), **Кобилин Великий** (Жт., 1911), **Кобилин Малий** (Жт., 1911), **Козин** (Рв., 1946), **Козин-Липовець** (Вл., 1946), **Козинъ** (Луцький у., 1911), **Козинъ** (Луцький у., 1911), **Козинъ** (Острозький у., 1911), **Козинъ** (Радивилівський у., 1911), **Корнелин** (Рв., 1911), **Коростине** (Рв., 1946), **Корошине** (Жт., 1946), **Корчинъ** (Ровенський у., 1911), **Косин** (Рв., 1946), **Костюшкин** (Вл., 1946), **Котечин** (Рв., 1946), **Котягинъ** (Кременецький у., 1911), **Коцвино** (Овруцький у., 1911), **Кочергинъ** (Кременецький у., 1904), **Крупин** (Вл., 1911), **Крупощин** (Жт., 1911), **Крушино** (Овруцький у., 1911), **Кустин хутір** (Рв., 1946), **Кучине** (Рв., 1946), **Лавринъ церковн.** (Ізяславський у., 1911), **Леватинъ** (Кременецький у., 1911), **Лечин** (Вл., 1946), **Лещинъ** (Житомирський у., 1911), **Липине** (Жт., 1946), **Лисин** (Рв., 1911), **Лисичин** (Рв., 1946), **Литинъ** (Ковельський у., 1911), **Литинъ** (Овруцький у., 1911), **Лободин** (Вл., 1946), **Любатин** (Вл., 1946), **Любахинъ** (Новоградволинський у., 1911), **Люблятин** (Вл., 1911), **Людвигинъ** (Луцький у., 1911), **Людгардинъ** (Новоградволинський у., 1911), **Люсино** (Ровенський у., 1911), **Магазин** (Вл., 1946), **Магдин** (Жт., 1911), **Малашинъ** (Ровенський у., 1911), **Малин** (Рв., 1911), **Маренинъ** (Ровенський у., 1911), **Марильчин Малий** (Радомишль, 1917), **Марин** (Рв., 1946), **Маринин** (Рв., 1946), **Марисинъ** (Володимирволинський у., 1911), **Маришинъ** (Дубенський у., 1911), **Марульчин** (Рв., 1946), **Марусинъ** (Луцький у., 1911), **Марушин** (Рв., 1946), **Марьинъ** (Радомишль, 1917), **Марьинъ** (Радомишль, 1917), **Марьинъ-Фольв.** (Овруцький у., 1911), **Марьянинъ** (Новоградволинський у., 1911), **Марьятинъ** (Овруцький у., 1911), **Масин** (Рв., Рокитнянський, 1946), **Машерине** (Жт., 1917), **Мегринъ** (Новоградволинський у., 1911), **Милушин** (Вл., 1946), **Милятин** (Рв., 1946), **Минины** (Радомишль, 1917), **Минятин** (Рв., 1911), **Мысинъ-Кость** (Луцький у., 1911), **Михайлин** (Вл., 1946), **Михалине** (Вл., 1911), **Моквин** (с., Рв., Костоїльський, Мирненська сільрада, 1946), **Моквин** (х., Рв., Костоїльський, 1946), **Моквин Новий** (Рв., 1914), **Мокошин** (Вл., 1946), **Мстишин Малий** (Вл., 1946), **Мстишинъ** (Луцький у., 1911), **Мукошин** (Вл., 1946), **Мульчине** (Рв., 1946), **Мунино** (Луцький у., 1911), **Муравин** (Рв., Заріччянський, 1946), **Муравин** (Рв., Сарненський, 1946), **Мушине** (Рв., 1946), **Надеждино** (Дубенський у., 1911), **Неклюквин** (Рв., Степанський, 1946), **Нитино** (Новоградволинський у., 1911), **Оженинъ** (Острозький у., 1911), **Олексин Лід** (Вл., 1946), **Оленин** (Вл., Затурівський, 1946), **Оленин** (Вл., Торчинський, 1946), **Оленине** (Вл., 1946), **Олинъ** (Володимирволинський у., 1911), **Ольгино** (Новоградволинський у., 1911), **Ольгинъ** (Луцький у., 1911), **Ольгинъ** (Житомирський у., 1911), **Опалин Новий** (Вл., 1946), **Осташинъ** (Луцький у., 1911), **Перчин** (Рв., 1946), **Підботине** (Рв., 1946), **Підбрусине** (Рв., 1946), **Підшпичине** (Вл., 1946), **Помалин** (Рв., 1946), **Посинчин** (Вл., 1946), **Радошинъ** (Ковельський у., 1911), **Рачин** (Рв., 1911), **Рачин Новий** (Вл., 1946), **Рибине** (Вл., 1911), **Розтяжин** (Жт., 1905), **Ростятин** (Жт., 1946), **Сапожинъ** (Острозький у., 1911), **Світін** (Жт., 1946), **Серебринъ** (Радомишль, 1917), **Сымчинъ** (Володимирволинський у., 1911), **Синичинъ** (Овруцький у., 1911), **Скатавин** (Вл., 1946), **Скинятин** (Вл.,

1946), Солотвин Новий (Жт., 1927), Сорочинь (Житомирський у., 1911), Старый-Эмилинь (Луцький у., 1911), Старостине (Вл., 1911), Стерчин (Вл., 1946), Страхолин (Вл., 1911), Стручинь (Ровенський у., 1911), Сучинь (Ровенський у., 1911), Тагачинь (Ковельський у., 1911), Тарадейчинь Лѣсь (Бердичів, 1917), Телеминь (Овруцький у., 1911), Тынчинь (Овруцький у., 1911), Товине (Жт., 1923), Товинь (Новоградволинський у., 1911), Товпижин (Рв., 1946), Торчин (Жт., Володарсько-Волинський, 1911), Торчин (Жт., Потіївський, 1946), Торчин (Рв., 1946), Трелющинь (Бердичів, 1917), Трибушинь (Радомишль, 1917), Тудинь (Острозький у., 1911), Тучинь (Ровенський, 1911), Тхорин (Жт., 1911), Ужачин (Жт., 1911), Уршулинь (Ровенський у., 1911), Хмерин Новий (Жт., 1911), Хмерин Старий (Жт., 1911), Хролинь (Ізяславський у., 1911), Цезаринь (Луцький, 1911), Цѣшинь (Володимирволинський у., 1911), Червин (Вл., 1946), Черешинь (Луцький у., 1911), Чеславинь (Ровенський у., 1911), Четин (Вл., 1946), Чичиркинь-Островь (Овруцький у., 1911), Шклинь (Луцький у., 1911), Шурин (Вл., 1946), Щетинь (Овруцький у., 1911), Щикичинь (Ровенський у., 1911), Юзефинь (Радомишль, 1917), Ядвигинь (Луцький у., 1911), Ядвининь (Острозький у., 1911), Ядзинь (Ровенський у., 1911), Язвин (Рв., 1946), Язвине (Вл., 1946), Язвине (Рв., 1946), Янинь-Борь (Володимирволинський у., 1911))

кількісно значно зросли. Тому спостерігаємо розростання локальних осередків у межах Західного та Середнього Полісся: 1) Бердичів – Житомир – Черняхів – Радомишль – Малин; 2) Коростень – Лугини – Овруч – Народичі; 3) Новоград-Волинський – Городниця – Смільчино – Олевськ; 4) Полонне – Шепетівка – Ізяслав – Славута; 5) Острог – Здолбунів – Рівне – Костопіль – Березне – Корець; 6) Рокитне – Сарни – Дубровиця – Володимирець; 7) Кременець – Радивилів; 8) Дубно – Демидівка – Млинів – Луцьк – Ківерці – Рожище – Колки – Маневичі; 9) Горохів – Іваничі – Локачі – Володимир-Волинський – Турійськ – Ковель – Стара Виживка; 10) Шацьк – Ратно – Камінь-Каширський – Любешів – Зарічне (див.: картосхему).

Західний сегмент ареалу майже не змінився

(Бабин (Лв., Перемишлянський, 1946), Бабин (Лв., Бродівський, 1946), Бабине (Др., 1946), Білин (Зк., 1946), Боб'ятин (Лв., 1946), Буковин (х. до с. Кривопілля, Стн., 1946), Буковин (х. до с. Криворівня, Стн., 1946), Бучине (Лв., 1946), Вашин (Лв., 1946), Велин (Лв., 1946), Велятин (Зк., 1946), Видрине (Др., 1946), Випчин (Стн., 1946), Волсвин (Лв., 1946), Вонишин (Лв., 1946), Вороблячин (Лв., 1946), Ворожбин (Лв., 1946), Глушин (Лв., 1931), Голубине (Зк., 1946), Голятин (Зк., 1946), Грабине (Лв., 1946), Гуптин (Стн., 1946), Гурбине (Стн., 1946), Гусине Нижнє (Др., 1946), Драчино (Зк., 1944), Дубино (Зк., 1946), Дусино (Зк., 1944), Жорнин (Чрц., 1946), Зацерквин (Лв., 1946), Звенячин (Чрц., 1946), Кеprin (Лв., 1946), Кліводин (Чрц., 1946), Княгинин (Зк., 1946), Кольчино (Зк., 1946), Копчин (Др., 1946), Коп'ятин (Лв., 1946), Корчежин (Др., 1946), Косино (Зк., 1946), Кузьмино (Зк., 1946), Мурафине (Стн., 1946), М'якшин (Лв., 1946), Нишин Бік (Лв., 1946), Олександрин (Чрц., 1946), Павшино (Зк., 1946), Перечин (Зк., 1946), Петрашишине (Чрц., 1946), Підкотичине (Др., 1946), Полусине (Лв., 1946), Пут-

рине (Чрц., 1946), Репине (Зк., 1946), Роятин (Лв., 1946), Рукшин (Чрц., 1946), Рухотин (Чрц., Кельменецький, 1946), Рухотин (Чрц., Хотинський, 1946), Савчин (Чрц., 1946), Скаршовин (Лв., 1946), Собатин (Зк., 1946), Солочин (Зк., 1946), Сронятин (Лв., 1946), Стичин Ставок (Стн., 1946), Увин Новий (Лв., 1946));

його координати: 1) смуга: Сокаль – Радехів – Броди; 2) смуга: Жовква – Буськ – Золочів – Перемишляни – Бережани – Рогатин; 3) Долина – Калущ – Галич – Богородчани; 4) Яремча – Коломия – Снятин, винятком є Закарпаття (додалось 16 одиниць) та Буковина (додалось 10 назв) (див.: картосхему).

Зазначмо, що йдеться лише про новозасвідчені назви, а конфігурація ареалу формувалася й на базі ойконімів, відомих із попередніх століть. Причини занепаду та появи нових назв зумовлені екстралінгвальними й інтралінгвальними чинниками, серед яких найвагомішими є наявність історичних джерел, які могли б фіксувати оніми, природні й економічні умови їх виникнення, функціонування й занепаду назв, мотивацію їх появи, тип поселення тощо. Джерельна база ХХ ст. є досить вичерпною, тому найвагоміша причина виникнення та занепаду 944 ойконімів на *-інь у цьому столітті — суспільно-історичні процеси (ліквідація дрібних поселень, об'єднання населених пунктів, переіменування сіл та хуторів тощо).

Основний масив назв на *-інь в ойконімному ландшафті в ХХ ст. зосередився у південно-західній, західній, північно-західній, північній, північно-східній частинах України. Центральна, східна та південна частини ареалу — вторинні, розмиті. Наголосімо, що ці ділянки обширу ще впродовж XIV–XIX ст. були тим основним кістяком ареалу, який і зберігся до ХХ ст. Це, зокрема, свідчить про те, що цей фрагмент ойконімного ландшафту є стійким, незважаючи на його еволюцію. Маргінальними залишилися центральні й південні території. Із погляду діахронії такою ж є й східна частина ареалу, адже поява цього типу онімів належить до ХХ–ХХІ ст.

ЛІТЕРАТУРА

- Зверковская 1986 — Зверковская Н.П. Суффиксальное словообразование русских прилагательных XI–XVII вв. — Москва, 1986.
Купчинська 2006 — Купчинська З. Ареал українських ойконімів на *-ин* Х–XV ст. // Актуальные вопросы славянской ономастики. — Гомель, 2006. — С.138–144.

СЛОВНИК МІКРОТОПОНІМІВ РАДЕХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

A dictionary of microtoponyms in Radekhiv District (Lviv Region)

Пропонований Словник — перша спроба систематично схарактеризувати мікротопоніми населених пунктів Радехівщини. Джерелами слугували здебільшого власні експедиційні матеріали, зібрані в 1999–2002 роках польовим методом у селах Радехівського району Львівської області, а також деякі опубліковані матеріали.

Словник містить близько 856 реєстрових статей — топонімічну лексику, записану в 65 населених пунктах Радехівщини. Усі мікротопоніми — одно- й багатослівні — у Словнику подано в алфавітному порядку. Далі зазначено вказівку на видове поняття (болото, вулиця, куток, ліс, пасовище, поле тощо) і локалізацію. У Словникові не подано етимології. Назви населених пунктів указано в називному відмінкові відповідно до офіційного написання. Фонетичні та граматичні варіанти одного мікротопоніма наведено в окремих словникових статтях. Незважаючи на походження мікротопоніма, в одній статті подано однозвучні мікротопонімні назви.

Словник не є нормативно-стилістичним, тому не може слугувати довідником з орфографії чи з особливостей уживання географічних термінів в українській літературній мові. Цінність його в тому, що мікротопоніми цього регіону можна вводити до наукового обігу і залучати до навчально-методичної практики. Матеріал Словника відображає основні фонетичні, лексико-семантичні та морфологічні особливості мовлення. Зазначу, що семантика поданих лексем відтворює важливу природничо-географічну та історичну інформацію.

Мікротопонімія Радехівщини — частина лексичного складу української мови. Це передусім назви малих географічних об'єктів, до яких зараховуємо назви природних (горби, долини, болота, криниці, луки, озера, пасовища,

поля, річки, ставки, урочища, шляхи, яри тощо) та штучно створених об'єктів (вулиці, кутки, райони), що зазвичай відображають характер і властивості мешканців, які компактно проживають у населеному пункті.

Для творення мікротопонімів обстежуваного району найширше використано антропонімні, апелятивні й топонімні основи. Серед антропооснов найповніше представлено імена і прізвища, серед апелятивів — рельєфні назви, серед топонімів — ойконіми.

Деякі назви репрезентовано різними варіантами, розвиток яких зумовлений мовними і позамовними чинниками, напр.: *Витівщина / Вітівщина, Качерівка / Качурівка, Манашиївка / Монашиївка, Черуковатиця / Черукуватиця*.

Результати лексико-семантичного аналізу свідчать, що назви мікрооб'єктів зазвичай виникають на базі лексики місцевих говорів. Останні нерідко є єдиним джерелом визначення смислового значення твірних основ мікротопонімів. Тому особливе зацікавлення викликають мікротопоніми, утворенні на основі діалектних слів чи значень слова, невідомих у сучасній літературній мові, зокрема: *Ковк, Зустів, Поцаївка, Почекайка*.

Мікротопонімія Радехівщини здебільшого виникла від апелятивів української лексики. Лише незначну кількість становлять запозичення, наприклад із польської мови: *Ксьондзове, Парцеляція*. Меншою є група назв, утворених від онімів. Найпродуктивнішими в утворенні мікротопонімів такого зразка виявились ойконіми. На жаль, є група назв, семантика яких затемнена.

Серед мікротопонімів відапелятивного походження виділено сім груп, найпродуктивніша з яких вказує на рельєф місцевості (*Горб, Гора, Долина*). Серед мікротопонімів відонімного походження окреслено такі групи: відантропонімні (*Біля Гриця, В Макарах, Домки, Дорки*), відойконімні (*Гранівка, Дмитрівська, Загадка, Зарів, Лопатинщина, Стоянівська*) та ін. Зауважу, що деякі колишні назви невеликих населених пунктів завдячують своєму існуванню мікротопонімів, оскільки чимало хуторів припинили існувати.

Словотворчі засоби мікротопонімії відображають специфіку словотвору української мови і місцевих говірок. На підставі структурного аналізу засвідчено: однослівні (*Береги, Бурок, Кути, Місто, Язвини*), двослівні (*Кубове Озеро, Крижеві Дороги, Сорок Голих, Старий Цвинтар*) та багатослівні (*Болото Коло Криниці, За Панським Двором, Коло Грубого Дуба, Притока З Низенької Лози, Коло Гриця Степанчиного*) назви. Двослівні та багатослівні мікротопоніми дещо повніше інформують про іменований об'єкт; пор. також: (*Біля Ямки, В Лузках, На Фосах, Під Козаки*).

Відзначмо, що ландшафт обстежуваної території створює всі передумови для виникнення метафоричних мікротопонімічних назв на зразок *Вила, Вили, Штани*.

Характерною рисою мікротопонімії Радехівщини є перенесення назв одного об'єкта на інші, суміжні: **Болото** вулиця, куток, сінокіс, **Грабина** куток, поле, **Дзвіниця** куток, **Пісок** куток, **Стависько** ліс, **Ямища** поле тощо.

Австрійський Цвинтар цвинтар [(с. Сморгів) СМІМ I: 12]
Адамівка хутір [(с. Миколаїв) СМІМ I: 12]
Аеродром поле [(с. Павлів) СМІМ I: 13]
Аеродромне поле [(м. Радехів) СМІМ I: 13]
Андрисівка куток (с. Криве)
Антонин хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 166]
Бабана хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 166]
Бабине поле (с. Монастирок-Оглянівський)
Бабинці куток (с. Оглянів)
Багно поле; сінокіс [(с. Павлів) СМІМ I: 23]
Базари центр села [(сmt Лопатин) ІМІС: 619]
Базарня ліс; поле (с. Трійця)
Баків Лісок ліс (с. Криве)
Баларка урочище [(с. Щуровичі) СМІМ I: 27]
Барання поле (с. Щуровичі)
Барвінок поле; сінокіс (с. Трійця)
Барвінське пасовище (с. Павлів)
Барилівський ліс (с. Хмільно)
Басейн район міста [(м. Радехів) СМІМ I: 31]
Басова Нивка поле (с. Березівка)
Безлів поле; хутір (с. Дмитрів)
Безлівський ліс (с. Дмитрів)
Бездня криниця (с. Батіїв)
Береги поле (с. Криве); сінокіс [(м. Радехів) СМІМ I: 36]
Березина куток (с. Березівка, с. Нивиці, с. Опіцько); ліс (с. Миколаїв), [(с. Криве, с. Яструбичі) СМІМ I: 37]; поле (с. Ордів) [(с. Гоголів, с. Миколаїв) Іbid.]
Березівка річка (с. Дмитрів)
Бермуди куток [(с. Станин) СМІМ I: 42]
Бирчиха поле [(с. Стоянів) СМІМ I: 43]
Бідинська вулиця [(с. Розжалів) СМІМ I: 45]

Білий Стік річка (с. Андріївка, с. Корчин, с. Новий Витків, с. Обортів, с. Полове, с. Розжалів, с. Сушно, с. Тоболів)
Біля Городинського ліс (с. Щуровичі)
Біля Грибка ліс (с. Монастирок-Оглянівський)
Біля Гриця поле (с. Стремільче)
Біля Джерела куток [(с. Миколаїв) Яцїй]
Біля Додика поле (с. Стремільче)
Біля Дороги пасовище (с. Хмільно)
Біля Євки куток; пасовище; поле [(с. Миколаїв) Яцїй]
Біля Каштана пасовище [(с. Підмонастирок) СМІМ I: 51]
Біля Контори сад [(с. Миколаїв) Яцїй]
Біля Коршемки ліс (с. Монастирок-Оглянівський)
Біля Помідора пасовище [(с. Миколаїв) Яцїй]
Біля Холоївки пасовище (с. Вузлове)
Біля Хреста куток; початок села [(с. Миколаїв) Яцїй]
Біля Ямки сінокіс (с. Сморгів)
Бір ліс (сmt Лопатин); хутір (с. Бабичі)
Бірок ліс (с. Павлів)
Блондівка куток (с. Новий Витків)
Блоня куток [(с. Стоянів) СМІМ I: 55]
Бовдурка притока річки (с. Щуровичі)
Божани куток (с. Трійця)
Бойки куток (с. Батіїв, с. Пиратин)
Болото вулиця (с. Вузлове); куток [(с. Трійця) СМІМ I: 61]; поле [(с. Сморгів) Іbid.]; сінокіс (с. Дмитрів) [(с. Миколаїв) Яцїй]
Болото Коло Криниці болото (с. Павлів)
Борок куток [(с. Полове) СМІМ I: 65–66]
Борухи куток (с. Трійця)
Боруцький Луг луг; сінокіс; урочище [(с. Миколаїв) Яцїй]
Борщів куток (с. Сморгів); хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 166]

- Бриндасівка** дорога (с. Батиїв); хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 167]
- Бринів** дорога; поле (с. Пиратин)
- Брише** хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 167]
- Брищі** куток [(с. Миколаїв) СМІМ I: 71]
- Брід** поле [(с. Радванці) СМІМ I: 71]
- Брідки** поле [(с. Станин) СМІМ I: 71]
- Брідок** притока річки (м. Радехів); ставок (с. Руденко)
- Бровар** куток [(м. Радехів) СМІМ I: 71]
- Бродвей** куток [(м. Радехів) СМІМ I: 72]
- Будники** куток (с. Новоставці)
- Бужанська** дорога [(с. Стоянів) СМІМ I: 77]
- Бурок** дорога (с. Стремільче, с. Щуровичі)
- Бушків** куток [(с. Полове) СМІМ I: 81]; хутір [(с. Павлів, с. Станин) Ibid.]
- Вакса** урочище [(с. Щуровичі) СМІМ I: 83]
- Вапнярня** ліс (с. Адамівка, с. Миколаїв)
- Варшава** куток (с. Хмільно) [(с. Сабанівка) СМІМ I: 89]
- Василі** куток (с. Опліцько)
- В Вилах** пасовище, сінокіс [(с. Корчин) СМІМ I: 92]
- Великий Гай** ліс [(с. Оглядів) СМІМ I: 97]
- Вербак** сінокіс (с. Руденко)
- Вербівка** хутір (с. Вузлове)
- Вербівщина** куток (с. Смержів)
- Вивіз** дорога (с. Батиїв)
- Вигарі** поле [(с. Поздимир) СМІМ I: 109]; сінокіс (с. Хмільно)
- Вигін** вулиця [(с. Миколаїв) СМІМ I: 110]; куток (с. Миколаїв, с. Смержів); пасовище (с. Миколаїв, с. Павлів)
- Вигода** куток [(м. Радехів) СМІМ I: 111]; ліс [(с. Поздимир) Ibid.]; хутір (с. Корчин)
- Вила** поле (с. Дубини)
- Вили** поле [(с. Стоянів) СМІМ I: 114]
- Випас** куток [(с. Щуровичі) СМІМ I: 115]; пасовище (с. Щуровичі)
- Вирки** хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 167]
- Витівщина** куток [(с. Миколаїв) СМІМ I: 119]
- Вишнева** вулиця [(с. Поздимир, м. Радехів) СМІМ I: 121]; куток (с. Стремільче)
- Вівсиська** поле (с. Павлів)
- Вігли** поле (с. Хмільно)
- Відболоток** поле (с. Опліцько)
- Від Лугу** куток [(с. Стоянів) СМІМ I: 122]
- Війтівщина** вулиця [(с. Миколаїв) Яцій]
- Вілька** хутір [(с. Полове) СМІМ I: 124]
- Вільшини** поле (с. Батиїв)
- Вірля** куток [(с. Миколаїв) СМІМ I: 127]; поле (с. Миколаїв)
- Вісли** ліс (с. Павлів)
- Вісник** сінокіс (с. Опліцько)
- Вісники** поле (с. Опліцько)
- Вітівщина** вулиця [(с. Миколаїв) СМІМ I: 129]
- В Лужках** сінокіс (с. Миколаїв)
- В Макарах** сінокіс (с. Миколаїв)
- Вовча** сінокіс (с. Березівка, с. Грицевоя, с. Новоставці)
- Вовче** ліс (с. Щуровичі)
- Воля** вулиця; хутір (с. Павлів)
- Воля-Холоївська** хутір (с. Бабичі)
- Вуйкове Джерело** джерело (с. Руденко)
- Гай** ліс; пасовище (с. Хмільно)
- Гайворони** хутір (с. Павлів)
- Гайок** вулиця (с. Батиїв, смт Лопатин); хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 168]
- Галганівка** вулиця [(с. Стоянів) СМІМ I: 156]
- Ганунин** хутір (с. Станин)
- Гануня** куток [(с. Стоянів) СМІМ I: 159]
- Гануська** куток (м. Радехів); хутір [(с. Павлів) СМІМ I: 159]

- Гаражі** куток [(м. Радеків) СМІМ I: 160]
- Гирії** куток (с. Нивиці)
- Глибока Долина** поле (с. Завидче)
- Глибока Яма** поле [(с. Завидче) СМІМ I: 168]
- Глинище** поле; сінокіс (с. Трійця)
- Глиннянки** ліс [(с. Смержів) СМІМ I: 171]; урочище [(с. Щуровичі) Ibid.]
- Гнила дорога** (с. Оплицько)
- Головка** поле [(с. Стоянів) СМІМ I: 176]
- Голядівщина** поле [(с. Нивиці) СМІМ I: 178]
- Гопшар** пасовище (с. Березівка)
- Горб** куток (с. Руденко)
- Горбок** куток (с. Батиїв) [(с. Смержів) СМІМ I: 181]; поле (с. Березівка)
- Город** куток (с. Батиїв)
- Городи** поле [(с. Пиратин) СМІМ I: 185]
- Городинський** ліс (с. Завидче)
- Горці** сінокіс (с. Синьків)
- Гостерія** поле (с. Оглядів)
- Гостинець** вулиця (с. Бишів); дорога (с. Березівка, с. Щуровичі)
- Гострів** куток (с. Нивиці)
- Грабина** ліс (с. Хмільно); куток (с. Нивиці); поле (с. Хмільно); хутір (с. Нестаничі)
- Граничка** дорога (с. Пиратин)
- Гранівка** поле (с. Березівка)
- Графські** поля (м. Радеків)
- Гребля** вулиця [(с. Миколаїв) СМІМ I: 192]; дорога [(с. Миколаїв, с. Станин) Ibid.]; куток (с. Миколаїв) [(с. Стоянів) Ibid.]
- Грициха** куток; поле; хутір (с. Стоянів)
- Громадське** ліс [(с. Стоянів) СМІМ I: 195]
- Громадський Ліс** ліс (с. Завидче, с. Миколаїв, с. Пиратин)
- Грудки** пасовище (с. Хмільно)
- Грушки** найменування села Батиїв
- Гусятниця** куток [(с. Стоянів) СМІМ I: 205]; ліс (с. Стоянів)
- Гута** куток (с. Оплицько) [(с. Сабанівка) СМІМ I: 205]; пасовище (с. Оглядів)
- Гущаки** урочище [(с. Станин) СМІМ I: 207]
- Газовня** куток [(м. Радеків) СМІМ I: 208]
- Давилники** ліс (с. Березівка)
- Дамби** ставок [(с. Павлів) СМІМ I: 211]
- Дворище** хутір (с. Яструбичі)
- Дев'ять Моргів** поле (с. Криве)
- Дерев'янка** дорога (с. Трійця)
- Джерельна** вулиця (с. Криве); куток [(с. Полове) СМІМ I: 218]
- Дзвіниця** куток [(с. Смержів) СМІМ I: 218]
- Дикунки** поле [(с. Миколаїв) СМІМ I: 220]
- Дібрівка** ліс (с. Криве, с. Павлів); урочище [(с. Сушно) СМІМ I: 221]
- Діброва** вулиця (с. Синьків); ліс (с. Криве); поле [(с. Пиратин) СМІМ I: 221]; хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 169]
- Дідівська** вулиця (с. Павлів)
- Діхтярня** пасовище (с. Трійця)
- Дмитрівська** вулиця (с. Криве)
- Дмитровий** ліс (с. Оглядів)
- Добрилівка** ліс (с. Щуровичі); ставок (с. Березівка, с. Грицеволі, с. Новоставці); урочище (с. Щуровичі); хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 169]
- Довга** вулиця [(с. Стоянів) СМІМ I: 226]
- Довге** поле (с. Пиратин, с. Хмільно)
- Довге Болото** болото (с. Павлів)
- Довська** вулиця [(с. Стоянів) СМІМ I: 228]
- Догачева** пасовище (с. Оглядів)
- Додатки** ліс (с. Бишів); поле (м. Радеків)
- Долина** куток (с. Пиратин)
- Долини** ліс (с. Смержів)
- Долинки** поле [(с. Гоголів) СМІМ I: 230]
- Домбровського Болото** пасовище (м. Радеків)

- Домики** куток [(с. Миколаїв) Яцій]; (с. Павлів) СМІМ I: 231]
- Домки** вулиця (с. Пиратин); урочище [(с. Станин) СМІМ I: 231]
- До Підгори** поле (с. Стремільче)
- До Професорки** ліс (с. Монастирок-Оглянівський)
- До Ріки** дорога (с. Сморгів)
- Дорки** куток (с. Батіїв)
- До Села** дорога (с. Монастирок-Оглянівський)
- До Ставу** вулиця; куток (с. Ордів)
- Дрозди** вулиця (с. Монастирок-Оглянівський)
- Другий Ставок** ставок [(с. Павлів) СМІМ I: 235]
- Дуби** куток (с. Хмільно)
- Дубина** ліс (с. Батіїв, с. Сморгів, с. Щуровичі); пасовище (с. Монастирок-Оглянівський); урочище [(с. Щуровичі) СМІМ I: 236]; хутір (с. Дмитрів)
- Дубини** хутір [(м. Радехів) СМІМ I: 237]
- Дубинка** куток (с. Криве)
- Дубівці** куток (с. Трійця)
- Дубник** ліс (с. Оплицько)
- Дубники** куток (с. Хмільно)
- Дубове** куток (с. Трійця)
- Дубовиця** ставок; хутір (с. Батіїв)
- Дунайської Джерело** джерело (с. Руденко)
- Жидівське Містечко** базари (с. Стоянів)
- Жидівський Цвинтар** цвинтар (с. Новий Витків, м. Радехів)
- Житовичі** хутір (с. Бишів)
- Жолобина** ліс [(с. Яструбичі) СМІМ I: 253]
- Журавлини** поле [(с. Миколаїв) СМІМ I: 255]
- За Бабою Леною** куток [(с. Розжалів) СМІМ I: 256]
- Забава** поле [(м. Радехів) СМІМ I: 256]
- За Банею** поле [(с. Миколаїв) Яцій]
- Забір'я** урочище [(с. Сушно) СМІМ I: 258]
- Заблотицьке** поле [(с. Трійця) СМІМ I: 258]
- За Бойками** пасовище (с. Батіїв)
- Заболото** поле (с. Руденко)
- За Болотом** поле (с. Завидче, с. Оглянів); сінокіс (с. Оглянів)
- Заболоттях** сінокіс (с. Ордів)
- Заболотці** куток [(с. Сушно) СМІМ I: 259]
- За Ботом** поле (с. Ордів)
- Забрід** вулиця (с. Березівка)
- Забрідок** пасовище (с. Руденко)
- Завальна** вулиця (с. Щуровичі)
- Заведецька Гора** поле (с. Березівка, с. Новоставці)
- Завовсвиня** урочище [(с. Поздимир) СМІМ I: 262]
- Заводське** частина вулиці [(с. Павлів) СМІМ I: 262]
- Заволока** хутір [(с. Павлів) СМІМ I: 262]
- Загадка** куток (с. Стремільче)
- За Гасм** пасовище; поле (с. Миколаїв)
- Загая** ліс [(с. Пиратин) СМІМ I: 264]; поле (с. Криве)
- Загірчина** сінокіс [(с. Поздимир) СМІМ I: 264]
- Загора** вигін [(с. Пиратин) СМІМ I: 265]; поле [(с. Радванці) СМІМ I: 265]
- За Горб** вулиця (с. Павлів)
- Загорода** вулиця [(с. Павлів) СМІМ I: 266]; куток (с. Дмитрів)
- Загороди** ліс [(с. Поздимир) СМІМ I: 266]
- Загородка** хутір (с. Дмитрів)
- За Горою** пасовище (с. Пиратин)
- Загребля** куток (с. Новоставці)
- Загуменки** поле (м. Радехів) [(с. Розжалів) СМІМ I: 269]
- Загумення** поле (с. Дмитрів, с. Криве)
- За Гутою** пасовище (с. Оплицько)
- Заднє** поле (с. Павлів)
- Задні** урочище [(с. Щуровичі) СМІМ I: 271]
- Задні Дубини** поле (с. Синьків)
- Задня** сінокіс (с. Щуровичі)
- За Дубиною** пасовище (с. Ордів)

- Задушини** поле [(с. Трійця) СМІМ I: 272]
Законська поле (с. Опліцько)
За Копаньми поле (м. Радехів)
За Корчем поле [(с. Павлів) СМІМ I: 276]
За Корчмою поле [(с. Радванці) СМІМ I: 276]
За Коцем куток [(с. Павлів) СМІМ I: 276]
Закруголя дорога (с. Криве)
Закуття ліс (с. Березівка)
Залівки пасовище (с. Трійця)
Заліззя поле (с.мт Лопатин)
За Лісом сінокіс (с. Дмитрів)
Залісоччя поле; сінокіс [(с. Поздимир) СМІМ I: 280]
Залісся ліс [(с. Павлів) СМІМ I: 281]; поле (с. Опліцько)
Залісся Перше хутір (с. Нестаничі)
Залісся Друге хутір (с. Нестаничі)
Залісся Третє хутір (с. Нестаничі)
За Лугом поле (с. Трійця)
За Мальцем хутір [(с. Павлів) СМІМ I: 283]
За Мартином ліс [(с. Павлів) СМІМ I: 283]
За Млин пасовище (с. Щуровичі)
За Могилою поле (с. Бишів)
За Мотрею поле (с. Батиїв)
Замчисько земляні вали [(с.мт Лопатин) ІМІС: 617]
Закописьок куток (с. Новий Витків)
За Островом пасовище (с. Трійця)
За Панським Двором болото (с. Бишів)
За Пасікою поле (с. Пиратин)
Запуст куток (с. Хмільно)
Зарів вулиця; куток; хутір (с. Павлів)
За Річкою пасовище (с. Щуровичі)
Зарічна вулиця [(с. Миколаїв) Яцїй]
Заруб поле (с. Сморгів)
Зарічківка куток [(с. Полове) СМІМ I: 290]
Заруби поле [(с. Гоголів) СМІМ I: 291]
За Руді пасовище (с. Березівка)
Зарудки куток (с. Оглядів)
За Садам поле (с. Оглядів)
За Село куток (с. Руденко)
Засмалля куток [(с. Поздимир) СМІМ I: 293]
Застав урочище [(с. Розжалів) СМІМ I: 293]
За Томками поле (с. Батиїв)
Західний Буг річка (с. Яструбичі)
За Хрестом поле (с. Ордів)
Зацерква вулиця (с. Березівка) [(с. Миколаїв) Яцїй]; куток [(с. Завидче, с. Миколаїв) СМІМ I: 297]
За Церквою куток (с. Миколаїв)
Зачерніва луг [(с. Яструбичі) СМІМ I: 298]
За Широкою ліс (с. Пиратин); пасовище [(с. Яструбичі) СМІМ I: 298]
Збиця луг [(с. Яструбичі) СМІМ I: 300]; сінокіс [(с. Гоголів) Ibid.]
Звірниць пасовище [(с. Розжалів) СМІМ I: 301]
Зелена хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 170]
Зелений Гай куток [(с. Станин) СМІМ I: 303]
Зікова луг [(с. Підмонастирок) СМІМ I: 305]
Золотуха поле (с. Миколаїв)
Зона ліс (с.мт Лопатин)
Зробків Ліс ліс (с. Руденко)
Зруб куток; поле (с. Завидче)
Зрубок ліс [(с. Гоголів) СМІМ I: 308]
Зустів поле (с. Криве)
Ішкове поле (с. Нивиці)
Кавалки частини поля [(с. Радванці) СМІМ I: 315]
Калачів куток [(с. Яструбичі) СМІМ I: 317]
Калиніник сінокіс [(с. Яструбичі) СМІМ I: 318]
Качерівка вулиця; куток [(м. Радехів) СМІМ I: 328]
Качурівка урочище [(с. Сушно, с. Трійця) СМІМ I: 328]
Кваснищева урочище [(с. Грицевоя) СМІМ I: 329]

- Киї** хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 171]
- Китай** куток [(с. Сушно) СМІМ I: 333]; неофіційна назва села Тетевчиці [Ibid.]
- Кінець** куток [(с. Яструбичі) СМІМ I: 336]
- Клин** поле (с. Сморгів)
- Клубова** куток [(с. Йосипівка) СМІМ I: 340]
- Кльомби** куток (с. Павлів)
- Кобані** поле (с. Трійця)
- Ковалева** куток [(с. Розжалів) СМІМ I: 343]
- Ковалі** куток [(с. Грицеволя) СМІМ I: 343]
- Ковалівщина** сінокіс (с. Щуровичі)
- Ковальська** куток [(с. Полове) СМІМ I: 344]
- Ковк** вулиця; куток (с. Вузлове)
- Козаки** ліс (с. Батіїв)
- Козацька** долина [(с. Станин) СМІМ I: 347]; поле [(с. Стоянів) Ibid.: 346]
- Комаранщина** ліс; пасовище (Хмільно)
- Клин** поле (с. Сморгів)
- Колгоспний Садок** сад [(с. Миколаїв) Яцій]
- Колісники** хутір (с. Нивиці)
- Коло Баби** поле (с. Оглядів)
- Коло Голуба** пасовище [(с. Миколаїв) Яцій]
- Коло Гриця Степанчиного** куток (початок села) [(с. Миколаїв) Яцій]
- Коло Грубого Дуба** ліс (с. Руденко)
- Коло Гути** пасовище (с. Монастирок-Оглядівський)
- Колодіжки** урочище [(с. Корчин) СМІМ I: 354]
- Коло Костела** ставок (с. Новий Витків)
- Коло Кота** ліс (с. Сморгів)
- Коло Ліса** пасовище (с. Бишів)
- Коло Млина** куток (с. Стоянів) [(с. Трійця) СМІМ I: 355]
- Колонія** куток (с. Криве) [(м. Радехів) СМІМ I: 355]
- Коло Професорки** пасовище (с. Оглядів)
- Коло Сабанівки** сінокіс (с. Стоянів)
- Коло Сікорок** поле [(с. Миколаїв) Яцій]
- Коло Цвинтару** куток (с. Стоянів)
- Коло Церкви** поле (с. Оглядів)
- Коло Шлюзи** урочище [(с. Розжалів) СМІМ I: 356]
- Коло Шнера** сінокіс [(с. Радванці) СМІМ I: 356]
- Копане** пасовище (с. Хмільно)
- Копані** ліс (м. Радехів); поле (с. Павлів); урочище [(с. Щуровичі) СМІМ I: 360–361]
- Корволоть** пасовище (с. Трійця)
- Коритина** поле [(с. Поздимир) СМІМ I: 363]
- Коритницько** ліс (с. Оглядів); сінокіс (с. Монастирок-Оглядівський)
- Корнелівка** вулиця [(с. Розжалів) СМІМ I: 364]
- Короваїв** ліс (с. Миколаїв)
- Корчинська** вулиця (с. Новий Витків)
- Корчунки** ліс [(с. Поздимир) СМІМ I: 367]
- Корчунок** ліс (с. Пиратин); куток (с. Грицеволя, м. Радехів, с. Трійця); хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 171]
- Котів** ліс (с. Завидче)
- Кошара** ліс [(с. Підмонастирок) СМІМ I: 371]
- Кошари** пасовище; поле [(с. Миколаїв) Яцій]
- Кошарова** ліс (с. Березівка)
- Криве** хутір [(м. Радехів) СМІМ I: 378]
- Кривецький** ліс (м. Радехів)
- Кривоміст** урочище [(с. Підмонастирок) СМІМ I: 379]
- Кривчі** куток [(с. Яструбичі) СМІМ I: 379]
- Крижеві Дороги** дорога (с. Бебехи, Грицеволя, смт Лопатин, с. Підмонастирок)
- Криниця** криниця (м. Радехів)

- Криниця Хращева** криниця (Хмільно)
Криничина куток [(с. Миколаїв) СМІМ I: 382]
Криничка вулиця (м. Радехів)
Кринички ліс (с. Монастирок-Ог-лядівський); пасовище (с. Березівка)
Криничний Рів поле [(с. Гоголів) СМІМ I: 382]
Крісине сінокіс [(с. Нивиці) СМІМ I: 383]
Кровоміст річка [(с. Підмонастирок) СМІМ I: 383]
Кругле болото [(с. Грицеволія) СМІМ I: 385]
Круча частина річки [(с. Смержів) СМІМ I: 388]
Ксьондзів ліс (с. Трійця, с. Хмільно)
Ксьондзеве болото [(с. Нивиці) СМІМ I: 389]; ліс [(с. Стоянів) Ibid.]
Ксьондзів Пастовень садок; сінокіс [(с. Корчин) СМІМ I: 389]
Ксьондзова вулиця (с. Вузлове); дорога (с. Дмитрів)
Ксьондзовий Ліс поле (с. Батиїв)
Кубове Озеро поле (с. Завидче)
Кукурудза поле [(с. Павлів) СМІМ I: 393]
Куликівщина поле (с. Батиїв)
Культура ліс (с. Криве)
Купини куток [(с. Яструбичі) СМІМ I: 396]
Купки куток (с. Павлів)
Кустинець поле (с. Хмільно)
Кустинщина поле (с. Батиїв)
Кут поле [(с. Нивиці) СМІМ I: 401]
Кути болото (м. Радехів); куток; ліс; пасовище (с. Хмільно)
Кутилі ліс (с. Павлів)
Кутиська ліс (с. Завидче)
Кутня дорога [(Радехів) СМІМ I: 402]
Куток вулиця (м. Радехів); куток (м. Радехів) [(с. Поздимир) СМІМ I: 403]; сінокіс (с. Дмитрів)
Куточок куток (с. Смержів)
Куці вулиця (с. Нивиці, с. Трійця); куток (с. Нивиці)
Ланцюги поле; сінокіс (с. Нивиці)
Лахи хутір (с. Розжалів)
Лепех берег; пасовище [(с. Стоянів) СМІМ II: 10]
Лепехове болото [(с. Яструбичі) СМІМ II: 11]
Лешнівка притока річки (с. Щуровичі)
Левада пасовище, поле (с. Грицеволія)
Липа урочище [(с. Грицеволія) СМІМ II: 13]
Липки ліс; поле (с. Березівка); хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 172]
Липники ліс (с. Павлів)
Лиса гора (пагорб) [(с. Павлів, с. Підмонастирок) СМІМ II: 17]
Лиса Гора гора; урочище (с. Павлів)
Лиски хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 172]
Лисяча сінокіс [(с. Новий Витків) СМІМ II: 21]
Ліска урочище [(с. Стоянів) СМІМ II: 27]
Ліски ліс (с. Миколаїв)
Лісничівка сінокіс (с. Опільсько)
Лісові куток; хутір [(с. Розжалів) СМІМ II: 29]
Лісок куток [(с. Щуровичі) СМІМ II: 29]
Літнісько поле (с. Дубини)
Лози дорога; урочище [(с. Станин) СМІМ II: 34]
Лозові куток; урочище [(с. Розжалів) СМІМ II: 35]; сінокіс [(с. Радванці) Ibid.]
Лозове хутір (с. Розжалів)
Лопатинська вулиця [(м. Радехів) СМІМ II: 36]
Лопатинщина поле (с. Березівка)
Лошівка поле; річка (с. Завидче) [(с. Смержів) ІМІС: 638]
Лошівки поле (с. Батиїв)
Луг сінокіс (с. Криве); урочище [(с. Смержів) СМІМ II: 38]
Луги сінокіс (с. Трійця, с. Яструбичі)
Луг Мохайв пасовище (с. Трійця)

- Лужки** куток [(с. Миколаїв) СМІМ II: 39]; річка [(с. Гоголів) Ibid.]; хутір [с. Старий Витків Ibid.]
- Лука** ліс; поле (с. Хмільно)
- Луки** лука (с. Павлів)
- Лукова** вулиця [(м. Радехів) СМІМ II: 41]
- Лядське** куток (с. Руденко)
- Ляхівка** поле (с. Новоставці)
- Ляшків** назва села Березівка до 1946 року [ІМІС: 635]
- Львівська** вулиця [(м. Радехів) СМІМ II: 49]
- Льоренс** куток [(с. Сушно) СМІМ II: 50]
- Магрєсве Джерело** джерело (с. Руденко)
- Мазурове** поле (с. Оглядів)
- Мазярня** куток; ліс; хутір [(с. Стоянів) СМІМ II: 53]
- Майдан** куток [(с. Грицеволя) СМІМ II: 53]
- Майданське** пасовище (с. Монастирок-Оглядівський)
- Макарі** куток [(с. Миколаїв) СМІМ II: 55]
- Малий Гайок** ліс [(с. Оглядів) СМІМ II: 60]
- Малинник** ліс [(м. Радехів) СМІМ II: 61]
- Манашівка** поле [(с. Миколаїв) СМІМ II: 63]
- Мандрівка** куток [(с. Гоголів) СМІМ II: 63]
- Маргуля** частина вулиці [(с. Стоянів) СМІМ II: 65]
- Маринвир** частина озера [(с. Яструбичі) СМІМ II: 65]; болото [(с. Гоголів) Ibid.]
- Марусева** ліс (с. Миколаїв)
- Мар'янка** ліс [(с. Миколаїв) СМІМ II: 72]; поле (с. Монастирок-Оглядівський); хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 173]
- Мацьків** ліс (с. Нивиці)
- Мачули** куток [(с. Щуровичі) СМІМ II: 76]
- Медведівка** куток [(с. Стоянів) СМІМ II: 77]
- Межи Ровами** поле [(с. Гоголів) СМІМ II: 78]
- Межиліс** частина дороги [(с. Стоянів) СМІМ II: 79]
- Мельники** куток [(с. Розжалів) СМІМ II: 80]; ліс (с. Павлів) [(с. Станин) Ibid.]; хутір (с. Розжалів)
- Миловання** поле (с. Хмільно)
- Мильонка** ліс (с. Нивиці)
- Мирів** хутір (с. Вузлове)
- Мирівка** хутір (с. Шайноги)
- Місто** куток (с. Вузлове); центральна частина села [(с. Новий Витків) СМІМ II: 93]
- Млинівка** річка (с. Бишів, с. Забава, с. Ордів); хутір (с. Полове)
- Млиновисько** поле [(с. Сморгів) СМІМ II: 96]
- Могила** гора (м. Радехів)
- Могилки** куток [(с. Радванці) СМІМ II: 97]; поле (с. Руденко) [(с. Стоянів) Ibid.]
- Монастирок** хутір [(с. Оглядів) СМІМ II: 101]
- Монастирська Дорога** вулиця [(с. Стоянів) СМІМ II: 101]
- Монашівка** поле (с. Миколаїв)
- Мостиська** вулиця (с. Трійця)
- Мохайв** ліс (с. Трійця)
- Мочула** криниця (с. Синьків)
- Мочули** ставок (с.мт Лопатин)
- М'якшин** хутір (с. Немилів)
- На Адамівку** дорога (с. Миколаїв)
- На Бабі** пасовище (с. Сморгів)
- На Берегах** сінокіс (с. Бишів)
- На Болотах** пасовище (с. Дубини, с. Оплицько)
- На Болоті** куток (с. Вузлове); пасовище (с. Криве, Сморгів); сінокіс (с. Оплицько)
- На Бригаду** дорога (с. Сморгів)
- На Будках** сінокіс (с. Оглядів)
- На Буках** поле (с. Оглядів)
- На Вигоні** поле (с. Вузлове)
- На Вужеві** поле [(с. Миколаїв) СМІМ II: 113]
- Нагірник** поле (с. Сморгів)

- На Глибокому** куток [(с. Миколаїв) Яцій]
- На Горбі** вулиця (с. Руденко); поле (с. Вузлове)
- На Грабніні** куток (с. Вузлове)
- На Гуральні** пасовище (с. Синьків)
- На Діброві** поле (с. Синьків)
- На Діброву** дорога (с. Синьків)
- На Додатках** пасовище (с. Бишів)
- На Домки** дорога (с. Синьків)
- Надрічка** куток (с. Сушно) [СМІМ II: 115]
- Надрічна** вулиця (с. Розжалів) [СМІМ II: 115]
- На Дубині** пасовище (с. Миколаїв)
- На Журавлинах** пасовище (с. Миколаїв)
- На Загадці** сінокіс (с. Стремільче)
- На Заправці** куток; луг [(с. Миколаїв) Яцій]
- На Зустів** дорога (с. Криве)
- На Ковк** пасовище (с. Вузлове)
- На Коритницьках** сінокіс (с. Оглядів)
- На Корчунок** дорога (с. Синьків)
- На Криве** дорога (с. Дмитрів, с. Дубини)
- На Ксьондзівій** пасовище (с. Монастирок-Оглядівський)
- На Куток** вулиця; куток (с. Ордів)
- На Мар'янці** ліс (с. Миколаїв)
- На Мількому** куток [(с. Миколаїв) Яцій]
- На Оглядівським** поле (с. Нивиці)
- На Панському** пасовище (с. Бишів)
- На Підкарані** пасовище (с. Вузлове)
- На Пісковню** дорога (с. Синьків)
- На Потоках** пасовище (с. Нивиці)
- На Пукачеві** поле (м. Радехів)
- На Рудки** поле (с. Дубини)
- На Рудці** сінокіс (с. Сморгів)
- На Собинах** поле (с. Синьків)
- На Солодкій** сінокіс (с. Синьків)
- На Стирківці** дорога (с. Миколаїв)
- На Торфі** пасовище (с. Новий Витків)
- На Торфовиську** поле (с. Вузлове)
- На Фосах** сінокіс (с. Бишів)
- На Цегельні** поле [(с. Радванці) СМІМ II: 120]
- Нечай** поле [(с. Поздимир) СМІМ II: 123]
- Нива** поле [(с. Грицеволя) СМІМ II: 123–124]
- Ниви** ліс (с.мт Лопатин); хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 173]
- Нивка** поле [(с. Нивиці) СМІМ II: 124]
- Низенькова Лоза** поле (с. Ордів)
- Німецьке** ліс [(с. Нивиці) СМІМ II: 126]
- Нова** вулиця [(с. Миколаїв) Яцій]; куток (с. Стремільче)
- Нова Вулиця** вулиця (с. Березівка)
- Нове Село** куток (с. Сморгів); хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 173]
- Новий Увин** хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 173]
- Нові Ставки** урочище [(с. Грицеволя) СМІМ II: 131]
- Новоставецький Став** ставок (с. Новоставці)
- Обартівське** сінокіс [(с. Новий Витків) СМІМ II: 133]
- Обигар** поле [(с. Станин) СМІМ II: 133]
- Обортів** хутір [(с. Новий Витків) СМІМ II: 134]
- Обшар** поле [(с. Миколаїв, с. Станин) СМІМ II: 134–135]
- Обшир** поле [(с. Яструбичі) СМІМ II: 135]
- Оглядівський Ліс** ліс (с. Нивиці)
- Огорці** ліс [(с. Пиратин) СМІМ II: 136]
- Озеро** куток [(с. Сморгів) СМІМ II: 138]; сінокіс [(с. Стоянів) Ibid.]; хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 174]
- Окоманівка** куток [(с. Пиратин) СМІМ II: 140]
- Окопи** вулиця (с. Стоянів)
- Округи** хутір (с. Немилів)
- Оренда** поле [(с. Підмонастирок) СМІМ II: 147]

- Особів** ліс (с. Нивиці)
Остапівщина пасовище (с. Сморгів)
Остерія поле (с. Монастирок-Оглядівський)
Осткова хутір (с. Корчин)
Острів пасовище (с. Трійця)
Острівка річка (сmt Лопатин, с. Мукані, с. Немилів, с. Оплицько, с. Середпільці, с. Хмільно)
Острівки пасовище (с. Сморгів)
Острівок куток [(с. Поздимир) СМІМ II: 153]
Остурин ліс (с. Батіїв)
Очать ставок (с. Березівка)
Очисні ліс (с. Павлів); озера [(м. Радехів) СМІМ II: 157]; поле (сmt Лопатин)
Павлівська вулиця (с. Новий Витків)
Павлівщина ліс (с. Новий Витків)
Палацова ліс (с. Березівка)
Палямари́ха сінокіс [(с. Яструбичі) СМІМ II: 162]
Панасівка куток (с. Новий Витків)
Панська Сіножат пасовище (с. Батіїв)
Панське поле (с. Батіїв) [(с. Пиратин) СМІМ II: 166]
Панський ліс (с. Дмитрів); ставок (с. Бишів)
Панський Сад сад [(с. Станин) СМІМ II: 168]; урочище [(с. Павлів) Ibid.]
Парня куток (с. Хмільно)
Парцеляція куток (с. Сморгів); поле (с. Березівка)
Пасіка ліс (с. Батіїв, с. Березівка, с. Грицеволя) [(с. Радванці) СМІМ II: 174–175]; куток [(с. Середпільці) Ibid.]; хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 174]
Пастивні куток [(с. Новий Витків) СМІМ II: 176]; пасовище (с. Ордів); сінокіс (м. Радехів)
Пастівники поле (с. Монастирок-Оглядівський)
Пастівнича вулиця (с. Батіїв)
Паськевичова Долина долина (с. Руденко)
Паськевичові Долини поле (с. Руденко)
Пеньки пасовище (с. Дмитрів)
Первинська Вулиця хутір (с. Дмитрів)
Переволока урочище [(м. Радехів) ІМІС: 606]
Перегорода куток (с. Хмільно)
Переднє поле (с. Павлів)
Передсілля поле (с. Оплицько)
Перекалки пасовище (с. Завидче)
Перекачечна район [(м. Радехів) СМІМ II: 184]
Перелаз куток [(с. Поздимир) СМІМ II: 184]
Переселенці вулиця (с. Вузлове)
Пересіка річка (с. Павлів)
Пехове поле (с. Оплицько)
Печиська куток [(с. Розжалів) СМІМ II: 192]
Пирашів ліс; поле; сінокіс (с. Трійця)
Пирятин район [(м. Радехів) СМІМ II: 195]
Піволок поле (м. Радехів)
Підберестки поле (с. Хмільно)
Підбодер болото; сінокіс [(с. Яструбичі) СМІМ II: 198]
Підболоток поле (с. Руденко)
Підгай вулиця (м. Радехів); куток (с. Руденко) [(с. Полове) СМІМ II: 201]
Підгора сінокіс (с. Стремільче)
Під Горбом поле (с. Новий Витків)
Під Гувинщиною пасовище; поле [(с. Миколаїв) Яцїй]
Піддвір вулиця (с. Вузлове)
Піддільнічі куток [(с. Поздимир) СМІМ II: 203]
Під Завидче поле (с. Сморгів)
Під Завонею ліс [(с. Яструбичі) СМІМ II: 205]
Підзагір'я хутір с. Тетевчиці
Під Заліззям сінокіс (с. Оплицько)
Підкарання куток (с. Вузлове)
Підкарні хутір (с. Шайноги)
Під Козаки ліс (с. Батіїв)
Під Коршак куток (с. Дубини)
Підлавлі болото [(с. Яструбичі) СМІМ II: 207]

- Підліс** куток (с. Щуровичі)
Підліси куток [(с. Підмонастирок) СМІМ ІІ: 208]
Підліски поле [(м. Радехів) СМІМ ІІ: 209]
Підлісні куток (с. Монастирок-Огледівський)
Під Лісом пасовище; поле (с. Новий Витків)
Підлуг поле [(с. Яструбичі) СМІМ ІІ: 210]
Під Лугом сінокіс [(м. Радехів) СМІМ ІІ: 210]
Під Моголою поле [(с. Радванці) СМІМ ІІ: 211]
Під Мукані поле (с. Дубини)
Піднивка річка [(с. Станин) СМІМ ІІ: 212]
Піднивки куток [(с. Завидче) СМІМ ІІ: 212]; пасовище (с. Синьків); поле (с. Пиратин) [(с. Станин, Щуровичі) Ibid.]
Піднивок куток (с. Завидче); поле (с. Нивиці)
Під Оборотвим сінокіс (с. Новий Витків)
Підогачева куток (с. Оглядів)
Підокіп поле (с. Щуровичі)
Під Рікою пасовище; поле [(с. Миколаїв) Яцій]; сінокіс (с. Трійця)
Підрічка поле [(с. Яструбичі) СМІМ ІІ: 215]
Під Річкою пасовище (с. Нивиці)
Під Розерватом горбок (с. Новий Витків)
Під Рудками поле (с. Оглядів)
Під Смереками поле; сінокіс (с. Оглядів)
Під Смереки пасовище (с. Оглядів)
Під Ставком пасовище; поле [(с. Миколаїв) Яцій]
Підставля сінокіс (с. Руденко)
Під Степаном пасовище; поле [(с. Миколаїв) Яцій]
Під Тернівкою сінокіс (с.Новий Витків)
Під Фусовом поле (с. Бишів)
Підцерківська вулиця [(с. Розжалів) СМІМ ІІ: 218]
Піски куток [(с. Станин, с. Сушно) СМІМ ІІ: 220]; поле (с. Руденко)
Піскова вулиця [(с. Розжалів) СМІМ ІІ: 220]
Піскова Соснина ліс [(с. Гоголів) СМІМ ІІ: 221]
Пісковинський ліс (с. Дмитрів)
Пісок куток; хутір (с. Дмитрів)
Пічкарі куток [(с. Грицеволя) СМІМ ІІ: 223]
Піщатки сінокіс [(с. Грицеволя) СМІМ ІІ: 224]
Плантація ліс [(с. Підмонастирок) СМІМ ІІ: 226]
Плебання болото [(с. Розжалів) СМІМ ІІ: 226]
Плесо поле [(с. Радванці, с. Яструбичі) СМІМ ІІ: 226]
Побурки пасовище; поле (с. Оглядів)
Погорілець куток (с. Оглядів)
Пожарниця ліс [(с. Стоянів) СМІМ ІІ: 235]
Поле Нечая Миколи поле [(с. Поздимир) СМІМ ІІ: 237]
Поле Чудес поле [(с. Станин) СМІМ ІІ: 238]
Полігон куток [(м.Радехів) СМІМ ІІ: 238]
Половини поле (с. Криве)
Полонина сінокіс (с. Дмитрів)
Полонична поле [(с. Нивиці) СМІМ ІІ: 240]
Полоска куток [(с. Завидче) СМІМ ІІ: 241]
Полудешне поле [(с. Гоголів) СМІМ ІІ: 241]
Поля На Довській поле [(с. Стоянів) СМІМ ІІ: 242]
Поляни поле [(с.Пиратин) СМІМ ІІ: 242]
Польна район [(м.Радехів) СМІМ ІІ: 243]
Польова вулиця [(с. Полове) СМІМ ІІ: 243]; дорога (с. Дубини)
Польський Цвинтар цвинтар (с.Бишів)
Польща куток (с. Криве)
Помірки куток (с. Щуровичі); пасовище (с. Смержів, Трійця); поле (с. Завидче); сінокіс (с. Щуровичі)

- Помірок** поле (с. Павлів)
- Попів Ставок** ліс [(с. Радванці) СМІМ ІІ: 248]
- Потічна** вулиця [(с. Поздимир) СМІМ ІІ: 258]
- Потіччя** частина ставка [(с. Поздимир) СМІМ ІІ: 258]
- Потоки** ліс; пасовище [(с. Корчин) СМІМ ІІ: 258]; поле (с. Батиїв, Завидче, Нивиці, Руденко); сінокіс (с. Нивиці); хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 175]
- Поцаївка** куток [(с. Поздимир) СМІМ ІІ: 259]
- Почкайка** поле [(м. Радехів) СМІМ ІІ: 260]
- Прачка** ставок [(с. Поздимир) СМІМ ІІ: 261]
- Предковічний** ліс [(с. Середпільці) СМІМ ІІ: 261]
- Придаток** поле (с. Криве)
- Притока З Низенької Лози** канал (с. Бишів)
- Причепилівка** хутір [(с. Розжалів) СМІМ ІІ: 266]
- Пріски** поле [(с. Миколаїв) СМІМ ІІ: 267]
- Провороття** ліс (с. Опліцько); поле (с. Нивиці)
- Продатки** поле [(с. Гоголів) СМІМ ІІ: 268]
- Прозоре** поле (с. Опліцько)
- Проремба** куток (с. Березівка)
- Пруси** куток (с. Дмитрів)
- Прут** хутір (с. Дмитрів)
- Пукачів** ліс (м.Радехів); хутір (с.Немилів)
- Пулька** ліс (с. Стоянів)
- Пуцаївка** куток [(с. Поздимир) СМІМ ІІ: 276]
- П'ятчак** район [(м. Радехів, с. Трійця) СМІМ ІІ: 277]
- П'ятихатка** куток [(с. Розжалів) СМІМ ІІ: 278]
- Радванецька** вулиця (с. Новий Витків)
- Радехівка** річка [(м. Радехів) СМІМ ІІ: 279]
- Радехівське Озеро** водний басейн [(м. Радехів) ІМІС: 613]
- Радославка** річка (с. Дмитрів, Монастирок-Оглядівський, Нивиці, Оглядів, Пустельники, Старий Майдан, Трійця)
- Радьків** сінокіс (с. Хмільно)
- Ракета** хутір (с. Дмитрів)
- Раковище** хутір (с. Вузлове)
- Рапортіві Города** поле [(с. Станин) СМІМ ІІ: 282]
- Ревня** куток [(с.Радванці) СМІМ ІІ: 285]
- Решетарська** вулиця [(с. Розжалів) СМІМ ІІ: 286]
- Ржищівська** вулиця; ліс (с. Стоянів)
- Ридзи** ліс (с. Батиїв)
- Рів** пасовище (с. Хмільно)
- Рожалівська** вулиця (с. Новий Витків)
- Розерват** ліс (с. Новий Витків)
- Розсадник** куток [(с. Сморгів) СМІМ ІІ: 297]
- Рокитина** куток (с. Дмитрів)
- Романи** вулиця (с. Монастирок-Оглядівський)
- Романівка** хутір [(с. Сабанівка, с. Щуровичі) СМІМ ІІ: 298]
- Роспапортеві Города** поля [(с. Станин) СМІМ ІІ: 300]
- Руденка** притока річки (с. Щуровичі)
- Руденківщина** ліс (с. Батиїв)
- Руденко** сінокіс; урочище (с.Щуровичі)
- Рудка** поле (с.Сморгів); річка (с.Кустин)
- Рудки** ліс (с. Оглядів, с. Опліцько)
- Ряшовиця** хутір (с. Бишів)
- Саварівка** куток (с.мт Лопатин)
- Сад** куток [(с.Розжалів) СМІМ ІІ: 309]
- Садовина** ліс (с. Пиратин)
- Саджавка** болото [(с. Грицеволія) СМІМ ІІ: 310]; урочище [(с. Завидче) Ibid.]
- Саджавки** поле [(с. Яструбичі) СМІМ ІІ: 310–311]
- Садкова** куток [(с. Середпільці) СМІМ ІІ: 312]
- Садовина** ліс [(с.Пиратин) СМІМ ІІ: 312]
- Садовський** куток [(с. Підмонастирок) СМІМ ІІ: 312]
- Сажалка** канал (с. Руденко)

- Самборівка** хутір (с. Новий Витків)
Сахаркова Криниця криниця (с. Батиїв)
Свадківці хутір с. Торки
Свинка річка (с. Поздимир)
Село вулиця (с. Руденко); куток (с. Дмитрів, Трійця); центральна частина [(с. Розжалів) СМІМ II: 327]
Село Коло Двора вулиця; куток (с. Бишів)
Село Руське куток (с. Руденко)
Семигора куток [(с. Полове) СМІМ II: 329]
Середнє поле (с. Павлів)
Сивейкове сінокіс [(с. Яструбичі) СМІМ II: 333]
Сизонка ліс (с. Пиратин, с. Синьків)
Сирилівка луг [(с. Підмонастирок) СМІМ II: 338]
Сичів сінокіс [(с. Корчин) СМІМ II: 340]
Сіниця куток; поле (с. Миколаїв); сінокіс [(с. Смержів) СМІМ II: 342]
Сіножаті пасовище; поле; сінокіс [(с. Миколаїв) Яцій]
Сіянка пасовище [(м. Радехів) СМІМ II: 344]
Скїпні поле (м. Радехів)
Склепова куток [(с. Йосипівка) СМІМ II: 345]
Скрент роздоріжжя [(м. Радехів, с. Трійця) СМІМ II: 346]
Слобода хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 175]
Смалі куток (с. Опліцько)
Смалівська дорога (с. Опліцько)
Смежаль поле (с. Руденко)
Смереки ліс (с. Оглядів)
Сморжівський ліс (с. Завидче)
Сморжівщина куток [(с. Щуровичі) СМІМ II: 353]
Собин поле (с. Руденко); хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 176]
Собини пасовище (с. Синьків)
Сологуби куток (с. Нивиці)
Солтиси куток (с. Хмільно)
Солтисова дорога (с. Опліцько)
Сорок Голох вулиця [(с. Станин) СМІМ II: 359]; куток (с. Вузлове, с. Оглядів)
Соснина поле [(с. Яструбичі) СМІМ II: 361]
Сплави куток; пасовище (с. Щуровичі)
Ставицька поле [(с. Поздимир) СМІМ II: 366]
Ставицько ліс; пасовище; поле (с. Завидче)
Ставчина куток [(с. Стоянів) СМІМ II: 368]
Станин хутір [(м. Радехів) СМІМ II: 369]
Станинський Ставок ставок (с. Павлів)
Станинщина ліс; поле (с. Новий Витків)
Станція куток (с. Павлів)
Стара Дорога куток [(с. Поздимир) СМІМ II: 370]
Стара Цегольня озеро (с. Новий Витків)
Старий Витків частина села (с. Новий Витків)
Старий Цвинтар цвинтар (с. Бишів, Вузлове)
Старики вулиця (с. Вузлове)
Старовитківська вулиця (с. Новий Витків)
Степанівка поле (с. Руденко); хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 176]
Стервицько лісове урочище [(с. Підмонастирок) СМІМ II: 376]
Стир пасовище; сінокіс (с. Березівка, Грицеволя, Щуровичі); річка (с. Грицеволя, Загатка, Новоставці, Підмонастирок, Смержів, Стремільче, Романівка, Щуровичі)
Стирмісто поле (с. Щуровичі)
Стирова куток (с. Стремільче)
Стік річка (с. Бишів)
Стометрівка вулиця [(м. Радехів) СМІМ II: 379]
Стоянів Двір давня назва поселення [(с. Стоянів) ІМІС: 626]
Стоянівська вулиця (м. Радехів)

- Страшів** поле; хутір (с. Дмитрів)
- Стройка** куток [(с. Стоянів) СМІМ II: 382]
- Судилівка** річка (с. Адамівка, с. Корчівка, с. Куликів, с. Миколаїв, с. Пиратин, с. Стирківці, с. Стоянів, с. Увин)
- Судилівщина** куток (с. Стремільче)
- Суловки** поле (с. Руденко)
- Сушенська Станція** зупинка [(с. Стоянів) СМІМ II: 388]
- Сушенське** поле [(с. Стоянів) СМІМ II: 388]
- Сушиця** урочище [(с. Розжалів) СМІМ II: 388]
- Сушнівка** куток [(с. Полове) СМІМ II: 389]
- Табірний** хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 176]
- Тамтой Кут** куток (с. Павлів)
- Танковий Рів** рів [(с. Стоянів) СМІМ II: 392]
- Тарнівка** куток (с. Новий Витків) [(с. Полове) СМІМ II: 394]
- Тербіжі** сінокіс (с. Вузлове)
- Теребїжки** пасовище [(с. Підмонастирок) СМІМ II: 397]
- Тернівка** лісок [(с. Станин) СМІМ II: 399]; хутір (с. Полове)
- Терпіння** дорога (с. Криве); поле (с. Дмитрів, Криве); хутір (с. Дмитрів)
- Тирибіжі** поле [(с. Гоголів) СМІМ II: 401]
- Торговиця** ринок [(м. Радехів) СМІМ II: 407]
- Торфовиська** болото (с. Бишів, м. Радехів)
- Торфовиця** болото (м. Радехів); пасовище (с. Руденко)
- Торфодобич** вулиця (сmt Лопатин)
- Трахтова** дорога (с. Стремільче)
- Трачівня** ліс (с. Трійця)
- Трачківка** куток [(с. Полове) СМІМ II: 411]
- Тридубці** ліс [(с. Яструбичі) СМІМ II: 412]
- Тритки** хутір, вилучений з облікових даних у зв'язку з переселенням жителів [АТП 1968: 176]
- Трієцький** ліс [(с. Нивиці) СМІМ II: 413]
- Тучіби** поле [(с. Гоголів) СМІМ II: 420]
- Тучіпи** поле [(с. Поздимир) СМІМ II: 420]
- Увинський Ліс** ліс (с. Завидче)
- Учасні** водосховище [(м. Радехів) СМІМ II: 425]
- Фазенда** поле [(с. Миколаїв) Яцій]
- Феліксівка** хутір [(с. Сушно) СМІМ II: 429]
- Фельбан** ліс (с. Хмільно)
- Філіпівка** хутір [(м. Радехів) СМІМ II: 430]
- Хапайівка** вулиця [(с. Розжалів) СМІМ II: 435]
- Хатини** вулиця (с. Синьків)
- Хмільярня** хутір (с. Гоголів)
- Холерник** поле [(с. Миколаїв) СМІМ II: 445]
- Холоїв** до 1946 року назва села Вузлове [ІМІС: 635]
- Холоївка** вулиця; річка (с. Дмитрів)
- Холоївське** пасовище (с. Дмитрів)
- Холуївка** куток [(м. Радехів) СМІМ II: 446]
- Хохолівка** річка (с. Вузлове)
- Цвинтарівка** вулиця [(с. Розжалів) СМІМ II: 457]
- Цвинтарна** куток [(с. Полове) СМІМ II: 457]
- Цегельня** поле [(с. Поздимир) СМІМ II: 458]; частина берега [(м. Радехів, с. Стоянів) Ibid.]; урочище [(с. Щуровичі) Ibid.]
- Цегольня** пасовище (с. Криве); поле (с. Новий Витків, Щуровичі)
- Центр** вулиця (с. Синьків); куток (сmt Лопатин, с. Нивиці)
- Центральна** вулиця [(с. Поздимир) СМІМ II: 460]
- Центрова** вулиця [(с. Павлів) СМІМ II: 460]

- Церква** куток (с. Хмільно)
Церковна вулиця (с. Батіїв)
Циганщина куток (с.мт Лопатин)
Ципель сінокіс; урочище (с. Щуровичі)
Чвораки куток (с. Пиратин)
Черничне ліс (с. Опліцько)
Черуковатиця поле; хутір (с. Стоянів)
Черукуватиця хутір [(с. Стоянів) СМІМ ІІ: 478]
Чехів ліс (с. Сморгів)
Чиги сінокіс (с. Нивиці)
Чорна Земля поле (с. Березівка)
Чорний Ліс ліс (с. Батіїв, Новий Витків)
Чорний Хрест поле (с. Березівка)
Шайноги ліс (с. Вузлове); сінокіс [(м. Радехів) СМІМ ІІ: 493]
Шанів поле; хутір (с. Стоянів)
Шанова поле [(с.Стоянів) СМІМ ІІ: 494]
Шанси ліс [(с.Грицеволя) СМІМ ІІ: 494]
Шипшина сінокіс (с. Павлів)
Широка дорога (с. Пиратин)
Широке поле (с. Сморгів)
Шишка ліс [(с.Поздимир) СМІМ ІІ: 502]
Шишківці куток (с. Трійця)
Шкілка ліс [(с. Новий Витків) СМІМ ІІ: 502]
Шкільне сінокіс [(с. Новий Витків) СМІМ ІІ: 503]
Шлизакова дорога (с. Дмитрів)
Шляхта куток (с. Завидче, Миколаїв)
Шпурі куток (с. Нивиці)
Штани поле (с. Миколаїв)
Штудирівка сінокіс (с. Стремільче)
Шур ліс; сінокіс (с. Монастирок-Огледівський, Огледів)
Юзефів хутір [(с. Сушно) СМІМ ІІ: 516]
Юрців ліс (с. Завидче)
Ягуні сінокіс [(с. Новий Витків) СМІМ ІІ: 521]
Язвини ліс (с. Синьків)
Ямища поле (с. Хмільно)
Ян вулиця (с. Стоянів)
Яцини вулиця (с. Монастирок-Огледівський)

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- АТП 1968 — Львівська область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 жовтня 1967 року. — Вид. 3-є. — Львів, 1968.
ІМІС — Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. — Київ, 1968.
СМІМГ — Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель / Упоряд. Г.Л. Аркушин. — Луцьк, 2006–2007. — Т. І–ІІ.
Яцій — Яцій В.О. Словник мікротопонімів (с. Миколаїв) Радехівського р-ну Львівської обл. // Студії з ономастики та етимології. — Київ, 2008. — С. 293.

**МАТЕРІАЛИ ДО ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА
КІРОВОГРАДСЬКОЇ (ФРАЗЕОЛОГІЗМИ,
ЯКІ МІСТЯТЬ КОМПОНЕНТ-ТОПОНІМ. II¹)**

*Materials for the Phraseological Dictionary
of Kirovohrad Region
(idioms containing a toponymic component). 2*

Мета розвідки — зафіксувати й лексикографічно представити фразеологізми з компонентом-топонімом у степових і суміжних говірках Дніпро-Бузького межиріччя (на матеріалі говорів Кіровоградщини). Матеріал зібрано під час польових експедицій упродовж 2007–2013 років.

Словникова стаття має таку структуру: 1) компонент-топонім; 2) фразема; 3) семантика фразеологічної одиниці (різні значення подано окремо); 4) скорочена назва населеного пункту; 5) якщо фразеологізм зафіксовано у більшості досліджуваних населених пунктів, то зазначено «весь ареал». Щоб уникнути повторів запропоновано систему покликань:

— абсолютні синоніми подано після фразеологізму, який є першим за абеткою, для інших застосовано ремарку ‘тс., що...’;

— якщо до складу фразеологізму входить два топоніми (напр.: *Ў¹Киїіў¹чере²з Бер³р⁴дич⁵ іў*), то значення подано тільки під гаслом, що вказує на перший топонім (КИЇВ), під гаслом БЕРДИЧІВ є покликання — ‘див. КИЇВ’.

Друга частина «Матеріалів» містить 300 фразем які доповняють корпус фразеологізмів Кіровоградщини.

¹ Першу частину матеріалів до словника див.: [Вікторіна 2011⁶].

АДАБАШ ¹Через ³Злинку в Адабаш зі словами *пішов, потелінався* тощо ‘див. **ЗЛИНКА**’ (Нвк)

АДЖАМКА ¹Через ³Ад’жамку зі словами *пішов, потелінався* тощо ‘довго ходити’ (с. Всл Крв р-ну)

АЗОВСЬКЕ МОРЕ До ¹Азоўс’кого ¹мор’а ‘нікуди’ (Птр)

АМЕРИКА В ¹Амеріку зі словами *пішов, потелінався* тощо ‘тс., що ¹через ³Ад’жамку’ (Влш Влш, Гйв Олдр)
Другу ¹Амеріку в ¹ідк’рити ‘повідомити загальновідомі речі’ (Крв, Влш Влш)

АСТРАХАНЬ По¹ч’ом ар¹бузи в ¹Астрахан’і зі словами *розказати, показати* тощо ‘погроза’ (Крв)

АФРИКА Іди в ¹Африку ў л’іс по гри¹би ‘іди геть’ (Гйв Дбрв)

¹Іак н’егр з ¹Африки ‘про смагляву людину’ (Мхл Олдр)

Молдован і в ¹Африці ¹молдован ‘якщо людині притаманні якісь риси, то вони проявляться за будь-яких умов’ (Глн Дбрв)

Наче в ¹Африк’і буў ‘тс., що ¹через ³Ад’жамку’ (Хмл Млв)

¹Через ³Африку зі словами *пішов, потелінався* тощо ‘тс., що ¹через ³Ад’жамку’ (Крв)

БАЙРАКИ ¹Через ³Баїраки зі словами *пішов, потелінався* тощо ‘тс., що ¹через ³Ад’жамку’ (Крв)

БАЛАБАНОВКА ³Балабаноўки ‘здалеку’ (Ббр)

БАЛАШОВКА ¹Через ³Бала’шоўку зі словами *пішов, потелінався* тощо ‘тс., що ¹через ³Ад’жамку’ (Крв)

БАЛЄСВО ¹Через ³Бал’ейєво зі словами *пішов, потелінався* тощо ‘тс., що ¹через ³Ад’жамку’ (Влд Крв)

БАШТИНО ¹Через ³Баштино на Брато¹л’уб’іўку зі словами *пішов, потелінався* тощо ‘тс., що ¹через ³Ад’жамку’ (Крв Длн)

БЕРДИЧІВ Ў ¹Кийі ¹через ³Бе¹рдич’іў ‘див. **КИЇВ**’ (Пмч Дбрв)

¹Фурцин ¹пойїзд на Бе¹рдич’іў ‘про право вільного вибору у діях’ (Нвм)

¹Через ³Бе¹рдич’іў ‘неефективно’ (Гйв Дбрв)

¹Через ³п’іч на Бе¹рдич’іў ‘тс., що ¹через ³Бе¹рдич’іў’ (Кмп)

БЕРЛІН ¹Через ³Кийі на Бе¹р’л’ін зі словами *пішов, потелінався* тощо ‘див. **КИЇВ**’ (Млд Длн)

БИРЗУЛОВО ¹Через ³Бирзулово зі словами *пішов, потелінався* тощо ‘тс., що ¹через ³Ад’жамку’ (Нвм)

БІЛЯЇВКА ³Б’іл’айеўки ‘про того, хто поводитьсь неадекватно’ (с. Пдл, Олв)

БОБРИНЕЦЬ Ал’оша з ¹Бобринц’а ‘про хлопця або чоловіка, який поводитьсь неадекватно’ (Крв)

Ал’оша з-п’ід ¹Бобринц’а ‘тс., що Ал’оша з ¹Бобринц’а’ (Крв)

¹Вас’а з ¹Бобринц’а ‘тс., що Ал’оша з ¹Бобринц’а’ (Гнн Уст)

Ў центр м’іста ¹через ³Бобринец’ ‘тс., що ¹через ³Бе¹рдич’іў’ (Крв)

Гриша з ¹Бобринц’а ‘тс., що Ал’оша з ¹Бобринц’а’ (Крв)

На Олександр’ііу ¹через ³Бобринец’ ‘тс., що ¹через ³Бе¹рдич’іў’ (Крв)

¹Через ³Бобринец’ на Ке¹трисан’іўку зі словами *пішов, потелінався* тощо ‘тс., що ¹через ³Ад’жамку’ (Ббр)

¹Через ³К’іровоград на ¹Бобринец’ зі словами *пішов, потелінався* тощо ‘тс., що ¹через ³Бе¹рдич’іў’ (Птр)

БОБРОВА ГОРА Аж Боб’рову ¹гору ¹видно ‘про відчуття надмірної кислоти в роті’ (Бнд Гйв)

БРАТЕРСЬКЕ ³Бра’терс’кого ‘тс., що з Б’іл’айеўки’ (Чрв Кмп)

БРАТОЛЮБІВКА ¹Через ³Баштино на Брато¹л’уб’іўку ‘див. **БАШТИНО**’ (Крв Длн)

БРЕСТСЬКА ФОРТЕЦЯ Іак Брест-с’ка фор’тец’а ‘про високу і повну людину’ (П.Тшл Млв)

БРОДВЕЙ Дв’іжен’іє йак по Брод’вейу ‘дуже активний рух людей або машин’ (Лзв Улн)

Йак по Брод'в'ейу зі словами *йти, ходити* тощо 'швидко йти' (Нвм)
БУЛГАКОВО 'Через Булгаково зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що 'через Ад'жамку' (Ббр)
 'Через Булгаково на К'іровоград зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що 'через Ад'жамку' (Ббр)
БУНЬКОВКА Ал'оша з Бун'коїки 'тс., що Ал'оша з 'Бобринц'а' (Брзв Уст)
БУРХАЛА Ал'оша з Бурхали 'тс., що Ал'оша з 'Бобринц'а' (Злн Млв)
БУХЕНВАЛЬД Йак з Бухе'нвал'да 'про дуже худу людина' (Знм, Нвр, Лбм Олв, Пдл Олв)
ВЕЛИКЕ ДИШЛО Се'ло Ве'лике 'дишло 'тс., що з Б'іл'айе'йки' (Крв)
ВЕСЕЛЕ З Ве'селоого 'тс., що з Б'іл'айе'йки' (Ббр)
ВЛАДІВОСТОК Аж Влад'івос'ток побачити 'тс., що аж Боб'рову 'гору 'видно' (Мрн Свт)
ГАГРИ П'іти ў Гагри 'зникнути без-слідно' (Чрп Ббр)
ГАЗЕТІВКА З Газет'і'йки 'тс., що з Бала'бано'йки' (Ббр)
ГАМАЛЬ З Гамал'а 'тс., що з Бала'бано'йки' (Крв)
ГНАЛУЛУ Йак ў Ганал'улу 'відповідь на питання «Як справи?»' (Лзв Улн)
ГАНДРАБУРИ З Гандра'бур'і'ї 'тс., що з Б'іл'айе'йки' (Глв)
ГАПСИНА Ў Гапсину п'ід корч' 'відповідь на питання «Куди йдеш?», якщо ухиляються від відповіді' (Рсс Млв)
ГЕЙКІВКА З Ге'їк'і'йки 'тс., що з Б'іл'айе'йки' (Крв Длн)
ГЛОДОСИ Ў Моск'ву 'через Гло'доси 'див. МОСКВА' (Крв)
ГНАТОВКА З Гнато'йки 'тс., що з Б'іл'айе'йки' (Дбрв)
ГОЛІВУД Ў Гол'івуд за славою 'тс., що ў 'Гапсину п'ід корч' (Крв)
ГОЛОВКІВКА 'Через Голо'їк'і'ї 'тс., що з Б'іл'айе'йки' (Ббр)
 'Через Ад'жамку' (Олдр)

ГОЛОПУЗІВКА Ге'рас'ко з Голо-пуз'і'ї 'тс., що Ал'оша з 'Бобрин-ц'а' (Уст)
 З Голо'пуз'і'ї 'тс., що з Б'іл'айе'йки' (Уст)
ГОЛОПУШКА 'Дун'ка з Голо-пуп'і'ї 'дівчина або жінка, яка поводить неадекватно' (Хмл Млв)
 З Голо'пуп'і'ї 'тс., що з Бала'бано'йки' (Нвг)
ГОНДУРАС Йак ў Гонду'рас'і 'тс., що йак ў Ганал'улу' (Лзв Улн)
 По'ч'ом 'раки ў Гонду'рас'і зі словами *розказати, показати* тощо 'тс., що по'ч'ом ар'бузи в 'Астрахан'і' (Крв)
ГОПТА Із Гопти 'тс., що з Б'іл'айе'йки' (Дбрв)
ГОРЛОВКА 'Рига-С'імфе'ропол' 'через 'Горл'і'ї 'тс., що з РИГА' (Сдк Уст)
ГОРСАД П'іти за Гор'сад 'померти' (Крв)
ДАРДАНЕЛИ З Дарданел'і'ї 'тс., що з Бала'бано'йки' (В.Трн Ул)
ДЕРДИКИ 'Через Кала'берки на Де'рди'ки 'див. КАЛАБЕРКИ' (Ясн Олдр)
ДМИТРІВКА На Дмитр'і'ї 'через Ма'кариху зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що 'через Ад'жамку' (Дмт Знм)
ДОБРОВЕЛИЧКІВКА Ў Помош'ну 'через Доброве'лич'к'і'ї 'тс., що з Б'іл'айе'йки' (Глв)
ПОМОШНА (П.Брд Дбрв)
ДОНБАС Йак ў 'лучших до'мах Дон'баса 'дуже гарно, найкраще' (Дбрв)
ДРУЖБА 'Через Дру'жбу зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що 'через Ад'жамку' (Дбрв)
ДУТЧЕНКО З 'Дутче'нко 'тс., що з Б'іл'айе'йки' (Нвм)
ЄВРОПА Йак 'в'інік над Йе'їропойу зі словами *літати, бігати* тощо 'бути заклопотаним, не мати вільного часу' (Нвр)
 Йак ў 'лучших до'мах Йе'їропи 'тс., що йак ў 'лучших до'мах Дон'баса' (Сбт Знм)

ЄГИПЕТ ¹Через ¹Йегипет зі словами *пішов, потеліпався* тощо ‘тс., що ¹через ¹Ад’жамку’ (Нвм)

ЄГОРОВА ГОРА П’їти на ¹Йегорову ¹Гору ‘тс., що п’їти за Гор’сад’ (Пнтз Знм)

ЄГРАДКІВКА ¹Через ¹Йеград’к’їўку зі словами *пішов, потеліпався* тощо ‘тс., що ¹через ¹Ад’жамку’ (С.Ост Олв)

ЖАБОКРИКІВКА З ¹Жабок’рик’їўки ‘тс., що з ¹Бала’баноўки’ (Пмч Дбрв)

ЖАБОКРЯКІВКА З ¹Жабок’р’ак’їўки ‘тс., що з ¹Бала’баноўки’ (Дбрв)

ЖАКЧИК ¹Через ¹Жакчик на ¹Кийїў ‘тс., що ¹через ¹Бе’рдич’їў’ (Звл Гйв)

ЖИТОМИР По’ч’ом ¹с’їно ў ¹Житомір’і зі словами *розказати, показати* тощо ‘тс., що по’ч’ом ар’бузи в ¹Астрахан’ї’ (Олдр)

ЖМЕРИНКА Йак ў ¹лучших до’мах ¹Па’рижа і ¹Ж’меринки ‘див. ПАРИЖ’ (Нвк)

¹Через ¹Ж’меринку зі словами *пішов, потеліпався* тощо ‘тс., що ¹через ¹Ад’жамку’ (Крв, Уст)

¹Через ¹Моск’ву на ¹Ж’меринку зі словами *пішов, потеліпався* тощо ‘див. МОСКВА’ (Дбрв)

ЗАБУРБЕЛІВКА Із ¹Забур’бел’їўки ‘тс., що з ¹Б’їл’айеўки’ (Сбт Знм)

¹Через ¹Забур’бел’їўку зі словами *пішов, потеліпався* тощо ‘тс., що ¹через ¹Ад’жамку’ (Крв)

ЗАВАЛЛЯ На ¹За’вал’а ¹через ¹Мо’гил’ну ‘тс., що ¹через ¹Бе’рдич’їў’ (Гйв Гйв)

ЗАТУЛЕНА З ¹За’туле’нойі ‘тс., що з ¹Бала’баноўки’ (Длн)

ЗЕЛЕНЕ Се’ло ¹Зе’лене ¹трет’а ¹хата ‘тс., що з ¹Б’їл’айеўки’ (Крв)

ЗЕЛЕНИЙ ГАЙ Ал’оша з ¹Зе’леного ¹Гайу ‘тс., що Ал’оша з ¹Бобринц’а’ (Нвг Дбрв)

ЗЛИНКА Із ¹Зли’нки ‘тс., що з ¹Б’їл’айеўки’ (П.Брд Дбрв)

¹Наче ¹Зли’нка на ¹Хме’л’о’ве ‘дуже сильна ворожнеча, бійка’ (Хмл Млв)

¹Через ¹Зли’нку зі словами *пішов,*

потеліпався тощо ‘тс., що ¹через ¹Ад’жамку’ (Хмл Млв)

¹Через ¹Зли’нку в ¹Адабаш зі словами *пішов, потеліпався* тощо ‘тс., що ¹через ¹Ад’жамку’ (Нвк)

ЗНАМ’ЯНКА Ў ¹Знам’янку ¹через ¹О’десу зі словами *пішов, потеліпався* тощо ‘тс., що ¹через ¹Ад’жамку’ (Крв)
¹Глу’хих пове’з’ли на ¹Знам’янку ‘говорять людині, яка чогось недочула’ (Сбт Знм)

На ¹Знам’янку ¹через ¹К’ірово’град зі словами *пішов, потеліпався* тощо ‘тс., що ¹через ¹Ад’жамку’ (Сбт Знм)

На ¹пл’ощу ¹К’ірова ¹через ¹Знам’янку ‘див. ПЛОЩА КІРОВА’ (Крв)

¹Н’їмц’ї ў ¹Знам’ян’ц’ї 1) ‘багато’ (Трп Знм); 2) ‘щось недоречне’ (П.Брд Дбрв)

По’ч’ом ў ¹Знам’ян’ц’ї ¹рубе’ройід зі словами *розказати, показати* тощо ‘тс., що по’ч’ом ар’бузи в ¹Астрахан’ї’ (Крв)

У ¹Знам’янку ¹через ¹Ма’кариху ‘тс., що ¹через ¹Бе’рдич’їў’ (Дмт Знм)

ІВАНКІВЦІ На ¹Субот’ц’ї ¹через ¹Іванк’їўц’ї ‘див. СУБОТЦІ’ (Знм)

ІНДОНЕЗІЯ З ¹Індонез’її ‘тс., що з ¹Бала’баноўки’ (Трп Знм)

КАЗАНЧИН ¹Через ¹Кийїў ¹п’їшки ў ¹Казан’чин зі словами *пішов, потеліпався* тощо ‘див. КИЇВ’ (Хщв Гйв)

КАЛАБЕРКИ ¹Через ¹Калабе’рки на ¹Де’рдик’и ‘тс., що ¹через ¹Бе’рдич’їў’ (Ясн Олдр)

КАЛАКОЛОВА З ¹Кала’коловойі ‘тс., що з ¹Б’їл’айеўки’ (Хмл Млв)

КАЛАЧИКИ Се’ло ¹Кал’ачики ‘тс., що з ¹Б’їл’айеўки’ (Глв)

КАЛІНІНА По’несли на ¹Кал’їн’їна ‘тс., що п’їти за Гор’сад’ (Звл Гйв)

КАНІЖ Ти дур’ний чи з ¹Кан’їжа? ‘тс., що з ¹Б’їл’айеўки’ (Крв)

КАПТАНОВКА ¹Через ¹Кап’їтаноўку зі словами *пішов, потеліпався* тощо ‘тс., що ¹через ¹Ад’жамку’ (Пбз Глв)

КАЦАПЕТОВКА Йак до’їярка з

Кацапетоўки 'про недоречно одягну-
ну людину' (Крв)
КАЦИКА Праз Кацика на Ур'ел зі
словами *пішов, потелінався* тощо 'тс.,
що 'чере"з Ад'жамку' (Влш Влш)
КАШКОЛУПВКА З Кашко'луп'іўки
'тс., що з Бала'баноўки' (Пмч Дбрв)
КЕТРИСАНІВКА 'Чере"з 'Бобринец'
на Ке"три'сан'іўку зі словами *пішов,
потелінався* тощо 'див. БОБРИ-
НЕЦЬ' (Ббр)
КИЗИЛЬГУР 'Шура з Кизил'гура
'тс., що з Б'іл'айеўки' (Крв)
КИЇВ Аж 'Кийіў побачиў' 'тс., що аж
Боб'рову 'гору 'видно' (Пмч Дбрв,
Хмл Млв)
Ў 'Кийіў наў'прис'адки зі словами
іти, ходити тощо 1) 'повільно йти'
(Свт); 2) зі словами *пішов, потелінався*
тощо 'тс., що 'чере"з Ад'жамку' (Свт)
Ў 'Кийіў по 'раки 'тс., що до
А'зоўс'кого 'мор'а' (Дбрв)
Ў 'Кийіў по хрестики 'тс., що ў 'Гап-
сину п'ід корч' (Ктр Крв)
Ў 'Кийіў 'чере"з Бе"рдич'іў' 'тс., що
'чере"з Бе"рдич'іў' (Пмч Дбрв)
Ў 'Кийіў 'чере"з О'десу зі словами *пі-
шов, потелінався* тощо 'тс., що 'чере"з
Ад'жамку' (Улн)
Ў 'Кийіў 'чере"з Одо'баш 'тс., що
'чере"з Бе"рдич'іў' (Нвк)
Ў 'Кийіў 'чере"з Уман' зі словами *пі-
шов, потелінався* тощо 'тс., що 'чере"з
Ад'жамку' (Свт)
Йак Г'рун'а ў 'Кийев'і зі словом *за-
робити* 'заробити дуже мало або не
заробити нічого' (с. К-Збз, Влш Влш)
На го'род'і лобо'да / а ў 'Кийев'і
д'ад'ко 'нісенітниця' (Ббр)
На 'Кийіў 'чере"з К'іровоград 'тс.,
що 'чере"з Бе"рдич'іў' (Олв)
На 'Кийіў 'чере"з О'десу 'т. с., що 'че-
ре"з Бе"рдич'іў' (Бнд Гйв; Ббр)
О'це тоб'і / 'Гал'у / і 'Кийіў 'про не-
справджені надії' (Кмп, Птр)
О'це тоб'і / 'Дун'ко / і 'Кийіў' 'тс., що
о'це тоб'і / 'Гал'у / і 'Кийіў' (Крнч Уст)
'Чере"з 'Жакчик на 'Кийіў' 'див.

ЖАКЧИК' (Звл Гйв)
'Чере"з 'Кийіў на Бе"рл'ін зі словами
пішов, потелінався тощо 'тс., що 'че-
ре"з Ад'жамку' (Млд Длн)
'Чере"з 'Кийіў на Мо'шорине зі сло-
вами *пішов, потелінався* тощо 'тс., що
'чере"з Ад'жамку' (Знм)
'Чере"з 'Кийіў п'ішки ў Казан'чин зі
словами *пішов, потелінався* тощо 'тс.,
що 'чере"з Ад'жамку' (Хщв Гйв)
КИШИИНЕВ З Киши'нева 'тс., що з
Б'іл'айеўки' (Олдр)
КІРОВА З 'К'ірова два 'тс., що з
Б'іл'айеўки' (Ббр)
КІРОВОГРАД Ў 'К'іровоград 'чере"з
Моск'ву зі словами *пішов, потелінався*
тощо 'тс., що 'чере"з Ад'жамку' (Ббр)
Ў 'К'іровоград 'чере"з П'яти'хатки
'тс., що 'чере"з Бе"рдич'іў' (Олдр)
На 'Кийіў 'чере"з К'іровоград 'див.
КИЇВ' (Олв)
На 'К'іровоград 'чере"з Мар'іан'іўку
'тс., що 'чере"з Бе"рдич'іў' (В.Вск
Млв)
На Оле'к'сандр'іўку 'чере"з К'іро-
воград 'тс., що 'чере"з Бе"рдич'іў'
(Пдл Олв)
По'ч'ом хал'ва на 'Критом 'ринке ў
'К'іровоград'і зі словами *розказати,
показати* тощо 'див. КРИТИЙ РИ-
НОК' (Нвм)
'Чере"з Бул'гаково на 'К'іровоград
зі словами *пішов, потелінався* тощо
'див. БУЛ'ГАКОВО' (Ббр)
'Чере"з 'К'іровоград на 'Бобринец'
зі словами *пішов, потелінався* тощо
'див. БОБРИНЕЦЬ' (Птр)
КНЯЖА МЕЖА До 'Кн'ажойі ме"ж'і
зі словами *пішов, потелінався* тощо
'тс., що 'чере"з Ад'жамку' (Цбл Знм)
КОЗОДОЇВКА З Козодой'іўки 'тс., що
з Б'іл'айеўки' (Уст)
КОРИСТОВКА 'Чере"з Ко'ристоўку зі
словами *пішов, потелінався* тощо 'тс.,
що 'чере"з Ад'жамку' (Олдр)
КОРИСТОВСЬКИЙ МОСТ П'іти за
Ко'ристоўс'кий мост 'тс., що п'іти за
Гор'сад' (Олдр)

КОСОГОРОВЕ Йак ел'єкт'рич'ка
|чере"з Косо'горове 'тс., що |чере"з
Бе"р'дич'їу' (Шст Крв)
КОСТІВКА Ў Кри'вий Р'іг |чере"з
|Кост'їуку 'див. КРИВИЙ РІГ' (Птр)
КОХАНОВКА |Чере"з Ко'ханоўку зі
словами *пішов, потелінався* тощо 'тс.,
що |чере"з Ад'жамку' (Сбт Знм)
КРАСНА ПЛОЩА Дв'їжен'їє йак на
Красн'ї площч'і 'тс., що дв'їжен'їє
йак по Брод'вейу' (Мчс Улн)
КРАСНА ПЛОЩАДЬ Йак К'расна
п'лошчад' 'про щось дуже гарне'
(Гнн Нвк)
КРАСНИЙ ЛУЧ Кол'хоз К'расний Луч
/ не" доўби ме"не і не" муч 'відчепи-
ся' (Крнч Уст)
КРАСНОДАР При'їхала т'ота з Крас-
но'дара 'почалася менструація' (Крв)
КРЕМЕНЧУК |Чере"з Кре"ме"н'чук зі
словами *пішов, потелінався* тощо 'тс.,
що |чере"з Ад'жамку' (с. Мрн, Свт)
КРЕМЛЬ Аж К'ремл' побачиў 'тс., що
аж Боброву |гору |видно' (Крв)
КРИВИЙ РІГ Ў Кри'вий Р'іг |чере"з
|Кост'їуку 'тс., що |чере"з Бе"р'дич'їу'
(Птр)
По'ч'ом буте"рб'роди ў Кр'ївом Ро'гу
зі словами *розказати, показати* тощо
'тс., що по'ч'ом ар'бузи в |Астрахан'ї'
(Свт)
КРИМ Бої ў Кри'му / ўсе ў ди'му і н'і-
|чого не" |видно 'про безлад' (Пдл Олв)
Ў Крим за с'іл':у 'тс., що ў |Гапсину
п'ід корч'' (Крв)
Ў Крим за х'рестиками 'тс., що ў
|Гапсину п'ід корч'' (Крв)
Ў Крим по с'іл' зі словами *пішов,*
потелінався тощо 'тс., що |чере"з
Ад'жамку' (Н.Прг Олдр)
Ў Крим по х'рестики 'тс., що ў |Гап-
сину п'ід корч'' (Лпн Дбрв)
Ў Крим |чере"з Рим зі словами *пішов,*
потелінався тощо 'тс., що |чере"з
Ад'жамку' (Крв)
І ў Крим / і ў Рим 'скрізь' (Крв)
Йак Пала'за з К'риму 'швидко повер-
нутися звідкись' (В.Врщ Олв)

КРИТИЙ По'ч'ом пом'їдори на
К'ритом зі словами *розказати, пока-*
зати тощо 'т. с., що по'ч'ом ар'бузи
в |Астрахан'ї' (Крв)
КРИТИЙ РИНОК По'ч'ом хал'ва на
К'ритом |ринк'є ў К'іровоград'ї зі сло-
вами *розказати, показати* тощо 'тс., що
по'ч'ом ар'бузи в |Астрахан'ї' (Нвм)
КУДИКІНА ГОРА За Ку'дик'їну |гору
'тс., що ў |Гапсину п'ід корч'' (Крв)
За Ку'дик'їну |гору по |дик'ї
пом'їдори 'тс., що ў |Гапсину п'ід
корч'' (Олдр, Крв)
На Ку'дик'їну |гору 'тс., що ў |Гапси-
ну п'ід корч'' (Ббр)
На Ку'дик'їну |гору го'рох моло'тит'
'тс., що ў |Гапсину п'ід корч'' (Крв)
На Ку'дик'їну |гору |їїсти к'расн'ї
пом'їдори 'тс., що ў |Гапсину п'ід
корч'' (Нвр)
На Ку'дик'їну |гору ко'сит' пом'їдори
'тс., що ў |Гапсину п'ід корч'' (весь
ареал)
На Ку'дик'їну |гору по |дик'ї пом'ї-
|дори 'тс., що ў |Гапсину п'ід корч''
(Хмл Млв)
На Ку'дик'їну |гору по дур'ну |голову
'тс., що ў |Гапсину п'ід корч'' (Хмл
Млв)
На Ку'дик'їну |гору по зе"лен'ї
пом'їдори 'тс., що ў |Гапсину п'ід
корч'' (весь ареал)
На Ку'дик'їну |гору по |красн'ї
пом'їдори 'тс., що ў |Гапсину п'ід
корч'' (В.Вск Млв)
На Ку'дик'їну |гору по пом'їдори
'тс., що ў |Гапсину п'ід корч'' (весь
ареал)
На Ку'дик'їну |гору са'пат' пом'їдори
'тс., що ў |Гапсину п'ід корч'' (Крв)
На Ку'дик'їну |гору собакам с'іно
ко'сит' 'тс., що ў |Гапсину п'ід корч''
(Олв)
На Ку'дик'їну |гору соби'рати по-
м'їдори 'тс., що ў |Гапсину п'ід корч''
(Влш Влш)
КУДИКІНА ГОРКА По'ч'ом пом'їдори
на Ку'дик'їної |горке зі словами *розка-*

зати, показати тощо 'тс., що по'ч'ом арбузи в 'Астрахан'і' (Крв)
КУКУЛИБІВКА З Куку'либ'іўки 'тс., що з Бала'баноўки' (Крв)
КУЛЕБІВКА З Ку'леб'іўки 'тс., що з Б'іл'айеўки' (Крв)
КУПИКАРТУ Се'ло Купи'карту 'тс., що з Б'іл'айеўки' (Олдр)
КУПИТРАКТОР Се'ло Купит'рактор 'тс., що з Б'іл'айеўки' (Птр)
КУСТАНАЙ 'Через Куста'наї зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що 'через Ад'жамку' (Крв)
КУЦОВКА 'Через Ку'цоўку на Ноўго'родку зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що 'через Ад'жамку' (В.Чл Нвг)
КУЦОВКА 'Через Куш'ч'оўку зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що 'через Ад'жамку' (Крв)
ЛАБАРДЕСА Ў Лабар'десу 'тс., що до А'зоўс'кого 'мор'а' (Ббр)
ЛА-МАНШ Проле'т'іти йак на-п'іл'ник над Ла-Маншем 'азнати невдачі' (Крв)
ЛЕЛЕКІВКА 'Вас'а / ти шо / з Ле'лек'іўки? 'тс., що Ал'оша з 'Бобринц'а' (Нвм)
 Глу'хих на Ле'лек'іўку по'везли 'тс., що глу'хих пове'зли на З'наміанку' (Нвр)
 'Через 'Тихий оке'ан ў Ле'лек'іўку зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'див. **ТИХИЙ ОКЕАН**' (Ббр)
ЛЕЛЕКОВКА 'Через Ле'лекоўку зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що 'через Ад'жамку' (Крв, Нвм)
ЛИСА ГОРА Пре йак 'Лису' гору 'про здуття живота, метеоризм' (Пдл Олв)
ЛОНДОН Йак ў 'лучших до'мах Парижа / Лон'дона і Ше'петоўки 'див. **ПАРИЖ**' (Пбз Глв)
 Йак ў 'лучших до'мах Па'рижа / 'Лондона і Ше'п'ітоўки 'див. **ПАРИЖ**' (Дбрв)
ЛУНА У'паў з Лу'ни на дуб / з дуба на 'кактус' 'тс., що з Б'іл'айеўки' (Крв)

Йак з 'Луни у'паў 'тс., що з Б'іл'айеўки' (В.Вск Млв, Крв)
 'Наче з Лу'ни зва'лиўс'а 'тс., що з Б'іл'айеўки' (Крв, Млп Нвк, В.Вск Млв, Кзр Знм, Олдр, Ббр)
 'Наче з Лу'ни зле'т'іў 'про людину, яка має великі вуха' (Крв)
ЛЮШНЕВАТА 'Через Л'ушне'вату зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що 'через Ад'жамку' (Лзв Улн)
МАГАДАН В Одесу 'через Мага'дан зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'див. **ОДЕСА**' (Сбт Знм)
 'Через Мага'дан зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що 'через Ад'жамку' (Н.Прг Олдр)
МАКАРИХА На Д'митр'іўку 'через Ма'кариху зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'див. **ДМИТРІВКА**' (Дмт Знм)
 У З'наміанку 'через Ма'кариху 'див. **ЗНАМ'ЯНКА**' (Дмт Знм)
МАЛА ВИСКА По'ч'ом рубе'ройд ў Мал'іі Виск'і зі словами *розказа-ти, показати* тощо 'тс., що по'ч'ом арбузи в 'Астрахан'і' (Клн Крв)
МАРАНДОВА ГОРА На Ма'рандову 'гору' 'тс., що ў 'Гапсину п'ід корч' (П.Брд Дбрв).
МАР'ІВКА З 'Марііўки' 'тс., що з Б'іл'айеўки' (Дбрв)
 По'несли на 'Марііўку' 'тс., що п'іти за Гор'сад' (Дбрв)
 'Через 'Марііўку зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що 'через Ад'жамку' (Дбрв)
МАР'ЯНІВКА На К'іровоград 'через Мар'іан'іўку 'див. **КІРОВОГРАД**' (В.Вск Млв)
МАСЛІВСЬКА ВУЛИЦЯ Йак на Мас'л'іўс'к'іі вулиц'і 'тс., що бої ў Кри'му / ўсе ў ди'му і н'ічого не 'видно' (П.Брд Дбрв)
МАЯКИ Поне'сли на Май'аки 'тс., що п'іти за Гор'сад' (Ясн Олдр)
МЕРТВІЙ ЛАН П'іти на 'Мертві Лан' 'тс., що п'іти за Гор'сад' (Рвн Нвк)
МИГИЇВ Ў Ми'гийіў зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що 'через

Ад'ямку' (Скл Нвр)
МИТРОФАНІВКА Глу'хих пове"зли на Митро'фан'їку 'тс., що глу'хих пове"зли на Зна'мйанку' (с. В-Кмн Нвг р-ну)
МІЧУРІНА П'їти на М'їчур'їна 'тс., що п'їти за Гор'сад' (Длн)
МОГИЛЬНА На За'вал':а 'чере"з Мо'гил'ну 'див. ЗАВАЛ'ЛЯ' (Гйв Гйв)
МОГИЛЬОВ Л'ова з Моги'л'ова 'тс., що Ал'оша з 'Бобринц'а' (Крв)
МОЛОДЕЦЬКЕ 'Чере"з Моло'дец'ке зі словами *пішов, потелінався* тощо 'тс., що 'чере"з Ад'ямку' (Знм)
МОНХЕТОН Йак ў 'лучших до'мах Парижа і Мон'хетона 'див. ПАРИЖ' (Свт)
МОСКВА Ў К'ірово'град 'чере"з Моск'ву 'див. КІРОВОГРАД' (Ббр)
 Ў Моск'ву 1) 'тс., що ў 'Гапсину п'ід корч' (Ктр Крв); 2) зі словами *пішов, потелінався* тощо 'тс., що 'чере"з Ад'ямку' (Гнн Уст)
 Ў Моск'ву за 'п'есн'ами 'тс., що ў 'Гапсину п'ід корч' (Лзв Улн)
 Ў Моск'ву 'чере"з Гло'доси 'тс., що 'чере"з Бе"рдич'їу' (Крв)
 Дв'їжен'їе йак у Моск'ві 'тс., що дв'їжен'їе йак по Брод'вейу' (Лзв Улн)
 Йак к'расна Моск'ва 'про дуже гарну жінку' (Длн)
 Йак Моск'ва на 'Перве 'майа 'тс., що йак до'йарка з Каца'петю'ки' (Гнн Нвк)
 Моск'ва-Париж 'чере"з Паў'лиш зі словами *пішов, потелінався* тощо 'тс., що 'чере"з Ад'ямку' (Олдр)
 'Чере"з Моск'ву на Ж'меринку зі словами *пішов, потелінався* тощо 'тс., що 'чере"з Ад'ямку' (Дбрв)
МОШОРИНЕ 'Чере"з 'Кийїу на Мо'шорине зі словами *пішов, потелінався* тощо 'див. КИЇВ' (Знм)
МУХОСРАНСЬК З Мухос'ранс'ка 'тс., що з Бала'баноўки' (Свт)
НАГОРНИЙ КАРАБАХ На'горний Кара'бах 'погана зачіска' (Плт Кмп)
НЕРУБАЙКА Ў Не'ру'баїц'ї д'ругу

пйут' 'говорять, коли хтось довго тримає чарку' (Нвр).
НІКОЛАСВКА 'Чере"з Н'іко'лайс'їку зі словами *пішов, потелінався* тощо 'тс., що 'чере"з Ад'ямку' (Крв)
НОВГОРОДКА 'Чере"з Ку'цоўку на Ноўго'родку зі словами *пішов, потелінався* тощо 'див. КУЦОВКА' (В.Чл Нвг)
 'Чере"з Ноўго'родку зі словами *пішов, потелінався* тощо 'тс., що 'чере"з Ад'ямку' (Пкр Крв)
НОВОАРХАНГЕЛЬСЬКИЙ ЛІС З Новоар'хангел'с'кого л'їсу 'тс., що з Бала'баноўки' (Крп Крв)
НОВОМИРГОРОД 'Чере"з Пе"т-ро'остр'їу на Ново'миргород 'див. ПЕТРООСТРІВ' (Нвм)
НОВОУКРАЇНКА 'Чере"з Ново-ук'райінку зі словами *пішов, потелінався* тощо 'тс., що 'чере"з Бе"рдич'їу' (Пмч Дбрв)
НЬЙУ-ЙОРК Йак ў 'лучших до'мах Н'їу-Йорка 'тс., що йак ў 'лучших до'мах Дон'баса' (Ост Крв)
ОБЕРТАСОВО 'Чере"з Обе"ртасово зі словами *пішов, потелінався* тощо 'тс., що 'чере"з Ад'ямку' (Чрв Кмп)
ОДЕСА Аж Одесу побачиў 'тс., що аж Боб'рову 'гору 'видно' (Птр)
 Ў Зна'мйанку 'чере"з Одесу зі сло-вами *пішов, потелінався* тощо 'див. ЗНАМ'ЯНКА' (Крв)
 Ў 'Кийїу'чере"з Одесу зі словами *пішов, потелінався* тощо 'див. КИЇВ' (Улн)
 В Одесу п'ідстри'гац':а 'тс., що ў 'Гапсину п'ід корч' (Ктр Крв)
 В Одесу по пом'їдори 'тс., що ў 'Гапсину п'ід корч' (Хмл Млв)
 В Одесу 'чере"з Мага'дан зі словами *пішов, потелінався* тощо 'тс., що 'че-ре"з Ад'ямку' (Сбт Знм)
 Де в Одес'ї 'сонце с'ходе зі словами *розказати, показати* тощо 'тс., що по'ч'ом ар'бузи в 'Астрахан'ї' (Кмп)
 Йак Попан'допало з Одеси 'про людину в надто коротких штанах' (Пмч Дбрв)

На ¹Киї¹й ¹чере²з О¹десу ‘див. КИЇВ’ (Бнд Гйв, Ббр)
 По¹ч’ом в О¹дес’і рубе²’ройд ¹з’імн’єйе
¹ўр’ем’а ¹суток зі словами *розказати, показати* тощо ‘тс., що по¹ч’ом ар¹бузи в ¹Астрахан’і’ (Звл Гйв)
 По¹ч’ом в О¹дес’і рубе²’ройд і на ба¹зар’і п’і¹ўники зі словами *розказати, показати* тощо ‘тс., що по¹ч’ом ар¹бузи в ¹Астрахан’і’ (Влд Крв)
 По¹ч’ом драп в О¹дес’і зі словами *розказати, показати* тощо ‘тс., що по¹ч’ом ар¹бузи в ¹Астрахан’і’ (Крв)
 По¹ч’ом ¹шифе²р в О¹дес’і зі словами *розказати, показати* тощо ‘тс., що по¹ч’ом ар¹бузи в ¹Астрахан’і’ (Олдр)
 ОДОБАШ Ї ¹Киї¹й ¹чере²з Одо¹баш ‘див. КИЇВ’ (Нвк)
 Кру¹гом с¹в’іту в Одо¹баш ‘тс., що ¹чере²з Бе²р¹дич’і’ (Нвк)
¹Чере²з ¹поле в Одо¹баш на ¹виста¹ўку ‘тс., що до А¹зо¹ўс’кого ¹мор’а’ (Нвк)
 ОЛЕКСАНДРІВКА На Оле¹к’сан-др’і¹ўку ¹чере²з К’ірово¹град ‘див. КІРОВОГРАД’ (Пдл Олв)
 ОЛЕКСАНДРІЯ На Оле¹к’сандр’і¹ўку ¹чере²з ¹Бобринец’ ‘див. БОБРИНЕЦЬ’ (Крв)
 ОСВЕНЦІМ Жертва Ос¹венц’іма ‘тс., що йак з Бухе¹н’вал’да’ (Крв)
 ПАВЛИШ Моск’ва-Па¹риж ¹чере²з Па¹ўлиш зі словами *пішов, потеліпався* тощо ‘див. МОСКВА’ (Олдр)
 ПАКИСТАН По¹ч’ом д¹рож’і ¹ў Па¹кис’тан’і зі словами *розказати, показати* тощо ‘тс., що по¹ч’ом ар¹бузи в ¹Астрахан’і’ (Олдр)
 ПАНТАЗІЇВКА З Панта¹з’і¹ї¹ўки ‘тс., що з Б’іл’айе¹ўки’ (Сбт Знм)
 ПАРИЖ Здраст’і / Вас’а / йа з Па¹рижу ‘про незваних гостей’ (Влш)
 Йак ¹ў ¹лучших до¹мах Па¹рижа 1) ‘тс., що йак ¹ў ¹лучших до¹мах Дон’баса’ (Нвр, Крв, Млп Нвк, Ббр); 2) ‘тс., що йак ¹ў Гана¹лулу’ (Мчс Улн)
 Йак ¹ў ¹лучших до¹мах Па¹рижа і Ж’меринки ‘тс., що йак ¹ў ¹лучших

до¹мах Дон’баса’ (Нвк)
 Йак ¹ў ¹лучших до¹мах Па¹рижа і Мон’хетона ‘тс., що йак ¹ў ¹лучших до¹мах Дон’баса’ (Свт)
 Йак ¹ў ¹лучших до¹мах Па¹рижа / Лон’дона і Ше¹п’ето¹ўки ‘тс., що йак ¹ў ¹лучших до¹мах Дон’баса’ (Пбз Глв)
 Йак ¹ў ¹лучших до¹мах Па¹рижа / Лон’дона і Ше¹п’іто¹ўки ‘тс., що йак ¹ў ¹лучших до¹мах Дон’баса’ (Дбрв)
 Йак ¹ў ¹лучших ре¹сто¹ранах Па¹рижа ‘тс., що йак ¹ў ¹лучших до¹мах Дон’баса’ (Сбт Знм)
 Морда ¹рижа із Па¹рижа ‘глузування з людини, яка має рудий колір волосся’ (Клн Нвр)
 Моск’ва-Па¹риж ¹чере²з Па¹ўлиш зі словами *пішов, потеліпався* тощо ‘див. МОСКВА’ (Олдр)
 Риж’і дор’ог’і ¹ў Па¹риж’і ‘відповідь на глузування Морда ¹рижа із Па¹рижа’ (Пдл Олв)
 ПЕТРОВО Кол’госп Пе¹т’рово ‘тс., що з Б’іл’айе¹ўки’ (Крв)
 ПЕТРОСТРІВ ¹Чере²з Пе¹т’ро¹остр’і¹ў на Ново¹миргород ‘тс., що ¹чере²з Бе²р¹дич’і’ (Нвм)
¹Чере²з Пе¹т’ро¹остр’і¹ў на Ш’полу ‘тс., що ¹чере²з Бе²р¹дич’і’ (Нвм)
 ПІТУШКИ Станц’і¹а «П’е¹туш’ки» / бе¹р’іт’ ¹в’ідра і м’іш’ки ‘кінець чогось’ (Олдр)
 Станц’і¹а «П’е¹туш’ки» / вип’ловуї ‘тс., що станц’і¹а П’е¹туш’ки / бе¹р’іт’ ¹в’ідра і м’іш’ки’ (Птр)
 Станц’і¹а «П’е¹туш’ки» / хва¹тай сво’ї м’іш’ки і на¹ўпрош’ки ‘при¹їхали’ (Дбрв)
 ПІТЕР Ал’оша с ¹П’іт’ера ‘тс., що Ал’оша з ¹Бобринн’а’ (Крв)
 ПІЩАНИЙ БРІД ¹Чере²з П’ішчаний Бр’ід зі словами *пішов, потеліпався* тощо ‘тс., що ¹чере²з Ад’жамку’ (Нвк, Пмч Дбрв)
 ПЛОЩА КІРОВА На п’лошчу К’ірова ¹чере²з Зна¹мйанку ‘тс., що ¹чере²з Бе²р¹дич’і’ (Крв)
 ПОВОЛЖІЕ Голо¹да¹йуш’чейе

По'волжйє 'про людину, яка дуже багато їсть і часто скаржиться на голод' (весь ареал)

ПОКОТИЛОВЕ Ў Шо'пилово 'чере"з
Поко'тилове 'див. ШОПИЛОВО' (Глв)

ПОКОТИЛОВО 'Чере"з Поко'тилово
 зі словами *пішов, потелінався* тощо 'тс., що 'чере"з Ад'жамку' (Улн)

ПОЛТАВА Йак швед п'ід Пол'тавою
 'тс., що йак Г'рун'а ў 'Кийев'і' (Крв, Нвр)

ПОМОШНА Ў Помош'ну на ба'зар' зі
 словами *пішов, потелінався* тощо 'тс., що 'чере"з Ад'жамку' (Дбрв)

Ў Помош'ну 'чере"з Доброве"лич'-
к'іуку зі словами *пішов, потелінався* тощо 'тс., що 'чере"з Ад'жамку' (П.Брд Дбрв)

ПОПОВСЬКИЙ Ти з хутора По'поў-
с'ки? 'тс., що з Б'іл'айеўки' (Крв)

ПРАГА Поїхати ў Прагу по хал'ву 'нічо-

го не робити, байдкувати' (Пнтз Знм)

Поїхати ў 'Ригу / а ве'рнутис'а з
Праги 'див. РИГА' (Хмл Млв)

ПРИБАЛТИКА Експрес-б'іл'ет ў
Прибалтику 'блювати' (Крв)

Ком'фортніі б'іл'ет ў Прибалтику
 'тс., що експрес-б'іл'ет ў При-
 'балтику' (Крв)

ПРИБЛУДІВКА З Приблуд'іуки 'тс.,
 що з Бала'баноўки' (Пбз Глв)

ПРИВОЗ Йак на При'воз'і 'дорого'
 (Лзв Улн)

Йак 'суку по При'возу зі словами
тягають, таксають тощо 'про жінку
 легкої поведінки' (Лзв Улн)

По'ч'ом 'рози на При'воз'і зі словами
розказати, показати тощо 'тс., що
 по'ч'ом ар'бузи в 'Астрахан'і' (М.Вск
 Млв)

ПРОЛІСОК На Прол'ісок 'чере-
"з Св'ітло'водс'к 'тс., що 'чере"з
 Бе"р'дич'іу' (Олдр)

ПРОТОПОПІВКА З Протопоп'іуки
 'тс., що з Бала'баноўки' (Олдр)

П'ЯТИХАТКИ Ў К'іровоград 'чере"з
Пйати'хатки 'див. КІРОВОГРАД'
 (Олдр)

РИГА Ў'з'ати б'іл'ет на 'Ригу 'тс.,
 що експрес-б'іл'ет ў Прибалтику'
 (Нвг, Крв)

Ў 'Ригу / ў 'Ригу 'тс., що експрес-
 б'іл'ет ў Прибалтику' (Клн Нвр)

Ў 'Ригу 'чере"з 'Харк'іус'ку гу'бер-
н'іу 'тс., що експрес-б'іл'ет ў При-
 'балтику' (Цвт Олв)

Ўстр'ет'іл 'Ватсона і поїхали ў
'Ригу 'тс., що експрес-б'іл'ет ў При-
 'балтику' (Крв)

До 'Бор'і ў 'Ригу 'тс., що експрес-
 б'іл'ет ў Прибалтику' (Нвр)

Поїхати ў 'Ригу / а ве'рнутис'а з
Праги 'тс., що експрес-б'іл'ет ў При-
 'балтику' (Хмл Млв)

'Рига-С'імфе'ропол' 'чере"з 'Горл'іу-
ку 'тс., що експрес-б'іл'ет ў Прибал-
 тики' (Сдк Уст)

'Рига 'чере"з 'Горл'іуку 'тс., що екс-
 прес-б'іл'ет ў Прибалтику' (Крв)

РИГАЛО Поїхав у 'Ригало 'тс.,
 що експрес-б'іл'ет ў Прибалтику'
 (П.Брд Дбрв)

РИМ Ў Крим 'чере"з Рим зі словами
пішов, потелінався тощо 'див. КРИМ'
 (Крв)

І ў Крим / і ў Рим 'див. КРИМ' (Крв)

Один глаз ў Рим / а д'ругий ў Крим
 'про косооку людину' (Омл Онф)

САВРАНЬ В'ідколи 'Уман'і Саў'ран'
 'див. УМАНЬ' (Лзв Улн)

СВІТЛОВОДСЬК На Прол'ісок
 'чере"з Св'ітло'водс'к 'див. ПРОЛІ-
 СОК' (Олдр)

СЕВЕРИНКА По'ч'ому ў Се"ве"ринк'і
пом'ідори зі словами *розказати, по-*
казати тощо 'тс., що по'ч'ом ар'бузи
 в 'Астрахан'і' (Крв)

СІМФЕРОПОЛЬ 'Рига-С'імфе'ропол'
'чере"з 'Горл'іуку 'див. РИГА' (Сдк
 Уст)

СМОЛНО 'Чере"з С'мол'іно зі слова-
 ми *пішов, потелінався* тощо 'тс., що
 'чере"з Ад'жамку' (Хмл Млв)

СОЛОВКИ Поне"сли на Солоў'ки
 'тс., що п'іти за Гор'сад' (Кмп)

СУБОТЦІ На Субот'ц'і 'чере"з Іванк'іўц'і 'тс., що чере"з Бе"р'дич'іў' (Знм)

ТАВУЖНЯ Йак Куз'ма ў Та'вужн'і 'тс., що йак Г'рун'а ў 'Кийев'і' (Улн)

ТАРАСОВА ГРЕБЛЯ Поне"сли п'ід Та'расову г'ребл'у 'тс., що п'іти за Гор'сад' (Крв)

ТАТАРСТАН Ти шо з Татарс'тану? 'тс., що з Б'іл'айеўки' (Крв)

ТАУЖНА 'Чере"з 'Таужну зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що чере"з Ад'жамку' (Нвс Улн)

ТИХИЙ ОКЕАН 'Чере"з 'Тихий Оке"ан ў Ле"лек'іўку зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що чере"з Ад'жамку' (Ббр)

ТРУДОЛЮБІВКА З Трудол'уб'іўки 'тс., що з Б'іл'айеўки' (Чрв Кмп)

ТЪМУТАРАКАНЬЯЗТЪ мутара'кан'йі 'тс., що з Бала'баноўки' (Крв; Пмч Дбрв)

УМАНЬ В'ід'коли 'Уман' і Саў'ран' 'дуже давно' (Лзв Улн)

Ў 'Кийіў 'чере"з 'Уман' зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'див. КИЇВ' (Свт)

П'ішоў поза 'Уман':у зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що чере"з Ад'жамку' (Ктр Крв, Андр Свт)

'Чере"з 'Уман' зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що чере"з Ад'жамку' (Мчс Улн)

УРАЛ З Урала 'тс., що з Б'іл'айеўки' (Крв)

УРЕЇ Праз Ка'цика на У'р'ел 'див. КАЦИКА' (Влш)

ФЕДВАРЬ 'Чере"з 'Федвар' зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що чере"з Ад'жамку' (Крв)

ФЕДОРІВКА 'Чере"з 'Федор'іўку зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що чере"з Ад'жамку' (Пмч Дбрв)

'Чере"з 'Федор'іўку на вок'зал 'тс., що чере"з Бе"р'дич'іў' (Пмч Дбрв)

ФУНДУКЛЄСВКА Ал'оша з Фундук-л'ейеўки 'тс., що Ал'оша з 'Бобринц'а' (Крв, В.Врщ Олв, Хмл Млв)

ХАРКІВ По'йіхати у 'Харк'іў 1) 'сильно хропти' (Мчс Улн); 2) 'тс., що експрес-б'іл'ет ў Прибалтику' (Пбз Глв)

ХАРКІВСЬКА ГУБЕРНІЯ Ў 'Ригу 'чере"з 'Харк'іўс'ку губерні'іу 'див. РИГА' (Цвт Олв)

ХИТРИЙ ХУТІР На 'Хитриї 'Хут'ір 'чере"з 'Йа'пон'іу 'тс., що чере"з Бе"р'дич'іў' (Длн)

ХМЕЛЬОВЕ 'Наче З'линка на Хме-л'о'ве 'див. ЗЛИНКА' (Хмл Млв)

ЧЕРВОНЕ ДИШЛО З се"ла Че'р'воне 'Дишло 'тс., що з Б'іл'айеўки' (Олдр)

ЧЕЧНЯ Йак у Ч'еч'н'і 'тс., що бої ў Кри'му / ўсе ў ди'му і н'ічого не 'видно' (Цбл Знм)

ЧОРНОБИЛЬ Йак 'п'ісл'а Чор-нобил'а 'тс., що бої ў Кри'му / ўсе ў ди'му і н'ічого не 'видно' (Хмл Млв)

'Йожик з Чорнобил'у 'про лисого чоловіка' (Крв, Олв)

ЧУКОТКА 'Чере"з Чу'котку зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що чере"з Ад'жамку' (Крв)

ШЕПЕТОВКА Йак ў 'лучших до'мах Па'рижа / Лон'дона і Ше"петоўки 'див. ПАРИЖ' (Пбз Глв)

ШЕПІТОВКА Йак ў 'лучших до'мах Па'рижа / Лон'дона і Ше"п'ітоўки 'див. ПАРИЖ' (Дбрв)

ШОПИЛОВО Ў Шо'пилово 'чере"з Поко'тилове зі словами *пішов, потеліпався* тощо 'тс., що чере"з Ад'жамку' (Глв)

ШПОЛА 'Чере"з Пе"троо'стр'іу на Ш'полу 'див. ПЕТРООСТРІВ' (Нвм)

ЯЛДИБЕШІ У 'Йалди'беш'і 'тс., що ў 'Гапсину п'ід корч' (Кзр Знм)

ЯЛТИ Йак цар' у 'Йалтах 'про дуже гарні умови життя' (Пдл Олв)

ЯМАЙКА Йак на 'Йа'маїц'і 'дуже жарко' (Крв)

ЯПОНІЯ На 'Хитриї 'Хут'ір 'чере"з 'Йа'пон'іу 'див. ХИТРИЙ ХУТІР' (Длн)

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

Андр Свт — с. Андрусівка Світловодського р-ну
Бнд Гйв — с. Бандурове Гайворонського р-ну
Брзв Уст — с. Березівка Устинівського р-ну
Ббр — м. Бобринець Бобринецького р-ну
В.Вск Млв — смт Велика Виска Маловисківського р-ну
В.Чл Нвг — с. Велика Чечеліївка Новгородківського р-ну
В.Трн Ул — с. Великі Трояни Ульяновського р-ну
Всл Крв — с. Веселівка Кіровоградського р-ну
В.Врщ Олв — с. Вищі Верещаки Олександрівського р-ну
Влд Крв — с. Володимирівка Кіровоградського р-ну
Гйв Дбрв — с. Гайове Добровеличківського р-ну
Гйв Олдр — с. Гайове Олександрійського р-ну
Гнн Нвк — с. Ганнівка Новоукраїнського р-ну
Гнн Уст — с. Ганно-Трибунівка Устинівського р-ну
Глв — смт Голованівськ Голованіського р-ну
Дмт Знм — с. Дмитрівка Знам'янського р-ну
Дбрв — смт Добровеличківка Добровеличківського р-ну
Звл Гйв — смт Завалля Гайворонського р-ну
Злн Млв — с. Злинка Маловисківського р-ну
Знм — м. Знам'янка Знам'янського р-ну
Кзр Знм — с. Казарня Знам'янського р-ну
Кзр Знм — с. Катеринівка Кіровоградського р-ну
Клн Крв — с. Калинівка Кіровоградського р-ну
Клн Нвр — с. Кальниболота Новоархангельського р-ну
Крв Длн — с. Кірово Долинського р-ну
Крв — м. Кіровоград
Кмп — смт Компаніївка Компаніївського р-ну
К-Збз Влш — с. Коритно-Забузьке Вільшанського р-ну
Крнч Уст — с. Криничне Устинівського р-ну
Крп Крв — с. Крупське Кіровоградського р-ну
Лпн Дбрв — с. Липняжка Добровеличківського р-ну
Лзв Улн — с. Лозувата Ульяновського р-ну
Лбм Олв — с. Любомирка Олександрівського р-ну
М.Вск Млв — м. Мала Виска Маловисківського р-ну
Млп Нвк — с. Малопомічна Новоукраїнського р-ну
Мчс Улн — с. Мечеславка Ульяновського р-ну
Мрн Свт — с. Миронівка Світловодського р-ну
Мхл Олдр — с. Михайлівка Олександрійського р-ну
Млд Длн — смт Молодіжне Долинського р-ну
Нвг — смт Новгородка Новгородківського р-ну
Нвр — смт Новоархангельськ Новоархангельського р-ну
Нвг Дбрв — с. Новогутківка Добровеличківського р-ну
Нвм — м. Новомиргород Новомиргородського р-ну
Нвс Улн — с. Новоселиця Ульяновського р-ну
Нвк — м. Новоукраїнка Новоукраїнського р-ну
Олв — смт Олександрівка Олександрівського р-ну

Олдр — м. Олександрія Олександрійського р-ну
Омл Онф — с. Омельник Онуфріївського р-ну
Ост Крв — с. Оситняжка Кіровоградського р-ну
Пнтз Знм — с. Пантазіївка Знам'янського р-ну
Птр — смт Петрове Петровського р-ну
Пдл Олв — с. Підлісне Олександрівського р-ну
П.Брд Дбрв — с. Піщаний Брід Добровеличківського р-ну
П.Тшл Млв — с. Плетений Ташлик Маловисківського р-ну
Пбз Глв — смт Побузьке Голованіського р-ну
Пкр Крв — с. Покровське Кіровоградського р-ну
Плт Кмп — с. Полтавка Компанівського р-ну
Пмч Дбрв — м. Помічна Добровеличківського р-ну
Рвн Нвк — с. Рівне Новоукраїнського р-ну
Рсс Млв — с. Рассоховатка Маловисківського р-ну
Сбт Улн — с. Саботинівка Ульяновського р-ну
Свт — м. Світловодськ Світловодського р-ну
Сдк Уст — с. Седківка Устинівського р-ну
Скл Нвр — с. Скалева Новоархангельського р-ну
С.Ост Олв — с. Стара Осота Олександрівського р-ну
Трп Знм — с. Трепівка Знам'янського р-ну
Улн — м. Ульянівка Ульянівського р-ну
Уст — смт Устинівка Устинівського р-ну
Хмл Млв — с. Хмельове Маловисківського р-ну
Цвт Олв — с. Цвітне Олександрівського р-ну
Цбл Знм — с. Цибулеве Знам'янського р-ну
Чрп Ббр — с. Червонопілля Бобринецького р-ну
Чрв Кмп — с. Червоновершка Компанівського р-ну
Шст Крв — с. Шостаківка Кіровоградського р-ну
Ясн Олдр — с. Ясиноватка Олександрійського р-ну

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

- Алефіренко 2004 — Алефіренко М.Ф. Фразеологізм // Українська мова: Енциклопедія / Редкол. В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова). — Київ, 2004. — С. 770–772.
- Аркушин — Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. — Луцьк; Люблін, 2003. — С. 76–133.
- Білоноженко — Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В.М. Білоноженко та ін. — Київ, 2008. — 1104 с.
- Вархол, Івченко — Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Уклад. Н. Вархол, А. Івченко. — Братислава, 1990. — 160 с.
- Вікторіна 2010^а — Вікторіна О.М. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (ентомофразеологізми) // Функціональна лінгвістика: Сб. науч. работ— Симферополь, 2010. — С. 105–108.
- Вікторіна 2010^б — Вікторіна О.М. Матеріали до фразеологічного словника

- Кіровоградщини (соматичні фразеологізми) // Мовознавчий вісник: 36. наук. праць / Відп. ред. Г.І. Мартинова. – Черкаси, 2010. – Вип. 11. – С. 59–66.
- Вікторіна 2010^a — Вікторіна О.М. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (фітофразеологізми) // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград, 2010. – Вип. 89. – Ч. 3. – С. 31–36.
- Вікторіна 2011^a — Вікторіна О.М. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (орнітофразеологізми) // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград, 2011. – Вип. 95. – Ч. 1. – С. 35–41.
- Вікторіна 2011^b — Вікторіна О.М. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (фразеологізми, які містять компонент-топонім) // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2011. – Вип. 100. – С. 420–426.
- Доброльова — Доброльова Г. Идеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами — назвами тварин. – Київ, 1997. – 53 с.
- Коваленко — Коваленко Н. Лексикографічний опис фразем західноподільських говірок // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів, 2004. – С. 379–391.
- Ужченко — Ужченко В.Д. Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу / Уклад. В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Луганськ, 2005. – 348 с.
- Чабаненко — Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2001. – 200 с.

ОГЛЯДИ І РЕЦЕНЗІЇ

Наталія Хібеба

ГОВІРКИ, ЗБЕРЕЖЕНІ В ЧАСІ: СЛОВНИК МИКОЛИ МАТІЙВА

Матійв Микола. *Словник говірок центральної Бойківщини.* – Київ; Сімферополь: Ната, 2013. – 602 с.

Невеликі за обсягом словники специфічної бойківської лексики з'являються від середини XIX століття, зокрема І. Вагилевича «Бойки — русько-слов'янський люд у Галичині», С. Пасічинського «Малий словарець бойківсько-руських слів, уживаних в щоденній бесіді», І. Верхратського «Знадоби до словаря южнорусского», О. Яворського «Бойківський словарець с. Лопушанки Хоминої Старосамбірського району» та ін. [детально див.: Онишкевич 1966; Лесів 2011: 24–25]. Згодом Ю. Кміт, намагаючись узагальнити тогочасні праці з бойківського словництва, почав укладати «Словник бойківського говору» [Кміт], який так і не завершив.

У рукописному відділі бібліотеки Російської академії наук (Санкт-Петербург) зберігається рукописний словничок (без назви) бойківських говірок Василя Давидяка ((1850–1922 рр.), греко-католицький священик, громадсько-політичний діяч-москвофіл, перекладач і літературознавець). Ця невелика лексикографічна праця карпатоукраїнських регіоналізмів, що налічує близько 300 народних слів і виразів, на жаль, досі не доступна для науковців. Час укладання, на думку дослідника Б. Галаса, «десь між 80-ми рр. XIX ст. і початком XX ст., коли активізувалося етнографічне вивчення Бойківщини» [Галас 2004: 239].

Бойківський діалектний матеріал, зібраний у міжвоєнний період, частково репрезентований у колективній праці мовознавців Ягеллонського університету «*Studia nad dialektologią ukraińską i polską*», яка вийшла у Кракові 1975 року [SDUP; детально див.: Лесів 1980: 27].

У другій половині XX сторіччя лексика бойківських говірок стала об'єктом зацікавлення Михайла Онишкевича, яку подано у «Словнику бойківських говірок» [Онишкевич 1984]. Це фундаментальна лексикографічна праця (17 тисяч словникових статей), перший в українській лексикографії найповніший діалектний словник, створений на науково-теоретичних засадах, із чітко викладеними значеннями слів, точною локалізацією реєстрових слів, багатими ілюстраціями, широтою охоплення матеріалу.

Подалі з'являються невеликі словники бойківської говіркової лексики: села Грабовця Стрийського району З. Бичка [Бичко 1992], сіл Жерніца та Терка лемківсько-бойківського порубіжжя польських дослідників [Domaradz 2002; Lewicka 2002; Rudolf-Ziółkowska 2002], бойківських говірок, які функціують на території Польщі, М. Лесева [Лесів 2011], також низка словничків-тлумачень маловідомих діалектизмів і виразів як додатки до фольклорно-етнографічних збірок та розвідок П. Зборовського [Зборовський 2013], В. та Г. Соколів [Соکیل, Соکیل 1998], В. Чоповсько-

го [Чоповський 2009], Т. Леньо [Леньо 2010; Леньо 2012], М. Ониськів [Ониськів 2009] та ін.

Бойківський діалектний матеріал, який зібрали учасники експедиції Інституту слов'янознавства РАН у липні 1990 року на Бойківщині (с. Торунь Міжгірського району Закарпатської області), відбитий у «Словаре карпатоукраинского торуньского говора с грамматическим очерком и образцами текстов» [Словарь]. Лексикон містить граматичну довідку, що ілюструє особливості словозміни іменника та дієслова; зазначено основні відомості з фонетики (фонології), наведено зразки говіркових текстів.

Лексикографічну прогалину в опрацюванні бойківських говірок із часу фундаментальної публікації Словника М. Онишкевича заповнює нова діалектологічна праця — «Словник говірок центральної Бойківщини» Миколи Матііва [СГЦБ] (2013) та «Словник стійких зворотів бойківських говірок» [ССЗБГ] цього ж автора. Поява словника викликала похваллення в колі мовознавців та поціновувачів бойківської культури [див. Тараненко 2014, Білоусенко 2015], адже після праці М. Онишкевича впродовж 20 років діалектна лексикографія Бойківщини була представлена дуже скупо. Праця М. Матііва має самодостатню наукову цінність перш за все як джерело діалектологічних розвідок.

Автор роботи — корінний бойко, уродженець с. Либохори Сколівського району, що межує з Тухлею — селом із повісті «Захар Беркут» І. Франка. Очевидно, що М. Матіїв плекав ідею свого Словника не один рік, маючи на меті якнайповніше репрезентувати рідну говірку. Основним джерелом формування реєстру лексики стало спонтанне мовлення говірконосців різного віку центральної Бойківщини — тридцяти населених пунктів Сколівщини та двох сіл Західної Бойківщини: Верхньої Яблуньки Турківського району та Волі Блажівської Самбірського району (Львівська обл.). Населені пункти у словникових статтях не паспортизовані, оскільки, як зазначає укладач, більшість слів функціює в усіх обстежених говірках (документовано лише мовлення корінних мешканців сіл Хітар, Верхня Яблунька та Воля Блажівська). На форзацах Лексикону вміщено карти, які окреслюють територію функціонування бойківських говірок (передруковано в енциклопедії «Українська мова» (2004) з АУМ), та етнографічне районування Бойківщини (межі визначив проф. Ю. Гошко (колективна монографія «Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження», 1983 р.).

Об'єкт лексикографічного опису — 6450 слів (фонетичних, морфологічних варіантів — 595, власних назв — 74) та 1768 стійких одиниць і зразків фольклору (фразеологічних, паремійних зворотів, лексикалізованих сполучень слів — 1279) (с. 5). Раритетними, за словами укладача, є 7411 із 8218 лексем (не засвідчені ні у «Словнику бойківського говору: А — копана–ЛБ» Ю. Кміта, ні у «Словнику бойківських говірок» М. Онишкевича (зазначмо, що словники здебільшого репрезентують мовлення Західної Бойківщини), отже, цілком певно, що це унікальний матеріал щодо репрезентації регіонального діалектного матеріалу.

Пропонована праця диференційного типу — реєстр складають слова (значення) і стійкі звороти (фразеологічні зрощення, єдності, сполучення) та інші фразеологізовані вислови, яких немає в академічних тлумачних словниках української мови та у «Словнику фразеологізмів української мови» (уклад. В. Білоноженко та ін.) (с. 9). Структура словникової статті та її оформлення відповідає вимогам сучасної діалектної лексикографії: реєстрове слово, яке передано літературною графікою (за абеткою), спрощена транскрипція, граматичні зауваги, географічні дані (цифровий перелік назв лише трьох населених пунктів, у яких зафіксовано лексему), стилістичні позначки (інформують про оцінку характеристику слова та належність до спеціальної галузевої лексики), скорочення та ремарки подано курсивом, тлумачення назви, ілюстративний матеріал. Використано умовні позначки, уже адаптовані в серії говіркових словників «Діалектологічної скрині», та авторські задумки, наприклад, «зірочка» при стійких словосполученнях, «подвійна зірочка» при лексикалізованих сполученнях слів, «світлий смайлик» [☺] біля паремійних зворотів із доброзичливим, жартівливим змістом, «чорний смайлик» [☹] — якщо це лайливі, зневажливі, згрубілі, іронічні вислови тощо (с. 11) (такі «смайлики»-ідентифікатори автор запровадив уперше).

Словник відображає типові риси центральних бойківських говірок на різних мовних рівнях, зокрема на фонетичному: збереження давніх звукосполук *гы, кы, хы* (с. 7); збереження давньої м'якості шиплячих звуків, що є однією з основних рис бойківських говірок (с. 7); відсутність заміни етимологічного [o] → [a] перед складом із наступним голосним [a]: *богáто, горáзд, кочáн, ломáча*; давні сполуки *рь (рь)* реалізуються як *ир*: *кирніця* 'криниця', *кирвé* 'кров', *кирвáвий* 'з якого тече, виступає кров; кривавий', *кирвáвити* 'залити, покривати, забризкувати кров'ю; закривавлювати', *киртíна* 'кріт', *киртиня́* 'наточені кротом купи землі'; протетичний [в] у позиції перед [o]: *волíва, вострívка*; протетичний [г]: *галя́рм, га́мерицька, готáва*; протетичне [ý] (замість о): *вбо́є, Вле́на, вдору́ти, вжені́тися, втух*; посилення функційного навантаження фонем /в/ шляхом переходу [л] → [ý] після голосного в кінці складу чи слова: *вав, вів, ків* 'кіл', *гва́втува́ти, котéв, росі́в, по́нів, сті́в, ці́вко́м*; утрата довготи м'яких приголосних [л':], [н':], [т':] в іменниках середнього роду II відміни: *вбра́ня, вбу́тя, Введе́ня, веснува́ня, квáшні́я, лаха́тя, ла́тканя, кі́ля, кі́ся* ('кісся'), *моту́зя, бра́ня*; оглушення дзвінких приголосних у кінці слова й перед глухими приголосним: *лі́шка, я́пко, ві́тповідáй, ві́тстав, йи*; позбавлений дзвінкості /з/ у кінці слів: *бес, зарас*; м'якість звука [р'] : *граба́рь, пльо́ткарь, рі́марь, ка́сірька, кавалі́рь, сикри́тарь, скота́рь, спуза́рь, пі́ря*; твердість кінцевого [т] у дієсловах 3-ої ос. одн. і мн. теперішнього часу та 2-ої особи множини наказового способу: *плéцут, підму́рвуют, лу́ска́т*; поширення африкат [дж], [дз]: *биндзо́пила* 'бензопила', *пиндзі́ль* 'пензель' (с. 343), *лома́джа* 'лом', *забинджо́вувати* 'перев'язувати рану', *будзи́гарня* 'приміщення для тимчасового позбавлення волі', *дзіндзідзі́рка* 'красива дівчина, красуня', *джанджу́ря* 'старий одяг'.

Ілюструє такі асимілятивні зміни: [дн] → [нн] → [н]: *лάνно, лánний, інна́ковий, інно́, паску́нний, полу́нне, полу́ннувати, поря́нний, спо́нні* ‘штани’, *спінни́ця, голо́нний, тру́нно, щоння́*; [вй] → [вл]: *здорóвля*; [мй] → [мн’]: *ві́мня, мня́со, мня́тка* ‘м’ята’, *па́мнятка, па́мнять, ті́мня*; [н’] перед [к] → [ї]: *скори́йко, дрібо́йкий, золоти́йкий*.

Щодо акцентуаційних особливостей, то фіксуємо явище парокситоне-зи (перенесення наголосу на один склад назад): *галасу́вати* ‘обмовляти’, *ніві́тки, ро́біня, сні́дана, хлѐптаня, хо́пити* ‘схопити’, *чи́тання, по́тік, потря́сти, ра́мена, мо́я, по́суха, ялі́виць* та ін.

Морфологічні особливості: закінчення -ов, -ев в О.в. іменників ж.р.: *зимо́в, голово́в, майму́рков, ба́бов, ла́бов, ша́блов, па́рхов, на́фтов*; закінчення -ом в О.в. іменників ч.р. та с.р. із м’якою основою: *дньо́м, плитьо́м*; збереження давніх форм інфінітива на -чи: *ве́ричи, спечі́, стричі́* ‘підстригати’, *течі́* ‘текти’, *розве́речи* ‘ударом розбити що-небудь’, *потовчі́* ‘потерти’; енклітичні форми займенників я, ти у Р.в., Д.в. та Зн.в.: *ми, ме, мя, тя, ті*; особовий займенник він у непрямих відмінках виражено як *го, не́го*: вона — ї: *А гир го знає; А пия би тя (го, ї) взяла*; конструкції прийменник д + іменник чи займенник у М.в.: *д ста́рости* та ін.

«Словник говірок центральної Бойківщини» фіксує **фонетичні варіанти** літературних слів: *ані́дот* ‘анекдот’ (с. 18), *анко́блік* ‘п’яниця’ (с. 18), *апті́карь* ‘аптекарь’ (с. 18), *бати́рїя* ‘елемент живлення в кишеньковому ліхтарикові’ (с. 26), *більо́к* ‘білок у яйці’ (с. 34), *бли́ха* ‘блоха’ (с. 35), *бито́н* ‘бідон’ (с. 33), *бінт* ‘бинт’ (с. 34), *бога́то* ‘багато’ (с. 38), *бодáк* ‘будяк’ (с. 38), *бо́ло* ‘було’ (с. 38), *вдови́ць* ‘вдівець’ (с. 34), *вду́ріти* ‘одуріти’ (с. 54), *вити́ринáрь* ‘ветеринар’ (с. 70), *вів* ‘віл’ (с. 74), *воли́ва* ‘олія’ (с. 86), *вісте́рко* ‘дзеркало’ (с. 83), *да́коли* ‘деколи’ (с. 118), *да́хто* ‘дехто’ (с. 119), *да́цо* ‘дещо’ (с. 119), *девято́сиф* ‘девятосил’ (с. 120), *дикало́н* ‘одекалон’ (с. 124), *довжні́к* ‘боржник’ (с. 129), *дривору́б* ‘дроворуб’ (с. 134), *е́гирь* ‘егер’ (с. 139), *ико́на* ‘ікона’ (с. 192), *казе́та* ‘газета’ (с. 199), *калі́ндарь* ‘календар’ (с. 200), *кашлати* ‘кашляти’ (с. 207), *квандра́т* ‘квадрат’ (с. 208), *кві́чка* ‘квочка’ (с. 209), *киши́ня* ‘кишеня’ (с. 213), *кла* ‘ікла’ (с. 216), *кли́й* ‘клей’ (с. 218), *клийо́нка* ‘клейонка’ (с. 218), *кубаса́* ‘ковбаса’ (с. 224), *коса́рь* ‘ко-сар’, *лен* ‘льон’ (с. 254), *ліні́йка* ‘лінійка’ (с. 256), *матра́с* ‘матрац’ (с. 272), *ме́тер* ‘метр’ (с. 275) *млот* ‘молот’ (с. 280), *о́лінь* ‘олень’ (с. 323), *солові́й* ‘соловей’ (с. 436), *хо́взанка* ‘місце, де ковзаються діти’ (с. 497), *цинтомі́тр* ‘сантиметр’ (с. 501); **акцентуаційні**: *кі́вати, мо́нах, обходи́ти, переко́нана, ра́мена, Укря́їна, та́нок*; **словотвірні**: *ба́нок* ‘банк’ (с. 24), *веселя́к* ‘веселун’ (с. 57), *добага́нки* ‘забаганки’ (с. 128), *ліні́тися* ‘лінуватися’ (с. 258), *ліно́ль* ‘лінолеум’ (с. 258), *оско́мина* ‘оскома’ (с. 324), *по́великий* ‘завеликий’ (с. 358), *уче́ник* ‘учень’ (с. 480), *диво́та* ‘диво’ (с. 123); **морфологічні**: *банди́та* ‘бандит’ (с. 24), *бе́здарь* ‘бездара’ (с. 28), *бе́зум* ‘безумець’ (с. 28), *бинди́їна* ‘бензин’ (с. 31), *бу́тля* ‘бутель’ (с. 47), *кля́са* ‘клас’ (с. 222), *коне́рта* ‘конверт, у якого вкладають лист, документи і т.ін. для пересилання поштою або для передавання кому-небудь’ (с. 230), *пігу́лок* ‘пігулка’ (с. 348) та ін.

«Словник говірок центральної Бойківщини» ілюструє словотворчий потенціал бойківських лексем (формування словотворчих гнізд): *дрінда* ‘людина, яка повільно ходить’ – *дріндати* ‘іти повільно важкою ногою’ (с. 135), *кляг* ‘висушений шлуночок теляти або ягняти, що вживається для закваски молока (сиру)’ – *кляганиць* ‘грудка солодкого сиру, що виготовлена за допомогою *клягу*’, *клягати* ‘заквашувати молоко для приготування сиру за допомогою *клягу*’ (с. 221), *порзнé* ‘страва без м’ясних та молочних продуктів’ – *порзнити* ‘постити’ (с. 374–375), *цініпати* ‘грати на музичному інструменті’ – *цініпавка* ‘скрипка’ (с. 503), *цільта* ‘щільна груба або тонка тканина’, ‘джинсова тканина’ – *цільтовий* ‘пошитий з тонкої *цільти*’, *цільтяники* ‘штани, що пошиті з джинсової тканини або тонкого лляного полотна’ (с. 501).

Частина репрезентованих бойківських назв є вузьколокальною, тому, на переконання автора, потребує детального опису та «супроводу» діалектного контексту, а це тексти «живого» мовлення зі збереженням синтаксичних особливостей, які й допоможуть зрозуміти слово. М. Матіїв використав численний ілюстративний матеріал — власні записи: уривки зв’язного мовлення, усталені мовленнєві формули-поради, формули-заборони, примовляння, звертання, мовні кліше, паремійний матеріал, каламбури тощо, які фіксовані після відповідних знаків (с. 9) зі збереженням бойківських фонетичних, акцентуаційних і граматичних особливостей (с. 10). Ілюстративний матеріал передано якнайточніше засобами української абетки. Для зручності сприйняття слова та його значення, ілюстрацію виділено курсивом, а згадане реєстрове слово — напівжирним курсивом (наприклад: *Навє́ричи* ‘одягнути на себе який-небудь одяг’. *Ходиш розді́тий, ни мо́жеш навє́ричи яку́ блю́ску* (с. 291)).

М. Матіїв фіксує назви вже відомі за «Словником бойківських говірок» М. Онишкевича (покликання подано після двох скісних рисок), але подає до них нові ілюстрації, що свідчить про активність лексеми та значний ареал її функціонування: *бридь* ‘гідота’, *предик*. ‘бридко’ [Он. I: 71; СГЦБ: 42]; *ва́ндри* ‘тиняння’ [Он. I: 82; СГЦБ: 50]; *ліга́рь* ‘брус на мості’, ‘підклад під дрова, колоди і т. ін.’ [Он. I: 413; СГЦБ: 257]; *éвирь* ‘відламана гілка’, ‘тріска з підрубленого дерева’ [Он. I: 243; СГЦБ: 139]; *визирáти* ‘виглядати’, ‘чекати’ [Он. I: 101; СГЦБ: 61]; *шус* ‘постріл’ [Он. II: 392; СГЦБ: 530] та ін.

Чимало лексем, засвідчених у «Словнику бойківських говірок», доповнено переносними значеннями; пор.: *болóто* ‘багно’ [Он. I: 65], *перен*. ‘заміс глини для покриття поверхні стіни, стелі і т. ін.’ [СГЦБ: 39]; *бу́бен* ‘бубон’ [Он. I: 73], *перен*. ‘живіт (людини)’ [СГЦБ: 44], *ле́гари* ‘зрубане дерево, що дового лежить’ [Он. I: 406], *перен*. *зневажл*. ‘нероба, ледар’ [СГЦБ: 253]; *чир* ‘борошно, варене з водою’ [Он. II: 370], *перен*. ‘розріджена внаслідок дощів, розтавання снігу земля на шляхах, стежках і т. ін.’ [СГЦБ: 510].

На діяхронному зрізі простежуємо розвиток семантичної структури бойківських лексем: *бурача́нка* ‘поле, з якого знято буряки’ [Он. I: 76], ‘самогон з цукрових буряків’ [СГЦБ: 46]; *забочи́тися* ‘приготуватися колоти рогами (про корову, бика)’ [СГЦБ: 146]; *запру́та* ‘палиця, кіл, яким скручують ланцюг навкруги колод чи дров на возі, щоб вони не розсувалися’

[Он. I: 281], 'міцний мотуз, яким ув'язують рубель при перевезенні сіна, соломи і т. ін.' [СГЦБ: 163]; *клінтіти* 'ремонувати старе знаряддя' [Он. I: 358], 'бідувати, мучитися', 'збирати матеріали чи кошти, економлячи на всьому' [СГЦБ: 219]; *корбан* 'вид гриба' [Он. I: 377], *ірон.* 'людина похилого віку' [СГЦБ: 234]; *пóгарь* 'згарище в лісі' [Он. I: 91], 'земля на згарищі в лісі, яку засівали житом, пшеницею або гречкою' [СГЦБ: 360–361]; *лиші́тися* 'залишатися', '(про годинник) відставати' [Он. I: 412], 'зменшувати молоко перед отеленням' [СГЦБ: 256]; *постáвитися* 'побудуватися' [Он. II: 121], 'набратися хоробрості, не відчувати страху' [СГЦБ: 377]; *учі́стити* 'обчистити' [Он. I: 153], 'сильно і різко вдарити (рукою або твердим предметом)' [СГЦБ: 481] та ін.

Низка лексем у «Словнику говірок центральної Бойківщини» «отримує» позначку *застаріле*: *коло* [Он. I: 366], *заст.* 'колесо для млина, яке приводило в рух вода' [СГЦБ: 228]; *пáлуп* [Он. II: 36], *заст.* 'кора з дерева' [СГЦБ: 331]; *чёртіжъ* [Он. II: 367], *чёртіж* *заст.* 'поле для посіву на місці викорчованого лісу' [СГЦБ: 509]; *щáндра* [Он. II: 393], *заст.* 'здерте місце на дереві' [СГЦБ: 531] та ін. І, закономірно, простежуємо зворотнє явище — архаїзацію говіркового мовлення: *уфна́ль* [Он. II: 325], *заст.* 'спеціальний цвях для кування коней' [СГЦБ: 480]; *серда́чка* [Он. II: 210], *заст.* 'серцевина дерева' [СГЦБ: 422]; *дў́чка* [Он. I: 240], *заст.* 'отвір у верхньому жорновому камені для засипання зерна' [СГЦБ: 138]; *мі́кати* [Он. I: 439], *заст.* 'чесати льон або коноплі для прядива' [СГЦБ: 276] та ін.

Відзначмо, що деякі слова М. Онишкевича засвідчені у «Словнику говірок центральної Бойківщини» як складові фразем: *бу́зьок* 'лелека' [Он. I: 74] — *ма́ти бу́зька* 'хтось дуже захоплюється ким-, чим-небудь, готовий заради справи пожертвувати чимось' (с. 45); *крі́жма* 'полотно, яке хрещена мати дарує дитині під час хрестин' [Он. I: 388] — *цюлюва́ти крі́жму* 'поклонитися Богом, поцілувавши схрещені пальці' (с. 505–506); *чапі́ти* 'погано йти (про справи)' [Он. II: 362] — *чапі́ти на волоску́* 'про неприємності, що в будь-який момент можуть настати' (с. 506); *чі́люсти* 'челюсті' [Он. II: 368] — *звóдити чі́люсти* 'закусуючи зуби, починати дуже сердитися' (с. 510); та лексикалізованих сполучень: *дві́рі* 'двері' [Он. I: 206], *глухі́ дві́рі*, *стол.* 'суцільні дерев'яні двері' (с. 119–120); *лі́шка* 'ложка (для споживання їжі)' [Он. I: 412] — *чубáта лі́шка* 'ложка з верхом солі, цукру' (с. 256–257).

Словник М. Матіїва репрезентує мовні одиниці різних тематичних груп лексики (найчисельніша — професійна, пов'язана з ремеслами):

- лісозаготівельна справа (*дильо́ванка* 'настелена деревиною заболочена дорога в лісі', *за́шкала* 'відколота тріска від зваленого дерева, що залишилася на пні', *ну́цер* 'робітник, який високоякісно здійснював вторинну обрубку гілля', *страм* 'довга колода', *чуфлі́нок* 'залізний гак, що вбивають у колоду і за який чіпляють орчик');
- лісівництво (*прóсіч* 'вузька смуга прорубаного лісу', *фля́нець* 'саджанець', *шкóлка* 'ділянка, де вирощують молоді лісові рослини', *шнáйса* 'межа ділянки лісу');

- будівництво (*кізлі* ‘крокви’, *плáтва* ‘верхній брус на підпорі, що утримує крокви’, *очáп* ‘брус, що скріплює стовпці вікон та дверей’, *ринті́на* ‘горизонтальний брус під вікном, дверима або над ним’, *су́миць* ‘коротка деревина (брус, плениця і т.ін) від вікна або дверей до кута будинку’);
- столярництво (*про́в’ушина* ‘отвір, у який входить шип на коробці дверей або вікон’, *сні́з* ‘деталь у верстакові, за допомогою якого кріпиться матеріал для стругання’, *ке́мфер* ‘деталь вікна’, *шерше́бок* ‘інструмент для первинного стругання заготовки (дошки, бруса і т.ін.)’);
- ткацтво (усі лексеми марковані як *застарілі*) (*збо́їчі* ‘складова частина кросен’, *нипо́ничка* ‘недолік на полоні в ткацькому верстаті’, *саку́ля* ‘рядно, виткане з грубого полотна’, *плéща* ‘обірвана нитка в ткацькому верстаті’);
- мисливство (*ваб* ‘приманка для лисів (тюлька, нутрощі забитої тварини і т.ін.)’, *го́штанс* ‘засідка на звіра’, *льо́тка* ‘одна свинцева кулька в набої’, *цбо́мплик* ‘невеликий виступ на кінці дула вогнепальної зброї для прицілювання; мушка’);
- бджільництво (*вики́лія* ‘знятий з дерева гриб-паразит, призначений для обкурювання бджіл’, *на́ставка* ‘насадка з рамками, що накладається на вулик для медозбору’, *кура́х* ‘прилад зі шкіряним мішком для обкурювання бджіл’);
- різьбярство (*нафо́н* ‘напівкругла стамеска’, *та́рча* ‘вирізьблена дошка під роги оленя’, *фу́чик* ‘різець з гострим кутом’);
- бондарство (*дзвóни* ‘заготовки на клепки для бочок’, *кле́пка* ‘кожна з опуклих дощечок, з яких складається бочка’);
- кравецтво (*ду́ди* ‘дрібно плісировані манжети при сорочці’, (заст.) *фі́льба́нки* ‘смужки тканини, пришиті для оздоблення до сукні, фартуха і т.ін.’, (заст.) *ці́рка* ‘смужка, яку пришивали на уставку’).

Відзначено також такі пласти лексики, як:

- медична (*ба́нькі* ‘грушовидна скляночка, що застосовується для того, щоб викликати приплив крові на окремих ділянках тіла’, *миго́али* ‘лімфаденіт, запалення лімфатичних вузлів’, (заст.) *титю́ха* ‘пропасниця’, *фра́нца* ‘сифіліс’);
- музична (*бри́нькавка* ‘дримба’, *пи́щáвка* ‘сопілка’, *ці́ні́павка* ‘скрипка’);
- ботанічна (*бузю́кі* ‘паслін чорний’, *кома́ніця* ‘трава, схожа на конюшину’, *куцюрубкі́* ‘лисички’, *смику́ля* ‘вид трави’; зокрема назви грибів: *ді́дики* ‘гриби, схожі на білі’, *корба́н* ‘вид гриба’, *пу́тьо́к* ‘сатанинський гриб’, *смажу́х* ‘перезрілий білий гриб’);
- зоологічна (*ба́зьо* ‘баран’, *коро́павка* ‘ропуха’, *ма́цур* ‘кіт’, *муранди́лі* ‘мурашки’, *перга́ч* ‘кажан’, *шпи́ца́к* ‘олень з однорічними рогами’; назви риб: *бздéрка* ‘вид дрібної риби’, *пирь* ‘вид гірської риби’; птахів: *ка́вка* ‘птах родини воронових із чорним пір’ям, блискучим на спині’, *ка́ня* ‘хижий птах родини яструбових, який знищує гризунів’, ‘дятел-червоноголевець’, *смі́тюшо́к* ‘горобець’; комах (ентомологічна): *бздох* ‘комаха зі специфічним запахом’, *бобру́нка* ‘невеликий жучок круглої або подовженої форми, що має червонувате або жовтувате з чорними цяточками забарвлення; сонечко’, *ні́тля* ‘нічний метелик’);

- спорідненість та свояцтво (*відтітчанник* ‘троюрідний брат, син двоюрідної сестри матері’, *свьість* ‘сестра дружини’, *у́йчанник* ‘двоюрідний брат, син брата матері’);
- частини тіла (соматична лексика) (*герта́вка* ‘горло, трахея’, *корко́ші* ‘частина тулуба від шиї до руки’, *лепе́та* ‘голова’, *плію́ци* ‘легені’, *шнóбиль* ‘великий ніс’);
- меліоративна та пейоративна характеристика людини: зовнішній вигляд (а також фізичні вади) (*ка́правиць* ‘той, хто має гнійні очі (людина)’, *мнюх* ‘тостун’, *не́харь* ‘неохайна людина’, *те́нга* ‘огрядна жінка’, *шпінди́ль* ‘низкоросла людина’, *фуфлі́нда* ‘людина, яка невиразно говорить’, *харла́к* ‘фізично неси́льна, хвора людина’, (ірон.) *чупе́ра́дло* ‘хлопчик або дівчинка з невеликими вадами, які привертають увагу’); розумові здібності, інтелект, спосіб поведінки, стосунки між людьми, психологічний стан (а також моральні вади) (*галайда́* ‘роззява’, ‘той, хто багато говорить’, *до́вбани́ць* ‘нетямуща, пришепелувата людина’, *дуб’я́к* ‘важкодум’, *жминдо́к* ‘скнара’, *запліва́ниць* ‘дуже зла, сердита людина’, *ка́ліч* ‘незграбна людина’, *фаму́ла* ‘недотепа’, *ло́дзьо* ‘той, хто веде бездіяльне, ледаче життя’, *му́нявка* ‘марудна жінка’, *нагіба́ня* ‘вредна жінка’, (зневажл.) *флі́нда* ‘той (та), хто лихословить’, *ю́ха* ‘в’їдлива, зла людина’);
- житлові споруди, господарські приміщення, садиби та їх частини (*гра́гарь* ‘сволок’, *прида́шок* ‘невелика відкрита веранда’, *приту́ла* ‘господарська прибудова до основної будівлі’, *шпихля́р* ‘комора’);
- речі домашнього вжитку та майно (побутова лексика): посуд (*вуха́нча* ‘невелика каструля’, *фа́нолик* ‘мала сковорідка’, *хвоста́нча* ‘кругла відкрита посудина з ручкою для зачерпування води’, *черепа́н* ‘старий глиняний горщик’, *ика́лік* ‘невелика склянка для горілки; чарка’); знаряддя праці (*колу́н* ‘сокира для коління дров’, ‘довгий вузький ніж, яким заколюють свиней’, *мняцка́чка* ‘товчачка, якою мнуть картоплю’, *ско́сок* ‘сточена коса’); меблі (*бамбе́т* ‘дерев’яний розсувний тапчан’, *пси́ха* ‘високе стояче дзеркало; трюмо’); одяг та його елементи (*га́лька* ‘нижня спідниця’, *капчу́рі* ‘шкарпетки’, *по́мки* ‘широкі штани, зібрані біля кісточок’, *шпорті́вка* ‘коротка вузька спідниця’); взуття (*гума́ки* ‘гумове взуття’, *сніготóпи* ‘чоботи з високими халявами, які одягають взимку’, *шка́рпи* ‘старе зношене взуття’); прикраси (*ко́втки* ‘сережки (прикраса)’, *моні́сто* ‘намисто’, *пацьо́рки* ‘намисто’);
- погода та атмосферні явища, докiлля (*бели́юга* ‘дощ зі снігом’, ‘снігова буря, хуртовина’, *ку́рбеля* ‘завірюха’, *бліскоти́* ‘дуже часті блискавки’, *зава́рь* ‘безвітряна душна погода’, *мертві́ця* ‘холодна погода’);
- часові поняття (дні тижня, місяці, одиниці часу) (*дівбідок* ‘півдня до обідньої пори’, *ма́рот* ‘третій календарний місяць року; березень’, *читві́рь* ‘четвер’);
- рельєф (*бе́зма* ‘глибоке провалля’, *кітлик* ‘видолина, невелике заглиблення в підніжжі гори’, *мла́ка* ‘заболочена низина’, *ро́стока* ‘місце злиття двох потоків, з яких утворився інший водний об’єкт’);
- куліна́рія (назви страв) (*андрю́ти* ‘вафлі’, *сі́лос* ‘холодна страва з овочів (картоплі, буряка, квасолі, квашеної капусти, солоних огірків’);

тарчаники ‘млинці з тертої картоплі’, *фуфлячки* ‘кульки з тіста, що зварені в молоці’); хліб і хлібні вироби (*палиня* ‘коржик з прісного тіста, спечений на плиті’, *струцинь* ‘білий здобний хліб довгастої форми, виготовлений з переплєтєних шматочків тіста’);

- родинна обрядовість (*крїжма* ‘полотно, яке хрещена мати дарує дитині під час хрєстин’, *попрáвини* ‘гостювання після весілля’, *освічуваня* ‘відспівування покійника’, (заст.) *шкредтáчка* ‘гра біля покійника’);
- народна демонологія і вірування (*пиня* ‘якась нечиста сила (не чорт)’, *прімха* ‘якась зла сила’, *фрац* ‘чорт’, *шáтан* ‘чорт’);
- релігія (*Здвїга* ‘Воздвиження Чесного Хрєста’, *вінчóваня* ‘побажання добра після колядування’, *май* ‘гілки з листям, якими прикрашають будівлі на Зелєні свята’, *савлó* ‘апостол Павло’);
- етнографія (*рантúх* ‘полотно на голові молодої, яке в кінці весілля подаровано свєкрусі’, *русáночка* ‘весільна обрядова пісня’).

Словник репрезентує також онімну лєксіку: **антропоніми**: *Гафа, Зоня, Зєньо, Ілько, Ирстина, Їрко, Йівка, Йонько, Юзьо, Кася, Кольо, Митєр, Митрусь, Парася, Полажска, Симньон, Фидя*; **зооніми**: *Босько, Бося, Боця, Брисько, Буян, Жовтя, Зоряна, Каштан, Квітоля, Красій, Крася, Ласій, Ластівка, Лася, Ласька, Лися, Ляпс, Малина, Пишия, Сивуля, Соколя, Фукса, Ціган*; **топоніми**: *Мáківка* ‘власна назва гори’, *Мáгура* ‘власна назва гори’, *Сїгла* ‘власна назва річки’; **катойконіми**: *синівітци* ‘жителі сіл Верхнього Синьовидного та Нижнього Синьовидного’, *львівча* ‘жителька м. Львова’.

Сучасну мовлєннєву реальність характеризує засвідчений у рецензованій праці бойківський **молодіжний соціолєкт**: *цифєрблáт, забáцати, затірник*; **дитяча лєксика**: *дзізя, дзіюзя, дусь-дусь, куця, мóньо, погáмати, хіся, цюця, чужа, яйко* та ін.

Рєпрезєнтовано й лєксіку обмеженого вживання, зокрема рідковживаними є: *пицїкіль* ‘мотоцикл’, *гривáс* ‘гривня’, *квáндрас* ‘чвєрть години’ та ін.

Різні семантичні та стилістичні відтінки слів відповідно позначєні як жартівливі (*єрдé-бердé, чáпалка*), іронічні (*гїциль, дирькáчка, домáрик, шунтjáчка*), зневажливі (*дрїзда, зелєнjáча*), вульгарні (*докибїнити, фóфлатися, цинтóй, чéрвити*), фамільярні (*згóстити*); також репрезєнтована емоційна лєксика: згрубіла (*грїше, дірятник, жльопїти, жонїще*), зменшувальна (*валівча, джвєндá, жониня, зубїць*), пєстлива (*золотїйкий*), зменшувано-пєстлива (*жмїнка, зозулька*) та ін.

Засвідчено літературні слова, які в центральних бойківських говірках, окрім відомих, мають і локальні значєння: *кáрта* ‘писаний текст, призначєний для повідомлення про що-небудь, для спілкування з кимось на відстані, а також відповідна корєспондєнція; лист’ (с. 206), пор.: ‘умовно зменшенє загальнє зображення земної поверхні, її частини або окремих країн світу’ [СУМ IV: 109]; *ковалі* (єтн.) ‘великі лісові мурахи’, ‘конусоподібна купа з хвої, землі, шаточків листя, сухої трави і т. ін., що є наземною частиною житла ковалів’ (с. 224), пор.: *ковáль* ‘майстер, що куванням обробляє метал’ [ЕСУМ IV: 202]; *кїснути* (*перєн.*) ‘плакати без причини’ (с. 213), пор.: ‘ставати кислим’, (*перєн.*) ‘проводити час бездіяльно, одноманітно’, (*перєн.*)

‘довго мокнути чому-небудь’ [СУМ IV: 154–155]; *красень* ‘самець оленіці, який носить роги’ (с. 238), пор.: ‘уродливий хлопець, чоловік; уродженець’ [СУМ IV: 326]; *тепліця* ‘термальне джерело’ (с. 457), пор.: ‘засклєне опалюване приміщення для вирощування в закритому ґрунті ранніх або південних рослин, а також розсади; оранжерея’ [СУМ: 78]; *шанс* ‘заглибина, що заросла кущами’, ‘довга заглибина, викопана в землі’ (с. 516), пор.: ‘умова, яка забезпечує удачу, успіх у чому-небудь’ [СУМ XI: 404].

Фактаж «Словника говірок центральної Бойківщини» дає змогу виявити системні зв’язки репрезентованої лексики, зокрема омонімію (подані в окремих словникових статтях), напр.: слово *бáбрати* репрезентує 3 компоненти, *басувати* – 3, *гет* – 4, *клянчати* – 3, *лєда-якій* – 2 та ін.; полісемію: *лупити* — 7 значень, *тігати* – 7, *бляха* – 6, *полів’яти* – 6, *темлєвити* – 6, *виправити* – 5, *цвєт* – 5, *кітиця* – 5, *бáнда* – 4, *мла́ка* – 4, *бійкати* – 3 тощо. Засвідчено виникнення омонімів шляхом розпаду полісемії, порівняймо: пару омонімів *косі́ця* виявлено у «Словникові» М. Онишкевича [I: 380] і 5 омонімів — у СГЦБ (с. 236).

Щоб викласти абсолютні синоніми, укладач використав відсилач (Те саме, що...), за необхідності значно полегшує їх пошук і «Покажчик слів, фразеологізмів, лексикалізованих словосполучень, що мають тотожні або майже тотожні значення» (с. 573–596): *бу́тори* і *бу́туришáк* ‘мішок з особистими речами’ (с. 47), *ві́шкребок* і *по́меті́скриня* ‘остання дитина в сім’ї’ (с. 73, 370), *ві́всі́сько* і *ві́всі́янка* ‘поле, з якого знято овес’ (с. 74–75), *да́й-на-да́й* і *даш-на-да́ш* ‘про рівноцінний обмін’ (с. 118, 119), *ге́мба* і *деле́бало* ‘вибоїна’ (с. 114, 120), *калаба́тина* і *калуба́ня* ‘глибоке місце, заглибина в річці’ (с. 199, 200), *варіа́ція* і *кринди́ля* ‘неправомірні вчинки, безладдя’ (с. 51–52, 241), *драпа́к* і *штурпа́к* ‘старий віник’ (с. 133, 529), *проха́джка* і *чимпа́ш* ‘доріжка, протоптана звірами або людьми (с. 392, 510), *новослі́нниця* і *про́слідок* ‘перший слід на снігу (людини або звіра)’ (с. 310–311, 391) та ін.

На сторінках аналізованої лексикографічної праці подано специфічні бойківські фраземи: *збі́тисся в цанцу́х* ‘збиратися, сходитися до купи, в одне місце; скупчитися’; *випоро́ти си га́дя* ‘знайти собі клопіт; мати неприємність з власної вини’ (с. 65); *говори́ти на су́сраки* ‘не погоджуватися з ким-небудь; суперечити’ (с. 448), *бровари́ бройи́ти* ‘робити безладдя, хаос’ (с. 43), *зафі́флачити у рийку* ‘закурити люльку, цигарку’ (с. 169). Деякі фраземи застарілі: *ходи́ти в ку́зік* ‘саджати, прополювати чи виривати брукву (на колгоспному полі)’ (с. 245), *печи́ га́мана* ‘єврейська звичаєва гра (під час свята когось використовували як об’єкт побиття, насміхання)’ (с. 93).

Читачеві цікаво буде простежити зміни у зовнішній формі літературних фразем: *Як з ца́па молока́* [СУМ XI: 180] — бойк. *Хісна́ як с ца́па молока́* (с. 500); *зуб на зуб не попада́є* [СФУМ I: 347] — бойк. *клавáк на клавáк ни попада́є* (с. 216); *ба́йдики бі́ти* [СФУМ I: 24] — бойк. *банди́ги бі́ти, блихі́ бі́ти, брі́ндзі бі́ти* ‘нічого не робити’ (с. 24); *бі́ти на спо́лох* [СФУМ I: 25] — бойк. *бі́ти на галя́рм* ‘об’являти тривогу’ (с. 35, 93); *да́ти ду́ба* (знев.) [СФУМ I: 221] — бойк. *да́ти ке́ти* (ірон., мол.) ‘загинуті, померти’ (с. 210); *ру́ки свербо́лять* [СФУМ II: 770–771] — бойк. *ру́ки лоптя́т* ‘є бажання щонебудь робити або заподіяти щось’ (с. 260); *як ку́рка ла́пою* [СФУМ I: 406]

– бойк. *ба́брає ги кўрка ла́бов* ‘писати некаліграфічним почерком’ (с. 20). Відомі фразеологізми позначені впливом бойківської фонетики: *на видноті* ‘на видному місці, так, щоб можна було бачити’ [СФУМ I: 88] — *бо́ти на виді́ці* ‘перебувати під постійним наглядом’ (с. 61); *на се́мім не́бі* (с. 421), *ни́ма спáсу* (с. 437), *сто́яти ра́цьки* (с. 400), *трима́ти лі́нію* (с. 256) та ін.

Уважне око помітить, як бойківські регіоналізми змінюють компонентний склад літературних фразем: бойк. *всади́тися в печі́нкі* ‘надто надокучати, стати невиносимим’ (с. 478), пор.: *лі́зти в печі́нкі* ‘докучати, завдати прикростей кому-небудь’, *в’ї́стися в печі́нкі* ‘дуже набриднути, надокучити’ [СФУМ I: 436]; бойк. *зйі́тї на нич* ‘дуже схуднути’, ‘занепасти’, ‘погано існувати, не дотримуватися людських правил’ (с. 309), пор.: *зйі́тї ніна́що* ‘утратити все, розоритися’, ‘втратити певні якості, властивості, характерні риси’ [СФУМ I: 334]; бойк. *бра́ти на беи́тифра́нти* ‘глузувати, сміятися з кого-, чого-небудь’ (с. 29), пор.: *бра́ти на кпíни*, *бра́ти на бас*, *бра́ти на глум* ‘тс.’ [СФУМ I: 55]; бойк. *тягну́ти лі́бу* ‘відкладати, затримувати що-небудь, затягувати виконання, здійснення чогось на довший строк’ (с. 225), пор.: *тягнї́ сі́рка (котá) за хві́ст* ‘тс.’ [СФУМ II: 907]; *на ду́ші і́капати́т* ‘відчувати докору, муку совісті’ (с. 520), пор.: *му́ляти на се́рці (на ду́ші)* ‘тс.’ [СФУМ I: 377].

Однак, на нашу думку, негативним явищем динаміки словникового складу бойківських говірок є поява русизмів, засвідчених у виданні: *ві́лка* ‘виделка’ (с. 62), *гру́зчик* ‘вантажник’ (с. 108), *грузі́ти* ‘вантажити’ (с. 108), *закáцик* ‘замовник’ (с. 153), *знако́мство* ‘знайомство’ (с. 187), *ковьо́р* ‘килим’ (с. 225), *кольцо́* ‘обручка’ (с. 229), *махльо́вицик* ‘шахрай’ (с. 272), *нацjóт* ‘стосовно кого-, чого-небудь’ (с. 304), *ниря́ха* ‘недбайлива, неакуратна, неохайна людина’ (с. 308), *просло́йка* ‘тонкий прошарок м’яса у свинячому салі’ (с. 391), *про́твінь* ‘форма з листового заліза із загнутими краями для випікання хліба’ (с. 391), *сильо́дка* ‘оселедець’ (с. 423), *сортіро́вицик (ліс.)* ‘людина, що працює з кіньми на місці вантаження лісу’ (с. 437) та ін.

На сторінках словника авторів вдалося відобразити неповторний бойківський світ суголосності людини й довкілля, який прихований за словом: *іти́ на висі́ля* ‘бути, існувати в першій половині людського життя’, *іти з висі́ля* ‘бути, існувати в другій половині людського життя’ (с. 68), *дерева́ний ко́стюм* (с. 120) ‘труна’ та ін.

Отож поява «Словника говірок центральної Бойківщини» М. Маті́йва є значною науковою подією, яка мотивує перш за все діалектологів простудіювати його за наявності «свого матеріалу» для наукових зацікавлень, має самодостатню наукову цінність. Сподіваємося, що праці такого типу дадуть змогу укласти словник усього ареалу бойківського говору.

ЛІТЕРАТУРА

Бичко 1992 — Бичко З.М. Словник діалектної лексики села Грабовець Стрийського р-ну Львівської обл. Матеріали до вивчення курсу «Українська діалектологія». — Львів, 1992.

- Білоусенко 2015 — Білоусенко П. Із живомовної криниці старожитніх говірок бойків [рец. на:] Микола Матіїв. Словник говірок центральної Бойківщини / Відп. ред. В.В. Німчук. — Київ; Сімферополь, 2013. — 602 с. // Українська мова. — 2015. — № 2. — С. 148–152.
- Пісні 2004 — Бойківський мій краю. Пісні з голосу Марії Ільницької з села Ільник Турківського району Львівської обл. — Львів, 2004. — С. 137–146.
- Галас 2004 — Галас Б. Бойківська народна лексика в записах В. Давидяка // Бойківщина: Матеріали наукової конференції «Бойківщина: віра, культура, цивілізація», присвяченої 75-річчю товариства «Бойківщина». — Дрогобич, 2004. — Т. 2. — С. 237–243.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7 т. — Київ, 1982–2012. — Т. 1–6 (видання не завершене).
- Зборовський 2013 — Зборовський П. Бойківські латканки. — Львів, 2013. — С. 185–196.
- Кміт — Кміт Ю. Бойківський словарець зі села Гвіздця // Літопис Бойківщини. — Самбір, 1931–1938. — Ч. I–X.
- Леньо 2010 — Леньо Т. Весільна обрядовість бойків Закарпаття. Передвесільний етап (за матеріалами експедицій та рукописних матеріалів) // Весільна обрядовість у часі і просторі: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Одеські етнографічні читання». — Одеса, 2010. — С. 215–216.
- Леньо 2012 — Леньо Т. Початковий етап весільної обрядовості бойків Закарпаття (середина XX століття) // Етнічна історія народів Європи. — 2012. — Вип. 38. — С. 69–71.
- Лесів 1980 — Лесів М. Бойківські говірки в дослідженнях у XIX і XX ст. // Рабій-Карпинська С. Діалект бойків (фонетика і морфологія). — Філадельфія–Нью-Йорк, 1980. — С. 15–37.
- Лесів 2011 — Лесів М. Українські говірки у Польщі. — Варшава, 1997.
- Ониськів 2009 — Ониськів М. Особливості бойківського весілля у Петранці. — Львів, 2009. — С. 129–131.
- Онишкевич 1966 — Онишкевич М. Словнички та словники бойківських говірок // Вісник Львівського ордену Леніна державного університету ім. І. Франка. Серія філологічна. — 1966. — Вип. 4. — С. 94–100.
- Онишкевич 1984 — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. — Київ, 1984.
- Словарь — Словарь карпатоукраинского торуньского говора с грамматическим очерком и образцами текстов. — Москва, 2001.
- СФУМ — Словник фразеологізмів української мови: У 2 кн. / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. — Київ, 1993.
- Тараненко 2014 — Тараненко О. [рец. на:] Микола Матіїв. Словник говірок центральної Бойківщини / Київ; Сімферополь, 2013. — 602 с. // Мовознавство. — 2014. — № 2. — С. 82–84.
- Чоповський 2009 — Чоповський В. Бойківщина: відгомін століть: минуле і сучасне. — Львів, 2009. — С. 218–225.
- ССЗБГ — Матіїв М. Словник стійких зворотів бойківських говірок / Рукопис.
- Сокіл, Сокіл 1998 — Фольклорні матеріали з Отчого краю / Упор.: В.Сокіл і Г.Сокіл. — Львів, 1998. — С. 598–602.
- СУМ — Словник української мови: В 11 т. — Київ, 1970–1980.
- SDUP — *Studia nad dialektologią ukraińską i polską. Z materiałów b. Katedry Ję-*

- zyków Ruskich UJ // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Kraków; Warszawa, 1975. – T. CCCLXXVI. – Z. VII.
- Lewicka 2002 — Lewicka U. Słownictwo wsi Terka na pograniczu łemkowsko-bojkowskim // Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce: Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie. – Warszawa, 2002. – S. 107–180.
- Domaradz 2002 — Domaradz K. Słownictwo wsi Żernica na pograniczu łemkowsko-bojkowskim // Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce: Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie. – Warszawa, 2002. – S. 65–106.
- Rudolf-Ziółkowska 2002 — Rudolf-Ziółkowska E. Dawne słownictwo pogranicza bojkowsko-łemkowskiego // Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce: Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie. – Warszawa, 2002. – S. 181–322.

Леся Хомчак

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ТА ТЕКСТОВА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РОДИЛЬНОГО ОБРЯДУ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Тищенко Тетяна. Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи : навч. посіб. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. – 382 с.

Родильний обряд як один із найдавніших та найбільш втаємничених обрядів в історії людства здавна приваблює дослідників. Свідченням цього є праці українських етнографів (П. Чубинський, Є. Казимир, Х. Яшуржинський, М. Грушевський, В. Борисенко, О. Боряк, О. Кондратович та ін.), які, однак, як правило, репрезентують родильні звичаї та традиції кінця XIX – початку XX ст. Лексику та фразеологію обрядів, пов'язаних із народженням дитини, на матеріалі різних говорів української мови (гуцульських, подільських, поліських, степових, надсянських та говірок волинсько-подільського суміжжя) досліджують М. Бігусяк, Г. Гримашевич, В. Дроботенко, О. Жвава, Р. Іванський, Н. Коваленко, Т. Тищенко, Л. Хомчак та ін. Проте зауважмо, що їхні праці не є доступні широкому загалові, оскільки опубліковані в наукових збірниках, часто це дисертації, що зберігаються в рукописах. Інколи науковці пропонують лінгвістичний опис лише деяких лексико-семантичних груп.

З огляду на це особливо цінним є електронне видання Тетяни Тищенко «Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи», у якому вміщено словник лексики та фразеології родильного обряду, текстові матеріали тематичної групи з досліджуваного мовного ареалу, а також питальник для лінгвістичної фіксації лексики та фразеології на усіх етапах родильного обряду. Джерельною базою для книги слугували польові записи авторки у 116 говірках Східного Поділля, зокрема в західних районах Черкаської, східних — Вінницької, південно-західних — Київської, західних — Кіровоградської, північних — Одеської областей.

Реєстр Словника, що нараховує близько двох тисяч одиниць, цілісно репрезентує лексику та фразеологію східноподільського родильного обряду, зокрема назви основних етапів обряду, його учасників та матеріальних елементів. Зауважмо, що цінність Словника є беззаперечною, адже це одна з перших в Україні праць, у якій здійснено лексикографічний опис родильного обряду [див. також: Хомчак 2009]. Окрім цього, Словник Т. Тищенко доповнює нечисленний перелік лексикографічних праць з подільського діалектного ареалу та вводить до наукового обігу лексику та фразеологію, яка уже давно опинилася на периферії мовної системи.

Структура словникової статті добре продумана, адже відображає фонетичну варіантність реєстрового слова, його локалізацію, граматичні ознаки, семантику, функціонування в живому мовленні, а також синонімі зв'язки між реєстровими одиницями; подекуди синонімі ряди формують 2–3 десятки компонентів (наприклад, значення 'жінка, яка вигодувала своїм молоком чужу дитину' репрезентують 30 компонентів; значення 'жінка, яка народжує в дуже молодому віці' – 26 і т. д.). У Словнику подано синтетичні (**молитвене, невозьмане, первин, поглядини**) й аналітичні назви (**народити без пори, нести на пелюшку, принести калач, хрестини гарячі**); цікавими за структурою та семантикою є залучені до реєстру фраземи родильного обряду: **баба принесла** 'народити дитину (відповідь для дітей на питання: «Звідки я взявся?»)', **виплюнути дитину** 'народити дитину швидко і легко', **пуп закопаний** 'батьківщина', **пута різати** 'обрядодія, яку виконує мати або бабуся, коли дитина вперше самостійно пішла: умовно ножем між ступнями проводиться риска, що свідчить про перерізані пута, щоб дитина гарно ходила' тощо.

Значну частину видання Тетяни Тищенко складають текстові матеріали, у яких, за словами авторки, «подано розлогі описи порядку проведення обрядодій, систему заборон і пересторог для матері й дитини. Записи текстів передано традиційною в українській діалектології транскрипцією», яку було раніше апробовано в українських виданнях з діалектології. Зауважмо, однак, що спосіб подання текстових матеріалів є досить незвичним, оскільки фрагменти текстів із різних говірок згруповано за мікротемами-питаннями (*Як називається жінка, яка народила поза шлюбну дитину?; Як визначали раніше, якої статі народиться дитина? Які прикмети вказують на двійню?; Що не можна робити вагітній жінці?* і т. д.), що дає змогу цілісно відобразити функціонування назв на позначення одного поняття в межах діалектного ареалу Східного Поділля. Уміщені у виданні тексти органічно доповнюють Словник, слугують ілюстративним матеріалом функціонування родильної лексики і фразеології у східноподільських говірках.

Професійно укладено і вміщений у виданні питальник, який дає змогу виявити назви на позначення усіх реалій родильного обряду, а також сформувати цілісне уявлення про комплекс звичаїв та традицій, пов'язаних із народженням дитини в межах досліджуваної говірки. Зауважмо, що хоча програму-питальник укладено з огляду на специфіку родильного обряду Східного Поділля, її можуть використати діалектологи й етнографи для збирання матеріалу і в інших діалектах української мови.

Отже, видання Тетяни Тищенко «Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи» є комплексною працею, що може слугувати науково-довідковою, джерельною та методологічною базою для подальшого дослідження родильного обряду Східного Поділля та інших діалектів України. Методика укладання тематичного словника, репрезентації текстів, укладання програми-питальника, на нашу думку, є взірцем для подібних наукових студій.

ЛІТЕРАТУРА

Хомчак 2009 — Хомчак Л. Матеріали до етнолінгвістичного словника родинної обрядовості Надсяння: родильний обряд // Діалектологічні студії. 8: Говори південно-західного наріччя / Відп. ред. П.Гриценко, Н.Хобзей. — Львів, 2009. — С. 199–237

Андрій Вовчак

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ВІЗІЯ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ ІМІГРАНТІВ В ІТАЛІЇ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Гінда О. Поетична творчість української трудової спільноти в Італії початку ХХІ століття в контексті фольклорної традиції. — Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. — 546 с.

Новизна рецензованої монографії полягає передусім у залученні до української фольклористичної науки невідомого пласту культурного життя наших співвітчизників за кордоном — віршів українських трудових іммігрантів в Італії. Поетичний доробок, що є об'єктом аналізу авторки, постав із джерел, досі «невидимих» для українського читача, а відтак і для української науки: Олена Гінда досліджує заробітчанські вірші, почерпнуті з україномовних періодичних видань в Італії, з антологій заробітчанської поетичної творчості [Антологія 2005] та збірників окремих авторів, що виходили у світ невеликим накладом, а також із рукописів заробітчан. У віршах українських «народних поетів» в Італії науковець відстежує фольклорні й етнокультурні вияви, чим акцентує фольклористичний формат свого дослідження. Отже, творчість поетів-аматорів — доробок новітніх трудових мігрантів, більшість із яких написала свій перший вірш саме на заробітках — уперше в українській фольклористиці стає спеціальним предметом цілісного й усебічного дослідження.

Свого часу літературна творчість українців в Італії привернула увагу українсько-канадського антрополога Наталії Ханенко-Фрізен, авторки

змістовних розвідок про повноформатні видання (і професійних, і непрофесійних письменників) на тему заробітчанства в Італії. Аналізуючи цей доробок як цілісний феномен, вона слушно називає появу аматорських віршів явищем «народним і спонтанним». Антрополог зазначає, що література про сучасне заробітчанство на початках своїх «з'явилася як потужний струмінь саме народної та народницької творчості, особливо в поетичній формі, привернувши до себе слухну, хоча зовсім недостатню увагу фольклористів [...]». Це і справді був той новий народний рух, відповідь на кардинальний період зламу в житті як окремих українців, яким довелося виїхати в пошуках заробітку за кордон, так і в житті українського суспільства, яке дедалі більше розпорошувалося світом» [Ханенко-Фрізен 2013]. На підставі цих зауваг дослідниці О. Гінда вступає у конструктивний діалог зі своєю попередницею. Рецензовану монографію уповні можна вважати рекомпенсатою зазначеного браку фольклористичної уваги до феномена масової «поезіїтворчості» українських заробітчан на Апеннінах. Демонструючи продуктивність різнодисциплінарних діалогів, О. Гінда, продовжуючи міркування Н. Ханенко-Фрізен, зазначає: «Ця народна ініціатива творення віршів насправді мала масовий характер і починалася як своєрідний «народний перформанс» — стихійна вербалізація довго замовчуваної правди про українців, вигнаних із рідного краю зубожінням і соціальною незахищеністю наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття» (с. 14). Аналіз корпусу заробітчанських віршів у монографії О. Гінди і спрямований на дослідження проблеми сучасної трудової міграції крізь призму її осмислення «самовидцями» — тими, хто на зламі ХХ–ХХІ ст. пройшов випробування чужиною й еміграцією.

У першому розділі монографії — «Методико-методологічна парадигма аналізу поезії українських трудівників в Італії» — авторка чітко окреслює дослідницьку «дорожню мапу», що дає змогу переконатися у вмотивованості обраної теоретико-методологічної парадигми. Зауважмо, що методологічні розділи в наукових працях можуть багато сказати про дослідника, наприклад, про те, що було первинним у його праці: розуміння генетичної природи матеріалу, який він береться досліджувати, чи вимушене виконання ВАКівського «протоколу», у якому прописана наявність методологічного розділу в дисертації як обов'язкова складова. У рецензованій монографії цей розділ є органічним, осмислено-логічним: авторка розтлумачує кожний свій дослідницький крок на шляху послідовного та різнобічного аналізу текстів. Читаючи цей розділ, відстежуєш логіку наукового осмислення матеріалу і переконуєшся, що фольклористична візія дослідниці цілком обґрунтована.

Багатовекторний і логічно-структурований підхід до матеріалу сприяв чіткій композиції монографії, у якій, окрім згадуваного методологічного розділу, є ще чотири: «Соціокультурні контексти еміграції четвертої хвилі та поетична творчість українських трудових іммігрантів в Італії», «Українські народні пісні про еміграцію і вірші сучасних трудових мігрантів: зіставлення сюжетно-мотивних парадигм», «Корпус поезій українських трудівників в Італії у генологічній оптиці: жанрова цілісність vs жанрове розмаїття» та «Поезія українських трудових іммігрантів в Італії в окулярі інтертекстуальності».

Концепційною є думка авторки про те, що корпус заробітчанських віршів можна трактувати як «народний літопис» української трудової еміграції кінця XX – початку XXI ст. Зіставляючи заробітчанські вірші з народними піснями про еміграцію, дослідниця аналізує спорідненість сюжетних мотивів у цих народних доробках і зазначає, що «сенси і контексти еміграції в поезії сучасних заробітчан відображаються в такій же парадигмі, що й сенси та «ситуативна панорама» [...] української еміграції першої хвилі у народних піснях» (с.15). Подібно, як емігрантський народнопісенний мелос кінця XIX – початку XX ст. став джерелом інформації про трагічну історію західноукраїнського селянства тієї доби, поетичний доробок сучасних трудових іммігрантів в Італії є джерелом інформації про українську трудову імміграцію на зламі XX–XXI ст.

Незважаючи на солідний обсяг (34,1 у.а.) і чималу кількість розділів, цій книзі, на мою думку, не завадив би ще один розділ, у якому було б подано рецепцію сучасної заробітчанської теми у живій фольклорній традиції українців. Тим паче, що в науковому доробку О. Гінди є цікава стаття на цю тему [Гінда 2013], яка, власне, і могла би стати окремим розділом праці. Хоч авторка й обґрунтувала у «Вступі» до своєї книги, що проблематику засвоєння заробітчанської теми в живій фольклорній традиції детально висвітлено у спеціальній публікації, рецензована монографія все-таки б виграла, якщо б матеріали згаданої публікації стали її складовою. Стаття є цікавою й багато ілюстративною. Її джерельною базою слугували твори із Фольклорного архіву Кафедри фольклористики імені академіка Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка, які засвідчують популярність теми новітнього заробітчанства в актуальній фольклорній традиції українців. О. Гінда виявила твори, які є варіантами досліджуваних заробітчанських віршів, що дало їй підстави говорити про очевидність входження в уснословесну традицію їх найпоширеніших мотивів і стереотипних фрагментів. Такі спостереження були б слушними й у тексті монографії.

Безумовно, у монографії є сфери, які потребують подальшого студіювання. Ідеться, зокрема, про дослідження фольклоризму заробітчанських віршів на поетикальному рівні. Сьогодні складно провести прямі (власне генетичні) аналогії сучасних заробітчанських віршів із заробітчанським фольклором зламу XIX–XX ст. у площині поетичного мислення. Бракує праць із проблеми поетики фольклоризму (зокрема популярної української пісенності другої половини XX ст. в Україні та поза її межами), а також досліджень, які б відстежували ймовірні переходи традиційних фольклорних змістів і форм у популярну пісенність в українському культурному просторі. За наявності таких праць чимало ознак досліджуваної заробітчанської поезії, генезу та зміст яких ми сьогодні радше інтуїтивно відчуваємо, вдалося б обґрунтувати на належному джерельному й теоретичному рівнях. Важливо, що цю проблематику вже розробили наші західноєвропейські колеги. Наприклад, у литовській фольклористиці існують цікаві дослідження про литовську популярну пісенність другої половини XX ст., її значення в соціокультурному просторі, у розбудові

незалежності держави, формуванні національної свідомості та самоідентифікації. В українській фольклористиці сама ідея таких досліджень дотепер нашоується на упередження щодо «ненауковості» чи «нефольклористичності» проблематики, і часто доводиться обґрунтовувати очевидні речі, цілком зрозумілі зарубіжним науковцям. У цьому контексті монографія О. Гінди є надзвичайно важливою.

Рецензована праця, виконана на високому фаховому рівні, поряд із низкою подібних робіт, створює для української науки корисний прецедент. Вона проторує дорогу іншим дослідникам, які відтепер не будуть боятися зачіпати тих царин, які на перший погляд начебто не є фольклором. Може, і не є, але вони виявляють суттєві фольклорні ознаки. Робота є новаторською і певною мірою випереджає свій час. І що більше буде таких робіт, то різносторонніше розвиватиметься наша фольклористика, не будучи зашороною у вузькі рамки стереотипів вчорашнього дня.

ЛІТЕРАТУРА

- Антологія 2005 — Гавдеамус по-емігрантськи. Антологія творчості заробітчанин. — Рим, 2005. — Кн. II.
- Гінда 2013 — Гінда О. «Заробітчанська» тематика в сучасному українському фольклорі як пролонгація й оновлення традиції // Родина Колессів — спадкоємність науково-мистецьких традицій (з нагоди 140-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси): Збірник наукових праць та матеріалів. — Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2013. — С. 179–202.
- Ханенко-Фрізен 2013 — Ханенко-Фрізен Н. Трудова міграція та літературна творчість: на порозі транснаціонального в українському культурному просторі / Наталія Ханенко-Фрізен // Схід–Захід. — 2013. — Вип. 16/17: Спеціальне видання: Нео-анти-колоніалізм vs нео-імперіалізм: релевантність постколоніального дискурсу на пострадянському просторі. — С. 495. [електронний ресурс]: http://www.spilka.pt/images/spilka/trud_migrasia2013.pdf

Людмила Рябець

НОВИЙ ПІДРУЧНИК З РЕГІОНАЛЬНОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

Аркушин. Г.Л. Західнополіська діалектологія: навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. «Укр. мова та літ.». — Луцьк: Волин. Нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. — 256 с.

Викладання курсу «Українська діалектологія» вже кілька десятиліть поспіль ґрунтується на двох основних підручниках — «Нариси з діалектології української мови» Федота Жилка (1966 р.) та «Українська діалек-

тологія» Степана Бевзенка (1980 р.). Останнім часом з'явилося чимало підручників, навчальних та методичних посібників, зокрема для проведення практичних занять із діалектології та діалектологічної практики, які розробили викладачі цього курсу спеціально для студентів філологічних факультетів своїх університетів [див.: Куриленко 2004; Шеремета 2005; Маритинова 2006; Монахова 2010; Сагаровський 2011; Суховій 2014].

Підручник Григорія Левковича Аркушина «Західнополіська діалектологія» є новаторським, оскільки, окрім основоположних понять діалектології як науки, багато уваги приділяє характеристиці всіх мовних рівнів західнополіських говірок та питанням, які стисло або недостатньо повно викладені в інших посібниках. На особливе значення цієї праці вказує друга частина назви — «навчальний посібник з регіональної діалектології». Особливістю підручника є те, що в ньому проаналізовано говірки як материкової України, тобто говірки Волинського Полісся, так і анклавні, що функціують на території Білорусі та Польщі. В анотації до роботи вказано, що вона «призначена для студентів спеціальності «Українська мова і література» як додатковий посібник для поглибленого вивчення особливостей говірок території Західного Полісся». Цьому підпорядкована чітка структура підручника, що дає змогу належно сприймати матеріал та легко орієнтуватися в ньому.

Книга містить 11 розділів і 49 підрозділів. У першому — вступному — розділі традиційно подано завдання, предмет, методологічні основи, концептуальний апарат діалектології. Він складається із 13 підрозділів, у яких (1–9 підрозділи) розкрито поняття регіональної діалектології, значення мови в житті людини, диференційовано поняття літературної і народної мови, літературної та діалектної норми, пояснено, що таке *діалектизм* та його різновиди, подано інформацію про причини виникнення діалектних відмінностей та історію боротьби за право на існування діалектного мовлення, з'ясовано особливості основних діалектних одиниць — говірка, група говірок, діалект, наріччя, а також окреслено специфіку соціальних діалектів (професіоналізм, аргі, жаргон). Окрім цього, у 10–13 підрозділах висвітлено питання заселення Західного Полісся, історію формування західнополіського діалекту, окреслено межі говору та представлено дослідників західнополіських говірок.

У другому розділі схарактеризовано особливості фонетики західнополіського діалекту, зокрема систем вокалізму й консонантизму, пояснено різні фонетичні зміни. Не оминув увагою автор тлумачення поняття *фонема* та поінформував про існування чотирьох систем вокалізму української діалектної мови.

Третій розділ містить інформацію про особливості словесного наголосу в західнополіських говірках, а в четвертому описано морфологічні особливості іменника, прикметника, займенника, числівника, дієслова, прислівника, а також службових частини мови та вигуків у західнополіських говірках.

Західнополіській деривації присвячено п'ятий розділ, а шостий — особливостям побудови речень і словосполучень у досліджуваних говірках. У сьомому представлено різноманіття лексичних та семантичних

діалектизмів, специфічну західнополіську лексику, запозичення, а також українізми в мовах світу (зокрема в російській, польській, румунській, угорській та ін.). У восьмому розділі проаналізовано основні проблеми діалектної фразеології загалом та західнополіської зокрема.

Загальні відомості про лінгвогеографію як науку, її термінологію, про регіональні атласи та принципи картографування діалектних явищ подано в дев'ятому розділі посібника.

Десятий розділ присвячено онімам, зокрема схарактеризовано прізвиська та прізвиська поліщуків, варіанти власних особових імен, представлено і мікротопонімію Західного Полісся.

Останній, одинадцятий, розділ подає інформацію про мову українців Берестейщини та Підляшшя.

Особливістю цього посібника (і це заслуговує особливої уваги!) є те, що більшість прикладів, які ілюструють теоретичні положення, узято із живого мовлення діалектоносіїв, зокрема подано приклади зі збірників Г.Л. Аркушина «Голоси з Волинського Полісся» (2010), «Голоси з Берестейщини» (2012), «Голоси з Підляшшя» (2007). Загалом відзначмо, що весь теоретичний матеріал підкріплений суттєвим масивом прикладів.

Підручник має достатній довідковий апарат: подано умовні скорочення загального характеру та назви адміністративних районів, а весь ілюстративний матеріал ретельно паспортизовано.

Наприкінці підручника вміщено транскрибовані й паспортизовані тексти, вибрані з уже згадуваних збірників.

Завершує книгу досить широкий список літератури, до якого увійшли праці українських, а також польських та білоруських мовознавців, що демонструє не тільки стан дослідження західнополіського діалекту, а й теоретичних проблем української діалектології загалом.

Ця праця має незаперечне значення для системної підготовки сучасного мовознавця, майбутнього педагога-філолога, адже ґрунтовно ознайомлює з говірками Західного Полісся.

У підручнику гармонійно поєднано теоретичний і практичний аспекти, що, по-перше, дає змогу якнайкраще засвоїти матеріал, а по-друге, розширює аудиторію читачів.

Використані в посібнику тексти можуть слугувати додатковим джерелом для вивчення історії краю.

Структура підручника, його різноаспектність, з одного боку, традиційна, бо покликана описати одну науку — діалектологію, а з іншого — авторська, новаторська. Якщо в перших параграфах подано загальний погляд на проблему, то кожен наступний конкретизує її, доповнюючи необхідними деталями, уточненнями, фактажем — конкретними прикладами із записів живого діалектного мовлення. Усе для того, щоб студент засвоїв основні поняття й терміни діалектології, підкріплені прикладами з рідного — західнополіського — діалекту. Авторіві вдалося синтезувати багатство й різноманіття матеріалу та логічно, доступно й лаконічно викласти його.

Із величезною любов'ю і пошаною автор ставиться до живої народної мови, до свого діалекту — це відчуваємо в кожній тезі, у кожному прикладі, у кожному записі. Прочитавши такий підручник, студент чітко зрозуміє, що діалектологія має власний предмет дослідження та завдання, і вона є надзвичайно важливою основою, фундаментом до подальших лінгвістичних студій.

Посібник Г.Л. Аркушина «Західнополіська діалектологія» стане в нагоді не лише студентам університетів Західного Полісся, а й Польщі та Білорусі. Ця книга, на мою думку, є взірцем для створення посібників такого типу. «Західнополіська діалектологія» має дати поштовх до започаткування циклу таких посібників з регіональної діалектології, які репрезентуватимуть усі українські діалекти.

ЛІТЕРАТУРА

- Куриленко 2004 — Куриленко В.М. Полісся: діалектна ареалогія та стратиграфія: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. — Глухів, 2004. — 182 с.
- Шеремета 2005 — Шеремета Н.П. Українська діалектологія. Практичні заняття: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — Кам'янець-Подільський, 2005. — 124 с.
- Маритинова 2006 — Маритинова Г.І. Українська діалектологія: навч.-метод. посібник для студ. ф-ту укр. філології денної та заоч. форм навчання. — Черкаси, 2006. — 68 с.
- Монахова 2010 — Монахова Т. В. Українська діалектологія: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. — Миколаїв, 2010. — 128 с.
- Сагаровський 2011 — Сердега Р.Л., Сагаровський А.А. Українська діалектологія: навчальний посібник. — Харків, 2011. — 156 с.
- Суховій 2014 — Суховій О.О. Українська діалектологія: навч. посіб. для практ. занять. — Київ, 2014. — 215 с. та ін.

Оксана Шпитъ

ДОСЛІДНИК І ПЕРШОВІДКРИВАЧ ГІПЕРИЧНИХ ЯВИЩ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Шарпило Б. А. Вибрані праці / Упор.: І. Я. Глуховцева (відп. ред), В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко. — Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. — 152 с..

Подарунок для українських діалектологів зробили викладачі Луганського національного університету імені Тараса Шевченка І. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко і К. Глуховцева, видавши у 2013 році збірку вибраних статей Бориса Антоновича Шарпила «Вибрані праці». Мово-

знавець жив і творив у минулому столітті, зокрема у Луганському педагогічному інституті.

Хоча імені відомого українського діалектолога та історика української мови Б. Шарпила не фіксують енциклопедичні видання (до прикладу, «Українська мова. Енциклопедія»), проте у дослідженні питання гіперичних явищ у говорах південно-східного наріччя української мови йому належить першорядна роль. Науковець зумів побудувати струнку концепцію, пояснюючи діалектні особливості мовлення говірок Східної Слобожанщини, зокрема у питанні їх витворення. Справжнім науковим відкриттям Б. Шарпила було виявлення та аналіз гіперичних явищ в українських східнослобожанських говірках. Ці дослідження пізніше продовжила Т. Назарова.

Під гіперизмами прийнято розуміти уявно правильні звукосполучення й форми, які виникли внаслідок дії помилкові аналогії. Вони розвиваються найчастіше в умовах, коли мовці хибно ототожнюють етимологічно неоднорідні ряди звуків і форм та уніфікують їх за певним поширеним зразком. Появі гіперизмів на території Середньої Наддніпрянщини, південної Полтавщини й Слобожанщини сприяли історичні умови, починаючи від XVI-XVII ст. Б. Шарпило детально описав ці умови, покликаючись на історичні документи, з'ясовував історичну природу деяких фонетичних і морфологічних явищ в українських полтавських і слобожанських говорах: заміна етимологічних [y], [a] звуком [o] (*от'уг, огорка, кор'ін', окац'їйа, оптека*), поширення неетимологічної м'якості [p] (*гр'ад, пужар'*), утрата етимологічного [г] (*орох*), уніфікація форм називного відмінка однини чоловічого роду членних прикметників за типом м'якої основи (*с'їр'їй воук*).

«Вибрані праці» уміщують біографію науковця, перелік найважливіших наукові праці Б. Шарпила.

Автори біографії Б. Шарпила, які знали науковця особисто, К. Глуховцева і А. Найрулін, називають його «надзвичайно чуйною й доброзичливою людиною, безкорисливим щирим радником, вдумливим наставником».

Цінною для читача є подана бібліографія наукових праць Б. Шарпила, що налічує двадцять три позиції. Серед них — три статті про словотвір іменників в українських говорах південно-східного мовного пограниччя, дві статті про історію епістолярного стилю, статті про формування українських говірок Східної Слобожанщини, про гіперичні явища в говорах південно-східного наріччя, про українські говірки Луганщини, про східнослобожанські (старобільські) говірки, про Лохвицьку ратушну книгу другої половини XVII ст., про інтерфікси та інтерфіксацію, про твірні основи та твірні слова, про топоніміку Східної Слобожанщини, а також про спадщину О. Потебні, І. Огієнка, Б. Грінченка та інші.

Щодо епістолярного стилю в українській мові Б. Шарпило зазначив, що сучасна йому епістолярія не є міжстильовим жанром, як це питання трактували М. Бахтін, Т. Зорін та інші науковці, а є окремим жанром. Його розвиток простежував ще з Київської Русі (лист Володимира Мономаха Олегу Чернігівському, «Моління Данила Заточника» — лист до князя

Ярослава Всеволодовича (перша чверть XIII ст.)). Зачинателями нового типу української епістолярії науковець називав Г. Квітку-Основ'яненка, Є. Гребінку та їхніх сучасників, а стиль листів Т. Шевченка вважав найвищим рівнем майстерності.

Ольга Заневич

ОСОБЛИВОСТІ УСНОРОЗМОВНОЇ МОВИ ПОЛТАВЩИНИ XVII СТ.: СИСТЕМА ДІСЛІВНИХ ФОРМ

Маштабей О.М. “Актові книги полтавського городского уряду” як джерело для історичного вивчення полтавсько-київського діалекту : (дієслівні форми). / Упор. В.В. Леснова та ін. – Луганськ, 2013. – 243 с.

Сучасне українське мовознавство давно вже відчуває брак досліджень з історії української мови, які були б звернені до її теперішнього буття й теперішніх дискусій щодо її генетичного коріння та зв'язку з писемними пам'ятками київсько-галицької та середньо української доби (за періодизацією О. Горбача). Тому кожне дослідження, виконане в галузі історії української мови, зокрема таке, що більшою чи меншою мірою заповнює таку прогалину, заслуговує на підтримку. До таких праць належать і лінгвістичні студії Ольги Маштабей — видатного мовознавця, дослідника історії української літературної мови. Однак, на жаль, її кандидатська дисертація «Актові книги Полтавського міського уряду» як джерело для історичного вивчення полтавсько-київського діалекту (дієслівні форми)» (1956) побачила світ лише 2013 року (за підтримки мовознавців Луганського національного університету імені Т. Шевченка — К. Глуховцевої, В. Леснової, А. Найрулін, І. Ніколаєнко).

Ця монографія містить не лише видання рукопису дисертації О. Маштабей (зі збереженням особливостей першоджерел), а й основні її наукові здобутки, зокрема К. Глуховцева і Г. Барилова детально їх схарактеризували та проаналізували в контексті становлення української літературної мови (сс. 4–10). У книзі подано також перелік найважливіших праць дослідниці (сс. 11–12), із-поміж яких — низка статей, присвячених питанням лексикології, семантики, проблемам української мови та методики її викладання в школі. Оскільки найгрунтовніше мовознавець працювала в царині історії мови, то, відповідно, була співавтором одного з перших збірників вправ і завдань із історичної граматики (1958) та здійснила у співавторстві з В.Г. Самійленком та Б.А. Шарпилом визначне дослідження мови староукраїнської пам'ятки II половини XVII ст. — Лохвицької ратушної книги (1986).

Опублікована дисертація О. Маштабей «Актові книги Полтавського міського уряду» як джерело для історичного вивчення полтавсько-

київського діалекту (дієслівні форми)» відображає істотні особливості уснорозмовної мови Полтавщини XVII ст., оскільки мова всіх актів пам'ятки, без сумніву, становить деяку єдність як українська літературна мова у конкретному її жанровому, актово-урядовому варіанті. Як зазначає авторка, у літературній мові II половини XVII ст., зокрема в актовій мові Полтавщини, постає суперечливе поєднання різноманітних мовних елементів: полонізмів, латинізмів, старослов'янізмів, елементів мови києво-руського періоду, староукраїнської літературної мови XV–XVII ст., елементів живої уснорозмовної мови того часу та впливи російської актової мови XVII ст. (с. 25).

У Розділі 1 «Характеристика пам'ятки як джерела для історичного вивчення полтавсько-київського діалекту» представлено загальну характеристику пам'ятки (зберігається в Чернігівському історичному музеї), відомості про ступінь точності видання В. Модзалевського, із яким було звірено опубліковано частину «Актових книг Полтавського городского уряду»; а також додано до дисертації переписані тексти кількох неопублікованих актів та фотокопії.

«Актові книги Полтавського городского уряду» — одна з найцінніших пам'яток для дослідження живої уснорозмовної мови II половини XVII ст. на території поширення полтавсько-київського діалекту, оскільки у ній найменше відбито рис старокнижної традиції того часу. Мовні особливості цієї пам'ятки української ділової мови XVII ст. Л. Булаховський, С. Самійленко досліджували опосередковано, натомість О. Маштабей встановила, у яких саме актах та їх частинах найяскравіше відбилася жива уснорозмовна мова населення Полтавщини. Авторка встановила, що аналізована пам'ятка містить два види справ — «справи поточні» (протоколи судових процесів побутового характеру, переважно про різні злочини й порушення громадського порядку) і «справи в'чисті» (акти фіксації різних майнових відносин: купівлі та продажу, дарування та заповідання тощо). На відміну від «справ в'чистих», «справи поточні» дають багатий матеріал щодо лексичних, фонетичних та граматичних особливостей народної мови (сс. 26–35). Мовознавець виявила також і наявність різноманітних мовних елементів, що було зумовлено особливостями розвитку української літературної мови, зокрема старослов'янізми (сс. 36–37), полонізми (сс. 37–40) і русизми (сс. 40–44).

На підставі дослідження графіки, яка була типовою для тогочасного Київського скоропису, та орфографії «Актових книг», що вражає своєю невпорядкованістю, строкатістю, О. Маштабей виявила кілька фонетичних рис говірок Полтавщини, які відбилися в пам'ятці та врахування яких було необхідне для аналізу дієслівних форм (сс. 44–50).

Мовознавець здійснила аналіз актів за групами почерків, що дало їй змогу виявити писарів, одні з яких більш послідовно дотримувалися старих письмових традицій, інші — відступали від них і фіксували в пам'ятці живу мову. Зокрема, проаналізувавши особливості «писарської манери»

Андрія Леонтійовича, Александра Никифоровича та Ілляша Турянського (сс. 52–59), авторка висловила припущення, що «А.Н. як кваліфікований писар більш послідовно дотримувався писарських традицій і менше піддавався впливові уснорозмовної мови, що властиво А.Л., який не так був зв'язаний традиціями й вільніше відбивав на письмі риси живої мови. Акти, писані І.Т., у цьому відношенні наближаються до актів, писаних А.Л.» (с. 60). На підставі аналізу «Актових книг» О. Маштабей виокремила живомовні риси, які зафіксовані в пам'ятці поряд з архаїчними книжно-традиційними формами, репрезентувавши найпоказовіші для історико-діалектологічної характеристики риси іменників (сс. 66–73), прикметників (сс. 73–74) та займенників (сс. 74–77).

У XVII ст. полтавсько-київський діалект мав систему дієслівних форм, які, за винятком деяких архаїзмів і вузьких діалектизмів, увійшли в граматичну структуру української літературної мови. Саме описові дієслівних форм пам'ятки з виокремленням тих рис, які можна трактувати як фіксацію особливостей уснорозмовної мови Полтавщини кінця XVII ст., і присвячено розділ 2 «Елементи уснорозмовної мови Полтавщини в дієслівних формах «Актових книг Полтавського городского уряду». Основні завдання, які поставила перед собою дослідниця:

- 1) описати дієслівні форми, зафіксовані в пам'ятці;
- 2) виокремити з них книжно-традиційні, передусім архаїчні елементи, а також форми на той час живомовні, використані для передачі мови юридичних осіб;
- 3) зіставити дієслівні форми з відповідними формами літературної мови XVII ст. та зі свідченнями діалектологічних записів та елементами живої мови інших пам'яток Полтавщини (с. 82).

Вивчаючи мову «Полтавських актів», зокрема особливості дієслівних форм, О. Маштабей найбільшу увагу звернула на:

— вживання частки *ся* та її роль у творенні форм стану дієслів — форми дієслів із неприєднаною часткою *ся* становлять у пам'ятці значну меншість порівняно з уживанням приєднаної частки; зафіксовано надзвичайно мало дієслів, які б указували на конкретну дію, що не належить до самої процедури судового процесу (поодинокі випадки вживання власне-зворотного стану (*ся топлят, ся зовет*); багато дієслів належать до середньо-зворотного та загально-зворотного станів (*ся уродил, ся боит, ся важил, ся замикает справа, ся втручают*)); частка *ся* не зберігає залишків старої самостійності, рис зворотного займенника З.в. однини; у пам'ятці не зафіксовано жодного випадку вживання *си* як залишку енклітичної форми давального відмінка займенника *собѣ* (*себѣ*); понад 80% випадків уживання *ся* припадає на підрядні речення та складні присудки; у більшості випадків неприєднаний *ся* репрезентовано після першого повнозначного слова, після сполучних слів і сполучників; пам'ятка відбиває період завершення оформлення категорії стану в українській мові; серед дієслів із постфіксом *-ся* майже немає форм пасивного стану, що пов'язано з книжним харак-

тером цих форм на той час; значна поширеність неперехідних дієслів на зразок *ся стала* при незвичайних для зворотних дієслів на *ся* форм таких як *ся пошол, ся досягла* (сс. 83–109);

— характер форм теперішнього часу (особливо форм I та III ос. одн. II дієвідміни) — система змінювання дієслів у теп.ч. в основному була така, як і в сучасній мові; пам'ятка не відбиває деяких діалектних рис Полтавщини (зокрема *ходю, носю; ходе, носе*); форми на кшталт *знает, идет* були властиві не лише літературній мові, а й говіркам Полтавщини XVII ст.; пам'ятка не відображає існування паралельних закінчень із твердим і м'яким *-т* у формах III ос. однини та множини в усній мові Полтавщини (сс. 110–122);

— форми майбутнього часу — не засвідчено архаїчних форм т.зв. другого майбутнього (утворюювся за допомогою дієприкметника *-л-* та допоміжного дієслова *бути*); репрезентовано прості та складені форми (останні, утворені від допоміжного дієслова *бути* й інфінітива, цілком збігаються з сучасними); невелика кількість прикладів нових форм типу *писатиму* (сс. 123–127);

— особливості архаїчних форм минулого часу — не лише в говірках, а й у книжній мові XVII ст. втрачено прості форми аориста й імперфекта; книжна мова «Полтавських актів» відбиває незначну кількість традиційно-архаїчних форм повного перфекта; зафіксовано форми т.зв. «деформованого» перфекта; уже в XVII ст. в уснорозмовній мові Полтавщини панували форми минулого часу чол. р. на зразок *ходив, писав* тощо; форми давньоминулого часу малопоширені (сс. 127–139);

— форми умовного і наказового способів є малопоширені, однак відповідають нормам сучасної літературної мови, які базуються на основі полтавсько-київського діалекту (сс. 140–144);

— okazіонально на безособові дієслова, які малозасвідчені в пам'ятці, та частково на категорію виду, яка на XVII ст. уже склалася в українській мові (сс. 145–147);

— форми інфінітива з *-ти* і *-т(ь)* — загалом система інфінітивних форм близька до сучасної (про це свідчить відсутність архаїчних дієслівних основ); для актово-книжної мови Полтавщини того періоду було властиве широке вживання обох форм інфінітива — на *-ти* і *-т(ь)*; інфінітивні форми на *-ти* і *-т(ь)* не диференціювалися за семантичними чи стилістичними ознаками; паралелізм у закінченнях інфінітива був властивий живій розмовній мові, зокрема говіркам Полтавщини, що характерно для них і в сучасний період (сс. 148–157);

— наявність системи дієприкметникових і дієприслівникових форм, що в головних рисах відображає особливості сучасної української мови; зв'язок деяких із цих форм із живою мовою Полтавщини XVII ст. (зокрема вживання ад'єктивізованих активних прикметників теп.ч. типу *лежачий*; поширеність членних форм пасивних дієприкметників мин. ч. на *-н-*, *-т-* у функції іменної частини складеного присудка та відокремлених означень); поширеність форм дієприслівників недоконаного та dokonаного виду типу идучи, жартуючи, пи-

савши, знавши, характерних для уснорозмовної мови, хоча відсутні відповідні книжні дієприслівники на *-а(-я)* та на *-в* (сс. 157–209);

— присудкові форми на *-но*, *-то*, які широкоживані та цілком збігаються із сучасними формами (сс. 210–214).

Варто зазначити також, що О. Маштабей зіставила відомості пам'ятки з фактами, зафіксованими в інших ділових пам'ятках Полтавщини XVII ст., а також в актах Чернігова, Конотопа, Луцька, Житомира тощо, із мовою козацьких літописів, інших літературних творів XVII ст., народної поезії; українських грамот XIV–XV ст.; з російською актово-книжною мовою XVI–XVII ст.; із відомостями про місцеві говірки Полтавщини; із мовою І. Котляревського. Ці матеріали дають змогу скласти уявлення про деякі істотні риси полтавсько-київського діалекту, які були властиві йому в XVII ст. Відповідно, рецензована праця — надзвичайно важлива для науковців-істориків мови, діалектологів, граматистів, адже відкриває перспективу для дослідження процесу становлення полтавсько-київського діалекту як основи української літературної мови.

Наталія Хобзей

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТНА МОРФОЛОГІЯ СЬОГОДЕННЯ

Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка / Відп. ред. П. Ю. Гриценко. — Ізмаїл : СМІЛ, 2015. — 676 с.

Українська діалектна мова на морфологічному рівні — мало досліджена ланка граматичної науки. Хоча в останні роки зацікавлення цією галуззю діалектології помітно збільшилося, усе ж на сьогодні багато питань методології і дескрипції цього рівня мовної системи залишається відкритими і остаточно не розв'язаними. Це стосується і виявлення репертуару елементів мовної системи, і його інтерпретації з урахуванням новітньої парадигми лінгвістичних знань, і перегляду методологічних засад фіксації та упорядкування граматичного матеріалу тощо.

Обравши об'єктом аналізу передусім формальну реалізацію частин мови в українських новожитніх південнобессарабських говірках, останні дослідження яких здійснювали у 60–80-х рр. XX ст. А. Москаленко, А. Мукан, В. Дроздовський, Т. Заворотна, В. Логвин, П. Гриценк, А. Колесников поставив перед собою низку непростих завдань, найголовнішим з яких стало створення класифікації цих говірок на підставі їх генетичних і динамічних ознак, насамперед морфологічного рівня. Виконання їх ускладнювало й те, що в досліджених говірках діалектотворчий процес перебуває на різних стадіях, подекуди ще початкових, різною мірою ускладнених не лише міждіалектною (у ареалі представлено говірки усіх наріч української мови), але й міжмовною

взаємодією (поряд з українськими тут функціують румунські, болгарські, російські і гагаузькі говірки). Та залучивши елементи функціонального, когнітивного, комунікативного підходів, авторові вдалося подолати ці труднощі й скрупульозно схарактеризувати особливості усіх лексико-граматичних класів слів з увагою до кожної лексеми, адже лексикалізація і фразеологізація, разом з уніфікацією й гіперкорекцією, проголошені як провідні ознаки морфології досліджуваних говірок (с. 153–155). Ґрунтовні знання морфологічної системи української мови, сумлінна і копітка праця над зібраним у 94 населених пунктах діалектним матеріалом реалізували себе у створенні класифікації українських говірок на підставі їх генетичних і динамічних характеристик.

Щодо новизни рецензованої праці, то здійснено дескриптивне і лінгво-географічне дослідження морфології українських новожитніх говірок латерального полілінгвального ареалу, визначено особливості поведінки мовних систем в умовах інтенсивних міжмовних і міждіалектних контактів.

А. Колесников обґрунтував принципи повноти і системності морфологічного аналізу; здійснив аналіз граматичних явищ з увагою до лакунарності / нульових діалектних рис, некомплектності і синтагматичної парадигматики у морфології українських говірок, розмежував лакуни і трансформи, визначив моделі формального співвідношення явищ літературного стандарту, діалектної мови і говірки, виявив інтенсивність впливу на південнобесарабські говірки української літературної мови та інших, поширених в ареалі, тощо.

Перший розділ роботи «Українські говірки у мовному континуумі межиріччя Дністра і Дунаю» (с. 10–96) важливий не тільки тим, що він уводить нас в складну історію формування етномовного простору цього полілінгвального регіону, а й тим, що в ньому критично, з певними авторськими доповненнями розглянуто деякі досі до кінця не з'ясовані питання, зокрема проблему взаємовідношення між етнічною і мовною належністю, «вітальність яких взаємопов'язана» (с. 54), використання поняття «суржик» (с. 55–56), аксіології індивідуальної мовленнєвої поведінки діалектоносія (с. 60–61) тощо. На підтвердження своїх думок автор наводить уривки із записаних діалектних текстів, наприклад, щодо насильницької румунізації: *а 'били / шоб гово'рит' оце / по ру'минс'к'і // ну йак / йак ние 'можеш / от / кри'чит' оце // а йа ни^е 'можу ска'зат' / бо ни^е з'найу / а в'ін б'іе // та ку'ди / 'били 'ужи^с 'били // за 'вуха / і 'дуже 'били //* (с. 46), або щодо взаємовідношення між етнічною і мовною належністю — питання для ареалу нелегке, оскільки власне моноетнічних сіл тут небагато, їх можна визначати лише умовно: *о'ц' і молда'вани і йе укра'їїнц' і; у нас укра'їїнц' і // ку'да 'палко'у не кин' / в молда'ванина попа'деш* (с. 36). Окрім власних магнітофонних фіксацій суцільних текстів живого говіркового мовлення та зібраних відповідей за спеціально укладеною програмою, авторові добре прислужилися свідчення різноманітних історичних (праці П. Батюшкова, В. Бутовича, Л. Берга, В. Зеленчука, О. Бачинської), етнографічних (О. Панчохи, Б. Райнова, В. Сминтини та ін.) та лінгво-географічних («Атлас української мови», «Атлас болгарских говоров», «Атласул лингвистик молдавенеск» тощо) джерел.

Цінним розділом роботи А. Колесникова є другий — методологічний, що має назву «Описовий та лінгвогеографічний методи вивчення морфології говірок ареалу» (с. 97–189). Проаналізувавши здобутки і прогалини у граматиці української діалектної мови, автор, окрім доволі усталених (модельовання), обґрунтував використання інноваційних підходів до її комплексного вивчення — функційного, комунікативного і когнітивно-дискурсивного, наголосивши, що «відзначені аспекти природно впливають з особливостей діалектної мови, більшою мірою, ніж з літературної» (с. 114). У розділі висвітлено специфіку польового дослідження морфології українських південнобессарабських говірок, схарактеризовано діалектний дискурс і діалектний текст як джерело спостереження граматичної семантики, значну увагу приділено й питальнику як засобу перевірки свідчень діалектних текстів і основі картографування, визначено засади картографування досліджуваних говірок. Актуальним і цікавим є останній підрозділ «Евристичний потенціал суперечливих відомостей текстів і програми», де автор доходить висновку, що розбіжності між свідченнями діалектних текстів і питальника можуть бути частковими і повними, конфліктними, які мають дві моделі реалізації: явище А є у мовленні, але його не дає питальник (найчастіше), і навпаки, явище А дає питальник, але воно не представлене у діалектному тексті (рідше) (с. 182). Модель «тексти +, питальник –0» інформує про динаміку діалектних явищ і говірок, деталізує її, зокрема дає змогу визначити стадії появи нового і зникнення старого у говірці, втрату чи збереження зв'язку діалектної мікросистеми з генетичним архетипом, характер міждіалектної взаємодії в ареалі, сценарії і шляхи діалектотворчого процесу тощо (с. 183).

Методологічна парадигма, яку запропонував А. Колесников у цьому розділі, є перспективною для подальших діалектологічних студій. Помітно також, що на аналізованому дослідженні позначилися переконання відповідального редактора П. Гриценка.

Третій розділ монографії «Стійкість і динаміка частин мови та граматичних категорій в українських говірках МДД» присвячено аналізу морфологічних рис різних частин мови досліджуваних говірок в ареальній проекції з метою встановлення зв'язків між них генетичних маркерів та класифікації в опорі на них діалектних мікросистем, а також з'ясуванню динаміки говірок, генетичних типів та діалектних ознак. Завершує розділ типологія говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Зокрема аналіз морфології та картографування окремих одиниць, явищ підтвердили доцільність поділу говірок за часом формування на давніші і новіші, а за характером діалектогенезу — на моногенні (та з ознаками моногенності) і полігенні та мішані (тло, на якому розгортається мозаїка моногенних говірок); кореляція структурних особливостей говірок з їхньої генезою, співвідношення з материнськими ареалами уможливили виділення шести типів діалектних мікросистем: із північнобессарабською (буковинсько-подільською), середньонадніпрянською, слобожанською, закарпатською, західнополіською, східнополіською основою. Серед мішаних говірок А. Колесников розме-

жував чотири мікроареали: наддунайські говірки, говірки надмор'я Білгород-Дністровського р-ну, центральні говірки, північно-західні говірки. За ступенем редукції материнських диференційних ознак виокремлено говірким зі сталим низьким рівнем динаміки і з високим ступенем редукції. Отже, дослідження явищ морфології, що суттєво впливають на диференціацію діалектного континууму, уможливило членування цього діалектного простору, створення класифікації цих говірок, із пізнанням процесів, що в них відбуваються, важливих не лише для історії української загальнонародної мови, а й для прогнозування, встановлення векторів її розвитку та інших динамічних процесів у ній.

Важливість цієї частини дослідження й у тому, що автор порушує низку питань, які ще не були предметом спеціального системного вивчення. Цінними є також деякі мікросюжети дослідження, напр.: про трансформацію частки *май в.мей* (с. 176–177), про іменник *в'їкона* (с. 181), про особливості творення назв осіб за місцем проживання (с. 198–199), про словозмінну нестійкість топонімів (с. 261), про проблему взаємодії і взаємовпливу дієвідмін, що може бути екстрапольована на весь український континуум (с. 429–430) тощо.

Важливими у роботі є карти з морфології українських південнобесарабських говірок — 1 допоміжна, 80 атомарних і 4 класифікаційних, останні відтворюють мікроареали домінантних рис та острівні мікроареали. До позитивних досягнень також варто зарахувати наявність 3 укладальних таблиць з етнічним і мовним складом населення межиріччя Дністра і Дунаю в цілому і кожної досліджуваної діалектної мікросистеми зокрема, із переліком колишніх німецьких і швейцарської колоній МДД, 4 малюнки, що унаочнюють моделі дескрипції літературного і діалектного різновидів української мови, 1 графіка, що свідчить про залежність рівня аномальності неповних парадигм від типу категорій. Прикметно, що автор додав до монографії темарій, за яким зібрано діалектні тексти, й укладену і використану програму, що, безсумнівно, уможливить їх подальше використання у багатьох інших розвідках про морфологію українських говірок, зокрема новожитніх.

Оксана Сімович

«СЛОВЕСНИЙ ГЕРБАРИЙ» МИХАЙЛА ЛЕСЕВА

Михайло Лесів. Мої мовні поради. Статті і діалоги з читачами / Підгот. до друку В. Пилипович. — Перемишль, 2015. — 486 с.

Цього року український читач отримав чудовий подарунок — зібрані в одній книжці мовні поради професора-україніста, польського й українського мовознавця Михайла Лесева. Напевно, не випадково упорядник ви-

дання Володимир Пилипович асоціює опубліковані нотатки зі “словесним гербарієм” — колекцією «усякого мовного добра».

Мова — той надзвичайно важливий об’єднувальний елемент, завдяки якому люди, які живуть на одній території, а також ті, яких із різних, часто не залежних від них причин відділяють чужі землі та моря-океани, почувають себе причетними до єдиної нації, до єдиного народу. Саме такі обставини, що вирвали із серця України значну частину її етнічних земель — Лемківщину, частину Бойківщини, Надсяння, Холмщину та Підляшшя, — коротко описує Професор на перших сторінках вступу до книжки. Носії лемківських, бойківських, надсянських, волинсько-холмських та підляських говірок опинилися у скрутних умовах чужого оточення, пережили міжвоєнну й повоєнну антиукраїнську пропаганду, проте чимало з них зберегло свою національну та мовну свідомість Українця. Навіть на чужині, в іншомовному середовищі вони й надалі цікавилися долею рідної мови.

Основу книги проф. Михайла Лесева склали мовні поради ученого, опубліковані на сторінках варшавської газети «Наше слово» упродовж 1965–1972 років, та принагідні його статті щодо походження української мови та інших важливих питань її функціонування. Варто визнати вдалу форму репрезентації рецензованого матеріалу, оформленого як діалог із читачем. І це цілком слушно, адже саме у такий спосіб читач наче провадить живий діалог із мовознавцем, може висловити свою думку та прислухатися до порад фахівця, тобто відчуває і себе причетним до Таїнства Творення Слова. Тоді й «навчання» стає майже індивідуальним, а труднощі засвоєння заплутаних правил утрачають свою «безнадійність» та стають цілком зрозумілими та переборюваними. Серед «учасників діалогу» професор Лесів згадує і відомих людей: мовознавця Б. Струмінського, письменника Василя Гірного, відомого публіциста та пропагандиста (чито, як пише автор, пропагатора!) української книжки Степана Демчука та ін. Листи із запитаннями надходили від читачів із різних місцевостей Польщі; писали люди, які прагнули більше знати про мову, що мала для них велику культурну цінність. Писали також і кореспонденти з України, із Румунії... Чимало читачів висловлювало власні міркування із приводу права на існування в українській мові тих чи інших слів. Для багатьох українців-дописувачів «Нашого слова» часопис був своєрідною ареною боротьби за питомі слова та форми, які примусово витісняли з радянської літератури та преси. До своїх коментарів Професор залучає фахові джерела такі, як: «Курс сучасної української літературної мови» М. Жовтобрюха та В. Кулика (Київ, 1972), «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» (Київ, 1969), «Культура української мови» А. Коваль (Київ, 1964) та багато інших наукових праць, виданих у радянській Україні та в Польщі.

Читача не мають здивувати й цитовані джерела, більшість яких — твори українських класиків, серед яких опинилися і радянські автори. Окрім цього, Автор апелює також до «Словника мови Шевченка» (т. I–II, Київ, 1964), до перекладних (українсько-польського, українсько-російського, російсько-українського) словників, до «Словника української мови» в 11 томах; дже-

релами слугували й етимологічні розвідки тощо. Для історичної довідки Професор залучив матеріали й давніх пам'яток — «Лексикону славенороського» Памва Беринди, «Лексису с толкованієм словенських слов просто» та багато інших джерел, поданих наприкінці видання (с. 463–478).

Добір матеріалу зорієнтований на справді складні випадки слововживання в мовленні не тільки українця-емігранта, а й того, хто залишився в україномовному оточенні. Важливо, що майже кожний читач: фахівець-філолог чи студент, «технар» чи просто «пильний читач та ревний любитель рідного мовлення» — знайде відповідь-пораду на своє запитання: у яких словах слід писати літеру *г*, навіть трохи дивне для сучасного мешканця України питання про те, як-таки писати літеру *я*, адже відомо, що старше покоління використовувало дещо іншу графему; чи слід писати слово *Бог* із великої літери; як правильно скорочувати наукові ступені і чи ставити крапку після скорочень на зразок *мгр*, *д-р*, *проф*; які слова писати через дефіс та ін. Серед актуальних і дискусійних проблем — і написання іншомовних власних назв на кшталт Гейне, Швейцарія, у яких на противагу німецькій вимові дифтонг *ei* передається не як *ай*, а як *ей* — за традицією, що склалася в російському правописі; чому в українському правописі пропонують писати *Іудея*, а не *Юдея* та ін.

У центрі уваги ученого — проблеми не тільки правопису (с. 35–64), а й звукової системи української мови (с. 65–108), сумнівні, часто помилкові чи небажані граматичні форми, поширені в українській мові (с. 109–144), не оминає увагою й особливостей українського синтаксису (с. 145–166). Часто мовознавцеві доводилося пояснювати своїм читачам і появу чи відсутність у творах української літератури або преси діалектних форм (наприклад займенникових *нев*, *мнов*, *тобов* та ін.).

Зрештою, не вважаю за доцільне перераховувати всіх розділів мовного poradnika, адже найкраще, якщо кожний зацікавлений сам матиме змогу переглянути і скористатися цим справді потрібним та й просто цікавим довідником українського слова. І кожний, хто дбає про чистоту свого мовлення, знайде в ньому відповідь на своє запитання. Проте варто особливо наголосити на винятково толерантних коментарях проф. Лесева, зокрема в тих випадках, коли йдеться про вплив російської практики, або ж коли питання стосується не так «правильності», як традиції, «відчування», навіть національної гордості українців (ідеться, скажімо, про вживання конструкцій *в Україні* та *на Україні*). Відповіді ученого — це не категорично нав'язані правила, не спонтанні відповіді, «аби відповісти нав'язливому читачеві», а ґрунтовно пояснені складні випадки вживання слів чи конструкцій, що мають історичне підґрунтя, виражена рекомендація вибору форми, пошук «правильних українських форм, визнаних за загальноукраїнські або запозичені з сусідніх мов» (с. 112).

Рецензована праця проф. Михайла Лесева навіть сьогодні засвідчує, що питання культури мовлення українця не втратило актуальності та й далі перебуває у площині вирішення долі рідної мови.

Галина Тимошик

ФРАЗЕОЛОГІЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЛЕКСИКОГРАФІЇ: ДОСЯГНЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

Przymuszała L. Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich. – Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2013. – XLII + 503 s.

Лексикографічне опрацювання матеріалу є квінтесенцією будь-яких лінгвістичних студій, що декларують усеохопність та претендують на статус фундаментальних. Особливо актуально звучить ця теза щодо досліджень, які ґрунтуються на діалектному матеріалі. Лексикографічний опис, є не лише спробою відчитати призабуті чи фрагментарно втрачені сегменти мовно-культурного виміру нації, а й зберегти їх.

Праця над словником, безперечно, передбачає низку завдань, серед яких: а) спроба систематизації попередніх напрацювань (маємо на увазі архітектуру словника й препаратований матеріал); б) скрупульозна фіксація та паспортизація тих мовних фрагментів, які упорядник декларує як предмет дослідження, що згодом мають стати фундаментом чи джерелом нових студій; в) поширення опрацьованого матеріалу не лише серед обмеженого кола вузьких фахівців (наприклад діалектологів), а й серед широкого загалу дослідників гуманітарних дисциплін.

Словник як факт культури — унікальний спосіб ретрансляції смислів, втілених у мові, та збереження мовної (у цьому випадку — діалектної) дійсності, що є летка та мінлива в часі, можливо, через часткове переривання традиції наслідування (вплив екстра- та інтралінгвальних чинників). Розуміємо, що діалектне мовлення, перебуваючи в автохтонних територіальних резерваціях, поступово втрачає численні мовні елементи, що виявляють різночасові етапи розвитку мови.

Єдиним способом збереження такого матеріалу є його лексикографічне опрацювання, що знаменує важливий етап його пізнання. Саме тому сучасна діалектологічна наука приділяє значну увагу дослідженню й упорядкуванню зібраного матеріалу. У цій царині є чимало напрацювань із діалектного словникарства.

«Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich», який уклала Лідія Пжимушала, — без перебільшення — важлива подія не тільки для польської діалектології, а й для сучасної славістики. За означенням авторки, словник не є диференційним (що відрізняє його від інших говіркових словників, як-от: «Słownik gwar polskich» за ред. М. Карася, «Słownik gwar śląskich» за ред. В. Видерки, «Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich» М. Рака), а містить фразеологізми, характерні для монолітного середовища сілезьких говорів та водночас широко вживані на території усієї Польщі (с. VII).

З огляду на те, що у словнику відображено діалектний матеріал, зібраний на території поширення сілезьких говорів, авторка намагається окреслити координати цього мовно-культурного регіону. Услід за усталеним у науковому обігові твердженням, Сілезію ідентифіковано як «*historycznie ukształtowany region etniczno-językowy, którego granice wyznacza obszar zwartej osadnictwa rdzennej ludności posługującej się rodzimym dialektem*» (с. VII).

Діалектна лексикографія переважно ґрунтується на результатах польових досліджень та репрезентує результати пошукової роботи. Авторка словника мала на меті систематизувати й упорядкувати уже зібраний матеріал, а тому власних польових досліджень не здійснювала. Основним джерелом для створення індексу аналізованого словника слугувала картотека «*Słownika gwar śląskich*» (SGŚ), яка налічує понад 1 мільйон карток. Опрацювання картотеки вимагало чималого часу та зусиль, адже здійснювалося не вибірково.

Зібраний матеріал темпорально не монолітний і охоплює кінець XIX – початок XXI ст. Найдавніші записи почерпнуто із «*Przysłów i mów potocznych ludu polskiego w Szląsku*» J. Lompy (Bochnia, 1858), а найновіші — із фольклористичних праць, виданих до 2008 року (с. VII).

Словник містить 6947 фразеологізмів із численними варіантами, які значно переважають задекларовану кількість одиниць. За обсягом опрацьованого матеріалу рецензований словник по праву може посісти одне з чільних місць не тільки в польській діалектній лексикографії, а й серед лексикографічних напрацювань сучасної славістики.

Лідія Пжимушала постає не лише як фаховий лексикограф, а й як ґрунтовний дослідник. У розлогіму вступі, який складається з 8 частин, детально описано особливості побудови словника, фонетичний правопис, подано перелік населених пунктів та список джерел та окреслено засадничі принципи діалектної лексикографії, що будуть корисними для майбутніх лексикографічних праць. Значну увагу авторка приділяє питанням методології дослідження, розкриваючи специфіку укладання словника, його мету, аналізує досліджуваний матеріал, торкається питань фразеологічної термінології, ідентифікує термін «фразеологізм» і наводить його ознаки. Це дало змогу чітко структурувати опрацьований матеріал за фразеологічними групами.

Словник фіксує різноманітні стійкі словосполучення, серед яких найбільш вживаними є фразеологічні звороти («*zwroty frazeologiczne*»), наприклад *żyć lekkim chlebem*. Також словник містить вирази та фрази на зразок *od a do z*, *utrzymaj sobie nos* (с. IX–X) та порівняльні конструкції.

Попри усталені класифікації фразем у мовознавчій науці (семантична, генетична, функційна), іноді складно ідентифікувати та розподілити аналізований матеріал, тому авторка зазначає, що «*granic związku frazeologicznego nie traktuję sztywno i w sposób rygorystyczny*» (с. X).

Про особливості побудови словникової статті та специфіку подачі стійких словосполучень у словнику йдеться у другій частині вступу «*Zasady redakcyjne*». Словникова стаття має чітку структуру: 1) реєстрова одиниця;

2) тлумачення; 3) ілюстративний матеріал; 4) паспортизація ілюстративного матеріалу. Реєстрові одиниці подано за абеткою. Компоненти статті відрізняються графічним оформленням, пор.: «nie mieć za rozum 'być głupim': Ni mo za rozum Ustroń ciesz [PreisKilka 746]» (с. 301).

У словниковій статті є ремарки, що вказують на стилістичну, історично-часову чи емоційно-експресивну особливість стійкого словосполучення. Найбільш уживаними є маркування «іронічне» (iron.) та «жартівливе» (żart.), напр.: «czerwony jak miech od mąki iron. 'bardzo błądy; mizerny [żr.]': *Je czerwiony jak miech od mónki ŚlCiesz* [OndrPrzysł 92]» (с. 87); «mądry jak Salomonowe portki iron. 'głupi': *Móndry jak Salomónowe portki ŚlCiesz* [OndrPrzysł 133]; [Prymus]» (с. 207); «chytry jak Salomonowe portki żart. 'głupi': *Chytry jak Salomónowe portki ŚlCiesz* [OndrPrzysł 35]» (с. 75); «cuzamen do kupy żart. 'razem': *my śe to potyn zrobemy cuzamen do kupy Kolonowskie strzel.*» (с. 84).

Зазначмо, що залежно від семантики та функційних особливостей той самий вираз може належати до різних словникових статей. Широковживані перефрази покликання із відсилачем «дивись» (Zob.): «być w ciąży 'o kobiecie: spodziewać się dziecka, być w ciąży' [...] Zob. chodzić w ciąży» (с. 40); «chodzić w ciąży. 'o kobiecie: spodziewać się dziecka, być w ciąży' [...] Zob. być w ciąży» (с. 68).

Уваги заслуговує й те, як авторка визначає семантику фразеологізму — за допомогою розлогого контексту, перевіряючи її за численними джерелами (с. XVI). Проте чітко окреслити значення фраземи вдається не завжди. Якщо значення неможливо з'ясувати з контексту, то авторка не фіксує його, а на місці тлумачення ставить знак запитання ('?'): «gonić kogoś jak psa '?': *Góni go jak psa ŚlCiesz* [OndrPrzysł 75]» (с. 151); «skakać jak sarna '?': *Skocze jak sarna ŚlCiesz* [DerlichNKPP III 201]» (с. 395). Словник містить чимало прикладів, коли значення фраземи є дискусійним чи неповним. У таких словникових статтях тлумачення теж марковані знаком запитання: «ani noga nie tyrknać 'umrzeć nagle?': *Ón by ani nogóm nie tyrknoł* ('lekko trącić') ŚlCiesz [OndrPrzysł 158]» (с. 5); «dziwać się jak gęś na słoneczko 'patrzeć bezmyślnie?': *Dziwo sie jak gęś na słoneczko ŚlCiesz* [OndrPrzysł 60]» (с. 138).

Скрупальозна праця над зібранням та упорядкуванням матеріалу (опрацьовано 168 джерел; див. «Skróty źródeł» (с. XXIV–XXXIII)), глибока ерудиція та лінгвокультурна компетенція авторки дають усі підстави вважати «Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich» взірцем для майбутніх студій. Окрім цього, матеріали словника можуть бути джерелом для компаративних праць і не тільки для порівняння із фразеологією інших говорів, а й із загальнопольською чи загальнослов'янською фразеологічними системами. Як слушно зауважує авторка, діалектна фразеологія є «swoistym rezerwuarem elementów archaicznych i osobliwości nieobecných już w języku ogólnym» (с. VII), тому посідає важливе місце серед різномовних лінгвістичних студій.

Наталія Багнюк

**ЗІ ЗДОБУТКІВ ДІАЛЕКТОЛОГІЧНОЇ НАУКИ: НОВІ ВИДАННЯ
З ДІАЛЕКТОЛОГІЇ, ЛІНГВОГЕОГРАФІЇ, ЕТНОЛІНГВІСТИКИ (2012–2015)**

Лінгвістика: Збірник наукових праць / Гол. ред. К.Д. Глуховцева. – Луганськ: ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. – Ч. I. – 196 с. – Ч. II. – 196 с.

Черговий збірник наукових праць із лінгвістики, опублікований у 2012 р. в Луганському університеті, поза сумнівами, заслуговує на ретельну увагу мовознавців, адже вирізняється різноплановістю тематичного наповнення, широтою географії досліджень, безумовною новизною студій. Видання складається із двох частин, кожна з яких містить кілька тематичних розділів. Дослідників діалектної лексики можуть зацікавити розділи “Теорія мови” (зокрема наукова розвідка І. Скиби про назви спорідненості у словниках Є. Желехівського, С. Недільського та за ред. Б. Грінченка), “Фразеологія і пареміологія” (передусім публікації І. Мілевої “Евфемістичні фразеологізми сфери подружнього життя” (фрагмент діалектного словника), О. Лещинської “Месця і роля емоції смутку ў фразеалагічнай карціне свету беларусаў”), “Семантика мовних одиниць” (дослідження Л. Остаха та Р. Остаха “Мовний світ поліської дитини” (на матеріалі повісті В. Нечитайла “Хліб від зайця”), О. Слободзяник “Теорафічні апелютиви — питомі й запозичені — в староукраїнській мові”, Л. Шутової “Лексико-семантична структура фемінативів у “Словнику української мови” Б. Грінченка” та ін.). Розділ “Діалектологія” представлений студіями, що охоплюють різні рівні діалектного мовлення. Явища багатозначності і семантичної дифузії слова усного народного мовлення стали об’єктом наукового зацікавлення К. Глуховцевої, про широкозначність та множинність інтерпретацій у діалектному дискурсі написала А. Скорофатова. У статтях Г. Барилової та І. Романини порушено проблему ролі тексту як об’єкта діалектологічних студій та як важливого джерела діалектного словника. Стаття Н. Хібеби присвячена аналізу номінацій бойківських обрядів у день весілля у порівняльному, етимологічному, мотиваційному й ареальному аспектах; Т. Гревцова обрала об’єктом свого дослідження хліб як елемент предметного коду у весільній обрядовості колишнього Донецького округу Обласі Війська Донського. М. Волошинова на підставі зібраного матеріалу у понад 60-ти населених пунктах Луганщини проаналізувала назви обрядової та святкової їжі в мовленні слобожан, здійснила їх порівняльний аналіз у діахронному та синхронному аспектах. Вивченню низки діалектних синтаксичних конструкцій-висловлень у контексті взаємовпливу народного та літературного мовлення присвячено статтю Н. Литвинової.

Коцан Василь. Народний одяг лемків Закарпаття. Особливості традиційного народного вбрання XIX — першої половини XX ст. — Ужгород, 2012. .

Якісне з точки зору поліграфії видання не менш цікаве також і своїм наповненням: оповідь про те, що і в який спосіб одягали лемки, проілюстроване

давніми та сучасними фотографіями лемків і лемкинь, їхнього традиційного одягу, а також орнаментів, якими з діда-прадіда прикрашали вони свій одяг. У першій частині “Особливості жіночого народного вбрання лемків Закарпаття” Василь Коцан детально характеризує компоненти комплексу жіночого народного вбрання лемкинь Закарпаття: сорочку (“опліччя”), спідницю (“кабат”, “фартух”, “біленик”, “ряшеник”), фартух (“катран”, “шурц”, “препиначка”, “запиначка”), безрукавку (“візитку”) з фабричної матерії, сукняну безрукавку (“камізельку”), куртку (лайбик, реклик, сірак, серак), гуню (“гунча”), хустку (хустя, кестеманча, скорянка), чепець (чепак), прикраси з бісеру (монистята, бархатки, баршанки, кризи), постоли (ходаки, бочкори), чоботи (чизми). Описано також, як жінки заплітали коси, як одягали головні убори. Ідеться і про традиційні прикраси: намиста, “кризи”, які мали вигляд виплетеного з бісеру напівкруглого коміра, який, “спадаючи від шиї, накривав суцільним плетивом груди, плечі”. Другу частину цього літературно-художнього видання присвячено особливостям традиційного чоловічого одягу лемків Закарпаття, зокрема коротко охарактеризовано сорочку та способи її оздоблення, літні штани (гаті), зимові штани (холошні), шкіряний пояс (черес), плечовий безрукавний одяг (сірак), капелюх (крисаня, клібаня), зимові головні убори (кучми, ковпаки), шкіряні постоли (бочкори, ходаки).

Коцан Василь. Традиційний народний одяг гуцулів Рахівщини: XIX – перша половина XX ст. Навчально-методичний посібник. – Ужгород, 2012. – 161 с.

Видання стало спробою комплексного дослідження традиційного народного одягу гуцулів Рахівщини, здійсненого на підставі великої джерельної бази, наявної літератури та польових досліджень і спостережень автора. Традиційний народний одяг, його походження та еволюція, формування локальних і національних ознак підкреслюють специфіку конкретного етносу і є важливим історичним джерелом, яке відображає матеріальну, духовну й художню сфери культури народу. Автор розглядає питання походження окремих елементів одягу того чи іншого регіону, їх етнічних особливостей та символіки, виокремлює основні етапи розвитку традиційного народного вбрання гуцулів Рахівщини. Джерелознавчою основою дослідження традиційного одягу стали фондові колекції народного вбрання етнографічних музеїв України та приватних зібрань. Книгу поділено на два розділи: “Етноідентифікуючі ознаки та етнографічно-розмежувальні риси одягу гуцулів Закарпаття” і “Народний одяг гуцулів українсько-румунського етнічного та гуцульсько-долинянського етнографічного порубіжжя”. Традиційний народний одяг гуцулів Рахівщини представлений на понад 30-ти сторінках ілюстративного матеріалу, зокрема комплекти вбрання гуцулів Закарпаття з різних сіл регіону, а також сорочки, гаті, портки, портяниці, елементи оздоблення сорочок (манжети, плечові частини, уставки жіночих сорочок, виконані різними техніками, нагрудники чоловічих сорочок), запаски, ткани пояси, жіночі кептарі, хутрянні кожухи, сукняні сердаки, весільний дівочий вінок (корона), чоловічий капелюх, гуцульські хустки, прикраси з бісеру, сумки (тайстри), святкові сумки (дзьобенки).

Ужченко В.Д., Ужченко Д.В., Барвіна Н.О. та ін. Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини XIX століття / За ред. В.Д. Ужченка. – Луганськ, 2013. – 288 с.

Фразеологізми і паремії, як зазначають автори у передмові, відображають систему ціннісних пріоритетів, їхніх оцінок, особливостей ментальності, а отже, ці вислови є дзеркальним відображенням духовності мовців певного ареалу та періоду. Матеріалом для Словника слугувала етнографічна пам'ятка Східної Слобожанщини “Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: Очерки по этнографии края” (1898 р.), яка містить повідомлення про життя селян тодішнього Старобільського повіту. У передмові автори зазначили, що “за характером цей словник можна розглядати як етнолінгвістичний”. Вартим уваги є те, що у цій праці зроблено спробу обґрунтувати засади лексикографічного опису фразеологічних і паремійних одиниць. Спосіб розміщення фразеологічних одиниць — алфавітно-гніздовий з елементами структурно-граматичного. Фразеологізми згруповано навколо стрижневого слова-компонента: переважно це перший іменник фразеологізму в найтиповішій формі.

Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. – Вид. 6-е, доповн. і переробл. – Луганськ, 2013. – 552 с.

Словник уміщує фразеологію (8112 одиниць), записану на території Донецької та Луганської областей. Він охоплює вирази, пов'язані з традиційним побутом, із різними видами господарської діяльності, звичаями, віруваннями, обрядами, науково-технічним прогресом, живим мовленням сіл, селищ і великих промислових міст. У словникових статтях розкрито значення фразеологізмів, подано їхню стилістичну характеристику. Усі вислови мають паспортизацію. У словнику є історичні етимологічні та культурологічні коментарі. Подано також жаргонні вислови, серед яких особливе місце займає шахтарське аргю.

Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia / Pod red. Doroty K. Rembiszewskiej. – Warszawa, 2013. – 296 s.

2014 року Інститут славістики Польської академії наук відзначив 60-річчя від дня свого заснування. Цій важливій події і присвячено видання матеріалів та спогадів про життя і наукову діяльність фундатора названої наукової установи, ученого світового рівня, без перебільшення — однієї із ключових постатей, які репрезентують польську славістику у світі, — дійсного члена ПАН професора Здзіслава Штібера. Окрім цього, наукова спільнота Польщі цим виданням долучилася до урочистого відзначення 110-ої річниці від дня народження вченого.

Видання унікальне й особливо цікаве тим, що завдяки йому до наукового обігу вперше потрапили недоступні раніше матеріали особистого архіву мовознавця, його спогади і листи, у ньому зібрано також публікації колег та учнів Професора про різні аспекти його подвижницької праці у мовознавчій науці, зокрема про діяльність Штібера в організації та коорди-

нації Варшавської славістичної школи та в роботі над Загальнослов'янським лінгвістичним атласом.

Видання містить чимало ілюстрацій, передусім фотографії З. Штібера різних періодів його життя, колективні знімки, на яких Професор у колі колег та учнів, а також фотокопії документів, поштів, діалектологічних карт та ін.

Численні розвідки присвячено висвітленню наукової, педагогічної та організаційної діяльності З. Штібера (Я. Сятковського “Здзіслав Штібер — життєпис науковий”, Я. Зенюкової “Діалектологічні дослідження Здзіслава Штібера в Лужицях у 1931–1932 роках”, Е. Вольнич-Павловської “Лемківські студії Професора Здзіслава Штібера”, Г. Поповської-Таборської “Дослідник кашубських діалектів та ініціатор праці над Лінгвістичним атласом кашубських говірок” В. П’янки “Роль Професора Здзіслава Штібера у формуванні варшавської славістики”, Я. Сятковського та Я. Ванякової “Загальнослов’янський лінгвістичний атлас (ЗЛА) — проект проф. Здзіслава Штібера”, Е. Сятковської “Професор Здзіслав Штібер як педагог і науковий керівник”, В. Косеської-Тошевої “Я була останньою докторанткою Професора”). Не потребує жодного коментування довгий перелік дисертацій (майже два десятки), що їх виконували й успішно захищали під керівництвом професора Штібера.

Окремий розділ книги присвячено листуванню З. Штібера, у якому, окрім статей (Г. Поповської-Таборської “З хроніки діалектолога. Фрагменти листів Здзіслава Штібера до Марії Обрембської (-Штібер)” та “Листи від Професора Здзіслава Штібера”, Д. Рембішевської “Листування Здзіслава Штібера із Казімежем Нітшем”, Я. Рігера “Листи Юрія Шевельова до Здзіслава Штібера”), опубліковано також і фрагменти листів, із яких перед читачем постає великий Учений і непересічна Людина.

Видання доповнює бібліографія наукових праць, яку уклала З. Рудник-Карватова, інформація про матеріали З. Штібера, що зберігаються у фондах архіву ПАН у Варшаві (1903–1980), яку підготувала Й. Арванті.

У ювілейному виданні опубліковано і “Львівські спогади” З. Штібера про труднощі життя у Львові в період 1937–1944 років.

Авдеева М.Т. Словарь украинских говоров Воронежской области: В 2 томах. – Воронеж, 2012. – Т. 2: Н–Я. – 307 с.

Записування діалектного матеріалу в українських чи частково українських селах Воронезької області тривало не одне десятиліття. До джерельної бази словника увійшли, наприклад, матеріали, зібрані в українських селах області ще в 60-х роках ХХ ст. Водночас, базовими для словника стали записи, зроблені впродовж 2008–2012 рр. у селах Бичок і Замостя Петропавловського району та Старотолучеево Богучарського району Воронезької області. Відтак Словник відображає мовлення діалектоносіїв за період, що охоплює понад 70 років. Особливо цікавими, на думку укладача, є тексти, записані у 2011–2012 рр. в селі Урив Острогоського району, оскільки вони засвідчують збереження на цій території архаїчних рис північноукраїнських говорів. Загалом число обстежених населених пунктів становить близько 150.

Наукова цінність цієї лексикографічної праці незаперечна, адже українська лексика, представлена у словникових статтях, збереже діалектний матеріал для подальшого його дослідження, дасть змогу з'ясувати стійкість і умови функціонування певних лексичних груп. Авторка адресує свій словник діалектологам та історикам мови, вчителям-словесникам у селах з українським населенням, краєзнавцям та всім, хто цікавиться історією та мовною ситуацією краю.

Сюсько М. Питання сучасної української літературної та живорозмовної мови: Вибране. – Ужгород, 2014. – 624 с.

Наукова спадщина відомого мовознавця, доктора філологічних наук професора Михайла Сюська охоплює понад п'ять десятків наукових студій із проблем діалектної морфології, ономастики, української літературної мови. Том вибраних праць сформував дві групи у різний час опублікованих матеріалів, які фактично відобразили два важливих етапи життя вченого, перший з яких пов'язаний із написання кандидатської дисертації “Система іменних частин мови в українських говорах Закарпаття”, а другий — із підготовкою докторської “Сучасна народна зоонімія (Зоонімікон українців району Карпат)”. Матеріалом для більшості праць слугувало живе народне мовлення мешканців Закарпаття та загалом ареалу українських Карпат. Окремий розділ видання склали численні публікації М. Сюська про відомих українських мовознавців, громадських діячів Закарпаття, серед яких — І. Верхратський, М. Грицак, А. Волошин, К. Галас.

Коло фахових зацікавлень ученого – сучасний стан функціонування української літературної мови, зокрема її становлення та розвиток (20–30 рр. ХХ ст.) й на території Закарпаття, діалектне мовлення, зокрема морфологія, комплекс ономастичної проблематики і передусім народна зоонімія як особлива ланка в системі української ономастики. На багатьох прикладах у пропонованій праці простежується, так би мовити, матеріалізація мовних явищ на функційному рівні.

Окремою серією у зібранні представлені матеріали про інших українських мовознавців, культурно-освітніх діячів краю, чий погляд на нашу історію та мову в непоодиноких випадках ще донедавна обмежувалися, оголошувалися ідейно шкідливими або й взагалі табувалися.

Наукове видання

Діалектологічні студії. 10: Традиції і новаторство / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2015. – 592 с.

Десятий із черги випуск збірника “Діалектологічні студії” містить розвідки, які репрезентують актуальні проблеми сучасної діалектології. Вчені пропонують їх розв’язання з огляду на усталені традиції традиції та сучасну лінгвістичну методологію. У статтях порушено питання взаємовпливів та нашарувань, запозичень, інтерференції тощо на різних мовних рівнях. У збірникові подано матеріали з ономастики та фразеології.

Традиційно збірник містить інформацію про мовознавчі новинки та рецензії.

Коп’ютерна верстка – Наталія Хобзей
Обкладинка – Михайло Москаль

Надруковано в поліграфічному центрі
Видавництва Львівської політехніки
вул. Ф. Колесси, 2, Львів, 79000